Virtute solvit ardua
Primi parentis vincula.

3. Qui est creator siderum,
Tegmen subisti carneum,
Dignatus hanc vilissimam
Pati doloris formulam.

4. Ligatus es ut solveres
Mundi ruentis complices,
Per probra tergens crimina,
Quæ mundus auxit plurima.

5. Cruci, Redemptor, figeris,
Terram sed omnem concutis,
Tradis potentem spiritum,
Nigrescit atque sæculum.

6. Mox in paternæ gloriæ
Victor resplendens culmine,
Cum Spiritus munimine
Defende nos, Rex optime.
Amen.

APPENDIX

ANTIQUI LIBRI RITUALES

SANCTÆ ROMANÆ ECCLESIÆ

IN ORDINEM ROMANUM COMMENTARIUS PRÆVIUS

[1] I. *Rituum Romanorum cognitio necessaria Amalarii in eos commentarii vexati. Prima Romani Ritualis editio improbata; Electi Corcyrensis plagium retectum.*

Cum Romana Ecclesia aliarum, maxime Occidentis, Ecclesiarum norma sit et exemplar, non parum interest rei publicæ Christianæ ut sacri ritus quibus ab initio fundatæ religionis Deum opt. max. coluit omnibus cogniti ac perspecti habeantur. Proxima quippe est fidei divinæ religio, quæ quam illa credit ac suspicit supremam Majestatem certis signis et cæremoniis communi consilio institutis colit veneraturque. Et quemadmodum a Romana Ecclesia fidei suæ originem repetunt pleræque, ne dicam omnes, Occidentis Ecclesiæ, sic etiam ab eadem modum ac formam divini cultus derivari par est. Certe cum animo recogito varios ritus quos in præcipuis Galliarum Ecclesiis majorum nostrorum pietas instituit ; atque hactenus illibatos ad nos usque magna ex parte transmisit, videre mihi videor [II] quamdam Romanorum rituum imaginem, qualem scilicet in antiquis libris animadvertimus.

Non immerito itaque viri pii ac docti [quod notavit Cassander) judicant «nihil hoc in genere præstantius inveniri posse, quam ipsum Romani Ordinis libellum, quem omnes qui de ecclesiasticis ritibus et officiis divinis scripserunt tanquam principem et caput agnoscunt, summamque ei auctoritatem deferunt, sicut omnia ejus generis scripta nihil aliud sint quam hujus libelli commentaria. » Non ergo audiendi, si quis minus periti existiment hoc argumentum non ejus esse dignitatis, quod cum tanto apparatu tractari mereatur. Meminerint si qui in ea erunt persuasione, hominibus etiam sapientissimis non indignam esse hanc operam et cogitationem in nova lege, quando in illa veteri, mysteriorum nostrorum gravitatem tantum adumbrante, Deus ipse sacrorum rituum descriptionem, quibus coli et honorari volebat, non infra se posuit.

Et quidem magni nominis viri hoc genus argumenti adeo non despexerunt, ut studia sua eo contulerint. Ut enim Cassandrum, Hittorpium, Radulfum decanum Tungrensem, aliosque similes interim sileamus, Onufrius Panvinius hanc ritualem materiam scriptis suis illustravit, haberemusque ea de re Salmasii lucubrationem, nisi mors ejus consilium prævertisset. Huc testem appello Salmasium ipsum, qui in præfatione ad Solinum ait se huic auctori illustrando adjecisse animum, *srpositis tantisper quæ in mente ac manibus habebat in universam priscæ Ecclesiæ ritualem historiam commentationibus ;* quæ commentationes an ab eo perfectæ fuerint et absolutæ, fateor me ignorare.

Ad Onufrium quod attinet, opus ejus integrum exstat manu descriptum in bibliotheca Vaticana, ejusdemque exemplum in bibliotheca regia habetur. Hoc vero non tam Onufrii commentationem exhibet quam collectionem veterum librorum ritualium Romanæ Ecclesiæ. Collectioni præmittitur Onufrii epistola nuncupatoria, *Alexandro Farnesio, episcopo cardinali Sabino, summæ et apostolicæ sedis cancellario*, quæ epistola prolixam continet præfationem ad illustrandam ex antiquis sacræ synaxeos actionem. Sequuntur libelli de Ordine Romano quatuor, prout ab Hittorpio vulgati sunt, tum Micrologus, deinde interpretatio vocum ecclesiasticarum, [III] quæ obscuræ vel barbaræ videntur ; quibus succedit index stationum quæ nostro tempore in singulis Urbis ecclesiis per annum celebrantur. Hæc omnia excipit liber Ritualis Censli cardinalis S. R. E. camerarii, quem librum, mutato auctoris ordine, dividit Onufrius in tres partes. Demum totum opus concludit Missæ expositio, quam idem ex Patrum dictis et sententiis contexuit, excurrendo in communes locos, quos alii postea sunt persecuti.

Non defuerunt etiam ex antiquis quibus idem consilium idemque animus fuit, illustrandi scilicet ritus Romanos. Plerosque in unum corpus redegit Melchior Hittorpius, cujus Editio est in omnium manibus, ut necesse non sit auctorum illorum nomina hoc loco recensere. His adjungendi sunt Rupertus, Joannes Belethus, et Durandus uterque, quos magno agmine sequitur turba recentiorum, sed insignior præ cæteris piæ memoriæ cardinalis Bona. Ex illis antiquis auctoribus Amalarius, et qui sub humili nomine latere voluit Micrologus, libellos de Ordine Romano studiosius rimati sunt, atque ex eis aliarum Ecclesiarum ritus aut correxerunt, aut illustrarunt.

Amalarius, Mettensis, ut videtur, Ecclesiæ clericus, Lugdunensis chorepiscopus fuit. Hujus sententiæ auctorem habemus Florum ejusdem Ecclesiæ diaconum, qui in priori epistola adversus eumdem Amalarium inedita tria ejus opera commemorat, nempe *magnum quemdam Codicem quatuor voluminibus*, id est libris, *diffusum*, quem *Officialem* nuncupavit ; deinde *Antiphonarium velut a se digestum ac correctum ; novissime novum volumen, quod Embolim opusculorum suorum* appellavit, quodque *apud Lugdunum ornate induit, ac vittis sericeis distingui fecit*. Hæc ex prima Flori epistola *contra falsiloquas adinventiones Amalarii, quondam Lugdunensis chorepiscopi, de corpore Domini tripartito* ; qua in epistola Florus Amalarium durius carpit, uti et Agobardus et ipse Lugdunensis antistes. Nam etsi fortasse longius progressus est Amalarius in quærendis

(a) Consule monitum a nobis huic tomo præfixum. EDIT.

significationibus sacrorum rituum, quibus utitur, non ea tamen acerbitate tractandus it illis temporibus doctus, qui pia religione res sacras illustrandi utique ducebatur. gata sunt priora duo ejus opuscula, nempe , et liber de Antiphonario ; at Embolim tenebris [IV] latere credimus. Edita illa sine fructu terunt rerum ecclesiasticarum qui longe aliis oculis hæc legunt quam Agobardus. Libellum Officialem appellavit s post Patres concilii IV Toletani, in ca-

di libri tres exstant adversus Amalarium rimus est liber *de Psalmodia*, in quo Amauasi *stultum et improbum calumniatorem* iod in nocturnis officiis quædam *humani menta* adhiberet. Idem explicat in altero *rrectione Antiphonarii*, in quo nonnullas rum et Responsoriorum emendationes ab factas reprehendit : correctus et ipse a estissimo Josepho Maria Thomasio in notis nsorialia et Antiphonaria Romana, ubi Amalarii restitutiones vindicantur ad fidem Codicum Ecclesiæ Romanæ. Sic rigidi cenuando in se provocant justam censuram Tertius denique Agobardi fetus est *contra tuor Amalarii abbatis*, id est contra librum alem, in quo nonnullas morales interpreugillat Agobardus.

ius Amalario infensus fuit Florus diaconus, presbyter Ecclesiæ Lugdunensis, a quo in medium provocatus fuit in synodo si ; ab eodemque in concilio episcoporum donis Villam accusatus, quod Christi corne dixisset, et quod ritus sacros passim ad mysticas significationes. Quid in utrao gestum sit, explicat Florus ipse tum in ox laudata, tum in opusculo subsequenti, a epistola ad Patres concilii apud Theodo- congregati. Prima epistola *Drogoni sacri gistro et pontifici clarissimo, Hetti Trevistiti, Aldrico reverendissimo Cenomanorum tabano abbati venerabili, et ex provincia prima Alberico Lingonensi episcopo* nun-. Primum ac præcipuum caput accusationis loceret *præceptor ipse Amalarius egregius Christi esse triforme et tripartitum, ut tria i corpora, primum quod ipse suscepit, se- nobis qui super terram ambulamus, tertium i sepulti jacent* ; atque ideo in sacrificio *debere fieri partes, unam in calice pro lteram in patena pro civis, tertiam in altari s.* Alterum accusationis caput est quod larius [V] plerosque sacrificii ritus ad moguratas, uti mox dicebam, significationes t. Tertium denique est quod *libellum Romis tanta auctoritatis haberet ut eum pene niteretur exponere*, tametsi hunc libellum rchidiacono, *cujus traditionibus gloriabatur*, isse fateretur. Verum tantum abest ut ob expositum Romani Ordinis libellum a male meruerit, ut contra multum ei mus, quod hujus libelli antiquitatem digninobis unus ex priscis auctoribus compro-

uperius memorata opuscula idem Amalaosuit eglogam de Ordine Romano, quæ ab o Baluzio publici juris facta est in appenpitularia. In hujus opusculi titulo Amalair *abbas*, cum in Codice sancti Gallie, ad ziana Editio accurata est, tum in Einsidnadmodum etiam in titulo tertii libelli, ardus condidit adversus Amalarium, de odo dicta sufficiant.

i obscurior est notitia quam ætas. In quiemplaribus hic liber *Micrologus Joannis*, *is episcopi* inscriptus legitur ; sed quis sit Joannes ille, incertum. Gallum fuisse conjectura est ex cap. 11, in quo refert quamdam Orationem *juxta Gallicanum Ordinem*. Sane Germanum eum non fuisse inde colligitur, quod concilii Moguntiacensis decretum de jejunio quatuor temporum designando parvi pendat. Eumdem titulum operi suo de Musica imposuit Guido Aretinus ; sed alius est sine dubio, quisquis sit, hic Micrologus, quem tempore Gregorii VII et Anselmi Lucensis vixisse intelligitur ex capitibus 14 et 17. Is Ordinem Romanum laudat interpretaturque multis in locis, ut in capitibus, 9, 10, 11, 17, et aliis.

Ordinem Romanum Coloniæ anno 1561 primus typis excudi curavit Georgius Cassander, et post annos septem Melchior Hittorpius ibidem recudit una cum aliis antiquis rerum ecclesiasticarum scriptoribus. Verum ante utrumque Christophorus Marcellus, archiepiscopus Corcyrensis electus, Venetiis in lucem emiserat *Rituum ecclesiasticorum, sive sacrarum, cæremoniarum S. R. E. libros tres* ; et quidem cum pontificio privilegio Leonis X, dato sub finem anni 1516.

Hanc Editionem graviter tulit Paris de Crassis, cæremoniarum [VI] tunc in Urbe magister, ratus arcanos ejusmodi Ecclesiæ ritus non esse proferendos in vulgus, ne in contemptum tandem veniant. Unde querelas de hac Editione deposuit apud pontificem, apud quem accusavit plagiis archiepiscopum Corcyrensem, propterea quod Augustini Piccolominei opus de sacris cæremoniis sub suo nomine vulgasset. Paris factum hoc modo narrat in Cæremoniali suo. *Reverendus electus Corcyrensis hoc anno, cum librum cæremonialem imprimendum Venetiis tradidisset, vel potius, ut ita dicam, in vulgus prostituisset, forte (quod pace sua dictum sit) quia rituum ecclesiasticorum admodum ignarus est, quippe qui per pauculos ante dies clericali professione ex mercatore Veneto addictus fuerat, necdum forte talium dogmatum capax, eosque libros sic impressos ad diversos Italiæ locos et extra eam, ut mos est mercatorum, etiam ad Urbem vendendos transmisisset, ego ubi id intellexi, illico ad pontificem accedens condolui, supplicavique, ut pro justitia tanta sacrilegio occurrere dignaretur, ne suæ sacrosanctæ sedis apostolicæ cæremonias, quæ semper in secretiori bibliotheca Palatina custoditæ fuerunt, nunc suo sub pontificatu contaminari per illarum divulgationem pateretur. Cumque sanctitas sua juste benigneque annuisset, forte nonnulli ipsius Corcyrensis compatriotæ tum præsentes, quia id in mercaturæ damnum cederet, e contra intercedere ausi, petierunt, quas ob causas etiam cæremonialia sacra non possent, sicut Missalia et Pontificalia, publicari. Quibus, quia tunc in paucis non licuit, tandem in hunc qui sequitur modum prolixiorem tam scilicet præfatæ rationi, quam illorum petitioni satisfecisse puto. Sed et ipse quoque mihi satisfecit pro honore collegæ, immo magistri mei episcopi Pientini, veri ipsius libri Cæremonialis auctoris ; cujus abraso nomine et titulo, iste Corcyrensis falsi sibi titulum et nomen auctoris vindicare non erubuit.* Quæ inde consecuta sint non habet Codex manu exaratus, ex quæ nonnullos quaterniones nonnemo detraxit.

Verum ex diario ejusdem auctoris, etsi non omnia, quædam nihilominus suppleatur, quæ hic paucis delibanda sunt. Paris audito librum Cæremonialem Augustini Pientini episcopi, suppresso veri auctoris nomine, ab electo Corcyrensi Venetiis editum esse, rem primo retulit ad cardinales ; ex quibus multi commoti sunt, *quod cæremoniæ sacræ et mysteria eorum divulgata fuerint*. Deinde quærela ad pontificem delatæ, qui, *prima facie turbatus, dixit se facturum quod cardinalibus placeret*. [VII] *At quia cardinalis sanctæ Crucis forsan fuerat causa, quod imprimeretur liber ille, dixit non malum esse*. Sed tamen cavit ne ullum ejus exemplar divenderetur, dum in proximo consistorio super hoc negotio statutum fuisset. Hæc facta sunt anno 1517, die 11 Martii. Mense sequenti post festum sancti Marci, Paris prolixam hac de re episto-

lam a se scriptam legit in consistorio, in qua eorum sententiam refellere conatur qui *existimant religionis Christianæ cæremonias ad publicam mortalium utilitatem esse divulgandas*, aitque, si hæc semel licentia invaluerit, summi pontificis venerationi magnopere detractum iri, quem, cum ut deus aliquis in terris ob hæc arcana sacra, *quæ tum rerum magnitudine, tum varietate divinitatem quamdam præ se ferre videantur*, existimetur et credatur, iis publicatis mox hac opinione cadere necesse sit, reducique in cæterorum mortalium classem. Gravi itaque pœna dignum esse electum illum Corcyrensem, qui librum Cæremoniarum S R. E. furto subripuisset, atque in lucem emisisset temere, suppresso etiam veri auctoris nomine ; imo ad mille et supra corruptiones admisisset in editis libris. Ad extremum petiit Paris *librum cæremoniarum nuper impressum omnino comburi simul cum falso auctore ; aut saltem ipsum auctorem corrigi et castigari*. Pontifex vero Paridis petitiones jussit communicari tribus cardinalibus, ut eas expenderent. Hæc summatim referre visum est, quæ plenius ex ipsa Paridis tum epistola, tum narratione, ad calcem hujusce tomi referendis intelligentur.

Quod attinet ad Paridis postulata, sane in hoc correptione dignus erat electus ille Corcyrensis, quod alienum opus vero ac genuino detractum auctori tribuisset sibi ; at tantas iras non merebatur ob vulgatum librum cæremoniarum, quasi reus esset violatæ pontificiæ majestatis. Non enim ex arcanis ejusmodi cæremoniis metimur summi Pontificis venerationem, quicunque in religione christiana recte sapimus, sed ex eo quod Ecclesiæ catholicæ caput sit, ac beati Petri in prima sede successor, maxime ubi supremam illam dignitatem congrua morum sanctitate (quod in beatissimo Pontifice Innocentio XI nunc suspicimus) exornat. Neque sane Paridis postulatio pro ejus votis successit, cum neque liber editus, neque ejus Editor ignis pœnam sustinuerint. Cur autem arsissent ambo, [VIII] quos pontifex privilegio munierat ? Tantæne animis cœlestibus iræ ?

II. *De Ordine Romano, deque variis auctoribus ac libris qui de ritibus S. R. E. agunt.*

Nullum antiquiorem librum habemus de ritibus Ecclesiæ Romanæ, quam illum, qui vulgo inscribitur Ordo Romanus. Ejus antiquitatem plerique referunt ad sæculum octavum ; nec eam sane serius differri posse constat ex Amalario, sæculi noni auctore, qui *libellos de Ordine Romano* passim laudat, eosque commentatus est. Verum Ordinem illum sæculo octavo antiquiorem esse, atque ad tempora vel Gelasii pontificis, vel saltem Gregorii Magni revocandum existimo. Certe rubricæ quæ de hebdomada sancta præscribuntur in libro Sacramentorum Gregorianu totidem verbis occurrunt in primo, quem hic edituri sumus, Ordine Romano. Ne porro eum ad Innocentii primi pontificatum rejiciamus, illud obstat, quod in eo nulla mentio fiat de fermento ad titulos Urbis mittendo ex præscripto Innocentii in epistola ad Decentium, tametsi Eucharistia ipsa *fermenti* nomine donatur in primo nostro Ordine Romano.

Non unum, sed plures olim fuisse Ordinis Romani libellos ex Amalario intelligimus, cujus hæc verba in Antiphonarii capite 52, ubi de officio hebdomadæ paschalis. *Notum solemniter est canere matrem nostram Romanam Ecclesiam tres psalmos ante hymnum Evangelii, et post hymnum duos per diversa altaria diversorum locorum, sæpissime tamen ad crucem et ad fontes, ut ex scripturis discimus, qui continent per diversos libellos Ordinem Romanum* Diversi erant hi libelli, non modo pro diversis argumentis, ut libellus de Missa pontificali, libellus de Missa episcopali secundum ritum Ecclesiæ Romanæ, libellus de baptismo, libellus de ordinibus sacris, etc., sed etiam pro uno eodemque argumento, id quod ex hoc Amalarii loco manifestum est, ubi *diversos libellos*, citat Amalarius pro uno eodemque officio hebdomadæ paschalis. Hinc est quod nos, veterum sententiam secuti, totidem libellos Ordinis Romani distinguimus, quot ejusdem diversive de ritibus Romanis argumenti adducimus scriptiones.

[IX] Tres omnino vetustissimos de Missa pontificali libellos primo loco exhibemus, quibus alii duo succedunt de Missa episcopali secundum ritum Ecclesiæ Romanæ. Post hos sequuntur libelli de ordine baptismi, ac de ordinationibus sacris. Quæ omnia scripta sunt ante sæculum nonum aut decimum. Succedunt auctores a sæculo duodecimo. Benedictus canonicus sancti Petri sub Innocentio II, Censius de Sabellis cardinalis sub Cœlestino III ; ad hæc Cæremoniale jussu Gregorii X editum, Ordinarium Jacobi Gaietani cardinalis, ac demum liber cæremoniarum Petri Amelii episcopi Senogalliensis. Hæc omnia claudent varia fragmenta ex Historia Joannis Diaconi de basilica Lateranensi, ex diariis Romanorum pontificum, aliaque vetera monumenta.

De variis libellis Ordinis Romani a nobis hic editis præfari in præsens nihil juvat, quando singulis singulæ præmissæ sunt admonitiones ad informandum studiosum lectorem. Quale vero de his judicium ac de vulgato Ordine Romano ferendum sit, nos docet earum rerum peritissimus Josephus Maria Thomasius, in scholiis ad Responsorialia. « Ordo Romanus antiquitus, inquit, non eo modo quo apud nos editus est circumferebatur. Discretis namque libellis continebatur, quibus potiora per annum explicabantur officia. Cæterum Ordo ille Romanus, editus ab Hittorpio, farrago potius est diversorum rituum secundum varias consuetudines, ita ut antiquiores germanioresque ritus in tanta varietate discernere sine eorum libellorum ope pene sit impossible. »

Fatendum est tamen non insuper habendam esse illam Hittorpii Editionem, nec omnino destitui commendatione antiquitatis. Hæc enim reperitur, nonnullis quidem additis aut detractis, tum in Codice Romano bibliothecæ Vallicellanæ, tum in nostro Vindocinensi, iis exceptis quæ ad priorem Hittorpii partem, id est, ad Missæ pontificalis et episcopalis ritum, pertinent. Atqui Codex Vallicellanus Ottonum tempore scriptus fuit ; Vindocinensis autem ante annos fere sexcentos, et quidem Goffridi, abbatis Vindocinensis tempore, qui fortasse hoc exemplar ex Urbe attulerit. Etsi porro multa ex duplici illo Codice in Vulgatis emendari possent, totum id operis recudere non visum est nobis operæ pretium, quibus satis fuerit veteres libellos qui de Missa, baptismo et ordinationibus sacris agunt, aut nondum editos aut ad finem [X] exemplarium castigatos, exhibere.

De Benedicto canonico, Cencio, aliisque auctoribus, quos antiquioribus illis libellis subjicimus, hic modo agere supersedemus, de eis acturi suo loco. Legatur ipsius Cencii in librum censuum S. R. E. præfatio, apud Baronium, sub finem anni 1192, sub hoc titulo : *Incipit liber sensuum S. R. E. a Cencio camerario compositus secundum antiquorum Patrum regesta et memorialia diversa, anno Incarnationis dominicæ millesimo centesimo nonagesimo secundo, pontificatus Cœlestini papæ tertii anno secundo*. Et paulo infra : *Ego Cencius quondam felic. record. Clementis papæ tertii, nunc vero domini Cœlestini papæ tertii camerarius, sanctæ Mariæ Majoris canonicus*, etc. Hæc de Cencio. Animus erat Petri Mallii de Vaticana sancti Petri basilica opusculum, Alexandro tertio inscriptum, prædictis auctoribus adjungere ; sed quia pauca continet ritualis argumenti, quædam tantum ex eo fragmenta, quæ ad nostrum institutum pertinent, referemus. Omnino vero locum in his ritualibus libris merebatur Cæremoniale Romanum Augustini Patricii ad Innocentium VIII. Verum quia jam ab Electo Corcyrensi episcopo, paucis mutatis, editum est, sæpiusque recusum, aliis novæ ejus Editionis curam permittimus, contenti proferre nuncupatoriam auctoris epistolam ad Innocentium VIII, quæ et tempus scripti operis præfert, id est, annum 1488, Kal. Martii,

et ipsum opus genuino vindicat auctori, præter ea quæ ex Paride superius retulimus. Cæterum Augustinus Patricius, antea Piccolomineus appellatus per adoptionem, ex magistro cæremoniarum Innocentii VII renunciatus fuit Pientis episcopus anno 1483 obiitque anno 1496, Alexandro VI pontifice, quod ascriptum legimus in Codice Chigiano, qui Lactantii opera complectitur. Idem Augustinus in opere suo quædam de se ipse commemorat. Scilicet *quatuor annos servivit* Pio secundo, a quo Piccolominei cognomen habuit. Eidem adfuit morienti, cujus extrema verba refert. Memoratu dignum est id quod scribit in libri tertii cap. 13 de reverentia episcoporum erga cardinales. Ait quippe « se audivisse quosdam ex cardinalibus permittere episcopos *ante se loqui genuflexos* ; et in mensa, dum lavant manus, *servili-ter mantile ministrare*, quod ipsi *valde absurdum videtur. Et quamvis sæpe*, inquit, *apud plerosque reverendissimos dominos in conviviis fuerim, et ante*, [XI] *et postquam inter episcopos, quamvis indignus, ascriptus sim, nunquam tamen id servari vidi. Ascribendum est hoc* (*pace illorum dixerim*) *ignaviæ ac vecordiæ prælatorum qui talia faciunt, qui supremam in Ecclesia Dei episcopalem dignitatem non cognoscunt ; sive eorumdem ambitioni atque adulationi, qui ut gratiam cardinalium aucupentur, dignitatis suæ rationem non habent, quam serviliter deturpant. Cardinales autem qui talia, sive ex inadvertantia, sive alia causa patiuntur ; in charitate Dei*, ait, *obsecro, ut importunas hujusmodi adulationes rejiciant, et cogitent summum pontificem non alio titulo quam episcopali decorari ; et cum hic publice, etiam in re divina, lavat manus, non episcopus aliquis, sed capellanus suus, auditor Rotæ, mantile subministrat. Quod si forte aliquos mei similes indignos tanto fastigio viderint, non personam, sed sacrosanctam dignitatem in eis venerentur, et opera illorum utantur in illis rebus quæ dignitati utriusque congruunt.* Addit idem auctor : *Decet tamen episcopos in rebus omnibus publice et privatim, quantum per dignitatem licet, reverendissimos dominos cardinales honorare, venerari, et eis pro viribus assistere, obsequi, et inservire ; nec minus convenit cardinales ipsos benigne suscipere episcopos ; et quos pontifex summus* Fratres *appellat, non ut servos, sed ut conservos honorare.* » Ita apposite religiosus auctor.

III. *De antiquis basilicis ac titulis Urbis, de diaconiis, et de septem regionibus ecclesiasticis, ubi de forma veterum basilicarum.*

Qui de Ordine Romano libellos ediderunt primi, quasi pro necessario fundamento, præmiserunt septem esse regiones ecclesiasticas in urbe Roma, et quem quisque ordinem in eis teneret, presbyteri scilicet, diaconi, cæterique ministri sacri. Eorumdem auctorum vestigiis insistentes, operæ pretium duximus quædam hic in antecessum observare de antiquis basilicis ac clero Romano, ut magis dilucide lector in his ritibus legendis procedat

Atque ut ab ecclesiis ordiamur, earum quadruplex in Urbe classis distingui potest. Aliæ quippe erant patriarchales, aliæ titulares ; aliæ diaconiæ, aliæ oratoria seu cœmeteria. Patriarchales sine titulo erant, quod essent proprie summi pontificis, quæ definitum populum non habebant, sed omnium censebantur. [XII] Ejusmodi erant basilica Lateranensis, Vaticana, basilicæ sanctæ Mariæ Majoris, sancti Pauli, et sancti Laurentii in agro Verano. His patriarchalibus accensebantur aliæ majores ecclesiæ, quæ itidem titulo destitutæ erant, quales erant basilicæ sanctæ Crucis in Jerusalem, sanctæ Agnetis extra muros, sanctæ Mariæ ad Martyres, et si quæ aliæ ejusmodi nonnullæ. Honorius Augustus in rescripto ad Symmachum præfectum adversus Eulalium, distinguit *titulos et loca quæ conventu celebri frequentantur*, et ante eum Arcadius, cum lege lata hæreticis omnia Urbis loca interdicit, *sive sub ecclesiarum nomine*, inquit, *teneantur, sive quæ diaconica appellantur, vel etiam decanica* ; ubi quid decanicorum vocabulo intelligat non satis constat, nam hoc loco, ut alicubi alias, carceres significari haud simile veri est.

Titulos appellabant parœciales ecclesias quibus animarum cura addicta erat, singulisque singuli primo presbyteri hanc curam gerentes ; deinde plures, quorum qui principalior erat, cardinalis dicebatur. Tituli habebant diœceses seu parochias sibi præfixas ac definitas. Horum porro titulorum numerum sensim ad XXVIII accrevisse, et circa tempora Innocentii primi, vel Zozimi, expletum fuisse affirmat cum multis Onufrius Panvinius in libello de episcopatibus, titulis et diaconiis urbis Romæ ; eumque numerum ad nostra fere tempora perseverasse, quod propius considerandum.

Cornelius papa, in epistola ad Fabium præsulem Antiochensem ab Eusebio relata testatur, « suo tempore, id est, medio seculo tertio, Romæ fuisse presbyteros quatuor et quadraginta, septem vero diaconos, totidemque subdiaconos, acolythos duos et quadraginta, exorcistas et lectores cum ostiariis quinquaginta duos, viduas denique cum infirmis et egentibus plusquam mille et quingentas, quibus universis gratia et benignitas Dei alimenta suppeditabat » Ita apud Eusebium, in lib. VI, cap. 43. Ex hoc autem loco vir magnæ eruditionis, Henricus Valesius, colligit basilicas tunc Romæ extitisse quatuor et quadraginta. Cum enim tunc singuli presbyteri suas regerent basilicas, si quadraginta quatuor fuere presbyteri, totidem basilicas fuisse dicendum est. Et quidem Optatus (quod ipse Valesius observat) lib. VI agens de basilicis quæ Romæ exstabant tempore persecutionis Diocletiani, quo tempore Macrobius Donatista illuc accessit, quadraginta [XIII] et amplius ibidem fuisse tradit basilicas, ad quas accedere non permittebantur Donatistæ, *qui inter quadraginta, et quod excurrit, basilicas locum ubi colligerent non habebant*. Quem locum si cum Cornelii epistola conferas, qui presbyteros Romæ quatuor supra quadraginta fuisse tradit, totidem ex Optato basilicas tempore Diocletiani, id est, post annos a Cornelio quadraginta, illic exstitisse intelliges. Unde non immerito Cyprianus in epistola ad ipsum Cornelium, quæ est novæ Editionis 58, clerum Romanum *florentissimum* vocat.

Jam vero basilicæ illæ, quæ suos quaeque presbyteros habebant, titulares haud dubie erant. Nam tituli nihil aliud sunt quam basilicæ, quibus certi sacerdotes ac ministri ascripti et addicti habentur. Longe ergo supra XXVIII tituli ante Innocentii I tempora in Urbe erant. Id vero luculenter probatur, tum ex ordinatione Bonifacii papæ I, quæ *subscribentibus plus minus septuaginta presbyteris* anno 419 facta est, præter alios qui per seditionem Eulalium tumultuarie elegerant ; tum ex synodo Romana sub Symmacho anno 499 habita, cui subscripserunt Romani presbyteri numero LXVI, et quidem omnes titulati. Neque tamen tot eo tempore exstabant in Urbe tituli ; sed jam tunc usus invaluerat ut uni titulo plures presbyteri essent ascripti. Unde in illa synodo aliquando unus, aliquando duo, tres, quatuorve unius ejusdemque tituli presbyteri subscripti inveniuntur, duo quidem tituli sanctæ Cæciliæ, Prudentis, Cyriaci, Pammachii, Nicomedis, Julii, sancti Clementis, sanctæ Savinæ, sancti Cyriaci, Tigridæ, Gaii, Lucinæ, Laurentii, et Marcelli ; tres vero tituli Vestinæ, sancti Chrysogoni, Æquitii, Æmilianæ, Crescentiæ, Eusebii, Anastasiæ, et Apostolorum, et Marci : quatuor autem tituli Fasciolæ. Sed quia istæ subscriptiones aliquanti sunt momenti ad cognoscendos veteres Urbis titulos eas exhibere juvat, prout illas descripsimus ex Codice Vallicellano, apposito ad caput numero cujusque tituli, præterquam ubi repetendus aliquis erit qui plures presbyteros habuerit.

1. *Cælius Laurentius archipresbyter tt. Praxidæ hic*

subs. 2. *Januarius presb. tt. Vestinæ.* 3. *Marcianus* A *præsb. tt. sanctæ Cæciliæ.* 4. *Gordianus presb. tt. Pammachii.* 5. *Petrus presb. tt. sancti Clementis.* [XIV] *Urbicus presb. tt. sancti Clementis.* 6. *Paulinus presb. tt. Juli.* 7. *Valens presb. tt. sanctæ Savinæ.* 8. *Petrus presb. tt. Chrysogoni, Serenus presb. tt. Vestinæ.* 9. *Asterius presb. tt. Pudentis. Justinus presb. tt. Pudentis.* 10. *Felix presb. tt. Æquitii. Redemptus presb. tt. Chrysogoni.* 11. *Projectitius presb. tt. Damasi.* 12. *Jobinus presb. tt. Æmilianæ.* 13. *Bonus presb. tt. Crescentianæ.* 14. *Paschasius presb. tt. Eusebii. Joannes presb. tt. Pammachii.* 15. *Sebastianus presb. tt. Nicomedis.* 16. *Martinus presb. tt. Cyriaci Epiphanius presb. tt. Cyriaci.* 17. *Andreas presb. tt. sancti Matthæi. Servus Dei presb. tt. sancti Clementis. Optio presb. tt. Vestinæ. Petrus presb. tt. Chrysogoni* 18. *Romanus presb. tt. Tigridæ.* 19. *Marcellinus presb. tt. Juli. Dominus presb. tt. Criscentinæ. Abundantius presb. tt. Savinæ.* 20. *Marcellinus presb. tt. Romani.* 21. *Asellus presb. tt. Bizantis. Sebastinus presb. tt.* B *Æquitii. Valentinus presb. tt. Eusebii.* 22. *Anastasius presb. tt. Anastasiæ. Genesius presb. tt. Nicomedis. Dionysius presb. tt. Æmilianæ.* 23. *Eiphanius presb. tt. Apostolorum. Paulinus presb. tt. Fasciolæ. Adeodatus presb. tt. Æquitii.* 24. *Dominicus presb. tt. Priscæ. Severus presb. tt. Gaii. Crescentius presb. tt. Apostolorum. Septimus presb. tt. Julii. Epiphanius presb. tt. Fasciolæ.* [XV] 25. *Petrus presb. tt. Praxedis.* 26. *Hilarus presb. tt. Lucinæ.* 27 *Laurentius presb. tt. sancti Laurentii. Julianus presb. tt. Anastasiæ. Vincemalus presb. tt. Crescentiæ.* 28. *Venantius presb. tt. Marci. Paulus presb. tt. sancti Laurentii. Acontius presb. tt. Fasciolæ. Agapitus presb. tt. Apostolorum, Benedictus presb. tt. Gaii. Redemptus presb. tt. Tigridæ.* 29. *Stephanus presb. tt. Marcelli, Julianus presb. tt. Anastasiæ. Cyprianus presb. tt. Marci. Bonifacius presb. tt Cæciliæ. Timotheus presb. tt. Marcelli. Victorius presb. tt. Savinæ. Eutyches presb. tt. Æmilianæ.* 30. *Marcus presb. tt. Lucinæ.* C *Abundius presb. tt. Marci. Stephanus presb. tt. Eusebii. Subscripserunt presbyteri numero* LXVI.

In tanto subscribentium numero triginta duntaxat numerantur tituli, nempe quod presbyteri aliorum abessent. aut tituli ipsi vacarent. In illis titulis non computantur quinque patriarchales ecclesiæ, nequidem intramuranæ, Lateranensis et Liberiana; nedum extramuranæ, Vaticana, sancti Pauli, et sancti Laurentii in agro Verano. Desunt etiam basilicæ titulares sancti Silvestri, sanctæ Susannæ, sancti Xysti, sanctæ Balbinæ, sanctorum Marcellini et Petri, et sanctorum quatuor Coronatorum, quorum titulorum presbyteri in synodo Romana sub Gregorio Magno testes fuerunt, ubi titulus Pammachii appellatur sanctorum Joannis et Pauli. Desunt etiam tituli sanctæ Priscæ, sanctæ Potentianæ, nedum sanctæ Mariæ, qui in alia synodo subscribunt sub Zacharia pontifice.

Duas ob causas tituli illi instituti fuerunt, nempe D *propter baptismum et pœnitentiam eorum qui ex paganis* ad fidem Christianam *convertebantur, et propter sepulturas martyrum*, ut loquitur vulgatus Anastasius in Marcello papa XXXV, [XVI] qui XXV *titulos* in Urbe constituisse dicitur, *quasi diœceses*, quod postremum etsi non est tantæ auctoritatis, ut huic adhiberi possit certa fides, nihilo minus duplex illa instituendorum titulorum causa assignari potest. Atque adeo non omnes forte tituli erant parœciales ecclesiæ, sed quidam instituti fuerunt, ut sepulturis martyrum honor haberetur. Unde in concilio Chalcedonensi martyria, id est, basilicæ martyrum, inter titulos censentur. Archipresbyter autem dicebatur qui prior erat ordinatione inter presbyteros illorum titulorum, qui *catholicæ ecclesiæ* ab Anastasio dicuntur in actis Benedicti III. Verum quia Innocentius primus in epistola ad Decentium manifeste distinguit titulos a cœmeteriis, id est, ab ecclesiis super martyrum sepulcra constructis, quod tituli *plebem haberent*, non vero cœmeteria; et quod ad titulos fermentum seu eucharistia, non vero ad cœmetaria martyrum mitterentur, id asserere licet, duplicis generis titulos fuisse, majores videlicet, id est parochiales ecclesias; et minores, qui solitariis basilicis Martyrum competebant.

In illis omnibus ecclesiis Missæ publicæ nonnunquam dicebantur, imo etiam nonnunquam in aliis, quæ titulorum nomine insignitæ non erant, ubi scilicet populi concursus ob reliquias vel cultum martyrum id exigebat. Sic in basilicam sancti Pancratii, quæ titularis non fuit ante Leonem X, *dominico die populi Missarum solemnia audituri* conveniebant, testante Gregorio Magno in lib. III, epist. 18, qui et ibidem homiliam ad populum habuit, quæ est 27 in Evangelia. Observat autem Pancirolus ideo non tributum fuisse a principio tituli honorem prædictæ basilicæ, propterea quod extra Urbem sita esset; tituli vero non tribuerentur basilicis extramuranis, neque B etiam stationes, nisi essent ecclesiæ patriarchales. Unde passim leguntur assignatæ stationes ad sanctum Petrum, item ad sanctum Paulum, et ad sanctum Laurentium extra muros; de quibus ecclesiis Simplicius papa constituit, ut per unam hebdomadam *presbyteri manerent ibi propter pœnitentes et baptismum*. Neque tamen in solis titulis aut ecclesiis patriarchalibus stationes fiebant, sed etiam (ut ex dicendis constabit) in diaconiis, de quibus modo paucis agendum est.

Apud Romanos, ait Sozomenus in lib. I, cap. 15, *diaconi non plures sunt hactenus quam septem, instar eorum qui ab* [XVII] *apostolis primum ordinati sunt. Apud alios vero haud quaquam definitus est numerus diaconorum*. Id certum est de Romanis diaconis, qui *regionarii* appellabantur; sed alii diaconi erant in illis ecclesiis quæ titulorum nomine erant insignes. Regionarii præcipui censebantur, neque presbyteris titularibus, ut alii, sed archidiacono, qui primus inter illos septem erat, subjiciebantur. Hi sub cura sua singuli illas diaconias habebant, quæ in sibi assignata regione erant sitæ. In diaconiis nosocomia et pauperum diversoria erant, ubi viduæ aliique egentes ecclesiastica stipe alebantur. Cuilibet hospitio adjuncta erat ecclesia, cui præerat *Pater diaconiæ*, de quo mentio est in primo Ordine Romano hic edito, et in Itinere nostro Italico, pag. 151, ubi Ustathius dux quosdam fundos diaconiæ sanctæ Mariæ *in Cosmedin* legat ea conditione, *ut presbyter, qui pro tempore fuerit facturus quotidianas Missas, accipiat a Patre solidos tres*. Pater ille temporalium rerum curam sub diacono regionario habebat, eratque aliquando ex ordine clericorum, aliquando sæcularis. In his fuit *Theodatus olim dux*, tunc *primicerius sanctæ sedis apostolicæ*, id est primicerius notariorum, *et pater diaconiæ* sancti Angeli in Piscina sub Gregorio II, ut legitur in veteri inscriptione apud Torrigium de cryptis Vaticanis. Temporum decursu in collegia clericorum conversæ sunt ejusmodi diaconiæ, inde adeo facultatibus deminutæ, ut nihil subsidii afferant pauperibus, in quorum gratiam primitus institutæ fuerant. Nunc tituli dicuntur diaconorum cardinalium, tametsi quando cardinales diaconi nomen suum subscribunt a tituli vocabulo abstinent, sed omissa regione ecclesiam solam exprimunt. Antiqui porro diaconi regionarii, cum nomen suum in conciliis apponerent, non servabant ordinem regionum, sed suæ ordinationis, ut patet ex synodo Romana sub Symmacho, qui primus subscripsit *Cyprianus diaconus S. R. E. regionis* 7, secundus *Anastasius regionis* 1, tertius *Citonatus reg.* 5, quartus *Joannes diaconus reg.* 2, quintus *Tarrensis diac. reg.* 1, sextus *Tertullus diaconus reg.* 4. Ubi cum legimus diaconos duos regionis primæ, Anastasium et Tarrensem, id argumento est, unum fuisse regionarium, alium titularem ejusdem regionis. Nam principio septem tantummodo diaconi regionarii erant pro numero septem regionum ecclesiasticarum;

a vero, nimirum a tempore Honorii II, numerus] ad XVIII accrevit, cui duæ aliæ demum additæ niæ numerum XX constituerunt. In isto diaco- m augmento, alii regionarii dicebantur, numero ecim ; alii palatini, numero sex, regionariis præ- Omnes diaconias numero octodecim compre- it Cencius, pag. 173, quas enumerat Petrus Mal- hic, pag. 160.

bdiaconos in tres ordines distinguit vetus libel- Baronio laudatus, ad annum 1057, in hæc verba: *iaconi sunt omnes numero viginti et unus ; septem narii, qui epistolas et lectiones cantant in stationi- septem palatini, qui idem munus præstant in ec- Lateranensi ; septem alii, qui dicuntur schola can- i, qui cantant tantummodo quando summus pon- celebrare consuevit.* Ex primis erat Joannes ille *aconus primæ regionis*, qui et collo Silverii papæ im abstulisse perhibetur, et exutum veste mo- a induisse, quod Sixtus *subdiaconus regionis* clero nuntiavit.

nique erant etiam acolythi regionarii, erant et res, de quibus plura dicturi sumus, cum non- præmiserimus de distinctione regionum eccle- carum, quarum notitia ad hunc locum necessa- st.

plorata est Urbis divisio in septem regiones ec- sticas, cum ex Augusti decreto in quatuordecim et distributa ; sed longe obscurior est, quæ ta- longe posterior fuit, divisio illa ecclesiastica- e modo obsoleta, quam civilis, hactenus reten- mnium optime Nardinus situm ac limites cujus, regionis ecclesiasticæ assignavit ex Anastasio, nontem Aventinum in prima, in secunda viam ertinam, basilicam sancti Laurentii super san- Clementem in tertia, et Caput Tauti in quinta at. Alias designat idem auctor ex conjectura. dde in regione quarta titulum Vestinæ, ex ve- nscriptione quæ legitur in Romæ subterraneæ, II, seu lib. IV, cap. 23, ubi laudatur *Abundan- colythus reg. quartæ tit. Vestinæ*, qui titulus san- m Gervasii et Protasii, seu sancti Vitalis postea ppellatus.

hunc locum Paulus Aringhus observat acolytho- tria genera Romæ olim fuisse: palatinos, qui fice maximo in apostolico palatio ac Lateranensi ca inserviebant ; stationarios, quorum id potis- n munus erat, eidem pontifici in ecclesiis in s stationes de more haberentur ministerium ere ; regionarios demum, qui diaconis [XIX] in ti- bus eorumdem regionibus ad sacra obeunda a sedulo ministrabant. ex quorum numero fue- undantius mox laudatus. Verum duo tantum thorum genera primis illis temporibus fuisse ex ne Romano primo et tertio manifeste intelligitur, narios scilicet ac titulares, quorum illi diaconis nariis et pontifici, hi presbyteris titularibus ser- nt. Palatini erant Lateranenses, stationarii ex nariis assumpti. Ordo Romanus ab Hittorpio vul- *parochianos clericos* vocat, pag. 31. Idem agens rdinatione eorumdem, pag. 89, singulos *ad titu- uisse* ordinatos aperte declarat ; idemque de aconis, diaconis et presbyteris, pag. 91. Gre- s magnus, referente Joanne Diacono, in lib. II ejus, cap. 11, *remotis a cubiculo suo sæcularibus, os et monachos sibi consiliarios familiaresque de- cum quibus Gregorius, diu noctuque versatus, nihil itice perfectionis in palatio, nihil pontificalis in- ionis in ecclesia dereliquit.*

st titulos et diaconias res exigit ut de oratoriis am hic observemus. Ea duplicis generis erant : am cardinali, alia nulli presbytero addicta. Gre- s Magnus in epistolis suis, ubi de oratoriis de- dis agit, quinque conditiones passim requirit : e ut nullum corpus eo in loco sit humatum ; ut fficiens assignetur ; ut nullum ibi constituatur sterium ; nullus etiam presbyter cardinalis, ac de nullæ ibidem Missæ publicæ celebrarentur, quas solis presbyteris cardinalibus celebrare licebat. Adeo ut si quando sacra in ejusmodi oratoriis fierent, ab episcopo presbyter deberet impetrari, *quatenus nihil alia a quolibet sacerdote alio ullatenus præsumeretur*, quæ omnia leguntur in lib. II, epist. 9, ind. 10, et in aliis. Verum quædam oratoria erant in quibus licebat presbyterum habere cardinalem, non qui parochus esset, sed veluti capellanus. Hujus generis erat oratorium illud, quod idem pontifex Passivo episcopo Firmano dedicare permittit in lib. X, epistola 12 : *Presbyterum quoque te illic constituere volumus cardinalem, ut quoties præfatus conditor fieri sibi Missas voluerit, vel fidelium concursus exegerit, nihil sit quod ad Missarum sacra exhibenda solemnia valeat impedire.*

Ejusmodi tituli minores dici possunt, alii majores, quibus scilicet animarum cura annexa erat. In his presbyter unus, aliquando plures, cum aliis ministris ; in illis unicus incardinatus erat [XX] quo nomine Gregorius utitur in lib. I, epistola 81. Anastasium, qui in ordinem redactus est a Leone papa IV in synodo Romana, ob relictam parochiam suam, id est urbis Romæ, presbyterum *cardinis nostri* appellat pontifex in ipsis synodi actis ab Holstenio vulgatis. Sic Gregorius Magnus Petrum acolythum ecclesiæ Romanæ, quem Sabiniano diacono in legatione socium dederat, postea fugitivum communione privat, ex lib. VII, epist. 7, ind. 1.

Hic opportune agendum esset de ecclesiis Urbis, earumque numero, quas ad trecentas et decem numerat Cencius, quem hic consulat qui volet, a pag. 190. Nec prætermittendum id quod ea de re scribit sæculo undecimo Arnoldus ex comite monachus Ratisponensis, ubi de cultu religionis, qui tunc in Urbe vigeret, agens : *in tantum crevit*, inquit, *in divino cultu, ut pro ruinis murorum et veterum fanorum surgant quotidie innumera ædificia ecclesiarum, sive monasteriorum, e quorum incredibili numero, ut audivi a quodam sene, qui se dixit nutritum in eadem civitate, viginti possidentur a sanctimonialibus, quadraginta a monachis, exceptis iis quæ extra civitatem sunt, et in aliis ecclesiis sive capellis, quæ in eadem urbe abundant.* Verum non tot virorum monasteria, neque tot canonicorum collegia tunc fuisse colligere licet ex Cencii et Petri Mallii enumeratione, qui non ultra viginti duas virorum abbatias numerant. Sæculo ipso undecimo canonicorum cœtus erat in ecclesia Lateranensi. Unde Petrus Damiani *Petro Lateranensis canonicæ archipresbytero* scribens, eum *sancti conventus rectorem* vocat, quod quidem de canonicis regularibus forsan intelligendum. Idem auctor alibi *canonicam sanctæ Cæciliæ* laudat.

Etsi vero apud Lateranum erant eo tempore canonici regulares, hi tamen illius ecclesiæ titulos non ita occupabant, ut alii clerici, imo et monachi ab ejusmodi titulis excluderentur. Quippe Oderisius monachus Casinas a Nicolao II factus est diaconus ecclesiæ Lateranensis, teste Leone Marsicano, atque Alexander II Todinum itidem Casinatem, Romam accersitum, *in Lateranensi patriarchio levitam constituit*, ex eodem auctore. Alia exempla afferre licet, sed hæc longius nos ferunt.

Antequam tamen ulterius progrediamur, juvat in transcursu ob oculos ponere formam veterum Urbis basilicarum. Pleræque Orienti, [XXI] quædam occidenti obversæ erant. Navis columnis fulta, aut tabulato picto, aut ipsa tecti fabrica terminata : in qua viri ad Austrum, mulieres ad Septentrionem residebant. Sequebatur schola cantorum, nobis chorus appellatus, cujus peribolum seu sæptum ex marmore constabat, ad hominis ferme altitudinem. Ambon sive lectorium unum aut alterum adjunctum erat, quatuor aut quinque hinc inde gradus duplices habens pro ascensu et descensu. Ex quo videas, longe disparem fuisse formam ambonum a forma odeorum nostrorum, quorum situs etiam diversus, cum ambones illi plurimum ad Septentrionem positi essent,

odea vero nostra ea parte quæ chorum a navi disterminat. Ambones illi Romani ad eum modum accedebant quem describit Gregorius Turonensis antistes, in lib. de Gloria martyrum, cap. 94, ubi agit de beatissimo Cypriano episcopo Carthaginensi, *in cujus basilica*, inquit, *analogius, in quo libro supra posito cantatur aut legitur, mirabiliter compositus esse refertur. Nam ex uno lapide marmoris totus sculptus aseritur, id est, mensa desuper, ad quam per quatuor gradus ascenditur. Cancelli in circuitu; subter columnæ, quia et pulpitum habet, sub quo octo personæ recipi possunt.* Hæc Gregorius Turonicus antistes, cujus descriptioni consentit Ordo Romanus nono loco a nobis editus, in quo ordinandi sub pogii seu ambonis gradibus constitisse dicuntur num. 2 et 8, dum lectiones legebantur. *Pulpitum, id est, tribunal ecclesiæ*, vocat Cyprianus in epistola ad presbyteros et diaconos Ecclesiæ, quæ epistola est 34 in Editione Pameliana, in Oxoniensi 39, ne quid dicam de canone 14 concilii IV Toletani, in cujus canone 39 duplex chorus, primus et secundus, distinguitur, ut apud Romanos.

Post chorum cantorum, sensim assurgebant gradus sanctuarii, quod ab eodem choro dirimebant cancelli. *Rugas* seu *regias* appellabant vel cancellorum aditus seu portas, vel cancellos ipsos, easque acolythi observabant, ut in primo nostro libello legitur, ubi pontificis in secretarium post Missam reditus describitur. De rugis plura inferius in c. 20. Sub ciborio erectum erat altare, sub altari vero confessio, et post altare in coronæ modum dispositum erat presbyterium seu chorus sacerdotum, in quo sedebant episcopi a dextris, a sinistris presbyteri, in capite habentes pontificis thronum, passim ex marmore, cum duobus accubitis, [XXII] tantisper aliis sedibus altiorem, et linteo ornatum. Unde apud Pacianum *linteata sedes*, quod etiam Cypriani ævo jam obtinuisse Pontius innuit. In basilica sanctæ Mariæ ad Præsepe thronus papæ stabat ex parte mulierum, ita *ut post sedem pontificis mulieres, ad sacra Missarum solemnia stantes, prospere assistere juxta pontificem viderentur*. Sed eam in superiori loco Paschalis primus pro more collocavit, teste Anastasio. Infra presbyterii cancellos senatorium erat in parte australi, cancellis proximior, ubi senatores et principes consistebant, ex adversa parte matronæ.

Presbyterium itaque situm erat sub apside, quæ fornice et musivis picturis solebat esse instructa, ex qua pendebant ad ornatum calices, coronæ, et alia id genus. Altare ornabat ciborium, quatuor columnis innixum, quod *propitiatorium* Anastasius quandoque videtur appellare. *Umbraculum altaris* vocat Ordo Romanus vulgatus, pag. 122. Sub ciborio posita confessio, qui locus est in quo sanctorum reliquiæ et corpora servabantur. Vela ad portas basilicæ, itemque ad altare quadruplicia, quæ Anastasio *tetravila* dicuntur.

Secretarium, vulgo sacristiam, in inferiori parte navis ad austrum collocabant, scilicet ex parte virorum. Unde in veteri basilica Vaticana et in Lateranensi secretaria erant ad sinistram ingredientium in easdem basilicas, quia basilicæ ipsæ orienti obversæ, austrum habebant ad sinistram. Contra vero vetus sacrarium diaconiæ sanctæ Mariæ Cosmedinæ stabat ad dexteram ingredientium, propterea quod auster ejusdem ecclesiæ ingredientibus dexter erat. In illis porro secretariis oratorium etiam habebatur, ut in Lateranensi sancti Thomæ, in Vaticana sancti Gregorii, quod oratorium nunc sanctæ Mariæ de Febre appellatur; sed neutrum modo pro secretario est. In his secretariis Romani pontifices sacra facturi vestes quibus in sacrificio uterentur induebant, et inde ad altare solemni ritu procedebant. Ibidem concilia celebrari mos erat, aliquando in sanctuariis seu presbyteriis, quæ nonnunquam etiam secretaria vocantur. Huc spectat canon 15 concilii secundi Arelatensis, *ut in secretario diacono inter presbyteros sedere non liceat, vel corpus Christi præsente presbytero tradere non præsumat*. Cæterum secretaria illa ex imitatione antiquorum Romanorum uti et pleraque alia, accepta fuisse ex eo intelligitur, quod vetus sanctæ Martinæ basilica [XXIII] senatus Romani secretarium fuisse testatur vetus inscriptio, ejus apsidi insculpta in hunc modum: *Salvis dominis nostris, Honorio et Theodosio, victoriosissimis principibus, secretarium amplissimi senatus, quod vir illustris instituerat et fatalis ignis absumpsit, Flavius Annius Eularius Epifanius V. C. præfect. Urbi vice sacra ind. reparavit, et ad pristinam faciem reduxit.* Sic etiam ex imitatione ethnicorum, qui templorum muros et concameratianem pingere solebant, teste Plinio in lib. XXXV, cap. 3, nostri etiam apsidas et parietes basilicarum picturis exornari curarunt. De basilica sancti Hippolyti lege Prudentii hymnum 11, de coronis.

* [XXVII] IV. *De clero Romano, et de prisco ritu celebrandi officia divina in ecclesia Romana.*

Primis novem Ecclesiæ sæculis rara in Urbe, et forte nulla, præterquam in basilica Vaticana, clericorum collegia erant. In titulis, ut superius vidimus, unus aut duo tresve presbyteri cum pari fere numero sacrorum ministrorum rem divinam agebant. In patriarchalibus adhibebantur mansionarii seu custodes ecclesiarum, ad eas ornandas, emundandas, aliaque præstanda quæ necessaria erant; cætera quæ divini cultus erant aliarum basilicarum titulares a pontifice designati obire solebant. Basilicæ sancti Petri sæculo nono *ministri*, id est clerici, jam addicti erant, quos Amalarius se interrogasse dicit in præfatione altera ad libros de ecclesiasticis officiis, *quot Orationes soliti essent celebrare ante epistolam Missæ per dies festos.*

Neque tamen putes officia divina per id tempus in Ecclesia Romana defuisse. Et quidem quotidiana fuisse celebrata intelligimus ex cap. 13 regulæ sancti Benedicti, qui in privatis seu feriatis diebus ad Matutinos, id est ad Laudes, assignat *canticum unum quodque die suo ex prophetis, sicut psallit Ecclesia Romana.* Et vulgatus Anastasius ait Gregorium tertium in ecclesia sancti Chrysogoni constituisse *abbatem et monachorum congregationem ad persolvendas Deo laudes in eodem titulo diurnis atque nocturnis temporibus, ordinatam secundum instar officiorum Ecclesiæ beati Petri apostoli;* additque prædictum abbatem cum sua congregatione [XXVIII] fuisse *segregatum* seu exemptum *a jure potestatis presbyteri prædicti tituli.*

Præivisse Lateranensi basilicæ exemplum Ecclesiæ Vaticanæ, colligitur ex ejusdem auctoris verbis subsequentibus, ubi idem pontifex renovasse memoratur *monasterium sanctorum Joannis evangelistæ, Joannis Baptistæ, et sancti Pancratii, secus ecclesiam Salvatoris antiquitus institutum, quod ab omni ordine monachico extiterat nimia incuria destitutum; in quo congregationem monachorum et abbatem constituit ad persolvenda quotidie sacra officia laudis divinæ in basilica Salvatoris, quæ Constantiniana nuncupatur, juxta Lateranis, diurnis nocturnisque temporibus ordinata juxta instar Ecclesiæ beati Petri apostoli.* Defecerant igitur tunc temporis eo in loco nostri ordinis monachi, quos, everso per Langobardos Casinensi monasterio, Pelagius papa Laterani constitueral, cujus loci abbas erat Valentinianus tum, cum Gregorius Magnus librum secundum Dialogorum scribere meditaretur. Is enim quædam de sancto Benedicto se dicit accepisse a Valentiniano, *qui annis multis Lateranensi monasterio præfuit.* Tertius post eum Lateranensis monasterii congregationem rexit Theodorus, cujus mentionem facit Faustus monachus in præfatione ad libellum de vita sancti Mauri abbatis. Aliud erat monasterium Honorii, basilicæ Lateranensi adjunctum, quod Adrianus I pari modo instauravit.

Redeo ad basilicam sancti Petri, in qua monachi

* Paginæ XXIV, XXV et XXVI exhibent rude specimen basilicæ sancti Clementis in regione Cælimontana prope amphitheatrum. Quod specimen, a scopo nostro prorsus alienum, consulto omisimus. EDIT.

quatuor monasteriorum divina officia persolvebant. Hæc erant monasteria sancti Martini, ac sancti Stephani minoris a dextro basilicæ latere ; sancti Stephani majoris, atque sanctorum Joannis et Pauli a sinistro. Monasterium sancti Stephani majoris alio nomine *Catafarfara* seu *Catagalla patricia* dicebatur, sancti Stephania minoris *Catabarbara patricia*. De tribus ex his monasteriis Gregorius tertius constitutum edidisse memoratur apud vulgatum Anastasium, qui unum ex illis, nempe sanctorum Joannis et Pauli, a Leone Magno conditum fuisse testatur.

Basilica sancti Pauli, quæ tertia Patriarchalis est, tempore Gregorii Magni per præpositos regebatur ; quod patet ex lib. x, epist. 9, sed a Gregorio secundo monachis concessa, aut potius restituta est. *Hic* enim *monasteria quæ secus basilicam* [xxix] *sancti Pauli erant ad solitudinem deducta, innovavit, atque ordinatis servis Dei monachis congregationem post longum tempus constituit, ut ibidem die noctuque Deo redderent laudes.* Idem præstitutum ab eodem pontifice in basilica sanctæ Mariæ ad Præsepe, ubi ex gerontocomio monasterium instituit ; idem ab aliis pontificibus institutum in basilica sancti Laurentii extra muros. Exstat in tabula marmorea in basilica sanctæ Mariæ ad Præsepe vetus inscriptio, tempore Gregorii IV marmori incisa, compendio referens donationem eidem basilicæ factam a Flavia filia Xanthippi, quondam Egisti imperialis a secretis, in gratiam mansionariorum qui in eadem ecclesia tunc degebant. Subscribunt inter alios *Theodorus adorator numeri Theodosiæ, Gregorius Optius numeri militum, Epiphanius aurifex, Theodorus acolythus S. R. E.* Tempus factæ donationis a breviatore omissum est. In his subscriptionibus *numerus* pro legione sumitur, atque adeo *Adorator* forte idem erit ac tribunus sive comes, quæ conjectura est illustris. Ciampini et Fabretti, quibuscum hanc inscriptionem eruditos atque optimus Pater Thomasius, priusquam eam ad nos transmitteret, communicavit. Itaque illam basilicam Liberianam mansionarii curabant : sed vicini monachi, ut in cæteris aliis patriarchalibus ecclesiis, divinas laudes noctu et interdiu persolvebant.

Quod attinet ad Missas, iis celebrandis ibidem adhibebantur in Lateranensi quidem basilica septem episcopi suffraganei Romani pontificis; in aliis vero presbyteri hebdomadarii ex titulis asciti. Hunc morem esse antiquum manifestum est ex gestis Stephani papæ, IV, qui statuit *ut omni die Dominico a septem episcopis cardinalibus hebdomadariis, qui in ecclesia Salvatoris observant Missarum solemnia, super altare beati Petri celebraretur, et* Gloria in excelsis Deo *diceretur*. Jam ergo tunc usus invaluerat, ut septem illi episcopi cardinales, sua quisque hebdomada, in Lateranensi ecclesia sacris operarentur. Hanc ob prærogativam Petrus Damiani maxime extollit Lateranensem ecclesiam, quæ *sicut Salvatoris est insignita vocabulo, qui nimirum omnium caput est electorum, ita mater et quidam apex et vertex est omnium per orbem ecclesiarum. Hæc septem cardinales habet episcopos, quibus solis, post apostolicum, sacrosanctum, illud altare licet accedere, ac divini cultus mysteria celebrare.* Ita Petrus, in lib. II, [xxx] epistola 1, quæ *sanctis episcopis Lateranensis ecclesiæ cardinalibus* inscripta est. Hi episcopi erant Ostiensis, Portuensis, sanctarum Rufinæ et Secundæ, alias Silvæ Candidæ, Sabinensis, Præstinus. Tusculanus, et Albanus. Quinam presbyteri ex titulis urbanis ministrarent aliis patriarchalibus ecclesiis, docet appendix nostra ad Ordinem Romanum 11, infra pag. 160.

Præterea certis diebus festis clerus Romanus conveniebat cum pontifice in illas basilicas, ubi stationes indictæ erant, ibique sacra faciebant, imo aliquando vigilias nocturnas pro festorum celebritate agebant. Quin etiam in pervigilio Paschæ ecclesiæ suburbanæ in illis conventibus se sistebant : cujus rei argumento est appendix nostra ad primum libellum de Ordine Romano, pag. 34 et 35. In cæteris festis et Dominicis diebus Vesperas in suis titulis celebrabant presbyteri titulares cum acolythis regionum, ut in eadem appendice legitur, de hebdomada paschali, pag. 38. Item Missam publicam iisdem diebus cum sua plebe celebrabant iidem presbyteri : nec propterea opus erat clericorum collegio aut schola cantorum, sed diaconi ac subdiaconi ministerium sufficiebat, qui præter epistolam et evangelium, cætera facile explere poterant, omissis forte Antiphona ad Introitum, Offertorio, et Antiphona ad communionem.

Quodnam fuerit ante sæculum nonum Romanæ Ecclesiæ officium nocturnum ac diurnum, ex Amalarii Antiphonario intelligitur. Numerum lectionum in vigiliis assignat liber Diurnus in cautione episcopi. Ea autem erat per id tempus Romanorum religio, ut si quando tempus vigiliarum ex incuria fuisset elapsum, omisso aut breviato nocturnali officio, Laudes ad auroram inciperent. Habemus hac de re testem luculentum Amalarium, in Antiphonarii cap. 4, ubi hanc consuetudinem magnopere laudat *Ipsa enim* Romana Ecclesia *quotocunque ordine vel numero lectionum viderit matutam*, id est auroram. *procedere et audivi, dimittit nocturnale officium, et incipit matutinale. Periculosum est enim transgredi terminos patrum*, etc. Eadem religione ductus sanctus Pater Benedictus statuit in regulæ suæ cap. 11, ut si forte aliquando fratres *tardius* surrexerint, quod maxime cavendum ait, aliquid de lectionibus aut responsoriis detrahatur, ut scilicet Matutini seu Laudes, quæ ineunte aurora canendæ sunt, debito tempore [xxxi] compreantur. Optandum esset ut hæc religio postliminio restitueretur in Italiæ plerisque Ecclesiis, ubi nocturnæ vigiliæ, lucente adhuc sole diei præcedentis, non tam canuntur quam recitantur.

Quod diximus de more urbis, ut episcopi cardinales et presbyteri titulorum certis hebdomadis ad patriarchales ecclesias venirent ad sacra celebranda, non caruit etiam exemplo in Ecclesiis Gallicanis. Id enim in Virdunensi usu venit sæculo septimo, uti ex Pauli episcopi Actis discimus, qui ordinavit ut forenses presbyteri per certas vices ad cathedralem ecclesiam accederent, officia divina persoluturi. Sed præclarum est in primis exemplum Ecclesiæ Antissiodorensis, in qua ex institutione Tetrici antistites, qui ineunte octavo sæculo devixit, abbates, archipresbyteri imo et rectores ecclesiarum ruralium, per suas quique vices *divinum persolvebant officium* ea lege, ut ex *dominico cellario ab ecclesiæ œconomo stipendium sufficiens acciperent*. Hæc ipsa verba refero ex Actis ejusdem Ecclesiæ episcoporum, in quibus Actis qua quique singulorum mensium hebdomada deservire debeant diserte explicatur. Quæ pro mense Septembri desunt apud Labbeum, supplenda sunt ex sæculi quarti Benedictini part. II. pag. 575. Similes aliarum Ecclesiarum ritus omittimus.

V. *De collectis et stationibus, deque litaniis Romanis.*

Stationis vox ambigua aliquando pro jejunio voluntario, quandoque pro statu orantium usurpatur. In utroque significatu occurrit passim apud Tertullianum aliosque auctores. Hoc loco sumitur pro concursu populi ad locum indictum, id est ad ecclesiam, in qua Processio clericorum consistit statis diebus, ad statas preces faciendas. Antiquus quippe in Urbe ritus est ut certis diebus clerus Romanus in unam aliquam ecclesiam conveniat supplicationis causa, ubi sacra fiunt, aliaque divina officia.

Cleri Romani Processio in illas stationes duplex est, solemnis aut privata. Hæc fit cum unusquisque privatim in locum indictum se recipit ; solemnis vero cum solemni more, decantando litanias aliasque preces, pontifex aliique omnes eo sese recipiunt. Processiones solemnes præcedit Collecta, id est coadunatio clericorum in una ecclesia, ut ex ea, quasi [xxxii] agmine facto, in locum stationis procedatur ; sic dicta, quod in eo loco clerus cum populo colliga-

tur ad faciendam Processionem solemnem. Et quia in loco ubi fit collecta Oratio super populum funditur ante Processionem ; inde fit quod ejusmodi Orationes etiam Collectæ appellantur, quoniam *super Collectam populi fiunt, dum colligitur, ut procedat de una ecclesia in aliam ad stationem faciendam*, ut loquitur Micrologus, in cap. 3. Sic *in capite jejunii illa Oratio. Concede quæsumus apud sanctam Anastasiam super Collectam populi dicitur, qui stationem apud sanctam Sabinam celebraturus est*. Sed ejusmodi Collectæ fiebant præcipue in Quadragesima, et in singulis triduis quatuor temporum, propterea quod illis diebus solemnis Processio, celebrabatur : at quia forte privata erat aliis temporibus Processio, nullæ Collectæ assignantur in veteri indice Collectarum et stationum, quem inferius suo loco exhibebimus. De Collectis quæ sæculo duodecimo in usu erant ita scribit Benedictus canonicus sancti Petri : *Collecta fit secunda feria, quarta et sexta, et Sabbato per totam Quadragesimam, et in quatuor temporibus totius anni, et in quinta feria ad sanctam Mariam trans Tiberim, et ad sanctum Apollinarem*.

Gregorius Magnus stationes, antea vagas vel certis ecclesiis scripto non addictas, in suo Sacramentario constituit, *ordinavitque per basilicas vel beatorum martyrum cœmeteria*, testante Joanne Diacono, in ejus Vitæ lib. II, cap. 18. Primitus vero stationes illæ institutæ fuerant vel ob sanctorum natalitia, vel ob dies publicæ Processionis, sive Missæ sacratiori tempore celebrandæ. Stationes ob sanctorum natalitia fiebant in eorum memoriis vel in cœmeteriis, id est in ecclesiis super eorum tumulos constructis, quæ ob id cœmeteria quandoque appellantur. Hinc cum notissimæ essent sanctorum festivitates et memoriæ, non erat necessarium harum stationum diem et locum assignare in Sacramentariis in quibus quæcunque propriæ sanctorum Missæ habebantur, publicas olim stationes exigebant. At vero stationes aliorum dierum, puta Quadragesimæ, quatuor temporum, Adventus, Natalis Domini, Paschatis et similium cum incertæ essent, eas designari oportebat, ne qua oriretur dubitatio ad quamnam ecclesiam esset procedendum ad publicam stationem. Unde Gregorius eas certis diebus in suo Sacramentario addixit, ut a cunctis cognosci [XXXII] possent. Eas porro constituit passim in basilicis præcipuis, scilicet patriarchalibus et titulis ; aliquando tamen in diaconiis et in oratoriis, ut in oratorio sancti Pancratii, in qua idem sanctus pontifex homiliam habuit. Gregorius secundus supplevit vacantes, aliquot Quadragesimæ dies, nempe in feriis quintis ; quas stationes, ne repeterentur in titulis, in aliis ecclesiis statuit. Hoc est quod significare voluit scriptor libri de Gestis pontificum his verbis : *Hic Quadragesimali tempore ut in quinta feria jejunium*, id est statio, *atque Missarum celebritas fieret, in ecclesiis (quod non agebatur) instituit*. Attamen singulas Quadragesimæ ferias quintas ante Gregorium II festivas fuisse instar Dominicæ Micrologus auctor est in cap. 50.

Etsi autem fixæ ac ratæ essent in Sacramentario stationes, eas tamen populi denuntiari mos erat. Id fiebat ab archidiacono in publica Missa præcedente. Postquam enim pontifex communicaverat, veniebat *archidiaconus cum calice ad cornu altaris, et annunciabat stationem* ; quæ verba leguntur in primo libello Ordinis Romani, num. 19. Non dubium quin etiam denuntiaretur Collecta, ubi res exigebat. Aliquando tamen notarius id muneris præstabat loco archidiaconi ; cujus rei insigne est exemplum in Actis Leonis tertii, qui *cum die quadam more solito in litaniis quæ ab omnibus majores appellantur procederet, ubi sibi populus obviam occurrere deberet, et secundum annuam consuetudinem litanias et Missarum solemnia cum sacerdotibus celebraret, et secundum antiquam traditionem a notario S. R. E. in ecclesia beati Georgii martyris in ejus natali ipsa litania prædicta fuisset, omnes, tam viri, quamque feminæ, devota mente catervatim in ecclesia beati Christi martyris Laurentii, quæ Lucinæ nuncupatur, ubi et Collecta prædicta inerat, occurrerunt*. Collecta itaque etiam in litaniis majoribus fiebat, tametsi nulla huic tempori in nostro indice assignatur. Pergit liber Pontificum narrare de Leone tertio, qui cum *a patriarchio egressus fuisset, obviam illi sine planeta iniquus, nec dicendus paschalis primicerius occurrit, et in hypocrisi veniam ab illo petebat, dicens, quia infirmus sum, et ideo sine planeta veni*. Ex quo intelliguntur ministros sacros planetis ornatos in illis Collectis pontifici occurrisse.

Ad locum stationum deferebantur ex patriarchio Lateranensi vasa sacra, præeunte cruce stationali pontificem in sella gestatoria eo portari mos erat. Aliquando tamen equo vehebatur. [XXXIV] Leo IV instauravit *crucem auream*, quæ (*ut mos antiquitus est*, ait Anastasius) *subdiaconi manibus ferebatur, prædecessorum pontificum*. Presbyteria etiam, id est erogationes, fiebant, tum ob ministrorum obsequia, tum ob laudes et acclamationes. Imo pontifex quandoque in ipso itinere causas finiebat, aut certe ad ejus nutum nomenculator et sacellarius, ut in primo Ordine Romano, num. 2. Cætera explicant libelli nostri, in quibus videas quænam fuerint olim apud Lateranum, quænam ad sanctum Petrum Stationes.

Cæterum ejusmodi Processiones non raro litaniæ appellantur apud antiquos auctores. Inter primos numerandus est Arcadius Augustus, qui in rescripto adversus hæreticos, dato ad Clearchum Urbis præfectum, *interdicit iis omnibus ad litaniam faciendam intra civitatem, noctu vel interdiu, profanis coire conventibus*. Ubi litania pro supplicatione, seu Processione, videtur usurpari. Quanquam temporis processu preces et rogationes quæ in ejusmodi supplicationibus fiunt litaniæ vocabulo magis proprie significari mos fuit, sed maxime sanctorum invocationes. Apposite Walafridus Strabo, in cap. 28 : *Notandum autem litanias non tantum dici illam recitationem nominum qua sancti in adjutorium vocantur infirmitatis humanæ, sed etiam cuncta quæ in supplicationibus fiunt rogationes appellari*. Principio tamen litaniæ nomine significabatur solummodo initium nostrarum litaniarum, ita ut *Kyrie eleison* pluries frequentaretur, quo sensu accipitur non semel in regula sancti Benedicti. Eodem sensu usurpatum legitur in vetusto Rituali Romanæ Ecclesiæ, quod nobis exhibet Codex Casinensis, ubi de Assumptione beatissimæ Virginis supplicatio præscribitur cum ter centena repetitione litaniæ nostræ initialis. Verba ipsa huc ascribo. *In Assumptione sanctæ Mariæ, in ipsa vespera vigiliarum, præparatur quoddam portatorium in sancto Laurentio apud Lateranos, suppositaque tabula, imagine Christi Domini nostri insignita, a medio noctis concurrente populo, exeant cum litania ad sanctam Mariam Minorem, mundatis per viam plateis, et suspensis per domos lucernis ; ibique in gradibus sanctæ Mariæ deposita aliquandiu icona, omnis chorus virorum ac mulierum, genibus humiliter ante eam flexis, pugnis etiam pectora cædentes, una voce per numerum dicunt centies* Kyrie eleison, *centies* Christe eleison, [XXXV] *item centies* Kyrie eleison ; *fusisque lacrymis et precibus, per sanctum Adrianum recta via vadunt ad sanctam Mariam Majorem ; auditaque Missarum celebritate, ad palatium revertuntur. Unde quidam cum interesset, ita mirando prorupit :*

Sancta Maria, quid est ? si cœli climata scandis,
Esto benigna tuis.

Et post aliquot versus, tempus scripti carminis indicatur his versibus :

Tertius Otto tuæ nixus solamine palmæ
Præstoque sit veniæ.
Hic tibi, si quid habet, devoto pectore præstat,
Spargere non dubitat.
Gaudeat omnis homo, quia regnat tertius Otto.

Hactenus Codex ille Casinensis.

Cæterum in basilica Lateranensi sunt tantum sta-

es octo, quarum duæ antiquissimæ, nempe Do- A
ica prima Quadragesimæ, et Dominica in albis ;
a tertia ante Ascensionem recentior. In basilica
:ti Petri stationes viginti, pleræque antiquissimæ ;
asilica sancti Pauli extra muros stationes quin-
: in basilica sanctæ Mariæ Majoris duodecim ; in
lica sancti Laurentii extramurana tres. Sed has
sque aliarum ecclesiarum stationes veteres infe-
exhibebit libellus singularis. Onufrius, in Histo-
basilicæ Vaticanæ enumerat quadraginta quatuor
esias in quibus hodie stationes fiunt ; stationes
:m octoginta septem, diebus octoginta tribus. De
hactenus ; nunc ad majora veniamus.

Singulares ritus Missæ pontificalis secundum dinem. Romanum ; et primo ab initio ad Canonem.

rætermissis communibus sacrosancti Missæ sacri-
cæremoniis, utpote quæ ab expositoribus, præ-
im a piæ memoriæ cardinale Joanne Bona illu-
tæ sunt, singulares duntaxat hoc loco perseque- B
Missæ pontificiæ aut episcopalis ex Romano
ine ritus, ne actum agere videamur. Sic autem
argumentum tractabimus, ut si quid nobis occur-
ad singularia hæc illustranda, breviter afferamus,
minus, rem uti est indicare nobis satis fuerit.

Insigne est in primis venerandæ antiquitatis
nentum, [xxxvi] quod in primo nostro Romani
inis libello occurrit, num. 8, in Processione pon-
is ad altare, nempe quod *duo acolythi tenentes*
as cum Sanctis apertas, et subdiaconus sequens
ipsis tenens manum suam in ore capsæ, ostendit
ta pontifici, vel diacono qui præcesserit, id est et
ono. *Tunc inclinato capite pontifex vel diaconus*
at Sancta, et contemplatur, ut si fuerit superabun-
, præcipiat ut ponatur in conditorio. Quid sint
Sancta, nemo hactenus, ni fallor, exposuit.
ndat velim lector, an ea quæ allaturi sumus pro-
hoc vocabulo Eucharistiam significari.

incipio, ubicunque hoc nomen *Sancta* in plurali C
arie occurrit, maxime in his libris, aut semper,
fere semper Eucharistiam significat, exemplo
corum, qui τὰ Ἅγια appellant ; et Tertullianus
tum absolute appellat tum in libro de Oratione,
in alio de Præscriptione. Idem Ordo Romanus,
. 17 : *Cum dixerit* Pax Domini sit semper vobiscum,
ns crucem tribus arcibus manu sua super calicem,
it Sancta in eum. Hunc locum de Eucharistia in-
gendum nullus dubitaverit. Mihi vero nihil aliud
videtur quam particula consecrata ex illis *San-*
quæ pontifici ad altare procedenti in capsa ostensa
, quæ et cum diacono adoravit. Neque enim par-
a hæc in calicem sic immissa facile explicari
st de parte Hostiæ in ea Missa quæ tunc peragi-
consecratæ, siquidem proxime post superiora
litur pontificem *rumpere oblatam, et de ipsa San-*
quam momorderit ponere in manus archidiaconi,
ido in calice, Fiat commistio, etc. Duplex itaque D
icula mittebatur in calicem, una scilicet ante
tæ fractionem, alia post fractionem, ex ipsa
ta ; adeoque prima nihil aliud esse videtur quam
icula ex antea consecrata Eucharistia, quam pon-
ad altare procedens adoraverat, in capsa osten-
; ex qua partem quæ *superabundans* fuisset præ-
rat reponi *in conditorio*, id est in eo loco ubi
aristia soleret asservari. In secundo libello du-
etiam particulæ sacræ in calice commistio præ-
itur, sed utraque ex præsente sacrificio : contra
n in primo libello, ubi prima commistio, meo
em judicio, fit ex præcedente, altera ex præsente.
quis dubitet, duplicem particulam missam fuisse
licem, id diserte notavit Amalarius, qui, relato
itu, ita commentatur [xxxvii] in lib. III, cap. 31.
c ita agitur in Romana Ecclesia, ab illis potest
ci quid significet bis positus panis in calicem.
enim vacat a mysterio quidquid in officio agitur
constitutionem Patrum.
nstat itaque duplicem Eucharistiæ particulam

fuisse immissam in calicem, unam ex priori (ut quidem opinor) consecratione, alteram ex præsente. Cur autem particula ex Eucharistia asservata immissa fuerit in calicem ? fortasse ut sacrificii unitas et perpetuitas hoc ritu inculcaretur. Id enim colligi potest ex alio persimili ritu, qui in eodem primo libello nostro subsequitur, num. 21, ubi contigerit, pontifice absente, Missam in loco in quo statio fuerit ab episcopo celebrari. *Sexto loco quando dici debet* Pax Domini sit semper vobiscum, *deportatur a subdiacono oblationario particula fermenti quod ab apostolico consecratum est, et datur archidiacono ; ille vero porrigit episcopo. At ille consignando tribus vicibus, et dicendo* Pax domini sit semper vobiscum, *mittit in calicem.* Hic locus insignis est ad probandum id quod alias diximus, fermentum illud, de quo agit Innocentius primus in epistola ad Decentium, esse ipsammet Eucharistiam consecratam, non eulogias seu panem benedictum ; deinde ex hoc ritu Missæ episcopalis, absente pontifice celebratæ, illustrari similem ritum Missæ pontificalis, in qua particulam Eucharistiæ antea consecratæ deferri ad altare, et postea immitti in calicem modo observabamus ; denique hoc ritu sacrificii unitatem commendari, atque unionem pontificis cum sacerdote qui *Sancta* prius consecrasset, et episcopi cum pontifice fermenti, id est Eucharistiæ, particulam a pontifice antea consecratam in calicem immittentis.

Ex his non obscure conficimus *Sancta* hæc quæ pontifici ad altare procedenti præferebantur Eucharistiam fuisse. Consimilis ritus in Parasceve observabatur sæculo XIV, teste Jacobo Gaietano in Ordinarii sui cap. 92, ubi cum descripsit Processionem papæ cum suo clero ab Ecclesia Lateranensi ad basilicam sanctæ Crucis cum corpore Domini, hæc subdit : *Presbyter, qui portat corpus Domini, ponat illud in secretario, dum dominus papa præparat se. Illo præparato, reportet illud ante papam in Processione ad altare.* Hinc illustrari et confirmari possunt ea quæ hac de re superius diximus.

[xxxviii] 2. De fermento per titulos Dominicis diebus singulis mittendo ita scribit Innocentius primus in epistola 29 ad Decentium : *De fermento vero, quod die Dominica per titulos mittimus, superflue nos consulere voluisti, cum omnes ecclesiæ nostræ intra civitatem sint constitutæ : quarum presbyteri, quia die ipsa, propter plebem sibi creditam, nobiscum convenire non possunt, idcirco fermentum a nobis confectum per acolythos accipiunt, ut se a nostra communione, maxime illa die, non judicent separatos* Unde videas fermentum illud fuisse communionis ecclesiasticæ Symbolum, uti mox dicebamus. Addit pontifex : *Quod per parochias fieri debere non puto, quia non longe portanda sunt sacramenta, nec nos per cœmeteria diversa constitutis presbyteris destinamus*, cum *presbyteri eorum conficiendorum jus habeant atque licentiam.* Mittebatur itaque fermentum illud singulis Dominicis per titulos, id est per titulares Urbis ecclesias ; non vero per parochias, seu per ecclesias suburbanas ; neque per cœmeteria, seu per ecclesias super martyrum tumulis erectas. Innocentii decretum præcessisse fertur Miltiadis constitutio, *ut oblationes consecratæ per ecclesias ex consecratu episcopi dirigerentur, quod declaratur fermentum.* Similis Siricii papæ circumfertur constitutio, ut nullus presbyter Missas celebraret per omnem *hebdomadam* seu Dominicam, *nisi consecratum episcopi loci designati susciperet declaratum, quod nominatur fermentum.*

Hoc porro fermentum nihil aliud esse quam Eucharistiam, jam superius observavimus, constatque ex vetustissimo Codice Ratisponensi, in quo habentur glossæ super decretales pontificum epistolas, cujus Codicis hæc verba sunt, in Itinere nostro Germanico jam relata. *De fermento quod dicit, mos est Romanis, ut de Missa quæ cantatur in Cœna Domini, et in Sabbato sancto, et in die sancto Paschæ, et in Pentecosten, et in Natali Domini, de Sancta* (sic legendum, non *die sancto*) *per totum annum servetur ; et ubicunque*

per stationes, si ipsi papa ad Missam præsens non fuerit, de ipsa Missa (forte *Sancta*) *mittitur in calicem, cum dicitur*, Pax Domini sit semper vobiscum. *Et hoc dicitur fermentum.* Hinc illustrantur ea quæ superius notavimus, tum de fermento sumpto pro Eucharistia, itidemque de *Sancta* ; tum de asservata Eucharistia ex priori sacrificio ad immittendam particulam consecratam in Missis [XXXIX] subsequentibus : tum denique de ritu usitato in Missa episcopali, ubi statio fuisset absente pontifice. Ejusdem glossæ verba proxime addita subjungo : *Tamen Sabbato sancto Paschæ nullus presbyter per ecclesias baptismales neminem communicat, antequam mittatur ei de ipsa sancta, quam obtulit dominus papa.* Verum non tantum Sabbato sancto, sed etiam qualibet Dominica id fiebat, ut ex præmisso Innocentii testimonio intelligimus. Secus fiebat in cœmeteriis, id est in ecclesiis super tumulos martyrum erectis, in quibus, non exspectato pontificis fermento, presbyter sacra licebat celebrare, quemadmodum in parochiis, id est in ecclesiis suburbanis.

Consimilis ritus servabatur in ordinatione episcoporum et presbyterorum, ut postea videbimus, quibus ab ordinatore porrigebatur integra oblata consecrata, ex qua communicabant in certos a sua ordinatione dies, immittendo scilicet particulam ex accepta prius oblata in calicem a se consecratum, ut sic suam cum suo ordinatore communionem atque sacrificii unitatem protestarentur, quæ duplex ratio erat pontifici mittendi Eucharistiam ad titulos Urbis singulis Dominicis per acolythos. Tertiam afferre licet ex Innocentii verbis mox relatis, ut scilicet potestas fieret presbyteris titularibus Missam celebrandi, secus quam presbyteris parochiarum seu ecclesiarum suburbanarum, atque cœmeteriorum, quod *presbyteri eorum conficiendorum jus haberent atque licentiam.*

Cur autem, inquies, per acolythos deferebatur fermentum, si ipsa Eucharistia erat, et non per majores ministros ? aut cur tandem Eucharistia *fermenti* nomine donata est ? an quia panis ex quo conficiebatur fermentatus erat ?

Ad primum, acolytorum id officium erat, ut sacculos ad confringendas in Missa oblatas consecratas portarent, easque sacerdotibus confracturis exhiberent, uti patet ex libellis Ordinis Romani. Quapropter in sua ordinatione sacculos ab episcopo antiquitus accipiebant in signum hujus muneris et officii. Id probat libellus octavus hic editus de Ordinationibus sacris. Unde acolythi duo in Missa pontificali, cum pontifex procedebat ad altare, deferebant, *capsas cum Sanctis*, id est Eucharistia, easque tenebant *apertas*, dum pontifex *Sancta*, adorasset, atque ex eis particulam assumi jussisset in usum sacrificii quod mox ab ipso celebrandum erat. Huc forte spectat id quod in Propyleo ad tomum I Aprilis, Bollandiani [XL] legitur de Zephyrino papa, cujus fuit hoc constitutum, *ut patenas vitreas ante sacerdotes in ecclesia ministri portarent, dum episcopus Missam celebraret.* Sane Tharsicius martyr ex illorum acolythorum numero erat : *qui cum quodam die deferret Christi corporis sacramenta, nec vellet ea discutientibus prodere paganis, tam diu est fustibus ac lapidibus maceratus ab eis, quousque exhalaret spiritum*, testante Usuardo ad XVIII Kal. Septembris.

Jam vero quam ob causam fermenti nomen Eucharistiæ hoc in loco impositum sit, an quia ex pane fermentato confecta esset, an potius ob mysticam aliquam rationem, non est facile definire. Illud certum videtur, hac in sola occasione fermenti vocabulum Eucharistiæ in tota antiquitate tributum. Erat ergo præcipua et singularis in ipso facto hujus appellationis causa. Quid si ad tegendum profanis rei sacræ arcanum pro more illorum temporum ? Quid si ad designandam communionem ac vinculum unitatis hoc vocabulum aptius visum est ? Nam Eucharistia in ejusmodi occasione hujus rei gratia ad titulos mittebatur, ex dictis, ne presbyteri titulares, qui diebus Dominicis propter plebem sibi creditam una cum pontifice convenire non poterant, *ab ejus communione separati* viderentur. In hujus rei signum nulla vox convenientior afferri poterat quam *fermenti*. Sicut enim modicum fermentum, ut recte monet apud illustrissimum Ciampinum Josephus Thomasius, totam farinæ cui injicitur massam fermentat, sic unicum illud divinumque pontificis fermentum, per titulos missum, veluti unam massam et corpus fideles unius urbis copulabat. Nihil ergo facit hic locus ad probandum panis fermentati usum in ecclesia latina. Sive enim azymus fuerit panis ille, sive fermentatus, Eucharistia fermenti vocabulo designata est, non a materia ex qua constaret, sed a causa morali ac mystica, quod idem prestaret in corpore Christi mystico, quod præstat fermentum in pane materiali.

Cæterum hunc morem transmittendi fermentum seu Eucharistiam per titulos Urbis ante sæculum nonum in desuetudinem abiisse, colligimus ex libellis Ordinis Romani, in quibus nulla istius missitationis memoria superest, sicut neque apud Alcuinum aliosque Ordinis Romani commentatores.

Ex his conjicere licet recentiorem morem Eucharistiam præferendi pontifici, cum aliquo proficiscitur, forsitan manasse [XLI] non solum ex communi primorum Christianorum more, qui peregrinantes Eucharistiam secum gestare solebant, sed etiam ex veteri consuetudine deferendi sacrosancta mysteria ante pontificem, cum ad Missarum solemnia celebranda ad altare procederet ; qui tamen ritus in primo tantum Romani Ordinis libello præscribitur, non in aliis. Nam secundus libellus præcipit ut pontifex, cum pervenerit ad altare, *primo adoret Sancta,* quæ proinde ibidem antea exstitisse necesse est.

3. Gregorius magnus initio Sacramentarii sui ita Missæ ordinem explicat paucis. *In primis ad Introitum Antiphona, qualis fuerit statutis temporibus, sive diebus festis, seu quotidianis, deinde* Kyrie eleison. *Item dicitur* Gloria in excelsis Deo, *si episcopus fuerit, tantummodo die Dominico, sive diebus festis ; a presbyteris autem minime dicitur, nisi solum in Pascha. Quando vero litania agitur, neque* Gloria in excelsis Deo, *neque* Alleluia *canitur. Postmodum dicitur Oratio. Deinde sequitur Apostolus. Item gradale, seu* Alluia. *Postmodum legitur Evangelium ; deinde Offertorium ; et dicitur Oratio super oblata.* Sic fere perpetuo vocatur hæc Oratio in antiquis libris, quæ in Editis et ab Amalario *Secreta* dicitur. *Qua completa, dicit sacerdos excelsa voce,* Per omnia sæcula sæculorum, etc. Confer Micrologi caput 23, ubi brevis descriptio Missæ affertur.

Multa in superioribus Gregorii verbis essent notanda ; sed aliis hæc permittimus, insigniora tantum observaturi.

In primis *Kyrie eleison* toties repetebatur, quoad pontifex aliquo nutu finem designaret. Unde Paris de Crassis observat Kyrie in missis pontificiis tandiu protrahi, quandiu reverentia papæ a cardinalibus facienda durat. Verum in iis Missis quæ litanias subsequebantur *Kyrie eleison* omitti mos erat, ut ex libellis nostris patet, ob eam videlicet causam quod in litaniis jam cantatum fuisset.

Cum dicendum est *Pax vobis*, pontifex se convertit ad populum, ubi ecclesia directa est versus orientem secus si versus occidentem, ut in basilicis Lateranensi, Vaticana, aliisque similibus, in quibus pontifex sacra faciens vultum habet conversum ad populum, nec se vertit ad clerum, cui obversus est. Vide Ordinarium Jacobi Gaietani, pag. 415.

Deinde in Missa non sedebat pontifex ante absolutam Orationem [XLII] quæ Epistolæ præmittitur ; eoque sedente ac annuente, episcopi et presbyteri sedebant, non vero diaconi aut subdiaconi, aliive ministri. Huc spectat Hieronymi ad Evagrium epistola 85. *Cæterum etiam in Ecclesia Romæ presbyteri sedent, et stant diaconi, licet paulatim, increbrescentibus vitiis, inter presbyteros, absente episcopo, sedere diaconum viderim, et in domesticis conviviis benedi-*

: *presbyteris dare. Discant qui hoc faciunt non se facere.* Id vero ex superbia ortum esse scribit uctor apud Augustinum : *Sed quia Romanæ æ ministri sunt, idcirco honorabiliores putantur pud cæteras Ecclesias, propter magnificentiam Romanæ, quæ caput esse videtur omnium civita-* .t propter eamdem causam presbyteri Ecclesiæ næ sibi etiam plus tribuere debere recte infert ymus, qui hanc diaconorum temeritatem in paucitatem eodem loci refundit. *Diaconos is honorabiles, presbyteros turba contemptibiles* Plura de his apud Baronium, ad annum 402. æc ante Gregorii Magni pontificatum *Alleluia* a non dicebatur extra Pentecosten, id est extra uinquaginta dies qui a Paschate ad festum Spiancti intercedebant. Testis est lib. VII, epist. 64, 2 ad Joannem episcopum Syracusanum. ea quæ inferius dicturi sumus de ritibus ti sancti.

lgato de Romanis pontificibus libro fides est, sius papa I *constituit ut quotiescunque sancta Ea recitarentur, sacerdotes non sederent, sed curvi* . Huc spectat id quod tanquam *insolens* factum xandrina Ecclesia Sozomenus refert, nempe *d Evangelium episcopus non assurgat*. Id vero uidam Romani presbyteri attentarent, Anas- decreto suo hoc emendavit.

. Evangelium Gregorius in rubrica superiori a facit mentionem de Symbolo, nec de con- Et quidem plerique existimant Symbolum in a Ecclesia non fuisse recitatum ante Henrici imperatoris tempus; atque ad id probandum t Bernonis abbatis Augiensis, testis oculati, itatem, qui re vera id diserte affirmat ; ad- Romanos hujus rei causa ab imperatore inatos respondisse, *videlicet quod Romana Ecnon fuisset aliquando ulla hæreseos feci infecta*. men imperatorem a Benedicto papa id impe- , ut Symbolum in posterum *ad publicam Mis-* LIII] *decantaretur,* quod anno 1014 contigit. a longe ante id tempus Symbolum in Missa ical decantari mos erat, ut fidem facit libellus lus de Ordine Romano. Et ne quis interpola- hoc in loco causetur, Amalarius in Egloga hoc libello, eumdem locum commentatur. tiam in libellis V et VI de Missa episcopali se- m Romanos, qualis in usu erat ante sæculum , Symbolum post Evangelium assignatur. Ita- r illud intervallum quod a sæculo nono ad unum effluxit, Symboli recitationem in Missa inssam a Romanis fuisse dicendum est. Quod de Oratione dominica contigisse veri simillisiquidem eam in Missa post canonem Gre- Magnus recitari præcepit, ex lib. VII, epistola dict. 2. Certe Walafridus Strabo, in cap. 22 ait decantandi Symboli CP. ex ea urbe *apud Roma*edi pervenisse, apud Gallos autem ac Germa- *em Symbolum latius et crebrius* in Missarum s cœpisse recitari ; quod præter alios attestatur Parisiensis episcopus in lib. adversus Græcos, , ubi fidem catholicam vocat *quam die Domiecantat ad Missam universalis Galliarum Eccle* enique Cencius affirmat ita scriptum esse ad m Domini *in libro Gelasii : Non dicant Sym-* ; quod argumento est aliis diebus dici potuisse o primo pontifice, de quo hunc locum intelli- m existimamus. Sed quia nihil ejusmodi legi- Sacramentario Gelasiano apud Thomasium o, suspendenda tantisper sententia est de Symecitatione Gelasii pontificatu, maxime cum Concilii III Toletani, in canone 2, usum recin sacris Symboli inducant *secundum formam alium Ecclesiarum*, dicturi secundum Romanæ, ritus apud Romanos tum usitatus fuisset co re, id est æra Hispanica 627.

t Evangelium aut Symbolum nonnunquam ponermonem ad populum habebat, quod a Leone

A Magno primum fieri cœptum colligitur, tum ex eo quod nullæ pontificum Romanorum ante eum homiliæ exstant, tum ex Sozomeni lib. VII, cap. 19, ubi, de Roma agens : « In eadem Urbe, inquit, nec episcopus, nec alius quisquam in ecclesia populum docet ; sed apud Alexandrinos solus civitatis Alexandrinæ episcopus concionatur. Quam consuetudinem, cum antea introducta non fuisset, introductam esse ferunt ex quo Arius presbyter, [XLIV] de doctrina fidei disserens, nova dogmata invexit. » Idem auctor quædam alia ibidem observat, quæ hoc loco referri possunt. « Est etiam hoc, inquit, Alexandriæ insolens. Ad Evangelium episcopus non assurgit. Et illic quidem solus archidiaconus Evangelium legit ; alibi vero diaconi, in multis autem locis presbyteri, in quibusdam episcopus in præcipuis festis, ut Constantinopoli die sancto Paschæ. » Verumtamen Prudentius, Leone Magno et Sozomeno antiquior, in hymno 11, de coronis, ubi Romanam sancti HipB polyti basilicam describit, Pontificem in tribunali ad populum verba facere solitum fuisse testatur.

Fronte sub adversa gradibus sublime tribunal
Tollitur, antistes prædicat unde Deum.

Verum id fortasse rarius. Certe post Gregorium Magnum paucas habemus Romanorum pontificum homilias ; tametsi nonnulli aliquando concionati sunt, quos inter Innocentius III, et post eum Clemens VI multas conciones habuit.

Observatu dignum est id quod scribit Optatus in lib. III, omnem *episcopalem tractatum* seu concionatorium sermonem præditum fuisse *salutatione geminata. Non enim*, inquit, *aliquid incipit episcopus ad populum dicere, nisi primo in nomine Dei populum salutaverit. Similes sunt exitus initiis. Omnis tractatus in ecclesia a nomine Dei incipitur, et ejusdem Dei nomine terminatur.* Ab aliquot sæculis exordium fice a salutatione angelica, qui ritus jam invaluerat sæcuC lo XV, ut patet ex Cæremoniali Petri Amelii, cap. 42 quod hic habetur ordine 15.

4. Oblationem quisque suam, non modo laici utriusque sexus, sed etiam sacerdotes et diaconi in Missa pontificali faciebant. Id quo ritu fieret, singillatim explicant libelli de Ordine Romano. Principum oblationes, panis scilicet, accipiebat pontifex *in senatorio*, qui locus erat ipsis ad australem partem assignatus ; archidiaconus autem post pontificem amulas vini accipiebat ab eisdem. Aliorum laicorum oblatas episcopus hebdomadarius ; amulas diaconus, quas in scyphum refundebat. Idem fiebat tum a Pontifice, tum a diaconis, in parte feminarum. Panem solum absque vino sacerdotes et diaconi offerebant.

De forma panis oblati Onufrius ita scriptum legit *a Joanne Diacono in expositione Ordinis Romani*, quam expositionem [XLV] reperire minime potuimus : *Oblationum forma atque mensura, cum videatur fuisse antiquitus, prout erat cujusque studium atque devotio* D *in religione divina, possumus tamen ex scriptis beati Gregorii certiora quædam capere illius rei indicia, qui scribit in libro* IV *Dialogorum, cap.* 55 : « *Quemdam presbyterum detulisse duas oblationum coronas cuidam personæ, quales coronas solebat tunc Christiana religio offerre Deo pro se suisque omnibus.* » *Et paulo post :* « *Manifestum cujus mensuræ vel formæ debeant esse sacerdotum oblatæ, quæ ex pugillo similæ fieri jubentur, et ad speciem coronæ.* » Notum est factum matronæ illius Romanæ, quæ, cum communionem a Gregorio acciperet ex pane a se oblato, risit corpus Christi dici quod esset ex illa oblatione, *quam ego,* inquit, *manibus meis feci, et tibi obtuli.* Moris quippe tunc erat ut unusquisque suam ipsius oblatam (quam vocabant) propria manu conficeret. Unde Valens imperator dona quæ ipsemet fecerat, ὢν αὐτουργὸς ἦν, divinæ mensæ obtulisse perhibetur a Gregorio Nazianzeno in funebri oratione Basilii Magni.

Neque prætermittendum hoc loco est id quod Humbertus cardinalis in libro contra Michaelem Ce

rularium scribit, *quod diaconi cum subdiaconis, seu ipsi sacerdotes, sacris amicti vestibus, cum melodia Psalmorum conspersum*, id est panem infermentatum ad sacrificium, *et in secretario paratum ex secretario proferebant*. Qua de re legendæ Consuetudines Cluniacenses.

Ad vinum quod attinet, amulas oblatas fundebat archidiaconus in calicem, quo utebatur pontifex ad consecrationem; et cum ad summum repletus erat, in alium calicem ministerialem, quem tenebat unus acolythus, deplebat. Ilic ea ix in libellis nostris scyphus appellatur, præter quem alius calix major assignatur in tertio libello. Hæc observatio necessaria est ad ea illustranda quæ de laicorum sub altera specie communione postea dicturi sumus. Porro cantor aquam linteo coopertam offerebat diacono, qui eam cum vino in calice miscebat, infundendo in modum crucis.

Joannes III statuit *ut oblationes, et amulæ, vel luminaria in cœmeteriis per omnes Dominicas de Lateranis ministrarentur*. Gregorius III item instituit *ut in cœmeteriis circumquaque positis Romæ, in die natalitiorum eorum, luminaria ad vigilias faciendas et oblationes de patriarchio per oblationarium* [XLVI] *deportarentur ad celebrandas Missas per quem providerit pontifex, qui pro tempore fuerit, sacerdotem*. Exstat ejusdem Gregorii III diploma de oblationibus quotidianis per eum factis ad sanctum Paulum, nempe *in prima Missa ad corpus oblatam unam; in secunda Missa ad sanctum Timotheum oblatam unam; in tertia Missa ad imaginem Salvatoris, quæ et Apostolorum, oblatam unam; in quarta Missa ad sanctum Gregorium ad januas oblatam unam: deinde in Missa quinta ad altare majore oblatas duas*. Ex quo videas jam tunc in illa basilica sex missas *per singulos dies*, et quidem in diversis altaribus solitas celebrari. Diploma ita concludit pontifex: *Nos vero ideo dedimus hoc majore altare monachis, ut hæc omnia fiant omni tempore*. Confer Typicum Irenæ Ducæ imperatricis, cap. 34, quæ singulis diebus in divina liturgia *septem panes* offerri præcepit, Analectorum Græcorum tomo primo, qui nostrorum studio nuperrime prodiit in lucem.

Ab annis amplius quadringentis desita est offerri a laicis materia sacrificii; sed Augustinus Patricius, in suo Cæremoniali describit modum qui ante annos ducentos observandus erat in oblatione ad Missam pontificalem. Quippe lecto Evangelio, *diaconus Evangelii latinus accipit Hostiam unam de tribus quæ sunt super patenam, et cum ea alias duas Hostias tangit, et eam dat sacristæ comedendam. Deinde accipit aliam Hostiam de duabus quæ remanserant, et cum ea tangit patenam et calicem per totum, intus et extra; et similiter dat eam sacristæ comedendam*. Id fit ad vitandum veneni periculum, quod in caput sacristæ, qui omnia parare debet, hoc pacto redundaret. *Post hæc*, ob eandem rationem *de ampullis vinum it aquam in taxeam dat sacristæ ad prægustandum: et deinde accipiens patenam cum Hostia, eam dat in manibus papæ, qui illam Deo offerens dicit*: Suscipe, sancte Pater, etc. Hæc ex Augustino, ubi de Missa majore in die Natalis Domini, quod iterum repetit in Sabbato sancto.

Hic agendum esset de vasis sacris, quorum usus in sacrificio Missæ apud Romanos. Verum consulendus hac de re præ aliis piæ memoriæ cardinalis Bona. Unum hic addere lubet de vasis sacris basilicæ Vaticanæ, de quibus fit mentio apud Orosium, qui, de Romanæ urbis direptione per Alaricum facta agens, in lib. VII, cap. 36, ait militem Arianum vasa sacra extorquere voluisse a virgine quadam, cui commissa erant. [XLVII] Tum, *expositis opibus, attonitum fuisse barbarum magnitudine, ac pondere, ac pulchritudine, ignota etiam vasorum qualitate*. Cui virgo illa dixit: *Hæc Petri, apostoli ministeria sunt*.

Inter varia instrumenta quæ rei sacræ inserviebant censendum est *flabellum ad abigendas muscas*, quod tenebat is qui mitram pontifici ministrabat, testante Jacobo Gaietano, pag. 297. Duplex ejusmodi flabellum idem auctor memorat pag. 305, unum scilicet ad refrigerandum aerem, aliud ad abigendas muscas. Etsi vero nulla de hisce flabellis mentio fiat in antiquioribus nostris libellis, eorum tamen antiquitas probatur ex Vita Fulgentii episcopi Ruspensis, qui, cum esset monachus, *ex palmarum foliis flabellos sæpissime contexebat*. Διπτουρικον ριπιστηριον vocat Cyrillus monachus in libro de vita Euthymii abbatis, tomo I Analectorum Græcorum, pag. 60. Sed ad alia progrediamur.

3. Innocentius primus, in epistola 29, duo reprehendit in sacris mysteriis præpostere (ut ipse sentiebat) observata. Primum est quod pacem *ante confecta mysteria* quidam tradebant: *Cum post omnia*, inquit, *quæ aperire non debeo* (sic tunc sacra illa arcana tegebant), *pax sit necessario indicenda, per quam constet populum ad omnia quæ in mysteriis celebrantur atque in ecclesia agantur præbuisse consensum, ac finita esse pacis concludentis signaculo demonstretur*. Alterum est quod nomina offerentium recitentur, *antequam precem sacerdos faciat*, id est ante Orationem factam super oblata, imo ante Canonem, quem *precis* nomine etiam designat Vigilius papa infra. *Prius ergo*, ait Innocentius, *oblationes sunt commendandæ; ac tunc eorum nomina, quorum sunt oblationes, edicenda, ut inter sacra mysteria*, id est post consecrationem *nominentur, non inter alia, quæ ante præmittimus, ut ipsis mysteriis viam futuris precibus aperiamus*. Utrumque ritum, quem hic improbat Innocentius, servabant Gallicanæ et Hispanicæ Ecclesiæ, et quidem priorem astruit Justinus martyr in Apologia secunda. Hæc autem Innocentii constitutio a Gallis recepta fuit anno 789, in capitulari Aquisgranensi, cap. 53 et 54.

[XLVIII] VII. *Continuatio rituum in Missa pontificali singularium a Canone ad Communionem.*

Omissa præfatione, in qua nihil singulare occurrit, progredimur ad Canonem, quem sacerdos non inchoabat ante absolutum a choro trisagii cantum. Id enim libelli nostri præcipiunt, et post eos Herardus episcopus Turonensis, cap. 16: *Ut secreta presbyteri non inchoent antequam* Sanctus *finiatur*. Secreta vocat Canonem, quod eum sacerdos submissa voce, et quidem solus, recitaret. Eodem modo appellatur in veteri Missali Gallicano, mihi pag. 335, ubi *Collectio post Secreta* ea dicitur quæ consecrationi proxime succedebat; quod argumento est Canonem Missæ submissa voce etiam in Ordine Gallicano fuisse recitatum. Ita etiam in Romano; unde in secundo Ordine Romano hic legitur, quod pontifex *secrete intrat in Canonem*.

Preces et *canonicam precem* appellant veteres, in primis Vigilius papa, in epistola ad Profuturum episcopum Bracarensem: *Ordinem quoque precum in celebritate Missarum nullo nos tempore, nulla festivitate significamus habere diversum; sed semper eodem tenore oblata Deo munera consecrare. Quoties vero Paschæ, aut Ascensionis Domini, vel Pentecostes et Epiphaniæ. Sanctorumque Dei fuerit agenda festivitas, singula capitula diebus apta subjungimus, quibus commemorationem sanctæ solemnitatis, vel eorum facimus, quorum natalitia celebramus; cætera vero ordine consueto prosequimur. Quapropter et ipsius canonicæ precis textum diximus subter adjectum, quem Deo propitio ex apostolica traditione recepimus*. Varietas illa, de qua loquitur Vigilius, hactenus servatur in illa Canonis parte quæ incipit a verbo *Communicantes*.

Precem illam *Canonem* primus, aut inter primos absolute vocat Gregorius Magnus in lib. XI, epistola 59, ubi notat Januarium episcopum, *tempore quo sacrificium celebrat, tantam pati frequenter angustiam, ut vix post longa intervalla ad locum* Canonis *redire valeat quem reliquit; atque ex hoc multos dubitare si*

ionem debeant de ejus consecratione percipere. monendos dicit, *ut nullatenus pertimescant, omni fide et securitate communicent, quia ægri-sonæ* [XLIX] *sacri mysterii Benedictionem nec ec polluit* : imo nec peccatum sacerdotis, atte-ptato Milevitano, in lib. VI. *Ergo liquido appa-ocatione nominis Dei posse aliquid sanctificari, peccator invocet Deum.* Canonem fere inte-ed verbis aliquantisper immutatis refert ve-nus auctor, lib. IV de Sacramentis, apud ium. In antiquissimo Codice Reginæ Sueciæ, 54, deest *enim* in verbis consecrationis cor-risti. In quibusdam Ecclesiis *Amen* post ver-ecrationis a populo dicebatur; sed nihil hac e in libellis nostris, nec in Sacramentario mo, tametsi ejus rei meminit Augustinus in ad Januarium.

otum Canonem *episcopi, diaconi, subdiaconi* servientes, *et presbyteri in presbyterio perma-nclinati*, nisi quod ad verba Nobis quoque pec-s, *surgebant diaconi*. Hac corporis inclinatione nt sacram Actionem et sacra mysteria, quæ s Anastasius in Martino papa adorandam Ho-ocat.

tatim post consecrationem in altum a sacer-stia, itemque calix primis illis temporibus ef-tur, sed sub finem Canonis, cum diceret sa-*Per quem hæc omnia*, etc., erigebat se archi-s solus; et cum diceretur Per ipsum et cum *abat cum offertorio calicem per ansas, et tene-tans illum juxta pontificem*. Micrologus *corpus ce* tunc *levatum* fuisse dicit in cap. 15, ubi alterius post consecrationem levationis mem-facit. [a] Orientales id præstant paulo ante nionem. Porro elevatio post consecrationem a post medium sæculum undecimum videtur pta, haud scio an paulo serius in Ecclesia a, tametsi utrobique ad consecrationem sacra a adorarantur. Huc spectat Ivonis episcopi nsis epistola 142. ad Mathildem Anglorum a, cui gratias agit, ob campanas ecclesiæ suæ as, quarum sonitu ait renovari ipsius reginæ am, tunc præsertim, *quando illa salutaris pro nobis redimendis in ara crucis oblata, per cerdotii ministros in Domini mensa quotidie tur*; ubi nulla mentio elevationis, uti nec in Cisterciensium, cap. 53. Sic vero in Institu-Capitulorum generalium, cap. 25, dist. 3, ubi ulo generali anni 1215 statutum legitur *ut, con-ne peracta*, [L] *Hostia elevetur* ; quo fere tem-illelmus episcopus Parisiensis, et in Germa-do cardinalis statuerunt ut ad elevationem ula pulsaretur. Hoc loco in memoriam redit Malachiæ Hiberniæ primatis calix sacer, in o Clarævallensi asservatus, ex cujus labio de-, aliquot campanulæ, quibus ad motum calicis ad adorandum excitarentur. Denique sæculo Cæremoniali Gregorii X hic edito, pag. 235, bitur ut *in elevatione corporis Christi prosterad terram, et adorent reverenter in facies cat sic prostrati stent usque ad* Per omnia. Quod uoque actitant Cartusiani. Adde Jacobi Gaie linarium, in quo etiam mentio fit elevationis ationis, hic pag. 286.

none duplex commemoratio fiebat, fitque ho-que, vivorum ante consecrationem, mortuo-ro post eam. In utraque recitabantur nomina rum apostolicarum cum nominibus vivorum um in priori commemoratione, et mortuorum eriori. Id colligimus ex Augustini epistolis 43, 3. *De Codicibus non tantum nostris*, ait ille in 43, num. 21, *sed etiam illorum*, scilicet Do-um *recitamus Ecclesias, quarum nomina hodie legunt, et quibus hodie non communicant ; quæ cum recitanter in conventiculis eorum, lectoribus suis dicunt* Pax tecum, *et cum ipsis plebibus quibus illæ litteræ scriptæ sunt non communicant*. Hæc nomina Ecclesiarum apostolicarum, id est *quibus apostoli scripserunt*, ex epistola 53, num. 3, scripta erant *in libris sanctis in Codicibus sanctis*, nempe in libris Sacramentorum, quo nomine libros sacrosancti sacrificii modum continentes solebant designare.

Canoni subjungitur Oratio Dominica, de qua quidam e Sicilia Græci vel Latini conquerebantur, quod eam Græcorum exemplo *mox post Canonem* Romani pontifices dici statuissent. Respondet Gregorius: *Orationem Dominicam mox post precem*, id est Canonem, *dicimus, quia mos apostolorum fuit ut ad ipsam solummodo orationem oblationis Hostiam consecrarent*. Gregorius autem hujusce institutionis auctorem se innuit his verbis subsequentibus: *Et valde mihi inconveniens visum est ut precem, quam scholasticus composuerat, super oblationem diceremus; et ipsam traditionem* (forte *Orationem*) *quam Salvator noster composuit, super ejus corpus et sanguinem taceremus.* [LI] Addit tandem modum esse diversum a Græcis in Ecclesia Romana, quod *Dominica Oratio apud Græcos ab omni populo dicitur, apud nos vero a solo sacerdote*. Ex illis, inquam, verbis, *valde mihi conveniens visum est*, colligitur Gregorium auctorem fuisse ut Oratio Dominica in Missa diceretur apud Romanos, aut potius restitueretur. Neque enim verisimile est Orationem illam divinam, quam in omnibus aliis liturgiis, tam orientalibus, quam occidentalibus, Gallicanis, Hispanicis, et Mediolanensi, et quidem apostolorum exemplo, in sacris frequentatam fuisse constat, a sola Romana Ecclesia, quæ apostolicam præ aliis traditionem semper secuta est, prætermissam initio fuisse. Certe totam sacrificii petitionem *fere* omnis ecclesia *Dominica Oratione concludebat* Augustini ævo, ex ejus epistola modo 149, ad Paulinum. Idem in sermone 351, qui exstat in tomo quinto novæ Editionis, docet, num. 6, *Antistites ad altare assistentes* solitos fuisse *cum omnibus* pectora tundere. Quod recitanda Oratione Dominica factum indicat paulo infra his verbis: *Nam si non habemus peccata, et tundentes pectora dicimus* Dimitte nobis peccata nostra, *ex hoc ipso certe et graviter nullo dubitante peccamus, cum inter sacramenta mentimur*. Ubi Sacramentorum nomine consecrationem significat sacrorum mysteriorum corporis et sanguinis Christi Domini, quæ plurali nomine etiam alibi *sacramenta* vocat. Ergo, ut dicere cœperam, mos erat Ecclesiæ universalis ante Gregorii ævum ut Oratio Dominica in Missa diceretur. Sed cum fortasse Romani quidem sacerdotes hanc Orationem, quasi alias communem, omitterent, [b] uti presbyteri Hispanici extra Dominicam in divinis officiis ex concilii IV Toletani canone 9, Gregorius Romanos ad uniformem ritum decreto suo revocavit. Certe in Missa præsanctificatorum, quæ quotannis in Parasceve celebratur ritu primitivo, Oratio Dominica recitatur.

Post Orationem Dominicam fit fractio panis consecrati, et una ex tribus particulis in calicem demittitur. At duplex in Missa pontificali commistio antiquitus fiebat, una ante *Agnus Dei* ex priori sacrificio, ut superius vidimus, alia post communionem pontificis ex præsente. Verum jam a multis sæculis unica tantum, nempe posterior, fit commistio ex relicta parte Eucharistiæ intra digitos pontificis post communionem.

[LII] In Gallicanis et Hispanicis Ecclesiis, antequam diceretur *Pax Domini sit semper vobiscum*, Benedictionem populo circumstanti ab episcopo sacra celebrante impendi antiquus mos est, ut patet cum ex antiquissimis libris Ordinis Gallicani, tum ex concilii IV Toletani canone 18. Hæc Benedictio triplici Oratione populo impertiebatur, quales Orationes non semel

le Vitam Euthymii abbatis, tom. I Analect. p. 62.

Patres concilii Basileensis conqueruntur quod in Missa omittatur Oratio Dominica in aliquibus Ecclesiis. (*Tit.* 16, *de his qui in Missa non complent.*)

typis excusæ sunt. Verum has Benedictiones non invenio receptas in Missa pontificali, imo eas graviter improbare videtur Zacharias papa. De his enim interpretor hæc ejus verba epistolæ ad Bonifacium : *Pro Benedictionibus autem quas faciunt Galli, ut nostri, frater, multis vitiis variantur. Nam non ex apostolica traditione hoc faciunt, sed per vanam gloriam, adhibentes sibi damnationem.... Regulam itaque catholicæ traditionis, quam a sancta Romana Ecclesia, cui Deo auctore deservio, accepisti, omnibus prædica.* Si de his benedictionibus (ut quidem opinor) agit Zacharias, duriora sunt ejus verba quam causa, quæ alias laudabilis censeri potest, mereatur. De ejusmodi Benedictionibus quædam verba intrusa sunt in secundum Ordinem Romanum : *Post solutas, ut in his partibus mos est, pontificales Benedictiones, cum dixerit* Pax Domini sit semper vobiscum, *mittit in calicem de sancta oblata.* Sed hæc verba, *ut in his partibus mos est*, dicta esse consideratione loci, ubi descriptus est iste Ordo Romanus, satis intelligitur. Non ergo inserendum erat *Benedictionale* novæ Gregorii operum Editioni, quod a ritu Romanorum atque adeo ipsius Gregorii mente alienum est, tametsi in Codice bibliothecæ Cæsareæ Sacramentario Gregoriano subjectum reperiatur, utpote descriptum ad alterius Ecclesiæ usum quam Romanæ.

VIII. *Singularia sacræ communionis in Missa pontificali.*

Cum multa singularia occurrant in communione, qualis olim fiebat in Missa pontificali, ut ea facilius observentur, præmittendum est in illis solemnibus sacris, etiam postquam Missæ tantisper multiplicari cœperunt, omnes, non solum laicos et sacerdotalis Ordinis expertes, sed etiam presbyteros et episcopos, qui sacris intererant, communionem sacram participasse. Hunc ritum apud Orientales advertimus in facto Nestorii patriarchæ CP. qui, Dorotheum episcopum [LIII] anathema dicentem in eos qui Virginem Deiparam dicerent, non modo non redarguit, verum etiam ad mysticam communionem mox admisit, ejusque participem effecit, quemadmodum legitur in epistola Cyrilli Alexandrini ad eos qui de se conquerebantur Idem ritus servabatur apud Romanos in Missa pontificali, uti exponitur in sequentibus libellis Ordinis Romani ; sed an presbyteri simul cum pontifice sacra celebraverint, non explicant. Id supplet Amalarius in lib. I, cap. 12 : *Mos est Romanæ Ecclesiæ ut in confectione immolationis Christi adsint presbyteri, et simul cum pontifex verbis et manu conficiant.* Ex quo intelligitur hunc morem esse antiquum. Jacobus a Vitriaco ejus rei testis est in Historiæ occidentalis cap. 38. *Consueverunt*, inquit, *presbyteri cardinales summo pontifici in sacramento altaris assistere, et cum eo pariter celebrare*, imo et communicare. Utrumque enim Innocentius tertius docet in lib. IV de mysteriis Missæ cap. 25, ubi ait consuevisse presbyteros cardinales Romanum *circumstare pontificem, et cum eo pariter celebrare ; cumque consummatum est sacrificium, de manu ejus communionem accipere.* Nunc operæ pretium est singillatim exponere hujusce communionis ritus.

1. Et primo quidem, dicto *Pax Domini sit semper vobiscum*, non statim cantabatur *Agnus Dei*, sed pontifex *mittebat in calicem Sancta*, seu *de Sancta*, sive, ut in secundo libello habetur, *de Sancta oblata.* Quæ particula non videtur ex præsente sacrificio, siquidem tunc nondum fracta erat oblata, sed ex præredenti sumpta fuisse. Hoc facto, pontifex dabat pacem archidiacono.

2. Archidiaconus, accepta pace a pontifice, *pacem dabat episcopo priori, deinde cæteris per ordinem, et populis*, ita ut episcopus eam daret priori juxta se stanti, hic vero sequenti ; et sic per ordinem, *separatim* autem *viri et feminæ.*

3. Pontifex *rumpebat oblatam ex latere dextro, et particulam quam ruperat super altare relinquebat, reliquas vero oblationes suas ponebat in patenam, quam tenebat diaconus.* Hunc locum, sane obscurum, illustrat Micrologus in cap. 17 : *Cum autem dicit* Per Dominum nostrum, *rumpit Hostiam ex dextro latere, juxta Ordinem, ad designandum dominici lateris percussionem. Deindo majorem partem in duo confringit, ut tres portiones de corpore dominico efficere possit. Nam* [LIV] *unam in calicem, faciendo crucem, mittere debet..... alteram vero ipse presbyter necessario sumit.*, etc. Secundum hanc interpretationem aliæ oblationes, quas pontifex ponebat in patenam, erant duæ particulæ reliquæ ex illa fractione. Cur autem prima illa particula super altare remaneret ex Ordine Romano, aliam affert causam primus libellus, noster aliam Micrologus, quæ tamen causæ non omnino contrariæ sunt. Libellus noster de Ordine Romano primus docet id factum *quia ita observant, ut dum Missarum solemnia peragunt altare sine sacrificio non sit* (quæ ratio etiam fortasse movit ut Eucharistia pontifici ad sacra facienda procedenti præferretur). Micrologus vero ait illam particulam esse *dimissam communicaturis sive infirmis.* At communicaturis in illa pontificia Missa distribuebantur aliæ oblatæ consecratæ. Post prædictam fractionem pontifex revertebatur ad sedem suam.

4. Ad hæc in primo tantum Ordine Romano legitur nomenculatorem (cujus officium erat pransuros ad convivium invitare, eorumque nomina describere), saccellarium (qui saccello seu thesauro fisci præfectus erat) et notarium vicedomini seu œconomi, postquam inter sese *Agnus Dei* dixissent, ascendisse ad altare *ante faciem pontificis, ut annueret eis scribere nomina eorum qui invitandi erant, sive ad mensam pontificis per nomenculatorem, sive ad vicedomini per notarium ipsius ; quorum* nomina postquam descripserant, *descendebant ad invitandum eos*, ac deinde *redibant ad sedem* ubi pontifex consistebat.

5. Archidiaconus interim *levabat calicem* ex altari, *et dabat eum subdiacono regionario*, seu *archisubdiacono, ut teneret* eum *juxta cornu altaris dextrum.*

6. *Accedebant* deinde *subdiaconi sequentes cum acolythis*, qui sacculos portabant, *a dextris et a sinistris altaris ;* et acolythi quidem *extendebant brachia cum sacculis*, quorum sinus subdiaconi, *stantes a fronte*, explicabant ad recipiendas oblationes ab archidiacono, qui eas in sacculos demittebat.

7. *Evacuato oblationibus altari*, archidiaconus scholæ cantorum innuebat ut canerent *Agnus Dei*, quod in confractione corporis Domini a clero et populo decantari sergius papa I constituisse fertur. Certe in Missa Sabbati sancti, quæ veteri more etiam nunc celebratur, omittitur *Agnus Dei* cum Antiphonis ad Offertorium et ad Communionem, quæ primarii non esse instituti Walafridus Strabo et alii observarunt. In [LV] rubricis tamen Sacramentarii Gregoriani ad Missas consuetas assignatur *Agnus Dei*, sed fortasse a solis cantoribus, uti in libellis nostris antiquioribus præscribitur, tum cani mos erat, quod *a clero et populo* decantari Sergius præceperit : *ut dum præparatur ad dispensandum corpus dominicum, rogent accepturi, quatenus ille, qui pro eis oblatus est innocens, faciat eos salubriter pignora salutis æternæ percipere*, ut idem qui supra Walafridus scribit in cap. 22.

8. Acolythi, oblationibus in sacculos acceptis, in duas partes divisi, pars ad episcopos qui ad dextram pontificis erant, pars ad presbyteros qui ad sinistram accededant, præcedentibus hinc inde duobus subdiaconis regionariis, qui suam uterque patenam portabat, ut ad nutum pontificis oblationum confractio super illas patenas fieret, tum per episcopos, tum per presbyteros atque diaconos. Patenæ propterea amplissimæ erant, quarum unam a Sergio papa I datam *viginti libras* appendisse Anastasius auctor est, a quo quandoque *communicales* absolute vocari existimo. *Communis*

ad distribuendum. Eucharistiæ meminit Augustinus in epistola 149, ad Paulinum, num. 16.

9. Expleta confractione, canebatur antiphona ad communionem cum suo psalmo; tumque diaconus minor a subdiacono accipiebat patenam, in qua repositæ erant duæ particulæ post confractionem Hostiæ factam a pontifice, eamque deferebat *ad sedem pontificis, ut communicaret corpore dominico*, et quidem stans conversus ad Orientem, quod habemus ex quinto libello nostro. Innocentius III habet tantum *consistens* infra.

10. Eucharistia sumpta, pontifex *de ipsa sancta quam momorderat* particulam *inter manus archidiaconi in calicem* quam tenebat subdiaconus *ponebat*, dicendo: *Fiat commistio et consecratio*, etc. *Amen*. Ubi *consecrare est simul sacrare*, quæ verba sunt Pelagii papæ I in epistola ad Joannem Patricium, apud Holstenium in collectione Romana. Eodem spectant verba canonis 17 concilii primi Arausicani. Sic itaque duplex in Missa pontificali fiebat commistio in calice, una statim post primam confractionem a pontifice factam, altera post ejusdem communionem. Utriusque meminit Amalarius, ut superius vidimus, tametsi unica in tertio libello memoratur. At in primo libello, ubi primo commistio ex præcedente (ut mihi visum est) sacrificio facta est, alia ex præsente fiebat, ex dictis.

[LVI] 11. Post hæc verba, *Fiat commistio*, etc., in duobus prioribus libellis subditur *Pax tecum*. Resp. *Et cum spiritu tuo*. Deinde in primo pontifex *confirmatur ab archidiacono*, accipiendo scilicet sanguinem *pro complemento communionis*, uti Micrologus loquitur. Quid sibi velit hæc pacis imprecatio, non appareret ex his libellis. Forsan hoc referendum ad id quod tradit Innocentius tertius in lib. VI, cap. 9, ubi communionem pontificis et ministrorum ita exponit. *Ut autem in perceptione corporis et sanguinis Christi nulla possit fallacia suboriri, sed in utroque perceptionis veritas evidenter appareat, summus pontifex non statim particulam Hostiæ dimittit in calicem, sed eam post trinum crucis signaculum in patenam reponit. Et post osculum pacis ad sedem ascendens, ibique consistens, universis cernentibus, partem majorem oblatæ de patena, quam ei subdiaconus repræsentat, ipsamque videntibus dividens, unamque particulam sumens, aliam mittit in calicem, quem tenet coram ipso subdiaconus, de quo sanguinem hausit cum calamo. Deinde particulam unam cum osculo tradit diacono, aliamque subdiacono sine osculo, quem ad altare ministrans ei calicem diaconus osculatur*. Non dubito quin pontifex Eucharistiam tradendo diacono, eumque ita, ut dicit Innocentius, osculando, dixerit verba superiora *Pax tecum* respondente archidiacono *Et cum spiritu tuo*.

Sane olim fideles, suscepta Eucharistia, episcopum seu sacerdotem a quo eam acceperant osculari solebant, cum in Oriente, tum in Occidente. Hieronymus, in epistola 62 adversus Joannem Jerosolymitanum: *Quisquamne tibi invitus communicat? quisquamne extenta manu vertit faciem, et inter sacras epulas Judæ osculum porrigit?* Paulus Emeritensis diaconus, de Vitis Patrum. cap. 7, de Fideli episcopo loquens: *Vade*, inquit, *communica, et da nobis osculum*. Denique in quodam tractatu fratrum Prædicatorum, apud Stevartium edito: *Participationem sanctæ communionis, non similiter Græci, ut nos, perficiunt; sed dicunt quod qui Missam celebrat sacerdos osculatur volentem communicare*. Subdit post præmissa Innocentius tertius: *Diaconus et qui superioris sunt ordinis, cum percipiunt Eucharistiam, osculum suscipiunt ab episcopo, acolythus, et qui sunt inferiorum ordinum, non suscipiunt. Subdiaconus vero, quia character hujusmodi quondam inter non sacros, nunc autem inter sacros ordines reputatur, in perceptione corporis non suscipit osculum a pontifice, sed in perceptione sanguinis suscipit osculum a diacono*.

[LVII]. 12. In quibusdam festis pontifex, cum sacra celebraret, communionem percipiebat ad altare, scilicet in die sancto Parasceves. Jacobus Gaietanus et Petrus Amelius addunt etiam primam Missam in Natali Domini; et Augustinus Patricius feriam quartam Cinerum, quibus diebus sacrosanctum Christi sanguinem non ex calamo, sed ex calice hauriebat. Nicolaus III Psalmum *Lætatus sum*, cum aliquot versiculis et Collecta de pace, cantari ante communionem præcepit ad impetrandam pacem inter principes Christianos, quod etiam Joannes XXII suo tempore constituit. Idem ritus perseverabat tempore Urbani VI, ex Cæremoniali Petri Amelii.

13. Absoluta communione pontificis, archidiaconus futuram *stationem annuntiabat*. Ita in libellis duobus primis Ordinis Romani; sed modum exprimit unus Benedictus canonicus, agens de feria 4 Cinerum, in libelli decimi num. 33: *Ante communionem stat subdiaconus regionarius juxta altare, dicens alta voce: Crastina die veniente statio erit in ecclesia sancti Gregorii martyris ad Velum aureum. Respondet schola, Deo gratias*. Quo autem modo, finita Missa, fieret salutatio pontifici ab ipsius diei statione, idem auctor ibidem explicat. Post communionem pontificis fiebat etiam jejunii quatuor temporum denuntiatio, cujus rei formulas refert eminentissimus cardinalis Bona.

14. Confirmato pontifice, archidiaconus *refundebat parum de calice* seu de sanguine consecrato *in scyphum*, quem tenebat acolythus. Hic est scyphus seu calix ministerialis, in quem vinum oblatum ex majori calice refusum fuisse superius notavimus; ac proinde sanguis refusus in illum scyphum cum vino jam in eum refuso commiscebatur ad populum confirmandum, ut mox dicemus. In aliis locis et Ecclesiis non infundebatur vinum cum sanguine consecrato, nisi ubi advertebant ministro non suffecturum sanguinem purum communicaturis.

Hujus rei exemplum habemus in usum Cisterciensium cap. 53: *Dum autem fratres percipiunt sanguinem, infundatur vinum in calice a diacono, cum opus fuerit, de ampulla a subdiacono ante præparata juxta altare. Si quid autem residuum fuerit de ipso sanguine, bibat illud cum calice*, etc. Ergo sanguis absolute dicebatur etiam post illam veni admistionem. [LVIII] Clarius et apertius Cæremoniale sancti Benigni apud Divionem: *Debet autem vinum in ampulla juxta eum*, scilicet diaconum, *jugiter esse, ut, quando opus esse perspexerit, eodem vino sanguinem dominicum augere possit*. Ita Cæremoniale annorum fere sexcentorum, a quo tempore parum decedunt primi illi Usus Cistercienses. Paulo recentius est Ordinarium abbatiæ sancti Victoris apud Parisios, cujus hæc verba: *Interim autem dum communicant, subdiaconus cum ampulla vinaria diacono debet astare, et quoties opus fuerit, calici vinum infundere*, etc. Idem observavi Nicolaus abbas Panormitanus, *in quibusdam locis*, ubi *post sumptionem corporis et sanguinis Christi aliquid de ipso sanguine reservatur in calice, et superinfunditur vinum purum, ut alii communicantes inde sumant. Non enim esset decens tantum sanguinem conficere, nec calix capax inveniretur*. Denique Guillelmus de Lindwode, officialis Ecclesiæ Cantuariensis, in Collectione Constitutionum provincialium Ecclesiæ suæ: *Sacerdos, qui tenet calicem cum sanguine, videns quod quantitas sanguinis non sufficeret omnibus fratribus, ponit ibi modicum de vino*: Ita Guillelmus, qui vivebat sub initia sæculi XV. Verum hac de re iterum infra; nunc ad ritus Romanos redeamus.

15. Mox accedebant episcopi et presbyteri, ut a pontifice communionem acciperent, episcopi quidem stantes ad sedem pontificis, presbyteri vero ad altare genibus flexis, ut patet ex Cæremoniali Gaietani, pag. 312 et 313, contra veterem ritum saltem Græcorum, de quo Valesius in Eusebium, pag. 145. Utrosque archidiaconus sanguine dominico: episcopus vero sequentes Ordines stans in cornu altaris confirmabat. Presbyteri et diaconi manu, subdia-

coni ore Eucharistiam accipiebant, ex libello sexto. At in quinto subdiaconus calicem præbet primo presbytero communicanti, *qui et tribuat subsequenti*, et sic de aliis successive.

16. Post hæc archidiaconus, recepto de manu episcopi calice, reliquum sanguinis refundebat in scyphum acolythi, supra cujus meminimus, aut certe in calicem majorem, in quo pariter vinum ex oblatione contentum esset. Hæc secunda refusio in duobus primis libellis diserte exprimitur, sed unica in tertio, cujus hæc verba notanda sunt : *Sed ipse pontifex confirmatur ab archidiacono in calice sancto, de quo parum refundit archidiaconus in majorem calicem, sive in scyphum, quem tenet acolythus ut ex eodem sacro vase confirmetur populus, quia* [LIX] *vinum, etiam non consecratum, sed sanguine Domini commistum, sanctificatur per omnem modum.* Ex hac consequentia (quæ in aliis libellis non habetur, fortasse a posteris intrusa) intelligitur saltem, in illo majori calice, sive in scypho contentum fuisse vinum ex oblatione refusum, antequam sanguis Christi in eum refunderetur. Cur autem populus non ex puro, sed ex misto cum vino sanguine fuerit confirmatus, postea expendemus. Sic evacuatus calix sacer tradebatur primum subdiacono, qui mox calamum archidiacono tribuebat ad confirmandum populum ; tum acolytho, qui eumdem calicem *in paratorium*, seu in thecam suam recondebat.

17. Post hanc secundum refusionem pontifex e sede descendebat in senatorium, ubi magnates Eucharistia reficiebat ; et in adversam partem, ubi matronæ consistebant, eisdem communionem præbiturus, subsequente archidiacono cum scypho prædicto ad utrosque confirmandos. Primis temporibus Eucharistia etiam laicis tribuebatur in manus, qua de re testis est in primis Augustinus, tum in lib. II contra epistolam Parmeniani cap. 7, tum in lib. item XI adversus litteras Petiliani cap. 23. Verum apud Romanos jam ante Gregorii Magni pontificatum in os immittebatur a sacerdote, ut probat lib. III Dialogorum, cap. 3, ubi Agapitus papa cuidam muto et claudo *corpus dominicum in os misisse* perhibetur.

18. Interim episcopi et presbyteri, annuente primicerio, populum hinc et inde sacræ communionis participem faciebant, diaconis ex scypho confirmantibus.

19. Reversus pontifex ad sedem *communicabat regionarios per ordinem, et eos qui in filo steterant, et in diebus festis de schola duodecim*. Regionarii sunt diaconi subdiaconi et acolythi, qui *cæteris diebus in presbyterio, ubi poterant, communicabant*.

20. *Post omnes hos redeuntes nomenculator, et sacellarius, et acolythus, qui patenam tenebat, et qui manutergium tenebat, et qui aquam dabat, ad sedem communicabant, et post pontificem archidiaconus eos confirmabat.*

21. His omnibus demum succedebat Psalmi, qui præmissa Antiphona ad communionem canebatur, clausula per Versus *Gloria Patri* et *Sicut erat*, annuente subdiacono regionario per signum crucis impressum fronti suæ. *Sciendum autem*, [LX] inquit Micrologus in cap. 18, *eamdem Antiphonam semper eumdem Psalmum cum Introitu habere, si non habet proprium, ex quo sumpta videatur*.

Hactenus communionis generalis ordinem ac seriem, qualis ante sæculum nonum in Ecclesia Romana servabatur, exhibuimus ; in quo quidem ritu si qua remanent obscura, id temporum longinquitati et rituum desuetudini tribuendum est.

Quærat inde aliquis an tum, cum pontifex solemni hoc ritu sacris operaretur, sicque tam episcopis quam presbyteris communionem impertiret, Missæ plures uno die Romæ celebrarentur ? deinde an aliquando etiam plures in una eademque ecclesia ?

Facilis ad utrumque responsio. Presbyteri titulorum vel singuli in singulis, vel plures in singulis *cum essent, non* omnes in illis pontificiis sacris præsentes aderant, ac proinde in suis titulis Missas celebrabant, ut plebi suæ facerent satis. Quin etiam si confluentium fidelium multitudo exigeret, in una eademque ecclesia sacrificium iterabatur. Ita enim præcepit Leo Magnus, in epistola 7 ad Dioscorum episcopum Alexandrinum : *Ut autem in omnibus observantia nostra concordet, illud quoque volumus custodiri, ut cum solemnior festivitas conventum populi numerosioris indixerit, et ad eam tanta fidelium multitudo convenerit quam recipere basilica simul una non possit, sacrificii oblatio indubitanter iteretur, ne his tantum admissis ad hanc devotionem qui primi advenerint, videantur hi qui postmodum confluxerint non recepti, cum plenum pietatis atque rationis sit ut quoties basilicam, in qua agitur, præsentia novæ plebis impleverit, toties sacrificium subsequens offeratur*, etc. An vero hæc sacrificii iteratio per unum aut plures sacerdotes fieret, non satis liquet. Quanquam per illa tempora idem sacerdos aliquando Missarum solemnia geminabat, quo in numero erat sanctus ille Severinus, de quo Gregorius Turonensis antistes, de Gloria confessorum, cap. 50. Is enim Severinus, seu (ut in vetustissimo Codice legitur) Severus cum duas ecclesias ædificasset, ubi *dies Dominicus advenerat, celebratis Missis uno loco, ad alium pergebat*. Sed vetitum fuit in concilio Antissiodorensi ne unus sacerdos in uno eodemque altari plures Missas diceret.

[LXI] IX. *Quando, et quomodo desierit communio sub utraque specie in Ecclesia Romana.*

Cum laicorum communio in Ecclesia Romana haudquaquam ex puro sanguine fieret, non ita difficilis fuit transitus ad recentiorem morem, ut laici ad unius tantum speciei participationem admitterentur. Jam mos iste receptus erat sæculo tertio decimo. Id enim probant illorum temporum scriptores, ex quibus Alexander Alensis. *Dicendum*, inquit, *quod quia Christus integre sumitur sub utraque specie, bene licet sumere corpus Christi sub specie panis tantum, sicut fere ubique fit a laicis in Ecclesia*. Atqui communionem sub utraque specie viguisse ad initia sæculi duodecimi constat ex iis qui tunc florebant auctoribus, Anselmo Cantuariensi antistite, Guillelmo de Campellis, Hugone canonico sancti Victoris, et aliis. Guillelmi testimonium, antea ineditum, protuli in præfatione prima ad sæculum tertium Benedictinum, num. 75, ex quo quæ ad rem nostram faciunt huc adducere juvat. *Quod utraque species per se accipitur, eo fit, ut memoria corporis, quod in cruce visibiliter pependit, et memoria sanguinis, qui cum aqua de latere fluxit, arctius teneatur, et quasi præsentetur. Tamen sciendum quod qui alteram speciem accipit, totum Christum accipit*. Et infra : *Quod ego dicitur, utramque speciem oportere accipi, hæresis plane est.... Et ideo licet in alterutra specie totus sumatur, tamen pro causa prædicta sacramentum utriusque speciei ab Ecclesia immutabiliter retinetur*. Hæc scripta sunt ante annum 1120, quo proinde tempore communio sub utraque specie *ab Ecclesia immutabiliter* retinebatur. Idem confirmat in Speculi Ecclesiæ cap. 7 Hugo Victorinus, qui vitam produxit ad annum 1142. Hujus rei argumentum habemus in veteri Chartario abbatiæ Absiensis apud Pictones, ubi legimus quemdam Willelmum *de Barges* de prædiis nonnullis investiisse Rainerium abbatem Absiensem *cum calice, quo communionem acceperat*, et quidem circiter annum 1150.

Vix annis decem Hugonem Victorinum excessit Robertus Pullus, S. R. E. presbyter cardinalis, quo scribente jam contrarius usus prævalere cœperat. Exstat hac de re locus apud eum in Sententiarum parte VIII, cap. 3. *Primo corpus, post* [LXII] *sanguis a presbyteris est sumendus. Institutio Christi mutanda non est.... Verum qualiter a laicis Eucharistia sumi deberet, sponsæ suæ commisit judicio ; cujus consilio et usu pulchre fit ut caro Christi laicis distribuatur. Nimirum periculose fieret ut sanguis sub liquida specie*

i fidelium in ecclesia divideretur ; longe pe-
si infirmatis per parochiam deferretur. Jam
laici sub unica specie communicare cœpe-
Pullo, qui intinctam dari Eucharistiam
probat vero *si cui pervalde infirmato sau-*
litur, ut facilius insumatur. In quibusdam
s diutius perseveravit communio sub utra-
, quæ nullo peculiari decreto, sed paula-
ısim, abrogata est.
ı, sed plures simul causæ huic mutationi
ı præbuerunt, nullo Ecclesiæ universæ
æeunte. Unde tempore sancti Thomæ,
udani, quædam Ecclesiæ, etiam Latinæ,
um servabant. Periculum effusionis, pro-
nctionis, exempla communionis infirmo-
antium, hæresis eorum qui alteram sine
iem non valere sentiebant, Ecclesiæ pa-
atim induxerunt ad unius speciei commu-
cis impertiendam. Urbanus VI, post suam
ı basilica coronationem, *omnes diaconos*
ua manu pretioso corpore et sanguine Chri-
ticavit, sicut de more summorum pontificum
, uti legitur in epistola de ejusdem Urbani
quæ vulgata est in Spicilegii tomo IV,
uod quidem contigit anno 1378. Verum
resbyteris in eorum ordinatione altera
ntifice Romano conceditur in Ordinario
etani, qui sæculo tertio decimo desinente
lecimo ineunte floruit. Solis id tribuitur
ui genua non flectebant communionem
Hæc patent ex ejusdem Ordinarii capiti-
3. Attamen sub utraque specie communio
eratori præbebatur a pontifice ante hæ-
itarum, ex ejusdem Cæremonialis cap.
men reginæ, ex cap. 109. Clemens VI,
dolrico Rainaldo, Joanni Normanniæ duci
ıjugi, modo in privatim fieret, utriusque
munionem indulsit, uti et Burgundiæ du-
gi et reginæ Francorum itidem concesse-
cum Fredericus, imperator eo nomine
ılo secundo pontifice Romam profectus
] *communicavit summus pontifex altaris*
n cum imperatore, diacono et subdiacono
tum ; de calice autem, etsi consuetudo sit
ites cum pontifice participare, propter in-
men Hussitarum ac Boemorum damnatam
iæ calicis potationem ad salutem necessa-
præter pontificem bibit nemo. Hæc scribe-
culatus Augustinus Patricius, in libello de
peratoris in Urbem, quem in Musei tomo
imus.
Carolo quinto imperatori communio pau-
coronationem a Clemente septimo data
o Parisde Crassis, qui tunc cæremonia-
er erat, referre non gravabimur. In Na-
, anno 1529, « dicto *Agnus Dei* in Missa,
Farnesius assistens accepit pacem a
buens aliis, osculato prius altari, et papa
e et in pectore, tum cæsare. Quem, cum
ari altare ad suasionem sacristæ, ego
ıquit Paris) prohibui, quia neque cæsari,
onibus cardinalibus licet osculari tali
sed solum episcopis et presbyteris car-
lis sic peractis, pontifex, detecto capi-
i venit ad solium suum, ubi stans cum
xspectavit sacramentum. Cardinalis vero
altari genuflexus capiens sacramentum
, in altitudinem oculorum suorum gyravit
re, et illud dedit subdiacono epistolæ in
ıgelii genuflexo exspectanti. Qui consur-
am detulit, imbrias altero magistro ele-
l sinistram papæ cum sacramento *se fir-*
se stitit. Tum idem cardinalis genufle-
n cum sanguine accipiens, pari modo
pse, me fimbrias elevante, portavit ad
apæ, ubi se firmavit. Tum pontifex, le-
ibus ut in libro, sumpsit partem sacra-
menti, inde partem sanguinis ex calice cum calamo aureo. Cæsar et alii principes voluerunt communicare : pontifex alteram partem sacramenti fregit, et unam cardinali Cibo, aliam subdiacono dedit, osculata manu et facie papæ prius. Qui inde recesserunt ad altare, ubi partem sanguinis quilibet eorum sumpsit cum particula intus posita, ut moris est. »

Quibusdam tamen ex privilegio concessa est communio sub utraque specie, ut regibus Francorum in sua coronatione ; diacono et subdiacono ecclesiæ sancti Dionysii prope Parisios [LXIV] in Dominicis et diebus solemnibus, et ministris altaris apud Cluniacum in singulis Dominicis et festis ; quæ prærogativa a concilio Tridentino probata est.

X. *Ritus peculiares in Sabbato ante Palmas, et in ipsa Dominica Palmarum.*

Expositis quibusdam singularibus cæremoniis, quæ in Missa pontificali generatim in usum olim veniebant, nunc alii ritus singulares, qui certis anni diebus occurrunt, paucis præstringendi sunt. Incipimus a Sabbato ante Palmas, in quo magna est ritualium librorum varietas. Hæc circa tria potissimum versatur, nempe circa stationem, eleemosynam papæ, et fermentum.

In libris Sacramentarii Gregoriani, quos Amalarius suo tempore vidit, nulla statio assignatur, ut patet ex Officialis lib. I, cap 9, ubi de Sabbato ante Palmas hæc leguntur : *Prætitulatur in Sacramentario nostro et in Antiphonario : Sabbato vacat. Dominus papa eleemosynam dat,* quasi diceret hoc Sabbatum vacare a statione, atque adeo ab officio proprio, propterea quod papa ipso die occuparetur, eleemosyna eroganda. Et sane hactenus Missæ officium, exceptis Collectis, Epistola et Evangelio, in eodem Sabbato repetitur ex feria sexta præcedente, quod in diebus qui a statione et officio vacant fieri solitum Micrologus jam dudum observavit. Verum tamen in nostro indice Collectarum et stationum assignatur hoc Sabbato *Collecta ad sanctum Xystum, statio ad sanctum Joannem in porta Latina.* Consentit sacramentarium Editionis Pamelianæ, in quo, omissa Collectæ mentione, *statio ad sanctum Joannem ante portam Latinam* indicatur. Contra vero in Codice Christinæ reginæ, qui litteris majusculis sæculo octavo exaratus est, hæc verba leguntur : *Sabbatum ad sanctum Petrum, quando eleemosyna datur.* Ubi vides hic stationem poni ad sanctum Petrum, in aliis superioribus ad sanctum Joannem in porta Latina. Utrumque simul componitur in Codice Vaticano : *Sabbato ad sanctum Petrum, quando eleemosyna datur. Collecta ad sanctum Xystum, statio ad sanctum Joannem in porta Latina.* At in Capitulari epistolarum et Evangeliorum, quod eruditus Joannes Fronto sub *Kalendarii Romani* titulo vulgavit alia occurrit diversitas eodem die : [LXV] *Sabbato datur fermentum in consistorio Lateranensi.* Unde tanta varietas ?

Forte Gregorii tempore non fiebat illa eleemosyna ad sanctum Petrum ; atque adeo statio ad sanctum Joannem in porta Latina fieri poterat. Quod quidem inde probare posse videtur, quod Zacharias papa statuit *ut crebris diebus alimentorum sumptus, qui et eleemosyna usque nunc appellatur, de venerabili patriarchio a procancellariis pauperibus et peregrinis qui ad beatum Petrum morantur deportarentur, eisque erogarentur.* An etiam sabbato ante Palmas ? Non etiam huc referri potest id quod de Adriano I legitur, qui refecit *formam quæ vocatur Sabbatina, per quam decurrebat aqua in* gratiam pauperum qui *ad accipiendam eleemosynam in paschalem festivitatem annue occurrere et lavari* solebant, alii judicent. Quanquam si rite expendantur ea quæ de statione ad sanctum Petrum præmisimus, ea non ordinarit fuisse forsan videbitur, sed arbitraria, nempe, *quando eleemosyna dabatur*, quod ex pontificis forte voluntate pendebat.

De fermento etiam, quod in consistorio Latera-

nensi dari præcipitur, non minor difficultas. Nam fermentum istud aliud esse a prædicta eleemosyna colligitur, non solum ex vocis, sed etiam ex loci discrimine, quippe eleemosyna ad sanctum Petrum in Vaticano, fermentum in palatio Lateranensi erogabatur. Quod si fermentum hoc interpretemur de Eucharistia, quæ omni Dominico die per titulos ex consecratu pontificis mittebatur, cur potius Sabbato ante Palmas quam alia die facta ejus mentio ? An quod presbyteris titularibus sequenti Dominica occupatis, non ipsa Dominica de more, sed Sabbato præcedente facta fermenti seu Eucharistiæ distributio ; ideoque ob ritum extraordinarium notata ? Fateor hæc mihi non bene comperta esse, sed tamen ea notare, et aliorum examini permittere visum est.

Ad eleemosynam ejusdem Sabbati quod attinet, Romani pontificis exemplo etiam aliæ Ecclesiæ pauperibus pedes ipso die lavare consueverant : in his provinvia Rothomagensis, teste Joanne Abrincatensi episcopo, cujus hæc verba sunt. *In Sabbato quod Palmas præcedit episcopum aut majorem ecclesiæ pedes pauperum lavare ecclesiasticus Ordo præcipit, et fratrum unumquemque, si potest, unius pauperis*, et quidem ob exemplum Mariæ, quæ pedes Domini lavit. Nec dubium quin [LXVI] ipsis pauperibus itidem eleemosyna tribueretur.

In Dominica Palmarum solebat deferri feretrum cum textu Evangeliorum, ut honor qui eo die Christo Domino exhibetur, vice ejus, sacrosancto Evangelio impenderetur. Qua de re sic habet Cencius in capite 9 : *Die Dominica Palmarum præparatur quoddam portatorium honestissime, in quo intromittitur sanctum Evangelium, quod intelligitur Christus ; et statuitur in ecclesia ante aram, unde clerus processurus est.*

Idem olim fiebat in aliis etiam ecclesiis et monasteriis ; sic enim legitur in libello ms. Consuetudinum Germaniæ monasteriorum : *Mane in Primis custodes præparent diligenter quoddam portatorium in modum feretri, in quo reponantur parvæ capsæ, sive textum Evangeliorum. Desuper quoque appendantur phylacteria sive buxæ reliquiarum. Ferant autem illud latenter ante horam primam ad ecclesiam, ad locum quo procedere debent, et cruces, et candelabra, et thuribulum, et aquam benedictam, et textum Evangelii, et abbas, flores, palmas, et omnia quæ Processioni illi conveniunt.*

In quibusdam locis loco Evangelii reponebatur in feretro sacra Eucharistia ; isque usus in Normanniæ monasteriis olim obtinebat etiam ante Berengarii hæresim. Hujusce ritus ordinem describit in Statutis suis Lanfrancus, Berengarii abversarius. *Cantore incipienti Antiphonam Occurrunt turbæ, exeant duo sacerdotes albis induti, qui portent feretrum, quod parum ante diem ab eisdem sacerdotibus illuc debet esse delatum, in quo et corpus Christi debet esse reconditum : ad quod feretrum præcedant statim qui vexilla portant, et cruces, et cætera quæ superius dicta sunt. Et stantibus iis qui feretrum portant, stabunt et ipsi a dextra et a sinistra sicut venerunt.* Et infra : *Taliter his peractis, abbate vel cantore incipiente Antiphonam.* Ave Rex noster, *transeant portitores feretri per medium stationis, præcedentibus his qui vexilla portant, et cæteris superius dictis portitoribus, servato ab omnibus ordine in redeundo quem habuerunt in eundo. Quibus transeuntibus, flectent genua, non simul omnes, sed singuli hinc et inde, sicut feretrum transibit ante eos.*

Eumdem ritum describunt liber Usuum Beccensium nostrorum et Consuetudines monasterii Lyrensis ejusdem provinciæ, in quibus variæ ad sacrum feretrum genuflexiones præscribuntur, quæ sacrosanctæ Eucharistiæ venerationem manifeste [LXVII] probant. Sed hæc prolixius referre non juvat, quando in opere de Ritibus monasticis, quos unus e nostris Eadmundus Martenne sub prelo habet, hæc omnia tractabuntur accuratius. Unum hic addo, scilicet hanc sanctissimi sacramenti solemnem delationem longe præcessisse institutionem Urbani IV, qui festum ejusdem sanctissimi sacramenti instituit primus, et annuam ejusdem sacramenti in eodem festo gestationem. Porro idem, quem ex Lanfranco supra descripsimus, ritus hactenus, ut audio, servatur in Ecclesia Rothomagensi, cujus præcipuum studium in expugnando Berengarii hæresi nascente ea quæ in tomo secundo Analectorum retulimus manifeste probant. Hunc Rothomagensis Ecclesiæ ritum antiquum esse patet ex Actis subjunctis libro de Officiis ecclesiasticis Joannis Abrincatensis, in quo tamen nulla ejusmodi ritus mentio est.

XI. *Singulares ritus in triduo ante pascha, et primo quidem in cœna Domini et in Parasceve.*

In die Cœnæ Domini pœnitentes, qui feria quarta Cinerum præcedente reclusi fuerant, absolvi mos erat ; chrisma novum consecrari, novum item ignem benedici, atque Eucharistiam in crastinum reservari ; et (quod ab annis fere quadringentis institutum est) processus (ut vocant) generales seu excommunicationes pronuntiari adversus quosdam criminosos, qui processus etiam in Ascensione Domini et in dedicatione basilicæ apostolorum fieri solebant. De his omnibus fuse agitur in decursu sequentium librorum, de quibus hic quædam observanda sunt.

In primis referendum videtur id quod ex vetustissimo libros Sacramentorum Egberti Eboracensis episcopi, in Ebroicensi ecclesia asservato, de feria quinta in Cœna Domini legitur. *In Cœna Domini hora sexta celebratur Missa ad Lateranis. Sic incipiens Pontifex dicit* Oremus. *Tunc ponuntur in altare Sancta, et altare est cavum. Omnibus rite in altare compositis, oblata est libamenta, paucaque per ecclesiam luminaria accensa, diaconi dalmaticis vestiti, cerostata IX ante altare posita, stante ante altare pontifice, et elevata dicente voce* Sursum corda, *respondet populus,* Habemus ad Dominum, *et pontifex, finito* Vere dignum, *dicit omnis* [LXVIII] *clerus et populus* Sanctus. *Sic intrat in Missam usque* Veniæ, quæsumus, Domine, largitor admittas. *Tunc diaconus cardinalis sumens oleum pro infirmis, portet usque ad pontificem : at ille paululum divertens se ab altare, stans in suo gradu, signans oleum in manu diaconi, et Orationem supra tacite dicens. Oratione finita ; ponatur oleum super columnam quamdam. Sacerdos Missam ordine suo celebrat, dicit* Per quem hæc omnia, etc. *Post Orationem Dominicam, pontifex tacite signat calicem cum oblata sanctificata, nemine respondente. Diaconi cooperiunt sacramenta. Tunc archidiaconus ascendens cum chrisma, ampullam auream cum pallio albo in manu sua offert benedicendam pontifici. Finita Oratione consecrationis, ab acolythis ad salutandum proferatur, et in secretario ponatur. Communicante clero omnique populo, dicit pontifex omnibus communicantibus* Accepit Jesus panem. Oremus. *Data gratione respondet omnis populus* Amen. Hus usque Codex Egberti Eboracensis, qui medio sæculo octavo floruit.

In hoc fragmento quædam ampliori luce indigent. Et primo quidem ante Missam *ponuntur in altare Sancta*, quo nomine Eucharistiam, ex præcedente sacrificio reservatam, significari existimo, ut nempe in calicem una cum fragmento Eucharistiæ recens consecratæ commisceretur solemni ritu, quem superius explicavimus. Nam sanguis ille miraculosus, in concavo lapide asservatus, qui hoc die in Cœna Domini super altare offerebatur, ut mox videbimus non tantæ antiquitatis.

Secundo Lateranensis ecclesiæ *altare est cavum* : unde pontifex, remota mensa, quæ aditum ad interiora occludebat, intra ipsum altare hac die sacris operabatur. Ordo Romanus ex Codice Muffæano hic editus ordine 10, rem exponit in hunc modum : *Levatur mensa de altari, palliis desuper complicatis, et cum reverentia et omni devotione ab eisdem reportetur ad capellam sancti Pancratii juxta claustrum canonicorum, quia ibi est locus conversationis ; et cum omni cautela usque in diem Sabbati custodiatur. Deinde*

pontifex venit ad altare, accipiens ampullam vitream, quæ intus se continet quoddam vasculum aureum, et in vasculo est lapis pretiosus concavus, et in illa concavitate lapidis est sanguis Christi diligenter inclusus, qui dicitur miraculose de quadam imagine Christi percussa profluxisse, qui annualiter extrahitur, et reponitur ibi in concavitate lapidis arcæ [LXIX] ; *et tunc levatur a pontifice, et ostenditur, ut tota turba valeat cum timore et omni devotione videre. Postea traditur custodienda priori et canonicis ejusdem ecclesiæ usque in diem Sabbati. Tunc pontifex ad sacrificandum intrat solus infra arcam, ut significetur quod in veteri Testamento scriptum est, quia solus pontifex intrabat solus in anno in Sancta sanctorum,* etc. Eamdem hujusce facti rationem affert Innocentius tertius in Sermone de Cœna Domini, cui accedit Guillelmus Durandus in lib. VI, cap. 75.

Facta chrismatis Benedictione, pontifex, ablutis manibus, revertebatur ad altare, ubi communicabat, et post eum *omnis populus ordine suo*, quæ verba sunt primi Ordinis Romani ; *et servabatur de Sancta usque in crastinum. Ea vero die hora nona faciebant excuti ignem de lapide in loco foris basilicam, ita ut posset candela accendi,* ex qua lumen *servabatur usque in Sabbatum sanctum ad illuminandum cereum, qui eodem die benedicendus erat.* Modo hæc novi ignis Benedictio in Sabbatum ipsum remittitur.

In vulgato Ordine Romano præscribitur ut, facta chrismatis Benedictione, pontifex redeat ad altare, *et diaconi discooperiant Sancta;* dein *pontifex dividat oblatas ad frangendum, et communicet omnis populus ordine suo ; et sumat de ipsis oblatas integras ad servandum usque mane diei Parasceves, de quibus communicent absque sanguine Domini. Sanguis vero eadem die penitus consumatur.* Ita etiam legitur in Codice Vindocinensi. Et post pauca : *Fractis autem oblatis communicent primo presbyteri, postea diaconi et cæteri omnes. Et ita perficiatur Missa pleniter ordine suo.* In Ordine Maffæano mox laudato solus Pontifex hac die communicare dicitur, ubi apud Lateranum sacra facit.

Non prætermittendus hoc loco Codex Corbeiensis, in quo habetur Ordo Romanus pro triduo ante Pascha, ritui monastico ante annos octingentos accommodatus. Quæ enim in eo leguntur de communione in Cœna Domini videntur observatione digna. *Sacerdos vero cum fregerit Sancta, mittat unam partem in calicem, et ex alia communicet. Porro tertiam in altare dimittat, et confirmetur a diacono de calice, et illo tantummodo die Postquam confirmaverit sacerdotem, ponat calicem super altare, et accipiat diaconus patenam majorem, mittatque in ea de Sancta oblatas integras, et ponat juxta calicem* [LXX] *in sinistro latere ; et duo subdiaconi veniant, unus cum patena, et alius cum calice, utrisque vacuis ; et tollat diaconus de majore patena ex oblatis, quantum sufficere possit ad communicandum populum ; et de calice similiter ; et mittat in patenam et calicem, quæ subdiaconi tenent in manibus. Et statim illud, quod remanet super altare, cooperietur a duobus diaconibus, utrumque sindone munda. Et de illa alia juxta altare faciant confractionem, et redeant ad sacerdotem, ut communicent ipsi et reliqui per ordinem. Et data oratione post communionem, diaconus non dicat* Ite Missa est ; *sed ipsa Oratione finiantur universa. Ipsa vero oblata, quæ super altare cooperta remanserant, serventur in crastinum juxta consuetudinem.* Huc usque Codex Corbeiensis, num. 663, de quo iterum infra. In superioribus verbis, *Confirmetur a diacono de calice, et illo tantummodo die,* quædam obscuritas inest, ex aliis libris illustranda, in quibus præscriptum est ut Pontifex cum fistula seu calamo sanguinem e calice sugat, præter quam in Cœna *Domini,* quo tantum die ex ipso calice sanguinem olim hauriebat. Denique in veteri Missali illustrissimi episcopi Rivensis, ab annis ferme sexcentis scripto, totidem fere quæ in ordine Romano verba referuntur in hunc modum : *Tunc communicet solus presbyter seu episcopus ; et diaconus cooperit Sancta de sindone super altare. Postea presbyter lavet manus, et diaconus vadat ad altare, et discooperiat Sancta ; et presbyter veniat ante altare, et dividat oblata ad frangendum, et communicet omnis populus ordine suo,* etc. *Et corpus Domini in crastinum diligentissime reservetur, et dum chorus Vesperas dixerit, ubi reservari debet, reneranter deportetur a sacerdote et diacono cum reliquis ministris linteamen mundissimum desuper tenentibus ; et hoc sine sanguine, et thuribulo de luminaribus præcedentibus, usquequo reponatur ubi reponendum est, et nunquam sine lumine remaneat.* Huc usque vetus Missale, quod fuit ad usum ejusdem Ecclesiæ Rivensis, quæ proinde Ordine Romano tunc utebatur ; paucis additis pro temporis et loci circumstantiis.

Quod attinet ad pœnitentes, hi ante Missam Ecclesiæ reconciliabantur ; contra vero processus generales adversus criminosos fiunt post Missam ante mandatum seu ablutionem pedum. De ejusmodi pœnitentium reconciliatione agit Hieronymus in epistola ad Oceanum, de obitu Fabiolæ, quæ saccum induta, *ut errorem publice fateretur, tota urbe spectante Romana,* [LXXI] *ante diem Paschæ in basilica quondam Laterani, qui Cæsariano truncatus est gladio, stetit in ordine pœnitentium, episcopo, presbyteris et omni populo collacrymantibus.* Eumdem ritum fuse describit Sozomenus, in lib. VII, cap. 16, quem consulere non pigebit. Solemnem formam absolvendi hac die pœnitentes habes in vulgato Ordine Romano.

Cæterum ne basilica sancti Petri expers esset honoris in Cœna Domini, Joannes XIX singulari diplomate constituit ut Silvæ Candidæ episcopus ipsa die chrisma in eadem basilica consecraret, aliaque præstaret quæ in pontificiis litteris suo loco hic edendis exprimuntur.

Feria sexta, quæ dicitur Parasceves, præmissis Orationibus solitis, pro singulis Ecclesiæ ordinibus atque hominibus universis (quarum Orationum meminit Cœlestini papæ primi epistolæ subjectus libellus, continens auctoritates præteritorum sedis apostolicæ episcoporum de gratia et libero arbitrio contra Pelagianos, cap. 8), facta crucis adoratione, *presbyteri duo priores,* mox in crucem salutaverant, *intrabant in sacrarium, vel ubi repositum fuerat corpus Domini, quod pridie remanserat, ponentes eum in patenam ; et subdiaconus tenebat ante eos calicem cum vino non consecrato, et alter subdiaconus patenam cum corpore Domini, quibus tenentibus, accipiebat unus presbyter prior patenam, alter calicem ; et deferebant super altare nudatum.* Ita scriptum legitur in primo Ordine Romano et in ejus appendice. Paulo aliter habet vetustissimum Sacramentarium, Gellonensi monasterio a Carolo Magno concessum. *Istas Orationes supra scriptas expletas, ingrediuntur diaconi in sacrario, et procedunt cum corpore et sanguine Domini, quod ante die remansit, et ponunt super altare. Et venit sacerdos ante altare, adorans crucem Domini,* etc. Hic non presbyteri, sed diaconi deferunt e sacrario corpus Domini, quod *corpus et sanguis Domini* appellatur, etsi sub unica specie reservatum. Eadem verba habet ad hunc diem Sacramentarium Gelasiauum. Huic testimonio suffragatur Augustinus Patricius in suo Cæremoniali, *quod ante Joannem XXII diaconus portabat ante altare sacramentum, quod etiam communis rubrica habet. Post illa tempora,* inquit, *pontifex illud reportat, et melius.* Et quidem nunc pontifex, etiamsi ipse divina non celebret, sanctissimum sacramentum solet in Cœna Domini gestare in capellam, ubi est reservandum ; atque inde [LXXII] in altare die sequenti referre.

In prædicta appendice primi nostri Ordinis Romani consequenter hæc leguntur : *Salutata cruce, et reposita in loco suo, descendit pontifex ante altare, et dicit* Oremus, Præceptis, *etc., cum* Pater noster. *Sequitur* Libera nos, quæsumus, Domine. *Cum dixerint* Amen, *sumet de Sancta, et ponet in calice, nihil dicens. Et communicant omnes cum silentio. Et expleta sunt universa.* Eadem totidem verbis occurrunt in primo Ordine Romano, in quo hæc adduntur : *Et dicit pon-*

tifex. In nomine Patris et Filii et Spiritus sancti, Pax tibi. *Respondent* Amen. *Et post paululum Vesperam dicit unusquisque privatim; et sic vadunt ad mensam.*

In utroque *omnes* dicuntur communionem accipere in die Parasceves, quod etiam fiebat in Cœna Domini. Idem attestatur Codex Gellonensis. Oppositum vero docet vulgatus Alcuinus, ubi de Cœna Domini: *Sunt qui quotidie Eucharistiam volunt sumere. Et quia in Parascere non conficitur corpus Domini, necesse est ut hi quibus vel voluntas communicandi habeant sacrificium ex priori die, quod tamen Romani non faciunt.* Hic locus totidem verbis apud Amalarium in lib. I, cap. 12, legitur, excepta hac clausula, *quod tamen Romani non faciunt*. At caput 15 rem ipsam habet, adducto loco præmisso ex Ordine Romano: *In superius memorato libro inveni scriptum ut duo presbyteri afferant post salutationem crucis corpus Domini, quod pridie reservatum fuit, et calicem cum vino non consecrato, quod tunc consecretur, et inde communicet populus. De qua observatione interrogavi, Romanum archidiaconum, et ille respondit:* IN EA STATIONE, UBI APOSTOLICUS SALUTAT CRUCEM, NEMO IBI COMMUNICAT. Ergo tunc desierat ritus ille præscriptus in antiquioribus libellis Ordinis Romani. Nam et archidiaconus Romanus morem sui temporis ignorare non poterat, utpote testis oculatus; et Amalarius, in ejusmodi rebus accuratus, ab errati, multo magis a falsi suspicione alienus censendus est. Certe in decimo quem hic edimus (*pag.* 101, *lin.* 19) Ordinis Romani libello, solus pontifex *in Cœna Domini* et in Parasceve, seclusis etiam ministris, communicasse memoratur, tametsi alibi communio generalis hisce diebus perseverabat.

Quæ fuerit sæculo decimo illa statio, ubi pontifex in Parasceve [LXXIII] sacra officia peragebat, discimus tum ex eodem libello, tum ex Benedicto sancti Petri canonico. « In Parasceve, inquit Benedictus, episcopus hebdomadarius facit officium in basilica Salvatoris. Dominus papa descendens de palatio ibi post altare cum aliis ordinibus se induit, et discalceatus pergit cum Processione, et omnes cum eo, cantando Psalterium, usque ad sanctam Crucem. Quidam cardinalis honorifice portat corpus Domini præteriti diei, conservatum in capsula corporalium, subdiacono regionario ferente ad pectus crucem stationalem coopertam. Cum venit ad ecclesiam prædictæ basilicæ pontifex, lotis pedibus, calceatus ascendit ad altare, ubi prius orat, et postea residet. Quidam basilicarius vadit ad pulpitum, et incipit legere; deinde aliud omne officium, sicut in libro scriptum est. Peracto *Pater noster*, etc., accipit corpus Domini, quod cardinalis adduxerat, et confirmat de vino misso in calice. Finito officio, ita induti redeunt eadem Processione, sicut prius, tamen calceati, usque ad palatium, cantando residuos Psalmos. »

Verum non eo in loco, nec iisdem ritibus factam fuisse octavo sæculo stationem in Parasceve, ambigere non possumus. In primo enim Ordine Romano et in ejus appendice, ipsa die præscriptum est ut *hora tertia conveniant omnes presbyteri, tam civitatis, quam de suburbanis, et omnis clerus cum populo in ecclesia statuta infra Urbem, non tamen in majore Ecclesia; et ibi exspectent pontificem, vel qui vicem illius tenuerit.* Post orationes *presbyteri ecclesiarum, sive de Urbe, sive de suburbanis, vadunt per ecclesias suas, ut hoc ordine cuncta ad vesperum faciant.* In antiquissimo libro stationum nullus locus assignatur pro die Parasceves, sed hæc tantum rubrica legitur: *In Parasceve diurnalem cursum separatim cantamus, et hora nona ingredimur ecclesiam cum domino episcopo sive presbyters cardinali; et induti vestimentis nigris, absque ullo cantu procedimus ad altare; et lector ascendit pulpitum.* Arbitraria proinde erat antiquitus illa statio. Quanquam cum pridie statio fuisset ad basilicam Lateranensem, ubi proinde Eucharistiæ species altera fuerat reservata; diei sequentis stationem non multum inde *abesse oportebat*, ne Eucharistiam longius deferri necessarium fuisset ad Missam præsanctificatorum in Parasceve celebrandam. Porro antiquissimam esse in Lateranensi basilica stationem colligitur ex Hieronymi epistola ad Oceanum de morte Fabiolæ, [LXXIV] quæ *ante diem Paschæ in basilica Laterani, quæ cæsariano truncatus est gladio, stetit in ordine pœnitentium.* Hæc autem pœnitentium reconciliatio Romæ tunc fiebat *quinta feria ante Pascha*, ut diserte tradit Innocentius I in epistola ad Decentium.

Antequam hoc caput absolvamus, investigare juvat, an primis Ecclesiæ sæculis fuerit in usu Missa præsanctificatorum in Parasceve; et an ritus iste fuerit universalis; deinde cur solemnis Missa hac ipsa die non fuerit celebrata, uti nec in sabbato subsequente, nam quæ hoc die nunc dicitur Missa ad noctem subsequentem pertinebat; denique cur in calice vinum et aqua de more posita; et cur tandem Eucharistiæ particula in calicem immissa.

Ad primum non facilis est solutio. *Traditio ecclesiæ habet*, teste Innocentio I, *isto biduo*, Parasceves et Sabbati sancti, *sacramenta*, id est sacra Eucharistiæ mysteria, *penitus non celebrari*. Verum an hoc testimonium ad Missam præsanctificatorum extendi debent, non liquet. Si ea quæ superius ex vulgato Sacramentario Gelasiano notavimus ascititia non sunt, hunc morem sæculo quinto jam obtinuisse asserendum est. Saltem quin Gregorii Magni ævo in usu fuerit, nemo jure negaverit.

Verum ritus ille apud Latinos non videtur fuisse universalis ante Gregorii pontificatum. De Africana ecclesia id unum ex Augustini sermone 218, qui in nova Editione de Passione Domini est, discimus, quod tunc *solemniter legebatur Passio, solemniter celebrabatur*; at in quo sita esset hæc solemnitas, non constat, nisi quod, ex sermone 232, *Passio, quia uno die legebatur, non solebat legi nisi secundum Matthæum*. Unde Augustinus voluerat aliquando *ut per singulos annos secundum omnes evangelistas legeretur*: quod cum factum fuisset, *non audierunt homines quod consueverant, et perturbati sunt*. Sed nec in his omnibus neque in aliis (quod quidem sciam) apud Augustinum locis quidquam de Missa præsanctificatorum.

Patres concilii Toletani IV, canone 7, reprehendunt quarumdam Hispaniæ ecclesiarum abusum, in quibus *in die sextæ feriæ Passionis Domini, clausis basilicarum foribus, nec celebratur officium, nec Passio Domini populis prædicatur*. Quare sanciunt *oportere eodem die mysterium crucis, quod ipse Dominus cunctis nuntiandum voluit, prædicari, atque indulgentiam criminum clara voce* [LXXV] *omnem populum postulare, ut pœnitentiæ compunctione mundati, venerabilem diem dominicæ Resurrectionis, remissis iniquitatibus, suscipere mererentur, corporisque ejus et sanguinis sacramentum mundi a peccatis sumerent*. Differebatur itaque communio in diem Resurrectionis; sola vero Passionis Domini prædicatio seu recitatio cum officio divino tunc in Parasceve usitata erat cum solemni peccatorum indulgentia, cujus veterem ritum accurate exhibet hac ipsa die Missale Mozarabum, in cujus Editis Missa præsanctificatorum adjecta videtur. Certe communionem generalem apud Hispanos tunc in usu non fuisse confirmatur ex ejusdem concilii canone 8, in quo *a paschali gaudio* seu communione repelluntur, qui diem Passionis Domini *per abstinentiam non honorassent*, ut solebant nonnulli, qui ipso die *ad horam nonam jejunium solvebant*.

Si autem regulæ quæ sub Magistri nomine edita est in Gallia vixit, ex eo colligitur sæculo septimo Missam præsanctificatorum in Gallia viguisse ad diem Parasceves, siquidem Magister, in cap. 53. præcipit ut ipa die *sacramenta altaris in patena majore ritrea finiantur*, id est, recondatur, *ut cum sexta feria Judæi ad passionem Christum quæsierint, sit ipsa die mentibus nostris reclusus*, scilicet per communionem, *ut Sabbato nobis* inquit, *per resurrectionem in sacramento novo appareat*. Tum communione eos privat qui aliquid cibi in Parasceve degustaverint. *Jam qui sexta feria refe-*

unt sine communione reficiant, ut agnoscatur jam A Paraseeve : *Qua salutata,* scilicet cruce, *et reposita in loco suo, duo subdiaconi et presbyteri duo priores intrent in sacrarium, vel ubi positum fuerit corpus Domini, quod pridie remansit, ponentes illud in patenam, et subdiaconus teneat ante ipsos calicem cum vino non consecrato, et alter subdiaconus patenam cum corpore Domini ; quibus tenentibus, accipiat unus presbyter prior patenam, et alter calicem, et deferant super altare nudum,* [*canendo communionem* Hoc corpus, quod pro vobis. *Finita autem communione, incipiat episcopus* In Spiritu humilitatis *ante altare se inclinans ; et cum se erexerit, dicat :*] Præceptis salutaribus, et Pater noster, et Libera nos, quæsumus, Domine, *usque* Per omnia sæcula sæculorum. *Cum vero dixerint* Amen, *sumit de Sancta, et ponit in calicem, nihil dicens, nisi forte secrete aliquid dicere voluerit.* Pax Domini *non dicat, quia non sequuntur oscula circumastantium. Sanctificet ante vinum non consecratum per sanctificatum panem. Et communicent omnes cum silentio, et* B *sic expleta sunt universa.* Huc usque Ordo Romanus, prout in optimæ notæ Codice Vindocinensi legitur, ubi ansulis inclusa desunt in Vulgatis, in quibus variat etiam hic locus : Sanctificatur *autem vinum non consecratum per sanctificatum panem.*

Verum quisquis sit horum verborum sensus, de quo postea, hæc a posteris explicationis causa videntur intrusa in primigenium libellum de Ordine Romano. Hæc enim verba absunt in primo nostro libello, num. 34. Absunt etiam in ejus appendice ; nam utrobique, hoc glossemate prætermisso, lectio ita habet : *Sumit de Sancta, et ponit in calicem, nihil dicens ; et communicant omnes cum silentio, et expleta sunt universa.* Ita in Codicibus [LXXVIII] Vaticano, Corbeiensi et Colbertino pervetustis, ex quibus Colbertinus et Corbeiensis ad annos octingentos accedunt. Ita etiam in Sacramentario Gregoriano.

Ordini Romano succedat Amalarius, in lib. I, cap. 15 : *In superius memorato libro inveni scriptum* C *ut duo presbyteri afferant post salutationem crucis corpus Domini, quod pridie reservatum fuit, et calicem cum vino non consecrato, quod tunc consecretur, et inde communicet populus... Quis juxta ordinem libelli per commistionem panis et vini consecrat vinum, non observat traditionem Ecclesiæ, de qua dicit Innocentius, isto biduo sacramenta penitus non celebrari... Ratus ordo est ut exspectemus, usquedum Dominus noster consecret sacramenta corporis et sanguis sui in cruce, et nova ea faciat per resurrectionem suam, sic tandem manducemus et bibamus saluberrimum illud sacramentum.*

Vulgatis Alcuinus iisdem ferme verbis utitur atque editus Ordo Romanus. *Cum vero dixerint* Amen, *sumit de pane sancto, et ponit in calicem silendo.* Pax Domini *non dicit, quia non sequuntur oscula circumstantium. Sanctificatur autem vinum non consecratum per sanctificatum panem.* Sed hæc ex Amalarii prima Editione desumpta esse postea videbimus.

Illi sunt auctores quos de hac consecratione seu D sanctificatione mentionem fecisse invenimus ante damnatum Berengarium. Proxime post mortem Gregorii septimi, qui Berengario tandem silentium imposuit, scribebat Micrologus, qui ea de re agit in cap. 19 : *Non est autem authenticum quod quidam corpus Domini intingunt, et intinctum pro complemento communionis populo distribuunt. Nam Ordo Romanus contradicit, quia et in Parasceve vinum non consecratum, cum Dominica Oratione et Dominici corporis immissione jubet consecrare, ut populus plene possit communicare.*

In libellis Benedicti canonici sancti Petri, et Cencii cardinalis nulla fit mentio de illa consecratione per contactum ; imo Benedictus ait pontificem, sumpto corpore Christi Domini, confirmari *de vino misso in calice,* non de vino consecrato seu sanctificato. At Jacobus Gaietanus habet, in cap. 92, *sanctificari vinum non consecratum per corpus Domini immissum :* Petrus Amelii, *per corporis Domini missionem,* quod

ive ab ipsis Ecclesiæ nascentis initiis, sive sub-
ıtibus primis sæculis hæc Missa et communio
:sanctificatis instituta sit, occurrit alia diffi-
, cur in ejusmodi Missa aqua et vinum cali-
ımissa, cur etiam particula Eucharistiæ antea
:ratæ ? Nimirum quia communio sacri convivii
em habet, ex cibo et potu debet constare. At
ım altera Eucharistiæ species in crastinum re-
da haud videbatur, nec isto biduo sacramenta
ıri mos sinebat ; inde factum est ut ex puro
qua misto, sed tamen particula Eucharistiæ
icato, altera convivii pars, videlicet potus,
retur. Hæc nostræ conjecturæ, quas peritiorum
et censuræ subjicimus ; nunc ad alia proce-
:.

De sanctificatione calicis non consecrati ex contactu particulæ consecratæ.

it hic locus ut ad ampliorem argumenti cogni-
ı expendamus an calix in Missa præsanctifica-
, quæ in die Parasceves celebratur a Latinis,
c proprie consecretur per immissionem parti-
ɔnsecratæ, tum an scyphus, adhibitus ad com-
nem populi in Missa pontificia, itidem fuerit
ratus ex infusione sanguinis consecrati. In hac
quæstione, quæ fere in unam recidit, exami-
, distinguendi sunt auctores qui ante hæresim
;arii ab iis qui post illam vixerunt. Deinde in-
dum privata an communis eorum fuerit senten-
:mum si quidam illorum consecrationem ex
tu fieri crediderint, an hæc opinio Romanæ de
hristi corporis et sanguinis in Eucharistia per-
ai adversetur.
.que ut a Missa præsanctificatorum incipiamus,
c de re occurrit antiquius Sacramentario Gela-
Nam qui hoc a nonnullis invehitur Arausicanus
22, nonnisi [LXXVII] de *admistione* Eucharistiæ
ce jam consecrato procul dubio intelligendus
hil, inquiam, antiquius Sacramentario Gela-
cujus Editionem Romæ anno 1680 procuravit
Ecclesia bene meritus Josephus Maria Thoma-
ı illo Sacramentario hæc leguntur in Cœna
i : *Hoc autem expleto,* scilicet chrismatis Bene-
ıe, venies ante altare, ponis in ore calicis de ipsa
Non dicis, Pax Domini, *nec faciunt pacem ; et*
ınt de ipso sacrificio in sacratissimum, unde com-
:nt. Et feria sexta sequente : *His omnibus exple-*
rant omnes sanctam crucem, et communicant.
o recentior est Ordo Romanus, cujus hæc
sunt in libris vulgatis, ubi de feria sexta in

idem est. Denique, ut de Romanis Ritualibus absolvamus. Augustinus Patricius *vinum* simpliciter appellat, in libr. II, cap. 51 : *Sumit vinum et aquam cum particula in calice existenti*, scilicet episcopus [LXXIX divina celebrans papa præsente ; et cap. 54, pontifex ipse *non sugit vinum cum calamo, sed de calice bibit.*

Major est difficultas in decimo libello nostro hic edito, ubi cum agitur de viatico infirmorum præscribitur eis tradi *Eucharistiam Dominici corporis vino intincti, et vinum, tali intinctione sanctificatum, in Christi sanguinem* transmutatum *dicendo*, Accipe, frater, viaticum corporis et sanguinis, etc. Hic enim *transmutationis* vocabulum nullam relinquit ambigui sensus dubitationem. Verum in Rituali Romano, Florentiæ in bibliotheca sanctæ Crucis asservato, idem ritus iisdem verbis refertur, his exceptis, *in Christi sanguinem transmutatum*, quod argumento est idem evenisse isti Rituali atque Ordini Romano, ut a privato quodam auctore commentarii loco inserta sint isthæc verba, quæ non communem Ecclesiæ Romanæ, sed privatam cujusdam hominis sententiam exprimunt. Certe Jacobus a Vitriaco cardinalis, qui ejusdem Ecclesiæ doctrinam ignorare non poterat, indubitanter affirmat *mentiri* eos qui dicunt *in die Parasceve corpus Christi ex contactu mutare vinum in sanguinem*. Nemo ergo ergo dixerit hanc fuisse tum Romanæ Ecclesiæ doctrinam sed ut summum quorumdam Ritualium glossatorum.

2. Alterum caput, quod hoc loco discutiendum occurrit, est an auctores et libri mox laudati eo ferant, ut non nisi de vera et proprie dicta consecratione interpretandi sint, hoc est, an ea sit eorum sententia vinum ex contactu particulæ consecratæ vere ac proprie in Christi sanguinem commutari ; an vero consecratio seu sanctificatio hæc credita sit tantum accidentaria et metaphorica.

De Sacramentario Gelasiano, deque primo Ordinis Romani libello, ejusque priori appendice, nihil certi et explorati afferri potest, quandoquidem commistæ particulæ tantum mentionem faciunt, non consecrationis aut sanctificationis ex contactu consequentis. Hanc autem diserte exprimit Ordo Romanus vulgatus ad diem Parasceves, librisque vulgatis consentit Vindocinensis Codex, nisi quod ubi in Editis habemus *Sanctificatur autem vinum non consecratum per sanctificatum panem*, in prædicto Codice legitur *Sanctificet*, etc., nullo sententiæ discrimine. Verum an clausula hæc in primigenio exemplari Romani Ordinis scripta fuerit, merito dubitari potest. Neque enim in Sacramentariis Gelasiano et Gregoriano, [LXXX] neque antiquioribus Ordinis Romani libellis reperitur hæc clausula, quæ glossema redolet interpretis, non primi auctoris ritum ipsum instituentis.

At permisso hanc clausulam esse ipsius Ordinis Romani quem tertio loco edimus propriam, non ascititiam ; quis tandem ejus sensus ? Sane etsi apud Cyprianum in epistola ad Epictetum idem sit oblationem *sanctificari* ac consecrari, tamen hoc loco is tantum sensus videtur esse, ut vinum non consecratum sanctificationem accidentariam accipiat ex particulæ immissæ contactu, non autem consecrationem veram ac realem, qua vinum in Christi sanguinem re vera commutetur. Id nemini obscurum videbitur, si attente expendatur locus ex officio in Cœna Domini, prout in vulgatis exstat : *Pontifex veniens ad altare dividat oblatas, et sumat de ipsis oblatas integras ad servandum usque mane diei Parasceves, de quibus communicant absque sanguine Domini. Sanguis vero eadem die penitus consumatur*. Ex quibus verbis liquet hanc esse istius loci sententiam, ut in Parasceve communis fiat *absque sanguine Domini*, quia pridie *sanguis penitus consumptus* fuit. Ergo mens auctoris est vinum vere ac proprie sanguinem haudquaquam fieri ex contactu particulæ in calicem injectæ, alias communio non fieret *absque sanguine Domini*. *Itaque* cum in officio Parasceves legitur. *Sanctificatur autem vinum non consecratum per sanctificatum panem*, si hæc verba in vulgatum Ordinem Romanum intrusa non sunt, de sanctificatione tantum accidentaria explicari debent, non vero de consecratione vera ac reali.

Huic interpretationi favet *traditio ecclesiæ*, cujus meminit Innocentius primus in epistola ad Decentium, quæ traditio habet *isto biduo*, quod Paschæ diem antecedit, *sacramenta penitus non celebrari* : quod contra esset, si vini consecratio vera fieret quocunque demum pacto. Neque enim dici posset *sacramenta penitus non celebrari*, si vel ex parte fieret consecratio. Ut ergo sibi constet Ecclesiæ traditio, ea sola admittenda est in Parasceve sanctificatio, quæ sacramentorum omnimodam celebrationem seu consecrationem excludat, scilicet vini sanctificatio extrinsecus adveniens ex contactu particulæ antea consecratæ. Sane si Ecclesia perfectam ex utraque specie communionem in Parasceve habere absque celebratione voluisset, facile erat sanguinem Dominicum ex præcedente sacrificio [LXXXI] in crastinum reservare certa periculum vel injuriam tanti Sacramenti.

De Amalarii sententia major est difficultas ; quæ ut facilius capiatur et illustretur, observare juvat non unam, sed plures factas fuisse ab Amalario libri Officialis, in quo hac de re agit, Editiones seu recognitiones. Quippe sub annum 820 istud opus, quod quatuor libris constat, composuit, illudque Ludovico Augusto nuncupavit. Deinde vero cum post annos decem Romam ab eodem imperatore missus fuisset, multaque in ritibus ecclesiasticis coram observasset, opus suum denuo recognovit, atque in eo nonnulla correxit, et mutavit, præfixa operi suo altera præfatione, quæ hujusce recognitionis mentionem facit in hæc verba : *Postquam scripsi libellum, qui a parvitate mea vocatur de ecclesiastico Officio, veni Romam, interrogavique ministros ecclesiæ sancti Petri*, etc. Ex ejusmodi interrogationibus multum profecit Amalarius ad limandum castigandumque librum Officialem, in quo nota est non parva inde varietas, cum in aliis exemplaribus lectio prior, in aliis posterior servaretur. Id patet in primis ex lib. I, cap. 15, cujus duplex est Editio omnino diversa. In illis siquidem exemplaribus, quibus deest altera cujus superius meminimus præfatio, ita affertur hoc caput : *Post hoc præcipit Ordo ut presbyteri afferant corpus Domini, quod pridie remansit, et calicem cum vino non consecrato*. Et quibusdam interpositis, quæ ad moralem significationem pertinent : *Hæc posita in altari, dicit sacerdos Orationem Dominicam et sequentia ejus usque* Per omnia sæcula sæculorum. *Hoc peracto, assumit de sancto corpore, et ponit in calice silendo*. Pax Domini sit semper vobiscum *non dicitur, quia non sequuntur oscula circumstantium. Sanctificatur enim vinum non consecratum per sanctificatum panem. Postea communicant omnes*. Sic habetur in Codice Colbertino, num. 224, in quo tres tantum priores libri habentur, omissa præfatione posteriori ; sic in aliis tribus exemplaribus quæ viderat Hittorpius, apud quem prædictum caput 15 in operis contextu omnino diversum est, ex quo hæc delibamus. *In superius memorato libro inveni scriptum ut duo presbyteri afferant post salutationem crucis corpus Domini, quod pridie reservatum fuit, et calicem cum vino non consecrato, quod tunc consecretur, et inde communicet populus. De qua observatione interrogavi Romanum archidiaconum, et ille respondit* :[LXXXII] *In ea statione, ubi Apostolicus salutat crucem, nemo ibi communicat. Qui juxta Ordinem libelli per commistionem panis et vini consecrat vinum, non observat traditionem ecclesiæ, de qua dicit Innocentius isto biduo sacramenta penitus non celebrari*. Tantam discrepantiam hoc in capite, et in alio, de quo mox dicemus, cum advertisset Hittorpius, eam tribuit diversæ ejusdem operis Editioni ab auctore factæ, et priorem quidem hujus capitis lectionem primæ esse Editionis censuit, posteriorem vero recogniti operis. Illud argumento est quod Amalarius ipsum caput hoc modo recognitum incipiat ab interrogatione Romano

ono facta, in sua scilicet Romana legatione, A
ta opus suum emendavit. Inde fit quod in
lbertino. in quo prior hujusce capitis lectio
issa est altera operis præfatio quæ reco-
præfixa fuit.

in eodem opere varietas non minor in
p. 26, ubi relacta Gregorii Magni ad Joan-
cusanum epistola de nonnullis ritibus Eccle-
næ, quasdam ex ea observationes colligit,
s hæc erat in prima operis Editione, quam
itione expunxit, ab Hittorpio ad calcem
m aliis variis lectionibus relata. *Et dubitatio*
le die Parasceves, de qua aliqui dubitant
ea consecretur corpus Domini, an non. In
apostolica recolitur *consecratio, quæ tantum*
m Orationem super corpus et sanguinem Do-
bat. (Nempe *quia mos apostolorum fuit,* quod
in illa epistola tradit, *ut ad ipsam solummodo*
Dominicam oblationis Hostiam consecra-
ur nisi esset admonitum ex Romano Ordine ut B
ur corpus Domini a quinta feria usque in
non esset necessarium reservari, quoniam
ola Oratio Dominica ad consecrandum cor-
sufficit ad consecrandum vinum et aquam.
n Innocentius dicit, isto biduo sacramenta
on celebrari : intelligendum est, ut juxta
cclesiæ nostræ non celebrantur.

missis, disquirendum est quæ fuerit Ama-
s duobus primæ Editionis locis sententia
secratione vini in Parasceve, et quid demum
ntentiæ recognitione emendaverit. In priori
notificari vinum non consecratum per sancti-
nem ; in posteriori quasi non satis valere
rteret sanctificationem illam et [LXXXIII]
one particulæ consecratæ, ulterius progres-
lib. IV, cap. 26, ratus vini consecrationem
solam Orationem Dominicam. Atque ut
era et proprie dicta consecratione loqui
ita mentem suam exponit, ut dicat : *Nisi* C
nitum ex Romano Ordine ut reservaretur
mini a feria quinta usque ad sextam, non
sarium reservari. Quid ita ? *Quoniam suffi-*
Oratio Dominica ad consecrandum corpus,
cit ad consecrandum vinum et aquam. Hoc in
ifestum est auctorem agere de vera ac pro-
a Dominici corporis consecratione, quæ
solam Orationem Dominicam in feria sexta,
ri consecratione nihil fuisset reservatum.
sequens est eamdem Orationem Domini-
ndum Amalarium, *sufficere ad consecrandum*
aquam consecratione non tantum acciden-
vera ac reali.

ero quid in secundis curis sui operis auctor
obus locis emendavit ? De priori facilis est
comparatione quam mox fecimus primæ
cum secunda, ubi nemo non videt mutata
isse verba quam sensum. Nam in prima
sanctificari vinum non consecratum per D
tum panem ; in secunda vero *juxta Ordinem*
mani *per commistionem panis et vini con-*
num. Et ne quis putet id interpretandum de
rica consecratione, addit qui hoc fecerit,
care traditionem Ecclesiæ, de qua dicit In-
isto biduo Sacramenta penitus non celebrari.
ocentius agit de vera consecratione myste-
ic proinde Amalarius, qui hac commistione
n traditionem violari existimavit, eidem
oni veram consecrationem tribuit.

ia in posteriori loco primæ editionis con-
em illam non commistioni, sed Orationi do-
scripserat, ut sibi ipse constaret, totum
m sustulit, ut totam consecrandi vini vir-
mmistioni tribueret. Has observationes ne-
licituras sperare licet, cum ad rem per-
illustrandam nonnihil conducere videantur.
rio superius ajunximus vulgati Alcuini lo-
explicando non immorabimur, cum toti-

dem ferme verbis desumptus sit ex Amalarii lib. I, cap. 15, prout in priori Editione ab auctore conceptum est. Id tantum addimus, librum illum de divinis Officiis, qui Alcuini nomen in Editis præfert, esse [LXXXIV] farraginem ex diversis Amalarii, ipsiusque Alcuini genuinis consarcinatum centonibus, aliorumque auctorum Alcuino posteriorum. Quippe caput 40 nihil aliud est quam Remigii monachi Antissiodorensis libellus de expositione Missæ ; et in cap. 18 refertur epistola Helprici monachi ad sanctum Gallum sub finem sæculi decimi. Ad hæc, ut multa alia omittam, *Pascha* Græcam vocem esse dicit auctor contra expressam Alcuini sententiam, lib. VI in Joannem, cap. 32, ubi hæc verba : *Pascha, fratres, non, sicut quidam existimant, Græcum nomen est. sed Hebræum.* Denique personatus ille consarcinator *sacerdotis* vocabulum Græcum esse ait in cap. 36, quod erratum ab Alcuini doctrina prorsus alienum est. Sed hæc extra scopum.

3. Jam vero hæc, qualem modo exposuimus, Amalarii sententia catholicæ fidei de vera ac reali Christi præsentia in Eucharistia quam bene conveniat, facile est advertere. Si enim metaphoricam ac figuratam solum consecrationem admisisset, non tantopere cogitandum erat de modo quo vinum in Parasceve consecretur, per contactum particulæ immissæ, an per Orationem Dominicam. Nam unius speciei consecratione metaphorica semel facta, ex ejus contactu confici accidentariam consecrationem planum erat. Sed quia vera ac substantialis de Amalario credebatur illa conversio, de modo quo ea fieret anxie inquirebat. Quid porro mirum si veram vini consecrationem ex contactu et admistione alterius speciei fieri opinatus est Amalarius longe ante Berengarii ætatem, cum post damnationem ejus hæresim idem senserint non pauci catholici auctores, ut postea videbimus ?

Interim unum afferre lubet Micrologum, qui in cap. 17, ubi *reverendæ memoriæ* Gregorium VII laudat, se post ejus obitum scripsisse satis innuit. Is, de vitanda intinctione agens, ita loquitur in cap. 19 : *Non est autem authenticum quod quidam corpus Domini intingunt, et intinctum pro complemendo communionis populo distribuunt . Nam Ordo Romanus contradicit, qui et in Parasceve vinum non consecratum cum Dominica Oratione et Dominici corporis immissione jubet consecrare, ut populus plene possit communicare. Quod utique superflue præciperet, si intinctum Dominicum a priori die corpus servaretur, et ita intinctum populo ad communicandum sufficere videretur.* In his verbis [LXXXV] nullus ambigendi locus relictus est quin Micrologus veram consecrationem *Dominica Oratione et Dominici corporis immissione* fieri crediderit, tum quia ex calice ita consecrato *complementum communionis* dari putat, tum quia ejusmodi consecrationem tantumdem valere, atque ex vero sanguine intinctionem opinatur. Unde Hittorpius eum in hanc sententiam inductum censet ex Romani Ordinis verbis perperam intellectis, et ex judicio Amalarii, qui per Orationem Dominicam vinum revera consecrari primo quidem existimavit deinde vero, retracta opinione, per immissionem particulæ consecratæ. Utrumque vero Micrologus admisit, qui proinde ab Amalario non visus est divellendus.

XIII. *Quid de hac commistione aliæ Ecclesiæ senserint, aliique auctores.*

Antequam hoc argumentum dimittamus, aliarum etiam Ecclesiarum hac de re sententiam investigare juvat, maxime Latinarum ; quæ cum Romanum Ordinem omnes aut secutæ sint, aut præ oculis habuerint, non mirum si in verbis obscuris veteres ejus expositores Amalarium et Micrologum approbarint. Neque tamen ita concors et unanimis fuit, aut ita constans omnium approbatio, ut ab Amalarii et Micrologi expositione nonnullæ Ecclesiæ recedendum

nefas duxerint. Primo itaque illas Ecclesias recensebimus quæ hos auctores secutæ, deinde alias Ecclesias quæ eorum auctoritatem non admiserunt.

Atque ut a Gallicanis Ecclesiis exordium faciamus, in primis occurrit Rhemensis, in cujus veteri Missali ad diem Parasceves præscribitur ut de *sacrificio* particula mittatur in calicem, dicendo : *Fiat unitio et consecratio corporis et sanguinis Domini nostri Jesu Christi sumentibus in remissionem peccatorum in vitam æternam.* Quæ verba nullum sensum videntur habere, si calix ex contactu in sanguinem conversus non credatur. Quomodo enim alias fieret *unitio corporis et sanguinis?* Favet Pontificale Ecclesiæ Noviomensis, in quo hæc distincte leguntur : *Commistio corporis et consecratio sanguinis Domini nostri Jesu Christi*, etc., ubi commistio distinguitur a consecratione sanguinis quæ fit per illam commistionem.

Iisdem vestigiis insistebant etiam aliæ ejusdem metropolis Ecclesiæ. [LXXXVI] Suessionensis et Ambianensis. Suessionensis quidem in hæc verba : *Interea sumens episcopus de Sancta, nihil dicens ponit in calice ; factoque in eo signo crucis, communicat se et omnes qui voluerint. Et sic sanctificatur vinum non consecratum per panem sanctificatum.* Quæ verba sunt vulgati Ordinis Romani, relata in veteri Missali Suessionensi, quod ad sæculum duodecimum videtur pertinere. At expressius aliud ejusdem Ecclesiæ Missale sæculi nostro superioris : *Nihil dicendo mittat sacerdos unam partem de corpore Christi in calicem. Quo facto, nihil dicendo, communicet se, et sanguinem Domini percipiat. Consecratur enim vinum per commistionem factam in calice de corpore Christi* Paulo minus expressa est Ecclesiæ Ambianensis definitio in suo Ordinario : *Vinum et aqua in calice sanctificantur, cum corpus Domini admiscetur.* Hæc de metropoli Rhemensi.

Eadem etiam verba leguntur in Ordinario Viennensi. At Virdunense Missale : *Hic consecratur vinum per corpus Domini.* Denique, ut paucis absolvam, Miniatense Pontificale, ubi de communione infirmorum : *Tradat ei sacerdos Eucharistiam dominici corporis intincti vino, et vinum tali intinctione sanctificatum, et in Christi Domini sanguine transmutatum, dicens, Accipe, frater, viaticum corporis et sanguinis Domini*, etc., quæ totidem verbis habentur inferius in decimo nostro libello.

In monasteriis etiam Gallicanis plerisque vigebat eadem sententia. Cæremoniale sancti Benigni apud Divionem, ante annos quingentos scriptum, ita præscribit in Parasceve : *Sumit de Sancta, et dimittit in calicem, sanctificaturque vinum non consecratum per panem sanctificatum* ; ubi sanctificari idem est ac consecrari, cum æque dicatur *sanctificatus panis* atque *sanctificatum vinum.*

Ordinarium sancti Apri apud Tullum Leucorum quædam singularia continet pro Cœna Domini, quæ huc referre visum est. *Post ultimum Agnus Dei, ille qui primus est in choro, dicat* Confiteor ; *et fratres respondeant* Misereatur tui. *Deinde dicant et ipsi* Confiteor, *et ille qui primus est dicat* Misereatur vestri ; *item dicat* Indulgentiam ; *et responso ab omnibus* Amen. *accedant fratres ad sacram communionem. Dimittatur aliqua pars de corpore Christi in calice, et portetur a diacono super altare beati Apri et teneat ibi calicem, et unus puer ampullam, in qua sit vinum* [LXXXVII] *quod in calicem fundatur cum necesse fuerit, donec biberint omnes fratres monachi. Sanctificatur enim vinum per corpus Christi, consecratum et in calice depositum, cum dicitur* Fiat hæc commistio. *Sacrista vero habeat alium calicem et urceum cum vino ad altare sancti Christophori, et ibi bibant conversi et conversæ, qui corpus Domini susceperunt.* Hoc in loco aliter communicant monachi choro addicti, aliter vero conversi et conversæ. Monachi enim sumpta panis eucharistici specie bibunt ex calice, in qua particula consecrata commista fuerat ad sanctificandum vinum, at conversi et conversæ sumebant vinum ex alio calice non sanctificatum.

Nec omittendum Missale cœnobii Elnonensis seu sancti Amandi in Belgio ad diem Parasceves : *Hic consecratur vinum per corpus Domini ; sanctificatur non sanctificatum per sanctificatum.* Et Viconiense : *Hic consecratur vinum per corpus.* At in Rotonensi anni 1531 hæc consecratio verbis ipsius sacerdotis exprimitur : *Quando sacerdos divisit Hostiam in tres partes, tunc mittat partem panis consecrati in calicem, dicendo hæc verba :* Per panemistum sanctificatum et consecratum sanctificetur et consecretur vinum istud non consecratum. *Postea communicet se sacerdos more solito.* Hactenus de Gallicanis Ecclesiis.

Quod attinet ad alias aliorum regnorum Ecclesias Sarisberiense in Anglia Missale duplex, sæculi XV et XVI, eadem verba refert, quæ infra ex Rothomagensi afferemus ; et Oxoniense, ubi de communione infirmorum : *Hic communicetur infirmus, et ponat sacrificium in vino sine aqua, dicens : Fiat commistio et consecratio corporis et sanguinis Domini nostri Jesu Christi*, etc. Ad hæc Bambergense in Germania : *Sanctificatur enim non consecratum per sanctificatum panem.* Utrobique idem vocabulum ad designandam panis et vini consecrationem, ut de Benigniano Cæremoniali superius notavimus.

Postremo, in Missali Mozarabum, ubi de die Parasceves, hæc leguntur : *Particulæ Regnum et Gloria* (sic appellantur duæ ex novem particulis consecratis, in quas Hostia frangitur) *mittuntur in calicem, quæ particula, secundum quosdam, consecrat vinum in calicem.* Quam opinionem etsi rubrica non approbet, non tamen eam rejicit, uti apparet ex sequenti cautela : *Accipiat patenam, et mundet eam super calicem cum pollice, et mundatam ponat eam sub mento, et, posita, sumat vinum* [LXXXVIII] *de calice cum sua particula, qua secundum quosdam consecrat vinum in calice.* Ex quibus manifestum est hanc opinionem sub dubio in Hispanicis Ecclesiis propositam fuisse.

Hactenus argumenta quæ consecrationem ex contactu stabilire possunt retulimus ; nunc quæ in negantem partem ferunt proponenda sunt. Unum suppeditat Ecclesiæ Parisiensis Missale posterioribus sæculis scriptum, in quo hæc verba : *Non est consecratum vinum per immissionem partis Hostiæ consecratæ in ipsum quod facit Ecclesia die Veneris sanctæ.* Tum additur : *Careat maxime ne dicat :* Hæc sacrosancta commistio corporis et sanguinis, *aut aliud, ubi fiat verbum de sanguine.* Eamdem sententiam confirmat vetus Rituale Dionysianum.

Pontificale quoddam Ecclesiæ Rhemensis : *Nec vinum propter hoc exstitit consecratum, sed tantummodo benedictum..... Orationes dicendæ sine mentione sanguinis..... Nec debet fieri mentio de sanguine, quia ista die sanguis non consecratur.* Missale sancti Remigii in eadem urbe, editum medio sæculo superiori eodem spectat, uti et Missalia Rothomagnensia eodem sæculo vulgata ; tametsi Missale anni 1513 non sibi constet, cum distincte habeat in Parasceves de sacerdote : *Post accipiat corpus Domini dicendo* Corpus Domini, etc. ; *deinde calicem, dicens* Corpus et sanguis, etc., *more solito ; et communicetur qui voluerit, sicut hesterna die.* Cur enim distincte *Corpus et sanguis* pro calice, si vinum ex contactu (quod idem Missale dicit) non consecratur ?

Præter hæc duo alia nobis suppetunt argumenta in partem negantem, unum ex Rituali Corbeiensi, quod annos minimum quingentos præ se fert, suggeritque hæc verba in Parasceve : Pax Domini, Agnus Dei, *et* Hæc sacrosancta commistio *non dicentur ; sed fructum fractionis sinet cadere infra calicem nihil dicendo.* Domine Jesu Christe, Corpus Domini, quod ore sumpsimus *dicentur, sed sanguis non nominabitur.* Placeat tibi *non dicetur. Omnibus communicatis, capiet quisque de vino per fistulam, et post bibet, calicibus ante majus altare præparatis.* Ubi licet vinum ex fistula seu calamo de more sumatur, diserte

ecipitur a mentione sanguinis abstinendum.
am statuit Fontisebraldense anni 1534.
Missale Cluniacense anni 1530 conceptis
icit hanc consecrationem, [LXXXIX] dicen-
m ex tactu sacræ Hostiæ non consecratur, sed
ur, ac reverendum efficitur. Hactenus libri
in quibus colligendis fateor me non parum
ex observationibus quas mihi subministra-
sus et eruditus Claudius de Vert, Clunia-
eologius.

ro si auctores hac de re consulamus, com-
s etiam invenemus eorum sententias. Non
s hic quæ superius diximus de Amalario,
), aliisque nonnulis. Pro affirmante parte
videntur Græci nonnulli. In his Michael
s patriarcha CP. ante annos sexcentos,
) relatus in tractatu de præsanctificatis,
nistione panis præsanctificati mutari vinum
nem Domini. Idem censet Simeon Thessa-
, trecentis annis Michaele inferior, apud
Allatium.

dem sententiam revocari potest quoddam
ristia miraculum, quod Helmoldus abbas
ore, id est sæculo XII desinente, accidisse
l vero contigit in quadam Turingiæ puella,
, suscepto a sacerdote viatico, *portiun-*
charistiæ in bicarium in quo sacerdos data
one manus suas abluerat decidisse animad-
et sibi ad bibendum jussisset afferri, to-
m *in sanguinem mutatam* deprehendit, et
lam ipsam versam *in cruentam carnem*. Ba-
c factum refert in fine anni 1192, atque
ationem hoc modo concludit : *Hæc de trans-*
tione aquæ in sanguinem Christi, per com-
Christi corporis divinitus facta, quod semper
no, cum commistio intercederet, antiquitas
it. Unde illud Romani Ordinis : Vinum,
consecratum, etc.

quod Baronius antiquitati tribuit, non ita
um est quasi generalis fuerit totius anti-
a persuasio. Nam ne quid dicam de primis
alis, in quibus nulla hujusce opinationis
vestigia, imo in quibus illa conversio non-
s Christi a sacerdote prolatis fieri semper
credita est, certe in subsequentibus sæ-
tempore apud nonnullos hæc opinio inva-
epit, multi auctores, iique gravissimi, in
m abierunt sententiam ; alii vero, media
entes, rem sub dubio reliquerunt.

ter auctores partis negantis quasi princeps
s est sanctus Bernardus abbas Claræval-
i ex immissa in vinum non consecratum
vinum quidem *sacrum*, sed non vere ac
onsecratum fuisse dicit in epistola 69. Huic
m præbuit factum cujusdam abbatis sacer-
cum super solam aquam in calice temere
erba consecrationis protulisset, atque er-
adverso postea vinum infudisset, ac con-
Eucharistiæ particulam in calicem immisis-
consecrationem supplendam, Bernardum,
r ac re sentiret, consuluit, hocque respon-
travit : *Ne sub tanto articulo melius fieri*
utamus, arbitrantes liquorem, etsi non ex
one propria atque solemni in sanguinem mu-
crum tamen fuisse ex contactu corporis sacri.
Bernardus dicit vini liquorem *non ex con-*
propria atque solemni in sanguinem fuisse
, cave eum existimes sensisse transmuta-
ctam ex consecratione minus propria mi-
olemni, quæ fieret per contactum corporis
m *sacrum* tantum fuisse ex hoc contactu li-
non consecratum, palam est eum existi-

m sententiam luculentissime confirmat Ja-
itriaco in Historiæ occidentalis cap. 38 :
nus, inquit, *quod ex tactu sanguinis vinum*
convertatur in sanguinem ; sed remanet pu-

A *rum vinum, licet ex contactu sanctæ rei sit sanctifica-*
tum, sicut aqua fluminis aquæ benedictæ commista di-
citur sanctificari. Quibus præmissis, hæc subdit quæ in rem nostram magis expresse faciunt : *Mentiuntur ergo qui dicunt quod in die Parasceve corpus Christi ex contactu mutat vinum in sanguinem. Illo enim die corpus, sed non sanguis sumitur ; neutrum autem conficitur, eo quod die illo in veritate immolata fuit Hostia, et ideo non immolatur in figura*. Non poterat Jacobus magis affirmate sententiam pronuntiare.

Dixerit aliquis Jacobum post medium sæculum tertiumdecimum vixisse, quo tempore jam pene desierat communio sub altera specie, ac proinde non existimasse alteram speciem, saltem ex contactu consecratam, fuisse necessariam ad supplementum communionis, quæ causa superiores auctores ad hanc consecrationem excogitandam induxit. Verum Jacobi tempore nondum ubique abrogata erat com-
B munio sub altera specie. Deinde hæc objectio non militat in sancto Bernardo, [XCI] cujus tempore perseverabat communio sub utraque specie, ex dictis. Idem dicendum de Hugone Victorino, sciscitante cur in die Parasceves *non sumatur sanguis Christi, sicut et caro*. Quod contra esset, si vinum ex contactu esset transmutatum in sanguinem. Ad hæc auctores Ritualium librorum non pauci post Jacobum a vitriaco, etsi communionis sub altera specie necessitatem non admiserint, hanc tamen consecrationem ex contactu nihilo minus repudiarunt.

Jacobo a Vitriaco præivit uno ferme sæculo Joannes Belethus, qui et ipse negantem sententiam sequitur, ac ratione confirmat in cap. 99 : *Si quis autem rogei num istud vinum quod eo die*, scilicet Parasceves, *sumitur ex Dominici corporis contactu consecretur, quamvis complurium scripta illud asserere videantur, non tamen veritatem magis sequentes et ea quæ sancti Patres tradiderunt, dicimus vinum illud omnino non esse consecratum ex illo contactu, sed*
C *sanctificatum*.

Rationes hujus sententiæ subdit idem auctor, easdemque totidem fere verbis repetit Guillelmus Durandus in Rationalis lib. VI, cap. 75. *Sed nunquid vinum quod in die Parasceves cum Dominico corpore servato sumitur in altari consecratur, et sanguis Christi efficitur per immissionem ipsius corporis in calicem et per ejus tactum ? Super hoc dicunt quidam* (in quibus Amalarium et Micrologum hanc dubie intelligit) *quod per Dominicam Orationem, quæ tunc dicitur, fit consecratio sive commutatio vini in sanguinem. Nam Gregorius assignans causam quare Dominica Oratio in die illa a sacerdote dicatur, dicit quod in primitiva Ecclesia apostoli sola Dominica Oratione utebantur in consecratione. Nos tamen hoc non dicimus, quia si hoc jam esset, non esset necesse corpus Domini ad diem illum servari*, nempe quia æque panis ac vinum per Dominicam Orationem consecraretur. *Præterea*
D *ex his quæ in canone Dominicam Orationem præcedunt, satis patet quod ad prolationem ipsius Orationis transsubstantiatio non fit ; et nullo tempore Missa fuit celebrata sine verbis illis*. Hoc est corpus meum, *etc., quæ sola in principio nascentis Ecclesiæ proferebantur ab apostolis, qui postmodum Orationem Dominicam superaddiderunt. Dicimus ergo illud non consecrari, sed sanctificari. Differt autem inter hæc. Nam consecrare et consecratione transsubstantiare ; sanctificari est ex contactu seu admistione sacræ rei reverendum et sanctum effici, ut patet in aqua benedicta*, etc. Durandi rationes, quæ etiam [XCII] sunt Belethi, visum fuit integras referre, quod solidis, et quæ proposito nostro conveniunt, nitantur fundamentis.

Ex his omnibus quæ cum in hoc, tum in superiori capite diximus de præmisso argumento quædam elici possunt non leviter prætereunda : 1° Variam et inconstantem fuisse auctorum et Ritualium librorum de consecratione per contactum sententiam, aliis affirmantibus, negantibus aliis, aliis vero rem in medio relinquentibus, nec proinde ejusmodi conse-

crationem ut dogma receptam fuisse; 2° affirmantem partem ab Ecclesia Romana nequaquam fuisse traditam aut propugnatam, neque in libellis Romani Ordinis certo assertam; imo verba hæc, *sanctificatur enim vinum non consecratum*, etc., quæ auctoribus affirmantis opinionis fundamentum præbuerunt, a quodam glossatore videri inserta; 3° non immerito Belethum dicere affirmantem illam sententiam pugnare contra ea *quæ sancti Patres tradiderunt*, quorum hæc concors et unanimis sententia est, veram utriusque speciei consecrationem nonnisi verbis Christi Domini a sacerdote prolatis perfici posse: ac tandem jacere Hieronymi argumentum adversus diaconos, qui se efferebant supra presbyteros, *ad quorum preces Christi corpus sanguisque conficitur*, si ex contactu (qui diaconis etiam, imo et laicis tribui poterat, et re vera tribuebatur in communione domestica) verus sanguis consecrari poterat. Ex quibus omnibus corruit heterodoxorum argutatio, qui ex commistione particulæ cum vino haud consecrato communionem sub altera specie suppleri contendunt. Quam præsumptionem illustrissimus Meldorum episcopus scripto singulari libello valide explosit, et post eum Ludovicus Thomassinus Oratorii eruditus presbyter in secundo tomo de Unitate Ecclesiæ

XIV. *De sanctificatione calicis ex commistione sanguinis consecrati.*

Confecta superiori controversia, supervacanea videtur hæc quam modo proposuimus quæstio: an scilicet vinum calicis ministerialis, quem ad communionem laicorum in Missa pontificia porrigi antea observavimus, ex infusa sacrosancti Christi sanguinis portione vere ac proprie consecretur. Verum si quis rem propius consideret, nonnihil dissimile [xciii] in hac quæstione residere facile animadvertet. Quippe longe facilius infusus liquor in alium liquorem sese insinuat, et omnes subjecti liquoris partes pervadit, quam panis particula crassior et densior, quæ unam tantum partem ejus in quam immissa fuerit liquoris attingit.

Hæc sanguinis et vini permistio aliter fiebat in Ecclesia Romana, atque aliter in aliis nonnullis ecclesiis. Nam in Ecclesia Romana sanguis e calice consecrato refundebatur in calicem ministerialem, in quo vinum erat; in quibusdam vero Ecclesiis, cum ad communicandum populum sanguinis consecrati copia non sufficiebat, tantum vini in calicem refundebatur cum reliquo sanguine commiscendum, quantum ad supplementum communionis satis erat. Prioris generis commistionem exhibent tres primi libelli Ordinis Romani; posteriorem liber Ritualis sancti Benigni, Usus Cistercienses, itemque Victorini, et Constitutiones Anglicanæ a Guillelmo de Lindwode relatæ, quorum omnium testimonia attulimus in superiori capite octavo.

Perseverabat alter hic ritus in nonnullis Ecclesiis sub finem sæculi tertii decimi, testante Guillelmo Durando in Rationalis cap. 42, num. 1. *In quibusdam locis*, inquit, *post sumptionem corporis et sanguinis Christi, aliquid de ipso sanguine reservatur in calice, et superinfundatur vinum purum, ut ipsi communicantes inde sumant. Non enim esset decens tantum sanguinem conficere, nec calix capax inveniretur.*

Idem auctor in consequentibus negat vini consecrationem vere effici ex ejusmodi contactu. Quas huc affert rationes, utrique speciei communes sunt; quarum præcipua est quod nunquam fiat vera conversio panis aut vini in Eucharistia, nisi per solemnia consecrationis verba, quæ Christus instituit. Sed tamen peculiaris est difficultas de vino et sanguine consecrato, quæ facilius in sese invicem converti possunt. Nam in sanguinem infundi potest vinum in ea quantitate et qualitate, ut, si vinum utrobique purum esset, alterum ab altero penitus absorberetur; puta si parum vini debilis in magnum calicem vini generosissimi infunderetur, quidni in illud ipsum converteretur? Verum etsi intima fieret vini debilis a generosiori penetratio et insinuatio, non esset tamen vera substantiæ conversio. Aliud quippe est intime permisceri, aliud substantiam transmutari. Sic omnes fere catholici auctores existimant [xciv], etiamsi parum aquæ in calicem infundatur, atque saporem aliasque qualitates aqua amittat, remanere tamen aquæ substantiam, nec eam cum vino in Christi sanguinem commutari. Quod etiam de parva vini quantitate in majorem infusa dicendum est, etiamsi ex gustu aliisque sensibus nulla possit fieri unius ab altero discretio.

Quærat aliquis cur non ex puro sanguine calicis communio populo tribueretur? Non una, sed plures hujus facti rationes. Prima est ut prærogativa sacerdoti cæterisque ministris sacris, quibus sanguis purus concedebatur, præ laicis tribueretur, quæ ratio potissimum valet in ritu Ecclesiæ Romanæ. Secunda ratio est, quod difficile esset accurate tantum sanguinis consecrare, quantum communicandis laicis sufficere poterat, ut ne superaret vel deesset sanguinis copia communicaturis. Unde minor quantitas sanguinis in quibusdam Ecclesiis consecrabatur, ut cum deficere cœpisset, vino superaddito augeri potuisset. Tertia mox dictæ rationi proxima est, quod ubi magna populi frequentia erat, vix tantus calix haberi posset qui sufficientem multitudini quantitatem sanguinis continere posset, quam rationem attulit supra Guillelmus Durandus. Quarta denique ratio adduci potest saltem pro ritu Romano, ut periculo effusi sanguinis minori incommodo occurreretur. Nam longe minus incommodum erat si quid liquoris ex vino commisto inter communicandum stillaret e calice, quam si purus sanguis effusus fuisset.

Propter eamdem causam in nonnullis Ecclesiis Eucharistia intincta porrigebatur, ad vitandum scilicet efffusionis periculum. *Eveniebat enim frequenter*, ut loquitur Ernulfus Roffensis episcopus, *ut barbati et prolixos habentes granos*, id est pilos sparsos, *dum poculum inter epulas sumebant, prius liquore pilos inficerent, quam ori liquorem infunderent. Præterea si imberbes et sine granis, aut mulieres ad sumendam communionem sanctam convenirent, quis sacerdotum poterat tam provide ministrare, tam caute calicem Domini distribuere, ut multis eam singulatim divideret? dividens sic in ora eorum funderet, ut infundens nihil effunderet?* Ita auctor ille ad probandum sui sæculi, id est undecimi, ritum; quæ epistola refertur in Spicilegii tomo secundo. Ob eamdem itaque causam fortassis Ecclesia Romana instituit ut non purus sanguis e calice populo [xcv] distribueretur, sed majori vini quantitati permistus; tum ut ex una parte effusionis periculum minueretur, tum ut ex altera populus sacri calicis communione non omnino privaretur.

XV. *De nonnullis ritibus Sabbati sancti.*

Ad Sabbatum sanctum pertinent lectiones ex Scriptura duodecim, tum Græce, tum Latine, in Ecclesia Romana olim recitari solitæ; deinde Benedictio Fontis, et baptismus eorum qui per varia scrutinia in Quadragesima facta ad hoc sacramentum comparati fuerant.

Post celebratos media nocte Matutinos, hora tertia baptizandi in ecclesiam Lateranensem procedebant; ibique stabant ordinati, masculi quidem ad dexteram, feminæ autem ad sinistram. Tum sacerdos frontibus singulorum crucem imprimens, ritus exorcismorum et abrenuntiationum explebat.

Hora nona pontifex cum sacerdotibus, aliisque ministris e sacrario absque cantu prodibat cum vestibus sacris, præcedente uno aut altero cereo, qui in candelabro ante altare statuebatur. Deinde facta cerei paschalis Benedictione, lector, deposita planeta ambonem conscendens, lectionem ex libro Genesis Græce pronuntiabat; mox alter Latine, et sic alias alii consequenter. His absolutis, Psalmus *Sicut servus* Græce decantabatur, aliusque Psalmus Latine.

ec in sancti Joannis baptisterium procede-
ntando litaniam ; ibique fontis Benedictio
a finita, presbyteri, diaconi, et, si necesse
rthi, excalceati, in ipsos fontes ingredie-
.i legitur in primo libello, quem edimus,
omani. Quod etiam totidem verbis notat
tarium Gregorianum in Codice Gellonensi,
ıvo sæculo exaratum duximus. Nec dissen-
ıs Ordo Romanus.

fantes baptizare soleret pontifex, non ex-
ıntiquiores libelli nostri. *Unum, aut duos,*
os sibi placuerit, suggerit libellus VII. Tres
ıssignat Ordo decimus, quem ritum imitati
opi aliarum Ecclesiarum. Nam in Actis Ulda-
›pi Augustensis, qui sæculo X floruit legi-
ım antistitem in Sabbato sancto, *baptizatis*
ris cum septena litania, se in sacrarium rece-
lissam se præparandum. Eumdem numerum
›ncilium [XCVI] Lemovicense anni 1031, ubi
itu baptismi quotannis celebrari soliti in
io sancti Martialis, *de tribus non minus in-*
n Pascha solum modo et Pentecoste, subdi-
ɛm numerum baptizandorum esse apud ma-
esiam, ubi, *peracto baptismo de tribus tan-*
:tibus, scilicet per episcopum, *cæteri, si plus*
:b alio presbytero baptizantur. Diaconos
ɑ presbyteris Romæ baptizasse libelli nostri
ut inferius dicturi sumus. *Cæterique a dia-*
usserit, scilicet pontifex, *baptizantur*.
› baptismo, singuli infantes uni presbytero
.ur ; ipse vero presbyter chrismate crucis
ım pollice in eorum vertice imprimebat.
m susceptores, lintea in manibus habentes.
ntes a presbyteris et diaconis qui eos bapti-
ıccipiebant, eosque pontifici sedenti offere-
ero, data singulis stola, casula et chrismali
m siliquis, universos albis vestibus indue-
:ta super eos Oratione, *cum chrismate cru-*
ıs in frontibus singulorum cum invocatione
rinitatis, tradebat eis septiformem gratiam
ancti, id est sacramentum Confirmationis eis
.t. Hanc duplicem unctionem, unam quidem
yterum, aliam per pontificem faciendam,
nt libelli nostri, qui de ritu baptismi agunt,
m Sacramentarium Gelasianum his verbis :
m ascenderit a fonte, infans signatur a pre-
: cerebro de chrismate, his verbis: Deus om-
etc. Deinde ab episcopo datur eis Spiritus
is. Ad consignandum imponit eis manum in
, Deus omnipotens, *etc. Postea signat eos in*
chrismate dicens: Signum Christi in vitam
Resp. Amen. In septimo nostro libello Or-
ıani alio modo : In nomine Patris et Filii et
ancti, Pax tecum. *Resp.* Amen. Quem lo-
Amalarius. De utraque unctione agit Inno-
in epistola ad Decentium quod omnibus
t ; sed verba ipsa quibus Spiritus sanctus
ab episcopo tradebatur dicere non audet,
quod eatenus arcana essent : *Ne magis,*
›dere videar quam ad consultationem respon-
ro hæc pontificali chrismatione *omne bapti-*
ımum Christianitatis nomine confirmari tra-
Romanus. Non quod unctio posterior sit
pendix baptismi, sed quod baptismi gratiam
:t ac confirmet. Totum baptismi ritum paucis
Augustinus in fine sermonis 324 : *Baptiza-*
ınctificatus est, unctus est, imposita est ei
ımpletis omnibus sacramentis assumptus est.
s ante Augustinum exprimit in epistola sy-
uæ modo est 70.

:t confirmati in orbem ordinabantur bapti-
ıfantes quidem *in brachiis* tenebantur, ut
ɣatus Ordo Romanus ; *majores vero pedem po-*
ner pedem patrini sui, quod habet etiam Ordo
s, qui decimo loco a nobis hic edendus est.
schola jussu pontificis litaniam inchoabat
re, primum septenam, deinde quinam, ac demum ternam. Quem ritum ita explicat vulgatus Ordo Romanus : *Interim schola jussa facit litaniam ad fontem ante altare, primo septenam ; et spatio facto, faciunt alteram quinam, ita enim inchoatur. Stat primicerius unus in dextro choro, et dicit cum ipso* Kyrie eleison, *et respondet secundicerius cum sinistro choro* Kyrie eleison *usque ter ; deinde* Christe eleison *usque ter. Hoc fiunt septem vices repetitæ ; unde et septenæ dicuntur. Post hæc*, Christe, audi nos, *usque septies, et sic per ordinem. Hoc ordine, intervallo facto, sequuntur, ut prædictum est, litaniæ quinæ, id est quinquies repetitæ.* Postea cum *Agnus Dei* cantaretur magister scholæ luminaria jubebat accendi : quo facto, pontifex e sacrario ad altare procedebat sacra celebraturus de nocte, neque enim die Sabbati sancti hæc celebrari antiquus ritus sinebat.

In hac Missa magna cum solemnitate primum canebatur *Alleluia* ; cujus rei meminit Sozomenus in lib. VIII, cap. 15, ubi asserit Romæ quotannis semel cani *Alleluia*, primo die Paschalis festivitatis, adeo ut multi Romanorum hoc jure jurando uti solerent ut hunc hymnum audire et canere ipsis contingeret. Huc spectat Victor Vitensis, in libro I : *Lector unus pulpito sistens alleluiaticum melos canebat*, nempe die Paschæ ; *quo tempore sagitta in gutture sagittatus, cadente de manibus Codice, mortuus cecidit.* In superiori Sozomeni testimonio id difficultatis est, quod Romæ quotannis *Alleluia* semel tantum cani affirmat, cum per totos quinquaginta dies qui a Paschate ad Pentecosten effluebant sæpius a Romanis frequentaretur ante Gregorium Magnum, qui etiam extra Pentecosten [XCVIII] *Alleluia* cani præcepit. Quam ob rem conquerentibus de Sicilia nonnullis quod hunc ritum a Græcis mutuatus esset, respondit in epistola ad Joannem episcopum Syracusanum, quæ est lib. VII, epistola 64, ind. 2 : *Ut* Alleluia *hic diceretur, de Ierosolymorum Ecclesia ac beati Hieronymi traditione, tempore beatæ memoriæ Damasi papæ traditur tractum. Et ideo magis in hac sede illam consuetudinem amputavimus, quæ hic a Græcis fuerat traditа*, forsan quæ in exsequis defunctorum et in Quadragesima hanc vocem induxerant. Sane in exsequiis mortuorum *Alleluia* quondam apud Romanos fuisse decantatum testis est Hieronymus in epitaphio Fabiolæ : *Jam fama volans, tanti prænuntia luctus, totius urbis populum ad exsequias congregabat. Sonabant psalmi, et auratu tecta templorum in sublime quatiebat* Alleluia. Idem etiam colligit Menardus ex Codice Ratoldi, quibus adde Missale Mozarabum. Imo etiam in Quadragesima Hispanicæ quædam Ecclesiæ *Alleluia* canebant ante concilium IV Toletanum, cujus canon 10 hunc usum abrogavit. Consimilem sustulit Gregorius, statuitque ut in Missis etiam post Pentecosten *Alleluia* caneretur, non tamen in Missis defunctorum et in Quadragesima. Porro Amalarius, ex superiori epistola, recte infert in lib. IV, cap. 33, *quod aliquo tempore*, id est ante Gregorium Magnum, *cantabatur Missa in Romana Ecclesia absque* Alleluia, scilicet in Missis post Pentecosten. Redeo ad Sozomenum, qui forte in eodem errore fuit, atque Michael Cerularius cujus inter alias hæc una est adversus Romanos objectio, quod Alleluia *in Quadragesima non psallerent, sed* semel in Pascha *tantummodo* ; quod postremum de sæculo XI, quo scribebat Cerularius, falsum esse constat.

De infantium communione ita præcipit primus libellus Ordinis Romani : *Illud autem de parvulis providendum est, ut, postquam baptizati fuerint, nullum cibum accipiant, nec lactentur, antequam communicent sacramenta corporis Christi ; et omnibus diebus septimanæ Paschæ ad Missas procedant, et parentes eorum offerant pro ipsis, et communicent omnes.* Idem ritus in pervigilio Pentecostes.

Joannes Diaconus, in epistola a nobis edita in Musei tomo primo, ad quæstionem sibi a Senario factam, *cur in sacratissimum calicem lac mittatur et mel, et Paschæ Sabbato cum sacrificiis offeratur*, respondet

baptizatis hoc sacrificii genus offerri. [XCIX] *ut intelligant quia non alii, sed ipsi qui participes fiunt corporis et sanguinis Domini terram repromissionis accipient, cujus inter inchoantes, tanquam parvuli lacte nutriuntur et melle.* At de hoc ritu, immittendi scilicet in calicem lactis et mellis, nullam mentionem invenimus in vetustis libellis Romanis. Exstat quidem in vulgato Ordine Romano *Benedictio lactis et mellis* in Sabbato sancto, sed extra calicem facta, et seorsim parvulis porrecta. Verum fortasse nonnulli sæculo nono utrumque in calice commiscebant, quod huic quæstioni occasionem dedit. Huc spectat interdictum in Africano concilio factum, ut præter panem et vinum aqua mistum nihil in sacrificio offeratur. *Primitiæ vero, seu mel et lac, quod uno die solemnissimo in infantum mysterio solet offerri, quamvis in altari offerantur, suam tamen habeant propriam Benedictionem, ut a sacramento Dominici corporis et sanguinis distinguantur.*

Alium ejusdem diei ritum parum dissimilem carpebant Græci, referente Enea Parisiensi episcopo, *quare agnum simul cum corpore Christi super altare ponerent* Latini *et more Judæorum offerrent.* Sed hæc agni Benedictio seorsim fiebat, ut ex vulgato Ordine Romano intelligitur, non ut Deo agnus ille offerretur, sed ut carnium ejus cum Ecclesiæ Benedictione resumeretur. Unde et aliarum etiam carnium Benedictio in eodem libro habetur.

Post Missam Vesperas omittebant Romani, propterea quod ritus baptismi et Missæ subsequentis in multam noctem protraherentur. Unde in vulgato Ordine Romano : *In hac nocte de vespertinali synaxi apud Romanos nihil agitur, neque ante Missam, neque post Missam. Apud nos autem unus de schola, cui jussum fuerit, pro antiphona incipit* Alleluia *ad Vesperum.* Ex hoc loco nemo non videt interpolatum esse vulgatum Ordinem Romanum, ubi legitur *Apud nos autem*, etc. Verum non solum in vigilia Paschæ, sed etiam in biduo præcedente cursus diurni officii publice non recitabantur in Ecclesia Romana, ut ex libellis nostris manifestum est.

Illud hoc loco revocandum quod superius de baptismo præmisimus, ex cæremoniali Benedicti canonici sancti Petri. Nempe : « Completis lectionibus, pontifex, uti diximus, descendebat ad fontem cum diaconis et subdiaconis regionariis, dum interim litania cantaretur, et Psalmus *Sicut cervus* usque ad porticum sancti Venantii, ubi pontifex tantisper sedebat. [c] Interim cardinales, qui in choro Lateranensis basilicæ remanserant, exibant per posterulam post absidem, et per porticum sancti Joannis in oratorium sancti Venantii procedebant. Tunc, archidiacono præcipiente, duo cardinales, priorem cardinalium medium habentes, adibant ad pontificem, aliis cardinalibus subsequentibus. Priori autem cardinalium ter petita, tertioque accepta nomine omnium Benedictione, pontifex dicebat : *Ite, baptizate omnes gentes in nomine Patris et Filii et Spiritus sancti.* Qua missione accepta, cardinales equis incedentes ad suos titulos revertebantur, sui quisque tituli parvulos baptizaturi. Addit primus libellus Ordinis Romani, num. 3, die Paschæ, pontifici ad sanctam Mariam Majorem procedenti notarium regionarium occurrisse ad Merolanas, et, saluto pontifice, dixisse : *In nomine domini nostri Jesu Christi baptizati sunt hesterna nocte in sancta Dei Genitrice Maria infantes masculi numero tanti, et feminæ tantæ.* Ad quæ verba pontifex respondebat *Deo gratias.* » Porro diaconi baptisma conferebant etiam præsente pontifice, adjuvantibus subdiaconis et acolythis, ut in nostris libellis habetur, maxime in primo, num. 43. At in vulgato Anastasio Bonifacius V constituisse dicitur *ut in Lateranis acolythus non baptizaret cum diacono, sed subdiaconi subsequentes.* Solum diaconum designat libellus septimus, cui præivit concilium Romanum sub Innocentio I, ca-***none 7.***

Vetus Missale Rivensis Ecclesiæ, a nobis jam superius laudatum, relatis Ordinis Romani his verbis : *Illud autem de parvulis providendum est, ut, postquam baptizati fuerint, nullum cibum accipiant, nec allactentur, antequam communicent Christi sacramentis ; et omnibus diebus septimanæ Paschæ ad Missas procedatur, et offeratur pro ipsis ;* his, inquam, relatis, ibidem subditur : *Et si tales sint ut scienter possint comedere, auctoritate canonum communicandos censemus. Aliquin solo haustu dominici sanguinis sunt communicandi. Similiter et in morte eorum debet fieri.* Ubi luculentem habes communionis sub unica sanguinis specie exemplum ; quæ aliunde etiam probatur, testimoniis scilicet Cypriani, Hugonis Victorini et aliorum.

Joannes Diaconus, in prælaudata ad Senarium epistola, alium Sabbati sancti ritum singularem suggerit, nempe septem altaria in urbe Roma Sabbate Paschæ moris fuisse *celebrari* atque *componi*, id est ornari. Quo censu *sacrosanctum altare* [d] *compositum* vocat Ambrosius in lib. de Mysteriis, capite 8 novæ Editionis, num. 43 ; *apparari solemniter altaria* ait Optatus, in lib. III et VI. Quid sibi velit ejusmodi ritus, Joannes fatetur sibi penitus non liquere. Sed mirari subit, nullus hujusce ritus vestigium, quod quidem sciam, apud alios auctores haberi, nedum in libellis Ordinis Romani.

Neque prætereundum hoc loco est, quo in cereo Paschali annus dominicæ passionis apud Romanos solebat inscribi. Id enim testantur veteres non pauci, tametsi nihil hac de re in nostris libellis habeatur. Ejusmodi inscriptio appendebatur in tabella ad cereum paschalem, in qua *præcentor inscribebat quotus annus esset dominicæ Incarnationis, quota indictio, concurrens, et epacta*, apud Udalricum, in Consuetudinem Cluniacensium lib. I, cap. 14. Neque hic ritus recentiorum temporum censendus est, siquidem Venerabilis Beda in lib. de temporum Ratione, capite 45, ait Romanam et apostolicam Ecclesiam testari *indiculis, quos suis in cereis annuatim scribere solet, tempus dominicæ Passionis*, nempe, *numerum annorum triginta semper et tribus annis minorem quam ab ejus Incarnatione Dionysius ponat. Denique*, inquit, *anno ab ejus Incarnatione juxta Dionysium, septingentesimo primo indictione quarta decima, fratres nostri, qui tunc fuere Romæ, hoc modo in Natali Domini in cereis sanctæ Mariæ scriptum vidisse et inde descripsisse referebant : A Passione Domini nostri Jesu Christi sunt* DC LXVIII. Ex quo intelligitur vel hanc inscriptionem in Natali Domini appositam fuisse ad designandum novum annum, quem Romani ab ipso die inchoabant : vel certe, si hæc inscriptio in Paschate adhibebatur, eam usque ad Natale Domini fuisse reservatum.

Non immorandum probandæ antiquitati cerei benedicendi in Sabbato Paschæ, ad quam demonstrandam perperam affertur Prudentii hymnus *ad incensum lucernæ*, quem non de cereo paschali, sed de cereo qui singulis diebus in ecclesia solemni quodam ritu accendebatur, interpretandum constat. Porro certa est in primis Ennodii diaconi Ticinensis hac de re auctoritas, qui duplicem cerei paschalis Benedictionem composuit. Non tamen ubique recepta erat ejusmodi Benedictio, ut patet ex concilio Toletano quarto, cujus hæc verba sunt in canone 9 : *Lucerna et cereus in privilegiis Paschæ apud* [e] *quasdam Ecclesias non benedicuntur ; et cur a nobis benedicantur inquirunt. Propter gloriosum enim noctis ipsius sacramentum solemniter hæc benedicimus, ut sacræ resurrectionis Christi mysterium, quod tempore hujus votivæ noctis advenit in Benedictione sanctificati lumiais suscipiamus.*

Superest afferenda Adriani papæ I responsio ad interrogata monachorum Corbeiensium legimus in pervetusto Codice Corbeiensi, quam jam semel a nobis laudato, in quo Ordo Romanus pro triduo ante Pascha institutis monasticis accommo-

ontinetur. Sic autem habet Codex in Sabbato post hæc verba Ordinis Romani : *Ante Evan-non portant luminaria in ipsa nocte, sed um ; non cantant Offertorium. nec* Agnus Dei, *ommunionem ;* sic, inquam, habet Codex : *rrogavimus nihilominus dominum apostolicum ium, secundum mandata vestra, si in paschali o debent flecti genua, dum lectiones recitan-t ipse respondit hoc debere omnimodis fieri. um diceremus : Et quomodo sacerdotes vel ri seu clerus cum stolis et planetis possunt m posterni? ille adjecit non debere sacerdotes istros seu clerum stolis prius planetisque ves-si tunc demum, cum lumen novum introdu-t cereus benedicatur. Percunctati sumus rur-a hora in sabbato Pentecosten conveniens sit ionum officium ingredi. Qui nobis dixit hora fieri oportere.* Huc usque Codex Corbeiensis. n requiritur an flecti genua debeant, dum es recitantur in Sabbato paschali, id intelli-n arbitror, non de ipsis lectionibus, sed de nibus quæ lectionibus interseri solent, præ-sa diaconi admonitione, ut genua flectantur. hls satis.

De ordinationibus sacris Ecclesiæ Romanæ.

nullas in vigilia Paschæ ordinationes a Ro-pontificibus, qui baptismi ritibus aliisque eriis tunc occupati erant, antiquitus factas as, rerum tamen consequentia exigit ut post num et confirmationem quædam de sacris tionibus, prout in Romana Ecclesia olim fieri nt, hoc loco observemus. Duos tantum hac ibellos edimus, contenti alios indicare, qui ud Morinum in libro de sacris Ordinationibus, ud Menardum nostrum [can] in libro Sacra-rum vulgati exstant, præter editum Ordinem num.

ni apostolici, inquit Amalarius in lib. II, cap. 1, *r in Decembri mense, in quo Nativitas Domini Jesu Christi celebratur, consecrationes ministra-sque ad Simplicium, qui fuit a beato Petro qua-imus nonus. Ipse primus sacravit in Februario.* estatur Micrologus *ex Romano Pontificali,* quo e librum de gestis Romanorum Pontificum in-t. Cur potius mense Decembri quam aliis tem-is ordinationes frequentaverint Romani antisi-on facile est definire. Moralem causam affert arius, nimirum ut intimarent *conjungendos pro-ius Christi corpori qui per sacrum ministerium huntur.* Planior afferri potest causa, quod com-or esset tempestas ad levandum ordinantis et andorum laborem. Nam in æstate æstus passim be molestissimi sunt, et autumnus feriis vinde-us occupatus ; Quadragesimæ vero adventan-peregrinatio non ita conveniebat, quo tempore Romani pontifices eorumque ministri stationi-er singulos dies celebrandis atque scrutiniis andorum occupati erant. Sane inter tot ponti-qui ad finem sæculi noni ordinationes fecerunt, Leo secundus in mense Maio ordinationes fecit; Mense Septembri unam Gregorius Magnus. Alii Simplicium omnes vel mense Decembri, vel in I, vel in mediana hebdomada Quadragesimæ : (quos quidem sciamus) in Sabbato Paschæ.

o tempore primis sæculis ordinationes cele-fuerint, docet Leo Magnus in epistola ad Alex-num episcopum, quæ est epistola XII Editionis ellianæ. *Quod ergo a patribus nostris propen-cura novimus esse servatum, a vobis hoc volumus diri, ut non passim diebus omnibus sacerdotalis vitica ordinatio celebretur ; sed post diem Sab-jus noctis quæ in prima Sabbati lucescit exordia natur, in quibus, his qui consecrandi sunt jejunis, ejunantibus sacra Benedictio conferatur. Quod em observantiæ erit, si mane ipso Dominicodie, nuato Sabbati jejunio, celebretur ; a quo tem-*

A *pore præcedentis noctis initia non recedunt, quam ad diem resurrectionis, sicut etiam in Pascha Domini declaratur, pertinere non dubium est.* Leo hunc morem probat auctoritate consuetudinis, *quam ex apostolica,* inquit, *novimus venire doctrina,* et sacræ Scripturæ, [CIV] scilicet Pauli et Barnabæ facto relato ex Actuum XIII. Demum concludit ad hunc modum, *ordinandorum sacerdotum formam servari* debere, *ut his qui consecrandi sunt nunquam Benedictio, nisi in die Resurrectionis Dominicæ tribuatur, cui a vespera Sabbati initium constat ascribi.* Ad hanc epistolam multa notat eruditus Quesnellius : primo Dominicæ Resurrectionis nomine intelligi non ipsum festum Paschæ, sed quemlibet Dominicum diem, ut etiam apud Gregorium Turonensem episcopum aliosque veteres auctores ; secundo, tantum abesse ut Sabbato solum sancto aut Dominica subsequente ministrorum Ecclesiæ consecratio tunc fieret, ut potius illa die nunquam facta fuisse videatur propter B solemnitatem baptismi, cui conferendo hoc tempus consecratum erat ; tertio, quolibet tunc Dominico die celebratas fuisse ordinationes, præmisso ab ordinante ordinandisque jejunio ; quarto, hoc jejunium a Sabbato præcedente in matutinum Dominicæ tempus quo fiebat ordinatio prorogatum fuisse ; quod cum nimis ordinantem ordinandosque fatigaret, sensim a mane Dominicæ ad initia noctis, deinde a noctis exordio ad præcedentis Sabbati vesperam, post a vespera ad meridiem, denique a meridie ad matutinas horas, ut fit hodie, ordinatio retrogrediens tandem revocata sit.

Prima quæ quidem nobis relicta est pontificia constitutio, qua ordinationes ad tempora solemnium jejuniorum revocantur, est Gelasii primi in epistola directa episcopis per Lucaniam et Brutios constitutis. *Ordinationes presbyterorum et diaconorum nisi certis temporibus et diebus exerceri non debent, id est quarti mensis jejunio, septimi et decimi, sed etiam quadragesimalis initii ac medianæ hebdomadæ, et Sabbati jejunio circa vesperam noverit celebrandas* Tempore Urbani secundi *ad vesperam* etiam ordinationes fiebant, ut patet ex concilio Claromontano, in quo suadetur ut *protrahatur jejunium usque ad vesperas, et, si fieri potest, usque ad crastinum, ut magis appareat in die Dominico ordines fieri.* Inde est quod Dominicæ quæ in solemnia Ordinationum tempora incidunt, omnes vacent propriis Missarum officiis, propterea quod Missa pro ordinandis Dominicæ officium et sacrificium suppleret. Consule Micrologi caput 29.

Redeo ad libellos nostros, in quibus multa veniunt observanda. In primis solius acolythi ex minoribus ordinatio diserte exprimitur [CV] in priori libello, quem octavo loco edimus, inscripto *Quomodo in sancta Romana Ecclesia acolythi ordinentur.* Ritus autem ordinandi acolythi ita describitur. *Dum Missa celebrata fuerit, induunt clericum illum planetam et orarium. Dumque venerit episcopus, aut ipse dom-*D *nus apostolicus ad communicandum, faciunt eum venire ad se, et porrigit in ulnas ejus sacculum super planetam,* etc. Mirum est quod acolytho ordinando tribuitur planeta et orarium. Sed illud amplius mirandum, quod nulla mentio fiat ostiarii, lectoris et exorcistæ ; neque etiam in posteriori libello, nisi quod *in schola cantorum* antea nutriti dicuntur ejusmodi pueri, tum papæ cubicularii facti, antequam acolythi instituerentur. Iis fere consentit Siricii papæ epistola 1, in qua mentio fit tantum lectoris, acolythi et subdiaconi. *Quicunque itaque se Ecclesiæ vovit obsequiis a sua infantia, ante pubertatis annos baptizari et lectorum debet ministerio sociari. Qui ab accessu adolescentiæ usque ad vicesimum ætatis annum, si probabiliter vixerit, una tantum uxore contentus, acolythus et subdiaconus esse debebit.* Paulo aliter Gelasius in epistola ad episcopos per Lucaniam et Brutios constitutos, ubi post gradus lectoris vel notarii aut defensoris, acolythatum et subdiaconatum memorat, præmissa ostiarii mentione. Verum in Ordine Romano

vulgato, et in Codice Vindocinensi, ostiarii, lectoris et exorcistæ ordinatio habetur ante acolythatum ; imo etiam in Sacramentario Gregoriano. Ex quo apparet quanta sit nostrorum libellorum antiquitas.

Eadem item probatur ex eo quod acolythi ordinantur porrecto, non (ut mox dictis Ordine Romano et Sacramentario notatur) *ceroferario* seu candelabro cum cerco, sed sacculo : nimirum quod ejusmodi sacculos in Missa pontificia tunc gestare solerent acolythi ad excipiendas oblationes consecratas, tum quæ in Missa confringebantur ad fidelium communionem, tum quæ fermenti nomine ad titulos mittebantur, qua de re superius actum est. Id officii diaconis tribuit Justinus in Apologia prima, ut ad absentes Eucharistiam perferrent.

Ad hæc posterior libellus tradit acolythos accepisse *primam Benedictionem ab archidiacono*, quasi dicat eos ab archidiacono fuisse ordinatos. Nam mox subdiaconi ordinatio sequitur, nulla alia acolythi ordinatione memorata.

[CVI] Tum subdit idem libellus, acolythos, *quando et ubi libitum fuerit*, in subdiaconatus officium ordinari ; secus de diaconis et presbyteris, qui ordinari non poterant, *nisi in publica ordinatione*, hoc est in solemnibus jejuniorum diebus, qui ordinationibus faciendis assignati sunt. Ex quo intelligitur subdiaconatum per id tempus quo libelli isti in usu erant nondum inter sacros ordines fuisse numeratum. Unde continentiæ votum diacono primum tunc præscriptum erat, testante Siricii epistola 1. Cæterum quæ de minorum ordinum collatione hic diximus, officere non debent receptæ sententiæ, quæ eam episcopis tribuit ex veteri jure, quando Aurelium et Celerinum lectores a Cvpriano (ut de aliis interim sile mus) et ab ejus collegis, qui præsentes aderant, ordinatos ex ejus epistolis resciamus. Sed nos hic nostrorum libellorum specimen exhibemus, absque ullo venerandæ antiquitatis præjudicio. Omnes ordines minores memorat synodus Romana sub Silvestro.

Venio ad diaconos, in quibus ordinandis nulla unctio imprimitur, neque in nostris libellis, neque in vulgato Ordine Romano. Itaque ex alterius Ecclesiæ ritu Angli hunc ritum acceperant, ut manus diaconi oleo sancto et chrismate ungerentur, adhibitis solemnibus verbis quæ in consecratione presbyteri usurpari solent. Hanc quippe unctionem in diaconorum ordinatione præscribit non modo Codex Anglicanus a Menardo laudatus, sed etiam liber Sacramentorum Egberti Eboracensis antistitis, quem modo Ebroicensis in Gallia Ecclesiæ esse jam diximus. Gregorius, in synodo Romana, decrevit ut ne diaconi, *quos ad prædicationis eleemosynarumque studium vacare congruebat*, in posterum cantorum officium subirent, dum cantores ipsi ob vocis suavitatem sacris ministeriis adhiberentur. *Unde fit plerumque ut ad sacrum ministerium, dum blanda vox quæritur, quæri congrua vita negligatur ; et cantor minister Deum moribus stimulet, cum populum vocibus delectat. Qua de re*, inquit, *præsenti decreto constituo ut in sede hac sacri altaris ministri cantare non debeant, solumque evangelicæ lectionis officium per Missarum solemnia exsolvant, Psalmos vero ac reliquas lectiones censeo per subdiaconos, vel, si necessitas exigit, per minores ordines exhiberi.* Ubi obiter adverte subdiaconatum a minoribus distingui ordinibus, tametsi nondum Gregorii tempore inter sacros ordines computaretur. Pro schola cantorum erant septem [CVII] subdiaconi, de quibus superius pag. XVIII.

In presbyterorum ordinatione solet archidiaconi testimonium de ordinandis rogari. Hunc ritum esse antiquissimum testatur Hieronymi epistola 85, ad Evagrium. *Sed dicis : Quomodo Romæ ad testimonium diaconi presbyter ordinatur ? Quid mihi profers unius urbis consuetudinem ?* Ex quo intelligitur hunc morem Ecclesiæ Romanæ peculiarem fuisse, qui hactenus in Ecclesia Latina perseverat.

De episcoporum ordinatione libelli nostri suppeditant materiam inquirendi, primo, an episcopi quondam ab uno Romano Pontifice, seclusis aliis episcopis, consecrati fuerint ; secundo, an qui ex diaconis electi erant ad episcopatum, per saltum, omisso presbyterii gradu, ordinati fuerint.

Ad primum quod attinet, in priori libello nostro præsentes ordinationi dicuntur interesse sacerdotes seu episcopi cum presbyteris, et Benedictionem electo simul cum pontifice impertiri. Sic enim legitur, num. 8 : *Prostratus domnus apostolicus cum sacerdotibus et ipso electo in terra ante altare, completa litania surgent, et tunc benedicent eum. Et Benedictione expleta, dat osculum domnus apostolicus, et tenens eum archidiaconus deportat eum, et sic dat osculum episcopis et presbyteris. Et tunc jubet eum domnus apostolicus supra omnes episcopos sedere.* Verum dubium est, num legi debeat in numero singulari, *et tunc benedicet eum*, scilicet domnus apostolicus. Certe apud Morinum, pag. 326, ubi hic ritus metropolitano accommodatus est, sic habetur : *Surgunt, et benedicit eum.* Hæc conjectura ex eo confirmatur, quod in posteriori nostro libello mentio fit unius pontificis manum imponentis, num. 4 : *Et canunt litaniam. Et tunc accedit* electus *proprius ad altare subnixo capite. Pontifex vero ponet manum super caput ejus, et dicit unam Orationem in modum Collectæ; alteram eo modulamine quo solet contestata cantari, et sedet pontifex in sella sua. Ipse vero* electus *osculatur pedem ejus, et suscipitur ad pacem, et sic consummatur consecratio illius.* Eadem leguntur in Ordine Romano vulgato, pag. 97. Ubi vides altum esse silentium de aliis episcopis qui consecrationi cooperentur, ac proinde unum Pontificem Romanum absque aliorum episcoporum ministerio ordinationem episcopalem tunc perfecisse.

Favet huic sententiæ Fulgentii Ferrandi Breviatio canonum, in cap. 6. : *Ut unus episcopus episcopum non ordinet, excepta Ecclesia Romana* [CVIII] *concilio Zellensi ex epistola papæ Sirici.* Hac enim exceptione peculiaris Romano pontifici prærogativa tribuitur, ordinandi scilicet episcopum absque sociis episcopis. At huic loco geminum subesse errorem putat bonæ apud eruditos memoriæ Joannes Cotelerius, in notis ad Constitutiones apostolorum, pag. 217, nempe quod duo prima decreta epistolæ quartæ Siricii perperam commiscentur ; et quod sedes apostolica primatis seu metropolitana mutatur in sedem apostolicam Romanam, non culpa (ut vir doctus suspicatur) Ferrandi, sed fraude cujusdam recentioris. En Siricii verba : 1° *ut extra conscientiam sedis apostolicæ, hoc est primatis, nemo audeat ordinare. Integrum enim judicium est, quod plurimorum sententia consequitur.* 2° *Ne unus episcopus episcopum ordinare præsumat propter arrogantiam, ne furtivum beneficium præstitum videatur.* In his Siricii verbis revera desideratur ecclesiæ Romanæ exceptio. Sed quid si Ferrandus, habita sui temporis ratione, hanc de suo apposuit ? nam ab ipso Ferrando ascriptam fuisse, non fraude cujusdam recentioris, nos dubitare non sinit antiquissimus Codex Corbeiensis ante annos mille scriptus, continens varia concilia cum Ferrandi Breviatione, in qua totidem verbis, ut in Editis, hic locus reperitur. Non ergo sine fundamento asseri potest Romano pontifici ob principem dignitatem id privilegii concessum, ut solus absque aliis episcopis episcopalem characterem conferret.

Jam vero utrum diaconi ad episcopatum electi per saltum apud Romanos ordinati sint, non levis momenti quæstio est. Partem affirmantem astruere videtur libellus noster prior. Eadem enim ejus qui ex diacono atque illius qui ex presbytero ordinatur consecratio. Nimirum fortasse quia, ut sentit Hieronymus epistola 85, *in episcopo et presbyter continetur.* Hanc sententiam confirmat Photii adversus Romanos ista objectio, cur

levitæ episcopi fierent, presbyterii gradu non prius accepto. Hanc quidem objectionem ex calumnia oriri dicit Ratramnus, eamque retorquet in adversarios, qui *ex laicis subito tonsis faciebant episcopos contra regulas ecclesiasticas*. At Æneas Parisiensis episcopus facti veritatem non diffitetur, respondetque *quod forte illi, qui istiusce ordinatione assentiunt, hoc intelligi velint quia qui Benedictione pontificali perfungitur reliquarum Benedictionum honore decoretur*, et quod *in sublimitate majoris pontificis consistat etiam* [CIX] *honor minoris sacerdotis*. Tum subdit: *Forsitan autem illi qui de diacono ordinant episcopum prætermissa Benedictione presbyterali, assertioni beati Hieronymi in epistola loquentis ad Titum ex parte concredere videntur, qui officium presbyteri in aliquo comparticipari affirmat ministerio episcopali*. Ex quibus liquet Æneam admisisse id quod Photius objiciebat, nempe quod tunc *apud Romam plerumque diaconus quodam saltu, non percepta presbyterali Benedictione, in episcopum subito consecraretur*, quæ erat septima objectio Photiana. Hic amplus sese aperit campus exspatiandi in hoc argumentum, sed hæc proposito nostro sufficiunt.

Non abre tamen lucrit observare id quod Alexander II decrevit de quodam clerico qui, subdiaconatus gradu prætermisso, *ad diaconatus et presbyterii honorem cursu præpropero, non ambitiose, sed negligenter conscenderat*. Hac de re cum fuisset consultus, nullum super hac quæstione *præceptum canonicum se invenisse* respondet; consilium autem dare, sicut Grimoldo Constantiensi episcopo in simili causa responderat: nempe prædictum ordinatum a sacerdotis et levitæ officio suspendendum, *donec congruo tempore interesset iis qui ad diaconii benedicendi essent honorem, et cum eis subdiaconatus acciperet Benedictionem*; quæ fusius videsis apud Baronium ad annum 1669. Ex quo intelligitur jam longe ante id tempus ejusmodi ordinationes in Ecclesia Romana probatas non fuisse, cum nulla de similibus factis tunc superesset memoria.

XVII. *De varia creatione romani pontificis.*

Vix ulla res alia tot tantisque mutationibus obnoxia fuit quam Romani pontificis creatio. Hoc argumentum Onufrius Panvinius, vir impense eruditus, libris decem complexus est, eosque Carolo Borromæo tum cardinali nuncupavit; in quibus varios creandi pontificis modos ad octodecim enumerat: quorum supremus is demum fuit, cum, remotis non modo populi, sed etiam cleri suffragiis, jus creandi pontificis ad solos cardinales translatum est. Totam hanc electionis pontificiæ historiam in pauca conferre juvat, quatenus conducere potest ad Romanos ritus explicandos. Atque ut id ordine fiat sex hujusce electionis periodos distinguere visum est: primam a sancto Petro ad Constantinum Augustum; secundam [CX] a Constantino ad Justinianum; tertiam a Justiniano ad Carolum Magnum; quartam inde ad Formosi creationem; quintam a Formoso ad Ottonem Magnum; sextam denique ab hoc Ottone ad Fredericum Ænobarbum, seu ad Alexandrum tertium papam, cujus tempore et cura electio ad solos cardinales devoluta fuit.

Præter Clementem, quem a beato Petro successorem designatum memorant, Romani pontificis post Petrum electio penes clerum et cœtum fidelium stetit. Mortuo pontifice, statim omnes finitimarum urbium episcopi a presbyteris et diaconis Ecclesiæ Romanæ de obitu Romani antistitis certiores facti, et ad comitia evocati, congregabantur ad successorem eligendum. Eadem mors etiam ad alias, maxime insigniores, Ecclesias litteris significabatur, cujus rei testes sunt in primis Cypriani quædam epistolæ. Ad hæc comitia presbyteri, diaconi, subdiaconi, acolythi cum aliis clericis, reliquusque populus Romanus fidelis, interesse poterant; tuncque, suffragiis suis viva voce collectis, quem e numero presbyterorum diaconorumve præferebant, is demum electus censebatur pontifex Romanus; et ab episcopo Ostiensi aliisque præsentibus episcopis statim coram omni concilio manuum impositione consecrabatur. Succedebant laudes et acclamationes cleri et populi, qualis fuit illa confessorum qui, electo Cornelio primum adversi, et Novatiano adhærentes, demum ad partes Cornelii accesserunt cum his vocibus: *Nos Cornelium episcopum sanctissimæ catholicæ Ecclesiæ electum a Deo omnipotente et Christo domino nostro scimus*. Quæ acclamatio legitur in epistola ipsius Cornelii ad Cyprianum, non multum diversa ab ea quæ posterioribus sæculis obtinuit, apud Cencium et alios. Hanc electionis formam etiam aliæ servabant Ecclesiæ, exemplo apostolorum qui, Mathiam in Judæ traditoris locum subrogaturi, in frequenti fidelium cœtu id executi sunt. Consecratus denique pontifex mox ad apostolicas ecclesias communionis litteras dirigebat, ab eisque vicissim recipiebat: quales Cornelius Cypriano, quales Cyprianus Cornelio misit. Si quæ turbæ occasione electionis exortæ fuissent, eas componere nitebantur alii episcopi, quod præstitit Cyprianus in facto Novatiani contra Cornelium. Ejusmodi epistolas presbyteri, passim vero diaconi et subdiaconi, aliquando etiam acolythi perferebant. Præter illas litteras communicatorias Cyprianus, [CXI] audita Novatiani factione, alias litteras ab episcopis qui Cornelii electioni interfuerant requisivit, cujus facti inusitati rationem Cornelio reddit his verbis: *Quod autem scripta collegarum nostrorum qui illic ordinationi tuæ affuerant desideravimus, non veteres mores obliti novum aliquid quærebamus. Nam satis erat ut tu te episcopum factum litteris nuntiares, nisi esset ex diverso discrepans factio... cui rei sapiendæ necessarium duximus ut scribentium nobis inde collegarum nostrorum firma et solida auctoritas pararetur*. Quod idcirco visum est observare, quod primum illud fuerit discidium in Romani Pontificis electione, ac prima proinde adversus schisma consurgens cautela.

Parta Ecclesiæ pace, cum invidiosa res etiam paganis cœpisset haberi episcopatus Romanus, varias subinde turbas facessivit novi pontificis electio; factumque est ut in eligendo pontifice cleri populi que Romani suffragiis Romanorum imperatorum qui in Occidente rerum potiebantur, primum deinde, iis pulsis, Gothorum regum etiam accederet auctoritas. Non quod ipsi vel imperatores, vel reges, per se electioni interessent, sed quod missos suos Romam, qui nomine suo interessent, dirigerent; aut certe quando in electione dubia duo se pro pontifice gerebant, hi suo nutu quem vellent præferrent, quod contingit in Damaso et Ursicino, in Bonifacio et Eulalio, in Symmacho et Laurentio. Quanquam qui religiosiores erant imperatores neutrum ex illis duobus probabant, sed qui nova electione esset creatus. Hoc quippe censuit Honorius Augustus, ut ejus ad Bonifacium papam epistola probat. qui Bonifacius cum interpellaverat ut constitueretur ab eo ne in Urbe per ambitum unquam ordinaretur antistes. Porro missi illi id potissimum curabant, *ut in episcopatus electione concordia servaretur Ecclesiæ, ne per occasionem seditionis civitas vocaretur in dubium*, quemadmodum loquitur Fl. Basilius ab Odoacro post mortem Simplicii papæ missus pro Hilari electione. Huc etiam spectat Symmachi papæ decretum, ut in electione *vincat sententia plurimorum, sic tamen ut sacerdotio careat qui captus promissione non recto judicio, de electione decreverit*. Haud probabile aliud fuit Bonifacii II constitutum, quo sibi ipse successorem Vigilium deligebat; sed cum a sacerdotibus postea congregatis id fuisset improbatum, idem suum ipsius decretum igne consumpsit. Quales essent [CXII] tunc temporis novi pontificis communicatoriæ litteræ, testatur epistola Gelasii primi ad universos episcopos per Dardaniam constitutos. Porro in creando tunc pontifice triduum a morte decessoris (quod postea lege cautum est) fuisse exspectatum, probat Symmachi præfecti ad Honorium Augustum relatio de iis quæ Zozimo papa mortuo in creatione succes-

soris contigerunt ; ubi Eulalius, Bonifacii æmulus, *de exsequiis prioris episcopi a populo et a clericis ad ecclesiam Lateranensem adductus* ducitur, ubi *per biduum remoratus est, ut exspectaretur dies consuetus quo posset solemniter ordinari*, id est eligi. Hoc triduum cum in electione Gregorii VII, qui ipsa die mortis Alexandri II creatus est, servatum non fuisset, id postea Benno cardinalis aliique Gregorii adversarii ipsi objecerunt, quod triduum per id tempus nulla lege sancitum fuisse existimat Baronius, qui Bennonis criminationem hoc loco rejicit.

Gothis Italiæ ditione a narse patricio, Justiniani imperatoris duce, omnino exactis, Italiaque cum urbe Roma in orientalis imperii portionem redacta, insignior fuit in electione papæ mutatio usque ad Carolum Magnum. De hac mutatione Gregorium Magnum sciscitatus est Secundinus servus Dei inclusus, cui Gregorius respondit in hæc verba: *De ordinationibus vero apostolicæ sedis pontificum utrum post beatissimum virum Hormidam aliqua sint addita, vestra charitas requirit. Sed usque ad Vigilii papæ tempora expositas ordinationes præsulum esse cognoscas*, id est publice factas, cum tempore Vigilii quædam occultis ambientium cuniculis factæ sint, quas inter ipsa etiam Vigilii electio vitio non caruit. Ab eo igitur tempore sic res se habebat. Mortuo pontifice, sedis apostolicæ vacantis cura tribus præcipuis cleri ministris committebatur, scilicet archipresbytero, archidiacono, et primicerio notariorum. Ab his quamprimum de morte papæ nuntium significatur exarcho, quem Gothis pulsis Ravennæ instituerat imperator. Post justa defuncto persoluta, exactumque tridui jejunium, de eligendo pontifice tractabatur. Huic electioni intererant clerus, optimates, populus et milites, hoc est militum stationes, qui ad tutandam adversus Langobardos reliquam Italiæ partem Romæ potissimum et Ravennæ consistebant. De electione mox referebatur ad imperatorem, a quo petebatur expectabaturque factæ electionis approbatio. De ea item scribebatur [CXIII] ad exarchum, ad judices, archiepiscopum, et apocrisiarium Ravennæ, ut electioni faverent. Post datam ab imperatore approbationem, electus tandem ordinabatur ad confessionem beati Petri, ibique fidem suam profitebatur, moxque fidei suæ confessionem ad omnes Ecclesias dirigebat. Hæc omnia constant ex libro diurno Romanorum pontificum, cujus formulæ ab eo tempore, id est a medio sæculo sexto, in usu esse cœperunt. Porro electus non se gerebat ut pontifex ante confirmationem ; quod manifestum est ex epistola ad episcopos et presbyteros Scotiæ, apud Bedam relata sub hac inscriptione : *Dilectissimis et sanctissimis fratribus Thomiano*, etc., *Hilarus archipresbyter et servans locum sanctæ sedis apostolicæ, Joannes diaconus et in Dei nomine electus, item Joannes primicerius et servans locum sanctæ sedis apostolicæ*, etc., ubi Joannes, licet electus in Romanum pontificem, secundo tamen loco inscribitur ; nec alii dimittunt titulum qui eis ante electionem competebat, servantium scilicet locum sedis apostolicæ. Et tamen hi episcopos *fratrum* vocabulo compellant, quemadmodum Cyprianum Carthaginensem antistitem *presbyteri et diacones Romæ fratrem* vocant, in epistola 36 novæ Editionis, et in aliis.

Neque vero gratuita erat imperatoris confirmatio, sed sub certa pecuniæ pensione, quam Heraclius imperator sustulit sub Agathone papa, privilegio etiam concesso, ut electus pontifex non exspectata imperatoris aprobatione posset consecrari, quod Constantinus Heraclii pronepos etiam confirmavit. Vide quæ de Adriani primi electione dicta sunt in Musei tomo I.

Postquam vero Carolus Magnus, subacto Desiderio Langobardorum rege, qui Adriano papæ infestissimus erat, exarchatum Ravennæ atque Umbriæ et Piceni partem sedi apostolicæ a Pippino concessam eidem asseruisset, Adrianus, teste Anastasio, tanti *beneficii memor*, Romæ synodum CLIII episcoporum convocavit, et cum universa synodo tradidit *Carolo jus et potestatem eligendi pontificem, et ordinandi apostolicam sedem*, præter dignitatem patriciatus, quam ei concessit cum investitura episcopatuum. Hoc itaque Adriani decreto, quod Gratianus et Ivo retulerunt, statutum est ut is esset verus Romanus pontifex, quem Carolus rex Francorum suique successores Francorum reges consecrandum elegerent, sive jus [CXIV] eligendi pontificem a clero et populo ad unum regem translatum sit, sive electionis nomine confirmatio intelligatur, eum ad modum quo reges Francorum, qui natalium jure in regnum succedunt, a populo tamen electi non raro dicuntur apud veteres, id est, accepti et agniti. At sive hoc sive alio modo electionis vocabulum accipiatur, Carolus Magnus, mortuo Adriano, liberam eligendi successoris facultatem clero et populo reliquit, eamdemque libertatem ipse et filius suus Ludovicus augustus in creatione episcoporum singulis ecclesiis asseruerunt, sancito edito, quod ab aliis relatum est. Sed tamen eo pacto hæc libertas Ecclesiæ Romanæ concessa fuit, ut electi pontificis confirmatio et approbatio fieret per imperatores eorumve legatos, in quorum præsentia novi pontificis consecratio fieri solebat. Unde post mortem Gregorii IV, cum Sergius secundus electus fuisset, et non exspectata imperatoris auctoritate ordinatus, *Lotarius filium suum Ludovicum cum Drogone Mediomatricorum episcopo dirigit, acturos ne deinceps decedente apostolico quisquam illic præter sui jussionem missorumque suorum præsentiam ordinaretur antistes*, ut habetur in Annalibus Bertinianis, ad annum 844, quem locum Baronius sic legisset, mitius utique egisset cum Sigeberto, qui idem factum, quanquam alio modo, commemorat. Hic ritus viguit ad Adrianum tertium, qui statuto edito cavit ne deinceps in approbando et ordinando pontifice exspectaretur imperatoris auctoritas. Ex his intelligitur suspectam esse vulgatam Ludovici Pii sanctionem, quæ hunc usum remittit, absolutamque eligendi et consecrandi pontificis facultatem clero et populo Romano restituit ; quod quidem satis confutat Stephani IV decretum, statuentis ut electus *præsentibus legatis imperialibus* consecretur.

Post Adrianum tertium tumultuaria fuit passim papæ electio, usque ad principatum Ottonis Magni qui in electione pontificia summam sibi suisque posteris auctoritatem attribuit. Petrus Damiani, Alexandro secundo pontifice, ait in lib. I, epistola 20, electionem illam *per episcoporum cardinalium fieri debere principale judicium*, ita ut *secundo loco jure præbeat clerus assensum, tertio popularis favor attollat applausum ; sicque suspendendam esse causam, usquedum regiæ celsitudinis consulatur auctoritas, nisi periculum fortassis immineat quod rem quantocius accelerare compellat*. Quot turbas excitaverit sub Gregorio VII [CXV] ejusque successoribus hæcimperatorum auctoritas, nemini ignotum est. Tandem post multas ac diuturnas altercationes evicit Alexander tertius, ut a solis cardinalibus (quod Nicolaus II jam statuerat, sed obtinere nequiverat) Pontifex eligeretur, ita ut ex ritibus duæ partes in unum conspirarent. Nec difficile fuit Alexandro clerum removere ab hac electione, assumptis in ordinem cardinalium qui inter clericos præcipui erant, vel eorum officiis penitus exstinctis. Ita cardinales creati sunt prior seu archipresbyter Lateranensis, sancti Petri et sanctæ Mariæ Majoris archipresbyteri ; sancti Pauli, et sancti Laurentii extra muros abbates. Additi ad hos etiam septem Urbis episcopi, totidemque Ecclesiæ Romanæ præcipui officiales, ut primicerius, et secundicerius, protoscrinarius, sacellarius, arcarius, adminiculator, et primicerius defensorum, quorum munera vel omnino antiquata, vel mutatis nominibus intra cardinalium collegium inclusa sunt. Sublatis igitur vel auctis cleri capitibus, facile fuit ut vulgus clericorum hoc electionis jure privaretur. Atqui clero decedente, non ægre etiam populus antiquo jure cessit. Hæc fere

Onufrius. Quod non ita intelligendum, quasi sub Alexandro tertio primum cardinalium dignitas ad hunc auctoritatis apicem provecta sit, sed quod aucta in hunc modum dignitas clero et populo jus suum facile ademerit. Sane Petrus Damiani, in epistola mox laudata, sic extollit cardinales episcopos, *qui Romanum pontificem principaliter eligebant*, ut *non modo quorumlibet episcoporum, sed et patriarcharum atque primatum jura transcendere* asserat. Et quidem jam inde a tempore Gregorii VII præcipuas cardinalium in Romani pontificis creatione fuisse partes colligitur ex formula juramenti Henrici patriarchæ Aquileiensis electi, qui Gregorio fidem suam pollicetur, ejusque successoribus, *qui per meliores cardinales intraverint*, apud Baronium, ad annum 1079. Quanquam ipsius Gregorii electioni non modo cardinales, sed cæteri etiam clerici, *acolythi, subdiaconi, diaconi, presbyteri interfuerunt, præsentibus etiam abbatibus et monachis, consentientibus turbis utriusque sexus, et acclamantibus* Denique, ut paucis adsolvamus, sub Gregorio X institutum est conclave cardinalium ad novi pontificis electionem ; triplexque electionis modus, qui deinceps obtinuit, adinventus, scilicet per viam scrutinii, compromissi, vel Spiritus sancti, quæ omnia in libris nostris [CXVI] fuse explicantur, maxime in libellis XIII et XIV.

XVIII. *Ritus in consecratione pontificis olim servati.*

Electioni pontificis succedit ejusdem institutio, quæ duabus rebus peragituri ordinatione videlicet, ac inthronizatione. Ordinatio in Vaticana sancti Petri basilica, inthronizatio in Lateranensi fieri consuevit. In his non constans ordo. Nam etsi inthronizationem consecratio sæpius præcedere solebat : nonnunquam tamen inthronizatio præmittebatur, quemadmodum ex mox dicendis constabit. Quinam ritus cum in inthronizatione, tum in ordinatione ante sæculum XI observati sint, ex Anastasio et ex Ordinis Romani libellis discimus.

In Cononis creatione, quæ anno 686 contigit, hæc Anastasius commemorat : « *Cononem sacerdotes et clerus* unanimiter apud Lateranum elegerunt. Mox *omnes judices una cum primatibus exercitus, ad ejus salutationem venientes, in ejus laudes acclamaverunt Videns exercitus unanimitatem cleri et populi*, electioni factæ *consenserunt, atque in ejus decreto* cum eisdem *subscripserunt*. Demum iidem una cum clero et populo, *missos suos ad exarchum, ut mos erat, direxerunt*. » Electio itaque primo fiebat per clerum, deinde salutatio et acclamatio per judices et primates. Sequebatur consensus exercitus; omnium denique subscriptio in decreto, quod ad exarchum et ad imperatorem mittebatur. Addit Anastasius in creatione Stephani tertii, quæ in ecclesia beatæ Mariæ ad Præsepe facta est, « Stephanum inde in basilicam Salvatoris, quæ appellatur Constantiniana, deportatum ; atque intus inductum in patriarchum, *juxta morem* inthronizatum fuisse. »

Quænam fuerit novo pontifici facta salutatio, signantius explicat idem auctor, ubi de Valentini electione agit in palatio Lateranensi facta. Electus *condignis gloriæ laudibus et honoris amplitudine ad Lateranense patriarchium deductus* memoratur, *et in pontificali positus throno*, ejusque pedes *omnis Romanorum senatus osculatus est*, quod etiam in Leone IV servatum juxta *morem antiquum*. Id vero *salutationis* nomine appellat Anastasius. Postero die facta est Valentini consecratio in basilica sancti Petri, ut idem tradit; atque adeo inthronizatio consecrationem præcessit, uti etiam in Benedicto tertio.

[CXVII] Quo ritu celebrata sit ejusdem Valentini consecratio, tradit idem auctor his verbis: *Ejus consecrationis die sereno jam illucescente, cum lumine jam dictum antistitem ad beati Petri apostolorum principis ecclesiam omnes pariter Romani a palatio deducentes, Majestate divina auxiliante, in alto throno summum consecrare pontificem. Qui mox almificæ sedis culmina scandens beati Petri apostoli et cælestis regni clavigeri, divinis Deo laudibus et sacrificiis pie oblatis, amplo et magnifico Romanorum cœtu ad palatium*, scilicet Lateranense, *cum ingenti gaudio remeavit atque lautissimis dapibus sumptis, multis et diversis munerum donis sacram plebem et senatum populumque Romanum opime ditavit*. Tunc ergo hi errant consecrationis ritus, nempe ipsa novi pontificis consecratio ad sanctum Petrum; impositio ejusdem in sedem sancti Petri ; oblatio sacrificii per novum pontificem ; convivium ; munera in senatum et populum erogata, quæ *præsbyteria* vulgari nomine appellabant.

Antiquum illum ritum consecrandi pontificis fusius explicant Ordo Romanus et liber Diurnus Romanorum pontificum. *Psallunt secundum consuetudinem* (id est, canunt Psalmum illum qui, præmissa ad Introitum Antiphona, decantari solebat). *Procedit electus de secretario cum cereostatis septem, et venit ad confessionem* (nimirum sancti Petri). *Et post litaniam* (id est dicto minimum novies *Kyrie eleison* et *Christe eleison*) *ascendunt ad sedem simul episcopi et presbyteri. Tunc episcopus Albanensis dat Orationem primam super pontificem*, Adesto supplicationib. nost. *Deinde episcopus Portuensis dat Orationem secundam*, Propitiare, Domine, suppl. nost. *Postmodum adducuntur Evangelia, et aperiuntur, et tenentur super caput electi a diaconibus. Tunc episcopus Ostiensis consecrat pontificem ita*, Deus bonorum omnium, *in qua Oratione hæc addi debent ad locum*. Et idcirco famulo tuo N., etc. *Post hoc archidiaconus annectit ei pallium. Deinde ascendit ad sedem, et dat pacem omnibus sacerdotibus, et dicit* Gloria in excelsis Deo.

In consecratione episcopi, non a diaconis, sed ab episcopis duobus tenentur Evangelia super caput electi, cæteris qui adsunt episcopis manus super caput ejus imponentibus; quod non haberi *in auctoritate veteri, neque nova, sed neque in Romana traditione* asserit vulgatus Alcuinus, quanquam id diserte præscribit Sacramentarium Gregorianum. Nihil tamen ejusmodi [CXVIII] legitur in duobus libellis nostris, in quibus quædam præter jam dicta in Ordinatione pontificis observare licet, quæ referre non est, necesse, cum hic ad manum habeantur. Innocentius tertius unum addit, quod *solus pontifex Romanus (qui ante hymnum angelicum consecratur, et postmodum ipse Missarum solemnia incipit et perficit consecratus) in die consecrationis suæ valeat ordines celebrare*, quod Paschalem secundum præstitisse inferius videbimus.

Hoc in loco triplex quæstio sese offert : prima, an soli Ostiensi episcopo aliquando tributum sit ut se clusis aliis episcopis, pontificem consecrarit, quod ante Leonem secundum usu venisse Sigonius scribit, ad annum 682 ; secunda, annis qui ex diacono electus erat ad pontificatum, omisso presbyterii gradu, mox pontifex ordinaretur, quod in episcopis a Romano pontifice consecratis factum superius probavimus tertia denique, an in Pontificis inthronizatione ulla sit ante sæculum XI mentio sedis illius quam vulgus *stercorariam* vocat.

Primam quæsitionem contra Sigonium definit alter e duobus libellis nostris, qui de ordinatione agunt, in quo, uti in Ordine Romano, trium episcoporum mentio in pontificis ordinatione habetur. *Et accedit unus episcopus, et dat Orationem super eum, et recedit, et alter similiter. Accedit tertius, et consecrat illum.* Atqui hic libellus haud dubie scriptus est ante pontificatum Leonis II, cujus ordinatio si attente, prout in Gestis pontificum descripta est consideretur, inde etiam idoneum contra Sigonium elicietur argumentum. *Qui supra scriptus sanctissimus vir ordinatus est a tribus episcopis, id est Andrea Ostiensi, Joanne Portuensi, et Placentino Veliternensi, pro eo quod Albanensis Ecclesia episcoporum minime habuit.* Ubi cum rationem reddit auctor, quod pro Albanensi episcopo, cujus sedes vacabat, suffectus sit Veliterniensis, id argumento est morem antea fuisse ut cum Ostiensi

et Portuensi episcopis, Albanensis etiam ordinationi Romani pontificis ministraret. Certe ordinationes episcoporum a tribus episcopis, etiam ante Nicænum concilium, Romæ factas fuisse colligimus ex facto Novati, qui accitos Romam tres episcopos temulentos, hora decima inclusos, adumbrata quadam et inani manuum impositione, episcopatum sibi tradere coegit, scribente Cornelio papa in epistola ad Fabianum Antiochenum, apud Eusebium, [CXIX] in lib. VI, cap. 43, unico contentus quidem futurus, si unus ad consecrandum Romanum antistitem tunc sufficisset. Sigonium fortasse in errorem induxit Augustini male intellecta auctoritas, scribentis in Breviculo collationis contra Donatistas moris esse ut Romanum pontificem ordinet, *non aliquis episcopus metropolitanus, sed de proximo Ostiensis episcopus*. Quod non ita accipiendum, quasi hic solus fuerit, sed præcipuus Romani pontificis vice metropolitani consecrator. Nescio an aliquid lucis huic quæstioni afferri possit ex facto Eulalii, qui post Zozimi obitum de pontificatu cum Bonifacio contendit. Is quippe, ut in litteris cleri Romani ad Honorium Augustum legitur, *circumventis paucissimis presbyteris, exhibito etiam cum aliis Ostiensi episcopo, in locum sibi non debitum, incùstodito religionis ordine per ambitum prorupit*. Ubi cum audis Ostiensem episcopum *cum aliis* accitum fuisse ad Eulalium ordinandum, alios episcopos ejus ordinationi cooperatos fuisse vero proximum est. Hæc de prima quæstione.

Quæ de episcoporum ordinatione per saltum in superiori capite præmisimus, quoddam secundæ quæstionis præjudicium est, Romanæ sedis electum, si quando ex diaconis creabatur, prætermisso presbyteri gradu, pontificem fuisse ordinatum. Id autem conjicitur ex altero libello nostro, in quo ubi de pontificis electione mentio fit, hæc leguntur: *Eligitur unus de cardinalibus, de qualicunque titulo fuerit, tantum ut a præcessore sit pontifice ordinatus, aut presbyter aut diaconus, nam episcopus esse non poterit*. At vero in ejusdem electi consecratione nullum est discrimen electi diaconi aut presbyteri, sed una eademque pro utroque præscribitur ordinatio. Hanc conjecturam roborat exemplum Constantini contra Stephanum III, aliis IV, pro pontifice se gerentis, qui cum ex laico a factiosis electus fuisset, a Gregorio episcopo Prænestino primum clericus, deinde altero die suddiaconus atque diaconus, ac demum adveniente die dominico eo *pontifex ab eodem Gregorio et aliis duobus episcopis, Eustratio Albanensi, et Citonato Portuensi, consecratus est*, ut tradit Anastasius, nulla presbyterii commemoratione facta.

Quod si quis intrusi pontificis exemplo minus legitime hoc demonstrari posse existimet, duo alia afferimus legitimorum pontificum exempla, Valentini et Nicolai I, quorum ille ex [CXX] archidiacono, hic ex diacono electus, absque alia ordinatione pontifices creati sunt, quod ex Anastasio manifestum est. Valentinus quippe *statim a sua electione condignis gloriæ laudibus ad Lateranense patriarchium deductus et in pontificali est positus throno*. Deinde *ejus consecrationis die illucescente*, eumdem *ad beati Petri ecclesiam omnes pariter Romani a palatio deducentes, in alto throno summum consecravere pontificem; qui mox culmina scandens beati Petri, sacrificiis pie oblatis, ad palatium remeavit*. Nicolaus vero ubi apud Lateranensem basilicam *apostolico solio* impositus fuit, *postmodum in basilicam beati Petri deductus, præsente Cæsare consecratus est, apostolicaque sublimatus in sede factus est pontifex, et Missarum solemnia super sacratissimum corpus apostoli celebravit*. Vides utrobique nullam collati presbyteratus factam mentionem.

Quo vero tempore mos iste mutatus sit, non satis expioratum habetur. Jam contrarius ritus invaluerat sæculo undecimo, quo tempore Hildebrandus archidiaconus, post Alexandri II obitum electus, *infra hebdomadam Pentecostes in presbyterium ordinatus est et in natali apostolorum in Romanum pontificem consecratus*. Unde sub initia sæculi duodecimi Gelasius secundus, ex diacono item electus, non ante pontifex consecratus fuit quam presbyter ordinatus. Rem narrat testis osculatus, nomine Pandulfus, in libro de Romanis pontificibus. Qui Pandulfus, narrato electi in portum Cajetanum adventu multorumque ad eum episcoporum accessu, hæc subdit: *In quorum præsentia idem domnus papa per manus Lamberti Ostiensis, Petri Portuensis, et Vitalis Albanensis episcoporum, cooperantibus archiepiscopis et episcopis multis, assistentibus aliis viris religiosis, et cum Guillielmo duce Apuliæ Roberto principe Capuano, Richardo de Aquila aliisque baronibus aliarimis, qui tunc ei omnes fidelitatem fecerunt, existente clero ac populo infinito, sancto dictante Spiritu, et effectus est presbyter, et in papam Gelasius infra Kalendas Martii consecratus, ubi Petrum Rufum diaconem cardinalem, Baronem subdiaconum, et me Pandulfum ostiarium, qui hæc scripsi, in lectorem et exorcistam promovit, et plures aliosin minoribus gradibus ordinavit*. Ex his manifestum est Gelasium (quod de Gregorio etiam modo notabamus) seorsim accepisse sacerdotii gradum ante pontificatum, atque ita tempore intermedio Nicolaum primum inter et Gregorium VII ordinationem per saltum [CXXI] abrogatam fuisse in Ecclesia Romana. Id porro veri simile est contigisse occasione Photii objectionum, quarum una erat quod Romani per saltum episcopos ordinarent. Ex superiori autem Pandulfi testimonio probatur id quod ex Innocentio III superius observatum, nempe Romanum pontificem ipso die suæ consecrationis Ordines contulisse.

Superest investigandum quo tempore sedis illius lapideæ, quam vulgus *stercorariam* vocat, usus cœperit, quove tempore desierit. Qui istius sedis originem ad pseudopapissam Joannam referunt, facile ex hoc revincuntur, quod nulla ejusmodi sedis mentio ante sæculum duodecimum facta invenitur. Quod ut melius intelligatur, notare juvat hunc morem ab aliquot sæculis in novorum pontificum institutione observari solitum, ut electus, in ecclesiam Lateranensem introductus, primo in throno pontificali, qui in aspide illius basilicæ antehac exstabat, primo collocaretur ubi *omnes episcopos et cardinales*, ut loquitur Cencius, *ad osculum* admittebat; deinde *ad sedem lapideam, quæ dicitur stercoraria*, in porticu ejusdem basilicæ inter duas fores existentem, adduceretur, in eaque sederet, cum interim caneretur hic versiculus ex Psalmo CXXII: *Suscitat de pulvere egenum, et de stercore erigit pauperem*. Postea perductus ad capellam sancti Silvestri prope Lateranense palatium, ubi duæ erant sedes pertusæ porphyreticæ, primo sederet ab dextram in una ex illis sedibus, tumque claves basilicæ a priore sancti Laurentii acciperet in signum regiminis et correctionis; demum, ad sinistram in altera positus, easdem claves eidem priori restitueret. Hæc ex libro Cenci hic edito strictim referre visum est, ut omnes intelligant sedem illam quæ stercoraria dicta est non ita fuisse appellatam, quasi esset perforata (neque enim pertusa erat, uti oculis ipsi probavimus), sed quod pontifice in ea stante hæc Psalmi CXII verba canerentur, *et de stercore erigit pauperem*. Hæc sedes ex marmore constat, aliæ vero duæ ex porphyrite, supersuntque omnes cum supervacanea supellectile rejectæ in peristylio Lateranensi, ut in Itinere Italico diximus.

Harum sedium qui meminerit inveni neminem ante Pandulfum supra laudatum. Nam in creatione pontificum qui post Leonem IV (cui pseudopapissam illam successisse fabulantur) electi sunt, omnes in *solio patriarchali*, intra basilicam posito, collocati perhibentur, non vero in istis sedibus, [CXXII] quæ extra basilicam positæ erant. Sic Benedictum tertium, Leonis successorem, electores in patriarchium Lateranense perducentes, *pontificali solio, ut mos est pontificum, canaque consuetudo demonstrat, posuerunt*. Ex quo intelligitur nihildum novatum fuisse. Idem

contigit in Nicolao primo, quem *in patriarchium Lateranense introduxerunt, apostolicoque solio posuerunt*. Primus, ut mox dicebam, Pandulfus istarum sedium mentionem facit in Paschale secundo, cujus creationem hoc modo commemorat: *Sic eo diu renitente, a primis criniis et scribis regionariis mutato nomine sibi acclamatum est responsumque: Paschalem papam sanctus Petrus elegit. His aliisque laudibus solemniter peractis, chlamyde coccinea induitur a patribus, et tiara capiti ejus imposita, comitante turba cum cantu, Lateranum vectus, ante eam porticum quæ ducit ab australi plaga ad basilicam Salvatoris, quam Constantiniam dicunt, adducitur. Equo descendit, locaturque in sede quæ ibidem est, deinde in patriarchali. Ascendensque palatium, ad duas curules devenit. Hic balteo succingitur cum septem exinde pendentibus clavibus, et septem sigillis; ex quo sciat se secundum septiformem Spiritus sancti gratiam, sanctarum Ecclesiarum, quibus Deo auctore præest, regimini, in claudendo aperiendoque, tanta ratione providere debere- quanta solemnitate id quod intenditur operatur. Et locatus in utrisque, data sibi ferula in manum, per cæteram palatii loca solis pontificibus Romanis destinata, jam dominus, vel sedens, vel transiens, electionis modum implevit. Die altero, mense 6 die 14, primo consecrandus in pontificem, consecraturique pontificem pontifices, cum frequentia populi plebisque, basilicam beati Petri invadunt, etc.* Hæc modo ad propositum sufficiunt, in quibus multa occurrunt animadververtenda.

Primo, chlamys coccinea electo pontifici cum tiara tunc imposita est, cujus ritus idem auctor in Callisto secundo et Honorio item secundo mem init; et ante eum Petrus Damiani, in lib. I, epistola 20, Candaloum antipapam alloquens: *Habes nunc forsitan mitram, habes juxta morem Romani pontificis rubram cappam*, quo in habitu papa depictus exhibere solet in præclaro chartario Casauriensi, quod in bibliotheca regia servatur.

Deinde pontifex, Lateranum equo vectus, ad portam australem, quæ primaria est, equo descendens, locatus fuit in sede quæ ibidem erat, deinde in patriarchali. Ubi vides sedem illam [CXXIII] quæ in porticu basilicæ Lateranensis exstabat, distingui a patriarchali solio quod sub apside basilicæ positum diximus

Ad hæc electus deductus est ad palatium Lateranense, pervenitque *ad curules*, in quibus vicissim sedit, accepitque balteum cum septem clavibus totidemque sigillis. Hæ sunt duæ sedes illæ porphyreticæ, et quidem pertusæ, quas vidimus in claustro canonicorum Lateranensium cum prædicta sede stercoraria, quo nomine Cencius primus usus invenitur. Idem Pandulfus in Honorio secundo, nulla hujus sedis mentione facta, tradit pontificem electum *in syrnis quæ ante ecclesiam beati Silvestri sitæ sunt* compositum fuisse, quo vocabulo Pandulfus duas illas sedes porphyreticas significat. Eumdem ritum fuse describit in vita Cœlestini quinti Jacobus cardinalis, ubi agit de coronatione Bonifacii VIII. Ad hæc in epistola Pilei de Prata, archiepiscopi Ravennatis et cardinalis, ad Ludovicum Flandriæ comitem, quæ epistola exstat in Spicilegii tomo IV, agitque de electione Urbani VI, post ejus coronationem in Vaticana basilica factam' *ubi omnes diaconos cardinales sua manu pretioso corpore et sanguine Christi communicavit* de more, legitur eum cum Processione solemni conductum fuisse ad Lateranensem ecclesiam, *ibique in sedibus ordinatis secundum formam Romanæ Ecclesiæ inthronizatum*.

Ex his intelligi par est prædictarum sedium usum longe ante natam, auctore Martino Polono, pseudopapissæ fabulam in creatione pontificis invectum fuisse tametsi hujusce ritus causa ignoretur. Porro idem ritus perseveravit ad Leonem X, qui, pro more vectus Lateranum, *sedit in sedella apud portam ecclesiæ jacente ad latus dexterum*, ut Paris de Crassis in ejus diario scribit. *Postea itum est ad capellam sancti Silvestri. Et primo sedens quasi jacens, papa accepita priore canonicorum claves deinde ferulam. Et deinde illico papa surgens ivit ad aliam sedem, et jacuit; accepitque ab eodem priore canonicorum cingulum rubeum cum bursa, in qua sut duodecim lapides vitrei, qui etiam nunc ostenduntur; et statim papa surgens consignat ferulam et claves eidem priori; cingulum vero retinet, donec acceptam pecuniam argenteam de manu vel gremio camerarii ter projicit, dicens: Dispersit, dedit pauperibus*, etc. *Et mox deponit cingulum cum bursa, et vadit ad capellam Salvatoris* [CXXIV] Hactenus Paridis diarium.

In his Paridis verbis quædam occurrunt paulo diversa a Pandulfi narratione. Hic enim mentionem facit de balteo cum septem clavibus totidemque sigillis; ille vero cum balteo conjungit bursam, in qua duodecim lapilli erant. Paridi consentit Cencius, qui ait electum cingi zona rubea de serico, *in qua dependet bursa purpurea, in qua sunt duodecim sigilla pretiosorum lapidum, et muscus*. Eadem metrice reddit Jacobus cardinalis, ubi de coronatione Bonifacii VIII.

> .... Zonaque Pater succingitur illic,
> Ad quam purpurea bursa est appensa, lapillos
> Bis senos referens pretiosos, sculpta sigilla
> Et muscum, quæ magna notant præsagia, magna.

Sed tandem totus ille sedium ritus penitus abolitus est post Leonem X, cum Romanos fabulæ tam male inventæ quam facile creditæ pudere cœpit, cujus ritus origo hanc fabulam uno vel altero sæculo præcessit.

Opportune hoc loco addi potest id quod legitur in *Criminationibus Græcorum adversus Latinos*, tomo III Monument. Græc. Cotelerianorum, pag. 408, art. 16.

« Successor mortui papæ hoc modo constituitur. Eligunt eum qui eorum faciunt synodum, et viventem ad mortuum corpus adducunt, sumptamque manum illius qui sensu caret collo sentientis imponunt, hocque arbitrantur esse successoris unctionem et consecrationem. Atque is primus mox pro funere defuncti qui eum unxit sacrum facit, ac deinceps, tanquam optime unctus, strenue pontificalia munia obit.»

Verum hanc criminationem falsam esse, et ex facto ecclesiæ Alexandrinæ desumptam facile est cuivis æstimare.

De ornamentis pontificalibus passim agitur in libellis nostris, quorum antiquissimus est Ordo Romanus, qui hic ordine quintus. *Cæterum cambula seu baculo pastorali non utuntur summi pontifices, nec episcopi cardinales in Romana curia*, ut notat Jacobus Gaietanus in Ordinarii sui cap. 48.

Nec arbore erit adnotare in antiquioribus nostris libris pontificem, non *domini*, sed *domni* vocabulo solitum insigniri. Quod etiam Petri Damiani tempore usu venisse probat hic ejus versus de Alexandro secundo et Hildebrando tum archidiacono, quem, quia plurimun auctoritate pollebat apud pontificem, ipsius pontificis *dominum* appellat.

Plus domino papæ quam domno servio papæ.

Hinc est quod passim *domni* vocabulum, ubi de pontifice agitur, retinuimus pro veteri more, qui etiam ad sanctos olim transferebatur.

Porro ad stationes, quas jejunii diebus frequentabant pontifices, non raro excalceati procedebant; in aliis vero solemnioribus pompis equo albo vehi solebant, Ad quem locum referri potest id quod Gregorius Magnus ad Petrum Siciliæ subdiaconum scribit in lib. XII, epistola 30: *Præterea unum nobis caballum miserum, et quinque bonos asinos transmisisti, Caballum illum sedere non possum, quia miser est; illos autem bonos sedere non possum, quia asini sunt. Sed petimus ut si nos continere,* [CXXV] id est contentum reddere, *disponitis aliquid nobis condignum deferatis*. Et id certe exigit pontificia dignitas.

XIX. *Expenditur locus Socratis scholastici de prætermissis mysteriis sacris in Sabbatis apud Romanos, ubi de hebdomada et Dominica* mediana, *atque de variis ritibus qui strictim exponuntur.*

Postquam ea quæ ad triduum ante Pascha, adeoque ad Ordinationes sacras pertinent, fuse exposuimus, nunc quidam ritus, qui aliis temporibus occurrunt, paucis præstringendi sunt, ut ad Rituales libros nostros magis parati et expediti accedamus.

Et primo quidem sese offert Socratis scholastici locus ex lib. v, cap. 22, ubi ait, « cum omnes ubique terrarum ecclesiæ per singulas hebdomadas die Sabbati sacra mysteria celebrarent, Alexandrinos tamen et Romanos, vetustam quamdam traditionem præferentes, id facere detractasse. » Id non magis vero consentaneum videtur, quam quod eodem in loco idem auctor de Quadragesima affirmat, «eos qui Romæ sunt, tres tantum continuas hebdomadas ante Pascha, exceptis Sabbato et Dominico die, jejunare.» Nam Romanos sex ante Pascha hebdomadis tum jejunasse certum est ex Cassiano, et ex Leone Magno, Socrati æqualibus tempore, sed auctoribus superioribus ; nec minus exploratum est apud Romanos veteres Sabbati in Quadragesima jejunium, imo et per totum annum, ut probat eruditus Quesnellius in Dissertatione sexta ad sanctum Leonem.

Ejusdem generis erratum esse quod de sacris mysteriis in Sabbatis apud Romanos prætermissis scribit Socrates, mihi prorsus persuasum est. Primo nullum hujusce rei vestigium apparet apud vetustos auctores. Imo in antiquissimis Codicibus liturgicis Missæ propriæ in Quadragesimæ Sabbatis, uno aut altero excepto propter peculiares ratioñes, assignantur. Sic in Sacramentario Gelasiano, sic in Gregoriano, sic in libro Comitis, capitula epistolarum et evangeliorum in totum annum continente, qui Hieronymo licet falso tribuitur, antiquissimi tamen auctoris indubie est. Deinde hæc Socratis opinatio cum alia ejusdem videtur pugnare, cum dicit Romanos in Quadragesima tribus tantum hebdomadis jejunasse, exceptis [cxxxvi] Sabbato et Dominico die. Nam hæc a jejunio Sabbati exceptio quamdam importat solemnitatem, quæ sacris utique mysteriis celebranda erat. Ad hæc Innocentius I, in epistola ad Decentium, excipit unum Sabbati sancti diem a celebratione mysteriorum, ob peculiarem rationem, quæ perperam adduceretur, si aliis etiam totius anni Sabbatis ab iisdem mysteriis cessatum fuisset.

Unde vero errandi occasionem hausit Socrates? Fortasse ex epistola Innocentii I ad Decentium, quam videre potuit, male intellecta. Id ea enim pontifex rationem reddens quare in Sabbato sancto, uti et in Parasceve, sit jejunandum, ait id factum esse ob mœrorem apostolorum, qui per biduum illud jejuni permanserint. *Quod utique non dubium est*, inquit, *in tantum eos jejunasse biduo memorato, ut traditio Ecclesiæ habeat isto biduo Sacramenta penitus non celebrari.* Tum subdit : *Quæ utique forma per singulas tenenda est hebdomadas, propter id quod commemoratio diei illius semper est celebranda.* Hæc postrema verba facile in errorem inducere possunt lectorem incautum, quasi Innocentius non modo jejunium, sed etiam a mysteriis cessationem singulis anni Sabbatis assignare velit, tametsi de solo jejunio sit intelligendus, quod jejunium singulis per annum Sabbatis apud Romanos fuisse observatum, ex Augustino, Leone Magno aliisque auctoribus apud Quesnellium relatis, manifestum est.

De jejunio feriæ quintæ in Quadragesima apud ipsos Romanos major est difficultas. Nam si vulgatis pontificum Actis fidem habemus. Miltiades papa constituit ut nullus in Dominica, nec in quinta feria Quadragesimæ, jejunaret. *Unde*, infert Micrologus in cap. 50. *sanctus Gregorius in dispositione officiorum quintam feriam infra Quadragesimam vacantem dimisit, ut, quia festiva erat sicut Dominica, etiam officio dominicali honoraretur. Sed quia eadem feria jejunium postmodum applicata est, ut reliquæ, Gregorius junior*, nempe secundus, *statuit esse solemnem officiis undecunque collectis, et maxime ex æstivalibus Dominicis. Unde et Antiphonæ ex Dominicalibus Evangeliis quintis feriis adhuc ascriptæ reperiuntur*, etc.

Et quoniam in hunc locum Quadragesimæ mentio recurrit, paucis agendum videtur de hebdomada *mediana*, quæ quartam Quadragesimæ Dominicam proxime subsequitur, deque [cxxxii] Dominica Passionis, quam *sedes apostolica medianam voluit nuncupari*, ut in libellis nostris legitur. Hujus appellationis originem inquirens vir clarissimus Henricus Valesius, in Socratis lib. v, cap. 22, inde argumentum deducit ad confirmandum Socratis opinationem, Romanos tribus tantum hebdomadis ante Pascha jejunasse in Quadragesima ; nec aliam causam cur Dominica de Passione *mediana* dicta sit se invenire ait, *quam quod ex tribus hebdomadis quibus Romani in Quadragesima jejunabant hæc erat secunda Dominica*, ac proinde media seu *mediana*. Verum, pace magni viri dixerim, hæc ratio admitti non potest, tum quia sex hebdomadis ante pascha Romanos tum jejunasse constat, ex Leone Magno et Cassiano, tum quia hebdomada Dominicam Passionis præcedens, quæ in Socratis sententia fuisset Romanæ Quadragesimæ prima, æque *mediana* dicta est ab antiquis, ut a Pelagio papa I apud Holstenium in Collectione Romana : *Veniente mediana septimana Paschæ unumquemque per officia quæ prædiximus promovere non differas* ; et ante eum a Gelasio I, in epistola 9, cap. 11. *Ordinationes etiam presbytorum et diaconorum, nisi certis temporibus et diebus, exercere non debent, id est quarti mensis jejunio, septimi et decimi ; sed et etiam Quadragesimalis initii ac medianæ Quadragesimæ die Sabbati jejunio circa vesperam noverint celebrandas.* Ubi vides quadragesimalis initii Sabbatum distingui a Sabbato Quadragesimæ medianæ, quod alias unum idemque fuisset in Socratis sententia. Cur ego, inquis, dicta est hebdomada quarta Quadragesimæ *mediana*, eodemque vocabulo designata Dominica Passionis? Hanc opinior ob causam, quod cum sex Quadragesimæ hebdomades in duas partes æquales dividi possint, prima secundæ partis hebdomada dici potest *mediana*, quasi prima post mediam Quadragesimam ; et quia Quadragesimæ caput a feria secunda incipiebat, Dominica Passionis hebdomadam medianam subsequens itidem *mediana* vocabatur.

1. Sed his omissis ut ad alios quosdam ritus procedamus, in primis notanda occurrunt in Ordine Romano bibliothecæ Vallicellanæ et Sanctigallensis hæc verba de legendis passionibus sanctorum : *Passiones sanctorum vel gesta ipsorum usque ad Adriani tempora tantummodo ibi legebantur, ubi ecclesia ipsius sancti vel titulus erat. Ipse vero a tempore suo renuere*, id est mutare' *jussit, et in ecclesia sancti Petri legendas esse* [cxxviii] *constituit.* Itaque ante Adrianum primum passiones sanctorum non legebantur in basilica Vaticana, nec etiam in Lateranensi ; idque de tempore Gelasii primi patet ex ejus decreto de canone librorum sacrorum. Vide Thomasii Antiphonalia pag. 495.

2. Idem auctor ibidem observat, pag. 12, *Ecclesiam Romanam antiquitus non admisisse hymnos in divinis officiis.* Idque manifestum est tum ex Amalarii Supplemento, tum ex libris Benedicti canonici et Cencii camerarii hic editis, ex quibus apparet hunc morem ad sæculum xii perseverasse. Eumdem ferme retinuerunt Ecclesiæ Lugdunensis et Viennensis, in quibus nulli hactenus Hymni ad Vigilias nocturnas et Laudes matutinas, imo nec ad Vesperas cæteraque horas præter Completorium ; in quo etiam Romana Ecclesia primum ab aliquot sæculis Hymnos admisit, deinde alios in singulis officiis. Lege Radulfum, decanum Tungrensem, propositiones 13. Thomasius sibi objicit hoc loco Udalricum in Consuetudinum Cluniacensium lib. ii, cap. 32, ubi fi

mentio Hymnorum Ecclesiæ Romanæ. Verum id de particularibus quibusdam Urbis ecclesiis vir doctus interpretatur, tametsi sanctus pater Benedictus in Regula sua Hymnos Ambrosianos laudat, præcipitque cantari. Ubi obiter in mentem reccurrit id quod Leo Marsicanus scribit in Chronici Casinensis lib. II, cap. 97, tunc, id est pontificatu Stephani decimi, *Ambrosianum cantum in Ecclesia ista Casinensi cantari penitus interdictum* fuisse ab eodem Stephano, qui antea Casinensis abbas fuerat, Fridericus appellatus. In quo autem differret cantus Ambrosianus a Romano, docet idem qui supra Radulfus decanus Tungrensis, propositione 12.

3. In Vigiliis nocturnis, cum lectiones singulæ essent finiendæ, diaconi præcinebant *Tu autem*, uti Benedictus canonicus et Cencius præscribunt hic, pag. 123 et 174, quod indicium est etiam tunc lectiones protractas fuisse ad arbitrium præsidentium. Carolus Magnus, teste monacho Sanctigallensi, earum finem sibilo linguæ significabat. In Ecclesia Rhemensi nostro etiam tempore lectio prolixior, quæ ante Completorium fit in Quadragesima, absolvitur uno sacerdote *Tu autem* præcinente, quod clericus lectionem canens prosequitur et finit.

4. Cum incensatur pontifex, siquidem fuerit stans, a stante incensatur ; si sedens, a genuflectente. Cujus diversitatis [CXXIX] ratio hæc reddi potest, quod ex secundo Ordine Romano hic edito, num. 9, *thuribula ad nares hominum feruntur, et per manum fumus ad os trahitur*, quod vix fieri posset, si pontifici sedenti thus a stante admoveretur.

5. Ecclesia Lateranensis, referente Joanne Diacono hic edito, *reservans apostolicam institutionem, nonnisi Dominica in officiis utitur Oratione, quoniam aliæ Orationes postea sunt super additæ*, scilicet quas vocamus Collectæ. Hunc ritum notavit Guillelmus Durandus, in lib. IV, cap. 14. Idem ritus olim vigebat in Ecclesia Pictavensi, ut probat Fulberti episcopi Carnutensis epistola 79. *Finitis capitulis post Orationem Dominicam, ubi dicitur*, Domine, exaudi Orationem meam, *statim esset subdenda Oratio, quæ ex libro Sacramentorum recitatur. Patere tamen Ecclesiam retinere suum usum ad præsens*. Sanctus Benedictus, in regula sua post Orationem Dominicam *Missas* fieri præcipit, id est, demissionem seu discedendi facultatem, ut multi interpretantur, tametsi nonnulli commentatores, etiam antiquiores hanc dimissionem adjuncta Collecta factam existimant.

6. De prædicta ecclesia Lateranensi id memoratu dignum est quod scribit Petrus Abaelardus in epistola 5 ad Bernardum abbatem Clarævallensum : *Antiquam certe Romanæ sedis consuetudinem nec ipsa civitas tenet, sed sola ecclesia Lateranensis, quæ mater est omnium, antiquum tenet officium, nulla filiarum suarum in hoc eam sequente, nec ipsa etiam Romani palatii basilica*. Quod si ita est, quisquis veteres Romanæ Ecclesiæ ritus accurate indagare cupit, studiosius ea legere debet quæ pertinent ad ecclesiam Lateranensem.

7. De communione paschali quædam habet Petrus Amelii in cap. 85, quæ, quia superius non indicavimus, hoc loco breviter attigisse quo fortasse operæ pretium fuerit. Et primo quidem ait iste auctor in Missa pontificia, quæ die Paschæ celebrata fuisset, omnes et singulos, quicumque *vere confessi et pœnitentes essent, atque corde contriti*, potuisse a papa sacram communionem accipere *absque licentia episcopi, plebani, vel alterius majoris* ; deinde iisdem omnibus *qui communicassent de manu papæ* porrectam a diacono fistulam *ad bibendum de Christi sanguine* (atque adeo constat sub finem sæculi XIV communionem saltem paschalem in Missa pontificia fuisse celebratam sub utraque specie, quæ observatio referenda est ad [CXXX] ea quæ superius hoc de argumento diximus in cap. 9) ; denique post sanguinis perceptionem quemlibet bibisse *modicum de vino cum calice de manu sacristæ vel acolythi calicem tenentis*.

8. Postremo in sepeliendis corporibus illustrium defunctorum id olim apud Italos, nedum Romæ, servabatur, ut loculi in locis sublimibus ponerentur, quod Mediolani in portico ecclesiæ sancti Nazarii observare licet. Verum anno 1561 Pius IV statuit (quod refert Joannes Franciscus Firmanus in diario suo) ut deponerentur *capsæ defunctorum, quæ erant in muris ecclesiæ in altum ; et fuit mandatum ordinariis ut fieret in eorum ecclesiis, quod fuit multis in locis executum non sine vivorum dolore*. Sic Mediolani Carolus Borromæus, sanctissimus ille antistes ac Pii nepos, corpora Trivultiorum, quæ in prædicta porticu sancti Nazarii sublimibus locis locata erant, humo infodi curavit, loculis tamen in summo vacuis relictis.

9. Hujus loci occasione observare lubet, etiam primis olim Christianis visum nefas ut suorum corpora cum gentilium cadaveribus communi conditorio tumularentur. Quod cum secus attentasset Martialis episcopus quidam Hispanus, graviter hac de re conquestus est Cyprianus in epistola synodica adversus eumdem Martialem et Basilidem libellaticos episcopos : *Martialis quoque, præter gentilium turpia et lutulenta convivia, et collegia diu frequentata, et filios in eodem collegio exterarum gentium more apud profana sepulcra depositos, et alienigenis consepultos*, etc. Ex quo intelligitur quantum a vero abberrent qui existimant Romana cœmeteria, in quibus Christianorum corpora primitus condebantur, profanis etiam et gentilibus communia fuisse. Quanta autem in his fuerit Prudentii ævo fidelium, imo sanctorum ibi sepultorum multitudo, docet Prudentius ipse in Hymno de sancto Laurentio :

> Vix fama nota est abditis
> Quam plena sanctis Roma sit,
> Quam dives urbanum solum
> Sacris sepulcris floreat.

Ex illis porro cœmeteriis corpora sanctorum jamdudum erui solita testatur inter alios Gregorius tertius, epistola quæ est 116 inter Bonifacianas, ad Otgarium episcopum Moguntinum, [CXXXI] cujus epistolæ verba referre juvat : *De corpore vero sancto quod nobis humiliter vestra quæsivit prudentia quod dirigeremus non habuimus, quoniam cuncta sanctorum corpora prædecessores nostri nobiscum communiter detulerunt, et unumquodque eorum Ecclesiis noviter dedicatis summa veneratione condidimus. Proinde benevolentiam vestram precamur, ut nobis spatium inquirendi diligentius præbeatis, quatenus corpus sanctum invenire valeamus ad vestram complendam petitionem ; et si inventum fuerit, vestra nobis credere dignetur industria, statim quod petistis perficiemus. Modo vero illud non misimus, quia inquirentes nequaquam invenire valuimus.* Quod si eadem modo religio et diligentia in perquirendis secernendisve sanctorum corporibus adhiberetur, longe difficilius esset, evacuatis fere celebrioribus cœmeteriis, sanctorum corpora cum certis et indubitatis sanctitatis, nedum martyrii, indiciis reperire. Verum fortasse Gregorius loquitur de sanctis ex nomine cognitis, propterea quod tunc temporis non ferret, quæ nostris temporibus obtinet, consuetudo ut baptizatorum, quos vocant, sanctorum corpora pro veris ac indubitatis reliquiis sacris distribuerentur. Sed de his hactenus.

XX. *De confessione beati Petri in basilica Vaticana Quid* rugæ, *quid* regiæ, *et* regulares *apud scriptores ecclesiasticos? De variis modis asservandi Eucharistiam apud Romanos. Quid* capsa *in concilio Arausicano ? Quid* turris *Gregorio et Venantio Fortunato ?*

Quoniam his in libris frequens mentio est de confessione beati Petri, quædam hoc loco de ea breviter observare quidam operæ pretium duximus. Et primo quidem *confessio* hoc in loco apud ecclesiasticos scriptores Latinos nihil aliud est quam apud Græcos *Martyrium*, seu locus in quo reliquiæ seu corpora martyrum asservabantur. Cur vero confessionis no-

mine in primis donatum sit beati Petri apostoli sepulcrum, Onufrius hanc elicit rationem ex Actis octavæ synodi CP., actione quarta, quod nullus peregrinus in basilicam sancti Petri admitteretur quin prius libellum fidei sæ edidisset, quod ad confessionem beati Petri fieri solutum affirmat. Verum cum confessio ipsa in intima basilicæ parte locata esset, prius in basilicam advenis concedebatur ingressus [CXXXII] quam fidei professionem emisissent. Simplicius est ut confessio inde appellata dicatur, quod sit locus confessoris seu martyris. Alii alias afferunt rationes, quæ non sunt hujus loci.

Quod vero ad confessionem beati Petri, imo ad ejus basilicam quisquam non admitteretur, nisi prius suam ipsius fidem probasset, colligimus ex Optati lib. VI, ubi de Macrobio pseudepiscopo Donatista Romæ degente agens : *Denique*, inquit *si Macrobio dicatur ubi illic sedeat, nunquid potest dicere In cathedra Petri ? quam nescio si vel oculis novit, et ad cujus memoriam non accedit, quasi schismaticus.* Verum id etiam de qualibet ecclesia catholica urbis Romæ interpretandum esse probant sequentia ejusdem Optati verba : *Ecce præsentes sunt ibi duorum memoriæ apostolorum ; dicite si ad has ingredi potuit, ita ut obtulerit illic, ubi sanctorum memorias esse constat.* Hinc est quod non prius Polycarpus sacra fecit in ecclesia Romana quam potestatem hujus rei ab Aniceto pontifice accepisset.

Hujus loci occasione non est omittendum quod superius nobis excidit, Romæ peculiarem morem exstitisse ut adulti qui ex paganis ad christianam fidem accedebant, *ad horam profitendæ fidei, verbis certis, conceptis retentisque memoriter, de loco eminentiore in conspectu populi fidelis*, Symbolum redderent ante baptismum, quod a Simpliciano servatum tradit Augustinus in lib. VIII Conf., cap 3.

Revertor ad sancti Petri confessionem, quam ita describit Gregorius Turonensis episcopus, in lib. I de gloria Martyrum, cap. 28. *Hoc sepulcrum, sub altari collocatum, valde rarum habetur. Sed qui orare desiderat, reseratis cancellis quibus locus ille ambitur, accedit super sepulcrum ; et sic fenestella parvula patefacta, immisso introrsum capite, quæ necessitas promit efflagitat. Nec moratur effectus, si petitionis tantum justa proferatur Oratio. Quod si beata auferre desiderat pignora, palliolum aliquod momentana pensatum jacit intrinsecus, deinde vigilans ac jejunans devotissime deprecatur ut devotioni suæ virtus apostolica suffragetur. Mirum dictu ! si fides hominis prævaluerit, a tumulo palliolum elevatum ita imbuitur divina virtute, ut multo amplius quam prius pensaverat. ponderaret, et tunc scit pui levaverit, ejus gratia sumpsisse quod petiit. Multi enim et claves aureas ad reserandos cancellos beati sepulcri faciunt, qui ferentes* [CXXXIII] *pro Benedictione priores accipiunt, quibus infirmitati tribulatorum medeantur. Omnia enim fides integra præstat. Sunt ibi et columnæ elegantiæ, candore niveo, quatuor numero, quæ ciborium sepulcri sustinere dicuntur.* Hactenus Gregorius Turonensis.

Non unica, sed duæ ad beati Petri sepulcrum fenestellæ erant, superior et inferior, quæ *cataractæ* appellantur in suggestione altera legatorum Germani et Joannis episcoporum nomine Justiniani Comitis ad Hormisdam, ubi hæc verba : *Unde si et beatitudini vestræ videtur, sanctuaria beatorum apostolorum Petri et Pauli secundum morem ei largiri præcipite ; et, si fieri potest, ad secundam cataractam ipsa sanctuaria deponere vestrum est deliberare.* Quippe longe major prærogativa censebatur, si ex secunda fenestella panni super loculum sacrum inferrentur, quod videlicet ex hac propior esset sacri corporis contactus. Id genus fenestella erat ad Memoriam seu oratorium beati Stephani in civitate Uzalensi, testante Evodio in lib. I de Miraculis ejusdem sancti martyris, cap. 13, quo cum quidam civis Uticensis paralysi pedum et linguæ affectus accessiset, recuperato pedum officio *exuens sibi manicam tunicæ suæ, et eo quod orarium non haberet, fenestellam memoriæ ad interiora loca sanctarum reliquiarum manu injecta mittebat ; atque inde rursum dexteram reducens, ori suo admovebat, et linguam contingendo, paulatim nodos loquendi gratia fidei resolvebat*, Ideo autem ejusmodi fenestellæ dicebantur cataractæ, quod firmis porticellis (nam firmiores portæ sic appellantur) essent præcluse.

Quod attinet ad pannos qui super corpus beati apostoli cum precibus et jejuniis inferebantur, *brandea* vocantur a Gregorio Magno. Eodem ritu pallia pro archiepiscopis sacrari mos erat, quæ *de corpore beati Petri* sumpta dicebantur. Idem legitur de orariis ordinandorum in libello nono nostro. Nec vacat exemplo quod Gregorius Turonensis antistes superius dixit, ad genus pannos in *momentana* seu statera ponderari solitos, antequam super tumulum sacrum immitterentur, ut ex majori quod inde accedebat pondere gratia virtutis accepta sentiretur. Idem quippe actitabatur ad tumulum sancti Martini, ex eodem auctore, in lib. I de Miraculis ejusdem sancti, cap. 11, ubi de Callæcis Suevis, qui *partem pallii serici pensatam super beatum sepulcrum posuerunt, dicentes : Si invenimus gratiam* [CXXXIV] *coram expetito patrono, quæ posuimus plus insequenti nocte pensabunt, eruntque nobis in Benedictionem posita, quæsita per fidem. Vigilata ergo una nocte, facto mane quæ posuerant pensitabant ; in quibus tanta beati viri infusa est gratia, ut tandiu elevarent in sublime æream libram, quantum habere poterat quo ascenderet momentana.* Denique ensis quo novus imperator in solemni sua inauguratione accingendus erat *desuper confessione sancti Petri* tollebantur, singulari privilegio, quod regibus non erat concessum, ut in Ordinario Jacobi Gaietani legimus.

Ad eamem etiam confessionem peccatorum expiatio per sacramentum pœnitentiæ fiebat. Id patet ex Petri Damiani epistola seu opusculo 53, ad Agnetem Augustam, ad quam ita Petrus scribit : *Sed ut his qui ad apostolorum limina confluunt sanctæ devotionis tuæ salubriter imitentur exemplum, sub arcana quoque beati Petri confessione ante sacrum altare me sedere fecisti, ac per lugubres gemitus et amara suspiria ab ipsa quinquenni infantia tenera adhuc et nuper ablactata levitate cœpisti, et tanquam illic ipse beatus apostolus corporaliter præsideret, quidquid subtile vel minutum in humanitatis tuæ potuit titillare visceribus, quidquid in cogitationibus vanum, quidquid præterea subrepere potuit in sermone superfluum, fidelibus est relationibus evolutum. Ad quod mihi visum est ut nihil aliud confitenti pœnitentiæ pondus injungerem, nisi ut illud divinæ legationis elogium iterarem : Age quod agis, operare quod operaris*, etc. Quod quidem (ut id obiter notem) haud satis concordare videtur cum ejusdem Petri sententia in opusculi 13, capp. 6 et 7, ubi arguit quosdam monasteriorum rectores, qui *quibus libet a sæculo renientibus, etiamsi graviter lapsi essent, aliam pœnitentiam non imponebant, nisi ut communem monasterii ordinem servarent.* De beati Petri confessione ejusque consuetudinibus multa leges in appendice ad Ordinem 11.

His quædam addenda essent de modo administrandi pœnitentiæ sacramentum in Ecclesia Romana. Verum jam longius progressis satius videtur lectorem ad sequentium libellorum lectionem remittere, maxime ad Ordinem Romanum, qui hic ordine decimus est, ubi multa de pœnitentiæ sacramento deque communione infirmorum præclare præscribuntur. Hæc commonio unctionem quam vocamus extremam [CXXXV] subsequebatur, ex decimo libello ; sed contrarius usus paulatim invaluit ab ineunte sæculo, tertio decimo, cujus mutationis originem ac rationem exposuimus in præfatione ad sæculum primum Benedictinum.

Quoniam vero his in libellis et apud veteres scriptores ecclesiasticos, Anastasium et alios, quædam obscuræ voces nonnunquam occurrunt, eas in antecessum hic explicare juvat.

Et primum quidem sese offert *rugæ* vocabulum, de

cujus significatione lis est apud eruditos. Cæsar Bullingerus, habita Latinæ vocis ratione, *rugas* interpretatur *strias in marmore vel metallo, seu canaliculos et sulcos rugarum instar, quæ in senum fronte contrahuntur ; vel tabulas ex auro et argento rugosas et striatas.* Alii plerique omnes eamdem vocem *rugas* ad Gallicam originationem revocantes, *vias seu semitas, similitasve* ita dictas existimant, quas nos Galli *rues* appellamus. In his eruditissimus Cangius ait, *per rugam videri intelligi viam in ipsa æde sacra ante presbyterium, qua in illud pergit pontifex sacra facturus.* Ab hac sententia parum recedit illustrissimus Ciampinus in cap. 14 de Azymo, ubi tum varia de rugis loca, tum varias de ista voce auctorum sententias accurate exponit, quas hic repetere non est necesse.

Verum ut de hac voce certa possit ferri sententia, quædam in primis consideranda sunt : 1° rugas quid solidum, et ex materia solida, maxime ex argento, constitisse, imo auro gemmisque ornatas fuisse, quod patet ex variis Anastasii locis, ut in Leone III : *Fecit autem in basilica beati Andreæ ad beatum Petrum apostolum rugas argenteas, pensantes libras octuaginta* : et in Paschali I : *Fecit in ecclesia beatæ Dei Genitricis, quam vocant Dominicam, rugas ex argento, pensantes libras sexaginta sex.* Ex his aliisque locis, quæ brevitatis causa omittimus, intelligatur rugarum nomine vias seu semitas non significari, si pro spatio ipso semitarum usurpetur, quandoquidem rugas non quid inane et vacuum, sed quid solidum fuisse constat. Neque ob eamdem rationem *rugæ* de aditu ipsio portarum, quæ ad presbyterium ducebant, explicari potest. 2° Rugæ aliæ majores erant, aliæ minores, quæ et *rugulæ* dicuntur. Idem Anastasius in Paschale I : *Fecit etiam et ante vestibulum altaris rugas majores ex argento, pensantes libras septuaginta et octo.* 3° *Paria sex rugarum de aurichalco* habet idem auctor in Sergio II. [CXXXVI] atque eodem, ut verisimile est, sensu, in Leone III *rugas majores ante secretarium numero duodecim.* Quod multo minus semitis aptari potest. 4° Rugæ erant in ingressu presbyterii, cum ex parte virorum, tum ex parte mulierum : erant et in capite presbyterii ante confessionem ; erant et in vestibulo altaris. Anastasius, in Stephano IV : *Fecit rugas in presbyterio a parte virorum et mulierum ex argenteo purissimo, pensantes libras centum triginta, necnon et alias rugas in caput presbyterii ante confessionem.* In Leone III : *Investivit rugas ante ingressum altaris ex argento purissimo.* Et in Paschali I : *Fecit etiam ante vestibulum altaris rugas majores ex argento.* 5° Erant et rugæ minores seu regulæ intra et extra confessionem. Anastasius, in Paschali I *Confessionem cum rugulis suis interius exteriusque vallantem pulcherrime compsit.* Quod postea alio in loco repetit idem auctor. 6° Rugæ seu regulæ insertæ erant cancellis, qui eas continebant fulciebantque. In Leone IV : *Fecit rugulas de argento fusiles cum cancellis in ingressu presbyterii et confessionis.* Et in Nicolao I : *Porro in purpuris marmoribus, quæ ante corpus beati Petri apostoli rugas argenteas retinent, dextra lævaque duas cruces argenteas offerens posuit.* 7° Denique rugis impositæ erant regulares, ex quibus vela et imagines dependebant ante rugas, ut mox videbimus.

Ex his omnibus indubitanter conficimus, rugas seu rugulas nihil aliud esse quam portas [a], porticellas, fenestellasve, quæ tum ad ingressum presbyteri, tum in vestibulo altaris, tum infra et extra confessionem erant, tum denique cancellis intermistæ ; atque inde vocem Italicam *ringuieres*, quæ fenestellas ciboriorum hodie quoque significat, derivatam fuisse. His enim portis, porticellis, fenestellisve omnia quæcumque superius retulimus, facile et commode aptari possunt ut conferenti statim apparebit. *Rugarum paria* erant portæ seu porticellæ bipatentes, ut passim in cancellis. *Rugulæ*, quas interius in confessione fuisse præmisimus, nihil aliud erant quam fenestellæ illæ, de quibus in superiori capite egimus. Sane Torrigius in cryptis Vaticanis rugas januas interpretatur. Unde in primo nostro Ordine Romano, ubi acolythi *rugas* observare dicuntur, Codex Colbertinus præfert *regias*, quæ vox portas significat.

Quanquam vocabulum *regiæ* latius tantisper patere videtur, ut non solum portas, sed etiam valvas seu cancellos eis [CXXXVII] adjunctos quandoque designent. Jacobus Gaetanus, in cap. 79 ad diem Cinerum : *Notandum quod camera ius papæ exit regias*, id est cancellos, *et dat cineres stando illis qui sunt extra.* Eadem verba habet Petrus Amelii, qui rursus in cap 18 scribei bullam quæ cardinali ad altare sancti Petri sacra faciendi potestatem facit *per totam diem pendere ante regias ;* et cap. 21, pontificem cereos distribuendi causa pergere *ad regias.* Ad hæc, cap. 56, ubi de distributione palmarum : *Vadit usque ad regias capellæ in parte dextra, et ibi projicit ramos et folia olivarum populo per foramina regiarum*, id est cancellorum. Denique, quod rem evincit, idem auctor *portam regiarum* memorat in capp. 76 et 78, quibus in locis regiarum nomine cancellos interpretari, ut nemo non videt, necesse est.

Non solum cancelli erant inter presbyterium et chorum cantorum, sed etiam inter presbyterium et altare. Unde et *rugæ erant ante ingressum altaris*, id est porticellæ, ut loquitur Anastasius in Leone III, seu *ante vestibulum altaris*, ut in Paschali I. Quapropter diaconus ordinandus, ex octavo nostro libello, stabat *ante rugas altaris*, idemque ad sacerdotium promovendus ducebatur *foras rugas altaris.*

Qui presbyterium a choro cantorum dirimebant cancelli *pogium* nonnunquam et *pectoralia* dicebantur, ut in Appendice primi nostri Ordinis Romani, num. 11 : *Ascendentibus diaconus in pogium, episcopi et presbyteri statuuntur in locis suis ; et schola*, scilicet cantorum, *ante altare* Hæc sedes erant singulorum ordinum tempore sacrorum. De pagio apposite Thomasius in scholiis ad Responsorialia : *Pogium* hoc loco sumitur pro iis marmoreis cancellis sive tabulis quibus sanctuarium a choro et ecclesia discernitur. Qui ita sunt in antiquis Urbis basilicis constructi, ut ex illorum parte posteriore gradus sanctuarii sive presbyterii sensim assurgant, ut qui in area sunt ejusdem sanctuarii, et iisdem pectore tenus inniti, et circumspicere inde totum ecclesiæ cœtum commode possint. *Pectoralia* vocarunt inferioris ætatis scriptores, quæ melius *Meniana* appellarentur. Videtur is proprius levitarum locus, qui, interdicto in presbyterio sibi concessu juxta priscos canones, decenter hunc locum tenebant, ubi, medii inter pontificem una cum presbyteris, ac chorum cantorum et populum, illis quidem ministrare, [CXXXVIII] his vero præesse tanquam inspectores ac monitores facile poterant. Pontifex namque contra altare in medio sub abside sedebat, episcopis ad dextram, presbyteris ad sinistram considentibus ; schola vero cantorum, cæterique subdiaconi ac clerici minores ante sanctuarium et altare in ecclesiæ sinu, in choro scilicet meniano, consistebant. Hactenus vir doctus et pius.

Ad hæc ergo sæpia seu meniana, quæ dimidaim hominis staturam vix excedebant, communio sacra porrigebatur ; cineres et palmæ distribuebantur, aliaque id genus laicis præstabantur, quæ in sanctuario fieri illorum temporum religio haud sinebat. De communione Augustinus, in sermone 392 novæ Editionis, num. 5 *: A communione se cohibeant qui sciunt quia novi peccata ipsorum, ne de cancellis projiciantur.* Leo papa IV, testante Anastasio, *secundum antiquam consuetudinem canonica auctoritate decrevit, ut dum sacra Missarum solemnia celebrantur, nullus ex laicis in presbyterio stare, vel sedere, aut ingredi præsumat, nisi tantum sacra plebs, quæ in administratione sacri officii constituta videtur.* Utinam vigeret hoc decretum etiam nunc apud omnes!

[a] Vide Sanctuar. Capuan., p. 48, ubi regulæ portæ dicuntur.

Tertio loco investigandum est quid sint *regutares*, qui super rugas positi erant, et ex quibus vela et imagines dependebant. Loca quibus id probes occurrunt apud Anastasium in Stephano IV, Adriano I, Leone III et Paschali I. Alii *cancellos fusiles*, quos Græci κιόνια vocant ; alii *virgas ligneas aut æreas quibus vela adducebantur reducebanturque*, hoc vocabulo designari volunt, quæ sententia nobis probatur. Ex illis regularibus dependisse imagines probat variis in locis Anastasius. In Stephano IV : *Fecit tres regulares argenteos super rugas, per quas ingrediuntur ad altare, ubi imagines in frontispicio constitutæ sunt* : et in Adriano I: *Posuit super eumdem regularem præfatas tres imagines*. Appensa erant etiam vela. In Leone III : *Vela modica de stauraci quatuor, quæ pendent in regulari ante imagines*. Atqui portis vela appendi solita nemo nescit ; quæ ut adduci reducique facile possent, his regularibus indigebant, aliquando ferreis æreisve, aliquando argenteis.

Præter hos regulares erant etiam trabes ad sustinenda vela, quæ trabes nonnunquam argentæ erant, ut in Leone III ; et quidem nonnullæ *super columnas altaris*. In Paschale I. [CXXXIX] *Vela quæ sacrum altare circumdant* habes in Gregorio IV.

Antequam hoc caput finio, juvat observare varios modos asservandi Eucharistiam apud Romanos, prout ex libellis nostris discimus.

Antiquior modus is esse videtur, ut in secretario seu sacristia servaretur, quo ex loco pontifici ad altare accedenti capsula Eucharistiam continens præferebatur. Hic modus tempore Gregorii XI perseverasse videtur saltem in basilica Lateranensi, quod innuunt hujus pontificis Constitutiones hic editæ, num. 18, ubi præscribatur ut vetera ejusdem ecclesiæ instrumenta in sacristia, *ubi est mensa Domini*, reclusa custodiantur.

Alius modus est ut Eucharistia servetur in altari seu principe, seu peculiari, qui posterior ritus hodie passim in Urbe viget.

Tertius modus, qui in sola sanctæ Crucis basilica obtinet, is est, quod Eucharistia pone majus altare ad summum basilicæ parietem, absque ara supposita servatur in vasculo patente, adjectis loco ornamentis, quod opus est Francisci Quignonii cardinalis.

Res Eucharistiam continens variis nominibus appellatur in libellis nostris : *conditorium*, *cophinum*, *armarium*, quod utrumque postremum Petrus Amelii pro uno et eodem habet. *Capsæ* vocabulo utitur primus Ordo Romanus, sed in diverso paulum significatu, nimirum ita ut capsa ad præferendam pontifici sacra facturo Eucharistiam sumatur, cum alia vocabula rem loco fixam significent.

Eodem in significatu *capsa* usurpari videtur in canone 17 concilii primi Arausicani : *Cum capsa et calix offerendus est, et admistione Eucharistiæ consecrandus*. Locus aliquanto obscurus exigit ut ei explicando paulisper immoremur. Is vero mihi sensus hujusce loci videtur, nempe ut una cum capsa, in qua sacra supellex initio Missæ ad altare, et fortasse etiam Eucharistia deferebatur, etiam et calix afferretur ; qui calix postea consecratus, immissa in eum Eucharistiæ de more particula, utramque speciem consecratam simul contineret, et quasi una eademque consecratione sacratus esset. Duæ itaque sunt prædicti canonis partes. Una, ut simul cum capsa deferatur calix ad altare. Altera, ut in calice simul utraque Eucharistiæ species conjungatur. Lemma capitis posteriori tantum [CXL] respondet, *Ut in unum propositio Sacramenti consecretur*.

Ejusmodi capsam alio nomine *turrem* appellat Gregorius episcopus Turonensis, in lib. I de Gloria martyrum, cap. 86, ubi diaconus quidam impurus, *cum tempus ad sacrificium offerendum advenisset, acceptam turrem, in qua ministerium dominici corporis habebatur, ferre cœpit ad ostium*, unde ex secretario in basilicam aditus erat : eoque *templum* ingresso, *ut eam altari superponeret, elapsa de manu ejus capsa feretur in area*. Non dubium quin *ministerii dominici* nomine sacra supellex designetur ; sed Eucharistiam in illa simul contentam fuisse censuit sanctus Odo abbas Cluniacensis in Collationem, lib. II, cap. 32, ubi pro turri capsam cum Gregorio substituit, *qui dum capsam cum corpore Domini deferret*, etc.

Favet huic interpretationi Venantii Fortunati carmen *in turrem* Felicis episcopi Bituricensis, quam turrem ejusdem generis esse atque illam Gregorianam nemo inficiari potest. Atqui hæc turris Felicis continendæ Eucharistiæ inserviebat, ut probat hoc distichon, quod est in lib. III, carm. 13 :

> Quam bene juncta dicent, sacrati ut corporis Agni
> Margaritum ingens aurea dona ferant !

Non igitur absque fundamento sanctus Odo abbas, illam diaconi historiam a Gregorio relatam explicans, turris nomine *capsam cum corpore Domini* intelligit. Atque adeo idem ritus apud nostrates Gallos atque apud Romanos in usu erat, ut initio Missæ sacra Eucharistia in capsa deferretur, ad quem ritum respexerit concilii Arausicani canon præmissus. Itaque turris erat capsa gestatoria, non fixum eucharistiæ reconditorium.

Redeo ad Romanos, apud quos tabernacula, ut vocant, fere sola modo in usu sunt, Eucharistia suspensa nusquam, nequidem in tota (quod quidem sciam) Italia. Vidimus tamen in Bobiensi ecclesia columbam ex aurichalco, conservandæ Eucharistiæ olim destinatam, qui ritus forte Columbano auctore ex Gallia in Bobiense monasterium inductus fuit. Sed de his satis ; ad nostros ritus redeamus.

[CXLI] XXI. *An antiqui ritus semper novis præferendi? An omnes ad unum modum revocandi ? Recentiores cæremoniarum arbitri notati. Quid censendum de Missa Illyriciana.*

Tria sunt quæ in sacris ritibus possunt spectari, antiquitas, uniformitas, et constantia. Eadem ferme est sacrorum rituum atque religionis antiquitas, sed eorumdem diversitas æque antiqua in diversis Ecclesiis *Multa* quippe *pro locorum et hominum diversitate variantur*, ait Firmilianus in epistola ad Cyprianum. *nec tamen propter hoc ab Ecclesiæ catholicæ pace atque unitate discessum est*. Hæc diversitas obtinuit ab initio etiam apud Romanos, non modo *circa celebrandos Paschæ dies, sed circa multa alia divinæ rei sacramenta* ; asseritque Firmilianus *non observari illic omnia æqualiter quæ Jerosolymis observantur*. Legendus hac de re Socrates in lib. V, cap. 22, ubi ait nullam religionis sectam easdem observare cæremonias, licet eamdem de Deo sententiam amplectantur.

Hæc rituum diversitas nascitur, tum ex diversis populorum moribus, qui non iisdem agendi modis delectantur, nec iisdem institutis possunt assuescere : tum ex diversis Ecclesiarum fundatoribus, qui rem, suapte natura indifferentem et in medio positam, aliter atque aliter pro temporum ac locorum varietate constituerunt. Quapropter quia omnia ad unum eumdemque modum redigere conantur, perinde mihi videntur agere, ac si omnes populos ad eosdem mores eademque penitus instituta reducere tentarent ; neque satis concedunt primis Ecclesiarum institutoribus, qui res ab eis stabilitas aut permissas tam facile pervertunt. Nec sane unquam citra pacis ecclesiasticæ discrimen secus attentatum est, quod multis exemplis probari posset, si id cuivis non esset exploratum.

Ferenda itaque est rituum illa diversitas, vel maxime propter bonum pacis, imo etiam propter Ecclesiam, quæ hac varietate decoratur. Nescio enim quo modo dulcius sapit quod vario cultu ornatur. Et hoc quidem primum cavendum est in illis qui cæremoniarum magistratum gerunt, [CXLII] quorum nonnulli nunquam quiescunt, nisi omnes ad suos ritus vel invitos pertraxerint.

Alterum incommodum est eorum qui vel antiquos novis, vel e contrario novos antiquis ritus semper

præferendos volunt. Neutrum sine delectu placet. Ubi regnant antiqui ritus, hi constanter retinendi : ubi novi præ antiquis prævaluerint, antiquos laudare decet, novos non rejicere. Vix enim unquam accidit ut quod usu semel receptum est ac firmatum absque perturbatione possit mutari. Et quidem ut rituum varietatem induxit locorum varietas, ita etiam eorumdem iisdem in locis mutationem aliquando persuasit temporum diversitas.

Itaque laudanda in ejusmodi rebus constantia, modo cætera adsint, Ecclesiæ pax atque concordia, et Christiana charitas, cui omnes ritus cedere ac suffragari necesse est. Quod si salva pace et charitate retineri potest antiquitas, quia novitati præferenda sit nemo sane sapiens negaverit.

Qui novos sacrorum rituum libros novissimis temporibus scripserunt, mirum est quantum sibi tribuerint in pervertenda venerabili antiquitate, cujus institutiones, nedum institutionum rationes, omnino ignorabant. Cumque quod suo tempore fieri cernebant, id omnibus retro sæculis semper actitatum fuisse autumarent, probabiles, ut sibi videbantur, receptæ novitatis rationes adinvenerunt, quæ penitus veterum sententiæ non raro adversantur. Quod ut omnibus palam fiat, quædam huc exempla lubet afferre ad id probandum.

1. Mos olim fuit, ut vidimus, in Ecclesia Romana, ut procedenti ad altare pontifici *Sacra*, id est Eucharistia, præferrentur, ibidemque servarentur usque ad communionem, quo tempore particula Eucharistiæ antea consecratæ demittebatur in calicem. Tum ex oblatione novi sacrificii una particula reservabatur, *remanebat* que *in altari ipsa particula usque ad finem Missæ*, testante Amalario in lib. III, cap. 35, *quia ita observant*, ait primus Ordo Romanus, hic, pag. 14, *ut dum Missarum solemnia peraguntur, altare sine sacrificio non sit*. Atque ita toto tempore Missæ nunquam ab altari Eucharistia aberat, sive Eucharistia pro viatico in ipso altari, sive in secretario servaretur.

[CXLIII] Contrarius ritus jam inductus erat Leone X pontifice : quo tempore Paris de Crassis, qui cæremoniarum arbiter erat, rationem quærens *quare sacramentum corporis Christi, quod in ecclesiis communiter servari solet, ex suo loco prius levandum sit, quam solemniter celebrari contingat ibidem*, ait « Id a majoribus cautum fuisse, non quia a conspectu salutaris Hostiæ abhorrendum ducerent, sed idcirco quod inter sacrificandum non omnes cæremonias rite recteque agere possent, quandoquidem in ipsius sacramenti conspectu nec papa, nec episcopi celebrantes, congrue ibi sedere, nec mitram in caput retinere, neque incensationem in se recipere possent, nisi postquam ipsum sacramentum incensatum fuisset, maxime quia per ipsosmet toties illud adolendum esset, et non per diaconum evangelicum, cujus hoc ministerium proprium est. Adde, inquit, quod celebrans prælatus, quando quotiesve incensare debet, necesse toties habet ipse genibus sacramentum adorare, priusquam crucem altaris et oblata ac ipsum altare incensaret. Postremo valde absonum esse ut in eadem capella, seu oratorio, in qua jam est sacramentum quod adoratur, aliud sacramentum de novo ibidem conficiatur, ne quod ex illis ambobus sacramentis adorari debeat, in dubium vertatur. »

Verum primis illis temporibus sufficiebat *Sancta* semel *adorasse*, sive ad altare præferretur Eucharistia, ut in primo Ordine Romano, sive in altari ipso asservaretur, ut in secundo. Jam vero sanctis illis Patribus persuasum erat, quibusve cæremoniis sacris, si modo religiose fiant, adeo nullam Eucharistiæ inferri injuriam, ut contra his Deum honorari quam maxime existimarent. Neque porro ulla eis erat ambiguitas utra species consecrata esset adoranda, cum ad præsens sacrificium solummodo essent intenti. Et porro unius præ altera speciei adoratio nullum scrupulum causare debet, cum in idem objectum feratur.

2. Aliud exemplum ex eodem Paride proferre licet de diacono Evangelium cantante, nempe, quia desiit usus ambonum pro Evangelio et Epistola cantandis, quam in partem converti debeat diaconus, *collateralis* altari, *an conversus ad altare*, sicut *in capella palatii similique loco, ubi altare ad orientem solem non vergit*. Respondet Paris, *regulariter Evangelium recitari debere a diacono stante contra Aquilonem*, a quo, teste [CXLIV] Propheta, panditur omne malum ; secus in capella palatina, in qua, quia pro situ loci *cornu evangelii non est directum ad Aquilonem, sed ad Austrum, qua in parte pontifex sacrificio præsens semper insidet*, ideo diaconus ibidem Evangelium cantans, *ne terga renesque ad pontificem in solo manentem convertat, recta ad cornu Evangelii facie* illud *cantat*, adeoque *sinistro humero ad pontificem verso*. Absente vero pontifice, *ut diaconus ipse universali consuetudini rituique satisfaciat, cum stare collateralem quidem altaris, sed conversum ad pontificis solium positum ad austrum* : quippe minus malum esse sic cum stare, *quam renes ad pontificis solium vertere, et altare, quod est sanctum sanctorum, ad sinistram suam sub se habere*. Cæterum in illis ecclesiis quarum majus altare non est conversum ad Orientem, Evangelium cantandum esse per diaconum; non *collateraliter* ad altare stantem, sed *facie ad faciem altaris, id est contra ipsum altare*.

At quam simplicius antiqui libelli Ordinis Romani præscribunt ut diaconus in ambone cantaturus Evangelium, stans ad Aquilonem faciem vertat ad partem australem, in qua viri, non ad aquilonem, in qua feminæ consistebant. Unum hoc loco notat Paris altaris cornu dextrum intelligi debere, de cornu Evangelii, *habito respectu ad ipsum altare, tanquam ad corpus magis honoratum, non autem ad sacrificantem. Nam et crucis et crucifixi super ipso altari stantis dextra ad prædictum cornu Evangelii vergit*. Secus tamen interpretandas esse Missalis rubricas, *præsertim in officio Parasceves*, ut cornu dextrum ac sinistrum dicatur habito respectu ad sacerdotem.

3. Infinitum esset ire per singula quæ ab hodiernis ritibus discrepant ; quædam tamen huc conglobate referre juvat ad levanda studia lectorum. Hymnum angelicum præcinebat sacerdos conversus ad populum : contra vero salutationem ultimam, quæ Collectam post communionem præcedit, idem canebat conversus ad altare, ex primo nostro libello. Ad hæc Canonem non incipiebat nisi absoluto trisagii cantu, ut scilicet clerus et populus, sacerdote Canonem submissa voce recitante, in admiratione tanti mysterii quasi stupens sileret. Insuper Antiphona illa quæ *Communio* dicitur, non post ipsam communionem, ut fit modo in multis Ecclesiis, sed tempore ipsius communionis cum suo Psalmo cantabatur. [CXLV] Qui ritus in Africana Ecclesia servabatur, populo ad communionem accedente, cujus rei testis est locuples Augustinus, in lib. II Retractationum, cap. 11. Denique sacerdos ea non recitabat quæ tum a choro canebantur, tum a ministris legebantur ; sed vel rerum quæ dicebantur meditatione, vel aliorum rituum actione totus occupatus erat. Nam quæ in Missa Illyriciana habentur ad id spatii Orationes, non sunt haud dubie antiqui Romani institui, ut postea videbimus.

Hæc autem non eo animo referimus, quasi veterum hujusmodi rituum usus privata auctoritate revocari velimus, aut recentiorum (quod absit) induci contemptum, sed ut eos qui ejusmodi officiis præpositi sunt invitemus ad consulendam antiquitatem, quæ quanto fonti propior, tanto venerabilior est ; eosdemque admoneamus ne ita vulgares et contritas ratiunculas præferant, quasi majores nostros in sanciendis contrariis ritibus omni ratione destitutos fuisse existiment ; imo vero si quando ritus sacri reformandi erunt, ut veterum ratio habeatur, et ab eis quam propius abesse studeatur.

Hunc scopum sibi proposuit *Cameracensis et Atre-*

batensis Ecclesia, cum ordinem sacrorum rituum in meliorem formam restituere voluit, ut legitur in vetustissimo utriusque Ecclesiæ Ordine, qui ex Petri Pithœi relictis scriniis recens vulgatus est in appendice ad Codicem canonum Ecclesiæ Romanæ. Quippe Ordinis istius reformatores præmittunt se velle ea ordinare *quæ a statu rectitudinis deviando, vel ab Ordine Romano discrepare videbantur : ita tamen, ut non instituatur novus Ordo, ne objici ab invidis possit, Ordinem sacratissimum Romanum*, quem imitari desiderabant, quoquo pacto fuisse violatum. In eodem autem Ordine quædam inculcantur ex ipsomet Ordine Romano, quæ hoc loco commemorare non pigebit. Unum est, quod *matutinale officium* (Laudes appellamus) *tractim decantandum est, altius tamen ipsi Psalmi quam nocturnales. Sic enim fit in Romana Ecclesia.* Et paulo infra : *Volumus ut mane agatur Missa in Dominicis diebus, quia Dominus valde mane surrexit. Et ita usus est in sancta sede Romanæ Ecclesiæ. In titulis vero qui in civitate vel extra sunt, non ante cantetur Missa quam in ipsa publica Ecclesia in civitate :* [CXLVI] *neque illorum signa pulsentur, ut omnis populus ad publicam procedat ecclesiam, nisi forte causa infirmorum, aut pro iter agentibus.* Nec omittendum quod de vigiliis nocturnis præscribitur : *Cum omni vero honestate tractim lectiones legantur, et responsoria decententur. Nona autem lectio sit evangelica ex homiliis Patrum. Homilia ipsius Evangelii a diacono, vel presbytero aut episcopo tota legatur, nisi forte aurora interveniens hoc distulerit.* Sic in ecclesia Romana, apparente aurora, officium nocturnale breviarii mos erat, ut superius vidimus. Hæc ex veteri illo Ordine Cameracensi, qui ante sæculum XII scriptus fuit.

Quærat aliquis, cur Hymnum angelicum, seu *Gloria in excelsis*, olim præcinuerit pontifex ad populum conversus ; contra vero ultimam salutationem, quæ fit post communionem, non vero alias ? De his respondere non est nostri instituti, nobisque sufficit antiquos ritus Romanos exposuisse. Placet regula Joannis Diaconi ex epistola ad Senarium : *Illud firma mente custodio, quod non a majoribus tradita custodiret Ecclesia, nisi certa sui ratio poposcisset ; nec ea possumus dicere inania videri ac frivola, quia eorum minime rationem accepimus.* Si tamen conjecturis indulgere licet, ideo pontifex Hymnum angelicum præcinens convertebat se ad populum, ut cum ad laudandum Deum invitaret. Ideo vero salutationem illam postremam pronuntiabat versus altare, quod ad fideles communione seu corpore et sanguine Christi Domini tum refectos verba dirigeret, quibus proinde, non jam apprecantis optantisve, sed gratulantis more, Dominum inesse hac salutatione contestabatur.

Postremo observandum est Missam illam Latinam, quam Mathias Flaccus Illyricus olim Argentinæ vulgavit, non esse Romanam variis rationibus interpolatam, quas Orationes sacerdos, choro intercantandum occupato, recitaret. Atqui neque Orationes illæ primo Romanæ Ecclesiæ instituto conveniunt, imo in his nonnulla penitus adversantur, quale est id quod ad Canonem legitur : *Deinde cum summa reverentia incipiat* Te igitur : *et ministri stantes in gradibus suis cantent ipsos Psalmos, usque dum* Te igitur *finiatur.* Contra vero in nostris libellis antiquioribus [CXLVII] præscribitur, ut pontifice Canonem recitante summum in choro teneatur silentium ; et ministri perstent inclinati et silentes per totum Canonem ; subdiaconi usque ad hæc verba, *Nobis quoque peccatoribus.* Adde quod in illa Missa præscribitur initio versus *Introibo* cum Psalmo *Judica*, qui apud antiquos in usu non erant ; quod in eadem Missa fit mentio de *Sequentia*, quam alii *Prosam* vocant, cujus institutio Notkero Balbulo, qui decessit anno 912, tribuitur ; denique quod in litaniis Missæ subjectis appellatur sanctus Adelbertus, quem sæculo decimo exeunte martyrio affectum fuisse constat.

Hic consequenter agendum esset de variis additionibus Sacramentario Gregoriano factis a Grimoldo abbate et aliis, qui Grimoldus videtur abbas fuisse monasterii sancti Galli apud Helvetios. Is, qui Grimaldus, et Ludovici Augusti, cognomento Pii, capellanus vocatur, quinque Benedictiones episcopales Sacramentario Gregoriano adjecit, quas non esse Romanæ institutionis superius observavimus ; sed longius nos ferunt hæ commentationes ; tandem ad libellos Ordinis Romani veniamus.

ADMONITIO IN PRIMUM ORDINEM ROMANUM.

1. Varios fuisse Ordinis Romani libellos superius ostendimus, ex quibus tres, qui quidem ad Missam pontificalem pertinent, mox exhibituri sumus. Primus ex his, qui videtur antiquior, laudatus passim invenitur apud Amalarium, exstatque in veterrimis Codicibus, Casinensi, Sanctigallensi, Einsidlensi, et Colbertino. In lucem primo editus est Coloniæ per Georgium Cassandrum, anno 1561, ibidemque post anno. septem recusus per Melchiorem Hittorpium, apud quos amplius quam media pars hujus libelli deest. Hanc vero ex Codice insignis abbatiæ sancti Galli supplevimus, nempe a num. 21.

2. Ejusdem libelli antiquitatem probant in primis Eucharistiæ initio Missæ ad altare ante pontificem delatio ; *fermenti* vocabulum pro Eucharistia, ut in epistola Innocentii I ad Decentium, num. 22, usurpatum ; deinde rubricæ (ut vocant) quæ in libro Sacramentorum Gregorii Magni leguntur pro hebdomada sancta, totidem verbis hic expressæ, prout cuivis conferenti patebit. Unde Gregorium ex hoc libello in suum Sacramentarium prædictas transtulisse rubricas veri 2 simillimum est. Certe Amalarii auctoritas evincit primum hunc Ordinem, cujus verba is passim laudat exponitque, sæculo nono esse superiorem, et totus Missæ pontificiæ ritus in eodem Ordine præscriptus Gregorii ætatem meo judicio sapit. Quædam tamen processu temporis nova inserta fuere, qualia sunt quæ num. 24, referuntur de ritu instituto per Adrianum papam, *ut flecteretur pro Carolo rege*, nempe pro Carolo Magno, et, num. 28, ut dicatur *Oratio pro rege Francorum*. Ex quibus non nemo fortasse dubius hæreat num istud supplementum, quod ex Codice sancti Galli habuimus, sequenti libello postea fuerit assutum. At satius est admittere paucula hæc quæ modo commemoravimus antiquissimo (ut fit) libello fuisse inserta. Non dissimulem tamen Onufrio antiquiorem videri Ordinem secundo loco hic editum, propterea quod in Processione ad altare pax a pontifice ibi legatur data duobus presbyteris, cum in primo nostro ac tertio Ordine detur uni ex episcopis hebdomadariis, scilicet Ecclesiæ Lateranensis, quos ante annos octingentos presbyteris successisse vir doctus existimat. Verum utrumque simul eodem tempore stare potest, ut scilicet pax detur uni ex illis episcopis, si in ecclesia Lateranensi, cujus hebdomadarii erant, Missa celebretur ; secus duobus presbyteris, si in alia ecclesia. Porro quo tempore instituti fuerint illi hebdomadarii apud Lateranum episcopi, non liquet, etsi ex actis Stephani IV, constat, eos ante hunc pontificem fuisse institutos, ut in commentario prævio diximus.

3. Colbertinum exemplar, n. 416, quod subsequentem Ordinem continet, ad annos octingentos accedit.

atque hunc titulum præfert : Ordo ecclesiastici ministerii Romanæ Ecclesiæ, *vel qualiter Missa celebretur ;* at in Codice sancti Galli, Ordo ecclesiasticus *R. E.*, etc., quem titulum prætulimus.

4. Post hunc libellum, qui in num. 21 desinit, sequitur in Codice Colbertino quædam appendix *De officiis in noctibus a Cœna Domini usque in Paschu ;* eademque reperitur in Vaticano, n. 487, quæ proinde appendix visa est primi hujus Ordinis Romani integro libello subjungenda. Hanc sub nomine libelli Romani laudat Amalarius, in lib. I, cap. 20. *Additur etiam in libello memorato Alter cereus, ubi dicitur :* Et tunc illuminantur duo cerei, tenentibus duobus notariis, *et reliqua.* Quæ totidem verba leguntur in dicta appendice, num. 10, ejusque antiquitatem ostendunt.

PRIMUS ORDO ROMANUS

Incipit Ordo ecclesiasticus Romanæ Ecclesiæ, qualiter Missa pontificalis celebretur.

3 1. Primo omnium observandum est septem esse regiones ecclesiastici Ordinis urbis Romæ ; et unaquæque regio singulos habet diaconos regionarios et uniuscujusque regionis acolythi per manum subdiaconi regionarii diacono regionis suæ officii causa subduntur. Quorum diaconorum si quando quispiam moritur, donec loco ejus alius subrogetur, illius regionis acolythi archidiacono obediunt, quia omnes acolythi, cujuscunque religionis sint, causa ecclesiastici officii ad ministerium ejus pertinent. Quod etiam de subsequentibus Ordinibus intelligendum est, servata unicuique post eum proprii gradus archidiaconi [prærogativa] in sui ordinis ministerio subditis, ut si quis, verbi gratia, vim passus fuerit, sive ab ecclesiastico, seu a quacunque militari persona, si a sui ordinis primo ejus causa ad affectum minime pervenerit, habeat archidiaconus, id est vicarius pontificis, causam, qualiter subditorum sibi querelas absque notitia possit explicare pontificis ; cætera vero per minores ordines finiantur. Nam primo scire oportet, ut post numerum ecclesiasticarum regionum sciat, qui voluerit, numerum dierum per hebdomadam, quo ordine circulariter obsequantur. Nam prima feria regio tertia id est Paschæ ; secunda feria regio quarta ; tertia feria regio quinta ; quarta feria regio sexta ; quinta feria regio septima ; sexta feria regio prima ; Sabbato regio secunda. Ordines proprios tam in possessione quam in ecclesia, vel ubicunque eos propria dies **4** ratione sui gradus prisca statutio ire vel ministrare compulerit, a ministerio pontificis non poterit sine ulla sui deesse excommunicationis vel animadversionis sententia disciplinæ. Quorum ministeria primitus secundum rationem simplicem dupliciter diebus singulis dividuntur, id est in Processione apostolici ad stationem, et in egressu sacrarii usque ad Missarum consummationem.

2. Diebus itaque solemnibus, sicuti est Pascha, primo omnes acolythi regionis tertiæ, et defensores omnium regionum convenientes diluculo in patriarchio Lateranensi, præcedunt pontificem pedestres ad stationem. Stratores autem laici dextris, et a sinistris equi ambulent, ne alicubi titubet. Qui autem eum equitantes præcedunt, hi sunt : diacones, primicerius, et duo notarii regionarii, defensores regionarii, subdiaconi regionarii. Procedunt vero divisis turmis, spatium inter se et apostolicum facientes. Post equum vero hi sunt qui equitant : vicedominus, vestararius (*sic*), nomenculator, atque saccellarius. Unus autem ex acolythis stationarius præcedit pedester equum pontificis, gestans sanctum chrisma manu in mappula involuta cum ampulla. Sed et omnes acolythi absque sacculis, et sindonibus, et chrismate non procedunt, quod disponit stationarius. Si quis autem adire voluerit pontificem, si equitat, statim ut eum viderit, descendat de equo, et ex latere viæ expectet, usque dum ab eo possit audiri. Et, petita ab eo Benedictione, discutiatur a [a] nomenculatore vel saccellario causa ejus ; et ipsi indicant pontifici [b], et finiunt ; quod et similiter observabitur, etiamsi absque ulla petitione ei quisquam obvius fuerit. Qui vero pedester fuerit, tantummodo loco suo figitur, ut ab eo audiatur vel benedicatur.

3. Die autem Resurrectionis dominicæ, procedente eo ad sanctam Mariam, notarius regionarius stat in loco qui dicitur [c] Merolanas, et salutato pontifice dicit : *In nomine Domini nostri Jesu Christi baptizati sunt hesterna nocte in sancta Dei genitrice Maria infantes masculi numero tanti, feminæ tantæ.* **5** Respondit pontifex *Deo gratias.* Et accipit a saccellario solidum unum, pontifex autem pergit ad stationem. Feria secunda ad [d] remissa simpliciter. Feria tertia in reflexione porticus sancti Pauli, tantum item qui pedestres obsequuntur. In die vero sancti Paschæ omnes acolythi regionis tertiæ simul et defensores omnium regionum conveniunt primo diluculo in patriarchio Lateranensi, ut dum processerit pontifex equum illius præcedant. Acolythi autem, qui inde fuerint observant, ut portent chrisma ante pontificem, et Evangelia, sindones et sacculos, et aquamanus post eum, sicut supra diximus. Apostolum autem subdiaconus qui lecturus est sub cura sua habebit, Evangelium archidiaconus. Aquamanus,

[a] Nomenculatoris officium erat convivas invitare, eorumque nomina describere, ut infra videbimus, num 18. Saccellarius idem qui thesaurarius, a sacco seu saccello.

[b] Sic causæ nonnunquam in ipso processu finiebantur. Unde *processus* vocabulum lingua nostra gallica pro lite fluxisse quidam viri docti opinantur.

[c] Locus est in monte Exquilino, haud procul a basilica sanctæ Mariæ Majoris, ubi ecclesia sancti Matthæi, quæ dicitur ad Merulanas.

[d] Ita Codex sancti Galli : Colbert *ad remissa simul* ; Editi *ad missam similiter* Locus obscurus et forte corruptus.

patenam quotidianam, calicem, scyphos et [a] pugillares [alios argenteos] et alios aureos, et gemelliones argenteos, colatorium argenteum et aureum, et alium majorem argenteum, amas argenteas, cantatorium et cætera vasa aurea et argentea, cereostata aurea et argentea, de ecclesia Salvatoris per manum primi mansionarii sumunt, et bajuli portant. Diebus vero festis calicem et patenam majores, et Evangelia majora de vestiario dominico exigunt sub sigillo vesterarii (*sic*) per numerum gemmarum, ut non perdantur. Sellam autem pontificis cubicularius laicus præcedens deportat, ut parata sit dum in sacrarium venerit.

4. Ad denuntiatam stationem diebus festis primo mane præcedit omnis clerus apostolicum, ad ecclesiam, ubi statio antea fuerit denuntiata, exceptis his qui in obsequio illius comitantur, ut supra diximus ; et expectantes pontificem in ecclesia cum supplementario et bajulis, et reliquis qui cruces portant, sedentes in presbyterio ; episcopi quidem ad sinistram intrantium, presbyteri vero ad dextram, ut quando pontifex sederit, ad eos respiciens, episcopos ad dextram sui, presbyteros vero ad sinistram contueatur. Sed dum venerit **6** pontifex prope ecclesiam, exeuntes acolythi et defensores ex regione illa cujus dies ad officium fuerit, in obsequio præstolantur eum loco statuto, antequam veniat ubi descensurus est ; similiter et presbyter tituli vel ecclesiæ ubi statio fuerit, una cum majoribus domus ecclesiæ Romanæ vel Patre diaconiæ (si tamen illa ecclesia diaconiæ fuerit) cum subdito sibi presbytero et mansionario thymiamaterium deferentibus in obsequium illius, inclinato capite dum venerit. Primum acolythi cum defensoribus, deinde presbyteri cum suis petita benedictione, divisis hinc inde partibus prout militant, præcedunt pontificem usque ad ecclesiam. Advocatores autem ecclesiæ stant quidem cum majoribus, non autem præcedunt cum eis, sed ipsi tantummodo sequuntur sellarem pontificis cum acolytho, qui aquamanus portat. Quem semper necesse est sequi pontificem, usque dum ad altare ascenda, paratus sub humero in presbyterio, quando vocetur a subdiacono regionario ad aquam dandam.

5. Cum vero ecclesiam introierit pontifex, non ascendit continuo ad altare, sed prius intrat in secretarium, sustentatus a diaconibus, qui eum susceperint de sellario descendentem, ubi dum intraverit, sedet in sella sua, et diacones, salutato pontifice, egrediuntur secretarium, et ante fores ejusdem mutant vestimenta sua, et parat Evangelium qui lecturus set, reserato sigillo ex præcepto archidiaconi super planetam acolythi ; et si necesse fuerit propter majora Evangelia, duobus acolythis super planetas tenentibus parat Evangelium. Quo facto, acolythus Evangelium usque ante altare in presbyterium, præcedente eum subdiacono sequente, qui eum desuper planetam illius suscipiens, manibus suis honorifice super altare ponat. Nam egredientibus diaconibus de secretario, remanent cum pontifice primicerius secundicerius, primicerius defensorum, notarii regionarii, et subdiaconus sequens, qui tenet pallium pontificis in brachio suo super planetam, in sinistro brachio cum acubus.

6. Pontifex autem per manus subdiaconorum regionariorum mutat vestimenta sua [*Al.* solemnia] hoc ordine. Defertea plicata cubicularius tonsoratur, acceptas manibus ostiarii juxta caput scamni. Subdiaconi regionarii secundum ordinem suum accipiunt ad induendum pontificem ipsa vestimenta, alius lineam, **7** alius cingulum, alius [b] anagolaium, id est amictum alius lineam dalmaticam, et alius majorem dalmaticam et alius planetam, et sic per ordinem inudunt pontificem, Primiccrius autem et secundicerius componunt vestimenta ejus, ut bene sedeant. Novissim eautem, quem voluerit domnus pontifex de diaconibus, vel subdiaconibus, cui ipse jusserit sumit de manu subdiaconi sequentis pallium, et induit super pontificem, et configit eum cum acubus in planeta retro et ante, et in humero sinistro, et salutat domnum, et dicit, *Jube, domne, benedicere* Respondet *Salvet nos Dominus* ; Respondet. *Amen*.

7. Deinde subdiaconus regionarius, tenens mappulam pontificis in sinistro brachio super plenetam revolutam exiens ad regiam [*Al.*, januam] secretarii dicit : Schola [*Al.*, vocat scholam]. Respondet *Adsum*. Et ille : *Quis psallet ?* respondet *Ille, et ille*. Et rediens ad pontificem subdiaconus, porrigit ei mappulam, inclinans se ad genua illius, et dicens: *Servi domini mei, talis subdiaconus regionarius leget Apostolum, et talis de schola cantabit*. Et postea non licet alterum mutare in loco lectoris, vel cantoris quod si factum fuerit, archiparaphonista a pontifice [c] excommunicabitur, id est quartus scholæ, qui semper pontifici nuntiat de cantoribus. Quod cum nuntiatum fuerit, statim sequitur subdiaconus astans ante faciem pontificis, usque dum ei annuat pontifex ut psallant ; cui dum annuerit, statim egreditur ante fores secretari, et dicit *Accendite*. Qui

[a] Pugillaris hoc loco significat calamum seu fistulam, qua sanguis Domini e sacro calice hauriebatur Scyphi, calices ministeriales acolyhorum, de quibus infra. Colatorium, vasculum foraminibus ab imo perforatum, quo vinum ex amulis seu ampullis repurgatum in calicem refundebatur. Gemelliones Onufrius suspicatur esse urceos, ad infendendam scilicet in manus pontificis ejusque forsan ministrorum aquam, quæ in subjectam pelvim (aquamanum, id est aquamanile, hic vocant) exipienbatur. Anastasius, in Gregorio IV, simul conjungit *amas*, *scyphos*, *gemilliones*, ut appareat hos distinguendos esse ab amis seu amulis.

[b] In Vulgatis *anabolagium*, quam lectionem tuetur eruditissimus Cangius in in Glossario. At nihil tamen mutandum suasit non solum vetustissimus Codex sancti Galli hoc loco, sed eti m alter æque antiquus, in quo habetur Ordo Missæ episcopalis, infra, ubi *anagolai* et *anagolagi* legitur. Cæterum adverte his locis, anabolagium, sive anagolagium, id est amictum, utrobique poni super albam et cingulum uti Maronitis presbyteris mos est etiam nunc.

[c] Id est, ut quidem interpretari licet, ab officio suspendetur.

dum accederint, statim subdiaconus sequens tenens thymiamaterium aureum, pro foribus ponit incensum, ut pergat ante pontificem. Et ille quartus scholæ pervenit in presbyterio ad priorem scholæ vel secuudum, sive tertium inclinato capite dicit *Domne* [*Al. domni*] *jubete.*

8. Tunc illi elevantes se, per ordinem vaduntante altare, et statuuntur per ordinem acies duæ tantum paraphonistæ quidem hinc inde aforis. infantes ab utroque latere infra per ordinem. Et mox incipit prior scholæ antiphonam ad Introitum ; **8** quorum vocem diaconi dum audierint, continuo intrant ad pontificem in secretarium. Et tunc pontifex elevans se, dat manum dextram archidiacono, et sinistram secundo, vel qui fuerit in ordine ; et illi, osculatis manibus ipsius, procedunt cum ipso sustentantes eum. Tunc subdiaconus sequens cum thymiamaterio procedit ante ipsum, mittens incensum; et septem acolythi illius regionis cujus dies fuerit portantes [a] septem cereostata accensa præcedunt ante pontificem usque ante altare. Sed priusquam veniant ante altare, diaeones in presbyterio exuuntur planetis: et suscipit eas subdiaconus regionarius, et porrigit illas ad acolythos regionis cujus fuerint diaconi; et tunc duo acolythi tenentes capsas cum [b] Sanctis apertas, et subdiaconus sequens cum ipsis tenens manum suam in ore capsæ, ostendit Sancta pontifici, vel diacono qui præcesserit. Tunc inclinato capite [c] pontifex vel diaconus salutat Sancta, et contemplatur, ut si fuerit [d] superabundans, præcipiat ut ponatur in conditorio. Tunc peraccedens, antequam venitat ad scholam, dividuntur cereostata, quatuor ad dextram, et tres ad sinistram partem, et pertransit pontifex in caput scholæ, et inclinat caput ad altare, surgens et orans, et faciens crucem in fronte sua, et dat pacem uni episcopo [e] de hebdomadariis et archipresbytero, et diaconibus omnibus: et respiciens ad priorem scholæ, annuit ei ut dicat *Gloriam ;* et prior scholæ inclinat se pontifici, et imponit. Quartus vero scholæ præcedit pontificem, ut ponat [f] orationem ante altare ; et accedens poutifex orat super ipsum, usque ad repetitionem [g] versus. Nam diaconi surgunt quando dicitur *Sicut erat in principio*, ut salutent altaris latera, prius duo, et duo vicissim, redeuntes ad pontificem. Et surgens pontifex osculatur Evangelia et altare, et accedit ad sedem suam, et stat versus ad Orientem.

9 9. Schola vero, finita antiphona, imponit *Kyrie eleison*. Prior vero scholæ custodit ad pontificem ut ei annuat si vult mutare [h] numerum litaniæ, et inclinat se pontifici. Quando vero finierint, dirigens se pontifex contra [i] populum, incipit *Gloria in excelsis Deo.* et statim regyrat se ad Orientem, usque dum finiatur. Post hoc dirigens se iterum ad populum dicens *Pax* [k] *vobis*, et regyrans se ad Orientem dicit *Oremus* ; et sequitur oratio ; post finitam [l] sedet ; similiter episcopi vel presbyteri sedent.

10. Tunc ascendunt subdiaconi regionarii ad altare statuentes se ad dextram, sive ad sinistram altaris Tunc pontifex annuit episcopis et presbyteris ut sedeant. Subdiaconus vero qui lecturus est, mox ut viderit post pontificem episcopos et presbyteros residentes, ascendit in ambonem, et legit. Postquam legerit, cantor cum [m] cantatorio ascendit, et dicit [n] Responsum. Si fuerit tempus ut dicatur *Alleluia.* bene ; sin autem, Tractum; sin minus, tantummodo Responsum.

11. Deinde diaconus osculans pedes pontificis tacite, dicit ei pontifex *Dominus sit in corde tuo, et in labiis tuis*. Deinde venit ante altare, et osculatis Evangeliis levat in manus suas Codicem ; et procedunt ante ipsum duo subdiaconi regionarii, levantes thymiamaterium de manu subdiaconi sequentis mittentes incensum. Et ante se habent duos acolythos

[a] Pro numero scilicet totidem ecclesiasticarum regionum.

[b] Colbertinus, *sancta* quo nomine Eucharistiam significari colligimus ex num. 17 et 18, et ex num. 30 et 34. Vide libellum Benedicti canonici sancti Petri inferius, num. 41, et commentarii prævii caput 6. Ergo conditorium hic locus seu vasculum erat in quo Eucharistia tum recondi solebat.

[c] Ita Colbert. Alii habent *pontifici vel diacono*, sed mendose.

[d] Sic Colbert. Editis *super*, sed eodem sensu.

[e] Nempe uni ex septem episcopis hebdomadariis patriarchii Lateranensis, de quibus superius in commentario prævio.

[f] Faldistorium appellant recentiores. Colbert., male, *oratorium super altare.*

[g] Id est Antiphonæ ad introitum. Confer num. 21.

[h] Huc spectat id quod ait Paris de Crassis, *Kyrie* in Missis papalibus tandiu dici, quandiu reverentia papæ per cardinales facienda durat. Colbert., *inclinet se pontifici ; quam dum finierint incipit pontifex* Gloria in excelsis Deo, *si tempus fuerit. Non sedeat antequam dicant post orationem.* Amen. *Et tunc ascendant subdiaconi regionarii ad altare*, etc. Idem Paris observat vetustissimum esse cappellæ papalis morem, ut eodem tono invariato cantetur Hymnus angelicus his notis, *Ut re fa fa fa mi fa sol mi, sol fa mi mi,*

[i] Nunc facie versa ad Orientem seu altare, quod probat Amalarius, in Officialis lib. III cap. 8.

[k] Idem Amalarius, sub finem alterius præfationis ad libellum (ut vocat Officialem, interea quæ *a romana* mana sede : accepit *Prima salutatio ad populum* inquit, Pax vobis *pronuntiatur, non* Pax vobiscum. Vide ejusdem lib. cap. 9.

[l] Idem auctor, in lib, IV, cap. 5, sub initium, tradit morem inolevisse *ut non sedeatur in ecclesia* ante finem hujus Orationis ; qua de re in libello tertio, qui hic subsequitur.

[m] Quid sit cantatorium, discimus ex Amalarii præfatione in Antiphonarium. *N. tandum est*, ait, *volumen quod nos vocamus Antiphonarium tria habere nomina apud Romanos. Quod dicimus* Gradale, *illi vocant* Cantatorium.

[n] Amalarius ipse, in lib. III, cap. 11 : *Lectionem quæ legitur post sessionem sequitur cantus, qui voeatur Responsorius. Responsorium vero iidem qui supra Itali tradiderunt, quos inde responsorios cantus vocant, quod alio desiuen, e id alter respondeat.* Hinc *psalmus responsorius* apud Gregorium Turonensem, in lib. VIII, cap. 3, quod uno versu dicto per cantorem, idem a choro seu populo repetetur, et sic consequenter de aliis. Gradalem seu gradualem posteri appellarunt, quod in pogio seu ambone caneretur, teste eloga Amalarii.

portantes duo cereostata. Venientes ad [a] ambonem, dividuntur ipsi acolythi ante ambonem, et transeunt subdiaconi et diaconus cum Evangelio per medium eorum. Ille qui absque thymiamaterio est, vertens se ad diaconem, porrigit ei brachium suum sinistrum, in quo ponit Evangelium, ut manu subdiaconi aperiatur ei locus, in quo signum lectionis positum fuerit. Et interposito digito suo diaconus in loco lectionis ascendit ad [b] legendum, et illi duo subdiaconi redeunt stare ante gradum descensionis ambonis. Finito Evangelio dicit pontifex [c] *Pax tibi.* Deinde dicit *Dominus vobiscum.* Respondetur *Et cum spiritu tuo;* et dicit *Oremus.* Descendente autem diacono, subdiaconus, qui prius aperuerat, recipit Evangelium, et porrigit eum subdiacono sequenti, qui in filo stat ; quod tenens ante pectus suum super planetam, porrigit osculandum omnibus per ordinem graduum qui steterint. Et post hoc præparato acolytho in pogio juxta ambonem cum [d] capsa, in qua subdiaconus idem ponit Evangelium ut sigilletur. Acolythus autem regionis ejusdem, cujus et subdiaconus est, revocat Evangelium ad Lateranis (*sic*).

12. Deinde pergente diacono ad altare, stante acolytho cum calice et corporali super eum, levat calicem in brachio suo sinistro, et porrigit diacono corporalem et accipit desuper calice, et penit eum super altare a dextris, projecto capite altero ad diaconum secundum ut expandant. Tunc ascendunt ad sedem primicerius et secundicerius et primicerius defensorum cum omnibus regionariis et notariis; subdiaconus vero cum calice vacuo sequitur archidiaconu.

13. Pontifex descendit ad senatorium, tenente manum ejus dextram primiceria notariorum, et primicerio defensorum sinistram, et suscipit oblationes principum per ordinem [e] archium. Archidiaconus post eum suscipit amulas, et refundit in calicem majorem, tenente eum subdiacono regionario ; quem sequitur cum scypho super planetam acolythus, **11** in quo calix impletus refunditur. Oblationes a pontifice suscipit subdiaconus regionarius, et porrigit subdiacono sequenti, et subdiaconus sequens ponit in sindonem, quem tenent duo acolythi. Reliquas oblationes post pontificem suscipit episcopus hebdomadarius, ut ipse manu sua mittat eas in sindonem, quæ cum sequitur. Post quem diaconus, qui sequitur post archidiaconem, suscipit [amulas] et manu sua refundit in scyphum. Pontifex vero antequam transeat in partem mulierum, descendit ante confessionem, et suscipit oblatas [*Al.*, oblationes] primicerii, et secundicerii, et primicerii defensorum. Nam diebus festis post diacones ad altare offerunt. Similiter ascendens pontifex in partem feminarum, ordine quo supra omnia explet. Similiter et presbyteri, si necesse fuerit post eum vel in presbyterio faciunt.

14. Post hoc pontifex, tenente ei manum primicerio et secundicerio, redit ad sedem suam, abluit manus suas. Archidiaconus stans ante altare, expleta susceptione, lavat manus suas. Deinde respicit in faciem pontificis, annuit ei, et illo resalutato accedit ad altare. Tunc subdiaconi regionarii levantes oblatas de manu subdiaconi sequentis super brachia sua, porriguntarchidiacono, et ille componit altare. Nam subdiaconi hinc inde porrigunt. Ornato vero altari, tunc archidiaconus sumit amulam pontificis de subdiacono oblationario, et refundit super colum in calicem, deinde diaconorum [*Al.*, diaconi] et in die festo primicerii, secundicerii, primicerii defensorum. Deinde descendit subdiaconus sequens in scholam, accipit [f] fontem de manu archiparaphonistæ, et defert archidiacono; et ille infundit faciens crucem [g] in calice. Tunc ascendunt diaconi ad pontificem. Quos videntes primicerius, secundicerius, et primicerius defensorum regionariorum, et notarii regionarii, et defensores regionarii, descendunt de aciebus, ut stent in loco suo.

15. Tunc surgens pontifex a sede, descendit ad altare, et salutat altare, et suscipit oblatas de manu presbyteri hebdomadarii et diaconorum. Deinde archidiaconus suscipit oblatas pontificis de oblationari et dat pontifici. Quos dum posuerit pontifex **12** in altare, levat calicem archidiaconus de manu subdiaconi regionarii, et ponit eum super altare juxta oblatam pontificis [h] a dextris, involutis ansis cum offertorio : quem ponit in cornu altaris, et stat post pontificem ; et pontifex inclinans se paululum ad altare, respicit scholam, et annuit ut [i] sileant.

16. Tunc finito offertorio, episcopi stant post pontificem, primus in medio, deinde per ordinem, et archidiaconus a dextris episcoporum, secundus diaconus a sinistris, et cæteri per ordinem disposita acie. Et subdiaconi regionarii, finito offertorio, vadunt retro altare aspicientes ad pontificem, ut quando dixerit *Per omnia sæcula*, aut *Dominus vobiscum*, aut *Sursum corda*, aut *Gratias*, ipsi sint ad responden-

[a] Nullus amplius ambonum usus apud Romanos a tempore Paridis de Crassis.

[b] *Diaconus, cum legit Evangelium, juxta Romanum Ordinem vertitur ad Meridiem*, ex Micrologi cap. 9, *non ad Aquilonem, ubi feminæ consistunt.*

[c] Id habes in secundo Ordine Romano.

[d] Nulla hic mentio Symboli post Evangelium, sic vero in sequenti. Consule commentarii prævii caput 6 Romani, teste Amalario, in altera præfatione ad libros de ecclesiasticis Officiis, *post Evangelium non afferunt incensum super altare.* Accedit Micrologus in cap. 20.

[e] Ita Colbert. Quidam Codices habent *arcuum*, alii omittunt. Retinenda videtur lectio Codicis Colbertini ut significet ordinem principem seu præcipuum.

[f] Id est aquam. Vide ordinem Romanum de Missa episcopali infra. Eumdem ritum in Gallia observatum fuisse docet Joannes Abrincatensis episcopus apud Menardum nostrum, pag. 275 : *Cantor aquam linteo coopertam in festis diacono deferat, quam diaconus vino misceat.*

[g] Non super fontem seu aquam, ut modo fit, sed aquam in calicem infundendo in crucis modum.

[h] Hoc est quod a Romanis acceptum tradit Amalarius in fine secundæ præfationis ad libros Officiales : *Calix in latere oblatæ componitur, non post tergum* Idem ex Micrologi cap. 10.

[i] Quale fuerit tunc offertorium, leges inferius num. 26.

dum, stantes erecti, usque dum incipiunt dicere Hymnum angelicum, id est *Sanctus;* quem dum expleverint, surgit pontifex solus et intrat in Canonem Episcopi vero, diaconi, subdiaconi, et presbyteri in presbyterio permanent [a] inclinati. Et cum dixerit *Nobis quoque peccatoribus* surgunt subdiaconi cum dixerit *Per quem hæc omnia, Domine*, surgit archidiaconus solus. Cum dixerit *Per ipsum et cum ipso* levat cum offertorio calicem per ansas, et tenens [b] exaltat illum juxta pontificem. Pontifex autem tangit a latere calicem cum oblatis. dicens *Per ipsum et cum ipso* usque *Per omnia sæcula sæculorum. Amen.* Et ponit pontifex oblationes in loco suo, et archidiaconus calicem juxta eas, dimisso offertorio [c] in ansis ejusdem.

17. Nam quod intermisimus de patena, quando in choat [d] Canonem, venit acolythus sub humero habens sindonem in collo ligatam, tenens patenam ante pectus suum in parte dextra usque in medium Canonem. Tunc subdiaconus sequens suscipit eam super planetam, et venit ante altare, exspectans quando eam suscipiat subdiaconus regionarius.

13 18. Finito vero Canone, subdiaconus regionarius stat cum patena post archidiaconum, quando dixerit, *et ab omni perturbatione securi*, vertit [e] se archidiaconus, et osculata patena, dat eam tenendam diacono secundo, cum dixerit. *Pax Domini sit semper vobiscum*, faciens crucem tribus vicibus manu sua super calicem, mittit [f] Sancta in eum. Sed archidiaconus pacem dat episcopo priori, deinde cæteris per ordinem et populis.

10. Tunc pontifex rumpit oblatam ex latere dextro, et particulam quam [g] rumpit super altare relinquit, reliquas vero oblationes suas ponit in patenam, quam tenet diaconus, et redit ad sedem. Mox primicerius et secundicerius, et primicerius defensorum cum omnibus regionariis et notariis ascendunt ad altare, et stant in ordine suo a dextris et a sinistris. Nomenculator vero, et saccellarius, et notarius vicedomini, cum dixerint *Agnus Dei*, tunc ascendunt astare ante faciem pontificis. ut annuat eis scribere nomina eorum qui invitandi sunt, sive ad mensam pontificis per nomenculatorem, sive ad vicedomini per notarium ipsius, quorum nomina ut compleverint, descendunt ad invitandum. Nam archidiaconus levat calicem, et dat eum subdiacono regionario, quem tenet juxta cornu altaris dextrum. Et accedentes subdiaconi sequentes cum acolythis, qui saccula portanti, a dextris et a sinistris altaris extendentibus acolythis brachia cum sacculis, stant subdiaconi sequentes a fronte, ut parent sinus sacculorum archidiacono ad ponendas oblationes prius a dextris, deinde a sinistris. Tunc acolythi vadunt [b] dextra lævaque per episcopos circum altare; reliqui descendunt ad presbyteros, ut confringant Hostias. Patena præcedit juxta sedem, deferentibus eam duobus subdiaconibus regionariis ad diacones ut frangant. Sed illi aspiciunt in faciem pontificis, ut eis annuat frangere. Et dum annuerit, resalutato pontifice **14** confringunt. Et archidiaconus, evacuato altare oblationibus, [i] præter particulam quam pontifex de propria oblatione confracta super altare reliquit (quia ita observant, ut dum Missarum solemnia peraguntur altare sine sacrificio non sit), respicit in scholam, et annuit eis ut dicant *Agnus Dei*, et vadit ad patenam cum cæteris. Expleta confractione, diaconus minor levata de subdiacono patena, defert ad sedem, ut communicet [k] pontifex Qui dum communicaverit, de ipsa Sancta quam momorderit ponit in manus [l] archidiaconi, discendo in calice: *Fiat commistio et consecratio corporis et sanguinis Domini ostri Jesu Christi accipientibus nobis in vitam æternam. Amen. Pax tecum. Et cum spiritu tuo*, et confirmatur [m] ab archidiacono.

2. Deinde venit archidiaconus cum calice ad

[a] De hac inclinatione Amalarius, in lib. III, cap. 23: *Perseverant retro stantes inclinati, usque dum finiatur omnis præsens Oratio,* quam Canonem vocant.

[b] Hoc etiam in loco Græci et Orientales plerique primum exosculantur calicem Hostia consecrata.

[c] Hunc ritum observat Amalarius sub finem alterius præfationis ad Officialem, et in ejusdem operis lib. III cap. 26.

[d] Hic articulus totidem verbis ex libello Romano adducitur apud Amalarium in lib. III, cap. 27.

[e] Id ex Romano Ordine tradit Micrologus in cap. 17.

[f] Colbert., post *semper vobiscum* cæteris omissis, subdit *mittet in calicem de Sancta*; et sic apud Amalarium, in lib. III, cap. 31: *Dicit libellus momoratus* scilicet Romanus, *Cum dixerit, Pax Domini,* etc., *mittit in calicem de Sancta.* Quæ *Sancta* eadem esse videntur quæ supra, num. 8, et quæ *particula fermenti*, infra, num, 22, nemper antea consecrata, et in futurum sacrificium reservata; alia vero infra, num. 19. Idem Amalarius ibidem adducit sequentia verba ex libello memorato: *Sed archidiaconus pacem dat,* etc.

[g] Ita legit Amalarius, in lib. III. cap. 41, melius quam in Editis et in Codice sancti Galli, *quam rumpit partem super altare relinquit;* rectius etiam quam Colbert., *quam ruperit, tollit, partem aliam super altare,* etc.

[h] *Colbert., vadunt ad lævam episcoporum.*

[i] Colbert., *oblationibus, respicit ad scholam,* cæteris omissis; in Editis tantum inclusa parenthesi desunt, habentur autem in Codice sancti Galli, sane haud parvi pendenda, ad quæ respexit Amalarius, in lib. III Officialis, cap. 35: *Remanetque in altari particula usque ad finem Missæ.* Micrologus, in cap. 17 censet eam fuisse reservatam pro *communicaturis sive infirmis.* Sed ratio hic allata videtur potior.

[k] Nempe stans, et quidem conversus ad Orientem, ex quarto Ordine Romano de Missa episcopali, num. 10, et ex aliis posterioribus libellis.

[l] Paulo aliter Amalarius, in lib. III, cap. 31: *Ponit inter manus archidiaconi in calicem,* ut in ante Vulgatis, addito, *faciens crucem ter* Colbert: *Ponat in calice in manus archidiaconi dicendo Fiat,* etc. Post superiora ita commmentatur ibidem Amalarius: *Si hoc agitur in Romana Ecclesia, ab illis potest addisci quid significet bis positus panis in calicem. Non enim vacat a mysterio quidquid in eo officio agitur juxta constitutionem Patrum.*

[m] Sumendo scilicet sanguinem Domini cum *pro complemento communionis,* ut loqnetur Micrologus, in cap. 19. Præclarum hoc sine specimem communionis generalis, etiam sacerdotum et episcoporum.

cornu altaris, et annuntiat [a] stationem, et refuso parum de calice in scyphum inter manus acolythi, accedunt primo episcopi ad sedem, ut communicent de manu pontificis secundum ordinem ; [b] similiter et presbyteri ut communicent post eos. Episcopus autem primus accipit calicem de manu archidiaconi et stat in cornu altaris sequentis ordinis usque ad primicerium defensorum. Deinde archidiaconus accepto de manibus illius, calice, refundit in scyphum quem supra diximus, et tradit calicem subdiacono regionario, qui tradit ei pugillarem, cum quo confirmat populum. Calicem autem accipit subdiaconus sequens ; dat acolytho [*Colb.*, de acolytho, quem ille revocat **15** in paratorium. Qui dum confirmaverit quos papa communicet descendit pontifex a sede cum primicerio notariorum et primicerio defensorum, tenentibus ei manus, ut communicet eos qui in senatorio sunt, post quem archidiaconus confirmat. Post hæc [*Colb.*, Post archidiaconem] episcopi communicant populum, annuente eis primicerio cum manu sub planeta, percontato pontifice Post eos diaconi confirman. Deinde transeunt in partem sinistram, ut faciant similiter. Presbyteri autem annuente primicerio, jussu pontificis communicant populum, et ipsi vicissim confirmant. Nam mox ut pontifex cœperit in senatorio communicare, statim schola incipit Antiphonam ad Communionem per vices cum subdiaconibus, et[c] psallunt, usque dum, communicato omni populo, annuat pontifex ut dicant *Gloria Patri*, et tunc repetito Versu quiescunt. Et pontifex mox ut communicaverit in parte mulierum, redit ad sedem, et communicat regionarios per ordinem, et eos qui in filo steterant, et in diebus festis de schola XII. Nam cæteris diebus in [d] presbyterio communicant. Post hos omnes redeuntes nomenculator et saccellarius, et acolythus, qui patenam tenet, et qui manutergium tenet, et qui aquam dat, ad sedem communicant, et post pontificem archidiaconus eos confirmat.

21. Astat autem subdiaconus regionarius ante faciem pontificis, ut annuat ei. Ille vero contemplans populum, si jam communicati sint, et annuit ei. Et ille [e] vadit ad humerum, aspicit ad primum scholæ, faciens cruoem in fronte sua, annuit ei dicere *Gloriam* ; et ille resalutato, dicit *Gloria, sicut erat*, et versum

A Finita autem Antiphona surgit pontifex cum archidiacono, et veniens ante altare dat Orationem ad Complendum, [f] directus ad Orientem. Nam in isto loco, cum *Dominus vobiscum* dixerit, non se dirigit ad populum. Finita vero Oratione, cui præceperit archidiaconus de diaconibus, **16** aspicit ad pontificem ut ei annuat, et dicit ad populum *Ite Missa est*. Respondent *Deo gratias*. Tunc septem cereostata præcedunt pontificem, et subdiaconus regionarius cum thuribulo ad secretarium. Descendente autem illo in presbyterium, [g] episcopi primum dicant *Jube, domne, benedicere*. Resp. *Benedicat nos Dominus*, Resp. *Amen*. Post episcopos presbyteri ; deinde monachi ; deinde schola deinde milites diaconarii, id est qui signa portant ; post eos bajuli, post eos cereostatarii ; post
B quos acolythi, qui [h] rugam observant ; post eos extra presbyterium cruces portantes ; deinde mansionarii juniores ; et intrat in secretarium.

II. *Si autem summum pontificem, ubi statio fuerit, contigerit non adesse, hæc sunt, quæ ab alio episcopo dissimiliter fiunt.*

22. In primis, quod non illi, sed diaconi præcedunt cum cereostato vel thuribulo.

Secundum namque quod non sedet in sede post altare.

Tertio non dicit Orationem post altare, sed in dextro latere altaris.

Quartum non ipse episcopus, sed diaconus in eo loco, ubi consuetudo est, cinnat [*Forte*, signat].

C Quinto loco, post finitum Canonem, ubi dicitur *Per quem hæc omnia Domine*, non levatur calix ab archidiacono.

Sexto loco, quando dici debet *Pax Domini sit semper vobiscum*, deportatur a subdiacono oblationario particula [i] fermenti, quod ab apostolico consecratum est, et datur archidiacono ; ille vero porrigit episcopo. At ille consignando tribus vicibus, et dicendo *Pax Domini sit semper vobiscum*, mittit in calicem.

Nam et hoc similiter facit, quod apostolicus non confringit ; ipse vero super pallam, quæ corporalis dicitur, in altare confringit. Deinde communicant omnes præter episcopum tantum, quod non sua manu communicat. Si in ipsius manum **17** mittit partem et ipse se communicat cum propria manu. Similiter

D

[a] Quo modo hæc denuntiatio futuræ stationis fieret leges inferius in libello Benedicti canonici, num. 33.

[b] Colbertinus variat hoc loco : *Sed presbyteri omnes accedant ut communicent ad altare* ; quæ lectio convenit cum aliis duobus libellis infra. Paulo post idem Colbert. : *Deinde archidiaconus de manu illius suscipiens calicem, refundit in scyphum*, etc. Clarius, sed eodem sensu.

[c] Hinc patet Antiphonam quæ hodie Communio dicitur olim Psalmo decantando præmissam fuisse ; quod Micrologus diserte habet in cap. 18. Confer Liturgiam Gallicanam, lib. I, cap. 5, num. 27. In Colbertino sic legitur : *Statim schola incipit Antiphonam ad communionem et psallant usque dum communicat populus omnis Nam pontifex mox ut communicaverint in partes mulierum*, etc.

[d] Colbert. : *Nam cæteris diebus presbyteri ubi potuerint communicent.*

[e] Colbert., *Et ille aspicit ad primum scholæ.*

[f] Colbert., his omissis, ita habet : *Dat orationem Ad Complendum. Qua finita, cui præcepit archidiaconus de diaconibus*, etc. Nunc sacerdos conversus ad populum dicit *Dominus vobiscum* etiam hoc loco.

[g] Aliter Colbert. : *episcopus primus veniat ante eum, dicens* Jube, Domine, benedicere, etc.

[h] Non prætermittenda lectio Codicis Colbertini, ubi pro *rugam* legitur *regiam*, id est aditum seu januam cancellorum quas acolythi observare solebant. Bajulorum officium habes supra, num. 3.

[i] Notandus hic locus de fermento pro Eucharistia. Confer num. 8 et 19, supra, et commentarii nostri prævii caput 6.

facit presbyter presbytero, et diaconus diacono. Nam reliqua omnia similiter ut summus Pontifex facit.

Similiter etiam et a presbytero agitur, quando in statione facit Missas, præter *Gloria in exelsis Deo*, quia a presbytero non dicitur nisi in Pascha. Episcopi, qui civitatibus præsident, ut summus pontifex, ita omnia peragunt.

III. *Feria 4. Initium Quadragesimæ.*

23. Colligunt se omnes ad ecclesiam sanctæ Anastasiæ circa horam septimam. Ingreditur pontifex in secretarium, induit se vestibus. Schola vero canit Antiphonam ad introitum.

24. Tunc adveniens pontifex ascendit ad altare. Ut autem finita fuerit Antiphona, stans pontifex a dextris altaris directus ad populum, dicit *Dominus vobiscum;* deinde regyrat se ad Orientem, dicit *Oremus,* B diaconus, *Flectamus genua*, deinde *Levate;* sequitur Oratio. Deinde incipitur Antiphona *Per viam*. Ut autem prope ecclesiam venerint, incipient litaniam. Ut autem ingressi fuerint ecclesiam, pontifex ingreditur in secretarium. Schola pergit decantando usque ad altare. Ut autem finierint litaniam, post paululum incipiunt Antiphonam ad Introitum. Deinde veniens pontifex ascendit ad sedem, dicit *Oremus*, diaconus, *Flectamus genua*, et *Levate*. Deinde post Orationem legitur lectio, et celebratur Missa more solito. Postquam autem dixerit communionem, a diacono dicitur *Humiliate capita vestra Deo*. Clerus respondet *Deo gratias*, et dicitur Oratio super populum. Finita Oratione dicit diaconus [a] *Ite Missa est*. Simili modo agitur secunda feria, quarta feria, sexta feria, et sabbato per totam Quadragesimam. Nam Sabbato tempore Adriani C institutum est ut flecteretur pro Carolo [b] rege, antea vero non fuit consuetudo.

25. Tertia feria, seu quinta feria, ut ad Missas intraverint, dicit *Dominus vobiscum*, et diaconus *Flectamus genua*, et *Levate*. **18** Missa finita, dicit diaconus *Humiliate* [c] *capita vestra Deo*. Et inclinant se omnes ad Orientem. Et dicit pontifex Orationem super populum, diaconus. *Ite Missa est*. Cæteri vero episcopi, aut presbyteri, qui collectam non faciunt, vel statio non fuerit in ipsa ecclesia, per totam hebdomadam similiter faciunt quomodo isti in duobus diebus peragunt. Item de eo quod [d] *Gloria in excelsis Deo* usque in caput Quadragesimæ in Dominicis diebus cantatur. A presbyteris vero *Gloria in excelsis Deo* minime cantatur, nisi solum in Pascha. Ab D episcopis autem omni tempore in Dominicis, seu festis diebus cantatur. Nam quando litania agitur, nec *Gloria in excelsis Deo*, nec *Kyrie eleison* post Introitum, nec *Alleluia* cantatur, excepto litania majore.

26. Item de Responsorio graduali, ab incipiente usque ad finem cantatur, et Versus similiter. Similiter in quotidianis diebus *Alleluia* simili modo. In quotidianis vero diebus, si voluerint, tantum prima dicitur.

Item candelabra tenentur in manibus usque dum ad repetitionem incipiunt, postea deponuntur in pavimentum. Et post primam Orationem Missæ datam deportantur ante altare. Item *Gloria* dividitur, sed tantum festis diebus. Ad repetendum vero, sive festis diebus, seu quotidianis, semper incipitur. Tantum semel de offertorio, seu et versu [e] ipsius, duabus vicibus ad unam Missam domno papæ cantatur.

IV. *Incipit Ordo a Dominica mediana usque in Octavas Paschæ.*

27. Igitur a Dominica quam sedes apostolica [f] Medianam voluit nuncupari, usum observantiæ credimus intimandum; unde et ea quæ ipsa die dicuntur numerum dierum ostendunt, ut est illud, *Quarta decima die ad vesperum;* et paulo post, *In quinta decima solemnitatem celebrabitis*. A quo die usque in vigiliam sanctæ Dominicæ Resurrectionis in nullo responsorio **19** decantatur *Gloria*, nec in *Venite ;* a Cœna vero Domini, nec in psalmis, nec in ullo loco decantatur *Gloria* usque in Pascha. Dominica in Palmis, cum Evangelium legitur, dicit diaconus *Dominus vobiscum.* ℟ *Et cum spiritu tuo.* Item dicat: *Passio Domini nostri Jesu Christi secundum Matthæum.* ℟ *Gloria tibi Domine.*

28. Feria 4, quæ est pridie in Cœna Domini, hora tertia pontifex cum clero et ordine suo procedat ad altare in ecclesia majore, et dicit Orationes [g] solemnes hoc ordine: *Oremus*. Dat Orationem *Deus a quo et Judas*. Post *Amen* sequitur, et dicit Orationes solemnes, sicut in Sacramentorum continetur; tantummodo pro se intermittit. Dicit Orationem pro rege Francorum, deinde reliquas per ordinem, ad ultimum pro Judæis non flectunt genua. Quibus expletis, osculatur altare, et egreditur. Postea vero hora octava ingrediuntur ad Missas hoc ordine. Dicit schola Antiphonam ad Introitum, et pontifex dat Orationem. Legitur lectio una, sicut in [h] Capitulare

[a] Nunc per totam Quadragesimam, exceptis festis, dicitur *Benedicamus Domino*. Vide Micrologi caput 46, et confer caput 34.

[b] Nempe Carolo Magno, quæ verba innuunt hæc posterioris esse instituti. Vide num. 28.

[c] De hoc ritu videsis Amalarium in præfatione altera ad Officialem, sub finem præfationis.

[d] Neque modo *Gloria in excelsis* dicitur a Septuagesima ad Pascha extra festa, semper vero *Kyrie eleison*.

[e] Duo distinguuntur in offertorio, nempe ipsum Offertorium et Versus, qualia Offertoria inveniuntur in vetustis libris cum duobus aut tribus Versibus. Vide Amalarium, in lib. III, cap. 19, in fine.

[f] Sic appellat Dominicam Passionis Ordo Romanus vulgatus, in quo multa fusius quam hic habentur a pag. 41.

[g] Amalarius, in lib. I, cap. 11, observat hac die quintam varietatem, nempue ex adjectione unius lectionis et unius responsorii cum quinque Versibus, ac ex Passione Domini, necnon etiam, *ut scriptum habemus in libello qui dicitur Romanus Ordo, ex genuflexione*. Tum addit : *Intimat supradictus libellus ex Romana consuetudine debere eadem die ante publicum officium Orationes quas solemus in sexta feria agere recitari*, quæ verba huc spectant. De genuflexione vide Micrologum cap., 52.

[h] Capitulare appellant indicem Epistolarum et Evangeliorum ad Missas, quæ in fine librorum sacrorum antiquitus primis ac postremis verbis desi-

continetur. Sequitur Gradale *Ne avertas*, et legitur alia lectio. Post quam cantatur canticum *Domine, exaudi*, cum Versibus suis. Evangelium vero pronuntiabitur ita, *Passio Domini nostri Jesu Christi secundum Lucam*, et incipit legere ; qua perlecta, expletur Missa ordine suo.

V. *Feria* 5 *Cœnæ Domini.*

29. Media [a] nocte surgendum est, et tangitur signum ; et post hæc non nisi in nocte sanctum Pascha ad Matutinum. At vero ecclesia omni lumine decoretur, et more solito *Deus in adjutorium meum* non dicant, nec *Gloriam*, nec Invitatorium ; sed cantor incipit in Psalmis Antiphonam, sicut in Antiphonario continetur. Nec presbyter complet in fine [b] Orationem, **20** sed tacite surgendum est, et lector Benedictionem non petat ; et quando finit, non dicat *Tu autem* ; sed ex verbis lectionis jubetur facere finem, Lectiones vero legantur tres de lamentatione Jeremiæ prophetæ, ubi dicit : *Quomodo sedet sola civitas*, usque, *Cogitavit Dominus dissipare murum filiæ Sion*. Tres de tractatu sancti Augustini, in Psalmo *Exaudi, Domine, Orationem meam* primo. Tres in apostolo, ubi ait ad Cor. cap. LVII : *Ego accepi a Domino quod et tradidi vobis* : IX Psalmos, IX lectiones, IX Responsoria. Cum autem omnia complenda sunt, sequitur [c] Matutinum. Matutino completo non dicatur *Kyrie eleison* nec *Et ne nos in tentationem*.

30. Hora autem tertia ingressi sacrarium, induuntur dalmaticis, tam pontifex quam omnes diaconi vel omni ornamento, sedente pontifice in sella sua ; et præparantur ampullæ duæ cum oleo, quarum melior defertur pontifici, ut, accepto balsamo, et commiscitato cum oleo, manu sua impleat eam ; illam vero alii ministri teneant plenam, et pontifex lotis manibus procedit cum septem cereostata ad Missas. Dicta autem Antiphona ad introitum, dicit *Gloria in excelsis Deo*, et Orationem. Legitur apostoli lectio : *Fratres convenientibus vobis in unum*, usque *Ut non cum hoc mundo damnemur*. Sequitur Gradale *Christus factus est pro nobis*. Legitur Evangelium secundum Joannem cap. CXII : *In illo tempore sciens Jesus quia venit hora ejus*, usque *quemadmodum ego feci vobis, ita et vos faciatis*. Ante quam dicatur *Per quem hæc omnia*, benedicitur oleum pro infirmis quod populus affert, et deinceps peragitur Missa ordine suo. Qua expleta, communicat episcopus solus ante altare et diaconus confirmat eum cum calice.

31. Illa tantummodo die, postquam communicaverit, ponit calicem super altare ; deinde accepta a subdiacono patena, ponit juxta calicem de latere sinistro et statim cooperitur a duobus diaconibus utrumque de sindone munda, quam prius præparaverant in ora altaris e regione pontificis, post corporalem expansum. Et continuo [d] duo acolythi involutas ampullas **21** cum sindone alba serica, ita ut videri possint a medio, tenent in brachio sinistro, projectis sindonibus super scapulam sinistram, ita ut pertingat scapulam dextram, qua tentius possint dependentia retinere. A quibus sub humero stantibus venit subdiaconus, et accipit ampullam commistam una cum sindone, et dat eam archidiacono, et ille defert pontifici ante altare. Tunc pontifex respiciens ad Orientem, et diaconus tenet ante ipsum ampullam in sinistro brachio revolutam sindone, ut supra dixi mus. Hic halat ter in ampullam chrismatis, et dicit pontifex *Sursum corda*. Resp. *Habemus ad Dominum* ; et intrat in consecrationem chrismatis excelsa voce : sed antequam benedicatur, insufflat ter in ampullam. Qua expleta, benedicit ampullam olei ordine quo supra delatam ; et similiter halat in ipsam, sed tacite. Ampulla autem quæ cum chrismate est, statim ut benedicta fuerit, cooperitur, ut a nemine nuda videatur, sed tenente eam acolytho, omnes eam per ordinem salutent, quam episcopus et dianus prius nudam salutant. Hoc expleto, ablutis manibus pontifex venit ante altare, et comunicat omnis populus ordine suo, et servat de sancta usque in cratisnum,

32. Ea vero die hora nona faciunt [e] excutii ignem de lapide in loco foris basilicam ; si ibidem oratorium non habuerint, in porta ibi excutiunt ; sin vero, in loco in quo consideraverit prior, ita ut ex eo possit candela accendi, quæ candela in arundine debet poni, et a mansionario ecclesiæ portata præsente congregatione vel populo ; et de ipso igne continuo in eadem ecclesia vel loco, ubi accenditur, lampada [f] una servetur usque in sabbato sancto ad illuminandum cereum, qui eodem die benedicendus est ordine quo in Sacramentorum continetur. Ipsa

gnari solebant. Vide tomum II Capitularium, col. 1310.

[a] Ergo etiam hoc triduo Romani nocturnas vigilias faciebant media nocte.

[b] Id est, in fine Orationis *Respice, quæsumus, Domine*, etc., non addit more solito *Qui tecum vivit*, etc.

[c] Matutini nomine intelliguntur Laudes, quas vocamus, ut in regula sancti Benedicti.

[d] Hæc verba aliaque refert Amalarius, in lib. I. post medium capitis 12 : *Dicit libellus Romani Ordinis de consecratione chrismatis* : Continuo duo acolythi, etc. Idem post initium ejusdem capitis ait oleum simul consecrati cum corpore et sanguine Domini, nec habere proprium officium, sed eo in loco benedici, *ubi solemus*, inquit, *uvas benedicere. Unde intelligimus embolim esse supra dicti officii.*

[e] Memoratu dignum est id quod a Theodoro Romanæ Ecclesiæ archidiacono se accepisse tradidit Amalarius, in lib. IV, cap. 44 : *soleo*, inquit Theodorus, *esse cum apostolico in Lateranis, quando officium celebratur de Cœna Domini. Nihil enim ibi in eadem nocte observatur de extinctione luminum. In feria sexta nullum lumen habetur lampadum sive cereorum in ecclesia in Jerusalem, quandiu dominus apostalicus ibi Orationes solemnes facit, aut quandiu crux salutatur ; sed tamen ipsa die novus ignis accenditur, de quo reservatur usque ad nocturnale officium.*

[f] Nonnihil diversum tradit Zacharias papa in epistola 12 ad Bonifacium, nempe moris esse *ut quinta feria Paschæ*, id est, ante Pascha, *quando sacrum chrisma consecratur, tres lampades in secretiori loco ecclesiæ constitutæ ardeant usque ad tertium diem, id est, Sabbatum.*

vero die omne diurnale officium insimul canunt. **22** A vespera autem hujus diei nuda [a] sint altaria usque in mane Sabbati.

VI. *Feria* 6.

33. In Parasceve media nocte surgendum est. Dicuntur IX Psalmi cum Responsoriis, tres lectiones de lamentatione Jeremiæ ab eo loco ubi ait : *Cogitavit Dominus dissipare*, usque *Misericordiæ Domini multæ ;* tres de tractatu sancti Augustini de Psalmo LXIII, tres de Apostolo ubi ait ad Hebræos, cap. V : *Festinemus ergo ingredi.* Deinde sequitur Matutinum. Lucernæ exstinguuntur. Luminaria autem ecclesiæ ab initio cantus nocturni inchoantur exstingui, hoc tamen ordine, ut ab introitu ipsius ecclesiæ incipiat paulatim tutare [*id est*, exstinguere], ut, verbi gratia, peracto primo nocturno, videatur pars eorum B tertia esse exstincta ; medio nocturno iterum tertia ; tertio vero expleto, exceptis septem lampadibus, nihil luminis relinquitur, quæ in Matutino hoc ordine extinguantur. In initio Psalmi primi sit custos semper paratus in loco dexteræ partis ecclesiæ prope lampadibus, ut ubi audierit Antiphonam, tenens cannam in manu sua, tutat lampadem unam. In finem Psalmi ipsius aliam sinistræ partis ; sic una ex parte una, alia ex alia tutantur, usque ad Evangelium. In Evangelio vero tutatur mediana lampada.

34. Hora tertia conveniant omnes presbyteri, tam civitatis, quam de suburbanis, et omnis clerus cum populo in ecclesia statuta infra urbem, non tamen in majore ecclesia ; et expectant pontificem, vel qui vicem illius tenuerit. Qui dum veniens de sacrario processerit ante altare ad orandum super oratorium, sicut mos est, statim ut surrexerit, cum silentio ascendit ad sedem ; quo sedente, statim subdiaconus ascendit ad legendum, et post lectionem cantatur canticum *Domine audivi*, cum Versibus suis et dicit pontifex *Oremus*, et diaconus *Flectamus genua*, et dicit *Levate*. Et dat Orationem *Deus a quo et Judas*. Deinde sequitur altera lectio, post quam sequitur tractus [b] *Qui habitat*, vel *Eripe me*. Quo finito, pronuntiat **23** diaconus ita : *Passio Domini nostri Jesu Christi secundum Joannem*, et incipit legere. Hac expleta, statim duo [c] diaconi nudant altare sindone, quæ prius fuerat sub Evangelio posita, in modum furantis. Tunc venit pontifex ante altare, et dicit : *Oremus, dilectissimi nobis, in primis pro ecclesia Dei*, et cætera per ordinem, sicut in quarta feria D diximus. Cum autem ventum fuerit ad Judæos, non flectunt genua. Quas ut finierit, omnes tacite exeunt foras. Presbyteri vero ecclesiarum, sive de urbe, sive de suburbanis, vadunt per ecclesias suas, ut hoc ordine cuncta ad vesperum faciant, hoc tantum mutantes, ut ubi pontifex meminit apostolicum, ipsi nominent episcopum suum.

35. Post Orationes [d] præparatur crux ante altare, interposito spatio inter ipsam et altare, sustentata hinc inde a duobus acolythis, posito ante eam oratorio. Venit pontifex, et adoratam deosculatur crucem ; deinde presbyteri, diaconi, subdiaconi et cæteri per ordinem, deinde populus. Pontifex vero sedet in sede, usque dum omnes salutent. Presbyteri vero duo priores, mox ut salutaverint, intrant secretarium, vel ubi positum fuerat corpus Domini, quod pridie remansit, ponentes eum in patena ; et subdiaconus teneat ante ipsos calicem cum vino non consecrato, et alter subdiaconus patenam cum corpore Domini ; quibus tenentibus accipit unus presbyter patenam et alter calicem, et deferunt super altare nudatum. Pontifex vero sedet dum persalutet populus, crucem. Nam, salutante pontifice vel populo crucem, canitur semper antiphona. *Ecce lignum crucis in quo salus mundi pependit, venite adoremus*. Dicit psalmus CXVIII, id est, *Beati immaculati*. Qua salutata et reposita in loco suo, descendit pontifex ante altare, et dicit : *Oremus, Præceptis salutaribus moniti Pater noster* ; sequitur, *Libera nos, quæ sumus, Domine*. Cum dixerint *Amen*, sumit de Sancta et ponit in calicem nihil dicens : et communicant omnes cum silentio, **24** et expleta sunt universa. Et dicit C pontifex : *In nomine patris, et Filii et Spiritus sancti, pax tibi*. Respondent *Et cum spiritu tuo*. Et post paululum Vesperam dicit unusquisque privatim ; et sic vadunt ad mensam.

VII. *Sabbato.*

36. Media nocte surgendum est. Dicuntur IX Psalmi cum Responsoriis : tres lectiones leguntur de lamentatione Jeremiæ ab eo loco ubi dicit : *Misericordiæ Domini multæ*, usque ad finem. Deinde leguntur homiliæ sanctorum Patrum ad ipsum diem pertinentes, et in candelis accendendis vel exstinguendis, sicut superius habetur [f].

37. Post horam tertiam Sabbato procedunt qui baptizandi sunt ad ecclesiam, et ordinantur per ordinem, sicut scripta sunt masculi in dexteram, feminæ in sinistram. Faciens crucem sacerdos in frontibus singulorum, postea imposita manu supra capita singulorum dicit : *Nec te latet Sananas*. Ipsa expleta tangit singulis nares et aures de sputo, et dicit eis ;

[a] Amalarius, sub finem cap. 12 : *Restat adhuc unum in Romano Ordine, ubi præcipit ut a quinta feria usque in Sabbato sancto nuda sint altaria.*

[b] Hic psalmus etiam assignatur ab Amalario in Officialis lib. I, cap. 13, ante medium, et lib. IV, cap. 34.

[c] Hæc verba refert ex Romano libello Amalarius, sub medium prædicti cap. 13, ante lib. I.

[d] Idem Amalarius in lib. I, cap. 14 : *Post hæc monet libellus memoratus ut præparetur crux ante altare, quam salutant et osculantur omnes.*

[e] Idem ipse Amalarius, in prædicto cap. 15 ; *Qui juxta ordinem libelli per commistionem panis et vini consecrat vinum, non observat traditionem ecclesiæ, de qua dicit Innocentius isto biduo Sacramenta penitus non celebrari.* Verum an commistio hæc sit vera consecratio, in commentario nostro examinavimus.

[f] Amalarius sæpe laudatus, in cap. 17 : *Romanus libellus narrat eodem die benedici ceram oleo mistum ; indeque fieri agnos, eosque reservari usque in Octavas Paschæ* ; quod hoc in libello non reperitur. Sic vero in vulgato ordine Romano, ubi de octavis Paschæ, et in libro qui Alcuino tribuitur.

Epheta, quod est adaperire, in odorem suavitatis. Tu autem effugare, diabole, appropinquabit enim judicium Dei. Postea tangit de eleo sancto scapulas et pectus, et dicit : *Abrenuntias Satanæ? Resp. Abrenuntio. Et omnibus operibus ejus? Resp. Abrenuntio. Et omnibus pompis ejus? Resp. Abrenuntio. Ego te lino eleo salutis in Christo Jesu Domino nostro propitiatus in vitam æternam. Pax tibi.*

38. Hac expleta, ambulet in circuitum, imposita manu super capita eorum, dicat tantum excelsa voce, *Credo in Deum.* Vertit se ad feminas, et facit similiter. Postea dicuntur eis ab archidiacono : *Orate, electi, flectite genua.* Et post paululum dicit : *Levate. Complete Orationem nostram in unum, et dicite Amen* Et Respondent omnes *Amen.* Iterum admonentur ab archidiacono his verbis : *Catechumeni recedant. Si quis catechumenus est, recedat. Omnes catechumeni exeant foras.* Iterum dicit diaconus : *Filii charissimi, revertimini in locis vestris, expectantes horam qua possit circa vos Dei gratia baptismum operari.*

25 39. Hora nona egrediuntur sacrarium pontifex, sacerdotes et cæteri, et induunt se vestimentis, cum quibus vigilias celebrare debent ; et accenso cereo, procedunt simul omnes de sacrario cum ipso cereo in ecclesiam cum silentio, nihil cantantes ; et ponitur in candelabro ante altare. Et unus diaconus rogat unum de sacerdotibus vel levitis, qui ibidem revestiti astant, pro se orare ; et ut surrexerit, dicit ipse diaconus *Dominus vobiscum.* Resp. *Et cum spiritu tuo.* Et dicit Orationem, sicut in Sacramentorum continetur. Postea sedent pontifex et sacerdotes in sediculis suis ; diaconi permanent stantes. Ipsa expleta, dicit *Dominus vobiscum.* Resp. *Et cum spiritu tuo.* Inde *Sursum corda.* Resp. *Habemus ad Dominum.* Inde *Gratias agamus Domino Deo nostro.* Resp. *Dignum et justum est.* Inde vero accedit in consecrationem cerei, decantando quasi canonem. Inde vero accenduntur in duobus [a] candelabris duo cerei, et de ipso igne accendunt in omni domo, quia omnis anterior exstingui debet.

40. Deinde lector exuit se planeta ; ascendens in ambonem, [b] non pronuntiat *Lectio libri Genesis*, sed inchoat ita, *In principio fecit Deus cælum et terram* nam et reliquæ omnes sic inchoantur. In primis [c] Græca legitur, deinde statim ab alio Latina. Tunc primum surgens pontifex dicit, *Oremus* et diaconus *Flectamus genua*, deinde *Levate* ; et datur Oratio a pontifice, et legitur lectio Græce, *Factum est in vigilia matutina*, et ab ipso cantatur canticum hoc Græce, *Cantemus Domino.* Post hæc ascendit alius, et legit supradictam lectionem Latine, et canticum cantat suprascriptum Latine. Deinde pontifex surgens dicit *Oremus*, et diaconus ut supra ; et datur Oratio. Post hoc legitur lectio Græce. *Apprehendent septem mulieres* ; et ab ipso cantatur canticum Græce, *Vinea.* Deinde ascendit alius legere susprascriptum Latine ; **26** canticum Latine cantat suprascriptum. Et pontifex, *Oremus* Diaconus ut supra ; et iterum legitur lectio Græce, *Scripsit Moyses canticum* ; et alius ascendens legit eam Latine, Deinde pontifex vel diaconus, ut supra. Post hoc cantatur Psalmus *Sicut cervus*, Græce ; et alius ipsum Psalmum Latine.

41. Post hæc pontifex directus ad populum dicit *Dominus vobiscum* et respondent, *et cum spiritu tuo* ; et dicit *Oremus* ; et dat Orationem directus ad Orientem. Post finitam, dicit *Dominus vobiscum* et statim veniens unus minister tenens ampullas in manibus suis, stans in dextro cornu altaris, et tunc ascendit ipse præcedens pontificem ad fontes. Tunc Deinde schola descendit ad fontes ad litaniam faciendam, expectantes parati pontificem. Secundus vero scholæ tenet vas aureum in manu sua sinistra super planetam, unde pontifex mittere debet chrisma in fontem, et jussi faciunt litaniam ternam. Deinde pontifex procedit cum omni decore, sustentatus a duobus diaconibus ; et illa duo cereostata quæ ante fuerant illuminata semper ante ipsum procedunt, usque dum omnia finierint.

42. Litania finita, facto silentio dicit pontifex *Dominus vobiscum.* Respondent. *Et cum spiritu tuo.* Dicit *Oremus*, et dat Orationem *Omnipotens sempiterne Deus.* Item alia *Deus qui invisibili potentia.* Hic primam crucem facit, *Qui hanc aquam*, cum manu sua dividens aquam in modum crucis. Secundam, *Unde benedico te.* Similiter tertiam, *Benedico te per Jesum Christum.* Hæc omnia expleta, fundit chrisma de vasculo in fonte super ipsam aquam in modum crucis, et cum manu sua miscitat ipsam chrismam cum aqua, et spargit per omnem fontem, vel super omnem populum. Hoc facto, omnis populus, qui voluerit, accipit Benedictionem in vasis suis de ipsa aqua, antequam ibi baptizentur parvuli, ad spargendum in domibus eorum, et vineis, et campis, et fructibus eorum.

43. Deinde presbyteri aut diaconi, etiam, si necesse fuerit, et acolythi, discalceati induentes se aliis vestibus mundis vel candidis ingrediuntur in fontes [d] intro aquam ; et baptizantur primo masculi, deinde feminæ sub hac interrogatione : **27** [e] *Credis in Deum Patrem omnipotentem, creatorem cæli et terræ?* Resp.

[a] Aliter Amalarius, in lib, I, cap. 29. *Additur etiam in libello memorato alter cereus, ubi dicitur : Et tunc illuminantur duo cerei, tenentibus duobus notariis*, etc., quæ verba hinc absunt, sed adsunt in appendice quam mox subjiciemus.

Hæc verba citat Amalarius in cap. 21 : *Dicit libellus, de quo sæpe memoravimus, qui continet Romanum Ordinem : Non pronuntiatur lectio libri Genesis*, etc.

Apposite ad hunc locum idem qui supra Amalarius, initio libri II : *Sex lectiones ab antiquis Romanis Græce et Latine legebantur (qui mos apud CP. hodieque servatur), ni fallor propter duas causas : unam, quia aderant Græci, quibus incognita, erat latina lingua ; alteram propter unanimitatem utriusque populi.* Confer Micrologum, sub finem cap. 28, et Bernonem abbatem Augiensem, cap. 7, ubi Amalarii verba sub nomine *Patrum* adducit.

[b] Idem ritus legitur in Codice Gellonensi, imo etiam in vulgato ordine Romano.

[c] Hæc est redditio Symboli, quam Amalarius ait reddi Sabbato sancto secundum *Ordinem Romanum* ; aliis in Cœna Domni, in lib. I, cap. 12 sub initium.

Credo. Credis et in Jesum Christum Filium ejus unicum Dominum nostrum natum et passum? Resp. *Credo. Credis et in Spiritum sanctum, sanctum Ecclesiam catholicam, remissionem peccatorum, carnis resurrectionem, vitam æternam?* Resp. *Credo.* Et acceptos infantes de parentibus baptizent eos sub trina mersione, tantum sanctam Trinitatem semel invocantes, ita dicendo: *Baptizo te, in nomine Patris,* et mergit semel; *et Filii,* et mergit iterum; *et Spiritus sancti,* et mergit tertio.

44. Levatis autem ipsis infantibus in manibus suis, offerat eos uni presbytero; ipse vero presbyter faciens de chrismate crucem cum pollice in vertice eorum cum invocatione sanctæ Trinitatis, dicit: *Deus omnipotens, Pater Domini nostri Jesu Christi, qui te generavit ex aqua et Spiritu santo, quique dedit tibi remissionem omnium peccatorum; ipse te linet chrismate salutis in Christo Jesu Domino nostro in vitiam æternam. Amen.* Et sint parati qui eos suscepturi sunt cum linteis in manibus eorum, et accipiunt ipsos a presbyteris, vel [a] diaconibus qui eos baptizant. Pontifex vero egredietur a fonte, habeas compositam sedem in ipsa ecclesia, ubi voluerit sedens in ea, et deportantur ipsi infantes ante eum, et dat singulis [b] stolam, casulam, et chrismale, et x siliquas; et vestiantur. Induti vero ordinantur per ordinem, sicut scripti sunt, in circuitu, et dat Orationem super eos pontifex, cum chrismate faciens crucem in frontibus [c] eorum cum invocatione sanctæ Trinitatis, et tradit eis septiformem gratiam Spritus sancti. Hoc autem per omnia præcaventes, ut hoc non negligant, quia tunc omne baptismum legitimum christianitatis nomine confirmatur.

45 Interim vero schola jussa facit litaniam ante altare, primam [d] septenam; et spatio facto faciunt alteram quinam; **28** iterum spatio facto faciunt ternas, et dum dicitur *Agnus Dei,* magister scholæ dicit *Accendite,* et tunc illuminatur [e] ecclesia. Et procedit pontifex de sacratrio cum duo cereostata, unde, sicut superius diximus, stant, sicut antea a dextris et a sinistris altaris. Litania expleta, dicit pontifex *Gloria in excelsis Deo,* deinde legitur Epistola, *Alluia. Confitemini Domino,* tractus *Laudate Dominum, omnes gentes.* Non cantant Offertoria, nec *Agnus Dei,* nec Communionem. Ante Evangelium, non portant lumen [f] in ipsa nocte, sed incensum.

46. Illud autem de parvulis providendum est, ut, postquam baptizati fuerint, nullum cibum accipiant, nec lactentur, antequam communicent sacramenta corporis Christi; et omnibus diebus septimanæ Paschæ ad Missas procedant, et parentes eorum offerant pro ipsis, et communicent omnes. Hunc autem supradictum ordinem baptismi in hoc Sabbato paschæ, sicut et in Sabbato Pentecostes, omnimodis celebretur.

47. Item ipsa die diuturnale cursum separatim canunt in ispsa nocte post gallorum cantum; matutino irrumpente luce tenebras, surgentes in ecclesia veniunt, et mutua charitate se invicem osculantes dicunt, *Deus, in adjutorium meum*; sequitur Invitatorium cum *Alleluia.* Sequuntur tres Psalmi cum Antiphona *Beatus vir. Quare fremuerunt, Domine, quid multiplicati sunt?* Sequuntur vero tres lectiones cum Responsoriis. Prima lectio de Actibus apostolorum; sequitur secunda et tertia de homiliis sancti Augustini. Sequitur Matutinum cum *Alleluia.* Infra Albas Paschæ super *Venite, Surrexit Dominus vere, alleluia,* et tres Psalmos super nocturna. Imponuntur per singulas noctes usque in octavas Paschæ, id est, feria 2, *Cum invocarem, Verba mea, Domine, ne in furore tuo;* feria 3, *Domine Deus meus, in te speravi, Domine, Deus noster, In Domino confido; feria* 4, *Salvum me fac, Domine, Usquequo. Domine, Dixit insipiens.* feria 5, *Domine, quis habitabit, Conserva me, Domine Exaudi, Domine, justitiam meam;* feria 6. *Cœli enarrant, Exaudiat te, Dominus, Domine, in virtute tua:* feria 7. *Domini est terra, Ad te, Domine, levavi, Judica me,* **29** *Domine, quoniam in innocentia.* Item a Pascha usque in octavas ad omnes cursus non cantatur Responsorium, nec lectio recitatur, sed pro Versu et Responsorio cantatur Gradale, *Hæc dies,* tantum prima. Post octavas vero Paschæ super *Venite,* et super omnes Psalmos *Alleluia* cantant. In secunda feria ad *Venite,* et super tota hebdomada, Surrexit Dominus *vere, alleluia.*

VIII. *Quod sequitur habetur in eodem ms. Codice, sed dimidio folio a præcedentibus sejunctum.*

48. In diebus festis, id est Paschæ, Pentecostes, sancti Petri, Nativitatis Domini, per has quatuor solemnitates habent colligendas presbyteri cardinales, unusquisque tenens corporalem in manu sua; et venit archidiaconus, et porrigit unicuique eorum oblatas tres. Et accedente pontifice ad altare, dextra lævaque circumdant altare, et simul cum illo canonem dicunt, tenentes oblatas in manibus, non super altare, ut vox pontificis valentius audiatur; et simul [h] consecrant corpus et sanguinem Domini, sed tantum

[a] Libellus septimus meminit solius diaconi pro ministerio baptismi, num. 12.

[b] Ita etiam in libello septimo. In plerisque aliis fit mentio tantum de alba veste et chrismali. Idem ritus fusior in appendice sequenti.

[c] Amalarius, sub finem, cap. 27: *Dixit Romanus libellus, de quo sæpe commemoravimus; Oratione expleta facit crucem,* etc., quæ verba leguntur in subjecta appendice.

[d] Amalarius, in fine secundæ præfationis ad librum de ecclesiasticis Officiis, meminit hujusce ritus litaniarum post baptismum, *per septenarium, et quinarium, et ternarium numerum.* Vide commentarii prævii caput 15.

[e] Idem, in cap. 30: *Quod illuminatio cereorum; secundum libellum Romani Ordinis exspectetur usque ad* Agnus Dei, *hoc demonstrat, quod per illum Agnum qui tollit peccata mundi unusquisque lumen accipere debet.*

[f] Amalarius, sub medium cap. 31: *Ut opiner, propter mulierum imitationem dicit Romanus libellus non portari hac nocte ante Evangelium aliud nisi thymiama,* etc.

[g] Multa de hoc Romano ritu observat Amalarius, in lib. IV, cap. 52.

[h] Huc pertinent Amalarii verba in lib. I, cap. 12, sub medium: *Mos est Romanæ Ecclesiæ, ut in confectione immolationis Christi adsint presbyteri, et simul cum pontifice verbis et manibus conficiant.*

pontifex facit super altare crucem dextra lævaque, Cum acolythi acceperint Hostias ab archidiacono de altare, vadunt ad presbyteros, accipientes calices [a] tres qui priores sunt. Diaconibus vero frangentibus in patenam, vertit se archidiaconus ad scholam, ut incipiant *Agnus Dei*, quod tandiu cantatur usque dum complent fractionem. Nam, si necesse fuerit, licet archdiacono quemlibet vocare ad confringendum in patenam. Ibi tamen ubi pontifex non fuerit, mox ut perfregerint diaconi excussis manibus in patenam, aspexerit, statim facit signum cum manu primus scholæ, et finiunt.

49. Quando dixerit *ab omni turbatione securi*, tunc qui in ordine fuerit diaconus junior vertit se, et recipit patenam de subdiacono, deosculans tenet eam in brachio et; dum dixerit *Per omnia sæcula sæculorum*, rumpit oblatam a latere dextro, **30** et partem quam ruperit, cum dicit *Pax Domini*, mittit in calicem, faciendo crucem ter.

50. Tunc sic agitur, quando ægritudo pontificis non fuerit. Stat pontifex ante altare. Diaconus ponit patenam super altare. Pontifex vero oblationes quas confringere solus debet ponit in patena, et confringet. Deinde stant diacones in parte dextra, et in parte sinistra archipresbyteri, et secundus vel quartus, vel quem voluerit pontifex ; et dat unicuique eorum singulas oblationes, et confringunt cum ipso super altare in corporale ; eæteras oblationes, quas superfluas habuerit, ponit episcopus, seu archidiaconus, vel qui fuerit de diaconibus, in sacculis, quos tenent acolythi ; et sic ipsi deferunt ad cæteros presbyteros, qui subterius stant ad confringendum, Si autem ægritudo fuerit pontificis, ordinem quo agere debeat superius scriptum habemus.

51. Igitur diaconus quando dixerit *Per omnia sæcula sæculorum*, post *Gloria in excelsis Deo*, levant planetas in scapulas, et stant juxta pontificem ; similiter levant et subdiaconi, sed cum sinu. Subdiaconus vero de schola, statim ubi imposuerit Antiphonam ad Introitum, levat planetam cum sinu. Ad completionem *Alleluia* vel Responsoria, parat se diaconus ad Evangelium legendum. Si autem diaconus ibidem non fuerit, presbyter, sicut diaconus, stat juxta pontificem, sed non levata planeta. At ubi Evangelium relegerit, ibi se non parat ubi et diaconus, sed statim venit ante altare vestitus planeta, ornat altare, sicut diaconus.

APPENDIX.

I. *De officiis in noctibus a Cœna Domini usque in Pascha.*

1. Igitur a Dominica quam sedes apostolica Medianam voluit nuncupari, usum observantiæ credimus intimandum ; unde et ea quæ ipso die dicuntur numerum dierum ostendunt, ut est illud, *Quarta decima die ad vesperum :* et paulo post, *et in quinta decima solemnitatem celebrabitis.* A quo die usque ad vigiliam Dominicæ Resurrectionis in nullo Responsorio decantetur *Gloria*. A Cœna vero Domini, nec in Psalmis, nec in nullo loco decantatur *Gloria*, usque in Pascha. Eadem vero nocte surgent ad vigilias hora noctis octava, et tunc **31** ecclesia sit omni lumine decorata. Nec more solito *Deus in adjutorium meum* dicent, nec Invitatorium, nec *Gloriam ;* sed cantor incipit in Psalmis Antiphonam, sicut Antiphonario continetur. Sed et in fine nocturnæ lector Benedictionem non petit, nec presbyter more solito Benedictionem complet ; et quando finit lector, non dicit *Tu autem, Domine*, sed ex verbis lectionis jubetur facere finem.

2. Lumen autem ecclesiæ ab initio cantus nocturnæ inchoatur exstingui, hoc tamen ordine, ut ab introitu ipsius ecclesiæ incipiat paulatim tutari [*Id est* exstingui], ut, verbi gratia, peracto primo nocturno, videatur eorum pars tertia esse exstincta ; medio nocturno iterum tertia ; tertio vero expleto, exceptis septem lampadibus, nihil lumen relinquunt. Quæ in Matutinis exstinguuntur hoc ordine. Initio primi Psalmi sit custos semper paratus in loco dextræ partis ecclesiæ prope lampadibus, ut ubi audierit Antiphonam, tenens cannam in mau sua, tutet lampadam unam, in fine vero Psalmi ipsius tutet aliam partis sinistræ. In secundo Psalmo, cum Antiphonas audierit, tutet dextra parte allam. Sic una ex parte una, alia tutantur usque ad [b] Evangelium, in evangelio vero tutatur mediana lampada. Ea die vero Cœna Domini, hora nona, faciunt excuti ignem de lapide, in loco foris basilica ; si ibidem oratorium habuerit, in portam ibi excutiunt ; sin vero in loco quo consideraverit prior, ita ut ex eo possit candela accendi. Quæ candela in arundine debet poni, et a mansionario ecclesiæ portari præsente populo ; et de ipso igne continuo in eadem ecclesia loco secreto accendatur lampada una, et servetur usque in sabbato santo ad illuminandum cereum, qui eodem die benedicendus est ordine quo in Sacramentorum continetur. Et hic ordo cerei benedicendi in suburbanis civitatibus agitur.

3. Nam in catholica Ecclesia infra civitatem Romanam, mane prima. Sabbato sancto, in Lateranis venit archidiaconus in ecclesia, et fundit ceram in vas mundum majorem, et miscitat ibidem oleo, et benedicit ceram, et ex ea fundit in similitudinem agnorum, et servat eos in loco mundo. In octavas vero Paschæ dantur ipsi agini ad archidiacono in ecclesia post Missas et communionem populo, et ex eis faciunt **32** in domos suas incensum ad suffumicum *Missarum solemnia celebrantur*.

[a] Id est, calices ministeriales, qui alio nomine scyphi appellantur. Alias Gregorius II, in epistola 9 ad Bonifacium episcopum Moguntium, non scriberet congruum non esse *duos vel tres calices in altario ponere,*

[b] Id est, usque ad canticum *Benedictus*, ex Evangelio Lucæ desumptum. Eum ad modum canticum *Magnificat* designatur infra.

gandum pro qualicunque eis eveniente necessitate. Similiter in suburbanis civitatibus de cera faciunt

4. Hoc expleto, accipit mansionarius prior jam fa- tam candelam in manu sua illuminatam in canna, prosequente eum populo cum supplici silentio, ita ut summitas candelæ que illuminatur ad altare versa inclinata respiciat illam ecclesiam quam sunt ingressuri, quæ tamen prius absque lumine erit, præparatis ante altare septem lampadibus, ita compositis, ut absque ullo impedimento cujuscunque retardationis manu mansionarii cum eadem candela possint accendi, ac deinceps præparatis custodibus omni lumine decoretur ecclesia. Et ita ingrediuntur ad Missas, sicut in Sacramentorum continetur vel Antiphonario. Missa expleta, communicant ordine constituto, et servant de Sancta usque in crastinum juxta consuetudinem. Sed et ipsa ecclesia usque ad vigilias illuminata permaneat, et sicut in isto die taxavimus, sic et sexta feria faciendum est; similiter et sabbato, ea tantum ratione ut ad horam nonam excutiant ignem de lapide, sicut diximus, et a mansionario quinta feria portetur, sexta feria ab archidiacono; in Sabbato sancto ab episcopo juniore portetur. Si vero hic ordo in monasteriis agitur, quinta feria ipse ignis a custode ecclesiæ portetur; sexta feria a præposito; Sabbato vero sancto ab abbate portetur.

II. *Feria 4, quod est pridie Cœnæ Domini.*

5. Hora tertia conveniunt omnes presbyteri, tam civitatis, quam et de suburbanis, et omnis clerus cum populo in ecclesia statuta infra urbem exspectantes pontificem, qui semper in ecclesia majore per se Orationes solemnes ipso die, sicut in Sacramentorum continetur, complet. Qui dum veniens de sacrario processerit ante altare ad orandum super oratiorum, mox ut surrexerit, dicit *Oremus*, et diaconus *Flectamus genua*, postea dicit *Levate*. et pontifex [*Al.*, presbyter] dicit *Oremus, dilectissimi nobis, in primis pro Ecclesia Dei* et cæteras per ordinem; tantummodo pro se intermittit; ad ultimum pro Judæis non flectunt genua. Quibus expletis, osculatur altare, et egreditur. Presbyteri vero ecclesiarum sive de urbe, seu de suburbanis, vadunt per ecclesias suas, ut hoc ordine cuncta faciant feria sexta, hora tertia, hoc scientes, **33** ut ubi pontifex de se intermisit, ipsi illum nominent. Postea vero hora octava [*Al.*, nona] ingrediuntur ad Missas hoc ordine. Dicit schola Antiphonam ad Introitum, et pontifex dat Orationem. Legitur lectio una, sicut in Capitulare commemoratur. Sequitur Gradale *Ne avertas faciem tuam*. Sequitur altera lectio, post quam canticum *Domine, exaudi*, cum Versibus suis. Evangelium pronuntiabitur ita: *Passio Domini nostri Jesu Christi secundum Lucam*. Qua perlecta, expletur Missa ordine suo.

III. *Feria 5 Cœnæ Domini.*

6. Hora tertia ingressi sacrarium induuntur dalmaticis, tam pontifex, quam omnes diaconi, vel omni ornamento, sedente pontifice in sella sua; et præparantur ampullæ duæ cum oleo, quarum melior defertur pontifici, ut accepto balsamo et commiscitato cum oleo manu sua impleat eam. Illam vero aliam ministri retineant plenam. Et pontifex lotis manibus procedit cum septem cereostata ad Missas. Dicta Antiphona ad Introitum, dicit Orationem. Legitur Apostoli lectio: *Fratres, convenientibus vobis in unum*, usque *Ut non cum hoc mundo damnemur*. Sequitur Grad. *Christus factus est pro nobis*. Legitur Evangelium secundum Joannem cap. CXII [*Al.*, CXVI]. *In illo tempore, sciens Jesus quia venit hora ejus*, usque *quemadmodum ego feci vobis, ita et vos faciatis*. Et deinceps peragitur Missa ordine suo. Qua expleta, communicat solus pontifex ante altare, et diaconus confirmat eum cum calice illa tantummodo die. Postquam communicaverit, ponet calicem super altare. Deinde accepta a subdiacono patena, ponit juxta calicem de latere sinistro, et statim cooperitur a duobus diaconibus utrumque de sindone munda, quam prius præparaverant in ora altaris e regione pontificis.

7. Post corporalem expansam, continuo duo acolythi involutas ampullas cum sindone alba serico, ita ut videri possint, a medio tenent in brachio projectis sindonibus super scapulam sinistram, ita ut pertingant scapulam dextram, quatenus possint dependentia retineri; a quibus sub humero stantibus venit subdiaconus, et accipit ampullam commistam unam cum sindone, et dat eam archidiacono, et ille defert pontifici ante altare. Tunc pontifex respiciens ad Orientem, **34** et diaconus [*Al.*, archidiaconus] tenet ante ipsum ampullam in sinistro brachio revolutam sindone, ut supra præfiximus. Et dicit pontifex *Sursum corda*. Respondetur *Habemus ad Dominum*. Et intrat in consecratione chrismatis excelsa voce. Sed antequam benedicatur, halat ter in ampullam. Qua expleta, benedicit ampullam olei [a] tacite. ordine quo supra delatam, et similiter halat in ipsa ter. Ampulla autem quæ cum chrismate est, statim ut benedicta fuerit, cooperitur, ut a nemine nuda videatur; sed tenente eam acolytho, omnes eam per ordinem salutant. Nam episcopus et diaconi prius eam nudam salutant. Hoc expleto, ablutis manibus pontifex venit ante altare, et communicat omnis populus ordine suo A feria quinta vespere nuda sint altaria usque mane Sabbati, et ipsa die ad Vesperas non cantatur Responsorium.

8. Feria sexta, [b] hora tertia, procedit pontifex, vel qui vicem illius tenuerit, in ecclesia statuta infra Urbem, non tamen in majore ecclesia. Qui dum veniens de sacrario processerit ante altare ad orandum

[a] Deest *tacite* in Ordine superiori, num. 30. In Colbertino: *Benedicit chrismatis ampullam olei, ordine quo supra delatam; et similiter halat in ipsa, sed tacite ipsam benedicat ampullam, quæ cum chrismate est. Statim ut benedicta fuerit*, etc.

[b] Colbert.: *Feria 6, hora tertia, conveniant omnes*

[*Al.*, adorandum] super oratorium, sicut mos est, statim ut surrexerit, cum silentio ascendit ad sedem. Quo sedente, statim subdiaconus ascendit ad legendum; et post lectionem cantatur canticum *Domine, audivi*, cum versibus suis, et dicit pontifex *Oremus*, Diaconus *Flectamus genua, Levate*. Et dat Orationem *Deus a quo et Judas*. Deinde sequitur alia lectio, post quam sequitur Tractus [a] *Qui habitat*. Quo finito, legitur Passio Domini secundum Joannem. Qua perlecta usque *Super vestem meam miserunt sortem*, statim duo diaconi nudant altare sindone, quæ prius fuerat sub Evangelio posita, in modum furantis. Finito Evangelio, tunc venit pontifex ante altare, et dicit *Oremus*, et diaconus *Flectamus genua*, et orat diutissime, et dicit *Levate, Oremus dilectissimi nobis, in primis pro Ecclesia Dei*, et cætera per ordinem, sicut supra in quarta feria diximus. Quas ut finierit omnes tacite exeunt foras. [b] Presbyteri vero ecclesiarum, sive de Urbe, **35** seu de suburbanis, vadunt per ecclesias, et hoc ordine cuncta ad vesperum faciant, hoc tantum mutantes, ut ubi pontifex meminit apostolicum, ipsi nominent suum. Ad vesperum vero tam in ecclesia, in qua pontifex dicit Orationes, quam in cæteris ecclesiis presbyterorum, post Orationes præparatur crux ante altare, interposito spatio inter ipsam et altare, sustentata hinc inde a duobus acolythis. Posito ante eam oratorio [*Al.*, Posita ea ante oratorium] venit pontifex, et adoratam deosculatur crucem ; deinde episcopi, presbyteri, diaconi, et cæter iper ordinem deinde populus. Pontifex vero sedet in sede usquedum omnes salutent. Presbyteri vero duo priores mox ut salutaverint, intrant in sacrarium, vel ubi positum fuerat corpus Domini, quod pridie remansit, ponentes eum in patenem, et subdiaconus teneat ante ipsos calicem cum vino non consecrato, et alter subdiaconus patenem cum corpore Domini. Quibus tenentibus, accipit unus presbyter prior patenam, et alter calicem, et deferunt super altare nudatum. Pontifex vero sedet dum persalutat populus crucem. Nam, salutante pontifice vel populo crucem, canitur semper Antiphona : *Ecce lignum crucis, in quo salus mundi pependit, venite adoremus*. Dicitur ad repetendum psalmus CXVIII. Qua salutata et reposita in loco suo, descendit pontifex ante altare, et dicit : *Oremus. Præceptis salutaribus. Pater noster.* Sequitur, *Libera nos, quæsumus, Domine*. Cum dixerint *Amen*, sumet de Sancta, et ponet in calice, nihil dicens, et communicant omnes cum silentio, et expleta sunt universa.

9. Sabbato sancto veniunt omnes in ecclesiam, et tunc illuminantur duo cerei, tenentibus [c] duobus notariis, unus in dextro cornu altaris, et alter in sinistro. Et ascendit lector in ambone. Non pronuntiat *Lectio libri Genesis*, sed inchoat *In principio* plane. Similiter et alias lectiones. Ante *In principio* non dicit Orationem. Post expletas Orationes et lectiones, statim veniens unus minister, tenens ampullas in manibus suis, stans in dextro cornu altaris ; et tunc ascendit ipse præcedens pontificem ad fontes. Tunc deinde schola descendit ad fontes ad litaniam faciendam, exspectantes parationem pontificis ; et non finiunt litaniam, dicentes *Agnus Dei* semper usquedum pontifex venerit, et annuat eis ut sileant. **36** Secundus vero scholæ tenet vas aureum in manu sua sinistra super planetam, unde pontifex mittat chrisma in fonte. Deinde pontifex procedit cum omni decore, sustentatus duobus diaconibus; et illa duo cereostata quæ ante fuerunt illuminata semper ante ipsum præcedunt, usquedum omnia finierit [*Al.*, fuerint completa]. Mox ut venerit ante fontes, stans benedicit fontes, ut mos est, Hic primum crucem facit. *Qui hanc aquam*, cum manu sua dividens aquam in modum crucis; secundam : *unde benedico te*; similiter tertiam : *Benedico te per Jesum Christum*. Post fontes benedictos, mittit chrisma cum vase aureo, et aspergit [*Al.*, expandit] aquam cum manu super populum. Tunc baptizat, et redit in sacrarium, expectans, ut cum vestiti fuerint infantes, confirmet eos.

10. Deinde schola jussa facit litaniam ante altare : primam septenam ; spatio facto faciunt alteram quinam ; intervallo facto faciunt tertiam ternam. Et dum dicitur *Agnus Dei*. magister scholæ dicit excelsa voce *Accendite*, et tunc illuminatur ecclesia. Et procedit pontifex de sacrario cum duobus cereostatis, unde superius diximus, et stant sicut antea a dextris et sinistris altaris. Litania expleta, dicit pontifex *Gloria in excelsis Deo ;* deinde legitur Apostolus, *Alleluia, Confitemini Domino*. Tract. *Laudate Dominum, omnes gentes*. Non [d] cantent Offerenda nec *Agnus Dei*, nec Communionem. Ante Evangelium non portant lumina in ipsa nocte, sed tantum incensum. Episcopus debet dicere quando mittit chrisma in frontibus infantum : *In nomine Patris, Et Filii, et Spiritus sancti, pax tecum*. Respondetur *Et cum spiritu tuo*.

11. A Pascha usque in Octavas Domini ad omnes cursus non cantatur Responsorium, nec lectio recitatur; sed pro Versu et Responsorio cantatur Gradale *Hæc dies quam fecit Dominus*, tantum [e] semel. In Dominicum Paschæ super *Venite* dicitur *All.*

presbyteri, tam civitatis quam de suburbanis. et omnis clerus cum populo in ecclesia statuta infra Urbem, non tamen in majore ecclesia. et exspectent pontificem vel qui vicem illius tenuerit. Qui dum veniens de sacrario etc.

[a] In Colbert. : *Eripe me, Domine* ; in superiori vero Ordine : *qui habitat*, vel *Eripe me*.

[b] Hæc desunt in Codice Romano usque ad hæc verba, *Ad vesperum vero*, etc.

[c] Hæc totidem verbis ex libello Romano refert Amalarius, lib. I, cap. 20, ut superius præmisimus.

[d] Apposite ad hunc locum Walafridus Strabo, in cap. 22, existimat *priscis temporibus Patres sanctos silentio oblulisse vel communicasse, quod etiam hactenus*, inquit, *in Sabbato sancto Paschæ observamus*.

[e] In quibusdam Mss. legitur *prima*, quod scriptores male reddiderint (ut quidem puto) hanc notam I, quæ *unum, primum* et *semel* pro rei natæ occasione significat.

ante *Præoccupemus faciem ejus*, et per omnes Psalmos cantatur *Alleluia*. In secunda feria ad *Venite* et per totam hebdomadam dicunt Antiphonam *Surrexit Dominus vere, All.*

12. Ad vesperas diei Paschæ sancti, conveniente [a] schola **37** temporius cum episcopis et diaconibus in ecclesia majore ad locum [b] crucifixi, incipiunt *Kyrie eleison*, et veniunt usque ad altare. Ascendentibus diaconibus in [c] pogium, episcopi et presbyteri statuuntur in locis [d] suis, et schola ante altare. Finito [e] *Kyrie eleison*, annuit archidiaconus primo scholæ; et ille inclinans se illi, incipit *Alleluia* cum Psalmo *Dixit Dominus Domino meo*. Post hunc annuit secundo, vel cui voluerit : sed et omnibus incipientibus hoc modo præcipit. Dicit igitur *Alleluia* cum Psalmo CX. Sequitur post hunc primus scholæ cum paraphonistis infantibus *Alleluia*; et respondent paraphonistæ. Sequitur subdiaconus cum infantibus *Alleluia, Dominus regnavit*, et reliqua; et semper respondent paraphonistæ, et annuntiant Vers. 2 infantibus, *Parata sedes tua Deus*. Item Vers. 3, *Elevaverunt flumina, Domine*. Post hos Versus salutat primus scholæ archidiaconum, et illo annuente incipit *Alleluia* cum melodiis infantium. Qua expleta, respondent paraphonistæ semel. Post hanc incipit tertius *Alleluia* cum Psalmo CXI. Hunc sequitur *Alleluia. Pascha nostrum immolatus est Christus*. Vers. *Epulemur in azymis*. Hoc expleto ordine quo supra, incipit archidiaconus in [f] Evangelio Antiphonam *Sicio quod Jesum quæritis*, vel *Jesum quem quæritis*. Post hæc dicit sacerdos Orationem, et descendunt fontes cum Antiphona *In die resurrectionis meæ*. Quam ut finierint, dicit primus scholæ *Alleluia*, cum Psalmo CXII. Sequitur *Alleluia*, Ὁ Κύριος ἐβασίλευσεν. Item Versum καὶ γὰρ ἐστερέωσε τὴν οἰκουμένην, ἣ τις οὐ σαλευθήσεται. Finito ordine quo supra, post hanc sequitur diaconus secundus in Evangelio Ant. *Venite et videte locum ubi positus erat Dominus All, all.* Deinde dicit sacerdos Orationem, et tunc vadunt ad sanctum Joannem [g] ad Vestem, canentes **38** Ant. *Lapidem quem reprobaverunt*. Deinde *All.* cum Psalmo CXIII. Deinde primus scholæ dicit cum pueris *All. Venite exsultemus Domino*. Vers. 2, *Præoccupemus faciem ejus*. Vers. 3, *Hodie si vocem ejus*. Post hoc sequitur diaconus Ant. *Cito euntes dicite discipulis ejus*. Deinde Oratio semper absque *Kyrie eleison*, et tunc vadunt ad sanctum [h] Andream ad crucem, canentes Ant. *Vidi aquam egredientem de templo a latere dextro All., et omnes ad quos pervenit aqua ista salvi facti sunt, et dicent All., all.* Post hanc dicant *All.* cum Psalmo CXIV. Quo finito, schola incipit *All. Venite exsultemus Domino*, et reliqua ut supra. Post dicitur Ant. *Cito euntes*, deinde Oratio. Deinde descendunt primates ecclesiæ ad accubita, invitante notario vicedomno, et bibunt ter, de Greco [i] semel, de Pactis semel, de Procoma semel. Postquam biberint omnes presbyteri, et omnes diaconi, seu subdiaconi, vel omnes acolythi per singulos titulos, redeunt ad faciendos Vesperas, et bibent de dato presbyteri. Hæc ratio per totam hebdomadam servabitur usque in Dominicam in Albis.

13. Feria secunda ad Vesperas iterum ad Lateranis ordine quo supra ingrediuntur, his, *All.* mutantes post Psalmum CXI. *All. Domine refugium factus es nobis a generatione et progenie*. Vers. 2 *Priusquam montes fierent aut firmaretur orbis terræ, a sæculo et usque in sæculum tu es, Deus*. In Evangelio dicit diaconus Ant. *Nonne sic oportuit pati Christum, et intrare in gloriam suam All.* Data Oratione descendunt ad fontes cum Ant. *Lapidem quem reprobaverunt ædificantes, hic factus est in caput anguli. A Domino factum est, et est mirabile in oculis nostris All., all.* Deinde, post Psalmum CXII. sequitur *All.* Ὁ ποιμαίνων τὸν Ἰσμαὴλ πρόσχες, ὁ ὁδηγῶν ὡσεὶ πρόβατον τὸν Ἰωσήφ. Ὁ καθήμενος ἐπὶ τὸν χερουβὶμ ἐμφάνηθι, ἐναντίον Εφραὶμ καὶ Βενιαμὶν, καὶ Μανασσῆ (*Psal.* LXXIX, 1, 2). Ἀμπελον ἐξ Αἰγύπτου μετῆρας. Ἐξέβαλες ἔθνη καὶ **39** κατεφύτευσας αὐτὴν. Ὡδοποίησας ἔμπροσθεν αὐτῆς, καὶ ἐπλήρωσε τὴν γῆν. (*Ibid.* 9, 10). Post hunc in Evangelio Ant. *Cognoverunt Dominum All., in fractione panis, All.* Et data Oratione cum Antiphona ; qualem volueris pro loco, descendunt ad sanctum Andream, dictoque psalmo CXIII, sequitur *Alleluia, In exitu Israel ex Ægypto, domus Jacob de populo barbaro.*

[a] Confer vulgatum Ordinem Romanum, a pag. 80, ubi multa quæ hic referuntur, omnino vero Græca.

[b] Id est ad locum ubi crucifixi statua trabi in basilica transversæ inposita erat, qui ritus hodie quoque apud nos servatur, vix apud Romanos.

[c] Pogii nomine hic intellige locum cancellorum, quibus sanctuarium a choro dirimitur, sic dictum quod per gradus sensim assurgeret.

[d] Id est pone altare in circuitu apsidæ, ubi presbyterium erat, exstatque Romæ etiam nunc in antiquioribus basilicis.

[e] Idem legitur in vulgato Ordine Romano, pag. 80, col. 1. Quanquam hoc videtur contrarium Amalario, cujus hæc verba sunt in lib. IV, cap. 23 : *Habemus scriptum in Romano Ordine ut dicatur* Kyrie eleison *sive* Christe eleison *ad ullum cursum in memoratis diebus, sed sine retractione cantemus* Hæc dies, *etc.* Confer num. 12, infra. Numeri Romani post Versus exstant tantum in Colbertino.

[f] Hoc loco et in consequentibus *Evangelium* pro cantico *magnificat* usurpatur.

[g] Deest in quibusdam *ad Vestem*. Apud vulgatum Alcuinum. *ad sanctum Joannem ad Fontes seu ad Vestem*. Exstat nunc quoque oratorium sancti Joannis Baptistæ ad Fontes Lateranenses, a beato Hilaro papa constructum ; quod, quia fortasse baptizandi vestes ibi deponebant, easdemque jam baptizati ibidem resumebant, dictum est *sancti Joannis ad Vestem*,

[h] Templum sancti Andreæ proximum erat basilicæ Vaticanæ a Symmacho papa constructum.

[i] In Vulgatis legitur *de Græco primo, de Pactisi secundo, de Procovia tertio*. In Codice Vaticano, *de Græco*, 1, *de Pactasi, et uno de Procoma* : at in Colbertino distincte, *de Græco* 1, id est, semel, *de Pactis* 1, *de Procoma* 1. Denique in Vindocinensi, *de Græco primo, de Pactasi secundo, de Procovio tertio*. Pacti et Procoma seu Procovium loca erant, ubi hoc genus vini nascebatur. In editis et in Codice Colbertino desunt hæc verba, *bibunt de dato presbyteri*, quæ habentur in Vaticano.

Vers. 2, *Facta est* Vers. 3, *Nare vidit.* In Evangelio Ant. *Surrexit Dominus vere, All., et apparuit Petro All.* Sequitur Oratio.

13. Feria 3, ad vesperum iterum ad Lateranis. Post Psalmum CXI, *Alleluia, Paratum cor meum, Deus paratum cor meum, cantabo et psalmum dicam Domino.* Vers. 2, *Exsurge, gloria mea.* Vers. 2, *Ut liberentur dilecti tui.* In Evangelio Ant. *Stetit Jesus in medio discipulorum suorum.* Et data Oratione descendunt ad fontes cum Ant. Post Psalmum CXII sequitur *Alleluia.* Προσέχετε, λάος μου, τῷ νόμῳ μου· κλίνατε τὸ οὖς ὑμῶν εἰς τὰ ῥήματα τοῦ στόματός μου (*Psal.* LXXVII, 1), Vers. Ἀνοίξω ἐν παραβολαῖς. In Evangelio Ant. *Vide manus meas,* data Oratione. Item ad sanctum Andream. post Psalm. CXIII, dicit *Alleluia, Confitebor tibi, Domine, in toto corde meo, in conspectu angelorum.* Vers. 2, *Adorabo ad templum sanctum tuum.* Vers. 3, *Super misericordia tua.* In Evangelio Ant. *Isti sunt sermones, quos dicebam vobis.*

15. Feria 4, post Psalmum CXI, *All., all., Te decet hymnus, Deus, in Sion.* Vers. *Replebimur in bonis domus tuæ.* In Evang. Ant. *Mittite in dextram navigii rete.* Data Oratione itur ad fontes. Post Psalm. CXIII, *Alleluia, Confitemini Domino, et invocate nomen ejus.* Vers. 2, *Cantate ei, et psallite ei.* Item Vers. 3, *Laudamini in nomine sancto ejus.* In Evangelio Ant. *Dixit ille discipulus quem diligebat Jesus, Petro, Dominus est, all.,* data oratione. Item ad sanctum Andream, Post Psalmum CXIII, inchoantes *Hæc dies,* respondent omnes: *Quam fecit Dominus,* sine Antiphona. In Evangelio Ant. *Hoc jam tertio manifestavit.* Per titulos tantummodo Psalm. cum *Alleluia* dicunt vel Grad. *Hæc dies quam fecit Dominus.* Ant. *Tulerunt Dominum meum, et nescio ubi posuerunt eum. Ascendo ad patrem meum.* Item *venit Maria nuntians discipulis.*

16. Feria 5, post Psalmum CXI [*All.*, CXII] *All.*, A *Lætatus* sum. Vers. 2. *Stantes erant,* Item Vers. *Rogate quæ ad pacem sunt.* In Evangelio Ant. *Undecim discipuli.* Data Oratione, descendunt cum Ant. ad crucem, **40** ad cubicellum [d] Rigodem. Post Psalm. CXIII, grad. *Hæc dies quam fecit Dominus.* Ant. *Data est mihi omnis.* Inde post Orationem ad fontes. Post Psalmum CXIII, *Alleluia. Qui confidunt in Domino.* Vers. *Montes in circuitu ejus.* Item Vers. 3, *Ut non extendant justi.* In Evangelio Ant. *Euntes docete omnes gentes.* Item Ant. *Dixit Jesus discipulis suis, afferte,* Item Ant. *Ecce ego vobiscum sum Alleluia, omnibus diebus, alleluia.*

17. Feria 6, [b] post psalmum CXV [*Al.*, CXI], *All., Cantate Domino canticum novum, quia mirabilia.* Vers *Notum fecit Dominus.* In Evangelio Ant. *Gavisi sunt* B *discipuli. all.* Data Oratione, descendunt ad fontes. Post Psalm. CXI [*al.*. CXV.] *All.* Οἱ οὐρανοὶ διηγοῦνται δόξαν Θεοῦ. Ποίησιν δὲ χειρῶν αὐτοῦ ἀναγγέλλει τὸ στερέωμα [*Psal.* XVIII 1 *et* 2] Vers. Ἡμέρα τῇ ἡμερᾳ ἐρεύγεται ῥῆμα, καὶ νὺξ νυκτὶ ἀναγγέλλει γνῶσιν. In Evang. Ant. *Accipite spiritum sanctum.*

18 Sabbato, post Psalmum. CXI [*Al.*, CX] *Alleluia.* Δεῦτε ἀγαλλιασώμεθα τῷ Κυρίῳ, ἀλαλάξωμεν τῷ Θεῷ τῷ σωτῆρι ἡμῶν. (*Psal.* XCIV, 1) Vers. Προφθάσωμεν τὸ πρόσωπον αὐτοῦ ἐν ἐξομολογήσει, καὶ ἐν ψαλμοῖς ἀλαλάξωμεν αὐτῷ. Vers. Ὅτι Θεὸς μέγας Κύριος, καὶ Βασιλεὺς μέγας ἐπὶ πᾶσαν τὴν γῆν. Et in eadem ecclesia sequitur Ant. *Quia vidisti me, Thoma, credidisti ; beati qui non viderunt et crediderunt.* Psalm *Beatus vir qui timet Dominum.* Post hunc *Alleluia, Omnes gentes plaudite manibus.* Vers. 2, *Quoniam* C *Dominus summus terribilis.* Vers. 3, *Ascendit Deus in jubilatione.* In Evangelio Ant. *Mitte manum tuam et cognosce* Item Ant. *Misi digitum meum.* Item Ant. *Hæc autem scripta sunt* : et data Oratione finitur in nomine Domini.

Explicit feliciter Deo juvante. Amen.

[a] Ita in utroque Codice, Vaticano et Colbertino.

[b] Alium Ordinem Romanum præ oculis habebat Amalarius, cum scriberet in libro Antiphonarii, cap. 52, *In sexta feria inter ponitur Responsorius* Hæc dies... *inter duo* Alleluia..... *de quibus scribitur in Ordine Romano : Usque ad diem octavam Paschæ, juxta Romanam consuetudinem, memoratum cursum celebramus,* etc.

41 ADMONITIO IN SECUNDUM ORDINEM ROMANUM.

1, Qui hic sequitur Ordo Romanus, primo loco editus est a Cassandro et Hittorpio. Onufrius Panvinius existimat eum esse Ordinem Gelasianum, qui a Gregorio Magno fuerit emendatus. Attamen Ordo præmissus plura continere videtur antiquioris ritus, quale est illud, quod *sancta,* id est Eucharistia, initio Missæ pontificalis, nempe in Processione ad altare, ex secretario seu sacristia deferantur ; quod eadem in calicem mittantur, præter particulam ex Hostia recens consecrata. At in sequenti Ordine pontifex ad altare perveniens *adorat sancta,* quæ proinde in altari jam extitisse necesse est, non in secretario, ut in alio Ordine Romano : nec mentio fit nisi de una particula in calicem missa.

2. Verum nihilominus hic Ordo antiquissimus est, utpote quem per partes explicavit Amalarius, Egloga in ipsum Ordinem edita, quam vir clarissimus Stephanus Baluzius ex veterrimo Codice sancti Galli vulgavit in appendice capitularium. Eamdem visum est hic exhibere inter Probationes librorum Ritualium. Hunc ipsum Ordinem Romanum præ oculis habebat Micrologus, in cap. 9, ubi tria, observat ex Ordine Romano, quæ in hoc solo leguntur : nempe signum crucis in fronte et in pectore ad Evangelii lectionem ; baculorum item depositio ; et statio diaconi legentis versus Meridiem, non versus Septentrionem. In Editis inscribitur: *Ordo Processionis ad ecclesiam sive ad Missam.* Aptior videtur titulus sequens.

ORDO ROMANUS II.

DE MISSA PONTIFICALI.

42 1. Denuntiata statione diebus festis, primo A mane præcedit omnis clerus pontificem ad ecclesiam, exceptis qui obsequio illius comitantur, qui ordine suo scribuntur, exspectantes pontificem in ecclesia. Sed dum venerit pontifex prope ecclesiam, exeuntes acolythi et defensores ex regione illa, cujus dies ad officium fuerit in obsequio, præstolantur eum loco statuto, antequam veniat ubi descensurus est. Similiter et presbyter tituli vel ecclesiæ ubi statio fuerit, una cum majoribus domus illius civitatis, vel Patre diaconiæ (si tamen illa ecclesia diaconiæ fuerit), cum subdito sibi presbytero et mansionario, thymiamateria deferentibus in obsequium illius, inclinato capite dum venerit. Acolythi quidem cum defensoribus primum, deinde presbyteri cum suis petita Benedictione, divisis hinc inde partibus, prout militant, præcedunt pontificem usque ad ecclesiam. B

2 Cum vero ecclesiam introierit pontifex, non ascendit continuo ad altare, sed prius intrat in secretarium, sustentatus a diaconibus, qui eum susceperint de sellari descendentem; ubi cum intraverit, sedet in sella sua. Et diaconi, salutato pontifice, egrediuntur e secretario, et ante fores ejusdem mutant vestimenta sua. Et parat Evangelium qui lecturus est, reserato sigillo ex præcepto archidiaconi super planetam acolythi. Pontifex autem per manus subdiaconorum regionariorum mutans vestimenta solemnia, ordinabiliter compositis per primicerium et secundicerium vestimentis ejus, ut bene sedeant, novissime per diaconum vel subdiaconum, cui ipse jusserit, pallio superinduitur, et configitur per acus in planeta retro et ante, et in humero sinistro. Deinde C subdiaconus regionarius porrigit ei mappulam, inclinans se ad genua ipsius.

3. His ita compositis, invitante ad regiam secretarii præfato subdiacono **43** scholam, quartus scholæ, qui semper nuntiat pontifici de cantoribus, astans ante faciem pontificis, et nutum ejus ad psallendum exspectans, statim dum innuit ei, egreditur ante fores secretarii, et dicit *Accendite*. Qui dum incenderint, statim subdiaconus sequens, tenens thymiamaterium aureum pro soribus, ponit incensum, ut pergat ante pontificem. Et ille qurtus scholæ ad priorem vel secundum sive tertium, inclinato capite, dicit *Domini jubete*. Tunc statuuntur duæ acies in choro per ordinem ab utroque latere, et mox incipit prior scholæ Antiphonam ad Introitum. Subdiaconi vero de schola D levant planetas cum sinu : quorum vocem diaconi dum audierint, continuo intrant ad pontificem in secretarium.

4. Tunc pontifex elevans se, dat manum dexteram duobus presbyteris ; et illi, osculatis manibus ipsius procedunt cum ipso sustentantes eum, præcedentibus ante eos diaconibus septem. Tunc ministri cum thymiamaterio et thuribulis non amplius ternis, procedunt ante ipsum mittentes incensum, et septem acolythi portantes septem cereostata [a] foras ecclesiam accensa, procedunt ante pontificem usque in chorum. Post thuribula portatur Evangelium propius episcopo. Eadem autem Processio fit ab Austro in Septentrionem. Tunc procedit pontifex, et antequam veniat ad scholam, dividuntur cereostata, quatuor ad dexteram, tria ad sinistram. Et pertransit pontifex in caput scholæ, et in gradu superiore, inclinato capite ad altare, primo adorat [b] Sancta, et stat semper inclinatus usque ad versum [c] prophetalem.

5. Tunc surgens, et faciens crucem in fronte sua, dat pacem presbyteris duobus, et diaconibus omnibus, qui dextera lævaque sunt, de altiore gradu numero minori ; et de inferiore, majori ; et respiciens ad priorem scholæ annuit ei, ut dicat *Gloria Patri*. Et prior scholæ inclinans se pontifici, dat gloriam Trinitati. Et pontifex a sæpedictis presbyteris in superiorem ducendus est gradum, non omnino ad altare. In quo etiam loco figendus est gressus, usquequo presbyteri primum, et tunc duo et duo diaconi altaris cornua osculentur, **44** et novissime archidiaconus solus. Evangelium vero. statim postquam ad altare ventum fuerit, superponitur. Subdiaconi autem quasi quadam linea porrecti, usque ad altare progredientes, simul se inclinant coram eo, atque Evangelio (ut prædictum est) superposito, redeuntes in chorum, quatuor in dextera, et tres in sinistra parte consistunt. Diaconi vero, sicut prius, stantes retro episcopum inclinati, quando dicitur *Sicut erat in principio*, surgunt ut salutent latera altaris prius, id est ante [d] episcopum, duo et duo vicissim, et redeunt ad episcopum. Tandem episcopus osculatur Evangelium et altare, et pergit ad dexteram altaris ad sedem suam, et stat erectus versus Orientem ; et diaconi retro illum, unus post unum stantes erecti, plures ad dexteram, pauciores ad sinistram altaris. Schola vero ad nutum diaconi imponit litaniam *Kyrie eleison, Christe eleison,* et reliqua. Et continuo acolythi ponunt cereostata in pavimento ecclesiæ, quatuor quidem in dexteram partem, et tria in sinistram, vel (ut alii volunt), lineatim ad Austro in Septentrionem.

6. Litania finita, incipit solus pontifex clara voce Hymnum *Gloria in excelsis Deo*, si tempus fuerit.

[a] Amalarius, in Egloga : *Candelæ primo ab acolythis illuminantur extra ecclesiam*, etc.

[b] Id est, Eucharistiam, Amalarii Egloga ad hunc locum : *Episcopus veniens ante altare, adorat primo Sancta, et postea pacem dat presbyteris*, etc.

[c] Id est, usque ad repetitionem Versus seu Antiphonæ ad Introitum, quæ Antiphona ex Prophetæ Psalmis semper desumpta est.

[d] Hoc nomine pontifex non raro absolute appellatur.

Deinde vero totus respondet chorus Et *in terra pax hominibus* ; et non sedet prius episcopus, antequam dicant post Orationem primam *Amen* Postea salutans populum pontifex dicit *Pax vobiscum*, sive *Pax vobis*. [a] Resp. *Et cum spiritu tuo*. Deinde dicit *Oremus*. Sequitur Oratio prima, quam Collectam dicunt, usque *Per Dominum nostrum Jesum Christum Filium tuum, qui tecum vivit et regnat Deus in unitate Spiritus sancti per omnia sæcula sæculorum*. Resp. *Amen*. Tunc tolluntur cereostata de loco in quo prius steterant, ut ponantur in una linea ab Oriente in Occidentem per mediam ecclesiam. Post primam autem datam Orationem, pontifex sedet [b] versus ad populum, et presbyteri cum eo ad nutum ejus, et diaconi stant ante pontificem. Subdiaconi autem ascendunt ad altare, statuentes se ad dexteram, sive sinistram.

7. Subdiaconus vero qui lecturus est, mox ut viderit post pontificem **45** presbyteros residentes, ascendit in ambonem ut legat, non tamen in superiorem gradum, quem solus solet ascendere qui Evangelium lecturus est. Postquam legerit, cantor cum cantorio sine aliqua [c] necessitate ascendit, non superius, sed stat in eodem loco ubi et lector, et solus inchoat Responsorium, et cuncti in choro respondent, et idem solus Versum Responsorii cantat. Si fuerit tempus ut dicatur *Alleluia*, bene ; sin autem, Tractus; sin minus, tantummodo Responsorium. Cantor vero qui inchoat *Alleluia*, ipse solus cantat Versum de *Alleluia*. Ipse iterum *Alleuia* dicit, stans in eodem gradu, id est inferiore [d] .

8. Deinde diaconus osculans pedes pontificis, petitaque Benedictione, venit ante altare, et osculans Evangelium, levat in manus suas Codicem in quo lecturus est, et partem ejus in dextero humero ponens, vadit ad ambonem. Et procedunt ante ipsum duo subdiaconi cum duobus thuribulis, sive uno, levantes thymiamaterium de manu subdiaconi sequentis, mittentes incenum. Et duo acolythi portantes duo cereostata, venientes ante ambonem, dividuntur a se, et transeunt subdiaconi et diaconi cum Evangelio per medium eorum. Subdiaconi autem duo cum thuribulis ante Evangelium in ambonem ex una parte ascendentes, et ex altera parte statim descendentes. redunt stare ante gradum descensionis ambonis. Ille autem absque thymiamaterio vertens se a ddiaconum, porrigit ei brachium suum sinistrum, in quo ponit Evangelium, ut manu subdiaconi aperiatur ei locus in quo signum lectionis, positum fuerit; inventoque loco lectionis, ascendit in ambonem in superiorem gradum, et dicit *Dominus vobiscum*. Respondent omnes *Et cum spiritu tuo*. Quo audito, vertit se pontifex, et omnis sacerdotalis gradus, sive omnis populus fidelis ad [e] Orientem. Et postquam dixerit *Sequentia sancti Evangelii secundum Lucam*, sive *Marcum*, et reliqua, facit crucis signum in fronte sua idem diaconus, et in [f] pectore ; similiterque episcopus et **46** omnis populus ; et revertuntur ad Evangelium. Sed et [g] baculi omnium deponuntur de manibus, et in ipsa hora, neque corona, neque aliud operimentum super capita eorum habetur. Ipse vero diaconus stat versus ad [h] meridiem, ad quam partem viri solent confluere, alias autem ad Septentrionem. Sed et candelæ in pavimento, prædicante eo Evangelium, de manibus acolythorum juxta ambonem deponuntur usque finitum tempus Evangelii. Perlecto evangelio, iterum se signo sanctæ crucis populus munire festinat, et descendente diacono de ambone, subdiaconus qui in filo stat, recipit Evangelium ; quod tenens ante pectus suum super planetam, porrigit osculandum primum episcopo [i], deinde omnibus per ordinem graduum qui steterint, et universo clero, nec non et populo, deinde conditur in loco suo.

9. Post lectum Evangelium, [j] candelæ in loco suo exstinguntur, et ab episcopo [k] *Credo in unum Deum* cantatur ; et thuribula per altaria portantur, et postea ad nares hominum feruntur, et per manum fumus ad os trahitur. Deinde salutat episcopus populum dicens *Dominus vobiscum* ; postea dicit *Oremus*. Tunc canitur Offertorium cum Versibus. Tunc venit subdiaconus, ferens in brachio dextro patenam, et in sinistro calicem, in quo recipiuntur amulæ populorum ; et super calicem, corporale, id est sindonem, quod accipiens diaconus ponit super altare a dextris, projecto capite altero ad diaconem secundum, ut expandant. Deinde transit sacerdos ad suscipiendas

[a] Addunt Editi : *Sacerdos autem*, Dominus vobiscum.

[b] Addunt libri editi, *tribus horis*, sod perperam, ut quidem videtur. Certe Amalarius, in Egloga sua, nihil de illis *tribus horis* habet, *Ideo vero altior locus positus est episcopis, ut ipsi superintendant*, etc. Ita ille.

[c] Forte, *sine aliqua cessatione*. Quanquam egloga *innuit* cantorem *indifferenter* posse ascendere superius.

[d] Editi inserunt hæc verba : *sequitur jubilatio, quam Sequentiam vocant*. At de his nihil in Egloga. Certe nec Sequentiæ (quas vocant) id est rhythmicæ illæ cantiones quæ inter *Alleluia* et Evangelium a nobis quandoque inseruntur, non erant in usu ante Notkerum Balbulum, qui earum auctor perhibetur, mortuus anno 912.

[e] Ita observat Egloga sæpissime laudata.

[f] Egloga nullam facit mentionem de pectore, sed tantum de fronte. Micrologus tamen utrumque habet in cap. 9.

[g] Eglogæ auctor : *Post hæc baculi deponuntur e manibus*, etc. Hi erant baculi quibus innitebantur stantes ad orandum ne statio esset molestior. Et infra : *Neque coronam, neque aliud operimentum super caput eadem hora tenentes*. Pluria inferius de corona pontificali.

[h] Et id notat Amalarius in Egloga. Verba sequentia, *alias autem ad Septentrionem*, videntur huc intrusa. Confer Micrologi caput 9.

[i] In Vulgatis additum *aut presbytero*.

[j] Amalarius in Egloga : *Post lectum Evangelium candelæ exstinguuntur*.

[k] Ex Amalarii Egloga intelligimus locum hunc de Symbolo non esse interpolatum, etsi alio ferat Berno Augiensis, qui ait Symbolum in Ecclesia Romana cantatum non fuisse ante sancti Henrici principatum. Nihil tamen de Symbolo habet Micrologus, qui hunc Ordinem secutus est.

oblationes. Interim cantores cantant Offertorium cu- A Versibus, et populus dat oblationes suas, id est, panem et vinum, et offerunt cum fanonibus candidis, primo masculi, deinde feminæ, novissime vero sacerdotes et diaconi offerunt, sed solum panem, et hoc ante altare. Subdiaconus vero cum calice vacuo sequitur **47** archidiaconum, et pontifice oblationes populorum suscipiente, archidiaconus suscipit post eum amulas, et refundit in calicem majorem, tenente eum subdiacono, quem sequitur cum scypho super planetam acolythus, in quem calix impletus refunditur. Oblationes autem a pontifice suscipit subdiaconus, et ponit in sindonem quæ eum sequitur, quam tenent duo acolythi. Tunc tenentibus duobus presbyteris manus ejus, episcopus redit in sedem, et lavat manus suas; deinde respicit archidiaconus in faciem B pontificis, et innuit ei. Et ille resalutato, et cantantibus adhuc cantoribus, accedit ad altare. Tunc subdiaconi levantes oblatas de manu subdiaconi sequentis, porrigunt archidiacono, et ille componit altare. Ornato vero altari, archidiaconus sumit amulam pontificis cum vino de subdiacono, et refundit super colum in calicem. Deinde descendit subdiaconus sequens in scholam et accipit fontem de manu archiparaphonistæ, et defert archidiacono ; et ille ex amula infundit faciens crucem in calicem ; et ascendunt diaconi ad pontificem. Tunc surgens pontifex a sede, et cantantibus adhuc cantoribus, descendit ad altare, et orat, et salutat ltare, et suscipit oblatas de manu presbyterorum et diaconorum, quibus licitum est accedere ad altare. Deinde archidiaconus suscipit oblatas duas de olationario, et dat pontifici ; quas dum posuerit pontifex in altare, levat calicem archidiaconus de manu subdiaconi, et ponit eum super altare juxta oblationes pontificis a dextris, invulutis ansis cum offertorio suo, quod etiam ponit in dextro cornu altaris. Post oblationem ponitur incensum super altare, et pontifex inclinans se paululum ad altare, respicit scholam, et annuit ut sileant, et convertit se ad populum dicens *Orate*.

10. Tunc finito Offertorio ordinantur presbyteri post pontificem, et archidiaconus a dextris eorum ; secundus diaconus a sinistris, et cæteri per ordinem disposita acie. subdiaconi etiam, finito Offertorio, vadunt retro altare, aspicientes ad pontificem stantes erecti usquedum dicta Oratione super oblationes Secreta, et episcopo alta voce incipiente *Per omnia* D *sæcula sæculorum,* post salutationem et exhortationem, finita Præfatione, incipiant dicere hymnum angelicum, id est *Sanctus, Sanctus, Sanctus,* in quo bis repetitur *Hosanna.* **48** Quæ dum [a] expleverint, surgit solus pontifex, et [b] tacite intrat in Canonem, et diaconi et subdiaconi et presbyteri in presbyterio omnes permanent inclinati. In quo etiam Canone sex ordines [c] crucium observantur, quorum primus est, ubi dicitur *Ut accepta habeas. et benedicas hæc dona, hæc munera, hæc sancta sacrificia illibata.* Secundus quippe est, ubi dicitur *Quam oblationem tu, Deus in omnibus quæsumus, benedictam, ascriptam, ratam.* Tertius namque est crucis ordo, ubi narratur *Et accipiens panem in sanctas ac venerabiles manus suas, benedixit. Item, Tibi gratias agens, benedixit.* Quartus ubi sub infertur *Hostiam puram, Hostiam sanctam, Hostiam immaculatam, panem sanctum vitæ æternæ, et calicem salutis perpetuæ.* Quintus, ubi dicitur *Per quem hæc* B *omnia, Domine, semper bona creas. sanctificas, vivificas, benedicis.* Sextus quidem ordo sequitur, quando profertur *Per ipsum, et cum ipso, et in ipso,* quando cum oblata calix tangitur. In eodem officio diaconi adhuc inclinati per ministerium acolythorum lavant manus suas. Et sacerdos quando dicit *Suplices te. rogamus,* humiliato cspite, inclinat se ante altare. Et cum dixerit aperta clamans voce *Nobis quoque peccatoribus,* surgunt subdiaconi, et stant in loco, ubi ante steterunt, et sursum aspiciunt in faciem pontificis Cum dixerit *Per quem hæc omnia, Domine,* erigit se archidiaconus solus ; et cum dixerit *Per ipsum, e. cum ipso,* levat cum offertorio calicem per ansas, et tenet exaltans illum juxta pontificem. Pontifex autem tangit e latere calicem, cum oblatis duas faciens cru- C ces, et dicens, *Per ipsum, et cum ipso,* usque *Per omina sæcula sæculorum.* Et ponit pontifex oblatione in loco suo, et archidiaconus calicem juxta eas, dimisso offertorio in ansas ejusdem.

11. Sequitur in altum Præfatio Dominicæ Orationis, et Oratio Dominica cum emboli [d] sua, in qua tres articuli Orationis inveniuntur. Subdiaconi autem postquam viderint calicem, in quo sanguis Domini est, fanone circundatum, et **49** audierint *Sed libera nos a malo,* vadunt et præparant calices sive sindones mundas, in quibus recipiant corpus Domini, ne in terram cadat, et in pulverem [e] vertatur, post diaconos stantes, donec ex eo populus vitæ sumat confortationem æternæ. Nam quod intermisimus de patena, quando inchoatur Canon, venit acolythus sub humero habens sindonem in collo ligatam, tenens patenam ante pectus suum in parte dextra usque medium Canonem. Tunc subdiaconus sequens suscipit eam super planetam, et venit ante altare, expectans quando eam suscipiat subdiaconus regionarius. Finito

[a] His consentanea statuit Heraldus episcopus Turonensis, cap. 16 : *Ut secreta,* id est, Canonem, *presbyteri non inchoent, antequam* Sanctus *finiatur.*

[b] Non ergo elata voce, ut apud Græcos, Canon recitabatur. Vide Eglogam et Remigium Antissiodorensem.

[c] De his signis crucium interrogatus a Bonifacio episcopo Zacharias papa respondet in epistola quæ est inter Bonifacianas ordine 142.

[d] Id est cum subsequenti oratione, *Libera nos, quæsumus, Domine,* etc.

[e] Nempe per confractionem, de qua in Ordine superiori. Obscurum est quod habet Egloga hoc loco : *Postea,* scilicet post Orationem Dominicam, *commistum corpus Domini cum vino, simulque pace annuntiata, auferlur dominicum corpus de altari.* Et infra : *Et ideo quia totus homo surrexit, fas est ut illico cum oblatione calix Domini auferatur de altari,* nempe ad communicandum (ut quidem videtur) pontificem, qui ad sedem suam communicare solet.

autem Canone, subdiaconus regionarius stat cum patena nuda post archidiaconem. Quando dixerit, *et ab omni perturbatione securi*, vertit se archidiaconus, et osculata patena dat eam tenendam diacono secundo [a].

12. Cum dixerit *Pax Domini sit semper vobiscum*, mittit in calicem de Sancta oblata. Sed archidiaconus dat pacem episcopo priori ; deinde cæteri per ordinem, et populus, separatim viri et feminæ. Tunc pontifex rumpit oblatam ex latere dextro et particulam quam rumpit, super altare relinquit ; reliquas vero oblationes suas ponit in patenam, quam tenet diaconus, et redit ad sedem.

13. Jam archidiaconus levat calicem, et dat eum archisubdiacono, quem tenet juxta cornu altaris dextrum ; et accedentes subdiaconi cum acolythis, qui sacculos portant, a dextris et a sinistris, extendentibus acolythis brachia cum sacculis, stant a fronte, ut parent sinus sacculorum archidiacono, ad ponendas oblationes, prius a dextris, deinde a sinistris. Tunc acolythi vadunt dextra lævaque post episcopos circa altare, reliqui descendunt ad presbyteros, ut frangant Hostias. Patena Præcedit juxta sedem, deferentibus eam duobus subdiaconilus ad diaconos ut frangant. Sed illi aspiciunt ad faciem pontificis, ut eis innuat frangere. Et dum innuerit, resalutato pontifice **50** confringunt, et archidiaconus evacuato altari oblationibus, respicit in scholam, et innuit eis ut dicant *Agnus Dei*, et vadit ad patenam cum cæteris. Expleta confractione, diaconus minor levatam de subdiacono patenam defert ad sedem, ut communicet pontifex ; qui dum communicaverit, de ipsa Sancta quam momorderat ponit inter manus archidiaconi in calicem, faciens crucem ter, dicendo : *Fiat commistio et consacratio corporis et sanguinis Domini nostri Jesu Christi accipientibus nobis in vitam æternam*. Resp. *Amen. Pax tecum*. Resp. *Et cum spiritu tuo*.

14. Deinde venit archidiaconus cum calice ad cornu altaris, et annuntiat stationem ; et refuso parum in calicem de scypho inter manus acolythi, accedunt primum episcopi ad sedem, ut communicent de manu pontificis secundum ordinem. Sed et presbyteri omnes ascendunt ut communicent ad altare. Episcopus autem primus accipit calicem de manu archidiaconi, et stat in cornu altaris, ut confirmet sequentes ordines. Deinde archidiaconus, accepto de manu illius calice, refundit in scypho, quem supra diximus, et tradit calicem subdiacono regionario qui tradit ei pugillarem, cum quo confirmet populum, Calicem autem subdiaconus accipit sequens, et dat acolytho, et ille revocat in paratorium. Quos dum confirmaverit, id est quos papa communicat, descendit pontifex a sede, tenentibus ei manus qui eum duxerint, ut communicet eos qui in senatorio sunt post quem archidiaconus confirmat. Postea episcopi communicant populum innuente pontifice, et post eo diaconi confirmant. Presbyteri autem jussu pontificis communicant populum, et ipsi vicissim confirmant. Nam mox ut pontifex cœperit communicare populum in senatorio, statim schola incipit Antiphonam ad Communionem, et psallunt usquedum communicato omni populo, etiam in parte mulierum, redit in sedem, et repetito Versu quiescunt. Post omnes hos communicat ad sedem regionarios per ordinem, et eos qui in filo steterant, et saccellarium, et acolythum, qui patenam tenet et qui manutergium tenet, et qui aquam dat, et post pontificem archidiaconus eos confirmat.

15. Pontifex autem contemplans populum communicatum esse, innuit per subdiaconum primo scholæ, et ille resalutato eo, dicit *Gloria patri* et *sicut erat*, et versum. Et finita Antiphona, **51** surgit pontifex cum archidiacono, et veniens ad altare dat Orationem ad Complendum. Qua finita, cui præceperit archidiaconus de diaconibus, aspicit ad pontificem ut ei annuat, et dicit ad populum *Ite, Missa est* Resp. *Deo gratias*. Tunc septem cereostata præcedunt pontificem, et subdiaconus cum thuribulo, ad secretarium. Descendente autem illo in presbyterium, episcopi primum dicunt *Jube, domine, benedicere*, Resp. *Benedicat vos Dominus*. Resp. *Amen*. Post episcopos presbyteri, deinde [b] monachi, deinde de schola, deinde omnes processores, et mansionarii, et intra in secretarium.

[a] Post hæc additur in Editis : *Post solutas (ut in his partibus mos est) pontificales benedictiones cum dixerit*, etc. Quod additamentum esse non dubito Gallicani vel Germanici scriptoris, cum apud Romanos in usu non essent ejusmodi Benedictiones, ut superius notavimus, nec quidam de illis in Egloga legatur.

[b] Monachi quippe tunc temporis, quando hæc scripta sunt, degebant apud Lateranum, et ad sanctum Petrum, ex dictis supra in Commentarii cap. 4.

ADMONITIO IN TERTIUM ORDINEM ROMANUM.

52 Quo tempore scriptus sit subsequens Ordo Romanus, non facile dixerim. Eadem fere continet atque duo superiores. Non defertur Eucharistia ad altare ante Missam, nec duplex, sed unica particulæ consecratæ commistio ante communionem. Quod utrumque in secundo Ordine Romano etiam deesse superius notavimus, secus quam in primo. Monasterii vocabulum pro ecclesia majore, quod in sequenti Ordine legitur, num. 3, non videtur in usu fuisse ante sæculum nonum. Nullum hujus Ordinis locum singularem laudatum invenio nec apud Amalarium, nec apud micrologum. Unde conjectura est hunc Ordinem non esse adeo antiquum atque alios duos qui ab utroque auctore laudati fuerunt.

Cæterum nullum tertii hujus Ordinis nobis licuit reperire exemplar. quo, si qua sunt in eo interpolata, distinguere possimus. Dubium est num ejusmodi sint ea quæ num. 18 leguntur : *Quia vinum, etiam non consecratum, sed sanguine Domini commistum, sanctificatur per omnem modum*. Quandoquidem in duobus pré-

missis libellis nihil simile habetur, et si eadem sese offerat occasio. Sed hac de re fusius in commentario nostro.

Huic Ordini tertio subjiciemus fragmentum quarti Ordinis pontificalis ex ms. Codice, qui fuit olim Constantini Cajetani.

ORDO ROMANUS III.

In nomime Domni Incipit liber de Romano Ordine. Qualiter celebrandum sit officium Missæ.

53 1. Primo omnium observandum est septem esse regiones ecclesiastici ordinis urbis Romæ, et unamquamque regionem singulos diaconos regionarios habere, et uniuscujusque regionis acolythos per manum subdiaconi regionarii diacono regionis suæ, causa officii subditos esse ; superiores autem veldiaconorum, vel subdiaconorum ordines, archidiacono qui vicarius est pontificis, obedire, servato unicuique per eum proprii gradus ministeriali ordine.

2. Oportet autem ut post numerum ecclesiasticarum regionum sciat qui voluerit numerum dierum per hebdomadam, quo ordine circulariter obsequantur juxta ordinationem antiquitus constitutam. Prima enim feria Paschæ ministrabit regio tertia, secunda feria regio quarta, tertia feria regio quinta, feria quarta regio sexta, feria quinta regio septima, feria sexta regio prima, sabbato secunda regio. Ergo unaquæque regio ordines proprios, tam in processione, quam in ecclesia habebit, vel ubicunque eos propria dies ratione sui gradus, secundum priscam constitutionem, ire vel ministrare compulerit, et nullus in aliqua designatus regione, a ministerio pontificis sine excommunicationis vel animadversionis sententia deesse poterit.

3. Denuntiata statione diebus festis, primo mane omnis clerus debet apostolicum ad ecclesiam præcedere, exceptis officialibus ministris, qui in obsequio illius comitantur pro pontificali dignitate, ut sunt diacones stationarii, subdiaconi, et omnes acolythi illius regionis, quæ ipso die pontifici debet ministrare. Sed cubiculario laico hæc cura est præscripta, ut sella pontificis in sacrario sit parata, donec ille veniat celebraturus divina mysteria. Episcopi autem atque presbyteri, exspectantes in presbyterio pontificem, cum his qui præparant **54** ornatum ecclesiasticum atque vasa ecclesiæ, sedebunt ea locali dispositione, ut intrantibus ecclesiam episcopi sint ad sinistram, presbyteri vero ad dexteram, ut quando pontifex sederit, et ad eos respexerit, episcopos ad dexteram, et presbyteros contueatur ad sinistram.

4. Suscipitur autem pontifex per presbyteros tituli vel ecclesiæ ubi indicta est statio, una cum majoribus ejusdem ecclesiæ ; et offertur in obsequium illius thymiamaterium incensi, inclinato offerentium capite; atque petita Benedictione et accepta, hinc inde pontificem præcedunt ad ecclesiam, prout quemque contigit secundum ordinem militare. Sed hæc cura erit acolythorum, ut sacri ministerii vasa per manum primi mansionarii, qui est custos dominicalis vestiarii, accepta deferantur per bajulos de majori [a] monasterio ad celebrandæ stationis locum, quæ sunt aquamanile, hoc est vas manuale, patenæ, calices et scyphi, atque pugillares, aurei sive argentei, amulæ argenteæ ad vina fundenda paratæ, colatorium aureum sive argenteum, et cantatorium. Subdiaconus autem qui lecturus est, sub cura sua habebit Apostolum, et archidiaconus Evangelium.

5. Cum vero pontifex intraverit ecclesiam, non continuo ad altare ascendit, sed prius intrat in secretarium, sustentatus a diaconibus, qui eum descendentem a sellario accipiunt obviis (ut aiunt) manibus; ubi dum venerit, et in sella sua sederit, diacones, salutato pontifice, egrediuntur de secretario cum ordinabili disciplina et ante fores ipsius secretarii mutant vestimenta sua. Egredientibus autem diaconibus de secretario, remanent cum pontifice primicerius atque notarii ipsius stationis, et subdiaconi jam parati pro suo officio ; quorum unus pallium pontificis cum acu super planetam teneat in brachio sinistro, atque pontifex per manus subdiaconorum regionariorum mutat et ipse vestimenta solemnia, sicut levitæ faciunt in parte altera.

6. Suddiaconi regionarii secundum ordinem suum accipiunt ad induendum pontificem ipsa vestimenta, alius lineam, alius ambolagium, id est amictum, quod dicitur humerale; alius lineam dalmaticam, quam dicimus albam, alius cingulum, alius dalmaticam, alius orarium, alius planetam ; **55** et sic per ordinem induunt pontificem. Primicerius autem et secundicerius componunt vestimenta pontificis, ut ex honorabili compositione exhibeatur circumstantibus, spectaculum reverendæ dignitatis. Novissime autem cui jusserit dominus pontifex ex diaconibus, sumit de manu subdiaconi sequentis pallium, et super pontificem induit, et illud cum acu in planeta retro et ante, et in humero sinistro configit, et salutat dominum, et dicit: *jube, domine, benedicere.* Respondet *Salvet nos Dominus. Amen.*

7. Deinde subdiaconus regionarius referens ad pontificem qui debeant legere aut cantare, ponit mappulam in brachio sinistro pontificis super planetam, cum disciplinali ad genua ejus inclinatione, et pronuntiat talem subdiaconum regionarium Epistolam legere ; et talem Responsorium, et talem *Alleluia* cantare ; et postea non licet in loco lectoris vel cantoris alterum mutare : quod si factum fuerit, excommunicabitur archiparaphonista, id est quartus scholæ qui semper debet pontifici de cantoribus nuntiare. Statuuntur enim per ordinem acies duæ, et paraphо-

[a] Hic monasterii nomine ecclesiam intellige pro usu recepto a sæculo nono.

nistæ quatuor a foris hinc inde; sed infantes infra per ordinem ab utroque latere. Postquam autem pontifex ad psallendum annuerit archiparaphonistæ, dicit sive acolythis stantibus ante fores secretarii cum cereostatis, sive subdiacono regionario, qui ante se ad processionem debet thymiamaterium portare, *Accendite.*

8. Sed ille quartus scholæ perveniens in presbyterium, ubi chorus in quatuor (ut dictum est) ordinatus assistit reverenda dispositione, postquam dixerit inclinato capite ad priorem scholæ, vel secundum, sive tertium, *Domini jubete,* mox Antiphonam ad Introitum incipit prior scholæ. Quorum voce audita, diaconi intrant ad pontificem in secretarium, et ab archidiacono atque secundario acceptis utrinque et osculatis manibus pontificis, procedunt cum ipso sustentantes eum. Reliqui gradus procedunt in ordine suo, excepto quod unus de regionariis subdiaconibus debet præcedere cum thymiamaterio. Quem sequuntur septem acolythi illius regionis cujus dies fuerit, portantes septem cereostata accensa ante pontificem, usque dum ad altare venerit. Sed antequam perveniat Processio ad scholam, dividuntur cereostata, quatuor ad dexteram partem, et tria ad sinistram. In hoc honorabili ministerio debet pontifex venire in tribunal ecclesiæ, et inclinare caput **56** contra altare, et postquam surrexerit, in fronte sua crucem facere, et uni episcoporum de hebdomadariis, et archipresbytero, et diaconis omnibus pacem dare; ac deinde respiciens ad priorem scholæ, innuit ei ut debeat *Gloriam* dicere. Qui se inclinans pontifici, imponit Hymnum, quo datur gloria sanctæ Trinitati. Sed pontifex concelebrat interim secreto Orationem, ante altare inclinatus, usque ad repetitionem Versus. Nam diaconi, quando dicitur *Sicut erat in principio,* surgunt ab inclinatione, et salutantes altaris latera, prius duo et duo vicissim redeunt ad pontificem, tenentes locum quisque pro suo ordine. At pontifex ad repetitionem Versus, sicut dictum est, surgens ab Oratione, osculatur Evangelium et altare; ac deinde accedit ad sedem, et stat versus ad Orientem.

9. Schola vero, finita Antiphona, imponit *Kyrie eleison* ; sed prior scholæ debet ad pontificem custodire, quando præcipiat mutare numerum litaniæ, et innuenti inclinat se. Quæ cum finita fuerit, pontifex incipit *Gloria in excelsis Deo,* si tempus fuerit. Sedere, autem non oportet pontificem antequam dicant *Amen,* post primam Orationem. Deinde debent subdiaconi regionarii ascendere, et ad dexteram altaris et ad sinistram se statuere. Sed ille subdiaconus, qui lecturus est, postquam viderit episcopos sive presbyteros post pontificem sedere, quos ipse pontifex nutu suo facit secum considere, tum ascendit in ambonem, et legit lectionem. Postquam lector legerit, cantor cum cantorio ascendit, et responsorium dicit, ac deinde per alium cantorem *Alleluia,* si tempus fuerit, sive Tractus concinitur ; sin minus, Responsorium tantummodo cantatur.

10. Deinde diaconus, osculatis pedibus pontificis, et accepta ab eo hac Benedictione : *Dominus sit in corde tuo et in labiis tuis,* venit ante altare, et osculatis Evangeliis, levat Codicem in manibus suis. Prior autem de duobus subdiaconis, qui solummodo debent diaconum præcedere, incensum mittit in thymiamaterium, sed alter per proximæ stationis subdiaconum accipit illud ad portandum. Procedunt ante ipsos duo acolythi cum duobus cereostatis, quibus acolythis ante ambonem divisis, transeunt per medium ipsorum subdiaconi et diaconus cum Evangeliis. Sed ille subdiaconus **57** qui absque thymiamaterio est, porrigit brachium sinistrum, ut a diacono accipiat librum Evangeliorum, ut per ipsum aperiatur diacono locus, in quo signum lectionis fuerit positum. Ascendente autem diacono ad legendum, ipsi duo subdiaconi redeunt stare ante descensionis gradum. Postquam finitum fuerit Evangelium, dicit pontifex *Pax tibi,* vel *Dominus vobiscum.* Sequitur responsio *Et cum spiritu tuo.* Descendente autem diacono, subdiaconus ille qui prius aperuerat librum Evangeliorum, recipit eum ; et reversus in presbyterium, porrigit illum uni subdiaconorum, ut ipse offerat omnibus ad osculandum, qui steterunt per ordinem graduum. Post evangelicam ergo lectionem, reponitur liber Evangeliorum in paratorio quodam, sive in secretario.

11. Sed acolythus tenens calicem in brachio sinistro, porrigit corporale superpositum diacono, ut ipse desuper calicem accipiens, illud expandat super altare, projecto ad sequentem diaconum capite altero.

12. Pontifex autem sustentatus hinc inde dextra lævaque a primiceiro notariorum et primicerio defensorum, descendit ad senatorium, quod est locus principum, ut suscipiat oblationes eorum. Archidiaconus vero post eum amulas suscipit, et in calicem majorem, quem subdiaconus regionarius sequens portat, vacuum refundit : qui cum fuerit impletus, refunditur in scyphum, quem ibi tenebit sequens acolythus. Oblationes vero principum subdiaconus regionarius a pontifice suscipit, ac sequenti subdiacono porrigit, et ipse in sindonem, quam tenent duo acolythi, eas ponit. Sed episcopus hebdomadarius suscipit post pontificem oblationes reliquorum quas ipse manu sua mittit in sindonem, quæ sequitur cum. Post quem diaconus sequens amulas suscipit, et in scyphum manu sua post archidiaconum eas refundit. Similiter transiens pontifex in partem matronarium, explet omnia, ut supra.

13. Deinde redit ad sedem, tenentibus primiceriis manus ejus. Archidiaconus autem stans ante altare, lavat manus suas expleta susceptione. Post hoc in faciam pontificis respicit, et cum ei annuerit, resalutato eo per humilem inclinationem, ad altare accedit. Tunc accipiens per subdiacones oblatas, hinc inde porrigentes eas, ponit tantas super altare, quantæ possint populo sufficere. Composito igitur altari et ornato, **58** archidiaconus deinde sumit amulam pontificis de subdiacono oblationario, et re-

fundit n calicem super colatorium; deinde diaconorum. ac deinde primiceriorum et secundiceriorum. Postea autem subdiaconus sequens descendit in scholam, et accipit fontem de manu archiparaphonistæ, ac defert ad archidiaconum, et ille infundit faciens crucem in calicem. Ascendentibus vero diaconis ad pontificem, primicerius et secundicerius, notarii et defensores regionarii descendunt, et in loco suo consistunt.

14. Tunc pontifex surgens a sede, descendit ad altare, et salutat altare, et suscipit oblatas de manu presbyteri hebdomadarii, et diaconorum, atque primiceriorum. Deinde archidiacónus suscipit oblatas pontificis de oblationario, et dat pontifici; quas dum posuerit pontifex in altari, levat calicem archidiaconus de manu subdiaconi regionarii, et ponit eum super altare juxta oblatam pontificis a dextris; atque cum offertorio in cornu altaris posito, involvens per ansas calicem, stat post pontificem. Et pontifex paululum inclinans se ad altare, respicit ad scholam et annuit ut debeant silere.

15. Finito autem offertorio, episcopi stant post pontificem, primus in medio, deinde per ordinem archidiaconus a dextris episcoporum, secundus diaconus a sinistris, et cæteri disposita acie per ordinem. At subdiaconi regionarii, finito offertorio, vadunt retro altare, aspicientes ad pontificem, stantes erecti usquedum incipiant dicere Hymnum angelicum, id est *Sanctus*. Quem dum expleverint, surgit pontifex solus, et intrat in Canonem. Episcopi vero, diaconi, subdiaconi, presbyteri permanent in presbyterio inclinati : et cum dixerit *nobis quoque peccatoribus*, surgunt subdiaconi : cum dixerit *Per quem hæc omnia, Domine*, surgit archidiaconus solus. Cum dixerit *Per iosum, et cum ipso*, levat achidiaconus cum offertorio calicem per ansas, et tenet exaltans illum juxta pontificem. Pontifex autem tangit e latere calicem cum oblatis, dicens *Per ipsum, et cum ipso*, usque *Per omnia sæcula sæculorum*, Et ponit pontifex oblationes in loco suo, et archidiaconus calicem juxta eas, dimisso in ansis ejus offertorio.

16. Ecce autem finito canone subdiaconus regionarius stat ante altare cum patena post archidiaconum, quam in medio canone subdiaconus sequens accipit per acolythum ; qui scilicet acolythus, **59** quando inchoat pontifex canonem, venit, sub humero habens sindonem in collo ligatam, et tenet patenam in dextera parte ante pectus suum. Quando dixerit pontifex *Et ab omni perturbatione securi*, vertit se archidiaconus, et accipiens patenam, osculatur eam, et dat diacono secundo tenendam. Cum dixerit *Pax Domini sit semper vobiscum*, mittit in calicem de sancta subjungens hæc verba : *Fiat commistio et consecratio corporis et sanguinis Domini nostri Jesu Christi, accipientibus nobis in vitam æternam*. Sed interim archidiaconus pacem dat episcopo priori, qui et ultra A dabit juxta se stanti, ac deinde per ordinem cæteri ; atque populus osculantur se invicem in osculo Christi. Tunc pontifex rumpit oblatam ex latere dextro, et de ipsa Sancta quam ruperit particulam super altare relinquit, reliquas vero oblationes suas in patenam quam tunc tenet diaconus ponit. Nam archidiaconus levat calicem, et subdiacono regionario porrigit eum ut teneat juxta cornu altaris dextrum : et accedentes subdiaconi sequentes cum acolythis, qui sacculos ad hæc idoneos portant a dextris et a sinistris altaris, ipsi ergo subdiaconi, extendentibus acolythis brachia cum sacculis, sequentes a fronte, parant sinus sacculorum archidiacono ad ponendum oblationes, prius a dextris, deinde a sinistris. Tum vadunt acolythi dextra lævaque, post episcopos sive presbyteros circum altare, ut ipsi sacerdotes incipiant Hostias con- B fringere, patena præcedente, quam duo subdiaconi regionarii deferunt ad diaconos causa confractionis, ut ipsi quoque frangant, quando pontifex annuerit eis. Sed archidiaconus evacuato altari oblationibus, respicit in scholam, et annuit eis ut dicant *Agnus Dei*; ac deinde vadit ad patenam, quam tenent duo subdiaconi regionarii, ut ipse etiam frangat cum cæteris diaconis juxta cornu altaris. Expleta confractione, diaconus minor, levata de subdiacono patena, defert eam ad pontificem, ut communicet corpore dominico. Sed ipse pontifex confirmatur ab archidiacono in calice sancto ; de quo parum refundit archidiaconus in [a] majorem calicem, sive in scyphum, quem tenet acolythus, ut ex eodem sacro vase confirmetur populus, quia vinum, etiam **60** non consecratum, sed sanguine Domini commistum, sanctificatur per omnem C modum.

17. Accedunt primum episcopi secundum ordinem de manu pontificis communicare ; et post eos ascendunt presbyteri omnes, ut communicent ad altare. Cum autem communicaverit archidiaconus, calicem interea tenet primus episcopus. [b] Sicut enim in Romana ecclesia summo pontifici ministrant episcopi, sic in cæteris ecclesiis debent episcopis facere presbyteri. Recepto calice, archidiaconus confirmat omnes sanguine dominico, quos communicaverit pontifex corpore dominico. Hoc officio juxta altare peracto, et pugillari cum quo confirmetur populus per subdiaconem regionarium jam acceplo, traditur ca- D lix ab archidiacono eidem subdiacono perferendus acolytho, ut reponatur in paratorio. Deinde descendit pontifex cum primicerio notariorum et primicerio defensorum, ut communicet principes populorum, et matres familias eorum. Et sicut archidiaconus confirmat quos pontifex communicat, sic reliqui diacones confirmant quos episcopi sive presbyteri post pontificem communicant.

18. Sed cum cœperit pontifex clerum sive populum communicare, schola incipit antiphonam ad communionem psallere, ac deinde nutu pontificis

[a] Tres calices hoc in ordine assignantur scilicet major, in quo recipiebantur primo vini oblationes ; scyphus seu calix ministerialis, supra, num. 12, et calix sacer, in quo fiebat consecratio.

[b] Quæ sequuntur ad hæc verba, *Recepto calice*, etc., interjecta videntur.

Gloria Patri, Sicut erat in principio, et nunc et semper, subdiacono faciente crucem in fronte, ut ex hoc signo intelligat prior scholæ, quando post communionem debeat gloriam sanctæ Trinitati dicere, paratus etiam Versum repetitionis subjungere. Finita Antiphona, quæ repetitur ad repetitionis versum, pontifex ad altare dat Orationem ad Complendum. Qua etiam finita, diaconus, cui præceperit archidiaconus respicit ad pontificem, ut annuat ei, et dicat ad populum *Ite, missa est*. Respondet populus *Deo gratias*. Dicentibus autem epi-copis, sive presbyteris vel sequentibus ordinibus, *Jube, domine benedicere*, respondet pontifex *Benedicat nos Dominus. Amen.* Præceduut igitur poutificem septem cereostata, et subdiaconus regionarius cum thuribulo ad secretarium.

ORDO ROMANUS IV.

VEL

FRAGMENTUM VETERIS ORDINIS ROMANI

DE MISSA PONTIFICALI

61. . . . . B **62** tribus vicibus, singulis singulas faciens cruces: *grege numerari. Per Christum Dominum nostrum.* Hic erigit se sursum. Oblatam solam hic benedicit, *Quam oblationem tu Deus in omnibus, quæsumus, benedictam, ascriptam, ratam, rationabilem, acceptabilemque facere digneris* (Hic ambo signat, id est oblatam et calicem), *ut nobis corpus et sanguis*, usque *Omnipotentem, tibi gratias agens, benedixit, fregit, deditque discipulis suis dicens*, usque *Item tibi gratias agens, benedixit.* Hic quatuor vicibus solam oblatam signat, in quinta vice super calicem solum crucem faciens: *Hostiam puram, Hostiam sanctam, Hostiam immaculatam, panem sanctum vitæ æternæ, et calicem salutis perpetuæ*, usque *Immaculatam Hostiam*. Hic inclinat se iterum juxta altare, dicens, *Supplices te rogamus, omnipotens Deus*. Hic orat apud se quod voluerit. Deinde dicit, *Jube hæc perferri per manus*, usque *in conspectum*. Hic se erigit hæc verba dicens *Ut quotquot ex hac altaris participatione*, usque *per Christum*. Hæ Orationes duæ dicuntur, una super • depticios, altera post lectionem nominum; et hoc quotidianis, vel in agendis tantummodo diebus *Memento etiam, Domine, et eorum nomina, qui nos præcesserunt cum signo fidei, et dormiunt in somno pacis.* et recitantur nomina. Deinde postquam recitata fuerint, dicat: *Ipsis, Domine, et omnibus in Christo quiescentibus, locum refrigerii, lucis et pacis ut indulgeas, deprecamur, per eumdem. Nobis quoque peccatoribus* usque *sed veniæ. quæsumus, largitor admitte. Per.* Hic erigens se archidiaconus veniet, et involvens calicem mapulla, levat illum contra domnum papam. *Per quem hæc omnia, Domine, semper bona* D *creas.* Hic ambo signat, id est oblatam et calicem, *Sanctificas, vivificas, benedicis et præstas nobis.* Hic levat domnus papa oblatas duas usque ad oram calicis, et tangens eum de oblationibus, tenente ilum archidiacono, dicit: *Per ipsum, et cum ipso et in ipso est tibi Deo Patri omnipotenti in unitate Spiritus sancti omnis honor et gloria.* Tunc dicit in altum *Per omnia sæcula sæculorum.* Tunc reponit oblatam in altari, et dicit in altum *Oremus*. Deinde dicit *Præceptis salutaribus moniti*, usque *Sed libera nos.* Tunc dicit domnus papa, interveniente nullo sono, hanc Orationem: *Libera nos quæsumus, Domine*, usque *Petro, Paulo atque Andrea.* Hic nominatim quales voluerit sanctos, vel quantos commemorat. Deinde infert, *Cum omnibus sanctis da propitius*, usque *Per omnia sæcula sæculorum.* Respondetur *Amen.* Deinde C dicit *Pax Domini sit semper vobiscum.* Non mittit partem de sancta[b] in calicem, sicut cæteris sacerdotibus mos est. Dum confringit, *Agnus Dei* dicit, et expleta confractione, quando communicat domnus apostolicus, partem sibi mordet, et reliquam in eslice mittit, faciens crucem de ea tribus vicibus super calicem, nihil dicens. Et sic confirmatur de calice, tenente calicem archidiacono. Quando vero domnus apostolicus descendit[c] ab altari, incipit communicare populus, et dicitur Antiphona ad Communionem. Et expleta Communione et Antiphona tunc surgit domnus papa; et veniens ad altare, salutat altius dicens *Dominus vobiscum*. Respondetur *Et cum spiritu tuo.* Deinde dicit Orationem: *Quod ore sumpsimus. Domine, mente capiamus, et de munere temporali fiat nobis remedium sempiternum. Per*, etc.

a Id intelligendum de iis qui sacris diptychis inscripti erant, quorum nomina recitari olim mos erat.

b Hic una diversitas, quæ non habetur in duobus primis ordinibus Romanis ubi domnus apostolicus mittit in calicem de sancta prius consecrata quem ritum Amalarius ex libello Romano laudat in libello III cap. 31 et post eum Micrologus in cap. 18.

c En altera diversitas, quod domnus apostolicus communicat de altare, non ad sedem suam, ut in præmissis Ordinibus. Ex his duobus colligitur hunc Ordinem esse aliis posteriorem: cujus præmissum fragmentum ex vetustissimo Codice, qui olim fuit Constantini Cajetani abbatis, postea translatus in bibliothecam Sapientiæ Romanæ, accepimus.

ADMONITIO IN QUINTUM ORDINEM ROMANUM.

63 Sequens Ordo Romanus multæ antiquitatis, in Codice vetustissimo sancti Galli subsequitur libellum *de Gradibus Romanæ ecclesiæ*, quem inferius subjiciemus. Præmissa enumeratione sacrarum vestium pontificis aliorumque ministrorum, exhibet Ritum Missæ episcopalis secundum morem tunc receptum in ecclesia Romana. Hunc vero Ordinem esse Romanæ Ecclesiæ intelligitur ex designatione initio facta episcopi *Romani*, alius a pontifice, et presbyteri itidem *Romani*. In Missæ ritibus multa observatione digna. Symbolum CP. post Evangelium assignatur, ut in secundo Ordine Romano, quod est contra sententiam Bernonis Augiensis abbatis, existimantis hoc non fuisse usitatum in Missa apud Romanos ante Henrici sancti imperatoris principatum.

Priori huic libro de Missa episcopali succedit alius Ordo ejusdem argumenti, jam editus, sed denuo collatus cum antiquis Codicibus manuscriptis.

ORDO ROMANUS V,

DE MISSA EPISCOPALI PRIMUS.

64 I. *De vestimentis pontificalibus.*

1. In primis cam. [a] et cingitur supra. Dein linea cum cottis, serica, et cingulum. Post hæc mittitur [b] anagolagi ; exinde dalmatica minore, postea majore dalmatica, et supra orarium. Post hæc planeta, et supra mittitur pallium. Nam in his diebus Natalis Domini, Pascha, sancti Petri, et die ordinationis suæ, alius coloris planeta, induitur. Sestace [c] in mau portat, item calciamenta, in pri [d] odhones, dein campagos.

II. *Item de vestimento alii Romani episcopi.*

2. In primis cam. et cing. postea tunica alba ; dein orarium. Post hæc planeta ; et sestace in manu, calciamenta, odhones, et campagos.

3. Presbyter Romanus similiter, præter tantum subtalares, quos mittit presbyter et diaconus. In primis cam et supra cingulum. Postea tunica alba et cing. deinde anagolagi : past hoc [e] brachiale in dextra manu ; dalmatica minore et majore, et planeta, usquedum venitur presbyterio. Ibidem **65** tollitur ab acolytho. Calciamenta sicut pontifex. Subdiaconi cam. et cing., deinde anagolagi et tunica alba, orarium, et sestace in sinistra manu. Acolythi cam. et cing., sestace in sinistra latera ad cing. pendens, tonica alba, et orarium ad collum, et planeta ; et quando in gradu psallitur, planeta abstollitur, et orarium portat in manu ; calciamenta, odhones, et subtulares, sicut et subdiac. Reliqui vero inferiores gradus ecclesiæ, qui in gradu psallunt sicut et acolythi. Illi vero qui in ambone non psallunt, si habuerint, similiter induantur ; sin autem non potuerint....

4. Item quotidianis diebus qualiter pontifex induitur. In primis cam. et cing., deinde tonica serica, orarium, planeta, et pallium, sestace in manu. Calciamenta vero tam pontifex quam etiam et omnes reliqui, sive festis diebus, sive quotidianis, uno modo induuntur. Item diaconi.

III. *Item unde supra.*

5. In primis etenim vestietur episcopus cunctique presbyteri, qui præsentes fuerint reperti, et septem aut quinque vel tres diaconi, et tot numero subdiaconi ; et acolythi quot fuerint diaconi. Presbyteri vero dum a cantore incipitur Invitatorium, omnes stent in loco suo, id est hinc et inde ex utraque parte chori. Cumque a cantore versus ad Invitatorium elevatus fuerit, inchoatur processio, præcedentibus videlicet cum thuribulis duobus acolythis. Post hos sequantur septem aut quinque sive tres acolythi cum candelabris, juxta scilicet numerum, ut prædiximus, diaconorum seu subdiaconorum. Dein subsequantur subdiaconi bini procedentes, quos similiter bini sequantur diaconi : quorum duo pontificem ex utraque parte sustentantes ducant, archidiaconus videlicet ad dexteram, id est lecturus Evangelium, et alius quilibet ad sinistram. Cumque ante chorum psallentium pervenerint, subdiaconi statim pergant ad loca sua in chorum ; diaconi vero et acolythi candelabra et thuribula gestantes dividantur ex utraque parte pontificis, id est, si septem fuerint, quatuor stent ad dexteram, et tres ad sinistram ; si vero quinque, tres ad dexteram, et duo a sinistris ; tres autem si fuerint, duo stent a dextris pontificis, et unus ad sinistram. Duo quoque acolythi thuribula portantes ante ordinem stantium **66** presbyterorum divisi stent. Pontifex autem non prolixa completa oratione, vertat se ad dexteram, annuatque uno presbytero ante cæteros stanti, osculeturque eum. Dein ad sinistram se vertens alii annuat presbytero, et similiter eum osculetur. Deinde extremo in

[a] Id est camisia, scilicet linea, et quidem strictior atque interior, teste vulgato Alcuino, super quam linea amplior cum cotta, quo nomine undulata superpellicea Romani etiam nunc appellant.

[b] Anagolagium jam sæpe pro amictu seu superhumerali usurpatum superius vidimus.

[c] *Sestacis* nomine sudarium, quod extremis digitis antiqui sacerdotes ac ministri ferebant, designari existimo.

[d] Forte *insuper odhones*. Eadem vox iterum infra, qua forsan sandalia significantur. Nam Ordo Romanus in ordinatione episcopi sandalia distinguit a campagis, qui tibiam tegebant. *Caligæ usque ad genu tendentes* vocantur in Sacramentario Menardi, pag. 260.

[e] Aliud a manicis seu chirotecis, de quibus Ordo Romanus vulgatus, pag. 99. col. 2, et Sacramentarium Menardi, pag. 260. Erat ergo brachiale hic ornamentum brachii dextri.

dextera parte stanti annuat diacono, et osculetur illum; ac dein extremo in sinistra parte stanti annuat et similiter eum osculetur, et sic cunctos diaconos vicissim se vertens osculetur, novissime tamen illum qui Evangelium legere debet.

6. Hoc autem expleto, annuat cantori ut *Gloria* dicat; ipse vero ductus a diaconibus pergat ante altare, inclinatisque ad Orationem cunctis, stantibus acolythis cum candelabris et thuribulis in loco quo prius oraverat. Prope vero expleta Oratione, annuat duobus extremis diaconibus, uno hinc et alii inde, ut vadant, osculenturque unus dextrum, et alius sinistrum cornu altaris; et sic cunctis diaconibus annuat ut bini faciant, et novissime lecturo Evangelium. Ipse vero pontifex elevat se ab Oratione, pergatque et osculetur Evangelium, quod super altare jacuerit, eatque in dexteram altaris partem, stantibus etiam eadem parte quatuor aut tribus aut duobus diaconibus, et ex altera tribus vel duobus seu uno. Ipse vero pontifex cantori annuat, quando e celsiori voce *Kyrie eleison* sive *Christe eleison* dici debeat. Ipsa autem expleta, dicatur a pontifice *Gloria in excelsis Deo*, deponenturque ab acolythis candelabra, et reponentur seu suspendentur thuribula.

7. Et *Gloria in excelsis Deo* percelebrata, dicatur a pontifice, ut mos est, Oratio; sedensque ipse annuat presbyteris ut sedeant. Subdiaconus itaque, lectione perlecta, genu osculetur episcopi Cantores quoque qui Gradale vel *Alleluia* cantaverint, si in gradu quolibet fuerint ordinati, genu similiter osculentur episcopi; si vero extra gradum fuerint, pedibus ejus pervolvantur. Episcopus vero annuat magistro scholæ, quando a cantoribus Gradale vel *Alleluia* repetere debeat. Cum vero diaconus ad legendum Evangelium pergere debet, osculetur genu episcopi; accedensque elevat Evangelia, præcedentibus eum duobus acolythis cum candelabris, et ante illos duobus aliis acolythis cum incensoriis. Perlecto autem Evangelio, dicat episcopus *Pax tibi*; et elevat *Credo in unum Deum*. Et candelabra ab acolythis exstinguantur, et **67** post altare ponantur. Acolythorum autem gestantium incensoria unus pergat ad altare incensionem exhibere circa illud, necnon et episcopo ac presbyteris, atque diaconibus cunctoque clero; alius vero pergat ad populum. Stet autem paratus uxta pulpitum subdiaconus qui lectionem legerat, ut dum perlectum fuerit Evangelium, accipiat a diacono Evangelia, et exhibeat ea ad deosculandum episcopo; quibus exosculatis, exhibeatur ei et incensorium.

8. *Credo in unum* itaque decantato, dicatur ab episcopo *Dominus vobiscum. Oremus.* Pergatque episcopus, sustentatus a duobus diaconibus et cæteris sequentibus, primum ad viros oblationem cum vino facientes, dein ad feminas. Acolythus vero unus lineum pallium, ut mos est, factum, ante se tenens, accipiat a pontifice oblatas, aliusque cannam portans in qua diaconus quilibet libamen vini suscipiens infundat. Rediens itaque a populo pontifex accipiat oblationem [a] scholæ sine vino, et pergens ad sedem sedeat, offereturque ei aqua, lavetque manus suas. Et habeat tunc subdiaconus in loco calicem cum vino et super illum corporale involutum, et acolythus patenam cum oblatis. Accipiens itaque diaconus corporale, eat ad dexteram altaris partem, jactetque illud devolvendo ad alteram altaris partem; quod alius suscipiens diaconus, expandent illud desuper altare. Redeat quoque diaconus qui Evangelium legerat, osculeturque genu episcopi, et accedat ad altare, annuatque acolytho qui oblationem populi et scholæ in pallio gestat; accipiatque ex ipsis oblatis quantum ei videtur; et ponet eas desuper altare in corporale quod expanderant, infundatque de canna libamen vini in calicem; et pergat ipse cum alio diacono, et per brachia sustentando ducant episcopum ad altare, accedantque presbyteri offerentes, diaconi deinde sine uno (*Forsan* vino) videlicet. Hoc autem expleto, accipiat diaconus de manu acolyti, et porrigat episcopo; ablatisque oblatis in illa jacentibus, reddat eam iterum acolytho. Cantor vero per juniorem suum cannam cum aqua involutam mappula transmittat subdiacono calicem in manu tenenti; et ipse eamdem in calicem infundet aquam, **68** reddatque diacono calicem: qui annuente episcopo ponat eum super altare.

9. Subniaconi itaque, dum canitur *Sanctus*, post altare pergant stare, versi videlicet contra diaconos post episcopum stantes. Post quos diaconos duo acolythi cum duabus patenis stent. Infra actionem igitur detur aqua presbyteris ut lavent manus suas. Quando dicitur a pontifice *Nobis quoque peccatoribus* detur diaconibus [b] aqua, et subdiaconi redeant ad loca sua.

10. Unus vero eorum qui lectionem recitaverat, stet post diaconos juxta acolythos, ut dum dicitur a pontifice *Da propitius pacem*, accipiat ab acolythis patenas, osculeturque eas, et det eas diacono, qui et illas inter manus osculetur subdiaconi; quas etiam diaconus episcopo osculandas præbeat. Acceptis itaque illis, episcopus dividat inter eas sacrosanctum corpus consecratum, rumpatque unam oblatam, et ex ea particulam unam in corporale mittat, et aliam in calicem, dicendo: *Pax Domini sit semper vobiscum.* Venientesque duo presbyteri, unus hinc et alius inde faciant cum eo pacem: deinde archidiaconus, et redeat ad sedem. Et archidiaconus, Evangelium scilicet qui legerat, accedat ad altare; elevetque patenas, et donet eas acolythis, jubeatque unam ante presbyteros, et aliam diaconibus coram tenere, ut frangat scilicet oblatas superimpositas. Elevat etiam et calicem, donatque illum subdiacono. Fractis itaque oblatis, jubeat diaconus acolytho ut deferat

[a] Nempe aquam, qua de re supra in primo libello. Id clarius hic in consequentibus: *Cantor vero per juniorem suum cannam cum aqua involutam mappula transmittat subdiacono.*

[b] Amalarius, in lib. III, cap. 25: *In eodem officio lavant diaconi manus.*

unam patenam ad sedem ante pontificem. Qui surgens vertat se ad Orientem, et communicet Susceptumque diaconus ab acolytho calicem porrigat episcopo, et confirmet ; rursumque a diacono calix reddatur subdiacono.

11. Accedentes quoque presbyteri communicent, quibus episcopus donet sacrosanctum corpus in manus, eantque ad sinistrum cornu altaris, osculenturque illud, et communicent. Subsequatur etiam eos subdiaconus cum calice, donetque eum primo communicanti, qui et tribuat subsequenti ; et sic per ordinem unus alteri tribuat. donec omnes confirmet. Similiter quoque post illos, diaconos communicent **69** et confirment. Dein clerus communionem ab episcopo accipiat, et a diacono confirmetur. Presbyter autem unus, aut duo, vel tres, seu quatuor fuerint necessarii, aliam accipiant patenam, et ex ea in reliquas partiantur patenas ; confirment sanguine sacro, et sic populum communicent, cantante schola *Agnus Dei*, et Communionem. Omnes qui voluerint habeant communicatum. Diebus vero solemnibus, id est præcipuam festivitatem habentibus, peracta Missarum solemnitate procedente pontifice, occurrat ei cantor cum schola, et dicat : *Jube, domne, benedicere*, respondeaturque a pontifice *Benedicat nos Deus*, et tota schola alta dicat voce *Amen*. Simili etiam ratione fiat dum ingredi secretarium debet.

ORDO ROMANUS VI,

DE MISSA EPISCOPALI SECUNDUS.

Ordo Processionis, si quando episcopus festivis diebus Missam celebrare voluerit, ita ut ab antiquis Patribus occidentalium institutione est constitutus, hic adesse cernitur scriptus.

70 1. Postquam prima hora celebrata fuerit in conventu fratrum, qui apud quosdam capitulum nuncupatur a decano vel cantore singuli ad Missam ministeria acturi destinandi sunt. Et cum tintinnabulum ad tertiam sonuerit, omnes simul fratres in chorum ordinatim convenire debent, humeralibus et albis, apud quosdam autem casulis induti. Sed Processionem coram episcopo acturis a custode ecclesiæ in sacrario ornamenta præbenda sunt, presbyteris duobus, qui episcopum ducturi sunt, cappæ, diaconibus stolæ, et dalmaticæ, subdiaconibus vero sibi congruæ vestes quæ apud quosdam subdiaconales nominantur ; et mappulæ in sinistra manu ferendæ acolythis candelabra, et thuribula portaturis casulæ His cum induti fuerint, acolythis candelabra portantibus, subdiaconus archidiacono Evangelium fert in medio stanti extra sacrarium, sive intra, ubi se pontifex parat, retro acolythis ordinatim standum est. Duo autem presbyteri ita, ut ad Missam, excepto quod cappis induti sunt, vestiti, una cum septem diaconibus coram episcopo stantes ministrent ei, cantantes cum illo septem Psalmos cum litania.

2. Tertia vero a fratribus impleta, procedunt diaconi de sacrario, dividentes se in duas partes, quatuor ad dexteram, **71** tres ad sinistram : et tunc procedat episcopus, stetque ex choro sic prope adeo, ut cantori manu innuere valeat. Cui etiam silendum est, usquequo episcopus cantare jusserit. Dehinc innuente episcopo cantetur Introitus. Et pontifex a custode ecclesiæ, qui alba indutus esse debet, incensum accipiens, ponat in thuribulum, et archisubdiacono apportante Evangelium complicatum, osculetur ; quo tamen a plerisque revoluto, illud Evangelium quod illo die legendum est osculatur. His expletis, cum [a] Psalmus cantatur, innuente episcopo præcedant acolythi cum candelabris, primum unus, tum duo et duo, et subdiaconi similiter. Protinus diaconi secuturi. Et sic procedat sacerdos in chorum ducentibus eum duobus presbyteris, quos cappis jam ante prædiximus esse indutos, sive, ut alii volunt diaconibus. Apud quosdam autem in hac processione aliis subdiaconibus præcedentibus, ille qui lectionem lecturus est cum Evangelio retro diaconos episcopum præcedit, coram quem duo acolythi cum candelabris unusque cum thuribulo antecedant. Quibus utique in hoc consentiendum esse volumus.

3. Igitur ut omnis processio in chorum venerit, acolythi cum candelabris se dividunt : quatuor scilicet in dexteram, et tres in sinistram, similique modo diaconi faciant. Subdiaconi autem protinus ut in chorum venerint, quasi quædam linea porrecti usque ad altare progredientes, simul se inclinent coram eo, atque Evangelio superposito, quatuor in dextro ejus cornu, et tres in sinistro consistant. Pontifex vero postquam in medietatem perducitur, presbyteris, qui eum ducebant sive diaconibus manus ejus osculantibus, propriaque repetentibus loca, inclinans se Deum pro peccatis suis deprecetur. Tunc erectus primum presbyteris duobus, deinde diaconibus per ordinem omnibus pacis oscula dabit. In quibusdam enim locis unus est et consuetudo ut his finitis minister cum thuribulo subdiaconum Evangelium portantem antecedat ad altare, coram illo incensum ponens ; et subdiaconus desuper Evangelium deponens revertatur. In aliis vero non incensum ad altare portatur, antequam oblationes altari superponantur.

72 4. Igitur his peractis cum *Gloria* innuente episcopo cantabitur, a sæpe dictis presbyteris in superiorem duceudus est gradum, non omnino ad

[a] Quippe olim non unus tantum ex Psalmo Versus, ut modo, decantabatur ad Introitum, sed Psalmus continuabatur ad nutum sacerdotis celebrantis. Vide Menardum nostrum in Sacramentarium Gregorianum, pag. 3.

altare. In quo etiam loco gressus figendus est, usquequo presbyteri primum, et tunc duo et duo diaconi altaris cornua osculentur, et novissime archidiaconus solus. Sed continuo ut episcopus in altiora scandere incœperit, subdiaconus qui prius juxta altare stabat, choro *Gloria Patri* canente, ad propria loca revertendum est, et quatuor in dextro choro, tribus in sinistro standum erit. Quibus ita finitis, item versus a choro cantantus est, et pontifex usque in medietatem altaris ducendus est; ubi se altari inclinans, Evangelium osculetur; et sic domum dextro cornu altaris, ubi etiam sedes sibi parata est, osculum ferat. Tunc alius presbyter proprium repetat locum, alius autem librum episcopo porrigat atque revolvat, et diaconi quatuor in dextro, tres in sinistro altaris cornu consistant.

5. Peracto itaque Introitu, innuente episcopo, cantandum est *Kyrie eleison*, sine cujus insinuatione cantorem nihil canere licebit. Et tunc acolythi candelabra in inferiori gradu, quasi quodam filo, per rectam lineam ponant, vel, ut quidam volunt, in modum crucis. Igitur cum *Gloria in excelsis* percantabitur, et pontifex se ad populum, *Pax vobiscum* dicturus, convertit, diaconi simul cum eo se conversuri sunt. Cumque collectam finierit, lectio legatur. Et sedente episcopo, accedat archidiaconus, et genu flexo ante eum regat vestimenta illius, et præbens se ad pedem, revertatur. Finita vero lectione, illis, qui Gradualem et *Alleluia* cantaturi sunt juxta pulpitum in inferiori gradu standum est.

6. Cum autem omnia usque ad Evangelium impleta fuerint, accedat princeps ecclesiæ ad episcopum, pyxidem in qua thus habetur manu ferens, sequente acolytho, qui thuribulum portat, et imposito in illud incenso ab episcopo, et subdiacono in dextra parte altaris diaconum præstolante, accedat diaconus ad altare, Dominum his verbis adoraturus, *Domine, labia mea aperies, et os meum annuntiabit laudem tuam*. Et adorato altari, genua flectens ante episcopum, accipiat ab eo Benedictionem, et præbens se ad pedes ejus, adhibente manum episcopo, osculetur eam; et protinus ad altare progrediens, sumat Evangelium continuo lecturus. Candelabra autem ferentes infra pulpitum contra diaconum **73** stare debent. Sed ille qui thuribulum tenet juxta eum stet in sinistra parte, usquequo Evangelium perlegatur. Ut autem diaconus legere incœperit, duo acolythi involuti in sacrario a custode ecclesiæ sacra vasa accepturi sunt, et ea in chorum portaturi; et alter cum calice corporali cooperto, et vino cum aqua mista infuso, in dextra parte, alterque cum patena in sinistra parte erit.

7. Itaque perlecto Evangelio, accipiat subdiaconus pulvinar et Evangelium a diacono, eumque præcedat, coram quo etiam unus cum thuribulo, et septem acolythi cum candelabris usque ad altare antecedant. Quo cum pervenerit, episcopus, accepto odore incensi et Evangelio deosculato, ad prædicationem per manus presbyteri et archidiaconi perducendus est, Et interim dum sermonem facit ad populum, subdiaconus circumeundo fratribus Evangelium apportet, ab omnibus ordinatim deosculandum; sin autem episcopus prædicare noluerit, alta voce incipiat canere *Credo in unum Deum*, et ita omnis chorus incipiens *Patrem omnipotentem*, ad finem usque perducat. Diaconus vero statim ut a pulpito gradum ad altare ascenderit, accipiens corporale ab acolytho, alio se adjuvante diacono super altare distendat quod utique linteum ex puro lino contextum esse debet quia sindone munda corpus Domini legitur involutum in sepulcro; et tantæ quantitatis [a] esse debet, ut totam altaris superficiem capiat.

8. Archisubdiaconus quippe ut Evangelium ab omnibus clericis deosculatum super altare deposuerit, accipiens calicem ab acolytho, archidiacono apportet vinum, per [b] colam, quam in sinistra manu Romanus Ordo archisubdiaconum auriculari digito ferre jubet, purgandum. Quod utique vas in id opus ex aliquo metallo formatum, in medio sui plurima quasi acus foramina ad excolandum vinum ostendit, et illud archisubdiaconus per totum Missæ officium in sinistra manu illo quo prædiximus digito annulo suspensum portaturus est.

9. Quibus ita peractis, et Symbolo finito, dicat pontifex ad populum, una cum illo diaconis, ut præfati sumus conversis, **74** *Dominus vobiscum* et *Oremus* Et tunc illo innuente Offertorium cantetur a choro: et ille a presbytero et archidiacono ad locum ubi oblatione a fidelibus laicis sive viris, sive feminis, offeruntur, easdem accepturus, ducatur, præcedentibus coram eo subdiacono cum calice, et acolytho cum patena. Quo cum pervenerit, diaconus a subdiacono calicem accipiens, omnibus qui oblationes obtulerunt, eisdem ab eo acceptis et in patenam impositis, manum suam cum calice ad osculandum præbeat, et illum iterum subdiacono det ad portandum; ille autem cum presbytero episcopum ad altare reducat similiter ut ante, præcedentibus ipsis cum calice et patena. Ubi cum ventum fuerit, et episcopus sedem petierit, antecedant duo acolythi cum manutergio, et genu flexo ante eum totum illi sinum de eodem cooperiant, ne lavans manus aqua casulam spargat. Tertius autem acolythus, aquam illi ministraturus, in medio duorum genuflectat cum eo. Quod ideo ab antiquis Patribus decretum fertur, ut pontifex qui cœlestem panem accepturus est, ut terreno pane, quem jam a laicis accepit, manus lavando expurget. Lotis autem manibus surgat episcopus, ut accipiat oblationes a duobus presbyteris,

[a] Nunc longe minus est illud corporale, ut omnibus perspicuum est. Ejusdem magnitudinis est in præmissis libellis.

[b] Editi, *colum* seu colatorium, per quod vinum in calicem, ne quid impurum decidat infundi mos erat. Quod additur hic ex Ordine Romano, in nostris libris non invenio.

et diaconibus, et ab omnibus clericis, quas non tam Patrum instituta jubent, quam proprium arbitrium immolare suadet. Quas cum acceperit atque altari superposuerit, apportante sibi archidiacono oblatas in patena a nullo immolatas, accipiat ex illis quantum sibi sufficere videatur, et alias archidiacono restituat, quas ille custodi ecclesiæ ad observandum committat.

10. Igitur oblatione altari superposita, accipiens diaconus calicem ab archidiacono, super altare continuo ponat. Tunc episcopus benedicens Hostias, et dicens, *Veni,*[a] *sanctificator omnipotens æterne Deus benedic hoc sacrificium tibi præparatum, qui vivis et regnas in sæcula sæculorum*, convertat se et sumat incensum a custode ecclesiæ, ponensque in thuribulum offerat illud altari, detque archidiacono. Ille vero postquam hoc commendaverit acolytho, eat in locum suum, scilicet in medio diaconorum, qui omnes coram altari retro episcopum per rectam lineam stare debent. Tunc episcopus dicat, ad populum conversus, *Orate pro me.* Hoc cum dixerit, **75** subdiaconi eant retro altare, et ibi stantes, cantaturi sunt quindecim grad. et diaconi coram altari similiter. Apud quosdam usus obtinuit subdiaconos in choro stare, usquedum *Sanctus* canatur, et hoc finito, eos coram altari retro diaconos aliquot gradibus infra consistere, et tunc retro subdiaconos acolythum patenam et fistulam habentem inferius stare.

11. Ergo cum dictum fuerit *Sanctus*, veniant tres acolythi aquam diaconibus ministraturi ; qui cum loti fuerint, et archidiaconus cum episcopo calicem levaverit, et ille dixerit *Per omnia sæcula sæculorum*, in aliquibus locis subdiaconibus in priorem locum euntibus diaconi ibi persistunt usquedum *Pater noster* cantabitur, et sic demum omnes revertuntur. Cumque episcopus *Pater noster* finierit, accipiens archisubdiaconus patenam ab acolytho, offerat eam archidiacono. Ille autem, ut episcopus dicit *Da propitius pacem*, patenam illi accommodans, humerum ejus osculetur. Statimque episcopo dicente *Per omnia sæcula sæculorum*, accipiat benedictionalem librum ; et conversus ad populum dicat *Humiliate vos ad Benedictionem*, et clero respondente *Deo gratias;* porrigat episcopo librum.

12. Expleta autem Benedictione veniens presbyter accipiat pacem ab episcopo, eamdem cæteris oblaturus. Diaconus vero sumens calicem et patenam ab altari, subdiacono patenam porrigat, quam ille acolytho ad tenendum præbeat. Ipse autem diaconus tenens calicem et fistulam stet ante episcopum, usquedum ex sanguine et corpore Christi, quantum voluerit, sumat, et sic calicem et fistulam subdiacono commendet. Quo protinus in sinistrum cornu altaris pergente, acolythus ibi cum patena coram episcopo consistat. Presbyteri vero et diaconi osculando episcopum, corpus Christi ab eo manibus accipiant in sinistra parte altaris communicaturi. Subdiaconi autem osculando manum episcopi, ore[b] accipiant corpus Christi ab eo. Postquam vero diaconi in sinistro cornu altaris de sanguine Christi communicent, venientes subdiaconi ordinatim accipiant sanguinem ab archidiacono, manum ejus osculantes. Et eidem archidiacono nimis caute **76** procurandum est ne quid in calice aut patena sanguinis vel corporis Christi remaneat.

13. Illis ita peractis, duo diaconi complicantes corporale ponant super calicem, fistula adhuc in eo remanente. Interim autem cantetur *Agnus Dei*, et quæ tunc canenda sunt. Dehinc omnes cum jam communicaverint, acolythus qui patenam portat in sinistram altaris partem pergens cum subdiacono consistat. Sedente vero episcopo secundum prædictum ordinem, tres acolythi genu flexo ante eum aquam manibus ministrant. Lotis autem manibus, surgente episcopo, convertente se ad populum, et dicente *Dominus vobiscum*, subdiaconus cum calice, et acolythus cum patena una cum diaconibus se conversuri sunt. Cumque episcopus collectam finierit, et diaconus *Ite Missa est*, et clerus *Deo gratias* dixerit, duo diaconi accipientes manus episcopi, et subdiaconus cum calice, et acolythus cum patena eum antecedentes, ut prædiximus intrantem, ita exeuntem cum omni processione ad sacrarium reducant.

[a] Micrologus, in cap. 11, ait hanc Orationem recitari *juxta Gallicanum Ordinem*.

[b] Observandus hic diversus communicandi ritus, ut presbyteri et diaconi Eucharistiam manibus, subdiaconi ore accipiant.

ADMONITIO IN SEPTIMUM ORDINEM ROMANUM.

Post libellos veteres Ordinis Romani sequuntur antiqui libelli tres, unus de baptismo, ac duo de ordinationibus sacris. Primum ex hic nobis suppeditavit eruditus Josephus Maria Thomasius, eumdemque contulimus cum pervetusto Codice Colbertino, n. 416. Idem libellus cum mulsis interpolationibus habetur in vulgato Ordine Romano a pag. 61. Ejus antiquitatem vel lectio ipsa probat. Multa his consimilia occurrunt in Sacramentario Gelasiano a pag. 47 Editionis Thomasianæ.

ORDO ROMANUS VII,

Incipit Ordo Scrutinii ad electos, qualiter debeat celebrari.

Denuntiatio scrutinii, quod tertia hebdomada in Quadragesima, secunda feria, initiatur.

77 1. « Scrutinii diem, dilectissimi fratres, quo electi nostri divinitus instruantur, imminere cognoscite; ideoque sollicita devotione succedente sequenti quarta feria, circa horam tertiam [*All.*, diei sextam]

convenire dignemini, ut cœleste mysterium, quodiabolus cum sua pompa destruitur, et janua regni cœlestis aperitur, inculpabile Deo juvante ministerio peragere valeamus. Per. » Ut autem ad ecclesiam venerint, sicut diximus, quarta feria, hora tertia, scribantur [d] nomina infantium, vel eorum qui ipsos susceperuri sunt ab acolytho, et vocentur ipsi infantes ab accolytho in ecclesia per nomina, vel ordine sicut scripti sunt, ita dicendo: *Ille puer*, et sic per singulos. Et statuuntur masculi seorsum ad dexteram partem, feminæ ad sinistram. Et tunc inprimitus faciat presbyter in singulorum frontibus crucem cum pollice dicendo: *In nomine Patris et Filii et Spiritus sancti.* Et imponens manum super capita eorum, dicit hanc Orationem: *Omnipotens sempiterne Deus, Pater Domini nostri Jesu Christi.* Item super feminas faciat similiter. Et postea benedicet sal hoc modo: *Exorcizo te, creatura salis.* Et mittit in ore infantium de ipso sale per singulos ita dicendo: *Accipe, ill., sal sapientiæ propitiatus in vitam æternam.* Et dicat post datum sal hanc Benedictionem: *Deus patrum nostrorum Deus universæ conditor veritatis.*

2. Inde vero exeant foris ecclesiam, exspectantes horam **78** quando revocentur. Tunc incipiat clerus Antiphonam ad Introitum, *Dum sanctificatus fuero in vobis*; qua finita ascendit sacerdos ad altare, et dicit Orationem: *Oremus. Da, quæsumus, Domine, electis nostris.* Et postea sedet in sede sua, et vocentur infantes a diacono dicente: *Catechumeni procedant.* Et vocantur infantes ab acolytho per nomina, vel ordine ut scripti sunt, et statuuntur ut prius, masculi ad dexteram, feminæ ad sinistram; et postmodum commonentur a diacono ita: *Orate, electi, flectite genua.* Et postquam oraverint, dicit *Levate. Complete Orationem vestram in unum, et dicite Amen.* Et respondent omnes *Amen.* Item dicit diaconus; *Signate illos accedite ad Benedictionem.* Et signent illos infantes in frontibus eorum patrini vel matrinæ de pollicibus suis dicentes *In nomine Patris et Filii et Spiritus sancti.* Tunc venit acolythus iterum faciens crucem in frontibus singulorum, dicendo *In nomine Patris et Filii, et Spiritus sancti.* Et imponit manum super eos, dans Orationem super eos excelsa voce, his verbis, *Deus Abraham.* Qua expleta, vertit se ad feminas, et faciens crucem in frontibus singularum, dicendo; *Deus cœli Deus terræ.* Et annuntiat diaconus dicens: *Orate, electæ*, et reliqua, sicut superius. Et signant patrini ut prius. Et sequitur alius acolythus, super masculos faciens crucem, sicut primus fecit; et imponet manum super eos, dicens: *Audi, maledicte, Satanas.* Item super feminas similiter faciens crucem, et imponens manus super eas, dicendo: *Deus Abraham, Deus Isaac*, Item dicit diaconus ut orent electi et reliqua, ut prius, et signant patrini, sicut prius. Inde tertius acolythus facit crucem in frontibus puerorum, sicut anterior fecit, et imponet manum super capita puerorum, dicendo: *Exorcizo te, immunde spiritus.* Item super feminas faciens crucem ut prius, et imponet manum super capita ipsarum dicendo, *Exorcizote immunde spiritus.* Iterum admonet diaconus, *Orate, electæ*, et reliqua sicut antea; et signent patrini, sicut prius. Et tunc presbyter accedit faciens crucem in singulorum frontibus, sicut prius, et imponet manum super capita ipsorum, dicens Orationem hanc: *Æternam ac justissimam pietatem tuam.* Idem ipse facit super feminas, similiter dicens ipsam Orationem. Ista omnia consummata, iterum admonentur a diacono ita: *Orate, electi, flectite genua.* Et post paululum dicit: **79** *Levate. Complete Orationem vestram in unum, et dicite Amen.* Iterum dicit: *Signate illos, state cum disciplina et cum silentio.* Et signant patrini, ut prius.

3. Inde revertit sacerdos ad sedem suam, et legitur lectio Ezechiel prophetæ: *Hæc dicit Dominus: Effundam super vos aquam mundam*, usque *et salvabo vos ex universis inquinamentis vestris.* Sequitur Gradale [*All.*, Responsorium], *Aspicium vos, et crescere faciam.* Postea admonentur a diacono ita: *Catechumeni recedant. Si qui catechumenus est, recedat. Omnes catechumeni exeant foras.* Et egrediuntur ipsi electi, exspectantes pro foribus, usquedum completa fuerint Missarum solemnia. Deinde legitur Evangelium secundum Matthæum: *In illo tempore, respondens Jesus dicit: Confitebor tibi, Pater cæli*, usque *Jugum enim meum suave est, et onus meum leve.* Et offeruntur oblationes a parentibus, vel ab his qui ipsos susceperturi sunt, et ponit ipsas sacerdos super altare, et dicit Orationem secreto: *Miseratio tua, Deus, ad hæc percipienda mysteria.* Ubi dicit *Memento, Domine, famulorum famularumque tuarum*, recitantur nomina virorum ac mulierum qui ipsos infantes susceperturi sunt. Item infra Actionem, *Hanc igitur;* expleta autem recitentur nomina electorum. Postquam recitata fuerint, dicit: *Hos, Domine, fonte baptismatis innovandos.* Finita vero Missarum solemnia, communicent omnes præter ipsos infantes. Deinde annuntiat presbyter ut in ipsa hebdomada revertantur ad scrutinium, ita dicendo; *Die Sabbati venite, collegite vos temporius ad ecclesiam ill. vel ill.*

4. Venientes autem omnes ad ipsum diem, sicut eis denuntiatum fuit, et faciunt ipsum scrutinium, et Missam per omnem ordinem, sicut superius scriptum est. Iterum annuntiat presbyter qualem diem voluerit in sequenti hebdomada, quæ ab initio Quadragesimæ est quarta, ita dicendo: *Illa feria veniente, collegite vos temporius ad ecclesiam illam*, qualem ipse denuntiaverit. Et ut venerint ad ecclesiam die quo eis fuerit annuntiatum, clamat diaconus dicens: *Catechumeni procedant*; et vocantur infantes ab acolytho per nomina, vel ordine sicut prius, et faciunt scrutinium per omnia, sicut illos priores fecerunt, usque ad ubi dicit: *Signate illos, state cum disciplina et cum silentio.* Et tunc leguntur duæ lectiones in aurium apertionem. *Lectio Isaiæ prophetæ; Hæc dicit Dominus: Audite audientes me, et comedite bonum,*

[d] Habebant ergo nomina jam ante baptismum. Quanquam non raro nomina tunc imponebantur. Lege Menardum in Sacrament., pag. 98.

80 usque *Ad Dominum Deum nostrum, quoniam multus est ad ignoscendum* Sequitur Gradale *Venite, filii.* Item alia lectio ad Colossenses : *Fratres, exspoliantes vos veterem hominem cum actibus suis*, usque *Et quidem in omnem terram exivit sonus eorum, et in fines orbis terræ verba eorum.* Sequitur Gradale *Beata gens.*

5. Inde vero procedunt quatuor diacones de sacrario cum quatuor libris Evangeliorum, præcedentibus eos duobus candelabris cum thuribulo et incenso, et ponunt ipsa Evangelia in quatuor angulos altaris, et antequam aliquis eorum legat, tractet presbyter his verbis : *Aperiturivobis, filii carissimi, Evangelia, id est gesta divina*, et reliqua. His expletis, annuntiet diaconus dicens, *State cum silentio, audientes intente.* Et tunc accipiens unus diaconus desuper angulo primo altaris siuistro librum Evangelii, præcedentibus ante cum duobus candelabris cum thurihulo ascendit ad legendum, et legit, *Initium sancti Evangelii secundum Matthæum*, usque *ipse enim salvum faciet populum suum a peccatis eorum.* Et postquam legerit, suscipit de eo subdiaconus ipsum Evangelium super linteum, in portet in sacrario, et tractet presbyter his verbis : *Filii carissimi, ne diutius vos teneamus*, Ipsa expleta, item annuntiat diaconus, *State cum silentio, audientes intente.* Iterum accipit diaconus desuper alio sinistro angulo altaris alium librum Evangelii, præcedentibus cereis et thuribulo, sicut superius. Iterum dicit : *Initium sancti Evangelii secundum Marcum*, usque *Ego baptizo vos in aqua, ipse vos baptizabit Spiritu sancto.* Et postmodum sequitur presbyter his verbis : *Marcus evangelista leonis gerens figurum.* Ipsa expleta, item annuntiat diaconus : *State cum silentio, audientes intente.* Et accipit diaconus desuper tertio angulo dextro altaris tertium librum Evangelii secundum Lucam, usque *Parare Domino plebem perfectam.* Et tractet presbyter his verbis : *Lucas evangelista*, etc. Ipsa expleta, iterum annuntiet diaconus ut supra. Et accipit diaconus desuper quarto angulo dextro altaris quartum librum Evangelii secundum Joannem : *In principio erat verbum* usque *Plenum gratia et veritate.* Iterum prosequitur presbyter his verbis : *Joannes evangelista*, etc.

6. Deinde dicit præfationem symboli, *Dilectissimi, nobis, accepturi sacramenta Baptismatis.* Ipsa expleta, tenens acolythus **81** unum ex ipsis infantibus masculum in sinistro brachio, et interroget ei presbyter, dicens : *Qua lingua confitentur Dominum nostrum Jesum Christum?* Respondet, *Græce. Annuntia fidem ipsorum qualiter credant.* Et dicit acolythus symbolum Græce, decantando his verbis, Πιστεύω εἰς ἕνα. Hoc expletum, vertit ad se feminas, et facit similiter. Iterum acolythus alter accipiens ex Latinis infantibus unum in sinistro brachio, ponens manum dextram super caput ipsius, et interroget ei presbyter : *Qua lingua confitentur?* sicut prius, et respondet, *Latine,* Dicit ei presbyter : *Credo in unum Deum, Patrem omnipotentem, visibilium.* Hoc expletum, vertit se ad feminas, et facit similiter. Deinde sequitur presbyter his verbis : *Hæc summa est fidei nostræ. dilectissimi nobis* Ipsa expleta, annuntiat diaconus dicens : *State cum silentio, audientes intente.* Inde subsequitur sacerdos hanc præfationem dominicæ Orationis : *Dominus et salvator noster.* Ipsa expleta, admonentur a diacono : *State cum silentio audientes intente.* Et dicit presbyter : *Audistis, dilectissimi. Dominicæ Orationis.* Ipsa expleta, annuntiat diaconus : *Catechumeni recedant. Si quis catechumenus est, recedat. Omnes catechumeni exeant foras.*

7. Egressi vero parentes cum infantibus eorum, foris relinquant ipsos infantes in custodia ; et iterum ingrediuntur in ecclesiam, tam parentes quam illi qui ipsos infantes susceperturi sunt, cum oblationibus eorum, et offeruntur pro ipsis. Ipsi vero infantes pro foribus exspectant, donec consummentur Missarum solemnia. Expleta vero missa, communicent omnes, præter ipsos infantes.

8. Iterum annuntiat presbyter qualem diem voluerit sequenti hebdomada, quæ et ab initio Quadragesimæ, ut revertantur ad scrutinum. Et ut venerint, celebratur ipsum scrutinum per omnem ordinem, sicut illi duo priores ante auris apertionem fuerunt, Et postea annuntiat presbyter, ut ipsa, hebdomada qualem, diem vel ad qualem ecclesiam voluerit, ut revertantur ad scrutinium quartum. Et ut venerint. facit ipsum scrutinium per omnem modum, sicut anterius fecit. Hoc expletum, iterum annuntiat eis, sicut superius, ut revertantur ad scrutinium sextum in sequente hebdomada ultima ante Pascha, qualem diem vel ad qualem ecclesiam voluerit et complet ipsum scrutinium vel ipsa omnia, sicut anterius fecit. Ita tamen agendum est, ut a primo scrutinio. **82** qui incipit tertia hebdomada in Quadragesimum usque in Sabbato sancto vigilia Paschæ, septem scrutinia esse debeant secundum formam septem donis Spiritus sancti, ut dum septem septenario numero implebuntur, detur illis gratia septiformis Spiritus sancti.

9. Item annuntiat presbyter ut in ipso sancto Sabbato, hora tertia, revertantur ad ecclesiam, et tunc catechizantur, et reddunt Symbolum, et baptizantur, et complebuntur septem oblationes eorum. Ordo vero qualiter catechizantur ita est. Post tertiam horam Sabbati procedant ad ecclesiam, et ordinentur per ordinem, sicut scripti sunt, masculi in dexteram, feminæ in sinistram ; et faciens crucem sacerdos in frontibus singulorum, postea imposita manu super capita singulorum dicat : *Nec te latet Satanas.* Ipsa expleta, tanget presbyter singulorum nares et aures de sputo oris sui, et dicit unuscujusque ad aurem, *Effeta, quod est adaperire, in odore suavitatis,* et reliqua. Hac expleta, ambulat in circuitu imposita manu super capita eorum, decantando excelsa voce *Credo in unum Deum,* et reliqua. Vertitque se ad feminas, et facit similiter. Postea dicitur eis ab archidiacono : *Orate, electi, et flectite genua.* Et post paululum dicit : *Levate. Complete Orationem vestram in unum, et dicite Amen.* Et respondent omnes *Amen.* Iterum admonentur ab archidiacono his verbis : *Cate-*

chumeni secedant. Si quis catechumenus est, sccedat Omnes catechumeni exeant foras, exspectantes horam, qua possit circa vos Dei gratia baptismum operari. Postea impletur Benedictio. Inde sequuntur lectiones per ordinem cum canticis ad ipsum diem pertinentes.

10. Hoc expleto, procedit pontifex de ecclesia cum omni ordine [ornatu] sacerdotum, litaniam cantantes hoc est *Kyrie eleison*, usquedum veniunt ad fontes, præcedentibus ante eum notariis cum duobus cereos ardentes staturam hominis in altum habentes, eum tyrabulis et thymiamateriis ; et incipiunt litaniam, quam subsequitur *Christe audi nos*, et reliqua. Ipsa expleta in circuitu fontis, astante clero omni vel cuncto populo cum multis luminibus, facto silentio dicit pontifex *Dominus vobiscum*, respondentibus cunctis *Et cum spiritu tuo* ; et dicit *Oremus*, et dat Benedictionem *Omnipotens sempiterne Deus*. Item alia, *Deus qui invisibili potentia tua*, et reliqua. Item alia : *Hæc nobis præcepta servantibus*. Hæc omnia expleta, **83** fundit chrisma de vasculo aureo intro in fontes super ipsam aquam in modum crucis, et cum manu sua miscit ipsum chrisma cum aqua, et aspergit super omnem fontem vel populum circumstantem. Hoc facto, omnis populus, qui voluerit, accipiet [a] Benedictionem unusquisque in vasis suis de ipsa aqua, antequam ibi baptizentur parvuli, ad spargendum in domibus eorum, vel in vineis, campis, vel fructibus eorum.

11. Deinde pontifex baptizat unum, aut duos, vel quantos ei placuerit de ipsis infantibus, cæterique a diacono [b], cui ipse jusserit, baptizantur. Levantes autem ipsos infantes in manibus [c] suis, offerunt eos uni presbytero. Ipse vero presbyter faciens de chrisma crucem cum pollice in [d] vertice eorum, ita dicendo *Deus omnipotens pater Domini nostri Jesu Christi*, et reliqua. Et sint parati qui eos susceperi sunt cum linteis in manibus eorum, et accipiant eos a pontifice vel diaconibus qui eos baptizarunt. Pontifex vero egreditur de fonte, habens compositam sedem in ecclesia, ubi voluerit, sedens in eam, et deportantur ipsi infantes ante eum, et dat singulis stolam, casulam et chrismale, et decem [e] sidos, et vestiuntur.

12. Induti vero ordinantur per ordinem, sicut scripti sunt, in circuitu : et dat Orationem pontifex super eos, confirmans eos cum invocatione septiformis gratiæ Spiritus sancti. Oratione expleta, facit crucem cum pollice et chrisma singulorum frontibus, ita dicendo : *In nomine Patris, et Filii, et Spiritus sancti, pax tibi*. Et Respondet *Amen*. Et hoc omnino præcavendum est ut hoc non negligatur, quia tunc omne baptismum legitimum christianitatis nomine confirmatur. Post hoc ingrediuntur ad Missas, et communicant omnes ipsos infantes ; illud providentes, ut postquam baptizati fuerint, **84** nullum cibum accipiant, nec allactentur antequam communicent. Et postea per totam hebdomadam Paschæ omnibus diebus ad Missam debent venire, et parentes eorum pro ipsis offerre. Hoc autem supra scripto ordine baptismum, sicut in sabbato sancto Paschæ, sic et Sabbato Pentecosten omnimodis celebretur.

[a] In Colbertino, *accipiat de ipsa aqua in vasis suis, antequam... vel fructibus eorum. Et interrogante sacerdote Symbolum, tenentes ipsos qui eos susceperi sunt, ita dicit* : Credis in Deum Patrem omnipotentem ? *R.* Credo, *et cætera. Baptizat vero episcopus unum*, etc.

[b] Presbyteros vel diaconos baptismi ministros suggerit primus libellus, num. 42.

[c] In libro Sacramentorum edito a nostro Menardo : *Et infantes quidem in brachiis dextris tenentes, majores vero pedem ponunt super pedem patrini sui.*

[d] Mirum est infantes (ita enim recens baptizatos, etiam adultos, appellari mos erat) ungi primum in vertice a presbytero, mox ab episcopo in fronte, quem ritum apud Romanos usitatum observat vulgatus Alcuinus, pag. 64.

[e] In primo Ordine Romano, supra, num. 44, legitur *decem siliquas*.

ADMONITIO IN OCTAVUM LIBELLUM ORDINIS ROMANI.

Hic libellus superiori fragmento *de officiis in noctibus a Cœna Domini usque ad Pascha* continenter subjicitur in pervetusto Codice Palatino Vaticano, signato n. 487. Non dubium quin sequens libellus contineat puriorem Ordinem Romanum de ordinatione sacrorum ministrorum, quam qui in Vulgatis habetur ut facta comparatione facile quivis intelliget. Observat porro Amalarius, in lib. II, cap. 1, *primos apostolicos* seu Romanos pontifices, semper *in Decembrio consecrationes ministrasse usque ad Simplicium, qui fuit a beato Petro XLIX, primusque sacravit in Februario*. Adde Micrologum in cap. 28, qui huc auctoritatem adducit *Pontificalis Romani*, quo nomine librum de gestis Romanorum pontificum sine dubio intelligit. Plura de his in commentarii prævii cap. 15.

2. Alium libellum itidem de ordinationibus sacris secundum morem ecclesiæ Romanæ visum et item huic Ordini adjicere ex antiquo Codice sancti Galli, ut ex mutua collectione res amplius illustretur. Secundus iste Ordo magis convenit cum vulgato ordine Romano, qui tamen longe multo auctior est. Alios libros Rituales, qui apud Menardum nostrum et Morinum typis vulgati sunt, hic recudere non visum est operæ pretium.

ORDO ROMANUS VIII,

85 I. *Quomodo in sancta Romana Ecclesia acolythi ordinentur.*

Dum Missa celebrata fuerit, induunt clericum illum planetam et orarium. Dumque venerit episcopus, aut ipse domnus apostolicus ad communicandum, faciunt eum venire ad se, et porrigit in ulnas

ejus [a] sacculum super planetam; et prosternit se in terram cum ipso sacculo, et dat ei Orationem sic: *Intercedente beata et gloriosa semperque virgine Maria, et beato apostolo Petro, salvet et custodiat et protegat te Dominus. Amen.*

2. Et si ad subdiaconatus officium voluerit eum provocare, adducitur ad medium, et jurat coram sancta Christi Evangelia de quatuor [b] capitula secundum canones; et tunc porriget ei archidiaconus vel episcopus calicem sanctum in ulnas foras planeta; et se in terra prosternet et dat ei Orationem, ut supra diximus.

3. Et si ad diaconatus ordinem voluerit eum provocare, dum Introitus Missæ inchoatur, ipse subdiaconus indutus tunicam albam, et tenens orarium suum in manu, stat ante rugas altaris. Non dicitur tunc *Kyrie eleison*; sed completo Introitu, dat Orationem episcopus, et legitur Apostolus ad Timotheum: *Fratres, diaconos esse oportet pudicos, non bilingues*, usque in finem, *Quæ est in Christo Jesu Domino nostro.* Et psallitur Gradale. Deinde exuitur ipse subdiaconus planeta a diacono. Tunc episcopus dicit: *Oremus, dilectissimi, Deum Patrem omnipotentem, ut super hunc famulum suum, quem ad sacrum Ordinem dignatur assumere benedictionis suæ gratiam* **86** *clementer effundat, eique donum consecrationis indulgeat, per quod eum ad præmia æterna perducat.* Et tunc schola initiat *Kyrie eleison.* Et prosternit se episcopus ante altare, et post eum ipse subdiaconus; et expleta litania, surgent a terra, et statim dat ei Orationem consecrationis. Dum vero consecratus fuerit, dat osculum episcopo et sacerdotibus, et stat ad dexteram episcoporum jam indutus dalmatica.

4. Si vero voluerit eum consecrare ibi ipsum presbyterum, tenens eum archidiaconus ducit foras rogas altaris, exuit eum dalmatica, et sic eum induit planeta, et ducit iterum ad episcopum. Et tunc aliam illi dans Orationem, consecrat eum presbyterum, dans osculum episcopo vel cæteris sacerdotibus, et stat in ordine presbyterorum, et dicitur *Alleluia*, vel Tractus et Evangelium, et quod sequitur, et completur Missa ordine suo.

II. *Item quomodo episcopus ordinatur.*

5. Dum [c] a civitate et loco episcopus fuerit defunctus, a populo civitatis eligitur alius; et fiet a sacerdotibus clero et populo [d] decretus, et veniunt ad domnum apostolicum, adducentes secum et suggestionem, hoc est rogatorias litteras, ut eis episcopum consecret, quam secum deportati sunt. Tunc domnus apostolicus præcipit sacellario vel numinculatori ut eum ad archidiaconum dirigat, et eum inquirat de quatuor capitulis secundum canones, id est arsenochita, quod est masculo; pro ancilla Dei sacrata, quæ a Francis nonnata dicitur; pro quatuor pedes, et pro muliere viro alio conjuncta; aut si conjugem habuit ex alio viro, quod Græcis dicitur deute ogamia. Et dum nulli horum ipse vir conscius fuerit, Evangeliis ad medium deductis jurat ipse electus archidiacono. Et post hæc tradito subdiacono, pergit cum præfato electo apud aulam beati Petri apostoli, ibique in ejus sacratissimum corpus confirmat, quod non cognovisset superius nominata capitula. Alio vero die nuntiatur, ab archidiacono sicut actum est.

6. Tunc domnus apostolicus induit se palleum, et sedet **87** in sede; advocans ad se episcopos vel presbyteros, jubet eos sibi consedere. Stante autem universo clero, præcipit vero sacellario suo, ut plebs civitatis ingrediatur. Ille dum perrexit eos introducendum, eligit ex illis, id est ex sacerdotibus, personam qui rationem reddat, dum fuerit interrogatus. Et dum fuerint introducti, interrogantur a domno apostolico sic: *Quid est, fratres, quod vos fatigastis?* Illi respondent: *Ut nobis, domine, concedas patronum.* Respondet domnus apostolicus, *Habetis vestrum?* Respondent, *Habemus Quo honore fungitur?* Respondet, *diaconus, presbyter*, aut quod fuerit. Interrogantur, *Quantos annos habet in diaconato aut presbyterato?* Respondent quantos et quomodo. Domnus apostolicus dicit: *De ipsa Ecclesia est, an de alia?* Respondent, *De ipsa.* Et si dixerint de alia, dicit domnus Apostolicus: *Dimissoriam habet ab episcopo suo?* Respondent *Habet*, et mox offerunt eam. Domnus apostolicus dicit: *Conjugem habuit? disposuit de domo sua?* Responden *Disposuit.* Domnus apostolicus dicit: *Quid vobis complacuit de eo?* Respondent: *Et castitas, hospitalitas, benignitas, et omnia bona quæ de eo sunt prolata.* Domnus apostolicus dicit: *Videte, fratres, ne aliquam promissionem fecisset vobis; scitis quod simoniacum et contra canones est.* Respondent *Absit a nobis.* Domnus apostolicus dicit: *Vos videritis.* Et iterum dicit: *Habetis decretum?* Respondent, *Habemus.* Et dum eum offerunt, jubet sacellario ut relegatur. Et dum relectus fuerit, jubet domnus apostolicus introducere electum.

7. Dum vero introductus fuerit electus, et subdiaconus a longe tertia vice se in terra prosternet, tunc domnus apostolicus Orationem dicit sic: *Protegat nos Dominus.* Respondent omnes *Amen.* Domnus apostolicus interrogat eum: *Quid te fatigasti, frater?* Respondet: *Ad quod non sum dignus isti confamuli mei me adduxerunt.* Et dicit; *Quo honore fungeris?* Respondet, *Diaconi aut presbyteri*, vel quod est. Et interrogat eum domnus apostolicus: *Quantos annos habes in diaconato, aut in presbyterato?* Respondet quantos. Iterum interrogat eum

[a] Ejusmodi sacculus erat ad recipiendam et deferendam Eucharistiam, quod officium olim fuisse acolythorum vidimus in superioribus.

[b] Quatuor hæc capitula explicantur infra num. 5, continentque quatuor genera vitii carnalis.

[c] Confer editum Ordinem Romanum, a pag. 97, et vulgatum Alcuinum, apud quem eadem fere leguntur, pag. 73, itidemque apud Morinum, pag. 325.

Ejusmodi decreti formulam habes in libro Diurno pontificum Romanorum.

domnus apostolicus: *Habuisti conjugium, et de domo tua disposuisti ?* Ille respondet si habuit, aut non, et quia de domo sua disposuit. Item interrogatur a domno apostolico si aliquam dationem aut promissionem fecisset ? Respondet *Absit.* Iterum domnus apostolicus interrogat eum : **88** *Quales Codices in Ecclesia tua leguntur ?* Respondet : *Octateuchum, Regnorum, Prophetarum, Actuum apostorum, Evangelium, et Apostolum.* Domnus apostolicus interrogat : *Nosti canones ?* Respondet *Doce nos, domine.* Dicit domnus apostolicus : *Ordinationem si feceris,* [a] *aptis temporibus fac, id est, primi, quarti, septimi, et decimi mensis. Bigamos aut curiales ad sacros ordines ne promoveas; attamen dabitur tibi edictum de scrinio, quomodo debeas conversari.* Tunc præcipit archidiacono domnus apostolicus, et releget petitionem quam ipse electus a populo domno apostolico obtulerat. Et dum relecta fuerit, dicit domnus apostolicus: *Quomodo vota omnium in te conveniunt? Hodie te abstinueris, et crastino, si placueril Deo, consecrandus eris.* Respondet archidiaconus : *Jussisti, domne.* Et dat domnus apostolicus ipso electo osculum, et egredientur foras.

8. Alia vero die, quod est Dominica, procedit domnus apostolicus in ecclesia, ibique episcopi et presbyteri cum eo, et cæteri ordines clericorum consistunt; et ingreditur domnus apostolicus secretarium, et jubet scholam psallere. Et procedit de sacrario cum omni decore in ecclesia ipsa, sicut mos est. Completo vero introitu, non dicunt tunc *Kyrie eleison,* sed mox domnus apostolicus dat Orationem. Deinde dicitur Apostolus ad Timotheum : *Charissime, fidelis sermo, si quis episcopatum desiderat, bonum opus desiderat,* et cætera. Et dum psallitur Gradale, egrediatur archidiaconus cum acolythis et subdiaconis, et induit eum dalmatica, planeta et campobus [*Leg.* compagis], et introducit eum. Dumque introductus fuerit, vocet eum domnus apostolicus : *Cleros et plebs consentiens civitatis tal, cum adjacentibus parochiis suis, elegerunt sibi illum talem diaconum, vel presbyterum episcopum consecrari. Oremus itaque pro eodem viro, ut Deus et Dominus noster Jesus Christus tribuat ei cathedram episcopalem ad regendum Ecclesiam suam et plebem universam.* Deinde schola incipit *Kyrie eleison* cum litania. Prostratus domnus apostolicus cum sacerdotibus et ipso electo in terra ante altare, completa litania surgent, et tunc [b] benedicent eum. Et Benedictione expleta, dat osculum domnus apostolicus; et tenens eum archidiaconus **89** deportat eum; et sic dat osculum episcopis et presbyteris. Et tunc jubet eum domnus apostolicus supra omnes episcopos sedere; et dum sederit, dicitur *Alleluia,* deinde Evangelium, et expletur Missa.

9. Dum vero venerit ad communicandum, domnus apostolicus porrigit ei formatam atque sacratam oblationem ; et eam suscipiens episcopus ipse ex ea communicat super altare, et sibi cæterum ex ea reservat ad communicandum usque ad dies [c] quadraginta, et postmodum ex præcepto domini apostolici communicat omnem populum.

[a] Hæc leguntur in edito Ordine Romano, pag. 104, sed multo prolixiora.

[b] Forte legendum *surgent, et tunc benedicet,* ut notavimus in commentarii prævii cap. 15.

[c] Idem ritus legitur tum in vulgato Ordine Romano, pag. 102, tum in Fulberti secunda epistola ad Einardum, tum apud Morinum, pag. 324, et 326.

ORDO ROMANUS IX.

De gradibus Romanæ Ecclesiæ.

1. Primum [a] , in qualicunque schola reperti fuerint pueri bene psallentes, tolluntur inde, et nutriuntur in schola cantorum, et postea fiunt cubicularii. Si autem nobilium filii fuerint, statim in cubiculo nutriuntur. Ex hac accipient primam Benedictionem ab archidiacono, ut liceat eis super linteum vellosum sedere, quod mos est ponere super sellam equi. Dein, sicut Sacramentorum Codex continet, quando et ubi libitum fuerit, usque in subdiaconatus officium ordinantur, diaconi vero atque presbyteri nunquam nisi in publica ordinatione. Fit enim conventus populi et congregatio regionum, primum ad sanctum Adrianum; et inde pergit pontifex una cum populo, præcedente solito apparatu, id est cruces, thuribula, vel tale, usque ad sanctam Mariam ad præsepem. **90** Accedente pontifice ad altare, schola cantorum repetit litaniam, dein Introitum, et pontifex dicit *Oremus,* et diaconus *Flectamus genua.* Post Collectam ascendit lector in ambonem, et elevata voce legit lectionem de quarta feria, et sequitur Gradale. Dein dicit pontifex *Dominus vobiscum.* Diaconus ut supra. Post collectam ascendit lector in ambonem, et elevata voce legit brevem in auribus populi, sic continentem : *Cognoscat fraternitas vestra, quia ill. et ill. vocantur in tali officio. Si quis habet contra hos viros aliquam querelam, exeat confidenter propter Deum et secundum Deum, et dicat. Memor sit tamen omnino* [b] *communionis suæ.* Quod si nullus contradictor exstiterit, sequitur Lectio, et Responsorium.

2. Post hæc advocantur sursum, et statuuntur in sinistra parte altaris, usquedum pontifex Missam percompleat. Dein advocantur feria 6 ad sanctos apostolos eo tenore ut supra. Sabbato vero egreditur pontifex ad sanctum Petrum, et universæ regiones cum eo litaniam canendo. Ingrediente papa in

[a] Confer vulgatum Ordinem Romanum, a pag. 86, ubi quædam ex his leguntur, sed multum aucta.

[b] Ita etiam legitur in Codice Gelasiano, pag. 29 Editionis Thomasianæ, et apud Morinum, pag. 267, 310 et 327.

sacratarium, ipsi præstolantur adventum ejus in presbyterio. Schola cantorum canit Introitum, et pontifex dat Orationem. Subdiaconi legunt lectionem, et cantatur Gradale, expectantes illi qui benedicendi sunt sub ambonem, donec quinque lectiones compleantur. Deinde apostolicus legit ipse advocationis brevem coram populo, et stant pariti singulorum ministri cum indumento donec archidiaconus veniat, et singulis singula sua manu tribuat. Post hæc autem descendit archidiaconus innuente pontifice, et dat uni ex ipsis manum, cæteri vero sequuntur eum, ascendunt ad altare, et prosternit se pontifex cum ipsis in orationem, clero inferim canente litaniam. Surgentes autem ab oratione, pontifex stat in sede sua, singillatim imponens manus capitibus eorum, et benedicit eos. Accedens autem archidiaconus tollit orarios de [a] confessione, qui de hesterna die repositi sunt ibi, imponit super eos, et pontifex induit eos planetis, et stant induti. Diaconalia indumenta tollunt qui diacones esse debent de medio eorum, et compleatur Benedictiones eorum qui presbyteri ordinantur ; et tunc descendunt in presbyterium, et statim unus ex novitiis diaconibus legit Evangelium, **91** et ad ipsam Missam ministrant unusquisque secundum officium suum. Tollit vero pontifex oblatas integras, et dat singulis novitiis presbyteris et inde communicantur usque dies VIII. [b]

3. Expletis omnibus, Missa rite completa, stant regiones paratæ ad singulos titulos pertinentes cum candelabris et thuribulis ut proprium suscipiant sacerdotem. Pontifex autem donat eis sacerdotalia indumenta, et ministeria Missæ, aurum vel argentum, vinum, frumentum et oleum. Egredientes autem de basilica sancti Petri, præcedent unumquemque vel triginta candelabra cum thuribulis. Ipse sedet super equum albam : præcedens et subsequens populus canit ei laudem. Similiter etiam feminæ diaconissæ [c] et presbyterissæ, quæ eodem benedicuntur. Plateæ autem civitatis, unde transituri sunt, coronantur lauro et palliis, et cum tanta gloria ad statutos titulos deducunt proprios sacerdotes, et ipse facit eis illo die convivium.

4. Episcopi autem omni tempore benedicuntur nunc vero mos est ut nocturno tempore benedicantur. Secunda namque incisione, id est lectione sexta egreditur pontifex de ecclesia sancti Petri, et ascendit monasterium sancti Martini quod sub tegna ipsius ecclesiæ situm est, simpliciter cum reliquo clero incedens, et stat foris ostium oratorii. Schola cantorum incipit Introitum ; postea dicit pontifex *Gloria in excelsis Deo*. Sequitur Oratio, et exeuntes ab altare unus presbyter, et alter diaconus, induunt eum vestimenta pontificalia, in primis linea, et singulo, dein anagolagium grande, postea dalmatica minore et cingulo, brachiale, et orarium brevem, deinde dalmatica majore, clero interim canente Responsorium *Immola Deo*, Tractum *Qui seminat*, Evangelium *Misit illos binos ante faciem suam*. Et tunc advocatur in basilicam, presbyter a dextris ejus, et diaconus a sinistris. Ipse vero inclinato capite in medio eorum incedit, usquedum veniat ante altare. Tunc exuuntur casula ; et induit eum pontifex planeta, et legit brevem hunc modum continentem : *Cives*, inquit, *nostri elegerunt sibi illum pastorem. Oremus itaque pro hoc viro, ut Deus omnipotens infundat* **92** *in eo gratiam spiritus sui, et dignus habeatur ad cathedram episcopatus regendam*. Et Respondetur a schola *Christe, audi nos*, et canunt litaniam. Et tunc accedit propius ad altare subnixo capite. Pontifex vero ponet manum super caput ejus, et dicit unam Orationem in modum Collectæ, alteram eo modulamine quo solet [d] Contestata cantari, et sedet pontifex in sella sua. Ipse vero osculatur pedem ejus, et suscipitur ad pacem, et sic consummatur consecratio illius. Et ipso die, ubicunque apostolicus Missam celebrat, de manu ejus communionem accipiat

5. Summus namque pontifex quando benedicitur, eligitur [e] unus de cardinalibus de qualicunque titulo fuerit tantum ut a præcessore sit pontifice ordinatus, aut presbyter, aut diaconus ; nam episcopus esse non poterit. Egrediturque cum eo universus clerus vel populus ad basilicam sancti Petri. Ingrediens vero sacratarium, induitur indumenta pontificalia ; et veniens ad confessionem sancti Petri, prosternit se in orationem, schola canente Introitum *Elegit te Dominus*. Surgens vero ascendit ad altare, et prosternit se in Orationem, et omnis clerus cum eo. Postea erigitur ab episcopis, et statuitur inter sedem et altare ; et tenent Evangelium super caput vel cervicem ipsius. Et accedit unus episcopus et dat Orationem super eum, et recedit et alter similiter. Accedit tertius, et consecrat illum. Archidiaconus autem imponit ei pallium et tunc inter archidiaconum et diaconum elevatur in sede. Stans vero in gradibus ipsius sedis, elevata voce dicit *Gloria in excelsis Deo*. Post hæc, data pace, schola cantorum canit ei laudem, et patroni regionum similiter. Celebrat igitur ipse Missam per ordinem, et communicat omnes. Peracta Missarum solemnitate, præcedit et subsequitur eum omnis apostolicus apparatus, et statuuntur acies dextra lævaque ; ipse vero incedit in medio constipatus agmine sacerdotum, et omnes scholæ flagitant ab eo benedictionem ; quo benedicente respondent ei omnes cum strepitu *Amen*.

6. Ingressus in sacrarium, jam tunc sedet in sella apostolica. Egrediens inde, cum ad inferiores gradus sancti Petri descendit, **93** ibi stat equus vel

[a] Id est ex tumulo sancti Petri. Hic locus illustratur ex num. 8.

[b] Dies quadraginta habet Fulbertus episcopus Carnutensis, in epistola secunda ad Einardum, ubi hac de re diserte agit.

[c] Observandus hic locus de tempore ordinandi diaconissas et presbyterissas.

[d] In Editis, *Contestatio*, quo nomine Præfatio (quam vocamus) Missæ olim significabatur, maxime apud Gallos.

[e] Hic ritus multum differt a vulgato Ordine Romano, pag. 106.

sella præcessoris pontificis,et ad sedendum paratus. Et accendunt patroni regionum uno incipiente, cæteris respondentibus, in hunc modum canunt ei laudem : *Domnus Leo* [a] *papa quem sanctus Petrus elegit in sua sede multis annis sedere.* Hoc usque ter dicto, accedit prior stabuli, et imponit ei in capite regnum quod ad similitudinem cassidis ex albo fit indumento. Et tunc demum ascendit super equum, et vallatur a judicibus, constipanturque plateæ immensis cuneis populorum, exspectantium eum, et cantantium laudem.

Ordo quatuor temporum.

7. Jejunii primi, quarti, septimi et decimi mensis id est in primo mense a quarta et sexta feria, vel Sabbato; in prima hebdomada de mense primo primum jejunium celebretur. In quarto mense, quod facit ipse mensis, feria 4 et 6 vel Sabbato consummatur. Tertium temporis jejunium venit septimi mensis, id est Septembris, tertia hebdomada ipsius mensis, feria 4 et 6, vel Sabbato, consummatur. Quartum temporis jejunium venit decimi mensis, id est Decembris, feria 4 et 6, vel Sabbato proximo ante Natale Domini ; et si vigilia [b] natalis Domini in Sabbato venit, in antecedente hebdomada supra scriptum jejunium die Sabbati celebretur.

8. Hora tertia, vel quali voluerit, ingrediuntur pontifex vel levitæ in sacratarium, et induunt se vestimentis religiosis, cum quibus debent celebrare Missarum solemnia, canentibus interim clericis Antiphonam ad ipsum diem pertinentem ad Introitum. Ipsa finita, dicunt *Kyrie eleison ;* dein pontifex dicit *Oremus.* diaconus *Flectamus genua,* et,ut surrexerint, dicit *Levate.* Prosequitur sacerdos Orationem primam, sicut in Sacramentorum continetur. Sequitur lectio : et tunc pronuntiat lector lectionem libri, et legitur in sensu lectionis, sicut epistolæ Pauli diebus Dominicorum ; dein Responsorium. Inde dicit sacerdos *Oremus,* diaconus, ut supra ; et dicit Orationem post primam lectionem, et super unamquamque lectionem sicut superius. Expleta autem lectione, **94** quæ est Daniel prophetæ, canit [c] Benedictionem ; et dum Benedictio canitur, qui ordinandi sunt stant in boio [d] sub gradibus ; et tunc descendit ad eos archidiaconus, et revestit eos. Si enim diaconi ordinandi sunt, orarios et dalmaticas, si vero presbyteri, orarios et planetas. Porro orarii qui dandi sunt, primum per totam noctem super altare sunt repositi, et de altari ab archidiacono tollantur, et a pontifice super eorum colla ponantur. Benedictione completa incipit clerus litaniam ; et dum ipsa canitur, qui ordinandi sunt ante altare semper prostrati jaceant, astante super eos pontifice inclinato capite ad altare. Litania vero finita surgit pontifex, ascendit ad sedem, stet versus Orientem consecrans illos.

Sabbato Pentecostes in duodecim lectionibus statio ad sanctum Petrum.

9. Si autem ipsa hebdomada in mense quarto venerit, jejunium faciant feria 4 et 6, et in Sabbato usque ad horam nonam,et eas lectiones legant quæ in mense quarto scriptæ sunt, cum Responsoriis quatuor et benedictione. Sin autem in antea, tempore suo agatur. Cum autem leguntur,non pronuntiat lector lectionem libri, sed inchoat plane. Si vero tempore suo agitur, tunc pronuntiat, et in sensu lectionis, sicut epistolæ Pauli, legantur. Similiter et in reliquis tribus temporibus.

Ad marginem sequentia leguntur.

XII lectiones propter XII lectores dicuntur, non propter XII varietates sententiarum.

[a] Hic locus forsan intelligendus de Leone tertio, cujus tempore scriptus sit iste liber.

[b] Confer Micrologi caput 33.

[c] Id est canticum trium puerorum.

[d] Legendum *in poio* seu *pogio,* quæ vox ambonem hoc loco significat, ex præmissis num. 2 : *Expectantes illi qui benedicendi sunt sub ambonem,* qui proinde cavus esse debebat. Vide commentarii nostri cap. 3.

ADMONITIO IN SEQUENTEM LIBRUM.

95 1. In veteri Codice equitis Maffæi Romani reperitur opusculum sequens, quod continet ordinem Romanum de triduo ante Pascha, item Ordinem ad dandam pœnitentiam, ad ungendum et communicandum infirmos, atque ad clericos sepeliendos. Prima pars, quæ est de Cœna Domini, occurrit etiam in Codice Romano, quo usus est Onufrius in scribenda Vaticanæ basilicæ Historia.

2. Quo tempore scriptus sit hic liber, nullo certo constat indicio. Antiquior est sæculo tertio decimo, et ad undecimum videtur revocandus. Triplex immersio præscribitur in baptismo : servantur etiam in hoc libro pœnitentiæ leges, absolutionis forma ante scholasticorum ætatem recepta, unctio infirmorum ante viaticum communio eorumdem ex particula vino intincta, cinis et cilicium pro moribundis ; quæ omnia bonam spirant antiquitatem. Forma unctionis infirmorum deprecativa est, non indicativa, cui illa successit.

3. Præclarus in primis ritus est in Ordine sepeliendi *clericos Romanæ fraternitatis.* Idem ritus translatus est ab alio auctore in alium Ritualem Romanæ ecclesiæ librum, quem quidem Florentiæ in bibliotheca sanctæ Crucis vidimus ; sed Ordo viatici mutatus est in prædicto Rituali, postposita unctione. Hujus Ritualis quædam fragmenta retulimus in Itinere Italico.

4. Amalarius, in Antiphonarii cap. 69 tradit, se invenisse in Romano et in Mettensi Antiphonarii *Ordinem scriptum quomodo fungi officio conveniat circa fines hominum, et circa sepulturam eorum.* Id sequenti ordini convenire non ausim affirmare. Neque enim tantæ mihi videtur antiquitatis. In Codice Vindocinensi, qui Ordinem Romanum vulgatum continet, post ordinem pœnitentiæ, aliaque apud Morinum in fine librorum de Pœnitentia, pag. 22, ex Codice Siculo edita, exstat *Obsequium circa morientes, vel qualiter agatur circa infirmum morte detentum,* quod officium ita incipit : « Mox ut viderint infirmum ad exitum propinquare, communicandus est de sacrificio sancto etiamsi comedisset ipso die ; **96** et faciant litaniam. Et antequam anima exeat de corpore, dicat sacerdos Antiphonam ; *Exibit spiritus ejus, et revertetur in terram suam : in illa die videbit Deum creatorem suum. Deus misericors, Deus clemens qui multitudine indulgentiarum,* etc. Tunc presbyter det viaticum, et post hæc dicat Orationem : *Ascendant ad te, Domine,preces nostræ, et animam famuli*

tui gaudia æterna suscipiant, ut quem fecisti adoptionis participem, jubeas hæreditatis tuæ esse consortem. Per. Finita autem ista Oratione, incipiatur ab omnibus istud Respons. : *Subvenite, sancti Dei*, etc. Si autem quiddam supervixerit, canantur Psalmi. vel agatur litania, et post hanc dicitur hæc Oratio : *Omnipotens, sempiterne Deus, qui humano generi animam ad similitudinem*, etc. Item Antiph. post exitum animæ, *Chorus angelorum te suscipiat*, etc. Psal. *Dilexi quoniam*, usque ad *Ad Dominum ;* et ita per ordinem usque *Super flumina ;* et, si amplius necesse est, usque ad finem Psalmorum. Deinde Oratio *Diri vulneris novitate perculsi*, etc. Tunc roget sacerdos omnes pro eo orare, et ipse et omnes dicant, *Kyrie eleison*, etc. *Tibi, Domine, commendamus*, etc., fere ut in Editis. » Delato corpore in ecclesiam, dicitur officium *in vigilia defuncti.* Antiph. *Dirige Domine*, etc. ut in nostris libris, uti et priores quinque lectiones ; nam sexta est : *Spiritus meus attenuabitur*, etc., lectiones tres frequentes ex Enchiridio sancti Augustini ; septima : *Ergo dilectissimi cum sacrificium altaris, sive quarumcunque eleemosynarum, pro defunctis omnibus baptizatis offertur*, etc. ; octava : *Consolemur ergo in his sermonibus nostris invicem*, etc. ; nona : *Egregius namque consolator*, etc. Sequuntur Laudes, deinde Vesperæ. Quibus peractis deputandi sunt qui ipsum corpus custodiant : quo usque pro ipsa anima Missæ celebrentur cum oblationibus, corpore interim in ecclesia jacente. Modum tumulandi prætereo, qui in multis cum nostro convenit. Facta a singulis presbyteris Benedictione super sepulcrum, dicunt iidem presbyteri : *Signum Christi sit super te. Amen*.

ORDO ROMANUS X.

97 *Qualiter agendum sit quinta feria in Cœna Domini. — Statio ad sanctum Joannem ad Lateranum.*

1. Hac die sacrificium sacri corporis et sanguinis ab ipso Domino nostro Jesu Christo celebrationis sumpsit initium. Hac die in toto orbe sanctum chrisma conficitur. Hac etiam die pœnitentibus [a] pro indulgentia subvenitur. Mane hujus diei primo mansionarii præparent omnia, quæ necessaria sunt ad consecrationem chrismatis, tres ampullas oleo mundissimo plenas, maximam vero ampullam, quæ ad chrisma debet fieri de panno serico albo, alias autem de alio serico coopertas. Sit autem pannus adeo subtilis, quod ampullæ possint videri per eum. Hora vero tertia vel sexta sonetur signum, et veniant omnes ad ecclesiam, in qua chrisma consecrari debet. Tunc B egrediantur pœnitentes de loco in quo pœnitentiam fecerunt, ut gremio ecclesiæ præsententur a pontifice qui sedere debet præ foribus ecclesiæ, et reconciliare eos cum Antiphonis et Orationibus, quas require. Quibus finitis, pulsentur campanæ, sicut mos est in solemnibus diebus, et ex tunc sileant campanæ usque ad diem Sabbati.

2. Antequam domnus papa exeat de camera, dicit Tertiam. Hora vero sexta exit domnus papa de palatio cum episcopis et cardinalibus, et cum toto apparatu curiæ veniens ad palatium majus, ubi solet esse hospitium episcopi Albanensis, stans ibi in loco eminenti sermocinatur ad populum, ut moris est, et postea recitantur sententiæ ; et facta confessione per diaconum cardinalem, et absolutione per papam, C datur populo indulgentia. **98** Peractis iis omnibus, descendit ad ecclesiam Lateranensem, et intrat ecclesiam sancti Thomæ, et dicit cum capellanis suis Nonam. Sed si est ad ecclesiam sancti Petri, descendit ad præfatam ecclesiam, veniens ante secretarium ad capellam sancti Gregorii, et dicit ibi Nonam.

3. Deinde tam pontifex quam episcopi, presbyteri, diaconi, et alii clerici, quisque induatur ornatu sui A ordinis. Pontifex induit vestimenta alba, episcopi pluvialia, presbyteri planetas, diaconi dalmaticas pro reverentia chrismatis. Pontifex vero jam indutus dalmatica, habens manum ad collum, sedeat in sede sua ; cui præsentetur ampulla, quæ major est, cum oleo ab acolythis, et balsamum ; et ipse pontifex balsamum cum oleo commisceat et conficiat, circumvolvendo cum palmis baculum immissum in ampullam. Omnes vero ampullæ remaneant ibi, et diligenter custodiantur, quousque ad altare portentur.

4. Postmodum autem pontifex, lotis manibus, indutus planeta, procedit cum episcopis, presbyteris, diaconibus, et subdiaconibus et acolythis, et omnibus ordinibus ; et habeant in processione crucem, Evangelium, septem candelabra, thuribulum cum incenso et sic processionaliter pergant ad altare cum ampulla; et facta confessione et reverentia, ascendit sedem suam. Interim autem decantetur a cantoribus Introitus sine *Gloria Patri ;* et finito versu primo, repetatur Introitus. Deinde pontifex dicit excelsa voce *Gloria in excelsis Deo.* Dicta Oratione, lecta Epistola et Evangelio, factoque sermone ad populum, si voluerit, et *Credo in unum Deum* decantato, prosequatur Missa ordine suo [b et conficiat duas Hostias, unam scilicet sumendam, alteram reservandam in crastinum, ac tot quot necessariæ fuerint pro iis qui hodie sunt communicaturi.]

5. Postquam domnus papa intrat ad sacrificandum, tunc acolythus conducit juniorem diaconum cardinalem, et cum eo plures subdiaconi. Unus autem ex eis subdiaconis portet crucem, acolytho antecedente cum thuribulo et thure. Et sic processionaliter vadunt ad ecclesiam sancti Thomæ vel sancti Gregorii, ubi ampullæ cum chrismate et oleo conservantur. **99** Cardinalis diaconus accipit illam ampullam, quæ est chrismatis ; duo alii subdiaconi accipiunt illas duas olei exorcizati et olei infirmorum, portantes eas super brachium sinistrum, et eo modo quo iverunt revertantur. Venientes autem ad altare, antequam domnus

[a] Formula, quæ tempore Gelasii in usu erat ad recipiendos pœnitentes, exstat apud Morinum de Pœnitentia, pag. 696.

[b] Quæ uncinis inclusa sunt non leguntur in Codice Maffeano, sed tantum in Codice Onufrii. Sed hoc intelligendum, cum pontifex sacra facit extra ecclesiam Lateranensem, ubi solus communicat, infra, num. 9.

papa dicat *Per quem hæc omnia*, subdiaconus qui bajulat ampullam olei infirmorum, repræsentet eam summo pontifici ad benedicendum. Pontifex vero et omnes episcopi et presbyteri cardinales, et alii existentes, dicant plana voce : *Exorcizo te, immundissime spiritus*, etc., *et per nomen dilectissimi filii ejus Domini nostri Jesu Christi, qui venturus est judicare vivos et mortuos et sæculum per ignem*. Benedictio olei infirmorum. *Emitte, quæsumus, Domine*, etc., *permanens in visceribus nostris, in nomine Domini nostri Jesu Christi, qui venturus est*.

6. His Benedictionibus peractis, revertatur ad altare, et dicat *Per quem hæc omnia*, etc., usque *Per omnia sæcula sæculorum. Amen. Oremus: Præceptis salutaribus moniti*, etc., usque *Pax Domini sit semper vobiscum. Agnus Dei* non cantatur, pax non datur.

7. Verumtamen scire nos convenit quod si fuerit pontifex Laterani, decantato *Credo in unum Deum*, et antequam intret ad sacrificandum, a diaconibus et subdiaconibus levatur [a] mensa de altari palliis desuper complicatis, et cum reverentia et omni devotione ab eisdem reportetur in capella sancti Pancratii juxta claustrum canonicorum, quia ibi est locus reservationis, et cum omni cautela usque in diem Sabbati custoditur.

8. Deinde pontifex venit ad altare, accipiens ampullam vitream, quæ intus se continet quoddam vasculum aureum, et in illo vasculo est lapis pretiosus concavus, et in illa concavitate lapidis est diligenter pretiosus Christi sanguis inclusus, qui annualiter extrahitur, et reponitur in concavitate arcæ; et tunc levatur a pontifice, et ostenditur, ut tota turba populi valeat cum timore et reverentia et omni devotione eum videre. Postea traditur custodienda priori et canonicis ejusdem ecclesiæ usque in die Sabbati. Tunc pontifex ad sacrificandum intrat solus infra arcam, ut significetur **100** quod in Veteri Testamento scriptum est, quia solus pontifex intrabat semel in anno in sancta sanctorum, tantum cum cruce et linteamine suppositis, episcopo vel cardinali cum capellano sacerdote ministrante sibi.

9. Confecto itaque sacrificio, pontifex solus communicat super altare sine ministris ; et non cum calamo, sed cum calice tantum se confirmet illo die, et sexta feria, et ponit illam quartam partem in calice. Postquam autem communicavit, ponit calicem super altare, et patenam juxta eum cum corpore Domini reservato, quia sexta feria de ipso sacrificio resumit, et cooperitur utrumque sindone munda.

10. Percepto itaque corpore et sanguine Domini nostri Jesu Christi, pontifex ascendit ad sedem igneam, et continuo duo acolythi deferunt ampullas involutas cum sindone alba serica in sinistro brachio ita ut videri possit a medio ; et diaconus qui assistit domno papæ accipit ampullam unam mistam cum balsamo, et repræsentat eam summo pontifici, tenens eam in sinistro brachio involutam. Tunc pontifex halet ter in illam ; halent etiam in ipsam omnes episcopi qui assistunt ibi, et presbyteri cardinales, et dicant sine cantu et sine *Dominus vobiscum*, *Exercizo te, creatura olei*, etc., *ut fias omnibus qui ex te ungendi sunt in adoptionem filiorum per Spiritum † sanctum, in nomine Dei Patris omnipotentis, et Jesu Christi Filii ejus Domini nostri. qui cum eo regnat et vivit Deus in unitate ejusdem Spiritus sancti*. Deinde dicit excelsa voce, episcopi et presbyteri dicant submisse, *Per omnia sæcula sæculorum. Amen. Dominus vobiscum. Et cum spiritu tuo. Sursum corda*. Resp. *Habemus ad Dominum. Gratias agamus Domino Deo nostro* Resp. *Dignum et justum est. Vere dignum et justum est, æquum et salutare, nos tibi semper et ubique gratias agere, Domine sancte, Pater omnipotens, æterne Deus, qui in principio inter cætera bonitatis*, etc., *ut sit iis qui renati fuerint ex aqua et Spiritu sancto chrisma salutis eosque æternæ vitæ participes et cœlestis regni facias esse consortes, per eumdem*, etc.

11. Tunc episcopus salutet chrisma nudum, et cæteri omnes. Quo expleto, benedicat ampullam olei delatam eo ordine quo supra ; et similiter halet pontifex ter in ipsam, sed tacite ; et præter ipsum omnes episcopi et presbyteri cardinales et alii episcopi halent ter ipsam. Et tunc dicit sine **101** cantu et sine *Dominus vobiscum*, *Exorcizo te, creatura olei*, in *nomine*, etc., *ad omnem gratiam spiritualem accipiendam sanctificata, per eumdem*, etc. Et dicit pontifex *Dominus vobiscum, Et cum spiritu tuo. Oremus* Oratio *Deus incrementorum et profectuum spiritualium remunerator*, etc., *in sacramento sunt baptismatis adepturi, per eumdem Dominum nostrum*, etc. Post Benedictionem vero istam omnes episcopi, et presbyteri cardinales, et alii episcopi salutent sanctum chrisma, et oleum, ter pro quolibet, et in salutando inclinent capita dicentes, *Ave, sanctum chrisma*, ter pro quolibet ; et deosculentur ampullam semel tantum, et deferatur a subdiacono ampullam olei ; et summus pontifex salutet oleum, et deosculando ampullam, sicut fecit de chrismate, et cæteri omnes salutent per ordinem ampullam in deosculando. Postea reportentur ampullæ processionaliter, sicut fuerunt adductæ, ad sacrarium, vel locum ubi sedere debent ; et inde distribuatur unicuique, sicut decet et fuerit opportunum. Pontifex vero in sede sua communicat illos qui communicare volunt. Reserventur tamen oblatæ integræ de corpore Domini in die Parasceve ; sanguis vero Domini penitus assumatur. Pacis osculum non datur. *Agnus Dei* dicatur, et communio *Dominus Jesus Christus*.

12. Sed antequam pontifex revertatur ad altare ad complendam Missam, junior presbyterorum cardinalium portet corpus Domini positum in pyxide ad locum præparatum, præcedentibus cum cruce et luminaribus, et papilione desuper. Tunc pontifex revertitur ad altare, et dicit hanc Orationem : *Refecti*

[a] De hoc ritu levandi mensam altaris apud Lateranum mentio fit libro tum Benedicti canonici, tum Cencii camerarii infra. Vide commentarii prævi caput 10.

ibus alimentis ; qua expleta, diaconus dicit *Ite,* *i est.* Missa igitur solemniter peracta, indutus ifex ascendit palatium, comitantibus eum tam opis quam presbyteris et diaconibus, omnibus is secundum ordinem suum. Pontifex vero in- fur basilicam sancti Laurentii [a], et sine planeta ens in sede, facit mandatum duodecim subdiaco- n. Interim cantores cantant Vesperas ante eum, ut ist. Finitis omnibus parati accedunt ad mensam.

102 *Feria sexta Parasceve.*

Hora sexta conveniant omnes ad Lateranen- ecclesiam, vel ad aliam ecclesiam, et dicant sep- salmos. Tunc dominus papa induat se ornatu quadagesimali tantum, episcopi pluvialibus, yteri, diaconi, subdiaconi planetis. Tunc junior yterorum cardinalium ferat adornatum capsi- um dominico corpore hesterna die reservato ; subdiaconus cum papali cruce Processionem dente omnes discalceati sine cantu psallendo clesiam sancte crucis, quæ est Jerusalem, ubi fieri debet, ordinate tamen, procedant, quando ius papa est Laterani. Cum autem illuc perve- , ingrediuntur ecclesiam sine cantu, et pro- in medio ecclesiæ diutus orent. Presbyter, rtat corpus Christi in secretario ponat illud, ominus papa præparat se. Illo præparato, re- illud ante dominum papam in Processione ad . Surgentes ab Oratione, dominus papa cum ntret secretarium, et, abstracta planeta cum sedeat in sede sua, et lotis pedibus ministri i eum quotidiana calciamenta . Veniens ad orium, dicit Nonam ; et post paululum reindu- neta et pallio, præeunte eum cruce et Evan- sine luminaribus et incenso, cum silentio or- ad altare procedant, et tunc omnes prostrati orent.

nterim autem ministri unam tantum tualeam ant super altare nudatum. Completa vero ora- ihil aliud dicat, nec confessionem faciat. Pon- eosculato altari ascendat sedem more solito, men in sede ornata in solemni, sed in faldis- d dextrum altaris, quasi ante ad gradus, ubi bdiaconus in Missa ; et subdiaconus statim at ad legendum, et sine titulo sic incipiat : *cit Dominus* : *In tribulatione sua.* In tono le- legantur lectiones sine reverentia et osculo . Finita lectione cantatur Tractus *Domine auditum tuum.* Finito Tractu, dicat pontifex s, et diaconus *Flectamus genua.* Resp. *Levate* t Orationem, *Deus, a quo et Judas.* Qua finita, conus legit similiter sine titulo : *In diebus cit Dominus ad Moysen.* Tractus *Eripe me Do-* quo finito, diaconus, facta reverentia, sine ctione, procedit cum Evangelio, **103** sine et sine luce sed, et ascendens nudum pulpi- militer incipit : *Passio Domini nostri Jesu secundum Joannem.* Et nullo respondente le- *illo tempore, egressus Jesus trans torrentem.*

A Qua finita, dicit Orationes : *Oremus dilectissimi.* Alius a domino papa dicit has Orationes super altare. Quibus finitis, adorat crucem. Deinde repræsentat eam populo, cantans Antiphonam *Ecce lignum crucis* Adorata cruce, diaconus expandat corporale super altare ; super quo posito corpore Domini, et calice cum vino et aqua, dicat pontifex plena voce ut mos est, sine *Per omnia sæcula sæculorum, Amen : Oremus Præceptis salutaribus moniti,* etc., *Pater noster.* Similiter in eadem voce, *Libera nos. Oremus. Quæsumus, Domine.* Finita vero Oratione, *Pax Domini* non dicatur. *Agnus Dei* non cantatur, nec pacis osculum datur, nec postcommunio cantatur.

15. Communicat autem solus pontifex sine ministris, non ad sedem solemniter, sed ibi tantum eo die B ante altare, ob humilitatem reverentiæ Dei et passionem Christi. Et feria sexta præcedenti [*Forte* præsenti], et quando celebratur pro defunctis, perfusionem facit in calice, et ipse sumit, et postea lavat cum aqua in bacilibus. Deinde rediens ad sedem exuat se, et cum clericis suis dicat vesperas præteriti diei, non cantando, sed recitando.

In Sabbato sancto.

16. Hora sexta conveniunt omnes ad ecclesiam, excusso novo igne de crystallo, sive de lapide, unde cereus debet a diacono accendi. Benedictio quæ debet fieri a juniore presbytero cardinali. Oratio : *Deus qui per Filium tuum angularem scilicet lapidem,* etc., *valeamus festa pertingere, per eumdem,* etc. Alia Ora- C tio : *Domine Deus, Pater omnipotens, lumen indeficiens,* etc., *ut ad vitam et lucem æternam pervenire mereamur. Per.* Alia Oratio : *Domine sancte Pater omnipotens,* etc., *et adjuva nos, qui vivis et regnas cum eodem Unigenito tuo et Spiritu sancto Deus, per omnia sæcula sæculorum. Amen.* Benedictio incensi : *Veniat, quæsumus, omnipotens Deus,* etc., *virtus tuæ Majestatis assistat. Per.* Benedicto igne, aspergatur aqua benedicta, et adoleatur incenso. Deinde procedatur ad Benedictionem cerei.

17. Interim dum cereus benedicitur, pontifex cum cardinalibus **104** et cæteris scholis procedit ad altare, et, facta reverentia, ascendit ad ornatam sedem. Subdiaconus vero, finita Benedictione cerei, ascendens ambonem incipit legere sine titulo : *In principio Deus creavit cælum et terram.* Eo vero completo, si D dominus papa velit, Græcus subdiaconus eamdem lectionem Græce relegit : qua expleta, dicit pontifex *Oremus,* diaconus *Flectamus genua,* et, post paululum, *Levate.* Et vicissim dicant diaconi, si plures sunt, *Flectamus genua, Levate.* Deinde sequitur Oratio, et sic per ordinem XII Latine, et XII Græce, sicut domino papæ placet, vicissim leguntur. Cum autem ventum fuerit ad lectionem qua legitur Nabuchodonosor, ad illam Orationem quæ sequitur dicitur *Oremus.* et non *Flectamus genua,* eo quod rex ille omnem populum sub ditione coegerat flectere genua ante statuam auream quam erexerat ; quod Ecclesia reputans factum In contemptum Dei omni-

[a] lit Codex Onufrii, *vel sancti Nicolai, si est apud sanctum Petrum.*

potentis, postillam lectionem non flectuntur genua.

18. Sed inter hæc, dum lectiones leguntur, septem subdiaconi crucem portantes, præcedentibus eos acolythis, reverenter descendunt ad Benedictionem fontium, et faciunt ibi litaniam septenam, quinam et trinam. Et unus sacerdotum canonicorum in competenti loco catechizat repræsentatos sibi infantes, et faciens crucem cum pollice in frontibus singulorum dicit : *In nomine Patris † et Filii † et Spiritus † Sancti Amen.* Postea posita manu super capita eorum dicit hanc Orationem : *Non te lateat, Satana,* etc., *per aquam regenerationis,* etc., *in nomine Domini nostri Jesu Crhisti, qui venturus est.*

19. Post hæc tangit nares et aures singulorum de sputo, et dicit : *Effeta, quod est adaperire, in odorem suavitatis. Tu autem Effugare, diabole, appropinquavit enim judicium Dei.* Tunc invocato nomine uniuscujusque dicit : *Abrenuntias Satanæ?* Resp. *Abrenuntio Et omnibus operibus ejus?* Resp. *Abrenuntio. Et omnibus pompis ejus?* Resp. *Abrenuntio.* Postea tangit de oleo sancto pectus et inter scapulas, faciendo crucem cum pollice, et dicit : *Et ego te linio oleo salutis in Christo Jesu Domino nostro in vitam æternam, amen.* Tunc imposita manu iterum super capita eorum, dicat Orationem dominicam et Symbolum.

20. Infantibus vero catechizatis, et finitis lectionibus, et Orationibus **105** et canticis decantatis, pontifex cum omni schola clericorum descendit ad benedicendos fontes, præcedentibus subdiaconibus cum cruce et facula, et alia necessaria ad Benedictionem fontium, primicerio et cantoribus decantante Tractum *Sicut cervus desiderat ad fontes aquarum,* subdiacono vero et reliquis de clero litaniam facientibus. Sed antequam intret ad Benedictionem, dicit hanc Orationem juxta fontem : *Omnipotens sempiterne Deus* etc., *animam corpusque sanctificet. Per.* Deinde ascendit gradus, astantibus ministris hinc inde cum faculis, factoque silentio dicit *Dominus vobiscum.* Resp. *Et cum spiritu tuo. Oremus. Omnipotens sempiterne Deus, adesto,* etc., *tuæ virtutis impleatur effectu. Per Dominum.*

21. Præfatio. *Per omnia sæcula sæculorum. Amen. Dominus vobiscum.* Resp. *Et cum spiritu tuo Sursum corda.* Resp. *Habemus ad Dominum. Gratias agamus Domino Deo nostro.* Resp. *Dignum et justum est. Vere dignum et justum est,* etc., *omnipotens æterne Deus, qui invisibili potentia,* etc., *aures tuæ pietatis inclina. Deus, cujus spiritus super aquas,* etc., *aquarum natura conciperet. Deus qui nocentis mundi,* etc., *gratiam de Spiritu sancto.* Hic cum manu dividat aquam in modum crucis : *Qui hanc aquam,* etc., *inficiendo corrumpat.* Hic aqua manu tangat : *Sit hæc sancta et innocens creatura.* etc., *indulgentiam conseqantur* Hic faciat crucem super fontem, *Unde bene † dico te* etc., *cujus spiritus super te ferebatur,* Hic dividat aquam in quatuor partes, dicens : *Qui te de paradisi fonte,* etc., *et sitienti populo de petra produxit.* Hic iterum crucem faciat, *Bene † dico te per Jesum Christum,* etc., *baptizantes eos in nomine Patris, et Filii et Spiritus sancti. Amen.* Hic mutet vocem; quasi lectionem legens : *Hæc nobis præcepta,* etc., *et purificandis mentibus efficaces. Per Dominum nostrum Jesum.* Hic ponit cereos in aquam et dicat secundum pristinum tonum : *Descendat in hanc plenitudinem fontis virtus Spiritus sancti.* Hic sufflet in aquam tribus vicibus in hunc modum : *Totamque hujus aquæ substantiam regenerandi fecundet officium.* Hic tollantur cerei : *Hic omnium peccatorum maculæ deleantur,* etc., *novam infantiam renascatur. Per Dominum nostrum,* etc. Hic tollatur de aqua Benedicta ad spargendum in omni loco, ubicunque voluerit. Postea infundat chrisma in fontem in modum crucis super ipsam aquam, dicens : **106** *Sancti † ficetur, fecundetur fons iste in nomine Pa † tris et Fi † lii et Spiritus † sancti. Amen.* Tunc misceat ipsum chrisma cum eadem aqua, et spargat cum manu per totum fontem,

22. Benedictione completa, secedit paululum ibi in secretario juxta fontes ; et abstracta planeta et pallio, acolythi præparant, eum, sicut consuetudo est. Præparatus vero regreditur ad fontes, et præsentatis sibi infantibus, Joanne scilicet, sive petro et Maria, interroget offerentem : *Quis vocaris* ? Resp. *Joannes.* Inculcat et dicit, *Joannes, credis in Deum Patrem omnipotentem, creatorem cœli et terræ?* Resp. *Credo.* Interrog. *Credis et in Jesum Christum Filium ejus unicum. Dominum nostrum natum et passum* Resp. *Credo.* Interrog. *Credis et in Spiritum sanctum, sanctam Ecclesiam catholicam, sanctorum communionem, remissionem omnium peccatorum, carnis resurrectionem, vitam æternam ?* Resp. *Credo,* Interrog. et dicit : *Joannes vis baptizari ?* Resp. *Volo.* Tunc baptizat eum sub trina immersione, sanctam Trinitatem semel tantum invocando sic, *Et ego te baptizo in nomine Patris,* et immergat semel ; *et Filii,* et immergat secundo : *et Spiritus sancti,* et immergat tertio, *ut habeas vitam æternam.* Resp. *Amen.* Similiter Petrum et Mariam. His vero tribus baptizatis, immantatus manto supra dalmaticam pontifex vadit ad chrismarium, juniore diaconorum cardinalium et sacerdotibus canonicis baptizantibus reliquos parvulos. Baptizatos autem sacerdos sacro chrismate in vertice eos perungit dicens : *Pax tecum.* Resp. *Et cum spiritu tuo.* Oratio : *Deus omnipotens,* etc., *ipse te linivit chrismate salutis in Christo Jesu Domino nostro in vitam æternam* Resp. *Amen.*

23. Deinde vestitur infans vestimentis, dicente sacerdote : *Accipe vestem sanctam candidam et immaculatam, quam peferas ante tribunal Domini nostri Jesu Christi, ut habeas vitam æternam.* Resp. *Amen.* Postea dat ei candelam dicens ; *Accipe lampadem irreprehensibilem ; custodi baptismum tuum, et cum Dominus venerit ad nuptias, possis occurrere in aula cœlesti.* Resp. *Amen.*

Ordo ad consignandum pueros sive infantes.

24. Hic cum infantes in dextris brachiis tenentur majores vero pedem ponunt super pedem patrini sui per ordinem **107** dispositis ante pontificem, ipse

pontifex imposita manu super capita singulorum, dicat Orationem super eos cum invocatione septiformis gratiæ Spiritus sancti, sic dicens: *Dominus vobiscum.* Resp. *Et cum spiritu tuo. Oremus. Omnipotens sempiterne Deus, qui regenerare,* etc., *sanctum Paracletum de cœlis.* Resp. *Amen. Spiritum sapientiæ et intellectus.* Resp. *Amen. Spiritum consilii et fortitudinis.* Resp, *Amen. Spiritum scientiæ et pietatis.* Resp. *Amen. Adimple eos spiritu timoris tui, et consigna eos signo crucis Christi in vitam propitiatus æternam. Per.... in unitate ejusdem.* Tunc pontifex, intincto pollice in chrismate, et interrogato uniuscujusque nomine, faciat crucem in frontibus singulorum, sic dicens: *Joannes,* vel alio quovis nomine invocans eos, *Signo te signo † crucis, et confirmo te chrismate salutis in nomine † Patris, et Fi † lii et Spiritus † sancti. Pax tecum.* Resp. *Et cum spiritu tuo.* Consignatis omnibus dicat hos Versus: *Ecce sic benedicetur omnis homo, qui timet Dominum. Benedicat vos Dominus Deus ex Sion et videatis bona Jerusalem omnibus diebus vitæ vestræ. Gloria Patri,* etc. *Pax tecum.* Resp. *Et cum spiritu tuo. Oremus. Deus qui apostolis tuis.* etc., *inhabitando perficiat. Qui cum Deo Patre,.* Deinde faciat crucem super eos dicens : *Bene † dicat vos omnipotens Deus, Pater † et Filius et † Spritus sanctus.* Resp. *Amen*

Ordo ad dandam Pœnitentiam.

25. Quando peccata sua vult aliquis confiteri, sacerdos dicat apud se hanc Orationem: *Domine Deus omnipotens, qui non vis mortem peccatoris, sed ut convertatur et vivat, propitius esto mihi peccatori, et suscipe orationem meam, quam fundo ante conspectum clementiæ tuæ, quo et me pariter, et hunc a peccatis omnibus exuas, et peccare de cætero caveamus efficias Per Dominum.*

26. Ad hoc interroget pœnitentem dicens : *Frater, pro qua causa venisti ad istam ecclesiam ?* Peccator respondet : *Ego veni agere pœnitentiam de peccatis meis.* Tunc peccator mittat manus suas inter manus sacerdotis, et dicat ad Deum tribus vicibus : *In manus tuas, Domine, commendo spiritum meum.* Deinde dicat sacerdos, *Suscepimus, Deus, misericordiam tuam in medio templi tui.* Psal. *Magnus Dominus, et laudabilis nimis Gloria.* Vers. *Sicut audivimus. Kyrie. Pater noster* : et capitula **108** ut superius scripta sunt, et dicat *Dominus vobiscum.* Resp. *Et cum spiritu tuo. Oremus. Deus, cui proprium est misereri semper et parcere, suscipe deprecationem nostram, et famulum tuum ad confessionem et pœnitentiam veramque emendationem, et veniam tuæ pietatis inspiratione compunctum, quem delictorum catena constringit, miseratio tuæ pietatis absolvat. Per.* Alia oratio. *Deus misericors, Deus clemens, Deus indulgentiæ, Deus pietatis et pacis, qui pro amore hominum in cruce manus expandisti, qui Chananæam et publicanum vocasti ad pœnitentiam, converte dignare famulum tuum, qui ante tuum sanctum altare suum confitetur reatum, et humilem se recognoscit, et facinorum omnium sibi veniam petit; et præsta misericors ei pœnitendi spatium dignos pœnitentiæ fructus et finem pœnitentialiter fructuosum. Per* Alia Oratio. *Deus sub cujus oculis omne cor trepidat, et conscientiæ cunctæ pavescunt, propitiare famuli tui N. gemitibus, et cunctorum ejus omniumque moderare languoribus ut sicut nemo liber est a culpa, ita nemo sit alienus a venia. Per.*

27. His actis, interroget diligenter eum, si recte credit, et ne forte alicui iram vel odium teneat; et si vult parcere illis qui in se peccaverunt, et si vult abstinere a peccatis quæ hactenus gessit, et emendare si quid abstulit. Et cum promiserit hæc omnia se facturum, continuo moneat eum se confiteri Deo et sibi peccata. Confessum vero interroget, quale ministerium facit. Et si est comes, aut judex, dicat illi ut non accipiat præmia, nec judicet injuste ; si est escarius, non teneat annonam familiæ; si monetarius aut negotians, non gravet aliquem in negotio, et in contracambio ; si habet patrem, aut matrem, honoret eos, et det illis necessaria ; si animalia pascit, non damnum aliis ; si est[a] massarius, non sit fraudulentus seniori de labore suo ; si habet viduam aut orphanos, faciat cum eis misericordiam ; si servus est, sit fidelis domino suo, et laboret in quantum potest ; et qui malefaciunt, emendet eos ; si habet uxorem, non concumbat cum ea festivis diebus, nec in Quadragesima usque ad octavas Paschæ ; si est monachus, aut monacha, aut presbyter, aut diaconus, aut clericus, servent quod promiserunt. Deinde consideret si est dives aut paupor, si dominus aut servus, si sanus aut infirmus, si sit conjugatus aut non, si sit **109** juvenis aut puer. Omnia consideret, et secundum quod potuerit agere imponat illi pœnitentiam ; et cui non potest imponere jejunium, imponat eleemosynam, vel orationem ; et ut flectat genua per diem ac noctem. Sed antequam imponat pœnitentiam, debet ostendere quam grande est illud malum, et quot annis debeat pœnitere. Debet tamen eum admonere ut non desperet, quia Dominus misericors est, et ei omnia peccata dimittet, tamen si emendaverit.

28. Tunc sacerdos ei dicat, quibus annis, temporibus et diebus debet pœnitentiam observare. Isti sunt dies qui non computantur in pœnitentia: Nativitas Domini usque in Epiphaniam, a Pascha usque ad Penteosten, Nativitas sancti Joannis Baptistæ, sancti Laurentii, Assumptio sanctæ Mariæ, festivitas duodecim apostolorum, festivitas omnium sanctorum, et omnes Dominici dies, vel illorum sanctorum quorum reliquiæ possident festivitates. Pœnitentiales vero dies sunt Quadragesima major, Sabbatum Pentecostes, quatuor tempora, vigilia sancti Joannis Baptistæ, vigilia apostolorum, vigilia sancti Laurentii, vigilia sanctæ Mariæ, vigilia omnium sanctorum, et aliis diebus, id est feria secunda, feria tertia, et feria sexta, quibus Dominus dederit ad certamen adjutorium jejunandi.

29. Tunc sacerdos faciat ei confessionem. Deinde

[a] Id est colonus, qui massam seu fundum aliquem procurat.

dicat Orationem: *Exaudi, Domine, quæsumus, supplicum preces, et confitentium tibi parce peccatis, ut quos conscientiæ suæ reatus accusat, indulgentia tuæ miserationis absolvat. Per* Alia Oratio. *Deus omnipotens, qui dedit potestatem beato Petro apostolo, et cæteris apostolis, deinde episcopis et sacerdotibus, ligandi atque solvendi, ipse te a tuis peccatis omnibus absolvat, et liberet. Per* Absolutio. *Absolvimus te vice beati Petri apostoli, cui potestas ligandi atque solvendi a Deo concessa est, cujus vicem, quamvis indigni, nomine tamen, non autem merito, gerimus, et oramus ut quod tua meretur accusatio, et ad nos pertinet culpæ remissio, omnipotens Deus omnium tuorum peccaminum sit pius indultor. Qui vivit.* Alia Oratio. *Ex auctoritate omnipotentis Dei beatus Petrus, cœlestis regni claviger, qui habet potestatem in cælo et in terra ligandi atque solvendi, cujus, quamvis immeriti, divina tamen suffragante gratia vicem gerimus, ipse te absolvat ab omnibus peccatis tuis. Per Dominum nostrum Jesum Christum Filium.*

110 *Ordo ad reconciliandum Pœnitentem.*

30. Dicit sacerdos capitula: *Averte faciem tuam a peccatis meis.* Resp. *Et omnes iniquitates meas dele.* Vers. *Cor mundum crea in me, Deus.* Resp. *Et spiritum rectum innova in visceribus meis.* Vers. *Domine exaudi orationem meam.* Resp. *Et clamor meus ad te veniat.* Oratio. *Majestatem tuam, Domine, supplices deprecamur, ut huic famulo tuo N. longo squalore pœnitentiæ macerato, miserationis tuæ veniam largiri digneris, ut nuptiali veste recepta, ad regalem mensam, unde ejectus fuerat, mereatur intrare.* Alia. Oratio. *Omnipotens de Deo Deus, qui habet potestatem peccata dimittendi et qui latroni jam in cruce suspenso peccata remisit, et eum ad paradisi delicias perduxit, et sancto Petro, cui dedit potestatem ligandi atque solvendi in cælo et in terra, et ad alios discipulos dixit: Quorum remiseritis peccata remittuntur eis, et quorum retinueritis retenta erunt; ipse te secundum magnam misericordiam suam absolvat ab omnibus peccatis tuis, et faciat te peragere veram pœnitentiam, et sic ad finem perseverare in bonis operibus, ut dicat tibi: Jam non te condemnabo, vade, et amplius noli peccare. Qui cum Patre et Spiritu sancto,* etc. Sequitur Benedictio. *Bene † dicat te Dominus, et custodiat semper. Ostendat Dominus faciem suam tibi, et misereatur tui. Convertat Dominus vultum suum ad te, et veram det tibi pacem, qui vivit.* Alia Benedictio. *Bene † dicat te omnipotens Deus, et per abundantiam Spiritus sancti cor tuum corroboret, mentem tuam sanctificet, vitam tuam amplificet, castimoniam decoret, atque sensum tuum in omnibus operibus confirmet; prospera tibi tribuat, pacem concedat, salutem conferat, quietem tribuat: charitate muniat, et ab omnibus diabolicis et humanis insidiis sua te semper protectione et virtute defendat; et quæcunque postula veris juste, clementer concedat. Auferat omnia mala quæ gessisti; tribuat tibi gratiam quam semper rogasti ipso adjuvante, et præcedente nos ad regna cælorum, qui cum Patre.* Alia Benedictio. *Bene † dicat te Deus Pater, custo † diat te Dei Filius, et illumi † net te Spiritus sanctus, corpus tuum custodiat, animam tuam salvet, et ad perpetuam vitam te perducat Christus Dei Filius, qui tecum vivit,* etc.

111 *Ordo ad visitandum infirmum.*

31. Sacerdos sit indutus sacris vestibus, et ministri accipiant oleum sanctum pro infirmo, et aquam benedictam, et crucem, et cinerem sanctum vitis, et duo candelabra; et pergant ad domum infirmi, cantantes hunc Psalmum: *Miserere mei, Deus*: et intrans domum dicat sacerdos: *Pax huic domui.* Resp. *Adjutorium nostrum in nomine Domini.* Mox ait sacerdos *Dominus vobiscum,* Resp. *Et cum spiritu tuo.* Oratio. *Introeat domum hanc, Domine Jesu Christe, sub nostræ humilitatis ingressu æterna felicitas, divina prosperitas, serena lætitia, charitas fructuosa, sanitas sempiterna. Effugiat ex hoc loco accessus dæmonum: adsint angeli pacis, domumque hanc, deserat affugata discordia. Magnifica super nos, Domine, nomen tuum, et bene † dic nostræ conversationi; sanctifica nostræ humilitatis ingressum, qui sanctus et pius es, et permanes cum Patre et Spiritu sancto in sæcula sæculorum.* Oratio. *Oremus et deprecemur Dominum nostrum Jesum Christum, ut benedicendo bene † dicat hoc tabernaculum, et omnes habitantes in eo, et det eis angelum bonum custodem, et faciat eos servire sibi ad considerandum mirabilia de lege sua. Avertat ab eis omnes contrarias potestates, eripiat eos ab omni perturbatione, ac sanos in hoc habitaculo custodire dignetur. Qui vivis.* Alia Oratio. *Exaudi nos, Domine sancte, Pater omnipotens, æterne Deus, et mittere digneris sanctum angelum tuum de cælis, qui custodiat, foveat, protegat visitet et defendat omnes habitantes in hoc habitaculo. Per Christum.* Alia Oratio. *Omnipotens et misericors Deus, qui immensam pietatem tuam....., ut ad preces humilitatis nostræ salutifere visitare digneris hunc famulum tuum N., sicut visitasti Tobiam, Saram, socrum Petri, puerum Centurionis; quo, pristina corporis et animæ sanitate recepta, et Majestati tuæ debitas in ecclesia laudes exsolvat. Per.* Alia Oratio. *Deus qui famulo tuo regi Ezechiæ ter quinos annos potenter ad vitam donasti, quæsumus ut hunc famulum tuum a lecto ægritudinis misericorditer erigas ad salutem. Per Dominum,* Alia Oratio. *Deus qui beatum Petrum Apostolum ad Tabitam famulam tuam misisti, quatenus ejus precibus suscitaretur ad vitam, exaudi nos, quæsumus, et huic famulo tuo N., quem in nomine tuo visitat nostra fragilitas, desiderata clementiæ tuæ medela subveniat.* **112** *Oramus te, Domine Jesu Christe, et cum omni supplicatione rogamus, ut hunc famulum tuum per angelum sanctum tuum visitare, lætificare, et confortare, et que liberare et sanare digneris, qui vivis et regnas*

32. Deinde sacerdos cum aqua benedicta faciat crucem super infirmum, et aspergat per totam domum aquam, dicendo *Asperges me, Domine, hyssopo et mundabor,* cum *Miserere mei Deus* Deinde dicat: *Ad quid me vocasti, frater?* Respondet infirmus: *Ut confitear Deo et tibi peccata mea, et ut vice Dei tu illa mihi condones, et des mihi pœnitentiam, et infundas sancti Spiritus unctionem.* Sacerdos respondet: *Con-*

donet tibi Dominus Jesus Christus omnia peccata tua, et salutiferam tibi tribuat unctionem. Tamen si te Deus respexit et sanaverit Dominus, custodies illam ? Respondet *Custodiam,* Tunc sacerdos supra pectus faciat crucem cum aqua et cinere, superimponens cilicium ita dicens : *Apud Dominum misericordia est, et copiosa apud eum redemptio. Ita enim lapsis hominibus subvenit, ut non solum per baptismi et confirmationis gratiam, sed etiam per pœnitentiæ et unctionis medicinam spiritus humanus vitæ reparetur æternæ.* Respondet infirmus *Deo gratias* Tunc, suscepta confessione, et indicta pœnitentia, sequantur septem Psalmi pœnitentiales et litania. Deinde dicitur *Kyrie, Christe, eleison, Kyrie ; Pater noster.* Vers. *Et ne nos induoas* Resp. *Sed libera nos.* Vers. *Salvum fac servum tuum.* Resp. *Deus meus.* Vers. *Mitte ei, Domine auxilium.* Resp. *Et de Sion.* Vers. *Esto ei, Domine, turris.* Resp. *A facie.* Vers. *Nihil proficiat inimicus.* Resp. *Et Filius.* Vers. *Domine, exaudi Orationem meam.* Resp. *Et clamor.* Oratio. *Omnipotens sempiterne Deus, qui per beatum Jacobum apostolum tuum inducere presbyteros Ecclesiæ hunc unyere oleo infirmos præcepisti, præsta, quæsumus, ut digneris per manus nostras hunc famulum tuum infirmum de oleo sanctificato ungere et bene † dicere ; et quod fideliter postulantes exterius amplectimur hoc interius spiritualiter divina tua virtus invisibiliter operetur.* Alia Oratio. *Domine Deus, qui per apostolum tuum locutus es : Infirmatur quis in vobis, inducat presbyteros Ecclesiæ, et orent super eum, ungentes eum oleo sancto in nomine Domini, et oratio fidei salvabit infirmum, et alleviabit eum Dominus, et si in peccatis sit, dimittentur ei ; cura, quæsumus, Redemptor noster, gratia Spiritus sancti languores istius infirmi, et sua sana vulnera, ejusque dimitte peccata, atque dolores cunctos cordis et corporis ab eo expelle, plenamque ei interius exteriusque* **113** *sanitatem misericorditer redde ut ope misericordiæ tuæ restitutus, ad pristina reparetur officia. Per.*

Ordo compendiosus et consequens ad ungendum infirmum.

33. Intincto namque pollice in oleo infirmorum, sacerdos in ægri corpore signum crucis faciat in septem, vel in aliquantis locis, ita dicens, ad caput : *In nomine † Patris et Filii † et Spiritus sancti † exstinguatur in te omnis virtus diaboli per impositionem manuum nostrarum, imo per invocationem omnium sanctorum angelorum, archangelorum, patriarcharum prophetarum, apostolorum, martyrum, confessorum, virginum, atque omnium simul sanctorum.* Resp. *Amen.* Alia Oratio. *Per istam sanctam unctionem et suam piissimam misericordiam parcat tibi Dominus quidquid oculorum vitio deliquisti,* Resp. *Amen.* Ad aures : *Per istam sanctam unctionem et suam piissimam misericordiam parcat tibi Dominus quidquid aurium vitio deliquisti.* Resp. *Amen.* Ad nares : *Per istam sanctam unctionem et suam piissimam misericordiam parcat tibi Dominus quidquid narium vitio deliquisti.* Resp. *Amen.* Ad os : *Per istam sanctam unctionem et suam piissimam misericordiam parcat tibi Dominus quidquid linguæ, vel oris vitio deliquisti,* Resp. *Amen.* Ad manus : *Per istam sanctam unctionem et suam piissimam misericordiam parcat tibi Dominus quidquid tactus, vel incessus, aut lumborum seu carnis vitio deliquisti.* Resp. *Amen.* Post hæc dicat sacerdos : *Respice, quæsumus, Domine famulum tuum infirmitate sui corporis fatiscentem, et animam refove quam creasti, ut, castigationibus emendatus, se sentiat tua medicina salvatum. Per.* Alia Oratio. *Domine sancte, Pater omnipotens æterne, Deus, qui, benedictionis tuæ gratiam ægris infundendo corporibus, facturam tuam multiplici pietate custodis, ad invocationem tui nominis benignus assiste, ut famulum tuum ab ægreditudine liberatum, et sanitati donatum, dextra erigas, virtute confirmes, potestate tuearis, ecclesiæ tuæ sanctisque tuis altaribus cum omni desiderata prosperitate restituas. Per.* Alia Oratio. *Dominus Jesus Christus apud te sit, ut te defendat ; intra te sit, ut te reficiat ; circa te sit, ut te conservet ; ante te sit, ut te deducat ; post te sit, ut te custodiat ; super te sit, ut te bene † dicat, qui in Trinitate.*

114 *Ordo ad communicandum infirmum.*

34. Lavat sacerdos manus suas, et lavaturam projicit in piscinam, vel ignem, et tunc facit ægrum adorare et osculari crucem, et ait : *Dominus Jesus Christus, qui dixit discipulis suis : Quæcunque ligaveritis super terram erunt ligata et quæcunque solveritis super terram, erunt soluta et in cœlis, de quorum numero, quamvis indignos, nos esse voluit, ipse te absolvat per ministerium nostrum, et ab omnibus peccatis tuis quæcunque cogitatione, locutione, operatione, negligenter egisti, et a nexibus peccatorum absolutum perducere dignetur ad regna cœlorum, qui cum Patre* etc. Tunc tradat ei sacerdos Eucharistiam dominici corpis intincti vino, et vinum tali intinctione sanctificatum in Christi sanguinem transmutatum, dicens : *Accipe, frater, viaticum corporis et sanguinis Domini nostro Jesu Christi, qui te custodiat ab hoste maligno, et perducat te ad vitam æternam.*

Post communionem dicitur Oratio : *Domine sancte, Pater omnipotens, æterne Deus. te fideliter deprecamur, ut accipienti fratri nostro sancium corpus et sanguinem Domini nostri Jesu Christi Filii tui, tam corpori, quam animæ prosit ad remedium sempiternum. Per eumdem Dominum,*

Benedictio silicii. *Omnipotens, et misericors Deus, qui peccatoribus pietatis tuæ misericordiam quærentibus hoc indumento vestitis misericordiam it veniam tribuisti, oramus clementiam tuam, ut hoc indumentum, quod vocatur cilicium, bene † dicere, et sancti † ficare digneris, ut quicunque eo pro peccatis suis indutus fuerit, et misericordiam imploraverit, veniam et indulgentiam tuæ misericordiæ consequatur. Per.*

* In rituali Romano, quod Florentiæ in bibliotheca sanctæ Crucis asservatur, his omissis ita legitur : *Tali intinctione sanctificatum, dicens : Accipe, frater, Viaticum,* etc. Vide commentarii prævii capu 11.

Benedictio cineris. *Deus pietatis, Deus indulgentiæ et misericordiæ, qui Ninivitis cinere et cilicio indutis, et misericordiam tuam clamantibus subveniisti, exaudi nos propitius, ut hanc creaturam cineris, quo peccatores indulgentiam tuæ misericordiæ implorantes ut untur, bene † dicere, et sancti † ficationis tuæ gratiam super eum infundere digneris, ut quis quis illius aspersus pulvere fuerit, indulgentiam et remissionem cunctorum a te pio Domino* **115** *percipere mereatur delictorum. Per.*

35. Tunc Extendatur in terra cilicium, et de cinere benedicto super illud a sacerdote fiat crux, et aquæ benedictæ aspersio ; et super illud ponatur infirmus ; et similiter fiat crux et aspersio super pectus illius, et dicat ei sic : *Recordare quia cinis es, et in cinerem reverteris.* Ait rursus ei sacerdos : *Placent tibi cinis, et cilicium ad testimonium pœnitentiæ tuæ ante Dominum in die judicii ?* Resp. *Placent.*

Ordo sepeliendi clericos Romanæ fraternitatis.

36. In primis annuntiatio nocte fit nuntiis per omnes ecclesias Romanæ urbis ex mandato rectorum. Mane autem facto, post pulsatas campanas, clerici congregantur ex omnibus ecclesiis secundum dispositionem prælatorum in ecclesia, ubi clericus defunctus est sepeliendus ; et quisque sacerdos cum suis clericis cantet vigiliam IX lectionum. Interim episcopus vel cardinalis, seu quilibet magnus de archipresbyteris, nisi dies Dominica instet, jussu rectorum Missam celebrat pro defuncto. Finita vero Missa, clerici omnes congregantur circa feretrum in modum rotæ, et de mandato rectorum cantant clerici illius ecclesiæ, cui a rectoribus injungitur, responsorium *Subvenite,* Vers. *Suscipiat.* Finito Responsorio, unus ex rectoribus dicat *Orate omnes*, et omnes sub silentio cantent *Pater noster*. Tunc prædictus rector præcipit alicui de majoribus ut absolvat ; ille vero dicit : *Et ne nos* Vers. *In memoria æterna.* Vers. *A porta inferi.* Vers. *Requiescat.* Vers. *Domine, exaudi.* Vers. *Dominus vobiscum.* Oratio. *Absolve,* ut supra.

37. Finita vero Oratione. prædictus rector præcipit alicui ecclesiæ ut cantet Antiphonam *Requiem æternam.* Psal. *Te decet.* Postea præcipit alicui ecclesiæ ut cantet Antiphonam *Sitivit.* Psal. *Sicut cervus* Antiphona finita, cantent *Kyrie, Christe, eleison, Kyrie, eleison, Pater noster.* Istis cantantibus, interim quatuor episcopi vel presbyteri cardinales, vel archipresbyteri, induti sacris vestibus cum pluvialibus, et cum quatuor thuribulis, ascendant ad altare, et incensent illud. Postea unus qui major est ex istis quatuor, alta voce absolvat, et dicat : *Et ne nos* Resp. *Sed libera.* Capitula, ut supra. Capitula non dicit nisi primus. Orationes dicuntur in tono **116** Orationum Missæ. Oratio. *Non intres in judicium,* etc. *signaculo sanctæ Trinitatis. Qui vivis et regnas per omnia.* Finita Oratione reincipiat eamdem ile qui est contradictorie positus, dicens Vers. *Dominus vobiscum* Resp. *Et cum spiritu tuo.* Oratio. *Non intres in judicium.* Post ille qui oppositus est illi subalterne eodem modo repetat prædictam Orationem. Postea quartus. Finita vero Oratione, ad mandatum prædicti incipiat cantare collegium alicujus ecclesiæ Responsorium *Adesto dolori.* Vers. *Versa est in luctum.* Dum cantatur Responsorium, illi quatuor ascendunt ad altare, ut supra dictum est, et faciunt ut supra dictum est. Tamen ille qui primus est in dicendo Orationem sequentem primus debet incensare. Cum vero reversi ad feretrum fuerint, ille qui fuit ultimus in prædicta Oratione incipiat *Dominus vobiscum,* sine capitulis. Oratio. *Deus, cui omnia vivunt,* etc. *abluas indulgendo. Per Christum Dominum.* Et faciant de ista Oratione sicut de prima. Finita Oratione, de mandato prædicti rectoris collegium alterius ecclesiæ incipiat Responsorium *Ne recorderis.* Vers. *Ne intres* ; repetenda *Requiem.* Et dum Responsorium cantatur, illi vero quatuor cum incenso ascendant ad altare, et faciant sicut primus ; et ille qui fuit secundus in prima Oratione debet primo incensare, et incipere *Dominus vobiscum.* Resp. *Et cum.* Oratio. *Fac, quæsumus, Domine,* etc. *societ angelicis choris. Per Dominum nostrum Jesum christum.* Et quater ista dicantur, sicut prima et secunda.

38. Postea de mandato prædicti rectoris Pater [a] spiritualis veniat in medium, et reddat testimonium pro defuncto, si fuerit unctus, si confessus, et de vita sua. Audito testimonio, sæpe dictus rector quærit a toto clero, dicens : *Placet vobis ut absolvatur frater iste defunctus ?* Resp. *Placet* Tunc rector rogat de voluntate omnium eum qui major est inter eos, vel qui fuit primus in Oratione, ut ipse absolvat Ille vero cui injungitur dicit : *Orate omnes, Pater noster.* Vers. *Et ne nos.* Resp. *Sed libera.* Vers. *In memoria,* ut supra. Oratio. *Absolve* Finita Oratione, jam dictus rector præcipit subdiacono et diacono ut accipiant feretrum. Illi accipientes deportant eum ad tumulum, cantantes Antiphonam *Chorus angelorum,* et **117** dicatur Oratio : *Deus, qui fundasti terram,* etc., *cum sanctis omnibus vera resuscitatio præstante eodem Domino nostro Jesu Christo,* etc.

39. His actis, in persona defuncti, dicatur Ant. *Aperite mihi portas* et mox aperiatur sepultura. Psal. *Confitemini Domino.* Item in persona ejusdem dicatur Antiphona *Ingrediar in locum,* et sepelitur. Psal. *Sicut cervus*, et sepulto, item in persona ejusdem dicatur Ant. *Hæc requies mea in sæculum sæculi* Psalm. *Memento, Domine, David.* Ant. *De terra plasmasti, me. Domine, et carne induisti me, Redemptor, meus suscita me in novissimo die.* Psalm. *Domine probasti me.* Antiph. *Non intres in judicium.* Psalm. *Domine, exaudi.* 2. Antiph. *Omnis spiritus laudet Dominum.* Psalm. *Laudate Dominum de cœlis.* Antiph. *Ego sum.* Psalm. *Benedictus.* Oratio. *Oremus, fratres charissimi, pro spiritu fratris nostri,* etc., *resuscitari faciat. Per Christum Dominum nostrum.* Resp. *Amen.* Oratio. *Deus,*

[a] Hoc est *testimonium sanctuli redditum* de quo in officio clericorum defunctorum apud Thomasium in Responsoriali, pag. 211. Romani patrinum hactenus *sanctulo* vocant.

cui omnia vivunt, etc., *quam præparasti diligentibus te- Per Dominum nostrum. Amen.* Oratio *Temeritatis quidem est, Domine*, etc., *in parte dextra coronandus. Per Christum Dominum.* Oratio. *Opus est misericordiæ, Domine, sancte*, etc., *in sinum Abrahæ transferatur. Per Christum Dominum.* Resp. *Amen,* Alia Oratio. *Debitum humani corporis*, etc., *et perenni felicitate perfrui mereatur. Per Christum.* Oratio. *Omnipotens sempiterne Deus, qui humano corpori*, etc., *æternis sedibus præcipias sociari. Per Dominum nostrum.*

40. Item ad absolvendum, postquam sepultus fuerit cum aqua sancta aspergitur antequam populus recedat, et dicat sacerdos: *Pater noster.* Vers. *Et ne nos.* Vers *Non intres in judicium.* Resp. *Quia non.* Vers. *A porta inferi.* Vers. *Erue, Domine.* Vers. *Domine, exaudi.* Resp. *Et clamor.* Vers. *Dominus vobiscum.* Resp. *Et cum.* Oratio. *Tibi, Domine, commendamus*, etc, Pro *ricordissimæ pietatis absterge. Per Dominum*, etc. Pro cœmeterio Psalm. *Miserere mei, Deus. Pater noster.* Vers. *Et ne nos.* Vers. *Requiem æternam.* Vers. *A porta inferi.* Vers. *Domine, exaudi.* Resp *Et cum*, Oratio. *Deus,* Vers. *Dominus vobiscum.* Resp. *Et cum.* Oratio. *Deus, cujns miseratione*, etc., *tecum sine fine lætentur. Per Dominum.* Postremo dicatur Oratio: *Absolve, Domine.* Et subjungatur, *Anima ejus et omnium fidelium defunctorum requiescant in pace. Amen.* Deinde redeant in ecclesia—, cantando septem Psalmos pœnitentiales cum Oratione *Absolve.*

ORDO ROMANUS XI.

SEU

BENEDICTI, BEATI PETRI CANONICI, LIBER POLLICITUS,

Ad Guidonem de Castello, tunc cardinalem sancti Marci, qui postmodum factus est Cœlestinus II.

118 1. Perspicuæ scientiæ et profundæ sapientiæ magistro[a] Guidoni de Castello, divino nutu sanctæ Romanæ ecclesiæ presbytero cardinali tit, sancti Marci Benedictus, beati Petri apostoli indignus canonicus et Romanæ Ecclesiæ cantor, intimæ dilectionis affectum, et inter sanctorum antistitum agmina coronam immarcescibilem. Divinæ pietatis misericordiæ. Pater reverende, pro meæ tenuis scientiæ viribus immensas gratias ago, quoniam vestræ salutis curam et ecclesiastici ordinis sollicitudinem nos habere concerno. Unde magnam Dei misericordiam et multjplicium suarum miserationum copiosam bonitatem humiliter imploro, quatenus in hoc tam bono proposito, usquedum ipse veniet ad movendum de loco suo candelabrum, vos corroborando stabiliat. Cæterum super petitionem ecclesiasti Ordinis totius anni, et præcipue apostolicæ dignitatis et totius curiæ, de qua placuit vestræ illustri sapientiæ et egregiæ prudentiæ a me famulo vestro opusculum expetere, qualiter Deo fovente domnus apostolicus cum curia sua et tota Romana Ecclesia in præcipuis solemnitatibus et quotidianis officiis valeat se regere, prout melius mihi Deus concesserit, licet si ardua, et officio professionis non indebita, elucidare aggrediar. Sed mirandum valde est cur a me idiota, et quasi nullius scientiæ, quæritis aperire quæ in apotheca cordis **119** non habeo enucloare, quæ investigare non valeo, propinare quæ sitibundus pincerna haurire a vobis gestio Quis enim noscere potest quid agat flos campi et lilium convallium, dum montes transgreditur. et colles transilit, nisi quem torrente voluptatis suæ potavit et domus suæ ubertate inebriavit? Verumtamen, ut dixi, vestra dilectione et assidua pulsatione commotus, quod de dignitate Romani pontificis, et presbyterorum cardinalium, et diaconorum, exterorumque ordinum curiæ, necnon de ecclesiastico officio totius anni per multa temporum spatia vidi, et a sapientibus curiæ audivi. et quod alii doctores in suis scriptis reliquerunt, ad perpetuæ recordationis memoriam scribere curabo.

2. In Adventu Domini, quando annualiter fit recapitulatio officii et librorum qui in Ecclesia leguntur, Sabbato in vigilia Adventus Domini, ad Vesperas incipit Antiphona *In illa die stillabunt montes.* Sub ista Antiph. omnes Psalmi hujus Vesperi cantantur. Qua Antiphona finita, dicitur Versus *Ostende nobis, Domine, misericordiam tuam.* Ad *Magnificat, Spiritus sanctus in te descendit, Maria.* Finita Antiphona, dicitur Oratio [*Al.*, Orationes].

3. Ad Matutinum Invitatorium *Regem venturum,* cum suo *Venite.* Quo finito, incipit prima Antiphona: *Missus est Gabriel angelus.* Psalmus *Beatus vir,* usque *Domine, ne in ira,* et dicitur Antiphona. Deinde dicitur secunda Antiphona *Ave, Maria, gratia plena*; Psalmus : *Domine Deus meus in te speravi,* usque *In Domino confido.* Antiphona finita, dicitur tertia Antiphona : *Ne timeas, Maria.* Psalmus *Salvum me fac, Domine, quoniam defecit sanctus,* usque ad Psalmum *Domine. quis habitabit.* Antiph. finita, dicitur Versus *Ostende nobis, Domine.* Tres lectiones leguntur de Isaia propheta. Prima lectio *Visio Isaiæ* Resp. *Aspiciens a longe,* quo finito, dicitur Vers. *Quique terri-*

[a] Proinde scriptus fuit hic liber ante annum 1143 quo Guido iste ad pontificatum assumptus est, dictus Cœlestinus II.

genæ, totum ; deinde repetenda *Ite obviam et dicite.* Vers. *Qui regis Israel intende,* totum ; repetenda *Nuntia nobis si tu es ipse.* Vers. *Tollite portas, principes, vestras,* totum : repetenda *Qui regnaturus es in populo Israel. Gloria Patri et Filio et Spiritui sancto.* Incipit a capite *Aspiciens a longe.* In secunda lectione secundum Resp. *Aspiciebam in visu noctis,* cum duobus versibus : *Ecce dominator Dominus,* et *Potestas ejus potestas æterna,* cum repetendis suis, sicut superius; **120** et *Gloria Patri,* et Responsorium a capite. In tertia lectione Resp. *Missus est Gabriel angelus,* cum duobus versibus, *Ave, Maria,* et *Dabit ei Dominus Deus.* Repetenda prima *Ne timeas, Maria* ; et repetenda secunda *Et vocabitur* et reliqua. *Gloria Patri.* Qua finita, responsorium a capite cantetur. Hæc tria Responsoria ita debent cantari in congregationibus : Prior et secundus cantant Responsorium primum ante altare cum omnibus Versibus, et repetendis usque ad finem ; tertius et quartus secundum Responsorium sicut prius; quintus et sextus tertium Responsorium. In secundo nocturno incipit Antiphona *Ecce ancilla Domini ;* Psalmus *Conserva me, Domine.* Alia Antiphona *Angelus Domini;* Psalmus *Exaudi, Domine justitiam meam.* Tertia Antiphona *Antequam convenirent* ; Psalmus, *Diligam te, Domine,* totoque finito cum Antiphona, dicitur Versus, et tres lectiones leguntur de sermone sancti Augustini et sancti Leonis, et tria Responsoria cantantur sicut mos est. In tertio nocturno Antiphona *Beatae es, Maria, quæ credidisti Domino* ; et *Beatam me dicent omnes generationes* ; et, *Dabit ei Dominus,* cum suis Psalmis, *Cæli enarrant, Exaudiat te Dominus,* et *Domine in virtute tua.* Versus et duæ lectiones de [a] epistola, tertia de homilia. Quibus finitis, cantatur *Te Deum laudamus* ; quo finito, incipiunt matutinæ Laudes, et Antiphona *In illa die,* cum omnibus aliis Antiphonis et Psalmis. Quibus finitis, dicitur Vers. Quo finito, incipit Antiphona, *Spiritus sanctus in te descendit Maria,* et, *Benedictus Dominus Deus Israel,* etc.

4. Deinde dicit Primam, et incipit secundam Antiphonam Matutini, *Jucundare,* cum Psalmis. Quibus finitis, dicit lectionem Epistolæ, et Versum, et Orationem diei. Mane statio ad sanctam Mariam Majorem quo dominus papa cum omnibus ordinibus venit; ibique honorifice, sicut mos est, cantat Missam cum *Gloria in excelsis Deo,* sicut in aliis Dominicis usque ad Natalem Domini, et coronatur. Ad Tertiam canitur tertia Antiphona ; ad Sextam quarta Antiphona; ad Nonam quinta Antiphona ; ad Vesperum cum omnibus Antiphonis, sed non dicitur *Missus est Gabriel,* neque *Ecce Dominus veniet,* nisi infra hebdomadam, sed tantum Oratio,

5. Infra hebdomadam, officium de Adventu ad Matutinum **121** Invitatorium *Regem venturum.* Noct, cum Antiphona de Psalmista. Versus de Adventu, et legitur de Isaia propheta. Ad matutinas Laudes canitur una Antiphona *In illa die stillabunt montes,* sub qua omnes Psalmi cantentur. Prima canitur cum lectione de Adventu et capitulis, sicut Ecclesia consuevit, genu flexo. Tertia, Sexta, Nona cum Antiphonis de Adventu in terram prostrati, cum capitulis et Psalmis et Oratione, sicut mos est. Ad Vesperum omnes Psalmi feriales cantentur sub una Antiphona *In illa die stillabunt montes,* et ad finem cantentur istæ Antiphonæ, *Missus est Gabriel angelus ; Ave, Maria, gratia plena, Dominus tecum,* cum Oratione *Deus qui de beatæ Mariæ virginis utero,* et Antiphona *Ecce Dominus veniet, et omnes sancti ejus cum eo.* Vers. *Exultabunt sancti in gloria.* Missa de Adventu usque in quinta feria. Sexta feria canitur Missa de Cruce, quod non convenit in Adventu. Sabbato de sancta Maria, si non fuerit festivitas novem lectionum; et si fuerit, omne officium sit festivitatis ; et si fuerit trium lectionum festivitas, in vigilia ad Vesperum Psalmi diei cantentur sub una Antiphona de Adventu Cum venerit ad *Magnificat,* Versus dicatur de festivitate cum Antiphona et Oratione sancti ; et fit commemoratio de Adventu, *Missus est Gabriel angelus,* etc. Matutinum totum de sancto, tamen cum nocturno diei ; matutinæ Laudes, si habent proprias Antiphonas, cantentur ; sin autem, sub una Antiphona communali omnes Psalmi cantentur. Prima canletur eum una Antiphona festivitatis et lectione diei, et omne officium non prostrati, sed stando cantetur. Tertia et Sexta de festivitate, Nona at Vesperum de Adventu.

6. Dominica secunda leguntur tres lectiones de eodem propheta Isaia, et tres lectiones de sermone, et duæ lectiones de Epistola, tertia de homilia, et canitur de historia sua. Mane ad Missam fit statio ad Jerusalem in palatio Susurriano, ubi Dominus pontifex cum tota curia debet cantare Missam, et accipere coronam, et eam celebrare, sicut mos est.

7. Dominica de *Gaudete,* statio ad sanctum Petrum. Cum dominus papa cum omnibus scholis ad Vesperum venit, ibique dominus manet ; tunc dominus pontifex accipit xx solidos de confessione, et expendium curiæ, et equorum suorum. Cardinales vero et diaconi, primicerius cum schola, subdiaconi basilicarii et subdiaconi regionarii, et acolythi **122** accipiunt quinque solidos den. Papiensium, quod vocatur cœnaria [*Al.* cenatica] ; et archidiaconus accipit XVIII denarios pro Responsoriis qui expenduntur per manus suas ; et canonici ecclesiæ debent habere de presbyterio XII sol. de eadem confessione. Prælibati vero sacri palatii ordines hospitantur in domo Aguliæ [*Al.*, Auguliæ], et dominus hospitii debet præparare lectos de suis bonis linteaminibus, et accipere in stabulis suis equos eorum, et custodire ; et si oportuerit facere cœnam ejus diei, tamen de præscriptis denariis qui vocantur cœnatica, non solum in stationibus, verum etiam per totum annum, quandocunque [*Al.*, quocunque] venerint cardinales centare Missam

[a] Nempe de epistola Leonis Magni ad Flavianum, quæ magni eum dignitate explicat mysterium Incarnationis contra errorem Eutychetis, de qua infra, num. 9.

cum primicerio et cantoribus vel aliis palatinis clericis, et ille Dominus hospitii debet habere pro beneficio omni die unam monetam de oblatis [*Al.*, oblationibus] Missæ, et lacrymas ceræ, quæ remanent de offerenda Missæ. Hic prælibatus ordo debet esse in omnibus nocturnis stationibus sancti Petri; in diurnis vero dantur tantum quinque sol., sed dominus papa in nocturnis et in diurnis accipit XX solidos, sicut supra dictum est.

8. Media autem nocte surgens audito signo dominus papa, cum omnibus ordinibus ad sanctum Leonem venire debet, ibique mansionarius præparat thuribulum episcopo, et episcopus pontifici, omnibus indutis de suis indumentis. Cubicularii vero cum duabus faculis accensis, et camerarii cum duobus candelabris et faculis accensis debent ire ante pontificem. Pontifex autem primum incensat altare sancti Leonis: deinde cum Processione incedens per porticum pontificium ad sanctum Gregorium, primum incensat altare ejus, et altare sancti Sebastiani, et altare sancti Tiburtii; deinde duo altaria in mediana ad crucifixos, ubi ab antiquis patribus audivimus requiescere apostolos Simonem et Judam. Postea vadit ad sudarium Christi, quod vocatur Veronica, et incensat, et altare sanctæ Mariæ similiter. Postea ascendit ad sanctum Pastorem juxta arcum triumphalem, et incensat. Deinde descendens ad corpus, incensat altare super sepulcrum sancti Petri, et sic sedet in subsellio cum candelabris ante se. Paraphonista cum schola incipit vigilias *Ex Ægypto vocavi filium meum;* Psalmus *Beatus vir*. Secunda Ant. *Ecce apparebit Dominus supra nubem candidam* Psalmus *Quare fremuerunt gentes*. Tertia Ant. *Ecce veniet Dominus, quem Joannes prædicavit*; Psalmus *Domine, quid multiplicati sunt*. Deinde duo subdiaconi basilicarii dicunt Versum; **123** acolythi tenent librum stationalem, et cubicularii faculas, et basilicarii legunt lectiones *Gaudens gaudebo in Domino*; diaconus præcinit *Tu autem* Primicerius cum schola cantat Responsoria. Finitis tribus lectionibus, primicerius dicit *Te Deum laudamus*. Subdiaconus regionarius porrigit Sacramentarium episcopo, et episcopus tenet ante pontificem; et basilicarii tenent candelabra, et pontifex dicit Orationem. Diaconus dicit *Benedicamus Domino*, et domnus papa benedicit.

9. Deinde [a] eviens inde ascendit ad altare majus, et incensat; et descendit ad [b] pectorale ante altare, circa eum diaconi induti. Episcopi stant ad aliud pectorale, cardinales in choro cum canonicis ecclesiæ. Cubicularii et camerarii ponunt faculas ante pontificem. Pontifex vero incipit Matutinum, *Domine, labia mea aperies*. Cantores cantant invitatorium; quo finito primicerius incipit *Ex Ægypto vocavi Filium*; Psalmus *Beatus vir*, et omnes Psalmi primi nocturni cum Antiphonis suis. Primo nocturno finito, canonici ecclesiæ legunt tres lectiones, *Gaudens gaudebo*, et cantant tria Responsoria; cætera cantores et basilicarii. Deinde episcopi legunt quartam et quintam lectionem de epistola sancti Leonis papæ, missa Flaviano episcopo de incarnatione Domini contra Eutychen hæreticum, cardinales sextam et septimam; Prior basilicarius octavam de expositione epistolæ, *Gaudete in Domino semper*; nonam vero ibi ubi intrat legit pontifex de homilia, et dicit *Jube, Domine, benedicere*. Nullus benedicit eum, nisi Spiritus sanctus; tantum omnes respondent *Amen*. Finita lectione pontificis, primicerius dicit *Te Deum laudamus*, et alii respondent; et incipit Antiphonas ad matutinas Laudes. Quo finito, basilicarii cantant versum ante altare. Primicerius nuntiat pontifici Antiphonam ad *Benedictus Dominus Deus Israel*. Episcopus repræsentat librum pontifici, sibi datum a subdiacono regionario; pontifex dicit Orationem, diaconus dicit *Benedicamus, Domino*. Missa a pontifice celebratur et dicitur *Gloria in excelsis Deo*, et fit laus a diaconis, et subdiaconis, et notariis; et coronatur a sancto Petro **124** per mediam civitatem usque ad palatium cum omnibus ordinibus, sicut mos est. A festivitate sancti Nicolai usque ad feriam ante Natalem Domini cantatur hæ Antiphonæ ad Matutinum, O *Sapientia* ad *Benedictus*, et cæteræ omnes in quatuor temporibus.

10. Feria quarta statio ad sanctam Mariam Majorem. Fit Collecta ad sanctum Petrum ad Vincula in Eudoxia. Primicerius cum schola, et subdiaconi regionarii et acolythi cum cruce [c] stationali sancti Petri, levant inde crucem cum collecta Processionali, cantando usque ad sanctam Mariam Majorem Ibi Dominus papa præparatus cantat Missam more quadragesimali, et ibi nuntiat quem ordinare disponit hoc modo: *Auxiliante Domino et salvatore nostro Jesu Christo elegimus hunc diaconum in presbyteratum. Si quis habet contra eum pro Deo, cum fiducia exeat, et dicat. Verumtamen memor sit conditionis suæ.*

11. Sexta feria statio ad sanctos apostolos cum processione.

12. Sabbato statio ad sanctum Petrum, ubi debet ordinatio fieri a pontifice, et celebrare Missam. Dum vero cantatur officium celeberrime a schola, et hymnus trium puerorum, *Benedicite omnia opera Domini Domino*, descendit pontifex ab altari, et vadit ad sanctum Andream. Ibi facit consecrationem. Facta consecratione, revertitur ad altare, quia ad hoc altare nulla consecratio debet fieri, nisi de Romano pontifice. Et sic in omnibus quatuor temporibus debet fieri.

[a] Hic distinctio manifesta inter vigilias et Matutinum, quod duplex officium in Dominica 3 Adventus ad sanctum Petrum dicebatur. Aliquid hic videtur desse ad significandum diem.

[b] Ita cancellum appellant, eum ad modum quo Græci στήθια vocant columellas ordine dispositas, ac superiori epistilio junctas, ut ex Goaro in Cedrenum observat doctissimus Cangius.

[c] Crux stationalis, quæ solita deferri ad stationes, quæ solebat reponi super altare, inferius, num. 29.

13. Dominica de *Canite tuba* legitur de Joel propheta, *Canite tuba in Sion*, et de sermone, et Epistola, et de homilia. Cum venerint autem feriales Antiphonæ, omnes per ordinem cantentur ad Matutinum. Ad vesperum omnes Psalmi cantentur sub prima Antiphona. Ad *Magnificat* cantetur propria Antiphona.

14. In vigilia Natalis Domini ad Matutinum Invitatorium *Christus adveniet nobis, venite adoremus*. Ant. *Dominus dixit ad me* ; Psalmus. *Quare fremuerunt gentes* Antiph. *In sole posuit tabernaculum;* Psalmus *Cœli enarrant* Antiph. *Elevamini portæ æternales ;* Psalmus. *Domini est terra*. Versus *Hodie scietis quia veniet Dominus*, et quinque lectiones, et quinque **125** Responsoria. Quarta lectio sermo sancti Augustini, *Vos, inquam convenio, o Judæi*. In quarta cantantur sibyllini versus *Judicii signum, tellus sudore madescit*. Quinta de homilia. Eo die non dicitur *Te Deum laudamus*, sed tantum *Deus in adjutorium meum intende*, cum Antiphonis vigiliæ, et Psalmus *Dominus regnavit*, cum aliis Psalmis. Prima cum Antiphona vigiliæ, et lectio *Paulus servus Jesu Christi*, cum Versu, sine *Kyrie*, tantum dicatur Oratio diei. Tertia, Sexta et Nona cum suis Antiphonis. Non prostrati, sed tantum stando dicantur Orationes. Isto die statio ad sanctam Mariam Majorem, ubi dominus papa debet Missam cantare cum scholis clericorum et familia palatii ; et episcopus Albanensis debet facere cœnam optimam toti curiæ, et debet mittere ad curiam duo optima busta porcorum. Ad Vesperas et ad vigiliam debet ibi remanere pontifex per totam noctem.

15. In prima vigilia legunt canonici ecclesiæ tres lectiones de Isaia propheta, et cantant tria Responsoria. *Primo tempore alleviata est terra Zabulon*, et *Consolamini*, et *Consurge* ; et ita fit officium per cardinales et episcopos et cantores, sicut nocturnalibus stationibus sancti Petri, In secunda vigilia de sermonibus. In tertia de eisdem sermonibus, et de homilia. Et ad præsepium debet cantare Missam, et dicere *Gloria in excelsis Deo*, et unam Orationem tantum, et *Credo in unum Deum*. Primicerius cum schola officiat Missam ; qua peracta, primicerius revertitur ad chorum, cantando *Ecce Maria genuit nobis Salvatorem*, cum Psalmis et Antiphona, sicut in Antiphonario scriptum est. Finitis isto [modo] matutinis Laudibus cum Oratione, incipit pontifex [a] Matutinum, Schola dicit Invitatorium, et eo ordine fit Matutinum, sicut vigiliæ fuerunt.

16. Mane dicit Missam ad sanctam Anastasiam ; qua finita, descendit cum Processione per viam juxta porticum Gallatorum ante templum Sibyllæ, et inter templum Ciceronis et porticum Cimorum [*Al.*, Çrinorum] ; et progrediens inter basilicam Jovis et arcum Flamineum, deinde vadit juxta porticum Severinum ; et transiens ante templum Craticulæ, et ante insulam **126** Milicenam et draconiorum, et sic sinistra manu descendit ad majorem viam Arenulæ, transiens per theatrum Antonini, et per palatium Cromatii, ubi fuit Holomitreum [*Al.*, Oloritreum], et sub arcu Gratiani Theodosii et Valentiniani imperatorum ; et intrans per pontem Adriani ante templum ejus, et juxta obeliscum Neronis, et ante memoriam Romuli, et per porticum ascendens in Vaticanum ad basilicam sancti Petri, ubi est statio, et ibi honorifice cantatur Missa cum omnibus ordinibus palatii, sicut decet ; et debet ibi accipere coronam in capite suo, et per mediam urbem cum Processione redire ad palatium, perficere festum coronæ.

17. Sed propter parvitatem diei et difficultatem viæ, facit stationem ad sanctam Mariam Majorem, et vadit in secretarium. Cubicularii custodiunt secretarium. Prior episcopus servit de libro archidiaconus de Evangelio, subdiaconus regionarius prior de mappula, prior basilicarius de epistola, primicerius et schola de cantu ; et sic sustentatus a duobus diaconis, archidiaconus sine socio solus procedit ante pontificem, et sic intrat in Processione ; omnis ordo in suo loco, bini et bini procedunt, acolythi cum candelabris, et crux domini pontificis ante Processionem. In introitu ecclesiæ cubicularii alte portant mappulam super caput pontificis. Cum autem intrat presbyterium, mansionarius ecclesiæ porrigit ei arundinem cum cereo accenso. Tunc pontifex accipit eam, et ponit ignem in stupa posita super capita columnarum ad figuram finis mundi per ignem. In medio presbyterii progrediens sistit iter. Primicerius deponit mitram de capite suo, et osculatur dextram scapulam pontificis, et pontifex benedicit eum. Cumque venerit ante altare, cubicularii offerunt [b] mappulam super caput pontificis ; ipse vero pontifex dat pacem priori episcopo, qui ei serviturus est ; deinde duobus cardinalibus ; priori et secundo.

18. Ascendens cum primo ab altare, facit confessionem, osculatur Evangelium, quod subdiaconus tenet ante eum, et intrat ad altare ; et inclinato capite dicit Orationem ; qua peracta, osculatur altare, et erigit se dans pacem archidiacono et omnibus diaconibus. Acolythus repræsentat thuribulum et capsam cum incenso archidiacono, qui lecturus est Evangelium. **127** Pontifex autem accipit capsam, et ponit incensum in thuribulum, et incensat altare, et archidiaconus retinet planetam ne impediatur. Posito incenso, ascendit ad sedem, et cardinales descendunt ad chorum in locis suis, et episcopi in dexteram in locis suis juxta pontificem. Interim paraphonista cum schola cantat Introitum, et *Kyrie*

[a] Observa hic distingui Vigilias a Matutino, licet idem sit officium, quod illa summa nocte divisis nocturnis, quasi totidem vigiliis, hæ mane celebrarentur. Vide num. 60 et 63, infra Amalarius hanc distinctionem designat in Antiphonarii cap. 15. *Reperi*, inquit, *in Romano Antiphonario duo officia nocturnalia in una eademque nocte posita*, scilicet in Nativitate.

[b] Infra, num. 40, *cum linteo extenso super caput ejus*. Hinc *mappullarii* dicti, quibus id muneris concessum est, de quibus in sequenti libello Cencii.

eleison. Pontifex incipit *Gloria in excelsis Deo*, et schola respondet *Et in terra pax hominibus bonæ voluntatis*, usque in finem. Et pontifex dicit *Pax vobis*, schola respondet non in illa voce, sed alta, *Et cum spiritu tuo* ; et dicitur una Oratio.

19. Interea archidiaconus cum diaconibus et subdiaconibus in filo stantibus ad dexteram juxta altare, et notarii jusum [*id est*, deorsum] in choro pluvialibus induti stantes, archidiaconus alta voce cum omnibus dicit : *Exaudi, Christe*. Respondent notarii : *Domino nostro* [a] *Innocentio, a Deo decreto summo pontifici et universali papæ, vita*. Tribus vicibus dicit archidiaconus cum suis ; tribus vicibus respondent notarii. *Sancta Maria*, dicit archidiaconus ; respondent notarii, *Tu illum adjuva. Sancta Maria*, respondent similiter de unoquoque choro tribus, sanctos (*sic*) duabus vicibus. In fine *Kyrie* tribus vicibus archidiaconus cum diaconibus et subdiaconibus, et accipiunt tres sol. pro laude.

20. Prior subdiaconus Latinus, et subdiaconus Græcus portant libros ante pectus suum cum duobus subdiaconis, et uno acolytho camiso induto, antecedente eum oblationario [*Al.* blacionario] in manu faciendo viam. Duo cantores, prior et secundus, isto die et die sanctæ Paschæ descendunt in ambonem, et acolythus stat ante in ambone. Finitæ laude subdiaconus Latinus legit Epistolam Latinam, deinde subdiaconus Græcus legit Epistolam Græcam. Redeunt ad altare gratias habentes, et osculantur pedes pontificis. Cantores vero incipiunt Gradale, et *Alleluia*, et primicerius cum schola Responsorium. Archidiaconus et diaconus Græcus ferentes librum ante pectora sua cum quatuor subdiaconis, acolythi ferentes candelabra ante eos manent cum candelabris accensis ante pulpitum, illi vero legunt Evangelia. Descendentes portant Evangelia obviam pontifici ; et pontifex osculatur ea, ascendit in pulpitum, et prædicat Evangelium. Ad finem vero facit confessionem, **128** benedicit, et redit ad sedem, et dicit *Credo in unum Deum*. Basilicarii respondent et cantant. Primicerius cum schola cantant Offerenda. Tunc VII cardinales ascendunt ad altare cum libris, tres ex una parte, et quatuor ex alia parte, et Pontifex a diacono sustentatus intrat ad altare in Canonem ad sacrificandum Hostiam cum cardinale, Perfecta Præfatione basilicarii cantant *Sanctus, Sanctus, Sanctus*, etc.

21. Finita Missa, pontifex ab archidiacono coronatus ascendit equum, et procedit cum Processione ad palatium hoc modo. Post eum præfectus indutus manto pretioso, et calceatus zancha una aurea, altera rubea ; circa eum judices pluvialibus induti ante Pontificem, archidiaconus et diaconus cum primicerio bini et bini, deinde subdiaconi : ante quos cardinales ; ante cardinales cantando ante eos notarii ; ante notarios episcopi ; ante episcopos crux domini papæ ; ante crucem milites draconarii, portantes XII vexilla, quæ bandora vocantur ; et equus domini papæ ornatus, sed vacuus ; dirungarii circa Processionem ; duo Præfecti navales, qui dicuntur dilungarii [*Al.*, dirungarii], cum baculis in manibus, pluvialibus induti ; majorentes vero mantellis sericis et baculis, qui vocantur schola stimulati, custodientes Processionem, ne aliquis se intromittat.

22. Cum autem venit pontifex ad basilicam Zachariæ papæ, antequam descendat, descendunt cardinales ad faciendum laudes. Tunc prior cardinalis sancti Laurentii foris muros, deposita mitra, dicit : *Jube, domne, benedicere*. Pontifex benedicit eum. Qui alta voce dicit : *Summo et egregio, ac ter beatissimo papæ Innocentio vita*. Respondent cardinales omnes : *Deus conservet eum*, tribus vicibus *Salvator mundi*. Cardinales respondent : *Tu illum adjuva*, et vicibus tribus. *Sancta Maria, tu illum adjuva*, per omnem chorum sanctorum tres sanctos. In fine, *Omnes sancti adjuvate illum*, tribus vicibus. *Kyrie* tribus vicibus. Et pro laude accipiunt tres solid. Judices vero se repræsentant, et dicit primicerius, *Jube, domne, benedicere*. Pontifex benedicit eum, et alta voce dicit *Hunc diem*. Respondent judices : *Multos annos*, tribus vicibus. *Tempora bona habeas*. Respondent judices : *Tempora bona habeamus omnes*. Tunc dominus pontifex descendit de equo ; primicerius defensorum et secundicerius suscipiunt eum per manus, et **129** ducunt usque in cameram. Ibi dat presbyterium omnibus ordinibus. Isto vero die Natalis Domini et die sanctæ Paschæ dat omnibus prioribus [b] manum, id est presbyterium duplum : præfecto scilicet XX solid. dominus papa et manum ; primicerio judicum IV solid. et manum ; unicuique judicum IV solid. ; priori episcopo IV solid. et manum ; unicuique episcoporum [III solid.] ; IV solid. priori cardinali et manum, unicuique card. III solid. ; archid. III solid. et manum ; unicuique diaconorum III solid. : primicerio cantorum III solid. et manum ; secundicerio cantorum II solid. ; priori basilicario II solid. et VIII den. pro honorantia : unicuique cantori II solid. ; priori basilicario II solid. et manum ; unicuique subdiacono II solid. ; priori regionario II solid. et manum, unicuique eorum II solid. ; unicuique acolytho II solid duobus dilungariis VIII solid. ; scrinariis X solid. ; majorentibus V solid. ; draconariis V solid. ; et aliis ordinibus, sicut mos est.

23. Dato presbyterio, intrant ad mensam præparatam. Episcopi et cardinales sedent in dextra parte ; archidiaconus, et diaconus, et primicerius, et prior basilicarius, et prior regionarius in sinistra ; omnis ordo in suo loco. Ostiarius ponit lectorium cum libro homiliarum in medium, Circa medium convivium ex præcepto archidiaconi surgit diaconus, et legit lectionem ipse vero archidiaconus imponit finem. Tunc pontifex [c] mandat acolythum, ut sur-

[a] Quippe hic liber scriptus est vivente ac sedente pontifice Innocentio secundo, cui hæ laudes aptantur.

[b] Hinc vulgatum manciæ vocabulum pro dono clientibus facto profluxisse existimo.

[c] Id est mittit, modo Italis hodie quoque familiari.

gant cantores, et cantent [a] Sequentiam modulatis vocibus, qui surgentes faciunt imperata. Finita Sequentia, vadunt et osculantur pedes pontificis, et accipiunt a sacellario unum byzantium, et dominus papa dat eis coppam plenam potione ex [b] ore suo, et bibunt. Finito convivio, omnes redeunt ad domos suas, cardinales mitti solent ad propria

24. In festivitate sancti Stephani tres lectiones de Actibus apostolorum, *Stephanus autem plenus gratia et fortitudine*, et tres de sermone sancti Stephani, cum suis Antiphonis, et Responsoriis. In tertio nocturno de Natali Domini, cum III Psalmis, Versu, et lectionibus, et suis Antiphonis. Matutinæ **130** Laudes de sancto Stephano. Finita Oratione sancti Stephani dicitur Antiphona : *Virgo hodie fidelis*, cum Oratione de Natali. Tertia, Sexta et Nona de sancto Stephano ; Vesperæ vero de Natali Domini ; Antiphona et Oratio de sancto Stephano et sancto Joanne, et aliarum festivitatum similiter. Summo mane dominus pontifex egrediens a palatio coronatus, cum Processione honorifice vadit ad sanctum Stephanum, ubi est statio. Ibi cantant Missam, sicut in Natali Domini, cum laude qua finita, rediens ad palatium coronatus, acceptis laudibus a cardinalibus et judicibus, et dato presbyterio sive manibus et convivio celebrato, sicut supra scriptum est, sic omnes recedunt.

25. In festivitate sancti Joannis evangelistæ tres lectiones de Apocalysi, et tres de sermone sancti Joannis, cum suis Antiphonis, Psalmis et Responsoriis. Quidam volunt ejus passionem legere. In tertio nocturno Antiphonæ et tres Psalmi, et tres lectiones de Natali, cum suis Responsoriis. Matutinæ Laudes de sancto Joanne, et commemoratio, sicut supra, prima de sancto Joanne ; Oratio de Natali.

26. In natali Innocentium ad Matutinum tres lectiones de Apocalypsi, et tres de sermone. In tertio nocturno revertitur ad Natale Domini. Non cantatur *Te Deum*, sed incipiunt matutinæ Laudes. Prima cantatur, sicut supra. Ad Missam non cantatur *Gloria in excelsis Deo*, nec *All.*, nisi venerit in Dominica, sed omne officium est quadragesimale. Isto die Romani non comedunt carnem, nec sagimen, nisi venerit in dominico die.

27. In vigilia Epiphaniæ, officium Natalis Domini. In Epiphania statio ad sanctum Petrum, ubi dominus papa cum tota curia cantat Versus, sicut in Dominica de *Gaudete*, ea die qua superius notatum est. Nocte vero media surgit, et omnes ordines cum eo congregantur ad altare sancti Leonis ; ibique cum Processione, sicut prælibatum est, incensando altaria usque ad corpus, ubi facit vigilias, trium lectionum, quibus peractis, ascendit ad altare majus, et incensat. Descendit ad pectorale, et omnes ordines in suo loco. Annuit primicerio, ut incipiat vigilias. Ille autem incipit Antiph. *Afferte Domino filii Dei*, etc. Tunc leguntur tres lectiones de propheta : *Surge, illuminare Jerusalem* et aliæ lectiones de sermone, præter nonam lectionem homiliæ, quæ est domini papæ, **131** eo ordine, quo in Dominica de *Gaudete*. Missam vero honorifice cum laudibus debet cantare, et accipere coronam, et coronatus redire ad palatium, et agere sicut in aliis coronis. Infra Octavas ad Matutinum quotidie tres psalmi et tres lectiones de sermone cum suis Antiphonis et Responsoriis, excepta Dominica quoniam fiunt novem lectiones. Post Octavas leguntur Epistolæ Pauli. Quidam legunt de expositione psalterii.

28. Dominica prima post Octavas Epiphaniæ leguntur Epistolæ Pauli, et ponitur historia de Psalmista : *Qui meditabitur in lege Domini*, usque in Septuagesimam. In primo et secundo nocturno Matutini cantantur Antiphonæ de eisdem Psalmis : *Servite Domino in timore*, etc. In tertio nocturno in loco Antiphonarum cantatur *Allel.* Ad matutinas Laudes cantatur *Allel.* in tono *Lux orta est super nos*, et cæterarum Antiphonarum, sicut in Antiphonario continetur. Ad Primam, ad Tertiam, Sextam et Nonam cantatur *Alleluia*. Vesperum de Psalmista. In omnibus ex prædictis Dominicis totius anni ita cantatur ad prælibatas Horas, exceptis Dominicis a Septuagesima usque in Octavas Pentecostes, et ab Adventu Domini usque in Octavas Epiphaniæ, necnon in festivitatibus Dominicarum. In feriis autem, si non est festivitas, cantatur ad Primam antiphona hæc : *Benedictus es, Domine, doce me justificationes tuas* ; ad Tertiam antiphona *Inclina cor meum, Deus, in testimonia tua* ; ad Sextam *Domine, vivifica me secundum verbum tuum* ; ad Nonam *Aspice in me, Domine, et miserere mei.*

29. In Purificatione beatæ Mariæ leguntur sermones ejusdem festivitatis. Mane statio ad sanctam Mariam Majorem. Exeunt XVIII [c] imagines a diaconis, et cum clericis et populo veniunt ad sanctum Adrianum, ubi fit Collecta. Sed dominus pontifex descendit ad sanctam Martinam cum episcopis, et cardinalibus, et cæteris scholis. Ibi cum omnibus induitur. Quidam cardinales benedicunt cereos adductos a curia et cubiculariis. Pontifex egreditur inde, et ascendit sedem ante ecclesiam, quos ita expendit. Prius dat episcopis, deinde cardinalibus, postea diaconibus, et aliis ordinibus, et populo. Deinde vadit ad sanctum Adrianum, ubi est crux stationalis. Archidiaconus annuit ut cantet schola. Primicerius incipit, et cantat *Exsurge, Domine, adjuva nos*. Finita Antiphona, pontifex **132** dicit *Oremus*, diaconus *Flectamus genua* ; alius [d] diaconus dicit *Levate*, et pontifex dicit orationem. Diaconus dicit *Procedamus cum pace*. Schola respondet *In nomine Christi*. Tunc subdiaconus regionarius levat crucem stationalem de altari, plane portans eam in manibus usque ad ecclesiam. Cum autem venit foras, levat eam sursum, quam fert ante pontificem in Processione usque ad sanctam Mariam Majorem. Primicerius in manu læva retro regendo pallium pontificis cum cantoribus cantat Antiphona *Adorna thalamum*

[a] Sequentia hæc erat illa quæ incipit a voce *Lætabundus*, ex Cæremoniali Urbani VI.

[b] Hæret etiam nunc hic loquendi modus apud nos, *du vin de sa bouche.*

[c] De his imaginibus infra, num. 33.

[d] Non alius, sed idem qui dixerat *Flectamus genua*, primis illis temporibus subdebat *Levate*, ut superius vidimus.

tuum, Sion. Pontifex cum aliis dicit psalmos; et sic procedens discalceatus ante arcum Nervæ, intrat per forum Trajani; et exiens arcum Aureæ in porticu absidata ascendit per directum (*Al.*, domum) juxta Eudoxiam, et transiens per silicem [a] domum Orphei, ascendit per titulum sanctæ Praxedis usque ad sanctam Mariam Majorem; ibique finita Antiphona a schola, subdiaconus regionarius more solito portat crucem ad altare, et facit Litaniam, respondente schola cum acolythis. Et dominus papa cantat Missam sed non cantatur *Kyrie, eleison* propter litaniam.

30. Sabbato Septuagesimæ ad Vesperum tacetur *Alleluia*, et dicitur *Laus tibi, Domine.* Sub una Antiphona *Voca operarios* omnes Psalmi cantantur. Finitis Vesperis, apud sanctum Petrum legitur Pentateuchus in tribus lectionibus usque ad Matutinum. Ad Matutinum ponitur Genesis, unde leguntur sex lectiones: *In principio Deus creavit cælum et terram*; septima et octava de expositione Epistolæ, nona de homilia. Deinceps tacetur *Te Deum*, et *Gloria in Excelsis Deo*, nisi fuerit festivitas novem lectionum. Ad matutinas Laudes omnes Antiphonæ per ordinem cantentur. Ad Missam non dicatur *Gloria in excelsis Deo*, sed Gradale et Tractus infra hebdomadam legitur de Levitico usque in tertiam feriam Quadragesimæ. Ista Dominica Septuagesimæ statio est ad sanctum Laurentium foris muros, ubi dominus pontifex debet cantare Missam, et in prædicatione tractare de Introitibus ipsius Dominicæ et futurarum Dominicarum. *Circumdederunt me gemitus mortis* dicit peccator, et in tanta afflictione positus clamat: *Exsurge, quare obdormis, Domine?* et cum ulterius non **133** possit pati tantum dolorem dicit: *Esto mihi. Domine, in protectorem.* Jam vero ipse confidens de misericordia Dei, dicit: *Miserere mei secundum magnam misericordiam tuam.* Dominus autem, tantis lamentationibus pulsatus dicit: *Invocavit me, et ego exaudiam eum.* Sed peccator, cognitu Dei misericordia respirans, dicit: *Dominus illuminatio mea et salus mea, quem timebo? oculi mei semper ad Dominum, quoniam ipse evellet de laqueo pedes meos.* Et hunc Tractum debet jungere cum Evangelio.

31. Dominica Sexagesimæ legitur de Noe, in Quinquagesima de Abraham, in Quadragesima de sermonibus, in tertia Dominica de Jacob et Esau, in quarta de Joseph, in quinta de Moyse. In cathedra sancti Petri legitur sicut in die Natalis ejus; tamen ad Vesperas et matutinas Laudes canitur *Ecce sacerdos magnus.* Statio in ejus basilica. Dominus papa debet sedere in [b] cathedra ad Missam.

32. In Annuntiatione beatæ Mariæ virginis, ad Vesperas Antiphona, *Missus est angelus Gabriel*; Psalmus, *Dixit Dominus.* Antiphona, *Ave, Maria*; Psalmus, *Laudate, pueri*, Antiphona, *Ne timeas*; Psalmus, *Lætatus sum.* Antiphona, *Dabit ei Dominus*; Psalmus, *Nisi Dominus*; Antiphona, *Ecce ancilla*; Psalmus, *Lauda, Jerusalem.* Versus, *Ave Maria.* In Evangelio, *Spiritus sanctus in te descendet*; Psalmus, *Magnificat.* Ad matutinum, *Regem virginum*, cum suo *Venite.* In primo nocturno Antiphona, *Missus est Gabriel*; Psalmus, *Domine Dominus noster.* Antiphona, *Ave, Maria*; Psalmus. *Cæli enarrant.* Antiphona, *Ne timeas, Maria*; Psalmus, *Domini est terra et plenitudo ejus.* Versus, *Ave, Maria.* In secundo nocturno Antiph., *Angelus Domini annuntiavit*; Psalmus, *Eructavit.* Antiphona, *Antequam convenirent*; Psalmus *Domine Dominus noster.* Antiphona, *Dabit ei Dominus Deus*, Psalmus, *Fundamenta.* Versus, *Benedicta tu in mulieribus.* In tertio nocturno Antiph., *Ecce ancilla Domini*; Psalmus, *Cantate Domino*, primo. Antiphona, *Beata es, Maria*; Psalmus, *Dominus regnavit.* Antiph. *Beatam me dicent omnes*; Psalmus, *Cantate*, secundo. Versus, *Ecce ancilla Domini.* Hæc sunt Responsoria: *Missus est Gabriel, Antequam veniant, Suscipe verbum, Ecce virgo, Salvatorem exspectamus, Lætentur cæli, Orietur stella, Beatam me dicent.* **134** Legitur de sermone et homilia sancti Ambrosii.

33. Mane fit Collecta ad sanctum Adrianum, ubi dominus papa convenit cum omnibus ordinibus palatii, et expensis cereis benedictis, cum XVIII imaginibus diaconorum discalceati pergunt processionaliter ad sanctam Mariam Majorem, sicut dictum est in Purificatione; et ibi cantat Missam et Vesperas, sicut in vigilia dictum est.

34. Quarta feria, initii Quadragesimæ, statio ad sanctam Sabinam; et Collecta ad sanctam Anastasiam, quo dominus papa cum tota curia venit; ibique indutus ipse et omnes alii ordines ascendunt ad altare, ibi dominus pontifex dat cinerem, et primicerius cum schola cantat Antiphonam, *Exaudi nos, Domine.* Facta collecta, pontifex discalceatus, et omnes alii cum Processione pergunt ad sanctam Sabinam. Primicerius cum schola retro cantando *Immutemur habitu.* Cum venerit ad ecclesiam, subdiaconus regionarius, deposita cruce cum litania vadit ad altare, respondentibus schola et acolythis, ubi dominus pontifex cantat Missam sine *Kyrie*, propter [c] litaniam. Ante Communionem vero stat subdiaconus regionarius juxta altare, dicens alta voce: *Crastina die veniente statio erit in ecclesia sancti Georgii martyris ad Velum aureum.* Respondet schola *Deo gratias.* Et sic postea primicerius cantat communionem. Finita Missa, acolythus debet tollere [d] papyrum, et intingere in oleo candelæ, et diligenter extergere, et portare ad palatium ante pontificem dicens: *Jube, domne, benedicere.* Pontifex benedicit. Ille vero dicit: *Hodie fuit statio ad sanctam Sabinam, quæ salutat te.* Pontifex respondet *Deo gratias.* Acolythus repræsentat ei papyrum, qui osculatur eum pro devotione Sanctæ, et dat eum cubiculario. Cubicularius reponit, et diligenter observat usque ad mortem pontificis. Et sic

[a] Additur infra, num. 52, *ubi cecidit Simon Magus.* Id est in ipsa cathedra sancti Petri, quam hodie quoque basilica Vaticana asservat.

[b] Id est propterea quod dictum sit *Kyrie eleison* in præmissa litania, infra, num. 35.

[c] Sic appellabant veteres ellychnium in lucernis et cereis adhibitum. Adi Glossarium Cangianum ad vocem *Papyrus.*

fit in omnibus stationibus. Ad mortem facit ex eis pulvillum, et ponit sub capite ejus in sepulcro.

35. Quando efficitur Collecta, ad Missam non cantatur *Kyrie*, quia regionarius dixit in litania. Et per totam Quadragesimam reiteratur Gradale infra hebdomadam, nisi fuerit aliquis tractus. Collecta fit secunda feria, quarta et sexta, **135** et Sabbato per totam Quadragesimam ; et in quator temporibus totius anni, et in quinta feria ad sanctam Mariam trans Tiberim, et ad sanctum Apollinarem.

36. Dominica *Lætare, Jerusalem*, statio ad Jerusalem in palatio Sessoriano, ubi dominus pontifex honorifice cantat Missam, habens in manu sua [a] rosam de auro cum musco. dost Evangelium ascendit pulpitum, et prædicat de flore, et rubore rosæ, et odore, ostendens eam populo. Deinde tractat de Evangelio. Factis laudibus, et finita Missa, ibi accipit coronam, et coronatus cum Processione, sicut mos est, redit ad palatium. Longe ante descensum pontificis descendit præfectus et pedester adextrat eum usque ad locum ubi pontifex descensurus est; ibidat ei rosam, et præfectus osculatur pedes ejus. Acceptis laudibus, et celebrata corona, sicut mos est omnes redeunt ad propria.

37. Dominica de Passione ponitur Jeremias propheta. Tres lectiones de eodem propheta, tres de sermone, septima et octava de expositione [b] Epistolæ, nona de homilia, et aliud officium [c] totum sicut scriptum est. Ab isto die usque in Sabbato sancto in nullo Responsorio, et in nullo *Venite*, et Introitu cantatur *Gloria Patri*.

38. Dominica in Palmis, ad Matutinum, tres lectiones de Jeremia, tres de sermone Passionis; duæ de Epistola, nona Evangelium passionis. Matutinæ Laudes cum suis Antiphonis, sicut in Antiphonario continetur ; reliquum officium sicut Ecclesia consuevit. Mane statio ad Lateranum, ubi palmæ sunt ab acolythis collectæ in basilica sancti Silvestri, de quibus dant acolythi [*Al.*, datur acolythis] basilicæ sancti Petri, et accipiunt de altare VIII [*Al.*, II] solidos. Palmas autem prædictæ basilicæ sancti Silvestri unus de cardinalibus sancti Laurentii basilicæ in palatio benedixit, quas ostiarii portant in basilicam Leonianam ad pontificem. Indutis omnibus ordinibus palatii, pontifex expendit palmas. Postea exit inde cum processione ; primicerius cum schola cantando *Pueri Hebræorum*, et alias Antiphonas usque ante ostium ecclesiæ sancti Salvatoris : ibique super gradus posito subsellio pontifex sedet. Primicerius cum schola incipit *Cloria, laus et honor*. Prior basilicarius ad clausum ostium **136** cum subdiaconibus stans respondet, et cantat Versus *Cuipuerile decus*. Ad omnes duos versus respondet schola, et dicit *Gloria, laus et honor*. Quibus finitis, aperto ostio intrant ecclesiam cantando : *Ingrediente Domino*. In secretario pontifex induitur, et intrat ad Missam sine mappula. Primicerius cantat Introitum sine *Gloria Patri*. Diaconus dicit Evangelium hoc modo: *Dominus vobiscum*. Respondet schola et dicit : *Et cum spiritu tuo*. Et dicit : *Passio Domini nostri Jesu Christi secundum Matthæum*. Respondet schola *Gloria tibi, Domine*. Et postea legitur Evangelium, et non prædicatur. In quarta vero feria et sexta solummodo cum pronuntiatione legitur Evangelium passionis sine salutatione, et sine responsione.

39. In cœna Domini usque in Sabbato sancto : *Deus, in adjutorium meum intende* non dicitur, nec Invitatorium, nec *Gloria Patri* in Psalmis ; sed incipit *Zelus domus tuæ*, sicut in Antiphonario continetur. Nec presbyter dicit *Oremus*; lector non petit Benedictionem ; quando finit non dicit *Tu autem, Domine*, sed ex verbis lectionis jubetur facere finem. Lectiones leguntur novem, tres de lamentatione Jeremiæ prophetæ, aliæ de expositione Evangelii : novem psalmi et octo responsoria. Sequitur Matutinum cum suis Antiphonis et Psalmis; quo completo non dicitur *Kyrie*, sed cantatur *Christus factus est pro nobis obediens usque ad mortem*, et tacendo recedunt. In Parasceve protendunt *Mortem autem crucis*; in Sabbato, similiter, *Propter quod et Deus exaltavit illum et dedit illi nomen quod est super omne nomen*.

40. Ad Missam descendit summus pontifex in secretarium. Præparatis ampullis plenis oleo, miscitat balsamum cum oleo. Deinde se induit cum omnibus aliis, et habet septem candelabra ante se accensa, et cum processione procedit ad altare cum linteo extenso super caput ejus. Prtmicerius osculatur scapulam pontificis, et cantat Introitum cum *Gloria Patri* et *Kyrie*. Pontifex incipit : *Gloria in excelsis Deo*. Primicerius cum schola respondet. Qua finita, pontifex unam tantum Orationem dicit. Subdiaconus legit Epistolam in ambone. Duo cantores incipiunt Gradale : *Christus factus est pro nobis obediens*. Primicerius cum schola respondet, et illi duo cantores reiterant Gradale. Diaconus legit Evangelium. Eo die, **137** dum dominus pontifex prædicat cardinales levant [e] mensam de altari, et denudant altare, et ponunt eam in securo loco. Peracta prædicatione, facit remissionem, populo benedicit, et descendit ad sedem, ubi nuntiat *Credo in unum Deum*. Offerenda non dicitur, sed solus pontifex intrat ad altare ad sacrificium, de quo sacrificio servat pro alio die Parasceve. Sanctificat chrisma et oleum, sicut in Ordine episcopali dictum est. Primicerius cum schola cantat *Agnus Dei*, tribus vicibus, *Miserere nobis*, et dicit Communionem *Dominus Jesus postquam cœnavit cum discipulis suis*.

41. Finita Missa, domnus pontifex ita indutus redit in palatium in basilica sancti Laurentii, ibique exspoliat se usque ad dalmaticam ; et posita pelle

[a] De hac rosa videsis observata in Glossario Cangiano.

[b] Forsan Epistolæ ad Hebræos ex cap. XI : *Christus assistens pontifex*, etc.

[c] Nimirum Laudes matutinæ, et aliæ Horæ diurnæ.

[d] Omittur hoc tempore.

[e] Quid sit *levare mensam de altari*, de quo etiam mentio in sequenti libro Cencii, num. 19, patet ex præcedente decimo Ordine Romano, num. 7.

[a] ad collum ejus sedet. Cubicularii ponunt concham ante eum, et linteum mundum. Duodecim subdiaconi manent extra basilicam ; duo ostiarii accipiunt priorem in ulnis, et portant eum ante pontificem. Pontifex vero aqua calida lavat pedes ejus, et tergit linteo ; osculatur eos et dat ei v [*Al.* II] solid. ; sic facit unicuique eorum duodecim. Interim primicerius cum cantoribus et cardinalibus et diaconibus cantant Vesperum. Quo finito, cantant *Dominus Jesus postquam cœnavit*, et dominus papa dat unicuique episcopo IV solid., unicuique cardinali III solid., primicerio III solid., unicuique cantori II solid. Quibus finitis, vadunt ad cœnam in basilicam Theodori, quæ est Panetaria, ubi fit continua lectio a subdiacono. Perfecta cœna, redit in cameram ubi se exspoliat.

42. In Parasceve episcopus hebdomadarius facit officium in basilica Salvatoris. Dominus papa descendens de palatio, ibi post altare cum aliis ordinibus se induit et discalceatus pergit cum Processione, et omnes cum eo, cantando Psalterium, usque ad sanctam crucem. Quidam cardinalis honorifice portat corpus Domini præteriti diei conservatum in [b] capsula corporalium, subdiaconus regionarius ferens ad pectus crucem stationalem coopertam. Cum venit ad ecclesiam prædictæ basilicæ pontifex lotis pedibus, calceatus ascendit ad altare ; **138** prius orat, et postea residet. Quidam basilicarius vadit ad pulpitum, et incipit legere ; deinde omne aliud officium, sicut in libro scriptum est. Peracto *Pater noster qui es in cœlis*, accipit corpus Domini quod cardinalis adduxerat, et confirmat de [c] vino misso in calice. Finito officio, ita induti redeunt eadem Processione sicut prius, tamen calceati, usque ad palatium, cantando residuos Psalmos. In camera dominus papa se exspoliat, alii autem exspoliati recedunt.

43. In sabbato sancto, mane surgit archidiaconus, et miscitat oleum et chrisma annotinum in cera munda. Acolythus conficit eam et colat, et facit ex ea in simulitudinem agnorum, quos Dominus pontifex expendit in Sabbato de Albis. Ad sextam Sabbati sancti efficitur novus ignis, et cereus benedicitur ; et leguntur duodecim lectiones Latine, et duodecim Græce, et cantantur tria cantica, *Cantemus Domino gloriose*, *Vinea facta est*, *Attende cœlum*. Finito hoc officio, dominus pontifex descendit ad fontem cum diaconis et subdiaconis regionariis, cantando litaniam. Primicerius cum schola cantando *Sicut cervus*, usque in porticum sancti Venantii ; ibi præparato facistorio [*Al.*, faldistorio], pontifex sedet. Cardinales autem qui remanserunt in choro, exeunt per posterulam post absidem, et intrant per porticum sancti Joannis, et vadunt in ecclesiam sancti Venantii. Tunc archidiaconus præcipit duobus ut eant ad ostium sancti Venantii. Qui obediunt, accipiut priorem cardinalium per manus, adextrantes eum usque ante pontificem, omnes cardinales sequentes eum. Prior autem inclinat se, et dicit : *Jube, domne, benedicere*. Pontifex benedicit eum. Progrediens parum, facit similiter, et benedicit. Tertia vice similiter, et benedicit eum pontifex, et dicit, *Ite, baptizate omnes gentes in nomine Patris, et Filii, et Spiritus sancti*. Cardinales vero ita induti cum [e] equitibus revertuntur ad titulos suos. Tunc pontifex intrat ad baptismum. Quo finito, redit in loco chrismali ; chrismat infantes, et lavat manus. Deinde revertitur ad altare cum litania **139** facta a subdiacono regionario. Primicerius cum cantoribus cantat *Kyrie* ; dominus pontifex incipit *Gloria in excelsis Deo*. Primicerius cum schola respondet. Ea finita, dicit Orationem ; subdiaconus legit epistolam, et pontifex nuntiat *Alleluia*. Primicerius in pulpito cantat eam, cui schola respondet. Quo cantu finito, descendit primicerius, vadens ad pontificem : osculatur pedes ejus, et debet ei donare unum optimum pluvialem. Eo die non cantatur *Credo*, nec Offerenda, nec *Agnus, Dei*, nec Communio ; sed dicitur ad Vesperas *Alleluia*, Psalmus, *Laudate Dominum omnes gentes ;* Antiphona, *Vespere autem Sabbati*, *Magnificat ;* et dicitur Oratio, et *Ite, Missa est*, cum Benedictione.

44. In die sanctæ Resurrectionis, ad Matutinum super *Venite, alleluia*. Quidam dicunt *Surrexit Dominus vere*. Tres Antiphonæ et tres psalmi, *Beatus vir. Quare fremuerunt gentes*, et *Domine quid multiplicati sunt*. In loco harum trium Antiphonarum cantatur *Alleluia*, sicut in Romano Antiphonario scriptum est. Versus *Hæc dies quam fecit Dominus* cantetur sicut gradale. Tres lectiones de Evangelio cum suis Responsoriis. Quibus finitis, cantatur *Te Deum laudamus*. Matutinæ laudes cum Antiphonis suis et Psalmis. Perfectis Antiphonis, pro versu cantatur Gradale *Hæc dies quam fecit Dominus ;* Antiphona *Surrexit Dominus de sepulcro*, Psalmus *benedictus Dominus Deus Israel* et Oratio tantum festivitatis. Prima sine Antiphona cum tribus Psalmis ; quibus peractis, cantatur Gradale *Hæc dies*, et Oratio diei.

45. Ad Missam una tantum Oratio dicitur. Isto die statio est ad sanctam Mariam Majorem. Mane surgit dominus pontifex ; vadit et intrat in basilicam sancti Laurentii. Posita ibi capella, et subsellio, prius orat ; postea induitur a diaconibus et subdiaconibus regionariis usque ad dalmaticam. Surgit et ingreditur ad Salvatorem, aperit imaginem, et osculatur pedes ejus, dicens alta voce cantando tribus vicibus, *Sur-*

[a] Sic almutia (quæ vocant) nonnulli collo circumponebant contra frigus.

[b] Observandus hic locus de capsula corporalium in quo Eucharistia a Cœna Domini in sequentem Parasceven asservabatur. Confer primum libellum Ordinis Romani initio, num. 8.

[c] Non dicit de vino consecrato ex contactu particulæ Eucharistiæ in calicem immissæ.

[d] Hæc est missio cardinalium ad baptizandum infantes in ecclesiis baptismalibus, quæ Romæ non paucæ erant ; qualis in primis ecclesia eanctæ Mariæ Majoris, de qua infra, num. 42. Vide Concium infra

[e] Id est cum equis, more quorumdam veterum.

rexit Dominus de sepulcro, qui pro nobis pependit in ligno, alleluia. Alii respondent, et redit ad subsellium. Prius dat pacem archidiacono, qui revertitur ad locum suum ; deinde secundo diacono, qui revertitur et dat pacem [a] archidiacono, et redit in filo ; sic cæteri diacones faciunt. Deinde primicerius **140** cum cantoribus accipiunt pacem ; similiter redeunt in filo ; deinde prior basilicarius cum subdiacono accipiunt pacem, et redeunt in filo ; deinde acolythi, et alii palatini ordines. Finita pace, tunc dominus pontifex induit se planeta alba, et ab isto die usque in Octavas paschæ similiter, et induit pallium et mitram. Cum eis omnibus ordinibus descendit de palatio. Præparatis equis cum albis mappulis super sellas, coronatur, et equitat cum processione ad sanctam Mariam Majorem. Cum autem venerit in Merolanam, stat notarius ibi, et alta voce dicit : *Jube, domne, benedicere.* Pontifex benedicit eum. Notarius dicit : *In ecclesia* [b] *sanctæ Mariæ in hac nocte baptizati sunt tot masculi et tot feminæ.* Pontifex respondet *Deo gratias.* Et notarius accipit a sacellario unum byzantium. Secunda feria similiter fit ad sanctum Petrum ; tertia feria similiter ad sanctum Paulum.

46. Cum autem venerit dominus pontifex ad sanctam Mariam, ubi fit statio, descendit de equo ; deponit coronam de capite, quam dat stratoribus, ut diligenter servent eam. Canonici ecclesiæ cum thuribulo et incenso, et aqua benedicta suscipiunt eum cum Processione cantando ; sed pontifex ponit incensum in thuribulo, et aspergit aquam super populum. Deinde intrat ecclesiam, et orat, et vadit ad secretarium ; ubi, paratis omnibus ordinibus, prius dat pacem priori episcopo, qui ei serviturus est, et redit in locum suum. Deinde secundo episcopo, qui rediens dat pacem priori suo, et redit in filo, et aliis similiter ; deinde cardinalibus similiter ; postea Præfecto et judicibus, delungariis quoque, id est præfectis navalibus, et majorentibus, qui dicuntur schola Stimulati, et cæteris laicis principibus. Tunc surgunt duo subdiaconi basilicarii, et accipiunt priorem subdiaconum regionarium, per manus adextrantes eum ab introitu secretarii ante pontificem. Qui alta voce dicit : *Jube, domne, benedicere.* Pontifex benedicit eum ; deinde parum producunt eum, et iterum dicit : *Jube, domne, benedicere,* et benedicit. Progreditur ante, et dicit : *Jube, domne, benedicere.* Dominus benedicit eum, et dicit : *Servi Domini nostri Jesu Christi ; Servi Domini nostri Jesu Christi ; Servi Domini nostri Jesu Christi, G. archidiaconus legat Evangelium, Hyacinthus subdiaconus legat Epistolam, G. primicerius et cæteri cantores cantent.*

141 47. Tunc surgit dominus pontiex a duobus sustentatus, in Processione progrediens, sicut mos est. Cubicularii in introitu ecclesiæ habent mapulam extensam, quam portant super caput ejus usque ante altare. Cum intrat presbyterium ecclesiæ, mansionarius præparat ei arundinem cum cereo accenso, quam accipit, et ponit ignem in stupa super capita columnarum quæ ibi stant. Cum autem venerit ad primum cereum, primicerius deponit mitram, et osculatur scapulam dextram pontificis, qui benedicit eum. Cum venerit ante altare, cubicularii auferunt mappullam super caput ejus ; deinceps facit officium sicut Ecclesia consuevit. Primicerius autem cum cantoribus cantant Introitum *Resurrexi et adhuc sum tecum.* Dominus pontifex nuntiat *Gloria in excelsis Deo ;* qua peracta, pontifex dicit Orationem. Archidiaconus vero cum diacono et subdiacono stantes juxta altare ordinate, et notarii jusum in choro cum pluvialibus, archidiaconus cum sociis alta voce dicit : *Exaudi, Christe.* Respondent notarii : *Domino nostro papæ Innocentio, a Deo decreto summo pontifici et universali papæ, vita,* Archidiaconus et diaconus iterum dicunt : *Exaudi, Christe.* Notarii respondent similiter. Sic dicitur tribus vicibus, etc., quæ sequuntur in laude. Facta laude, prior subdiaconus basilicarius legit Epistolam latinam, subdiaconus Græcus legit Epistolam Græcam. Duo cantores in pulpito cantant Gradale *Hæc dies quam fecit Dominus.* Primicerius cum schola respondet. Finitis cantibus, archidiaconus legit Evangelium Latinum, diaconus Græcus legit Evangelium Græcum. In secreta descendunt duo diaconi ante altare, et duo subdiaconi, ordinate stantes cum silentio. Dum pontifex dicit *Per omnia sæcula sæculorum,* nullus ei respondet, sed incipit, et dicit *Pater noster qui es in cælis,* etc., quæ sequuntur.

48. Finita Missa, coronatur, et cum Processione redit ad palatium per montem Exquilinum, intrans sub arcum, ubi dicitur macellum Lunanum [*Al.*, Eumanum], progreditur ante templum Marii, quod vocatur Cimbrum transiens per Merulanam, ascendens ad palatium juxta Fulloniam. In introitu basilicæ Zachariæ papæ, acceptis laudibus a cardinalibus et judicibus. sicuti in aliis coronis, descendit de equo ; suscipitur a **142** primicerio, et secundicerius judicium deponit coronam, et dat cubiculario, quam curiose reponit in scrinio. Judices autem ducunt eum illo die in basilicam magnam Leonianam in cameram, ubi sunt præparata undecim scamna, et unum subsellium circa mensam domini pontificis, et lectus ejus bene præparatus in figura duodecim apostolorum circa mensam Christi, quando comederunt pascha. Ibi jacent in cubitis quinque cardinales, et quinque diaconi, et primicerius ad prandium, dato prius presbyterio in camera cum manibus, sicur in die natalis Domini. Surgit inde, et venit ad locum qui dicitur Cubitorum, ubi agnus assus benedicitur ; quem benedicit, et redit ad præparatum lectum mensæ. Prior basilicarius sedet in subsellio ante

[a] Sic infra, num. sequenti, pontifex prius dat pacem priori episcopo, deinde secundo, qui reversus ad locum suum, *dat pacem priori suo.*

[b] Idem ritus superius in primis ordinibus Romanis.

[a] In alio codice, *quod nominatur arcus Galliani, nunc sancti Viti in macello Nardini, transiens per Merulanam, ascendens ad palatium Cimbrum juxta Fulloniam.*

lectum. Tunc dominus pontifex tollit parum de agno, et prius porrigit priori basilicario, dicens: *Quod facis, fac citius; sicut ille accepit ad damnationem, tu accipe ad remissionem;* et mittit in os ejus, qui accipit et comedit. Reliquum agni dat undecim discumbentibus, et aliis quibus placet, et sic omnes comedunt. Ad dimidium vero convivium ex præcepto archidiaconi surgit quidam diaconus, et legit lectionem. Cantores autem ex præcepto domini pontificis cantant Sequentiam, quæ sit conveniens Paschæ, modulatis organis; eaque finita, eunt, et osculantur pedes pontificis, qui dat eis coppam plenam potione; qui bibunt, et accipiunt a saccellario unum byzantium.

49. Finito convivio, descendit in basilicam Salvatoris ad secretarium, ubi parum pausat; qui surgens, dicta prius Nona, intrat ad Vesperas eo ordine, sicut in Antiphonario scriptum est. Finitis tribus Vesperis, in basilica salvatoris, et ad Fontes, et ad sanctam Crucem, redit dominus pontifex in præparatam porticum; posito ibi faeistorio [*Al.*, faldistorio], sedet ipse, et alii ordines circa eum. Architriclinus autem cum aliis juvenibus ordinate præparat ante dominum pontificem potionem, et vinum bibit ipse, et omnes alii bibunt. Interim cantores surgunt, et cantant hanc Sequentiam Græcam, Πάυχα ἱερὸν ἡμῖν σήμερον, qua Sequentia finita, eunt, et osculantur pedes pontificis, et dat eis bibere coppam potionis. Sic omnes læti recedunt.

50. Secunda feria statio ad sanctum Petrum. Ad Matutinum super *Venite, Surrexit Dominus vere, allel. Venite, exsultemus.* In loco trium Antiphonarum cantatur *Alleluia*, et tres Psalmi, **143** *Cum invocarem* [*Al.*, *In Domino*], *Verba mea, Domine ne in ira tua.* Versus *Hæc diem quam fecit Dominus*, tres lectiones de homilia, et duo Responsoria diei; *Te Deum laudamus.* Matutinæ Laudes cantantur cum suis Antiphonis, et Psalmis, et Versibus alterius diei prioris. Mane autem facto, omnes palatini ordines congregantur ad palatium cum pontifice, et descendunt de palatio, et equitat dominus pontifex. Intrat per campum juxta sanctum Gregorium in Martio; descendit in viam majorem sub arcu formæ, et dextra manu ante sanctum Clementem, declinans in lævam juxta colliseum. Transiens per arcum Aureæ [*Al.*, Nerviæ] ante forum Trajani usque ad sanctum Basilium, ascendit per montem circa militias Tiberianas; descendit per sanctum Abbacyrum, et transiens ante sanctos apostolos, manu læva descendens in via Lata, et declinans per viam Quirinalem, et proficiscens ad sanctam Mariam in Aquiro ad arcum Pietatis, sic ascendit ad campum Martis, transiens ante sanctum Trifonem juxta posterulas, usque ad pontem Adrianum; intrat per pontem; et exit per portam Collinam [*Al.*, Colinam] ante templum et castellum Adriani; proficiscens ante obeliscum Neronis, intrat per porticum juxta sepulcrum Romuli; ascendit ad Vaticanum in basilica beati Petri apostoli, ibique cum omni populo Romano cantat Missam.

51. Qua finita, coronatur ante basilicam sancti Petri in loco, ubi ascendit equum, et coronatus cum Processione revertitur ad palatium per hanc viam Sacram, per porticum et per prælibatum pontem, intrans sub arcu triumphali Theodosii, Valentiniani et Gratiani imperatorum, et vadit juxta palatium [a] Cromacii, ubi Judei faciunt laudem. Prosiliens per Parionem inter circum Alexandri et theatrum Pompeii, descendit per porticum Agrippinam [b]; ascendit per Pineam juxta Palatinam, prosiliens ante sanctum Marcum ascendit sub arcu Manus carneæ per clivium argentarium, inter insulam ejusdem nominis et capitolium, descendit ante privatam Mamertini; intrat sub arcu triumphali inter templum Fatale et templum Concordiæ, progrediens inter forum Trajani et forum Cæsaris; subintrat arcum Nerviæ inter templum ejusdem deæ, et templum Jani, ascendit ante asylum per silicem, **144** ubi cecidit Simon Magus, juxta templum Romuli; pergit sub arcu triumphali Titi et Vespasiani, qui vocatur Septem lucernarum; descendit ad Metam sudantem ante triumphalem arcum Constantini, reclinans manu læva ante amphitheatrum, et per sanctam viam juxta Coloseum [*Al.*, Colliseum], revertitur ad Lateranum; ibique honorifice susceptus, factis laudibus cardinalium et judicum, ascendit palatium; dat presbyterium sine manibus, celebrat convivium in eadem basilica Leoniana. Peracto convivio, descendit ad Vesperas, et facit officium sicut scriptum est.

52. Infra Albas Paschæ, ad Matutinum, invitatorium *Surrexit Dominus*, cum suo *Venite.* Feria tertia tres Psalmi, *Domine Deus meus in te speravi, Domine Dominus noster, In Domino confido.* Versus, *Hæc dies*, tres lectiones cum suis Responsoriis. Matutinæ Laudes sicuti convenit diei, et ad aliud officium. Feria quarta Psalmi *Salvum me fac Domine, Usquequo, Domine: Dixit insipiens.* In loco Antiphonarum cantatur *Alleluia*, et cum Versu *Hæc dies*, et cum tribus lectionibus et Responsoriis. Matutinæ Laudes et aliud officium sicut supra. Feria quinta, Psalmi *Domine, quis habitabit; Conserva me, Domine, Exaudi, Domine;* cum [*Forte*, pro] tribus Antiphonis *Alleluia*, et cum versu *Hæc dies*, et cum tribus lectionibus et responsoriis. Matutinæ Laudes et aliud officium, sicut supra. Feria sexta, Psalmi *Cæli enarrant; Exaudiat te Dominus; Domine, in virtute tua.* Versus *Hæc dies*, tres lectiones cum suis Responsoriis diei. Matutinæ Laudes sicut supra, et aliud officium.

53. Sabbato de Albis, ad Matutinum, tres Psalmi *Dominus regit me; Domini est terra; Judica me, Deus.* In loco trium Antiphonarum cantetur *Alleluia*; Versus *Hæc dies*, tres lectiones cum Responsoriis.

[a] Alius Codex habet, commentarii, ut conjicio. vice, *ante palatium sancti Stephani in piscina di Rachi.*

[b] Item idem Codex addit explicandi causa, *sanctæ Mariæ Rotundæ, Pantheon.*

Matutinæ Laudes et cæterum officium sicut supra. Mane ad Missam statio Lateranis, ubi dominus apostolicus cantat Missam, ibique mutatur Gradale in *Alleluia*, et cantantur duo *Alleluia*, cum suis Versibus. Dum primicerius cum schola cantat *Agnus Dei*, domnus Apostolicus expendit agnos per populum, hac ratione, ut sicut filii Israel in Ægypto positi præcepto Domini de sanguine immaculati Agni in liminibus domorum scripserunt hoc signum T, ne ab angelo percuterentur; ita et nos de sanguine passionis immaculati Agni Christi debemus hoc signum scribere in limine domorum nostrarum per fidem, ne a diabolo et **145** a vitiis percutiamur, et a potestate diaboli liberemur. Aliud propter infantes noviter baptizatos, in ecclesia deponentes veterem tunicam, qui annuntiant *Alleluia*, id est gloriam beatitudinis cœlestis patriæ. Tertium, quia quicunque habuit de cera prædictorum agnorum, et ex ea in domo sua crucem habuerit, vel secum portaverit, non lædetur ab aliquo phantastico spiritu, et a tonitruo. A Pascha usque in Sabbato ad Sextam, ad omnes Versus officii non dicitur Responsorium ad Primam, Tertiam, Sextam et Nonam, et Completorium, nec lectio in eis recitatur; sed pro lectione, Versu, Responsorio, cantatur Gradale *Hæc dies*, et dicitur Versus, sicut in aliis diebus futuris.

54. Mane statio ad sanctum Pancratium. Ad Vesperum debet esse dominus pontifex ad sanctos Cosmam et Damianum, cum omnibus scholis, ibique honorifice cantare Vesperas, sicut in die sancti Paschatis, et habere cœnam de ecclesia, ipse et omnes ordines palatii, videlicet panem, vinum, lacteas et lactucas.

55. A Pascha usque in vigiliam Ascensionis cantentur tres Psalmi uniuscujusque nocturni ejusdem feriæ, et tres lectiones in loco Antiphonarum. Apud Romanos non sunt nisi tria *Alleluia*, tam in Dominicis diebus, quam in feriis et festivitatibus; ita quod ad terminum prædictum finiatur Psalterium non genu flexo in ullo officio; et non cantatur Antiphona, sed in loco Antiphonæ cantetur *Alleluia*, nisi cum fuerint dominicales Antiphonæ cum *Alleluia*; et Antiphona alicujus festivitatis, similiter cum *Alleluia*. Infra hebdomadam, ad Matutinum, Invitatorium *Alleluia*, cum suo *Venite*. In Laudibus sub una *Alleluia*. In tono *Noli flere Maria* cantantur omnes Psalmi; ad Vesperas similiter, nisi in Dominicis diebus et festivitatibus. In omnibus matutinis Laudibus et vespertinis Horis fit commemoratio Passionis Christi et Resurrectionis; Antiphona, *Crucem sanctam subiit*, et *Noli flere, Maria*, cum Versibus et Orationibus suis. Secunda feria post Octavam Paschæ ponitur Apocalypsis, et historia *Ego sum vitis*, usque in Dominicam de *Modicum*.

56. In litaniis majoribus omnes cruces Romanæ civitatis cum clero et populo honorifice cum Processione procedunt ad sanctum Marcum. Prius cantant Antiphonam, *Domine Dominus noster, qui cum patribus nostris*; deinde Psalmus *Beatus vir*, **146** et reliquos. Cum autem ad ecclesiam venerint, cantatur Responsorium *Famule Dei, Marce*. Finito Responsorio, faciunt Collectam; *Populus Sion, convertimini ad Dominum*. Finito cantu, dicunt: *Flectamus genua. Levate*, et Orationem *Procedamus cum pace*; respondent *In nomine Jesu Christi*. Exeuntes de ecclesia redeunt ad Processionem, per viam cantando Antiphonas et Psalmos, et in statutis locis litanias, sicut mos est, usque ad sanctum Petrum; et accipiunt a curia domini papæ presbyterium secundum consuetudinem hujus diei.

57. Interim convenientibus omnibus patriarchiarum canonicis cum suis crucibus in basilicam Salvatoris, quæ vocatur Constantiniana, ubi dominus pontifex post altare ejusdem ecclesiæ induit se cum episcopis, cardinalibus et aliis ordinibus sacri palatii: tunc primicerius cum cantoribus cantat *Populus Sion*. Finito cantu, dominus pontifex dicit *Oremus*, archidiaconus *Flectamus genua*, alius respondet *Levate*; et pontifex dicit Orationem. Schola respondet *Amen*. Archidiaconus nuntiat *Procedamus cum pace*, schola respondet *In nomine Christi*. Subdiaconus vero regionarius elevat crucem stationalem de altari, quam plene portat in brachio, ut osculetur ab omnibus, in Processione ante pontificem usque in exitu ecclesiæ; deinde levat eam erectam. Primicerius cum schola post domnum papam tenens pallium cum læva, primum incipit Antiphonam, *Domine Dominus noster*. Deinde Lateranum eamdem Antiphonam, postea sancta Maria Major; in quarto loco sanctus Petrus. Finitis patriarchiis, primicerius iterum incipit eamdem Antiphonam; et hoc ordine cantantur aliæ Antiphonæ per totam viam, dum pontifex cantat Psalmos. Cum autem venerit Processio ante Coloseum, subdiaconus regionarius incipit [a] septiformem litaniam. Basilicarii vero respondent illud idem usque ad septimum. Cum autem venerit ante sanctam Mariam Novam, in præparato lecto dominus pontifex cum episcopis, cardinalibus et diaconibus quiescit, donec litania finiatur. Qua finita, surgit dominus pontifex, dicit *Oremus*, diaconus *Flectamus genua*, respondetur *Levate*. **147** Pontifex dicit Orationem, diaconus *Procedamus cum pace*, et redeunt omnes in Processione per viam Sacram ad clivum argentarii prælibatum. Subdiaconus incipit quinqueformem litaniam eo ordine quo prius, usque ad lectum ante sanctum Marcum, ubi Dominus se pausat, sicut in primo. Deinde revertuntur in Processione usque ad arcum triumphalem Theodosii, Valentiniani et Gratiani imperatorum, ubi incipit triformem litaniam usque ad lectum in ponte Adriano. Venientes ad sanctum Laurentium in porticu majore, ubi incipit simplicem litaniam usque ad lectum cantari ante sanctam

[a] Nota hic septiformem, quinqueformem, triformem, et semplicem litaniam. Septiformem litaniam instituit Gregorius Magnus, quæ in septem choros distribuat erat. Lege Menardum, in notis ad Sacramentarium, pag. 94. Confer etiam primum Ordinem Romanum supra, num. 43.

Mariam in Virgari [*Al.*, Virgariorum] in fine cortinæ.

58. Finita litania, aliisque officiis, ascendit ad basilicam sancti Petri ubi est statio ; ibique dominus pontifex cantat Missam. In hac statione habet dominus pontifex XX solid. den. Papiens., cardinales vero et diaconi, et primicerius cum cantoribus, accipiunt XL solidos Lucenses ; et prior basilicarius, et scrinarii scribunt omnes cruces, et de unaquaque habent unum Lucensem, de quibus habent acolythi medietatem, et medietatem basilicarii ; X solid. [diaconi], subdiaconi regionarii VI solid.

59. Dominica de *Modicum* ponuntur Epistolæ canonicæ usque in tertiam Dominicam, *Pater, cum essem cum eis.* In hac Dominica ponitur Actus apostolorum usque in vigilia Ascensionis, et cantatur de prælibata historia, *Si oblitus*, et leguntur de hoc libro tres lectiones in Ascensione Domini, tres in Dominica de Rosis, et duæ in Pentecosten.

60. In Ascensione Domini statio ad sanctum Petrum, ubi dominus pontifex cum episcopis, cardinalibus, diaconibus et cæteris scholis debet cantare Vesperas ; et, sicut in nocturnis stationibus, media nocte surgere, incensando altaria ; prius ad corpus vigilias celebrare, deinde in choro ante altare majus eosdem vigilias incipere. Tres lectiones de Actibus apostolorum ; quinque de sermonibus festivitatis, nona de homilia eo ordine quo superius diximus. Ad Missam fiunt laudes ab archidiacono, et diaconibus et subdiaconibus, et notariis septem. Dum laudes efficiuntur, pontifex stat ; quibus finitis, canitur aliud officium Missæ, eaque finita, coronatur, et sic gloriosius revertitur ad palatium. Infra hebdomadam usque in Sabbato Pentecostes, in unaquaque feria cantantur tres antiphonæ, **148** et tres Psalmi prædictæ festivitatis ; et leguntur tres lectiones de sermonibus.

61. Dominica de Rosa, statio ad sanctam Mariam Rotundam, ubi pontifex debet cantare Missam, et in prædicatione dicere de adventu Spiritus sancti, quia de altitudine templi mittuntur rosæ in figura ejusdem Spiritus sancti.

62. Sabbato Pentecostes ad officium baptismi leguntur sex lectiones Latinæ, et sex Græcæ, et aliud officium sicut in sacramentario scriptum est.

63. Dominica, statio ad sanctum Petrum, quo dominus pontifex ad Vesperas vigiliæ cum omnibus ordinibus venit ; et in nocte ad Matutinum sicut in nocturnis stationibus. Ad corpus vigilias trium lectionum facit ; deinde ad altare majus Matutinum. Invitatorium *Alleluia*, sicut in die Resurrectionis, cum suo *Venite*. Alii cantant *Alleluia, Spiritus Domini replevit orbem terrorum, venite adoremus, allel.* Antiph., *Alleluia*. Psalmi, *Beatus vir ; Quare fremuerunt gentes : Domine, quid multiplicati sunt*, Alii dicunt, *Factus est repente de cœlo sonus. Confirma hoc, Deus. Emitte* A *Spiritum tuum et creabuntur*, cum suis Psalmis. Tres lectiones leguntur. Primam lectionem legunt canonici ecclesiæ, *Deum complerentur*, et cantant primum Responsorium. Secundam lectionem legunt cardinales de sermonibus ; responsorium cantant cantores et basilicarii ; tertiam lectionem legit pontifex. Cæterum officium facit primicerius cum omnibus. Missam cantat pontifex, cum laudibus. Post Missam coronatus redit ad palatium, sicut mos est. Infra hebdomadam legitur de sermonibus. Sabbato quatuor temporum ad lectiones non flectuntur genua propter Pascha, sed in loco Gradalium canitur *Alleluia*, cum suis Versibus. *Kyrie* non dicitur propter litaniam processionis, ubi dictum est *Kyrie* ; sed solummodo finito hymno trium puerorum, pontifex incipit Missam, *Gloria* B *in excelsis Deo*, et reliquum.

64. Dicitur pascha annotina, quia est in anniversario præteriti Paschatis.

65. Dominica octava Pentecostes ponitur liber Regum, usque in Kalendas Augusti ; deinde nocturna Psalmorum et capitula cum genu flexo, sicut ratio requirit. Ad primam omni tempore Oratio diei non mutatur, nisi infra dies Paschatis et magnis festivitatibus sanctorum, quando non dicitur nisi **149** Oratio festivitatis et infra octavam.

66. In vigilia sancti Joannis Baptistæ, ad Matutinum, Invitatorium, *Regem præcursoris Dominum* cum *Venite*. Tres autem historiæ festivitatis, et tres lectiones de sancto. Non dicitur *Te Deum laud amus*, sed incipit matutinas Laudes, *Deus, in adjutorium meum* C *intende*. Nuntiatur una Antiphona Matutini, sub qua omnes Psalmi cantantur. Ad primam Antiphona, et tres Psalmi, et lectio vigiliæ festivitatis, cum Versu et Oratione. Vesperas facit, et vigilias noctis in basilica sancti Joannis ad Fontes, Græci autem in basilica Salvatoris. Ad Matutinum Græci faciunt officium ad Fontes, et curia in basilica Salvatoris. Missam cantat pontifex ibi, ubi fit statio. In vigilia sancti Petri, et in vigilia sancti Laurentii, et in vigilia sanctæ Mariæ, et in vigilia sancti Andreæ, et in vigilia Natalis Domini, hoc officium fit ad Matutinum sicut in vigilia sancti Joannis Baptistæ prædiximus. Ad Primam, Tertiam, Sextam et Nonam cantatur et legitur de sancto : ad Missam non cantatur *Alleluia*, D propter jejunium, sed tantum Gradale.

67. In festivitate sancti Petri conveniunt curales in basilica ejusdem apostoli, cum domino papa, ubi cantatur Vesperum. Antiphonæ, *Juravit Dominus et non pœnitebit eum* et aliæ Antiphonæ cum suis Psalmis. Ad *Magnificat*, *Significavit Dominus Petro*. In primo nocturno * Vigiliæ incipit primicerius Antiphonam : *In omnem terram exivit sonus eorum* ; Psalm. *Cœli enarrant*, et aliæ Antiphonæ apostolorum nocturnales cum suis Psalmis. Tres lectiones legunt canonici de Actibus apostolorum : *Petrus et Joannes ascendebant in templum*, et cantant tria responsoria.

Hic iterum, ut supra in Nativitate, distinguuntur Vigiliæ a Matutino, Amalarius, in Antiphonari cap. 60 *duas vigilias* vocat. *Ex Romano*, inquit, *Antiphonario posui duas vigilias in nostro Antiphonario*, scilicet pro festo sancti Petri.

Deinde judices legunt duas lectiones de sermonibus apostolorum Petri et Pauli ; sextam legit episcopus septimam cardinalis, octavam prior basilicarius; nonam legit dominus papa de expositione Evangelii. Responsoria cantant cantores et basilicarii. Finita vero lectione domini papæ, primicerius dicit : *Te Deum*, et papa dicit Orationem, et benedicit. Ad Matutinum cantores cantant Invitatorium : *Regem apostolorum Dominum*, et *Venite*. Antiphona: *Si diligis me, Simon Petre*; Psalmus, *Beatus vir*, **150** et aliæ Antiphonæ cum suis Psalmis, sicut in Antiphonario invenitur scriptum. Lectiones leguntur eo ordine quo in vigilia sive in Dominicis. Tres Psalmi cantantur, sicut prius. Matutinæ Laudes cantantur cum Antiphona. *Petrus et Joannes*, et reliquis Antiphonis cum Psalmis. Mane ad Missam domini papæ debent esse laudes, et coronari in tanta festivitate, cujus vicarius est.

68. Infra Octavas sancti Joannis, et sancti Petri, et sancti Laurentii, et sanctæ Mariæ, et natalis Domini, et Epiphaniæ, hoc officium fit. Tres Psalmi et tres lectiones, et omne officium de festivitate, nisi fuerit inter eos dies festivitas IX lectionum.

69. In festivitate sancti Pauli vadit Pontifex illuc cum omnibus scholis ; facit Vesperas, et habet cum omnibus cœnam de ecclesia. Perfecta cœna, intrat ad Vigilias. Monachi ecclesiæ legunt tres lectiones, *Saulus adhuc spirans minarum*; cantant tria Responsoria ; pro unoquoque Responsorio accipiunt ab archidiacono II denarios de decem et octo denariis quos archidiaconus acceperat ab eis. Post responsorium in quarta lectione surgit dominus pontifex et intrat ad aream altaris sancti Pauli, ubi est foramen in fundo areæ super corpus apostoli. Discooperto eo, mittit manum deorsum, et aprehendit thuribulum in unco plenum carbonibus et incenso, et trahit foras. Incensum et carbones dat archidiacono, archidiaconus autem dat per populum, hac ratione, ut quicunque febricitans devote in fide Apostoli ex his biberit, sanetur. Iterum replet thuribulum de carbonibus, et ponit super eos candelam vitream plenam incenso; accendit carbones, et candela incipit bullire [*Al.*, bollire]; et reponit thuribulum in prælibato unco, et cooperitur foramen arcæ a pontifice super corpus ejus. In quarta lectione annualiter, sicut in vigiliis sancti Pauli, duas lectiones legunt episcopi ; duas cardinales; octavam subdiaconus: nonam pontifex : reliqua quinque Responsoria cantant cantores et basilicarii, et accipiunt ab archidiacono XVIII denarios. Aliud officium efficitur, sicut mos est. Mane pontifex celeberrime cantat Missam, et scholæ accipiunt ab ecclesia pro beneficio festivitatis IV solid. de monetis.

70. In Kalendis Augusti ponitur liber Salomonis usque in Kalendas Septembris. In festivitate sancti Laurentii dominus pontifex **151** in basilica ejus in agro Verano, ubi requiescit, cum omnibus scholis facit Vesperum, et officium per totam * noctem. Mane facit Missam Romano populo, et accipiunt scholæ pro beneficio ab ecclesiæ VIII solidos denariorum.

71. In vigilia sanctæ Mariæ, mane, dominus papa cum cardinalibus, discalceatis pedibus, facit VII genua, et aperit imaginem, et osculatur pedes Domini, et deponit jusum [*Id est*, deorsum], cantando *Te Deum laudamus*, quod constituit Leo quartus papa.

72. In assumptione sanctæ Mariæ, dominus papa cum omni curia facit Vesperum, et vigilias novem lectionem in ecclesia sanctæ Mariæ Majoris. Cum fuerint finitæ, revertitur Lateranum. Cardinales et diacones accipiunt imaginem Jesu Christi, et abstrahunt de basilica sancti Laurentii cum omni populo, portantes eam per campum Lateranum juxta basilicam sancti Gregorii. Crucem stationalem portat regionarius post eam ; postquam Processio curiæ ordinate procedens, cantando Psalmos, primicerius cum schola Responsorium de eadem festivitate. Præfectus cum duodecim viris accipit a curia XII faculas, Ostiarii vero alias XII portantes accensas ante imaginem, dum imago transit per campum, cubicularii stant in culmine sancti Georgii, tenentes duas faculas accensas, quas imagine transacta exstinguunt faculas. Cumque imago venerit ad sanctam Mariam Novam, deponunt eam ante ecclesiam, et lavant penes ejus de basilico. Interim scholæ faciunt Matutinum in ecclesia, trium scilicet lectionum. Populi vero laudantes et benedicentes Dominum, tollunt eam inde, et portant ad sanctum Adrianum ; et ibi lavant pedes. Exeuntes autem de ecclesia, redeunt per viam qua venerunt, et portant eam per arcum in Lathone, quia antiquo tempore magna persecutio erat ibi diaboli. Deinde transeunt juxta domum Orphei propter basiliscum, qui tunc, temporis latitabat ibi in caverna, cujus fetore et sibilo homines ibi transeuntes infirmabantur, et moriebantur. Idcirco Sergius Papa constituit hanc processionem in hac tanta festivitate, quatenus per laudes tantorum populorum, et intercessionem sanctissimæ virginis Mariæ apud Deum, populus Romanus ab his persecutionibus liberaretur. Ascendentes ad **152** sanctam Mariam, dominus pontifex præparatus cantat Missam, benedicit populum fatigatum; omnes recedunt.

72. Dominica prima mensis Septembris ponitur liber Job et Tobiæ, Judith et Esther, usque in Dominica prima mensis Octobris. In quo mense est Nativitas sanctæ Mariæ, quæ ita celebratur a pontifice celeberrime in sancto Adriano, ubi fit collecta, sicut in Purificatione et Annuntiatione sanctæ Mariæ.

74. In exaltatione sanctæ crucis, statio Laterani. Fit Collecta ad sanctam Mariam Majorem, ubi crux stationalis, et schola, et regionarii, et acolythi, coadunantur cum cruce sancti Joannis et canonicis, et cruce sanctæ Mariæ et canonicis. Primicerius cum schola cantat collectam, subdiaconus regionarius por-

* In Sacramentario Gregoriano assignatur pro hoc festo *prima Missa de nocte*, pag. 120, apud Mur-dum.

cem stationalem. In Processione ante canto- A *nia opera Domini, Domino*, cantantur hæ Antiphonæ : *Dum perdurant, Tres video viros*, et aliæ quæ in Antiphonario inveniuntur. Dominica prima mensis Novembris ponitur Daniel propheta, et legitur in Dominicis diebus usque ad Adventum Domini. Infra hebdomadas legitur de Ezechiele, et de XII prophetis.

76. In festivitate sancti Andreæ debet esse dominus pontifex cum omnibus scholis ad sanctum Andream in Vaticano, ibique honorifice, sicut in festivitate sancti Petri, Vesperas et vigilias celebrare. Matutinum vero ad fratrem ejus facere, **153** id est ad altare sancti Petri. Mane canitur Missa super altare beati Andreæ, ut omnis populus cum Benedictione lætus recedat. Præfectus cum adjutorio decimæ illuminat ecclesiam, et facit prandium curiæ. Deo gratias.

rimicerius cum schola primum cantat Anti- m, *Nos autem gloriari oportet*. Deinde canonici Mariæ venientes in campum juxta Fulloniam, omni populo exspectant pontificem et a sancta palatio. Pontifex vero indutus, discalceatis is, cum aliis ordinibus descendit de palatio. ales portant sanctuaria in Processione, scilicet o crucis Domini, et sandalia Jesu Christi, et icisionem ejus ad basilicam Salvatoris, ubi tio. Ibi pontifex cantat Missam ; et cantata, læti cum Benedictione recedunt.

Dominica prima mensis Octobris ponitur liber beorum, usque in Dominica prima mensis bris. Mediante Octubrio, in futuris Dominicis B tutinas Laudes, quando dicitur *Benedicite, om-*

est reliquas, ut ex consequentibus intelligitur. Idem duobus Codicibus desunt hæc verba, *et aria a Palatio*.

ADDITIO EX COD. VALLICELLANO

sunt festivitates, in quibus dominus pontifex coronari. In festivitate videlicet sanctorum r Coronatorum, in festivitate sancti Martini, itur titulus Æquitii; in festivitate sancti Cle- : in Dominica de Adventu ; in Dominica de *lem* ; in Dominica de *Gaudete*, in festivitate i, in festivitate sancti Stephani, in Epiphania, inica *Lætare, Jerusalem*, in Pascha, in feria la ad sanctum Petrum, in Dominica *Ego sum bonus*, in Ascensione, in Pentecoste, in festi- sancti Petri, in anniversario suo, in festivitate C Silvestri.

unt nocturnales stationes sancti Petri. Domie *Gaudete*, Epiphania, Ascensio Domini, Pens, festivitas sancti Petri, et ejus Octava ; as sancti Andreæ. In unaquaque earum sta- scholæ palatii, scilicet cardinales, diacones cones, cantores regionarii, acolythi debent v solid. den. de altari sancti Petri pro cœnatica. Archidiaconus XVIII den., pro his qui cantant LX, canonici XII solid., et ad Missam medietatem altaris inter eos et capellanos domini papæ usque ad finem. Si deerit dominus pontifex, et venerit cardinalis solus cantare Missam, in quacunque statione totam medietatem altaris habent prædictæ scholæ. Cardinalis qui cantat Missam habet tertiam partem oblationis ; sed si habet aliquem socium cardinalem, non fit ita ; sed oblatio, sicut mos est, communiter dividatur per scholas.

Hæ sunt sancti Petri diurnæ stationes. In omnibus Sabbatis quatuor temporum, Dominica Quinquagesimæ, Dominica in Passione, feria secunda post Pascha, Dominica *Ego sum Pastor bonus*, in litanias majores, in Dedicatione, et in Cathedra sancti Petri. In unaquaque harum stationum accipiunt v solid. et oblationem. Sed dominus pontifex accipit **154** XX solid. in nocturnis stationibus, quando accenduntur retia ; et in diurnis, quando accenduntur candelæ.

rum alio nomine appellant, id est lucernam orbicularem cum certo lucernarum aut candelarum

APPENDIX.

JOANNIS PAPÆ XIX DIPLOMA,

ultatem concedit episcopo Silvæ Candidæ officia certis diebus celebrandi in ecclesia sancti Petri in Vaticano.

nes episcopus, servus servorum Dei, dilecto D rumque concedimus et confirmamus vobis in perpetuum ecclesiam sanctarum Rufinæ et Secundæ, sitam Romæ juxta palatium nostrum, cum omnibus ad eam pertinentibus ; et concedimus et confirmamus vobis in perpetuum ecclesiam sanctæ Mariæ, cum omnibus suis pertinentiis infra hanc civtatem Romanam, longe a monte qui Augusta dicitur.

tro Dei gratia episcopo Silvæ Candidæ Eccleper te eidem venerabili episcopio, successoe tuis in perpetuum. Convenit apostolico mini pia religione pollentibus benevola comie succurrere, et poscentium animis alacri ne impertiri assensum. *Et paulo post* : Ite-

nobis Joannes XX, cujus annus tertius coincidit in annum 1026, indictione tertia, a Septembri

Pariterque concedimus et confirmamus vobis vestrisque sucessoribus in perpetuum, sicuti a memorato sancto papa, sive a cæteris prædecessoribus nostris pontificibus concessa et confirmata fuerunt, videlicet monasteria quinque, sancti Stephani, et sanctæ Mariæ, sanctorumque Joannis et Pauli, et beati Martini, atque Jerusalem, constituta juxta magnam ecclesiam sancti Petri, cum omnibus eorum pertinentiis, omnesque consecrationes quæ ibidem sunt, aut in præfata ecclesia sancti Petri, aut in cæteris ecclesiis, quæ sunt constitutæ in tota civitate Leoniana ; et, si necessarium fuerit eas consecrare, nullus alius episcopus ad tale ministerium, vel consecrationem accedere præsumat, nisi vos vestrique successores **155** episcopi sanctæ Silvæ Candidæ ecclesiæ in perpetuum. Concedimus et confirmamus vobis vestrisque successoribus in perpetuum sanctum diem Sabbatum ad baptismi sacramentum celebrandum, et totum officium faciendum in ecclesia sancti Petri apostoli, et supra magnum altare : in quo venerabili altari, seu in confessione, quidquid auri vel argenti, pallii vel ceræ, sive aliarum rerum, positum et oblatum, sive jactatum fuerit, vel vobis oblatum, ab hora videlicet diei tertia, qua ingredi ecclesiam ad ordinandum, et peragendum divinum officium vos volumus, usquequo expletam sanctæ Dominicæ diei Missam habueritis, per vestros curatores in vestram vestrorumque successorum, remota omni contradictione, deveniat potestatem.

Et quia usque ad nostrum tempus in præfata ecclesia sancti Petri, a qua pene omnes Ecclesiæ doctrinam acceperunt, sicut a magistra et domina, dies Dominica Palmarum, et dies Cœnæ Domini, et Parasceve tam irreverenter colebantur, ut nec Processio cum palmis in ipsa die Dominica ibi fieret, nec in die Cœnæ Domini [a] *Gloria in excelsis Deo* diceretur ; et in Parasceve non tam reverenter ut decebat officium ibi fiebat, condoluimus ; et melliorare hoc cupientes per vos vestrosque successores, statuimus ut omni annua die Dominica Palmarum cum Processione ab ecclesia sanctæ Mariæ in Turri exeatis, et venientes ad magnum altare sancti Petri Missam celebretis. Similiter et omni anno in die Cœnæ Domini vos vestrique successores Missam super eodem altare sancti Petri celebrare, *Gloria in excelsis Deo* dicere, sanctum chrisma conficere, et quod ad episcopum pertinet agere volumus. Et omni anno die Parasceve super ipsum altare majus sancti Petri totum officium reverenter, ut decet, vos vestrosque successores facere volumus. In quibus tribus Missis, scilicet in Missa Palmarum, seu in Missa Cœnæ Domini, et in officio Parasceve, quidquid auri vel argenti, pallii seu ceræ, vel aliarum rerum super jam dicto sacro altari beati Petri, sive in confessione positum aut jactatum fuerit, vel vobis oblatum ab hora qua ipsa Missa et officium inchoata fuerint et expleta, per vestros custodes in vestram A vestrorumque successorum similiter, remota omni contradictione, deventiat **156** potestatem. In quibus dictis quinque diebus, si vobis vestrisque successoribus utile visum fuerit, aliquem diaconorum nostrorum ministrare ob honorem sancti Petri et vestram reverentiam volumus petere. Potestatem autem ejusdem ecclesiæ sancti Petri, et supra dictorum monasteriorum suorum, et cuncta ecclesiæ judicia ipsorum, seu totius civitatis Leonianæ, vobis vestrisque successoribus concedimus et confirmamus.

Simili modo ad unguendum consecrandumque imperatorem primum vestrum vestrorum successorum episcoporum fraternitatem convocamus ut quibus regimen totius ecclesiæ sancti Petri et civitatis Leonianæ commissum est, ab his primum sit B benedictus. Necnon cuncta sacra officia seu mysteria, quæ nos et successores nostri facere debemus, si ægritudine vel aliqua cura impediti facere non possumus, tam in supra dicta ecclesia sancti Petri et monasteriis suis, quam et per totam civitatem Leonianam, per vos vestrosque successores fieri apostolica auctoritate decrevimus. Consecrationes vero altarium ecclesiæ sancti Petri, et aliorum monasteriorum, necnon consecrationes ecclesiarum. altarium, sacerdotum, clericorum, diaconorum, seu diaconissarum totius civitatis Leonianæ, vobis vestrisque sucessoribus in perpetuum, sicut prælibatum est concedimus et confirmamus ; super quæ et ecclesiæ sanctarum Rufinæ et Secundæ, cui Deo auctore præsidetis, vobis vestrique sucessoribus in C eodem venerabili episcopio in perpetuum donamus, largimur, concedimus, et confirmamus atque stabilimus perenniter in usum et utilitatem ipsius venerabilis episcopii, et ipsorum qui per tempora tenebant ipsam ecclesiam, statuentes quippe apostolica censura subdivini, judicii obtestatione et anathematis interdicto, ut nulli unquam nostrorum successorum pontificum, vel qui publica functi fuerint actione, vel alia quælibet magna parvaque personna audeat vel præsumat aliquid de omnibus quæ supra continentur contra hoc nostrum pontificale privilegium agere. vel alienare, aut auferre ; sed potius firma atque stabilia perpetuis temporibus, sicut a nobis statuta et confirmata sunt, decernimus permanenda. Si quis autem (quod non optamus) temerario ausu contra hoc nostrum apostolicum privilegium in quoquam ire et D transgressor esse præsumpserit, vel frangere ausus fuerit, et in omnibus inobediens et non observator esse **157** præsumpserit, sciat se auctoritate Dei omnipotentis, et domini nostri apostolorum principis Petri, cujus, licet immeriti, Dei tamen aliqua dignatione gerimus vices, anathematis vinculo innodatum, et a regno Dei alienum, atque cum Juda traditore Domini nostri Jesu Christi et omnibus impiis socius sit in inferno. Qui vero pio intuitu custos et observator hujus nostri privilegii exstiterit, meritis atque precibus beati Petri apostolorum principis, et sanctarum

[a] Quippe a simplicibus presbyteris olim non dicebatur *Gloria in excelsis* in Missa, nisi in solo Pascha, ex Sacramentario Gregoriano.

martyrum Rufinæ et secundæ, in æthereis arcibus præmia et benedictionis gratiam atque misericordiam a justo judice Domino Deo nostro, vitamque æternam percipere et invenire mereatur in sæcula sæculorum. Amen. Scriptum per manum Gregorii notarii regionarii atque scriniarii S. R. E. in mense Decembris, indict. supra scripta 10.

Theobaldus Velitrensis Ecclesiæ episcopus subs. Petrus sanctæ Ostiensis Ecclesiæ episc. Stephanus presbyter cardinalis tt. sanctæ Cæciliæ. Petrus presbyter cardinalis tt. sancti Damasi. Joannes presbyter cardinalis tt. sancti Marci. papæ. Joannes presb. card. tt. sancti Callisti transtiberim. Rodulfus indignus presb. et abbas ex monasterio sancti Laurentii, qui ponitur in Clausura. Joannes presb. card. tt. sancti Chrysogoni. Benedictus archidiaconus. Hugo diaconus. Crescentius diaconus. Joannes Dei gratia Diaconus. Crescentius diaconus. Franco diaconus. Rainerius diaconus. Joannes subdiaconus. Joannes subdiaconus de Mira.

Datum XVI Kal. Januarii, per manum Bosonis episcopi sanctæ Tiburtinæ Ecclesiæ et bibliothecarii sanctæ apostolicæ Sedis.

Datum prid. Kal. Januarii per manus Benedicti episcopi Portuensis, et vice Peregrini Coloniensis archiepiscopi, bibliothecarii sanctæ apostolicæ sedis anno pontificatus Domini nostri Joannis summi pontificis et universalis XIX papæ in sacratissima sede beati Petri apostoli sedentis ill., mense Decembris, indict. 10.

EXCERPTA

Ex libro Petri Mallii canonici sancti Petri ad Alexandrvm III.

158 *De festivitatibus, in quibus dominus papa coronabatur. Caput* XXVII.

Hæ sunt festivitates in quibus dominus papa solebat coronari. In festo videlicet sanctorum quatuor Coronatorum in festivitate sancti Martini papæ, qui dicitur titulus Æquitii; in festo sancti Clementis, in Dominica de Adventu ad sanctam Mariam in Præsepe; in Dominico de *Jerusalem* ad sanctam Crucem; in Dominica de *Gaudete* ad sanctum Petrum; in Nativitate Domini; in festo sancti Stephani; in Epiphania Domini ad sanctum Petrum; in Dominico *Ego sum Pastor bonus*; in Ascensione Domini, in Pentecoste, in festivitate sancti Petri, in fectivitate sancti Silvestri, in anniversario suo.

Nocturnales et diurnæ stationes.

Hæ sunt nocturnales stationes sancti Petri. Dominica tertia Adventus Domini, quæ dicitur de *Gaudete*. Epiphania Domini, Ascensio Domini, Pentecostes, festivitas sancti Petri et octava ejus, festivitas sancti Andreæ.

Hæ sunt sancti Petri diurnæ stationes. In omnibus sabbatis quatuor temporum, in Dominica de Quinquagesima, Dominica de Passione, feria secunda post Pascha, Dominica *Ego sum Pastor bonus*; in litaniis majoribus in die sancti Marci, in Dedicatione ecclesiarum apostolorum Petri et Pauli, in Cathedra sancti Petri.

In unaquaque harum stationum accipiunt scholæ quinque solidos denariorum Papiensium, ex oblatione scilicet; et Dominus Pontifex accipit viginti solidos denariorum Papiensium. In nocturnis stationibus, quando accenduntur retia; et in diurnis, quando accenduntur quatuor candelæ per capitulum, similiter.

159 *Quando lectorium beati Petri ornabatur. Cap.* XXX.

In memoriam posterorum scribimus nos canonici basilicæ sancti Petri in quibus noctibus lectorium ejusdem basilicæ de consuetudine ornatur mappula et facula librarum duarum a confessione traditis, videlicet Dominica de *Gaudete*. Nativitas Domini, Epiphania Domini, Dominica Septuagesimæ, Dominica de carne [a], levario, Cathedra beati Petri; in Dedicatione altaris facta a papa Callisto, Dominica de Passione Domini, Dominica Palmarum, feria quarta post Palmas, in Cœna Domini, Parasceve, Sabbato sancto, Pascha, feria secunda post Pascha, Dominica de *Pastor bonus*, in Ascensione Domini, Pentecosten, festum sancti Petri, Octava ejusdem, in Assumptione beatæ Mariæ, in litaniis majoribus, in dedicatione basilicarum Petri et Pauli, in festo omnium Sanctorum.

Certum est nos canonicos beati Petri propter alias rationes et consuetudines, quas habemus in oblatione Missæ altaris majoris beati Petri, de antiquissima consuetudine habere semper decimam hebdomadam de novem hebdomalibus totius anni, quæ sic dividuntur. Septem primas hebdomadas accipiunt septem cardinales sancti Petri. Septem hebdomadas accipiunt diaconi cardinales, præter dominicalia totius anni, quæ ad eos spectant, excepta Dominica Palmarum, et Pascha; nisi forte sit statio. Nonam hebdomadam cantores; decimam hebdomadam canonici ecclesiæ; undecimam schola basilicaria. Qua finita, reincipiunt prædicti cardinales sancti Petri a capite, et sic fit per totum annum. Oblatio itaque, quæ spectat ad hebdomadam, est illa quæ venit ad manus cardinalis cantato Evangelio; et quæ venit ad altare postquam calix est positus, dividitur per medium, medietas est altaris, et altera medietas est illius cujus est hebdomada. Ille igitur, cujus est hebdomada primo loco dat tria capita, id est tres monetas, de communi mansionariis, qui serviunt ad altare: deinde pro quantitate oblationis tribuit diacono et subdiacono, et illis qui serviunt de pluviali; postea,

[a] Forte *de carna levanda*, pro Dominica Quinquagesimæ, quæ apud veteres aliquando vocatur *Dominica ad carnes tollendas* seu *levandas*.

datis piscibus domino cardinali, dat sextam partem cantoribus, **160** et duas de melioribusfaculis.

De episcopis cardinalibus per patriarchias dispositis.

Caput XXXI.

Septem cardinales presbyteri, qui ad sacrosanctum altare beati Petri per hebdomadas suas Missarum solemnia celebrare debent, hi sunt: sanctæ Mariæ in transtiberim, sancti Chrysogoni, sanctæ Cæciliæ, sanctæ Anastasiæ, sancti Laurentii in Damaso, sancti Marci, sanctorum Martini papæ et Silvestri, qui vocantur tit. Æquitii.

Cardinales sancti Pauli sunt hi : sanctorum Nerci et Achillei, sancti Xysti, sancti Marcelli, sanctæ Susannæ.

Cardinales sanctæ Mariæ Majoris sunt hi : sanctorum Apostolorum, sancti Cyriaci in Thermis, sancti Eusebii, sanctæ Pudentianæ, sancti Vitalis, sanctorum Marcellini et Petri, sancti Clementis.

Cardinales sancti Laurentii foris murum sunt hi : sanctæ Praxedis, sancti Petri ad Vincula sancti Laurentii in Lucina, sanctæ Crucis in Jerusalem, sancti Stephani in monte Cælio, sanctorum Joannis et Pauli, sanctorum Quatuor Coronatorum.

Diaconiæ.

Diaconiæ sunt XVIII : sanctæ Mariæ in Dominica, ubi debet esse archidiaconus sanctæ Luciæ in circo juxta Sæpta solis; sanctæ Mariæ Novæ, sanctorum Cosmæ et Damiani, sancti Adriani, sanctorum Sergii et Bacchi, sancti Theodori, sancti Gregorii, sanctæ Mariæ in Scholæ Græca, sanctæ Mariæ in Porticu, sancti Nicolai in Carcere, sancti Angeli, sancti Eustachi, sanctæ Mariæ in Aquiro, sanctæ Mariæ in via Lata, sanctæ Agathæ in equo marmoreo, sanctæ Luciæ in capite Suburræ, sancti Quirici [sanctorum Viti et Modesti].

Abbatiæ.

Abbatiæ sunt istæ : sanctii Cæsarii in palatio, sancti Gregorii in clivo Scauri, sanctæ Mariæ in Aventino, sancti Alexii, sancti Sabæ, ubi dicitur Cella Nova ; sancti Pancratii in via Aurelia. Intra urbem Ravennantium, scilicet Transtiberim, est abbatia sanctorum Cosmæ et Damiani in vico Aureo. Intra urbem est abbatia sancti Silvestri inter duos hortos, quam ædificare cœpit Stephanus papa II, sed Paulus papa explevit; hi duo Apostolici requiescunt **161** in ecclesia beati Petri ; ecclesia sanctæ Mariæ in Capitulo, ubi est ara Filii Dei. Sancti Basilii juxta palatium Trajani imperatoris; sanctæ Agathæ virginis, quæ est Suburræ monte ; sancti Laurentii in Panisperna, ubi positus fuit in craticula ; sancti Thomæ juxta formam Claudiam, sancti Basilii in Campo Sancto, sanctissimæ Trinitatis Scottorum. Extra urbem, in via Flaminia, est abbatia sancti Valentini : ab alia parte Romæ, via Ostiensi, est abbatia sancti Pauli, et abbatia sancti Anastasii. Iterum in urbe est abbatia sanctæ Mariæ in Pallara, ubi fuit sagittatus sanctus Sebastianus ; sanctæ Mariæ in monasterio ad sanctum Petrum ad Vincula; sanctæ Mariæ in Castro aureo.

Quot lampades ardeant quotidie in ecclesia beati Petri caput XXXVII.

Ad luminaria in altare beati Petri VIII lampades in corpore die noctuque ; ante pectoralia III lampades, in unoquoque capitulo I, et in unaquaque corona I candela per totam noctem accendatur, donec Missa finiatur. Quæ nimirum capitula sunt ad minus XXXIV usque ad crucifixos. Omnes igitur lampades ac altari beati Petri usque ad crucifixos sunt L omni nocte.

In stationibus vero unoquoque capitulo IV candelæ ; in rete, quod est in atrio ecclesiæ XII ; in virga XVIII; ante Veronicam X die noctuque; ante imaginem beatæ Mariæ, quæ est de mosibo post Veronicam, I; in sancto Processo I ; ad sanctam Mariam de Cancellis III. In arcu majori, ubi audivimus requiescere corpus beati Mathiæ apostoli, I, nocte et die ; nocte vero tota VIII; ad sanctam crucem I. In sancto Joanne ad Fontes I; in sancta Lucia I; ad sanctum Pastorem I ; ad sanctum Gregorium I, nocte dieque, in unoquoque istorum ; in Vaticano I; in sancta Maria in Oratorio I; ad sanctum Leonem quartum I : Petro et Paulo I; ad sanctum Bartholomæum I ; ante crucifixos II ; in rete IV in virga III ; ante portas ecclesiæ deforis V; in unoquoque porticalium III ; in sancta Petronnilla II; in sancto Andrea I.

Omnes igitur candelæ quæ quotidie ardent in ecclesia beati Petri, sunt CXV, ad minus, omni nocte; in stationibus vero sunt CCL. In Dedicatione, in Ascensione, et festo sancti Petri et Octava ejus, retia accendantur; sed recte magnum. quod est in atrio ecclesiæ, **169** scilicet ante portam Argenteam, in festo sancti Petri et Octava tantum.

Præter ea quatuor funes de antiqua consuetudine extenduntur in festo sancti Petri et Octava ejus in atrio ejusdem ecclesiæ, id est in paradiso, in modum crucis; et ligantur de porticalibus ad pineam æneam quæ est in paradiso ; et in unoquoque fune VI candelæ suspenduntur. In gradibus vero, scilicet ante ecclesiam sanctæ Mariæ in Turri, extenditur unus magnus funis a porticali, quod est super gradus mortuorum, usque ad domum Petri Joannis de Pampano, in qua de jure debet ligari secundum tenorem locationis, et suspenduntur in eo XVIII candelæ.

De consuetudinibus confessionis. Cap. XXXVIII.

Hæc sunt quæ dominus Papa de consuetudine recepturus est ab illis qui emunt confessionem beati Petri pro tribus partibus; canonici vero pro quarta parte.

In primis planetas, camisos, tunicas, amictos, stolas, manuales, cingulos, crucem, thuribulum aureum, qui sit aptus ad cantandum Missam ; libros et alia vasa, quæ ad officium altaris spectant; candelabra, tobalias frisatas et opertas, quæ totum altare colligant sine frisio, tantum frisatas non parvas, vel magnas; tres denarios ad pondus de balsamo et decem libras ceræ pro facula de Sabbato sancto ; et tres ampullas majores, et tres minores; et tres fanones, et oleum prochrismate, et duodecim denarios Papienses pro palmis canonicis beati Petri; solidos sex

in sex stationibus, in unaquaque sex,et sex solidos in festivitate sancti Andreæ, et duas aquaricias olei pro festo ejusdem.

In resarciendo tecta et mutandis trabibus dantur duodenarii Papienses unicuique magistrorum et manualium in unoquoque die,donec opus compleatur. Quando sandialarii capiuut trabes,duos solidos denariorum Papiensum, et quatuor libras ceræ.

Quando dominus papa pergit ad sanctum Petrum in stationibus, viginti solibos denariorum Papiensium et tres aquaricias clareti cardinalibus et capellanis papæ. Aliis scholis medietas altaris datur, ex quo tobalia extenditur super altare. Et in unaquaque statione unum par facularum de duabus libris ad vesperas **163** et ad Matutinas,et candelas pro lectionibus.Ad Missam similiter unum par facularum. Cardinalibus qunique solidos denariorum Papiensium in statione,et tres solidos Lucenses pro responsoriis.

In quatuor tempora,in unoquoque Sabbato,quinque solidos Lucenses cardinali diacono,subdiacono, cantoribus,et acolythis.

A festo sancti Gregorii papæ usque ad festum Pentecostes in unoquoque die duodecim denarios Papienses dantur domino papæ; et mille libræ ceræ per singulos annos ; et in unoquoque mense una aquaricia olei et una libra olibani, si est in urbe vel circa urbem, per unum diem.

Ex consuetudine in majori hebdomada dominus episcopus sanctæ Rufinæ jus consuevit habere. vi-e-licet aram et altare, ex quo pulsatur in Matutinum, et usquedum finitur officium;et ex quo pulsatur ad Missam usque ad finem, salva medietate canonicorum et cantorum,quam habent in altari cum domino episcopo.Tota namque medietas oblationis, quæ venit in altari, est altaris domini episcopi ; altera medietas est inter prædictum dominum episcopum et canonicos ecclesiæ et cantores æqualiter dividenda. Nam una pars est domini episcopi,alia canonicorum, et alia cantorum, si interfuerit constitutis officis;si non, est caconicorum, servata prius consuetudine ad altare servientium, quæ debet esse de communi omni partium, et domini episcopi, et aliorum.

Die Jovis, ex qua pulsatur ad officium matutinale et ad Missam usque ad finem officiorum ; similiter et in die Veneris sancti; similiter et in Sabbato sancto, ex quo pulsatur ad officium matutinale, et ex quo pulsatur ad baptismale officium, nocte et die tota habent jus suum,et usque ad finem Missæ majoris in Pascha, canonici basilicæ sancti Petri, et accipiunt decem libras ceræ pro facula de sabbato sancto, et tres denarios de balsamo ad pondus, et tres ampullas majores et tres minores, et tres fanones, et oleum pro chrismate.

Item dominus papa decem libras ceræ pro agnis in sancto Laurentio de Palatio.Una aquaricia olei, una libra ceræ, et dimidia de olibano per mensem; et in unaquaque hebdomada, quando dominus papa non est Romæ,duo solidi Lucenses ostiariis.

In purificatione sanctæ Mariæ quinque libras ceræ, et quatuor denarios **164** pro[a] vincis ; in Annuntiatiane totidem.

In Dominica Palmarum acolythis duodecim denarios pro palmis ; mansionariis sancti Petri totidem pro palmis.

In litaniis majoribus viginti septem libras Lucenses pro presbyterio crucum, et lectis, et lobiis. episcopis et cardinalibus, et omnibus scholis palatii.

Pro eleemosyna sanctæ Rufinæ, et sanctorum Quatuor,et sancti Clementis, et sancti Pancratii,una aquaricia olei, et quinque libræ ceræ, et dimidia de olibano;et in unaquaque hebdomada pro eleemosynis pauperum undecim solidos Lucenses ; et dum strata currit, extra in quod datur ejectis. Et de olibano abundanter serviant beato Petro, et omnia alia jura observent.

Sententialibus præfecti, si suspendant aliquem, quinque solidos;quando decollant,similiter;quando cæcant, duodecim denarios pro unoquoque oculo ; quando truncant aliquod membrum,similiter.

In unaquaque istarum stationum scholæ palatii, scilicet presbyteri et diaconi cardinales, subdiaconi, cantores regionarii,et acolythi,debent habere quinque solidos denariorum Papiensum de altario beati Petri pro cœnatica.Archidiaconus debet habere decem et octo denarios Papienses pro his qui cantant Responsoria, et ad Missam medietatem altaris. Prædictæ scholæ habent inter eos et capellanos domini papæ usque ad finem Missæ.Caonnici vero beati Petri duodecim solidos accipiebant antiquitus, sed modo habent sex per stationem.

Si vero absens fuerit pontifex, et venerint cardinales solemniter cantare Missam;in quacunque statione totam medietatem altaris habent prædictæ scholæ. Cardinalis vero qui cantat Missam, habet tertiam partem oblationis; sed si habet aliquem socium. non fit Ita, sed oblatio, ut mos est communiter dividatur per scholas.

[a] Ita legitur in Codice, tam Vaticano, quam regio. Occurrebat conjectura *pro minois*. Sed quid ad rem ? Apud Cencium legitur in cap. 5 : *Ecclesia sancti Petri dat quindecim libras cereas pro his cereis*. Verum id huic loco non facit satis.

ADMONITIO IN SEQUENTEM LIBRUM CENCII.

105 Quis fuerit Cencius consequentis libri auctor, nemo id melius explicaverit quam Onufrius Panvinius in ea præfatione quam eidem libro præfixit in magno Ritualium veterum opere,quod Romæ in bibliotheca pontificia palatina, et apud Parisios in regia servatur. Hæc autem præfatio sic habet.

Fr. Onufrius Panvinius pio lectori salutem.

Cum veteris bibliothecæ palatinæ, omnium instructissimæ, libros evolverem, ut aliquid invenirem quo in seri-

benda historia ecclesiastica sublevari possem;forte incidi in pervetustum Codicem, qui Censuum *inscribitur,ante annos plus minus quadringentos collectum, et in unum corpus redactum a Censio quodam diacono cardinali sanctæ Luciæ in Orpheo, et S. R. E. camerario sub Cœlestino papa III, qui post Innocentii III mortem Romanus pontifex renuntiatus, Honorius III nominatus est. In eo cum omnibus S. R. E. redditibus, vectigalibus et censibus ab eodem Cencio summa diligentia,cum singulorum publicis instrumentis,in unum redactis,hic etiam omnium vetustissimus Ritualis,sive Cæremonialis liber descriptus est,in quo sanctæ illius et venerandæ vetustatis puritas et sinceritas, atque Romanæ Ecclesiæ in tractandis sacris et re divina celebranda summa cura et observantia inspicitur. Multa insuper cognitu non indigna,et ad Ecclesiæ præsentis status primordia dignoscenda idonea inde hauriri possunt.Quem librum cum ego hominum lectione dignissimum existimassem,illum in brevem hanc formam contractum ecclesiasticæ antiquitatis studiosorum manibus terendum evulgavi, cum nihil quod ad ejusmodi studia sublevanda pertinere existimem in obscuro, quantum a me fieri potest, jacere permittam.*

Hactenus Onufrii præfatio, ex qua intelligitur ab eo librum Cencii in aliam ab ea quam auctor instituerat formam redactum fuisse. **166** Hæc autem nova forma sic se habet. Totum opus dividitur in tres partes. Prima pars, constans capitibus XXVIII,continet omnes ritus qui ab Adventu Domini ad Exaltationem sanctæ Crucis usitati sunt in Ecclesia Romana. Secunda pars est de presbyteriis per annum erogari solitis, deque variis officialibus pontificis; habetque capita XXIII. Tertia est de electione et consecratione pontificis, ac de coronatione imperatoris. Nobis vero purum putum Cencii librum satius visum est exhibere. Felix Cantelorius, archivii Vaticani secreti olim custos, in epistola ad cardinalem Barbarinum, cum ei prædicti libri transcriptum dono daret, asserit Ritualem hunc vetustissimum, ante annum 1192 in Romana Ecclesia usurpatum, a Censio insertum fuisse libro de Censibus. Cencius tamen libri scriptor censendus, ex num. 72, etsi ritum ante suum tempus receptum et observatum tradidit. Idem cancellarius fuit sub Cœlestino III, Sabellus cognominatus.

Illustrissimus Fabrettus hanc nobis notitiam de Cencio nostro suppeditavit. «Sub mœnibus Ardeæ, vetustissimæ Rutulorum civitatis, exstat templum sanctæ Marinæ dicatum, in cujus portæ limine superiori visuntur hinc inde duo orbes diametri palmaris, in quibus opere anaglypho scalpti sunt duo monachi cucullati se invicem aspicientes cum hisce titulis, in primo quidem Abbas, in altero autem orbe Pater sanctæ Marinæ. Sub ipso limine, qua parte terram respicit, adsunt hi duo versus:

Cencius, excelsæ tunc cancellarius urbis,
Obtulit hanc portam, virgo Martina, tibi.

[Denique in impluvio cænobii sancti Bartholomæi ad insulam Tiberinam exstat fragmentum cum his versibus.

Cencius, excelsæ tibi cancellarius urbis,
Se pia commendat Jesse clarissima virgo,
Cui Benedictorum fuit ortus stemmate...
Huic peccatorum venia da ....
Cencius atque bona genitor genitrixque...
Inspiciens....mino cum dictis.....»

ORDO ROMANUS XII,

DE CONSUETUDINIBUS ET OBSERVANTIIS, PRESBYTERIO VEL SCHOLARI, ET ALIIS ECCLESIÆ ROMANÆ IN PRÆCIPUIS SOLEMNITATIBUS

Auctore Cencio de Sabellis cardinale.

167 1 *Quid debeat Dominus papa facere tempore Adventus, et in natali Domini.*

1. A Dominica de Adventu, usque ad Nativitatem Domini,dominus papa non portat aurifrixiatam mitram,excepto in Dominica qua cantatur *Canite tuba*, ad ecclesiam Apostolorum pro festo; nec cantatur *Te Deum laudamus*, nisi in præcipuis festis. Et in eadem die Adventus idem dominus papa pergit ad stationem sanctæ Mariæ Majoris. In [a] Lectionario sancti Hieronymi, *Ad sanctam Mariam de nocte primo galli cantu.*

2. In vigiliis Nativitatis Domini,in mane dominus papa vadit ad basilicam sanctæ Mariæ Majoris pro cantanda Missa,et in sero pro celebrandis Vesperis; et remanet ibi nocte ipsa, et celebrat ibi vigilias, et post vigilias celebrat ibi Missam ad præsepe, ubi quidquid offertur, quandiu dominus papa Missam celebraverit,sive ad manus,sive ad pedes ipsius domini,vel super altare,capellanorum est,exceptopane, qui est acolythorum, si recipere voluerint.Hoc idem A sciendum de Missa, quam celebrat apud sanctam Anastasiam.In aurora vadit ad sanctam Anastasiam, et celebrat ibi secundam Missam;qua finita, revertitur ad basilicam sanctæ Mariæ Majoris, et intrat sacrarium cum episcopis, cardinalibus,diaconibus, subdiaconibus, et reliquis ordinibus, et dicunt Tertiam; qua dicta, induunt se, et processionaliter vadunt **168** ad altare, sicut est moris. Notandum quod septem faculæ debent esse in Missa super altari, et curia debet dare, Deinde dominus papa incipit Missam, et post primam Orationem diaconi cardinales, et subdiaconi, et alii ordines cum scrinariis [b] faciunt laudes domino papæ taliter ordinati. Archidiaconus cum aliis diaconibus et subdiaconibus ordinati stant juxta altare in duobus filis,scrinariis B vero stantibus deorsum in choro cum pluvialibus. Tunc archidiaconus cum diaconibus et aliis,sic incipit laudem alta voce, *Exaudi, Christe*; scrinarii quoque respondent,*Domino nostro papæ vita*. Iterum archidiaconus dicat *Exaudi,Christe*;scrinarii quoque

[a] Hoc Lectionarium vocatur *Liber Comitis*, editus apud Pamelium. Vide appendicem Capitularium Baluzianam.

[b] Ita constet hic *scriunrii*, non *scriniarii*.

respondent similiter. Tertio archidiaconus dicit *Exaudi, Christe* ; scrinarii respondent sicut prius. Iterum archidiaconus dicit *Salvator mundi*, tribus vicibus, scrinariis totidem vicibus ei respondentibus *Tu illum adjuva*. Et archidiaconus dicit *Sancta Maria*, duabus vicibus; et scrinarii respondent duabus vicibus *Tu illum adjuva*. Deinde archidiaconus dicit *Sancte Michael*, duabus vicibus; scrinarii respondent duabus vicibus *Tu illum adjuva*. Eodem modo dicitur *Sancte Gabriel, sancte Raphael, sancte Joannes, sancte Petre, sancte Paule, sancte Andrea, sancte Stephane, sancte Laurenti, sancte Vincenti, sancte Silvester, sancte Leo, sancte Gregori, sancta Benedicte, sancte Basili, sancte Saba, sancte Agnes, sancta Cæcilia, sancta Lucia*. His finitis, archiaconus dicit *Kyrie, eleison*, scrinarii similiter respondent *Kyrie eleison*. Iterum archidiaconus dicit *Kyrie, eleison* ; scrinarii respondent *Kyrie, eleison*. Tertio vero archidiaconus cum diaconibus, subdiaconibus et scrinariis una voce dicunt *Kyrie, eleison*. Finitis laudibus, legitur prius Latina epistola, et postmodum Græca. Expleta vero Missa, dominus papa coronatur ad portam ipsius ecclesiæ ab archidiacono, cum uno diacono, reditque cum Processione ad palatium. Tunc judices et advocati veniunt ei obviam sub gradibus in porticu ; ibique prior cardinalis sancti Laurentii foris murum, cum judicibus et advocatis faciunt ei laudes ; et ibi dominus papa descendit, et deposito regno accipit mitram. Deinde judices ducunt eum usque ad locum illum ubi datur presbyterium. Tunc vero exuunt eum planeta, et apposito manto super scapulas sedet in fonslatorio [fosteslorio] seu cathedra, et largitur presbyterium **169** cunctis ordinibus propria manu taliter.

3. Et in eadem die Adventus, idem dominus papa pergit ad stationem sanctæ Mariæ Majoris. In secunda vero Dominica Adventus papa vadit ad stationem sanctæ Crucis. In Sabbato de *Gaudete* pergit ad Vesperas ad sanctum petrum, ubi dominus papa eidem primicerio annuntiando Antiphonam *Juste et pie vivamus*, dat unum marabotinum vice ipsius projicieus. Ubi autem dominus papa debet facere, et vigiliis interesse, et omnia alia ibi facit et recipit cum camerario et cancellario, sicut inferius dicetur in Dedicatione sanctorum Petri et Pauli, et quibusdam aliis festivitatibus.

11. *Quomodo datur presbyterium.*

4. Priori igitur episcoporum Romanæ Ecclesiæ dat dominus papa duplicatum presbyterium, scilicet quatuor melequinos, et quatuor solidos in den. Papiens.; omnibus autem episcopis et aliis curiæ duos marabotinos, et duos solidos Papiens., singulis similiter. Si forte archiepiscopus aliquis extraneus tunc præeens fuerit, pro voluntate domini nostri papæ dat ei presbyterium ; sed de portione tantum debet habere, quantum supra dictus prior episcoporum, quatuor scilicet melequinos, et totidem solidos ; si vero aliquis episcopus extraneus fuerit, unum melequinum debet habere, et duodecim den. Papiens. Priori presbyterorum cardinalium dat dominus papa duos melequinos, et totidem solidos, pro prioratu. Priori presbyterorum sancti Laurentii foris muros pro laude duos similiter melequinos, et totidem solidos ; omnibus et singulis aliis presbyteris cardinalibus unum melequinum, et duodecim denarios Papienses. Priori autem diaconorum cardinalium quatuor melequinos, et totidem solidos pro prioratu, presbyterio et laude diaconorum et subdiaconorum; omnibus aliis diaconibus et singulis unum melequinum, et duodecim denarios Papiens. Diacono Græco unum melequinum, et duodecim denarios Papienses. Si forte aliquis abbas mitratus præsens fuerit, dat ei unum melequinum, et duodecim denarios Papienses. Primicerio.... dat ei unum melequinum et duodecim denarios Papienses. Priori subdiaconorum unum melequinum, omnibus aliis subdiaconibus similiter. Si etiam centum essent, videlicet quinque, vel plus aut minus, **170** duodecim melequinos Subdiacono Græco unum melequinum. Unicuique scholæ cantorum unum melequinum; unicuique scholæ Crucis, qui esse debent de jure ad plus quatuor, et non plures. Prior presbyterorum capellanorum, qui sunt duo, et non plures, unum melequinum, unicuique capellanorum domini papæ unum melequinum. Præfecto urbis quadraginta solidos den. Papiens.: qui videlicet præfectus ab ecclesia sanctæ virginis Mariæ usque ad palatium indutus mantopretioso, et calceatus zanca [a] una aurea, id est una caliga, altera rubea, eadem die et secunda die, et etiam in duabus diebus Paschæ, et quando papa etigitur, juxta dominum papam collateraliter nullo medio equitando incedit. Senatorum vero qui tunc urbi præsunt medietas accedit pro presbyterio, et ad comedendum cum domino papa ; quorum uni dominus papa, vel duobus pro omnibus aliis, presbyterium pro unoquoque senatore similiter unum melequinum ; dat dominus papa unicuique judicum urbis unum melequinum, et duodecim solidos den. Papiens. excepto priore, qui debet habere unum melequinum ultra pro prioratu, et unum melequinum pro laude. Unicuique advocatorum unum melequinum, et duos solidos den. Papiens. Omnibus scrinariis, quotquot sunt, sex melequinos et sex solidos den. Papiens. Præfectus navalium, qui dicitur Sangari, duos melequinos, et quatuor solid. den. Papiens. Et sciat secutura posteritas, quod nulli alii dominus papa propria manu, nisi superius nominatis, debet presbyterium dare. Presbyterium, ut superius dictum est, dat dominus papa.

5. Sic indutus ducitur a magistro senescalco, et a magistro ad mensam in basilica Leonis papæ III. Ad mensam vero legit unus de diaconis cardinalibus cum pluviali ; circa vero finem mensæ schola cantorum debet cantare Sequentiam.

[a] Formam hujusmodi calceorum, aliorumque præfecti urbani ornamentorum habes in libro Felicis Contelorii de præfecto Urbis.

III. *Quid dominus Papa debet facere in festo sancti Stephani.*

6. In die autem sancti Stephani summo mane conveniunt omnes ordines superius prætaxati, tam clerici quam laici, induti sericis pannis in basilica, diaconibus cardinalibus et **171** subdiaconibus exceptis, qui induti dominum papam ducunt de camera sua ad basilicam ipsam, ubi cardinales universi exhibent ei reverentiam : ibique induit se planeta alba. Et descendens de palatio usque ad porticellum, ibique invenit equum faleratum cum novo scarlati ; ita tamen quod secundum consuetudinem antiquam equus ipse domini papæ non debet habere collum faleratum. Et ascendens equum, et de manu adextratorum regnum recipiens, induit ipsum. Sicque vadit ad ecclesiam beati Stephani in Cælio monte coronatus.

7. Ut autem omnibus, tam præsentibus quam futuris, pateat, qualiter ordines supra dicti cum domino papa vadunt processionaliter, sciendum est quod, sicut scribetur inferius, ordinati incedunt, et cum eodem domino papa ad palatium modo simili revertuntur. Præfectus igitur urbis indutus, ut superius dictum est, juxta dominum papam incedit, et circa eum judices pluvialibus induti. Ante dominum papam aliquantulum sequestratus incedit prior subdiaconus regionarius cum toalea, ut cum voluerit dominus papa spuere, possit illo gausape os suum mundare. Et diaconi cardinales proximi papæ bini incedunt ; et post ipsos subdiaconi basilicarii, quos præcedunt tam subdiaconi regionarii quam schola cantorum cum Græcis, qui consueverunt Evangelium et Epistolam legere. Istos antecedunt scrinarii et advocati ; ante eos presbyteri cardinales, ante istos episcopi cardinales, et abbates urbis ; et præcedunt istos, si qui sunt, forenses episcopi aut archiepiscopi. Ante istos duo præfecti navales pluvialibus induti ; ante hos vero portantes duodecim vexilla, quæ bandora vocantur ; et unus equus domini papæ faleratus, sed vacuus. Ante hos omnes minor subdiaconus basilicarius cum cruce domini papæ. Sed archidiaconus et prior basilicæ cum ferulis debent, ut scriptum est, ordinare processiones ; et, ne quis ipsam interrumpat, debent discurrere, et frequenter ad propria loca redire. Archidiaconus inter dominum papam et cardinales diaconos ; prior basilicæ juxta primicerium inter diaconos cardinales et subdiaconos.

8 Cumque sic ad prædictam ecclesiam sancti Stephani pervenerint, deposito regno, intrat ecclesiam ; factaque Oratione, vadit ad sacrarium, et, deposita planeta alba, induit rubeam, et celebrat Missam, sicut hesterna die, in omnibus. Missa vero **172** finita, resumit planetam albam, et induit regnum. Cætera vero fiunt sicut prima die, excepto presbyterio, quod sic datur. Unicuique namque episcoporum curiæ dat dominus papa duos melequinos et duos solidos Papienses : unicuique presbyterorum cardinalium unum melequinum et duodecim denarios Papienses, excepto presbytero sancti Laurentii, cui dantur duo pro laude et presbyterio. Unicuique diacono cardinali unum mel. et duodecim denarios Papienses, excepto priore, cui datur unus amplius pro laude Unicuique archiepiscoporum duo, unicuique episcoporum forensium unum mel. et duodecim denarios Papienses ; omnibus aliis, sicut altera die, eo excepto, quod subdiaconi omnes non habent nisi duodecim mel. cum priore, et etiam præfectus non habet, nisi duodecim solid. den. Papiens. Dato presbyterio ducitur dominus papa ad mensam sicut die prima.

IV. *Quod dominus papa ire debeat in Epiphania ad Sanctum Petrum.*

9. Sciendum tamen quod dominus papa in Epiphania in Vesperis pergit ad Sanctum Petrum, et omnia ibi facit et recipit cum camerario et cancellario, sicut adnotatur in festo Ascensionis, et Octava sancti Petri.

V. *Quid dominus papa facere debeat in Purificatione beatæ Mariæ virginis.*

10. In Purificatione beatæ Mariæ virginis dominus papa vadit ad Sanctam Martinam cum cardinalibus in mane, et ibi cantat Tertiam. Deinde induit se in ecclesia ipsa usque ad dalmaticam ; et induto manto, apponit mitram ; omnesque cardinales induunt se, ibique vastararii cum ostiariis basilicæ sacri palatii repræsentant cereos ad benedicendum, quos minor presbyterorum cardinalis in ordine benedicit. Notandum vero quod ecclesia Sancti Petri dat quindecim [*Al.*, decem] libras cereas pro his cereis. Et his factis dominus papa exit ab ecclesia cum cardinalibus, et ascendit sedem, quæ est præ foribus illius ecclesiæ, et manu propria populo cereos porrigit. Deinde vadit ad porticum ad ecclesiam sancti Adriani, et ascendit sedem, quæ est post altare, ibique cantat Sextam ; et **173** cantata, accipit faculam accensam a priore episcoporum ; et si non est præsens, a priore presbyterorum. Sed schola cantat hymnum *Lumen ad revelationem*, cum Psalmo. Post datione candelarum subdiaconus regionarius extendit toaleam, et dominus papa abluit manus, et mittit chirothecas, et planetam, et pallium ; et singulis cardinalibus, et camerario tantummodo, duas dat candelas ; subdiaconibus et aliis tam clericis quam laicis pro voluntate sua.

11. et notandum quod decem et octo sunt in urbe diaconatus, quorum clerici, postquam Missas in eisdem celebraverint, a singulis diaconibus imagines accipiendo, venient cum imaginibus istis et populo processionaliter cantando ad ecclesiam beati Adriani. Quibus in eadem ecclesia coadunatis, primicerius cum schola incipit Antiphonam *Exsurge, Domine*. Interim dominus papa discalceat se, et omnes qui sunt induti vadunt cum eo in Processione, et dominus papa reaccipit [a] planellos. Completa vero a primiceriis Antiphona, dominus papa dicit *Oremus*, et diaconus *Flectamus genua*, et alii diaconi *Levate*, et dominus papa

[a] Planellorum nomine, quos hic *reaccipit* pontifex, intelliguntur calcei, quos antea deposuerat. Id patet ex num. sequenti.

dicit Orationem de Collecta, scilicet [a] *Preces populi tui*, etc. Finita Oratione, diaconus dicit *Procedamus in pace* ; et omnis chorus respondet *In nomine Christi*.

12. His sic completis, imagines præceduntdominum papam processionaliter cantando usque ad ecclesiam beatæ Mariæ Majoris;et dominus papa sequitur Processionem. Cumque venerit ad portam ipsius ecclesiæ, exuit planellos, et nudis pedibus vadit cum aliis in Processione usque ad prædictam ecclesiam beatæ Mariæ Majoris. Sciendum tamen quod dominus papa in omnibus Processionibus, in quibus pedes vadit, pedibus discalceatis incedit, una tantum excepta in Exaltatione sanctæ Crucis, scilicet mense Septembris. Cum autem dominus papa ad ecclesiam sanctæ Mariæ venerit, primicerius cum schola cantorum in introitu ipsius ecclesiæ cantat *Te Deum laudamus* ; et deinde dominus papa intrat sacrarium,et exuit planetam; ubi schola mappulariorum et **174** cubiculariorum habent aquam calidam paratam ad abluendos pedes domini papæ,et dominus papa ablutis pedibus calceat caligas cum sandaliis pro Missa cantanda, et induit planetam albam, et aurifrixiatam mitram. Diaconus cardinalis et subdiaconus, exutis planetis, induunt dalmaticas ; et ita cum Processione vadunt ad altare majus, et ibi celebratur Missa de more. Missa cantata, cuncti ad propria revertuntur.

VI. *Quid debeat facere dominus papa in Annuntiatione et Nativitate beatæ Mariæ virginis.*

13. In Annuntiatione et Nativitate ejusdem sanctæ Mariæ dominus papa equitat ad Sanctam Mariam cum cardinalibus, et facit ibi, et in ecclesia sancti Adriani et sanctæ virginis Mariæ Majoris omnia, sicut prædictum est in Purificatione ejusdem sanctæ Mariæ.

VII. *Quod debeat facere dominus papa in Assumptione beatæ Mariæ virginis.*

14. In Assumptione ejusdem sanctæ Mariæ taliter fit. Dominus papa etenim vadit ad Vesperas cum cardinalibus ; quibus cantatis, dominus papa ibi remanet atque jacet ; et in propria persona debet in nocte cantandis vigiliis interesse. Sciendum quod minor diaconorum debet *Benedicamus Domino* dicere. Notandum vero quod ubicunque dominus papa vadit ad Vesperas, ecclesia ubi est statio ipsa debet dare omnes faculas tam in vesperis quam in nocte. Vigiliæ autem tali ordine celebrantur. Canonici ejusdem ecclesiæ tres primas lectiones legunt, et tria responsoria similiter cantant ; et dominus papa legentibus illis tres lectiones Benedictionem, et ei iidem diaconi cardinales præcinunt *Tu autem*,etc. Unicuique etiam illorum trium prior diaconus dat duos denarios de senatu;ad unamquamque insuper lectionem dominus papa cum thuribulo accedit ad majus altare et præsepe : et ante ipsum mappularii portant duas faculas positas super candelabra domini papæ. Faculas autem dat eodem ecclesia. Quarta autem lectio legitur a scrinariis, quinta a priore episcoporum, sexta a priore presbyterorum, septima a priore **175** diaconorum, octava a priore subdiaconorum, nona autem a domino papa. De thuribulo autem portando ad altare dominus papa præcipit unicuique cardinali pro voluntate. Ad lectionem domini papæ nullus dat Benedictionem ; et tamen ipse dicit *Jube, Domine*,etc., scilicet dicitur quod Dominus ei benedicat ; circumstantes respondent *Amen*. Alia Responsoria decantantur ab uno subdiacono et alio cantore, et quilibet eorum recipit duos denarios ab illo qui domino papæ assistit, et omnes denarii debent esse de ecclesia. Quatuor vero denarii qui restant acolythorum sunt. Quandiu autem lectiones leguntur, duæ faculæ cum candelabris ejusdem ecclesiæ debent esse super pulpitum, et residuum est de acolythis. Illud vero quod remanet de faculis quas portant mappularii eorumdem mappulariorum sunt. His per ordinem sic celebratis. dominus papa dicit Orationem vigiliæ, et intrat lectum. Et summo mane dominus papa dicit Orationem et celebrat Missam. Qua finita, revertitur ad palatium. Est notandum quod, sicut dictum est superius, ita fit in vigiliis solemnitatum omnium patriarchatuum Urbis.

VIII. *Quid debeat dominus papa facere feria quarta in capite Quadragesimæ.*

15. Feria [b] quarta in capite Quadragesimæ dominus papa circa mediam tertiam equitat cum episcopis et cardinalibus ad sanctam Anastasiam, et receptus in Processione a clericis ipsius ecclesiæ, intrat sacrarium, et induit se cum cardinalibus et aliis ordinibus. Interim autem cinis benedicitur a juniore presbytero cardinali. Deinde dominus papa vadit cum cardinalibus et schola cantorum ad sedem post altare, et præsentato ei cinere, prior episcoporum imponit ei cinerem, dicens hæc verba : [c] *Memento quia pulvis es, et in pulverem reverteris*. Postmodum vero dominus papa imponit cinerem episcopis cardinalibus, et aliis ordinibus. Quibus expletis,primicerius cum schola cantorum incipit Antiphonam *Exsurge, Domine, adjuva nos*. Qua completa, dominus papa dicit *Oremus* **176** et diaconus *Flectamus genua*, et alius diaconus deinde *Levate* ; et dominus papa dicit Orationem de collecta, videlicet *Preces populi tui* ; qua finita, junior diaconorum cardinalium dicit *Procedamus cum pace* ; et omnis chorus respondet *In nomine Christi*. Sciendum quod dominus papa a Septuagesima usque ad Pascha non portat aurifrixiatam mitram, nec cantat *Te Deum laudamus*, nisi in præcipuis festis, et in *Lætare, Jerusalem*, in quo

[a] Alia assignatur Oratio *ad Collectam* in Sacramentario Gregoriano, nempe *Erudi, quæsumus, Domine, plebem tuam*. Est autem Oratio ad Collectam illa quæ dicitur in loco ubi fit Collecta seu conventus ad Processionem, qua de re supra in commentario nostro.

[b] Hoc loco indicat Onufrius veterem librum Cæremonialem editum nomine Caroli Magni, qui liber modo circumfertur sub nomine Alcuini. Hunc confer cum Ordine Romano vulgato, cujus pleræque Orationes, quæ ad hunc diem pertinent, desunt in Codice Vindocinensi.

[c] Omittebantur hæc verba tempore Urbani VI erga papam, ex Cæremoniali Petri Amelii, inferius.

die diaconi cardinales utuntur planetis curtis. Deinde, præcedentibus in ordine suo, dominus papa nudis pedibus cum psalmodia sequitur Processionem usque ad sanctam Sabinam, et ipsum præcedit crux sua, quam portat unus de subdiaconibus suis, et crux sancti Petri, quam portat prior subdiaconus regionarius. Cumque intraverit ecclesiam, intrat secretarium; et mappulariorum et cubiculariorum schola habent ibi aquam calidam paratam ad abluendos pedes ipsius.

16. Sciendum vero est quod in introitu ecclesiæ acolythi debent recipere crucem sancti Petri, et portant usque ad altare cum subdiaconis regionariis faciendo litaniam. Et pedibus ablutis, dominus papa paratus ad altare accedit. Et Missa de more cantata, palafredum ascendit, et ad palatium revertitur.

17. Dominica vero qua cantatur *Lætare, Jerusalem*, camerarius repræsentat domino papæ in camera rosam auream cum musco et balsamo; quam dominus papa portat in manu propria usque ad sanctam Crucem, ubi ea die debet Missam celebrare; eamdem deferens in reversione sua similiter usque ad locum in quo descendit, ubi debet esse præfectus, cui dominus papa tunc dat rosam ipsam, et eadem die portat mitram aurifrixiatam. Sciendum est quod ipsa hora qua camerarius repræsentat rosam, dominus papa debet accipere mitram aurifrixiatam.

IX. [a] *De Dominica Palmarum.*

18. Die Dominica Palmarum præparatur quoddam [b] portatorium honestissime, **177** in quo intromittitur sanctum Evangelium, quod intelligitur Christus; et statuitur in ecclesia ante aram, unde clerus processurus est. Deinde adnuantur palmæ et flores, atque diversa genera [frondium.] Dicitur Oratio *Omnipotens Deus, qui antequam Filium tuum Dominum nostrum pro nobis mortem perpetisineres*. Sequitur Benedictio palmarum, seu frondium, *Omnipotens Deus Christe*. His finitis, dantur a custodibus palinæ; accipientesque populi ramos arborum olivarum, sive florum, inchoatur Antiphona *Pueri Hebræorum*. Deinde suscipitur a diaconis prædictum portatorium cum Evangelio, bajulantes cum ingenti exsultatione jugum Christi suave, et onus ejus leve, præcedente aqua benedicta cum candelabris atque thymiamateriis cum aliis ornamentis, insuper etiam laicorum schola cum vexillis atque cum fanonibus longe præeunte. Exeunte enim clero seu populo ab ecclesia, inchoatur Antiphona *Cum appropinquaret Jesus*; qua finita, inchoat schola Antiphonam *Cæperunt omnes*, item, *Cum audisset*, item, *Appropinquante*. Cum ingressi fuerint atrium ecclesiæ, dicitur Responsorium *Ingrediente Domino*, item *Collegerunt*, item *Unus etiam* [Forte *autem*].

19. His finitis, ante atrium ecclesiæ seu loco competente subsistit schola cum baculis et reliquo ornatu; et clerus seu populus exspectant in loco atrii, inchoantes Antiphonam *Occurrunt*. Respondet schola cum Antiphona *Cum angelis*. Hac finita, inchoatur a duobus cantoribus quidam Versus Israel supra scriptum Evangelium sanctum, *Gloria, laus et honor tibi sit rex Christe redemptor*. Eo ordine sequuntur alii Versus.

20. His finitis, incipit schola cum baculis Antiphonam *Pueri Hebræorum*; et tunc posternit omnis plebs hinc inde frondes seu flores, decantantes Antiphonam *Hosanna Filio David*, usque ad altare; et sic intrant ad Missam. Ministri vero tenent palmas usque ad completionem Missæ. Intermittunt aliqui salutationem in Passione, id est *Dominus vobiscum*; quod non legitur in Ordinibus, sed in Parasceve tantum, ubi reticetur officium sacerdotale.

X. *De feria quarta majoris hebdomadæ*

21. Feria quarta majoris hebdomæ hora tertia procedit apostolicus cum omni clero seu populo ad ecclesiam, et dicit **178** Orationes solemnes, sicut in sexta feria. His expletis, osculato altari egreditur. Presbyteri vero urbani ecclesiarum, suburbanique revertuntur ad titulos suos. Et hoc ordine feria sexta compleant, scientes quod ubi pontifex pro se intermittit, ibi illum commemorent.

22. Postea vero hora octava ingrediuntur ad Missam more solito; ideoque hæ Orationes hodie celebrantur, quia in hac feria quarta consilium fecerunt Judæi, ut occiderent Christum. Cujus diei Missa duas lectiones et duo responsoria cum Passione habet, quæ sine salutatione pronuntiatur. Per tres continuos, qui sequuntur, dies, id est quinta, sexta et septima feria, triduanam Domini sepulturam celebramus. *Gloria Patri* non dicitur; campanæ silent.

XI. *Quid dominus papa facere debeat in Cœna Domini.*

23. Feria quinta in Cœna Domini descendit dominus papa ad ecclesiam sancti Joannis Lateranensis cum mitra sine frisio, hora sexta; et facta Oratione ante cruces, pergit ad secretarium ad ecclesiam sancti Thomæ cum episcopis, cardinalibus et aliis ordinibus; ibique cantat Nonam. Deinde vero induit se usque ad dalmaticam, et induunt se diaconi cardinales dalmaticis, presbyteri planetis et mitris. Tunc præsentantur domino papæ. Sciendum est quod acolythi debent recipere de altari sancti Petri unam aquaritiam olei, et fanones, et ampullas, et camerarius debet tres denarios pensati balsami. Præsentatur major ampulla cum oleo a priore diacono, et residente ipso in sede sua, mittit balsamum in ipsa ampulla, et miscet balsamum oleo cum quibusdam palmarum ramusculis. Postmodum vero reponitur ampulla super altare sancti Thomæ; quo facto, in-

[a] Nihil hic dicitur de Sabbato ante Palmas, quo potissimum die pontifex eleemosynam tribuit in memoriam facti Mariæ sororis Lazari, quæ ante sex dies Paschæ unxit pedes Domini. Ideo hæc Sabbati dies *a statione publica vacat*, ut habet vulgatus Alcuinus, *non tamen a celebratione Missæ*, quæ ex præcedentibus feriis repetitur. De fermento eodem die distribuendo lege commentarium nostrum. Hoc caput cum sequente in solo Codice regio invenimus.

[b] De hoc portatorio seu feretro actum est in commentario prævio.

duit se dominus pontifex planetam et mitram auri- A frixiatam;pergitque ad Missam, præcedentibus septem cereis in septem candelabris cum processione, sicut consuevit in festivis aliis diebus.

24. Notandum vero quod faculas et candelabra curia debet dare, Introitus, *Gloria Patri. Kyrie eleison, Gloria in excelsis Deo*, omnia ista dicuntur. Non dicant Symbolum. Ita habetur in libro papæ • Gelasii. Sed nos dicimus Symbolum **179** propter consecrationem chrismatis. Pacem inter se non dent ; servetur de oblatis ; sanguis penitus consumatur. Irenæus : «Absit ut dissonantia festi charitatis et unitatis consonantiam corrumpat. » Omnia signa productius solito pulsentur in classicum. Cantatur *Gloria in excelsis Deo* sine Symbolo, atque dicatur *Agnus Dei* absque osculo. Post prædicationem vero B domini papæ diaconi cardinales levant mensam de altari, et nudato altari ponunt eam in secreto loco; et extractis duabus ampullis cum sanguine et aqua Christi, cooperiunt ipsum altare linteo, et post Missam per quatuor angulos illud sigillatur. Cum autem Præfatio inchoatur, vadunt diaconi cardinales cum subdiaconis et acolythis pro ampullis afferendis ad benedicendum, præcedente crucem thuribulo, et duobus cereis; antequam dicatur *Per quem hæc omnia*, dominus pontifex benedicit oleum pro infirmis sicut in Ordine continetur. Postquam vero dixerit *Pax Domini sit semper vobiscum*, communicat solus pontifex ante altare et diaconus confirmat eum cum calice illa tantummodo die. Deinde ponit calicem super altaae, et patenam juxta eam, et continuo coo- C perit utrumque de sindone munda post corporale expansum ; statimque duo acolythi tenent ampullas involutas cum sindone alba serica in sinistro brachio, ita ut videri possint a medio; et veniens unus de diaconibus accipit unam ampullam de balsamo mistam, et portat archidiacono ; et ille defert pontifici ante altare. Tunc pontifex respicens ad orientem, diacono tenente ampullam ante ipsum in sinistro brachio involutam sindone, halat ter in ampullam, ut inret in consecrationem chrismatis. Et dixit excelsa voce *Sursum corda* ; respondetur *Habemus ad Dominum, Gratias agamus*, etc., sicut in Ordine continetur. Completa Benedictione, benedicit ampullam olei, delatam ordine quo supra, et similiter halat in ipsam, sed tacite ; et dicit *Dominus vobiscum*. Oratio *Deus incrementorum*, etc. Porro D ampulla, quæ cum chrismate est, statim ut benedicta fuerit, cooperiatur, ut a nemine videatur ; sed, diacono tenente, dominus papa salutat eam, et dicit *Ave sanctum chrisma*, tribus vicibus, et osculatur eam. Acolythus vero recipit ampullam; et eo tenente omnes per ordinem salutant nudam eam, tam episcopi quam presbyteri et diaconi. Quibus expletis, pontifex ablutis manibus venit ante altare, et communicat populum ordine suo, et servat de Sacramento in crastinum in corporali. **180** Ipsa vero die schola cum cæteris omne divinum sine organo canit officium.

25. Missa tandem finita, pontifex indutus cum cæteris ad palatium in basilica sancti Laurentii revertitur, ibique exspoliat se usque ad dalmaticam ; et apposita chlamyde rubea, ipsi ad collum sedet. Cubicularii ergo parant aquam calidam pro abluendis pedibus subdiaconorum, et ponunt pelvim coram eo; et diaconus cardinalis, qui servit ei, ponit toaleam quam camerarius dat pro ipso servitis super genua domini papæ. Duodecim autem subdiaconi cum priore remanent extra basilicam discalceati, et schola ostiarorum et mappullariorum accipiunt priorem basilicæ et alios undecim subdiaconos in ulnis suis; sicque per ordinem portant eos unum post alium ante dominum papam. Pontifex autem lavat pedes eorum, et tergit cum linteo, et postmodum osculatur, et dat unicuique duos solid. denar. Papiens.

XII. *Quomodo datur presbyterium in Cœna Domini.*

26. Prior vero basilicæ secundum consuetudinem antiquam marabotinum unum debet habere sine denariis. Interim primicerius cum cantoribus et aliis ordinibus cantant Vesperum ; quo finito cantant *Dominus Jesus postquam cœnavit*. Sed dum ista geruntur, summus pontifex ita presbyterium largitur. Uniquique episcoporum Romanæ Ecclesiæ duos marabot, et duos solidos den. Papiens. Si forte archiepiscopus interesset, tantumdem. Unicuique episcoporum forensium, et presbyterorum cardinalium, et diaconorum cardinalium unum marabot. et duodecim denarios Papienses. Primicerius debet habere unum marabot. sine denariis; quisque cantorum duodecim denarios Papienses. Et notandum, quod nec schola Crucis, nec clericus alius vel laicus eadem die habet presbyterium. Manus [b] etiam prioratus nemini datur. In exitu autem basilicæ de accepto presbyterio janitoribus et cubiculariis duos denarios Papienses pro unoquoque solido, exceptis prioribus, qui non dant aliquid, quisque largitur.

27. Sicque dominus papa cum aliis omnibus supradictis vadat indutus ad basilicam Zachariæ, quæ Panetaria diebus his nuncupatur; ibique indutus cum dalmatica et pluviali, sedent ordinati **181** cum mitris, lavantes manus supra mensam, sicut moris est. Sed dominus papa solus est in mensa. Archiepiscopus vero, si adfuerit, debet ex uno latere primus sedere; deinde episcopi, et presbyteri cardinales; ex alio latere diaconi cardinales cum primicerio. Ex alio latere acolythus repræsentat librum, et minor diaconorum legit versus duos ad mensam. Comestione finita, dominus papa intrat cameram, ibique incontinenti facit mandatum abluendo tredecim pauperibus pedes, et extergendo, et postmodum osculando. Ibi etiam camerarius est paratus, qui domino papæ porriget marabotinos singulos, singulis paupe-

• Nihil ejusmodi legitur in libro Sacramentorum Gelasiano, quem eruditus Thomasius publici juris fecit.

[b] Manus est presbyterium duplex, ex superiori libro Benedicti canonici, num. 21.

ribus erogandos. Hoc facto, dominus papa dat eis- A dem pauperibus manu propria ad potandum. His ita completis, quisque festinat ad propria remeare, et dominus papa cubiculum intrat. Sciendum quod toalea, de qua dominus papa, dum abluit pedes subdiaconorum, in basilica est succinctus, diaconi cardinalis est qui ei servit ; alia vero toalea, cum qua abstergit pedes subdiaconorum, cubiculariorum cameræ est.

XIII. *Quid dominus papa facere debeat feria sexta in Parasceve.*

28. Feria sexta in Parasceve, in aurora, dominus papa facit omnes capellanos coram sua præsentia evocari, et voce mediocri cantat Psalterium ; quo cantato, revertuntur capellani. Sexta vero hora dominus papa cum omnibus cardinalibus intrat basilicam [b] sancti Laurentii ; et facta Oratione, ibi accedit ad altare ; ei aperto altari extrahit inde capita apostolorum Petri et Pauli, et duas cruces. Quæ omnia postquam dominus papa cum cardinalibus osculatus fuerit, reponit ibidem ; et accepta una cruce et iterum sigillato altari, unus presbyterorum cardinalium crucem accipit, et sic vadit usque ad ecclesiam Lateranensem, sine aliquo cantu et Psalmis ; factaque ibi Oratione ascendit cathedram post altare. Tunc dominus papa induit quadragesimalia indumenta, et excalceatur. Episcopi vero induunt pluvialia, presbyteri autem cardinales et diaconi, atque subdiaconi, induunt planetam. Et deinde juniori presbytero cardinali accepto corpore Christi in capsella ante pectus suum hesterna die reservato, et **182** alio prædictam crucem accipiente, et subdiacono regionario cum populo suo præcedente, omnes discalceati cum domino papa et primicerio, sine cantu psallendo psalterium pergunt ad sanctam Crucem. Episcopus vero hebdomadarius remanet ad faciendum officium in basilica Lateranensi. Pontifex autem cum ad ecclesiam venerit, et ecclesiam ipsam sine cantu intraverit, et diutius coram crucibus oraverit, intrat cum omnibus aliis claustrum, et vadit ad secretarium ; et exuta planeta cum pallio, mapullarii habentes aquam calidam paratam abluunt pedes ipsius, et eo sedente in sede, ministri calceant eum, non sandalia, sed quotidiana calceamenta, et induunt planetam et palleum ; et sic ad altare cum Processione accedit, præeunte eum cruce et Evangelio, sine luminaribus et incensu cum silentio.

29. Sed notandum quod dominus papa cum processione non debet ire ad altare ante cruces more solito, sed per viam quæ est in capite chori, juxta gradus altaris. Unus autem de ministris apponit unam sindonem tantum super altare nudatum, et osculato altari, dominus papa ascendit sedem ; et statim subdiaconi ascendentes pulpitum, legunt more lectionis prophetiam sine titulo ; et cætera sicut in Ordine continetur fiunt. Postmodum diaconus cardinalis, non osculatis pedibus, facta reverentia, ascendit pulpitum nudum, et ibi sine faculis et incenso incipit Passionem hoc modo, *Passio Domini nostri*, etc. Cum autem venerit diaconus ad locum ubi dicitur : *Post hæc autem rogavit Pilatum Joseph*, etc., acolythi repræsentant ex more thuribulum cum incenso, et portant ad Evangelium ; finitoque Evangelio, subdiaconus repræsentat domino papæ Evangelium ad osculandum ; quo facto, dominus papa dicit Orationes. Cum autem ad Orationem Judæorum venerit, non dicitur *Flectamus genua*, quia ipsi hac die Dominum irridendo genua flectebant. Ecclesia illorum horrescens facinus, genua pro ipsis non flectit in Oratione. Finitis Orationibus, pontifex procedit ad altare ; et adorat crucem cum aliis, sicut in Ordine continetur. Sciendum tamen quod, secundum antiquam consuetudinem, quidquid super crucem offertur scholæ Crucis debet esse. Osculata vero cruce a clero et populo, dominus papa revertitur ad altare ; et facta confessione, sine capitulo, sine incenso, et sine osculo Evangelii, communicat de corpore Christi, **183** quod cardinales adducunt. Et notandum quod hodie *Pax Domini* non dicitur, Agnus Dei non cantatur, neque pacis osculum datur, neque postcommunio canitur. Sciendum vero quod acolythi repræsentant incensum ad calicem. Pontifex etiam non communicat ad sedem sed ante altare ob humilitatem reverentiæ Dei et Passionis Christi ; expletoque officio, exuit se cum aliis ordinibus, et cantat ibi Vesperas in die Jovis recitatas. Et deinde revertitur ad palatium ; et intrans basilicam sancti Laurentii, crucem quam acceperat ab altari reponit, et hinc ad cameram suam accedit. Et notandum quod dominus papa eodem die nulli de familia sua vinum dat ad potandum, nec coctum ad comedendum ; dat vero eis tantummodo panem et aquam, et herbas de consuetudine. Hac die ecclesia sanctæ Crucis non dat faculas.

XIV. *Quid debeat dominus papa facere in Sabbato sancto.*

30. In Sabbato sancto, hora sexta efficitur novus ignis in atrio ante portas Lateranensis ecclesiæ, et benedicitur a juniori presbyterorum cardinalium, cum incenso et aqua benedicta. Deinde pergunt in ecclesiam cum novo igne posito in canna, et diaconus dicit *Lumen Christi*, tribus vicibus ; postmodum cereus benedicitur ab ipso diacono. Leguntur duodecim lectiones Latinæ, et duodecim Græcæ, et cantantur tria cantica *Cantemus Domino gloriose* ; et *Vinea facta est* ; *Attende, cælum*. Finito hoc officio, dominus pontifex descendit ad fontem, cum diaconis et subdiaconis regionariis, cantando litanias ; primicerius cum schola cantando *Sicut cervus*, usque in porticum sancti Venantii. Ibi præparato faldistorio pontifex sedet. Cardinales autem, qui remanserunt in choro, exeunt per posterulam post absidam, et intrant per porticum sancti Joannis, et veniunt ad præsentiam domini papæ. Prior autem induit se, et dicit *Jube, domne, benedicere*. Pontifex benedicit eum. Progrediens parum facit similiter, et benedicit

[a] Hæc basilica sancti Laurentii adhæret palatio Lateranensi.

tertia vice eum similiter. Benedicit eum pontifex, et dicit *Ite, baptizate omnes gentes*. Cardinales vero ita induti cum equitatibus revertuntur ad titulos suos, Tunc pontifex surgit, et vadit ad ecclesiam sancti Joannis evangelistæ, et aliquantulum requiescit ibi. Deinde procedit ad fontes, et benedicit eos. Hoc facto, revertitur ad eamdem ecclesiam, **184** ibique exuit se de pallio et planeta, et induit bracalia[a] cerata ; et revertitur ad fontes, et baptizat tres parvulos ; et junior diaconus baptizat cæteros cum canonicis Lateranensibus. Postmodum pontifex ad locum chrismandi revertitur, et chrismat tres infantes. Sic itaque ablutis manibus, cum litania facta a subdiaconis regionariis regreditur ad altare ante ecclesiam sancti Pancratii; ibique modicum quiescit, et induit planetam.

31. Interim vero diaconi cardinales reportant mensam altaris, et aptant eam super ipso altari, sicut prius fuerat. Pontifex autem cum Processione et litania vadit ad altare, et celebrat Missam. Sciendum quod in Missa septem faculæ cum septem candelabris sunt ; sed non dicit *Credo in unum Deum*, nec offerendam, nec *Agnus Dei*, neque communionem. Porro post Epistolam, ipse pontifex nuntiat ***Alleluia***. Primicerius cum schola cantat eam in pulpito. Ad Evangelium vero non vadunt faculæ accensæ. Ad Vesperam autem dicitur *Alleluia*, Psalmus *Laudate Dominum, omnes gentes* ; Antiphona *Vespere autem Sabbati* ; Oratio ; *Ite, Missa est.*

XV. *Quid dominus papa facere debet in die Paschæ.*

32. In die Paschæ mane post Primam indutus albo pluviali Romanus pontifex, cum diaconis cardinalibus indutis, cum subdiaconis cæterisque minoribus ordinibus, dalmaticis, et mitris, et tunicis indutis, et capellanis suis, vadit ad basilicam sancti Laurentii. Presbyteri cardinales induunt se planetis, episcopi pluvialibus in loco qui dicitur basilica sancti Gregorii, ubi post Orationem induitur usque ad dalmaticam ; et exsurgens, ingreditur ad adorandum Salvatorem. Aperit imaginem, osculatur pedes Salvatoris, dicens alta voce tribus vicibus *Surrexit Dominus de sepulcro* ; et omnes ei respondent : *Qui pro nobis pependit in ligno. Alleluia*. Tunc acolythi ponunt crucem capellæ super altare, et dominus papa adorat eam. Post osculationem Salvatoris, cum omnibus aliis deinde redit ad sedem, dat pacem archidiacono redeunti **185** ab osculo pedum ejus imaginis, dicens *Surrexit Dominus vere* ; et ille respondet *Et apparuit Simoni*. Secundus quoque diaconus, osculatis pedibus Salvatoris, accedit ad pacem summi pontificis et archidiaconi, et ponit se in filo ; cæteri vero diaconi cardinales similiter faciunt. Deinde primicerius cum cantoribus eo modo ad pacem vadit, et in filo se dirigit. Prior quoque basilicæ cum diaconis similiter ; postmodum subdiaconi regionarii cum acolythis et capellanis, et aliis palatinis ordinibus, eodem modo pacem faciunt. Interim schola canit *Crucifixum in carne*, et *Ego sum alpha et smega*.

33. Completa pace, pontifex induit planetam albam, pallium, et mitram solemnem ; descendensque de palatio usque ad exitum porticelli, ubi albus palafredus cum nacco scarlatæ superposito et argenteo freno solemniter præparatus est a magistro senescalco, et ab adextratoribus, imponitur ei regnum ab archidiacono ; et ita coronatus palafredum ascendit et equitando incedit, præcedentibus in ordine suo bandulariis, archiepiscopis, episcopis, cardinalibus presbyteris, abbatibus, subdiaconis, diaconis cardinalibus, et subsequentibus præfecto aliisque nobilibus Romanorum, usque sanctam Mariam Majorem, sicut et superius in festo sancti Stephani enarratur. Cum autem per Merulanam transierit, scrinarius in loco antiquitus constituto ei obviat, et alta voce dicit, *Jube, domne, benedicere*. Pontifex benedicit eum, et scrinarius dicit : *In ecclesia beatæ Mariæ in hac nocte baptizati sunt tot pueri masculi et tot feminæ*. Pontifex respondet *Deo gratias*. Tunc autem scrinarius suscipit a camerario pro nuntiatione unum marabotinum. Similiter fit apud Sanctum Petrum in secunda feria. Perveniente autem pontifice cum Processione ad porticum sanctæ Mariæ, descendit ad Petram papalem, in loco antiquitus constituto; et deposito regno ducitur a judicibus ad ecclesiam ; et suscepta Processione a canonicis ipsius ecclesiæ, et facta Benedictione, vadit ad secretarium ; exuensque pallium et planetam, posito pluviali super humeros incipit Tertiam. Finita vero Tertia, prior episcoporum, qui ei servire debet in Missa, ducitur ante pontificem a duobus episcopis ; et tertio postulata Benedictione, accedit ad pacem pontificis, et surgens ponit se in ordine ad dextrum latus ejus. Deinde secundus episcopus accedit ad pacem pontificis, **186** et porrigens osculum priori suo, stat in filo ab alio latere pontificis. Cæteri vero episcopi similiter faciunt, accedendo a pacem pontificis, et ponendo se in filo. Prior quoque presbyterorum cardinalium ductus ante pontificem ad duobus presbyteris, et tertio postulata Benedictione, accedit ad pacem pontificis et episcoporum, et dirigit se in filo. Subsequentur cæteri presbyteri cardinales; præfectus quoque, judices, præfecti navalium, advocati, scrinarii, senatores, majorentes, qui vocantur schola Stimulati, ac cæteri laici majores et minores, et ordine suo ad pacem suscipiendam. Postmodum vero surgunt duo subdiaconi basilicarii et accipientes priorem subdiaconum regionarium, per manus eum adextrant ab introitu secretarii usque ad medium atrii, ante pontificem ; qui alta voce dicit, *Jube, domne, benedicere* tribus vicibus ; et tertio Benedictione suscepta a pon-

[a] Ita etiam legit Panvinius. An femoralia cerata ? Lege Anastasium in Vita Adriani papæ, ubi Carolus Magnus Romam ingressus Sabbato, *in basilica Salvatoris juxta Lateranum* dicitur stetisse, *quousque baptismatis sacramentum pontifex perficeret*, quod Onufrius notavit. Vide ibidem eumdem Anastasium de sequentibus diebus.

tifice, subjungit *Servi Domini nostri Jesu Christi,* tribus vicibus ; et dicit : *Dominus archidiaconus legat Evangelium, subdiaconus legat Epistolam, primicerius et cæteri cantores cantent.*

34. His vero completis, surgit pontifex, et resumpta planeta, pallio et mitra, processionaliter vadit ad altare, et incipit Missam de more. Post Orationem vero, antequam legatur epistola, descendit archidiaconus cum diacono et subdiacono, et ordinate stant juxta altare in duobus filis, scrinariis vero stantibus cum pluvialibus ; et tunc archidiaconus cum diacono et subdiacono, et aliis ordinibus, incipit laudes alta voce, et alii respondent, sicut superius scriptum est in festo beati Stephani. Finitis vero laudibus, legitur Latina Epistola prius, et postmodum Græca ; et Evangelium Latinum et Græcum. In secreta vero, cum præfatio incipit, descendunt duo diaconi cum duobus subdiaconis deorsum, et stant in fronte altaris ordinatim cum silentio ; quando autem pontifex dicit *Pax Domini sit semper vobiscum,* nullus ei respondet ; et tunc diaconus et subdiaconus revertuntur superius.

35. Finita vero Missa coronatur, reditque cum Processione ad palatium, sicut supra dictum est, in supradicto festo sancti Stephani ; et acceptis laudibus a cardinale sancti Laurentii, ducitur a primicerio et secundicerio judicibus cum mitra in basilica magna Leoniana, quæ dicitur Casa Major, ubi sunt præparata undecim scamna circa mensam pontificis, presbyteris, **187** diaconis, primicerio ; et lectus ipsius pontificis ibidem solemniter præparatus in figura undecim apostolorum recumbentium circa mensam Christi. Transiens pontifex per ipsam basilicam intrat cameram ; ubi recepto presbyterio a camerario in scypho argenteo, et dato sicut in Nativitate Domini, surgit et ducitur a magistro senescallo et pincerna ad locum qui dicitur Cubitorium ; ibique a juniori presbytero cardinali agnus assus benedicitur ; et exinde redit ad præparatum lectum mensæ. Et accipiens idem pontifex parum de ipso agno, porrigit priori basilicario sedenti in subsellio ante lectum ipsius, dicens . *Quod facis, fac citius ; sicut ille accipit ad damnationem, tu accipe ad remissionem.* Reliquum vero agni distribuit discumbentibus et aliis circumstantibus. In medio vero convivii surgit unus de diaconis cardinalibus de mandato archidiaconi, et legit ad mensam. Finito autem convivio, cantores prosam cantant, quæ sit conveniens Paschæ, de mandato pontificis. Postea vero descendit in ecclesiam Lateranensem ad Vesperas, sicut continetur in Antiphonario. Celebratis tribus Vesperis in basilica Salvatoris, et ad Fontes, atque ad sanctam Crucem, revertitur ad porticum sancti Venantii ; ibique sedet cum episcopis, cardinalibus cæterisque ordinibus, et aliis tam laicis quam clericis, in terra super tapeta residentibus. Deinde propinatur sibi claretum vinum, et omnibus circumstantibus, ab archidiacono et aliis pincernis.

36. Interim vero primicerius cum cantoribus surgit, et canit prosam Græcam hujusmodi : [a] Πάσχα ἱερὸν ἡμῖν σήμερον ἀνεδείχνυσθη, πάσχα καινὸν, ἅγιον πάσχα, μυστικον πάσχα, πανσέβασμον πάσχα Χριστοῦ τοῦ λυτρωτοῦ, πάσχα ἄμωμον, πάσχα μέγα, πάσχα τῶν πιστῶν, πάσχα τὰς πύλας ἡμῖν τοῦ παραδείσου ἀνέῳγε, πάσχα πάντας ἀναπλάττων βροτοὺς, καινὸν Πάπαν Χριστέ φύλαξον. Et his decantatis, omnes ad propria revertuntur.

XVI. *Quid debeat facere dominus papa in secunda die Paschæ.*

37. In secunda feria post pascha summo mane dominus pontifex **188** congregatis omnibus palatinis ordinibus in palatium, et descendens per porticum, et inveniens equum non faleratum, sed sicut moris est, pergit ad sanctum Petrum ; ibique celebrata Missa de more, et laudibus atque solemnitatibus universis, sicut hesterna die, peractis, coronatur ad gradus basilicæ ; revertitur Lateranum ; et eo incipiente equitare, senescallus post eum vadens facit de denariis jactum unum, ut sic multitudo populi, quæ impedimentum præstat domino papæ, removeri possit, denariis ipsis colligendis intendens. Postquam vero dominus papa pervenit ad turrim Stephani Serpetri, quæ est in capite Parionis, unus de curialibus domini papæ existens in ipsa turri facit ibi unum jactum ob causam suprascriptam. Cum autem dominus papa ad palatium Centii Muscæ in Punga [*Al.*, Perunga] in via de Papa venerit, similiter quidam de curialibus ascendit palatium, et facit unum jactum ob memoratam causam. Quando autem pervenit ad sanctum Marcum, quidam simili modo de curialibus, et ob eamdem causam facit ibi quartum jactum. Cum vero pervenerit ad sanctum Adrianum, quidam alius de curialibus ascendit palatium sanctæ Martinæ, et facit ibi quintum jactum ob memoratam causam.

38. Sciendum tamen quod domino papæ ante turrim primo dictam Judæi occurrunt, et ei legem suam præsentant, faciuntque laudes ; pro quibus laudibus recipiunt a camerario in presbyterium viginti solid. provesinos. Notandum præterea quod a sancto Petro usque ad palatium domini papæ fiunt arcus a Romanis honorabiles in via per quam transit ; et clerici omnes Romani occurrunt eidem induti undecunque possunt cum thuribulo ; in remunerationem cujus honoris Romanis pro arcubus datur presbyterium triginta quinque librarum provesinarum et dimidiæ ; clericis vero pro thuribulis triginta trium librarum provesinarum, ut in sequentibus plenius apparebit. Cum vero dominus papa ad palatium venerit, et laudibus factis a cardinali sancti Laurentii et judicibus, descendens, regno deposito, ducitur in pala-

[a] Interpretatio ad verbum : *Pascha sacrum nobis hodie ostensum est, Pascha novum, sanctum Pascha, mysticum Pascha, maxime venerabile Pascha Christi redemptoris, Pascha immaculatum, Pascha magnum, Pascha fidelium. Pascha portas nobis paradisi reseravit, Pascha omnes reformans mortales, novum Papam, Christe, conserva.*

tium a primicerio et secundicerio;et intrans cameram dat presbyterium absque manibus, sicut in die sancti Stephani ; et deinde ducitur, sicut hesterna die,ad convivium. Sed hodie in basilica Leoniana, quæ est juxta cameram, celebratur. Finitoque convivio, descendit ad ecclesiam Lateranensem; et celebratis tribus vesperis, **189** et propinato clareto et aliis, sicut hesterna die, omnes ad propria revertuntur.

XVII. *De presbyterio quod datur pro arcubus ; quomodo, et quibus detur.*

39.Presbyterium triginta quinque libarum, quod est superius nominatum, datur illis qui arcus faciunt; distribuitur tali modo.In primis magistris sancti Petri, qui super gradibus arcum faciunt ferramentorum, XII sol. provesini.A Pallearіis usque ad sanctum Gregorium XIV sol.provesini. A Negotiaroribus usque ad Fiolarios XLII sol. proves.A sancto Gregorio usque ad viculum XV sol. proves., scilicet a Fiolariis usque ad porticum Romanum Marci VI sol.proves.Deinde usque ad Pisces VIII sol. proves. Deinde usque sub Fontanam VIII sol.proves.A Fontana per totum alium porticum X sol.proves. In castello Crescentii VI sol.proves. In ponte II sol. proves. A domo Stephani Theobaldi usque ad sanctum Celsum III sol. proves. Deinde usque ad arcum, ubi est domus Joannis Pauli, XXVIII sol. proves. Deinde usque ad domum Stephani de Girone X sol. proves. Deinde usque ad domum Stephani Nizot XXVII sol. proves. Deinde usque ad domum, quæ est Marmorata, XX sol. proves. Deinde per totam regionem Parionis VI lib. proves. Deinde usque ad domum Maximi XII sol proves.Deinde usque ad turrim Odonis Boni Filii X sol. proves.Deinde usque ad domum Falconcellorum X sol.proves.Deinde usque ad domum Joannis cum Zoccolis cum casalino Nicolai de Hugone X sol. proves.Deinde usque ad dominum Gonzii VI sol.proves.Deinde usque ad viam de Calcariis VI sol. proves. Deinde usque ad domum Joannis de Cæsario XXIV sol. proves. et gratis IV sol. proves.Deinde usque ad Amygdalam X sol. proves. Ab Amygdala usque ad sanctum Laurentium pensilem X sol.proves. Ad porticum sancti Marci XI sol., in porticu II sol. Deinde usque ad domum Nicolai Gazzi VII sol. proves.Deinde ad angulum quatuor columnarum VII sol.proves.Deinde usdue ad Gizubam VII sol. proves. Deinde usque ad domum Nicolai Ferri V sol. proves. Deinde usque ad arcum de Cairande IX sol. proves. Ab arcu usque ad porticum sancti. Cosmæ V sol.proves.,cum monasterio,cui dantur duo sol. Olivericon sol. proves. Joanni de Anagnia IV den. Joanni de Roberto II sol. proves. Phoca Manieti **190** XVI den. Clericis sancti Cosmæ II sol. Theophylacto II sol. proves.In loco ubi fuerunt salacia fragmina pannorum, III sol. proves. Romano de Bonella XII den. Joanni Adulterino II sol. proves Citæ VIII den. Joanni de Tinto VI den.In domo Joannis de Gregorio VI den.In domo Saisonis Macellarii VIII den.In domo Gregorii de Benedicta II sol. proves. In domo Dodæ XII den. In domo Ptolomæi V den. In domo Rainucii de Franco V den. In domo Rainucii de Conella VI den.In domo Michinæ IV den. In domo Benedictæ de Pagano XII den.In domo Adelasiæ VIII den. In horto II sol. in domo Scrinarii V sol. proves. Joanni Machino pro domo sua et nepotis XX den. pro domo Petri de Mantino VIII den. In domo Petri de Paulo XII sol. prov. Familiæ Fraipanorum de Cartularia VII sol. den. prov. In domo Sansonis Manchino II sol.proves.In domo Sansonis de Olianta XII den.In domo Brobotiani XII sol. proves. In domo Romani de Petro Ocilenda XII den.In domo Joannis Wlgarelli VIII den. In tota domo Balnei II sol. prov. In domo Gerardi II sol. proves. In domo Grisoli VIII den. In domo Ulixæ XII den. In domo Joannis de Benedicto IV den.In domo Mariæ Joannis de Rainucio IV den. In domo Esoni Lornarii IV den. In domo Mariæ de Mancino IV den.In domo Regiminæ IV den. In domo Benedicti de Romano IV den. In domo Uxi presbyteri IV den.In domo Benedictæ IV den. In domo Joannis de Gregorio XVIII den.In domo Petri de Roberti XXX den. In domo Romani Crassi XXX den.In domo Robatiani Romani de Rainucio VI den. In domo Odonis Romani Crassi XXX den. In domo Marmoratæ usque ad Sambucas X sol., et dehinc usque ad sanctum Nicolaum de Collissæo V sol.den. prov.Deinde usque ad sanctam Mariam de Ferrariis X sol. Deinde usque ad domum Joannis papæ VII sol.proves.Deinde usque ad angulum sancti Clementis VIII sol. prov.Ab angulo ipso usque ad palatium Lateranense XV sol Et licet horum nomina transacta sint, et termini sive signa mutata;nihilominus tamen presbyterium ipsum, sicut prædiximus, per loca dividitur supra scripta.

XVIII. *De presbyterio pro thuribulo dato ; quibus et quomodo detur.*

40. Hoc est presbyterium superius nominatum, quod datur presbyteris Romanis pro thuribulo. Ecclesiæ beati Petri VIII **191** sol. Sanctæ Mariæ Majori III sol. Sancto Joanni Lateran. IV sol. sancto Laurentio in Lucina II sol. Sancto Marcello II sol. Sancto Marco II sol. Sancto Laurentio in Damaso II sol. Sancto apostolo Petro ad Vincula II sol. Sancto Martino in Montibus II sol.Sanctæ virgini Praxedi II sol. Sancto Eusebio II sol. Sanctæ Pontianæ II sol. Sancto Vitali II sol. Sanctæ Susannæ II sol.Sanctæ Cruci II sol. Sancto Stephano in Cælio monte II sol. Sanctis Joanni et Paulo II sol. Sanctæ Priscæ II sol. Sancto Sixto II sol. Sancto Nereo II sol.Sanctæ Balbinæ II sol. Sancto Clementi II sol. Sanctæ Anastasiæ II sol. Sancto Cyriaco II sol. Sanctæ Sabinæ II sol.Sanctis Petro et Marcellino II sol.Sanctæ Mariæ in Transtiberim II sol. Sancto Chrysogono II sol. Sanctæ Cæciliæ II sol.Sanctæ Mariæ in Dominica II sol. Sanctæ Luciæ in Septem soliis XVIII den. Sanctæ Mariæ Novæ XVIII den.Sanctæ Luciæ in Silisc XVIII den.Sancto Vito XVIII den. Sancto Gosmato XVII den. Sancto Adriano XVIII den. Sanctis Sergio et Baccho XVIII den.Sancto Theodoro XVIII den.Sancto

Georgio ad Velum Aureum xviii den. Sanctæ Mariæ Scholæ Græcæ xviii den. Sanctæ Mariæ de Porticu xviii den. Sancto Nicolao de Carcere xviii den. Sancto Angelo Piscium venditorum xviii den. Sanctæ Agathæ xviii den. Sanctæ Mariæ in via Lata xviii den. Sanctæ Mariæ in Aguiro xviii den. Sancto Eustachio xviii den. Sancto Laurentio in Miranda ii sol. Monasterio Palladii ii sol. Monasterio Agathæ ii sol. Sanctis Quatuor ii sol. Sancto Cæsario Græcorum ii sol. Sanctæ Mariæ in monasterio ii sol. Monasterio dominæ Rosæ ii sol. Sanctæ Trinitatis Scotorum ii sol. Monasterio de Villa xviii den. Monasterio sancti Pancratii ii sol. Sancto Blasio Gatru Secuta ii sol. Sancto Blasio xviii den. Sanctæ Mariæ in Capitolio ii sol. Sancto Vincentio xviii den. Sancto Sergio Palatii Caruli xii den. Sancto Stephano Nuzino xii den. Sancto Salvatori Torrionis vi den. Sancto Zenoni vi den. Sancto Martino Bergariorum vi den. Sancto Justino vi den. Sancto Peregrino vi den. Sancto Ægidio vi den. Sancto Gregorio de Curtina vi den. Sancto Laurentio Piscium vi den. Sancto Martino de Curtina vi den. Sancto Salvatori Coxæ caballi vi den. Sancto Michæli vi den. Sanctæ Mariæ Saxiæ vi den. Sanctæ Mariæ Transpontinæ vi den. Sancto Abbacyro xii den. Sancto Salvatori Miliciarum vi den. Sancto Nicolao Funariorum vi den. **192** Sancto Andreæ inde vi den. Sanctæ Mariæ Canapariæ vi den Sanctæ Mariæ de Guinizzo vi den. Sanctæ Mariæ de Macello vi den Sanctæ Mariæ Arcus aurei vi den. Sanctis Petro et Marcellino vi den. Sancto Andreæ Transtiberim vi den. Sanctæ Mariæ in Turri Transtiberim vi den. Sanctæ Bonosæ vi den. Sancto Laurentio de Piscinula vi den. Sanctæ Mariæ de Capella xi den. Sancto Benedicto in Piscinula vi den Sancto Salvatori Pedemontis xii den. Sanctæ Agathæ Transtiberim vi den. Sancto Stephano inde vi den. Sancto Blasio de Mercato vi den. Sanctæ Mariæ in Prætorio ii den. Sancto Salvatori Trium imaginum vi den. Sancto Triphodi xii den. Sancto Stephano de Pila vi den. Sancto Nicolao Macelli vi den Sanctæ Mariæ Rotundæ xviii den. Sanctæ Mariæ Campitelli vi den Sancto Salvatori de Cere vi den. Sanctæ Virgini Mariæ de arca Noe vi den. Sancto Joanni de campo Turriclano vi den. Sancto Celso xvi den. Sancto Anastasio de Trivio vi den. sancto Andreæ de Mortarriis vi den. Sanctæ Mariæ de Cannella vi den. Sanctæ Mariæ Balneapolim vi den. Sancto Salvatori Divitiarum vi den. Sanctæ Mariæ cunctis donæ Micinæ vi den. Sanctæ Mariæ in Tofella vi den. Sancto Laurentio de Muso vi den. Sancto Nicolao de Marmoratis vi den. Sancto Laurentio de Bascio vi den. Sancto Anastasio inde vi den. Sanctæ Annæ vi den. Sancto Salvatori in Marmorata vi den. Sanctæ Mariæ de Gradella vi den. Sancto Gregorio de Gradella vi den. Sanctæ Mariæ Secundicerii viden. Sancto Gregorio de Ponte vi den. Sancto Laurentio a flumine vi den. Sancto Stephano Rotundo vi den. Sancto Laurentio Modezzarii vi den. Sancto Geminiano vi den. Sancto Gregorio Græcorum vi den. Sanctæ Mariæ Joannis Bovis vi den. Sanctæ Mariæ de Vallicella vi den. Sancto Sergio de Forma vi den. Sancto Joanni de Insula vi den. Sancto Bartholomæo xviii den. Sanctæ Martinæ xviii den. Sanctæ Mariæ in Minerva xii den. Sanctæ Mariæ in Cambiatoribus vi den. Sanctis Abdon et Sennen vi den. Sancto Pantaleoni muri Clibanorum vi den. Sancto Silvestro in Biberatica vi den. Sancto Thomæ de Parione vi den. Sancto Mamiato vi den. Sanctæ Cæciliæ de Taffo vi den. Sancto Sebastiano de via Papæ vi den. Sancto Blasio Acceptorum vi den. Sancto Joanni de Horrea vi den. Sancto Petro inde vi den. Sancto Andreæ de Columna vi den. Sancto Andreæ de Ursa vi den. Sancto Stephano de Curte vi den. Sancto Andreæ de Curtis. **193** vi den. Sancto Blasio Curtium vi den. Sancto Benedicto de Piscina vi den. Sancto Andreæ Putei de Proba vi den. Sancto Mauro xii den. Sancto Nicolao Forbitorum, vi den. Sancto Salvatori Scotorum vi den, Sancto Nicolao de Trivio vi den. Sancto Thomæ de Spanis xii den. Sancto Andreæ, inde vi den. Sancto Laurentio Biberaticæ vi den. Sancto Salvatori, inde vi den. Sancto Anastasio Ariolæ vi den. Sancto Salvatori, Sibura vi den. Sancto Salvatori Maximinorum vi den. Sanctæ Cæciliæ Cencii Pantaleonis vi den. Sanctæ virgini Eugeniæ Suburræ vi den. Sancto Joanni Portæ Latinæ xii den. Sancto Leoni inde xviii den. Sancto Thomæ Fraternitatis xviii den. Sancto Valentino Bonomizimo vi den. Sancto Salvatori Cacabari vi den. Sanctæ virgini Mariæ inde vi den. Sancto Simeoni de Pusterula vi den. Sancto Calixto Transtiberim vi den. Sanctæ Rufinæ vi den. Sancto Blasio vi den. Sancto Angelo in Janiculo vi den. Sancto Joanni de Posta vi den. Sancto Silvestro vi den. Sanctis Quadraginta vi den. Sancto Laurentio de Curtibus vi den. Sancto Salvatori de Rota Colizæi vi den. Sancto Stephano vi den. Sancto Salvatori Primicerii vi den. Sancto Petro Motæ [*Al.*, in Monte Aureo] vi den. Sanctæ Luciæ de Pinea vi den. Sancto Martino de Maximo vi den. Sancto Joanni Crib. plumbi vi den. Sanctæ Mariæ de Foria vi den. Sancto Laurentio de Porto vi den. Sanctæ Mariæ in Via vi den. Sancto Cosmæ de Pinea vi den. Sancto Anastasio de Pinea vi den. Sanctæ Cæciliæ Nicolai Marescalci vi den. Sancto Nicolao Arsionum vi den. Sancto Laurentio de Calcario vi den. Sancto Silvestro de Thermis vi den. Sancto Salvatori de Caballo vi den. Sancto Martino de Pinarella vi den. Sanctæ Mariæ in Campitello.... Sancto Hippolyto vi den. Sanctæ Virgini Mariæ de Berta vi den. Sancto Salvatori Curtium vi den. Sanctæ Barbaræ vi den. Sancto Stephano de Caballo vi den. Sancto Andreæ in Pallacina vi den. Sanctæ Mariæ in Publico vi den. Sancto Nicolao de Formis vi den. Sancto Cosmæ sanctæ Mariæ Majoris vi den. Sancto Adriano in Massaio Juliana sanctæ Mariæ Majoris vi den. Sancto Adriano Marsaio sanctæ Mariæ Majoris vi den. Sancto Nicolao de Colomna Adriani vi den. Sancto Apollinari xviii den. Sancto Joanni de Pinea vi den. Sancto Salvatori de Deo Campo vi den. San-

cto Nicolao de Pinea VI den. Sancto Stephano de Piscina VI den. Sancto Martino de Pila VI den. **194** Sancto Danieli de Formia VI den. Sanctæ Mariæ in Pusterula VI den. Sanctæ Cæciliæ Stephani de Petro VI den. Sanctæ Mariæ Fluminum VI den Sancto Benedicto Scunchio VI den. Sancto Saturnino de Caballo VI den. Sancto Nicolao Melienorum VI den. Sanctæ Mariæ de Curte VI den. Sancto Benedicto de Cacabis VI den. Cellæ de Fransa VI den. Sancto Tatiano VI den. Sancto Euterio VI den. Salvatori de Gallia VI den. Sanctæ Agneti Agonis VI den. Sancto Nicolao, inde, VI den. Sancto Martino de Monticello VI den. Sancto Salvatori de Lauro VI den. Sancto Nicolao Calcariorum VI den. Sancto Bartholomæo Joannis Gaietani VI den. Sancto salvatori de Præfecto VI den. Sancto Martino de Monteria VI den. Sancto Quirico VI den. Sanctæ Mariæ Hastariorum VI den. Sanctis Quadraginta Calcariorum VI den. Sancto Nicolao Gregorii Cencii VI den. Sancto Blasio Milonis Saraceni VI den. Sancto Salvatori de Insula et Colisæo VI den. Sancto Sergio de Suburra VI den. Sancto Silvestro VI den. Sanctæ Virgini Mariæ de Aguarichariis VI den. Sancto Sixto de Gallis Alberti VI den. Sancto Angelo de Augusto VI den. Sancto Blasio de Puna [*Al.* de Prima] VI den. Sancto Andreæ Arcus Aur VI den. Sancto Pantaleoni VI den. Sancto Stephano Orphanotrophii VI den. Sancto Salvatori Inversorum VI den. Sanctæ Mariæ de Ferrariis VI den. Sancto Nicolao de Colosso VI den. Sanctæ Mariæ de Monticello VI den. Sanctæ Virginis Mariæ de Catenariis XII den. Sancto Joanni de Ficossia VI den. Sancto Stephano Arsionum VI den. Sancto Andreæ de Suburra VI den. Sancto Urso VI den. Sancto Blasio de oliva VI den. Sancto Nicolao Præfecti VI den. Sancto Salvatori Baroncinorum VI den. Sancto Nicolao de Tofo VI den. Sanctæ Cæciliæ Campi Martis VI den. Sancto Benedicto Ariolæ VI den. Sancto Cæsario de Appia VI den. Sancto Thomæ Vinearum VI den. Sancto Andreæ Joannis Ancillæ Dei VI den. Sanctis Quadraginta Colisæi VI den. Sancto Joanni in Argina VI den. Sanctæ Mariæ Inter duas Vias VI den. Sanctæ Luciæ de confinio VI den. Sancto Blasio de Arrersao [*Al.* Ascesa] VI den. Sancto Felici in Pinciis VI den. Sancto Paulo de Areola VI den. Sancto Nicolao de Hospitali VI den. Sancto Nicolao de Furca VI den. Sancto Stephano de Capite Africæ VI den. Sanctæ Mariæ in Foro VI den. Sancta Cosmæ Montis Granatorum VI den. Sancto Andreæ Milonis Saraceni VI den. Sanctæ Marinæ VI den. Sanctæ Mariæ de Manu VI den. Sanctæ Mariæ in Posterula **195** VI den. Sancto Stephano de Pinea VI den. Sancto Laurentio Nicolai Nazonis VI den Sancto Salvatori de bono Ecclesiæ... Sanctæ Mariæ in Monasterio VI den.

41. Istæ sunt ecclesiæ quæ sunt ignotæ, et sine clericis: Sanctæ Mariæ in Suessia VI den. Sanctæ Virgini Mariæ in Campo Cano VI den. Sancto Cæsario VI den. Sancto Salvatori Joannis Bovis VI den. Sancto Erasmo VI den. Sancto Thomæ de Castro VI den. Sancto Blasio de Citello VI den. Sancto Bartholomæo Lateran. VI den. Sancto Laurentio sancti Cyriaci VI den. Sancto Laurentio Arsionum VI den. Sancto Marcello de Taurello VI den. Sanctæ Mariæ in Campicaro Leonis VI den. Sancto Andreæ de Caballo VI den. Sanctæ Luciæ Capium Secuta VI den. Sanctæ Mariæ in in Majurente VI den. Sancto Laurentio Oculi Bovis VI den. Sancto Vito in Campo VI den. Sancto Nicolao de Alvioto VI den. Sancto Cæsario Græcorum VI den. Sanctæ Mariæ in Turri VI den. Sancto Gregorio de Massa VI den.

XIX. *Quibus scholis datur presbyterium, et quantum.*

42. Hoc est presbyterium scholarum Urbis, quod eisdem scholis in festo Nativitatis Domini et Paschæ per manus camerarii datur in tanta quantitate, seu tali numero. In festo Paschæ Domini, in Nativitate ejusdem, et e converso annis singulis, sine diminutione donatur.

Adextratoribus decem. sol. proves et duo sol. pro regno. Ostiariis decem sol. proves Mappulariis quinque sol. proves. et XII den. pro toalea. Majorentibus quinque sol. proves. Cubiculariis quatuor sol. proves. Vastarariis quatuor sol. proves. Fiolariis quinque sol. proves Ferrariis pro column. quatuor sol. proves. Calderariis quatuor sol. proves. Bandonariis colosæi decem sol. proves. Cospalariis quatuor sol. proves. Mandatariis decem sol. proves. Muratoribus sancti Petri octo sol. proves. Carbonariis octo solid. proves. Aliis muratoribus quinque sol. proves. Bandonariis cacabarii decem sol. proves **196** Judæis viginti solid. proves.

Notandum quod presbyterium supradictum prædictis scholis donatur propter servitium quod exhibent curiæ Romanæ, ut inferius subscribetur.

XX. *De Adextratoribus.*

43. Adextratores [*Al.*, Addextratores] semper, quando dominus papa coronatur, custodiunt regnum et ipsum usque ad ecclesias ad quas equitare debet adextrant, in eundo scilicet et redeundo. Propter quod in qualibet die coronationis, et etiam in introitu domini papæ, omnes de schola ipsa comedunt coram domino papa, pro comestione recipientes. In omnibus præterea stationibus ad quas dominus papa equitat, ipsum adextrant. Propter quod in eadem die quatuor de ipsa schola comedunt cum eodem domino papa, neque plus, neque, etiam si ipsi voluerint, minus. De jure omnes illos qui ad dominum ipsum papam pro consecratione accedunt, sive sint archiepiscopi, sive episcopi, vel abbates, debent adextrare in urbe tantum et non extra. Propter quod equitaturam hujus consecrati habere, et cum ipso consecrato quatuor ipsius scholæ, et cum domino papa comedere debent, excepto quando dominus papa consecrat in capella. Tunc enim omnes comedunt cum consecratis. Et quia grave est consecratis dare equitaturas, de antiqua et prima consuetudine est, quod camerarius loco equiturse facit adextratoribus ipsis a consecratis secundum qualitatem ipsorum consecratorum in denariis provideri. Hoc si quidem adextratores ipsi, etsi non tanta quantitate, debent habere, etiamsi consecrati episcopi nullatenus

equitarent; sciendum, tamen quod ipsi debent habere, A si ab alio quam a domino papa consecraretur in urbe.

XXI. *De Ostiariis.*

44. Ostiarii autem accipiunt a domino papa singulis diebus pro custodiendo palatio comestionem pro duobus scholæ ipsius. Quando vero dominus papa coronatur, omnes pro voluntate camerarii ad palatium debent accedere, et ipsum palatium custodire. Propter quod eadem die comestionem a domino papa debent habere. Ostiariorum duo semper, quando dominus papa **197** equitat, ad stationes debent ire cum eo ad secretarium custodiendum ; et ea die, præter supradictos quotidianos duos, comedunt cum domino papa. Quotiescunque autem camerarius vocat eos vel partem pro palatio custodiendo, debent B venire vocati. Omnes insuper domino papæ debent jurare, prout inferius scribetur plenius. Istis autem camerarius in festo Paschæ unam pecudem debet dare, et in festo Nativitatis Domini porcastrum unum, Notandum vero quod ipsi debent facere omnes palmas olivarum, quas in Dominica Palmarum dominus papa dat populo Romano, et debent portare in palatio ante cameram, et post dominum papam usque ad ecclesiam. Sciendum vero quod quando dominus papa non est in urbe, pro custodiendo palatio debent XII den. Papiens, ad altare sancti Petri in unaquaque hebdomada habere.

XXII. *De Mappulariis et Cubiculariis.*

45. Mappularii atque cubicularii unum fere officium exercentes, quando dominus papa coronatur, C et in stationibus omnibus debent accedere ad palatium domini papæ, et accipientes carpetam tapetum fatestorium, pulvinar et predelam, debent portare ad equitaturam ; quæ omnia ista debent portare cum scriniis capellæ ducta a marescallis usque ad locum ad quem dominus papa proposuit equitare. Cum autem ibi capella deponitur, prædictæ scholæ debent interesse, et omnia quæ supra diximus accipere, sicut prius, et ad secretarium deportare. Ubi cum dominus papa exuit mantum et stolam atque mitram, debent, donec officium celebratur, studiosius custodire. Item etiam carpetam et alia supra dicta debent usque ad altare afferre, facientes cœlum de quadam cappa super caput gomini ipsius. Portant eum sic: duo ab anteriori parte, duoque a posteriori ligatam in summitate quatuor baculorum, et extensam usque D ad altare, quam toaleam acolythi eisdem de scriniis domini papæ assignant, ab ipsis postmodum recepturi. Quandiu etiam dominus papa celebrat, vel prædicat, ipsi illud officium quod pertinet ad ipsos exercent. Idem præterea carpetam, tapetum et omnia alia memorata in recessu domini papæ iterum debent portare ad gradus, ubi est equitatura. Ipsa usque ad palatium deportantur, **198** ubi debent esse ipsi parati, et prædicta ad locum ubi acceperunt reportare.

46. Notandum quod ipsarum scholarum omnes in die coronationis debent comedere cum ipso ; in diebus vero stationum cujusque scholæ ipsorum quatuor, neque plures. Quando aliquis consecratur a domino papa, propter servitium quod eidem consecrato exhibent, debent habere suum pluviale et bacilia atque toaleam ; sed de bacilibus atque toalea fit divisio inter ipsos et acolythos. Et quia videbatur grave consecrato dare ipsis pluviale, camerarius facit eisdem provideri de pecunia a consecrato juxta qualitatem et facultatem ipsius : et cujuscunque scholæ duo cum ipso comedunt consecrato, et cum domino papa nullus, si consecraverit in capella ; si vero extra consecraverit, cujuscunque scholæ duo comedant cum domino papa. Sciendum tamen quod quæ supra dicta sunt debent habere, etiamsi ab alio quam a domino papa consecrarentur in urbe. Si vero extra urbem, camerarius dat et facit eum adextrare secundum suam voluntatem, et tam ipsi quam adextratores debent, cum requisiti fuerint, jurare Domino papæ. Sed notandum quod si forte, quando dominus papa est in secretario, et post Missam celebratam aliquid fuerit pedibus papæ oblatum, ipsorum est de jure, auro excepto et argento laborato, pannos etiam seu toaleas, quæ omnia sunt de camera, excepta ratione guidonum scholæ, quam debet habere. Hoc idem dico de adextratoribus. Quod si forte aliquid, quando adextrant dominum papam, ad pedes ipsius per viam oblatum fuerit, illorum debet esse, exceptis prædictis. Hoc addito, quod tam schola mappulariorum et cubiculariorum, quam adextratorum, quando dominus papa equitat ad aliquam ecclesiam ubi eadem die non est statio, cum eodem domino comedere non debent, nec officium aliquod exercere. Sciendum quod ipsi mappularii, sicut superius est enarratum, debent semper in Processione aquam calidam domino papæ præparare, et in die sancto Jovis manuum medietatem subdiaconi habere debent.

XXIII. *De Majorentibus, qui Stimutati dicuntur.*

47. Majorentes autem ad curiam accedere non debenit pro servitio aliquo faciendo, seu pro alio, nisi in die coronationis domini papæ. **199** qui, dum equitat, baculos habentes in manibus viam parant, multitudinem populi removendo ; propter quod ipsa die comedere debent cum domino papa. Iidem etiam majorentes Stimulati schola vocantur.

XXIV. *De Vastarariis.*

48. Vastararii vero in omnibus solemnitatibus sanctæ Mariæ, Assumptione excepta, faciunt candelas de[a] vinetis vivis, papyrum pro candelis aptantes. Et propter hoc cum domino papa comedunt in die coronationis suæ, et pro universis vinetis recipiunt de altare sancti Petri quatuor proves. pro ipsis vinetis. Et est sciendum quod isti pro servitio ista habent medietatem manuum cartæ [*Al.*, cassæ] majoris in die Paschæ.

[a] Hinc illustrari potest locus obscurus supra, pag. 164, ubi *pro vineis* forsan legendum.

XXV. *De Fiolariis.*

49. Fiolarii secundum antiquam consuetudinem dare debent de proprio lampadas et candelas pro palatio illuminando, quoties est necesse. Propter quod cum domino papa comedunt in die coronationis suæ.

XXVI. *De Ferrariis columnæ et sancti Angeli.*

50. Ferrarii de columna debent facere circulos caldariæ, quoties a supercoquis domini papæ fuerint requisiti, et tripodes similiter. Et propter hoc debent similiter comedere in die coronationis cum domino papa. Propter laborem etiam prædictum dantur eis cibi de curia, quando laborant unicuique quatuor den., sed carbo etiam et ferrum pro opere.

XXVII. *De Ferrariis sancti Angeli.*

51. Ferrarii sancti Angeli idem per omnia facere et recipere debent.

XXVII. *De Bandonariis*

52. Bandonarii colosæi et cacabarii, quando dominus papa coronatur, in eundo et redeundo ipsum cum vexillis præcedunt. **200** Quasi etenim una schola est ; et eadem die debent comedere cum eodem domino papa.

XXIX. *De Caldararіis.*

54. Caldararii debent facere caldaras novas, et veteres reparare ; et novas conchas, et veteres reparare, quando a supercoquis requiruntur. Et quando laborant, de curia eis datur cibus, et unicuique quatuor den. scilicet et ferrum etiam et carbo ipsis datur.

XXX. *De Scopalatiis.*

54. Scopalatii in die coronationis domini papæ debent gradus scholæ et porticum usque ad locum ubi dominus papa descendit mundare.

XXXI. *De Carbonariis.*

55. Carbonarii in die coronationis domini papæ dant carbones coquinæ, et pro caldariis reparandis.

XXXII. *De Judæis.*

56. Judæi vero repræsentant domino papæ in die coronationis suæ legem in via, et ei faciunt laudes, et tres libras, unam piperis, et duas libras de cinnamomo, afferunt ad cameram.

XXXIII. *Ad presbyterio Officialium cameræ camerarii.*

57. Hoc est presbyterium quod datur officialibus cameræ camerarii et officialibus aliis et curialibus. Unicuique curialium, qui Cortesiani vocantur, dantur duo marabotini ; scriptori cameræ duo melechini, cambiatori duo melechini, sartori cameræ duo saraceni, custodi cameræ duo saraceni, senescalco domini papæ sex melechini : eidem etiam datur in Nativitate Domini porcastrum unum, in Pascha pecus unum. Unicuique coquorum unum melech. unicuique brodariorum aliquam Benedictionem. Notandum quod coqui et brodarii debent habere sticchas in Pascha et in Nativitate Domini. **201** Unicuique panetariorum duo melechini, et pannum quem emerunt pro festo. Uuicuique buticulariorum duo melechini, marescalco equorum alborum tres melechini et naccum; alii marescalco duo melechini ; singulis ostiariorum domini quatuor melech. Scutiferis, capellanis, subdiaconis, et acolythis de cappella debet comestio duplicari, et in Nativitate Domini similiter. Priori quoque subdiaconorum unam pecudem in Pascha, et in Nativitate porcastrum. Marescalcis vero et aliis de familia dat camerarius pro voluntate sua. Verumtamen marescalci debent habere unum porcum, et in Pascha pecudem unam. Notandum vero quod marescalci debent, quando vadunt ad herbas, vel paleas, vel ad fenum, habere mistum et furcas. Sciendum quoque quod cancellariæ debet duplicari comestio in istis duobus diebus, et in Nativitate Domini similiter.

XXXIX. *Quid debeat habere et facere magister Senescalcus.*

58. Senescalcus major, qui servit domino papæ in coronatione ultima in Pascha et in Nativitate Domini, et in consecratione domini papæ, debet habere unam scutellam argenteam trium marcarum et dimidiæ in singulis prædictis festivitatibus, si coronatur; et debet recipere victualia pro quindecim hominibus unoquoque die coronationis; et debet comedere in panetaria cum sociis suis, antequam dominus papa redeat a Missa ; et debet recipere a pincerna unam aquariciam clareti, et unam vini ; et debet habere ad domum suam sex capita porcorum parata, et sex aquariciolas clareti unoquoque die coronationis, et debet habere in unaquaque coronatione medietatem cepi, et medietatem de omnibus coriis bestiarum quæ veniunt in mensa domini papæ dum festum duraverit.

XXXV. *Quid debet habere magister Pincerna, et facere.*

59. Magister pincerna, qui domino papæ in die coronationis suæ ad mensam servit, debet habere cuppam unam trium marcarum et dimidiæ argenti. Ipse vero pincerna debet eadem die dare buticulariis quotidianariis domini papæ zonam unam de serico; debet etiam comedere, antequam dominus papa **202** veniat de Missa, pro quindecim sociis comestionem accipiens ; et debet habere sex capita porcina aptata, et sex aquaricias clareti, quæ ad domum suam transmittit, et in comestione sua unam aquariciam clareti, et aliam vini ; et in die Paschæ, et die lunæ post Pascha, post Vesperas ad sanctum Joannem in Fonte unum barile plenum vino, et unam bonam aquariciam plenam clareti, ut det domino papæ et omnibus astantibus.

XXXVI. *Quid debent Senatores habere.*

60. Senatores, quando comedunt, habere debent a lavinam mediam vini, et mediam clareti in unaquaque die coronationis. Eisdem etiam datur toalea, ubi comedunt, a panetariis; et postmodum redditur ipsis. Pro quadraginta comestionem recipiunt unaquaque die coronationis.

XXXVII. *Quid debet habere Præfectus urbis.*

61. Præfectus urbis debet habere in comestione pro quindecim sociis, et barile unum ferratum clareti, et aliud vini

a Onufrius reddidit *psalmam* seu *salmam*, quo nomine sagma seu onus ac sarcina equi aliusve animalis oneriferi intelligitur.

XXXVIII. *Quid debet dominus papa facere in Sabbato sequenti post Pascha.*

62. Sabbato in Albis statio est apud sanctum Joannem Lateranensem, ubi cum dominus papa eodem die celebrat Missarum solemnia, et *Agnus Dei* cantatur a Primicerio et schola cantorum, ipse dominus papa distribuit agnos confectos chrismate et cera, per episcopos, cardinales et alios, tam clericos quem laicos, hac ratione, ut sicut filii Israel in Ægypto positi præcepto Domini de sanguine immaculati agni in liminibus domorum scripserunt hoc signum T, ne ab angelo percuterentur, ita et nos de sanguine passionis immaculati Agni Christi debemus hoc signum scribere in limine domorum nostrarum per fidem, ne a diabolo et a vitiis percutiamur, et a potestate diaboli liberemur; vel propter infantes noviter baptizatos in ecclesia, deponentes veterem tunicam, **203** qui annuntiant *Alleluia*, id est gloriam beatitudinis cœlestis patriæ; vel quod quia quicunque habebit de cera prædictorum agnorum, et ex ea crucem in domo sua habuerit, vel secum portaverit, non lædetur ab aliquo phantastico spiritu, vel a tonitruo. Et notandum quod acolythi domini papæ prædictos agnos Dei debent facere ad altare sancti Petri, x lib. ceræ recipientes; et præsentare domino papæ hora prædicta. Debent etiam de prædictis agnis Dei plenam scutellam argenteam domino papæ, dum comedit, præsentare, et aliam camerario familiæ distribuendam.

XXXIX. *Qualiter dominus papa pergit in litania majori in festo sancti Marci.*

63. In festo sancti Marci, litania majori, sanctissimus dominus papa descendit cum episcopis, cardinalibus universis, ut aliis ordinibus ad ecclesiam Lateranensem; ubi veniens post altare, cantata Tertia, induunt se omnes planetis; et excalceati ordinantur in Processione ab archidiacono et subdiacono basilicæ et priore subdiaconorum, habentibus in manibus ferulas, et superius in aliis Processionibus est narratum, primicerio præsente cum sua schola et suum officium exercente, sicut convenit in collecta; sicque processionaliter ecclesiam exeunt, cruce sancti Laurentii foris murum præcedente, et deinde cruce sanctæ Mariæ Majoris, quæ de consuetudine dici talis ad ecclesiam Lateranensem debet afferri; tertia fertur crux ejusdem ecclesiæ Lateranensis. Post has vero crux quotidiana domini papæ; sic autem feruntur ordinate usque ad sanctum Marcum.

64. Cum autem dominus papa venerit cum Processione ad ecclesiam sancti Clementis, ibi quiescit in lecto, superposito tapete et herbis circumquaque positis, quæ tamen fiunt a clericis ejusdem ecclesiæ sancti Clementis. Postquam vero quieverit, surgens vadit prædicto modo usque ad ecclesiam sanctæ Mariæ Novæ; ubi dum prædicto modo quiescit, unus de schola Crucis cantat litaniam. Surgens pergit prædicto modo usque ad ecclesiam sancti Marci, ubi, sicut superius scriptum est, requiescit. Et postquam pausaverit, surgit et memorato modo incedit usque ad locum qui Parion nuncupatur, cruce sancti Petri quæ de consuetudine ipsa die apud sanctum Marcum debet afferri, post crucem sancti Laurentii, **204** et ante crucem sanctæ Mariæ Majoris in ordine præcedente. Ibi autem dominus papa prædicto modo quiescit, et post quietem incedit, sicut prius præmissum est, usque ad pontem sancti Petri; ibique modo prælibato quiescit, et ab illo loco surgens prætaxato modo incedit usque ad locum qui dicitur Cortina; et quiescit lecto ibi a schola virgarum prædicto modo aptato; surgensque accedit ad gradus ecclesiæ sancti Petri; et super gradibus vergens faciem ad orientem, primitus intrat ecclesiam, primicerio cum schola cantorum *Te Deum laudamus* cantante; factaque Oratione post *Te Deum laudamus* super rota in introitu quasi ecclesiæ, pergit ad secretarium; et ablutis pedibus ibi indutus, sicut moris est et alibi scriptum, ad altare pro Missa cantanda accedit.

65. Notandum siquidem quod unus de subdiaconis et alter de acolythis, juxta dispositionem prioris basilicæ, debent ire summo mane apud sanctum Petrum, et ibi cum uno de scrinariis existens scribere universa nomina ecclesiarum quæ cum crucibus ad eamdem ecclesiam venerunt in Processione. Sciendum præterea quod unaquæque ecclesia, quæ eadem die pergit processionaliter apud sanctum Petrum, presbyterium habet de XXV lib. den. quæ de altari sancti Petri propter hoc accipiuntur. Universi vero mitrati XL sol. in presbyterio, qui similiter de prædicto altari habentur et inter omnes æqualis proportionis libramine dividuntur. Item cardinales mitrati solummodo cum primicerio et schola sua cantorum, et subdiaconorum, et schola crucis et acolythis X sol. habent eadem die de prædicto altari, qui taliter dividuntur a priori diacono cardinali, in cujus manu traduntur. Dat itaque in primis presbyteris cardinalibus XXII den. Deinde diaconis cardinalibus XXII den., postea subdiaconis XXII den., primicerio postmodum cum schola XII den., scholæ vero crucium XXII den., ultimo acolythis X den. Ad hoc dominus papa habet XL sol. eadem die, et de eodem loco. Et notandum quod in omni statione apud sanctum Petrum habet dominus papa XL sol. de altari, quando celebrat Missam: etiam cardinales, subdiaconi, primicerius cum schola cantorum, schola crucis et acolythi præfatos X sol. sic divisos in omni statione, etiamsi dominus papa interfuerit, et aliquis cardinalis celebraverit, ibi de eodem altari debent habere. Si vero dominus papa extra Urbem fuerit, et vicarius vel aliquis cardinalis **205** seu aliquis extraneus episcopus de mandato domini papæ interfuerit, ibique divina celebraverit similiter debent de eodem loco X sol. dari, et ille qui tunc. sicut dixi, de mandato domini papæ celebraverit, X sol. recipit de ipso altari, quos dominus papa reciperet, si tunc celebraret divina. Prædicti vero X sol. qui mitratis dantur, etiamsi dominus papa fuerit extra urbem, de eodem loco ipsis, si interfuerint, exhibentur. Si autem in urbe fuerit, et non perrexerit in Processione seu celebratione, nihilominus habent. Clerici tamen Urbis semper habent supradictas XXV

lib. sive dominus papa sit in Urbe, sive extra : seu cantaverit, aut non, quæ distribuntur ut inferius describentur.

66. Hoc siquidem nullatenus prætermittendum, quod si forte ex quo toalea exponitur a capellanis super altare, aliquid oblatum fuerit papæ, ipsorum capellanorum est, nullo alio cum ipsis participante; et ita durat, donec ad altare pro Missa cantanda dominus papa accedat. Quidquid vero dominus papa, postquam accesserit ad altare, donec idem pronuntiaverit *Ite, Missa est,* super altare oblatum fuerit, sic dividetur. In primis dantur marescallis XII den. Et notandum quod in omni statione in qua dominus papa celebrat divina de oblationibus altaris apud sanctum Petrum tantumdem debent habere. In omnibus etiam aliis stationibus aliarum ecclesiarum ubi dominus papa celebrat divina de oblationibus altaris, si quæ fiunt, post Evangelium domini papæ, prædictis marescallis dantur VI den. Quod si forte contigerit oblationem aliquam non esse, nisi illam quæ debet esse mappulariorum, marescalli ipsi de eadem oblatione VI den. habent. Si vero oblatio non affluerit, eleemosynarius dat eis de eleemosyna VI den. Quotiescunque dominus papa cantat, et quocunque loco cantet, quando non est statio, debet eisdem marescalcis eleemosynarius de eleemosyna dare XII den. marescalcis, sicut dictum est superius. Datur melior moneta primicerio, deinde de residuo datur sexta pars primicerio et scholæ cantorum; reliquæ vero partis medietas datur cardinalibus diaconis et subdiaconis, alia vero medietas capellanis solummodo. Missa vero de more cantata, dominus papa revertitur ad palatium; si vero camerarius voluerit, distribuet XXV libras in presbyterium supradictum Sin autem, priori basilicæ et rectoribus urbis distribuendum committet, **206** illis qui interfuerant ad scribendum adjunctis.

67. De isto presbyterio dantur in primis sancto Petro XX sol. Sancto Joanni Lateranensi VI sol. Sanctæ Virgini Mariæ Majori V sol Sancto Laurentio foris murum V sol.; unicuique cardinalium III sol., illis exceptis qui lectos supracriptos in Processione parant, qui propter hoc XVI den. amplius habent. Unicuique diaconorum II sol., excepta sancta Maria Nova, quæ pro lecto ultra XII den. habet, et excepta ecclesia sancti Theodori, quæ pro lancea debet habere XII proves. Ultra unicuique monasterio extra Urbem II sol. Istis autem monasteriis in Urbe dantur III sol. : monasterio sancti Cæsarii, monasterio sanctæ Agathæ, monasterio Panispernæ, monasterio de Pallaria, monasterio sancti Cosmæ Transtiberim monasterio sancte Silvestri in Capite, monasterio in Capitolio, monasterio sancti Alexii, monasterio sancti Sabæ, monasterio Clivi Scauri, monasterio sancti Basilii, monasterio sanctæ Crucis, sanctæ Mariæ in Monasterio. Istis vero monasteriis et ecclesiis II sol.: monasterio Juliæ, monasterio sanctæ Bibianæ, monasterio Campi Martis, monasterio dominæ Rosæ, monasterio Tempoli, monasterio sancti Joannis portæ Latinæ, monasterio Maximæ, monasterio Biberaticæ monasterio sancti Thomæ de Formis, monasterio Mirandæ, monasterio sanctæ Trinitatis, monasterio sancti Joannis de Insula, monasterio sancti Leonis monasterio sancti Cæsarii Monachorum, monasterio sancti Cyriaci. Istis ecclesiis XVIII den.: sanctæ Mariæ de Monticello, sancti Thomæ de Fraternitate, sanctæ Mariæ, sancti Thyphonis, sanctæ Mariæ Rotundæ, sancti Apollinarii, sancti Celsi. Istis capellis VII den.: sancto Vincentio, sancto Micheali, sanctæ Mariæ in Saxia, Lecto graduum, sanctæ Mariæ Synodochia, sanctæ Mariæ in Caterana, Salvatori Campi, sancto Paulo Aureolæ, sancto Anastasio Areolæ, sancto Quirico sancto Abacyro sanctæ Mariæ a Flumine, sancto Stephano de Pinea, Sancto Macuto, sanctæ Virgini Mariæ de Canella, sancto Laurentio Piscinulæ, sancto Laurentio de Mundesariis, sanctæ Mariæ in Petrochia, sonctæ Virgini Mariæ de Secundicerii, sancto Valentino extra urbem, hospitali, sancto Blasio de Mercato, Sanctæ Mariæ in Transpadina. Omnes autem aliæ ecclesiæ urbis singulariter debent habere VIII denarios.

207 XL. *De Virgariis.*

68. Virgarii debent habere pro lecto X sol. proves. Scholæ guidonum X sol. Scrinarii IX sol. Scriptorii XII den.

Rectores fraternitatis de rectoribus XII sol., qui tamen sibi a paucis retro temporibus hoc usurpavere. Ipsi etenim licet quandoque, sicut dictum est, presbyterium istud distribuatur, non debent aliquid inde recipere, nec etiam cantorum schola, mappularium, cubiculariorum, adextratorum, ostiariorum ; neque ulla alia schola vel persona, excepto priore subdiaconorum cum acolythis, qui de presbyterio ecclesiarum, quando datur, ut supra dictum est, recipit manus, prout in antiquis rationibus Innocentii, Eugenii, Adriani et aliorum plurium Romanorum pontificum scriptum plenarie invenitur.

XLI. *Quid dominus papa facere debeat in Ascensione Domini.*

69. In Ascensione dominus papa pergit ad Vesperas apud sanctum Petrum, et ibi debet jacere, omniaque facit et recipit cum camerario et cancellario, sicut scribitur in festivitate et dedicatione. In festo Pentecostes dominus papa pergit ad Vesperas ad sanctum Petrum, et ibi debet jacere, et omnia facit et recipit cum camerario et cancellario, sicut dicitur in festivitate et dedicatione sancti Petri.

XLII *Quid dominus papa debet facere in nativitate sancti Joannis Baptistæ.*

70. In Nativitate sancti Joannis descendit dominus papa ad ecclesiam Lateranensem pro Vesperis celebrandis cum cardinalibus, et schola cantorum, et aliis, sicut scriptum est supra in Assumptione beatæ Mariæ ; et talem ibi exercent solemnitatem, tam in Vesperis, quam de nocte, de consuetudine antiqua, qualem in prædicta beatæ Mariæ assumptione, hoc excepto, quod canonici ejusdem ecclesiæ Vigiliis do-

mini papæ non intersunt. Cætera vero fiunt omnia sicut in prædicto festo beatæ Virginis Mariæ.

208 XLIII *Quid dominus papa facere debet in festo sancti Petri apostoli.*

71. In festivitate beati Petri dominus papa vadit ad ecclesiam cum cardinalibus, et[a] schola et aliis, pro celebrandis ibidem Vesperis, sicut superius est enarratum; et remanet ibi et talem exercet solemnitatem, tam in Vesperis quam in nocte, qualem in prædicta Assumptione beatæ Mariæ; et de faculis in Vesperis et nocte, et de mappulariis et schola, et de omnibus aliis facit similiter. Notandum vero quod dominus papa debet habere duas aquaricias, clereti, et duas vini statim post Vesperas, ut bibat cum cardinalibus et aliis, et duas[b] sacimas mortulæ, et pro implendo domini papæ saccone debet habere XVIII proves., et camerarius debet habere unam aquariciam clareti; et, si cancellarius residet, debet habere aliam aquariciam. Sin autem, dominus papa ipsam habet. Hæc omnia de altari sancti Petri accipiuntur. De oblatione vero altaris et pedibus domini papæ ita fiet, sicut scriptum est in festo sancti Marci in litania majori. Hoc autem nullatenus est prætermittendum quod dominus papa post quartam lectionem vigiliæ descendit ad aream altaris, et inde extrahit thuribulum cum candela, quæ alia festivitate ibi a domino papa fuit reposita cum carbonibus et incenso; et postmodum thuribulum cum candela simili ibidem remittit.

XLIV. *Quid debet facere dominus papa in festo sancti Laurentii.*

72. In festivitate sancti Laurentii dominus papa vadit ad vesperas cum omnibus ordinibus, sicut supra dictum est in Assumptione beatæ Mariæ, et talem ibi exercet solemnitatem tam in Vesperis quam in nocte, de consuetudine antiqua qualem in prædicta Assumptione beatæ Mariæ, excepto quod primicerius scholarum non intersit. Cætera vero fiunt omnia sicut in prælicto festo beatæ Mariæ.

209 XLV. *Quid facere debet dominus papa in festo sancti Pauli apostoli.*

73. In festivitate beati Pauli dominus papa vadit cum cardinalibus pro ibidem celebrandis Vesperis; et cantatis, comedit ibi cum omnibus cardinalibus, et capellanis, et aliis ordinibus; et exercent ibi talem solemnitatem, tam in Vesperis quam in nocte, qualem in Assumptione beatæ Mariæ est enarratum. Cætera fiunt sicut in prædicto festo. Sciendum est quod in octava sancti Petri, omnia fiunt sicut in festo ejusdem sancti Petri, hoc excepto quod dictum est de thuribulo.

XLVI. *Quid dominus papa facere debeat in Exaltatitione sanctæ Crucis*

74. In exaltatione sanctæ Crucis mense Septembri sanctissimus dominus papa cum cardinalibus intrat A basilicam sancti Laurentii in mane; ubi trahens reliquias apostolorum Petri et Pauli, et lignum [c] sanctæ Crucis, et osculans porrigit eas cardinali deferendas ad ecclesiam sancti Silvestri; et dominus papa cantat *te Deum laudamus* cum cardinalibus in basilica, et capellanis. Primicerius cum schola extra basilicam sancti Silvestri stant cantantes antiphonas de Laudibus cum Psalmis et *Benedictus*: et dominus papa dicit Orationem. Ante portam in tabula quadam ab ostiariis posita, et mappis sive toaleis honorabiliter, sicut convenit, cooperta, deponunt reliquias ipsas; et adoratis ipsis primitus a papa et cardinalibus adorantur postmodum ab omni populo in eodem loco. Et interim Prima a papa et cardinalibus ibidem cantatur; et postquam adoraverunt dominus papa et B cardinales ibidem parati, prout supradictum est in aliis Processionibus, junioribus presbyteris cardinalibus reliquias ipsas portantibus, ascendunt per gradus scalæ, et sic per viam communem pergunt processionaliter usque ad ecclesiam sancti Joannis Lateranensis.

75. Notandum quod canonici Lateranenses veniunt obviam domino papæ usque ad gradus scalæ cum cruce, primicerio cum schola cantorum cantante. Reliquiis a portatoribus super altare positis, dominus papa pergit ad secretarium, et **210** cantat Tertiam; et indutus pergit ad altare, et celebrat divina. Et post celebrationem cum reliquiis revertitur ad basilicam per palatium. Et notandum quod dominus papa et cardinales in omnibus aliis Processionibus, præter istam, pedibus excalceatis incedunt. Sciendum etiam quod Processio tantum fit in hac die, et non in inventione ejusdem sanctæ Crucis, quæ est in mense Maio.

XLVII. *Quid dominus papa facere debeat in Dedicatione ecclesiarum sanctorum Petri et Pauli.*

76. In Dedicatione ecclesiarum Petri et Pauli dominus papa vadit cum cardinalibus in vesperas ad ecclesiam sancti Petri. Quibus cantatis, dominus papa ibi remanet atque jacet, et in propria persona debet in nocte cantandis Vigiliis interesse; et talem ibi exercet solemnitatem, tam in vesperis quam in nocte, qualem in prædicta Assumptione gloriosæ Virginis Mariæ; hoc addito, quod dominus papa debet habere de altari duas aquaricias clareti, et duas D vini; et unam camerarius, et quartam cancellarius. De oblatione vero altaris ad pedes domini papæ ita fiet, sicut scriptum est in festivitate beati Marci; et debet habere papa IV fascios mortulæ pro camera sua, et IV pro camera sua camerarius, et XII den. pro implendo sacrone domini papæ, et III sol. pro lignis in camera domini papæ: et, sicut præmissum est in festo ejusdem sancti Petri, accipiuntur omnia hæc de altari.

[a] Leo IV constituit, testante Anastasio, ut in basilica sancti Petri Vesperæ a cuncto clero et a schola in die natalis ejus psallerentur.

[b] Onufrio *duas salmas mortellæ*. De salma superius dictum; quid autem sit mortella seu mortula, aliis divinandum relinquo. Infra, num. 75, legitur. *sex fascios mortulæ pro camera sua*; Onufrio *mortellæ*.

[c] Quomodo hanc crucem Sergius papa primus invenerit, Anastasius tradit.

XLVIII. *Quomodo debeat summus pontifex eligi ; et sive eligatur in Urbe, seu electus et consecratus, vel electus et non consecratus ad Urbem accedat, quid faciendum postmodum sit.*

77. Mortuo Romano pontifice et sepulto, omnes cardinales ad propria revertuntur secundum antiquam consuetudinem. Secunda vero die conveniunt in ecclesia, et Missa mortuorum cantata, omnes similiter secundum consuetudinem antiquam recedunt. Tertia autem die iterum omnes in ecclesia congregati, Missa sancti Spiritus ibidem primitus celebrata, tractant de electione; et perscrutata omnium cardinalium voluntate ab aliquibus de ipsis, in quem major et melior pars, convenerit cardinalium, prior diaconorum ipsum de pluviali rubeo **211** ammantat, et eidem electo nomen imponit; ipsumque deinde duo de majoribus cardinalibus adextrant usque ad altare; ubi prostratus adorat, primicerio cum schola cantorum et cardinalibus cantantibus *Te Deum laudamus* ; quo finito, ab episcopis cardinalibus ad sedem ducitur post altare, et in ea, ut dignum est, collocatur. In qua dum sedet electus, recipit omnes episcopos et cardinales, et quos sibi placuerit ad pedes, postmodum ad osculum pacis.

78. Surgensque de sede ducitur a cardinalibus ad sedem lapideam, quæ sedes dicitur stercoraria, quæ est ante porticum basilicæ Salvatoris patriarchatus Lateranensis; et in ea eumdem electum ipsi cardinales honorifice ponunt, ut vere dicatur: *Suscitat de pulvere egenum, et de stercore erigit pauperem, ut sedeat cum principibus, et solium gloriæ teneat.* Post aliquantulum stans juxta eamdem sedem, electus accipit de gremio camerarii tres pugillatas denariorum, et projicit, dicens: *Argentum et aurum non est mihi ad delectationem ; quod autem habeo, hoc tibi do.* Tunc autem accipit ipsum electum prior basilicæ Salvatoris patriarchatus Lateranensis, cum uno de cardinalibus vel uno de fratribus suis. Venientibus autem per eamdem porticum juxta ipsam basilicam Salvatoris exclamatur: *Dominum* [a] *Cœlestinum sanctus Petrus elegit.* Sicque ducitur ab illis usque ad gradus portæ, quæ videlicet porta est in introitu palatii venientibus de ecclesia ad palatium ipsum ; ibique judices eumdem electum accipientes, ducunt eum per palatium usque ad basilicam sancti Silvestri.

79. Ubi vero ventum est ante basilicam ipsam, super cujus arcum, qui sustentatur de duabus columnis porphyricis, est imago quædam Salvatoris quæ a quodam Judæo percussa olim in fronte sanguinem emisit, sicut hodie cernitur ; idem electus sedet ad dexter amin sede porphyrica, ubi prior basilicæ sancti Laurentii de Palatio dat ei ferulam, quæ est signum regiminis et correctionis et claves ipsius basilicæ et sacri Lateranensis palatii quia specialiter Petro principi apostolorum data est potestas claudendi et aperiendi et ligandi atque solvendi, et per ipsum apostolum ominbus Romanis pontificibus: et cum ipsa ferula et clavibus accedit ad alteram sedem similem, et ejusdem lapidis, et tunc reddit eidem priori tam ferulam quam etiam ipsas claves. In qua dum aliquantula mora **212** quiescit, cingitur ab eodem priore zona rubea de serico, in qua dependet bursa purpurea in qua sunt XII sigilla pretiosorum lapidum, et muscus. Qui siquidem electus in illis duabus sedibus sic sedere debet, ac si videatur inter duos lectulos jacere, id est ut accumbat inter principis apostolorum primatum Petri, et Pauli doctoris gentium prædicationem. In zona notatur continentia castitatis, in bursa gazophilacium, quo pauperes Christi nutriantur et viduæ. In XII sigillis XII apostolorum potestas designatur; muscus includitur ad percipiendum odorem, ut ait apostolus: *Christi bonus odor sumus Deo.* In qua secunda sede dum sedet electus, recipito mnes officia les palatii ad pedes, et postea ad osculum; et deinde sedens ibidem recipit de manu camerarii denarios argenteos val. X sol. proves., et projicit eos super populum ; et hoc facit tertio, dicendo : *Dispersit, dedit pauperibus, justitia ejus manet in sæculum sæculi.*

80. His peractis, ducitur per ipsam porticum sub iconas sanctorum Petri et Pauli apostolorum, quæ per mare Romam venerunt nullo ductore, et intrat basilicam sancti Laurentii, in qua postquam peregerit prolixam ante proprium et speciale altare Orationem, pergit ad papalem cameram ; ubi cum sua voluntate pausaverit, vadit ad mensam.

81. Post hæc autem in proxima die Dominica electus cum omnibus ordinibus sacri palatii et nobilibus Romanis vadit ad ecclesiam beati Petri : ubi ad altare majus, prout in Ordine continetur, ab episcopo Ostiensi specialiter et aliis episcopis de curia consecratur, hoc addito, quod si forte episcopus Ostiensis præsens non fuerit, archipresbyter Ostiensis seu Veliternus interesse debet consecrationi. Qua consecratione finita, prior s ancti Laurentii sacri palatii ponit palleum super altare, quod ipse prior propria manu debet parare; et statim archidiaconus cum secundo diacono dant in manu pontificis, et solus archidiaconus dicit pontifici: *Accipe palleum, plenitudinem scilicet pontificalis officii, ad honorem omnipotentis Dei et gloriosissimæ Virginis ejus genitricis, et beatorum apostolorum Petri et Pauli et sanctæ Romanæ ecclesiæ;* et nihil aliud. Statimque ipse archidiaconus cum priore basilicario aptat idem palleum super pontificem; et intromissis spinulis aureis tribus ante. et retro, et sinistro latere, in capite quarum sunt innixi tres hyacintini lapides ; et sic ornatus accedit pontifex ad altare, et ibi celebrat honorifice **213** Missam. Et notandum quod laudes ab archidiocono cum cardinalibus et subdiaconis et scrinariis, epistola Latina cum Græca, et Evangelium Latinum cum Græco, et omnes aliæ solemnitates tunc fiunt, sicut in feria secunda post Pascha.

[a] Hinc patet librum hunc tempore Cœlestini III scriptum fuisse.

82. Missa autem celebrata, revertitur ad palatium coronatus cum processione et honore arcuum, repræsentatione legis a Judæis, et thuribulorum a clericis Romanis, et jactibus totidem, et tanta quantitate factis, sicut in prædicta secunda feria post Pascha. Sciendumque quod cardinales omnes Græci, primicerius cum schola cantorum, præfectus, senatores, judices et advocati, scrinarii, præfecti navales, schola crucium, et capellani tale presbyterium et taliter datum accipiunt, quale in die Paschæ superius nominatum recipiunt; subdiaconi autem singuli singulos melequinos habent, quod tamen non fit in aliqua prædictarum solemnitatum. Non dantur enim eis, sicut ibidem scriptum plenius invenitur, etiam si XXX vel amplius essent, XII melechini. Universæ etiam scholæ palatii, clericis Romanis pro thuribulis, Judæis pro repræsentatione legis, laicis Romanis pro arcu, tale presbyterium datur, et taliter, quale datur in coronationibus aliis domini papæ. Pincerna insuper et marescalcus tam de comestione, quam de aliis donariis remunerantur similiter, excepto quod capita porcorum aptata non habent, neque claretum. Familia quoque et curiales presbyterium habent juxta camerarii voluntatem.

83. Si vero electio facte est in ecclesia sancti Petri, post nominationem ducitur electus a duobus cardinalibus cantando *Te Deum laudamus* ad altare; ubi prostratus postquam adoraverit, ponitur in sede post altare, et ibi episcopos et cardinales, et quos sibi placuerit, recipit ad pedes, et postmodum ad oscula pacis. Et proxima die Dominica sequenti consecratur ibidem, cantata Missa cum solemnitatibus superius nominatis; et coronatus revertitur ad palatium factis omnibus aliis, sicut est superius enarratum, per ordinem. Antequam intrat palatium, descendit ad sedem stercoratam; ibique sedens, prout moris est, et faciens jactum ter replicatum, sicut superius dictum est, accipitur a cardinalibus, et ducitur per porticum ipsam ad ecclesiam basilicæ Lateranensis; et ascendens sedem post altare, recipit canonicos ejusdem ecclesiæ ad pedes, et **214** deinde ad osculum pacis. Quo facto, pergit ad palatium usque ad sedem sancti Silvestri ; ibique sedet, et facit omnia in eodem loco et in antea, sicut dictum est superius, ordinate.

84. Si autem extra Urbem fuerit electus, et non consecratus, omnia fiunt ordine supradicto, sive fiat descensus et consecratio ejusdem electi in ecclesia sancti Petri, seu in ecclesia Lateranensi idem electus descendat. Quod si electus et consecratus fuerit extra Urbem; et a porta Lateranensi venerit ad Urbem omnes Romani clerici occurrunt ei extra Urbem induti, cum crucibus et thuribulis, in Processione ; et sic intrat ecclesiam Lateranensem, et fiunt alia omnia, sicut superius est enarratum, hoc excepto, quod cum descenderit ad sedem stercoratam, et per porticum vadens ecclesiam Lateranensem intraverit non statim ascendit ad altare seu ad sedem; sed veniens interius ex choro majori ante cruces, finito *Te Deum laudamus*, dicit *Adjutorium nostrum in nomine Domini*, etc. *Benedictio Dei Patris et Filii*, etc. *Benedictio Dei omnipotentis Patris et Filii et Spiritus sancti descendat super vos, et maneat semper.* Hoc facto, ducitur ad altare, et prostratus orat ; qui postquam oraverit, sedem majorem ascendit, et ibi canonicos ejusdem ecclesiæ ad pedes recipiet et ad osculum pacis. Si vero descenderit ad ecclesiam sancti Petri consecratus, omnia fiunt sicut in ecclesia Lateranensi, hoc excepto, quod ibi non est sedes stercorata. Et proxima die sequenti, celebrata Missa, non coronatus revertitur ad palatium. Antequam intret ecclesiam, descendit ad sedem stercoratam; ibique sedens, prout est moris, et faciens jactum, sicut superius est narratum, accipitur a priore Lateranensi et cum uno cardinale, et ducitur per porticum ad ecclesiam, et omnia fiunt sicut superius est notatum.

85. Sciendum vero quod presbyterium scholarum non ita datur, sicut si fuerit consecratus in Urbe. De presbyterio enim eorum tunc medietas resecatur, exceptis Judæis et clericis Urbis, et adextratoribus. Præterea senatores Urbis dominum papam debent adextrare, sive venerit consecratus, sive non consecratus, a porta civitatis usque ad locum ubi fuerit descensus, sive descenderit ad ecclesiam Lateranensem, sive ad ecclesiam beati Petri; in remuneratione cujus servitii x sol. pro equo debent habere. Verumtamen schola adextratorum debet habere XX sol.

215 *Juramentum senatorum Urbis.*

86. «Ego N. urbis Romæ senator ab hac hora in antea fidelis ero tibi domino meo papæ Urbano. Non ero in facto, neque in consilio, neque in consensu, ut perdas vitam, aut membrum, aut capiaris mala captione. Consilium quod mihi credes per te, vel per litteras aut nuntium, me sciente ad damnum tuum nulli pandam. Tuum certum damnum si sciverο, pro posse meo illud impediam. Quod si per me impedire non potero, illud tibi significabo per meipsum, vel per litteras aut nuntium, seu talem personam de qua pro certo credam quod illud tibi debeat fideliter insinuare. Papatum Romanum et regalia beati Petri quæ habes ad retinendum et defendendum, quæ vero non habes, ad recuperandum, et recuperata ad retinendum et defendendum, contra omnes homines adjutor ero secundum posse ac scire meum; nominatim autem sanctum Petrum, urbem Romanam, civitatem Leoninam, Transtyberim insulam, castellum Crescentii, sanctam Mariam Rotundam, senatum, monetam, honores et dignitates Urbis, portum Ostiensem, et tenimentum Tusculani, et generaliter omnia regalia intra Urbem et extra. Cardinalibus, familiis tuis, et eorum venientibus ad Romanam ecclesiam, morantibus apud eam, et recedentibus ab ea, plenam et veram securitatem præstabo. Hæc omnia juro me obsevaturum bona fide, sic me Deus adjuvet et hæc sancta Dei evangelia.»

87. Cum datur procuratio, si fuerit cancellarius de parte cardinalium, recipiat de duobus cardinali-

bus, sive in denariis, sive in victualibus detur ; si vero non fuerit cancellarius, de tota procuratione communiter de parte domini papæ et cardinalium pro duobus cardinalibus cancellaria recipiat, si detur in victualibus. Sed si detur in denariis, tunc cancellaria pro uno tantum cardinali recipiat, sed de parte tantummodo cardinalis.

XLIX. *Ordo*[a] *ad benedicendum imperatorem, quando coronam accipit.*

88. « In nomine Christi promitto, spondeo atque polliceor **216** ego N. imperator, coram Deo et beato Petro, me protectorem[b] et defensorem esse, » etc.

89. Dehinc Orationem primam debet dicere Albanensis episcopus ante portam argenteam basilicæ sancti Petri.

Oratio. — Deus, in cujus manu corda sunt regum, inclina ad preces humilitatis nostræ aures misericordiæ tuæ, et imperatori nostro N. famulo tuo regnum tuæ appone sapientiæ, ut, haustis de tuo fonte consiliis, et tibi placeat, et super omnia regna præcellat, etc.

Orationem vero secundam debet episcopus Portuensis recitare inter ecclesiam beati Petri in medio rotæ.

Oratio. — Deus, inenarrabilis auctor mundi, conditor generis humani, gubernator imperii, confirmator regni, qui ex utero fidelis amici tui patriarchæ nostri Abrahæ prælegisti regem sæculis futuris, tu præsentem regem hunc cum exercitu suo per interventionem omnium sanctorum tuorum uberi Benedictione locupleta, et in solium regni firma stabilitate connecte. Visita eum, sicut Moysen in rubo, Jesu Nave in prælio, Gedeon in agro, Samuelem in templo, et illi eum Benedictione..... ac sapientiæ tuæ perfunde, quam beatus David in Psalterio, Salomon filius ejus, te renuntiante, percepite cœlo. Sic ei contra acies inimicorum lorica, in adversis galea, in prosperis.....in protectione clypeus sempiternus. Præsta ut illi gentes teneant fidem, proceres sui habeant pacem, diligant charitatem, abstineant se a cupiditate, loquantur justitiam, custodiant veritatem; et ita populus ille.....coalitus Benedictione æternitatis et semper maneant tripudiantes in pace victores, quod ipse præstare dignetur.

90. Deinde vadit ante confessionem beati Petri apostoli, et prosternat se pronum in terram ; et archidiaconus faciat litaniam. Qua finita, episcopus Ostiensis ungat ei de oleo exorcizato brachium dextrum et inter scapulas, et dicat hanc Orationem.

Dominus Deus omnipotens, cujus est omnis potestas et dignitas, te supplici devotione atque humillima prece deposcimus ut huic famulo tuo prosperum imperatoriæ dignitatis concedas effectum, ut in sua dispositione constituto **217** *ad regendam Ecclesiam tuam sanctam nihil ei præsentia officiant, futuraque non obsistant; sed, inspirante sancti Spiritus dono, populum sibi subditum æquo justitiæ libramine regere valeat, et in omnibus operibus suis te semper timeat, tibi jugiter placere contendat. Per Dominum*, etc. Sequitur alia Oratio. *Deus Dei Filius Jesus Christus Dominus noster, qui a Patre oleo exsultationis accinctus est præ participibus suis, ipse per præsentem sacri ungiminis effusionem Spiritus Paracleti super caput tuum infundat Benedictionem, eamdem usque ad interiora cordis tui penetrare faciat; quatenus hoc visibili et tractabili dono invisibile percipere, et temporali regno justis miserationibus assecuto æternaliter cum eo regnare merearis qui solus sine peccato vivit et regnat cum Deo Patre in unitate Spiritus*, etc.

91. Demum vero pontifex Romanus sursum altare imponit ei diadema, in eo dicens : *Accipe signum gloriæ, in nomine Patris, et Filii, et Spiritus sancti, ut, spreto antiquo hoste, spretis que contagiis viliorum omnium, sic judicium et justitiam diligas, et ita misericorditer vivas, ut ab ipso Domino nostro Jesu Christo in consortio sanctorum æterni regni coronam percipere merearis. Qui cum Patre et sancto Spiritu vivit*, etc.

[a] Fusior et distinctior est Ordo apud Onufrium Panvinium ; at satius visum est Codicem nostrum, uti jacet, exhibere.

[b] Eadem fere verba ab Henrico I imperatore dicta refert Ditmarus initio lib. VII.

IN CHRISTI NOMINE AMEN.

Breve [a] *recordationis, de consuetudine altaris sancti Salvatoris, quid scilicet clericis ejusdem ecclesiæ, vel ipsi ecclesiæ competat, de medietate scilicet episcoporum.*

In primis in Nativitate Domini ecclesia debet condiri[b], et duo paria facularum, unum ante altare, et aliud in lectorio ; et quatuor denarii mansionariis dari debent.

In festo sancti Joannis evangelistæ ecclesia condiatur ; et una aquaricia olei ad fontes ; et quod supererit sit ecclesiæ ; et duodecim denarii Papienses clericis, et vinum ad potandum ante vigiliam ; et tria paria facularum, unum clericis, et aliud acolythis; et si desunt acolythi, sunt clericorum ecclesiæ; **218** aliud ad Missam.

In Dominica prima Quadragesimæ ecclesia debet condiri ; et quatuor denarii mansionariis, et par facularum ad Missam ; si residua sunt de [*Forte* pro] clericis, et deest acolythus.

A Dominica prima usque in octavam Pentecostes quotidie debent habere mansionarii unum[c] caput de communi ; in sabbato vero pro emundatione ecclesiæ tria capita.

Feria quarta in hebdomada quarta, quando clerici

[a] Hoc ex Codice Cencii eruit Onufrius, nosque ex ipso Onufrio.

[b] Nempe suffitu et odoribus, ut quidem videtur,

[c] Petrus Mallius supra, *tria capita, tres monetas* interpretatur.

vadunt cum cruce per cœmeteria ad sanctum Paulum et ad sanctam Anastasiam, totum altare est clericorum, donec crux egreditur et deportatur; aut, si clericis placuerit, panem, et vinum, et pisces inde habeant ad [a] cœnam.

In Dominica Palmarum condiatur Ecclesia ; et quatuor denarii mansionariis, et par facularum ad Missam.

In Cœna Domini similiter etiam quatuor denarii mansionariis, et unum pro ablutione ampullarum et alia præparatione.

In Sabbato sancto par facularum ad Missam, et pretium mundationis paradisi et chrismatis, et porticus clausæ, et ecclesia condiatur.

In die sancto Paschæ par facularum ad Vesperas. Feria secunda similiter. Sabbato in Albis debet condiri ecclesia ; et par facularum ad Missam ; et quatuor denarii mansionariis.

In litania majori, donec crux vadit et redit, totum altare sit clericorum, unde debent habere pisces feria tertia, panem et vinum, ova et caseum.

In Sabbato sancto Pentecostes par facularum ad Missam ; et unum denarium illis qui flores super dominum papam jactant ; et ecclesia condiatur more solito.

In Nativitate sancti Joannis Baptistæ ecclesia principaliter condiatur ; et duodecim denarii, et una libra olibani, et unum rotulum de cereis Græcis, et XVIII denarii cantoribus, et una aquaricia olei ad fontes, et septem paria facularum, et unam libram pro pari, unum acolythis, aliud Græcis ; aliud ante altare ad fontes, alia vero ad Missam ; quæ omnia sunt clericorum, si curia deest ; et quatuor denarii mansionariis, **219** et vinum ad potum [b] ante vigiliam omnibus clericis, Græcis et Latinis.

In vigilia sancti Petri vinum ad potum clericis ante vigiliam. In vigilia sancti Pauli similiter. In vigilia sanctorum Pancratii et Venantii martyrum, sanctarum Rufinæ et Secundæ similiter.

In Assumptione santæ Mariæ ecclesia conditur ; et vinum ante vigiliam clericis, et sex paria facularum, et quatuor denarii mansionariis.

In vigilia sancti Laurentii vinum ante vigiliam.

In Decollatione sancti Joannis ecclesia condiatur et vinum ante vigiliam.

In Exultatione sanctæ Crucis ecclesia condiatur; et par facularum ad Missam, quatuor denarii mansionariis, et vinum clericis ; et ab ista festivitate usque in octavam sancti Martini quotidie mansionarii habent duo capita.

In solemnitate sancti Salvatoris ecclesia debet condiri ; et sex paria facularum unum cubiculariis, aliud acolythis ; aliud ante altare, aliud in lectorio ; aliud ad Missam, aliud clericis ; et duodecim denarii clericis, et quatuor mansionariis ; et una aquaricia vini ante vigiliam ; et omnia residua facularum de nocte et de Missa sunt clericorum, si acolythi desunt

Per totum annum debet habere ecclesia de medietate altaris, videlicet episcoporum, oleum quotidie ad XV lampades, una ad absidam, VII ante altare, una ante grandem imaginem super columnas æreas, quinque in crate, una ante imaginem sanctæ Mariæ, quæ est super horologium. Et funes ad appendendum candelas, et tintinnabula ænea, et olibanum, quotidie ad Missas, et in nocte candelas ad lectiones et Psalmos et accendendas lampades, et quærendum (*sic*) ecclesiam sufficienter. Et in omnibus stationibus, quando dominus papa descendit celebrare Missam, subministratur de altari vinum ad sacrificium et communicandum ; et tunc oblatio altaris desuper est scholarum, et inferius clericorum ecclesiæ. Omnes [c] cinturæ, tam altaris, quam imaginum, clericorum sunt.

220 Consuetudo etiam est clericorum, ut quando curam faciunt altari, secundum tempus procurentur, et inde accipiant denarium unum Papiensem. Pro abluendis quoque vel resarciendis pannis vel cortinis ecclesiæ, clavibus et ostiis, pretium datur de altari de medietate episcoporum. Omnes lampades et baciles canonicorum sunt. Omnes oblationes quæ veniunt ad manus episcopi hebdomadarii altaris majoris medietas est ipsius episcopi, et medietas canonicorum, præterquam de pane et vino, quod est canonicorum.

In Natale Domini de medietate episcoporum duas laumas [*Forte* saumas] de meritis pro ecclesia, et similiter in Resurrectione, Natali sancti Joannis Baptistæ, et festo sancti Salvatoris.

Aliud scriptum recentius.

In nomine Domini amen. Anno 1232, indict. 5. conventio talia facta est inter Lateranensem ecclesiam, et primicerium et schola cantorum, quod ipse in festo sancti Joannis Baptistæ cum decem cantoribus veniat dictus primicerius, ita quod ipse sit undecimus, et officiabunt ecclesiam in vigilia, Matutinis et Missa ; et procurabuntur ipsi et duo eorum servientes decenter et honeste in illis cibariis quibus conventui servietur in ipsa die ; et pro sua mercede recipient sextam partem oblationum majoris altaris, duntaxat in spatio quo Missa celebratur, super illud cadentium.

Insuper ipse primicerius recipit ab ecclesia II solidos Provisinorum senatus pro mercede [d] ; et unusquisque canonicorum XII denarios, computatis in præsente summa denariis illis qui dantur cantoribus pro responsoriis. Hoc autem utraque pars observare tenetur in omnibus illis festis quæ Lateranensis ecclesia voluerit prædicto ordine celebrare, et ad ea primicerium cum schola duxerit invitandos. Sed in omnibus stationibus Lateranensis ecclesiæ primicerius et schola, etiam non invitati, venire debent ad

[a] Hic cœna una vocatur una illa refectio quæ in Quadragesima sumenda erat ad Vesperam.

[b] Sic in vigiliis passim datur vinum ante vigiliam, quod cœnulæ nostræ quoddam præludium est.

[c] An cinturæ ? pro illis ornamentis quibus cingunt imagines.

serviendum in officio Missæ tantum, pro sua mercede nihil aliud pecepturi, nisi sextam partem

A oblationum majoris altaris tantum, sicut supra scriptum est.

ORDO ROMANUS XIII,

VEL

CÆREMONIALE ROMANUM

Editum jussu Gregorii X.

221. 1. Quia omni potentatui vita brevis, idcirco sæpe contingit quod Romani pontifices, qui in subcœlesti hierarchia primatum obtinent, infra breve temporis spatium vitam finiant, et carnis ergastulo de isto

B ad libertatem trunseant supernorum. Et cum talis ac tanta hierarchia non debeat esse acephala quasi monstrum, sanxerunt proinde patres sancti ut, defuncti præsidis corpore ecclesiasticæ tradito sepulturæ, per viam canonicam defuncto præsidi substitueretur alius qui tanto præsit oneri et honori. Verum quia circa modos et formas qualiter se habere debeat ecclesia erga hujusmodi substituendos, cui quando aliqui in diversis majoribus ordinibus ecclesiasticis constituti ad onus hujus assumantur, frequenter exstitit dubitatum ; propter hoc sanctissimus pater, et communis dominus, dominus noster papa Gregorius X, qui olim in diaconatus ordine constitutus exstitit ad ejusdem pontificatus apicem dignitatis, volens per ea quæ circa ipsum acta sunt dubitationes hujusmodi amputare ; ad cautelam præsentium et memoriam

C futurorum hæc quæ sequuntur in scriptis fecit redigi, et brevis styli officio exarari.

2. Siquidem in primis Romana Ecclesia pastore vacante, ille qui fuerit concorditer ab omnibus cardinalibus, vel a duabus partibus electus in papam ab universali Ecclesia Romanus pontifex habeatur; qui si fuerit absens, vel de collegio cardinalium non fuerit, ad locum in quo cardinales sunt in consistorio venire debet vocatus ; ipse coelectionis de se facit consensum præsente. Prior diaconorum exuit eum cappam seu chlamydem qua utitur, et ponit ei, si non habet, albam Romanam, camisiam, et orarium ad modum presbyteri **222** super humeros, si est presbyter : vel super lævam partem, si est diaconus, et non in presbyterii ordine constitutus ; et postea ponit

D ei mantum, et : *Investio te de papatu Romano, ut præsis Urbi et orbi* ; et tradit ei etiam annulum quo uti consueverunt prædecessores ipsius, et ei mitram competentem ipsi super caput imponit ; et petens ab eo, quo nomine vocari velit, et ipsum eo nomino quo ei placuerit vocabunt. Quo facto, facit eum sedere in sede seu in faldistorio, et depositis communibus calceis, si habentur rubea calceamenta papalia, calciantur eidem ; et sic cardinales omnes per ordinem, primo episcopi, secundo presbyteri, tertio diaconi veniunt coram eo flexis genibus ; et idem electus ipsos ordinate ad pedem recipit et ad pacis osculum, necnon et omnes alios capellanos suos, et cæteros clericos et laicos venientes ad ejus reverentiam, infimos, mediocres et majores. Quibus expeditis, cruce præeunte papali, processionaliter ducitur a cardinalibus et a tota curia ad cathedralem, vel aliam majorem ecclesiam loci, in quo est curia, si locus in quo eligitur civitas non existit ; in qua ecclesia ad altare ducitur, et ante ipsum altare orat diutius prostratus ; et dum orat, *Te Deum Laudamus* ab omnibus clericis decantatur ; quo decantato, prior episcoporum dicit *Pater noster*, et suffragia consueta, et Orationem, *Omnipotens sempiterne Deus nuper electo nostro*. Qua finita, idem electus surgit ab Oratione, et dicit *Sit nomen Domini benedictum*, et facit Benedictionem.

3. Qua expleta, revertitur, osculatur altare, et ut ordinate venit ad ecclesiam, sic redit ad cameram suam, et signando semper in eundo et redeundo ; et postquam redierit ad cameram, deponit pluvialem et mitram, et assumit rubeum mantellum, et habere debet caligas de rubeo panno sine pedulibus et cum stafilibus, et infulam rubeam de scarleto ; et postea parvos calceos de panno eodem, et calceos religiosos usque ad medium de corio rubeo, et tunicas et vestes de scarleto, et desuper pannos albam camisiam, et erit subcinctus cingulo de serico rubeo super camisiam ; et ipsa camisia erit ita longa, quod elevata competenter super ipsum cingulum reflectatur.

4. Idem vero electus, in quocunque ordine fuerit, si scribat aliquas litteras alicui ante suam consecrationem, bullare faciet litteras ipsas cum illa parte bullæ in qua sunt capita apostolorum ex una parte ; ex altera vero erit plana, cum **223** nondum sit consecratus in papam ; et in salutatione scribit nomen suum sic, *G. electus servus servorum Dei, dilect.*, etc., *salutem et apostolicam Benedictionem*. Addit in fine ante datam litterarum : *Nec quod bulla exprimens nomen nostrum non est appensa præsentibus, quia ante consecrationis et Benedictionis nostræ solemnia non transmittitur his quæ fiunt, hactenus in Romanos electi pontifices consueverunt bullam habere ante suæ consecrationis munus medium hujusmodi observare*. Et post dat. in tali loco. etc., hujus manu, *suscepti a nobis apostolatus officii anno primo*. Et pœnitentiarii dicunt in data suarum litterarum : *Datum etiam anno primo præsulatus domini episcopi papæ electi in Romano pontificatu.*

5. Idem autem electus, in quocunque ordine constitutus, promovebitur ad majores ordines secundum formam, qua alii ordinantur ; hoc tamen salvo, quod ipse electus amictu et alba indutus, et cingulo subcinctus, cum manipulo tantum, si est subdiaconus ; si vero est diaconus, cum stola super lævam partem

sedebit in faldistorio suo, tenens mantum suum, pluviale non indutum, sed post collum et mitram in capite ipso congruam ; et sic debet ordinari. Ordinator venit coram ipso et Orationes debitas dicet, et alia faciet quæ in ordine quem confert fieri consueverunt. Et attende quod dum idem electus ordinatur diaconus cardinalis et subdiaconus cappellanus assistent ei lavando manus et induendo sicut alias fieri consuevit, dum papa celebrat ; et erunt induti vestimentis sacris et debitis, et eidem electo postmodum duo debent assistere diaconi cardinales qui ei serviant, ut est moris ; et isti etiam vestibus sacris congruis erunt vestiti, etsi alii cardinales cujuscunque ordinis non essent induti. Ordinator vero habebit suos ministros, qui ei in subdiaconi et diaconi habitu ministrent. Et hæc de ordine.

6. Quo electo ad ordinem ordinato, post susceptum ordinem, et vestimentis ordinibus debitis receptis, mantum sive pluviale, sicut dictum est, post collum resumet ; et cum venerit ad horam coronandi, ordinatus ad ipsum ordinatorem ad altare venit, et ordinator eum reverenter coronobit ; et sic omnibus peractis et reverenter Missa expleta, ipse electus dictt *Sit nomen Domini*, et facit Benedictionem ; qua dicta, ordinator ter dicit eidem electo *Multos annos*, flectendo ter genua co.am eo, ut est moris ; et altiori vose semper dicendo. **224** Idem electus nullum servitium in altari faciet ordinatori, ncc epistolam, nec Evangelium cantabit, nec ante receptionem ordinis diaconatus dicetur illa postulatio, *Postulat mater ecclesia nostra*, etc. Illa petitio non est nessaria in papa, quia scimus per onia esse dignum ; nec etiam cum promovetur ad ordinem presbyterii eadem postulatio dicetur ; sed cum ordinem presbyteratus ordinari debebit, induetur cum ea solemnitate qua dictum est, habendo stolam super humerum, et manipulum in brachio ; nec tamen habebit tunicellam, nec dalmaticam ; nec calciabitur sandalibus, nec habebit pectorale, nec fanonem, sed solum amictum et albam ; et fiet litania ut consuevit. Et demum ordinator coram ipso stans ordinat eum more consueto in aliis, et manus oleo sancto inungit, imponendo ei primo manum ; et omnes presbyteri cardinales, qui assistunt, similiter ; et ponit ei casulam, reflexo ei primo orario, ut est moris, super utrumque humerum ; quibus omnibus, ut in ordinatione presbyterorum continetur, peractis, et casula ei extensa ad dorsum per ordinatorem, et peracta a ministris, idem electus lavabit manus suas cum mica panis, ut moris est. Quo facto, reclipit ad pedem et osculum omnes episcopos, presbyteros, et diacones cardinales, necnon et alios prælatos, qui adsunt, in ordine suo ; quo facto cantatur Evangelium ; quo cantato, idem eleclus osculatur sibi delatum Evangelium, ut est moris ; et post dictum *Dominus vobiscum*, et *Oremus*, per ordinatorem, idem ordinator venit coram eodem electo, et recipit de manu ejus duos magnos panes, duas phialas vini, et duo torticia, osculando ei manum ; quo facto, redit ad altare ordinator et ordinatus, et unus presbyter cardinalis eidem electo ordinato servit de libro in altari in Missa, docendo et instruendo ipsum. Eodem tempore debito, postquam ordinator coronaverit, præfatus electus de manu ordinatoris super altare coronabitur, et omnia rite agentur usque ad finem Missæ. Qua finita, ordinator dicit *Multos annos*, ut dictum est. *Sit nomen Domini Benedictum* præcinetur per ipsum electum prout superius est expressum ; quo facto idem electus exuetur reverenter, ut moris est, dicendo Psalmos debitos, scilicet, *Benedicite*. et *Laudate Dominum* Antiphona trium puerorum. Et ordines hujusmodi recipiet presbyteris omnibus præsentibus, et a quocunque episcopo sibi placuerit, **225** cardinale, sive alio. Totum hoc agetur die Sabbati ; die vero dominico sequenti consecrabitur, si sibi placuerit. Si vero consecrari noluerit, si ex aliqua causa differet consecrationem, quousque consecretur, Missam nec publice nec private cantabit.

6. Dum electus in papam presbyter fuerit consecrandus, talis ordo debet servari. Primo idem electus dum dicit Psalmum *Quam amabilia*, etc., calciabitur sandaliis et caligis, et lotis manibus induetur omni ornamento suo, scilicet primo alba, cingulo, cum subcinctorio, postea pectorale, demum fanone, postea stola, deinde tunicella, et postea dalmatica. Subsequenter recipit chirothecas, et demum casulam et mitram in capite sine pallio et annulo pastorali, quæ postea recipiet in loco suo ; et vestimenta erunt coloris tempori convenientis. Cardinales omnes, tam episcopi quam presbyteri, diaconi, subdiaconi, alii prælati, omnes erunt in vestibus congruis tempori ; et cruce papali præeunte cum faculis vii et incenso omnes de loco in quo est vestitus veniunt processionaliter ad altare. Nulla tamen fit examinatio primo nec secundo illa consueta in consecratione aliorum episcoporum quæ incipit *Antiqua* ; et vadit electus ad altare, et facit confessionem, interim choro vel schola cantante Introitum et *Kyrie eleison* ; quo facto, venit coram altare, et ibi genuflectet super faldistorium paratum, et omnes alii similiter prælati ; et duo diaceni cardinales qui ad serviendum ei ae dextram levamque assistunt, et cappellanus subdiaconus dicit litaniam cantando aliis cappellanis respondentibus et dum venerit ad illum locum, *ut consecrandum*, etc., repetet his, et quilibet prælatus una cum ordinatore electum ipsum signabit. Qua litania dicta, ordinator venit coram eodem electo, et dicit illud quod est in Pontificali episcoporum. Quo dicto, redeunt post altare ; et tunc venit unus ex episcopis cardinalibus, et dicit illam Orationem, *Adesto* ; et postmodum venit alius episcopus cardinalis, et dicit illam Orationem, *Oremus dictissimi* et additur in ea *utilitati universalis Ecclesiæ* ; et demum venit ordinator sive consecrator et ponit apertum Codicem Evaugeliorum super caput electi versus collum. et Codex sic apertus tenetur a duobus cardinalibus et omnes prælati stant in circu tu induti quilibet cum suo libro ; et ordinator incipit et procedit, ut continetur in libro, omnibus

aliis prælatis secum dicentibus in **226** voce depressa, et ordinatore in cantu *Deus homini*, etc., prout in libro ; eo tamen salvo, quod mittatur in loco suo illud. *Et idcirco*, quod specialiter ponitur in consecratione papæ. Qua finita, depositis chirothecis, ordinator ponat unum capiturgium subtile in modum scuti super caput electi, pendentibus capitibus capiturgii post collum ; et sic mittit chrisma super caput ejus in modum crucis, et dicit illam Orationem : *Ungatur*, etc.. et addit aliam Orationem : *Hoc, Domine*, et in loco suo additur *Illud tribue*, etc. Qua finita, ungit manum electi cum chrismate, et dicit illam Orationem, *Deus*, etc. Qua finita, non datur ei baculus, nec dicitur illa Oratio, *Accipe baculum*, sed dat ei annulum, et dicit Orationem *Accipe*, etc., et addit *sanctam universalem Ecclesiam* ; et iterum dat ei librum Evangeliorum, et dicit *Accipe*, etc., et addit, *universalem populum tibi committo*, etc. Quibus omnibus ex| letis per consecratorem, idem summus pontifex sedet in faldistorio, et lavat manus cum mica panis et aqua, et unus episcopus cardinalis venit coram ipso, et tergit ejus caput, quod fuit unctum, cum mica panis et cum cortic. leviter, et tergit cum linteamine sive subtili tobalea. Quo finito, ipse summus pontifex recipit consecratorem et omnes episcopos presbyteros et diaconos cardinales ad osculum oris.

7. Dum vero quis episcopus in papam eligitur, non consecratur aliter, sed fiunt omnia quæ continentur in isto libro ad hunc numerum, *Primo electus*, usque ad illud verbum, *processionaliter ad altare*. In fine facta confessione ascendit sedem præparatam, et ibi coram ipso veniunt episcopi cardinales, et dicunt Orationes illas tres, quæ sunt in Ordinario secundum ordinem in Ordinario scriptas. Quo finito, sedet in sede, et recipit dictos cardinales et prælatos alios, et facit ea quæ hic continentur a verbo illo, *Omnes alios prælatos ad pedem et ad osculum*. Quibus receptis, venit ad altare, et inibi de super sumat pallium paratum per priorem subdiaconorum capellanorum, sive per priorem basilicæ Sanctæ Sanctorum ; et duo priores diaconi cardinales tenent pallium ipsum, et tunc prior illorum duorum solus dat pallium summo pontifici sub his verbis : *Accipe pallium plenitudinem pontificalis officii ad honorem omnipotentis Dei ; gloriosissimæ Mariæ virginis ejus genitricis, beatorum apostolorum Petri et Pauli, et sanctæ Romanæ ecclesiæ*; et aptato pallio ipso super eum cum tribus spinulis aureis, ut est moris, **227** ascendit summus pontifex ad altare, et facit incensum ; et demum redit ad eminentem sedem, et dicit *Dominus vobiscum*, vel *Pax vobis*, cum *Gloria in excelesis*, ut dies requirit ; et postea dicit Orationem Dominicæ alte, et aliam dicit pro se secrete. Qua Oratione finita, dominus papa residet in sede : et prior diaconus cardinalis portans ferulam in manibus cum diaconis, subdiaconis, scrinariis et judicibus, omnes induti solemniter, descendit ante altare, et facit duas acies sive fila, unam ex una parte, et unam ex reliqua, æqualiter dividendo ; et ponit primo diaconos juxta altare, secunda subdiaconos, tertio judices, quarto scrinarios in ordine; et ipse prior diaconus incipit laudem sic alta voce, tamen quasi legendo : *Exaudi, Christe* ; et judices et scrinarii procedent similiter in cantu quasi legendo : *Domino nostro papæ a Deo decreto summo pontifici et universali papæ vita*. Item idem prior dicit secundo *Exaudi, Christe ;* et judices et scrinarii Antiphonam ut prius ; et sic facit tertio. Idem prior dicit *Salvator mundi* ; et judices et scrinarii Antiphonam *Tu illum adjuva*, et cætera facit. Tertio item idem prior dicit bis *sancta Maria* ; et illi Antiph. *Tu illum adjuva*. Eodem modo dicit tamen semel *Sancte Gabriel, sancte Raphael, sancte Joannes Baptista, sancte Petre, sancte Paule, sancte Andrea, sancte Stephane, sancte Leo. sancte Gregori, sancte Benedicte, sancte Basili, sancte Saba, sancta Agnes, sancta Cæcilia, sancta Lucia*; aliis respondentibus *Tu illum adjuva*. Quibus finitis, prior dicit *Kyrie*, etc , et illi respondent *Kyrie, eleison*, etc., et hoc facit tertio ; et postea omnes similiter dicunt alta et una voce *Kyrie*, etc. Laudibus finitis, legitur epistola Latina, et subsequitur Græca super pulpitum : ita de Evangelio. Ille vero episcopus cardinalis qui eum consecrat, dum esset omni pontificali indumento ornatus absque baculo pastorali, eumdem summum pontificem consecrat. Qua consecratione finita, deponit omnia ornamenta prædicta et assumpto pluviali cum superpelliceo, servit eidem summo pontifici in altari, ut est moris. Et sic Missa ordine suo procedit usque ad finem ; et consecrabit cum solemnitate, non super altare, sed ad sedem. Post Missam dicit idem summus pontifex : *Sit nomine Domini benedictum*. Consecrator tamen non dicit *Multos annos*.

8. Omnibus rite peractis, ipse summus pontifex et omnes cardinales, et alii prælati et subdiaconi, quilibet in gradu suo indutus vestimentis pretiosis albi coloris, episcopi pluvialibus, **228** presbyteri casula, diaconi dalmatica, subdiaconi tunicella, acolythi superpelliciis ; et alii capellani, episcopi, archiepiscopi, abbates, et patriarchæ pluvialibus ; et judices, scrinarii, similiter præfecti et advocati erunt induti pluvialibus ; ipse in pluviali et mitra et solemniter in superpelliciis ut papa omnia pretiosa ornamenta habebit, et pallium, et mitram optimam, et chirothecas, et annulum pastoralem; et sic cum omnibus venit ad portam, sive ad gradus ecclesiæ. Ibi prior diaconus cardinalis exuit mitram, et ponit ei coronam, quæ vocatur regnum, in capite, toto populo clamante *Kyrie*, etc., et sic cum omni ornatu quilibet cardinalis et prælatus equitat equum opertum panno albo; subdiaconi vero, cappellani, scrinarii, et alii equitant ornate vestiti, non tamen habent equos coopertos. Papa equitat equum magnum phaleratum et coopertum tantum ex parte posteriori, et de scarleto, in parte vero anteriori non coopertum.

9. Sic omnibus equos ascendentibus, prior diaconorum cum ferula ordinat Processionem hoc modo. Primo procedit equus domini papæ phaleratus ; secundo vadit subdiaconus cum cruce, tertio duodecim

bandonarii cum duodecim vexillis rubeis, et duo alii cum duobus Cherubim cum lanceis; quarta duo præfecti navales induti pluvialibus; quinto scrinarii; sexto advocati: septimo judices; octavo cantores; nono diaconi et subdiaconi qui legant Epistolam et Evangelium in Græco; decimo abbates forenses; undecimo episcopi; duodecimo archiepiscopi; decimo tertio abbates Urbis; decimo quarto patriarchæ et episcopi cardinales; decimo quinto presbyteri cardinales; decimo sexto diaconi cardinales; decimo septimo dominus papa et subdiaconi cum tobalea, et serviens qui portat umbraculum; et sic venit usque ad palatium suum, sive ad ecclesiam juxta palatium suum; ubi cum descendit de equo, deponit regnum de capite, et recipit mitram; et presyter cardinalis facit ibi laudes cum tabellionibus et judicibus; quibus factis, deponit pallium et casulam tantum ac chirothecas, et resumit pluviale post collum; venit ad aliquem locum præparatum decentem, et ibi dat cuilibet cardinali et prælato presbyterium; et sic fit. Ipse papa sedet in sede, et quilibet cardinalis et prælatus vadit coram eo, et flexis genibus exuet sibi met cardinalis sive prælatus mitram, et tenet apertam ante papam; et ipse projicit illam pecuniam quam dat ei in uno **229** scypho argenteo camerarius, et quam dicit liber camerarius, qui vocatur Politicus [Leg. Polyptycus]; et ille qui recipit pecuniam in mitra osculatur genu domini papæ; et idem camerarius habet ante se magnam mensam coopertam tobalea, ubi sunt hujusmodi; et assistunt ipsi camerario clericus tantum et duo equitatores; ipse vero camerarius et clericus cameræ sunt in superpelliciis. Quo presbyterio dato, idem dominus ducitur a duobus cardinalibus diaconis ad mensam solemniter paratam, et ibi sedet, episcopo cardinali sibi dante aquam, et duobus diaconis tobaleam tenentibus; et eo loco vadunt omnes sedere, et sedet in una mensa eminente solus papa cum diversis et magnis vasis aureis, et argenteis, in alia mensa sedent episcopi, in alia presbyteri post eos; in alia parte ad sinistram diaconi cardinales, et postmodum mensæ omnium prælatorum et aliorum nobilium. Et attende quod papa stabit, dum comedit, indutus et calceatus, ut dictum est, et cum mitra; cardinales vero omnes habebunt superpellicium cum camisiis et mantello, et mitra alba simplici in capite; et comeduntomnes prælati similiter cum mitra. Coram papa servient laici majores natu et nobiliores qui sunt præsentes. Qua comessatione finita, papa lavabit manus ut prius, et quilibet cardinalis similiter sedendo lavabit, servientes fundentes aquam cardinali lavanti. Cardinales qui assistunt tenent tobaleam, unus ex una parte lavantis, alter ex altera, et sic sibi ad invicem mutuo serviant; quibus omnibus lotis, et redditis gratiis, papa reducitur a duobus cardinalibus ad cameram et cappellam; et discalceant et exuunt eum, et postea papa quiescit. Cardinales vero et alii prælati redeunt ad hospitia sua cum mitris equitantes, et parati sicut steterant in comestione. Et attende, quod dum venit coronatus, debet in quatuor locis facere missilia, id est pecuniam diversam mistam projicere super homines.

10. Si vero papa fuerit Romæ apud sanctum Petrum ordinatus et consecratus, dum debet consecrari, inducitur ad capellam sancti Gregorii, et venit processionaliter ad altare; et fiunt cætera ut supra dictam est; quibus finitis, coronatur ad gradus, et redit Lateranum per viam papæ; et postquam equitaverit, fit ibi in eodem loco jactus pecuniæ per senescalcum vel per alium ter, et post papam projicit. Item cum pervenit ad turrim Stephani Petri qui est Parionis, et hodie dicitur Turris de Campo, unus de familia papæ facit ibi alium jactum. **230** stando in aliquo loco eminenti; et ibi Dominus papa stat, et veniunt illuc Judæi cum lege, facientes ei laudem, et offerunt sibi legem, ut adoret, similiter dum pervenerit ad palatium[a] ..... in Punga, unus de familia papæ de dicto palatio facit unum jactum; similiter facit alium jactum, cum pervenerit ad sanctum Marcum; similiter cum pervenerit ad sanctum Adrianum, facit alium jactum, stando in fenestra palatii sanctæ Martinæ; et sic venit ad plateam Lateranensem, et ducitur ad porticum quæ vadit ad ecclesiam sancti Joannis Laterani; et ibi ante porticum stat prior Laterani et canonici cum eorum comitiva, induti solemniter, et eum cruce processionali papam, cum descendit, recipiunt. Et postquam papa descendit, faciunt cum ibi sedere in quadam sede marmorea, quæ vocatur stercoraria; et veniunt omnes cardinales, honorifice elevantes eum, ut vere dicere possint: *Suscitat de pulvere egenum, et de stercore erigit pauperem, ut sedeat cum principibus et solium gloriæ teneat.* Et ipse dominus papa stando juxta ipsam sedem accipit tres pugillatas denariorum de gremio camerarii, et projicit inter populum, dicens: *Argentum et aurum non est mihi: quod autem habeo, hoc tibi do.* Et postea priore et canonicis præeuntibus, cantando ducitur per ipsam porticum ad ecclesiam basilicæ Laternensis, ubi orat, et dicit: *Sit nomem Domini*; et deponit regnum et assumit mitram, et sedet in magna sede post altare, ubi recipit prædictos priorem et canonicos Lateranenses ad pedem et ad osculum. Quo facto, ducitur ad palatium; et dum venerit ad portam palatii, unde intratur palatium per ecclesiam, ponitur ibi faldistorium, et ibi papa sedente, prior presbyterorum cardinalium ordinatis judicibus et scrinariis in filo, facit ibi laudem, sicut diaconi cardinales fecerant in Missa ante Epistolam post Orationem. Postea ducitur ab ipsis cardinalibus per palatium usque ad portam ecclesiæ sancti Silvestri, ubi sunt duæ sedes porphyreticæ; et primo sedet in illa quæ est ad dexteram, ubi prior basilicæ sancti Laurentii dat ei ferulam, quæ est signum correctionis et regiminis, et claves ipsius basilicæ et sancti Laterani palatii, in quibus designatur potestas claudendi, aperiendi, ligandi atque solvendi; et cum ipsa ferula et aliis clavibus

[a] Cencius, in cap. 14, habet: *ad palatium Censii Musçæ in Punga.* Confer cap. 20 Jacobi Caietani.

accedit ad aliam sedem similem, quæ est ad sinistram, et tunc restituit eidem priori **231** ferulam et claves, et incipit sedere in illa secunda sede. Et postquam aliquantulum sedit, idem prior cingit eidem domino papæ zonam de serico rubeo, in qua dependet bursa purpurea, in qua sint duodecim lapides pretiosi cum sigillo et musco;et dum in ipsa sede sedet, recipit officiales palatii ad pedem et ad osculum;et sedens ibi recipit de manu camerarii denarios argenteos valentes x solidos,et projicit eos super populum ; et hoc facit ter, dicendo singulis vicibus:*Dispersit,dedit pauperibus,justitia ejus manet in sæculum sæculi*.Et istis duobus sedibus papa taliter se habet,ut videatur potius jacens quam sedere;et nulla istarum sedium, nec etiam stercoraria, est cooperata vel parata,sed nuda.Demum ducitur ad sancta sanctorum, ubi intrat;est ante altare suam Orationem facit;et postea reducitur ad capellam sancti Silvestri,in qua intrat ;et sedet in loco præparato, et facit presbyterium, de quo supra dictum est. Postea redit ad cameram, in qua deponit casulam et pallium, et assumit mantum, et vadit comedere, ut supra dictum est. Primo tamen recipit juramentum secundum formam :*Ego talis*, etc.. a senatore.

11. Si vero dominus papa consecratur vel eligitur extra urbem, cum venerit ad Romam ad capellam sanctæ Mariæ Magdalenæ ad radicem montis Mali, descendit et intrat cum cardinalibus ipsam capellam.et ibi recipit pluviale et mitram; et postea equitat et procedit,et Judæi sibi occurrunt cum lege et laudibus, et omnes ecclesiæ Urbis ei obviant honorifice cum processione, et veniunt omnes clerici induti cum crucibus et vexillis et thuribulario et capsa cum thure ; et quælibet ecclesia occurrit ipsi papæ cum thuribulo et ipsa capsa ; et idem dominus papa de thure cum cochleare in thuribulo ponit,et illi papam cum eo incensant ; et faciunt ita omnes ecclesiæ, et sic ducitur per porticum usque ad gradus sancti Petri, ubi est Processio parata; et archypresbyter et canonici sancti Petri, a quibus recipitur reverenter, et cantantibus ipsis canonicis introducitur in ecclesia a priore canonicorum, tenentem ipsum papam ex una parte, et priore cardinalium ex altera, et sic introducitur in ecclesiam tenentibus eum Sed prior dimittit eum ante portam ecclesiæ ipsius basilicæ, et alius cardinalis assumit eum ex illa parte; et in medio ecclesiæ veniunt, et cantant coram ipso cardinales presbyteri : *Protector noster aspice Deus, et respice in facie Christi tui*;quo dicto,**232** ducitur ad altare. et ibi orat;et dum orat,cantant canonici *Te Deum laudamus*;quo cantato surgit papa ab Oratione, et dicit *sit nomen Domini*;et postea oscutatur altare beati Petri offerendo super altare pretiosum pannum aureum,et semper papa offert pannum,sericum super altare cujuscunque ecclesiæ,cum primo ejus altare ascendit.Demum ad magnam et eminentem sedem post altare beati Petri ducitur,et in ea a priore diacono cardinale inthronizatur et ponitur ; et ibi sedens recipit ad pedem et ad osculum oris omnes cardinales ordinate, et omnes canonicos sancti Petri. Quo facto, ducitur ad cameram suam,ut ibi quiescat.Cum vero venerit ad Lateranum, recipitur prima vice, ut supra dictum est de sedibus, et de omnibus, præterquam de laudibus; et offert ad altare ut dictum est. His omnibus, quæ circa dominum papam fiunt,taliter sub brevitate transcursis,qualiter idem dominus papa in officiis habere se habeat in ecclesia, vel extra,breviter videamus.

12.Primo notandum est quod dominus papa tres mitras diversas habet, quibus diversis temporibus utitur,scilicet unam albam totam, unam cum aurifrisio in titulo sine circulo, et mitram aurifrisiatam in circulo et in titulo. Mitra aurifrisiata in circulo et in titulo utitur in officiis diebus festivis et aliis, excepto a Septuagesima usque ad Pascha,et ab Adventu usque ad Natale,et quando cantat pro defunctis.Et est illa ratio, quia coronam repræsentat, et activæ et contemplativæ vitæ discursum. Mitra vero cum aurifrisio in titulo sine circulo utitur, cum sedet in consistorio, et judicat , unde coronam regalem repræsentat. Alba utitur diebus dominicis et aliis non festivis, ab Adventu Domini usque ad vigiliam Nativitatis Domini in Vesperis, præterquam in tertia Dominica de Adventu, quæ dicitur Dominica de *Gaudete*, in quo die in Laudibus est quinta Antiphona *Juste*,quia tunc dominus papa facit quamdam solemnitatem, quæ talis est. Cum ipso die Dominico sit statio ad sanctum Petrum, die Sabbati in vigilia ejusdem Dominicæ in vespere papa et cardinales conveniunt, ad sanctum Petrum, et ibi omnes, papa et cardinales, induti soli episcopalibus propter festum stationis, incipiunt Vesperas de die, non dicendo de Beata Virgine, cum sit propter festum stationis officium, et dicuntur in Vespere Antiphonæ de Laudibus, et primicerius cantabit cum schola. Primicerius prænuntiat primam Antiphonam papæ,**233** alias vero tres dicunt scholenses, et canonici sancti Petri quintam, quæ est *Juste*, prænuntiat npapæ, et idem dominus papa post talem prænuntiationem accipit monetam auream de manu camerarii, et ponit in ore ipsius prænuntiantis eodem prænuntiatore tenente os apertum. Et hoc facto ipse papa incipit solemniter *Juste*,et deinde Psalmos Dominicales cum ultimo psalme *Laudate Dominum omnes gentes*,et fiunt omnia ut in officio diebus Dominicis. Dictis Vesperis,omnes redeunt.

13. Mane ipsius tertiæ dominicæ papa equitat ad sanctum Petrum, et portat mitram aurifrisiatam in eundo et redeundo, et in Missa utitur pannis serici coloris, et violaceis anaglypho opere contextis, et casula est ornata perlis ;et solum hac Dominica et in Quadragesima utitur eis ; aliis vero Dominicis et feriis diebus utitur pannis coloris violacii in Missa, et diaconus et subdiaconus similiter, nisi sit festum, in quo utuntur pannis illius coloris quod festum re-

quirit. Et nota quod vii diebus ante vigiliam Nativitatis, die Dominico excepto, cantantur septem magnæ Antiphonæ ad *Magnificat*, et quasi jubilando, et cantantur ante Psalmum et post Psalmum. Et non dicitur K*yrie*, *eleison*, nec suffragia, sed absolute incipitur *Dominus vobiscum*, et dicitur Oratio Dominicalis, etiam de feriis, si habeatur. Et attende quod semper dum cantatur de mortuis, sive de feria ab Adventu usque ad Natale, et a Septuagesima usque ad Pascha, et in quatuor temporibus, et in vigiliis Sanctorum, in quibus jejunatur, et ministri capsula utuntur, nisi in vigilia Pentecosten, et in quatuor temporibus ejusdem festi officium non facit papa, ut continetur in Breviario de die et de beata Virgine, unum tamen episcopale est ab ipsa de Sabbati usque ad Vesperas vigiliæ Nativitatis Domini, quod officium beatæ Virginis in Matutinis, et in Vesperis primis non dicitur; aliis vero diebus dicitur legendo; ab ipsa vero prima Dominica de Adventu usque ad festum Natalis, cum jejunatur quadragesimaliter.

14. In vigilia Nativitatis Domini venit papa omnes cardinales et prælati vocati per cursores, et capellani, et alii similiter ad Vesperas, et induitur papa pretioso pluviali rubeo, et mitra pretiosa ; alii vero omnes albi coloris vestibus, episcopi et diaconi cardinales, et alii prælati pluvialibus, prssbyteri vero casula; et sic solemniter dicunt Vesperas, et incipit papa **234** Vesperas in loco suo ornato, capellanis in habitu decenti cantantibus coram eo. Et si est Romæ, prænuntiat primicerius scholæ, et secundum cantum scholæ; si vero est alibi, pronuntiat alius capellanus papæ hebdomadarius, et prænuntiat sic: primam primus papa, secundam prior episcoporum, tertiam prior presbyterorum, quartam prior diaconorum, quintam alter diaconus post priorem. Postea papa facit incensum, et incensando solum altare quod paratum dictum est esse; et eo incensato, redit ad locum suum, et cardinalis qui ei servit de libro recipit thuribulum, et incensat papam, cardinales et omnes prælatos indutos et capellanos ordinate. Capitulum dicit capellanus, et prænuntiatur papæ Hymnus et Antiphona ad *Magnificat*, et assistunt ipsi papæ duo diaconi cardinales, unus ad dextram antiquior, et junior ad sinistram ; et episcopus sive presbyter cardinalis, qui servit de libro, cum dominus papa dicit Orationem. Et cum dicit, duo capellani tenent magna candelabra argentea cum cereis ante ipsum, et dicto *Dominus vobiscum*, junior diaconus dicit *Benedicamus Domino*, et papa dicit: *Sit nomen Domini*. Quo finito, redeunt ad aulam papæ ubi parata sunt vina multa et diversa et claretum et species.

15. Si vero papa est Romæ, facta cœna in [a] meridie, vadit cum familia sua ad sanctam Mariam Majorem, et ibi dicit Vesperas solemnes cum tota curia, ut dictum est, et ibi pernoctat, et cantat ibi Matutinas in ecclesia ipsa, et tres cardinales episcopi, duo diaconi, et unus presbyter juniores assistunt ei, et fit officium ut continetur in Ordine Breviarii. Cantat ibi dominus papa Missam de nocte ad altare. quod vocatur præsepe; et dum exuit se, cantant capellani Laudes matutinales coram eo; quibus dictis, vadit requiescere. Et summo mane an e solis ortum vadit cum tota curia ad ecclesiam sanctæ Anastasiæ. et cantat ibi Missam : qua dicta redit ad dictam ecclesiam sanctæ Mariæ Majoris, et cantat ibi ad altare majus tertiam Missam, et in omnibus Missis utitur colore albo; qua dicta, redit Lateranum, dicit Vesperas suas in capella cum capellanis suis. Eodem die omnes pœnitentiarii cum eorum famulis, et eleemosynarius hebdomadarius et vicancellarius cum tota cancellaria veniunt videre papam, et papa dat omnibus species et vinum.

235 16. In festo beati Stephani fit officium sicut continetur in Ordinario.

17. In festo sancti Joannis fit officium similiter ut habetur in Breviario, et utitur colore albo.

18. In festo Innocentium fit officium ut continetur in libro ; tamen in Missa utitur colore violaceo, et subdiaconus et diaconus utuntur planetis, et papa mitra simplici. In eorum Octavis utitur in Missa colore rubeo, ut in diebus festivis. In aliis vero festis sequentibus, sive festum confessorum, sive virginum, utitur colore albo, rubeo in Dominicis a Nativitate usque ad Octavam Epiphaniæ; si facit de Dominica, non de aliquo festo, utitur albo colore. Ab octava vero Epiphaniæ usque ad Septuagesimam diebus Dominicis et ferialibus utitur colore viridi.

19. A Septuagesima vero usque ad primam diem Quadragesimæ, utitur colore nigro, et facit Processionem de sancta Anastasia usque ad sanctam Sabinam, et vadit papa et alii discalceati, et discalceatur ipse papa in porta ecclesiæ; et propter hoc induitur sacris vestibus, et non calciatur sandalibus. Et post quam veniunt illuc, papa intrat sacristiam, et lavat pedes, et calceatur, et postea cantat Missam. In eundo vero idem dominus papa cum diacono capellano et aliis eum concomitantibus vadit dicendo Psalterium; scholenses vero cantant, et alia fiunt ut continetur in Ordine Romano: excepto quod in Quadragesima uqsue ad Pascha, et ab Octava Pentecosten usque ad Natale, et ab Octava Epiphaniæ usque ad Quadragesimam, in diebus ferialibus, cum dicuntur Orationes, sive in officio diei, sive defunctorum aut beatæ Virginis, in omnibus Horis debemus genua flectere ; et in Missa similiter debemus stare flexis genibus in Orationibus ante epistolam, et post cantum ad elevationem corporis Christi. In elevatione vero corporis Christi, cum antea parum debeant surgere, prosternant se ad terram, et adorent [b] reverenter in facies cadendo ; et sic prostrati stent usque ad *Per omnia*, ante *Agnus Dei*, et dant pacem, et iterum se prosternunt, et stant sic prostrati, quousque sacerdos corpus et sanguinem sumat. Quo sumpto, dum perfunditur, sedeant, et de-

[a] Ergo jam tunc cœna seu refectio diebus jejunii fiebat ad meridiem.

[b] Nota ritum adorandi Eucharistiam in Missa; quem ritum hodie retinent Carthusiani.

beant stare capitibus discoopertis ab elevatione corporis Christi **236** usque ad sumptionem. Iterum dum dicunt Orationes post Communionem, debent genua flectere, et stare usque ad finem Missæ. In Quadragesima vero surgent et stabunt, dum dicitur Oratio super populum. Tunc discooperientur capita, et inclinabunt se, dum ipsa Oratio dicitur. Missa vero finita, papa dicit *Sit nomen Domini*, ut moris est.

20. A primo die Quadragesimæ usque ad Pascha, si papa cantat, unam tantum Orationem consuevit publice dicere ; capellani vero dicunt quinque, primam de die, secundam *A cunctis*, tertiam *Omnipotens sempiterne Deus, qui vivorum* quartam *Exaudi quæsumus, Deus, supplicum*, quintam papa, et sic fit diebus ferialibus usque ad Dominicam de Passione. A Dominica vero de Passione in Missa usque ad Pascha dicitur tantum de die *Ecclesiæ tuæ*, et de papa. Alia vero officia usque ad Dominicam de *Lætare, Jerusalem* fiunt, ut habetur in Ordine ; in qua Dominico papa portat mitrat cum aurifrisio, et vadit cantare ad sanctam Crucem, si est Romæ. Et si est alibi, ubi placet ; et portat in manu quamdam rosam auream miro opere operatam, in qua intus sunt muscus et balsamum, et tenet ipsam in manu, dum dicit Tertiam ; et dum calciatur et cum induitur, servat eam camerarius, et juxta ipsum hodie servat eam diaconus. Si papa non celebrat, et induitur pretiosis quibus induitur in Dominica de *Gaudete*, et tenet ipsam rosam, cum sermocinatur, et in Missa servat ipsam subdiaconus juxta ipsum qui servit de tobalia ; et dicta Missa reportat eam in manu, de præfecto Urbis vel alteri cui placet eam dare, qui adextrat papam tenendo frenum equi pedes ad locum in quo papa descendit et præcedit subsequendo usque ad cameram ; et papa dat ei rosam, et ille osculatur ejus manus et pedes, et redit ad domum suam cum rosa decenter.... Si papa celebrat, dat rosam post descensum suum ; si vero non celebrat, dat rosam in camera sua. Quid vero rosa hæc, aurum, muscus et balsamum, quæ sunt intus in ea, et quod tali die portatur, significent, diligenti inquisitori servatur.

21. In Dominica Ramis Palmarum fiat officium ut continetur in Ordine ; hoc tamen salvo, quod dum cantatur Passio, dominus papa tenet palmam suam in manibus, et quibuslibet alius. Et est ista ratio quod illa duo repræsentant Ecclesiæ laudem et improperium, quorum primum in palmis et floribus, alterum in Epistola et Passione Missæ exprimitur ; et licet **237** Ecclesia[a] Gallicana rubeis utatur vestibus, Romana tamen violaciis utitur ; cætera usque ad diem Jovis in Cœna Domini fiunt, ut ponuntur in Ordine.

22. In Cœna Domini in nocte et die dicuntur omnia ut continentur in Ordine, hoc tamen salvo, quod in ipso die legunt tres Psalmos ; lectiones de Threnis tres de capella juniores, in secundo die tres seniores, in tertio capellani presbyteri. Hora vero sexta ipsius diei venit papa cum tota curia. tum omnes episcopi cardinales in pluvialibus, presbyteri in casula, diaconi in dalmatica, subdiaconi in tunicellis, prælati omnes in pluvialibus coloris albi, et alii capellani, qui habent servire, in superpelliciis, et ipse dominus papa cum pretioso pluviali et mitra cum auro, et ibi fit per ipsum dominum papam sermo. Quo finito, papa residet in faldistorio, et leguntur per capellanum excommunicationes ; et diaconus cardinales exponit, et sicut de quolibet processu. Quibus lectis et expositis, veniunt multæ candelæ accensæ, ex quibus ipse papa tenet aliquas, et quilibet cardinalis et prælatus tenet suam accensam, et in terram ponit exstinguendo, dicendo *Prædictos omnes excommunicamus* ; et tunc campanæ insimul sine ordine compulsantur. Et hic quæri posset quare sic candelæ accensæ projiciuntur. Et respondetur quod sicut cum candela accensa projicitur, exstinguitur, sic per excommunicationem ab Ecclesia Spiritus sancti gratia, quæ significatur, per lucem, ab eis removetur ; et sicut in pulsatione ordinata Ecclesia fideles congregat, sic in inordinata infideles dispergit. Ad hoc vero quæri potest quare hoc hodie, et in Ascensione Domini, et in festo Dedicationis basilicæ duodecim Apostolorum hujusmodi excommunicationes fiant in Ecclesia Dei, cum magis viderentur illis diebus silendæ, cum in diebus festis actus judiciales non debeant exerceri. Et respondetur quod est illa ratio festorum trium. Primo, hac die Jovis sacramentum corporis et sanguinis Christi habuit principium, in quo omnes fideles communicant. Ad ostendendum vero quod excommunicati in hoc non communicant, eo die ab ecclesia exclusi ostenduntur. In Ascensione vero legitur Deus rogasse pro fidelibus ; unde cantat Ecclesia : *Pater sancte, serva eos*, etc. ; unde ostendit Ecclesia quod pro his non oravit, et eos tales denuntiat. In festo vero Dedicationis ostenditur locus **238** qui fidelibus ad adorandum deputatur ; et quod infidelibus locus ille apertus non est, in ipso die ab ecclesia expelluntur. Et hoc totum fit pro utilitate excommunicatorum, ut videntes se a tot bonis tantorum dierum excludi, facilius ad reconciliationis gratiam condescendant. Ad diem vero festum respondetur quod hoc non est sententiæ prolatio, sed exclusionis ostensio, et non per viam judicialem, sed admonitionem et correctionem materialem. Qua prædicatione et excommunicatione completa, fit confessio, et sequitur indulgentiæ datio, quæ est talis : indigenis datur annus et XL dies : extraneis II anni et I quadragenæ ; ultramontanis III anni et IV quadragenæ. His qui transiverint mare IV ann. et IV quadragenæ. Et fit absolutio per papam, et ea facta vadit ad ecclesiam, et facit omnia ut continentur in ordinatione, et Missa, et confectione chrismatis, et lotione pedum in suis locis, et datione presbyterii, quæ ita fit. Prælati coram papa veniunt, ut dictum est in coronatione, etc. Et comedit.

[a] Nunc Ecclesia Gallicana ritum Romanum observat.

23. Feria sexta Parasceve, dicitur officium nocte et die ut continetur in Ordinario. Prima vero hora hujus dici in consistorio ante lectum papæ conveniunt omnes capellani induti suis cappis et camisiis rotundis, et non forratis vel pretiosis, sed simplicibus et cum silentio, qui tristi facie sedent in terra. Demum venit dominus papa assistentibus sibi duobus capellanis, indutus sua cappa simplici de scarleto non forrato, et sedet non in sede, neque in faldistorio, sed in scabello. et per choros dicunt totum psalterium continuatim ; hoc tamen salvo, quod prælati, si dominus papa surgeret ad absolutionem peregrinorum, vel ad alia, tacent, et eo redeunte resumit unus quod dimissum est. Quo finito, cum aliis ut habetur in Ordinario, dicit ipse papa litaniam, si sibi placuerit, et Orationes. Consuevit enim hac die, et in primo die Quadragesimæ ipse dicere litaniam ; Orationes vero et Benedictiones semper ipse dicet, nisi fuerit impeditus. Demum fit Processio hora debita in nigris vestibus, et alia omnia, ut habentur in Ordinario. Hoc tamen salvo, quod papa redit cum cappa, non cum pluviali et cum capello, si est eques, vel cum mitra simplici.

24. Die Sabbati omnia fiunt ut continetur in Ordinario.

25. Dominica sanctum Pascha, surgit papa ad Matutinum, et omnes capellani induti superpelliciis conveniunt in capella, **239** quæ bene ornata dicitur esse, cum pluribus cereis et magnis faculis ; et demum venit papa indutus pluviali albo, quod portare debet quotidie usque ad diem Sabbati in Missa, et aliis Horis, conducentibus eum duobus capellanis venit ad capellam, et officium agit, et cætera fiunt eodem die et per Octavam usque ad diem Sabbati in Vesperis, in quo resumit pluviale rubeum, ut in Ordine continetur, et omnia officia fiunt semper usque ad Ascensionem, sicut in Ordinario habetur. Hoc tamen attende, quod die Lunæ [a] et die Martis non comedit curia carnes, sed caseum et ova. Die vero Mercurii vigilia Ascensionis jejunat, et tempestive comedit, et parum quiescit ; et postea vadit papa cum tota curia ad sanctum Petrum, et ibi cum omni solemnitate cantat Vesperas, cardinalibus et prælatis assistentibus vestibus solemnibus indutis. Utuntur colore albo in isto festo et per Octavam, nisi veniat festum aliquod quod impediat. Et capellani similiter erunt omnes induti superpelliciis ; nam capellani in Pascha, duobus diebus sequentibus, in Ascensione, in Pentecoste, et duobus diebus sequentibus, et in omnibus festis duplicibus a Pascha usque ad festum omnium Sanctorum, in primis et secundis Vesperis, in Matutinis et in Missa, si fiat de festo in capella, debent uti superpelliciis. Eodem die vigiliæ dominus papa cum capellanis suis in sancto Petro pernoctat, et dicit in capella sua Matutinum cum capellanis suis, et mane in sancto Petro cantat Missam, et ante Missam dicit Tertiam, et induit se more solito. Indutus cum omni ornatu, ipse, cardinales, et omnes prælati, et alii ascendent pulpitum paratum ; et sermocinatur, et omnia fiunt de excommunicatione, sicut in Cœna Domini. Quibus finitis, prosequitur Missa ; et ea finita, redit Lateranum. Et attende quod quoties in festis duplicibus papa vadit ad primas Vesperas, semper facit incensum super altare, in tertio nempe Psalmo ; et si est in sancto Petro, incensat altare majus, et aliud quod est infra in confessionis, et tertium quod est extra in exitu confessione, in quo prænudatæ fuerint reliquiæ beatorum apostolorum Petri et Pauli. In secundis Vesperis, si est Romæ vel alibi, consueverunt cantores de schola loco Hymni prosam cantare, *Rex omnipotens*, cum melodiis.

240 26. A die Ascensionis usque ad Octavam, et etiam ad vigiliam Pentecostes fit officium ut in die Ascensionis, et fiunt festa inter Octavam, et dicitur officium beatæ Virginis. In vigilia Pentecostes ad Vesperas conveniunt papa, cardinales, et alii prælati, quia solemnes sunt et duplices ; et fit prout in aliis duplicibus, et utuntur colore rubeo hoc sero et per totam octavam ; et si est Romæ, vadit ad sanctum Petrum. Et attende quod cum est in sancto Petro, in Vesperis ipse papa tantum incipit Antiphonam, prænuntiante sibi priore scholæ, et ultimam ad Matutinum ; alias vero Antiphonas vicissim canonici sancti Petri et cantores scholæ prænuntiant qui cantant ; alii vero prælati non cantant, ibi incipiendo aliquis Antiph. In nocte et per hebdomadam dicuntur Matutino tres lectiones, sicut in hebdomada Paschæ. Et est illa ratio propter neophytos baptizatos, ne ex longo officio fastiditi retro rescipiant. Hac die et per totam hebdomadam dicitur Tertia ; id est vero propter Hymnum *Veni creator Spiritus* qui dicitur in Tertia ; et in Missa quotidie cantatur *Alleluia, Veni sancte spiritus*, et Prosa *Sancti Spiritus adsit nobis gratia* ; cæteris officia dicuntur sicut continetur in Ordinario. Quarta feria hujus hebdomadæ dicuntur duæ lectiones ; unde dicto *Kyrie, eleison*, dicit sacerdos *Oremus*, sine *Flectamus genua* ; et postea dicitur Oratio. Qua finita, legitur lectio ; qua lecta, dicitur *Alleluia*, cum suo versiculo ; quibus dictis, dicit sacerdos *Gloria in excelsis Deo*, et procedit in Missa ordine consueto.

27. Die Sabbati dicuntur quinque lectiones, et cantatur *Alleluia*, cum versiculo ut dicitur in Ordinario, cum Orationibus ; quibus dictis, dicitur *Gloria in excelsis Deo*, et procedit Missa ordine debito. His tribus diebus, quanquam sint quatuor tempora utuntur tamen rubeis vestibus, et tunica, et dalmatica propter solemnitatem Pentecostes, et duobus diebus sequentibus, ut in Pascha et duobus diebus sequentibus, et in Nativitate et in duobus diebus sequentibus. Si cantat dominus papa, debent omnes subdiaconi in dui tunicellis in Missa ; et isti subdiaconi debent esse parati duodecim in Cœna Domini, ut laventur pedes eorum, ut continetur in Ordinario ; et debent portare septem

[a] Nempe ob triduum Rogationum, quæ abstinentia hodie quoque servatur, non vero jejunium in vigilia Ascensionis.

candelabra cum faculis, et crucem in processione; et debent etiam cantare *Patrem omnipotentem* de *Credo*, et *Sanctus* in ipsa Missa; **241** et associatur diaconus cardinalis, cum vadit legere Evangelium; et in vigilia Paschæ debent legere lectiones, et ire ad fontes, et facere litaniam. Si quæratur quæ est ratio, quare subdiaconi sic canunt aliqua, et postea non canunt, respondetur quod statum Ecclesiæ primitivæ repræsentant. Idcircoque tres linguæ in Missa cantant, Latina, Græca, et Hebræa. Latina in introitu, Epistola; et Evangelio, et Orationibus, Græca *Kyrie, eleison*; Hebræa *Hosanna*. De istis antiquitis duæ fuerunt in Ecclesia Dei; Græca et Latina; et earum quælibet cantabat in Symbolo fidei, et etiam laudibus in sanctis. Verum quod postea Græca non duravit, subdiaconi post *Sanctus* silent.

27. In Dominica prima post festum Pentecostes, quæ caret Octava, die Sabbati in Vigilia ipsius Dominicæ usque ad Dominicam primam de Adventu Domini, fit officium de die et nocte, ut continetur in Ordinario, et utitur Ecclesia colore viridi.

ADMONITIO IN SEQUENS ORDINARIUM.

In apographo illustrissimi Ciampini, a quo nostrum exemplum accepimus, nullum auctoris nomen exstat sequenti Ordinario præfixum. At quoniam in Cæremoniali Petri Amelii, quod huic proxime (si locus patiatur succedet, liber *Jacobi Gaytani* laudatur multis in locis, nempe in capitibus 24 et 25, 52, 57, 58, 76 et 85, quæ omnia loca in subjecto reperiuntur Ordinario, non dubito prædictum Jacobum Gaietanum ejusdem Ordinarii esse auctorem. Fuit autem Jacobus diaconus cardinalis sancti Georgii in Velo Aureo seu Velabro, creatus a Bonifacio VIII, cujus et ipse nepos erat : idemque floruit sub pontificatu Benedicti XI, Clementis V, Joannis XXII, Nicolaii V, Benedicti XII, et Clementis VI sub quo vivere desiit. Legatur sequentis Ordinarii caput 117, in quo multa referuntur de creatione quorumdam cardinalium, qui a præmissis pontificibus creati sunt, teste ac spectante (ut videtur) auctore ; quem proinde Jacobum Gaietanum appellabimus, suffragante **242** præter Amelium Augustino Patricio, qui eumdem Jacobum Gaietanum laudat in lib. II cap. 60, de lectione Græca prophetiæ primæ in Sabbato sancto, de qua hic in cap. 93. Nec obstat quod in sequenti Ordinario quædam afferuntur ex Cæremoniali cardinalis Rothomagensis de Stoutavilla, qui ab Eugenio IV creatus est. Hæc enim postmodum addita sunt ex Cæremoniali Petri Amelii episcopi Senogalliensis; cujus exemplo quod olim fuerat in potestate Guillelmi cardinalis de Stoutavilla, usus est auctor prædictarum additionum. Ita etiam Cæremoniali Petri Amelii nonnulla inserta sunt a Petro Oloycensi episcopo, qui vixit pontificatu Martini V. Hunc vero de prædicto Cæremoniali Petri Amelii sub nomine cardinalis Rothomagensis sæpius hic citato sensum esse patet ex ultima additione apographi Ciampiniani; in quo ea quæ apud Petrum Amelii leguntur cap. 143, de pontifice ægrotante, referuntur *ex Cæremoniali domini Cardinalis Rothomagensis de Stoutavilla quem edidit dominus Petrus Senogalliensis episcopus; ex quo libro sunt omnes postillæ positæ superius in marginibus in diversis locis*. Nullum itaque dubium relinquitur plerasque ex illis additionibus excerptas fuisse ex Cæremoniali Petri Amelii, id est illo ejus exemplo quod olim fuerat cardinalis Rothomagensis.

ORDO ROMANUS XIV,

VEL

ORDINARIUM S. R. E.

auctore, ut videtur, JACOBO CAÏETANO cardinale.

246 I. *Modus qui servari consuevit per dominos cardinales, quando insistunt super electione summi pontificis, et eligunt per viam procedere compromissi.*

In nomine Domini amen. Anno Domini millesimo, etc., *die Jovis sexta, die mensis talis. Nos episcopi, presbyteri et diaconi S. R. E. cardinales, omnes et singuli in consistorio existentes, videlicet ego Ostiensis, ego Albanensis*, et sic de singulis episcopis nominatim. Deinde fiat idem per ordinem de presbyteris nominatim; et postea de diaconibus per ordinem : *Diaconi cardinales tractantes* **247** *de electione pontificis elegimus et eligimus per viam procedere compromissi, et unanimiter, et concorditer, nemine discrepante, elegimus compromissarios venerabiles Patres dominos N. episcopum*, etc., *fratrem F. presbyterum*, etc., *et L. sancti Angeli diaconum cardinalem : quibus damus plenariam potestatem providendi Romanæ et universali Ecclesiæ de pastore, sub hac forma, videlicet quod duo ex eis possint eligere tertium de se ipsis, et omnes tres concorditer de collegio, vel de extra possint Romanæ universali Ecclesiæ providere. Et volumus quod dicta potestas duret usque ad consumptionem candelæ seu faculæ ex consensu singulorum accensæ; et promittimus nos illum pro Romano pontifice habituros [Al., intuituros], quem prædicti compromissarii in forma prædicta duxerint eligendum.*

II. *Qualiter proceditur ad electionem summi pontificis per viam scrutinii.*

Si in electione Romani pontificis velint cardinales per viam scrutinii procedere, solent eligi tres scrutatores collegii, et alii tres scrutatores scrutatorum.

Modus autem scrutinandi et deponendi votum in scrutinio in porta talis est.

Nos eligimus tres scrutatores collegii, prout cardinales concordaverint, puta *frater Nicolaus Ostiensis episcopus, frater N. tituli sancti Eusebii presbyter, et Neapoleo sancti Adriani diaconus cardinalis*; et eliguntur immediate tres alii scrutatores scrutatorum, puta *dominus Berengarius Tusculanus episcopus, Arnaldus tit. sanctæ Priscæ presbyt., et N. sancti Nicolai in Carcere Tullianen. diaconus cardin.*

III. *De scrutatoribus scrutatorum.*

Primo prædicti scrutatores scrutatorum remanent in consistorio, et sedentes scrutantur secreto et singillatim vota scrutatorum collegii, et in scriptis redigunt; primo videlicet episcopi, secundo presbyteri, tertio diaconi scrutatorum, quæ vota diaconus scribere consuevit.

Scrutatis votis scrutatorum collegii, ut prædictum est, recedunt de consistorio scrutatores scrutatorum, portantes secum secrete depositiones scrutatorum collegii prædictas, et remanent in consistorio soli scrutatores collegii, v. g., Ostiensis Nicolaus et Neapoleo **248** supradicti; et consequuntur cæteri cardinales in ordine antiquitatis quantum ad statum cardinalatus; primo episcopi, secundo presbyteri, tertio diaconi secrete et singillatim sua vota deponunt; et ipsi etiam scrutatores scrutatorum, ut alii suo ordine et loco deponunt; quæ vota cardinalium diaconus cardinalis unus ex scrutatoribus collegii, puta dominus Neapoleo, scribere consuevit.

Notandum quod scrutatores, tam collegii, quam scrutatorum, et cardinales, sua vota deponunt, cum sedent et tenent buretrum, si volunt; nisi forte ex devotione vel reverentia aliquis cardinalis stare vellet buretro deposito, dum deponit.

IV. *Modus vero deponendi talis est.*

Ego Jacobus sancti Georgii ad Velum ur Aeum diac. cardinalis nomino et eligo venerabilem patrem dominum Matthæum sanctæ Mariæ in porticu diacon. cardinalem in summum pontificem. Et notandum, quod cautelæ est et decentiæ quod scrutator omnem dat depositionem scriptam ipsi deponenti, ne per incuriam in aliquo sit erratum.

Et quia unusquisque potest in scrutinio nominare unum vel plures, potest sic dicere: *Ego Jacobus sancti Georgii ad Velum Aureum diac. cardin. nomino et eligo dominum Matthæum*, etc., *et dominum Nicolaum Ostiensem episcopum in summum pontificem.* Vel sic *Ego Jacobus sancti Georgii ad Velum Aureum diac. cardin. nomino et eligo dominum Matthæum*, etc., *et dominum Nicolaum Ostiensem de intus; de extra venerabilem Patrem dominum Pampanianum episcopum Parmensem in summum pontificem.* Et sic unum vel plures, sive de intus, sive de extra, sive partem de intus, sive partem de extra, prout et quot voluerint, deponens poterit nominare. Decentiæ tamen est, et fortassis expedientiæ, quod non multi ab uno in scrutinio nominentur, licet hodie ab aliquibus contrarium observetur, cum in scrutinio nominent valde multos.

Completis depositionibus singulorum, omnes domini cardinales ad consistorium revocantur et singulis in suis locis et ordinibus more solito residentibus, petunt scrutatores collegii an placeat omnibus quod aperiatur scrutinium, et in communi publicetur. Et respondentibus quod placet, diaconus scrutator collegii, puta dominus Neapoleo, legit ut scriptum est, videlicet: *In nomine Domini amen. Ego Berengarius Tusculanus episcopus nomino et eligo*, etc., ut supra, et sic de aliis. Et **249** ut melius cardinales singuli comprehendant depositiones fratrum, idem diaconus legit eas bis vel pluries.

Lectis depositionibus singulorum de collegio, scrutatores scrutatorum petunt, an placeat omnibus quod aperiantur et publicentur in communi depositiones scrutatorum collegii. Et respondentibus quod placet; diaconus scrutatores scrutatorum, puta dominus Æmilius, legit ut scriptum est, videlicet, *In nomine Domini amen. Ego frater Nicolaus Ostiensis et Veletrensis episcopus nomino et eligo*, etc., ut supra et sic de aliis scrutatoribus scrutatorum; et ut melius cardinales singuli comprehendant depositiones fratrum, idem diaconus, puta dominus Æmilius, legit eas bis vel pluries.

Post hæc non fit collatio meriti ad meritum, zeli ad zelum; sed solum numeri ad numerum. Aliquis alius diaconus cardinalis scribit in aliqua charta omnia nomina dominorum cardinalium singulatim per hunc modum qui sequitur, ut collatio numeri ad numerum fiat ut debet: *Dominus N. Ostiensis et Velletrensis episcopus habet.... Dominus N. Tusculanus episc. habet....* Et sic ponuntur per ordinem suæ antiquitatis omnes episcopi. *Dominus Nicolaus tit. sancti Eusebii presbyter cardinalis habet.... Dominus Arnaldus tit. sanctæ Priscæ presbyter cardin. habet...* Et sic ponuntur per ordinem omnes presbyteri. *Dominus Neapoleo sancti Adriani diaconus cardin. habet.... Dominus Æmilius sancti Nicolai in Carcere Tulliano diaconus cardin. habet....* Et sic ponuntur per ordinem omnes diaconi. Fiat itaque numeri ad numerum collatio, ut sequitur.

Nam a capite reincipit diaconus unus ex scrutatoribus collegii, puta dominus Neapoleo, legere scrutinium per ordinem, ut scriptum est, *Ego Berengarius Tuscul. episcopus nomino et eligo venerabiles Patres dominos M. Ostiens. episcopum, N. tit. sancti Eusebii presbyterum*, N. *sancti Adriani diaconum cardin.*, etc., ut supra. Et alius diaconus cardinalis qui scripserat nomina cardinalium, ut supra in charta, addit ubi dicebatur, *Dominus Ostiens. et Velletrens. episcopus habet dominum Berengarium Tusculan. episcopum Dominus Nicolaus tit. sancti Eusebii presbyter cardin. habet* **250** *dominum Tusculanum episcopum. Dominus Neapoleo sancti Adriani diaconus cardinalis. dominum Tusculanum episcopum.*

Ulterius diaconus, scilicet dominus Neapoleo, prosequitur, et legit scrutinium: *Ego Arnaldus Sabinensis episcopus nomino et eligo venerabiles Patres dominos videlicet Tusculanum episcopum, Arnaldum tit. sanctæ Priscæ presbyterum, Æmilium sancti Nicolai in Carcere Tullianensi diaconum cardinalem*, etc. ut supra, *et Arnaldum sanctæ Mariæ Novæ diaconum cardinalem.* Et prædictus diaconus qui scripserat nomina in charta, ut supra, addit ubi dicebatur, *Dominus Berengarius Tusculan. episcop. habet dominum Sabinensem episcopum. Dominus Arnaldus tit. sanctæ Priscæ presbyter card. habet dominum Sabinensem episcopum Dominus Nicolaus sancti Nicolai in Carcere Tullian.*

diaconus card. habet dominum Sabinensem episcopum.

Et ulterius dominus Neapoleo diaconus prosequitur, et legit scrutinium, et alius diaconus addit nomina cardinalium in locis suis, prout nominati sunt a diversis.

Quibus expletis, prædictus diaconus. dominus Franciscus sanctæ Mariæ in *Cosmedin*, diaconus cardinalis qui susbcripserat nomina, et addiderat ut supra legit prædictam chartam cum suis additionibus per hunc modum.

VIII. *Singularia quædam in electione Romani pontificis observantur, ut infra scribitur.*

Non solent citari absentes qui sunt extra terram, ut sunt duæ partes collegii; sed sic possunt esse reliqui in vicino quod præsentes condicunt se certa die incœpturos super negotio electionis procedere, qui dies per aliquem vel aliquos amicos absentium potest notificari eisdem.

Solent eligi tres scrutatores collegii, et alii tres scrutatores scrutatorum. Duæ partes collegii requirantur vocem in electione habentium, non computato electo.

Forma decretalis *Quia propter* in omnibus suis capitulis non servatur.

Sufficit quod in idem tempus certum sit duas partes concurrere in eamdem personam, ea non computata, et eam electam **251** a duabus partibus et receptam.

Solet etiam fieri ex consensu duarum partium communis electio, licet forsan non sit de substantia, ut communis electio subsequatur, ex quo electus a duabus partibus nominatur et recipitur per consensum adhibitum in scrutinio, vel per accessum.

Non fit collatio meriti ad meritum, zeli ad zelum, sed solum numeri ad numerum, etiamsi efficiatur a majori parte collegii nominatus.

Unusquisque potest in scrutinio unum nominare, vel plures, similiter ad unum accedere, vel ad plures.

Si per dispositionem in scrutinio factam, duo vel plures a duabus partibus eligantur, sive electi habeant probabiliter duas partes, sive inter hujusmodi duas partes habentes unus habeat plures quam alter, sive non nulli ex taliter electis acquiritur ; sed est reincipiendum a capiter ac si nihil penitus actum esset.

Similiter si in eodem concursu per accessum imperceptibiliter, aut in confusione vocum principales duas partes haberent, neuter esset.

Si plures ab aliquo nominentur in scrutinio, quorum unus primo, alius secundo, tertius tertio, et sic de aliis nominentur; omnes intelliguntur nominati in eodem momento, et nulli ex scripturæ ordine jus majus acquiritur.

IX. *De via compromissi.*

Ad viam compromissi non proceditur uno volente scrutinium, cum sit magis ordinaria via scrutinii.

Non valet compromissum, nisi omnes consentiant cum sit decentiæ, non necessitatis.

Compromissarii solent et de se ipsis, et de aliis compromittentibus collationes habere, sed differenter, quia quando tractant de se ipsis, ille de quo tractatur secedit in partem ; quando vero de compromittentibus, et in communi, et inter se possunt loqui de absente.

Hæc commendationes et laudes, et verba verialia, quibus compromissarii utuntur cum de fratribus suis, vel aliis loquentur, habeantur pro confessione Et ad vitanda pericula quæ possent sequi, solent compromissarii invicem condicere **252** et procertari quod nihil quod dicunt habeatur pro efficaci consensu, nisi unusquisque eorum consensum suum in scriptis redigat, quo redacto, ita quod quilibet suum consensum scripserit, et tunc solet dici quod consensum revocare non possent, et ipsum collegium sic intelligit quod condicant et protestentur, et ipsis non contradicentibus vel protestantibus.

Compromissa ut plurimum fiunt sine scriptura, sed tutius est cum scriptura.

An compromissarii, postquam electi fuerint, possint revocare, etc. Respondeo sic, a duobus partibus compromittentium re integra, scilicet papa non facto.

Quæ hic dicuntur quæ non sunt de jure, tandiu stent firma in hac vacatione, quousque totum collegium, et singuli, vel duæ partes totius collegii vocem in electione habentium ea duxerint immutanda. Hodie in consistorio, absente tamen Tusculano nec requisito, fuerunt lectæ istæ observantiæ. Et placuit quod ista deberent servari. Addidit tamen unus quod ista essent sicut fuerunt hactenus, et secundum sanum intellectum sine fraude ; et tamen non fuerunt petita consilia circularia; nec scio quod omnes consensere.

X. *De investitione papatus fienda per priorem diaconorum cardinalium post electionem in papam electi.*

Romana ecclesia pastore vacante, ille qui fuerit concorditer ab omnibus cardinalibus, vel a duabus partibus electus in papam, vel ab universali Ecclesia, Romanus pontifex habeatur : qui sit fuerit absens, vel de collegio cardinalium non fuerit, ad locum in quo cardinales sunt in consistorio venire debet vocatus, et eo electioni de se factæ consensum præstante, prior diaconorum exuit eum cappa, sive chlamyde qua utitur, et ponit ei, si non habet, albam, rochetum, camisiam, et ornamentum ad modum presbyteri super humeros si est presbyter ; vel super lævam partem, si est diaconus, et non in presbyteri ordine constitutus ; et postea ponit ei mantum et dicit *Investio te de papatu Ramano ut præsis urbi et orbi*, et tradit ei etiam annulum. quo uti consueverunt prædecessores ipsius, et ei mitram competentem tempori super caput imponit ; et petens ab eo quo nomine vocari velit, ipsum eo **253** nomine quo ei placuerit vocabunt ; quo facto facit eum sedere in sede, sive in faldistorio ; et depositis communibus calcies, si habentur rubea calceamenta papalia, calciatur eidem. Et sic cardinales omnes per ordinem, primo episcopi, secundo presbyteri, tertio diaconi, veniunt coram eo flexis genibus ; et idem

electus ipsos ordinate ad pedem recipit et ad pacis osculum, necnon et omnes alios capellanos suos, ac cæteros clericos et laicos venientes ad ejus reverentiam, infimos, majores et mediocres. Quibus expeditis, cruce præeunte papali ducitur processionaliter a cardinalibus, et a tota curia ad cathedralem, vel ad aliam majorem ecclesiam loci, in quo est curia, si locus in quo eligitur civitas non existit; in qua ecclesia ad altare ducitur, et ante ipsum altare prostratus orat diutius; et dum orat, *Te Deum laudamus* ab omnibus clericis solemniter decantatur; quo decantato, prior episcoporum dicit *Pater noster*, et suffragia consueta, et Orationem *Omnipotens sempiterne Deus, miserere electo nostro*. Qua finita, idem electus surgens ab Oratione dicit *Sit nomen Domini benedictum*, et facit benedictionem; qua expleta, reverenter osculatur altare, et ut ordinate venit ad ecclesiam, sic redit ad cameram suam, et signando semper in eundo et redeundo. Et postquam redierit ad cameram, deponit pluviale et mitram, et assumit rubeum mantellum, ac habere debet caligas de panno rubeo sine pedulibus et constaphilibus, et infulam rubeam de scarleto, et postea parvos calceos de panno eodem, et calceos religiosos usque ad medium crus de corio rubeo, et tunicas et vestes de scarleto albo, et desuper pannos albam camisiam; et erit subcinctus cingulo de serico rubeo super camisiam; et ipsa camisia erit ita longa, quod elevata competenter super ipsum cingulum reflectatur.

XI. *De pronuntiatione nominis assumpti per electum in papam fienda populo per priorem diaconorum cardinalium narrando modum electionis.*

Cum autem prædictæ Romanæ Ecclesiæ fuerit de pastore provisum, prior diaconorum dictam electionem populo annuntiat, dicens: *Si placet ave annuntio vobis gaudium magnum*, vel aliud thema, sicut placebit; et narrat quomodo **254** concorditer, vel a duabus partibus cardinalium per viam scrutinii, compromissi, vel Spiritus sancti de collegio, vel extra collegium elegerunt, nominando et laudando personam electi, et pronuntiando nomen de novo assumptum.

XII. *De episcopo in papam electo, et ejus Benedictione et coronatione.*

Episcopus qui in papam electus est, non consecratur denuo, sed benedicitur aliquo die Dominico, quo et coronatur; et descendens de palatio suo apud sanctum Petrum, intra ecclesiam more solito cum rubeo pluviali, et mitra in loco solito. Oratione facta, receptis omnibus cardinalibus et prælatis ad reverentiam, et dicto *Sit nomen Domini Benedictum*, et responso *Ex hoc nunc et usque in sæculum*, et Benedictione data, vadit ad vestiarium, capellam videlicet sancti Gregorii; et ibi servitur ei per episcopum et diaconum cardinales ad hoc assumendos, et per priorem diaconorum, seu per priorem basilicæ, qui et portat mitram, et annulum, et habet ferulam; et ibidem electus in papam induitur omnibus paramentis pretiosis et solemnibus aptis tempori et diei, et ponitur pretiosissima mitra in capite, et datur sibi annulus pontificalis per eumdem episcopum; et cubicularius primum annulum imponit digito summi pontificis. Et dum dominus papa dalmaticam recipit, ipse episcopus induit se superpellicio, amictu, et pluviali coloris diei, et portat mitram simplicem. Cum autem dominus papa planetam induit, venit idem episcopus ad latus summi pontificis; et accepto annulo de manu acolythi, ponit eum in manu domini papæ parati omnibus paramentis et mitra solemnibus, et cubicularius ponit primum annulum. Et episcopus, accepta navicula cum incenso de manu acolythi, porrigit eam papæ, et osculatur manum ipsius; et imposito incenso in thuribulum per papam, episcopus vadit ad locum ubi sunt alii episcopi cardinales processionaliter ordinati, factis impensis obsequiis quæ fieri solent et impendi quando Romani pontifices parantur, salvo quod tunc in ipsa Processione non portat pallium, quod, ut infra sequitur, accipiet in altari; quam processionem ordinat archidiaconus, vel prior diaconorum infra scripto modo.

255 XIII *De processione qualiter fieri debet.*

Procedit subdiaconus cum cruce, indutus tunicella propter solemnitatem. Hunc sequuntur abbates, episcopi et archiepiscopi. Post hos vadunt presbyteri cardinales, quos sequuntur episcopi cardinales secundum prioritates suas. Post hos vadunt acolythi cum navicula, thuribulo et incenso; post ipsos septem subdiaconi cum tunicellis, portantes septem candelabra cum facula; in medio quorum vadit ille qui dicturus est Epistolam, portans librum Evangeliorum, et cum eo qui lecturus est epistolam Græcam: et post eos qui lecturus est Evangelium græcum. Diaconi cardinales sequuntur ordine suo, inter quos est ille qui dicturus est Evangelium, ultimus vel cum ultimo duo diaconi cardinales, unus a dextris, et alius a sinistris, ducunt dictum papam, circa quos est subdiaconus qui servit de mitra portans tobaleam.

XIV. *De Benedictione danda per papam in Processione.*

Procedens autem dominus papa sic processionaliter per ecclesiam, continue benedicit. Cum autem pervenerit ad chorum, obviant ei tres presbyteri cardinales, qui aptant ei planetam, quos ad pacem recipit, et ipsi osculantur cum reverentia pectus ejus. Inde procedens vadit processionaliter usque ad altare, sed non ascendit ad altare. Tunc facta confessione ascendit sedem præparatam non eminentiorem, sed sedet in faldistorio in plano posito inter altare, et sedem eminentiorem; et ibi coram ipso veniunt Albanensis, Portuensis et Ostiensis episcopi, vel archipresbyter Ostiensis, si non sit episcopus: qui Albanensis dat primam orationem, scilicet:

Oremus. — Deus, qui adesse non dedignaris ubicunque devota mente invocaris, adesto, quæsumus, invocationibus nostris, et huic famulo tuo N. quem ad culmen apostolicum commune judicium tuæ plebis

elegit, ubertatem supernæ Benedictionis infunde, ut sentiat se tuo munere ad hunc apicem pervenisse. Per, etc.

Secundam episcopus Portuensis.

Oratio. — Supplicationibus, omnipotens Deus, effectum consuetæ pietatis impende, **256** *et gratia Spiritus sancti hunc famulum tuum N. perfunde; ut qui in capite Ecclesiarum nostræ servitutis mysterio constituitur, tuæ virtutis soliditate roboretur. Per.*

Tertiam episcopus vel archipresbyter Ostiensis.

Oratio. — Deus, qui apostolum tuum Petrum inter cæteros coapostolos primatum tenere voluisti, eique universæ Christianitatis molem superimposuisti, respice propitius, quæsumus, hunc famulum tuum N. quem de humili cathedra violenter sublimatum in thronum ejusdem apostolorum principis sublimamus: ut sicut profectibus tantæ dignitatis augetur, ita virtutum meritis cumuletur; quatenus ecclesiaticæ universitatis onus te adjuvante digne ferat, et a te, qui es beatitudo tuorum, meritam vicem recipiat. Qui vivis.

Et vero quod primicerius cum schola, postquam primo papa pervenit ante altare, cantabit Introitum et *Kyrie, eleison*, cantu Romano; et stant in faldistorio in plano posito recipit dominus papa dominos cardinales omnes, tam diaconos, quam presbyteros et episcopos et prælatos, ad pedem et osculum.

XV. *De pallio dando papæ per priorem diaconorum cardinalium.*

Quibus receptis, venit ad altare, ubi est desuper pallium paratum, per priorem diaconorum capellanorum, sive per priorem basilicæ Sanctæ sanctorum; et duo priores diaconi cardinales tenent pallium ipsum, et tunc prior illorum duorum solus dat pallium pontifici sub his verbis: *Accipe pallium, plenitudinem scilicet pontificalis officii, ad honorem omnipotentis Dei gloriosæ Mariæ virginis ejus genitricis, beatorum Petri et Pauli, ac sanctæ Romanæ Ecclesiæ.* Et aptato pallio ipso super eum cum tribus spinulis aureis, ut est moris, ascendit summus pontifex ad altare, et facit incensum; et demum redit ad eminentem sedem, et recipit omnes cardinales ad osculum pedis et oris, et dicit *Dominus vobiscum*, vel *Pax vobis*, sive *Gloria in excelsis Deo*, ut dies requiret: et dicit Orationem Dominicæ alte, et aliam dicit pro se secreto; qua Oratione completa, et secuta responsione *Amen*, papa residet in sede, et prior diaconorum cardinalium portans ferulam in manibus **257** cum diaconis et subdiaconis scriniariis, et judicibus, omnibus indutis solemniter, descendit ante altare, et facit duos acies sive filas, unam ex una parte, et unam ex reliqua, æqualiter dividendo, ita quod in qualibet acie sint de quolibet ordine; et ponit primo diaconos juxta altare, secundo subdiaconos, tertio judices, quarto scriniarios in ordine.

XVI. *De Laude incipienda per priorem diaconorum cardinalium rubrica.*

Tunc ipse prior diaconorum incipit laudem sic alta, voce, quasi legendo, *Exaudi, Christe*, et judices et scriniarii respondent similiter in cantu, quasi legendo: *Domino nostro N. a Deo decreto summo pontifici et universali papæ vita*; et sic dicitur, et respondetur ter. Item idem prior dicit *Salvator mundi*, judices et scriniarii respondent *Tu illum adjuva*; et sic faciunt ter. Item idem prior dicit bis *Sancta Maria*; et illi respondent *Tu illum adjuva*. Eodem modo dicit tantum semel.

Sancte Michael, respondetur *Tu illum adjuva*.
Sancte Gabriel, resp. *Tu illum adjuva*.
Sancte Raphael, resp. *Tu illum adjuva*.
Sancte Joannes Baptista, resp. *Tu illum adjuva*.
Sancte Petre, resp. *Tu illum adjuva*.
Sancte Paule, resp. *Tu illum adjuva*.
Sancte Andrea, resp. *Tu illum adjuva*.
Sancte Stephane, resp. *Tu illum adjuva*.
Sancte Leo, resp. *Tu illum adjuva*.
Sancte Gregori, resp. *Tu illum adjuva*.
Sancte Benedicte, resp. *Tu illum adjuva*.
Sancte Saba, resp. *Tu illum adjuva*.
Sancta Agnes, resp. *Tu illum adjuva*.
Sancta Cæcilia, resp. *Tu illum adjuva*.
Sancta Lucia, resp. *Tu illum adjuva*.
Sancte Basili, resp. *Tu illum adjuva*.

Dicit *Kyrie eleison* ter, et respondetur ter *Kyrie eleison*.

XVII. *De Epistola Latina et Græca, et Evangelio Latino et Græco, cantandis super pulpitum.*

Et postea omnes simul una et alta voce dicunt *Kyrie eleison*, **258** et laudibus finitis, legitur Epistola Latina et Græca subsequenter super pulpitum, sic etiam Evangelium Latinum et Græcum.

XVII. *De indumentis episcopi cardinalis.*

Ille vero episcopus cardinalis qui servit papæ debet esse indutus superpellicio, amictu et pluviale, et habere mitram simplicem, et sic Missa suo ordine procedit usque ad finem; et communicabit cum solemnitate, non super altare, sed ad sedem eminentem.

XIX. *De corona, quæ vocatur regnum, imponenda papæ per priorem diaconorum cardinalium.*

Post Missam idem summus pontifex dicit *Sit nomen Domini benedictum*, et respondetur *Ex hoc nunc et usque in sæculum*. Hujusmodi autem episcopus qui servit non dicit *Multos annos*; sed omnibus rite peractis, ipse summus pontifex et omnes cardinales et alii prælati et subdiaconi, quilibet in gradu suo, induentur vestimentis pretiosis albi coloris, episcopi pluvialibus, presbyteri casulis, diaconi dalmaticis, subdiaconi tunicellis, acolythi superpelliciis et alii capellani; archiepiscopi, episcopi, abbates, patriarchæ pluvialibus; et judices et scriniarii, similiter et advocati erunt induti pluvialibus; et primicerius in pluviali et mitra, et cantores in superpelliciis. Et papa omnia pretiosa ornamenta habebit, et pallium et mitram optimam et chirothecas, et annulum pastoralem; et sic cum omnibus venit vel ad portam, vel ad gradus ecclesiæ; et ubi prior diaconorum cardinalium extrahit sibi mitram; et ponit ei coronam quæ vocatur regnum, in capite, toto populo acclamante *Kyrie eleison*; et sic cum omni ornatu quili-

bet cardinalis et prælatus equitat equum coopertum panno albo ; subdiaconi vero, capellani, scriniarii, et alii equitant ornate vestiti, non tamen equos coopertos. Papa equitat equum faleratum, non coopertum a parte anteriori, ex parte vero posteriori coopertum de scarleto.

259 XX. *De ordine Processionis post Missam, spectante ad priorem diaconorum cardinalium.*

Sic omnibus equos ascendentibus, prior diaconorum cum ferula ordinat Processionem hoc modo. Primo præcedit equus domini papæ faleratus ; secundo vadit subdiaconus cum cruce ; tertio duodecim bandonarii cum duodecim vexillis rubeis, et duo alii cum duobus cherubin in cameri [*Forte*, camurinis] in lanceis ; quarto duo, qui hodie non sunt, præfecti navales, induti pluvialibus ; quinto scrinarii, sexto advocati, septimo judices, octavo cantores, nono diaconi qui legunt Epistolam et Evangelium in Græco ; decimo abbates forenses, undecimo episcopi, duodecimo archiepiscopi, decimo tertio abbates Urbis, decimo quarto patriarchæ, et episcopi cardinales, decimo quinto presbyteri cardinales, decimo sexto diaconi cardinales, decimo septimo dominus papa, et subdiaconus cum tobalea, et serviens qui portat umbraculum. Sic venit processionaliter usque ad Lateranum ad sedem stecorariam, ubi cum descendit de equo, deponit regnum et assumit mitram.

Processionaliter autem procedens a scalis beati Petri, postquam equitaverit usque ad dictam sedem stercorariam per viam Sacram seu papæ, fiunt in eodem loco equitationis post eum per senescalcum vel alium ter missilia seu jactus pecuniæ, ut alias in tribus locis fiunt missilia, scilicet ad turrim de Campo, ubi unus de familia papæ facit alium jactum stando in loco aliquo eminentiori, et ibi dominus papa stat, et veniunt illuc Judæi cum lege, facientes ei laudem, et offerunt ei legem, ut adoret ; et tunc papa commendat legem, et damnat observantiam Judæorum sive intellectum, quia quem dicunt venturum, Ecclesia docet et prædicat jam venisse Dominum Jesum Christum. Similiter cum pervenerit ad palatium Cencii Musca in Punga, unus de familia papæ facit unum jactum. Similiter facit alium jactum, cum pervenerit ad sanctum Marcum. Similiter cum pervenerit ad sanctum Adrianum facit alium jactum, stando in fenestra palatii sanctæ Martinæ ; et sic venit ad plateam Lateranensem, et ducitur ad porticum quæ vadit ad ecclesiam sancti Joannis Lateranensis ; et ibi ante porticum nunc destructam statim Lateranenses canonici cum eorum comitiva, induti solemniter, et cum cruce processionali **260** papam recipiunt, cum descendit ; qui descendit ad dictam sedem stercorariam, et deponit regnum, et accipit mitram ; et postquam papa descendit, sedet in dicta sede marmorea, quæ vocatur stercoraria, et veniunt omnes cardinales, et honorifice elevant eum, ut vere dicere possit : *Suscitat de pulvere egenum, et de stercore erigit pauperem, ut sedeat cum principibus, et solium gloriæ teneat.* Et idem dominus papa stando juxta ipsam sedem, accipit tres pugillatas denariorum de gremio camerarii, et projicit inter populum, dicens, *Argentum et aurum non est mihi, quod autem habeo, hoc tibi do.* Et tunc duo cardinales ministrant ei, et accipientes eum ducunt ad ecclesiam sancti Salvatoris per viam, ubi erat dicta porticus.

Venientibus autem eis a dicta sed stercoraria, acclamatur *D. N. sanctus Petrus eligit.* Sicque ducitur per dictps cardinales usque post altare, et ibi orat ; quo intrante et orante, cantatur a canonicis, *Te Deum laudamus.* Postquam vero oraverit, dicit super altare, et super populum *Sit nomen Domini benedictum*, et respondetur *Ex hoc nunc et usque in sæculum* ; et postea ducitur ad sedem eminentem marmoream, et ibi recipit Lateranenses canonicos ad pedem et osculum ; quo facto, ducitur per cardinales ad palatium Zachariæ papæ, quod vulgariter dicitur Casa Major, et venit ad portam palatii. Inde intrat palatium per ecclesiam. Intra portam, qua ascenditur ad dictum palatium, et portam ipsius palatii, ponitur faldistorium, ubi sedet dominus papa, in illis scilicet gradibus ubi solet sedere quando cantatur *Gloria, laus*, etc., et ibi papa sedente, prior presbyterorum cardinalium, ordinatis judicibus et scriniariis in filo, facit ibidem laudem, sicut diaconus cardinalis fecerat in Missa ante Epistolam post Orationem in basilica sancti Petri. Postea ducitur ab ipsis cardinalibus per palatium usque ad portam ecclesiæ sancti Silvestri, ubi sunt duæ sedes porphyreticæ, et papa sedet in illa quæ est ad dextram, ubi prior basilicæ sancti Laurentii dat ei ferulam, quæ est signum correctionis et regiminis, et claves ipsius basilicæ et sacri palatii Lateranensis, in quibus significatur potestas claudendi et aperiendi, ligandi atque solvendi ; et cum ipsa ferula et clavibus accedit ad aliam sedem similem, quæ est ad sinistram, et tunc restituit eidem priori ferulam et claves, et incipit sedere in illa sede secunda. Et postquam aliquantulum sederit, idem prior super planetam cingit eidem domino papæ zonam **261** de serico rubeo, in quo pendere debet bursa purpurea in qua sint duodecim lapides pretiosi cum sigillis, et muscus. Et dum in ipsa sede sedet, recipit officiales palatii ad pedem et osculum ; et sedens ibi accipit de manu camerarii denarios argenteos valentes decem solidos Provesinos, et projicit super populum ; et hoc facit ter, dicendo singulis vicibus : *Dispersit, dedit pauperibus, justitia ejus manet in sæculum sæculi.* In istis duabus sedibus debet papa taliter se habere, ut potius videatur jacere quam sedere, et nulla istorum sedium erit cooperta vel parata, nec etiam Stercoraria, sed nuda.

XXI. *Quando papa ducitur ad sanctum sanctorum.*

Deinde ducitur ad sancta sanctorum per ipsam porticum sub iconas sanctorum apostolorum, quæ per mare venerunt nemine ducente ; et intrat dictam basilicam sancti Laurentii, quæ vulgariter dicitur sancta sanctorum ; et ante altare suam Orationem facit, can-

tantibus priore et canonicis basilicæ ipsius Sanctæ Sanctorum Te *Deum laudamus*;et postea reducitur ad capellam sancti Silvestri, in qua intrat et sedet in loco parato cum ornamentis suis, tenente eo mantum super scapulas, et mitram super fanonem seu orarium;et dat presbyterium. Postea redit ad cameram, in qua deponit casulam et pallium,et assumit mantum,et vadit comedere. Solebat tum primo recipere juramentum a senatore secundum formam, *Ego talis*, etc., verum hujusmodi juramenti receptio diu est quod fuit omissa.

XXII. *De officio senatorum Urbis in ipsa solemnitate rubrica.*

Item notandum quod senatores postquam dominus papa de equo falerato descendit juxta sedem stercorariam, ipsum equum recipiunt et adducunt, quem curialiter reddunt camerario, ut est moris.

Item notandum quod a sancto Petro ad Lateranum fiunt domino papæ arcus triumphales,et clerici Romani occurrunt eidem induti in via Sacra, ubicunque possunt,cum thuribulis et incenso,et in renuntiatione dantur Romanis pro arcubus XXXV libræ,et clericis pro thuribulis XIII libræ et dimidia.

262 XXIII. *Qualiter dominus papa ad mensam ducitur, et de ordine sedendi in ea rubrica.*

Cum autem vadit comedere, duo diaconi cardinales ducunt ipsum ad mensam;et eo sedente,episcopus cardinalis dat sibi aquam duobus diaconibus cardinalibus tenentibus tobaliam, nec debet tenere mantellum;quo loco facta Benedictione,vadunt ad mensam ; in parte dextra sedent episcopi et presbyteri cardinales;in sinistra vero diaconi. Et attende quod dominus papa,dum est in mensa indutus est omnibus paramentis mensalibus,excepto quod tenet mantum ad scapulas et fanonem;in capite vero mitra desuper;cardinales vero omnes habent superpellicia cum mantellis,et mitras simplices.Cum autem lavari debent,surgit episcopus et duo diaconi cardinales, et dant aquam ut prius;qua data redeunt ad propria loca in mensis , et potu recepto, dictoque *Tu autem*, surgit diaconus,et tenet thunitiam,dum gratiæ referuntur.Quibusfinitis,dextrantibus eum duobus diaconibus intrat cameram, ubi per capellanos exuitur omnibus paramentis.Omnes vero cardinales ad propria revertuntur,sicut in mensa, sed eunt induti.Attendendum quod in ultima lotione cardinales debent sedendo in mensa lavari,et unus alii tenere tobaleam domicello fundente aquam.

XXIV. *De coronatione papæ extra Urbem, et de prima reverentia fienda sibi per cardinales et alios prælatos.*

In primis summo mane hora decenti dominus papa indutus pluviali rubeo cum mitra frigiata intrabit ecclesiam sancti Joannis, ubi coronatio debet celebrari. Cum autem dictam ecclesiam intraverit, in medio ecclesiæ parato sibi faldistorio orabit. Oratione facta,stando,receptis omnibus cardinalibus et prælatis ad reverentiam ordine suo,dicet *Sit nomen Domini benedictum*, et respondetur *Ex hoc nunc*,etc. Benedictione data,divertet ad locum ubi debebit indui ; et dicta Tertia cum capellanis, assistente sibi episcopo cardinale qui tenere debet librum, cum Oratio dicitur a papa in fine Tertiæ,calciabitur caligis et sandaliis a subdiacono et uno ex acolythis, dicentibus capellanis vicissim Psalmos, videlicet *Quam amabilia*, cum **263** cæteris quæ dici solent. Quibus expletis cum Orationibus consuetis, lavabit manus fundentes ibi aquam episcopo cardinale,qui eidem in officio assistere debebit.Ablutione facta,et episcopo cardinale ad locum suum reverso, induetur omnibus ornamentis viridibus,pretiosis et solemnibus (quia dies Dominicus hoc requirit)quibus Romanus pontifex uti solet in Missarum solemniis,per diaconum cardinalem et subdiaconum, eisdem per acolythos ministratis. Cum autem dominus episcopus cardinalis ad locum suum reversus fuerit,ut prædictum est,induetur superpellicio,amictu et pluviali viridi cum mitra simplici.

XXV. *De mitra imponenda papæ per diaconum cardinalem,et de annulo pontificali dando per episcopum cardinalem.*

Postmodum imposita mitra pretiosa domino papæ per diaconum cardinalem,dabitur sibi annulus pontificalis per eumdem episcopum qui sibi serviet, uno ex cubicularis digito domini papæ prædictum annulum imponente. Deinde accepta navicula de manu acolythi per episcopum qui sibi ministrabit, præsentabit eam domino papæ,et osculabitur manum ipsius; et imposito incenso in thuribulo per dominum papam, episcopus ibit ad locum suum, ubi fuerint alii episcopi cardinales processionaliter ordinati. Præmissis itaque omnibus rite completis, quæ fieri et impendi solent quando revestiuntur Romani pontifices et parantur, excepto quod in Processione quæ sequitur, non portabit pallium, sed ipsum recipiet; alias, ut inferius describetur, dicta Processio per priorem diaconorum cardinalium modo infra scripto ordinabitur.

XXVI. *Ordo Processionis ante Introitum Missæ.*

Primo procedit subdiaconus cum cruce indutus tunicella, et post eum sequuntur abbates, episcopi, archiepiscopi, induti pluvialibus et mitris simplicibus;et postmodum sequentur presbyteri cardinales planetis induti cum mitris simplicibus;deinde episcopi cardinales induti pluvialibus cum mitris simplicibus, et quilibet ordine suo;postmodum sequuntur duo acolythi ceroferarii,et alius cum navicula thuribulo et incenso, induti superpelliciis. Post dictos acolythos ordinabuntur septem subdiaconi cum tunicellis portantes septem candelabra;et in medio dictorum septem **264** erit subdiaconus,qui dicturus est Epistolam, portans librum Evangeliorum ante pectus; et juxta dictum subdiaconum ibit unus alius subdiaconus qui dicturus est Epistolam Græcam. Post prædictos subdiaconos subsequitur diaconus qui lecturus est Evangelium in Græco. Subsequenter incedent diaconi cardinales ordine suo,induti dalmaticis,inter quos est ille cardinalis qui dicturus est Evangelium

ultimus. Deinde duo diaconi cardinales, unus a dextris,et alius a sinistris,ducunt dominum papam extensa mappa super caput ejus, ut moris est ; et ultimo subsequitur subdiaconus qui serviet de mitra, cum tobalea procedens ante. Dominus papa sic processionaliter per ecclesiam continue benedicet.Cum autem ad thronum pervenerit, obviabunt sibi tres presbyteri cardinales,quos ad pacem recipiet,et ipsi osculabuntur cum reverentia pectus ejus,et ultimus aptabit planetam papæ.

XXVII. *De confessione quæ fit altare, et Introitu Missæ, et Orationibus quæ dicuntur super eum prope altare.*

Subsequenter procedens ibit processionaliter usque ad altare, sed non ascendit tunc ad altare; sed abstracta sibi mitra per diaconum cardinalem, facit confessionem, ut est moris. Et cum fit confessio, incipiunt cantores Introitum, et subsequenter *Kyrie eleison*. Et facta confessione, dominus papa recipit mitram, et ibit ad sedem suam,non eminentem,sed sedebit in faldistorio in plano posito inter chorum et altare propter dispositionem ecclesiæ, versa tamen facie ad altare. Domino papa sic sedente, venient trese ipscopi cardinales coram ipso,scilicet Albanensis,Portuensis et Ostiensis; quibus sic astantibus coram papa, Albanensis dicit primam Orationem,scilicet, *Deus qui adesse dignaris*, etc., ut supra

Secundam dicet episcopus Portuensis vel ejus subrogatus, scilicet, *Supplicationibus nostris*, etc., ut supra.

Tertiam dicet episcopus Ostiensis, scilicet, *Deus, qui apostolum tuum Petrum*, etc., ut supra.

XXVIII. *De secunda reverentia prælatorum.*

Sciendum est tamen quod quando dictæ Orationes dicentur, dominus papa non sedebit,sed stabit sine mitra;et postmodum **265** dominus papa, sedens in faldistorio in planis posito, recipiet dominos cardinales et prælatos omnes ad pedem et osculum.

XXIX. *De pallio dando per priorem diaconorum cardinalium.*

Quibus receptis, veniet ad altare,ubi erit pallium paratum per priorem subdiaconorum capellanorum et duo priores diaconorum cardinalium tenebunt pallium ipsum;et tunc priorem illorum duorum diaconorum cardinalium solus dabit pallium pontifici sub his verbis:*Accipe pallium,plenitudinem scilicet pontificalis officii,ad honorem omnipotentis Dei,gloriosæ Mariæ virginis ejus genitricis,beatorum Petri et Pauli ac sanctæ Romanæ Ecclesiæ.*

XXX. *De ascensu papæ ad altare,et incensatione altaris,et de tertia receptione cardinalium et prælatorum ad reverentiam,dum est in eminenti sede.*

Et aptato pallio ipso super eum cum tribus spinulis aureis per diaconum cardinalem et subdiaconum,ut moris est, ascendit dominus papa ad altare, et incens abitaltare;quo incensato, ascendet ab eminentem sedem;et, sedens in dicta sede palliatus, recipiet omnes cardinales et prælatos ad pedis et oris osculum iterato.Qua receptipne finita,stando incipit *Gloria in excelsis Deo*;quo Hymno Angelico cantato a cantoribus,dicet in eadem sede *Pax vobis*, et,responso *Et cum spiritu tuo,* incipit Orationem Dominicæ alte;qua Oratione completa, et secuta responsione *Amen,* potest dicere aliam Orationem secrete pro se ipso,si voluerit. Exprimatur tamen Oratio per extensum ; postmodum residebit in sede.

XXXI. *De rebus statuumor dinandis per priorem diaconorum cardinalium,et laudibus per eumdem incipiendis ante Epistolam.*

Ipso igitur domino papa sic in sua sede residente, prior diaconorum portans ferulam in manibus cum diaconibus et subdiaconibus,scinariis et judicibus,omnibus pluvialibus solemniter indutis,descendet ante altare,et faciet duas acies,**266** unam ex parte una,et aliam ex parte alia,æqualiter dividendo, ita quod in qualibet acie sit de quolibet ordine; et ponet primo diaconos juxta altare,qui poterunt tenere mitras,si voluerint;secundo subdiaconos,tertio judices, quarto scriniarios.Quibus aciebus sic ordinatis, prior diaconorum incipit laudem alta voce, quasi legendo,et stabit sine mitra,*Exaudi, Christe*, et judices et scriniarii similiter respondebunt in cantu, quasi legendo:*Domino nostro* N.*a Deo decreto summo pontifici et universali papæ vita;*et sic dicetur ter per dictum priorem cardinalem;et respondetur ter a judicibus et scriniariis.Subsequenter idem prior diaconorum dicet *Salvator mundi*,et judices et scriniarii respondebunt *Tu illum adjuva*;et sic dicetur ter, et espondebitur ter. Item idem prior diaconorum dicet *Sancta Maria* et,prædicti respondebunt bis *Tu illum adjuva*. Eodem modo dicet idem prior,tantum semel. *Sancte Michael*, etc., ut supra.

Quibus finitis,prior diaconorum dicet *Kyrie,eleison* et prædicti judices et scriniarii responbebunt *Kyrie, eleison*,et hoc ter dicetur, et ter respondebitur ; postmodum omnes simul dicent una et alta voce *Kyrie, eleison.*

XXXII. *De Epistola Latina et Græca,et Evangelio,et Graduali, et* Alleluia.

Laudibus sic finitis, dicitur Epistola Latina, et subsequenter Græca super pulpitum eminentem : quibus lectis, cantabitur Graduale et *Alleluia* ; et postmodum dicetur Evangelium Latinum,et subsequenter Græcum,in eminenti pulpito et convenienti, ut moris est, septem subdiaconibus cum septem faculis præcedentibus dictos diaconos, et thuribulo cum incenso, ut est fieri consuetum ; et sic Missa procedit ordine suo usque ad finem.

XXXIII. *De communicatione domini papæ ad sedem eminentem fienda rubrica.*

Communicabit tamen dominus papa congruo tempore cum solemnitate, non tamen super altare,sed ad sedem eminentem. Solemnitas autem hujusmodi communionis servabitur, quæ servari in aliis Missis solemnibus consuevit. Missa vero completa, dominus papa dicit *Sit nomen Domini benedictum,* **267** et respondetur *Ex hoc nunc et usque in sæculum*,et dat

Benedictionem. Et benedictione data, episcopus qui servivit non dicet domino papæ *Multos annos*.

XXXIV *De his quæ fient post Missam, et paramentis domini papæ, cardinalium, prælatorum, et aliorum.*

Omnibus, ut præmissum est, rite peractis, ipse dominus papa et omnes cardinales, et alii prælati et subdiaconi, judices et scriniarii, quilibet in gradu suo, depositis paramentis viridibus, induentur vestimentis albis pretiosi coloris, si habuerint ; episcopi pluvialibus, presbyteri casula, diaconi dalmaticis, subdiaconi tunicellis, acolythi et alii capellani superpelliciis ; patriarchæ, archiepiscopi, abbates pluvialibus ; judices et scriniarii pluvialibus erunt induti, et cantores superpelliciis.

XXXV. *De coronatione domini papæ per priorem diaconorum facienda.*

Dominus papa omnia pretiosa vestimenta habebit pallium et mitram pretiosam, chirothecas et annulum pontificalem ; et sic ornatus cum omnibus veniet ad portam vel ad gradus ecclesiæ, et ascendet cadafalcum seu pulpitum ligneum, ubi inveniet sedem suam solemniter præparatam ; et sedenti in sede prior diaconorum cardinalium extrahet sibi mitram, et imponet capiti suo coronam quæ vocatur regnum, toto populo clamante *Kyrie, eleison*.

XXXVI. *De indulgentia danda populo.*

Et ibidem per priorem episcoporum cardinalium auctoritate domini papæ indulgentia populo dabitur, prout domino papæ placebit.

XXXVII. *De ornata equorum in Processione.*

Quo facto, descendent pulpitum, et quilibet cardinalis et prælatus cum omni ornatu equitabit equum coopertum panno albo ; subdiaconi vero, capellani, judices, scriniarii et alii **268** equitabunt ornate vestiti, non tamen equos coopertos. Papa vero equitabit equum magnum faleratum ex parte posteriori de scarleto.

XXXVIII. *Ordo Processionis solemnis post coronationem domini papæ.*

Omnibus equos sic ascendentibus, prior diaconorum portans ferulam in manibus Processionem ordinabit hoc modo. Primo præcedit equus domini papæ faleratus ; secundo ibit subdiaconus cum cruce ; tertio subsequentur duodecim bandalarii cum duodecim vexillis rubeis, et duo alii cum duobus cherubin et lanceis ; quarto duo præfecfi navales induti pluvialibus ; quinto scriniarii ; sexto advocati ; septimo judices ; octavo cantores nono diaconi et subdiaconi qui legerunt Epistolam et Evaagelium in Græco ; decimo abbates ; undecimo episcopi ; duodecimo archiepiscopi ; decimo tertio patriarchæ et episcopi cardinales decimo quarto presbyteri cardinales ; decimo quinto diaconi cardinales ; decimo sexto subdiaconus cum tobalea, serviens cum umbraculo, qui duo ibunt aliquantulum sequestrati a papa ; decimo septimo dominus papa.

XXXIX. *De jactu pecuniæ quinquies faciendo in diversis locis.*

Pocessione taliter ordinata, dominus papa ascendit equum. In eodem loco post eum per marescallum, vel alium, fient ter missilia vel jactus pecuniæ. Cum autem pervenerit ad plateam, ante ecclesiam sancti Nicenii, aliquis familiaris domini papæ stans in aliquo loco eminenti faciet alium jactum pecuniæ, et ibi dominus papa trahet aliquam moram.

XL. *De lege offerenda per Judæos, et responsione papæ.*

Et venient Judæi cum lege sua, et facient ei laudem, et offerent ei legem ut adoret. Et tunc dominus papa commendabit legem, et damnabit observantiam Judæorum, sive intellectum, quia quem dicunt venturum, Ecclesia docet et prædicat jam venisse Dominum Jesum Christum. Similiter cum pervenerit ad plateam, ubi moratur D. P. de Columna, **263** unus de familiaribus domini papæ, vel idem familiaris facit jactum pecuniæ ; similiter cum pervenerit ad quadrivium, ubi moratur electus Viterbiensis, idem familiaris facit alium jactum pecuniæ. Subsequenter cum pervenerit in introitum palatii, idem familiaris facit alium jactum.

XLI. *De his quæ fiunt post Processionem, tam de laudibus fiendis per priorem diaconorum, quam de presbyterio dando.*

Via igitur sic completa, pervento ad introitum palatii, seu domus Prædicatorum, fratres Prædicatores induti solemniter cum cruce, incenso et aqua benedicta, dominum papam processionaliter recipient reverenter, *Te Deum laudamus* decantando. Cum autem dominus papa pervenerit ad ecclesiam, antequam descendat de equo, prior presbyterium cardinalium ordinatis judicibus et scriniariis in filo, faciet idem laudem, sicut diaconus cardinalis fecerat in Missa ante epistolam post Orationem. Et postquam de equo descenderit, prior diaconorum cardinalium, qui ducit eum, deponit sibi regnum de capite, et imponit ei mitram ; et idem prior erit a dextris, et ducet eum usque ad altare, et alius a sinistris, ubi orabit in faldistorio sibi præparato. Oratione facta, dabit Benedictionem, dicens *Sit nomen Domini benedictum ;* et respondetur *Ex hoc nunc et usque in sæculum*. Quo facto, ducetur ad sedem eminentem, et sedebit in loco parato cum ornamentis suis, amota planeta et pallio et chirothecis, tenente eo manum super scapulas et mitram super fanonem seu orarium ; et dabit cuilibet cardinali presbyterium hoc modo. Ipse dominus papa sedens in sede, et quilibet cardinalis et prælatus, extracta sibimet mitra deferens eam in manu, vadit coram eo ; et flexis genibus tenebit mitram apertam ante papam, qui ponit in illam pecuniam quam præsentabit ei in uno bacili camerarius, prout in libro cameræ invenitur. Et illi qui recipient pecuniam in mitra deosculabuntur genu domini papæ.

XLII. *De deductione papæ ad cameram suam et mensam.*

Ipse vero camerarius et clerici cameræ in super-

pelliciis assistent domino papæ. Dato presbyterio, dominus papa ducetur **270** a duobus diaconibus cardinalibus ad cameram suam, et ducetur ad mensam sibi solemniter præparatam ; et eo sedente, episcopus cardinalis, scilicet prior, dabit sibi aquam, duobus diaconibus cardinalibus tenentibus tobaleam, nec debent tenere mantellum.

XLIII. *De solemnitatibus, indumentis et paramentis domini papæ, et cardinalium, et prælatorum, quæ fiunt in mensa.*

Quo loco, factaque Benedictione mensæ, vadunt ad mensam, et in parte dextra domini papæ sedent episcopi et presbyteri cardinales, et in sinistra vero diaconi. Et attende quod dominus papa, dum est in mensa, est indutus omnibus paramentis missalibus, exceptis casula, pallio et chirothecis ; et tenebit mantum ad scapulas, et fanonem in capite cum mitra desuper. Cardinales vero omnes habebunt superpelliciam (*Sic*) cum mantellis, et mitras simplices, et omnes prælati similiter. Coram domino papa servient laici nobiliores, qui præsentes erunt, et post mensas cardinalium erunt mensæ omnium prælatorum et aliorum nobilium. Comestione sumpta, dominus papa lavabit manus ut prius, ministrantibus sibi duobus diaconibus cardinalibus, fundente sibi aquam episcopo cardinali. Et similiter quilibet cardinalis lavabit manus, domicello fundente aquam cardinali lavanti. Cardinales autem qui assistunt, teneant tobaleam, unus ex parte lavantis, et alter ex altera ; et sic sibi ad invicem fiunt mutuo. Quibus omnibus lotis, et redditis gratiis, dominus papa reducetur a duobus diaconibus cardinalibus ad cameram suam, assumptis mantellis ; ubi exutus sacris vestibus et discalceatus sandaliis a subdiacono, quiescit.

XLIV. *De reversione cardinalium et prælatorum ad dominum papam.*

Cardinales vero et alii prælati redibunt ad hospitia sua eques (*Sic*) cum mitris, parati sicut in comestione steterunt, equis tamen non coopertis. Notandum quod nobiliores laici, etiamsi reges essent, consueverint adextrare papam equitantem, et partiuntur loca inter se vicissim secundum quod valuerint et ordinatum fuerit, ut primis adextrantibus dimittentibus alii bini succedant.

271 In mensa primum ferculum ponit coram papa aliquis de principalioribus nobilibus, etiamsi rex esset ; quo posito, rex vadit ad sedendum in mensa. Alii autem nobiles majores, etiamsi essent filii regum, serviunt papæ in mensa, unus videlicet de cupa, alius de cultello ad incidendum, alii astant comedenti, alii sequuntur portantem fercula, portantes et ipsi incisoria papæ et cardinalibus, prout ordinatum erit.

Utrum autem aliqui ex prædictis servientibus papæ nobilibus, puta filii regum, vel ex similibus, sedeant vel non sedeant in mensa, et ubi et qualiter, nunc dicere omittamus.

Memorandum quod Judæis non fiat aliqua oppressio, cum offerent legem.

XLV. *Incipit ordo qualiter Romanus pontifex apud basilicam beati Petri apostoli debeat consecrari. Rubrica.*

In primis ipse qui consecrandus est mane diei Dominicæ veniat ad basilicam beati Petri, in qua processionaliter a canonicis recipietur. Et facta reverentia idem a cardinalibus et prælatis, sicut fieri solet Romano pontifici, stans in medio dicat *Sit nomen Domini benedictum*, et resp. *Ex hoc nunc*, etc. Deinde vadat in cappellam sancti Gregorii, ubi, dicta Tertia, calciabitur caligis et sandaliis, dicendo Psalmos *Quam amabilia*, etc., qui solent dici. Deinde, lotis manibus, induatur omnibus ornamentis quibus Romanus pontifex uti solet in Missarum solemniis, exceptis duntaxat pallio et annullo pontificali. Erunt autem vestimenta coloris tempori congruentis. Deinde ordinata solemni processione, in qua debent esse septem candelabra cum septem faculis, sicut in præcipuis festis fieri solet, videlicet cardinalium, prælatorum et cæterorum ordinum, qui omnes debent habere indumenta coloris tempori congruentis, consecrandus ipse, extensa super eum mappa, procedat signando, ut moris est. ad majus altare, et stans post ipsum altare faciat confessionem.

Notandum vero est quod in consecratione Romani pontificis omittitur illa examinatio quæ superius posita est in consecratione aliorum episcoporum, quæ incipit *Antiqua sanctorum Patrum*, etc. Facta vero confessione, Ipse consecrandus sedeat in faldistorio suo præparato inter altare et gradus pontificalis sedis, et schola cantet Introitum, *Kyrie eleison*. **272** Interim episcopus Ostiensis, qui Romanum pontificem consecrare debet, in aliquo apto loco prope altare calciet se caligis et sandaliis, dicendo psalmum *Quam amabilia*, etc. Accipiat etiam omnia pontificalia ornamenta ac si Missam solemniter celebrare deberet, absque baculo pastorali ; accipiat quoque mitram simplicem vel pretiosam secundum exigentiam temporis ; et, cantatis introitu et *Kyrie eleison*, consecrator et cæteri episcopi cardinales, nec non alii archiepiscopi et episcopi, et qui de presbyteris præsentes sunt, accedunt ad exequendum consecrationis officium.

Sciendum est quod in consecratione Romani pontificis non pronuntiatur illud, *Episcopum oportet*, etc., nec dicitur illa Oratio, *Oremus dilectissimi nobis*, quæ dicuntur in consecratione aliorum episcoporum ; sed consecrandus versa facie ad altare, assistentibus ei duobus diaconibus cardinalibus, incumbere debet super faldistorium præparatum inter gradus pontificalis sedis et majus altare. Consecrator etiam et cæteri episcopi cardinales, nec non alii episcopi a dextris et a sinistris super sua faldistoria vel, si ea non habent, super tapeta, procumbere debent ; et prior basilicæ, vel alius capellanus prior subdiaconorum, incipiat et prosequatur litaniam cum cantu, respondentibus aliis capellanis et cæteris, qui assistunt. Cum autem venerint ad locum illum, *Ut hunc consecrandum benedicere*, etc., debet hoc dicere bis, et tam consecrator quam omnes alii episcopi

assistentes, elevata manu versus consecrandum faciunt super eum bis signum crucis. Finita litania, erigant se omnes, et consecrator stet in infimo gradu sub sede papali, quæ est post altare, verso vultu ad ipsum altare. Consecrandus vero stet sub gradu prædicto, versa facie ad ipsum consecratorem, assistentibus ipsi consecrando diaconibus cardinalibus et acolythis. Stabunt autem juxta episcopum Ostiensem a dextris et a sinistris episcopus Albanensis, et episcopus Portuensis, induti pluvialibus, et habentes oraria, sive stolas ; et omnes alii episcopi in circuitu stabunt ad instar coronæ, tenentes singuli libros pontificales, in quibus scriptum est consecrationis officium, quod singuli dicere debent submissa voce. Tunc episcopus Albanensis dat primam Orationem cum nota, dicens :

Oratio.— Adesto supplicationibus nostris, omnipotens Deus, ut quod **273** *humilitatis nostræ gerendum est ministerio, tuæ virtutis impleatur effectu. Per.*

Deinde episcopus Portuensis dat Orationem suam, dicens cum nota :

Oremus. — Propitiare, Domine, supplicationibus nostris. et inclinatus super hunc famulum tuum N. gratiæ sacerdotalis Benedictionis tuæ in eum infunde virtutem. Per.

Post hæc episcopus Ostiensis ponit apertum librum Evangeliorum super cervicem consecrandi, sicut fit in consecratione aliorum episcoporum, tenentibus ipsum duobus cardinalibus usque ad consecrationem finitam. Libro sic præposito, tunc consecrator imponat manum dextram supra caput consecrandi, nihil dicendo ; et similiter faciant omnes episcopi cardinales, et alii archiepiscopi et episcopi qui assistunt. Post hæc ipse Ostiensis episcopus elevata voce dicit in modum præfationis *Per omnia sæcula sæculorum*, respondetur *Amen* : et prosequitur præfationem illam, *Honor omnium dignitatum*, etc., quæ [a] superius in consecratione aliorum episcoporum posita est, excepto quod ubi dicitur *Et idcirco huic famulo tuo N.*, in consecratione Romani pontificis elegantur fit hæc additio, et dicitur sic : *Et idcirco huic famulo tuo N. quem apostolicæ sedis præsulem, et primatem omnium qui orbe terrarum sunt sacerdotum, ac universalis Ecclesiæ doctorem dedisti, et ad summum sacerdotii ministerium elegisti, hanc, quæsumus, Domine, gratiam largiaris*, etc , usque *De profectu omnium consequatur*. Consequenter vero ubi dicitur *Tribuas ei*, etc., in consecratione Romani pontificis dicatur sic : *Tribuas ei, Domini, cathedram pontificalem ad regendam Ecclesiam tuam, et plebem tuæ sortis intra mundi limites universam. Sit ei auctoritas*, et reliquas. Consecratione manuum facta, consecrator immittit annulum in digitum annularem dextræ manus papæ consecrati, dicens : *Accipe annulum, fidei scilicet signaculum, quatenus sponsam Dei, videlicet sanctam universalem Ecclesiam*, etc., ut supra ; et deinde dat ei secundum modum præscriptum librum Evangeliorum, dicens : *Accipe Evangelium, et vade, prædica populo universo. Potens est enim*, etc., ut supra. Post hæc archidiaconus imponat ei pallium, dicens : *Accipe pallium, scilicet pontificalis officii, ad honorem omnipotentis Dei,* **274** *et gloriosissimæ virginis Mariæ ejus genitricis, et beatorum Petri et Pauli, et S. R. E.* Deinde ascendit papa ad sedem, et recipit ad osculum pedis et oris omnes episcopos, presbyteros et diaconos cardinales, et alios prælatos : quo facto, dicat *Gloria in excelsis Deo*, sive *Dominus vobiscum*, ut tempus requirit. Ille autem episcopus cardinalis qui papam consecravit, consecratione finita, deponit pontificalia ornamenta, et assumpto superpellicio pluviali et mitra simplici, servit eidem, ut moris est, in Missa. Papa vero post *Dominus vobiscum*, et *Gloria in excelsis*, si est dicendum, dicit Orationem Dominicæ alte, et aliam pro se secrete ; quibus dictis, resident in sede, et prior diaconorum cardinalium portans ferulam in manibus cum diaconibus, subdiaconibus, scriniariis judicibus omnibus solemniter descendit ante altare, et facit duas acies, unam ex parte una, et unam ex reliqua, æqualiter dividendo, ponens primo diaconos juxta altare, secundo subdiaconos, tertio deorsum in choro judices, quarta scriniarios ordinate ; quo facto, ipse prior diaconorum incipit laudem sic alta voce in cantu, quasi legendo, *Exaudi, Christe* ; et judices et scriniarii respondent similiter in cantu, quasi legendo : *Domino nostro N., a Deo decreto summo pontifici et universali papæ, vita*. Item idem prior diaconorum secundo dicit *Exaudi. Christe*, et judices et scriniarii respondent *Tu illum adjuva*, et sic facit tertio. Item idem prior diaconorum *Salvator mundi*, et judices et scriniarii respondent *Tu illum adjuva*, et sic faciunt tertio. Item idem prior dicit bis *Sancta Maria*, et respondetur *Tu illum adjuva*. Eodem modo dicit tantum semel *Sancte Michael*, etc., ut supra.

Quibus finitis, prior dicit *Kyrie eleison*, et illi resp. *Kyrie, eleison*, et hoc faciunt similiter secundo ; et postea omnes, scilicet, prior diaconorum et subdiaconi, et alii tertio simul dicunt una et alta voce *Kyrie eleison*. Laudibus sic finitis, legitur epistola Latina et subsequenter Græca super pulpitum ; et ita etiam fit de Evangelio. Et sic Missa ordine suo procedit usque ad finem ; et communicabit papa cum solemnitate, non super altare, sed ad sedem.

Post Missam dicit papa *Sit nomen Domini benedictum*, et resp. *Ex hoc nunc*, etc., et dat Benedictionem. Quibus rite peractis, ipse papa omnes cardinales, et alii prælati et subdiaconi, quilibet in gradu suo, induentur vestimentis pretiosis **275** albi coloris, episcopi pluvialibus, presbyteri casulis diaconi dalmaticis, subdiaconi tunicellis, acolythi et alii capellani superpelliciis, patriarchæ, archiepiscopi, episcopi, abbates pluvialibus ; et similiter judices, scriniarii, præfecti, et advocati erunt induti pluvialibus, et scholenses superpelliciis. Papa vero cum planeta omnia pretiosa ornamenta habebit, et pallium, et mitram optimam, et chirothecas, et an-

[a] Id est in antiquo Ordine Romano, non in hoc libro Gaietani.

nulum pontificalem ; et sic ornatus cum omnibus venit ad portam sive gradus ecclesiæ, et ibi sedet in sede sibi præparata ; et prior diaconorum cardinalium extrahit ei mitra, et ponit coronam, quæ vocatur regnum, in capite, toto populum clamante *Kyrie, eleison*.

Quo facto, quilibet cardinalis et prælatus equitat equum coopertum panno albo; subdiaconi vero, capellani, scriniarii et alii equitant ornate vestiti, non tamen habebunt equos coopertos, papa vero equitat equum magnum faleratum, et coopertum tantum ex parte posteriori de scarleto ; et postquam equitavit, fit ibi in eodem loco jactus pecuniæ sex missilium per senescalcum, vel alium ter, et post papa projicit. Sic autem omnibus equum ascendentibus, prior diaconorum cum ferula ordinat Processionem hoc modo. Primo procedit equus domini papæ faleratus; secundo, vadit subdiaconus cum cruce; tertio, duodecim branderarii cum duodecim vexilis rubeis, et duo alii cum duobus aliis cherubinis et lanceis ; quarto, duo præfecti navales induti pluvialibus; quinto, scriniarii; sexto, advocati ; septimo, judices; octavo, cantores ; nono, diaconi et subdiaconi qui legerunt Epistolam et Evangelium in Græco ; decimo, abbates forenses ; undecimo, episcopi; duodecimo, archipiscopi; decimo tertio, abbates Urbis; decimo quarto, patriarchæ et episcopi cardinales; decimo quinto, presbyteri cardinales ; decimo sexto, diaconi cardinales ; decimo septimo, dominus papa, et subdiaconus cum tobalea et serviens qui portat umbraculum. Processione taliter, ordinata, dominus papa cum ea per viam papæ incedens revertitur ad Lateranum; sed cum pervenerit ad turrim Stephani quæ est in Parione, et hodie dicitur Turris de Campo, unus de familia papæ facit ibi alium jactum, stando in aliquo loco eminenti ; et ibi dominus papa stat, et ibi veniunt Judæi cum lege, facientes ei laudem; et offerunt legem sibi ut adoret. Similiter dum pervenit ad palatium Cintæ Musca in Punga, unus de familia papæ de dicto palatio facit unum jactum. Similiter facit alium jactum, cum pervenerit ad sanctum Marcum. Similiter **276** cum pervenerit ad sanctum Adrianum, facit alium jactum de palatio sanctæ Martinæ.

Pervento autem ad plateam Lateranensem, ducitur apostolicus ad porticum, quæ vadit ad ecclesiam sancti Joannis Lateranensis ; et ibi ante porticum stant prior Lateranensis et canonici cum eorum comitiva induti solemniter, et cum cruce processionali papam, cum descendit, recipiunt, et faciunt eum ibi sedere in quadam sede marmorea, quæ vocatur stercoraria; ad quam venientes omnes cardinales honorifice elevant eum, ut vere dicere possit: *Suscitat de pulvere egenum, et de stercore erigit pauperem, ut sedeat cum principibus, et solium gloriæ teneat*. Ipse autem dominus papa stando juxta ipsam sedem, accipit tres pugillatas denariorum de gremio camerarii, et projicit inter populum, dicens: *Argentum et aurum non est mihi; quod autem habeo, hoc tibi do*. Et deinde priore et canonicis post euntibus, cantando ducitur per ipsam porticum ad ecclesiam basilicæ Laternensis ubi orat, et dat Benedictionem, dicens: *Sit nomen Domini benedictum*, et resp. *Et hoc nunc*, etc., et deponit regnum, et assumit mitram, et sedet in magna sede post altare, ubi recipit prædictos priorem et canonicos Lateranenses ad pedem et osculum ; quo facto, ducitur ad palatium; et dum venerit ad portam palatii, inde intratur palatium per ecclesiam. Ponitur ibi faldistorium, et ibi papa sedente, prior presbyterorum cardinalium, cum ipsis presbyteris et judicibus et scrinariis ordinatis in filo, facit laudem, sicut prior diaconorum cardinalium fecerat in Missa ante Epistolam post Orationem. Postea ducitur papa a cardinalibus per palatium usque ad portam ecclesiæ sancti Silvestri, ubi sunt duæ sedes porphyreticæ ; et primo sedet in una quæ est in dextera, ubi prior basilicæ sancti Laurentii dat ei ferulam, quæ est signum correctionis et regiminis, et claves ipsius basilicæ et sacri Lateranensis palatii, in quibus designatur potestas claudendi et aperiendi, ligandi atque solvendi; et cum ipsa ferula et aliis clavibus accepit ad aliam sedem similem, quæ est ad sinistram ; et tunc restituit eidem priori ferulam et claves, et incipit sedere in illa secunda sede. Et postquam aliquantulum sederit, idem prior cingit eidem domino papæ zonam de serico rubeo, in qua debet pendere bursa purpurea, in qua sunt duodecim lapides pretiosi **277** cum sigillis et muscis, et dum in ipsa sede sedet, recipit officiales palatii ad pedem et osculum. Recipit etiam de manu camerarii postea denarios argenteos valentem decem solidos Provesinorum et projicit eos super astantes ; et hoc facit ter, dicendo singulis viribus: *Dispersit, dedit pauperibus; justitia ejus manet in sæculum sæculi* ; et in istis duabus sedibus debet papa taliter sedere, ut videatur potius jacere quam sedere ; et nulla istarum sedium, nec etiam stercoraria, erit cooperta vel parata, sed nuda.

Deinde surgens ducitur ad basilicam sancti Laurentii, quæ dicitur Sancta Sanctorum, ubi intrat, et ante altare suam Orationem facit ; et postea reducitur ad capellam sancti Silvestri, in qua intrat; ibique, depostiis pallio, casula et chirothecis, et accepto manto ad scapulas, sedet in loco præparato, et dat cuilibet cardinali et prælato presbyterium solitum hoc modo. Ipse papa sedet in sede, quilibet cardinalis et prælatus, extracta sibimet mitra, deferens eam in manu, vadit coram eo ; flexis genibus tenet mitram apertam ante papam, qui ponit in illam pecuniam quam dat ei in uno scypho argenteo camerarius, et quam dicit liber cameræ, qui vocatur Polyptycus ; et ille qui recipit pecuniam in mitra, osculatur genu domini papæ. Idem vero camerarius habet ante se magnam mensam coopertam tobalea, ubi sunt hujusmodi monetæ ; et assistunt ipsi camerario clericus cameræ et duo mercatores. Ipsi vero camerarius et clericus cameræ sint induti superpelliciis.

Dato presbyterio, idem dominus papa a duobus cardinalibus diaconibus ducitur ad mensam solemniter paratam, et sedet ibi, episcopo cardinale sibi dante

aquam,duobus diaconibus tobaleam tenentibus;eteo loto, factaque Benedictione mensæ, vadunt omnes sedere.Sedet autem papa in una sede eminenti solus, diversis et magnis vasis aureis et argenteis super mensam positis.In alia vero mensa,quæ est ad dexteram,sedent episcopi, et post eos presbyteri cardinales;in parte sinistra diaconi cardinales ; et post-mensas cardinalium erunt mensæ omnium prælatorum et aliorum nobilium.Et attende quod papa stabit,dum comediti,indutus et calceatus,ut dictum est, cum mitra. Cardinales vero omnes habebunt superpellicia cum camisiis, et mantellis, et mitris albis simplicibus;et ita comedent, et omnes prælati similiter.**278** Coram papa servient laici majores natu et nobiliores,qui præsentes erunt. Comestione sumpta, papa lavabit manus ut prius;et quilibet cardinalis similiter sedendo lavabit se,serviente fundente aquam cardinali lavanti.Cardinales autem qui assistunt,teneant tobaleam,unus ex sua parte lavantis,alter ex altera,et sic sibi ad invicem mutuo serviant.Quibus omnibus lotis, et redditis gratiis, papa reducitur a duobus cardinalibus ad cameram,ubi sacris exutus quiescit. Cadinales vero et alii prælati redeunt ad hospitia sua eques cum mitris paratis,sicut in comestione steterunt.

Item Benedictio papæ de episcopo facti,quæ exhibenda est in eodem loco ; quæ consecratio facienda videbitur inter ultimum *Kyrie,eleison* Missæ,et *Gloria in excelsis Deo*,vel *Dominus vobiscum*.Peractis scilicet prius omnibus aliis quæ consecrationem præcedunt,ut supra;et hoc amplius, quia papa debet cum aliis ornamentis habere annulum pontificalem.Stabunt autem,dum hæc Benedictio legitur, tam papa quam episcopus qui benedicit, et alii cardinales et episcopi, modo et ordine tradito superius in consecratione.Orationem primam dat episcopus Albanensis,*Deus,qui adesse non dedignaris*,etc.,ut supra in coronatione domini papæ. Secundam Orationem dat Portuensis episcopus,*Supplicationibus nostris,omnipotens Deus*, etc.Tertiam Orationem dat Ostiensis episcopus vel archipresbyter, si desit episcopus, ita dicens *Deus,qui apostolum tuum Petrum*, etc. Hac Benedictione peracta,imponitur apostolico pallium, et dicuntur et fiunt cætera consecrationis papæ,quæ imposito pallio dicenda sunt et agenda ordine supradicto.

XLVI. *Infra scripta sunt illa quæ domini cardinales et alii prælati de curia,camerarius et alii familiares papæ,facere debent quando coronatur.*

Primo quilibet episcopus et dominus cardinalis super camisiam superpellicium, amictum, stolam et pluviale coloris convenientis tempori habeat,sive induat;sed in Processione album habeant pluviale. Item habeat ordinarium suum et mitram,et equum coopertum cooperimento albo;et in mensa depositio pluviali,recipiat mantellum, et cum mantello et mitra in capite comedat in aula cum domino papa.

279 Item quilibet de dominis cardinalibus habebit in mensa casulam coloris congruentis tempori quo contigerit consecratio et coronatio celebrari,vel pluviale secundum quod tempus requiret. In Processione autem habeat tunicam et dalmaticam albi coloris pretiosas,et equum coopertum cooperimento albo, et in mensa cum domino papa erit,sicut supra scriptum est de aliis dominis cardinalibus.

Item quilibet episcopus,sive prælatus, qui repertus fuerit in curia,habeat camisiam,superpellicium, amictum, stolam et pluviale coloris secundum quod tempori convenit in Missa. Item habeat ordinarium et mitram, et in Processione pluviale album,mitram et equum coopertum cooperimento albo. Cum autem venerit ad palatium cum domino papa,ubi paratum est ad comedendum, deponat pluviale,et recipiat mantellum,et cum mitra in capite comedat cum domino papa.

Item dominus camerarius debet præcedere dominum papam cum cruce, associatis sibi capellanis usque ab ecclesiam, ubi debet fieri consecratio et coronatio,et in Missa stet in loco consueto.Qua finita accedat ad locum in ecclesia, ut ordinatum est, e-fiat presbyterium ; et sic paratus una cum uno de clericis cameræ, et mercatoribus, ministret domino papæ diversas monetas exhibendas pro presbyterio dominis cardinalibus, prælatis, et aliis, de quibus consuetum est ; et idem camerarius et clericus sint induti superpelliciis : quo facto,camerarius erit cum domino papa,quousque dominus papa sit in mensa et postea vadat vel revertatur ad cameram ad come; dendum cum omnibus capellanis domini papæ, qui sunt in curia, pœnitentiaris et aliis pluribus bonis viris, qui ex parte camerarii invitantur.

Item quilibet capellanus domini papæ,non subdiaconus domini papæ, habeat superpellicium ; et sic equitabit in Processione, et studeat ire ornate cum socio sibi dato.

Item duo Græci de monte Cryptæ Ferratæ, etiamsi essent in curia alii Græci, dummodo curia sit in tali loco,quod de ipso monte possint haberi, alioquin de aliis, sicut fieri potest, intersit in Missa : quorum unus indutus alba et tunicella legat epistolam congruentem diei;alius sit indutus paramento et dalmatica, et cantet Evangelium quod congruat diei ; et habeant paratos equos post Missam,et veniant cum Processione usque ad palatium domini papæ.

280 Item thesaurarii habeant paramenta parata pretiosa pro domino papa competentia secundum tempus,cum consecrabitur,et alba pro Missa celebranda et Processione,mitra,regnum et septem candelabra cum cereis,tobalea,caputergium,chrisma, et alia eis dicta.

Item duodecim vexilla et duo cherubini in lanceis, qui dabuntur quatuordecim cursoribus,ut portent ea juxta papam;et unus ex ipsis thesaurariis, cum dominus papa coronabitur, assignata corona, recipiet mitram, et præcedet, et exspectabit in porta ecclesiæ,et dabit mitram,et recipiet coronam. Item stabit paratus recipere pallium et casulam,quando papa re-

cipiet mantum: et post comestionem recipiet indumenta et sandalia, quæ papa deponet.

Frater N. marescalcus marescalliæ habebit paratos equos, cum faleris et aliis necessariis equo quem equitabit papa, cum cooperimento posterius de scarleto; et faciat alia consueta sibi injuncta.

Servientes albi erunt parati ad dextrandum equum et ad portandum sol.-clum et calcaria, capellum et cappam contra aquam ne pluat, et mitrale.

Item servientes nigri portabunt capellam, capitia, faldistoria, scabella et alia consueta, quando dominus papa vadit cantare in solemnibus festis. Item micam de tribus panibus. Item quatuor incisoria de pane in una tobalea pro manibus lavandis. Item de aqua frigida et calida pro manibus lavandis. Item portabunt in ecclesia locum ubi se debet induere, et locum post altare, ubi debet sedere: et faldistorium erit paratum ante altare, in quo incumbat cum fiet litania.

Item in ecclesia parabitur locus ad sedendum, ubi fiet presbyterium, et ubi erit faldistorium ad sedendum. Item subdiaconi domini papæ, tam capellani, quam alii, sint induti tunic.-llis, et serviant et cantent laudes cum priore diaconorum cardinalium, et faciant servitia quæ erunt eis injuncta: et habeant equos, et veniant eques cum Processione cum papa; et unus eorum sit paratus ad portandum crucem, alius ad faciendum litaniam, et tertius ad serviendum de tobalea; et diaconus qui cantavit Epistolam, in Processione portabit librum Evangeliorum, et prior eorum portabit pallium super altare tempore debito.

281 XLVII. *De ministerio episcopi vel presbyteri cardinalis servientis papæ Missarum solemnia celebrandi in officio capellani rubrica.*

Sciendum est quod Romano pontifici Missarum solemnia celebranti servire solet in officio capellani episcopus cardinalis diebus qui processionales vocantur: in quibus idem pontifex longe ab altare sacris indutus vestibus, et cum ordinata Processione, mappa super caput ejus extensa, ad sacrum altare procedit. Aliis vero diebus, in quibus non fit hujusmodi Processionis solemnitas, servire solet presbyter cardinalis. Sed a feria quarta in capite jejunii, licet dicta processio fieri soleat, tamen presbyter cardinalis servire debet. Quando autem pontifex alicui episcopo vel presbytero cardinali committit sermonem faciendum in Missa, is qui prædicaturus est servire debet, etiamsi alias ad alium pertinere servitium videatur.

Cum vero pontifex in ecclesiam in qua celebraturus est venerit, ipso divertente ad locum ubi sacris vestibus indui debet, episcopus sive presbyter cardinalis qui serviturus est eidem pontifici assistere debet, dum dicit Tertiam vel aliam Horam, quæ dicenda est ante Missam secundum exigentiam temporis. Et cum idem pontifex Orationem sive Collectam illius Horæ dicturus est, dictus cardinalis detecto capite manum sinistram producit per anteriorem fissuram cappæ suæ, qua indutus est; dexteram vero proferat sub orac appæ; et accipiens duabus manibus librum porrigendum sibi per aliquem de capellanis astantibus, in quo dicenda Oratio scripta est, teneat ipsum super caput suum ante ipsum pontificem, dum dicit Orationem. Si vero sit dies ferialis, in qua pontifex incumbens super faldi-storium Orationem dicere debeat, idem cardinalis genu flexo coram pontifice librum teneat ad pectus suum vel alio modo, qui pro ipso pontifice ad legendam Oratione accommodius videatur. Dicta Oratione, cardinalis reddat ei a quo recepit, et remaneat cum ipso pontifice, donec finiatur officium beatæ Mariæ, si dicendum est, in quo tamen liber ad Orationem dicendam teneri non solet. Finita Hora, divertat cardinalis prædictus ad locum aliquem non remotum, et si episcopi cardinales sedeant, non longe a pontifice cum eis sedere poterit sive sit episcopus, sive presbyter. Sedeat autem in loco qui sibi competit secundum ordinem suum, quousque pontifice **282** calceato sandaliis, vocetur pse cardinalis ab aliquo ex acolythis pontifici servientibus ad ministrandum aquam manibus ejusdem pontificis. Tunc accedens ipse cardinalis coram pontifice, utramque manum producet extra cappam juxta modum superius positum; et de manu alicujus ex familiaribus pontificis, qui pelves cum aqua eidem cardinali tradere debet, accipiat superiorem pelvim sinistra manu; et, genu flexo coram pontifice, supponat eam manibus ejus; et accipiens inferiorem pelvim, dextera manu fundat aquam manibus pontificis, quandiu pontifex accipere volet. Deinde pelves restituens ei a quo acceperat, revertatur ad locum ad quem antea diverterat. Cumque pontifex planetam assumpserit, tunc et ipse cardinalis qui servit, deposita cappa, assumat cottam vel superpellicium amictum et pluviale coloris qui tempori congruat; et si sit presbyter cardinalis, ipse qui sibi servit nihilo minus pluviale induere debet, et consequenter accipere mitram suam. Post hæc, tradente sibi uno ex acolythis pontificalem annulum, accedat ad pontificem, cui per diaconum cardinalem mitra imposita fuerit; ipse deposita mitra, sua, eumdem annulum immittat annuari digito dexteræ manus pontificis, osculando eamdem manum. Demum accipiens de manu acolythi naviculam cum thure et cochleari, porrigit ipsi pontifici, ut incensum ponat in thuribulo, quod idem acolythus tenere debet. Accipiente vero pontifice cochlear ipsum, cardinalis prædictus manum ejus osculari debet; et similiter faciat quando pontifex cochlear ipsum reponit in naviculam. Hoc enim regulariter observatur quando quicunque cardinalis aliquid tradit in manus pontificis, vel recipit de manu ipsius, manum eamdem reverenter osculari debet.

Post hæc si Processio facienda est, ordinata ipsa Processione per ipsos quorum interest, cardinalis ipse præcedit, si est episcopus, cum aliis episcopis, tenendo locum quem alias tenere debet; si vero presbyter est, præcedat prius omnes presbyteros cardinales, quasi unus ex junioribus episcopis cardinalibus. Sic autem præcedat cum aliis cardinalibus ipse

'vit, donec ad altare perveniant; et juxta dex- A stans, si pontifex stat; aut sedens in aliquo apto loco
cornu altaris exspectet, donec pontifex ipse si pontifex sedeat. Et facto sermone, cum ipso pon-
iat ad altare. Quod si dies processionalis non tifice redeat ad sedem ipsius, præcedens ipsum. Si
d talis in qua pontifex prope altare sacris in- autem pse qui servit sermonem facturus est, post-
; postquam cardinalis ipse pontifici dederit quam incensavit pontificem, genu flexo ante ipsum
m, statim veniat ad dextrum cornu altaris, et osculatur pedem ejus, et petat Benedictionem dicens
tet **283** pontificem, ut dictum est. Veniente *Jube, domne, benedicere.* Recepta Benedictione, reve-
pontifice ad altare, et astantibus eidem duobus renter quærat a pontifice quantam indugentiam
ibus hinc et inde, episcopus sive presbyter placeat ei concedere; et audito beneplacito ejus,
alis qui servit, stare debet juxta diaconum qui pergat ad locum ubi prædicare debet, et prosequatur
lextram pontificis, donec ipse pontifex confes- sermonem suum. Quo finito, maneat in eodem loco,
1 et absolutionem compleverit. In fine vero donec facta sit confessio per diaconum cardinalem;
tionis accipiat dominus cardinalis de manu et tunc antequam pontifex det absolutionem, dictus
hi naviculam cum thure, et offerat pontifici, cardinalis qui prædicaverit annuntiet indulgentiam
s in thuribulo ponat juxta modum qui superius talibus vel similibus verbis: *Dominus summus ponti-*
r. Deinde cardinalis ipse vadat et exspectet B *fex auctoritate omnipotentis Dei et Beatorum Petri et*
cem juxta sedem ipsi pontifici præparatam in *Pauli apostolorum ejus et sua, omnibus vere pœniten-*
ejus parte. Cumque pontifex ad eamdem se- *tibus et confessis concedit indulgentiam unius anni et*
enerit, ascendat dictus cardinalis, assistens *quadraginta dierum*, vel plus sicut pontifici placuerit
arte dextra, dicat cum ipso Introitum Missæ et consequenter data absolutione per pontificem, ipse
ie, eleison, legendo. Deinde vadat ad seden- cardinalis redeat ad eum, et dicens *Credo*, si dicen-
1 loco suo. dam est, assistat et prosequatur cum eo Symbolum,
ndum vero est quod cardinalis qui ser it in et sedeat; et cantato Symbolo surgat et assistat pon-
ıpellani, si est episcopus, faldistorium suum tifici dicenti *Dominus vobiscum*.
debet ad dexteram partem sedis prædictæ Postea residente eo, acolythus super ipsius gre-
ılios episcopos cardinales qui sedent in eadem mium debet extendere tobaleam seu mappam, et amo-
si autem presbyter est, non debet habere fal- vere chirothecas ejus, amoto prius annulo pontificali
um, sed locum habebit ante pedes pontificis de digito pontificis per cardinalem prædictum, qui
tera parte juxta duos diaconos cardinales qui eum servare debet immisso alicui digito suo; et genu
pontifici assistunt. Cumque pontifex incœptu- flexo a dextera parte pontificis, debet tenere toba-
Hymnum Angelicum, surgit dictus cardinalis leam decenter obvolutam circa juncturam brachii et
vit, et assistat pontifici, et prosequatur cum eo C manus dexteræ pontificis, subdiacono tenente simili-
ım prædictum, et deinde sedeat in loco suo. ter a parte sinistra; et aliquo de cubiculariis ipsam
ıtem dicturus est pontifex *Pax vobis*, vel *Do-* tobaleam elevante paululum ante pectus pontificis,
vobiscum, surgat idem cardinalis, et accipiat ne forte, dum pontifex lavat manus, aliquæ guttæ
Missalem tradendum sibi per aliquem capella- presiliant de aqua, et sacras vestes maculare possint.
el alium clericum, cui liber ipse commissus Tunc episcopus cardinalis antiquior ex aliis qui sedent
et ipsum teneat apertum super caput, vel aliter circa pontificem, surgat at accipiat pelves tradendas
i modo, prout commoditas loci permiserit, ante sibi ab uno de familiaribus pontificis, cui commissum
cem, donec dixerit omnes Orationes dicendas fuerit, et ministret aquam ad manus pontificis, abluen
em cardinalis præscire debet, ac diligenter in das, sicut superius de prima ablutione dictum est.
uærere, ac ordinate pontifici præsentare. Fi- Quibus ablutis et extersis, **285** prædictus cardinalis
rationibus, cardinalis reddat librum e a quo qui servit immitat annulum digito pontificis, et sur-
, et sedeat usque ante horam qua legendum gens stet juxta pontificis sedem, donec istante hora
ngelium. Tunc surgens accipiat de manu aco- qua pontifex processurus est ad altare, ipse procedat
ıviculam cum thure, et exhibeat eam pontifici et præparet librum Missalem in sinistra parte altaris,
lo qui superius descriptus est, ut pontifex po- D supposita ei tobalea complicata, cum qua pontifex
ensum in thuribulo, quod portandum est ad manus abstersit, quam clericus, qui eidem cardinali
elium; quo posito, dictus cardinalis iterum servit de mitra recipere debet de manu acolythi,
, donec inchoetur Evangelium; quod cum legi- quando pontifex surgit ut veniat ad altare. Præfatus
sistat pontifici in dextra parte sedens. autem cardinalis diligenter quærere debet in prædi-
o Evangelio, dictus cardinalis accipiat thuri- cto libro omnia quæ pontifex dicturus est, sive offe-
de manu acolythi redeuntis a loco in quo le- rendo patenam et calicem, sive thurificando, sive
st Evangelium; **284** et incenset ipsum pon- etiam prosequendo secretas Orationes, et cætera
. Et est conveniens quod incensando ter admo- quæ ad officium Missæ spectant. Debent etiam, cum
ıribulum ante pectus pontificis. Hoc facto, si opus est, sollicite ac modeste vertere folia, et osten-
x ipse prædicaturus est, cardinalis ipse qui dere pontifici digito quæ dicenda sunt, si quando
ergat ad locum in quo faciendus est sermo fuerit opportunum. Sic autem pontifici assistat juxta
xtera parte pontificis dum prædicat, videlicet librum attentus et reverens usque ad *Agnus Dei*. In

elevatione tamen dominici corporis poterit ad modicum flectere genua, et idem similiter facere in elevatione calicis, adorando videlicet corpus et sanguinem consecratum.

Cæterum postquam dixerit *Agnus Dei* cum pontifice, et ipse pontifex incœperit dicere Orationem *Domine Jesu Christe, qui dixisti*, etc., quæ videlicet dicitur ante pacem, tunc sæpe dictus cardinalis, relicto libro in sinistra parte altaris, transferat se ad dextram, et pontifice se convertente ad dandam ei pacem, ipse cardinalis inclinet se ante eum profunde; non tamen flectat genua, et cito se erigens, reverenter accipiat pacem a pontifice, ac subsequenter osculatur crucem pallii quæ est in pectore pontificis; deinde prout opportunum fore prospexerit aptet ei planetam primo super dextrum, postea super sinistrum brachium; poterit etiam trahere a parte anteriori. Subsequenter aptet pallium hoc modo. Partem illam fanonis, quæ dependet ante pectus pontificis, aptet decenter sub prædicta cruce pallii; deinde super eamdem crucem ponat digitos manus dextræ suæ, et cum sinistra trahat pallium inferius, et collocet in loco debito super dextrum brachium pontificis; postea digitos manus suæ sinistræ imponens eidem cruci, cum manu sua dextra trahat et aptet sinistram partem pallii. Est autem locus conveniens pallii super brachia, ut videlicet nec tantum ascendat, quod appropinquet ad cubitum; sed sit quasi in medio..... ut cubitum ultimam partem, anteriorem pallii, quæ videlicet dependet inferius, faciat certe dependere per medium planetæ. **286** Modus autem aptandi planetam et pallium, ut supra tangitur, melius percipi potest exemplo diaconorum cardinalium, quorum est hoc frequenter facere in Missa, quam possit per scripturam tradi.

His peractis, cardinalis prædictus convertens se ad antiquiorem ex diaconibus cardinalibus, qui circa altare assistunt, det ei pacem; ita tamen quod si is qui Evangelium legit, est antiquior, non ei, sed antiquiori post eum pax dari debet, Deinde cardinalis prædictus vadat ad episcopos cardinales, et det pacem antiquiori in parte dextra, et alteri antiquiori in parte sinistra. Subsequenter vadat ad presbyteros cardinales, et det pacem antiquiori in parte sinistra. Ultimo ad alios prælatos qui sacris induti sunt, et det pacem uni qui primum locum tenet, vel pluribus eorum, si forte non omnes fuerunt in ordine eodem residentes. Ipsum autem cardinalem sic euntem ad dandam pacem præcedere debet unus de acolythis, et aliquis vel aliqui de cursoribus domini papæ,

Data pace, revertatur ad pontificem quem invenerat recessisse ab altari, et venisse ad sedem suam, eique communicanti assistat. Nec oportet multum sollicitari eum de libro tempore communionis; sed ipse cui liber et commissus tenere debet ante pontificem aptata dextra super ipsum librum, ut legere possit quæ illo tempore dicenda sunt. Ipse vero cardinalis accipiens de manu acolythi pannum, cum quo abstersurus est pontifex os et digitos post com nem et ablutionem, et cum ipso panno accip lanum cum quo pontifex dominicum sangui mere debet; quando pontifex sumpserit par stiæ quæ sumenda est ab eo, et debuerit sume nem, dictus cardinalis porrigit ei calamum, manum ejus. Cumque pontifex post datam communionem diacono cardinali et subdiac sederit, dictus cardinalis tenens prædictum suum in manu dextra sua, genua flectat a dext pontificis, et tobaleam extendendam per ac super gremium ejus teneat manu sinistra, modo quo superius scriptum est. Tunc ille ep qui aquam ministraverit, accipiens de manu manu sua dextra urceolum cum vino, et ma stra vasculum in quo ablutio recipienda est, v ipsum supponat digitis pontificis, et cum u perfundat vinum paulatim et modeste, et a scopus cardinalis antiquior post illum accipi pelves exhibendas sibi per aliquem de fami pontificis, et subsequenter super eosdem aquam fundat eo modo, quo supra in ablut nuum traditur. Ablutis digitis, sæpe dictus ca qui servit, porrigit dictum pannum pontifici tergendum digitos. Præfatus autem episcopu num fundit, urceum reddens acolytho, vascul ablutione portet ad altare diacono car·lin Evangelium legit, qui eamdem ablutionem debet, et vasculum episcopo reddere; ac i scopus vasculum tradere acolytho, et sic re locum suum. Cardinalis vero qui servit, e manens sic genu flexo, donec subdiaconus pontifici calicem cum vino, et ipse pontifex s eo ad abluendum os; et tunc iterum dictus ca porrigit ei pannum prædictum ad os absterg et exinde cardinalis restituens dictum pann lytho surgere debet, et instante hora pontife tare redire debet. Ipse cardinalis præcedat e sit in dextra parte, habens ibi librum missal tobalea supposita, ut supra dicitur; et venie tifice ad altare, assistat, ei dum dicit Oratio cendas post communionem, quas diligenter q et ordinate studeat præsentare pontifici. Cum nitis Orationibus omnibus, pontifex dicit *Per num nostrum Jesum Christum*, etc., cardinal dictus osculatur primo altare, demum crucem quæ est super dextrum brachium pontificis. recedat ab altari, et vadat ad locum in qu stans ibi donec post Benedictionem datam p redeat ad sedem suam, juxta quam dictus car assistens amoveat annulum de manu pontif reddet acolytho. Deinde divertens exuat se vestes, et induat communes; ac denuo red pontificem, et assistat eidem, et serviat in Ho quæ post Missam dicenda est, sicut dictum es rius de Hora quæ Missam præcedit. Si autem pontifice sacris vestibus imponenda est ei mit ctus cardinalis adsit, et nullus diaconus card

erit, sæpe dictus cardinalis mitram imponit ontifici. Finita vero Hora prædicta, cardina- recedere potest, peracto videlicet ministerio

XLVIII. *De his quæ observanda sunt circa terium, quando episcopus cardinalis Missarum nnia celebrat ; et quos ministros debet habe- et de vestimentis seu ornamentis pontificis et rum.*

ndo episcopus cardinalis Missarum solemnia aturus est in ecclesia aliqua, clerici ejus, qui- pellæ cura committitur, præcedere debent ad m ecclesiam cum ipsa capella, et sollicite pro- quod omnia deferant quæ necessaria sunt ad erium tam pro persona pontificis quam pro ris ejus, et pro sacro altari. Ministri autem, ontifex omni tempore habere debet, sunt hi: B nus, diaconus et subdiaconus, et quatuor aco- l minus, videlicet unus qui mitram servare unus qui sit thuriferarius, et duo qui sint ce- ii. Cum opus est, poterunt nihilominus aliqui lericis celebrantis induti superpelliciis eidem re cum prædictis ministris. Vestimenta vero amenta pro persona pontificis deferenda hæc caligæ, sandalia, amictus, alba, cingulum bcinctorio, quod habet similitudinem ma- et dependere debet a cingulo in sinistra crux pectoralis, stola, tunicella, dalmatica, ecæ, planeta seu casula, et manipulus, pal- m tribus spinulis aureis, si pontifex pallio uti- itra et annulus pontificalis. Cambuta seu ba- storali non utuntur summi pontifices, nec C i cardinales in Romana curia. Sunt necessa- persona pontificis pectem et tobalea cir- ienda collo ejus quando pectinatur, pelves et ad abstergendum manus, faldistorium cum et cussinis supponendis faldistorio, et pan- tergendum ipsum.

lanus autem camiseam lineam super commu- es, superpellicium seu cottam, amictum et habere debet. Diaconus amictum, albam, m, stolam, dalmaticam et manipulum. Sub- s amictum, albam, cingulum, tunicellam, et lum. Acolythi omnes debent esse induti cot- dum consuetudinem sanctæ Romanæ Eccle- otandum quod diaconus et subdiaconus uibus est usus violacei seu nigri coloris, non as et tunicellas, sed planetas sacerdotales D debent.

leant etiam prædicti clerici quod deferant ella **289** altare portatile, nisi sciant quod quo celebrandum est sit consecratum ; et sericum, qui dicitur dorsale, et aurifrigium nandum faciem altaris, crucem ponendam sum altare, pallam, corporale, calicem, pa- nappulam ad tergendum calicem, ampullas et aqua ad sacrificium, vasculum quod con- stias, barillum seu vas unde deferant vinum ficio, et aliud vas pro aqua necessaria in io. Deferant etiam thuribulum et naviculam cum thure et cochleari ; et libros, videlicet Missa- lem, librum Evangeliorum, et librum Epistolarum ; tobaleas etiam, quarum unam tenet capellanus, vel aliquis alius de ministris porrigendam pontifici, cum opus fuerit, ad tergendum os, vel nares. Tobaleas habeat is qui serviat mitram, ad te- nendam ipsam mitram ; aliam etiam ad exten- dendum super gremium pontificis, quando sedet. Nihilominus habeant paratas et alias tobaleas ali- quas, et aliquem alium pannum, seu pannos seri- cos, quibus uti possint ad alia mysteria quæ prædicta sunt, si necesse fuerit, ut pote ad ornandum ambo- nem, vel posteriorem partem altaris, si ejus dispo- sitio id requirat, vel aliquem alium ornatum. Defe- rant quoque æstivo tempore flabella ad abigendum muscas ad ministerio ; insuper deferant tapetia plu- ra sternenda sub faldistorio, et ante altare et super sedilia, in quibus debeant sedere ministri. Præterea prævideant supradicti clerici capellæ, quæ vestimen- ta pontifici et ministris conveniant, et sint coloris tempori congruentis.

XLIX. *De diversitate colorum quibus Romana Ecclesia in sacris vestibus diversis temporibus uti solet.*

Circa quod sciendum est quod sancta Romana Ecclesia quinque coloribus utitur in sacris vestibus, videlicet albo, rubeo, viridi, violaceo, et nigro. Quidam autem duos hos ultimos pro uno reputant. Colore albo utitur a Vesperis in vigilia Nativitatis Domini usque ad Octavam Epiphaniæ inclusive, exceptis festis martyrum, quando interveniunt. Item feria quinta in Cœna Domini. Item a Sab- bato sancto in officio Missæ usque ad Octavam Ascensionis Domini inclusive, quandocunque of- ficium de tempore agitur, præter dies Rogatio- num, et præter Missam quæ dicitur in die sancti Marci de officio litaniæ. Item in omnibus festis sanctæ Dei genitricis Mariæ. **290** In receptione tamen candelarum in festo Purificationis beatæ Ma- riæ virginis utitur colore violaceo, et postea in Missa albo. In festo omnium Sanctorum, in festis Angelorum, in festo Nativitatis sancti Joannis Bapti- stæ, in principali festo sancti Joannis evangelistæ, in Conversione sancti Pauli, in Cathedra sancti Pe- tri, in festis omnium confessorum et omnium sancta- rum quæ martyres non sunt. In Dedicationibus ecclesiarum, et per Octavas prædictorum festorum quæ Octavas habent, quando de ipsis Octavis agitur.

L. *De colore rubeo.*

Rubeo colore utitur a vigilia Pentecostes in Missa usque ad Sabbatum post festum ipsum inclusive. Item in festis sanctæ Crucis, in festo Decollationis sancti Joannis Baptistæ, in festo omnium apostolo- rum, et Evangelistarum, præter principale festum sancti Joannis evangelistæ, et præter festa Conver- sionis sancti Pauli, et Cathedræ sancti Petri. Item in festis omnium sanctorum et sanctarum marty- rum, præter festum sanctorum Innocentium, quando extra Dominicam venit ; sed si in Dominica veniat,

utitur rubeo, et in octava rubeo, quacunque die veniat ; si autem extra Dominicam veniat, tunc utitur violaceo colore, sed in octava rubeo utendum est ; per octavas prædictorum festorum quæ Octavas habent, quando de ipsis Octavis agitur.

LI. *De colore viridi.*

Colore viridi utitur inter Octavam Epiphaniæ et Septuagesimam, et inter festum Pentecostes et Adventum, quando dominicale officium agitur.

LII. *De colore violaceo.*

Colore violaceo utitur a prima Dominica Adventus usque ad Missam in Natale Domini inclusive, et a Septuagesima usque ad officium Missæ in vigilia Paschæ exclusive, quandocunque in prædictis temporibus officium de tempore agitur, exceptis feria quinta in Cœna Domini, et feria sexta in Parasceve. Et est intelligendum quod in Sabbato sancto in toto officio quod agitur ante Missam utendum est violaceo ; hoc excepto **291** quod diaconus qui cantat Benedictionem cerei indutus dalmatica, subdiaconus, vel subdiaconi, qui illa die ministrant induti, tunicellis utuntur albis ; sed Benedictione cerei cantata, diaconus, amota dalmatica, assumit planetam violacei coloris, et teneat eam usquedum inchoatur officium Missæ ; subdiaconi vero non mutant vestes. Utitur autem colore violaceo in quatuor temporibus semper, ut in vigiliis sanctorum in quibus est jejunium, quando Missa est de vigilia, et in diebus Rogationum, et in Missa quæ dicitur in die sancti Marci de officio litaniæ. Item in die festi sanctorum Innocentium, quando extra Dominicam occurrit. Item in festo Purificationis beatæ Mariæ in receptione candelarum in Processione.

LIII. *De colore nigro.*

Colore nigro utitur feria sexta in Parasceve, in Missis defunctorum, et in Processionibus, quas Romanus pontifex nudis pedibus facit. Sciendum tamen est quod diebus quibus est usus nigri coloris, uti violaceo non est inconveniens.

Cum ergo prædicti clerici, capellæ curam habentes, pervenerint ad ecclesiam cum eadem capella, de convenienti loco in quo pontifex sacris vestibus indui debeat provideant, ita quod si in ipsa ecclesia secretarium sit sive sacristia conveniens, in qua pontifex celebraturus indui soleat, ibidem faciant deponi capellam, et sternantur tapete seu tapetia, et præparent faldistorium cum cossino et panno qui ipsum cooperiat, et scabello. Exponant etiam in apto loco, prout melius poterunt, sacras vestes, quibus pontifex et ministri induendi sunt, et alia quæ ad mysterium sunt opportuna, ut in promptu haberi possunt. Si vero in eadem ecclesia non sit secretarium seu sacristia conveniens, deponatur capella, ut fiant quæ prædicta sunt in aliquo apto loco prope altare ; et si forte in ecclesia illa consuetum esset quod pontifex longe ab altari induatur, et cum ordinata Processione ad altare procedat, consuetudo servanda est.

Præterea dicti clerici sternant ante altare sacrum tapete seu tapetia, et provideant quod ipsum altare, priusquam pontifex accedat, sit decenter ornatum, sive pannis, quos ipsi deferant, sive sint ejusdem ecclesiæ. Ponant insuper super ipsum altare crucem, quæ sit contra faciem pontificis, quando stabit in medio altaris. Hoc vero quod dicitur de ornamento altaris, **292** differri potest usque post Evangelium vel post prædicationem, quando nimius est concursus populi. Ad ipsum altare debent ipsi clerici induti cottis sacra ornamenta tractare.

Igitur pontifex ad ecclesiam veniens, postquam inclinaverit, et breviter oraverit ante altare, divertat ad locum ubi capella præparata est, et stando dicat cum clericis suis Tertiam, vel aliam Horam, quæ dicenda est ante Missam pro tempore ; et quando dicet Orationem, capellanus ejus, si opus est, teneat ante se ipsum librum, in quo Oratio scripta est. Cum autem ipse dicet prædictam Horam, diaconus et subdiaconus induant se omnibus sacris vestibus præter manipulos, exceptis diebus in quibus iidem ministri planetis uti solent ; tunc enim ipsas planetas non debent induere usque in hora qua pontifex processurus est ad altare. Capellani vero et cæteri ministri sint induti cottis, ut serviant ipsi pontifici dum induitur. Postquam ergo pontifex dictam Horam compleverit, resideat in faldistorio, et incipiat ac prosequatur Psalmos *Quam amabilia*, etc., cum Orationibus quæ dici solent dum pontifex calceatur. Interea dum unus de familiaribus ejus accedens detrahat ei calciamenta communia, et subdiaconus deferens caligas et sandalia genuflectat coram ipso et calciet eum, ita quod primo calciet dextrum pedem, deinde sinistrum, et unus de acolythis eumdem juvet ad calciandum.

Calciatus pontifex surget, et stans super scabellum cappam deponat, et remaneat in camisia linea, quam semper debet habere supra laneas vestes, quando ad celebrandum vadit, etiamsi religiosus sit. Et ipso pontifice super faldistorio residente, diaconus et subdiaconus accipientes ab acolythis tobaleam suam et pecten, extendant tobaleam circa collum, et caput ejus leviter et decenter pectinent, videlicet primo diaconus a parte dextra, deinde subdiaconus a sinistra. Quod si diaconus et subdiaconus ad hoc *docti* non sint, capellanus hoc faciat vice eorum. Quo facto acolythus extendat super gremium ipsius pontificis aliam tobaleam, et pontifex, amoto annulo suo, quo utitur communiter, tradat ipsum servandum capellano ; qui accipiens ab acolytho pelves cum aqua, et tenens inferiorem pelvim manu sinistra, superiorem vero dextra manu, flexis genibus fundat aquam super manus pontificis, assistentibus interim ipsi pontifici diacono a parte dextra, et subdiacono a parte sinistra genibus flexis, et tobaleam prædictam tenentibus.

293 Cumque pontifex manus abluerit et absterserit, surgens et stans super scabellum, et ministri reverenter et diligenter induant eum, ita quod acolythi deferant vestes, et diaconus a parte dextra, et subdiaconus a sinistra recipiant easdem vestes, et induant eum ; quos juvare poterunt capellani et alii

clerici pontificis induti cottis astantes, prout opportunum fuerit. In primis ergo acolythi deferant amictum, quem ponat super caput pontificis diaconus, et ejusdem amictus chordulam sinistram diaconus, dextram subdiaconus accipiat, et post tergum pontificis, ducant et reducant ad anteriorem partem super cingulum, quas invicem colligare poterit ipse pontifex. Deinde induant eum alba, quam diligenter aptant circa collum et circa manus ; et subsequenter subcingat eum cingulo cum subcinctorio, uno de ministris levante ipsam albam anteriori parte circa pectus, et ipsius cinguli chordulas diaconus invicem liget et stringat, vel ipse pontifex stringere poterit, sicut ei placuerit. Ministri vero albam ipsam aptent circa fimbrias, ut ipsæ fimbriæ terram non tangant et æqualiter distent a terra. Aptent etiam manicas ipsius albæ, complicando eas decenter inter armum et cubitum. Consequenter accipiat pontifex crucem pectoralem, ipsamque deosculans appendat collo suo, ita quod pendeat ante pectus. Deinde accipiat stolam, et deosculatam circa medium ejus ponat circa collum suum, nec reducat partes ipsius stolæ hinc et inde in modum crucis ante pectus, sed permittat eas inferius dependere sicut a collo veniunt ; et ministri utramque partem stringunt cum cingulo, ne defluere possit. Post hæc ministri induant eum tunicella, aptantes eam circa collum et circa manus ; deinde induant eum dalmatica, aptantes eam circa collum et manicas ejus replicantes, ita quod ipsæ manicæ non tangant manus pontificis, sed distent ab eis, quasi per spatium dimidii palmi.

Post hæc pontifex iterum resideat, et recipiat chirothecas offerendas sibi ab acolytho, immittente eas manibus ejus diacono dextræ, et subdiacono sinistræ, quibus acceptis, surgat, et prædicti ministri imponant ei planetam ; et si pontifex utatur pallio, imposita planeta immediate, acolythus offerat ei pallium tenens ipsum cum pulchra tobalea manibus extensis, ita quod dextra manu teneat pallium circa crucem sinistram, et sinistra manu circa crucem dextram. Ipse autem pontifex **294** osculetur pallium in cruce posteriori. Deinde ministri imponant ei pallium ipsum, diacono elevante partem illam qua debet posterius dependere. Et attendant ministri quod illa pars pallii, quæ duplex est, veniat supra sinistrum humerum. Post acolythum deferentem pallium sequatur is qui mitram servare debet, deferens eam in manu dextera mediante tobalea, et in sinistra spinulas infigendas pallio. Quo imposito, ministri infigant spinulas ipsas, videlicet diaconus unam in cruce anteriori, aliam subdiaconus in cruce super sinistrum humerum, tertiam unus ex aliis ministris in cruce posteriori. Ipsæ autem spinulæ sic infigendæ sunt, quod quælibet tertio transeat per crucem cui infigitur, et quarta vice acumen spinulæ infigatur pallio ultra crucem, proviso quod nunquam spinula perforet pallium, et nullo modo acumen ejus tangat planetam, proviso etiam quod cujuslibet spinulæ caput, in quo est gemma, sit a dextra parte infigentis ipsam spinulam. Subsequenter diaconus a dextris, et subdiaconus a sinistris planetam super brachia pontificis apte complicent. Et si pontifex prope altare induitur, subdiaconus in ipsa plicatura sinistri brachii collocet, et quasi abscondat manipulum pontificis tradendum sibi ab acolytho. Quod si pontifex longe ab altari vestiatur, non debet subdiaconus tunc imponere manipulum, sed debet ipsum portare cum libro Evangeliorum; et cum pontifex pervenerit ad altare, imponat et aptet manipulum prædicto modo. Planeta vero complicata, ut prædictum est, diaconus de capite pontificis amictum deponat, et aptet circa collum ejus, et provideat quod planeta plane jaceat super humeros, et trahat ipsam a parte anteriori ; deinde pallium componat ita quod crux anterior sit ante pectus super aurifrigium planetæ, et ipsi cruci ponens extensos digitos dextræ manus cum manu sinistra trahat pallium super dextrum brachium pontificis versus cubitum; postea imponens eidem cruci digitos sinistræ manus, cum dextra manu pallium super sinistrum brachium pontificis trahat, providens quod ipsum pallium super brachia descendat quasi ad medium inter armum et cubitum; et juxta hunc modum aptetur pallium, quoties videbitur opportunum. Deinde diaconus accipiens mitram ab eo qui ipsam servat, imponat eam capiti pontificis. Interim capellanus induat se pluviali; et imposita mitra pontifici, ipse capellanus immittat **295** pontificalem annulum annulari digito dextræ manus pontificis, osculando eum; quod semper facere debet, quando immittit ei, aut quando amovet ipsum annulum. Poterit etiam post pontificalem annulum immitti alter annulus parvus, qui ipsum pontificalem fixum teneat, et hoc episcopaliter aptetur. Immisso annulo, capellanus accipiat de manu thuriferarii naviculam cum thure et cochleari, et thuriferario præsentante pontifici cum igne, quem, dum pontifex induitur, ipse thuriferarius præparare debet; capellanus porrigat pontifici naviculam detectam, et pontifex accipiens dextra manu cochlear cum thure ponat in igne thus et cochlear in navicula reponat, ipsumque thus positum in igne benedicat signo crucis. Capellanus vero osculari debet manum pontificis, et quando cochlear accipit, et quando ipsum reponit ; et cochleari reposito per pontificem, naviculam ipsam thuriferario reddat. Hoc autem quod dictum est de positione incensi, observandum est quando pontifex longe ab altari induitur. Nam si juxta altare induatur, non oportet incensum ponere, usque post factam confessionem. Induto pontifice prædicto modo, diacones et subdiaconus accipiant manipulos suos, et induant planetas, si tempus requirit. His peractis, si sint longe ab altari, procedant ad ipsum, præcedente thuriferario, et post ipsum duo ceroferarii, deinde subdiaconus cum libro Evangeliorum ; post quos sequitur pontifex, deducentibus illum capellano a parte dextra, et diacono a sinistra. Is autem qui mitram servat, et alii clerici induti cottis sequantur post pontificem. Quando pontifex pervenerit ante gradus altaris, diaconus depo-

natei mitram, accipiens eam una manu per anterius cornu, et cum alia manu complanet capillos pontificis, si opus est, quod semper facere debet is qui mitram removet ; et sic amota mitra, diaconus tradat ei qui ipsam servat, qui semper eam recipere debet de manu diaconi vel capellani amoventis ipsam, et tradere eam illi, cum fuerit imponenda.

Quod si pontifex juxta altare induatur, non oportet hujusmodi processionem fieri ; sed ipso pontifice accedente ad altare, deducentibus ipsum capellano et diacono, ceroferarii sint parati juxta altare, et accipiant de altare candelabra cum cereis accensis. Thuriferarius quoque sit paratus in sinistra parte cum thuribulo, in quo sit ignis, et cum navicula. Pontifex autem inclinatus paululum ante altare confessionem faciat, **296** assistentibus ei capellano a parte dextra, et diacono a sinistra. Subdiaconus vero, si debet immittere, manipulum pontifici immittat. Et dum pontifex facit confessionem, stet cum libro Evangeliorum juxta gradum altaris in sinistra parte, et ceroferarii stent circa altare, unus in dextra, alius in sinistra parte. Alii ministri possunt stare post pontificem. Facta confessione et data absolutione per pontificem, priusquam dicat *Deus tu conversus*, etc., Capellanus accipiat de manu thuriferarii naviculam cum thure, quam ille sibi porrigere debet inter pontificem et altare, et pontifex ponat thus in thuribulo, capellano naviculam et thuriferario thuribulum offerentibus ei, sicut superius dictum est. Quo facto, pontifex dicendo *Deus tu conversus*, etc., ascendens ad altare, et inclinatus ante ipsum, dicit Orationem *Aufer a nobis*, etc., qua dicta, osculatur altare, et postea osculetur librum Evangeliorum, quem apertum in eo loco, in quo est Evangelium legendum in Missa, offerre debet ei subdiaconus ; et osculatum per ponficem dimittat clausum super altare, nisi ex causa alibi reponendus videatur. Osculato libro, signet se pontifex signo crucis, et tunc chorus incipere potest Introitum. Cumque pontifex signaverit se prædicto modo, vertat se ad dextram partem altaris ; et diaconus accipiens thuribulum de manu thuriferarii tradat pontifici ; et ipse pontifex incensat altare, incipiens ab ejus medio contra faciem suam ; et prius incensat partem dextram, et postea sinistram ; deinde a sinistro latere redeat ad dextram, incensando anteriorem partem ipsius altaris. Quo incensato, reddat thuribulum diacono, qui osculari debet manum pontificis, et quando tradit ei thuribulum, et quando recipit ab ipso. Diaconus vero, accepto thuribulo de manu pontificis, incenset ipsum pontificem, deinde altare per circuitum : postea tradat thuribulum thuriferario, et ipse accedat ad sedem pontificis.

Pontifex autem postquam incensaverit, ut dictum est, deducentibus eum capellano et subdiacono, vadat ad sedem, suam, videlicet ad faldistorium præparatum in dextra parte altaris, seu post ipsum altare, secundum qualitatem et consuetudinem loci ; ubi vero consuetum est quod pontifex sedeat in altiori sede lapidea et lignea, servetur consuetudo. Cumque pontifex ad sedem venerit, stans super scabellum dicat sine cantu cum suis ministris Introitum, et *Kyrie, eleison*, **297** capellano interim aptante vestes ejus, videlicet manicas dalmaticæ componendo in debita plica, similiter componendo planetam super brachia, et extendendo eam super humeros et trahendo a parte anteriori, aptet pallium juxta modum superius descriptum. Et hoc quod dictum est de aptandis vestibus pontificis capellanus seu diaconus semper facere debent, quando videtur opportunum, et specialiter quando pontifex surgit. Aptatis vestibus pontifex sedeat, diacono imponente ei mitram, et uno de acolythis expaudente super gremium ejus pulchram tobaleam, quam pontifex semper habere debet dum sede ; et si opportunum videbitur, is qui mitram servat, stans juxta pontificem, et flabellum tenens, abigat ab eo muscas. Quandocunque autem surgere debet diaconus vel, si ei non vacat, capellanus, accipiens eamdem tobaleam, extendat manus suas, et mediante ipsa tobalea reverenter accipiat manus pontificis, et eumdem adjuvet ad surgendum ; deinde tobaleam tradat acolytho. Et hoc quod dictum est de tobalea expandenda super gremium pontificis semper observandum est, quando pontifex residet ; et quando surgere debet, juvandus est prædicto modo, vel per diaconum vel per capellanum. Residente pontifice, ut dictum est, ministri sedeant circa ipsum, prout commodius potuerunt, secundum qualitatem loci.

Cantatis Introitu et *Kyrie, eleison* a choro, surgat pontifex, et diaconus aptet ei vestes, prout opus est. Ipse autem pontifex stans super scabellum, amota ei mitra per diaconum, elevet manus juxta altitudinem humerorum, ita quod dextra sit ante dextrum humerum, et sinistra ante sinistrum, extensis utriusque manus digitis, sed non disjunctis ; et manibus sic elevatis incipiat *Gloria in excelsis*, si dies requirat : et cum dixerit *Deo*, jungat manus ante pectus, et ipsum Hymnum Angelicum prosequatur sine nota cum suis ministris. Quo sic dicto, resideat, et diaconus imponat ei mitram ; et postquam eumdem Hymnum chorus cantaverit, iterum surgat, et amota ei mitra per diaconum, elevatis manibus, ut supra dictum est, dicat *Pax vobis* ; deinde prosequatur Orationem vel Orationes secundum exigentiam temporis, capellano tenente librum Missalem ante faciem ejus, et Orationes dicendas eidem præsentante, ac diacono a dextris, et subdiacono a sinistris sustentantibus eum. Cumque post ultimam Orationem dicet *Per omnia sæcula sæculorum*, jungat manus ante pectus ; et postquam **298** dixerit Orationes dicendas cum nota, poterit dicere submissa voce duas Orationes, unam pro se, videlicet illam, *Suppliciter*, etc., vel illam, *Omnipotens sempiterne Deus, qui me peccatorem*, vel aliam, quæ sacerdoti conveniat pro se ipso, et aliam Orationem pro vivis et mortuis, videlicet illam, *Omnipotens sempiterne Deus, qui vivorum*, etc. Hæ tamen duæ Orationes in solemnitatibus omitti possunt. Si vero non debeat dici *Gloria in excelsis*, cantato *Ky*

rie, eleison, surgat pontifex, et elevatis manibus prædicto modo dicat *Dominus vobiscum*, et prosequatur Orationem seu Orationes, ut dictum est.

Et est attendendum quod pontifex, quando dicit *Pax vobis*, vel *Dominus vobiscum*, in Missa, semper habeat faciem ad populum, hoc salvo quod quando dicit *Dominus vobiscum* ante Præfationem, seu ante ipsum, sive post ipsum sit populus, vertere se non debet. Quando autem dicit *Gloria in excelsis*, vel Orationes, vel *Credo*, faciem habeat ad illam partem ad quam aspicere debet, prosequendo Missam in altari secundum dispositionem altaris. Dictis Orationibus, pontifex resideat, subdiaconus vero dum pontifex dicit Orationem seu Orationes, tempore opportuno vadit cum libro epistolarum ad locum in quo epistola legenda est, præcedente eum uno de acolythis ; et tunc unus de aliis ministris sustentet pontificem loco subdiaconi ; et completis Orationibus quas pontifex dicit cum nota, subdiaconus incipiat et prosequatur epistolam ; qua finita, redeat cum eodem libro ad pontificem, et genuflectens coram eo præsentet ei librum prædictum clausum, super quem ponat manum dextram, quam subdiaconus osculatur, et pontifex benedicat ei signo crucis. Similiter facere debent, qui prophetias legunt, quando prophetiæ leguntur in Missa.

Post Epistolam vero subdiaconus, si non debet prædicari in Missa, ablutis digitis præparet in apto loco calicem prope altare, ponens in eo vinum, et desuper patenam cum hostia ; et utrumque cooperiat mappula ; quod si non sit prope altare locus aptus, super ipsum altare præparetur calix. Deinde subdiaconus sedeat cum aliis ministris. Si vero prædicandum est, hujusmodi præparatio differri potest usque post prædicationem.

Diaconus autem opportuno tempore, priusquam finiantur ea quæ cantanda sunt ante Evangelium, genuflectens ante pontificem osculetur manus ejus, nihil dicendo. Deinde accedens **299** ad altare genibus flexis dicat *Munda cor meum*, etc. ; surgensque accipiat de medio altaris librum Evangeliorum, qui ante horam illam poni debet ibidem per acolytum ; et tenendo librum ante pectus, conversus ad pontificem, stans inclinato capite, petat Benedictionem submissa voce dicens *Jube, domne, benedicere ;* quem pontifex signet signo crucis, dicens *Dominus sit in corde tuo*, etc. Cum autem diaconus ad altare accedit oraturus, ut dictum est, thuriferarius thuribulum cum igne deferens ante pontificem, flectat genua, et tradat naviculam cum thure capellano, qui similiter genuflectat ; et ipse pontifex incensum ponat in thuribulo, et benedicat eo modo qui supra describitur in prima positione incensi. Accepta Benedictione, diaconus ferens librum Evangeliorum ante pectus suum, præcedentibus eum primo loco thuriferario, secundo ceroferariis, pergat ad locum in quo Evangelium legi debet, subdiacono eum sequente, et finitis omnibus quæ in choro cantari debent ante Evangelium, incipit *Dominus vobiscum*, et prosequatur Evangelium, subdiacono tenente manum sinistram sub libro Evangeliorum. Et est attendendum quod Evangelium legatur in ambone seu pulpito eminenti. Ceroferarii et thuriferarius in medio eorum stare debent inferius ante ipsum pulpitum, habentes facies versas ad diaconum. Si vero Evangelium legatur in inferiori loco, nihilo minus ceroferarii et thuriferarius in medio eorum stare debent ante faciem diaconi. Et dum Evangelium legitur, pontifex, amota mitra et aptatis vestibus per capellanum, stet super scabellum, habens faciem vesam ad locum ubi legitur Evangelium.

Et finito Evangelio, si tunc prædicari non debeat elevatis manibus, ut supra dictum est, incipiat *Credo*, si est dicendum ; et cum dixerit *Deum*, jungat manus ad pectus, et prosequatur ipsum Symbolum sine nota cum iis qui sibi assistunt. Si autem *Credo* dici non debet, finito Evangelio, dicat pontifex *Dominus vobiscum*, *Oremus*. Diaconus autem, lecto Evangelio, osculetur librum ; deinde reverti debet ad officium pontificis, præcedentibus eum thuriferario et ceroferariis eodem ordine quo iverunt, præcedente etiam subdiacono ipsum diaconum immediate, et deferente librum Evangeliorum apertum. Quibus redeuntibus, capellanus accipiat thuribulum de manu thuriferarii, et incenset pontificem ; deinde subdiaconus præsentet librum Evangeliorum apertum pontifici ; et ipse stans detecto capite **300** osculetur Evangelium quod lectum est ; capellanus autem reddat thuribulum thuriferario, postquam incensaverit pontificem. Et residente pontifice, diaconus imponat ei mitram ; et si dicatur *Credo*, ipso cantato a choro, iterum surgat pontifex ; et amota ei mitra per diaconum dicat *Dominus vobiscum*, et *Oremus ;* deinde resideat. Cæterum si pontifex prædicare debet, non incipiat *Credo*, vel *Dominus vobiscum ;* sed exspectet donec diaconus redeat ; et, osculato Evangelio, sicut prædictum est, accedens ante altare, inclinet, et oret breviter detecto capite. Quod si locus in quo lectum est Evangelium distet a sede pontificis, priusquam diaconus redeat, potest pontifex accedere ad Orationem prædictam, et post ipsam recipere incensum, et osculari librum. Deinde imposita ei mitra per diaconum, pergat ad locum in quo prædicaturus est, ubi diaconus aptet ei vestes, prout opus est ; et pontifex prædicet cum mitra.

Finita prædicatione, faciat confessionem diaconus ; et ipse pontifex concedat sive annuntiet indulgentiam Deinde amota ei mitra per diaconum, faciat absolutionem, clara voce dicendo, cum nota *Precibus et meritis*, etc., *Indulgentiam*, etc.. Ultimo det Benedictionem dicendo *Et benedictio Dei omnipotentis*, etc., signando populum circumcirca. His peractis, reassumpta mitra redeat ad sedem suam, et incipiat *Credo*, etc., vel *Dominus vobiscum*, ut superius dictum est. Quod si pontifice celebrante alius inferior eo prædicare debuerit, post Evangelium accedat is qui prædicare debet ad pontificem, et flexis genibus Benedictionem petat, dicens *Jube, domne, benedicere ;* et pontifex faciat super eum signum crucis, dicens :

Dominus sit in corde tuo et in labiis tuis ad annuntiandum digne et fructuose verba sancta, in nomine Patris, et Filii et Spiritus sancti. Amen. Tunc is qui prædicaturus est pergat ad locum, in quo prædicare debet, et prædicationem prosequatur; qua finita, diaconus stans juxta pontificem faciat confessionem; qua finita per diaconum, is qui prædicaverit, stans in loco in quo prædicavit, annuntiet indulgentiam, si annuntianda est; postea pontifex faciat absolutionem, deinde incipiat *Credo*, vel *Dominus vobiscum*, ut dictum est. Is autem qui prædicavit, postquam annuntiaverit indulgentiam, redire potest ad locum suum. Cumque pontifex incœperit *Credo*, vel dixerit *Dominus vobiscum* et Orationem, quando non dicitur *Credo*, acolythi extendant pallam **301** super altare, et ponant librum Missalem super cussinum in sinistra parte ejus; unus autem de acolythis, postquam pontifex dixerit *Dominus vobiscum* et *Oremus*, deferens tobaleam, expandit super gremium ejus, ac detrahat ei chirothecas, amoto prius annulo pontificali per capellanum. Tunc diaconus a dextris, et subdiaconus a sinistris, flexis genibus obvolvant manicas tunicellæ pontificis juxta manus cum dicta tobalea, et eamdem elevent ante pectus pontificis; et capellanus accipiens pelves, flexis genibus ante eum fundat aquam super manus ejus eo modo qui superius ponitur. Quod si eo tempore diaconus occupetur circa præparationem calicis, loco ejus serviatis qui mitram servat. Quod si pontifex manus abluerit, diaconus ablutis digitis ad altare accedens extendat corporale super pallam.

Pontifex autem extersis cum tobalea manibus, ac resumpto annulo pontificali, immittendo digito ejus per capellanum, surgat, et, aptatis vestibus ejus per eumdem capellanum, pergat ad altare, deducentibus eum capellano et subdiacono, vel illo qui servit mitram; et cum venerit ad altare, diaconus stans in dextra parte amoveat mitram ejus, quæ tunc reponi super altare vel in alio loco apto potest. Tunc subdiaconus accipiens dextra manu mediante mappula, calicem cum patena et hostia superpositis, et cum sinistra manu vasculum cum aqua, quæ admiscenda est cum vino, stans in dextra parte altaris præsentet calicem et patenam diacono, et ipse diaconus cum quatuor digitis utriusque manus accipiat patenam cum hostia, ita quod manipulum suum ponat inter extremitatem patenæ et superiores digitos, quibus ipsum tenet; sicque patenam cum Hostia offerre debet pontifici osculando manum ejus; qui eamdem patenam elevet cum Hostia, dicens Orationem illam, *Suscipe, sancte Pater*, etc., capellano providente quod pontifex Orationem illam et sequentem legere possit in libro Missali; et circa finem prædictæ Orationis pontifex collocet Hostiam super corporale, non directe contra faciem suam, sed paululum ad sinistram partem; et patenam deponat in dextra parte extra corporale. Qua deposita, subdiaconus tenens calicem, vasculum cum aqua offerat eidem. et pontifex convertens se ponat aquam in calicem, dicendo illam Orationem, *Deus qui humanæ substantiæ*, etc. Deinde diaconus accipiat de manu subdiaconi ipsum calicem, et tenens dextra manu faciat cum eo super **302** corporale signum crucis, et colloceat eum super idem corporale non recte in medio contra faciem pontificis, sed paulisper ad dextram partem; et cum digitis utriusque manus accipiens corporale illud, quod non explicatur [*Al.*, explicatum], cooperiat[a] cum ipso calicem. Dum etiam diaconus sic ponit super altare, pontifex dicet Orationem illam, *Offerimus tibi, Domine*, etc., et subsequenter illam, *In spiritu humilitatis*. Deinde faciens signum crucis unum super calicem et Hostiam, similiter dicat Orationem illam, *Veni, sanctificator*, etc.

Diaconus vero postquam calicem collocaverit, accipiens patenam tradat eam subdiacono, qui eam recipiat cum dextra manu, mediante mappula, cujus extremitas defluere debet post dextrum humerum ejus; ipsamque patenam teneat tectam et elevatam, stans retro post pontificem usque post *Pater noster*. Data patena a subdiacono, thuriferarius deferat thuribulum cum navicula ad diaconum in dextra parte altaris, et diaconus ponat thus in thuribulo, petita prius benedictione a pontifice. Pontifex vero postquam dixerit. *Veni, sanctificator*, etc., convertens se signum crucis faciat contra ipsum thuribulum, dicendo illam Orationem, *Per intercessionem*, etc. Et diaconus accipiens ipsum thuribulum tradat pontifici osculando manus ejus; et pontifex, accepto thuribulo cum dextra manu stans in medio altaris versa facie ad ipsum altare, elevet paulisper in altum ipsum thuribulum, dicendo illam Orationem, *Incensum istud*, etc.; deinde cum ipso thuribulo faciat ter crucem super calicem et Hostiam simul, dicendo ter illum versiculum, *Dirigatur, Domine*, etc., subsequenter prosequendo illos versiculos, *Elevatio, manuum*, usque ad finem illius versus, *Ut non declines cor meum*, etc., et circumferat ter ipsum thuribulum in gyro circa calicem et Hostiam. Deinde thurificet totum altare, incipiens in medio contra faciem suam, et procedens ad dextram partem; postea rediens ad medium, inde procedat ad sinistram partem; deinde a sinistro latere altaris procedat thuriferando anteriorem partem usque ad dextrum latus.

Facta thurificatione prædicto modo, tradit thuribulum diacono, dicendo illam Orationem, *Accendat Dominus*, etc. Et diaconus osculando manum pontificis, accipiens ipsum thuribulum thurificet ipsum pontificem; et tradens thuribulum servandum thuriferario, **303** aptet vestes pontificis, prout fuerit opportunum. Quibus aptatis, recipiat thuribulum de manu thuriferarii, et thurificet altare per circuitum, primo a parte dextra, deinde a sinistra; postea thurificet capellanum qui servit pontifici. Potest etiam thurificare prælatos et digniores personas, si quæ

[a] Ita etiam nunc actitant Carthusiani.

interfuerint Missæ. Deinde reddat thuribulum thuriferario, qui thurificet ipsum diaconum et alios ministros, et reliquos astantes, prout videbitur faciendum.

Pontifex vero postquam thuribulum diacono reddiderit, potest ad majorem munditiam abluere digitos suos in dextra parte altaris, capellano fundente aquam cum pelvibus, quamvis hoc non servetur communiter in Ecclesia Romana. Et attendat quod tunc, cum duobus digitis, videlicet pollice et indice utriusque manus, cum quibus tractare debet sacram Hostiam nihil aliud tangat usque post communionem, sed calicem et patenam et alia quæ tangere oportuerit, tangat cum reliquis digitis. Ablutis vero et abstersis digitis, inclinet se ante medium altaris, dicendo illam Orationem, *Suscipe, sancta Trinitas*, etc.; et ea dicta, osculetur altare super corporale circa sinistram Partem Hostiæ. Postea se erigens versa facie ad populum, dicat, *Orate, Fratres*, etc. Et notandum quod quandocunque dispositio altaris requiret ut pontifex stans super altare se vertat ad populum, debet se vertere ex dextra parte, et ex eadem convertere ad altare, excepto quod cum dixerit, *Orate, Fratres*, etc., debet se convertere ad altare ex parte sinistra ; et stans in medio altaris versa facie ad librum, et manibus elevatis, ut superius dictum est, dicat secretas Orationes correspondentes illis, quas antea dixit, sive cum * cantu, sive submisse. Diaconus vero postquam reddiderit thuribulum thuriferario, stet immediate post pontificem, videlicet inter ipsum et subdiaconum, paratus ad ministerium opportunum. Juxta ipsum diaconum stare potest in parte dextra is qui mitram servat ; et, si tempus requirit, teneat flabellum, et nihilo minus cappellanus, vel aliquis alius de ministris, aliud tenere potest ad abigendum muscas. Acolythi et alii clerici cottis induti stare possunt circa subdiaconum, parati ad ministerium, prout opus fuerit.

Pontifex autem postquam dixerit secretas Orationes, deponat manus super altare, et elevata voce dicat *Per omnia sæcula sæculorum* ; **304** et cum dixerit, *Sursum corda*, sursum elevet manus, et prosequatur præfationem. Qua completa, jungat manus ad pectus, et dicat *Sanctus, Sanctus*, etc., submissa voce, cum ministris sibi astantibus. Postea cappello præstante sibi librum Missalem, osculetur imagines quæ debent esse depictæ in eoddem libro ante Canonem Missæ. Subsequenter manibus junctis inclinatus ante altare incipiat submissa voce *Te igitur*, etc. ; et cum dicet *Uti accepta habeas*, erigat se, et osculetur altare in parte sinistra prope Hostiom. Deinde prosequatur ipsum Canonem, sicut in libro habetur, faciendo signum crucis super calicem et Hostiam similiter, quando dicit *Hæc dona*, et iterum quando dicit *Hæc munera*, et iterum quando dicit *Hæc sancta sacrificia illibata*. Cum autem dixerit *Memento, Domine, famulorum famularumque tuarum*, subsistat modicum a prolatione verborum, et mente habeat coram Deo memoriam vivorum, pro quibus orare intendit ; et post paululum resumat illud, *et omnium circumstantium*, etc.

Cumque pervenerit ad illum locum, *Quam oblationem*, etc., faciat signum crucis super calicem et Hostiam ; similiter dicendo *Benedictam*, et iterum dicendo *Ascriptam*, et tertio dicendo *Ratam*, etc.; et cum dicet *Ut nobis corpus*, faciat signum super Hostiam tantum. Similiter cum dicit *Sanguis*, faciat crucem super calicem tantum ; dicendo autem *Dilectissimi Filii*, etc., junctis manibus ad pectus, suscipiat paulisper in altum. Deinde dicendo *Qui pridie*, etc., tergat paululum super corporale utriusque manus pollicem et indicem, et accipiat cum ipsis digitis Hostiam, nec multum elevet super ipsum altare ; dicendo autem *Elevatis oculis in cælum*, elevet ipsos oculos ; et dicendo *Benedixit*, faciat cum dextra manu signum crucis super Hostiam, quam teneat manu sinistra ; quo facto, iterum teneat Hostiam cum digitis utriusque manus, et proferat distincte ac devote verba consecrationis ; quibus dictis, ipse primo adoret inclinato capite sacrum divinum corpus ; deinde reverenter et attente ipsum elevet in altum adorandum a populo, et adoratam sacram Hostiam deponet in loco suo. Et attendat quod ex tunc utriusque manus pollicem cum indice [b] junctum teneat, nec disjungat ipsos digitos usque post communionem, nisi quando ipsum oportet contingere sacram Hostiam, vel signa facere.

305 Deposita Hostia, ut dictum est dicendo *Similimodo*, etc., accipiat calicem ipsum discoopertum, ut prius teneat cum utraque manu paulisper elevatum super altare, et cum dicit *Benedixit*, deposito super altare calice, faciat super ipsum calicem crucem cum dextra manu, tenendo eum cum sinistra, quo facto, resumens cum utraque manu, et elevans paululum ad altare, prosequatur verba consecrationis usque ad illum locum, *Remissionem peccatorum*. Quibus finitis, inclinato paululum capite adoret sacrum Domini sanguinem, et elevet adorandum a populo, ut supra de corpore dictum est. Nec oportet quod vel corpus, vel sanguinem diu teneat elevatum ; sed post brevem moram deponat, ita tamen quod elevationes et depositiones faciat cum debita reverentia et maturitate. Deponendo autem calicem dicat hæc verba : *Hæc quotiescunque*, etc. Deposito calice, et collocato in loco suo, elevatis manibus ut prius, prosequatur illud : *Unde et memores*, etc. Et cum dicet *Hostiam puram*, faciat signum crucis super calicem et Hostiam simul ; et iterum faciat dicendo *Hostiam sanctam*, et iterum faciat dicendo *Hostiam immaculatam* ; et cum dicet *Panem sanctum vitæ æternæ*, faciat signum super Hostiam tantum. Similiter cum dicit *Et calicem salutis perpetuæ*, faciat signum

* Nunc semper dicuntur submisse.

[b] Id jam in usu erat sæculo XI, quo tempore Micrologus hunc ritum imponit in cap. 16 : *Non ergo digiti sunt contrahendi, ut quidam præ nimia cautela faciunt.*

super calicm tantum. Cum autem dicet *Supplices te rogamus*, etc., manibus cancellatis ante pectus, ita quod dextrum brachium sit supra sinistrum, inclinet ante altare ; et cum dicturus est : *Ex hac altaris participatione*, etc. erigit se, et osculetur altare in sinistra parte prope Hostiam. Subsequenter dicendo, *sacrosanctum*, etc., faciat signum crucis super Hostiam, et aliud faciat super calicem dicendo *Et sanguinem* Cumque dicet *Omni Benedictione*, etc., signet faciem suam. Cum autem dixerit *Memento*, etc., faciat memoriam pro defunctis, sicut superius de vivis dictum est. Et cum pervenerit ad illud, *nobis quoque peccatoribus*, etc., dicendo *Nobis*, elevet paululum vocem sine nota, et percutiat pectus suum cum digitis dextræ manus, non pollice et indice, sed aliis. Deinde prosequatur quæ scripta sunt usque ad illum locum, *Per quem omnia*, etc. ; et dicendo *Sanctificas*, faciat signum super calicem et Hostiam similiter, et iterum faciat dicendo *Vivificas*, et tertio dicendo *Benedicis*. Post hæc diaconus detegat calicem, amovendo corporale quod ipsum tegit, et ipsum calicem per pedem teneat firmum cum digitis dextræ manus ; **306** et tunc idem pontifex cum reverentia recipiat corpus Domini cum dextra manu, et faciat cum eo signum crucis super ora calicis a labio usque ad labium, dicendo *Per ipsum* ; idem faciat signum paululum juxta calicem, dicendo *Et in ipso*. Cumque dicet *Est tibi Deo*, etc., faciat cum eadem Hostia signum crucis inter se et calicem contra labium calicis, et iterum faciat signum contra pedem ipsius calicis, dicendo *In unitate Spiritus sancti*, etc. Quo facto, deponat ipsam Hostiam in loco suo, et diaconus calicem tegat cum corporali, ac osculetur altare et dextrum humerum pontificis, et sic redeat ad locum suum post pontificem.

Ipse autem pontifex postea in loco suo, depositis manibus, elevata voce dicat *Per omnia sæcula sæculorum*, et prosequatur, *Oremus, præceptis Salutaribus moniti*, etc., et cum incipit *Pater noster*, elevet manus, ut supra. Cumque post *Pater noster* dicet Orationem *Libera nos*, etc., diaconus accipit patenam de manu subdiaconi, et tradet eam pontifici, osculando manus ejus et pontifex ipsam accipiens cum dextra manu, quando dicit *Intercedente beata Dei Genitrice Maria*, etc., faciat sibi cum ipsa patena signum crucis ; et quando dicit *Da propitius pacem* osculetur ipsam patenam in superiori ejus parte. Quo facto, prosequendo ipsam Orationem, accipiat cum manu sinistra Hostiam, et patenam deponat juxta calicem in loco ubi fuerit Hostia ; et Hostiam tenens super calicem cum digitis utriusque manus, dividat eam per medium, et mediam partem, quæ remanet in dextra manu, ponat super patenam circa prædicam mediam partem Hostiæ. Interim diaconus positis digitis dextræ manus super pedem calicis, teneat ipsum firmum.

Pontifex autem tenens in dextra manu partem Hostiæ, quæ remansit in ea, et duos digitos manus sinistræ junctos super calicem, incipiat elevata voce *Per omnia sæcula sæculorum* ; et dicendo *Pax Domini sit semper vobiscum*, faciat cum eadem parte Hostiæ ter signum crucis intra calicem. Deinde ponat ipsam in calice, dicendo *Fiat commistio*, etc. Quo facto, diaconus tegat calicem, ut prius, et pontifex, junctis ante pectus manibus. dicit *Agnus Dei*, submissa voce cum ministris astantibus. Deinde dicat illam Orationem, *Domine Jesu Christe qui dixisti*, etc. ; qua dicta, osculetur altare in sinistra parte prope calicem et Hostiam. Cappellanus vero, dum **307** pontifex dicit prædictam Orationem, dextram accedat ad partem altaris ; et pontifex, osculato altari convertat se ad ipsum, et det ei pacem, dicendo *Pax tecum*, quam ille recepturus prius inclinet reverenter ante pontificem absque genuflexione ; deinde, recepta pace, respondet *Et cum spiritu tuo* ; et osculetur pectus pontificis, et aptet ei vestes, prout viderit opportunum. Postea det pacem diacono, et diaconus subdiacono, et subdiaconus ei qui servat mitram, et ille uni de acolythis, et ille aliis ; et sic pax diffundatur per circumstantes. Capellanus vero data pace diacono, si episcopi adsunt in Missa, vel alii prælati, seu principes, portet ei pacem, qui si similiter stent, sufficit quod det uni eorum qui primum locum tenet, si vero stent in diversis locis, accedat ad eos, prout viderit expedire ; et data eis pace, revertatur ad pontificem. Et est observandum quod si adsunt communicaturi in fine Missæ, ipsi non debent pacem recipere quando aliis datur.

Pontifex autem, data pace, ut prædictum est, capellano, convertens se ad altare inclinet ante Hostiam et calicem, et junctis manibus dicat reverenter illas Orationes, *Domine*[a] *Jesu Christe, fili Dei vivi*, etc., et alias Orationes, quæ dicendæ sunt ante sumptionem corporis, prout habentur in libro. Subsequenter accipiens cum digitis sinistræ manus illas duas partes Hostiæ, quæ sunt supra patenam, sumat easdem cum omni devotione et reverentia ; et dum habet in ore sacrum Domini corpus, teneat manus ante pectus junctas in modum orantis. Postea detecto per diaconum calice, poterit super eum detergere paululum patenam cum pollice dextro, ut si quid in ea remansit de Hostia, cadat in calicem, et dicat illos versus, *Quid retribuam*, etc., *Calicem*, etc., et alia dicenda ante sumptionem sanguinis, prout in libro habentur. Demum sumat sanguinem cum parte Hostiæ, quæ in calice est, cum omni reverentia et cautela. Quo sumpto, recipiat modicum de vino in calice, infundente illud subdiacono ; et illud sumat ad abluendum os suum. Postea dicendo illas Orationes, *Quod ore sumpsimus*, etc. et *Corpus tuum*, tenens super calicem digitos utriusque manus, quibus tetigit Hostiam, abluat ipsos modicum, subdiacono iterum infundente vinum ; et antequam illud sumat, abluat iterum eos digitos **308** cum aqua, quam in-

[a] Hanc Orationem, *non ex Ordine Romano, sed ex religiosorum traditione* haberi existimat Micrologus in cap. 18.

fundat capellanus cum pelvibus,et ipsa aqua[a] projiciatur in loco mundo.Pontifex, ablutis digitis prædicto modo,cum aqua abstergat os cum panno tersorio,quem ei porrigat is qui mitram servat. Postea sumpto vino quod erat in calice,tergat os suum cum eodem panno.Interea diaconus,ablutis digitis, corporalia complicet,et reponat in loculo in quo servari debent.

Peracta communione, diaconus aptet vestes pontificis,prout opus fuerit;subdiaconus abluat calicem cum aqua munda quæ projicienda est in loco mundo;postea ipsum abstergat, et decenter obvolvat ipsum simul cum patena, et tradat acolytho reponendum.Acolythi vero removeant de altari pallam, et complicatam reponant.Denique cantata communione a choro,pontifex dicat Orationes dicendas post communionem, ita quod si in principio Missæ dixit submisse Orationes pro se et pro vivis ac pro defunctis, correspondentes illis dicat, antoquam dicat principalem Orationem;et illis dictis submissa voce osculetur altare circa medium ejus;et elevatis manibus dicat elevata voce *Dominus vobiscum* ; et si dispositio altaris requirat quod se vertat ad populum,ipso se vertente vertant etiam se diaconus et subdiaconus,Diaconus vero,antequam pontifex convertat se ad altare, ipse convertat et trahat paululum planetam pontificis ab anteriori parte.Pontifex autem conversus ad altare, et stans circa dextrum cornu ejus, prosequatur Orationes quæ dicendæ sunt ; et cum dicit,post ultimam Orationem, *Per dominum nostrum*,etc., redeat ad medium altaris, et capellanus osculetur altare ac dextrum ejus humerum. Pontifex autem dicendo, post ultimam Orationem, *Peromnia sæcula sæculorum*,jungat manus ante pectus;deinde osculato iterum altari,et manibus elevatis,dicat *Dominus vobiscum*; et si dispositio altaris requirat ut vertat se ad populum, diaconus et subdiaconus similiter vertant se similiter. Ipse autem pontifex,dicto *Dominus vobiscum*,revertat se ad altare,et diaconus dicat *Ite Missa est* vel *Benedicamus Domino*,pro tempore;ita quod si secundum dispositionem altaris pontifex vertit se ad populum, dicendo *Dominus vobiscum* ,diaconus etiam vertat se dicendo,*Ite Missa est* ; sed si *Benedicamus Domino* dicat,vertere se **309** non debet.Et post quam chorus,responderit *Deo gratias*, pontifex dicat cum nota *Sit nomen Domini benedictum*,etc., et det Benedictionem signando populum, et vertendo se, dum signat,prout secundum qualitatem loci videtur expedire.Demum inclinatus ante altare dicat submisse illam Orationem,*Placeat tibi*,etc.

Qua dicta,deducentibus eum capellano et diacono pergat ad locum ubi exui debet,dicendo cum ministris Antiphonam illam,*Trium puerorum*,et *Benedicite*,et *Laudate Dominum in sanctis*,cum repetitione dictæ Antiphonæ,et Oratione dominica cum Versiculis, et Orationibus dicendis post Missam.Et si pontifex exui debet juxta altare, non debet accipere mitram recendo ab altari ; si vero debeat ire ad sacrarium sive ad sacristiam exuendus,ibidem cum mitra vadat,præcedentibus eum duobus ceroferariis et subdiacono,ac deducentibus eum capello et diacono.Cumque pervenerit ad locum in quo exuendus est,stet ante faldistorium super scabellum; et si pallium habet,acolythi accipiant spinulas pallii,et diaconus deponat ei mitram, si detulit ; et capellanus extrahat annulum pontificalem,quem tradat acolytho reponendum.Deinde diaconus et subdiaconus,amotis tantum manipulis suis,exuant eum omnibus aliis vestibus ordinate et modeste,acolythis recipientibus ipsas vestes;et si pontifex pallio utitur,quando ipsum pallium amovetur ab ipso, osculetur crucem ejus posterioren.Similiter osculetur stolam et crucem pectoralem,quando amovetur ab eo.Demum,deposita alba,recipiat cappam suam communem, quam debet habere paratam unus de famulis ejus;et capellanus vel alius qui servat annulum ejus quotidianum, restituat sibi annulum.Cum autem finierit prædictas.Orationes dicendas post Missam,incipiat Sextam vel aliam Horam quæ post Missam dicenda sit pro tempore,et prosequendo eam cum ministris,resideat in faldistorio;et subdiaconus indutus,sicut in Missa fuit,absque manipulo cum uno de acolythis detrahat ei sandalia et caligas,quibus usus est in ministerio,assistente uno famulo,et calciante eum calciamenta communia;qui calciatus surgit ut finiat Horam prædictam.Interea diaconus et alii ministri se exuant præter acolythos, qui non debent deponere cottas, donec recollegerint et complicaverint sacras vestes. Pontifex aute,finita prædicta Hora, recedere potest, remanentibus **310** acolythis cum capella, donec ipsam faciant reportari.

LIV. *De usu planetarum diaconi et subdiaconi rubrica.*

Circa præmissa sciendum est quod quando diaconus et subdiaconus utuntur planetis secundum exigentiam temporis,earum usus talis debet esse. Diaconus indutus alba et stola, subdiaconus alba, debent servire pontifici dum se induit,quo induto,accipiant manipulos et planetas, nec plicent eas a dextris, nec a sinistris,sicut faciunt sacerdotes, sed ab anteriori parte[b] elevent eas super brachia, ut ministrare possint prout fuerit opportunum. Subdiaconus autem,quando pergere debet ad legendum epistolam,deponat planetam,et in alba cum manipulo epistolam legat,et rediens ad altare resumat planetam, et teneat usque post Missam finitam. Diaconus quoque,instante hora, qnando pergere debet ad legendum Evangelium,deponat planetam,et acolythi decenter eam complicent,et imponant super sinistrum humerum ejus, ac sub dextro brachio ligent eam,ut melius poterunt,ita quod ab humero sinistro descen-

[a] Modo aqua simul cum vino ad purificationem, ut loquuntur, miscetur in calice. atque utrumque hausit sacerdos.

[b] Hinc videas qua ratione dictæ sunt planetæ plicatæ.

dat ad latus dextrum, sicut diaconalis stola descendit;et hoc modo diaconus planetam teneat dum legit Evangelium, et usquequo dicatur ultima Oratio post communionem. Tunc adjuvante uno de acolythis, amoveat planetam desuper humerum, et induat eam, sicut fuerat in principio Missæ. Qua finita, tam ipse quam subdiaconus venientes cum pontifice adlocum in quo exui debent, planetas deponunt, et serviant pontifici exuenti sacras vestes; cætera omnia faciant diaconus eis subdiaconus, quando utuntur planetis quæ facere debent quando utuntur dalmatica et tunicella.

LV. *De officio capellani, qui debet servire de mitra.*

Sciendum est etiam, quod in præcipius festis ad prædictos ministros superaddi potest unus, qui de mitra serviat, indutus pluviali sicut capellanus; et tunc ipse debet a parte sinistra deducere pontificem cum capellano, quocunque pontifex procedat; ut ipse debet eidem facienti confessionem assistere in parte sinistra. Debet semper pontifici deponere et amovere mitram, excepto quod, quando primo imponitur **311** mitra, diaconus ipsam imponere debet, et ipse diaconus debet amovere mitram, quando pontifex accesserit ad altare, tam in principio Missæ, quam post Evangelium; et quando pontifex redit cum mitra ad secretarium. Quando autem ipse, qui de mitra servit, prædicto modo deducit pontificem, tunc diaconus decet præcedere pontificem immediate; et quando idem qui de mitra servit, stat juxta pontificem facientem confessionem, ut dictum est, vel residentem in sede sua, tunc diaconus debet stare in dextra parte post capellanum. Ipse quoque de mitra serviens, quando sic est indutus pluviali, debet pontifici sede sua surgenti porrigere manus, et ipsum juvare ad surgendum; et dum pontifex stat super altare, ipse debet stare post eum in dextra parte diaconi, et, si tempus requirat, flabellum teneat ad abigendum muscas. Ipse etiam teneat ac pontifici porrigat pannum tersorium post communionem. Intelligendum vero est quod quando ipse de mitra serviens utitur pluviali, nihilo minus debet alius esse indutus cotta, qui mitram amotam servet, et imponendam tradat.

In prædictis ergo diebus, in quibus diaconus et subdiaconus utuntur planetis, et quando is qui servit de mitra utitur pluviali, provideant clerici capellæ qui deferant prædictas vestes pro ipsis. Circa hæc attendere debent omnes ministri, ut ea quæ facere debent singuli secundum suum ministerium faciant prompte, ordinate, ac reverenter, non tarde ac præpostere, aut impetuose; et si aliqui eorum minus experti fuerint in ministerio, quod ad eos pertinet, aliqui qui magis experti sunt debeant eos docere quomodo agere debeant, vel etiam supplere vicem eorum. Verbi gratia, si diaconus nesciat mitram imponere, aut aptare vestes pontificis, capellanus qui doctus est, faciat hæc vice ipsius. Similiter si subdiaconus non sit doctus qualiter et quando calicem præparare debeas, capellanut vel diaconus, si doctus fuerit, suppleat vicem ejus, aut si idem subdiaconus non sit doctus calceare pontificem, unus de acolythis vice ipsius hoc faciat; et sic de aliis. Ea vero quæ ab acolythis facienda sunt, facere possunt quicunque clerici induti cottis.

LVI. *De communione eorum qui ordinantur.*

Præter prætermissa notandum est quod si pontifex celebret **312** ordines, ii qui promoventur ad sacros communicare debent ex honestate; et prædicendum est eis ut digne se preparent; et acolythi inquirere debent qui ex eis sint communicaturi, ut annuntient hoc subdiacono, quando calicem præparare debet, ut præparet Hostias quæ necessariæ fuerint. Cumque pontifex circa finem Missæ sanguinem sumpserit, post primam ejus ablutionem, antequam digitos abluat, accedant ad eum qui communicari debent, primo sacerdotes, secundo diaconi, tertio subdiaconi. Duo autem ex ministris extendant mappulam qua tegitur calix, vel aliam decentem, et teneat extensam inter pontificem et communicantes. Pontifex vero accipiens cum sinistra manu patenam, et supponens Hostias consecratas non multas, similiter convertat se ad eos qui communicaturi sunt, et porrigat singulis cum dextra manu sacram communionem, dicendo: *Corpus Domini nostri Jesu Christi custodiat animam tuam in vitam æternam. Amen.* Is autem qui communicatur, flexis genibus, osculetur prius manum pontificis, postea Hostiam sumat; et, si presbyter est, vel diaconus, pontifex, data Hostia, immediate accipiat eum ad osculum pacis; subdiaconus vero ponat [a] vinum in calice, et porrigat iis qui communicaverunt, ut ex eo sumant, et os abluant. Quod si multi sunt communicantes, poterit diaconus vel alius de ministris alium tenere calicem cum vino, et communicantibus porrigere.

LVII. *De communione episcoporum qui consecrantur, et abbatum qui benedicuntur.*

Præterea si pontifex aliquando vel aliquos episcopos consecrare debuerit, subdiaconus opportuno tempore præparet Hostiam, vel Hostias pro consecrando, vel consecrandis, consecrandam, vel consecrandas; et provideat quod tantum de vino in calice ponat ad conficiendum sanguinem Domini, quantum sufficere potest ipsi pontifici et consecrando seu consecrandis, qui de sanguine communicare debent. Pontifex autem, quando communicat de sanguine, non totum sumat, sed partem ejus cum parte Hostiæ quæ in calice dimissa fuit; reliquum vero dimittet in calice. Det sacram Hostiam **313** consecrato seu consecratis qui communicare debent, sicut supra de sacerdotibus ordinatis dictum est, excepto quod genua flectere non debent; et si sint unus vel duo consecrati tantum, ac dispositio loci permittat quod stantes circa cornua altaris, sicut steterunt concelebrando Missam, communicare possint, ibidem stando communicent, alioquin accedentes ad ipsum pontificem sacram communionem recipiant. Subsequenter,

[a] Jam ergo desiat usus sacri calicis in communione etiam pro ministris sacris.

diacono eis porrigente calicem, communicent de eodem sanguine; qui potuerunt eum sumere cum calamo, si habeatur paratus; alioquin sumant cum ipso calice. Postea pontifex abluat digitos cum vino super calicem, et de ipso vino iterum abluat os, de quo etiam ad abluendum os consecratus vel consecrati sumere debent cum prædicto calamo, ita tamen quod si is qui ultimo sumit, sive sanguinem, sive vinum, postquam sumpsit cum calamo quantum sumere potest, residuum sine calamo hauriat, ut nihil in calice remaneat, nihilo minus sugat ex utraque parte calami, si quid forte in ipso remanserit; et tandem eumdem calamum subdiaconus tergat cum panno quo tergitur calix.

Quando pontifex abbatem vel abbates benedixerit, præparandæ sunt hostiæ pro ipsis, et ipsi tempore opportuno accedentes ad pontificem, communicare debent modo prædicto, non tamen sumere de sanguine.

LIX. *De Missis defunctorum*

Cæterum, quando pontifex solemniter celebrat pro defunctis, hæc observanda sunt, videlicet, quod postquam diaconus post Offertorium thuriferaverit pontificem, nullum alium thurifer are debet. Item Epistola et Evangelium non debent legi in ambone seu altiori pulpito, sed in ipso presbyterio prope altare. Lecto autem Evangelio, non est deferendus liber Evangeliorum ad pontificem ab eo osculandus, sicut fit in aliis Missis. Item postquam pontifex dixerit *Agnus Dei*, non debet dicere illam Orationem, *Domine Jesu Christe*, etc., nec osculari tunc altare, quia pax non datur. Item non debet dici *Sit nomen Domini benedictum*, post Missam. Cætera fiunt sicut in aliis Missis.

314 LX. *Si episcopus cardinalis celebret in præsentia papæ.*

Præterea si episcopus cardinalis celebret in præsentia papæ, hoc principaliter convenit observari. In primis pontifex sacris vestibus indutus, postquam cum suis ministris pervenerit ad altare, spectet dominum papam, qui veniens stare debet in medio contra altare, pontifex celebraturus stans ad sinistram papæ incipiat Introitum, etc., et prosequatur more solito Psalmum *Judica me*. Quo dicto, dominus papa dicit *Adjutorium*, etc., et ipse facit confessionem, et dat absolutionem; qua data, vadit ad sedem suam, et pontifex dicens *Deus tu conversus*, etc., ascendit ad altare; ipse autem dominus papa ponit thus in thuribulo, quotiescunque ponendum est, videlicet post confessionem, et ante Evangelium, et post Offertorium, thuriferario deferente ad ipsum dominum papam thuribulum cum navicula, quam tradere debet presbytero cardinali assistenti domino papæ; et thure per ipsum dominum papam posito, eamdem naviculam reddat thuriferario. Item post confessionem thurifer ato altari per pontificem, ac demum ipso pontifice et altari thuriferatis per diaconum, thuriferarius, recipiens thuribulum de manu ipsius, debet illud portare cardinali prædicto, et ipse incensare debet dominum papam, deinde reddere thuribulum thuriferario; nec debent incensari alii in principio Missæ. Item subdiaconus, lecta Epistola, non debet reverentiam facere pontifici celebranti, sed ire debet ad osculum pedis domini papæ. Item diaconus lecturus Evangelium ire debet ad pedem ejusdem, et, accepto libro de altari, ab ipso Benedictionem debet petere. Item, lecto Evangelio, thuriferarius ferens thuribulum debet illud tradere cardinali supradicto, qui thurificare debet dominum papam; et consequenter veniens subdiaconus cum libro Evangeliorum, apertum præsentare debet ipsi domino papæ osculandum, nisi Missa fuerit pro defunctis. Item quando dominus papa ponit thus in thuribulo post Offertorium, Pontifex celebrans debet omittere illam Orationem, *Per intercessionem*, etc. Item postquam pontifex thurificaverit oblata post Offertorium, diaconus, accepto thuribulo, thurificare debet ipsum pontificem celebrantem postea altare, deinde ipsum thuribulum tradere acolytho, qui portet ipsum cardinali assistenti domino papæ, ut ipse thurificet **315** dominum papam, qui solus thurificandus erit, si Missa sit pro defunctis; in aliis vero Missis, thurificato domino papa, thurificentur et alii hoc modo. Postquam cardinalis thurificaverit dominum papam, tradat thuribulum thuriferario, qui thurificare debet primo eumdem cardinalem, deinde diaconum cardinalem assistentem domino papæ a dextris, et subsequenter diaconum assistentem a sinistris; postea cardinales alios qui sunt a dextris domini papæ, demum cardinales qui sunt a sinistris, deinde alios prælatos et reliquos astantes, prout viderit expedire. Item postquam cardinalis prædictus assistens domino papæ dixerit cum ipso domino papa *Agnus Dei*, pergat ad altare; et cum pontifex celebrans convertit se ad dandam pacem, recipiat ipsam ab eo, et portet domino papæ, qui dat eam primo diacono assistenti a dextris, et postea diacono assistenti a sinistris; et ipsi duo dant eam duobus de cardinalibus aliis assistentibus hinc et inde, et illi dant eam aliis; et sic pax diffunditur per circumstantes. Item post Missam, quæ non fit pro defunctis, ipse dominus papa dicit, *Sit nomen Domini benedictum*. Item si prædicatur per ipsum celebrantem, finita prædicatione, et dicto *Confiteor* per diaconum, et data Indulgentia per celebrantem, dominus papa dicit *Precibus et meritis*, etc., *Indulgentiam*, etc., *Benedictio*, etc.

LXI. *De Missis quæ celebrantur coram cardinale in capella ejus per capellanum ipsius.*

Hæc sunt quæ specialiter observari consueverunt in Missa, quando in præsentia cardinalis celebratur in capella ejus. Sacerdote siquidem induto sacris vestibus, cardinalis accedat ante medium altaris; et stans sacerdos ad sinistram ejus, incipit Introitum, et cætera, et prosequatur more solito Psalmum *Judica me*. Quo finito, cardinalis dicat *Adjutorium*, etc., et faciat confessionem; et data absolutione, pergat ad locum, suum, et sacerdos ascendat

ad altare. Acolythus serviens in Missa thuribulum, et unus de capellanis astantibus naviculam cum thure coram cardinale deferant, et ipse cardinalis thus in thuribulo ponat. Is autem qui naviculam tenet osculari debet manum cardinalis, quando cochlear accipit, et quando ipsum reponit. Acolythus vero qui tenet thuribulum, postquam in eo thus positum fuerit, deferat ipsum ad sacerdotem **316** qui incensare debet altare ; quo incensato, reddat thuribulum acolytho, qui incenset ipsum sacerdotem ; et stans juxta ipsum, dicat cum eo Introitum et *Kyrie, eleison ;* quibus dictis, incenset altare per circuitum, incipiens circa medium ejus ab anteriori parte, et procedens ad dextram ac rediens ad sinistram, alios non oportet incensare hac vice. Cardinalis autem, postquam facta confessione ad locum suum venerit, stans cum astantibus sibi Introitum et *Kyrie eleison* sine cantu dicit ; quibus dictis, residere potest. Similiter faciat, quando dicitur *Gloria*, etc., et *Credo*. Cumque sacerdos dicet *Dominus vobiscum*, surget ; et si sit Missa de feria vel pro defunctis extra tempus paschale, vel extra Octavas festorum quæ habent Octavas, stet genibus flexis, dum dicuntur omnes Orationes ; aliis vero diebus stet rectus, nisi ex speciali devotione ad aliquam Orationem genu flectere vellet. Dictis Orationibus sedeat usque ad Evangelium.

Lecta Epistola, is qui legit accedat ad cardinalem cum libro Epistolarum, et osculetur manum ejus, et ipse benedicat cum signo crucis. Quando autem legendum est Evangelium, cardinalis ponat thus in thuribulo juxta modum superius descriptum. Advertant autem illi qui thuribulum et naviculam cum thure ad ipsum deferunt, ut si cardinalis sedeat, flectant coram ipso genua, dum thus in thuribulo ponit. Similiter faciat acolythus dum incensat ipsum. Si vero cardinalis stet, genu flectere non debet. Sacerdos autem lecturus Evangelium, stans juxta altare versus ad cardinalem, inclinato capite, petat Benedictionem, dicendo submissa voce *Jube, domne, benedicere*, quam ille det, faciens contra sacerdotem signum crucis, et dicens *Dominus sit*, etc. ; et sacerdos prosequatur Evangelium, acolytho stante cum thuribulo circa sinistram partem altaris, ubi Evangelium legitur. Quo lecto, incenset sacerdotem et librum Evangeliorum simul, amovendo ipsum thuribulum contra utrumque ; deinde accedens acolythus ad cardinalem incenset eum solum ; et capellanus prædictus, qui detulit naviculam cum thure, portet librum Evangeliorum apertum ad cardinalem ; qui stans detecto capite osculetur ipsum librum, nisi sit in Missa pro defunctis. Cum autem sacerdos dicit ante Offertorium *Dominus vobiscum*, et *Oremus*, cardinalis stet ; quibus dictis, sedere potest usque ad præfationem. Et dum cantatur Offertorium, cardinalis iterum ponat incensum prædicto modo; **317** quo posito, acolythus deferat thuribulum ad sacerdotem ; qui postquam thurificaverit oblata et altare, reddat acolytho, et acolythus primo incensat ipsum sacerdotem, postea altare, deinde cardinalem, ultimo alios astantes, nisi forte Missa sit pro defunctis. Tunc enim nullus incensari debet nisi sacerdos celebrans.

Quando sacerdos dicit *Per omnia sæcula sæculorum*, ante Præfationem, cardinalis surgat ; et dicta præfatione, dicat sine nota *Sanctus*, etc., cum astantibus sibi ; et, si non sit Missa de feria vel pro defunctis, stet usque ad elevationem dominici corporis. Instante autem ipsa elevatione, flectat genua et stet flexis genibus usque post consecrationem sanguinis, vel si ei placet usque ad *Per omnia sæcula sæculorum*, ante *Pater noster*. Si vero sit Missa de feria vel pro defunctis extra tempus paschale, postquam chorus cantaverit *Sanctus*, stet flexis genibus usque ad *Per omnia sæcula sæculorum*, quod dicitur ante *Agnus Dei* ; ita tamen quod detecto capite faciem erigat in elevatione dominici corporis, et erecta facie flexis genibus stet usque post consecrationem sanguinis, et tam corpus quam sanguinem reverenter adoret. Cumque sacerdos dicit *Pax Domini*, etc., tunc cardinalis surgens dicat *Agnus Dei* sine cantu cum astantibus sibi ; et, si non sit Missa pro defunctis, capellanus ille qui detulit cardinali Evangelium osculandum, postquam sacerdos dixerit submisse *Agnus Dei*, accedat ad altare, et recipiens pacem a sacerdote trahat ab anteriori parte planetam ejus ; deinde accedens ad cardinalem, inclinet se ante ipsum, et det ei pacem. Ipse autem cardinalis det pacem astanti sibi propinquo, et capellanus det acolytho, et ille det alteri acolytho, si sint duo ; et per eum qui recipit pacem a cardinale, ac demum per capellanum et acolythos seu acolythum diffundatur pax per circumstantes. Cardinalis vero postquam dederit pacem astanti sibi, ut dictum est, si sit Missa de feria, iterum prosternat se, usquequo sacerdos dominicum sanguinem sumpserit. Idem faciat postquam dixerit *Agnus Dei*, si sit Missa pro defunctis ; alioquin stet erectus. Et sumpto sanguine a sacerdote, residere potest, usquequo sacerdos dicat *Dominus vobiscum*. Tunc surgat ; at in Missis ferialibus vel pro defunctis flectat genua, dum dicuntur omnes Orationes post communionem ; in aliis vero stet rectus usque ad finem Missæ. Qua finita, si non sit Missa pro defunctis, dicat **318** cardinalis *Sit nomen Domini benedictum*, et det benedictionem ; qua data, si non dicatur Missa de beata Virgine, sacerdos qui celebravit, revertens ad cardinalem indutus sacris, osculatur manum ejus, et cardinalis benedicat eum. Si vero dicatur prædictum officium, sacerdos exuere se potest ; et postquam exutus fuerit, venire ad osculum manus, et Benedictionem recipere.

Sciendum tamen est quod si aliquis prælatus intersit Missæ, cui cardinalis deferre velit, tunc ipse innuente cardinale, confessionem facit ; et omnes prædictæ reverentiæ, quæ fieri solent cardinali, faciendæ sunt prædicto prælato ; et ipse Benedictionem debet dare. De præmissis observantiis nonnulla omitti possunt, prout cardinali placuerit, præsertim in Missis quæ minus solemniter sive cum festinatione dicuntur,

LXII. *De ministerio presbyteri cardinalis assistentis summo pontifici, cum coram eo clebratur Missa in capella vel in aula.*

In primis assistens ei a dextro latere prædictus presbyter ad celebrandum, ducat summum pontificem de camera sua, vel de sede ad altare ; et si essent ibi duo diaconi cardinales præsentes, ipsi tantum ducant eum, assistente semper a dextris in principio presbytero cardinali. Cum autem summus pontifex est ante altare, ipse presbyter cardinalis, si non esset ibi diaconus cardinalis, accipiat mitram de capite, ipse reverenter et cum manu dextra teneat eam ; et tunc sacerdos celebraturus incipit *Introibo*, et Psalmum *Judica me*, etc. His dictis, summus pontifex dicit *Adjutorium*, etc., et facit confessionem suam. Postmodum cardinales ibi præsentes, et celebraturus, et astantes faciunt confessionem suam ; et ea facta, summus pontifex dat absolutionem, *Misereatur*, etc. Presbyter cardinalis assistens ex parte dextra, tenens mitram cum manu dextra, debet cum manu sinistra, accipere mantum seu pluviale circa medium, et porrigere assistenti papæ ex parte sinistra, ut cooperiatur pars anterior papæ. Quibus sic peractis, dum celebraturus incipit dicere *Deus tu*, etc., cardinalis reddit papæ mitram ; et tunc summus pontifex modo prædicto reducitur ad sedem suam ; et ibidem, antequam dicatur introitus a papa, ipse presbyter cardinalis oblatam sibi naviculam offert summo pontifici. Et diligenter attendatur quod semper cochlear **319** sit ex illa parte naviculæ quæ est versus ipsum presbyterum cardinalem, et cum papa recipit de ipsa navicula cochlear ad ponendum incensum in thuribulo existenti in manu acolythi, ipse presbyter cardinalis osculetur manum ejus ; et similiter osculetur manum, cum ipse reponit cochlear in navicula Et a presbytero cardinali reddita navicula ipsi acolytho, acolythus ipse cum thuribulo vadit ad altare ; et presbyter celebraturus recipiens thuribulum sibi oblatum de manu acolythi incensat altare modo dicto ; et reddito thuribulo ipsi acolytho, acolythus ipse incensat altare de circumcirca ; et tunc vadit ad summum pontificem, et presbyter cardinalis recipiens thuribulum de manu acolythi incensat summum pontificem, ducendo thuribulum ter ante pectus ejus, stando si papa stet, et genu flexo si papa sedeat. Quo taliter incensato, reddit ipsum thuribulum acolytho, et acolythus cum thuribulo revertitur ad altare ; et tunc, vel etiam parum ante, coram summo pontifice dicitur Introitus Missæ. Et ipse presbyter cardinalis cum ipso domino papa et astantibus prosequitur Introitum et *Kyrie eleison*, etc

Dicta autem Epistola, dum dicitur Graduale, et cætera quæ sunt dicenda, præcipue quando inchoatur *Alleluia* ante Evangelium ; item ab acolytho offeratur ipsi presbytero cardinali navicula cum thure et cochleari ; et ipse recipens eam, offert eam summo pontifici, et pontifex ponit incensum in thuribulo modo prædicto ; et tunc acolythus cum navicula et thuribulo sine aliqua incensatione revertitur ad altare

A Et cum presbyter celebraturus dicturus fuerit Evangelium, presbyter cardinalis, si non sit ibi diaconus cardinalis, accipiat mitram de capite papæ ; et cum ipse presbyter dixerit *Sequentia sancti Evangelii secundum*, etc. Interim dum respondetur *Gloria tibi, Domine*, acolythus ipse incensat ipsum presbyterum, et presbyter incensatus prosequitur Evangelium. Dicto vero Evangelio, reddit papæ mitram modo prædicto. Et tunc acolythus ipse cum thuribulo de altari redit ad summum pontificem ; et presbyter cardinalis iterum oblatum sibi thuribulum de acolytho recipiens, papam incensat ducendo thuribulum ter ante pectus ejus, stando si papa stet ; si vero sedeat, flectat genua coram eo ; et eo taliter incensato, surgens presbyter cardinalis reddit thuribulum acolytho, et acolythus B cum thuribulo redit ad altare ; et tunc presbyter celebraturus recipiens thuribulum **320** de manu acolythi incensat altare ; et reddito thuribulo ipsi acolytho, acolythus ipse iterum incensat altare circumcirca. Et taliter incensato altari iterum ipse acolythus cum thuribulo redit ad summum pontificem, et ipse presbyter cardinalis iterum sibi oblatam naviculam cum thure et cochleari recipiens de manu acolythi, offert ipsam naviculam summo pontifici modo prædicto ; et papa iterum ponit incensum in thuribulo ; et incenso posito, presbyter cardinalis recipiens thuribulum sibi oblatum ab acolytho, iterum prædicto modo incensat summum pontificem, et eo incensato, reddit thuribulum acolytho, et reddit ad locum suum ; et tunc acolythus incensat ipsum presbyterum cardinalem et C cæteros cardinales ibidem præsentes, et alios astantes ordinate. Et taliter incensatione facta acolythus revertens ad altare, reddit thuribulum clerico, seu custodi capellæ ; et ab ipso clerico recipiens bacilia cum aqua, affert aquam presbytero celebranti ad abluendum manus ; et ablutis manibus, subdiaconus offert tobaleam ipsi presbytero ad abstergendum manus.

Cum autem debet fieri elevatio corporis Christi, summus pontifex descendit de sede ad faldistorium, et presbyter cardinalis, si non sit ibi diaconus cardinalis, accipit mitram de capite ejus modo prædicto ; et assistens ad dextram, flectit genua in elevatione corporis Christi ; et stat flexis genibus, quousque facta est elevatio sanguinis. Qua elevatione facta, cum papa surrexerit, presbyter cardinalis reddit sibi mitram, et D pontifex redit ad sedem. Cum autem presbyter celebrans finierit Orationem *Libera nos, quæsumus Domine*, etc., et fecerit fractionem antequam incipiat dicere, vel saltem tunc cum incipit *Per omnia sæcula sæculorum*, etc., ipse presbyter cardinalis accipit mitram de capite papæ, et assistens cum eo dicat ter *Agnus Dei*. Quo dicto, tradit mitram assistenti papæ a latere sinistro, et vadit ad altare, et osculatur illud in parte dextra ; et facta inclinatione aliqua ad presbyterum celebrantem, pacem recipit ab ipso, et planetam trahit aliquantulum inferius a parte anteriori, et postmodum redit ad summum pontificem, et inclinatione facta coram eo profunde, non tamen flexis

genibus, ipsi pontifici dat precem; et recipiens mitram de manu ejus cui tradiderit, redit ad locum suum; et ibidem subdiacono, qui dixit Epistolam, dat pacem et ipse subdiaconus dat pacem cæteris. Summus autem pontifex **321** dat pacem omnibus cardinalibus ibidem astantibus, et data pace, ipse presbyter cardinalis reddit mitram papæ.

Dictis autem communione et postcommunionibus seu Orationibus a presbytero celebrante, et *Ite. Missa est*, vel *Benedicamus Domino*, presbyter cardinalis accipiat mitram de capite papæ; et tunc cum papa incipit dicere *Sit nomen Domini Benedictum*, etc., cubicularius flexis genibus coram papa stante recipit mantum ex parte dextra, cooperiens anteriorem partem papæ usque ad partem menti a parte sinistra; et data Benedictione a papa, et dicto ab eo *Pater noster* secreto, et dicto ab eo *Benedicite*, et *Dominus nos benedicat*, etc., presbyter cardinalis reddit mitram, osculando manum modo prædicto.

Et sciendum, quod quotiescunque est ibidem diaconus cardinalis, ipse semper accipit mitram de capite papæ, et reddit. Item est sciendum quod quotiescunque episcopus cardinalis est ibi præsens in officio prædicto, ipse episcopus facit officium prædictum seu ministerium ipsi presbytero cardinali incumbens. Item est sciendum quod quotiescunque ipse presbyter cardinalis reddit mitram papæ, osculatur manum ejus. Item est sciendum, quod quandocunque in tali Missa papa utitur pluviali, seu manto habente aurifrigia cum perlis, cardinalis serviens manibus propriis imponit semper papæ mitram in capite. Cum vero non habuerit hujusmodi aurifrigia cum perlis, tunc ipse cardinalis serviens tradit mitram in manibus papæ modo prædicto.

LXII. *Quoties et quando accipitur mitra de capite papæ dum celebrat.*

Ex præmissis patet, quod presbyter cardinalis quinquies accipit mitram de capite papæ. Primo, cum ductus fuerit ad altare, ut fiat confessio; redditur autem ei mitram, dum facta confessione reducitur ad sedem. Secundo, accipitur, cum dicendum fuerit Evangelium; redditur autem eo dicto. et papa incensato, et libro evangeliorum osculato. Tertio, accipitur in elevatione corporis Christi; redditur autem cum facta elevatione sanguinis reducitur ad sedem. Quarto, accipitur, cum dicendum fuerit *Agnus Dei*; redditur ei data pace summo pontifici. Quinto, accipitur cum finito officio debet dicere **322** *Sit nomen Domini benedictum*, etc.; redditur autem, cum data Benedictione papa dixerit *Benedicat*, etc.

LXIII. *De incensatione papæ in Missa.*

Item patet ex præmissis, quod presbyter cardinalis offert ter papæ naviculam cum thure et cochleari sibi datam ab acolytho, et ter incensat papam. Primo, autem cum facta confessione reductus fuerit papa ad sedem, tunc incensato altari primo, modo debito ipse presbyter cardinalis incensat papam. Secundo, effert naviculam ante Evangelium; et tunc non incensatur papa, sed demum dicto Evangelio. Tertio, offert naviculam, cum presbyter celebrans incensaverit altare; similiter post illam Orationem *Veni Sanctificator*, etc., et tunc presbyter cardinalis incensat ipsum papam modo prædicto; et postmodum incensatur presbyter cardinalis, et alii astantes.

LXIV. *De usu mitræ.*

Mitra aurifrigiata non utitur ecclesia Romana ab Adventu Domini usque ad festum Nativitatis Domini, excepto quod dominus papa utitur in Dominica de *Gaudete*; nec a Septuagesima usque ad feriam quintam majoris hebdomadæ, excepto quod dominus papa utitur in Dominica quarta Quadragesimæ, qua cantatur *Lætare, Jerusalem*; nec in omnibus vigiliis, de quibus jejunium celebratur, nec in omnibus quatuor temporibus, nec in Rogationibus, nec in litaniis, nec in officiis defunctorum.

LXV. *Quibus diebus dicatur* Gloria in excelsis Deo, *et* Credo.

A Dominica de Adventu usque ad nativitatem Domini non cantatur *Gloria in excelsis Deo*, nisi in festo novem lectionum. A Septuagesima usque ad Pascha similiter non cantatur, nisi in festis novem lectionum, præterquam in feria quinta ante Pascha. In reliquis autem diebus Dominicis et festivis generaliter cantatur. Item nota, quod si infra hebdomadam cantetur Missa de Dominica, vel de Cruce, vel de beata Virgine, non dicitur *Gloria in excelsis Deo*. Item nota, **323** quod a Pascha usque ad Octavam Pentecosten, dicitur *Gloria in excelsis Deo*. Item si festum novem lectionum venerit in Die Dominico, et fiat de festo, dicimus *Credo in unum Deum*, non propter festum, sed propter dominicam diem. Nota quod *Gloria* dicitur semper in Missa, quando *Te Deum laudamus* dicitur ad Matutinum, ut dicitur *Ite, Missa est*, secundum morem Romanæ Ecclesiæ

Item his subscriptis diebus *Credo in unum Deum* cantatur, videlicet omnibus diebus Dominicis totius anni. In Epiphania et per octo dies, in Conversione sancti Pauli, in Purificatione beatæ Mariæ, in Annuntiatione ejusdem, in Cathedra sancti Petri, feria quinta in Cœna Domini, in festo resurrectionis, et per octo dies; in octava beati Joannis, quæ est infra octavam apostolorum; in Pentecosten, et per octo dies; in festo sancti Joannis ante portam Latinam, in festo apostolorum Petri et Pauli, et per octo dies; in festo sancti Petri ad Vincula, in Assumptione beatæ Virginis, et per octo dies; in octava sancti Laurentii eo quod venit infra Octavam beatæ Virginis; in Nativitate beatæ Virginis, et per octo dies; in festis Angelorum, in festo sanctæ Crucis, in festo omnium Sanctorum, in festo apostolorum et evangelistarum et sancti Barnabæ; in omnibus consecrationibus ecclesiarum et altarium, et pontificum.

LXVI. *De officio vigiliæ Nativitatis Domini in officio presbyteri*

In vigilia Nativitatis Domini statio ad sanctam Mariam Majorem. Consueverunt Romani pontifices hactenus pergere ad sanctam Mariam Majorem, et cantare ibi Missam de vigilia, et cœnare ibi et post cœnam Vesperas decantare. Peractis autem Vesperis, datur

potus in aula ; et dominus papa remanebat ibi et pernoctabat,et ibi stabat,toto ibidem apparatu curiæ existente. Primo episcopus vel prebyter cardinalis qui assistit domino papæ nocte Natalis Domini, debet associare dominum papam, ut moris est indutus pluviali albo. Deinde videlicet debet tenere mitram, dum incipit, *Domine, labia*, etc., et *Deus in adjutorium*, et stare ibi officio, ut moris est. Cum vero cantatur ultimo tertia Antiphona,accipit cāpsulam cum incenso de manu acolythi, et incensat domino papæ, ut moris est ; deinde vadit ad altare, et incensat ipsum, **324** deinde dominum papam, et reddit acolytho ; et idem facit in secundo et tertio nocturno, et debet legere lectionem quartam unus presbyter cardiualis.

Si autem debeat Missam cantare in galli cantu, vel in mane, primo induit se omnibus indumentis albis, et vadit ad altare ; et stans a sinistris domini papæ, incipit dicens *Introibo*, et Psalmum *Judica* ; deinde repetitur *Introibo*, et responso a circumstantibus *Ad Deum*,etc.,dominus papa dicit Versiculum *Adjutorium*, etc.,et facit confessionem et absolutionem. Deinde sacerdos dicit Versiculum *Deus tu conversus*,etc.,et antequam incipiatur Introitus,incensat altare ; et postea redit ad sedem, et dicit, Introitum, *Kyrie, eleison*, et prosequitur Missa in ordine suo. Item in primo nocturno legunt tres lectiones clerici ejusdem ecclesiæ, et cantores pro ipsa ecclesia cantant tria Responsoria. Lectionem quartam legit unus ex cardinalibus presbyteris ; lectionem quintam aliquis judex, vel septimanarius, lectionem sextam aliquis diaconus Romanæ curiæ ; lectionem septimam homiliam aliquis diaconus cardinalis qui servit papæ a parte sinistra, et aliam homiliam alter diaconus cardinalis ; nonam vero lectionem legit dominus papa, in qua dicit *Jube,domne,benedicere*;et nullus benedicat ei, nisi tantummedo quod omnes respondent alta voce *Amen*. Finita lectione, dicatur *Te Deum laudamus*, et eo finito, dominus papa dicit Orationem, scilicet, *Concede, quæsumus*.

Ex Cæremoniali antiquo domini a Rothomagensis de Stoutavilla.

In istis Matutinis papa venit indutus cappa lanea de scarleto rubeo,clausa usque ad medium pectoris cum bireto connodato subtus barbam propter frigus, et sine mitra sedet in dictis Matutinis,quas ipse incipit more solito. Nec stant ante altare cardinales diaconi, sed sedent in cappis juxta ordinem suum. Duas primas lectiones legunt acolythi, vel clerici capellæ ; tertiam legit minor clericus cameræ thesauriæ ; quartam minor presbyter cardinalis ; quintam nobilior in genere,qui tunc sit in curia ; sextam prior subdiaconorum ; **325** septimam minor diaconus cardinalis, qui stat a sinistris papæ ; Octavam prior diaconorum cardinalium, qui stat a dextris papæ ; nonam papa,in qua dicit solum *Jube,domne,benedicere*,et cantores respondent *Amen*. Et nota quod cardinales, qui legunt lectiones hac nocte, non veniunt ad osculandum pedem papæ. Et nota quod Matutinæ non mandantur, sed omnes tres Missæ per Papam dicuntur, sive debent dici : neque est, etc.

LXVII. *De Missa noctis Natalis Domini.*

Omnibus iis finitis, dominus papa præparat se ad Missam cantandam ad Præsepe,ubi quidquid offertur, quandiu dominus papa celebraverit,sive ad manus, sive ad pedes ipsius domini, vel super altare, capellanorum est,excepto pane, qui est acolythorum, si recipere voluerint. In qua Missa utitur dominus papa mitra frigiata. Mitra frigiata non utitur ecclesia Romana ab Adventu usque ad festum Nativitatis Domini,excepto quod dominus papa utitur in Dominica de *Gaudete*:nec a Septuagesima usque ad secundam feriam majoris hebdomæ, excepto quod dominus papa utitur in Dominica quarta Quadragesimæ,qua cantatur *Lætare,Jerusalem*;nec in omnibus vigiliis, de quibus jejunium celebratur,nec in quatuor temporibus, nec in Rogationibus, nec in litaniis, nec in officiis defunctorum. Item dicitur in Missa noctis *Gloria in excelsis Deo*, et *Credo*, et Præfatio *Quia per incarnati*, etc. et *Communicantes*.

In Cæremoniali domini Rothomagensis de Stoutavilla habetur ut legitur.

Item in præsenti Missa solus pontifex communicat, et super altare ; et sine calamo bibit sanguinem, et nihil aliud,quia habet celebrare illam de tertiis,sed cum digitis bene tergat calicem ; et cum aqua infra lavet digitos, prout moris est in Missis parvis ; et communicantur qui volunt. In nocte autem Nativitatis Domini statio ad Præsepe. Peracto officio Missæ cantantur laudes, deinde vadit quiescere.

Si imperator vel rex sit in curia hac nocte, sacrista et clerici præsentant sibi librum legendarum,in quo debet legere **326** quintam lectionem,et eum honeste instruunt de cæremoniis observandis in petendo Benedictionem, in levando ensem cum vagina,et extrahendo, ipsum vibrando, et de pluviali, pileo, et aliis.

Item notabiliter paretur per sacristam et clericos cameræ ensis cum vagina,corrigia et pileo secundum nobilitatem principis ; et dum cantatur quartum responsorium, si sit imperator, vel rex, camerarius, sacrista, et clerici capellæ parantunum pulchrum pluviale album,et cante pulpitum deponunt sibi capucium, et ipsum induunt ad modum chlamydis illud pluviale,ita quod scissura sit ad manum ejus dextram, et cinguntei ensem ; et ipsemet extrahit, et facit vibrare, ponunt sibi super caput pileum, et ipse inclinat caput ad papam ; et petit Benedictionem,et legit lectionem sibi prædictis astantibus ; qua lecta, ducunt sic indutum cum pileo super caput ense extracto in manu ad osculum pedis papæ, et quilibet revertitur ad locum suum.

Notandum etiam quod si papa sit Romæ, hanc Missam debet celebrare ad Præsepe Domini, et de

a Id est ex Cæremonialis Petri Amelii episcopi Senogalliensis exemplo, quod fuit quondam Guillelmi de Stoutavilla, archipiscopi Rothomagensis et cardinalis.

sero ibidem cantare Vesperas, et cum clericis et nobilibus Urbis facere potum in aula.

LXVIII. *Qualiter agitur in Matutinis et Missa in nocte Natalis Domini coram papa, rubrica.*

Primo episcopus vel presbyter cardinalis, qui assistit domino papæ in nocte Natalis Domini, debet associare dominum papam ad altare, ut moris est, indutus pluviali albo; deinde debet tenere mitram, dum incipit *Domine, labia mea aperies*, et *Deus, in adjutorium*, et stare sibi in officio, ut moris est. Cum vero cantatur ultimo tertia Antiphona, accipit capsulam cum incenso de manu acolythi, qui ministrat domino papæ, ut moris est ; deinde vadit ad altare, et incensat altare, et deinde dominum papam, et reddit acolytho ; et idem facit in secundo et tertio nocturno ; et debet legere quartam lectionem unus presbyter cardinalis. Si autem deberet Missam cantare in galli cantu vel in mane, primo induit se omnibus vestimentis albis, et venit ad altare ; et stans a sinistris domini papæ, incipit *Introibo*, et Psalmum *Judica me*, etc. ; et deinde repetit *Introido*, et responso a circumstantibus **327** *Ad Deum*, etc., dominus papa dicit *Adjutorium*, etc., et facit confessionem et absolutionem. Deinde sacerdos dicit *Deus, tu conversus*, etc. ; et antequam incipiat Introitum, incensat altare, et postea redit ad sedem, et dicit Introitum, et *Kyrie, eleison*, et prosequitur Missam ordine suo.

LXIX. *De Missa in mane Natalis Domini.*

Summo igitur mane, indutus missalibus vestimentis vadis ad sanctam Anastasiam, ut celebret ibi Missam secundam cum *Gloria* et *Credo*, et utitur mitra frigiata. Statio ad sanctam Anastasiam. Postea, finita Missa, revertitur ad sanctam Mariam Majorem. et intrat sacrarium cum episcopis cardinalibus, diaconibus et subdiaconibus, et reliquis ordinibus, et dicunt Tertiam ; qua dicta, induunt se solemniter vestimentis albis, et processionaliter vadunt ad altare, sicut moris est.

Nota quod semper, quando papa celebrat solemniter, debent poni super altare faculæ septem, nisi aliquibus paucis diebus, curia debet dare. Deinde dominus papa incipit Missam, et post primam Orationem fiunt laudes ejus, sicut habentur in Polyptycho. Finitis laudibus, legitur primo Latina Epistola, et postmodum Græca ; sicut etiam legitur Evangelium Latinum, et Græcum. Diaconus vero cardinalis, dicto Evangelio, revertitur ad altare, nec exspectat diaconum Græcum, licet simul iverint cum cardinali, sequens ipsum, et prosequitur papa Missam suo ordine.

LXX. *De Missa ultima in die Natalis Domini.*

In die Nativitatis Domini statio ad sanctam Mariam Majorem. Expleta vero Missa, ad portam ipsius ecclesiæ recipit regnum de manu prioris diaconorum vel marescalli majoris, et gestat illud in capite usque ad gradus palatii. Tunc judices et advocati veniunt ei obviam sub gradibus in porticu, et faciunt ei laudes, prout in libro Polyptycho scriptum est; et ibi dominus papa descendit, et deposito regno accipit mitram ; demum judices ducunt eum usque ad locum, in quo datur presbyterium. Tunc vero exuunt eum planeta ; et apposito manto super scapulas, sedet in consistorio vel cathedra, et manibus propriis dat presbyterium.

328 Sciendum est quod capellani recipiunt pro presbyterio illa die unum malachinum, et in omni coronatione sua tantum. Dato presbyterio, sic indutus vadit ad mensam ; et eodem die consuevit legere ad mensam aliquis diaconus cardinalis indutus pluviale. Circa vero finem Missæ schola cantorum debet cantare sequentiam.

Ex Cæremoniali antiquo domini cardinalis. Rothomagensis de Stoutavilla.

Missam de aurora Romanus pontifex, si sit in Urbe, consuevit celebrare ; et egrediens de sancta Maria Majori summo mane, indutus missalibus vestimentis vadit ad sanctam Anastasiam, et ibi celebrat. In hac Missa dicitur *Credo in Deum, et Gloria in excelsis Deo*, non dicitur *Lætatus sum*. Oblationes ut in alia Missa de nocte media. Etiam solus papa communicat ut in prima. Qua finita, sic indutus revertitur ad sanctam Mariam Majorem, et depositis paramentis quiescit modicum in camera sua. [Et hora competenti intrat sacrarium seu vestiarium cum episcopis, presbyteris, diaconibus cardinalibus, capellanis, subdiaconibus, et reliquis ordinibus ; et cantant Tertiam ; qua dicta, induunt eum solemniter sacris albis vestibus, et quilibet in ordine suo sic processionaliter accedunt ad altare cum cruce et septem faculis, et curia debet dare, etc.

Quod si papa non sit in Urbe, cardinalis qui habet titulum sanctæ Anastasiæ, consuevit hanc Missam celebrare ; et in absentia ejus, si papa non celebraret, prior presbyterorum cardinalium, etc.

Notandum est quod si papa vellet has duas Missas celebrare, si vellet, posset ambas celebrare absque eo quod deponeret sacras vestes ; sed propter [a] honestatem et nocturnam fatigationem rationale est quod fiat aliqualis interpausatio secundum temporis congruentiam, et prout expedit brevitati temporis et diei.

Nota quod si papa stet in Laudibus sacris vestibus indutus, cardinalis qui sibi servit debet incensare altare.

In hac secunda Missa communicat omnes diaconos cardinales, **329** protonotarios, commensales, et auditores, et omnes famulantes, qui in dignitate episcopali non sunt constituti, quoniam tales per se celebrare tenentur. Et in communione, et in illa diei Paschatis, parantur tres calices magni : unus pro consecratione, alius cum quo papa bibit vinum, alius pro communicantibus. Post sumptionem Eucharistiæ vinum sumunt de manu alicujus acolythorum ; oblationes vero dividunt, ut notatur in alio loco, fol. 49.

[a] Notandus hic locus de honestate interpausationis inter Missas Natalis Domini.

In secundis Vesperis papa venit cum pluviali rubeo de ..... et mitra aurifrigiata ;subdiaconus dat capitulum,cantores Hymnum, papa Orationem.

LXXI. *De iis quæ observanda sunt circa Introitum Missæ dum papa celebrat, et de secunda Missa Natalis Domini, rubrica.*

Indutus dominus papa omnibus pontificalibus,dicit ante altare versic *Introibo ad altare Dei;*respondetur *Ad Deum qui lætificat juventutem meam.* Deinde papa incipit Psalm. *Judica me, Deus*,et completur tam per eum quam per astantes;demum repetit *Introibo ad altare Dei;*respondetur *Ad Deum*, etc.Postea papa dicit *Adjutorium nostrum*, etc.;respondetur *Qui fecit*,etc. ;demum papa dicit : *Confiteor Deo omnipotenti, beatæ Mariæ semper virgini,beato Michæli archangelo,beato Joanni Baptistæ, sanctis apostolis Petro et Paulo, omnibus sanctis,et tibi,frater qua peccavi nimis cogitatione,delectatione, consensu verbo,et opere,mea culpa, mea culpa, mea maxima culpa.Ideo precor beatam Mariam semper virginem, beatum Michaelem archangelum,beatum Joannem Baptistam, sanctos apostolos Petrum et Paulum omnes sanctos,et te frater,orare pro me ad Dominum Deum nostrum.* Postea astantes dicant *Misereatur vestri omnipotens Deus,et,dimissis peccatis vestris,perducat vos ad vitam æternam.*Respondetur *Amen.*Subsequenter dicant *Confiteor*, ut supra; demum dicat papa:*Precibus et meritis beatæ Mariæ semper virginis,beati Michaelis archangeli,beati Joannis Baptistæ,beatorum apostolorum Petri et Pauli, et omnium sanctorum,misereatur vestri omnipotens Deus, et,dimissis peccatis vestris, perducat vos ad vitam æternam;* respondetur *Amen*. Subsequenter dicat papa: *Indulgentiam absolutionem et remissionem peccatorum vestrorum tribuat vobis omnipotens et misericors Deus*,respondetur *Amen*.Postea papa ponat thus in thuribulo;demum dicit infra **330** scriptos Versus: *Deus tu conversus*,etc.,*Et plebs tua*,etc.;*Ostende nobis*,etc.;*Et salutare tuum*,etc.;*Domine,exaudi*, etc., *Et clamor*, etc. *Dominus vobiscum*, respondetur *Et cum spiritu suo.*Subsequenter papa dicit *Oremus*,et dicit Orationem :*Aufer a nobis,quæsumus, Domine, cunctas iniquitates nostras, ut ad sancta sanctorum puris mereamur mentibus introire,per Christum Dominum nostrum*;respondetur *Amen*.Et inclinatus dicit sub silentio hanc Orationem.Oratio. *Oramus te, Domine,per merita sanctorum tuorum quorum reliquiæ hic sunt,et omnium sanctorum,ut indulgere digneris omnia peccata mea*.Demum osculatur altare in medio,et subsequenter Evangelium,quod debet cantare illa die offerendum sibi per subdiaconum in sinistra parte altaris.Hoc facto, vertat se ad diaconum cardinalem qui sibi servit,recipiens thuribulum de manu ipsius cardinalis, et incensat altare ; quo incensato, reddat thuribulum diacono cardinali;demum recipiet omnes diaconos cardinales ad pacis osculum.

Postea vadit ad sedem suam, et sedendo incipit Introitum *Lux fulgebit hodie super nos,quia natus est nobis*,etc., Psalmus, *Dominus regnavit.decorem*,etc. Vers.*Gloria Patri*, complendo ipsum, et *Kyrie,eleison*,cum cardinalibus sibi astantibus.Deinde sedeat in sede sua,et decantatis Introitu et *Kyrie,eleison* per chorum,dicat *Gloria in excelsis Deo*, quo cantato per chorum,stando dicat *Pax vobis*, versus populum ; deinde dicat Orationem :*Da, quæsumus, omnipotens Deus,ut qui nova incarnati Verbi tui luce perfundimur,hoc in nostro resplendeat opere,quod per fidem fulget in mente,per eumdem*.Alia Oratio pro sancta Anastasia:*Da, quæsumus, omnipotens Deus, ut qui beatæ Anastasiæ martyris tuæ solemnia colimus ejus apud te patrocinia sentiamus,per*.Postea pauset in sede sua. *Lectio Epistolæ beati Pauli apostoli ad Titum. Charissime, apparuit benignitas et humanitas salvatoris nostri Dei*, etc.Dicta Epistola, et osculato pede papæ per subdiaconum, papa signat ipsum Graduale,*Benedictus qui venit in nomine Domini, Deus Dominus,et illuxit nobis.A Domino factum est,et est mirabile*,etc. *Dominus regnavit,decorem*, etc.Et decantato Graduali et primo *Alleluia* a choro,dat Benedictionem diacono cardinali qui debet legere Evangelium eunti ad pedem,signando ipsum,ac dicendo: *Dominus sit in corde tuo et in labiis tuis,ut digne et competenter annunties Evangelium suum*.Deinde ponat thus in thuribulo,signando,postquam posuerit, semel signo crucis;et iterum cum idem diaconus petit **331** ad altare Benedictionem a papa, papa signet eum sedendo.Sed cum incipitur Evangelium, papa stet detecto capite. *Evangelium secundum Marcum.In illo tempore,pastores loquebantur ad invicem*, etc.Quo dicto, osculetur dictum Evangelium, quod sibi subdiaconus offerat.

Deinde dicat *Credo in unum Deum*, etc.Quo dicto per chorum, dicat *Dominus vobiscum*;resp. *Et cum spiritu tuo*. Postea dicat *Oremus*, deinde pauset in sede sua.Offertorium,*Deus firmavit orbem terræ*,etc. et dum cantatur Offertorium per chorum, sedendo, lavat sibi manus. Lotis vero manibus et Offertorio cantato,vadat ad altare,et ibi recipiat patenam cum Hostia,quam sibi offert diaconus cardinalis;et eam aliquantulum elevans dicat hanc Orationem :*Suscipe,sancte Pater,omnipotens,æternæ Deus,hanc immaculatam Hostiam,quam ego indignus famulus tuus offero tibi Deo meo*,etc.Deinde ponat Hostiam super corporale cum patena ad partem sinistram,et patenam ponat ad manum dextram juxta corporale. Et postea recipiat ampullam cum aqua de manu subdiaconi,et ponat de aqua in calicem, dicens *Deus, qui humanæ substantiæ dignitatem mirabiliter condidisti*,etc.,et reddat ampullam subbiacono.Deinde signet supra calicem semel , et dum ponitur calix supra corporale in loco suo per diaconum cardinalem,papa dicat:*Offerimus tibi,Domine, calicem salutarem,etc., cum odore suavitatis ascendat donum*.Et cum per dictum cardinalem calix cooperitur,papa dicat Antíphonam *In spiritu humilitatis*, etc. Subsequenter dicat *Veni, sanctificator*, etc., signando super Hostiam et calicem ; et postea vertat se ad diaconum cardinalem,et benedicat incensum signando dicens :

A ipso sanctificeris, in cujus honore cremaberis. Dein de recipiat thuribulum de manibus dicti cardinalis, et incenset super calicem et Hostiam in modum crucis dicendo : *Incensum istud a te bene † dictum ascendat ad te, † Domine, et descendat † super nos misericordia tua. Dirigatur Oratio mea,* etc. *Elevatio manuum mearum,* etc. *Pone, Domine, custodiam ori meo,* etc. *Et non declinet cor meum,* etc. Et continuando incenset [a] cruces et imagines stantes super altare, et ipsum altare, desuper; postea incenset iterum supra Hostiam et calicem. Deinde reddat thuribulum dicti cardinali, dicendo : *Accendat Dominus in nobis* **332** *ignem sui amoris, et flammam æternæ charitatis, amen.* Deinde inclinatus ante altare dicat hanc Orationem, *Suscipe, sancta Trinitas, hanc oblationem,* etc. Subsequenter erigat se, et osculetur altare in medio; deinde dicat versus populum, *Orate, fratres,* etc. Circumstantes vero respondeant *Suscipiat Dominus sacrificium,* etc. Subsequenter dicat Secretam *Munera nostra, quæsumus, Domine,* etc. Alia secreta. *Accipe, quæsumus, Domine, munera,* etc.

Ex Cæremoniali Rothomagensis cardinalis.

Item quidquid offertur sive ad pedes, vel super altare, capellanis cameræ solvendum est, excepto pane et vino, quod acolythorum est; et sic de omnibus, quæ veniunt per totam Missam super altare. Et iste modus semper debet observari in omnibus Missis papalibus, prout continetur in libro Polyptycho sanctorum, quod dicitur Jacobi Gaietani. Et presbyteri, cum capellanis recipiunt duodecim denarios a papa, et vocatur presbyterium, de quibus medietas est sacristæ juxta ordinationem Urbani. In hac dies, nec in sequenti cardinales non consueverunt venire ad reverentiam papæ, quoniam bis in die non tenentur. Sed quod observatum sit alibi invenies, nisi tantummodo illi tres juniores cardinales presbyteri, etc., illi nunquam fallunt. Contrarium ordinavit dominus Urbanus VI, sed in secunda Missa de aurora non veniunt, sed in prima et tertia Benedictione.

Per omnia sæcula sæculorum; respondetur *Amen Dominus vobiscum. Et cum spititu tuo. Sursum corda;* resp. *Habemus ad Dominum. Gratias agamus Domino Deo nostro;* resp. *Dignum et justum est. Vere dignum et justum est, æquum et salutare, nos tibi semper et ubique gratias agere, Domine sancte Pater omnipotens æterne Deus, quia per incarnati Verbi mysterium,* etc.

Te igitur, clementissime Pater, per Jesum Christum Filium tuum Dominum nostrum supplices rogamus ac petimus; hic erigens se osculetur altare, et erectis manibus dicat *Uti accepta habeas et benedicas;* hic ter signat tam super Hostiam, quam super calicem: *Hæc † dona, hæc † munera, hæc † sancta sacrificia illibata, in primis, quæ tibi offerimus pro Ecclesia tua sancta catholica, quam pacificare, custodire, adunare et regere digneris toto orbe terrarum, una cum famulo tuo papa N. et antistite nostro N. et omnibus orthodoxis* **333** *atque catholicæ et apostolicæ fidei cultoribus.*

Commemoratio pro vivis.

Memento, Domine, famulorum famularumque tuarum N. et omnium circumstantium, quorum tibi fides cognita est, et nota devotio, pro quibus tibi offerimus, vel qui tibi offerunt hoc sacrificium laudis pro se, suisque omnibus, pro redemptione animarum suarum, pro spe salutis et incolumitatis suæ, tibique reddunt vota sua æterno Deo vivo et vero.

Infra Actionem.

Communicantes et diem sacratissimum celebrantes, quo beatæ Mariæ intemerata virginitas huic mundo edidit Salvatorem, sed et memoriam venerantes in primis ejusdem gloriosæ semper virginis Mariæ Genitricis ejusdem Dei et Domini nostri Jesu-Christi, sed et beatorum apostolorum et martyrum tuorum Petri et Pauli, Andreæ, Jacobi, Joannis, Thomæ, Jacobi, Philippi, Bartholomæi, Matthæi, Simonis, Thadæi, Lini, Cleti, Clementis, Sixti, Cornelii, Cypriani, Laurentii, Chrysogoni, Joannis et Pauli, Cosmæ et Damiani, et omnium sanctorum tuorum, quorum meritis precibusque concedas, ut in omnibus protectionis tuæ muniamur auxilio. Per eumdem Christum Dominum nostrum. amen.

Alia infra Actionem.

Hanc igitur oblationem servitutis nostræ, sed et cunctæ familiæ tuæ, quæsumus, Domine, ut placatus accipias, diesque nostros in tua pace disponas atque ab æterna damnatione nos eripi, et in electorum tuorum jubeas grege numerari. Per Christum Dominum nostrum, amen. Subsequenter dicat *: Quam oblationem tu, Deus, in omnibus, quæsumus,* hic communiter signet ter tam super Hostiam quam super calicem: *Bene † dictam, ascrip † tam, ra † tam, rationabilem acceptabilemque facere digneris, ut nobis.* Hic semel separatim signet super Hostiam, et postea super calicem dicens: *Cor † pus et san † guis fiat dilectissimi Filii tui Domini nostri Jesu-Christi.* Hic accipiens Hostiam reverenter, junctis manibus, levet eam, non movendo manus de altari, dicens : *Qui pridie quam pateretur, accepit panem in sanctas ac venerabiles manus suas, et, elevatis oculis in cœlum ad te Deum Patrem suum omnipotentem, tibi gratias agens* ; hic tenens Hostiam manu sinistra, dextra semel signet supra eam dicens *Bene † dixit, fregit deditque discipulis suis dicens: Accipite et manducate ex hoc omnes, hoc est enim corpus meum.* Hic elevet Hostiam reverenter adorandam a populo, et reverenter deponat eam unde elevavit. Subsequenter **334** discoperiat calicem, et teneat eum cum ambabus manibus, dicens :

Simili modo postquam cænatum est, accipiens et hunc præclarum calicem in sanctas ac venerabiles manus suas, item tibi gratias agens; hic teneat calicem manu sinistra, et cum dextra signando sanguinem benedicat dicendo : *Bene † dixit, dedit discipulis*

[a] Ita etiam *cruces* infra in Missa sancti Stephani. Erant ergo plures super altare cruces, nempe crux *stationalis*, de qua supra, et quæ alias super altare poni debebant.

suis, dicens: Accipite et bibite ex eo omnes. Hec sit enim calix sanguinis mei, novi et æterni Testamenti, mysterium fidei, qui pro vobis et pro multis effundetur in remissionem peccatorum. Hic elevet calicem adorandum a populo, et reverenter reponat in loco suo solito, dicendo : *Hæc quotiescunque feceritis, in mei memoriam facietis.* Hic ampliet manus et brachia.

Unde et memores, Domini, nos servi tui, sed et plebs tua sancta ejusdem Christi Filii tui Domini nostri tam beatæ passionis, nec non ab inferis resurrectionis, sed et in cælos gloriosæ ascensionis, offetrimus præclaræ Majesti tuæ de tuis donis ac datis. Et ibi reducens ad se manus et brachia, signet ter super Hostiam et calicem, quarto super Hostiam tantum, et quinto super calicem, dicendo: *Hostiam † puram, Hostiam † sanctam, Hostiam † immaculatam, panem † sanctum vitæ æternæ, et calicem † salutis perpetuæ.* Subseqnenter dicat :

Supra quæ propitio ac sereno vultu respicere digneris, et accepta habere, sicut accepta habere dignatus es munera pueri tui, justi Abel, et sacrificium patriarchæ nostri Abrahæ, et quod tibi obtulit summus sacerdos tuus Melchisedech, sanctum sacrificium, immaculatam hostiam. Demum inclinet se, et ponat brachia in modum crucis.

Supplices te rogamus, omnipotens Deus jube hæc perferri per manus sancti angeli tui in sublime altare tuum, in conspectu divinæ Majestatis tuæ. Hic erigens se osculetur altare, dicendo : *Ut quotquot ex hac altaris participatione sacrosanctum Filii tui;* hic primo super Hostiam, demum super calicem signet, dicendo: *Corpus † et sanguinem † sumpserimus,* hic signet se ipsum dicens : *Omni benedictione cœlesti et gratia repleamur, per eumdem Christum Dominum nostrum.* Postea dicat commemorationem defunctorum : *Memento etiam, Domine, famulorum famularumque tuarum N., qui nos præcesserunt cum signo fidei, et dormiunt in somno paics. Ipsis, Domine, et omnibus in christo quiescentibus locum refrigerii, lucis et pacis, ut indulgeas deprecamur. Per eumdem Christum Dominum nostrum. Amen.*

Hic percutiens pectus suum, aliquantulum dicens altius : *Nobis* **325** *quoque peccatoribus famulis tuis de multitudine miserationum tuarum sperantibus partem aliquam, et societatem donare digneris cum tuis sanctis apostolis et martyribus, cum Joanne, Stephano. Matthia, Barnaba, Ignatio. Alexandro, Marcellino, Petro, Felicitate, Perpetua, Agatha Lucia, Agnete, Cœcilia, Anastasia et omnibus sanctis tuis, intra quorum nos consortium, non æstimator meriti, sed veniæ, quæsumus, largitor admitte. Per Christum Dominum nostrum. Per quem hæc omnia, Domine, semper bona creas,* hic ter semel signet super Hostiam et calicem, dicendo *Sancti † ficas, vivi † ficas, bene † dicis et præstas nobis.* Hic, discoperto calice per diaconum cardinalem, accipiat Hostiam manu dextra, et cum ea ter signet super calicem et sanguinem, dicens, *Per ipsum † et cum † ipso et in ip † so.* Hic cum ipsa Hostia bis inter se et calicem signet, dicens : *Tibi Patri omnipotenti in unitate Spiritus sancti omnis honor et gloria.* Hic reponat Hostiam in loco solito, et cooperto calice per diaconum cardinalem, ac depositis manibus papa super altare dicat :

Per omnia sæcula sæculorum. Amen. Oremus. Præceptis salutaribus moniti, et divina institutione formati, audemus dicere: Pater noster, qui es in cælis, sanctificetur nomen tuum. Adveniat regnum tuum. Fiat voluntas tua sicut in cælo in terra. Panem nostrum quotidianum da nobis hodie, et dimitte nobis debita nostra, sicut et nos dimittimus debitoribus nostris. Et ne nos inducas in tentationem ; respondetur : *Sed libera nos a malo. Amen.* Deinde dicat Orationem.

Libera nos, quæsumus, Domine, ab omnibus malis præteritis, præsentibus et futuris, et intercedente beata et gloriosa semper virgine Dei Genitrice Maria, et beatis apostolis tuis Petro et Paulo, atque Andrea cum omnibus sanctis, da propitius pacem in diebus nostris, ut ope misericordiæ tuæ adjuti, et a peccato simus semper liberi, et ab omni perturbatione securi.

Hic accipiat patenam, et signet se cum ipsa, et submittens eamdem Hostiæ, ponat Hostiam in patena ; et, discooperto calice per diaconum cardinalem, accipiat Hostiam, et cum reverentia frangat eam per medium super calicem et sanguinem, et mediam de sinistra manu ponat in patena ; et de illa, quæ est in dextra accipiat particulam ; et quæ remanet in sinistra adjungat particulæ quæ est in patena, dicendo: *Per eumdem Dominum nostrum Jesum Christum Filium tuum, qui tecum vivit et regnat in unitate Spiritus sancti Deus.* Hic illam partem, quæ remanet in dextra, teneat super sanguinem et calicem, et dicat : *Per omnia* **336** *sæcula sæculorum* ; respondetur *Amen.* Hic cum ipsa particula ter signet super calicem dicendo : *Pax † Domini, sit † semper vo † biscum;* respondetur *Et cum spiritu tuo.* Hic adjungat particulam illam aliis particulis quæ sunt in patena. Demum dicat junctis manibus duabus vicibus *Agnus Dei qui tollis peccata mundi, miserere nobis.* Et tertia, *dona nobis pacem.* Et in fine cujuslibet percutiat pectus suum, postea inclinatus dicat hanc Oratonem : *Domine Jesu Christe, qui dixisti apostolis tuis : Pacem meam do vobis, pacem meam relinquo vobis, ne respicias peccata mea, sed fidem ecclesiæ tuæ, eamque secundum voluntatem tuam pacificare et coadunare digneris, qui vivis.* Hic elevat se, et osculetur altare, dans pacem episcopo vel presbytero cardinali, qui servit ei, dicendo *Pax tecum;* respondetur *Et cum spiritu tuo.* Hic papa dimittat totum sacramentum in altari, et vadit ad sedem suam ; et stando detecto capite exspectet subdiaconum cum patena et Hostia, et diaconum cardinalem cum calice et sanguine ; et istis stantibus sicut decet cum prædictis coram eo, dicat hanc Orationem : *Domine Jesu Christi Fili Dei vivi, qui ex voluntate Patris. cooperante Spiritu sancto per mortem tuam mundum vivificasti, libera me per hoc sacrum corpus et sanguinem tuum ab omnibus iniquitatibus meis et universis malis, et fac me tuis semper obedire mandatis, et a te*

nunquam separari permittas, qui vivis et regnas cum eodem Deo Patre in unitate Spiritus sancti Deus, per omnia sæcula sæculorum. Amen. Alia Oratio : *Perceptio corporis tui. Domine Jesu Christe, quam indignus sumere præsumo, non mihi proveniat in judicium et condemnationem, sed pro tua pietate prosit mihi ad tutamentum mentis et corporis, et ad medelam percipiendum, qui vivis et regnas cum eodem Deo Patre in unitate ejusdem Spiritus sancti Deus, per omnia sæcula sæculorum, amen.* Hic cum reverentia accipiat de patena majorem partem Hostiæ, et dicat : *Panem cœlestem accipiam, et nomen Domini invocabo.* Hic tenens partem prædictam Hostiæ cum quatuor digitis super sanguinem, et calicem, dicit reverenter tribus vicibus: *Domine, non sum dignus ut intres sub tectum meum, sed tantum dic verbo, et sanabitur anima mea.* Postea signet se cum ipso corpore, et reverenter sumat totum illud quod est extra digitos prædictos ; et quod infra digitos remanet ponat in calice cum sanguine dicens, *Fiat commistio et consecratio corporis et sanguinis Domini nostri Jesu Christi accipientibus in vitam æternam, amen.* **337** Subsequenter dicat : *Corpus Domini nostri Jesu Christi custodiat animam meam in vitam æternam, amen.* Demum accipiat calamum de manu episcopi cardinalis, et tenens ipsum cum ambabus manibus ponat eum in calice, dicendo: *Quid retribuam Domino pro omnibus quæ retribuit mihi? Calicem salutaris accipiam, et nomen Domini invocabo. Laudans invocabo Dominum, et in inimicis meis salvus ero.* Hic sumat de sanguine Christi sugendo cum dicto calamo ; deinde dicat : *Sanguis Domini nostri Jesu Christi custodiat animam meam in vitam æternam, amen.* Postea det dictum calamum supradicto diacono cardinali, non removendo ipsum de calice ; et tersis digitis cum perfusorio, quod ibi offert episcopus cardinalis, postquam communicaverit, dicat Orationem. *Quod ore sumpsimus, Domine, pura mente capiamus, et de munere temporali fiat nobis remedium sempiternum.* Subsequenter aliam Orationem : *Corpus tuum, Domine, quod sumpsi, et sanguis quem potavi, adhæreat visceribus meis, et præsta ut in me non remaneat sceleris macula, quem pura et sancta refecerunt sacramenta. Qui vivis et regnas cum eodem Deo Patre in unitate ejusdem Spiritus sancti Deus, per omnia sæcula sæculorum, amen.* Deinde recipiat partem unam Hostiæ, quæ est in patena, et ponat in ore diaconi cardinalis supradicti, dicendo : *Corpus Domini Jesu Christi custodiat animam tuam in vitam æternam, amen.* Subsequenter recipiat ipsum ad osculum pacis; postea recipiat aliam particulam Hostiæ, quæ in patena remansit, et ponat in ore subdiaconi, dicendo : *Corpus Domini nostri Jesu Christi*, ut supra. Demum sedeat in sede sua, et perfundat supra scyphum aureum. Subsequenter lavet sibi manus, et sedendo exspectet subdiaconum, qui sibi apportat calicem cum vino, quem calicem papa recipiat cum duabus manibus, et de vino cum calice sumat ad lavandum sibi os, quantum placet.

Communio *Exsulta satis, filia Sion*, etc. Et cantata per chorum Communione, surgat, et vadit ad altare, et subsequenter dicat *Dominus vobiscum.* Resp. *Et cum spiritu tuo.* Deinde post Communionem hanc Orationem : *Hujus nos, Domine, sacramenti*, etc. Alia Postcommunio: *Satiasti, Domine, familiam tuam*, etc. Et cantato *Ite, Missa est*, per diaconum cardinalem prædictum, non recedendo de altari, benedicat populum : *Sit nomen Domini benedictum.* Resp. *Ex hoc nunc*, etc. *Adjutorium nostrum in nomine Domini.* Resp. *Qui fecit cœlum et* **338** *terram. Benedicat vos omnipotens Deus Pater* ✝ *et Filius* ✝ *et Spiritus* ✝ *sanctus.* Respondetur *Amen.* Postea secrete dicat hanc Orationem : *Placeat tibi, sancta Trinitas*, etc. Post Missam exuens se papa vestibus pontificalibus dicat hanc Antiphonam : *Trium puerorum cantemus Hymnum, quem cantabant in camino ignis benedicentes Dominum.* Psal. *Benedicite omnia opera Domini Domino*, totum. *Laudate Dominum in sanctis ejus.* Deinde repetat Antiphonam. *Trium puerorum, Kyrie, eleison, Christe, eleison, Pater noster. Et ne nos inducas*, etc. Resp, *Sed libera nos a malo.* Vers. *Confiteantur tibi, Domine, opera tua.* Resp. *Et sancti tui benedicant tibi.* Vers. *Exsultabunt sancti in gloria.* Resp. *Lætabuntur in cubilibus suis.* Vers. *Non nobis, Domine, non nobis.* Resp. *Sed nomini tuo da gloriam.* Vers. *Domine, exaudi Orationem meam.* Resp. *Et clamor meus ad te veniat.* Vers. *Dominus vobiscum.* Resp. *Et cum spiritu tuo. Deus, qui tribus pueris*, etc. *Actiones nostras*, etc.

LXXII. *In festo sancti Stephani Introitus.*

Sederunt principes, et adversum me loquebantur. Psalmus *Beati immaculati in via. Gloria Patri.* Complendo ipsum, et *Kyrie, eleison*, cum cardinalibus sibi astantibus, deinde sedeat in sede sua; et decantato Introitu, dicat *Gloria in excelsis.* Quo cantato per chorum, stando dicat *Pax vobis*, versus populum. Oratio. *Da nobis quæsumus, Domine, imitari quod colimus*, etc. Commemoratio de Nativitate, *Concede quæsumus*, etc. Lectio Actuum apostolorum. *Stephanus autem*, etc. Et dicta Epistola, et osculato pede, papæ per subdiaconum, papa signet ipsum. Grad. *Sederunt principes*, etc. *Alleluia.* Vers. *Video cœlos apertos*, etc. Et decantato Graduali et primo *Alleluia* a choro, dat Benedictionem diacono cardinali legenti Evangelium, eunti ad pedem, signando ipsum, ac dicendo : *Sit Dominus in corde tuo, et in labiis tuis*, etc. Deinde ponat thus in thuribulo, signando, postquam posuerit, semel signo crucis ; et iterum cum idem diaconus petit Benedictionem a papa, papa signet ipsum sedendo. Sed cum incipitur Evangelium, papa stet detecto capite. *Secundum Matthæum. In illo tempore, dicebat Jesus turbis Judæorum et principibus sacerdotum: Ecce ego mitto ad vos prophetas*, etc. Et osculato libro Evangeliorum per papam, fiat sermo aut per eum, aut **339** per aliquem cardinalem, cui ipse papa commiserit faciendum. Et facto sermone, subsecuta confessione per diaconum cardinalem, si papa, sermonem fecerit, ipse papa pronuntiet indulgentiam prout ei placet : *Auctoritate*

Dei omnipotentis, Patris, et Filii, et Spiritus sancti, beatorum Petri et Pauli apostolorum ejus, et nostra, omnibus qui venerunt hodie, qui sunt in statu veræ pœnitentiæ, concedimus indulgentiam unius anni, et quadraginta dierum, vel plurium, ad voluntatem suam. Postmodum dicat : *Precibus et meritis beatæ Mariæ semper virginis, beati Michaelis archangeli, beati Joannis Baptistæ, sanctorum apostolorum Petri et Pauli, et omnium sanctorum, misereatur vestri omnipotens Deus, et dimissis peccatis vestris perducat vos ad vitam æternam, amen.* Deinde dicit : *Indulgentiam, absolutionem et remissionem peccatorum vestrorum tribuat vobis omnipotens et misericors Dominus, amen.* Subsequenter dicit signando populum et in modum crucis : *Et Benedictio Dei omnipotentis, Patris, et Filii et Spiritus sancti, descendat super vos, et maneat semper.* Si autem cardinalis sermonem fecerit, cum vadit ad pedem papæ, osculando petat benedictionem a papa flexis genibus, dicens : *Jube, domne, benedicere.* Papa sedendo dat Benedictionem, et signando et dicendo : *Sit Dominus in corde tuo et in labiis tuis, ut digne et competenter annunties, verbum sanctum suum.* Deinde dictus cardinalis reverenter quærat a papa quantum indulgentiam placeat sibi concedere ; qua pronuntiata, papa dat absolutionem, ut supra, et papa concedit sicut placet sibi, quam indulgentiam ipse cardinalis pronuntiat. Tum papa stando in sede sua super scabellum, incipiat *Credo in unum Deum.* Quo dicto, et per chorum cantato, dicat *Dominus vobiscum.* Resp. *Et cum spiritu tuo. Oremus.* Deinde sedeat in sede sua. Offerenda *Elegerunt apostoli Stephanum levitam*, etc. Et dum cantatur per chorum, sedendo lavet sibi manus. Lotis vero manibus, et Offertorio cantato, vadat ad altare, et ibi recipiat patenam cum Hostia, quam sibi offert diaconus cardinalis, et eam aliquantulum elevans ; dicat *Suscipe, sancte Pater*, etc. Demum ponat Hostiam super corporale cum patena ad partem sinistram, et patenam ponat ad manum dextram juxta corporale, et postea recipiat ampullam cum aqua de manu subdiaconi, et ponat de aqua in calice, dicens *Deus qui humanæ substantiæ*, etc., et reddit ampullam subdiacono. Demum signat super calicem semel, et dum ponitur calix super **340** corporale in loco suo per dictum papam, dicit *Offerimus tibi, Domine*, etc. Et cum per dictum cardinalem calix cooperitur, dicat Antiphonam, *In spiritu humilitatis*, etc. Subsequenter dicat, *Veni, Sanctificator*, etc., signando super Hostiam et calicem ; et postea vertat se ad diaconum cardinalem, et benedicat incensum, dicendo, *A b ipso sanctificeris, in cujus honore cremaberis.* Demum recipiat thuribulum de manibus dicti cardinalis, et incenset super calicem et Hostiam in modum crucis decenter, dicendo : *Incensum istud a te benedictum † ascendat ad te, Domine †, et descendat † super nos misericordia tua. Dirigatur Oratio mea*, etc. Et continuando incensat cruces et imagines stantes super altare, et ipsum altare desuper ; postea incenset iterum super Hostiam et calicem ; demum reddat thuribulum dicto cardinali, dicendo *Accendat in nobis Dominus ignem*, etc. Demum inclinatus ante altare, dicat *Suscipe, sancta Trinitas*, etc. Subsequenter erigat se, et osculetur altare in medio ; deinde dicat, versus populum *Orate pro me, fratres*, etc. Circumstantes vero respondeant *Suscipiat Dominus sacrificium de manibus tuis*, etc. Subsequenter dicat secrete Orationem *Suscipe, Domine munera*, etc. Alia Oratio, *Oblata, Domine munera*, etc. Præfatio et alia dicuntur ut supra.

Ex Cæremoniali Cardinalis Rothomagensis.

Completa Missa, si papa sit in Urbe, recipit regnum de manu marescalli majoris, et gestat illud usque ad gradus palatii. Tunc judices et advocati veniunt ei obviam sub gradibus in porticu, et faciunt iterum ei laudes, prout in libro Polyptycho scriptum est ; et ibi dominus papa descendit, et deposito regno accipit mitram. Deinde judices ducunt eum usque ad locum in quo datur presbyterium. Tunc deposita planeta, et apposito mantello super scapulas, sedens in cathedra manibus propriis dat presbyterium capellanis, prout in coronatione. Dato presbyterio, sic indutus vadit ad mensam, etc., et diaconus cardinalis legat in mensa cum pluviali : et in fine cantores cantant sequentiam *Lætabundus.* Quod si papa non celebraret, presbyter cardinalis tit. sancti Stephani prædicti consuevit coram papa celebrare illa die.

Illa die capellani commensales, acolythi et auditores et **331** pœnitentiarii comedunt cum papa splendide, et in collatione datur presbyterium.

In secundis Vesperis papa venit cum pluviali et mitra.

LXXIII. *De officio sancti Stephani. Statio ad sanctum Stephanum in Cœlio monte.*

Missa et sermo mandantur [a].

In die sancti Stephani summo mane conveniunt omnes ordines, tam clerici, quam laici, induti pannis sericis, in basilica, diaconis cardinalibus et subdiaconis exceptis, qui induti dominum papam ducunt ad basilicam ipsam, ubi cardinales et prælati omnes exibunt ei ad reverentiam ; ibique induit se planeta alba, et descendens de palatio usque ad porticellum, ibique invenit equum phaleratum, sed non ipsius collum, nacta scarleti ; et ascendens equum, et de manu diaconi, qui a dextris ejus stat, regnum recipiens, induit ipsum ; sicque vadit ad ecclesiam beati Stephani in Cœlio monte coronatus cum ordinibus processionaliter, sicut scribitur in Polyptycho Cumque sic ad prædictam ecclesiam sancti Stephani, in qua ipso die est statio, devenerit, deposito regno, intrat ecclesiam, Factaque Oratione vadit ad sacrarium ; et deposita planeta alba, induit rubem, et celebrat Missam, sicut hesterna die in omnibus ad Missam. Missa vero finita, resumit planetam albam, et induit regnum, et revertitur ad palatium. Cætera

[a] Quæ sequuntur usque ad caput 78, paucis exceptis, conveniunt cum Cæremoniali Petri Amelii.

vero omnia fiunt, prout in Polyptycho scriptum est.

LXXIV. *In die sancti Joannis.*

Missa et sermo mandantur, quam consuevit dicere aliquis cardinalis. Ad quam papa venit cum pluviali rubeo de scarleto, et mitra aurifrisiata cum presbyteris, prout in consistorio. Et ita in secundis Vesperis, in quibus omnes acolythi debent esse cum superpelliciis, primo commensales, auditores, et subdiaconi ; deinde acolythi et capellani horum.

342 LXXV. *De officio festi Innocentium.*

In hoc festo consuevit esse Missa et sermo ; sed modo non observatur, nec papa venit ad secundas Vesperas ad capellam.

In Natali sanctorum Innocentium statio ad sanctum Paulum, in Missa non dicitur *Gloria in excelsis*, nec *Alleluia*, sed Tractus cantatur. *Credo* vero cantatur propter Octavam Nativitatis Domini ; et paramenta debent esse violacea, et præfatio de Nativitate. Nec *Ite Missa est* dicitur, nam *Ite Missa est* semper sequitur *Gloria in excelsis*. Dicuntur tamen ista in Octava eorum. Si festivitas ista in Dominica venerit, ad Matutinas *Te Deum laudamus* cantatur, et paramenta debent esse rubea. Ad Missam *Gloria in excelsis Deo* cantatur, et *Alleluia*, cum *Credo*, et Præfatione de Nativitate.

LXXVI. *In Circumcisione Domini.*

Missa et sermo mandantur tantummodo. Licet antiquitus Romani pontifices consueverunt in primis Vesperis hujus diei solemniter venire induti pluviali pretioso albo et mitra solemni, et servatur nunc, et bene. Verumtamen modernis temporibus non observatur, sed solum venit cum pluviali de samito, et mitra aurifrisata. Totum hoc stat ex voluntate papæ.

Item si papa sit in Urbe hac die Circumcisionis, et non celebret, sed faciat per aliquem cardinalem celebrari in ecclesia sancti Petri ; antequam cardinalis induatur, præsentetur bulla, quomodo papa dispensat cum eo, quatenus possit celebrare super aram beati Petri ; et per totam diem pendeat ante regias, et ita in omnibus aliis Missis quæ super illud celebrantur.

LXXVII. *In Epiphania.*

Missa et sermo mandantur, et Vesperæ consueverunt mandari, sermo non. In utrisque Vesperis papa interest cum pluviali de scarleto rubeo, et mitra aurifrisiata. Hanc etiam Missam antistes Urbis celebrare consuevit, et semper faciunt de communi cursu, nisi infirmitate aut nimio frigore detenti.

343 Item anno Domini 1389 pontificatus domini Urbani VI anno 10, festum sancti Antonii venit in prima Dominica post Epiphaniam, et nihil fecimus de festo sancti Antonii, sed totum officium fuit de Dominica ; et eramus in Urbe.

Ad Octavas Epiphaniæ quotidie ad Missam dicitur Oratio prima, sive festiva, sive sit ferialis ; secunda fit commemoratio de sancta Maria, videlicet, *Deus quisalutis æternæ ;* tertia de sancto Petro, *Deus cujus dextera*, etc. ; quarta, *Ecclesiæ tuæ* ; quinta *Deus omnium fidelium pastor*. Et hoc observatur usque ad Purificationem beatæ Mariæ. A Purificatione vero usque ad quartam feriam, quæ est caput jejunii, prima Oratio dicitur de die ; secunda *A cunctis* ; tertia, *Deus omnium*. Incipiat hebdomadarius. Quod si tempus breve est a Dominica post Octavas Epiphaniæ usque ad Septuagesimam, quod nequeant diebus suis dici officia Dominicalia, videlicet Introitus et Orationes, Epistolæ et Evangelia, ita distribuat, quod non potest habere Dominicas per dies feriales infra hebdomadam, facit decantare utiliter, si coaptentur ; ita quod compleantur in ultima hebdomada. Illud idem observatur de Dominicis post Octavam Pentecosten usque ad Adventum.

LXXVIII. *De Benedictione cereorum, quæ fit in die Purificatione beatæ Mariæ.*

Tantummodo Missa mandatur. Non habet Vesperas præcedentes mandatas ; tamen cardinales in primis Vesperis veniunt, et incipiunt Antiphonas. Et si festum hoc cadit in Septuagesima, vel sexagesima transfertur in diem Lunæ. In primis Vesperis papa venit cum pluviali simplici de samito et mitra aurifrisiata.

In festo purificationis beatæ Mariæ cerei benedicuntur per juniorem presbyterum cardinalem, qui esse debet indutus rocheto albo, amictu, stola et pluviali albi coloris, et mitra simplici de garnello, cum aqua benedicta et incenso, et sociis indutis cum superpelliciis, et duobus ceroferariis cum faculis accensis ; et sic benedicat candelas, ut in Missali et pontificali Romano continetur. Et Benedictione completa, aspergantur cerei aqua benedicta, et thure adolentur per eumdem presbyterum cardinalem. Deinde distribuantur cerei ut infra **344** sequitur. Nam papa indutus manto rubeo, tenens mitram de vernello in capite, venit ad locum præparatum ad hoc more consueto, cum duobus diaconibus. Tunc facta reverentia consueta per cardinales presbyteros et post reverentiam paratis omnibus, tam cardinalibus quam aliis, violaceis, diaconibus scilicet cotta amictu et planeta, et presbyteris cardinalibus similiter et cum planeta, episcopis similiter, et cum pluvialibus violaceis, se habent ; tunc scilicet prior episcoporum cardinalium, deposita mitra sua, stans papæ sedenti in faldistorio et cum mitra, faculam [a] non accensam, quæ aliis major est, nihil dicendo dat osculando manum papæ. Deinde ipse prior episcoporum, vel subprior, genuflexus, recipit faculam de manu papæ non accensam, et osculetur genu dextrum domini papæ. Et sic deinde omnes cardinales faciunt primo episcopi, secundo presbyteri, tertio diaconi, et prælati omnes, qui sunt parati, mitris suis depositis osculando genu, et modo quo episcopus vel presbyter cardinalis celebrat coram papa et sic paratus

[a] Sic etiam in cæremoniali Petri Amelii cereus non accensus porrigitur ; sed statim accenditur, infra.

antequam veniat ad recipiendum cereum,non exuit planetam. Camerarius vero notarii, auditor contradictarum,et corrector,etiam si aliqui ipsorum essent episcopi, quia non sunt parati; et etiam capellani, tam commensales, qui debent esse in cottis, quam alii capellani et similes, necnon pœnitentiarii, et breviter omnes alii familiares papæ, etiam laici, et quicunque alii non familiares, qui possunt illuc venire,recipiunt faculam de manu papæ,et osculantur non genu,sed pedem. Et sciendum est quod faculæ tam papæ, quam aliis dantur non accensæ, sed receptæ statim accenduntur.

Sciendum tamen quod quando rex est præsens, immediate post cardinales ante omnes alios prælatos etiam paratos modo prædicto,recipit cereum modo prædicto de manu papæ;et post receptionem cerei osculatur pedem, et non genu. Tamen modernis temporibus consuevit recipere rex,sicut sedet, post priorem episcoporum cardinalium ; et ita in ramis Palmarum, et in die Cinerum.

Si imperator esset præsens, post priorem recipit cereum,et osculatur pedem, et non genu.

345 Item notandum quod post priorem episcoporum cardinalium,si aliquis intersit patriarcha,candelam recipit de manu papæ. Quod si rex sit præsens,post regem candelam recipit subprior episcoporum cardinalium,et in ejus absentia prior presbyterorum;et tunc patriarcha, etiam si plures sint patriarchæ, quilibet recipit post cardinales qui eum antecedunt;et semper inter duos cardinales, etiam in processionibus et in Missis,stare debent patriarchæ. Processio ordinatur per priorem diaconorum cardinalium,qui dicit alta voce, facie versa ad Processionem,*Procedamus in pace*,et respondet chorus *In nomine Christi,amen*. Deinde movetur Processio, et dominus noster papa indutus pluviali rubeo cum perlis et aurifrisiis,deposito alio post distributionem cereorum vel palmarum in die suo, cum mitra aurifrisiata, quam in Processione portat, et tenet faculam accensam,vel palmam die suo in manu sinistra, et manu dextra signat.Et papa incedit aliquantulum per capellam processionaliter sub pallio, quatuor militibus deferentibus cum mappulariis, si sint in Urbe,aut quatuor de nobilioribus Urbis, vel clientibus armorum in illorum absentia;sicque pergit ad regias.Et primo ad partem dextram,secundo ad sinistram veniendo projicit candelas populo, postea regreditur ad sedem suam;in qua sedens,extenditur super genua sua una tobalea per duos capellanos ipsam tenentes flexis genibus,unum a dextris,alium a sinistris, et sic lavat manus suas aquam infundente nobiliori.

Aliqui dicunt quod papa nunquam mutat pluviale in Processionibus istis, sed solum mitram aurifricatam et sine perlis, quoniam pluviale debet semper portare in Processionibus et diebus ferialibus, quod certe credo,ubicunque sit sine perlis. Ideo sunt duo pluvialia et tres mitræ,alba aurificata cum perlis, et alia sine perlis,aurifiisiata,quam defert diebus feriatis.

Quibus sic peractis, deponitur ei mitra aurifrisiata, et recipit simplicem de garnello albam et planam. Cantatis Antiphonis et Psalmo *Nunc dimittis* papa assurgit in sede sua;et deposita sibi mitra per diaconum cardinalem a dextris sibi astantem, papa cantando dicit *Oremus*,et immediate diaconus a dextris dicit cantando *Flectamus genua*.Cardinalis vero a sinistris assistens dicit cantando *Levate*. Subsequenter papa dicit cantando Orationem, *Exaudi, quæsumus, Domine*, etc., **346** deinde,si papa celebrat, vadit ad revestiarium, si sit; si non sit, ad cathedram suam longe ab altare paratam ad partem sinistram altaris ; et deposita mitra alba et plana cum pluviali et stola,induitur sacris et pretiosis albis vestibus, servato ordine alibi signato.

Notandme etiam quod in hoc festo purificationis, et in receptione cinerum,et in receptione palmarum cardinales et prælati,ut supra dictum est,sive papa celebraturus sit, sive non, parati esse debent, cum recipiunt faculas cinerum vel palmam. Sed dicto Introitu cum papa, si non celebrat, cardinales deponunt paramenta, et resumunt cappas laneas ; prælati vero statim receptis cineribus paramenta deponunt. Cum vero dicitur Evangelium, omnes tenent faculas accensas vel palmam in manibus, stantes recti in cappis, non parati. In die Palmarum, in passione, papa etiam tenet faculam accensam vel palmam in Evangelio et passione ;sed dicto Evangelio vel Passione, faculas et palmas commendat servitoribus.Si vero papa celebrat his tribus diebus, Purificationis.Cinerum, et in die Palmarum,[cardinales et prælati non deponunt paramenta violacea, quousque facta sit Processio, si fiat ; et in Processione si fiat, dominus papa, indutus manto rubeo, ut dictum est, habens mitram de garnello, tenet faculam accensam vel palmam in die Palmarum in manu sinistra, quia vadens cum dextra signat. Omnes etiam alii tenent faculas accensas vel palmas in Processione ornamentis violaceis parati cum mitris in capite de garnello.Ordinatur autem Processio per priorem diaconorum ; qua ordinata, ultimus diaconorum cardinalium dicit alta voce cum nota *Procedamus in pace*, versa facie ad processionem, et respondetur cum nota alta *In nomine Christi, amen*. Facta Processione, commendant faculas servitoribus,vel palmas ; et tnnc hac die Purificationis in albis omnes,tam dominus papa quam alii more consueto parantur. Sed in die Cinerum et Palmarum tenent paramenta violacea, usquequo Missa sit completa. In Evamgelio vero dominus papa et omnes resumunt faculas, vel in Passione palmas ; et dicto Evangelio vel Passione, eas servitoribus recommendant.

Idem observatur suo modo in die Palmarum in palmis recipiendis,osculatione genu, vel pedis.Processione et aliis, ut infra dicetur. Advertendum quod si Processiones hujusmodi **347** fierent Romæ per

papam et solemniter in locis, ubi papa his tribus diebus esset celebraturus, papa paratus esset solemniter etiam in Processione paramentis pontificalibus et cum pallio, et iret discalciatus ipse et omnes cardinales et prælati in Processione, saltem in hac die Purificationis, ab ecclesia sancti Adriani usque ad sanctam Mariam Majorem ; et in die Cinerum ab ecclesia sanctæ Susannæ usque ad sanctam Sabinam, ubi est statio.

In cathedra sancti Petri, nec Missa, nec sermo consueverunt mandari, quia non sunt secundum modernos, sed antiquitus consueverunt esse. Et dominus Urbanus papa VI, in primo anno, et in secundo anno mandavit fieri. In primo fecit sermonem cardinalis Gradensis, in secundo fecit cardinalis Bonaventura de Padua Augustinensis in ecclesia sancti Petri in Urbe, Urbano Missam celebrante in dicta ecclesia.

Memorandum quod cantetur *Lumen ad revelationem gentium*.

LXXIX. *De officio Cinerum quarta feria caput jejunii.*

Feria quarta caput jejunii, non est prætermittendum de officio Cineris. Illa die, si papa fuerit in Urbe, conveniunt omnes ad sanctam Anastasiam ; sed antequam veniat dominus papa, fiunt cineres ibi de palmis præteriti anni, et benedicuntur a juniori presbytero cardinali, cum ministris paratis in albis tantum. Tunc dominus papa vadit ad dictam ecclesiam, comitante eum tota curia, et dicit ibi Sextam, quia antequam descendat de palatio, debet dicere Tertiam, Postmodum imponitur ei cinis benedictus a priore episcoporum, si præsens est ; sin autem, a subpriore presbyterorum. Demum dominus papa ipse imponit cineres super capita eorum, dicens *Memento, homo*, etc. Postea per priorem diaconorum ordinatur Processio. Si dominus [a] papa vult pergere pedes, debet se induere vestimentis missalibus usque ad dalmaticam ; post impositionem cinerum debet se discalciare, et indui nigra casula, et pergere processionaliter usque ad sanctam Mariam Scholæ Græcorum, et usque ad sanctam Sabinam ubi statio est, pedibus discalceatis. Interim scholenses cantent per viam Antiphonam ; demum sequuntur litaniæ. His finitis, dominus papa, ablutis pedibus, ad sanctam Sabinam in sacristia, et recalceatus, dicit Nonam ; **348** deinde procedit ad altare ad divina peragenda. Solet dominus papa hac die ad Missam unam [b] tantum Orationem cantare et in omnibus dominicis diebus ; sed in ferialibus, quando celebrat in capella, dicit tres Orationes, videlicet Orationem diei, et Orationem *A cunctis*, et Orationem *Omnipotens sempiterne Deus, qui vivorum*, etc. Et quando venit ad Orationem super populum dicit *Per omnia sæcula sæculorum, amen*. Postea dicit *Oremus, Humiliate capita vestra Deo*; postea Oratio superpulum. In hac Missa dicitur præfatio Quadragesimæ *Qui corporali jejunio*, et deinceps usque ad Dominicam [c] Palmarum, tam in feria, quam in dominicis diebus festivis, dicitur Præfatio quæ competit. Peracto Missæ officio, non dicit Vesperas quia in tota illa hebdomada non dicit Vesperas post Missam, sed in sero, sicut in aliis transactis diebus retro.

Notandum quod ab initio quartæ feriæ caput jejunii quisque dies proprias habet Orationes, et prophetias et Evangelium, et Antiphonas ad *Benedictus*. et ad *Magnificat*. Orationes vero quæ fiunt in Missa super populum dicuntur in Vesperis, præter diem Sabbati ; in die vero Sabbati ad Vesperum dicitur Oratio de Dominica. Sciendum est quod ab hac die usque Cœnam Domini, secundum Romanam consuetudinem, non dicimus *Flectamus genua*, nisi quando plures prophetias ad Missam legimus. Quando vero legimus unam prophetiam, dicitur in modum epistolæ, et dicitur *Dominus vobiscum*. Notandum quod quando duæ prophetiæ ad Missam leguntur, prima legitur in modum lectionis, et dicitur *Flectamus genua*; secunda in modum epistolæ, et dicitur *Dominus vobiscum*. Ex consuetudine hactenus observata, quando aliquod festum trium lectionum in diebus Quadragesimæ veniebat, videlicet a quarta feria caput jejunii usque ad feriam quartam majoris hebdomadæ, nihil de festo faciebamus præter commemorationem, sed nunc non observatur. Unde si festum sanctæ Scholasticæ venerit in Quadragesima, Missam dicimus de feria, cum commemoratione de festo ; etiam Tertia, Sexta et Nona de festo si aliquod festum non sequatur, de feria dicuntur. Notandum quod camerarius papæ exit [d] regias, et dat cineres **349** stando pedes illis qui sunt extra, et in ejus absentia alius prælatus, cui papa mandat.

Ante Orationem non dicit *Pax vobis*, sed tantum *Dominus vobiscum*, et sic in omnibus feriis dominicis tam Quadragesimæ, quam et Adventus, exceptis Dominica *Gaudete et Lætare*.

Et notandum quod in Tractu qui hac die cantatur, quando pervenitur ad Versum *Adjuva nos*, dictus dominus papa, deposita mitra, stat genuflexus in sede sua, quandiu cantatur ille Versus. Si papa non celebraret, sed alius coram eo, debet ire ad cathedram cum scabello coram altare paratam, et ibi stat quandiu versus ille cantatur, deposita mitra et ipso finito, debet redire ad sedem suam reposita mitra ; et etiam dicto *Sanctus*, si non celebret, statim debet accedere ad eamdem cathedram, et ibi stare usque ad *Agnus Dei* cum mitra. Et dum incipit *Per omnia*, redit ad sedem suam. Hoc idem facit papa non celebrans, quandocunque dicuntur primæ et ultimæ Orationes in Missis de feria, vigilia aut diebus quatuor temporum, sive solemniter celebretur, aut ferialiter. Quandiu enim Orationes dicuntur,

[a] Eadem apud Petrum Amelii, in cap, 37.

In cæremoniali Petri Amelii : *Notandum quod secundum dominum Jacobum Gaietani in hac Missa, non debet dici nisi tantum una Oratio, licet modernis temporibus consueverunt dici tres.*

A Dominica Passionis dicitur Præfatio de Cruce.

[d] Id est extra cancellos. Vide Petrum Amelii, cap. 21, 35.

semper stat flexis genibus, ut supra, cum mitra in capite, nisi illam ex devotione speciali deponere vellet ; et Orationibus finitis, dum dicitur *Per Dominum*, vel quando vult, surgit et revertit ad cathedram suam.

Notandum[a] quod anno Domini 1395 Bonifacius IX Perusii dedit cineres ; quibus datis, deposito pluviali, recepit chlamydem ; et sic absque mitra stetit in Missa propter frigus ; neque cardinales diaconi sederunt ante eum, sed in locis suis. Dominus cardinalis Bononiensis dixit Missam, et dedit cinerem papæ, et immediate papa dedit sibi cineres ante omnes cardinales. Verum quod non fuit aliquis episcopus cardinalis tunc, prædictus dominus noster papa ordinavit, quod iste modus debet semper observari, quod ille qui celebrat imponat papæ cineres, anno quinto pontificatus sui in die sancti Matthiæ ; et tunc fecerunt de feria, et non de sancto, sed die Jovis immediate sequentis factum fuit de festo.

Notandum quod quandocunque aliquis cardinalis facit officium coram pontifice, omnes cardinales exspectare debent illum, quousque ille deposuerit sacra vestimenta, et reassumpserit quotidiana ; et cum eo vadunt ad cameram papæ cum dictis illis duobus diaconibus qui papam antecedunt ; vel si omnes **350** exspectare noluerint, saltem duo exspectare debent.

Si vero dominus papa non est in Urbe, conveniunt omnes ad ecclesiam sanctæ Sabinæ, et dicta Tertia benedicuntur cineres a pontifice, vel sacerdote, qui debet cantare Missam more solito, ut supra. Finita Benedictione, pontifici vel sacerdoti celebraturo Missam imponitur cinis a pontifice alio vel sacerdote, si adest. Sin autem, idem pontifex, vel sacerdos imponit sibi ipsi cineres, deinde clero et populo, dicendo *Memento, homo*, etc. Interim cantatur *Immutemur habitu*, et *Juxta vestibulum*, etc. Finita impositione cinerum, dicitur Oratio *Concede, quæsumus*, ut supra. Postmodum procedit ad altare ad divina peragenda. Hoc idem servatur in capella domini papæ, quando papa non celebrat, excepto quod sibi et omnibus astantibus imponit cineres.

LXXX. *Dominica prima Quadragesimæ.*

Dominica prima Quadragesimæ sermo et Missa mandantur ; et in hac Dominica et deinceps in diebus dominicis usque ad Dominicam de Palmis, cum coram papa celebrat præsentibus cardinalibus, papa induitur manto rubeo cum aurifristis sine perlis, portans mitram albam et planam de garnello sine perlis, excepta quarta Dominica, de qua infra.

Secundum Jacobum Gaietani in ista Dominica, nec in aliis Quadragesimæ, non debet dici nisi una Oratio tantum. Verumtamen modernis temporibus presbyteri consueverunt dicere unam pro dicta die, secundam *Ecclesiæ tuæ*, tertiam *Deus omnium fidelium*, quartam *Omnipotens sempiterne Deus, qui vivorum*.

Ille qui debet facere sermonem osculatur pedem dextrum papæ, et petit Benedictionem a papa ; qua recepta, papa sibi committit, quatenus ex parte sui denuntiet vere pœnitentibus et confessis, qui sunt vel erunt in statu gratiæ, infra octo dies, tres annos et tot quadragenas de indulgentiis. Notandum tamen quod in Dominicis istis consueverunt v anni et v quadragenæ, et in quarta Dominica de *Lætare* VII, qui VII anni nunquam solent dari, nisi pontifex celebret in dicta Dominica de *Lætare*, et in Dominica *Gaudete*. Et isto prædicto, Missa et sermo in aliis tribus Dominicis Quadragesimæ, etc., fuerunt ut supra

351 LXXXI. *De officio quartæ Dominicæ Quadragesimæ, quæ vocatur Dominica de Rosa, et de Annuntiatione.*

Dominica quarta Quadragesimæ, statio ad sanctam Crucem. In hac Dominica dominus papa portat nobilem mitram frigiatam, cum vadit Missam celebrare ad ecclesiam sanctæ Crucis, quæ dicitur Jerusalem. Illo etiam die portat rosam auream cum balsamo et musco sibi in camera a camerario præsentatam ; bajulatque eam in eundo ab eadem camera usque ad sanctam Crucem, et cum prædicat, in manu tenet eam, reducetque eam in redeundo usque ad Lateranum. Ad ascensionem et descensionem equi præfectus Urbis indutus scarleto vel purpura, habens unam caligam rubeam et aliam deauratam, tenet ei stapham, et dominus papa dat ei rosam auream, cum descendit.

In hac Dominica, Missa finita, dominus papa rosam portat usque ad cameram suam ; vel, si sit in Urbe, usque ad Lateranense palatium ; et dum revertitur, sequuntur eum omnes nobiles in curia præsentes ; et dum ad cameram suam redierit, si sit extra Urbem, dat rosam nobiliori, vel illi cui sibi placet magis ; et ille incontinenti flectit genua, et osculatur pedem papæ, dato etiam quod esset rex. Deinde papa recipit eum ad osculum oris ; deinde ille recedit comitantibus eum duobus diaconibus antiquioribus cardinalibus, et cum illo equitant aliquantulum, quantum sibi placebit.

Anno Bonifacii IX pontificatus IV, Perusii hac die rosa fuit missa in magna capella, et sermoni omnes cardinales infuerunt, sed non papa, quia erat infirmus. Rosam ad Missam portavit super altare, et reportavit junior clericus cameræ, et papa dedit rosam in camera sua.

Notandum quod antequam papa det resam, debet dicere aliqua verba brevia de conditionibus et proprietatibus rosæ, quæ habet colorem gaudiosum, odorem confortativum, aspectum lætificum, prout est in libro rationali divinorum officiorum.

In die Annuntiationis beatæ virginis Mariæ Missa et sermo mandantur ; quod festum si venerit in Quadragesima, papa non venit ad primas Vesperas cum pluviali et mitra, nec cardinales consueverunt venire, quia cantantur ante prandium, **352** nisi veneritdie Lunæ, quia tunc Dominica de sero sunt Vesperæ papales, et Antiphonas incipiunt cardinales.

Et notandum quod hoc festum, quocunque tem-

[a] Eadem observatio apud Petrum Amelii in cap. 39.

pore veniat, in Missa non dicitur nisi Oratio de beata A Maria virgine, et nihil de feria. Dicta Missa, immediate data Benedictione, pontifex stans in sede sua sine mitra incipit Vesperas, quæ sunt solemnes; et incœpta prima Antiphona, deponit paramenta, et resumit pluviale rubeum, et omnes cardinales et prælati deponunt paramenta, et recipiunt cappas laneas. Nec cardinales incipiunt antiphonam in iis Vesperis. Episcopus vero cardinalis qui servivit papæ in Missa, non deponit paramenta, quoniam habet portare papæ naviculum cum incenso hora debita, et incensare altare et cophinum, in quo reservatur Corpus Domini. et similiter papam ; et habet etiam tenere librum coram papa, cum dicit Orationem ; et debent dici duæ Orationes, una de festo, altera de feria, si veniat in tempore ; quibus finitis, papa dat Benedictionem. B

Consueverunt antiquitus in secundis Vesperis cujusque festi cardinales dicere Antiphonas, et nunquam alius in secundis Vesperis, licet temporibus domini Joannis XXII, Benedicti XII et Clementis VII, nunquam fuerit observatum.

In Dominica de Passione, quæ est quinta Quadragesimæ, sermo et Missa mandantur, omnia alia ut supra in aliis Dominicis Quadragesimæ est fieri consuetum.

LXXXII. *De ordine seu officio in die Palmarum*, etc.

Dominica in Psalmis, secunda hora diei mediante, junior [a] cardinalis sacerdos et omnis clerus conveniant in ecclesiam sancti Silvestri in palatio Lateranensi, missalibus vestimentis induti; expositisque in medio palmarum vel olivæ, seu aliarum arborum ramis, benedicit cardinalis vel sacerdos salem et aquam; C deinde sequitur Antiphona *Hosanna Filio David.* Deinde pro Graduali cantatur Resp. *Collegerunt*. Vers. *Unus autem* ; vel Resp. *In monte Oliveti*. Vers. *Vigilate.* Dicta Oratione, expandantur palmæ, et canente clero et populo, hoc modo deferentur palmæ benedictæ in palatio Lateranensi ante capellam, si ibi est curia. Dominus exiens dat unicuique episcopo et cardinali spatulam palmarum **353** et aliis, si supersint palmæ ; deinde projicit folia palmarum seu olivarum super populum, et aliquibus aliis dat manu ; et cantor incipit Antiphonam.

« In hac die non consuevit esse sermo, nec Romani pontifices officiare consueverunt, sed bono mane in capella secreta celebrant Missam suam ; D eunt tamen et distribuunt palmas, licet aliquando modernis temporibus celebrent.

» Et notandum quod si pontifex non facit officium, quicunque alius dicit Missam, dum tamen sit cardinalis, benedicit ramos, et non junior presbyter; et ita de candelis et cineribus est observandum. Et in omnibus spectantibus ad hanc solemnitatem palmarum recede ad ea quæ sunt notata in die Candelarum et Cinerum.

« Si papa hac die Palmarum celebraret, portare debet paramenta violacea, vel viridis coloris sine perlis, et sandalia sine perlis ; mitram simplicem de garnello, et chirothecas sine perlis, et palmam. Verum est quod modernis temporibus consueverunt portare mitram solemnem et pretiosam, et chirothecas pretiosas, omnia alia simplicia.

« Notandum [b] quod anno Domini 1388 dominus Urbanus VI hac die ramis Palmarum non fecit officium quia nondum erat coronatus; sed bene dedit palmas et ramos, et interfuit Missæ indutus pluviali rubeo et mitra alba ; quam Missam dixit cardinalis Florentinus in magna capella ; et sic per dominos cardinales etiam illæ Missæ de hebdomada sancta fuerunt celebratæ ipso præsente, ut supra.

« In die Lunæ non est Missa papalis. Item in die Martis Dominus noster audivit Missam magnam in sua capella parva, quam celebravit unus de cantoribus, et legit Passionem.

« Item in die Mercurii sancta idem observatur. Sed notandum, quod si sint peregrini, de gratia speciali papa post Missam consuevit dare indulgentiam populo, in qua est indutus [c] . . . . .

« Item notandum quod die Mercurii sancta de sero hora competenti papa venit ad audiendum officium in capella simpliciter cum chlamyde rubea et capucio super caput, non tamen replicato, sicut in aliis diebus consuevit, sed solum extenso **354** super oculos. Et his tribus diebus post officium papa debet dare Benedictionem; et cardinales consueverunt venire de sero ad audiendum officium in capella papæ istis tribus diebus, non tamen mandati, sed libere devotionis causa.

« Notandum etiam quod Romani pontifices his tribus diebus non consueverunt dicere officium cum episcopis et commensalibus suis, cum dicuntur Matutinæ, sed devote audire officium, et postea in camera sua cum cubiculariis suis dicere. »

LXXXIII. *De officio feriæ quintæ in Cœna Domini.*

Feria quinta in Cœna Domini, statio ad sanctum Joannem ad Lateranum. Hac die sacrificium sacri corporis et sanguinis ab ipso Domino nostro Jesu Christo celebrationis sumpsit initium. Hac die in toto orbe sanctum chrisma conficitur; hac die etiam pœnitentibus per indulgentiam subvenitur. Mane hujus diei primo mansionarii præparent omnia quæ necessaria sunt ad consecrationem chrismatis : tres ampullas oleo mundissimo plenas, maximam vero ampullam, quæ ad chrisma debet fieri, de panno serico albo, alias autem de alio serico coopertas. Si autem pannus adeo subtilis, quod ampullæ possint videri per eum. Hora vero tertia sonetur signum, et veniant omnes ad ecclesiam, in qua chrisma consecrari debet. Tunc egrediantur pœnitentes de loco, in quo pœnitentiam fecerunt, ut gremio ecclesiæ præsententur

[a] Apud Petrum Amelii. *Secundum dominum Jacobum Gaietani, junior presbyter cardinalis debet benedicere palmas.*

[b] Hæc totidem verbis leguntur apud Petrum Amelii cap. 59.

[c] Cætera supplet Petrus Amelii in cap. 61 : *indutus pluviali rubeo sine perlis, et cum mitra simplici alba.*

pontifice, qui sedere debet præ foribus ecclesiæ, et reconciliare eos cum Antiphonis et Orationibus ; quibus finitis, pulsentur campanæ, sicut mos est in solemnibus diebus, et extunc sileant campanæ usque ad diem Sabbati. Antequam dominus papa exeat de camera, dicit tertiam et Sextam. Hora vero sexta exit dominus papa de palatio cum episcopis et cardinalibus et toto apparatu curiæ, veniens ad palatium majus, ubi solet esse hospitium. Episcopus Albanensis stans ibi in loco eminenti sermocinatur ad populum, et facit Processiones, si fuerint faciendæ, ut moris est. Peractis his omnibus descendit ad ecclesiam Lateranensem ; et intra ecclesiam, veniens ante sacrarium ad ecclesiam sancti Georgii, et dicit ibi Nonam.

Deinde tam pontifex quam presbyteri, et diaconi, et alii clerici, et quisque induatur ornatu sui ordinis. Pontifex induit **355** vestimenta alba, episcopi pluvialia, presbyteri planetas, diaconi dalmaticas pro reverentia chrismatis. Pontifex vero jam indutus dalmatica sedeat in sede sua ; cui præsentetur ampulla, quæ melior est, cum oleo ab acolythis, et balsamum cum eleo commisceat nihil dicens, et conficiat. Omnes vero ampullæ remaneant ibi, et diligenter custodiantur, quousque ad altare portentur. Postmodum autem pontifex lotis manibus, indutus planeta, procedit cum presbyteris, diaconibus, et acolythis et omnibus ordinibus, et habent in processione crucem, Evangelium, septem candelabra, thuribulum cum incenso ; et sic processionaliter pergant ad altare cum mappula : et facta confessione et reverentia, ascendit ad sedem suam. Interim autem decantetur a cantoribus Introitus sine *Gloria Patri ;* et finito Versu repetatur Introitus ; postea a cantoribus decantatur *Kyrie eleison.* Quibus finitis, dominus papa dicit excelsa voce *Gloria in excelsis Deo.* Dicta vero Oratione *Deus a quo*, etc., lectis Epistola et Evangelio, factoque sermone ad populum, si voluerit, et *Credo in unum Deum* decantando, presequatur Missam ordine suo. Tamen sciendum est, quod non fit sermo, nisi quando fuit processio.

« Notandum quod in hac Missa non consuevit esse sermo, nisi papa vellet facere Processionem. Tunc si papa illum sermonem facere non vellet, sacrista committit de ejus mandato sermonem alicui de dominis cardinalibus episcopis, vel presbyteris, quoniam diaconi nunquam coram papa prædicant, aut alicui prælato, vel magistro in theologia.

« Notandum quod abbates nunquam consueverunt prædicare, nec doctores decretorum, nec legum nisi duntaxat prælati et magistri in theologia, sed modo abbates prædicant. »

Postquam dominus papa intrat ad sacrificandum, et confecit duas Hostias, tunc acolythus conducit juniorem diaconum cardinalem, et cum eo plures subdiaconos. Unus autem ex iis subdiaconibus portat crucem, acolytho antecedente cum thuribulo et thure ; et sic processionaliter vaduat ad ecclesiam sancti Joannis, vel sancti Georgii, ubi ampullæ cum chrismate et oleo conservantur. Cardinalis diaconus accipit illam ampullam, quæ est chrismatis ; duo alii subdiaconi accipiant illas duas alias ampullas olei exorcizati et olei infirmorum, et eo modo quo iverunt revertantur. Venientes autem ad altare, antequam dominus papa dicat *Per quem hæc omnia,* **356** subdiaconus qui bajulat ampullam olei infirmorum, repræsentat eam summo pontifici ad benedicendum. Pontifex dicat plana voce *Exorcizo te immundissime.* Iis Benedictionibus peractis, vertitur ad altare et dicit *Per quem hæc omnia*, etc. Scire nos convenit, quod si fuerit pontifex Laterani, decantato *Credo in unum Deum*, et antequam intret ad sacrificandum, a diaconibus levatur mensa de altari palliis desuper complicatis, et cum reverentia et omni devotione ab eisdem reportetur in capellam sancti Pancratii juxta claustrum canonicorum, quod ibi est locus conservationis ; et cum omni cautela usque in die Sabbati custoditur.

Deinde pontifex venit ad altare, accipiens ampullam vitream, quæ intus se continet quoddam vasculum aureum, et in illo vasculo est lapis pretiosus concavus, et in illa concavitate lapidis est diligenter pretiosus Christi sanguis [a] inclusus, qui annualiter extrahitur, et reponitur ibi in concavitate arcæ, et tunc levatur a pontifice ; et ostenditur, ut tota turba populi valeat cum timore et reverentia, et omni devotione eum videre. Postea traditur custodienda priori et canonicis ejusdem ecclesiæ usque in diem Sabbati. Tunc pontifex ad sacrificandum intrat solus, et intrat arcam, ut significetur quod in Veteri Testamento scriptum est, quia summus pontifex intrabit semel in anno in sancta sanctorum ; tamen et cruce et linteamine superpositis, episcopo vel cardinalis cum capellano sacerdote ministrante sibi.

Confecto itaque sacrificio, pontifex solus communicat super altare sine ministris, et non cum calamo, sed cum calice tantum se confirmat illa die et sexta feria, et ponit illam quartam partem in calice. Postquam autem communicaverit, ponit calicem super altare, et patenam juxta eum cum corpore Domini reservato, quia sexta feria de ipso resumit, et cooperitur utrumque sindone munda. Receptis corpore et sanguine Domini, pontifex ascendit ligneam sedem ; et continuo duo acolythi deferunt ampullas involutas cum sindone alba serica in sinistro brachio, ita ut videri possint a medio ; et diaconus, qui assistit domino papæ, accipit ampullam unam mistam cum balsamo, et repræsentat eam pontifici, **357** tenens eam in sinistro brachio involutam. Tunc pontifex halet ter in ipsam ; et post eum halent etiam in ipsam omnes episcopi, qui assistunt ibi, et presbyteri cardinales ; et dicit sine cantu : *Dominus vobiscum Exorcizo te, creatura olei*, etc. Post Benedictionem vero istam omnes episcopi et cardinales salutent per

[a] Apud Joannem canonicum ecclesiæ Lateranensis hæc leguntur in cap. 3, ubi agitur de reliquiis quæ sunt in basilica Salvatoris : *De sanguine et aqua lateris Domini ampullæ duæ.* Eadem superius, pag. 99.

ordinem sanctum chrisma, et in salutando inclinent capita dicentes *Ave, sanctum chrisma*, et deosculentur ampullam. Facta salutatione chrismatis ab episcopis et presbyteris, statim debet fieri salutatio olei ab eisdem, hoc videlicet modo.

Dominus papa salutat chrisma, et statim postea oleum, dicens *Ave, sanctum oleum;* ita et singuli facere debent. Postea reportentur ampullæ processionaliter, sicut fuerunt adductæ ad sacrarium, vel ad locum ubi sedere debent. Deinde distribuatur unicuique, sicut debetur et fuerit opportunum. Pontifex vero in sede communicat illos qui communicari volunt. Reverenter tamen oblatæ integræ de corpore Domini in diem Parasceve reservantur; sanguis vero Domini penitus assumatur. Pacis osculum non datur, *Agnus Dei* dicatur, et communio, *Dominus Jesus Christus*, etc. Tunc pontifex revertitur ad altare, et dicit hanc Orationem, *Refecti*, etc.; qua expleta, diaconus dicit *Ite Missa est.*

LXXXIV. *De Mandato fiendo in die Jovis sancto rubrica.*

Missa igitur solemniter peracta, indutus pontifex, sicut cantavit, ascendit ad palatium, comitantibus eum tam episcopis quam presbyteris et diaconibus, omnibus peractis secundum ordinem suum. Pontifex vero ingreditur basilicam sancti Laurentii de Palatio, vel capellam sancti Martini, si est ad sanctum Petrum; et exuit planetam, et assumit sibi mantum in scapulis; imposito super caput suum fanone cum mitra facit Mandatum, duodecim subdiaconibus rochetum cum superpelliceo portantibus. Cubicularii ponunt concham ante eum; ipse vero præcinctus linteo, habens ante se linteum mundum, quo unus diaconus qui ei servit, secundum dominum Jacobum [a] Gaietanum, ipsum papam præcingit, bracheolam **358** ad hoc portatam habens in brachiis, et linteum mundum ante se tenens; quæ omnia debent parari per thesaurarium, vel fratres de Prognota [*Al.* Pignotta], et duodecim subdiaconi manent foris basilicam discalciati; duo vero ostiarii accipiunt priorem in ulnis, et portant eum ante pontificem. Pontifex vero cum aqua calida, quam infundere debent cubicularii, lavat pedes ejus, et tergit linteo, et deosculatur pedem ejus dextrum, et dat ei duos solidos; et sic facit unicuique subdiaconorum, et dat ei duodecim denarios. Interim cantores cantant Vesperum, ante eum stantes, cum Antiphona ad Vesperum, *Calicem salutaris*, etc. His dictis, lectio non dicitur, nec Versus, sed Antiphona cantatur, *Cœnantibus autem*, etc. Omnibus completis, dicit pontifex Orationem legendo *Respice, quæsumus, Domine, super hanc familiam tuam*, etc., ut moris est, prout in Vesperorum officiis hujus diei plenius continetur.

LXXXV. *De largitione presbyterii.*

Dictis Vesperis, et mandato facto per papam, ut supra dictum est, summus pontifex presybterium largitur cardinalibus et legatis. Nam indutus paramentis usque ad dalmaticam inclusive, habens mantum rubeum ad scapulas, fanonem super caput, et super ipsum mitram aurifrigiatam, ducitur ad capellam sancti Silvestri per duos diaconos cardinales, in quam intrat; et sic paratus sedet in faldistorio suo, et dat cuilibet cardinali singulariter et prælato presbyterium solitum, primo videlicet episcopis cardinalibus, secundo presbyteris, tertio diaconibus secundum ordinem antiquitatis singulorum in statu, in quo tunc est cardinalatus: consequenter omnibus aliis prælatis singulis singulariter. Nam quilibet cardinalis et prælatus, extracta sibimet mitra, deferens eam in manibus, vadit coram eo flexis genibus; tenet mitram apertam ante papam, qui ponit in illam pecuniam, quam dat ei in uno scypho [b] argenteo camerarius, et quam dicit liber cameræ qui vocatur polyptychus; et ille qui recipit pecuniam in mitra osculatur genu domini papæ. Idem vero camerarius habet ante se magnam mensam coopertam tobalca, ubi sunt hujusmodi monete, et assistunt ipsi camerario clerici cameræ **359** et duo mercatores. Ipsi vero camerarius et clerici tantum sunt in superpelliciis sive cottis.

LXXX. *De comestione in Cœna Domini.*

Dato [c] presbyterio, dominus papa sic paratus, ut diximus, a duobus diaconibus cardinalibus ducitur ad mensam solemniter paratam, et ibi sedet, episcopo cardinale sibi dante aquam, et duobus diaconibus cardinalibus, uno a dextris, alio a sinistris tobaleam tenentibus, ipsoque, qui a dextris, etiam annulum tenente, dum lavatur.

Notandum quod prædicti tres cardinales in prima et secunda manuum lotione, et mensæ Benedictione ministrant papæ sine mantellis, mitra sibimet deposita dum ministrant; sed in gratiarum actione resumunt mantellos suos et mitram loco suo. Eo loto prima manuum lotione, factaque Benedictione mensæ, de qua infra seriosius dicetur, vadunt omnes sedere; et tunc omnes cardinales lavant cum sederint, manus suas, et sibi mutuo serviunt, ut infra in alia lotione dicitur.

LXXXVII. *De ordine sedendi in mensa.*

Sedet autem papa in una mensa eminenti solus, diversis et magnis vasis aureis et argenteis super mensam positis. In alia vera mensa, quæ est ad dextram papæ in longum aulæ sedent episcopi cardinales; inter quos etiam sedent, si sint, patriarchæ quatuor ecclesiarum patriarchalium principalium secundum ordinem prioritatis et posterioritatis ecclesiarum suarum; ita tamen quod quilibet patriarcha sedeat inter duos episcopos cardinales, et post eos in alia mensa presbyteri cardinales.

In parte autem sinistra, quæ etiam est in longum

[a] Hinc patet hoc non esse purum putum Jacobi Gaietani Ordinarium, sed ab aliquo alio interpolatum quibusdam in locis, maxime iis [ut videtur] in locis ubi rubricæ vocabulum in titulo apponitur.

[a] Hæc Petrus Amelius citat in cap. 67 *secundum dominum Jacobum Gaietani.*

[b] Hæc et sequentia capita ad 91 totidem fere verbis leguntur apud Petrum Amelii, a cap. 69.

aulæ, sedent diaconi cardinales, omnes secundum ordinem prioratis singulorum in statu in quo sunt cardinalatus. Nam priores primo in mensa sedent ; et post mensas cardinalium erunt mensæ omnium aliorum prælatorum et nobilium. Et attende quod papa stabit dum comedit, sic paratus, ut dictum est, scilicet usque ad dalmaticam inclusive, habens mantum rubeum **360** ad scapulas, fanonem, in capite, et mitram aurifrigiatam super fanonem, et annulum pretiosum non pontificalem in digito, et sandalia in pedibus. Cardinales vero omnes, tam sæculares quam religiosi, habebunt cottas cum ..... sine camisiis albis et mitris simplicibus de garnello in capite, et mantellis ad scapulas ; sed sæculares habebunt mantellum de brunetto rosaceo ; religiosi autem habebunt mantellum coloris suæ religionis ; et ita parati comedent, et alii omnes prælati similiter, facta tamen inter eos distinctione de sæcularibus et religiosis quoad mantellos in colore, sicut dictum est in cardinalibus.

LXXXVIII. *De servitoribus mensæ papæ.*

Coram papa serviunt laici majores natu et nobiliores, qui præsentes erunt, secundum officia illis distributa per magistrum hospitii. Notandum tamen quod in mensa primum ferculum ponit coram papa aliquis de principalibus nobilibus, etiamsi esset rex ; quo posito, si rex foret, vadit ad sedendum in mensa a sinistris inter primos duos diaconos cardinales ; et sic faciebat dominus Carolus primus rex Siciliæ, et descendentes ab eo reges, maxime quia imperator Constantinopolitanus, qui tunc temporis erat in curia, et sedebat a dextris inter duos primos episcopos cardinales, qui primum fortassis ferculum posuerat papæ, secundum vero rex Siciliæ. Alii etiam nobiles majores, etiamsi essent filii imperatorum vel regum, serviunt papæ in mensa, unus videlicet de cupa, alius de cultello ad incidendum. Alii astant comedenti ; alii sequuntur fercula, portantes et ipsi incisoria papæ et cardinales, prout ordinatum erit.

LXXXIX. *De secunda lotione manuum in Cœna Domini.*

Comestione sumpta, papa lavat manus, ministrantibus sibi episcopo et duobus diaconibus cardinalibus ut prius : qui tres cardinales, resumptis mantellis et mitris suis redeunt sedere cum aliis cardinalibus in suis mensis. Tunc tam singuli ipsorum, et quilibet cardinalis, et unusquisque similiter sedendo lavabit manus suas, serviente fundente aquam cardinali lavanti. Cardinales autem qui assistunt, teneant tobaleam, **361** unus ex una parte lavantis, alius ex altera ; et sic sibi invicem mutuo serviant. Quibus omnibus lotis, dantur species et vinum. In fine, remotis mensis, surgit dominus papa, et omnes ; et ipso stante super scabellum suum, ministrantibus sibi duobus diaconibus et episcopo, cardinalibus redduntur gratiæ ut infra sequitur. Illis autem redditis, papa reducitur a duobus diaconibus prædictis ad cameram vel anticameram suam, ibique sedet in faldistorio cum cardinalibus tantum fratribus suis, ipso et eis paratis ut fuerant in mensa. Consequenter sacris exutus vestibus, discalciatis sandaliis, requiescit. Cardinales vero et alii prælati redeunt ad hospitia sua parati cum mitris [a] ..... sicut in comestione steterunt. Memorandum quod omnes capellani domini papæ commensales et non commensales debent eo die comedere cum domino camerario splendide.

Item notandum quod nunquam aliqua mulier comedit in præsentia Romani pontificis, etiamsi esset imperatrix, vel regina. Ita exstitit observatum tempore domini Clementis V, domini Joannis XXII, domini Benedicti XII, domini Clementis VI, et domini Innocentis VI, nec fuit auditum quod aliquo tempore fuerit factum contrarium, et tempore domini Urbani V, domini Gregorii XII, aut Urbani VI.

Notandum quod si papa non conficiat sanctum chrisma, non habent locum prædictæ cæremoniæ.

Item si cardinales non comedant cum ipso papa non habent locum, prædictæ solemnitates.

XC. *Benedictio mensæ in Cœna Domini.*

In Cœna Domini ad benedicendum mensam dicitur absolute sine nota vers. *Christus factus est pro nobis obediens usque ad mortem*. Deinde immediate dicitur *Pater noster* secreto : quo completo, sine pronuntiatione aliqua dominus papa signat mensam tam suam quam alias. Nec *Jube, domne*, dicitur, nec *Tu autem, Domine*. In fine prandii repetitur Versus *Christus factus est*, etc., ut supra. Postea immediate dicitur hinc inde Psalmus *Miserere mei, Deus*, sine *Gloria Patri* ; postea secreto dicitur *Pater noster* ; quo finito, dicit papa absolute Orationem *Respice, quæsumus, Domine, super hanc familiam*, etc., et non pronuntiatur. **362** *Qui tecum* nec *fidelium animæ* sed solum sine aliqua permutatione dominus papa signat se et omnes devote. Tunc resumpto fanone et mitra super caput cum manto ad scapulas, reducitur, ut dictum est, a duobus diaconibus cardinalibus ad cameram vel anticameram suam.

XCI. *Item de mandato et aliis supradictis, papa non existente in Urbe.*

Dicta ultima Oratione per dominum papam, et *Ite Missa est*, per diaconum, et *Sit nomen domini benedictum*, ut moris est, dominus papa, indutus omnibus paramentis, sicut celebravit, vadit cum omnibus cardinalibus, episcopis, presbyteris et diaconibus secundum ordinem suum ad aliquem locum præparatum, ut faciat ibi Mandatum. Residens itaque in faldistorio, deposita planeta et pallio, et assumpto manto in scapulis, tenens fanonem in capite et super ipsum mitram, præcinctus linteo, quo unus diaconus qui ei servit, papam præcingit, braceola ad hoc parata habens in brachiis, posita concha per cubicularios ante eum, lavat pedes duodecim disconibus ;

[a] Apud Petrum Amelii additur : *eques, tamen equis non paratis, sed coopertis.*

vel capellanis in defectum ipsorum in suis...et cottis qui parati tunicellis et discalciati debent in aliquo loco separato exspectare. Tunc duo ostiarii vel servientes accipiunt priorem illorum subdiaconorum, et portant ante pontificem,et sic de singulis. Summus pontifex cum aqua calida lavat pedes eorum singulariter portatorum, et tergit linteo, et deosculatur pedes eorum, et dat singulis duos solidos denariorum. Interim cantores cantant Vesperas, et capella coram papa cum nota. Pontifex vero dicit Orationem *Respice, quæsumus, Domine,* sine nota. His peractis,summus pontifex presbyterium largitur, et vadit ad mensam, ut supra seriosius dictum est.

De Benedictione olei infirmorum, et olei exorcizati, et consecratione chrismatis dictum est supra in officio præfatæ feriæ quintæ Cœnæ Domini.

XCII. *Qualiter et quibus diebus fiant Processus generales.*

Processus namque generales, secundum consuetudinem approbatam fiunt tribus diebus in anno, videlicet feria quinta in Cœna Domini,item in Ascensione Domini,item in Dedicatione basilicarum **363** apostolorum Petri et Pauli;et prædictis tribus diebus fiunt etiam aliqui Processus speciales,prout expedit, sive contra aliquas communicantes, vel personas notabiles, etiamsi reges, vel imperatores essent, contra quos eorum ..... ad monitionem, citationem, suspensionem,excommunicationem,interdictum, et privationem, vel ad alias spirituales et temporales pœnas et sententias procederetur; et in Processibus sunt omnes cardinales et præfati curiæ parati in albis.Dominus tamen papa habet pluviale rubeum, et alia observantur ut infra proxime sequuntur.

Feria quinta in Cœna Domini ordo qui sequitur observatur.Nam dicta per dominum papam in camera Tertia et Sexta sine nota, habens ipse dominus papa stolam ad collum more consueto,et indutus pluviali rubeo,habente aurifrigium solemne cum perlis, et gestans mitram cum perlis, ministrantibus sibi duobus diaconibus indutis cappis suis de lana, ut solitum est;hora tertia,vel sexta,præcedentibus ipsum cum cruce diaconibus cardinalibus et capellanis et aliis,progreditur ad locum solemnem et eminentem paratum ad prædicandum,et ut fiant Processus qui fuerint faciendi.

Ad locum perveniens,sedens in faldistorio recipit ad reverentiam cardinales et prælatos nondum paratos,licet quandoque parati ad reverentiam veniant, de Processura timentes.Qua reverentia facta, dominus papa sermocinatur ad populum in vulgari,assumpto tamen auctoritate in Latino,et breviter,quia multa ea die sunt peragenda; vel committit sermonem alteri, scilicet alicui episcopo, vel presbytero cardinali. In sermone potest fieri mentio,si placet, de solemnitate diei et aliquid etiam tangi de Processibus faciendis.

Si ipse dominus papa sermocinetur, ipso prædicante, omnes sunt parati, tam cardinales, quam prælati,in albis, singuli in suo habitu ; diaconi in dalmatacis et tunicellis, presbyteri in planetis, episcopi in pluvialibus,capellani in scutis et cotta seu superpelliceo.Subdiaconi domini papæ possunt esse in tunicellis, qui ea die deberent esse duodecim.

Si vero aliquis episcopus, vel presbyter cardinalis sermocinaretur,ipse prædicans debet esse paratus; sed alii cardinales et prælati possunt differre recipere paramenta, quousque incipiantur Processus, vel quousque diaconus cardinalis ipsos incipiat vulgarizare.

364 Sed in omnem eventum duo diaconi, qui ministrant domino papæ,et ille diaconus qui debet vulgarizare Processus,et unus episcoporum,saltem qui prædicat, possunt recipere paramenta, statim facta reverentia, ut sint magis parati ad suum ministeriuin exsequendum.

Sic igitur iste consuevit esse ordo, ut dominus papa veniens ad locum Processuum,in faldistorio sedeat,eatur ad reverentiam, fiat brevis sermo ad populum per papam, vel per aliquem cardinalem; revertatur dominus papa ad sedendum.Si prædicavit aliquis capellanus,vel plures,si sint plures Processus, in cotta et scuta versus populum, cito et intelligibiliter legant Processus [a] in vero,ad modum quo leguntur lectiones in ecclesia. Unus diaconorum in paramentis albis tenens mitram in capite versus populum, lectum Processum per capellanum saltem in substantia vulgarizet. Et deinceps secundo Processu lecto,idem diaconus vulgarizet.Idem faciat et eodem ordine,si fuerint plures Processus.

Et sciendum quod Processus communes,qui fiunt contra hæreticos,et contra piratas maris, et contra imponentes nova pedagia,et contra falsarios bullæ, et portantes prohibita Sarracenis, et impedientes euntes et redeuntes ad curiam, non consueverunt omitti.

Quibus peractis,dominus papa ascendit pulpitum versus ad populum,duobus diaconibus assistentibus uno a dextris,altero a sinistris, et uno episcopo a dextris;cæteri vero episcopi et presbyteri cardinales, prout locus patitur,stent a dextris,et diaconi a sinistris, et alii prælati, sive a dextris,sive a sinistris. ut poterunt;omnes tamen inspiciant populum cum mitris in capite.

Tunc dominus papa stans versus populum,aliquid potest dicere de Processibus lectis et expositis,prout sibi placet,scilicet quod ipsos approbat,ratificat, et facit,prout lecti sunt,et sicut diaconus exposuit;et circa ultimum verborum habens aliquos torticios accensos in manu,projicit ipsos dominus papa versus populum ad terram.Hoc idem faciunt singuli cardinales et prælati tenentes tantummodo singuli unum torticium in manu,nihil dicendo;et cum candelæ projiciuntur, debent campanæ ecclesiæ inordinate pulsari.

Completis Processibus,diaconus ministrans summo pontifici **365** a sinistris, deposita sibimet mitra,et

[a] Forte *in Latino*, ut apud Petrum Amelii in cap. 68.

digitis utriusque manus ante pectus invicem in oppositum cancellatis, dicis alia voce *Confiteor Deo*, cum nota more solito ; quo finito, dominus papa resumit valde breviter ad populum, maxime si ipse prædicavit, quod sicut inobedientes et mali debent pœnas et graves Processus de sua malitia reportare, sic boni et obedientes debent gratias et præmia obtinere ; et dat indulgentiam omnibus qui interfuerint prædicationi et Processibus, vel alteri ipsorum, qui talis consuevit esse ; indigenis datur annus et quadraginta dies ; extraneis duo anni et duæ quadragenæ ; ultramontanis tres anni et quatuor quadragenæ ; iis qui transierunt mare quatuor anni et quatuor quadragenæ.

Tunc diaconus ministrans a dextris deponat mitram domino papæ ; qui, manibus elevatis, sicut cum dicit Orationem in Missa, facit absolutionem, dicendo clara voce, sicut consuetum est, *Sit nomen Domini benedictum*, videlicet, *Precibus et meritis*, etc. ; et, responso *Amen*, dicit similiter, *Absolutionem, Indulgentiam*, etc. ; et, responso *Amen*, ultimo dat Benedictionem dicendo, et signando populum : *Et benedictio Dei omnipotentis, Patris, et Filii, et Spiritus sancti, descendat super vos, et maneat semper*. Posthæc, reposita sibi mitra per diaconum, vadit ad ecclesiam, cruce, cæteris cardinalibus et prælatis, subdiaconibus et capellanis paratis, ut post ipsum, præcedentibus ; et ibi facto, vel omisso, *Sit nomen Domini*, ut sibi placet, omnia peragat, ut in Ordinario continetur et dictum est supra.

XCIII. *De officio feria sexta in Parasceve.*

Feria sexta omnia dicantur per ordinem. Prima hora hujus diei capellani omnes vocantur ad dicendum Psalterium, domino papa sedente ante lectum suum. Omnes capellani sedent etiam juxta pedes ejus, et vicissim totum Psalterium complent : quo finito, sacerdos cum aliis dicit Antiphonam *Ne reminiscaris* postea litaniam *Pater noster* private, *Miserere mei, Deus* sine capitulo, et *Dominus vobiscum* ; Oratio *Deus, cui proprium est misereri*, et cæteræ omnes quæ consueverunt dici omnibus diebus Quadragesimæ et in fine Oratio sicut in aliis officiis. Die ipso sancto Parasceve, dicta Prima cum Oratione sua, *Respice, quæsumus, Domine*, et Psalmo lecto, in hora qua convenit, dicitur Tertia. Hora vero sexta conveniant omnes ad Lateranensem basilicam, **366** vel ad aliam ecclesiam, et dicant Sextam. Tunc dominus pontifex induat se omni ornatu quadragesimali tantum. episcopi vero pluvialibus, presbyteri, diaconi, et subdiaconi planetis.

« Ista die cardinales non veniunt ad reverentiam papæ, sed immediate in ipsa cathedra deponunt cappam de scarleto.

« Et est sciendum quod ista die dominus papa, antequam vadit ad ecclesiam seu capellam pro officio faciendo, bis venit ad fenestram pro indulgentia more solito populo danda, videlicet de mane semel, secundo cum ad capellam vult ire pro officio faciendo; et qualibet vice portat pluviale rubeum et mitram planam de garnello sine aurificiis ; qua indulgentia secundo data, vadit ad cameram, et ibi deponit pluviale ; et recipit cappam de scarleto rubeo, apertam a medio pectoris usque ad pedes, et eamdem mitram albam et planam de garnello absque aurificiis et perlis in capite portans, cum cardinalibus intrans capellam pro officio faciendo. »

Tunc junior [a] presbyterorum cardinalium ferat adornatam capsidem cum domino corpore hesterno die reservato ; et sic subdiaconus cum populi cruce processionem præcedente, omnes discalceati sine cantu psallendo ad ecclesiam sanctæ Crucis, quæ est in Jerusalem, ubi statio fieri debet, ordinate procedant, quando dominus papa est Lateranensi ; quando autem illuc pervenerint, ingrediantur ecclesiam sine cantu, et prostrati in medio ecclesiæ diutius orent. Presbyter, qui portat corpus Domini, ponat illud in secretario, dum dominus papa præparat se. Illo præparato, reportet illud ante papam in processione ad altare. Surgentes ab Oratione dominus papa cum clero intret secretarium, et abstracta planeta cum pallio sedet in sede sua, et lotis pedibus ministri calcient eum, non sandalia, sed quotidiana calciamenta. Veniens ad faldistorium dicit Nonam, et post paululum reindutus planeta et pallio præeunte [Al., præcedente] eum cum cruce et Evangelio sine luminaribus, cum incenso, ordinate cum silentio ad altare procedunt. Et tunc omnes prostrati super tapetia strata diutius orant. Interim cum ministri....capellam unam tantum tobaleam sindonem, non aurifigiatam, extendunt super altare nudatum. Completa vero **367** Oratione nihil aliud dicat, nec etiam confessionem faciat ; sed pontifex, deosculato altari, ascendit sedem medium more solito ; et subdiaconus statim procedit ad legendum, et sine titulo et sine reverentia et osculo pedum in modum lectionis sic incipit : *Hæc dicit Dominus : In tribulatione*, etc. Omnes lectiones, tam hodie quam in die Sabbati, leguntur in modum lectionis. Qua finita, cantatur Tractus *Domine, audivi ;* et finito tractu, dicit pontifex *Oremus*, et diaconus, scilicet prior diaconorum, *Flectamus genua*, postea alter diaconus qui assistit papæ. *Levate*, et dicat Orationem *Deus a quo*, etc. ; qua finita. diaconus similiter sine titulo legat aliam Epistolam : *In diebus illis, dixit Dominus ad Moysen*, etc. Lectione completa, cantatur tractus, *Eripe me*, etc. Antequam finiatur Tractus, diaconus Passionem dicturus debet exuere planetam, et eam planctam ad modum stolæ recipere debet super humerum sinistrum, ita quod capita eius firmentur ad latus dextrum quasi retro.

Notandum quod in principio Passionis papa surgit de cathedra, et deposita sibi mitra, stat pedes contra altare circa medium ; qui, sustentans se super illud retro in scapulis, respiciens ad illum qui legit Passionem, junctis ante pectus manibus ; et sic semper stat quousque perveniat ad locum Passionis ubi

[a] Huc spectant verba Petri Amelii in cap. 76 : *Secundum dominum Jacobum Gaietani juntor presbyter cardinalis corpus Christi antiquitus ad altare portare consuevit.*

dicitur *Et inclinato capite*, etc, Et tunc papa genua flectit ibidem versa facie ad altare, statque genuflexus per tantum spatium, quod semel possit dici *Pater noster*. Postea surgit, et stat sicut prius. Similiter et omnes alii faciunt. Quo finito, diaconus, facta reverentia coram altari, sine Benedictione et pedis osculo procedat cum Evangelio sine faculis et sine incenso ; et ascendens nudum pulpitum, non dicat *Dominus vobiscum*, sed simpliciter dicit *Passio Domini nostri Jesu Christi*, etc. ; et, nullo respondente, legat *In illo tempore egressus est*, etc. Cum autem ventum fuerit ad eum locum ubi dicitur *Tradidit spiritum*, statim diaconus genuflectit ad Deum, et omnes similiter, et stant genibus flexis quantum dici posset *Pater noster*. Tunc surgens diaconus et alii, et prosequitur ut inchoaverat Passionem. Cum autem ventum fuerit ad eum locum ubi dicitur *Post hæc autem rogavit Pilatum*, acolythi repræsentent ex more thuribulum, et pontifex imponat incensum, quod acolythi portant ad Evangelium, et portant etiam faculas accensas. Finito vero Evangelio, reportatur liber cum incenso deosculandus pontifici.

368 Post hæc secundum modernos consuevit fieri sermo per aliquem magistrum in theologia, vel prælatum ; et ille qui facit sermonem, genibus flexis ante papam petit Benedictionem, sed non deosculatur pedem ; sed habita Benedictione, et recepta indulgentia pronuntianda per sermonem, vadit ad locum solitum pro sermone faciendo. Cum autem fit sermo, papa sedet in cathedra nuda ante altare, tenens mitram in capite. Quo sermone finito, non dicitur *Confiteor*, sed statim ille qui fecit pronuntiat indulgentiam de mandato et auctoritate papæ, verbi gratia septem annis et septem quadragenis.

Notnadum quod prior diaconus cardinalis, qui assistit papæ a dextris, in istis Orationibus dicit *Flectamus genua*, et secundus dicit *Levate*; quod postea dicit secundus *Flectamus genua*, et tertius diaconus dicit *Levate* ; quod tertius diaconus postea dicit *Flectamus genua*, et quartus respondet *Levate*, et sic usque ad ultimum ; et, si oportet repetere, ad primum diaconum.

Tunc pontifex surgens dicit has solemnes Orationes, *Oremus*, *dilectissimi nobis*, etc. In hac igitur Oratione pro Judæis dicitur *Oremus*, sed non dicitur *Flectamus genua*, quia ipsi hac die Domino irridendo genua flectebant. Ideo Ecclesia illorum exhorrescens facinus, pro ipsis non flectit genua in Oratione *Omnipotens*, etc. Finitis Orationibus, procedit pontifex ad altare ; et stans ad dextrum cornu altaris accipit crucem a ministris sibi præparatam sindone munda coopertam ; et discooperiens eam a summitate, elevatis manibus, solus incipit Antiphonam, *Ecce lignum crucis*, adjuvantibus eum in cantu qui assistunt ei. Cum autem *Venite adoremus* cantaverint, omnes prostrati reverenter adorent, et usque ad terram se inclinent ; et repetitur Antiphona, *Ecce lignum*, etc., a cantoribus in choro. Iterum pontifex paululum procedens, et crucem ad medietatem discooperiens, amplius elevatis manibus, exaltando vocem eamdem Antiphonam solus incipit, in cantando juvantibus eum qui circa ipsum sunt, et secundo a cantoribus Antiphona repetitur. Et tertio procedit pontifex ante altare, discooperiens crucem totam, erectis sursum manibus, altius incipit *Ecce lignum crucis ;* et tertio a cantoribus repetitur Antiphona ; et tertio dum cantatur *Venite adoremus*, adoratur ab omnibus. Tunc pontifex cum chirothecis nondum extractis deponit manibus suis crucem super stratum pallium et mundissima linteamina **369** ad radicem altaris, et discalceatus tertio prostratus solus crucem adorat. Quo facto, revertitur ad sedem suam, et ibi recipit deposita calciamenta.

« Notandum quod dominus Gregorius IX, necnon dominus Urbanus VI, Romani pontifices, nunquam voluerunt se discalceare in cathedra prope altare, creditur quod propter reverentiam altaris, quia ambo devoti erant; sed in alia magna cathedra etiam nuda longe ab altare, ubi consueverunt se induere in solemnitatibus. Postea omnes cardinales discalceati in locis suis per eorum familiares, nudis pedibus vadunt bini ad adorandum crucem secundum ordinem suum, et non flectunt genua. Similiter et omnes alii ibidem præsentes eo modo eamdem crucem adorant. »

Postmodum omnis chorus ordinate adorent. Interim autem cantores cantent vicissim *Agios*, repetentes *Sanctus Deus, sanctus fortis*, etc., Antiphonam. *Populemeus quia eduxi te de terra. Quid ultra debui facere*, cum toto improperio; et alias Antiphonas, *Adoremus te, Christe, Crucem tuam*, et *Salva nos, Christe, salva;* et Psalmus, *Deus misereatur*, et Hymnus, *Pange*, et *Crux fidelis*.

« Finita adoratione crucis, sacrista vel alius ad hoc deputatus deponit crucem in suo loco super altare, et accendit luminaria in altare, et pecuniam oblatam in crucis adoratione sacrista recipit sola hac die quoniam sua est; in aliis vero est capellani. Ipsa ergo cruce ita collocata, dominus camerarius, vel alius ejus gerens vices, aliam crucem portat extra regias, comitantibus eum clericis cameræ et capellæ, ad adorandum aliis.

« Notandum [a] quod temporibus Romanorum pontificum Joannis XXII, Benedicti XII, Clementis VI, Innocentii VI, Urbani V, Gregorii XI, et Urbani VI, fuit observatum quod papa reversus ad cathedram, ut hic dicitur, in ea stando resumpsit planetam nigram et pallium cum spinulis de manu diaconi cardinalis qui dixit Passionem ; et sic progressus ad altare sine mitra et sine confessione consueta, assistentibus sibi duobus diaconibus cardinalibus, deinde ivit cum cruce et luminaribus, et incenso ad armariolum, seu cophinum, in quo hesterna die fuerat corpus Christi cum calice reservatum. Et ita fuit hactenus observatum, quod Romanus pontifex emet **370** ad armariolum seu cophinum vadit, et corpus Christi portat ad altare cum

[a] Hæc apud Petrum Amelii in cap. 76.

illa tobalea de serico coopertum cum uno capite,et cum alio quod sibi pendet super humerum sinistrum»

« His finitis, pontifex chirothecis depositis, quas amplius non resumit, et lotis manibus, ac cruce locata inter faculas in altare, vel [a] altare ingrediatur. Presbyter cardinalis portat corpus Christi, et ponit super altare, et dominus papa aperit capsulam, et cum manu accipit, et ponit corpus in patena : quam accipit diaconus a subdiacono, et tenet in manu ; et diaconus offert ei in patena Corpus Domini, quod pridie fuerit reservatum. Quod accipiens collocet super corporale ab eodem diacono prius super sindonem expansum. Offerat ei calicem similiter cum puro vino, et subdiaconus offerat ampullam cum aqua, quam pontifex vino commisceat, ut repræsentet quod eo die emanaverunt sacramenta ecclesiæ, videlicet sanguis et aqua de corpore.

« Notandum quod in Missa ista in officio capellani servit papæ unus presbyter cardinalis, vel ille cui Papa mandavit, vel cui prior diaconorum ex præcepto Papæ hoc facere commiserit. »

In quibusdam vero ecclesiis [b] purum vinum hodie sine aqua offertur, ut in puro et forti vino crudelitas Judæorum repræsentetur, et asperitas passionis Christi. Collocato autem calice de consuetudine ad latus dominici corporis a diacono, offerat ei incensum ; et pontifex, ut mos est utrumque adoleat : deinde inclinat se ante altare orans, et dicens, *In Spiritu humilitatis* ; et erectus pontifex vertit se ad populum, dicens *Orate, fratres*. Deinde dicat plana voce, ut mos est, *Per omnia sæcula sæculorum. Oremus. Præceptis salutaribus. Pater noster*, etc. Oratione Dominica completa, dicat hanc Orationem in eadem nota, *Libera nos, quæsumus, Domine, ab omnibus malis*, etc. Responso autem *Amen*, frangit Hostiam secundum consuetudinem, ponens de ea in calice, nihil dicens. Sanctificatur enim vinum non consecratum per corpus Domini immissum. *Pax Domini* non datur. *Agnus Dei* non cantatur, nec pacis osculum datur, nec Postcommunio cantatur. Communicat autem **371** solus pontifex sine ministris, non ad sedem solemniter, sed ibi, tantum eo die ante altare, ob humilitatem reverentiæ diei et passionis Christi ; [c] perfundit in calice, et ipse sumit, et postea cum aqua in basilibus. Deinde rediens ad sedem, exuat se, et cum clericis suis dicat Vesperos præteriti diei, non cantando, sed recitando. Antiphona, *Calicem salutaris*, usque in finem sine lectione, sine Hymno, et sine Versiculo ; ad *Magnificat*, Antiphona, *Cum accepisset acetum* ; alia Antiphona *Magnificat, Ait Latro ad latronem*, et in aliis omnibus non dicitur *Gloria Patri*. Quibus expletis, dicatur *Christus factus est pro nobis*, etc., totum ; postea sine *Kyrie eleison*, sub silentio dicatur *Pater noster* ; psalmus *Miserere mei, Deus*, et Oratio *Respice*, etc. His omnibus expletis, quisque cum pace et absque confabulatione ad invicem revertitur ad propria. Dominus papa eo die non cœnat cum capellanis, nec capellani cum eo ; sed qui velit cœnare, cœnat aliquis cum quo vult, et quando vult.

Item de sero ad officium Matutinorum papa venit ad capellam cum cappa clausa de scarleto rubeo, foderata de herminis, clausa a medio pectoris sursum, et aperta deorsum. Cocullam semper tenet super caput, et sine mitra in cathedra nuda sedet ; nec diaconi cardinales sedent ante pedes ejus in iis tribus Matutinis, neque in fine dat Benedictionem in ipsis.

XCIV. *Ordo officii de Sabbato sancto*

Sabbato sancto, hora sexta, a ministris ecclesiæ ignis excutitur de [d] crystallo sive lapide, et accenditur. Junior presbyterorum cardinalium, sacris inductus vestibus, cum cruce, aqua benedicta, et incenso, benedicit novum ignem. Oratio : *Deus, qui per Filium tuum, angularem*, etc. *Domine Deus, Pater omnipotens, lumen indeficiens*, etc. *Domine sancte, Pater omnipotens, æterne Deus, Benedictionibus nobis*, etc. *Veniat, quæsumus, omnipotens*, etc.

Benedicto igne, aspergatur aqua benedicta, et adoleatur incenso de ipso igne in thuribulo posito. Deinde diaconus junior **372** diaconorum cardinalium, dalmatica indutus, venit, et de manu ministrorum accipit arundinem trium cubitorum et dimidii cubiti, triplicem candelam, quam de novo igne illuminatam imponit arundini, comitantibus eum subdiaconibus, cantoribus et reliquis de clero cum populo præcedentibus ministris cum cruce et incenso, stans in porta ecclesiæ, elevatis paululum manibus, dicit magna voce *Lumen Christi ;* respondent alii *Deo gratias*. Procedit usque ad ostium chori, et, elevatis manibus amplius, excelsius dicit *Lumen Christi ;* respondentibus iterum *Deo gratias*. Procedit usque ad medium chori ; et. plus elevatis manibus, tertio altius dicit *Lumen Christi*, respondentibus omnibus *Deo gratias*. Ascendit ad ornatum pulpitum, et illuminato magno cereo, et incensato libro, incipit absolute Benedictionem cerei : *Exultet jam angelica tuba cælorum*, etc., sicut in libris habetur Omnia luminaria debent esse exstincta, ut de novo igne accendentur. Interim autem dum cereus benedicitur, pontifex dicat tertiam et Sextam in camera sua ; Nonam vero dicat in ecclesia. Dictis ipsis, calceatus induitur omni ornatu suo quadragesimali, episcopi pluvialibus, presbyteri et diaconi planetis ; subdiaconi vero non planetis, sed tunicis induuntur ut compositi induti sint, ut magis expediti ad lectiones legendas. Tunc pontifex cum omnibus egressus a sacrario, præcedente eum subdiacono cum cruce, et alio subdiacono cum Evangelio, processio-

[a] Forte *ad altare progrediatur*, ubi scilicet repositum fuerat Christi corpus ex præmissis.

[b] Petrus Amelii scribit, in cap. 76 : *In quibusdam vero Ecclesiis, secundum dominum Jacobum Gaietani purum vinum sine aqua offertur, ut in puro et forti*, etc.

[c] Quædam hic supplet Petrus Amelii : *Et non cum calamo, sed cum calice sumit sanguinem, et vinum post sumptionem sanguinis in calice funditur per sacristam.*

[d] Non probat hoc Zacharias papa in epistola 12, ad Bonifacium. Idem tamen legitur apud Petrum Amelii, cap. 77.

naliter, cum silentio tamen, procedit ad altare ; et facta reverentia ad ornatum, ascendit sedem, circumsedentibus hinc inde juxta ordinem suum omnibus. Finita benedictione cerei, subdiaconus ascendens ambonem incipit legere lectionem sine titulo ; *In principio creavit Deus cælum et terram.* Eo vero complente, si dominus papa velit, Græcus subdiaconus eamdem Græce relegit. Qua completa, dicit pontifex *Oremus;* diaconus qui est a dextris *Flectamus genua ;* et post paululum alter diaconus, qui est a sinistris, *Levate.* Deinde sequitur Oratio, et reliquæ, prout in Ordinario continentur.

Et intelligendum est quod in Sabbato sancto in toto officio, quod agitur ante Missam, utendum est violaceo colore, hoc excepto, quod diaconus qui cantat Benedictionem cerei indutus est dalmatica : subdiaconus, vel subdiaconi, qui illa die erunt induti, tunicellis utuntur albis ; sed Benedictione cerei **373** cantata, diaconus, amota dalmatica, assumit planetam violacei coloris, et tenet eam usque dum inchoatur officium Missæ ; suddiaconi vero non mutant vestes.

XCV. *Officium in die sanctæ Paschæ resurrectionis Domini.*

Dominica sancta Paschæ statio ad sanctum Joannem Lateranensem. Summo mane dominus papa, dicta Prima, vadit in basilicam sancti Laurentii, quæ dicitur Sancta Sanctorum. Posita ibi capella in faldistorio prius orat ; postea induitur a diacono et subdiacono usque ad dalmaticam. Tunc surgit et ingreditur ad Salvatorem, aperitque imaginem Salvatoris, et deosculatur pedes ipsius imaginis. Tunc venit ad altare sumens crucem..... quæ posita est ibi a capellanis ; et tenendo eam in manu cantat voce convenienti Antiphonam *Surrexit Dominus de sepulcro, qui pro nobis pependit in ligno, alleluia.* Capellani qui assistunt et juvant eum in cantando, duabus aliis vicibus ipsam Antiphonam reiterando, et semper altius imponendo, sicut primo incipiat. Deinde revertitur ad faldistorium. Omnes diaconi cardinales ibi esse debent, et prior subdiaconorum cum omnibus subdiaconis de capella, et omnes alii capellani ; prædicti vero diaconi induuntur dalmaticis, subdiaconi vero tunicis, alii vero capellani albis togis. Tunc dominus papa sedens in faldistorio, prior diaconorum flectens genua sua coram ipso, dat osculum pacis ; sed prius osculatur pedem. Tunc dominus papa dando pacem dicit *Surrexit Dominus vere ;* respondet ille qui accipit *Et apparuit Petro ;* et ipse diaconus revertitur ad filum juxta papam in locum suum. Post hæc omnes diaconi et subdiaconi, et alii capellani et cæteri ordines curiæ recipiunt pacem a summo pontifice, et vicissim dant et recipiunt pacem, a primo incipientes veniunt usque ad ultimum.

Deinde dominus papa induet se planeta alba ; et redimitus mitra cum omnibus aliis ordinibus descendit de palatio, præparatis equis cum mappullis albis super sellam, coronatus, equitatque cum Processione ad sanctam Mariam Majorem. Cum autem venerit ad Merolanam, quidam scriniarius, electus ab omnibus scriniariis Urbis, dicit alta voce *Jube, domne, benedicere.* Pontifex benedicit ei. Item scriniarius : *In ecclesia sanctæ Mariæ dominæ nostræ,* dicit cantando hac voce *Baptizati sunt tot masculi et tot feminæ.* Pontifex respondet **374** *Deo gratias.* Eodem modo fit secunda feria ad sanctum Petrum ; tertia ad sanctum Paulum. Cum autem venerit dominus papa ad sanctam Mariam, ibi fit statio. Statim descendit de equo, deponit coronam de capite, quam dat dextratoribus, ut diligenter servent eam. Canonici ecclesiæ cum thuribulo et incenso, et aqua benedicta, suscipiunt eum cum Processione cantando ; sed pontifex ponit incensum in thuribulo, et aspergit aquam super populum ; deinde intrat ecclesiam, et orat ; et vadit ad locum præparatum, ascendit ad sedem suam, et dicit Tertiam.

Finita Tertia, residente domino papa induto usque ad dalmaticam, prior episcoporum accedens ad eum recipit pacem ab eo, et redit ad locum suum. Deinde secundus episcopus, qui rediens dat pacem priori suo, et stat juxta eum in filo. Sic faciunt omnes episcopi cardinales presbyteri. Postea præfectus, senatores, et omnes ordines. His peractis, surgunt duo subdiaconi basilicarii, et accipiunt priorem subdiaconorum religiosorum sustentantes, ac dextrantes eum ab introitu secretarii usque ad medium secretarii ante pontificem, qui alta voce dicit *Jube, domne, benedicere.* Pontifex benedicit ei. Deinde parum producunt eum, et iterum dicit *Jube, domne, benedicere ;* et iterum benedicit. Progreditur ante, et dicit *Jube, domne, benedicere,* et iterum benedicit. Tunc ille subdiaconus dicit tribus vicibus, *Servi Domini nostri Jesu Christi,* qualibet vice vocem exaltando. Deinde statim subjungit *Dominus N. sancti Adriani diaconus cardinalis legat Evangelium. Dominus Joannes domini papa subdiaconus et capellanus legat Epistolam, J. primicerius et cæteri cantores cantent.* Tunc surgens dominus pontifex a duobus diaconibus sustentatus in Processione progreditur sicut mos est. Mappularii in introitu ecclesiæ habent mappullam extensam, quam portant super caput ejus usque ante altare. Cum intrat presbyterium ecclesiæ, mansionarius præparat eidem arundinem cum cereo accenso, quem accipit et ponit in stupa super capita columnarum, quæ ibi stant. Cum venit ad primicerium, primicerius deponit mitram, et osculatur scapulam dextram, qui benedicit ei, cum venerit ante altare. Mappullarii auferunt mapullam super caput ejus ; deinde celebrat officium, sicut consuetum est ; et laudes proferuntur, sicut in Polyptycho habentur. In secreta vero descendent duo diaconi ante altare, **375** et duo subdiaconi ordinate stantes cum silentio. Cum pontifex dicit *Per omnia sæcula sæculorum,* nullus ei respondet *Amen,* sed incipit *Pater noster,* et cætera quæ sequuntur. Finita Missa, coronatur, et revertitur ad palatium.

Sciendum quod quando dominus papa tali die non vadit ad sanctam Mariam Majorem, oscula pacis resi-

piunt episcopi et presbyteri cardinales in porticu ante basilicam sancti Laurentii de palatio, ubi fiunt examinationes episcoporum electorum ad Missam.

XCVI. *De Sabbato primo infra Pascha.*

Isto Sabboto statio ad sanctum Joannem Lateranensem. Hac die dominus papa debet ibi Missam cantare, ibique mutatur Graduale in *Alleluia*, in suis Versibus. Dum *Agnus Dei* a schola cantatur, dominus papa expendit agnos. Primo dat episcopis, secundo presbyteris, tertio diaconibus indutis paramentis propriis, et ponit agnos in mitra eorum ; et osculantur genu; et idem alii prælati, si parati sint. Si vero non sint parati, et alii qui veniunt ad recipiendum agnos osculantur pedem, etiamsi esset rex, qui immediate post cardinales venit ad recipiendum candelas, tenens et palmam et agnos. Et dantur duo cuilibet prælato, et aliis unum. Notandum tamen quod antequam prior presbyterorum cardinalium recipit paramenta, recipit pacem a prælato, celebrante illo coram papa; et ipsa data, vadit ad parandum se, prout alii cardinales presbyteri. Nec fit sermo illa die; sed si ipse papa celebraret, fit eodem modo.

Finita Missa, dominus papa redit ad palatium : veniens ad domum in qua comedere debet, ascendit ad sedem suam, manibus ablutis, data Benedictione, mensa ante eum posita. Acolythus, cujus est hebdomada serviendi, accipit tobaleam ; manibus vero suppositis accipit bacile plenum de illis agnis, et veniens ad ostium domus dicit alta voce, *Domine. Domine, isti sunt agni novelli, qui annuntiaverunt alleluia, modo veniunt ad fontes, repleti sunt charitate, alleluia*, et inclinat se. Tunc paululum progrediens plus alte dicit idem; tertio progrediens stans coram summo pontifice altius refert, *Domine, Domine, isti, sunt agni*, etc. Post hæc ponit bacile in mensa. Dominus papa expendit illos agnos per familiam suam; sed primo **376** dat sacerdotibus, capellanis et acolythis, et omnibus aliis.

XCVII. *Quomodo fiunt agnus Dei cerei*, etc.

Discamus quomodo ipsi agni fiant. Acolythi recipiunt ceram mundam ab altari beatissimi Petri principis apostolorum, et conficiunt illam ceram cum chrismate quod remansit anno præterito, et imponunt illa sigilla in formulis propter hoc adinventis.

Dominica Octava Paschæ. Oratio, *Præsta, quæsumus, omnipotens Deus*, etc. In illis vero diebus, qui supersint post Octavam Ascensionis, videlicet sexta feria et Sabbato, si festivitas alicujus venerit, de festo facimus totum officium Missæ cum commemoratione de Dominica. Si vero non est festum de Dominica, facimus totum officium Missæ, et dicitur præfatio *Qui ascendens super omnes cælos*, et non dicitur *Credo*; sed si festum aliquod in isto Sabbato venerit, totum officium facimus de festo, Missa vero dicitur de vigilia, cum commemoratione festi. Eodem die Sabbati omnes jejunare debent devote,

Hora vero nona conveniunt omnes in ecclesiam, et omne officium vel ordinem, sicut in Sabbato sancto vigiliarum Paschæ facimus, eodemmodo facere debemus, excepto quod nec cereus, nec ignis benedicitur. Omnibus igitur præparatis, subdiaconis procedit ad legendum, et sine titulo inciuit lectionem. Prima, *Tentavit Deus*, etc. Qua finita, dicit pontifex, vel sacerdos, Orationes, sine *Flectamus genua. Deus qui Abrahæ.*

Finitis lectionibus, Tractibus, et Oratioinbus, et omnibus lampadibus ecclesiæ tunc accensis, pontifex vel sacerdos, descendit ad fontes, præcedentibus eum clericis litaniam decantando, et Tractum *Sicut cervus*. Quibus expletis, antequam intret ad Benedictionem, dicit hanc Orationem, *Concede, quæsumus, omnipotens Deus*, ,etc. Oratione completa, sequitur Benedictio fontis, prout in Sabbato sancto habetur. Et post celebrationem baptismi, pontifex et clerus ingreditur ad sacrarium. Indutus vero solemniter rubeis vestimentis cum omni apparatu et litania processionaliter procedit ad altare. Finita lectione, et *Kyrie, eleison*, post confessionem statim pontifex ascendit ad sedem suam, et dicit solemniter *Gloria in excelsis Deo*. Qua finita, dicit *Pax vobis*; deinde **377** sequitur Missam ordine suo. *Credo* non dicitur, Offertorium dicitur, et *Agnus Dei*, similiter, et pacis osculum datur, et Postcommunio. Oratio, *præsta, quæsumus*, etc.

Urbanus quintus pro magno munere misit imperatori unum agnum, cum his versibus.

Balsamus et munda cera cum chrismatis unda
Conficiunt agnum quem do tibi munere magnum,
Fonte velut natum ; per mystica sanctificatum.
Fulgura desursum depellit, et omne malignum.
Prægnans servatur, sinevæ partus liberatur.
Portatus munde servat de fructibus undæ ;
Peccatum frangit, ut Christi sanguis, et angit ;
Dona confert dignis, virtutes destruit ignis.

XCVIII. *Quibus diebus et solemnitatibus consueverunt Romani pontifices Missarum solemnia in persona celebrare.*

In diebus et solemnitatibus infra positis consueverunt Romani pontifices Missarum solemnia celebrare in propria persona; sed prædicare consueverunt in eisdem diebus et solemnitatibus in propria persona, quando placeret, et facere prædicari coram se per aliquem cardinalem, prout sequitur; non tamen per alium prædicatur coram domino, quam per cardinales, quando dominus papa celebrat.

In prima Domina de Adventu Domini, et prædicatur.

In secunda Dominica Adventus, et prædicatur.

In tertia Dominica Adventus, quæ vocatur Dominica de *Gaudete*, et prædicatur, et habet Vesperos præcedentes papales solemnes cantandos in ecclesia, et datur potus post Vesperos in aula. Dicuntur autem Vesperi papales, quando dominus papa, cardinales et prælati omnes debent esse parati. In ecclesia autem parati non sunt cardinales et prælati in Vesperis nisi dicantur Vesperi in ecclesia.

In nativitate Domini in tribus Missis ; et habet Vesperos præcedentes papales solemnes tantum et habet Matutinum papale; et non prædicatur hodie,

licet antiquitus prædicaretur in Missa ; sed communicant omnes diaconi cardinales et officiales curiæ de manu summi pontificis.

In festo sancti Stephani protomartyris, et prædicatur.

In festo sancti Joannis evangelistæ, et prædicatur.

378 In festo Innocentium, et prædicatur.

In Circumcisione Domini, et prædicatur.

In Epiphania, et prædicatur, et habet Vesperos præcedentes papales solemnes, etc.

In prima Dominica post Octavam Epiphaniæ, quæ dicitur Dominica de *Nuptiæ*, cum est Romæ; et prædicatur ante Missam.

In conversione sancti Pauli, et prædicatur.

In festo Purificationis, et prædicatur ante Missam.

In Cathedra sancti Petri, et prædicatur.

In Septuagesima, et prædicatur.

In Quinquagesima, et prædicatur.

In die Cinerum, et prædicatur.

In prima Dominica Quadragesimæ, et omnes Dominicæ Quadragesimæ sunt papales, specialiter Dominica, qua cantatur *Lætare, Jerusalem*; est ipsa Dominica, in qua fit solemnitas rosæ aureæ; et prædicatur in eis, præterquam in Dominica de Palmis, in qua, quatenus sit papalis, non prædicatur.

In Dominica de Passione, et prædicatur.

In Dominica in ramis Palmarum non prædicatur, sed ante Missam dantur palmæ benedictæ cardinalibus et prælatis paratis, et aliis tam clericis, quam laicis; et fit Processio.

In die Jovis sancto, et prædicatur ante Missam. Processus generales fiunt; et etiam aliqui speciales, prout expedit; et in Processibus sunt omnes cardinales et prælati curiæ parati in albis.

In Parasceve non prædicatur.

In Sabbato sancto non prædicatur.

In Paschate non prædicatur hodie, licet antiquitus prædicaretur; sed omnes diaconi cardinales et officiales curiæ communicant de manu summi pontificis, et ante Missam fiunt quædam solemnitates tam de adoratione crucis, quam de osculo.

In die Lunæ in crastino Paschæ, et prædicatur.

In die Martis post Pascha, et prædicatur.

In Sabbato in Albis consuevit celebrare prior episcoporum cardinalium, vel alius cardinalis coram domino papa, licet antiquitus papa celebraret. Et dicto *Agnus Dei*, parantur cardinales secundum morem in suo ordine, et dantur agnus Dei per ipsum papam tam cardinalibus, cæterisque prælatis, quam **379** aliis; et postea Missa finitur. Postmodum papa comedit cum capellanis, et fiunt aliquæ solemnitates, et dantur eis agnus Dei per dominum papam.

In Annuntiatione beatæ Virginis, et prædicatur.

In Dominica qua cantatur *Ego sum Pastor bonus*, et prædicatur.

In festo sancti Marci, id est in litaniis majoribus, Romæ non prædicatur. Sed hodie non servatur de Missa papali, sed celebrat unus cardinalis, papa præsente et cardinalibus.

In Ascensione Domini, et prædicatur ante Missam, et habet Vesperos papales præcedentes solemnes, etc. Et Processus generales fiunt, et etiam aliqui speciales, prout expedit; et in Processibus sunt omnes cardinales et prælati curiæ parati in albis. Processus vero fiunt ante Missam,

In festo Pentecostes, et Prædicatur, et habet Vesperos papales præcedentes solemnes cantandos in ecclesia, et datur potus post Vesperos in aula,

In die Lunæ crastino Pentecostes, et prædicatur.

In die Martis sequenti, et prædicatur.

In Nativitate beati Joannis Baptistæ, et prædicatur, et habet Vesperos papales solemnes præcedentes, etc.

In festo apostolorum Petri et Pauli, et prædicatur, et habet Vesperos papales præcedentes solemnes.

In Commemoratione sancti Pauli, et prædicatur, et habet Vesperos papales præcedentes solemnes, Romæ, etc.

In festo Nivis, quod est die quinta Augusti, et prædicatur.

In festo sancti Laurentii, et prædicatur, et habet Vesperos papales præcedentes Romæ, et etiam alibi ; si moraretur dominus papa juxta ecclesiam sancti Laurentii, Vesperos siquidem solemnes cantandos in ecclesia ; et datur potus prælatis in aula.

In festo Assumptionis beatæ Virginis, et prædicatur, et habet Vesperos papales præcedentes solemnes, etc.

In anniversorio summorum pontificum et cardinalium, quod est quinta die Septembris, non prædicatur.

In festo Nativitatis beatæ Virginis, et prædicatur.

In Dedicatione sancti Michaelis in Septembre, et prædicatur.

In festo omnium Sanctorum, et prædicatur, et habet Vesperos papales præcedentes solemnes.

380 In anniversario omnium animarum, quod est in crastino omnium Sanctorum, non prædicatur.

In Dedicatione basilicæ Salvatoris, quæ est v Idus Novembris, et prædicatur, et habet Vesperos papales præcedentes Romæ solemnes.

In Dedicatione basilicarum apostolorum Petri et Pauli, quæ est in Octava beati Martini, et prædicatur ante Missam, et habet Vesperos papales præcedentes solemnes, etc. Et Processus generales fiunt, et etiam aliqui speciales, prout expedit ; et in processibus sunt omnes cardinales et prælati parati in albis. Processus non fiunt ante Missam.

In anniversario Romani pontificis prædecessoris semel, id est primo anno tantum, non proceditur.

XCIX. *Additio* [a] *facta tempore Joannis papæ XXII.*

In anniversario consecrationis seu coronationis Romani pontificis, idem Romanus pontifex toto tempore suo celebrat Missam papalem de illo festo,

[a] Ergo hoc Ordinarium scriptum fuit ante pontificatum Joannis XXII.

quod ea scilicet die anniversarii, occurrit, cardinalibus et cæteris prælatis paratis more solito; et prædicatur in præsentia domini papæ non per[a] ipsum sed per aliquem cardinalem ; et post Orationem festi dicit dominus papa quamdam Orationem pro se, quæ debet esse scripta in libro papali. Et licet dictum anniversarium non habet Vesperos papales; dico quod non vocantur cardinales, ut parati sericis in Vesperis ; tamen in capella sua dominus papa cantat Vesperos festi, et fiunt quædam solemnitates postea. Nam dicta Oratione festi, repetitur *Gloria Patri, Sicut erat*, solemniter, et dicitur vers. *Elegit te Dominus sacerdotem sibi*, etc., et papa dicit postmodum Orationem pro se, quæ debet esse scripta in libro.

Tamen advertendum quod si anniversarium domini nostri fiat die Lunæ, quia eadem die Lunæ est anniversarium summorum pontificum et cardinalium, quod etiam papale. Nam papa debet celebrare, et cardinales sunt parati, licet non prædicetur, induti violaceis vel nigris. Poterit enim dictum anniversarium paparum et cardinalium differri in sequentem diem, si domino placebit.

381 Ista consueverunt servari ; domini tamen est facere quod sibi placebit.

In festo sancti Andreæ, et prædicatur, et Romæ habebat antiquitus Vesperos papales et Matutinum, licet hodie non sic servetur.

Item præter solemnitates superius dictas erant aliquæ solemnitates antiquæ, quibus Romani pontifices solemniter celebrabrant; sed hodie non sic communiter observatur.

Item quandocunque Romanus pontifex facit ordines, vel consecrationes episcoporum, celebrat, sed non prædicatur in Missa.

Item in festis principaloribus civitatum, in quibus moratur, et in festis aliis, prout devotio ipsum movet, celebrat, et prædicatur.

Item quamvis consueverint Romani pontifices istas solemnitates superius dictas observare, si tamen sint impediti ex debilitate vel alia rationabili causa, possunt ipsas omittere, et consueverunt quandoque committere alicui episcopo, vel presbytero cardinali, quod celebret, et sermonem faciat in ecclesia cujus festum est ; et etiam, si placet, committit quod celebret episcopus vel presbyter cardinalis in ecclesia cathedrali civitatis, vel alibi, sicut placet, et sermonem faciat.

C. *Ordinatio Domini Alexandri papæ quarti de suffragiis faciendis pro summis pontificibus et cardinalibus defunctis.*

Dum fideles animas defunctorum, sibi salutis procurare consilium nequeuntes, charitatis instinctu conveniat Orationum suffragiis adjuvari, sanctissimus dominus pater Alexander papa quartus, de fratrum suorum unamini consilio et assensu, anniversarium sacrosanctæ Romanæ Ecclesiæ pontificum et cardinalium obeuntium Nonas Septembris annis singulis, Vesperis et vigiliis pro defunctis, cum novem lectionibus, et cum nota solemniter decantatis, statuit celebrari. Ipse Romanus pontifex assistentibus sibi cardinalibus, ut moris est, Missam pro defunctis celebret solemniter, ipsa die ducentos pauperes refecturus, et viginti quinque reficiat cardinalis unusquisque, nec non dominus papa ducentas Missas faciet decantari.

Ordinavit etiam, de dictorum fratrum consilio et assensu, ut cum Romanum Antistitem e vita migrare contigerit, diem defuctionis ipsius **382** cardinales solemniter et cum nota celebrent pro defunctis, et esum quinquaginta pauperibus pro anima defuncti cardinalis quilibet administret, et Missas totidem pro defunctis facient postmodum decantari.

Ordinavit etiam ut cardinali obeunte, tam idem summus pontifex, quam cardinales in capellis suis cantent cum nota solemniter pro defunctis ; idemque Romanus pontifex ducentos pauperes pro ejus anima pascat, et viginti quinque quilibet cardinalis, imo et ipse dominus papa Missas pro defunctis ducentas, et viginti quinque cardinalis quilibet postmodum faciat celebrari.

Cl. *In quibus diebus et solemnitatibus consueverunt Romani pontifices a consistoriis abstinere.*

Notandum quod in diebus et festivitatibus infra positis consueverunt Romani ponitifices regulariter a consistoriis abstinere, prout hæc partim experientia docuit, et partim majorum nostrorum relatio patefecit.

In primis sciendum quod nullo die dominico per totum annum fit consistorium.

Item nullo die Jovis per totum annum fit consistorium, etiamsi sit aliqua festa in septimana.

Item a vigilia Nativitatis Domini inclusive usque ad festum Epiphaniæ inclusive nec fit consistorium. Quandoque tamen post Circumcisionem vocantur aliqua die cardinales ad consistorium, non ad negotiandum, sed ad revidendum, si placet domino papæ.

Item prima die Quadragesimæ, scilicet in die Cinerum, non est consistorium, nec etiam est consistorium duobus diebus præcedentibus, scilicet die Lunæ; et die Martis in carnisprivio, si curia sit in Urbe, propter insolentias quæ illis diebus fieri consueverunt ; sed si alibi sit curia, signanter duobus diebus carnisprivii præcedentis, fit consistorium.

Item a Dominica Palmarum inclusive usque ad Dominicam proximam post Pascha inclusive non fit consistorium, hoc salvo, quod si fieri debent Processus in die Jovis sancto, tunc consuevit esse consistorium in die Mercurii sancto, vel aliquo die septimanæ sanctæ ad revidendum Processus qui fuerint faciendi, licet aliter pluries forte dominus papa consuluerit **383** cum fratribus suis super Processibus faciendis, salvo etiam quod si deberet fieri ordinatio cardinalium, bene tunc fieret consistorium pluribus diebus ipsa septimana sancta. Quandoque tamen die Veneris proxima post Pascha vocantur

[a] Olim id fiebat per ipsum pontificem, ut patet ex sermone sancti Leonis.

cardinales ad consistorium, non ad negotiandum, sed ad revidendum, si placebit domino papæ, ut dictum est in Natali.

Item in die Ascensionis Domini et die præcedenti ipsa, et in Octava Ascensionis non fit consistorium et sunt Vesperi papales solemnes in vigilia cantandi in ecclesia ; et datur potus in aula. Sed bene quandoque ipsa die præcedenti Ascensionem ante Vesperos confert dominus papa cum cardinalibus, si sit necesse, de processibus, qui fieri debent in ipsa die Ascensionis ; licet ante pluries forte dominus papa consuluerit cum fratribus suis super Processibus faciendis.

Item in vigilia Pentecostes inclusive, in qua vigilia sunt Vesperi papales solemnes, qui sunt cantandi in ecclesia, et datur potus, usque ad diem Martis proximi post festum inclusive non fit consistorium, sed in die Mercurii sequenti, vel die Veneris consueverunt cardinales vocari ad consistorium.

Item in quatuor festis beatæ gloriosæ virginis Mariæ, videlicet Nativitatis, Annuntiationis, Purificationis et Assumptionis, non fit consistorium, nec in vigilia Assumptionis ejus, nec in Octava ejusdem festi ; nec consuevit esse consistorium modernis temporibus die præcedenti Nativitatem beatæ Virginis, nec in Octava ejusdem festi, nec in die præcedenti Purificationem.

Item in festo Nivis, quod est festum beatæ Virginis, et est quinta die Augusti, non fit consistorium.

Item in vigilia et in festo Nativitatis beati Joannis Baptistæ non fit consistorium, nec in Octava ejusdem.

In festis omnium apostolorum, et etiam in festis evangelistarum, tam principalibus, quam non principalibus, et præcipue apostolorum Petri et Pauli, non fit consistorium ; nec etiam in vigilia apostolorum Petri et Pauli, nec in Octava eorumdem Petri et Pauli fit consistorium.

Item in festo beati Laurentii, et in Octava ejus non fit consistorium, nec etiam in vigilia festi Romæ fit consistorium ; nec etiam alibi fit consistorium in præsenti vigilia, dum tamen moretur dominus papa juxta ecclesiam sancti Laurentii.

384 Item in duobus festis beati Michaelis, videlicet Apparitionis, et Dedicationis, non fit consistorium.

Item in duobus festis sanctæ Crucis, videlicet Inventionis, et Exaltationis, non fit consistorium.

Item in festo omnium Sanctorum non fit consistorium.

Item in anniversario omnium animarum, quod est in crastino omnium Sanctorum, non fit consistorium.

Item in anniversario, consecrationis, seu coronationis Romani pontificis præsidentis, non fit consistorium.

Item in omnibus festis duplicibus non fit consistorium.

Item in quibusdam aliis festis non duplicibus non fit consistorium, ut infra ponitur.

Item in festis principalioribus civitatum, in quibus civitatibus dominus papa moratur, maxime quando celebrat, non fit consistorium, sed hoc est episcopi ordinare.

Item quandocunque sunt Vesperi papales solemnes, in reverentiam alicujus festi, non est consistorium. Vesperi autem papales dicuntur, quando dominus papa et prælati debent esse parati in ecclesia. Parati autem non sunt cardinales et prælati nisi dicantur Vesperi in ecclesia.

Et notandum quod quædam de prædictis festis habent Vesperos papales, ut infra ponitur per singulos menses.

Ut autem prædicta generalia clarius elucescant, subjicientur per singulos menses singula festa in quibus a consistoriis regulariter consueverunt Romani pontifices cessare.

In Januario.

In die Circumcisionis Domini non fit consistorium.

In Octava sancti Stephani non fit consistorium.

Item in Octava sancti Joannis non fit consistorium.

Item in Octava sanctorum Innocentium non fit constorium.

Item in vigilia Epiphaniæ non fit consistorium.

Item in Epiphania Domini non fit consistorium.

Item in Octava Epiphaniæ non fit consistorium.

Item in festo sanctorum Fabiani et Sebastiani non fit consistorium.

Item in festo sanctæ Agnetis non fit consistorium.

Item in festo sanctorum Vincentii et Anastasii non fit consistorium.

Item in Conversione sancti Pauli non fit consistorium.

385 *In Februario.*

In vigilia, seu die proxima præcedente Purificationem, non fit consistorium.

Item in festo Purificationis non fit consistorium.

Item in festo sanctæ Agathæ non fit consistorium.

Item in Cathedra sancti Petri non fit consistorium.

Item in festo sancti Matthiæ non fit consistorium.

In Martio.

In festo sancti Gregorii papæ non fit consistorium.

Item in festo sancti Benedicti non fit consistorium.

Item in festo Annuntiationis beatæ Mariæ virginis non fit consistorium.

In Aprili.

In festo sancti Marci non fit consistorium.

In Maio.

In festo apostolorum Philippi et Jacobi non fit consistorium.

Item in festo Inventionis sanctæ Crucis non fit consistorium.

Item in festo sancti Joannis ante Portam Latinam non fit consistorium.

Item in festo Apparitionis sancti Michaelis non fit consistorium.

In Junio.

esto sancti Barnabæ apostoli non fit consisto-

i in vigilia beati Joannis Baptistæ non fit con-
um, et sunt Vesperi papales solemnes cantandi
lesia, et datur potus.
i in festo Nativitatis ejusdem sancti non fit
torium.
i in vigilia apostolorum Petri et Pauli non fit
torium ; et sunt Vesperi papales cantandi in
ia, et datur potus.
i in festo sanctorum apostolorum Petri et
non fit consistorium ; et si sit papa Romæ,
die festi sunt Vesperi papales solemnes can-
in ecclesia, et datur potus.
i in commemoratione sancti Pauli non fit B
torium, et consueverunt quandoque fieri vaca-
ex tunc usque ad Octavam Nativitatis beatæ
is, vel circa, secundum diversas formas, **386**
lominus papa ordinat in consistorio eum fra-
suis.

In Julio.

ctava sancti Joannis non fit consistorium.
in Octava apostolorum Petri et Pauli non fit
orium.
in festo sanctæ Mariæ Magdalenæ non fit
orium.
in festo sancti Jacobi apostoli non fit consis-

In Augusto

sto sancti Petri ad Vincula non fit consisto- C

in festo Nivis, quod est quinta die Augusti,
consistorium.
in vigilia sancti Laurentii Romæ, et etiam
moratur dominus papa juxta ecclesiam beati
tii, non fit consistorium ; et sunt Vesperi
s solemnes cantandi in ecclesia ; et datur potus
et etiam in loco, ubi dominus papa esset juxta
m, ut dictum est.
in festo beati Laurentii non fit consistorium.
in Vigilia assumptionis beatæ Virginis non
istorium, et sunt vesperi papales cantandi in
, et datur potus.
to Assumptionis beatæ Virginis non fit con-
m.
in Octava beati Laurentii non fit consisto- D
t puto.
n Octava Assumptionis non fit consistorium.
in festo sancti Bartholomæi non fit consisto-

in festo sancti Augustini non fit consisto-

in festo Decollationis beati Joannis non fit
rium.

In Septembre.

niversario sanctorum pontificum et cardina-
uod est quinta die intrante Septembre, non
istorium.

A Item in vigilia seu die proxima præcedente festum Nativitatis beatæ Virginis non consuevit fieri consistorium.

Item in festo Nativitatis beatæ Virginis non fit consistorium.

Item in festo Exaltationis sanctæ Crucis non fit consistorium.

Item in octava Nativitatis beatæ Virginis non fit consistorium.

387 Item in festo sancti Matthæi apostoli et evangelistæ non fit consistorium.

Item in festo Dedicationis sancti Michaelis non fit consistorium.

Item in festo sancti Hieronymi non fit consistorium.

In Octobre.

In festo beati Franscisci non consuevit fieri consistorium : quod Romani pontifices concedunt ob reverentiam sancti.

Item in festo apostolorum Simonis et Judæ non fit consistorium.

Item in vigilia omnium Sanctorum non fit consistorium, et sunt Vesperi papales solemnes cantandi in ecclesia, et datur potus.

In Novembre.

In festo omnium Sanctorum non fit consistorium.

Item in anniversario omnium animarum, quod est in crastino omnium Sanctorum, non fit consistorium.

Item in anniversario Romani pontificis prædecessoris semel, id est primo anno tantum, nam tunc dominus papa celebrat, non fit consistorium.

Item in Dedicatione basilicæ Salvatoris, quæ est quinta Idus Novembris, non fit consistorium ; et sunt Vesperi papales die præcedenti Romæ solemnes cantandi in ecclesia, et datur potus, et sic per consequens non est consistorium die præcedenti Dedicationem prædictam basilicæ Salvatoris.

Item in festo sancti Martini episcopi et confessoris non fit consistorium.

Item in anniversario consecrationis seu coronationis Romani pontificis præsidentis non fit consistorium ; et licet non habeat Vesperos papales præcedentes, tamen in capella sua papa audit Vesperos, et fiunt quædam solemnitates.

Item in Dedicatione basilicarum apostolorum Petri et Pauli, quæ est in Octava beati Martini, non fit consistorium, et sunt Vesperi papales solemnes cantandi in ecclesia, et datur potus in die præcedenti ; et sic per consequens non est consistorium die præcedenti Dedicationem prædictam apostolorum, sed bene quandoque ante Vesperos, vel post Vesperos, confert dominus papa cum cardinalibus, si sit mentio de Processibus, qui fieri die sequenti.

Item in festo sanctæ Cæciliæ non fit consistorium.

388 Item in festo sancti Clementis non fit consistorium.

Item in festo sancti Andreæ non fit consistorium.

In Decembre.

In festo sancti Nicola non fit consistorium.

Item in festo sancti Ambrosii non fit consisto- A rium.

Item in Sabbato proximo præcedente tertiam Dominicam de Adventu, quæ vocatur Dominica de *Gaudete*, non fit consistorium, et sunt Vesperi papales cantandi in ecclesia, et datur potus.

Item in festo sanctæ Luciæ non fit consistorium.

Item in festo sancti Thomæ apostoli non fit consistorium.

Item in vigilia Nativitatis Domini non fit consistorium, et sunt Vesperi papales solemnes cantandi in ecclesia, et datur potus.

In die Natalis Domini non fit consistorium.

Item in festo sancti Stephani protomartyris non fit consistorium.

Item in festo sancti Joannis evangelistæ non fit B consistorium.

Item in festo sanctorum Innocentium non fit consistorium.

Item in vigilia sancti Thomæ archiepiscopi Cantuariensis non fit consistorium.

Item in festo sancti Thomæ prædicti non fit consistorium.

Item in festo sancti Silvestri non fit consistorium.

Item, ut supra dictum est in principio, in festis principalioribus civitatum, maxime si papa celebret, et in die Cinerum, et in Paschate, et quibusdam diebus præcedentibus Pascha et sequentibus, et in Ascensione, et Pentecostes, et quibusdam diebus sequentibus, et vigiliis, et quibusdam aliis diebus, consueverunt Romani pontifices a consistoriis abC stinere.

Item quandoque sunt vacationes in æstate a festo beati Petri usque ad Octavam Nativitatis beatæ Virginis, vel circa, secundum diversas formas; et tunc non fit consistorium, nisi vocentur, vel nisi sint certi dies ad consistorium ordinati. Quandoque etiam sunt feriæ repentinæ, vel propter motum curiæ, vel secundum quod alia negotia occurrunt, et placet domino papæ; et tunc quandoque per plures dies vacatur a consistoriis; et ante recessum et post adventum ad locum plus et minus, secundum quod per dominum fuerit ordinatum; et consuevit in consistorio ordinari de vacationibus et forma ipsarum; et consuevit etiam significari curialibus, quando dimittatur, **389** et quando, et ubi sit audientia resumenda, ut bene sibi provideant, et ne possint per D adversarios circumscribi.

Item cum cardinales legati, vel cardinales ministri, vel qui diutius abfuerunt, recedunt vel revertuntur ad curiam, vel imperatores, reges, vel eorum filii veniunt, vel recedunt, ad curiam cardinales consueverunt eos associare; et sic cum associant recedentes, non consuevit esse consistorium. Cum vero associant venientes, non est consistorium ordinarium ad negotiandum; sed receptis prædictis venientibus in publico, quia in publico recipi consueverunt per dominum papam ad pedem et osculum, et aliis ipsorum familiaribus ad pedem, et prælatis ad pedem et oscu- lum, et aliis majoribus ad pedem et oscul vellet dominus papa honorare, deinceps o a consistorio excluduntur, remanentibus s summo pontifice cardinalibus et prædictis ribus, regibus, et eorum filiis per modicam aliquibus affabilibus et curialibus collocu Qui postmodum recedentes a præsentia do ciari debent a duobus diaconibus cardinali ad ostium, vel usquequofamiliam suam h etiam quandoque in primo adventu usque a suam associant venientem; et regulariter cunque stante domino papa in consistorio dinalibus veniunt, vel redeunt prædicti im vel reges, associari debent a duobus diaco que ad ostium cameræ, vel usque ad suos. que etiam idem observatur, si non nimis niant filii imperatoris, vel regum. Et notan quando diu cessatum est a consistorio, qua tum sit qua die regulariter debeat esse, ni tamen cardinales consueverunt specialite sistorium evocari.

Notandum etiam quod si quando domi mandet quod cardinales non veniant ad con die, qua alias regulariter venire debent ca ex tunc non vadunt ad consistorium, nisi s fuerint vocati, vel nisi dominus papa in co vel alibi eis dixerit, qua die ad consistoriu deberent.

Attendendum etiam quod ante Natale, necesse, quandoque ante carnisprivium, e scha, et ante longas vacationes, si fiant, et tum curiæ, et cum consistoria resumuntur gas moras seu intermissione consistorii prædictis vel aliis, consuevit dominus pa tenere aliqua consistoria publica, et audire a et alios proponentes, et ordinare de negotii ponere in statu, prout suæ placuerit sancti

CII. *De pronuntiatione prælatorum*

(Ista non servantur hodie, sed fiunt in creatione lium, et plura quam hic contineantur.

Item regulariter quandocunque pronuntiat aliquarum ecclesiarum, maxime si plures pr et etiam si unum tantum alicujus solemnis consuevit exire extra in consistorio publico nuntiare prælatos vel prælatum promoven sentia ipsorum; et facta aliqua commendat papam de prælatis in promovendorum a postmodum ipsis promovendis venientibus sentiam domini, brevibus et paucis dictis i movendis per papam vadunt promovendi a domini, et non ad osculum; et incœpto *T laudamus* per aliquem ex capellanis, summ fice nihilominus in sede sua residente, pro cuntur ad altare quod ibi paratum est, an debent orare genuflexi et prostrati; et ducu cundum ordinem suæ pronuntiationis singu bus cardinalibus diaconibus secundum ordi prioritatis. Et dicto *Te Deum laudamus*, et p dum dictis duabus Orationibus cum nota per

ipsorum cardinalium,qui est ibi, et fusa magis submissa voce Benedictione per eum super ipsos, et ipsis electis surgentibus et deosculantibus altare,et consequenter ipsis receptis ab omnibus et singulis cardinalibus ad osculum,episcopis primo, presbyteris secundo, diaconibus tertio, reducuntur a diaconibus cardinalibus ordine,ut supra,ad pedes domini.Qui singuli primo ad pedem, deinde ad osculum a domino papa recipiuntur.Post hæc dominus reingreditur cameram,si placet.

Attendendum etiam quod cum magna negotia, publica tamen,proponenda sunt,sive per ambasciotores imperatoris, vel regum, provinciarum, vel comitatuum [*Forte*, communitatum] solemnium, vel etiam alia magna negotia,de quibus sæpe curia renovatur, dominus papa audire consuevit in consistorio publico;et maxime primas propositiones electionum,quæ ad sedem apostolicam **391** deferuntur, ne aliqui fraudulenter dicerent se in concordia electos, cum tamen electio esset in discordia celebrata; et etiam quando summus pontifex multum vult honorare ambasciatores, vel solemnes nuntios venientes,etiamsi tunc nihil magni proponant; in publico consistorio recipere consuevit.

Memorandum de festis quæ transferuntur.

Item quod quando diu vocatur, debeat mitti pro cardinaiibus.

CIII. *De ordinatione diaconi cardinalis.*

Die Sabbati in quatuor temporibus dominus papa veniet ad ecclesiam.Fit reverentia more solito,quam faciet ordinandus cum aliis, si velit ; et statim secedit ad partem, ubi suo tempore paramenta recipiet;et dicitur Tertia, Sexta et Nona.

Paratur dominus papa quadragesimalibus ; progreditur versus altare;fit reverentia trium presbyterorum ad osculum et ad pectus. Dicitur *Introibo*, etc. Ingreditur ad altare;fit reverentia diaconorum ad osculum et ad pectus. Missa procedit suo ordine usque ad ultimum Versum Tractus ; in qua Missa sunt quinque prophetiæ,et in qualibet dicitur *Flectamus genua, Levate.*

Ante ultimum Versum tractus,ordinandus in diaconum cardinalem paratus more subdiaconi,videlicet cum scuta cotta, parvo amictu ad scapulas, camiso seu alba, cinctorio, seu manipulo, dalmatica vero, et super eam stolam * sex manus et brachia portans a priore diaconorum,et alter diaconus cardinalis ducitur sine mitra usque ad præsentiam papæ,coram quo genuflectitur.Tunc prior diaconorum dicit:*Postulat mater Ecclesia catholica ut hunc præsentem patrem reverendum dominum N. subdiaconum et sanctæ Romanæ Ecclesiæ cardinalem ad onus diaconi ordinetis.* Papa cum mitra:*Scitis illum dignum esse?* Respondet offerens:*Quantum humana fragilitas esse sinit et scio,testificor ipsum ipsum dignum esse ad hujus onus officii.* Papa,sedendo cum mitra dicit : *Diaconum oportet* **392** *offerre*, etc., ordinando genuflexo. Tunc papa, legendo et sedendo cum mitra, dicit *Auxiliante Deo,* etc. Fiat litania, papa recumbente cum mitra super faldistorio, et ordinando prostrato ante altare; dalmatica cum stola interim, si velit, assignata alicui. Qua completa, papa revertitur ad sedem. Ordinandus stet ante faciem ejus reverenter. Papa stans cum mitra dicit *Commune votum*,etc.; deinde papa ordinando stante inclinato ante ipsum, dicat in modum Præfationis : *Oremus, dilectissimii*, etc. Papa dicit *Oremus*; diaconus dicit *Flectamus genua*;diaconus a sinistris, *Levate*;Papa dicit *Adesto, quæsumus*, etc., per modum Præfationis,licet aliqui dicant legendo. Qua completa, solus papa ponat manum suam super caput ordinandi, dicens cum mitra,*Emitte*, etc.

Ad consummandum diaconi officium dominus papa accipiens stolam,quam ordinandus super dalmaticam tenebat,dicat sine nota, *Accipe stolam*, etc., quam super humerum ordinandi ponit,et a sinistris sub latere dextro circumdata ligatur. Deinde Dominus papa dat librum Evangeliorum in manibus ordinandi, dicens sine nota *Accipe potestatem*, etc., Deinde dat Benedictionem seu Orationem, dicens cum nota *Evaudi, Domine*,etc.Consequenter facta præfata Oratione,cardinalis tunc ordinatus induitur a ministris tunicella alba, et statim idem ordinandus dalmatica alba induatur, papa tangente ipsam dalmaticam super humerum,et dicente sibi sine nota *Induat te Dominus vestimento*,etc.Ultimo ordinatus osculetur pedem domini papæ.Et papa recipit eum ad osculum :ordinatus vero statim post recipitur ad osculum ab omnibus diaconibus cardinalibus, et etiam ab omnibus episcopis et presbyteris cardinalibus.

Quibus factis, accipit manipulum in armilla sinistra super tunicellam et mitram in capite : vadit, deposita mitra, ad reverentiam domini papæ more consueto. Genu flectit etiam coram altari, dicens basse *Munda cor meum*, etc., recipit librum Evangeliorum de altari ; petit inclinato capite Benedictionem a domino papa, dicens basse *Jube, domne, benedicere* ; et, recepta Benedictione, vadit cum libro ad pulpitum,et incipiens dicit *Dominus vobiscum. Et cum spiritu tuo. Sequentia sancti Evangelii,* etc.,signando librum et se *Gloria tibi domine. In illo tempore*,etc. **393** Dicto Evangelio, osculetur principium dicti Evangelii, in cætero vero ministret ut diaconus,et faciat quæ incumbunt.

Dum dicitur Offertorium offerat more consueto duos torticios magnos accensos, duos panes et duas amphoras vini ; et offerendo singula manum papæ osculetur. Papa vero oblata leviter tangit.

In Oratione super populum papa dicit *Oremus.* Diaconus ordinatus dicit *Humiliate capita vestra Deo.* In fine,completa Oratione Missæ,diaconus ordinatus dicit *Benedicamus Domino.* versa facie ad altare. Papa dicit *Sit nomen Domini benedictum*, etc.Diaconus ordinatus stans in dextro cornu altaris sine

* Forte *per manus et brachia portatus a priore diaconorum et altero diacono cardinali.*

mitra dicit ter *Multos annos*,qualibet vice altius, et qualibet vice genuflectendo coram papa stante cum mitra. In fine ordinatus osculetur pedem papæ, et recipitur ad osculum a papa.

CIV. *Ordo* [a] *qui observatur in celebratione concilii generalis.*

Ante solis ortum ejiciantur omnes ab ecclesia, obseratisque foribus cunctis ad unam januam, per quam sacerdos ingredi oportet, ostiarii stabunt. Et convenientes omnes episcopi pariter introibunt, et secundum ordinationis suæ tempus residebunt. Post ingressum omnium episcoporum atque consessum, vocentur deinde presbyteri, quos causa probaverit introire ; nullusque se inter sos ingerat quos ordo poposcerat interesse. Et corona facta de sedibus episcoporum, presbyteri a tergo eorum resideant, quos tamen sessuros secum metropolitanus elegerit, qui utique et cum eo judicare [b] aliquid, et definire possunt. Diacones in conspectu episcoporum stent,

Deinde ingrediantur laici qui electione concilii interesse meruerint.

Ingrediantur quoque notarii quos ad recitandum vel recipiendum ordo requirit.

Obseratisque januis, et sedentes in diuturno silentio sacerdotes, atque cor totum habentes ad Deum, dicturus est archidiaconus *Orate* ;statimque omnes in terram prosternuntur, tam episcopi quam presbyteri ; et orantes diutius tacite cum fletibus ; **394** atque unus ex episcopis senioribus surgens, Orationem palam fundat ad Deum, cunctis adhuc in terram jacentibus, dicens hanc Orationem.

Oratio.—Adsumus, Domine sancte Spiritus, adsumus peccati quidem immanitate detenti, sed in nomine tuo specialiter aggregati. Veni ad nos, et esto nobiscum et dignare illabi cordibus nostris. Doce nos quid agamus, quo gradiamur; et ostende quid efficere debeamus, ut te auxiliante tibi in omnibus placere valeamus. Esto salus, et suggestor, et effector judiciorum nostrorum, qui solus cum Deo Patre et ejus Filio nomen possides gloriosum. Non nos patiaris perturbatores esse justitiæ, qui summam diligis æquitatem; ut in sinistrum nos ignorantia non trahat, non favor inflectat, non acceptio muneris, vel personæ corrumpat; sed junge nos tibi efficaciter solius tuæ gratiæ dono, ut simus in te unum, et in nullo deviemus a vero; qualiter in nomine tuo collecti, sic in cunctis teneamus cum moderamine pietatis justitiam, ut hic a te nullo dissentiat sententia nostro, et in futuro pro bene gestis consequamur præmia sempiterna.

In qua Oratione *Pater noster* non dicatur. Finita autem Oratione, et responso ab omnibus *Amen*, rursus dicat archidiaconus *Erigite vos*. Confestim omnes surgant, et cum omni timore Dei et disciplina, tam episcopi quam presbyteri sedeant ; sicque omnibus in suis locis in silentio consedentibus, diaconus alba indutus Codicem proferens, Capitula de conciliis agendis pronuntiet, id est :

Ex concilio Toletano tertio æra 18. Item ex concilio Toletano quarto æra 3. Item ex capitulis Orientalium Patrum, quæ Martinus episcopus de Græco in Latinum vertit æra 18. De synodo facienda. Item ex concilio Chalcedonensi æra 18. Item ex concilio Agathensi æra 25, vel aliud de canonibus, quod metropolitano aptius visum fuerit ut legatur. Finitisque titulis, metropolitanus episcopus concilium alloquatur exhortatione ita dicens: « Ecce, sanctissimi sacerdotes, præmissis Deo precibus fraternitatem vestram cum pia exhortatione convenio, et per divinum nomen obtestor, ut ea quæ a nobis de Deo et sanctis ordinibus, vel sanctis moribus vobis fuerint dicta, cum omni pietate suscipiatis, et cum summa reverentia perficere intendatis. Quod si forsitan aliquis vestrum aliter quam dicta fuerint, senserit, sine aliquo scrupulo contentionis **395** in nostrorum copulatione ea ipsa de quibus dubitaverit conferenda reducat, qualiter, Deo auxiliante, aut doceri possit aut doceat. Deinde simili vos obtestatione obsecro ut nullus vestrum in judicando, aut personam accipiat aut quolibet favore vel munere pulsatus, a justo judicio scienter avertatur ut discedat ; sed cum tota pietate quidquid cœtui nostro se judicandum intulerit retractate, ut nec discordans contentio ad subversionem justitiæ inter vos locum inveniat, nec item in perquirenda æquitate vigor nostri ordinis vel sollicitudo tepescat. »

Post hanc exhortationem introibunt omnes quique fuerint presbyteri, diaconi, vel religiosi universi, ad audiendam doctrinam. Sic archidiaconus lecturus canonem Toletani concilii undecim æra prima, *Ne tumultu concilium agitetur*. Quo canone perlecto, consilium Ephesinum ex ordine perlegatur. Deinde collatio pariter et instructio de mysterio sanctæ Trinitatis habeatur; simulque et de ordinibus officiorum, si in omnibus sedibus ejusdem celebratis unitas teneatur. Pro iis quoque causis prout spatium diei permiserit, et epistolæ papæ Leonis ad Flavianum episcopum de erroribus [Eutychetis] et mysterio Trinitatis legendæ sunt, canones quaque de unitate officiorum, nec aliud aliquid antea transeatur, quam ista omnia explicentur; ita tamen ut totos tres dies litaniarum nihil aliud agatur nec retractetur nisi de mysterio sanctæ Trinitatis, et de ordinibus sacris vel officiorum institutis ; ita ut hæc tota partiantur per totos illos tres dies, ut nihil aliud, sicut dictum est, nisi sola quæstio de iis quæ prædicta sunt habeatur ita ut lectio semper congruens ordini causæ, etquæ quærenda est, antecedat.

Post hæc in quarto die reliquæ per ordinem admittendæ sunt ; sicque omnes qui de religiosis in retroactis diebus pro spirituali instructione interfuerant in concilio. foris egrediantur, residentibus aliquibus presbyteris in concilio, quos metropolitanus probaverit honorandos. Per singulos tamen illos tres dies rogationum litaniarum episcopi vel presbyteri

[a] Alius est hic Ordo ab eo qui in vulgato Ordine Romano assignatur pag. 150.

[b] Observandus hic locus de suffragiis presbyterorum in concilio etiam provinciali.

cum admonitore primum Orationibus se prosternant ; sicque collecta a metropolitano Oratione consurgant, et de divinis tantum, ut dictum est, rebus collationem habeant.

In reliquis autem diebus, cunctis astantibus, Oratio colligenda est ; et sic consedentes causarum negotia juste et religiose colligant ; **396** nullus tamen tumultus aut inter consedentes, aut inter astantes habeatur.

Eodem tamen modo, eodemque ordine ad concilium omnes per singulos dies ingrediantur, quo superius jam præmissum est.

Nam et si præsbyteri reliqui, aut diaconi, clerici, sive laici, de iis quæ foris steterint concilium pro qualibet re crediderint appellandum, ecclesiæ metropolitanæ archidiacono causam suam intiment, et ille concilio denuntiet. Tunc illis et introeundi singillatim et proponendi licentia concedatur. Nullus autem ipsorum a cœtu communi recedat, antequam hora generalis sessionis adveniat.

Concilium quoque nullus solvere habeat, nisi fuerint cuncta determinata ; ita ut quæcunque deliberatione communi finiuntur, episcoporum singulorum manibus subscribantur ; ita tamen ut ante duos vel tres dies quam solvatur concilium omnes constitutiones a se editas diligenti consideratione retractent, ne in aliquo offendissent.

Item in die quo concilium absolvendum est, canones qui in sancta synodo constituti sunt coram ecclesia in publico relegantur. Quibus explicitis, respondeatur in choro *Amen*. Deinde ad locum redeuntes, ubi in concilio resederint, canones ipsos subscribunt. Admonendi quoque a metropolitano sunt de Pascha venturo, quo veniat die. Admonendi etiam sunt quo tempore supervenienti annos ad faciendum concilium veniant. Eligendi etiam de episcopis qui cum metropolitano dies festos Natalis Domini et sanctum Pascha debeant celebrare. Post hæc, dicente archidiacono *Orate*, omnes simul pariter in terra se prosternent, ubi diutissime orantes hanc unus ex majoribus Orationem dicat.

Oratio. Nulla est, Domine, humanæ conscientiæ virtus quæ inoffense possit tuæ voluntatis judicia expedire. Et ideo quod imperfectum nostrum viderunt oculi tui, perfectioni deputa, quæsumus, quæ perfecto æquitatis fine concludere peroptamus. Te in nostris principiis occursorem poposcimus ; te quoque in hoc fine judiciorum nostrorum excessibus adesse precamur, scilicet ut ignorantiæ parcas, ut et errori indulgeas, et perfectis votis perfectam operis efficaciam largiaris. Et si... nos traxerit in errorem, aut præceps forsitan voluntas impulerit justitiam declinare, ob hoc te poscimus, te rogamus, **397** *ut si quid offensionis in hac concilii celebritate contraximus, condonare aut remissibile facere digneris, ut in eo quod soluturi sumus, aggregatum concilium, a cunctis primum absolvamur nostrorum noxibus delictorum, qualiter et transgressores venia, et confitentes tibi subsequatur remuneratio sempiterna.*

Huic Orationi Oratio *Pater noster* adjungatur ; et cunctis adhuc jacentibus hæc Benedictio explicetur : [a] *Christus Dei Filius, qui est initium et finis, complementum vobis tribuat charitatis. Amen. Ut qui vos ad expletionem hujus fecit pervenire concilii, absolutos vos efficiat ab omni congregatione delicti. Amen. Ut ab omni reatu liberiores effecti, absoluti etiam per donum Spiritus sancti, felici reditu vestrarum sedium cubilia repetatis illæsi. Amen. Quod ipse præstare dignetur, cujus regnum et imperium permanet in sæcula sæculorum. Amen.*

In nomine Domini Jesu Christi eamus cum pace omnes.

Illico surgentes pariter residente metropolitano, ab ipso, primum incipiente officium, osculum sibi invicem pari ter dabunt. Sicque data sibi invicem pace conventus concilii dissolvatur.

Oratio secundi diei. — Nostrorum tibi, Domine, curvantes genua cordium, quæsumus ut bonum quod a nobis a te requiritur exsequamur, scilicet, ut, prompta tecum sollicitudine gradientes, discretionis arduæ subtile judicium faciamus, ac misericordiam diligentes valeamus studiis tibi placere.

Oratio tertii diei. — Ad te, Domine, interni clamoris vocibus proclamantes unanimiter postulamus, ut, respectu gratiæ tuæ solidati, præcones virtutis efficiamur intrepidi, tuumque valeamus verbum cum omni fiducia loqui. Amen.

CV. *Incipit ordo ad benedicendum imperatorem, quando coronatur.*

Cum [b] rex in imperatorem electus pervenerit ad portam Collinam, quæ est juxta castellum Crescentii, recipiatur honorifice a clero Urbis cum crucibus et thuribulis, et processionaliter deducatur usque ad gradus basilicæ sancti Petri, cantantibus universis : *Ecce mitto angelum meum*, camerariis ejus missilia **398** spargentibus ante ipsum, et præfecto Urbis gladium præferente. Cum autem pervenerit ante basilicam in platea quæ Cortina vocatur, dextrandus est a senatoribus usque ad gradus prædictos, ubi eo descendente, tradendus est equus cui rex insederat illis. Interim summus pontifex cum omnibus ordinibus suis præparet se in secretario, tanquam celebraturus divina, et processionaliter exiens usque ad suggestum arcæ, quæ est in capite graduum, super faldistorium ibi sedeat consedentibus super gradus a parte dextra episcopis et presbyteris ; a sinistra diaconibus cardinalibus, et proximiori gradu subdiaconis, et acolythis, primicerio et cantoribus astantibus circa illos cum magnatibus et officialibus, et nobilibus, et ministralibus aulæ papalis.

Tunc rex cum archiepiscopis et episcopis principalibus et magnatibus suis ascendens et summum pontificem, reverenter osculetur pedes ipsius ; ad offerens ei aurum, quantum sibi placuerit, benigne

[a] Eædem Benedictiones in vulgato Ordine Romano pag. 157.

[b] Hæc multum diversa ab Editis in Ordine Romano, pag. 136, præter quasdam Orationes.

accipiatur ab eo ad osculum et ad amplexum. Quo demum surgentes, ipse rex a parte dextra, et prior diaconorum a parte sinistra, deducant eum usque ad ecclesiam sanctæ Mariæ in Turribus, ubi ante altare subdiacono evangelicum textum tenente, rex super eum corporaliter præstet hujusmodi juramentum.

« Ego N. rex Romanorum, annuente Domino futurus imperator, promitto, spondeo, et polliceor atque juro Deo et beato Petro, me de cætero protectorem ac defensorem fore summi pontificis et sanctæ Romanæ ecclesiæ in omnibus necessitatibus et utilitatibus suis, custodiendo et conservando possessiones et honores et jura ejus, quantum divino fultus fuero adjutorio, secundum scire et posse meum, recta et pura fide ; sic me Deus adjuvet et hæc sancta Dei Evangelia. »

Deinde summus pontifex cum omnibus ordinibus suis ad altare procedit ; et facta ibi Oratione, ad sedem ascendit, rege cum suis et tribus episcopis, videlicet Ostiensi, et Portuensi, et Albanensi, in ecclesia sanctæ Mariæ in Turribus remanente, ubi, a canonicis sancti Petri receptus in fratrem, imperialibus induatur insignibus, dato ipsius pallio camerario domini papæ. Qui, præcedentibus illis canonicis, cantantibus *Petre, amas me,* cum ad ostium basilicæ principis apostolorum pervenerit, quæ porta Argentea nuncupatur, deducentibus eum hinc inde comite Lateranensis palatii et primicerio judicium canonicorum, **399** Albanensis episcopus ante ipsam portam Argenteam hanc super eum Benedictionem infundat.

Oratio. — Deus, in cujus manu sunt corda regum, inclina ad preces humilitatis nostræ aures misericordiæ tuæ, et imperatori nostro famulo N. regimen tuæ appone sapientiæ, ut, haustis de tuo fonte consiliis, et tibi placeat, et super [*regna*] *præcellat. Per.*

Cum autem intra ecclesiam in medio rotæ pervenerit, Portuensis episcopus hanc Orationem super ipsum decantet

Oratio. — Deus inenarrabilis auctor mundi, conditor generis humani, gubernator imperii, confirmator regni, qui ex utero fidelis amici tui patriarchæ nostri Abrahæ prælegisti regem sæculis profuturum, tu præsentem regem hunc cum exercitu suo per intercessionem omnium sanctorum uberi Bene † dictione locupleta, et in solium regni firma stabilitate connecte. Visita eum, sicut visitasti Moysen in mari Rubro, Jesum Nave in prælio, Gedeon in agro, Samuelem in templo; et illa eum Bene † dictione siderea, ac sapientiæ tuæ rore perfunde, quam beatus David in Psalterio, Salomon filius ejus te remunerante percepit de cælo. Sis ei contra inimicorum acies lorica, in adversis galea, in prosperis patientia, in protectione clypeus sempiternus ; et præsta ut gentes illi teneant fidem, proceres sui habeant pacem, diligant charitatem, abstineant se a cupiditate, loquantur justitiam, custodiant veritatem; et ita populus iste pullulet coalitus bene † dictione æternitatis, ut semper maneant tripudiantes in pace victores. Per.

Qui cum ad confessionem beati Petri pervenerit, prosternat se pronus in terram, et prior diaconorum super eum faciat litaniam. Qua finita, episcopus Ostiensis annuntiet ; priorque presbyterorum dicat *Pater noster.* Vers. *Et ne nos.* Vers. *Salvum fac regem tuum.* Resp. *Deus meus sperantem in te.* Vers. *Esto ei, Domine, turris fortitudinis.* Resp. *A facie inimici.* Vers. *Nihil proficiat inimicus in eo.* Resp. *Et filius iniquitatis.* Vers. *Domine, exaudi Orationem meam.* Resp. *Et clamor meus ad te veniat.* Vers. *Dominus vobiscum.* Resp. *Et cum spiritu tuo.*

Oremus. — Prætende, quæsumus, Domine, famulo tuo dexteram cælestis auxilii, ut te toto corde perquirat, et quæ digne postulat assequi mereatur. Per.

Actiones nostras, quæsumus, Domine, aspirando præveni, et adjuvando prosequere, ut omnis nostra Oratio et operatio a te semper incipiat, et per te cæpta finitur. Per.

400 Post hæc procedant ad altare sancti Mauritii, ubi Ostiensis episcopus sibi ungat de oleo exorcizato brachium dextrum, et inter scapulas, hanc Orationem dicendo :

Alia Oratio. — Domine Deus omnipotens, cujus est omnis potestas et dignitas, te supplici devotione atque humillima prece deposcimus, ut huic famulo tuo. N. prosperum imperatoriæ majestatis concedas effectum: ut in tua dispositione constituto, ad regendam ecclesiam tuam sanctam nihil ei præsentia officiant, futura nihil obsistant; sed, inspirante sancti Spiritus dono, populum sibi subditum æquo justitiæ... regere valeat, et in omnibus operibus suis te semper timeat, tibique jugiter placere contendat. Per... in unitate ejusdem.

Sequitur Oratio. — Deus Dei Filius Jesus Christus Dominus noster, qui a Patre oleo exsultationis unctus est præ participibus suis, ipse per præsentem sacri ungiminis infusionem Spiritus Paracleti super caput tuum infundat Bene † dictionem, eademque usque ad interiora cordis tui penetrare faciat, quatenus hoc visibili ac tractabili dono invisibilia percipere, et temporali regno justis moderationibus exsecuto æternaliter conregnare ei merearis, qui solus sine peccato rex regum vivit cum Deo Patre in unitate Spiritus sancti. Per.

His itaque peractis, ascendit rex ad altare beati Petri, ubi summus pontifex recipiat eum ad osculum, sicut unum es diaconibus ; ipseque procedat ad pulpitum vel ambonem, ubi thalamus constructus de lignis, et ornatus de palliis, debet ei esse paratus, cum suis archiepiscopis et episcopis, principibus et magistratibus secundum capacitatem loci consistat. Primicerius autem et schola cantorum in choro ante altare decantet Introitum ; et post *Kyrie, eleison,* et Hymnum Angelicum decantatum, summus pontifex dicit Orationem quæ competit illi diei, et hanc Orationem pro ipso imperatore.

Oratio. — Deus regnorum omnium et christiani maxime protector imperii, da servo tuo N. imperatori nostro triumphum virtutis tuæ scienter excolere, ut qui tua constitutione est princeps, tuo semper munere sit potens. Per.

Secret.a — Suscipe, Domine, preces et Hostias ex-

clesiæ tuæ pro salute famuli tui N. supplicantis, et protectione fidelium populorum antiqua brachii tui operare miracula, ut, superatis pacis inimicis, secura tibi serviat christiana libertas. Per.

401 *Post communionem. — Deus, qui ad prædicandum æterni regni Evangelium Romanum imperium præparasti, prætende famulo tuo imperatori nostro N. arma cœlestia, ut Pax ecclesiæ nulla turbetur tempestate bellorum. Per.*

Cumque lecta fuerit Epistola, et Graduale cantatum, imperator procedit processionaliter ad altare, ubi summus pontifex imponit ei mitram clericalem in capite, ac super mitram imperatorium diadema, dicens ut sequitur : *Accipe signum gloriæ, diadema regni, coronam imperii, in nomine Patris †, et Filii †, et Spiritus † sancti, ut, spreto antiquo hoste, spretisque contagiis vitiorum omnium, sic justitiam, misericordiam et judicium diligas, et ita juste, misericorditer et pie vivas, ut ab ipso Domino nostro Jesu Christo in consortio sanctorum æterni regni coronam percipias, qui cum Patre,* etc.

Deinde sceptrum et pomum aureum tradat ei.

Sciendum est quod peracta communione cum ipso, in impositione diadematis dicere, si forte velit apostolicus, valet Orationes hujusmodi : *Dominus vobiscum. Et cum spiritu tuo.*

Oratio. — Prospice, quæsumus, Domine omnipotens Deus, serenis oblutibus, hunc gloriosum famulum tuum N., ut sicut benedixisti Abraham, Isaac et Jacob, sic illi largiaris Benedictiones spirituales gratiæ, eumque plenitudine tuæ potentiæ irrigare atque perfundere digneris, ut tribuas ei de rore cœli, et de pinguedine terræ abundantiam frumenti, vini et olei, et omnium frugum opulentiam, et ex largitate divini muneris longæva tempora, ut illo regnante sit sanitas corporis in patria, pax inviolata sit in regno, et dignitas gloriosa regalis palatii maximo splendore regiæ potestatis oculis omnium fulgeat, luce clarissima coruscare atque splendescere, quasi splendidissimi fulgoris maximo perfusa lumine, videatur. Tribue ei, omnipotens Deus, ut sit fortissimus protector patriæ et consolator Ecclesiarum, atque cœnobiorum sanctorum, maxima pietate regalis munificientiæ ; atque ut sit fortissimus regum, triumphator hostium, ad opprimendos rebelles et paganas nationes ; sitque suis inimicis satis terribilis maxima fortitudine regalis potentiæ ; optimatibus quoque atque præcelsis proceribus, ac fidelibus sui regni sit magnificus et amabilis et pius, et ab omnibus timeatur atque diligatur ; et post gloriosa tempora atque felicia vitæ præsentis gaudia, in perpetua beatitudine **402** *habitare mereatur. Per.*

Benedic, † Domine, quæsumus, hunc principem nostrum N., quem ad salutem populi nobis a te credimus esse concessum. Fac annis esse multiplicem, salubri corporis robore vigentem post senectutem ad optatam pervenire salutem. Sit nobis fiducia obtinere gratiam populo, quam Aaron in tabernaculo, Eliseus in fluvio, Ezechias in lecto, Zacharias vetulus impetravit in templo ; sit nobis regendi auctoritas, qualem Josue suscepit in castris, Gedeon sumpsit in prœliis, Petrus accepit in calice, Paulus est usus in dogmate. Et ita pastorum circa tuum proficiat in ovile, sicut Isaac profecit in fruge, et Jacob est dilatatus in grege ; quod ipse præstare dignetur.

Alia Oratio. — Deus Pater æternæ gloriæ sit adjutor tuus, tuus protector, et omnipotens bene † dicat tibi, preces tuas in cunctis exaudiat, et vitam tuam in longitudine dierum adimpleat ; thronum regni tui jugiter firmet, et gentem populumque tuum in æternum conservet, et inimicos tuos confusione induat, et super te sanctificatio Christi floreat, ut qui tribuit in terris imperium, ipse in cœlis conferat præmium. Qui vivit.

Interpolata ergo cantilena, coram altari beati Petri præsentatur domino papæ in supereminenti specula residenti. Is itaque tunc ad ipsum altare ascendit, et gladium evaginatum de altari sumit, et ei tradit curam intelligens imperii totius in gladio, sic dicens :

Accipe gladium desuper beati Petri corpore sumptum, per nostras manus, licet indignas, vice tamen et auctoritate beatorum apostolorum consecratas imperialiter tibi concessum, nostræque Benedictionis officio in defensionem sanctæ Dei ecclesiæ divinitus ordinatum ad vindictam malefactorum, laudem vero bonorum ; et memor esto de quo Psalmista prophetavit, dicens : « Accingere gladio tuo super femur tuum, potentissime, ut in hoc vim æquitatis per eumdem exerceas, molem iniquitatis potenter destruas, et sanctam Dei ecclesiam ejusque fideles propugnes ac protegas ; nec minus sub fide falsos, quam Christiani nominis hostes exsecres ac dispergas ; viduas ac pupillos clementer adjuves ac defendas ; desolata restaures, restaurata conserves ; ulciscaris injusta, confirmes bene deposita, quatenus in hoc agendo, virtutum triumpho gloriosus, justitiæ cultor egregius, cum mundi Salvatore, cujus typum geris in nomine, sine fine regnare merearis. Qui cum Deo.

403 His verbis expletis, accingit illi ensem iterans ita dictum : *Accingere gladio tuo super femur tuum potentissime, et attende quia sancti non in gladio, sed per fidem vicerunt regna.*

Sed sciendum est quod in aliquibus libris primo datur gladius, postea diadema ; sed dato gladio ponitur ista rubrica : « Mox autem ut coronandus accinctus ense fuerit, eximit eum de vagina, et viriliter eum vibrat, et vaginæ continuo recommendat. »

Eo igitur sic accincto, et beati Petri milite mirabiliter facto, subsequenter apostolicus de altari diadema sumit, et ponit in capite coronandi, et dicit : *Accipe signum gloriæ. diedema regni, coronam imperii in nomine Patris †. et Filii †, et Spiritus † sancti, ut spreto antiquo hoste, spretisque contagiis vitiorum omnium, sic justitiam, misericordiam et judicium diligas et ita juste misericorditer et pie vivas, ut ab ipso Domino nostro Jesu Christo in consortio sanctorum æterni regni coronam percipias. Qui cum Patre.*

Illico procedens nuper coronatus osculatur apostolicos pedes ; quibus gloriosissime gestis, apostolicus ad eminentiam redeat speculæ tribunalis, et imperator ad faldistorium scandit, ei in amplo gradu sub

apostolici dextra præparatum. Qui coronatus incedens, pomum in dextra manu portat, in sinistra sceptrum ; et sic ad thalamum redeat, ipsoque ibi cum suis principibus consistente, prior subdiaconorum cum subdiaconis Romanæ curiæ, et capellanis aulæ imperialis ad [a] pectorale dextrum ante crucifixum argenteum laudem imperatori alta voce dicant hoc modo : *Exaudi, Christe.* Scriniarii vero Urbis, sericis cappis induti, ante pectorale consistentes in choro respondeant : *Domino N. invictissimo Romanorum imperatore semper augusto salus et victoria.* Qua laude tertio repetita, prior subdiaconorum cum suis, tribus vicibus dicat *Salvator mundi,* et scriniarii vicissim respondeant *Tu illum adjuva ;* deinde iste cum suis duabus vicibus dicat *Sancta Maria ;* et illi vicissim respondeant *Tu illum adjuva ;* et sic deinceps *Sancte Michael,* etc., ut supra.

Quibus finitis, isti bis cantant *Kyrie eleison,* ac deinde simul omnes dicant *Kyrie eleison.* Post hæc, Evangelio decantato, imperator corona et manto depositis, accedat ad summum pontificem, **404** et offerat ad pedes ejus aurum, quantum sibi placuerit ; ipsoque pontifice descendente pro perficiendis Missarum mysteriis ad altare, imperator more subdiaconi offerat calicem et ampullam, et stet ibi, donec pontifex ad sedem reversus communicet ; factaque communione, de manu ejus suscipiat cum osculo pacis. Et sic ad thalamum rediens in ambonem, resumat mantum pariter et coronam.

Missa finita, pontificalem Benedictionem reverenter accipiat, et statim præcedat ad locum ubi debet summus pontifex equitare ; et cum ipse pontifex equum ascenderit, teneat stapedium sellæ ejus, et arrepto freno aliquantulum ipsum adextret ; moxque suum equum ascendens, procedat juxta summum pontificem usque ad ecclesiam sanctæ Mariæ in Transpadina ; ubi dato sibi osculo adinvicem, non corde, sed corpore separentur.

CVI. *De coronatione reginæ.*

Si vero regina fuerit coronanda, debet super lectorium ex opposito thalamus præparari, ubi cum duabus ad minus puellis, et aliquibus ex principibus imperii, tam ecclesiasticis quam mundanis, resideat.

Item Benedictio reginæ vel imperatricis. Ad ingressum ecclesiæ sic oratur :

Omnipotens sempiterne Deus, fons et origo totius bonitatis, qui feminei sexus fragilitatem nequaquam reprobando avertis, sed dignanter comprobando potius eligis ; et quod infirma mundi eligendo fortia quæque confundere decrevisti, quique etiam gloriæ virtutisque tuæ triumphum in manu feminæ olim Judaicæ plebi de hoste sævissimo resignare voluisti ; respice, quæsumus, ad preces humilitatis nostræ, et super hanc famulam tuam N., quam supplici devotione in reginam, vel in imperatricem, eligimus, Bene✝dictionum tuarum dona multiplica, eamque dextera potentiæ tuæ semper et ubique circumda ; ut et dono tui muneris undique firmiter protecta, visibilis seu invisibilis hostis nequitias triumphaliter expugnare valeat ; et una cum Sara et Rebecca, Lia atque Rachele, beatis reverendisque feminis, fructu uteri sui fecundari seu gratulari mereatur ad decorem totius regni vel imperii, statumque sanctæ Dei ecclesiæ regendum, nec non et protegendum. Per Christum Dominum nostrum, qui ex **405** *beatæ et intemeratæ Mariæ virginis alvo nasci, visitare ac renovare hunc dignatus est mundum. Qui tecum vivit et gloriatur Deus in unitate Spiritus sancti, per immortalia sæcula sæculorum.*

Et post coronationem imperatricis deducatur ad altare ante summum pontificem amicta regalibus indumentis ; et summus pontifex det super eam hanc Benedictionem, dicens :

Deus, qui solus habes immortalitatem, lucemque habitas inaccessibilem, cujus providentia in sua dispositione non fallitur, qui fecisti ea quæ futura sunt, et vocas ea quæ non sunt tanquam ea quæ sunt ; qui superbos æquo moderamine de principatu dejicis, atque humiles dignanter in sublime provehis ; ineffabilem misericordiam tuam supplices exoramus, ut sicut Esther, Israeliticæ causa salutis, de captivitatis suæ compede solutam ad regis Assueri thalamum regnique sui consortium transire fecisti, hanc famulam tuam N. humilitatis nostræ Bene✝dictione, christianæ plebis salutis gratia, ad dignam sublimemque regis, vel imperatoris, nostri copulam, et regni, vel imperii, sui principium misericorditer transire concedas ; et ut imperialis, vel regalis, fœdere conjugii semper permanens pudica, proximam virginitati palmam continere queat, tibique Deo vivo et vero in omnibus, et super omnia jugiter placere desideret, et, te inspirante, quæ tibi placita sunt, toto corde perficiat. Per.

In sacri olei unctione. — Spiritus sancti gratia nostræ humilitatis officio vitæ copiosa descendat, ut sicut manibus nostris, licet indignis, oleo materiali oblita pinguescis exterius, ita ejus invisibili ungimine delibuta impinguari merearis interius ; ejusque spirituali unctione perfectissime semper imbuta, et illicita declinare tota mente et spernere discas et valeas, et utilia animæ tuæ cogitare jugiter, optare, atque operari queas et optes, auxiliante Domino nostro Jesu Christo, qui cum Patre et spiritu sancto.

Deinde summus pontifex ei mitram imponat, ita quod cornua mitræ sint a dextris et a sinistris, et super mitram coronam imponat, dicendo :

Officio nostræ indignitatis in reginam, vel imperatricem solemniter benedicta, accipe coronam regalis vel imperialis excellentiæ, quæ, licet ab indignis, episcopalibus tamen manibus capiti tuo imponitur ; unde sicut exterius auro et gemmis redimita enites, ita et interius auro sapientiæ, virtutum gemmis decorari contendas ; **406** *hujus sæculi cum prudentibus virginibus sponso perenni Domino Jesu Christo digne et laudabiliter occurrens regina, cœlestis aulæ merearis ingredi januam, auxiliante eodem Domino nostro Jesu Christo*

[a] Pectoralis nomine hoc loco intelligitur cancellus. Adi Glossarium Cangianum.

qui cum Deo Patre et Spiritu vivit et regnat per infinita sæcula sæculorum.

Coronata vero regina reducatur ad thalamum, et post Evangelium ducatur ad oblationem summo pontifici exhibendam, stetque in gradibus juxta absidam versus altare sancti Leonis, donec de manu summi pontificis post imperatorem sacram coronationem accipiat et tunc ad thalamum reducta permaneat usque ad finem Missæ.

Consuevit autem imperator larga presbyteria omnibus ordinibus exhibere, quibus ea, cum coronatur summus pontifex elargitur, videlicet episcopis, presbyteris et diaconibus cardinalibus, primicerio et cantoribus, subdiaconis, basilicariis, et regionariis, et universitati cleri Romani, capellanis et cæteris officialibus, et ministerialibus curiæ, præfecto Urbis, senatoribus, judicibus, advocatis, et scrinariis, ac præfectis navalium.

Consuevit autem rex, quando descendit de Monte Gaudii, et venit ad Ponticellum, præstare hoc juramentum Romanis : « Ego enim N. rex futurus imperator juro me servaturum Romanis bonas consuetudines suas; sic me Deus adjuvet, et hæc sancta Dei Evangelia. »

Rubrica quæ inferius ponitur fuit ordinata de mandato domini Clementis papæ V per aliquos cardinales, quibus hoc in consistorio commissum fuit, cum Robertus rex Siciliæ cum sua conjuge peteret unctionem et coronationem apud Avenionem, ubi tunc Romana curia residebat. Nam nihil inveniebatur litteris traditum, qualiter reges et reginæ debent inungi et coronari, eo quod in Pontificali Romano non habetur, nisi de unctione et coronatione imperatoris et imperatricis. Propter quod de prædicto Pontificali hæc rubrica extracta est, additis, detractis, et mutatis quibusdam, quæ ad eadem non competunt aliis regibus quæ observari oportet in unctione et coronatione imperatoris.

407 CVII. *De unctione et coronatione regis rubrica.*

In unctione et coronatione regis potest decenter modus qui sequitur observari. Nam illa quidem videntur servanda, quæ in imperatore servantur, exceptis quibusdam quæ soli imperatori pertinere dinoscuntur.

In primis itaque dominus noster summus pontifex ingressus ecclesiam, ibique paratus vestibus sacris coloris convenientis tempori, nunc scilicet viridibus ut est moris, cum ordinibus suis ad altare ascendat, et sedeat ; et antequam inciptatur Introitus Missæ, rex ingressus ecclesiam, cum ad confessionem beati Petri pervenerit, seu cum pervenerit ante altare, prosternat se pronus in terram, et aliquis subdiaconus domini papæ super eum faciat litaniam, cæteris subdiaconibus et capellanis in ipsa litania respondentibus, ut alias fieri consuevit.

Qua finita, prior presbyterorum cardinalium dicat *Pater noster*, cum aliis Versiculis et Responsoriis, et duabus Orationibus, scilicet, *Prætende, quæsumus*, et *Actiones nostras*, usque *Per Dominum nostrum* secundæ Orationis, prout supra de imperatore. Quibus finitis, rex surgat. Posset etiam quod dictum est de litania Versiculis et Orationibus, fieri per episcopum cardinalem, qui eum inunget juxta aliquod altare ad partem, et ibi prosequatur postmodum officium unctionis, et alia quæ incumbunt ; tamen Ordinarium dicit de imperatore quod *Pater noster*, Versiculi et Orationes prædictæ dicuntur per priorem presbyterorum cardinalium.

Post hæc juxta aliquod altare, aliud tamen, si possible est, ab altari domini papæ, Ostiensis episcopus ungat eum de oleo exercizato super brachium dextrum, et inter scapulas, et eas, si velit, inungat sibi manus et pectus, et scapulas ambasque compages brachiorum ejus, hanc Orationem dicendo, prout sequitur, *Deus omnipotens*, etc., mutato ubi dicitur *Imperatoriæ dignitatis*, dicatur *Regiæ dignitatis*; et ubi dicatur *Ad regendam ecclesiam tuam sanctam*, etc., ut sequitur. Item alia Oratio, dicendo *Deus Dei Filius*, usque in finem. Et hinc immediate post regem debet regina inungi.

His itaque peractis, rex pretiosis et regalibus indumentis indutus ascendat ad altare, ubi summus pontifex recipiat eum ad osculum oris et pectoris, sicut unum ex diaconibus cardinalibus, **408** scilicet post primum diaconum cardinalem; ipseque rex procedat ad pulpitum seu ambonem, ubi thalamus constructus est, ut supra in rubrica imperatoris continetur. Omnia prædicta fiant ante Introitum. Cantato Introitu, post *Kyrie, eleison* et Hymnum Angelicum decantatum, summus pontifex dicit Orationem cum cantu, quæ competit ipsi diei, et hanc Orationem in eodem throno pro rege. *Deus omnium regnorum protector, da servo tuo N. regi nostro*, etc., ut sequitur. Removetur enim de Oratione *Et christiani imperii*, et verbum *Imperatori*; et ubi dicit *Est princeps*. dicatur *Est rex*, in Secreta. Oratio *Suscipe, Domine*, sicut jacet, ut supra ; post communionem vero loco Orationis *Deus, qui ad prædicandum*, ut supra, dicatur Oratio quæ sequitur : *Omnipotens sempiterne Deus, prætende famulo tuo N regi nostro arma cælestia, ut pax ecclesiæ nulla turbetur tempestate bellorum. Per Dominum*, etc.

Cumque lecta fuerit Epistola et Graduale cantatum, rex procedat processionaliter ad altare, super quod debet summus pontifex Missarum solemnia celebrare; ipseque rex præsentatur coram altari domino papæ in superiminenti specula residente. Iis gestis, ad altare accedat dominus papa, et gladium evaginatum de vagina sumit, et regi tradit, dicens *Accipe gladium*, etc., usque ad finem ; hoc salvo, quod ubi dicitur *Desuper corpore beati Petri sumptum*; vel omittatur, vel dicatur *De sacro altari sumptum*; et etiam ubi dicitur *Imperialiter*, Dicatur *Regaliter* His verbis completis, accingit illi ensem, iterans jam dictum, *Accingere* etc., usque in finem. Mox autem ut coronandus accinctus ense fuerit, rex extrahit eum de vagina, viriliterque illum vi-

brat ter,et vaginæ continuo recommendat.Eo igitur sicaccincto, et beati Petri milite mirabiliter facto, subsequenter apostolicus de altari diadema sumit,et ponit in capite regis coronandi, et ait *Accipe signum*.etc., usque in finem, ut supra, sed ubi dicit *Coronam imperii*, potest omitti. Rex autem debet esse genuflexus, cum sibi imponitur diadema, vel in impositione diadematis genuflectat.

Deinde sceptrum et pomum tradit ei aureum. Qui rex debet esse genuflexus, vel in receptione ipsorum genuflectat.

Sciendum est quod in impositione diadematis dicere,si velit apostolicus,valet hujusmodi Orationes: *Dominus vobiscum.Et cum Spiritu tuo*.Oratio *Prospice,quæsumus,Domine*,etc.,ut supra;**409** sed ubi dicitur *Sit fortissimus regum*, dicatur *Fortissimus rex*;et ubi dicitur *Ad opprimendum rebelles et paganas nationes*, omittatur.

Benedictio [a] *regis, quam facit apostolicus.*

Benedsc,Domine, etc., usque in finem, ut supra; sed ubi dicitur *Hunc principem nostrum*,dicatur *Hunc regem nostrum*. Alia oratio *Deus pater*, etc., ut supra; sed ubi dicitur *Ut qui tribuit in terris imperium*,dicatur *Ut qui tribuit in terris regnum*. Illico his peractis, procedens rex osculetur apostolico pedes,qui ipsum ad osculum recipiat ;etiam ab omnibus diaconibus ad osculum recipiatur, et postmodum ab episcopis cardinalibus, et consequenter a presbyteris cardinalibus.

Quibus gloriosissime gestis, apostolicus ad eminentiam redeat speculæ tribunalis, et rex ad faldistorium scandit,ei sub apostolica dextra præparatum ibique moram trahit aliquantulum.

Et est attendendum quod rex coronatus pomum in dextera portat,et in sinistra sceptrum.Demum ante inchoatum *Alleluia* et Versum, rex ad thalamum suum redeat, qui est in pulpito vel ambone constitutus:ipsoque rege cum suis magnatibus et nobilibus consistente, regina ad altare per manus summi pontificis coronetur,ut infra ponitur.Deinde cantatur *Alleluia,* et repetitur *Alleluia ;* et Evangelium per diaconum cardinalem.

Post hæc dicto *Credo in unum Deum*, dum dicitur Offertorium, et dominus papa more solito manus lavat, rex de thalamo suo venit ad altare ; ipsoque pontifice descendente pro perficiendis Missarum mysteriis ad altare, rex, deposita corona, sceptro, et pomo aureo, ponat se in ordine diaconorum cardinalium,ita quod diaconus qui cantavit Evangelium. sit medius recte post papam, rex vero a dextris ipsius diaconi. Et ne ordo diaconorum solitus confundatur, antiquior diaconorum aliorum sit ad dextram regis, rex secundus; post eum antiquior sit ad sinistram diaconi qui cantavit Evangelium ; et sic deinceps secundum antiquitatem sint ad dextram vel ad sinistram **410** more solito, donec diaconorum numerus sit completus ;ibique stet rex inter diaconos, donec pontifex ad sedem reversus communicet, et diaconus qui cantavit Evangelium, et subdiaconus qui cantavit Epistolam, communicaverint de manu domini papæ, ac pretiosum sanguinem Domini nostri Jesu Christi sumpserint in altari, ut est moris. Et tunc sacram communionem rex genuflexus de manu papæ sedentis, et mitram tenentis in capite, suscipiat cum osculo pacis : ante tamen osculetur pontificis manum, et tunc reverenter Hostiam sumat; reversusque ad altare idem rex sacratissimum sanguinem Domini nostri Jesu Christi sumat de calice per ministerium diaconi cum calamo. Quibus expletis, ad thalamum rediens, resumat coronam, sceptrum et pomum.

Missa vero finita, pontificalem Benedictionem reverenter accipiat, communiter in Missis papalibus consuetam; statimque præcedat ad locum ubi debet summus pontifex equitare, ut cum ipse pontifex equum ascendit, teneat stapedum sellæ ejus, habens coronam in capite ; et arrepto freno aliquantulum ipsum adextret. Moxque, suum equum ascendens, præcedat usque ad locum ubi summus pontifex in palatio suo de equo descendet ; ibique similiter aliquantulum de equo descendat, et, ut prius, arrepto freno aliquantulum ipsum adextret, teneat. stapedum sellæ ejus, cum dominus papa de equo descendit.Rex autem ascendens equum suum regalibus indumentis indutus,coronam gestans in capite, pomum aureum in manu dextra, et sceptrum regium in sinistra (nisi forte ratione consuetudinis aliud debet observari, scilicet quod pomum in sinistra, et sceptrum in dextra portaretur), ad domum suam revertatur, si sit imsignis, vel ad locum, ubi debet convivium exhibere. Equus autem regis debet esse faleratus.

CVIII. *De inunctione reginæ.*

Rege itaque inuncto et ad suum thalamum reverso, ut superius est expressum, inungatur etiam regina ante Introitum e vestigio oleo exorcizato,per episcopum Ostiensem juxta idem altare juxta quod rex fuit inunctus, vel in pectore,vel secundum quod alias in regina Maria matre regis Roberti exstitit observatum, dicta prius, non ad ingressum ecclesiæ, sed juxta altare, ubi unctio ista fiet,per episcopum Ostiensem,vel **411** omissa,ut volet, illa Oratione : *Omnipotens sempiterne Deus*, etc., ut supra ; et si dicatur, omisso verbo, *Vel imperatrice* ; et omisso *Vel imperii*; et ubi dicitur, *Statumque Romanæ Ecclesiæ regendum,nec non et protegendum*,dicatur solummodo *Statumque sanctæ Ecclesiæ defendendum*. In ipsa vero sacri olei unctione reginæ dicatur Oratio *Spiritus sancti gratia*,ut supra, usque in finem. Qua unctione finita,ipsa regina procedat ad pulpi-

[a] In Diario Alexandri VI per Joannem Brucciardum fusius describitur coronatio Alfonsi Neapolitani regis, per Joannem tit. sanctæ Suzannæ presbyterum cardinalem ac legatum, facta Neapoli anno 1494 Missæ interfuit orator Turcici imperatoris usque ad Præfationem Missæ. Qua incœpta, mandato regis, suggerente magistro cæremoniarum, recessit ab ecclesia prædictus orator.

tum, ubi pro ipsa est thalamus præparatus, cum duabus dominabus vel puellis ad minus sui regni, tam ecclesiasticis quam mundanis.

CIX, *De coronatione reginæ.*

Rege itaque coronato et ad thalamum suum reverso, ut est superius expressum, immediate regina juxta altare per summum pontificem coronatur, amicta regalibus indumentis, nihil velaminis tenens in capite, sed expansis crinibus et solutis, et dicta vel omissa per summum pontificem illa Oratione, *Deus, qui solus*, etc., ut supra, et si dicatur, dicatur omisso illo verbo, *Vel imperatoris*, et omisso *Vel imperii*, et omisso *Imperalis ;* idem summus pontifex capiti reginæ coronam imponat, dicendo *Officio nostræ indignatitis*, etc., usque in finem, ut supra, omisso verbo *Vel imperatoriæ, velimperialis*. Quibus dictis, regina pedes domini papæ osculatur. Regina autem debet esse genuflexa, cum corona capiti suo imponitur, vel cum imponitur corona, genu flectat. Coronata vero regina reducatur ad thalamum suum.

CX. *De communione Eucharistiæ, quam regina recipit de manu Papæ.*

Coronatis itaque rege et regina, *Alleluia*, vers. et repetito *Alleluia* per chorum ; Evangelium vero per cardinalem diaconum decantetur. Dicto Evangelio, *Credo in unum Deum*, offertorium ; post communionem papæ, et postquam rex communicaverit, et sacrum sanguinem Domini nostri Jesu Christi susceperit, regina genuflexa de manu Romani pontificis sedentis, et mitram tenentis in capite, consecratam Hostiam reverenter sumat, et ad suum thalamum revertitur ; et post finem Missæ, recepta Benedictione a papa communiter in Missis papalibus fieri consueta, regalibus indumentis amicta, **412** nihil, ut supra dictum est, velaminis tenens in capite, sed expansis crinibus et solutis, coronam gestans in capite, sedens in equo cum sua comitiva, regem præcedat, et rex sequatur ornatus regalibus, ut superius est expressum.

CXI. *De canonizatione* [a] *unius sancti.*

Ipsa die canonizationis mane, descendente papa ad ecclesiam, occurrat processio ; post quam recipit dominus papa cardinales et prælatos, ut moris est, ad reverentiam in medio ecclesiæ, et facit *Sit nomen Domini benedictum*. Accipit pulpitum cum cardinalibus tantum, et ibi parantur cardinales albis, prælati pariter ; et stant inferius in navi ecclesiæ a lateribus. Dominus papa habens mitram, et manto indutus stans vel sedens prædicat. Finita prædicatione, prædicit se oraturum ; hortatur ut orent. Incipit *Veni creator* cum nota, et genua flectit, et post statim surgit ; cæteri prosequuntur, si placebit. Diaconus a dextris dicit *Flectamus genua*, et dominus papa et cæteri basse et secrete orabunt ; et post morulam diaconus, qui est a sinistris, dicet *Levate* ; et dominus papa et omnes surgent. Dominus papa stans cum mitra definit sanctorum catalogo ascribendum, et tanquam sanctum ob omnibus venerandum ; ipsumque sanctorum catalogo ascribit, statuens ut ab universali Ecclesia in die obitus sui festum ejus, sicut pro uno confessore pontifice, devote et solemniter celebretur. Insuper accedentibus annis singulis ad sepulcrum ipsius in die obitus sui unumannum seu quadraginta dies in injuncta pœnitentia misericorditer relaxat. Incipit sine mitra *Te Deum laudamus*, cantando, quod cæteri prosequuntur. Diaconus a sinistris dicit *Ora pro nobis*, etc., *alleluia ;* cæteri respondent *Ut digni*, etc., *alleluia*. Dominus papa dicit *Dominus vobiscum*, respondetur *Et cum Spiritu tuo*. *Oremus*, et dicit Orationem, finiendo ipsam, *Per Christum Dominum nostrum, amen*. Tunc diaconus qui est a sinistris dicit *Confiteor*, etc., ut moris est, et faciat mentionem de beato N. confessore in suis locis. Finita confessione, dat dominus papa indulgentiam gratiosam more consueto. Data indulgentia, dominus papa, mitra deposita, facit absolutionem more consueto, *Precibus et meritis*, etc., faciendo mentionem suo loco de beato N. confessore, *Indulgentiam*, etc. Ultimo annuntiat se celebraturum de more consueto ; **413** in loco ordinato recipiet paramenta, et Deo, dante Missam solemniter celebrabit. Forma pronuntiandi seriose erit talis

« Ad honorem Dei omnipotentis Patris et Filii et Spiritus sancti, et exaltationem fidei et christianæ relegionis augmentum, autoritate ipsius omnipotentis Patris et Filii et Spiritus sancti, beatorum Petri et Pauli et nostra, de fratrum nostrorum consilio decernimus et definimus bonæ memoriæ N. quondam episcopum..... sanctorum catalogo ascribendum, et tanquam sanctum esse ab omnibus venerandum ; ipsumque dictorum sanctorum catalogo ascribimus, statuentes ut ab universali Ecclesia in die obitus sui, videlicet.... festum ipsius et officium sicut pro uno confessore pontifice devote et solemniter celebretur. Insuper eadem auctoritate omnibus vere pœnitentibus et confessis, qui annis singulis ad sepulcrum ejusdem in die obitus sui devote accesserint, unum annum et quadraginta dies ; accedentibus vero annis singulis infra Octavas dicti festi ad sepulcrum ipsius quadraginta dies de injuncta sibi pœnitentia misericorditer relaxamus. »

CXII. *Quando papa audit Missam in diebus festivis.*

Veniens vadit ante altare, deponit mitram, sacerdos a sinistris, et sacerdos incipit *Introibo ;* et papæ post *Confiteor*. facta confessione, diaconus reponit mitram. Stans in loco sedis papa dicit Introitum cum omnibus cardinalibus, et *Kyrie, eleison ;* et interim reponit incensum, episcopo vel presbytero ministrante. Post sedet, et recipit sacerdos incensum ab acolytho, et cum incensaverit altare, defert acolythus thuribulum, et episcopus vel sacerdos cardinalis, qui ministrat, incensat tantum papam genuflexus, si papa sedet ; et nullus alius incensatur. Tunc mitra non deponitur papæ in diebus festivis, nisi in *Confiteor* ante altare, et cum dicitur Evangelium, usquequo dictum fuerit *Credo*, et librum

[a] Alius ritus fusius assignatur infra in cap. 115.

fuerit osculatum; et postquam descendit in elevatione corporis Christi, et tunc reponit, cum redit ad sedem, et tenens mitram; cum sacerdos dicit alta voce secundum *Per omnia sæcula sæculorum*, et stat capite detecto, usquequo sacerdos incipit recipere vinum perfusionis; et post in fine Missæ, cum deberet dicere *Sit nomen Domini benedictum*, deponit mitram; et tunc dicto *Sit nomen*, *et Bened.*, reponitur mitra.

414 Dicta Epistola, subdiaconus osculatur pedem papæ, et non ante. Dicente subdiacono Epistolam, associat eum acolythus, stans a sinistris subdiaconi. Cum dicitur Vers. *Alleluia*, papa ponit in thuribulo incensum, ministrante episcopo ut prius, nec incensatur papa, sed Evangelium tantum. Dicto Evangelio, subdiaconus portat Evangelium, et offert papæ; et papa osculatur Evangelium dictum; demum incensatur papa tantum ab episcopo et presbytero cardinali, ut prius in principio Missæ. Post hæc cum dicitur Offertorium, interim portat acolythus naviculam a sinistris, thuribulum a dextris, et episcopus vel sacerdos ut prius, offert naviculam cum cochleari; et papa ponit incensum in thuribulo; nec incensatur, sed sacerdos incensat altare, et acolythus incensat presbyterum; deinde, ut prius, papa incensatur ab episcopo vel presbytero cardinalibus. Acolythus deinde incensat omnes hoc ordine: primo episcopum vel sacerdotem ministrantem, deinde duos diaconos, demum episcopos et presbyteros cardinales, deinde diaconos, demum cancellarios, deinde archiepiscopos et alios prælatos, deinde capellanos, deinde thuribularios, demum ostiarios, deinde alios qui sunt in Missa. Et sic papa ter ponit incensum, et ter incensatur; post Introitum, post Evangelium, et cum dicitur Offertorium incensatur; et ter ponit incensum in thuribulo, in Introitu, ad Evangelium, et cum dicitur Offertorium; sed in Introitu primo altare et sacerdos, in Offertorio papa, sed post Evangelium tantum papa.

CXIII. *De Missis quæ dicuntur coram papa tempore feriato.*

In Quadragesima in ferialibus papa ad primas Orationes Missæ, et statim dicto cum cardinalibus *Sanctus* usque ad postcommunionem, et in ultimis Orationibus, descendat de sede, et incumbit super faldistorium cum mitra, quam deponit, cum sacerdos incipit facere crucem super oblata; et resumit post sanctam elevationem sanguinis; et tunc incumbit faldistorio, et in secundo *Per omnia* diaconus sibi deponit usque ad vinum perfusionis; et recepta pace, stando juxta faldistorium, a presbytero, et dat diaconis servientibus, incumbit faldistorio. Diaconus eam dat primis aliorum cardinalium, et episcoporum et diaconorum; et in ultimis Orationibus cum mitra incumbit faldistorio, nec surgit, licet aliqui dicant quod sic, **415** sed primum est honestius; et cum dicit, *Humilitate*, etc., deponit mitram, incumbit faldistorio sine mitra, et in fine revertitur ad sedem cum mitra. Et mitra est alba sine fregio. Et sic semper in Adventu, etiam diebus Dominicis, et in Quadragesima, tamen nisi sit festum, præter Dominicam de *Gaudete* et *Lætare, Jerusalem*. Dominicis vero diebus in Quadragesima servat modum consuetum alias, nec incumbit super faldistorium.

Si dicitur *Flectamus genua* in feriali officio, papa cum mitra flectit, in *Levate* surgit, et iterum incœpta Oratione incumbit super faldistorium cum mitra. Et iste modus servatus quandocunque hoc fit cum Missam audit.

Si sit festum in Quadragesima, in Missa festi [habet mitram] cum aurifrigio, in Missa vero feriæ eadem die alba mitra. Post Missam resumit mitram cum aurifrigio, et in Vesperis festi cum mitra frigiata.

Si non sit aliquis cardinalis episcopus vel sacerdos diaconus assistens in Missa papæ facit de incenso et aliis, sicut episcopus vel sacerdos faceret, si interesset.

Si dicatur Missa vigiliæ, servat eumdem modum et in genuflectendo, et mitra, et aliis, sicut in feria.

In Quadragesima, ad Tractum, cum dicitur *Adjuva nos Deus salutaris*, cum papa audit Missam, descendit ad faldistorium, et diaconus deponit sibi mitram, et ipse faldistorio incumbit; et statim dicto usque ad partem illam, *Salutaris noster*, inclusive, resumit mitram diacono ministrante, et ad sedem revertitur, etiam cum celebrat in Quadragesima, et idem Tractus fuerit dicendus.

In feriali officio idem omni tempore observatur quod supra dictum est in Quadragesima et in vigiliis; idem etiam omni tempore, quoad genuflexionem et alia.

Cum dicitur *Ite, Missa est*, diaconus vertit se ad populum, quousque totum dixerit, alias inspicientibus diaconus altare in [a] sancto Paulo, et in locis similibus. Ad *Benedicamus Domino* semper diaconus inspicit altare; et ibi, et alibi. Papa in sancto Paulo et similibus cum incipit *Gloria*, vertit se ad tribunam; cum dicit *Dominus vobiscum*, vel *Pax vobis*, inspicit populum, stans in sede versus altare; sed cum dicit *Oremus*, et Orationes, et cum incipit *Credo*, inspicit tribunam, sed prosequitur *Credo*, **416** legendo versus altare cum aliis. Cum dicit *Sit nomen* semper incipit a medio altaris versus altare.

Diaconi vero sic se habent in inspiciendo populum vel altare, sicut papa celebrans in sancto Paulo et consimilibus. In ultimis Orationibus post Missam, cum dicit papa stans ad altare, *Dominus vobiscum*, vertit se ad populum, et diaconi; sed diaconus qui cantavit Evangelium, facie versa ad papam, parat sibi paramenta in primo dicere. Cum dicitur *Confiteor*, diaconus a sinistris, et diaconus a dextris, interim parat fanonem et alia papæ. Si sit aliquod festum speciale, de quo Missa celebretur, fit memoria in *Confiteor*, hoc modo: *Sanctis apostolis Petro et Paulo*,

[a] Nempe quia papa celebrans in his locis, habet faciem conversam ad populum, terga ad tribunam seu apsidem, in qua est chorus sacerdotum.

et beato Georgio martyri. Item sic: *Sancti apostolis Petro et Paulo, et Jacobo.* Item sic: *Sanctis apostolis Petro et Paulo, Joanni evangelistæ,* licet aliqui dixerint *Beato Joanni baptistæ et evangelistæ,* vel sic : *Sancti apostolis Petro et Paulo et Joanni evangelistæ.* Sed primum modus magis placet, et est magis rationabilis. In ecclesia sancti Laurentii extra muros, si sit ibi festum, item; *Sanctis apostolis Petro et Paulo, et beatis martyribus Stephano et Laurentio,* licet aliquis sic denominaverit Stephanum, sed male.. *nobiscum,* non alio, *Dominus vobiscum,* quod dicitur in ultima Oratione. Nam tunc debet diaconus esse paratus dicere vel *Ite, Missa est,* vel *Benedicamus Domino,* prout tempus requirit.

De vacante sede.

Vacante sede apostolica, sedent episcopi a dextris, post ipsos presbyteri ; a sinistris vero diaconi cardinales, omnes suo ordine, gradu et loco, sicut faciebant papa præsente ; hoc tamen salvo, quod interdum non dimittitur locus medius inter episcopos et diaconos ; et tunc etiam episcopi sedent a dextris ut dictum est, et presbyteri post eos ; a sinistris vero, juxta tamen episcopos, immediate sedet prior diaconorum, et alii post priorem.

Est tamen differentia in hoc, quod, papa vivente, in conciliis relatio et ordo votorum prædictus [servatur] quantum ad episcopos, vel presbyteros; ad diaconos vero mutatur. Nam prima vox est post presbyteros primi diaconi, et sic descendendo venitur ad juniorem diaconum, cujus vox est ultima sede vacante.

Item ordo et modus servatur inter diaconum esse, papa vivente, cum dicat diaconus concilia auxiliaria, ubi agitur de **417** ordinatione cardinalis, vel de aliquo legato cardinali mittendo, vel si aliquod aliud concilium auxiliare papa peteret.

Si quis cardinalis tarde veniat, aliis cardinalibus sedentibus, vel in consistorio, alibi, papa præsente, omnes qui sedent in eadem banca, ubi sessurus est, veniens, facta papæ per venientem reverentia, surgunt, et cum ipso post sedent ; post, si quis cardinalis surgat missus vel alias, ac revertatur tantum sibi assurgunt duo in ordine venientis proximi.

Idem servatur sede vacante. Dum sedent in consistorio cardinales, tenent bireta ; in collationibus bireta deponunt, et sunt sine bireto dum conferunt, sive cum papa, sive inter se; et uterque conferentium, si ad invicem conferunt vel disputent, est sine bireto. Sede tamen vacante, incipiens conferre biretum deponit, sed statim alii non patiuntur, et tunc conferens, biretum reponit.

Nullus debet consulentem interrumpere, nisi papa, si vult ; et statim consulens suum biretum deponit ; sed cum resumit suum consilium conferens, reponit sibi biretum.

Papa vero conferens et definiens mitram tenet : sed ipso definiente primo, dum præambula dicit cardinales tenent bireta. Cum vero definit in consistorio deponunt bireta ; cum confert dum aliquo, tunc ille est sine bireto.

CXIV. *De Missis defunctorum, quæ celebrantur coram papa rubrica.*

Notandum quod papa non consuevit celebrare solemniter Missam pro defuncto, quantumcunque rege magno ; sed facere celebrari solemniter, et prædicari coram eo per unum episcopum, vel presbyterum cardinalem, vocatis omnibus cardinalibus ; et tunc cum cardinalis celebrat pro defuncto, papa, assistentibus sibi duobus antiquioribus diaconibus cardinalibus tunc, et etiam in tota Missa, cum illo qui celebrat, more solito facit confessionem ante Introitum Missæ. Qua confessione facta, cardinales et prælati illa die non veniunt ad reverentiam papæ, pro eo quod non portat pluviale ibi indutum, sed cappam de scarleto, vel mitram albam planam sine perlis et aurifrigiis, secundum quod magis ei placebit. Notandum quod ad omnes Orationes Missæ, **418** si celebretur extra tempus paschale, vel extra Octavas festorum quæ habent Octavas, papa debet genuflectere ante altare, ubi est cathedra cum scabello parata, mitram tenendo in capite. Epistola et Evangelium non debent legi in ambone seu in pulpito, sed in ipso presbyterio prope altare ; dictoque Evangelio, non portatur liber papæ ad osculandum. Postquam vero post Offertorium ille qui celebrat thurificaverit altare, papa solus per priorem presbyterorum cardinalium in Missa ei assistentem thurificatur, et nullus alius.

Notandum est etiam quod immediate papa, postquam dixerit *Sanctus, Sanctus, Sanctus,* etc., descendit de sede, sua, et vadit ad cathedram coram altari, ubi genuflexus moratur, quousque celebrans incipit *Per omnia sæcula sæculorum,* ante *Agnus Dei ;* et tunc papa ingreditur ad sedem suam, et stat ibi pedes, quousque celebrans dicit *Pax Domini,* etc. Et tunc deponitur sibi mitra, et stat capite discooperto, donec ipse celebrans corpus et sanguinem Domini sumpserit. Post *Pater noster* non dicitur Psalmus *Lætatus sum,* nec Orationes pro pace fiunt. Item Ille qui celebrat, postquam dixerit *Agnus Dei,* non debet dicere illam Orationem, *Domine Jesu Christe qui dixisti,* etc., nec osculari tunc altare, quia pax non datur. Item non debet dici *Sit nomen Domini Benedictum,* post Missam, nec dari indulgentia.

Sermo qui fit pro defuncto coram papa, immediate fit post Missam. Et sciendum quod ille qui facit sermonem genuflectendo coram papa inclinatus petit Benedictionem. Finita vero Missa, et finito sermone immediate sine *Benedicamus,* quod non dicit *Sit nomen,* etc., papa recedit intus cameram suam. Orationes et absolutiones, et cantus soliti pro defuncto fieri, post Missam non fiunt ; cætera sicut in aliis Missis fiunt per illum qui celebrat coram papa, et per papam et papæ.

CXV. *Modus qui servari consuevit circa canonizationem alicujus sancti, rubrica.*

Audita per dominum nostrum papam fama alicujus sancti, et ab aliquibus honestis et authenticis personis eidem domino nostro papæ negotio denunciato ac supplicato eidem continuatis vicibus ac pluries

instanter pro canonizatione hujusmodi sancti faciendа A dominus noster papa consuevit hoc **419** proponere inter fratres, scilicet cardinales, et de ipsorum consilio committit aliquibus episcopis patriæ illius qui dicitur sanctus, vel aliis personis authenticis, honestis, discretis, et incorruptibilibus, ut inquirant de fama et devotione populi quam habent ad illum qui dicitur sanctus, et de miraculis et aliis quæ eidem domino nostro papæ sunt nuntiata, et illi quibus commissum fuerit debent inquirere et referre de fama et devotione populi, et aliis quæ super miraculis illius qui dicitur sanctus invenerint in genere, et non in specie, et quoad famam, non quoad veritatem; et an videatur eis quod super veritate et specie sit inquisitio committenda. Et si rescribant talia propter quæ inquisitio veritatis committi debeat, dominus B noster papa requirit iterum consilia cardinalium, et de ipsorum consilio definit in consistorio, utrum secundum relata sit inquisitio prædicta super veritate committenda, vel non ; et si committenda videatur, iterum scribit dominus papa eisdem, vel aliis de quibus sibi videbitur, quod veritatem de prædictis inquirant, videlicet de fide et excellentia vitæ et miraculis ac operatione miraculorum illius qui petit canonizari, exacte, diligenter, fideliter et prudenter secundum articulos et interrogatoria quæ sub bulla sua transmittit eisdem et aliis ; et illi quibus committitur, facta hujusmodi inquisitione, eam remittere debent dicto domino papæ sub sigillis suis fideliter interclusam.

Qua inquisitione sic remissa, dominus papa consuevit ipsius inquisitionis examinationem committere in curia aliquibus capellanis suis, vel aliis personis authenticis et discretis, et in talibus expertis, quæ ordinent et forment rubricas super inquisitione prædicta ; et ipsis rubricis cum exacta diligentia ordinatis et formatis, committitur per dominum papam examinatio ipsarum rubricarum et totius inquisitionis tribus dominis cardinalibus, videlicet uni episcopo, alii presbytero, et alteri diacono. C

Qui domini cardinales, visis per eos et diligenter examinatis contentis in commissionibus, rubricis et inquisitione prædictis, debent referre in consistorio domino papæ plene in genere omnia supradicta, et quæ invenerint in eisdem, hoc excepto, quod super vita et miraculis et depositionibus testium super ipsis productorum nihil tunc in speciem referunt ; sed D postea in consistorio in præsentia domini papæ, et **420** aliorum dominorum cardinalium singulariter et singillatim leguntur depositiones testium super vita et miraculis productorum. Primo enim leguntur depositiones testium super vita productorum. Lectis et diligenter auditis per dominum papam et cardinales antequam a daliud procedatur, dominus papa de consilio cardinalium determinat, utrum vitæ excellentia illius de quo agitur sit plene probata, vel non ; et ipsa determinatione facta, proceditur modo prædicto ad lecturam miraculorum, et depositionum testium super ipsis miraculis productorum.

Notandum tamen quod lecta in consistorio depositione cujuslibet testis super quolibet articulo, vel saltem testium melius probantium, dominus papa de consilio cardinalium definit utrum illi testes plene probent articulum de quo agitur, vel non vel utrum...et hæc scribi debent ibidem per unum de dominis cardinalibus, de quo domino papæ placuerit.

Quibus omnibus factis, et diligenter per dominum papam et cardinales examinatis, dominus papa debet inquirere consilia ipsorum cardinalium, et petere ab eis an videantur probata talia, propter quæ sit canonizatio merito facienda, et si facienda videatur, dominus papa ibidem in consistorio secrete inter cardinales definit ipsam canonizationem esse faciendam. Postea vero definitione hujusmodi facta per dominum papam, debent vocari omnes prælati, qui tunc in curia sunt præsentes ; et dominus papa narrat eis publice in consistorio ea quæ facta sunt, et probata secreta definitione prædicta jam facta suppressa ; et requirit consilia eorumdem prælatorum.

Deinde assignatur per Dominum papam certa dies ad aliquem locum aptum ad hoc, ubi convenire habeant idem dominus noster papa, et cardinales, et alii prælati de curia, ac clerus et populus; et interim extra consistorium deputantur per dominum papam octo vel septem prælati ad minus, de quibus eidem domino nostro papæ videbitur faciendum, qui dicta die assignata habent publice prædicare. Habet etiam idem dominus noster papa ordinare gradus inter ipsos prælatos, qui prædicare habebunt, ut videlicet, talis primo prædicet, et talis secundo, et sic de aliis. Consuevit enim dicta dies assignari per unum mensem ante, vel per tres septimanas ad minus, ad finem quod prædicti prælati diligenter collationes suas **421** potuerint studuisse, quas ipsa dies assignata succincte et breviter in publico facere habebunt. Conclusiones vero dictarum collationum debent esse tales videlicet quod ostendant per rationes quod dicta canonizatio est merito facienda, et supplicent dicto domino nostro papæ ut facere dignetur eamdem.

Facta autem prædicta definitione secreta per dominum papam, et prælatis vocatis, ac die certa ad faciendum collationes ipsis prælatis, ut præmittitur. assignata, dominus papa interim in consistorio consuevit secrete committere duobus dominis cardinalibus, potissime religiosis, qui noverint in sacra pagina, ut unus ipsorum legendam seu lectiones ordinet super vitam illius sancti, et aliqua de miraculis probatis in ipsis lectionibus recitando ; alius vero ordinet Responsoria et Antiphonas, ac Orationem, ut ipsi ordinati dicti duo domini cardinales omnia legere debeant in consistorio temperibus opportunis.

Pervento itaque ad dictam diem assignatam, mane hora consistorii conveniant ad locum ordinatum, dominus papa more consistoriali, videlicet cum manto seu pluviali rubeo et mitra aurifrigiata cum perlis, et omnes cardinales et prælati cum omnibus vestimentis, videlicet cum cappis laneis ; et etiam

clerus et populus ibi conveniant. Dictus vero dominus noster papa veniendo ad dictum locum, associatur per cardinales tunc præsentes, duobus diaconibus cardinalibus sibi a dextris et a sinistris, ut est moris, assistentibus; et in dicto loco debet esse faldistorium seu cathedra cum scabello parata, in qua dictus dominus papa sedere possit. Residente vero ipso in dicta cathedra, fit ei reverentia solita per solos dominos cardinales. Qua reverentia facta, sedeat suo ordine more consistoriali. Domini cardinales et duo diaconi cardinales papæ assistant, ut superius est jam dictum ; prælati vero alii stent ex opposito domini papæ a dextris et a sinistris, prout locus patietur.

Quibus residentibus, surgere habet procurator hujusmodi negotii existens ex opposito dicti domini papæ; et assumpta sibi aliquali auctoritate, narrare debet aliqua de hujusmodi negotio, et supplicare ipsi domino nostro, ut sanctitas sua audire dignetur aliquos prælatos qui super prædictis prædicare intendunt; et nihilominus quod placeat sanctitati suæ definire illum **422** de quo agitur esse sanctum, et sanctorum catalago ascribendum, et tanquam sanctum esse a fidelibus venerandum ; ac festum ejus anno quolibet perpetuo certa die, de qua ipsi domino nostro papæ vibebitur, celebrandum. Et hujusmodi supplicatione per dictum procuratorem facta, surgat ille prælatus qui primo prædicare seu collationem suam facere debet juxta ordinationem jam dictam; et incipiat collationem suam, et eam prosequatur succincte et breviter. Qua finita surgat secundus, et faciat similiter, et sic de aliis.

Finitis vero omnibus collationibus supradictis, dominus noster papa surgit, et diaconus cardinalis qui assistit ei a sinistris, dicit more solito *Confiteor*. Quo dicto, datur indulgentia per dominum nostrum papam de uno vel duobus annis, et totidem quadragenis, vel plus, prout domino papæ placuerit. Qua indulgentia data, dominus papa, deposita sibi mitra, facit absolutionem, et dat Benedictionem ; deinde pronuntiatur dicta indulgentia per unum de dominus cardinalibus ; et ipsis expletis, revertitur ad cameram suam.

Post hæc vero in consistorio ordinatur certa dies ad aliquam certam ecclesiam, in qua convenire habeant dominus papa, cardinales, et prælati alii de curia, ac clerus et populus pro solemnitate canonizationis hujusmodi facienda. Qua quidem die adveniente, sternatur tapetis ecclesia, et paretur, et illuminentur in ea cerei multi; et mane descendente dicto domino nostro papa ad eamdem ecclesiam, occurrit ei Processio cleri illius ecclesiæ. Cum autem est in ecclesia, orat aliquantulum ante altare deinde ascendit sedem suam in medio ecclesiæ paratam, et ibi recipit cardinales et alios prælatos more solito ad reverentiam ; et ipsa reverentia facta, cardinales et prælati alii parantur paramentis albis. Quibus paratis, papa, prout de camera venit, scilicet cum pluviali rubeo et mitra aurifrigiata cum perlis, vadit ad cathedram eminentem ante altare cum scabello paratam ; et ibi sedendo facit sermonem, mitram tenendo in capite, ut est moris, Processum recitando et probata, ac inducendo populum ad orandum pro eo quod Deus non permittat eum errare in hoc negotio.

Finito vero sermone hujusmodi, dominus papa prædicet se oraturum, et hortatur alios ut orent, ut supra, scilicet quod Deus non permittat eum errare in hoc negotio. Deinde flexis genibus fit devota Oratio, et papamet debet incipere cantando **423** Hymnum *Veni, creator Spiritus*. Quo incœpto genuflectit, et in fine primi Versus surgere debet, et continuatur totus Hymnus ab omnibus aliis cantando. Quo Hymno cantato, si domino papæ placet diaconus cardinalis a dextris papæ assistens dicit *Flectamus genua* ; et dominus papa et cæteri alii basse et secrete genibus flexis orent ; et devota oratione facta, post morulam diaconus cardinalis, qui est a sinistris, dicet *Levate* ; et tunc omnes surgent. Quibus levatis, dominus papa tenendo mitram in capite definit publice illum de quo agitur esse sanctum, et sanctorum catalogo esse ascribendum, et tanquam sanctum esse ab omnibus venerandum, ipsique sanctorum catalogo ascribit, satuens ut ab universali Ecclesia in die tali festum ejus et officium devote et solmeniter celerbetur. Quam definitionem facere poterit ipse dominus noster papa, ut sequitur.

« Ad honorem Dei omnipotentis Patris et Filii et Spiritus sancti, et exaltationem fidei catholicæ ac christianæ religionis augmentum, auctoritate ipsius Dei omnipotentis Patris et Filii et Spiritus sancti, beatorum apostolorum Petri et Pauli, et nostra, de fratrum nostrorum consilio, decernimus, ac definimus bonæ memoriæ N. sanctum esse, et sanctorum catalogo ascribendum ; ipsumque dictorum sanctorum catalogo ascribimus, statuentes ut ab universali Ecclesia, anno quolibet, in die tali, festum ipsius et officium, sicut pro uno confessore, si sit confessor, vel sicut pro uno martyre, si sit martyr, devote et solemniter celebretur. » Et si domino papæ placuerit, poterit addere ista verba : «Insuper eadem auctoritate omnibus vere pœnitentibus et confessis, qui annis singulis ad sepulcrum ejusdem in die tali devote accesserint, unum annum et quadraginta dies ; accedentibus vero annis singulis infra octavas dicti festi ad sepulcrum ipsius quadraginta dies de injunctis sibi pœnitentiis misericorditer relaxamus »

Quibus verbis per dictum papam prolatis, ipse dominus papa, mitra deposita, incipit cantando Psalmum *Te Deum laudamus*, quem cæteri cantando prosequentur. Quo finito, diaconus cardinalis a sinistris papæ assistens dicat Versiculum *Ora pro nobis, beate N., alleluia*; et cæteri respondent: *Ut digni efficiamur gratia Dei, alleluia*. Si vero hujusmodi solemnitas fuerit a Septuagesima usque ad Pascha, in prædicto Versiculo omittitur *Alleluia*. Deinde dominus papa cantando **424** dicat *Dominus vobiscum*, et responso *Et cum spiritu tuo*, dicat *Oremus*, et postea

Orationem quæ competat illi sancto, finiendo ipsam Orationem, *Per Christum Dominum nostrum*, et respondetur *Amen*.

Sed ipsa Oratione finita, dictus diaconus cardinalis a sinistris papæ assistens dicat *Confiteor*, etc., ut moris est ; et locis debitis, scilicet immediate post apostolos, faciat mentionem de dicto sancto. Qua confessione finita, dominus papa dat indulgentiam gratiosam septem annorum et septem quadragenarum. Et data indulgentia per dominum nostrum papam, ac, mitra eidem deposita, facit absolutionem, et dat Benedictionem more consueto, dicendo *Precibus et meritis*, etc., faciendo mentionem loco suo de sancto canonizato.

Quibus factis, accedat dominus noster papa ad locum consuetum, ubi recipiat pontificalia paramenta scilicet alba ; et postea more solito Missam celebret solemniter in honore dicti sancti canonizati. Qua Missa finita, et data iterum indulgentia in fine Missæ de septem annis et septem quadragenis, et depositis paramentis, ad cameram suam, sive ad palatium revertatur cum pluviali et mitra, prout primitus ad ecclesiam venerat.

CXVI. *Cærimoniæ et solemnitates solitæ servari in creatione novorum cardinalium.*

Sequuntur cæremoniæ et solemnitates solitæ servari in creatione novorum cardinalium, et in datione annuli, et assignatione tituli eis facienda, et quando presbytero cardinali non noviter creato providetur de titulo episcopali cardinalari, et de adventu ad curiam novorum cardinalium, si suæ creationis tempore a curia sint absentes.

Et primo de iis, qui interveniunt in creatione novorum cardinalium.

Sciendum quod in creatione novorum cardinalium modus qui sequitur consuevit servari.

Die Mercurii quatuor temporum dominus papa in consistorio consuevit quærere a cardinalibus an expediat fieri creationem novorum cardinalium faciendo ibi primitus aliqualem brevissimam collationem, quod expediat creare novos cardinales. Cardinales vero postea omnes quilibet secundum ordinem suum **425** consueverunt respondere et consulere an expediat fieri, vel non. Quo facto, dominus papa consuevit dicere : *Nos sequimur consilium dicentium, quod fiant*, vel *non fiant*, secundum quod melius videbitur ei faciendum. Et ubi eligit viam quod fiant immediate, interrogat cardinales de quanto numero videtur eis faciendum. Quo responso per eos ut supra, dominus papa dicit : *Nos sequimur consilium dicentium quod fiant usque ad talem numerum*. Deinde ibidem dicit : *Cogitabimus, et cogitetis de personis nominandis, et die Veneris proxima agemus super iis Deo dante.*

Ista sunt vera, quando cardinales sunt omnes in consistorio præsentes. Si autem sint aliqui in domibus suis infirmitate detenti, est consuetum in consistorio per dominum papam mandari duobus cardinalibus, quod vadant ad cardinales absentes, et requirant et habeant eorum consilium super prædictis duabus quæstionibus. Et relatione facta postea domino papæ consistorio, audientibus omnibus cardinalibus per illos cardinales deputatos, dominus papa postmodum eligit in consistorio, an velit sequi consilium cardinalium dicentium, quod fiat nova creatio cardinalium, et de quoto numero.

Die Veneris vero sequenti mandatur etiam in consistorio per dominum papam duobus cardinalibus, quod vadant ad requirendum et habendum consilium cardinalium absentium super personis in cardinales de novo creandis. Quo consilio habito, veniunt ad consistorium, dum dominus papa audit consilia auricularia cardinalium, et ei referunt ad partem, dum est in cathedra sua consilia cardinalium absentium.

Qua die Veneris, facta primitus reverentia papæ per cardinales, papa mandat quod portetur cathedra nuda. Quo dicto, omnes cardinales exeunt consistorium, et ponent se in fine illius aulæ vel cameræ, ubi tenetur consistorium ; excepto priore episcopo cardinali, qui remanet ibi, et ponit se ad sedendum supra cathedram nudam, quæ debet esse ad latus papæ dextrum parata.

Dominus vero papa consuevit dicere illi cardinali, et aliis post eum venientibus secundum ordinem suum : *Nos cogitamus de talibus personis*, quas ibi nominat, *dicatis quid vobis de istis, vel de aliis videtur esse fiendum*. Tunc cardinalis ille et alii successive postea per ordinem suum venientes respondent quod eis videtur, secundum quod Deus eis ministravit ; et cum omnes cardinales **426** successive secundum ordinem suum responderint, omnes redeunt ad sedendum in consistorio secundum ordinem suum.

Quo facto, dominus papa consuevit eis dicere : *Deo gratias, nos habemus de personis concordiam omnium fratrum*, vel qui minimum, vel majoris partis secundum quod fuerint, nihil tamen aliud supra ipsa concordia specifice exprimendo, et immediate ipse ibi creat cardinales tam præsentes in curia quam absentes, dicendo : « Auctoritate Dei omnipotentis, sanctorum apostolorum Petri et Pauli, et nostra, talem si sit prælatus, absolvimus a vinculo quo tenebatur ecclesiæ suæ ; et ipsum assumus in presbyterum sanctæ Romanæ Ecclesiæ cardinalem. Ubi vero ille non esset prælatus, dicit : Talem assumimus in presbyterum, vel diaconum sanctæ Romanæ Ecclesiæ cardinalem ; secundum quod eidem domino papæ magis placebit super hoc ordinare. »

Quibus cardinalibus creatis, dominus papa vadit ad cameram suam, et cardinales ibidem publicant provisionem novorum cardinalium, quibus eis placet. Dominus vero papa interdum ibidem, cum ad cameram suam redierit, consuevit novis cardinalibus creationem de eis mandare per domicellum suum, interdum non.

Die Sabbato sequente dominus papa, facta ei reverentia in consistorio per cardinales, mandat quod

aperiantur portæ aulæ, ubi tenetur consistorium, omnibus intrare volentibus ; et ibidem debet venire ad consistorium, et infra consistorium infra sedere camerarius, et notarii, et capellani domini papæ, et auditores palatii, et clerici cameræ domini papæ ; alii vero debent stare pedes extra consistorium.

Omnes vero cardinales novi debent tunc temporis esse extra consistorium in aula vel camera ibi satis prope, quousque dominus papa mandet eos vocari.

Dominus vero papa facit ibi in præsentia omnium unum brevem sermonem ; in fine vero sermonis descendit per ordinem ad nominationem cardinalium, tam præsentium in curia, quam absentium quos creavit, quemlibet eorum commendando de scientia, fidelitate, prudentia, et alia, prout merita cujuslibet requirent; et in fine commendationis dicit cuilibet novorum cardinalium sic: *Talem absolvimus a vinculo, quo ecclesiæ suæ tenebatur, et eum assumpsimus et assumimus in presbyterum* **427** *sanctæ Romanæ Ecclesiæ cardinalem*. Si vero non sint prælati non fit mentio de *absolvimus*, sed dicit : *Assumpsimus et assumimus in presbyterum, vel diaconum, sanctæ Romanæ Ecclesiæ cardinalem.*

Quo facto, dominus papa facit vocari cardinales novos, qui debent venire ad eum secundum ordinem quem dominus papa dederat in eos nominando, et stare pedes retro consistorium, et firmare se retro bancam quæ est ab opposito sedis cathedræ domini papæ, ubi sedent alii antiqui domini cardinales ; et tunc dominus papa debet dicere novis cardinalibus aliqua ad instructionem eorum, quales debent esse in consiliis, et aliis agendis. Quibus dictis, vocat eos quod veniant ad eum ; et introitu consistorii duo diaconi cardinales antiquiores recipiunt novum cardinalem primo nominatum per dominum papam, alii vero duo diaconi cardinales antiquiores post primum recipiunt illum cardinalem secundo nominatum ; et sic deinceps faciunt alii cardinales diaconi per ordinem suum, si sint plures cardinales de novo creati, et ad eos adducunt ad osculum pedis domini papæ.

Quibus per papam ad osculum pedis receptis, immediate omnes cardinales antiqui et cæteri supra nominati surgunt, et in capellam papæ venientes *Te Deum laudamus* incipiunt alta voce, et cardinales antiqui secundum ordinem suum bini et bini primo vadunt ad altare quod debet in aula, ubi dominus papa tenet consistorium, tunc temporis esse paratum, sine cruce tamen, et post eos duo diaconi cardinales antiquiores ducunt novum cardinales ad altare primo nominatum per dominum papam ; alii vero duo diaconi cardinales alium ; et sic deinceps faciunt alii duo diaconi dardinales, si sunt plures cardinales de novo creati secundum ordinem supradictum ; et cum pervenerint ad altare, cardinalem novi debent stare flexis genibus ante altare prostrati, quandiu cantatur *Te Deum laudamus*, etc.

Quo completo, prior episcoporum cardinalium debet dicere submissa voce *Pater noster* ; postea cantando versiculum *Et ne nos inducas in tentationem*, respondetur *Sed libera nos a malo*. Vers. *Salvos fac servos tuos* ; respondetur *Deus meus sperantes in te.* Vers. *Mitte eis auxilium de sancto* ; respondetur *Et de Sion tuere eos.* Vers. *Domine, exaudi Orationem meus* ; respondetur *Et clamor meus ad te veniat.* Vers. *Dominus vobiscum* ; respondetur *Et cum spiritu tuo.*

428 *Oremus. — Omnipotens sempiterne Deus, miserere famulis tuis, et dirige eos secundum clementiam tuam in viam salutis æternæ, ut te donante tibi placita cupiant, et tota virtute perficiant.*

Alia Oratio. — Actiones nostras, quæsumus, Domine, aspirando præveni, et adjuvando prosequere, ut cuncta nostra operatio et oratio a te semper incipiat, et per te cæpta finiatur. Per Christum Dominum nostrum. Respondetur. *Amen.*

Prædicta tamen debent dici per episcopum prædictum in libro qui supra altare debet esse paratus. Quibus finitis, capellani domini papæ, bini et bini recipiunt novos cardinales, et eos faciunt osculari altare ; deinde ipsos adducunt secundum ordinem suum ad osculum oris cardinalium antiquorum. Et primo veniunt ad episcopos, secundo ad presbyteros, subsequenter ad diaconos cardinales, quemlibet eorum secundum ordinem suum osculando.

Quo facto, antiqui cardinales bini et bini redeunt ad consistorium ad sedendum secundum ordinem suum ; diaconi vero cardinales antiquiores ducunt iterum bini et bini novos cardinales secundum ordinem supradictum ad osculum pedis et oris domini papæ ; et postea eos ducunt usque ad sedem in qua debent sedere in consistorio, secundum ordinem per dominum papam in nominatione eorum eis datum.

Postea omnes alii non cardinales recedunt, post quorum recessum dominus papa imponit silentium dominis cardinalibus novis, quousque ipse dominus papa de consilio antiquorum cardinalium os duxerit eis aperire. Et tunc dicit eis « qualiter debent cum reverentia loqui in consistorio, cum loquentur aliis cardinalibus, etc. ; cum loquentur, tam in viam consilii, quam in viam collationis, non contradicendo seu impugnando dicta aliorum cardinalium, sed alia dicendo prudenter et cum reverentia, quod eis Dominus ministrabit ; et qualiter etiam alios cardinales debeant honorare; qualiter etiam in consiliis dandis debeant Deum præ osculis habere, et in mente et in ore tunc temporis sanctitatem et puritatem habere, remota omnium partialitate moris, odii, vel favoris. »

Aliquando consuevit tamen eis silentium imponere illo tunc, et reliqua proxime præcedentia eis dicere, dum eis decreverit os aperire.

429 Quibus dictis, papa surgit et vadit ad cameram suam, et cardinales omnes remanere consueverunt in domo papæ, quousque mensæ pro prandio sint paratæ ; et illa die omnes cardinales comedunt in aula cum papa. Et cum dominus papa exit de ca-

mera, et venit ad prandium, associant ipsum duo diaconi cardinales antiquiores usque ad mensam ipsum præcedendo ; et post prandium simili modo associant eum usque ad cameram. Et sedent cardinales in mensa primo secundum ordinem suum, a parte dextra papæ episcopi et presbyteri cardinales, tam antiqui, quam novi ; a parte vero sinistra sedent secundum ordinem suum tam antiqui quam novi diaconi cardinales juxta modum consistorii.

Post prandium vero eumdem ordinem servant in sedendo, tam antiqui, quam novi cardinales ; et cum fuerit tempus recedendi, dominus papa sedendo in cathedra sua dat capellum rubeum novis cardinalibus, secundum ordinem per eum in nominando eos eis datum ; et ipsum capellum cujuslibet ipsorum capiti imponit ipsis cardinalibus novis stantibus coram eo genuflexis ; et immediate familiaris domini papæ, qui debet esse paratus, capellum de capite ipsius cardinalis recipit ; et tunc quilibet eorum post prædictam impositionem capelli immediate secundum ordinem suum pedem domini papæ osculatur, et postea dominus papa quemlibet eorum ad osculum oris recipit secundum ordinem prædictum ; et quilibet novorum cardinalium, osculo per eum a domino papa recepto, ad sedem suam ibi redit.

Quo facto, dominus papa surgit, et etiam omnes cardinales ; et postea, si ecclesia cathedralis sit ibi prope, novi cardinales aliquoties ad orandum consueverunt immediate ire, deinde ad domos suas redire.

Sequenti autem die novi cardinales debent simul incipere visitationem omnium cardinalium, antiquorum, quemlibet ipsorum in domibus quas inhabitant, visitando, non attendendo in visitatione cardinalium antiquorum, qui fuerint, vel sint antiquiores cardinales, sed secundum quod cardinalibus novis magis placebit; et ipsi cardinales antiqui debent novos cardinales tunc, dum visitantur, in camera sua secrete instruere quomodo dominum papam et cardinales antiquos debeant verbo et facto honorare, ac etiam revereri ; et quem modum, quando loquentur in consistorio et alibi, cum domino papa **430** vel cardinalibus, in viam consilii, vel in collationes, seu alia loquendo, vel in sedendo, debeant observare. Postquam vero cardinales novi cardinales antiquos visitaverint in suis domibus, cardinales antiqui debent cardinales novos singulariter et singuli in eorum dominus visitare, et interdum ex specialitate aliquos novos cardinales et in domibus propriis immediate, cum sint creati per papam.

Dominus papa in consistorio secundo quod tenuerit vel ad tardius in tertio, consuevit os cardinalibus novis, de consilio cardinalium antiquiorum aperire, et tunc eos hortari quomodo debeant in consistorio loqui reverenter, et alia bona verba, prout supra dictum est, tunc temporis eis dicendo.

Advertendum tamen est quod dum prædictum consilium petitur, cardinales novi debent exire consistorium, et stare in aliqua camera ibi prope, donec, datis prædictis consiliis per cardinales antiquos, postea per juniorem antiquum cardinalem, de mandato papæ vocentur quod redeant ad consistorium. Quibus reversis, papa consuevit eis os aperire.

Papa vero singulis novis cardinalibus in consistorio, die qua eis os aperuit, dare consuevit titulos et annulos in fine consistorii; et quilibet novus cardinalis consuevit tunc temporis, dum papa imponit annulum digito ipsius, genua flectere, et immediate post dationem annuli manum et pedem dicti domini papæ osculari ; et osculo per eum a domino papa recepto postea redire ad sedem suam.

Novi vero cardinales annulos portare non debent, etiamsi antequam cardinales fuerint, prælati existerent, quousque dominus papa in consistorio det eis titulos et annulos, ut est dictum ; nec debent in capellis, vel domibus propriis dare benedictionem, quousque titulum et annulum reciperint, ut dictum est.

Norma vero quæ antiquitus consuevit servari in apertione oris novorum cardinalium, et assignatione titulorum, ac datione annulorum, est infra scripta, videlicet quod postquam sederint cardinales tam antiqui, quam novi, in ordine suo in consistorio, tunc quando domino papæ placebit, dicitur per eum novis cardinalibus quod sedeant ad partem; et ipsis absentibus dantur consilia circularia per cardinales antiquos, an oro ipsorum novorum cardinalium sint aperienda: et si consulant quod sint, revocantur ad consistorium iidem cardinales absentes, **431** et sedent in locis suis. Et tunc dominus papa, proposita aliqua auctoritate, si placet, cum brevi vel modica, absque ulla ipsius prosecutione ora ipsorum aperit, dicendo : *Nos aperimus tibi os*, vel *vobis*, si sint plures, *tam in collationibus, quam consiliis, et in electione Romani pontificis, et in omnibus actis, tam in consistorio, quam extra, quæ ad cardinales spectant, et quos sunt soliti exercere*. Ipsi vero ad proposita non respondent.

Post hæc in fine consistorii, vel ibidem post apertionem prædictam, secundum quod domino papæ videbitur, singuli cardinales novi, singulariter unus post alium, genu flectit coram domino papa; et tunc dominus papa recipit unum ex annulis præparatis ad hac, et immittit digito cardinalis novi, dicendo tunc hæc vel similia verba quæ sequuntur.

Ad honorem Dei omnipotentis, sanctorum apostolorum Petri et Pauli, et sanctæ Priscæ vel alterius sanctæ, vel sancti, ad cujus honorem est fundata ecclesia quam cardinali novo committit *committimus tibi Ecclesiam sanctæ Priscæ cum clero et populo et capellanis suis*, si est in presbyterum cardinalem assumptus ; et sic in similibus, et interdum additur : *Secundum formam, qua committi cardinalibus consuevit, qui eamdem ecclesiam in titulatam pro tempore habuerunt.*

Si vero esse in diaconum cordinalem assumptus, dicitur: *Ad honorem*, etc., ut supra, *committimus Ecclesiam sanctæ N. cum clero et populo suis*, et omittitur *Capellanis*.

Cardinalis vero qui recipit annulum, osculatur manum et pedem domini papæ, et dominus papa

ipsum ad postosculum oris recipit,et sic consequenter de aliis novis cardinalibus observatur. Quibus completis, vadunt prædicti domini cardinales novi sedere in locis suis, nec tunc etiam cardinales novi aliquid prædictis verbis et factis respondent.

Attendendum etiam quod dominus papa tunc præsentibus omnibus cardinalibus ordinat quos titulos habere debeant novi cardinales absentes, ut inde sollicitudo tollatur.

Attendendum est etiam quod præmissa,quantum ad apertionem oris, et donationis annuli et tituli, interdum consueverunt fieri extra consistorium, quando dominus papa vocat omnes cardinales ad cameram suam pro consilio super negotiis habendo et tunc omnes præmissæ solemnitates per omnia servantur secundum modum ante dictum, prout factum fuit **432** anno a nativitate Domini* 1339, 16 mensis Januarii, Avinione, per dominum papam Benedictum XII, in personas dominorum cardinalium Ebredunensis, cui tunc fuit commissus titulus sancti Marci ; et Albi, cui tunc etiam commissus fuit titulus quatuor coronatorum ; et montis Olivi,cui commissus fuit tunc etiam titulus sancti Stephani in Cœlio monte in camera prædicti domini papæ Benedicti.

Sciendum quod quando creatur cardinalis novus aliquis, qui est extra curiam, et ut creatus cum aliis in curia Romana præsentibus, die qua intrare debet curiam,omnes cardinales et camerarius papæ, cum clericis cameræ et servientibus armorum ejusdem domini papæ, exeunt sibi obviam extra villam et in obviatione cardinalis alii, amotis capellis et biretis, recipiunt ipsum ad osculum.Quo facto,retrocedentes vadunt ad consistorium,duobus tantum diaconibus cardinalibus junioribus cum ipso cardinali novo remanentibus,et eum associantibus usque ad aulam, ubi papa tenet consistorium. Et cum illuc pervenerit, et postea dominus papa de camera sua ad consistorium venerit, antiqui cardinales præter duos diaconos cardinales juniores cum novo cardinali extra consistorium in fine aulæ, ubi tenetur consistorium, remanentes,faciunt reverentiam more solito domino papæ. Qua facta,duo antiquiores diaconi cardinales occurrentes novum cardinalem in introitu consistorii recipiunt ; et prædicti duo diaconi cardinales juniores, qui eum associaverant, eum dimittunt, et accedunt ad reverentiam solitam faciendam ; et ea facta, redeunt ad sedendum in consistorio in locis consuetis. Postea eum dicti duo antiquiores diaconi cardinales deducunt ad dominum papam, qui eum ad osculum pedis, et postmodum oris, recipit. Deinde iidem duo diaconi cardinales antiquiores eum ducunt ad sedem debitam, per dominum papam, sibi secundum suæ creationis gradum et ordinem assignatam.

Postquam omnibus cardinalibus sedentibus,cæteris repulsis aliis,dominus papa allocutione et collatione aliqualibet,ut est moris,**433** factis ad instructionem ipsius, ut supra de cardinalibus præsentibus in curia Romana noviter creatis recitatum est, silentium novo cardinali imponit quousque de consilio aliorum cardinalium os ei duxerit aperiri. Subsequenter dominus papa cum omnibus cardinalibus cum fuerit tempus recedendi, dat in camera sedendo novo cardinali capellum rubeum, vel ante prandium, si non esset in statu illa die solemne prandium faciendi. Reliqua vero debent per dominum papam in apertione oris et datione tituli et annuli dici, fieri et servari isti novo cardinali, et per eumdem cardinalem in visitatione et aliis præmissis per eum faciendis, prout in cardinalibus novis creatis in curia præsentibus eis per dominum papam, et per eos dici, fieri et servari est superius recitatum.

Item sciendum est quod si vacaret sedes apostolica tempore quo rediret ad curam cardinalis antiquus, sive noviter creatus, qui fuisset legatus aut nuntius, tunc cardinales alii, etiamsi non essent in conclavi pro electione futuri summi pontificis, non vadunt cardinali obviam venienti, pro eo, quia sede vacante personam papæ quodammodo repræsentant.

Sciendum quod si die qua cardinalis novus tempore suæ creationis absens intrat curiam, dominus papa discretiatus non teneat consistorium, in camera dat capellum rubeum ipsi novo cardinali, præsentibus cardinalibus ; et ipsa die os non clauditur, sed in primo venienti consistorio consuevit.

Regulariter autem cardinali novo absenti capellus rubeus per dominum papam non mittitur. Interdum tamen de gratia speciali mitti ei per dominum papam consuevit, quando ante missus legatus, vel nuntius per eum fuerat pro pace inter reges, vel regem et principes, tractanda, ac etiam consummanda, ad finem quod ipse cardinalis per ipsos in majori reverentia habeatur, et ex hoc ad pacem melius et facilius inducatur.

Item notandum quod cardinalis noviter creatus, antequam receperit titulum, si papa solemniter celebret, vel audiat Vesperas solemnes, venit ad reverentiam papæ secundum gradum suum ; et postea recipit et portat paramenta sua, sicut cæteri cardinales gradus sui, si receperit ordinem ad quem est electus ; aliter non.

434 Notandum quod quando cardinalis qui creatur per papam in presbyterum, vel diaconum cardinalem non est presbyter, vel diaconus, si sit in presbyterum electus, non portat in vesperis vel Missa, quas papa solemniter facit et dicit præsentibus aliis cardinalibu antiquis,paramenta,quæ alii cardinales antiqui portant tunc temporis,quousque de manibus papæ receperit ordinem presbyteri ; et si sit in diaconum electus,ita non portat paramenta diaconi, quousque de

* Onufrius hanc creationem revocat ad annum 1337, et quidem ad XV kal. Januarii, qua die Bertrandus de Deucio archiepiscopus Ebredunensis,presbyter cardinalis tituli sancti Marci ; frater Guillelmus Curti de Divano, abbatas montis Olivi, presbyter cardinalis tituli sanctorum quatuor Coronatorum, et Guillelmus Albus, presbyter cardinalis tituli sancti Stephani in Cœlio monte renuntiati dicuntur cum aliis tribus. Sed præferenda hujus Cæremonialis auctoritas.

manibus papæ receperit ordinem diaconatus ; sed stat ultimus inter cardinales gradus sui indutus cappa de scarleto.

Minores ordines consueverunt dari prædictis cardinalibus novis per episcopum cardinalem ex commissione papæ extra quatuor tempora. Minores vero ordines per papam regulariter in quatuor temporibus, et interdum extra quatuor tempora et secreto præsentibus tantum tribus antiquis cardinalibus, et paratis suis paramentis uno episcopo vel presbytero et duobus diaconibus. Consueverunt etiam dari per papam simul omnes ordines majores cardinalibus supradictis.

CXVII. *Cæremoniæ solitæ servari in creatione presbyterorum cardinalium, quando eis committitur titulus episcopalis, rubrica.*

Quando vero titulus cardinalis episcopi vacat tempore quo novi cardinales per dominum papam creantur, consuevit interdum dominus papa alicui de antiquis presbyteris cardinalibus in curia Romada præsentibus, de illo per modum qui sequitur providere, et in die Veneris, quando cardinales de nonc creandos nominat, antiquis cardinalibus per ordinem suum venientibus pro consilio ad cathedram, juxta cathedram domini papæ pro ipsis cardinalibus antiquis paratam, eos singulariter interrogat, de quo antiquo presbytero cardinali eis videretur ecclesiæ, ut præmittitur, vacanti fore providendum, neminem tamen de cardinalibus eis nominando ; et responso per ordinem per eos, dum postea omnes cardinales ad consistorium ad sedendum secundum ordinem suum redierint, dominus papa antiquo cardinali presbytero ibidem præsenti vel absenti providet de ecclesia episcopali, ut præmittitur, vacante, antequam creet alios novos cardinales.

435 Præferuntur tamen aliqui ratione legationis novissimi presbyteri cardinales in provisione tituli episcopalis antiquioribus presbyteris cardinalibus prout factum fuit tempore domini Joannis papæ XXII, quo tempore erat legatus dominus Bertrandus de Poeto, qui stando in sua legatione fuit factus episcopus Ostiensis, licet dominus santelmus [*Al.*, Santelinus] Joannes, qui postea lapsu temporis fuit episcopus Albanensis, et P. de Roblayo, qui fuerat cancellarius Franciæ, presbyteri cardinales præcederent eum.

Præferuntur etiam novissimi presbyteri [a] cardinales in provisione dicti tituli episcopalis illi qui ante promotionem ad cardinalatum fuerint archiepiscopi vel episcopi consecrati, aliis antiquorum cardinalium, qui non fuerunt episcopi consecrati ante promotionem cardinalatus, ut tempore præfati domini Joannis papæ, quo tempore dominus Petrus de Pratis, tunc presbyter cardinalis, qui fuerat archiepiscopus consecratus Aquensis, fuit factus episcopus Prænestinensis, licet prædicti domini Santelmus Joannes et P. de Roblayo presbyteri cardinales præcederent eum, et essent antiquiores in cardinalatu ; et tempore domini Clementis papæ VI, quando dominus Dalbia, qui fuerat episcopus Ruthenensis, fuit factus episcopus Portuensis ; et dominus cardinalis Bononiensis, qui fuerat consecratus archiepiscopus Lugdunensis, factus fuit episcopus Portuensis ; et dominus cardinalis Claromontensis, qui postea fuit papa Innocentius VI, fuit habitus episcopus Ostiensis, licet dominus cardinalis montis Olivi præcederet eos, et esset antiquior ipsis in cardinalatu. At tempore domini Innocentii papæ VI, quo dominus Atrabatensis presbyter cardinalis fuit factus episcopus Ostiensis, et dominus Ispanus etiam presbyter cardinalis, qui tunc erat legatus in Lombardia, fuit episcopus Sabinensis, quamvis dominus montis Olivi, qui fuerat abbas montis Olivi Benedictinus ; et cardinalis Sucellensis creatus dicti domini Clementis papæ VI, qui fuerat electus Sucellensis, et non fuerat consecratus, præcederent omnes ; et subsequenter creavit alios novos cardinales per modum supradictum.

436 Die vero Sabbati sequenti dictus cardinalis antiquus, cui die Veneris præcedenti provisum est de titulo cardinali episcopali, debet esse extra consistorium cum aliis novis cardinalibus die Veneris præcedenti creatis, quousque ex parte domini papæ vocetur quod veniat ad eum cum aliis cardinalibus de novo creatis ; et tunc primitus debet venire cum eis, et stare primus pedes cum novis cardinalibus, et omnia alia facere cum eis quæ novi cardinales facere debent juxta modum superius recitatum, hoc excepto, quod cum omnes solemnitates præmissæ sint completæ, quod per duos diaconos cardinales antiquiores primus ducitur ad sedendum in consistorio immediate juxta ultimum antiquum episcopum cardinalem. Silentium etiam ei non imponitur, quod novis cardinalibus est imponi consuetum ; nec per papam annulus ei postea datur, nec exhortatur per papam, quomodo debeat se habere in consistorio et extra ; nec capellus rubeus ei per papam datur. Visitat tamen omnes cardinales, ut de novis cardinalibus superius est jam dictum. Si vero est absens a curia, quando dominus papa ei providet, debet cum redierit omnes cardinales in eorum domibus singulariter visitare.

Sciendum est autem quod titulus episcopalis cardinalatus non consuevit committi alicui cardinali, nisi primo fuerit episcopus consecratus, posito quod tempore quo talis titulus episcopalis vacat, sit prior presbyterorum cardinalium primus, qui non fuit episcopus consecratus ante promotionem suam ad cardinalatum. Et ita factum fuit, quando dominus cardinalis de Bolonia fuit factus episcopus Portuensis, qui erat subprior presbyterorum cardinalium, quod fuerat ante cardinalatum archiepiscopus Lugdunensis consecratus ; et dominus cardinalis montis Olivi erat prior

[a] Quando primum diaconi quidam cardinales, exclusis presbyteris, prælati sint ad titulos episcopales, vide Augustinum Patricium, tit. 8, cap. 17, ubi quædam exempla refert ex Gregorio XI, qui cardinalem Lemovicensem diaconum promovit ad episcopatum Prænestinensem ; ex Pio II, qui Joannem *Carvasal* sancti Angeli ad episcopatum Portuensem, etc.

presbyterorum cardinalium; sed ipse dominus monA tis Olivi non fuerat episcopus consecratus ante promotionem suam ad cardinalatum, ideo non fuit sibi commissus titulus episcopatus prædictus.

Notandum tamen est quod tempore prædicti domini Joannis papæ, dominus Santelmus Joannes presbyter cardinalis, licet non fuisset electus necque consecratus in episcopum vel archiepiscopum, fuit factus episcopus Albanensis.

Tempore vero Benedicti XII et domini Clementis VI, post receptionem ad osculum oris, dominus papa consuevit dare annulos nobiles episcopis noviter creatis, quando sunt in curia **437** præsentes; absentibus autem etiam, cum ad ipsam curiam redierint, dare non est consuetum. Ita fuit observatum per dominum Clementem papam VI, quando dominus Petragoricensis cardinalis fuit creatus episcopus Albanensis, et dominus cardinalis Ruthenensis factus episcopus Portuensis; quibus dati fuerunt annuli per dominum papam prædictum, ut dictum est, quia erant in curia præsentes. Domino cardinali Ebredunensi vero, qui erat absens a curia, quando fuit creatus episcopus Sabinensis, in regressu suo per papam annulus non fuit ei datus. Domino cardinali Albo, cum factus fuit episcopus Tusculanensis, datus fuit annulus, quia erat tunc in curia præsens per dictum Clementem papam prædictum, modo et tempore prædictis; et idem fecit Domino cardinali de Bolonia, quando ei providit de episcopatu Portuensi.

Interdum tamen dominus papa consuevit antiquo presbytero cardinali in curia Romana præsenti sine quatuor temporibus, et sine creatione novorum car C dinalium de episcopali titulo per modum supra plene recitatum providere; et illa die omnes cardinalrs consueverunt cum papa prandium facere; et cardinalis ille in crastinum habet omnes cardinales singulariter in eorum domibus, ut supra præmissum est, visitare.

Si vero cardinalis ille sit absens a curia Romana, omittuntur solemnitates prædictæ, hoc excepto, quod auricularia consilia per dominum papam cardinalibus in curia Romana præsentibus per modum prædictum petuntur. Quibus per eos datis, et postea ad consistorium reversis, dominus papa facit tunc provisionem prædictam cardinali absenti per modum antedictum.

Et notandum quod licet regulariter omnes dicti D cardinales veniant ad reverentiam domini papæ, quando idem dominus papa venit ad consistorium, tamen si ipse dominus papa, sive in loco suo, sive in camera sua, seu alibi cum mantello et bireto, vel cum cappa, non portando paramenta solita, ut fit aliquando propter frigus, vel ex causa alia, teneat consistorium; tunc quando non portat paramenta solita, non veniunt domini cardinales ad reverentiam consuetam.

Sciendum est quod quando dominus noster papa creat cardinales, sive diacouos, sive presbyteros, post creationem et commissionem ecclesiarum, ad quas intitulantur per dictum **438** dominum nostrum papam eis factam, idem dominus noster consuevit dispensare ad partem, ut dicti cardinales possint obtinere omnia beneficia, quæ ante dictam creationem obtinebant, cum ecclesiis eidem commissis.

Sciendum etiam, quod quando dominus noster papa providit alicui presbytero cardinali de aliquo episcopatu cardinalari, tunc dominus noster non dicit *committimus*, sed *providemus de tali episcopatu*, etc. Et hujusmodi provisione facta, dictus dominus noster papa non in publico, sed ad partem dispensat cum ipso episcopo cardinali, ut beneficia, quæ obtinebat ante dictam provisionem, una cum dicto episcopatu possit obtinere.

Notandum est etiam quod dicti cardinales, qui mittuntur nuntii vel legati, die qua debent arripere B iter legationis suæ, ambo simul vadunt cum famulis suis, tamen primo ad ecclesiam majorem civitatis vel villæ, ubi curia est; demum debent arripere et continuare iter suæ legationis. Omnes vero alii cardinales, qui habent remanere in curia, habent præcedere legatos, et exspectare quasi per mediam leucam extra civitatem, et ibi recipiunt licentiam ab ipsis. Qua licentia ab omnibus recepta, continuant ad usque prosecutionem iter suum.

Sciendum est etiam quod cardinales nuntii vel legati in excessu eorum de curia et regressu habent visitare omnes cardinales in curia remanentes; ipsi vero in dictis recessu et regressu non visitantur, nisi hoc fieret ex affectione speciali, licet secundum usum modernorum, quasi per omnes visitentur.

Item sciendum est quod cardinalis legatus vel nuntius non consuevit redire ad curiam Romanam, nisi præhabita super hoc licentia speciali domini papæ

CXVIII. *De creatione cardinalium legatorum, vel nuntiorum.*

Sciendum est quod quando dominus papa vult ordinare de cardinali, vel de cardinalibus, legato, vel legatis, nuntio, vel nuntiis, mittendo, vel mittendis ad aliquas partes, seu regiones, dominus papa primo petit publice in consistorio a cardinalibus utrum sit expediens mittere, vel non dicendo aliqua **439** propter quæ mittendum videatur; et si expediens videatur mittere, ordinat etiam publice in consistorio utrum sint mittendi unus, duo vel plures; et ordinato de mittendo, fiunt auricularia consilia de personis mittendis, ut in cardinalibus creandis est fieri consuetum, et dominus papa petit tunc auriculariter a quolibet, de quo, vel quibus, videtur bonum ordinare mittendis.

Et consiliis completis, postmodum per papam interdum sumpta aliqua auctoritate, sed ipsam parum prosequendo, regulariter tamen sine assumptione auctoritatis, ibidem vel in crastinum, secundum quod papæ placuerit, dicitur per dictum papam: *Omnes* vel *major pars fratrum nostrorum concordant*, vel *concordat in unam personam*, vel *duas personas*, vel *plures*, si duæ vel plures sint mittendæ; *et nos de consilio ipsorum fratrum nostrorum ordinamus quod*

vos talis,vel tales,si sint duo vel plures,*vadatis ad tales partes,et paretis vos ad eundum*, etc.Interdum vero papa consuevit addere post verbum *Ordinamus*, *Et injungimus*.Quo dicto per papam,cardinalis mittendus ibidem consuevit sumere aliquam auctoritatem,et aliqualiter se excusare, quod ipse non est sufficiens ad id quod dominus papa eum ordinavit mittendum ; sed ejus excusatione non admissa per papam,cardinalis ipse venit ad osculum pedis et oris papæ, cardinali antiquiori diacono primitus pedes papæ discooperiendo. Quibus factis,papa surgit,et vadit ad cameram. Aliæ solemnitates non fiunt,nec dicuntur,nisi quod si cardinalis aliquis est absens propter infirmitatem, mittuntur duo cardinales ad eumdem pro consilio ejus habendo, juxta modum servatum in creationibus novorum cardinalium.Illa vero die qua sic ordinantur legatus,vel legati nuntius, vel nuntii cardinales,mittendus, vel mittendi, non consueverunt omnes cardinales cum papa comedere ; sed tantum ille, vel iili, quis, vel qui, legatus, vel legati, nuntius, vel nuntii ordinatur, vel ordinantur.

Attendendum est etiam quod si forte sint duo legati, vel nuntii creati, et unus illorum processu temporis forsitan se excuset,vel papa eum excuset, utrum illi qui remanet,sit alius legatus,vel nuntius adjungendus, vel non adjungendus, et de persona adjungenda super hoc sit auriculare consilium,sicut prius; et hoc propter illum primo creatum, se non excusantem, qui remanet nuntius, vel legatus, qui in **440** hoc tantum cardinalium vota scire non debet.Et ita fuit observatum tempore domini Clementis papæ VI, pontificatus sui anno 4, quando dictus dominus papa excusavit dominum cardinalem de Bolonia, qui fuerat electus legatus una cum domino cardinali Ebredunensi per eumdem ad partes Italiæ et regni Siciliæ.

Notandum est etiam quod dominus papa debet ordinare et facere, ut supra dictum est, hujusmodi legatos, vel nuntios in consistorio.Interdum tamen consuevit ipsos ordinare et facere in camera sua, vocatis omnibus cardinalibus ; et si forte papa in dicta ordinatione non portat pluviale et mitram tamen in pronuntiatione ipsorum legatorum, vel nuntiorum ipse debet portare pluviale aurifrigiatum, et mitram consistorialem nuncupatam. Si tempus sit nimis frigidum,papa in eadem pronuntiatione potest recipere pluviale de samito fulrato de pellibus, et caputium de eodem. Quo pluviali recepto, ante dictam legatorum vel nuntiorum pronuntiationem omnes cardinales debent venire ad reverentiam papæ, prout est consuetum.

Item notandum quod cardinalis vel nuntius,ante recessum suum de curia, debet omnes et singulos cardinales in eorum domibus visitare ; et illud idem debet facere in regressu.Ipse vero legatus,vel nuntius non consuevit ab eis visitari. nisi per aliquos sibi speciales ; sed in die recessus ipsius omnes cardinales debent extra villam in convenienti campo exspectare ipsum, ab eo facto primitus osculo, depositis capellis et bireto per eosdem. Si vero sint duo, vel plures legati, vel nuntii, debent ipsi convenire bene mane in ecclesia majori civitatis, vel loci, ubi residet papa et cardinales,et idem recipere simul viam suam,et venire ad cardinales extra villam, ut supra dictum est,exspectantes pro commeatu recipiendo.

Cum autem hujusmodi legati,vel nuntii redeunt de legatione sua, et volunt intrare curiam,omnes cardinales de curia debent exire eis obviam extra villam, et eosdem legatos,vel nuntios expectare in convenienti campo, ut superius in recessu est dictum;et deinde omnes cardinales cum dictis legatis vel nuntiis debent ascendere palatium, ubi recipiuntur prædicti legati, vel nuntii in consistorio per dictum papam ad osculum pedis et oris; et si non sit unus legatus, vel nuntius, **441** ille associatur a loco ubi fuit per cardinales receptus extra villam usque ad palatium papæ per duos juniores diaconos cardinales.

Si vero sint duo legati vel nuntii,ipsorum legatorum vel nuntiorum prior in ordine cardinalatus associatur a loco prædicto per duos juniores diaconos, et legatorum vel nuntiorum alter associatur modo prædicto per alios duos penultimos juniores diaconos cardinales,secundum suæ prioritatis ordinem incedendo.Quibus legatis vel nuntiis receptis per papam ad osculum pedis et oris, vadunt ipsi legati vel nuntii ad sedendum in sede sua secundum ordinem suum; ipsi vero diaconi cardinales,qui eosdem legatos vel nuntios associaverint, post eos veniunt ad reverentiam papæ, prout est fieri consuetum;et demum vadunt ad sedendum in loco suo.

Quibus residentibus, papa recipit aliquod thema, et facit quamdam collationem ad commendationem et laudem ipsorum legatorum vel nuntiorum,prout videtur papæ;in qua collatione ipsi legati vel nuntii sedent in locis suis, capitibus omnino discoopertis, etiam absque biretis ; et sic est quandiu laus et commendatio illius collationis ipsis diriguntur per papam ; et ipsa collatione finita, remanent illa die omnes cardinales ad comedendum cum papa.Dicta namque collatio,quæ fit per papam in adventu nuntiorum, vel legatorum, fuit introducta per dominum Benedictum papam XII, et observata per dominum Clementem VI. Tamen temporibus domini Clementis V et domini Joannis XXII non observabatur.

In primo vero consistorio secuto dicti nuntii vel legati referunt, seu relationem faciunt de gestis per eos in legationibus suis ; et hoc per modum collationis, recipiendo thema aliquale.Et istud servatur. etiamsi sint duo legati vel nuntii, sive plures, pro quibus facit suam relationem per modum collationis. Si autem ipsi legati vel nuntii non erunt parati referre in proximo consistorio per eorum adventum, consuevit eis designari per papam certa dies ad referendum.

Est etiam notandum, quod cardinalis legatus vadens ad legationem suam,cum exit territorium civitatis vel loci in quo papa cum cardinalibus residet,

statim deponit cappam communem, et recipit cappam rubeam de scarleto et biretum rubeum, quibus in tota legatione sua utitur ; et cum intrat territorium supradictum, statim dimittit signare, et deponit cappam rubeam et **442** biretum rubeum, et assumit cappam communem, et biretum tale, sicut alii cardinales portant et deinde intrat curiam per modum supra proxime descriptum.

Ista vero quoad assumptionem, necnon depositionem cappæ rubei coloris et bireti et crucis signationem non habent locum quoad nuntios, sed tantum quoad legatos.

Attende tamen quod crux non portatur ante legatum, nec ante nuntium.

Sciendum est autem quod cardinalis legatus, postquam recesserit de curia, quousque redierit de legatione sua ad curiam, nihil recipit de censibus ecclesiæ, nec de servitiis prælatorum per dominum papam medio tempore factorum, nec de aliis cameræ domini papæ medio tempore debitis, in quibus cardinales præsentes partem dimidiam habere et percipere consueverunt, exceptis annul. card. medio tempore decedentium, in quibus annul. card. legati absentes a curia tantum recipiunt, ac si essent præsentes. Nuntius vero missus tantum recipit in absentia de prædictis, quantum reciperet, si in curia esset præsens.

Notandum etiam quod cardinalibus, qui debent ire legati, vel nuntii, consuetum est ad parandum se et iter arripiendum unius mensis terminus communiter assignari, licet propter periculum grande, quod imminebat et timebatur..... fortius in regno Majoricarum, quod rex rex Aragonum cum armis intraverat, et civitatem Majoricam jam receperat, et ad locum Perpignani accedens cupere nitebatur eumdem, dominus B. cardinalis Ruthenensis, ad ipsa regna ordinatus legatus, die duodecima post diem suæ publicatæ legationis iter suum arripuit versus illa.

Item notandum quod cardinales legati vel nuntii in regressu de legatione sua consueverunt cardinalibus in curia remanentibus aliqua, prout placet, dare jocalia.

Item notandum quod quando domini cardinales sunt coram domino papa, et habent ibidem loqui vel respondere de aliqua materia, primo loquitur primus episcopus cardinalis, et subsequenter alii episcopi cardinales ; et post eos presbyteri cardinales ; et demum junior diaconus cardinalis, et per ordinem omnes diaconi cardinales usque ad antiquiorem diaconum cardinalem, qui loquitur seu respondet ultimus Cum autem vacat sedes apostolica, et domini cardinales simul congregantur, **443** et loquuntur, tunc non servatur iste modus, quod antiquior diaconus cardinalis loquitur immediate post ultimum presbyterum cardinalem, et demum singuli diaconi cardinales usque ad juniorem diaconum cardinalem, qui tunc sede vacante loquitur ultimus omnium. [a]

[a] Quædam hic alieno charactere addita erant de verbo ex Cæremoniali sequenti Petri Amelii, quæ omittenda visa sunt.

ADMONITIO IN LIBRUM SEQUENTEM.

1. Etsi in veteri Codice, quem nobis utendum pro sua benevolentia concessit eminentissimus cardinalis Casanata, nullum auctoris nomen sequenti libro sit præfixum, ex variis tamen ejusdem libri locis constat eum esse Petrum Amelii, Gallum Electensem, ex eremita Augustiniano Urbani V sacristam, dein Gregorii XI pœnitentiarium ac bibliothecarium ; postea Senogalliensem episcopum, archiepiscopum Tarentinum, tum patriarcham Gradensem et Alexandrium, atque ecclesiæ Aquensis administratorem. Is nimirum se ipse prodit in sequentis libri cap. 79 : *Ita vidi ego frater Petrus Amelii, Senegalliensis episcopus, observari.* Item in cap. 141 Augustinum *Patrem nostrum vocat* ; idemque in cap. 90 testatur, se *sacristam et episcopum Senogalliensem*, agnos Dei (ut vocant) confecisse anno 1378. Ad hæc in cap. 158 ait se *Gradensem patriarcham* una cum patriarcha CP. processus generales in crimonosos feria quinta in Cœna Domini pronuntiasse anno 1393. Denique in vivis erat ad annum 1398, instante obitu Bonifacii IX, ex cap. 165. Falluntur itaque qui eum anno 1568 obiisse ferunt, cum post annos decem agnos Dei confecerit sacrista et episcopus Senogalliensis. Sedit ut patriarcha inter cardinales episcopos anno 1391, ex cap. 153. Iter Gregorii XI Avenione Romam versibus cecinit ; cujus operis meminit in sequenti cap. 142. *Quære in itinerario meo de domino papa Gregorio XI.* Hoc Itinerarium exstat apud Massonum et Ciaconium de summis pontificibus, in Gregorio XI. Ex his manifestum est non alium a Petro Amelii sequentis libelli esse scriptorem, de quo Augustinus Patricius in lib. II, cap. 60.

2. Quædam tamen additiones ab aliis auctoribus hinc inde respersæ sunt, nimirum in cap. 61, ubi quædam observantur de tempore Eugenii IV, tum in cap. 63, ubi exsequiæ cardinalis Novariensis, qui anno 1434 obiit, referuntur. Harum additionum auctorem esse Petrum episcopum Oloycensem conjicere licet ex cap. 85. *Et ita vidi servari ego Petrus episcopus Oloycensis tempore domini Bonifacii IX, Innocentii VI, Gregorii XI, Joannis XXIII, et Martini V.*

ORDO ROMANUS XV.

VEL

LIBER DE CÆREMONIIS S. R. E.

AUCTORE PETRO AMELIO, ep. Senegalliensi.

444 1. *De Dominica prima Adventus Domini, rubrica.*

In prima Dominica Adventus Domini sermo et Missa mandantur. Hac die camerarius papæ consuevit celebrare magnam Missam, nisi aliquis cardinalis vel prælatus faceret sermonem, quia tunc talis debet celebrare totum officium. In hac Missa summus pon-

tifex indutus alba, stola, et pluviali rubeo simplici et sine perlis, et cum mitra alba, venit ad Missam ; et sic in Dominicis Adventus et Quadragesimæ ; et antequam exeat cameram, occurrunt ei ad osculum manus cum aurifrisio pluvialis supra manum dexteram duo diaconi minores cardinales, qui ibidem sint, vel presbyteri, si non sint diaconi ; et cum antecedunt usque ad capellam. In ista Missa descendit de cathedra sua, et vadit ad aliam ante altare, dum dicitur *Hanc igitur*, et ad[a] *Lætatus sum* tantummodo.

II. *De Dominica secunda.*

In secunda Dominica Adventus sermo et Missa mandatur, ut alia supra. Item sciendum quod curia Romana in Dominicis Adventus, necnon in Quadragesima, quantumcunque sit festum duplex, et in ipsis cadat, nunquam consuevit de festo illa die facere, sed transfertur in sequentem feriam ; nec commemorationem, quoniam istæ Dominicæ habent historias proprias.

III et IV. *De tertia Dominica et quarta.*

In tertia Dominica Adventus et Missa et sermo mandantur. Si camerarius non dicit Missam in prima Dominica, istam debet celebrare, nisi cardinalis aut aliquis prælatus faceret sermonem, quoniam tunc talis faciet officium totum. In hac die prælatus utitur mitra cum perlis et paramentis pretiosis violaceis. Portat dominus papa etiam pluviale de **449** sindone seu samito cum aurifrigiis de perlis, et mitra aurifrigiata cum perlis utitur ; in prima Oratione dicitur *Pax vobis*, et non *Dominus vobiscum*.

In quarta Dominica Adventus sermo et Missa mandantur. Omnia et singula ut supra in prima.

V. *De vigilia Nativitatis Domini.*

In vigilia Nativitatis Domini non est sermo nec Missa. Vesperæ[b] mandantur. Potus fit in aula post Vesperas.

In primis Vesperis sacrista papæ bona hora facit parare pluviale album pretiosum cum imaginibus et perlis, aquilam et mitram pretiosam cum magnis sapphiris, vel aliam juxta voluntatem papæ : quibus indutus pontifex ad Vesperas venit ; et duo diaconi, antequam exeat cameram, faciant sibi reverentiam osculando manum cooperto aurifrisio pluvialis papæ. Et isto modo semper observatur quandocunque papa indutus exit cameram. Et facta reverentia flexis genibus ante altare, supra cathedra mitra deposita per antiquiorem diaconum primo ; sed duo minores diaconi in cappis laneis remanent cum papa ; et alii omnes cardinales cappis depositis sacra recipiunt paramenta, scilicet amictum, latum superpliceum et pluviale ; et sic revertuntur duo antiquiores cardinales. Et surgens ab Oratione, duo diacones cardinales antiquiores a dextris, et alii a sinistris recipiunt oram pluvialis, et alia manu fimbriam retro ; et sic ducunt eum ad cathedram solemnem longe ab altari paratam ; et ipso sedente, antiquior stet a dextris ipsius, junior a sinistris, capitibus discoopertis. Et tunc veniunt omnes cardinales ordine suo ad reverentiam papæ more solito. Primo prior episcoporum cardinalium ; post eum patriarcha, si est ibi ; secundo loco subprior episcoporum cardinalium ; et post eum alius patriarcha, si est ibi ; et sic deinceps secundum ordinem suum.

VI. *Ordo Antiphonarum annuntiandarum*

Quo facto, papa surgit ; stando ibidem, et deposita mitra per illum qui stat a dextris, versa facie ad altare, signando se incipit *Deus in adjutorium meum intende*, et dicto *Gloria Patri*, subdiaconus papæ stando capite inclinato submissa voce incipit *Rex Pacifice*, et postea flectit genua ante eum, et iterum papa reincipit Antiphonam ; qui dicta, sedet. Statim chorus reincipit ; et ponitur sibi mitra per unum diaconum cardinalem, qui ibi astata dextris, et per alium, retro caudas aptantes. Secundam Antiphonam incipit diaconus qui stat a dextris ; tertiam incipit episcopus cardinalis, qui servit in officio presbyteri ; quartam incipit prior presbyterorum cardinalium ; quintam diaconus cardinalis qui stat a sinistris ; et iste ordo observatur quandocunque sunt Vesperæ papales.

450 Nota quod subdiaconus cum uno acolythorum denuntiat Antiphonam papæ et cardinalibus. Capitum dicit subdiaconus ; Hymnum incipit aliquis de senioribus auditoribus vel acolythis ; et statim papa eumdem Hymnum reincipit. Deponitur semper sibi mitra quando cantat. Subdiaconus vero incipit Antiphonam de *Magnificat ;* et statim papa eam reincipit. Postquam cantores incipiunt *Magnificat*, papa descendit de sede, et vadit thurificandum altare. Hoc facto, revertitur ad sedem, et thurificatur per episcopum cardinalem in dicta sede ; et postea ipse episcopus, dicti duo diaconi a dextris et a sinistris, et postea subsequenter omnes cardinales induti pluvialibus per unum acolythorum ; et postea dicit Orationem.

Nota quod Matutinæ non mandantur, sed omnes tres Missæ, neque est sermo.

VII. *De Matutinis.*

In Matutinis vero papa venit indutus cappa lanea. Modernis temporibus est de veluto cremosino, foderata de ermelinis. Hoc adinvenit Bonifacius IX. Cappa lanea de scarleto rubeo, clausa usque ad medium pectoris, cum bireta connodata subtus barbam propter frigus ; et sine mitra sedet in dictis Matutinis, quas ipse incipit more solito. Nec stant ante ipsum, nec ad latera cardinales diaconi, sed sedent in scamnis suis juxta ordinem suum.

VIII. *De lectionibus legendis.*

Duas primas lectiones legunt acolythi vel clerici capellæ ; tertiam legit junior thesaurariæ clericus quartam minor presbyter cardinalis ; quintam nobilior in genere, qui tunc sit in curia ; sextam prior subdiaconorum ; septimam junior diaconus cardinalis, qui stat a sinistris papæ ; octavam prior diaconorum cardinalium, qui stant a dextris papæ ; no-

[a] Psalmus *Lætatus sum* dicebatur ante communionem, inferius, in cap. 43.

[b] Id est significantur cardinalibus, etc.

nam papa,in qua dicit solummodo *Jube, domine, benedicere,* et cantores respondent *Amen.*

Nota quod cardinales qui legunt lectiones ista nocte, post lectionem non veniunt ad osculandum pedem papæ, sed alii dicentes lectiones vadunt ad osculandum pedem papæ, sed non cardinales ; et quando dicunt lectiones,omnes habent superplicia præterquam cardinales,qui stant cum cappis,dicentes lectiones;et lectione lecta per papam,subdiaconus incipit ante papam, *Te Deum laudamus*,et papa iterum resumit *Te Deum;* et cantores perficiunt totum. Dum cantatur *Te Deum*, sacrista facit parari paramenta super altare albi coloris, primo casulam. secundo dalmaticam;super parte sinistra tunicellam; super parte dextra stolam pectoralem, chirotecas, annulos, pallium, tres acus sive spinolas, sandalia super eadem parte;manipulum infra librum Evangeliorum ; in sinistra parte mitram,in medio altaris albam simplicem, et ab una parte cinctorium cum succinctorio versus mitram,et fanum a parte dextra; et sic idem sacrista successive et ordinate cum honestate **451** tradit et distribuit capellanis,commensalibus auditoribus,et acolythis juxta ordinem suum summo pontifici deferendis.

Completo vero *Te Deum*,portantur duo candelabra cum faculis per acolythos ante papam,et Missale per aliquem episcopum de sibi astantibus;et ponit super caput primi presbyterorum qui sibi servire debet in hac Missa, et papa dicit Collectam. Qua finita, non datur Benedictio sed acolythi cantant *Benedicamus Domino*. Et interim papa stando duo diaconi cardinales deponunt sibi illa vestimenta præcise usque ad camisiam seu albam Romanam,et induunt ipsum sacris vestibus,prout scripta sunt et notata superius, ordine contrario, quia primo traditur ei alba per illum qui habet legere Evangelium, qui etiam debet esse in habitu diaconi a parte dextra papæ ; et per subdiaconum ex parte sinistra. Ambo simul induunt papam. Secundo cinctorium cum succinctorio , et caveat quod illud pendeat ad latus sinistrum. Tertio crucem pectoralem, quarto fanum, et sic deinceps.

IX. *De prima Missa Nativitatis Domini.*

In hac Missa veniunt papæ obviam,eo descendente de cathedra,tres juniores presbyteri cardinales, induti rochetto, amictu, superplicio,et planeta seu casula; et eodem modo in omnibus missis solemnibus papalibus,prout notatur in ordine ipsorum,et in fine continetur libri. Post thurificationem altaris, papa stante vel sedente in sede sua;omnes cardinales faciunt reverentiam papæ,et non in matutinis. Dicta Missa, et data Benedictione papali, et denuntiata indulgentia, per cardinalem qui ei servit in officio capellani, de VII annis et septem quadragenis, papa revertitur ad magnam cathedram;et mitra deposita per cardinalem qui sibi astat a dextris,incipit laudes *Deus, in adjutorium meum intende,* et revertitur ad revestiarium, ubi debet semper indui.Si papa velit celebrare secundam Missam sine intervallo,non exuit se,sed dicta per eum Oratione,et dicta Benedictione, vadat ad altare. Si autem per alium celebratur, et immediate, non cappam, sed pluviale deponit, cum aurifrisiatam mitram recipit. Si est infra capellam, et ibi exspoliat se sacris vestibus legendo Laudes cum capellanis suis ; et ibidem tantummodo dicit Collectam,et dat iterum Benedictionem, cantato per cantores *Benedicamus domino.* Quod si non si revestiarium,ista fiunt in cathedra sua.Resumit cappam clausam quam prius deposuerat,et revertitur ad cameram, si sibi placet, usque sit tempus incipiendi Missam de aurora.

B Nota quod in hac Missa nec in secunda non dicitur *Lætatus sum*.Item in præsenti Missa solus pontifex communicat,et super altare;et sine calamo bibit sanguinem,et nihil [a] aliud,quia habet celebrare illam de tertiis ; sed cum digitis bene tergat calicem, et cum aqua infra **452** lavet digitos,prout moris est in parvis Missis.

Notandum etiam quod impeeator vel rex, si sit in curia hac nocte de sero, clericus capellæ portat sibi librum legendarum, in quo debet legere quintam lectionem ; et eum honeste instruit de cæremoniis observandis in petendo Benedictionem, in cingendo ensem cum vagina, extrahendo, et ipsum vibrando pileo et aliis. Item notandum, paretur per camerarium et clericos ensis cum vagina,corrigia,et pileo
C secundum nobilitatem principis.Item dum cantatur quartum Responsorium,si sit imperator vel rex, camerarius, sacrista et clerici capellæ parant unum pulchrum pluviale album, et ante pulpitum sibi deponunt caputium, et ipsum induunt ad medium chlamydis illud pluviale,ita quod fissura [b] si ad manum ejus dexteram ; et cingunt ei ensem, et ipsemet extrahit et facit vibrare ; et ponunt sibi super caput pileum,et ipse inclinat caput ad papam, et petit Benedictionem, et legit lectionem sibi prædictis astantibus.Qua lecta, ducunt eum sic indutum cum pileo super caput, ense extracto ad manum, ad osculum pedis papæ;et quilibet revertitur ad locum suum.

Notandum etiam quod si papa sit Romæ, hanc Missam debet celebrare ad præsepe Domini, et de
D sero ibidem cantare Vesperas,et potum cum clericis et nobilibus Urbis facere in aula.

Item quidquid offertur sive ad manus papæ vel pedes,vel super altare,capellanorum commensalium est,excepto pane et vino, quod acolythorum est, et quidquid venit per totam Missam super altare. Et iste modus debet semper observari in omnibus Missis papalibus, prout continetur in libro [c] Politico, secundum quod dicit Jacobus Gaietani ; et presbyteri

[a] Huc spectat rubrica Sacramentarii Gregoriani in vigilia apostolorum Petri et Pauli, scilicet quod apostolicus, *quando celebrat duas Missas una die, non lavat os nisi post officium.*

[b] Id non passus est Fredericus tertius imperator, in Musei Italici tomo 1, pag. 263.

[c] Id est in libro Cencii camerarii superius edito, qui in hoc Cæremoniali passim *Politicus* rectius *Polyptychus*,aliquantulo *Camerarius* appellatur.

cum capellanis recipiunt XII denariosa papa, qui vocatur presbyterium, de quibus medietas est sacristæ juxta ordinem Urbani.

In hac Missa nec in sequenti cardinales non consueverunt venire ad reverentiam papæ, quoniam bis in die non tenentur (sed quod observatum sit alibi invenies) nisi tantummodo illi tres juniores presbyteri, illi nunquam fallunt. Contrarium ordinavit dominus Urbanus sextus. Sed in secunda Missa de aurora non veniunt, sed in prima et tertia. Bene.

X. *De secunda Missa.*

Missa de aurora mandatur, quam Romanus pontifex, si sit in Urbe, consuevit celebrare. Et egrediens de sancta Maria Majori summo mane indutus missalibus vestimentis, vadit ad sanctam Anastasiam, et ibi celebrat. In hac Missa dicitur *Credo in unum Deum* et *Gloria in excelsis*. Non dicitur *Lætatus sum*; et oblationes ut in alia Missa de media nocte. Etiam papa solus communicat super altare ut in prima, etc.

Qua finita, sic revertitur indutus ad sanctam Mariam Majorem; et **453** depositis paramentis quiescit modicum in camera sua, et hora competente intrat sacrarium seu vestiarium cum episcopis, presbyteris, diaconis cardinalibus, capellanis subdiaconis, et reliquis ordinibus; et cantant Tertiam. Qua dicta, induunt eum solemniter sacris vestibus albis, et quilibet in ordine suo; et sic processionaliter procedunt ad altare cum cruce et septem faculis; et curia debet dare presbyterium, etc.

Quod si papa non sit in Urbe, cardinalis qui habet titulum sanctæ Anastasiæ consuevit hanc Missam celebrare, et in ejus absentia, si papa non celebret, prior presbyterorum cardinalium.

Notandum quod si papa vellet has duas Missas celebrare, si vellet, posset ambas dicere, absque quod deponeret vestes sacras; sed propter honestatem et nocturnam fatigationem rationabile est quod fiat aliqualis interpolatio secundum temporis congruentiam et prout expedit propter brevitatem temporis et dierum, quod etiam notandum est. Quo dicto *Te Deum laudamus*, duo ceroferarii accedunt ante papam cum candelabris et candelis accensis, et papa dicit Orationem, et illi *Benedicamus Domino*, cantando. Nec papa dat Benedictionem consuetam, sed post Laudes. Sciendum quod si dictam secundum Missam celebrare velit, dicta prima, sacras vestes non deponit, sed cum illis dicit Laudes; quibus dictis, dat Benedictionem, et iterum reincipit secundam Missam.

Hora ergo competente indutus solemniter summus pontifex cum capellanis, subdiaconis acolythis processionaliter cum septem faculis, cruce et incenso incipit Missam. Et occurrunt tres juniores cardinales presbyteri ad osculum oris et pectoris. Sciendum quod lecta Oratione consueverunt laudes ejus fieri sicut habetur in Politico, et notatur in ejus coronatione. Finitis illis laudibus, cantatur Epistola Latina, postmodum Græca. Subdiaconus Latinus exspectat subdiaconum Græcum; et postea ambo vadunt ad osculandum pedem papæ, ducti per clericum cæremonarium. Sic etiam legitur Evangelium Græcum et Latinum. Diaconus vero cardinalis dicto Evangelio revertitur ad altare, nec exspectat diaconum Græcum, licet iverunt simul, sed Græcus sequens illum. Ad Evangelium Latinum portantur septem candelabra, et immediate dicitur Evangelium Græcum cum duobus candelabris accensis, et alia quinque portantur in altari. In hac die papa in Missa consuevit facere aliquas novitates. Quære in additionibus.

Nota quod si papa stet in laudibus sacris vestibus indutus, cardinalis qui sibi servit debet incensare altare.

XI. *De tertia Missa.*

In hac Missa communicant omnes diaconi cardinales, protonotarii, commensales, et auditores, et omnes in Christo vero famulantes, qui in dignitate episcopali non sunt constituti, quoniam tales per se celebrare populo tenentur.

454 Nota quod in ista communione et in die Paschæ parantur tres calices magni: unus pro consecratione, alius cum quo papa vinum bibit, alius pro communicantibus post sumptionem Eucharistiæ. Vinum sumunt de manu alicujus acolythorum, oblationes vero dividantur ut in prima.

XI. *De secundis Vesperis.*

In secundis Vesperis papa venit cum pluviali rubeo de samito et mitra aurifrisata. Subdiaconus dicit capitulum, cantores Hymnum, papa Orationes.

Completa Missa, si sit in Urbe, recipit regnum de manu marescalchi majoris, et gestat illud usque ad gradus palatii. Tunc judices et advocati veniunt ei obviam sub gradibus in porticu, et faciunt iterum laudes, prout in libro Politico scriptum est; et ibi dominus papa descendit, et deposito regno accipit mitram. Quæ hic continentur non servantur modernis temporibus. Deinde judices ducunt eum usque ad locum in quo datur presbyterium. Tunc deposita planeta, et apposito manto super scapulas, sedens in cathedra, manibus propriis dat presbyterium capellanis, commensalibus, et aliis, prout in coronatione. Dato presbyterio, sic indutus vadit ad mensam, et diaconus cardinalis legit in mensa cum pluviali, et in fine cantores cantant Sequentiam *Lætabundus*.

XIII. *De sancto Stephano.*

In die sancti Stephani Missa et sermo mandantur Interdum Romani pontifices consueverunt ista die celebrare. Ideo nota si papa sit in Urbe.

Summo ergo mane conveniunt omnes ordines, tam clerici, quam laici, induti pannis sericis in basilica, diaconi cardinales et subdiaconi, exceptis illis qui induti vestibus consimilibus in camera papæ, et de quo ducunt ipsum ad basilicam, ubi cardinales et omnes prælati exeunt et veniunt ad reverentiam papæ; ibique induit se planeta alba; et descendens de palatio usque ad porticellam, ibique inveniet equum faleratum, sed non collum ipsius, sed nates de scarleto; et ascendens equum, et de manu diaconi qui

stat a dextris. regnum recipiens, induit ipsum ; sicque vadit ad ecclesiam sancti Stephani in Cœlio Monte coronatus cum ordinibus processionaliter, ut scriptum est in Politico. Cum ad prædictam ecclesiam pervenerit, deposito regno intrat ecclesiam, et facta Oratione vadit ad sacrarium ; deposita planeta alba induit rubeam, et celebrat Missam, sicut hesterna die in omnibus ad Missam. Qua finita resumit planetam, et induit regnum, et revertitur ad palatium ; cætera sumit prout in Politico continetur.

Quod si papa non celebret, presbyter cardinalis tit, sancti Clementis Missam sancti Stephani prædicti consuevit coram papa celebrare illa die.

455 Ista die commensales capellani, acolythi, auditores, et pœnitentiarii comedunt cum papa splendide, et in collatione datur piper. Sed de istis duobus diebus sanctorum Stephani et Joannis non consueverunt celebrare Vesperas, et male.

XIV. *De secundis Vesperis.*

In secundis Vesperis papa venit cum pluviali rubeo et mitra.

XV. *De sancto Joanne.*

In die sancti Joannis Missa et sermo mandantur, quam consuevit dicere aliquis cardinalis : ad quam papa venit cum pluviali rubeo de samito, et mitra aurifrisata cum perlis, prout in consistorio. Et ita in secundis Vesperis, in quibus omnes acolythi debent esse cum superpliciis, primo commensales, auditores, et subdiaconi, deinde acolythi et capellani [a] honoris.

XVI. *De Innocentibus.*

In die sanctorum Innocentium consuevit esse Missa et sermo ; sed modo non observatur, nec papa venit in secundis Vesperis ad capellam.

Nota quod si veniat Dominica, in Matutinis dicitur *Te Deum laudamus*, et in Missa *Gloria in excelsis* et *Credo in unum*, et paramenta rubea. Quod si non veniat in Dominica, nec *Te Deum*, nec *Gloria*, nec *Credo* dicitur ; et paramenta debent esse violacea.

XVII. *De Circumsisione Domini.*

In Circumcisione Domini Missa et sermo mandantur tantummodo. Licet antiquitus Romani pontifices consueverunt in primis Vesperis hujus diei venire solemniter induti cum pluviali pretioso albo et mitra solemni ; modernis temporibus [b] venit solemniter cum pluviali pretioso, et bene.

Hanc Missam Romani pontifices semper consueverunt celebrare ; nec fit commemoratio de sanctis propter rubricam Clementis sexti.

Item nota, si papa sit in Urbe hac die, et non celebret, sed facit dici Missam per aliquem cardinalem in ecclesia sancti Petri, antequam cardinalis induat, præsentetur bulla quomodo papa dispensat cum eo quatenus possit celebrare super aram sancti Petri, et per totam diem pendet ante [c] regias, et ita in omnibus aliis Missis quæ super illud celebrabuntur.

456 XVIII. *De Epiphania Domini rubrica.*

In Epiphania Domini Missa et sermo mandantur, et Vesperæ non consueverunt mandari. Tamen modo mandantur Vesperæ, et papa portat pluviale pretiosum album, et inchoantur Antiphonæ per papam et cardinales. In utriusque Vesperis papa interest cum pluviali de samito rubeo et mitra aufrisata.

Hanc etiam Missam antistites Urbis celebrare consueverunt, et de communi cursu semper faciunt, nisi infirmitate aut nimio frigore detenti. In hac die aliquando pronuntiaverunt novos cardinales, sicut in Missa tertia Navititatis Christi.

Item anno Domini 1389, pontificatus Domini Urbani VI anno 10, festum beati Antonii venit in prima Dominica post Ephaniam Domini ; nihil fecimus de sancto Antonio, sed totum de Dominica retinuimus in Urbe.

XIX. *De Purificatione beatæ Mariæ virginis rubricæ.*

In dei Purificationis beatæ Mariæ virginis tantummodo missa mandatur. Non habet Vesperas præcedentes mandantes ; sed tamen cardinales in Vesperis sint, et incipiant Antiphonas, et habent paramenta alba.

Sciendum quod si istud festum cadat in Septuagesima aut Sexagesima, transfertur usque in diem Lunæ.

In primis Vesperis papa venit cum simplici pluviali de samito, et mitra aurifrisata.

XX. *De Benedictione candelarum.*

Sciendum quod in die Purificationis beatæ Mariæ virginis cerei benedicantur summo mane per juniorem presbyterum cardinalem, qui esse debet indutus rochetto, alba, amictu, stola et pluviali albi coloris, et mitra simplici de garnello, cum aqua benedicta, incenso, et sociis indutis cum superpliciis, et duobus ceroferariis cum faculis accensis benedicit candelas, prout in Missali et Pontificali Romano continetur.

Completa ergo Benedictione, dominus noster papa in camera paramenti induit se albam sive Romanam camisiam, stolam et pluviale rubeum de samito cum aurifrisiis sive perlis et mitra alba de garnello ; et cum pervenerit ad capellam, orat ante altare, aliquantulum accumbens super cathedram et scabellum paratum ad illud. Quod si non sit ibidem **457** capella, accedet ad cathedram suam, et ibi sedet. Postea veniunt cardinales et prælati non parati ad reverentiam papæ, ut alias est consuetum fieri. Qua facta reverentia, vadunt, cardinales et cæteri prælati

[a] Hinc corrigenda lectio Jacobi Gaietani, supra, pag. 341, versu ultimo, et legendum, ut hoc loco, *capellani honoris*.

[b] Legendum videtur *non venit*, Confer Cæremoniale Petri Gaietani cap. 77.

[c] Etsi hæc vox *regiæ* non raro portas basilicæ significat apud alios auctores, in his tamen libris passim sumitur pro cancellis altaris, ut infra, cap. 21 et 25. Vide supra Jacobum Gaietani, c. 76. et c. 20 Commentarii nostri prævii. Certe hujusmodi bulla ibidem appendi solet etiam nunc, atque ita factum vidimus die festo sancti Petri in basilica Vaticana, ubi ad unam e columnis, quæ ciborium sustinent, hæc bulla posita est. Legesis Iter nostrum Italicum, pag. 56.

ad recipiendum paramenta sua violacea vel Indii coloris; presbyteri et diaconi cardinales induunt superpliciun, amictu latum, et planetam ; episcopi vero pluviale, necnon et cæteri prælati similiter pluvialia recipiunt coloris violacei. Quibus paratis, paratur una tobalea per sacristam de lino super genua papæ, quam tenent duo capellani ab utroque latere, aut duo acolythi flexis genibus, unus a dextris, alius a sinistris. Tunc prior episcoporum cardinalium, vel, si absit, subprior, sic descendendo, mitra deposita, stans ante papam, sedente eo in sede sua, cereum recipit de manu camerarii vel alicujus episcopi papæ assistentis ; et stans dictum cereum de cera alba grossiori aliis et majori, non accensum, nihil dicendo, dat papæ, osculando manum papæ ; et iterum alium eodem modo dat papæ ; et ibidem ipse qui porrigit papæ non accensos, et osculatur dextrum genu Domini papæ ; et sic inde omnes cardinales faciunt, primo episcopi, secundo presbyteri, tertio diaconi et prælati assistentes, et consequenter omnes prælati induti genu osculantur : camerarius vero, notarii, auditor contradictarum et corrector, etiamsi aliqui ipsorum essent archiepiscopi vel episcopi, quia non consueverunt venire induti, sed cum cappis laneis, et etiam capellani, tam commensales, qui debent esse cum superpliciis, quam alii capellani, necnon pœnitentiarii, et breviter omnes familiares papæ, et laici, et quicunque alii non familiares, etsi esset rex, flexis genibus recipiunt cereum de manu papæ, et ipso recepto osculantur pedem, et non genu.

Sciendum etiam quod modernis temporibus consuevit recipere rex sicut sedet post priorem episcoporum cardinalium, et ita in ramis palmarum, et Cinerum.

Sciendum quod si imperator esset præsens, post priorem recipit cereum, et osculatur pedem, et non genu.

Item notandum quod post priorem episcoporum cardinalium, si aliquis intersit patriarcha, candelam recipit de manu domini Papæ. Quod si rex est præsens, post regem candelam recipit subprior episcoporum, et in ejus absentia prior presbyterorum, et tunc patriarcha. Et sic si plures sint ibidem patriarchæ, quilibet recipit post cardinalem qui eum antecedit. Semper debent stare patriarchæ inter duos cardinales, et sic in Processionibus et in Missis stare debent patriarchæ.

Notandum quod omnes cerei, tam papæ, quam alii, non accensi dantur; sed recepti statim accendantur. Interim vero ordinatur Processio per priorem diaconorum cardinalium, qui dicit alta voce, versa facie ad Processionem. *Procedamus in pace* ; et respondet chorus *In nomine Christi amen.*

XXI. *De Processione.*

Nota quod immediate ante distributionem candelarum et cinerum, **458** antequam recipiat aliud pluviale et mitram aurifrisatam, lavat manus.

Deinde movetur Processio, dominus papa indutus pluviali rubeo cum perlis aurifrisiis, deposito alio post distributionem cereorum vel palmarum in die sua cum mitra aurifrisata, quam in Processione candelarum seu palmarum deponit, et tenet faculam accensam vel palmam suo die in manu sinistra, atque vadens cum dextra signat. Omnes etiam alii tenent faculas accensas vel palmas in Processione, paramentis violaceis parati, cum mitris in capite gradiuntur ; et papa incedit aliquantulum post capellam processionaliter sub pallio, quatuor militibus pallium deferentibus cum manipulariis [*Forte*, mappulariis], si sit in Urbe ; aut quatuor de nobilioribus viris vel clientibus armorum in illorum absentia, sicque pergit ad regias. Et primo ad dexteram partem, secundo ad sinistram veniendo projicit candelas populo, et postea regreditur ad sedem suam ; et ibi sedens extenditur super genua sua tobalea per duos capellanos ipsam tenentes flexis genibus, uno a dextris, alio a sinistris ; et sic lavat manus suas aquam effundendo nobiliore, etc.

Notandum quod aliqui dicunt, quod nunquam papa mutat pluviale in Processionibus istis, sed solum mitram aurifrisiatam et sine perlis, quam debet semper portare in Processionibus et diebus. Quod certe credo quod ubicunque sit sine perlis. Ideo sunt duo pluvialia et tres mitræ, alba aurifrisata cum perlis, et alia aurifrisata sine perlis, quas deferunt diebus feriatis. Quibus sic peractis, deponitur ei mitra aurifrisiata, et recipit simplicem de garnello albam et planam. Cantatis Antiphona et Psalmo *Nunc dimittis*, papa assurgit in sede sua, et deposita ei mitra, per diaconum cardinalem a dextris ei assistentem, papa cantando dicit Orationem, et immediate diaconus a dextris dicit cantando *Flectamus genua* ; cardinalis vero a sinistris assistens dicit cantando *Levate*. Subsequenter papa dicit cantando Orationem, *Exaudi, quæsumus, Domine, plebem tuam*. Deinde, si papa celebrat, dicta Oratione vadit ad revestiarium, si sit ; si non, ad cathedram suam longe ab altari paratam a parte sinistra altaris, et deponit mitram albam et planam, similiter et pluviale cum stola, et remanet cum alba prout prius, lectis *Quam dilecta*, et Orationibus illis debitis ; et cum dicuntur, calceatur sandalibus. Quibus expletis, lavat manus, et induitur sacris et pretiosis albis vestibus. Similiter omnes cardinales et prælati alii juxta ordinem suum, videlicet episcopi pluvialia, presbyteri casulas, diaconi tunicellas et dalmaticas, prout moris est, quibus utantur per totam Missam. Receptis paramentis per papam, traditur sibi mitra nobilis et solemnis, qua utitur per totam Missam ; et postea venit ad altare. Veniendo debent ei occurrere tres presbyteri cardinales juniores ad osculum oris et pectoris juxta ordinem suum. Deinde coram altari facit confessionem more solito : et antequam faciat confessionem deponitur sibi mitra per diaconum a dextris ; et thurificato altari, reponitur ei, assistentibus capellano a parte dextra, et diacono a sinistra. Subdiaconus vero remittat pontifici manipulum, dum pontifex facit confessionem, osculando ei manum. Quo facto, recipiat librum Evangeliorum, stet juxta

gradum altaris in sinistra parte : alii ministri stent retro papam **459** facta confessione; post quam dicat *Deus tu conversus*. Cardinalis qui servit in officio capellani accipiat de manu thuriferarii naviculam cum thure, quam ille porrigere sibi debet inter pontificem et altare ; et pontifex ponat thus in thuribulo, capellano naviculam, thuriferario thuribulum offerentibus pontifici. Quo facto, dicit pontifex, *Deus tu conversus*, etc., et sic accedat ab altare, duobus acolythis pannos anteriores elevantibus modicum ; et inclinatus ante altare dicit Orationem *Aufer a nobis*, et osculetur altare et librum Evangeliorum, quem apertum in eo loco in quo est Evangelium legendum in Missa offerre debet ei subdiaconus, et osculatum per pontificem dimittit clausum super altare. Quo osculato signet se Pontifex sanctæ crucis signo. Tunc chorus incipiat Introitum Missæ, et pontifex vertat se ad dexteram partem altaris ; et accipiens thuribulum de manu diaconi lecturi Evangelium incenset altare, incipiens ab ejus medio contra suam faciem ; et prius incenset partem dexteram postea sinistram ; et deinde a sinistro latere redeat ad dexteram, incensando anteriorem partem altaris. Quo incensato, reddat thuribulum diacono, qui osculari sibi debet manum in dando et recipiendo, Non thurificatur papa in altari, sed in sede per assistentem episcopum vel presbyterum cardinalem, facta prius ei reverentia per omnes cardinales. Diaconus vero incensato pontifice incensat deinde altare per circuitum ; sed prius papa recipit prædictum diaconum ad osculum oris et pectoris, consequenter omnes diaconos juxta ordinem suum, et ultimus parat sibi pallium et subtus capita fani a parte anteriori; et sic capellani et alii diaconi deducunt papam ad sedem suam. Tunc diaconus incenset. Quo facto, legat. Introitum Missæ super altare cum sacrista, si sit episcopus, vel cum alio episcopo, qui servit sibi in officio archipresbyteri. Cumque pontifex ad sedem suam venerit stans super scabellum dicat sine cantu cum cardinali Introitum, *Kyrie, eleison*; cætera fiunt prout sunt notata, quando papa celebrat.

A

B

C

D

XXII. *De serviendo papæ.*

Nota de serviente papæ in assistendo quandocunque celebrat. Notandum quod in prædicta Missa servit papæ in officio capellani prior episcoporum cardinalium, et semper in Missis quæ per papam celebrantur ipse dominus cardinalis servit papæ in dicto officio. et ipse episcopus sedere debet super faldistorium suum ad dexteram partem sedis papæ supra alios episcopos cardinales, qui sedere etiam dedent in eadem parte. Sed nota quando fit sermo, et quando cantatur Evangelium, et quando incipitur Præfatio, dum dicitur *Per omnia*, quando alius prælatus facit officium coram papa, ipse vadit ad sedendum in ordine suo et in loco suo, nisi [a] papamet faceret sermonem, quoniam tunc haberet sedere in ordine diaconorum cardinalium, scilicet ante illum qui papæ assistet a dextris, quoniam tunc papa sederet super parvam cathedram, quasi ante medium altaris, apodiatus ad altare.

460 Nota qualiter debet sedere et ubi papa, quando faceret sermonem.

Si vero papa non celebrat illa die, statim datis cereis, et finita per eum Oratione *Exaudi, quæsumus*, etc., vadit coram altari ad faciendum more solito confessionem, incipiendo *Introibo ad altare Dei*, cum illo qui celebrat, existente a sinistris versa facie ad papam, junctis manibus cum ministris suis duobus diaconis cardinalibus papæ assistentibus, uno a dextris, et alio a sinistris, papa etiam vultu verso et sine mitra erga celebrantem. Qua confessione facta, et data absolutione papæ, papa vadit ad sedem suam, et stando dicit Introitum Missæ cum cardinalibus ante ipsum in modum coronæ semper remanentibus, duobus diaconis juxta latera sua, vel aliquo episcoporum de sibi assistentibus non cardinalibus librum inter manus tenentibus; et dicto etiam ibidem *Kyrie*, papa sedet in sede sua. Si papa non celebrat ista die, ante confessionem cardinalis et prælati deponunt sacra paramenta, et exinde omnes cardinales deponunt paramenta, etc., et resument cappas laneas, et etiam omnes subdiaconi, auditores, et capellani, etc., prælati vero secundum modum antiquum debent receptis candelis paramenta deponere ; sed modernis temporibus consueverunt in Processionibus semper papam sacris indutum vestibus associare post eum, antecedentibus cardinalibus ; et quando cardinales deponunt paramenta, ipsi etiam debent deponere. Est honestius ut prælati stent parati etiam per totam Missam inclusive, si papa celebret : et si non, saltem quandiu cardinales tenebunt paramenta.

Sciendum quod incœpto Evangelio, etiam si papa celebraret, cardinalis diaconus in sinistra parte assistens recipit cereum accensum de manu militis vel domicelli papæ stantis etiam a parte sinistra, et ponit eum in manu papæ, ipsam manum deosculando in dando et recipiendo ; et ipsum tenet papa accensum et cardinales etiam, et omnes alii suos in manibus suis accensos tenent cereos sive candelas, quousque Evangelium sit cantatum. Quo finito, prædictus diaconus de manu papæ cereum recipit, et eum accensum domicello seu militi reddit ; et etiam cardinales et cæteri prælati suis servitoribus tradunt suos cereos accensos usque ad finem Missæ tenendos, sicut, antequam Evangelium legeretur, tenebant ; hoc excepto, quod quando debet incipi sermo, si fit, quod non est consuetum modernis temporibus, omnes cerei debent exstingui ; sed statim finito sermone iterum accendi, et debent teneri per militem accensum seu domicello papæ, et alios servitores cardinalium et aliorum prælatorum usque ad finem Missæ. Sciendum tamen quod cardinalibus dantur cerei grossiores et majores aliis, et etiam prælatis, sed minores cardinalium illis, tamen de eadem cera. Cæteris existentibus in Missa dantur candelæ com-

[a] Eadem voce *papamet* id est papa ipsemet utitur auctor inferius non semel ; sic in superiori libro *pontifexmet*, pag. 369.

petentes ; deinceps officialibus papæ, qui aliquantulum majores recipiunt. Cætera fiunt prout in aliis Missis fieri consuetum est.

XXIII. *De cathedra sancti Petri rubrica.*

In Cathedra sancti Petri nec sermo, nec Missa consueverunt mandari, quia sunt secundum modernos, licet antiquitus consuevit esse ; sed **461** dominus Urbanus papa sextus in primo anno et in secundo anno mandavit fieri. In primo fecit sermonem cardinalis Gradensis, in secundo fecit cardinalis Bonaventura de Padua Augustiensis in ecclesia sancti Petri de Urbe, Urbano Missam celebrante in sancto Petro.

XXIV. *De prima die Quadragesimæ seu Cinerum.*

In die Cinerum feria quarta in capite Jejunii, scilicet prima die Quadragesimæ, sermo et missa mandantur.

Hac die fiunt cineres de ramis palmarum olivarum anni præteriti per sacristam vel ejus clericum qui capellæ curam gerit. Secundum dominum Jacobum Gaietani benedicuntur per juniorem persbyterum cardinalem cum ministris albis tantum paratis ; et ipse paratus cum pluviali, incenso et aqua benedicta, antequam papa exeat de camera sua, illos benedicit. Post hæc vero, si papa non fuerit in Urbe, dominus papa indutus manto sive pluviali rubeo sine aurifrisiis sive perlis, et mitra etiam sine aurifrisiis et perlis, alba et plana de garnello. veniens de camera sua vadit ad capellam, et orat more solito ante altare, ubi debet esse cathedra scabello præparata. Deinde vadit ad sedem suam, panno de veluto violaceo ornatam per primicerium seu folcarium ; et ibi sedet, et tunc veniunt cardinales ad reverentiam. Finita reverentia solita papæ per cardinales et alios prælatos, omnes cardinales et alii prælati vadunt ad recipiendum paramenta, videlicet diaconi cardinales cottam, amictum latum, planetam ; presbyteri cardinales similiter, et planetam, episcopi vero cardinales et omnes alii prælati similiter, et pluvialia violacei coloris recipiunt. Quibus paramentis per cardinales receptis et per omnes alios prælatos, extenditur quædam tobalea linea, quam sacrista porrigere debet, per duos capellanos super genua papæ, flexis genibus ipsam tenentes, uno a dextris, et alio a sinistris ; et tertius capellanus vel prior subdiaconorum . . . . . planetæ violacei coloris, recipiens pelvim cum cineribus de manu sacristæ coram papa, flexis genibus a parte dextra papæ tenet basinum de argento prædictum cum cineribus qui debent dari papæ, assistentibus duobus diaconibus more solito, uno a dextris, et alio a sinistris, paratis; et deposita mitra papæ per diaconum cardinalem a dextris sibi assistentem, prior episcoporum cardinalium, si est præsens ; sin autem subprior episcoporum aut prior presbyterorum, et sic descendendo, stando, et nihil dicendo imponit cineres super caput papæ ad modum crucis, inclinante pontifice caput, et sedente. Deinde idem prior genuflexus ponit caput suum inter genua papæ, et papa eodem modo ponit cineres super caput ejus dicens *Memento, homo*, postea genu osculatur dextrum papæ.

Nota quod si sit imperator vel rex, post ipsum recipit cineres, et pedem papæ, et non genu osculatur ; deinde omnes cardinales, primo episcopi, secundo presbyteri, tertio diaconi, et omnes alii prælati, qui sunt parati, genu papæ osculantur in receptione cinerum, patriarchæ post ; camerarius vero papæ, notarii, auditores contradictarum, et corrector, etsi aliquis ipsorum esset episcopus vel prælatus, quia non consueverunt venire **462** parati, sed cum cappis laneis, et cappellani tam commensales, quam continui alii, qui debent esse in cottis, necnon pœnitentiarii, et breviter omnes alii familiares, etiam si esset rex, dux, aut comes, flexis genibus recipiunt cineres a papa : et ipsis receptis osculantur pedem papæ, et non genu.

Sciendum quod si rex esset præsens, cineres recipit post priorem episcoporum cardinalium, prout dictum est ; sed filii regum, si etiam intersint, eodem modo quo sedent inter cardinales, cineres recipiunt. et patriarchæ etiam, de quibus dicetur inferius in suo loco. Quibus cineribus datis et ablutis papæ manibus, extensa alia tobalea linea per acolythos et capellanos, dominus noster papa surgit de sede, et ibidem stando, deposita mitra, dicit cantando *Dominus vobiscum*. Et nota quod non dicatur, *Flectamus genua*, sed statim dicit hanc Orationem, *Concede, quæsumus, Domine, præsidia*. Qua completa Oratione, papa recedit, et vadit ad recipiendum paramenta sua in revestiario, paratis solemniter per sacristam et ejus clericos nigri aut violacei Indii coloris. Verumtamen modernis temporibus Romana Ecclesia istis tribus utitur quasi pro uno colore, sed hac die papa utitur violaceis parameutis vel Indii coloris. Quibus receptis, et mitra sibi reposita, venit coram altari, et veniendo occurrere debent ei tres juniores presbyteri cardinales parati ; et ipse debet eos recipere secundum ordinem suum ad osculum oris et pectoris. Deinde coram altari facit more solito confessionem suam : postea vadit ad osculandum altare et librum ; et accepto thuribulo a priori episcoporum qui sibi servit, altare thurificat. Quo facto, et reposito ei mitra, subdiaconus retro cum ambabus manibus tenet eum in scapulas ; deinde vertit se ad diaconos cardinales qui ei more solito faciunt ibidem reverentiam ; et ipse eos recipit secundum ordinem suum ad osculum oris et pectoris ; et sic fiunt omnia, prout in aliis Missis est fieri consuetum. Posmodum vadit ad sedem suam magnam, ubi stando cum cardinalibus dicit Introitum Missæ et *Kyrie eleison*.

XXV. *De Missa et Oratione.*

Notandum quod secundum dominum Jacobum Gaietani in Missa non debet dici nisi tantum una Oratio, licet modernis temporibus consueverunt dici tres. Item in prima Oratione dicitur *Dominus vobiscum*, et non *Pax vobis*.

Item notaudum quod in hac Missa dicitur tractus

[a] Ita in superioris Cæremonialis cap. 80.

Domine, non secundum peccata nostra, et dum perventum fuerit ad versum *Adjuva nos Deus salutaris noster*, dominus papa, deposita mitra, stat genuflexus in sede sua, quandiu cantatur ille versus. Sed si papa non celebraret, sed alius coram eo, debet ire ad cathedram cum scabello ante altare paratam ; et ibi stat quandiu versus ille cantatur deposita mitra ; et ipse finito, debet redire ad sedem suam reposita mitra. Et etiam dicto *Sanctus*, si non celebret, statim debet accedere ad eamdem cathedram, et ibi stare usque ad *Agnus Dei* cum mitra. Et cum incipitur *Per omnia*, etc., redit ad sedem suam. **463** Sciendum quod in hac Missa etiam dicitur præfatio Quadragesimæ, videlicet *Qui corporali jejunio*, et dicitur in tono feriali.

Item notandum quod in fine dicitur Oratio super populum, *Inclinantes se*, etc. Finita vero ultima Oratione, et responso *Amen*, papa dicit *Oremus* ; et ille qui legit Evangelium versa facie ad papam, dicit alta voce, *Humiliate capita vestra Deo*. Finita vero Missa, iterum versa facie ad papam dicit *Benedicamus Domino*. Et ibidem ante medium altaris verso vultu ad populum dominus papa dat Benedictionem more consueto; deinde vadit ad sedem suam, et deponit paramenta, prout habetur in aliis Missis.

XXVI. *De serviendo papæ diebus processionalibus.*

Sciendum quod in largitione candelarum in hac die Cinerum, in die ramis Palmarum, et semper in diebus processionalibus, prior episcoporum servit papæ, dum distribuit illas. Sed notandum quod datis cineribus, prior episcoporum vadit ad sedem suam, prius lotis papæ manibus, deinde venit prior presbyterorum, et servit papæ per totam istam missam in officio capellani seu archipresbyteri.

XXVII. *De Indulgentiis.*

Item notandum quod in hac Missa, posito quod papa non celebret, consueverunt dari VII anni et VII quadragenæ, licet aliqui dicunt quod non debent dari nisi in casu quod ipse celebret. Verumtamen propter majorem devotionem dantur VII anni.

XXVIII. *De prælato qui servit papæ.*

Nota etiam quod prælatum qui servit papæ, tam in præsenti Missa quam etiam solemnibus Missis in officio archipresbyteri de libro missali, debet subdiaconus thurificare immediate post cardinalem et omnes papæ assistentes, et clerici debent dare postea immediate post cardinales ante ambassiatorem et patriarcham.

XXIX. *De officio diaconi cardinalis, quando dicit Evangelium in die Cinerum.*

Notandum de officiis diaconi cardinalis dicturi Evangelium ista die, quod dum papa legit Tertiam cum capellanis suis, ipse diaconus vadit ad sedem suam cottam, amictum [*Forsan* latum]..... et albam cum cingulo, et stolam super humerum sinistrum; et cum eo subdiaconus, etiam cum alba et manipulo indutus, induunt antistitem ut moris est. Quo solemniter induto, more solito antequam descendat de cathedra, diaconus et subdiaconus planetas recipiunt, et alii cardinales, quas levare debent a parte anteriori super brachia usque ad pectus medium, ita quod aliquantulum dependeat infra ante pectus.

Nota quod subdiaconus, antequam legit Epistolam, deponit planetam; **464** et dicta Epistola eam recipit, et librum portat Missalem ante papam, osculato prius pede. Cum autem cantores incipiunt cantare *Domine, non secundum peccata*, diaconus cardinalis, recepto prius manipulo in brachio sinistro de manu capellani sibi in prædicta Missa servientis, surgit, et exuit planetam, et plicatur ei ad modum stolæ per ministros suos et clericos, quam tunc portat super humerum sinistrum, et firmantur capita planetæ ad latus dextrum inter cinctorium ; et sic tenet eam per totam Missam, quousque ipse et subdiaconus communicaverint de manu papæ, et sanguinem sumpserint super altare, prout est fieri consuetum ; et statim facta communione, ipse induit planetam ad modum aliorum diaconorum cardinalium, et sic etiam tenet usquequo papa dederit Benedictionem. Qua data, planetam deponit, et subdiaconus etiam, et remanent cum albis, prout erant quando papam induerunt, et sic exspoliant papam. Quo facto, deponunt paramenta.

Sciendum quod si papa non celebret illa die, sed alius coram eo, modus et omnes ritus observentur in Processione in recipiendis cineribus, et aliud prout supra notatum est.

XXX. *De receptione cinerum.*

Notandum quod si ille qui facit hac die coram Romano pontifice officium, si sit episcopus, non tamen prior episcoporum, post priorem cardinalium episcoporum debet recipere cineres de manu papæ, etiam si rex esset præsens ; et rex post ipsum immediate ; et debet esse indutus paramentis sacris usque ad casulam inclusive, et non cum pluviali, sed cum mitra alba simplici recipit cineres.

XXXI. *Quando rex recipit cineres.*

Nota quod si rex recipit cineres, sit indutus sacris vestibus, et mitra alba.

Item notandum quod si ille qui facit officium in hac die et in die Purificationis, ac in die Palmarum, si sit cardinalis, ipse benedicit candelas, cineres, et ramos, et non junior presbyter cardinalis, indutus sacris vestibus usque ad casulam.

Item notandum quod si ille non sit cardinalis, sed alius, primas, archiepiscopus, aut episcopus debet candelas, cineres et ramos recipere ante diaconum cardinalem, sacris indutus vestibus, ratione officii et personæ papæ quam repræsentat.

XXXII. *Quomodo debet sedere patriarcha.*

Item notandum quod si esset patriarcha, qui semper sedere debet inter episcopos cardinales, debet candelas et cineres recipere post priorem episcoporum. Quod si rex esset, immediate post, ante omnes alios.

Advertendum tamen, prout dicit rubrica antiqua, et est vera, quod ille **465** qui facit officium coram papa,

quicunque sit, sive cardinalis sit, sive non, repræsentat personam papæ. Idcirco deberet ratione officii cineres recipere ante omnes cardinales immediate post priorem episcoporum cardinalium. Modo non observatur; nisi inter religiosos, ista regula. Cardinalis qui sedet post regem..... Sed quid de hoc consuetum sit fieri, in additionibus notabo saltem meis temporibus.

XXXIII. *Quomodo rex debet sedere.*

Notandum quod si rex esset, tunc sedet inter priorem episcoporum cardinalium, et illum qui servit papæ in officio capellani super cathedram suam nudam et bassam.

XXXIV. *Quando papa non celebrat hac die rubrica.*

Item sciendum quod si papa non celebrat, datis cineribus, et lotis manibus, et finita Oratione per eum, *Concede nobis, quæsumus, præsidia*, papa vadit coram altari ad faciendum more solito confessionem cum illo qui celebrat. Qui stat inclinatus, ante pectus junctis manibus, ad latus sinistrum papæ duobus diaconibus antiquioribus sibi assistentibus, uno a dextris, et alio a sinistris. Papa incipit *Introibo ad altare Dei*. Qua confessione facta, papa redit ad sedem suam, et stando et sine mitra dicit Introitum Missæ cum cardinalibus more solito. Quo finito, papa sedet in sede sua. Deponunt deinde omnes cardinales paramenta sua, et recipiunt cappas suas laneas; prælati vero alii statim receptis cineribus paramenta deponunt.

XXXV. *De illo qui celebrat coram papa.*

Notandum quod cum ille celebrat coram papa in hac die, et etiam in alio tempore, quando est Missa de feria, vigilia, aut quatuor temporibus, sive solemniter celebretur aut ferialiter, et etiam secrete, papa, dum sacerdos dicit primas et ultimas Orationes, descendit de cathedra sua magna, et vadit ad cathedram bassam cum scabello pro eo paratam; et ibi mitram tenens in capite, stat genuflexus, nisi causa devotionis eam velit deponere; et sic stat quousque Orationes fuerint dictæ. Quibus finitis, dum dicitur *Per Dominum nostrum*, etc., aut *Qui vivis*, surgit et revertitur ad sedem suam.

Nota etiam, dicto *Sanctus* per eum, incontinenti vadit ad cathedram ante altare, et genuflexus ibi residet usque ad *Agnus Dei*.

Item notandum etiam quod quando dicitur Oratio illa super populum, dicto *Humiliate capita vestra Deo*, deponitur mitra per diaconum cardinalem sibi a dextris assistentem. Qua completa, regreditur ad sedem suam, et reponitur ei mitra per eumdem cardinalem. Item notandum, quod quando dicitur ille Versus Tractus. *Adjuva nos, Deus salutaris noster,* **466** papa descendit de cathedra et vadit ante altare, ut supra notatum est.

Notandum quod dum celebrans dicit *Per omnia sæcula sæculorum* ante *Agnus Dei*, papa surgit, et regreditur ad sedem suam; et ibi stat pedes, quousque celebrans dicit *Pax Domini*; et tunc deponitur sibi mitra, et stat capite discooperto, donec sanguinem et corpus celebrans sumpserit. Reliqua fiant ut supra notata sunt.

Advertendum etiam quod cardinalis qui celebrat ista die coram papa, dum recipit cineres a papa, non deponit planetam, sed totus paratus cineres recipit per modum superius notatum, licet in donatione candelarum venire debeat cum pluviali, et non tantum casula, ratione Processionis. Notandum etiam quod camerarius exit regias, et dat cineres stando pedes illis qui sunt extra, et in ejus absentia alius prælatus cui mandatur.

XXXVI. *Quando papa est in Urbe.*

Sciendum, quod si papa fuerit hac die Cinerum in Urbe, omnes conveniunt ad sanctam Anastasiam. Sed antequam veniat dominus noster, ibidem fiunt cineres de palmis præteriti anni, et benedicuntur a juniori presbytero cardinali cum ministris paratis in albis tantum. Deinde dominus [a] præsul vadit ad dictam ecclesiam comitante eum tota curia, et dicit ibi Sextam, quoniam antequam descendat de palatio debet dicere Tertiam. Postmodum imponitur ei cinis benedictus per priorem episcoporum aut per subpriorem. Deinde dominus papa ipse reponit cineres super capita eorum dicens *Memento, homo*. Postea ordinatur Processio per priorem diaconorum cardinalium.

XXXVII. *Quando antistes velit pergere pedes.*

Notandum quod si dominus antistes velit pergere pedes, debet se induere vestimentis missalibus usque dalmaticam inclusive, antequam cineres recipiat. Post impositionem cineris debet se discalciare per suos cubicularios, et indui nigra casula vel violacea, et pergere processionaliter usque ad sanctam Mariam Scholæ Græcorum, et usque ad sanctam Sabinam, ubi est statio, pedibus discalceatis. Interim schola seu cantores cantent per viam Antiph.; demum sequuntur litaniæ, prout sunt in Politico. His finitis, dominus papa, ablutis pedibus ad sanctam Sabinam secrete in sacristia per cubicularios suos subdiaconos et commensales, aqua paràta calida cum herbis odoriferis per prædictos cubicularios; tapeta vero, bancalea, et alia necessaria ad illud per febrarium cum cursoribus. Quibus lotis pedibus, calceatur sandaliis violaceis sine perlis legendo Nonam, et *Quam amabilia tabernacula tua, Domine, Deus virtutum*. Perinde induitur sacris violaceis paramentis, et sine perlis; **467** et sic procedit ad divina peragenda, prout est moris. Solet dominus papa hac die ad Missam unam tantum Orationem cantare, et in omnibus diebus Quadragesimæ.

XXXVIII. *Quando papa non est in Urbe rubrica.*

Si vero dominus papa non sit in Urbe, conveniant vero omnes clerici et populi ad ecclesiam sanctæ Sabinæ; et dicta Tertia, benedicantur cineres a pon- *antistes*, et in contextu *dominus antistes*,

[a] Similiter papa vocatur in titulo capitis sequentis

tifice vel a sacerdote qui debet cantare Missam more solito, prout in Missali continetur. Finita Benedictione pontificis vel sacerdotis, dum ponitur cinis illi qui celebrat Missam per alium episcopum vel sacerdotem, si adest ; sin autem, ipse sibi imponit ; deinde imponit clero et populo, dicendo cuilibet *Memento, homo*, etc. Interim cantatur *Emendemus in melius*, etc. Finita impositione cinerum, dicitur Oratio, scilicet *Quæsumus*, etc.. ut supra. Postmodum procedit ad altare ad divina peragenda. Hoc idem servatur in capella papæ, quando papa non celebrat, hoc excepto, quod sibi et omnibus per alium imponitur cinis.

Idcirco notandum quod papa nunquam debet sibi imponere cineres, sed in absentia cardinalis ille qui celebrat tunc sibi debet imponere cineres soli, et papa tunc aliis.

XXXIX. *De modo incedendi Romani pontificis.*

Nota de modo incedendi Romani pontificis in diebus pœnitentialibus et processionalibus in loco suo. In pontificatu domini Bonifacii IX anno quarto Perusium ipse dedit cineres indutus pluviali et mitra sine perlis. Quibus datis, deposito pluviali et mitra reassumpta chlamyde absque mitra, sic stetit per totam Missam propter frigus.

Nota quod anno 1395 dominus Bonifacius nonus dedit cineres. Quibus datis, deposito pluviali, recepit chlamydem; et sic absque mitra stetit in Missa propter frigus, neque cardinales diaconi sederunt ante eum, sed in locis suis. Dominus cardinalis Bononiensis dixit Missam, et dedit cineres papæ, et immediate papa dedit sibi cineres ante omnes cardinales. Verum quod tunc non fuit aliquis episcopus cardinalis, et prædictus dominus noster papa ordinavit quod iste modus semper observari debet, quod ille qui celebrat imponat papæ cineres ; anno pontificatus sui quinto in die sancti Matthiæ. Tunc fecimus de feria et non de festo ; sed die Jovis immediate sequenti factum fuit de festo.

XL. *De Dominica prima quadragesimæ rubrica.*

Dominica prima Quadragesimæ sermo et Missa mandantur. Notandum quod hac die et deinceps in diebus Dominicis usque ad Dominicam in ramis Palmarum tantum coram papa celebratur præsentibus cardinalibus. **468** Papa indutus manto rubeo cum aurifrisiis sine perlis, portans mitram albam et planam de garnello sine perlis, excepto quarta Dominica de qua dicetur infra ; et sic venit ad capellam, et orat more solito coram altari, ubi debet esse cathedra cum scabello parata ; et facta Oratione, amota prius per clericum aut servitorem capellæ cathedra et scabello prædictis, papa facit confessionem cum illo qui celebrat. Qui stare debet a parte sinistra juxta diaconum cardinalem, assistentibus duobus diaconibus cardinalibus, uno a dextris, et alio a sinistris, de antiquioribus. Deposita mitra, papa incipit ***Introibo ad altare Dei***, etc Qua facta confessione, vadit ad sedem suam, et dicit introitum Missæ et *Kyrie, eleison*. Primo fit ei reverentia per omnes cardinales semper antequam incipiat ; postea sedet, et tunc fit ei reverentia per omnes alios prælatos more solito.

XLI. *Quod in Dominicis Quadragesimæ prior presbyterorum cardinalium servit papæ in officio capellani.*

Notandum etiam quod in ipsis diebus dominicis Quadragesimæ prior presbyterorum cardinalium servit papæ in officio capellani. Qui stare debet super scabellum ante diaconum qui stat a dextris, prout notatur in suo loco.

Notandum quod secundum dominum Jacobum Gaietani in ista Dominica, nec in aliis Dominicis Quadragesimæ, non debet dici nisi tantum una Oratio in Missa. Nunquam dicatur illa Oratio *Ecclesiæ tuæ*, in capella papæ. Et ratio est qui semper dicitur *Deus, omnium fidelium*. Et iste non dicantur simul, nisi copulative ponantur. Verumtamen modernis temporibus plures consueverunt dici, videlicet prima de die, secunda *A cunctis*, tertia *Deus omnium fidelium*, quarta *Omnipotens sempiterne Deus qui vivorum*, etc.

Notandum etiam quod dum dicuntur prædictæ Orationes primæ et secundæ seu ultimæ, papa non descendit de cathedra, sed stat pedes in sede sua, nec deponitur sibi mitra, nisi causa majoris devotionis.

Item notandum quod Romanus pontifex nunquam descendit de cathedra sua, dum dicuntur Orationes in Missa, nisi in vigiliis, litaniis, et ferialibus diebus.

Notandum etiam quod dum celebrans incipit primam Orationem in Quadragesima et in Adventu, semper debet dicere, *Dominus vobiscum*, et non *Pax vobis*, exceptis Dominicis de *Gaudete* et *Lætare*, quibus dicitur *Pax vobis*, dato etiam quod papamet celebraret.

XLII. *De extractione mitræ rubrica.*

In Evangelio extrahatur mitra de capite papæ per diaconum cardinalem qui ei assistet a dextris. Quo dicto, reponitur ei per eumdem, semper adjuvante alio qui stat a sinistris ; et veniens ille qui habet facere, osculatur dextrum pedem papæ, et petit Benedictionem a papa. Qua recepta, **469** papa sibi committit quatenus ex parte sui denuntiet omnibus vere pœnitentibus et confessis, qui sunt vel erunt in statu gratiæ infra viii dies, tres annos et tres quadragenas de indulgentia. Finito vero sermone diaconus qui dixit Evangelium, dicit coram papa *Confiteor* per modum consuetum. Quo finito, incontinenti qui prædicavit denuntiet Indulgentiam. Qua denuntiata, si sit prælatus celebrans, descendit cito de cathedra seu de ambone, et vadit ad bassam suam cathedram mitra sua reposita, sive sit prælatus, sive non : vadit ad locum suum, et papa, deposita mitra, dicit, quasi legendo, *Misereatur vestri*, etc. et dat Benedictionem signando ; et camerarius vel alius de circumstantibus papæ et ejus domesticus levat oram papæ chlamydis cum ambabus manibus, et tunc celebrans dicit *Credo in unum*.

Notandum tamen quod in Missis dominicalibus consueverunt dari quinque anni et quinque quadragenæ de Indulgentiis, et in quarta Dominica de *Lætare* VII.

XLIII. *De Indulgentiis dandis in Missa,*

Notandum etiam quod Romanus pontifex nunquam consuevit dare VII annos, nisi ipse celebraret in Missis, nisi in Dominicis de *Gaudete* et *Lætare*. Papa, extracta, mitra cum cardinalibus dicit *Credo in unum*, et dum ipse et cantores cantant illa verba: *Et incarnatus est de Spiritu sancto*, etc. Papa genuflectit, et semper extrahitur sibi mitra, et etiam dum dicitur *Ave, Maria* in [a] principio sermonis.

XLIV. *De extractione mitræ.*

Item extrahitur mitra papæ, dum dicitur *Sanctus*. Quo dicto, ponitur sibi. Item notandum quod quando celebrans incipit facere crucem super panem et vinum consecrandum, tunc vadit ad cathedram ante medium altaris cum scabello paratam; et dum debet elevari corpus Christi, extrahitur sibi mitra. Quo elevato, surgit et redit ad sedem suam et ibi stat pedes cum mitra in capite, quousque dicitur *Pater noster, Et ne nos*. Et tunc descendit, et vadit ad bassam cathedram ante medium altaris una cum scabello paratam; et ibi flexis genibus super scabello cum celebrante dicit *Lætatus sum*. Et dictis tribus Orationibus per celebrantem, semper habet mitram in capite. Tunc surgens revertitur ad sedem suam; et cum celebrans dicit *Pax Domini*, etc., deponitur sibi mitra, et dicit cum cardinali *Agnus Dei*, et sic semper stat sine mitra, quousque ille sumpserit corpus Christi et sanguinem. Quo facto, reponitur ei mitram, et eam tenet in capite, quousque in finem Missæ dicit cantando *Sit nomen Domini Benedictum* etc.; et **470** cantando dat Benedictionem. Et antequam dicat *Sit nomen Domini benedictum*, deponitur ei mitra, et subdiaconus ante ipsum tenet crucem, ita quod crucifixus sit ante faciem papæ ; et camerarius tenens flexis genibus coram chlamydis, si non, si cardinalis, dat Benedictionem. Qua data, reponitur ei mitra, et sic revertitur ad cameram suam, assistentibus ei duobus diaconibus cardinalibus more solito antecedentibus immediate.

Notandum etiam quod in fine dictarum Missarum dicitur *Benedicamus Domino*, per diaconum qui legit Evangelium, et dicitur versa facie ad altare.

Notandum etiam quod quando aliquis cardinalis facit officium Missæ coram papa, omnes cardinales exspectare debent illum, quousque ille deposuerit sacra paramenta, et resumpserit quotidiana; et cum eo vadunt ad cameram papæ post eum. Deinceps, demptis illis duobus diaconibus, qui papam antecedunt, vel si omnes exspectare noluerunt, saltem duo exspectare debent.

XLV. *De festis duplicibus venientibus in Quadragesima.*

Notandum quod si aliquod festum duplex quodcunque, etiam si festum tituli cardinalis, si venerit in Dominicis Quadragesimæ et Adventus, quarum quælibet habet historiam propriam, nullo modo fit de festo, sed de Dominica, nec commemoratio ; sed transfertur in secundam feriam. De aliis vero festivitatibus, quæ cadunt in ipsis Dominicis per circulum totius anni, nota rubricam Breviarii quæ ibi in principio notatur, *Quod si aliquod festum novem lectionum*, etc.

XLVI. *De secunda Dominica Quadragesimæ.*

Dominica secunda Quadragesimæ sermo et Missa mandantur ; alia fiunt ut supra.

XLVIII. *De tertia Dominica Quadragesimæ.*

Dominica tertia Quadragesimæ sermo et Missa mandantur ; talia fiunt ut supra.

XLVIII. *De quarta Dominica Quadragesimæ, quæ vocatur de Rosa.*

Dominica quarta Quadragesimæ, quæ vocatur de Rosa seu *Lætare, Jerusalem*, sermo et Missa mandantur. Statio ad sanctam Crucem. Si papa sit in Urbe, bono mane celebrat secrete et basse Missam suam, nisi vellet facere sermonem, quia tunc etiam diceret Missam. Id certo nota quod quandocunque Romanus pontifex facit sermonem, debet etiam Missam celebrare ; et etiam quicunque alius prælatus eodem modo. Finita ergo Missa, intrat cameram suam, et parat se eundi ad magnam Missam.

471 Quod si papa fuerit in Urbe, paret se in camera more solito cum mitra aurifrisiata nobilem, sed non pretiosam ; alias portaret aurifrisiatam simplicem; sed propter Processionem portat nobilem illam cum imaginibus. Quo induto, venit camerarius cum rosa aurea, et flexis genibus præsentat papæ, et osculatur ei manum; et sacrista præsentat balsamum cum musqueto, quæ debet recipi ab aliquo cubiculariorum papæ: et papa infundat super rosam balsamum et musquetum. Et sic bajulans rosam exit de camera, et vadit ad capellam suam; vel, si in Urbe fuerit ad sanctam Crucem in Jerusalem. In manu sinistra eam tenet, et cum alia signat ; et sic eam tenet quando facit confessionem, et si non celebrat quoniam tunc, dum incipiet *Confiteor*, dictam rosam tradet diacono cardinali qui eum servit a dextris; et postos culationem altaris et incensationem iterum recipit, dicto prius Introitu Missæ, de manu prædicti diaconi, et sic tenet eam. Quod si aliquis celebret coram eo, illam non dimittit in tota Missa, nisi dum flectit genua ante medium altaris, et in elevatione corporis Christi, et dum dicitur *Lætatus sum* : et etiam dum dicit illas Orationes, dimittit.

Nota quod semper diaconus cardinalis in capien-

[a] Hinc patet sæculo XV jam usum invaluisse ut Salutatio angelica præmitteretur *in principio sermonis* seu concionis, sive id intelligas absolute de principio ante exordium, ut fit hodie quoque in quibusdam Italiæ et Germaniæ locis, quod commodius et opportunius videtur ; sive de principio post exordium, uti apud nos.

do et dando dictam rosam debet osculari manum papæ.

Nota quod in præsenti Missa, si esset aliquis rex, et papa non celebraret, ipse rex sederet inter primos duos episcopos cardinales. Quod si papa faceret officium, sederet super bassam et nudam cathedram sine scabello ad latus dextrum papæ prope episcopum cardinalem, qui papæ servit quasi inter ipsum et subpriorem episcoporum.

Notandum quod in Missa præsenti, dato quod papa non celebraret, consueverunt dare VII annos et VII quadragenas de indulgentia. Missa vero finita, dominus papa dictam rosam in manu portat usque ad cameram suam ; vel, si sit in Urbe, usque ad Lateranense palatium ; et dum revertitur, sequuntur eum omnes nobiles in curia præsentes. Et dum ad cameram suam redierit, si sit extra Urbem, dat ipse dominus papa rosam nobiliori, vel illi soli cui magis placet ; et ille incontinenti flectit genua, et osculatur pedem papæ, dato, etiam si esset rex. Deinde papa recipit ipsum ad osculum oris. Quo facto, ille recedit cum comitantibus duobus diaconibus antiquioribus cardinalibus, et cum illo equitant aliquantulum per civitatem quantum sibi placet.

Sic etiam si sit rex vel imperator, aliqui de aliis cardinalibus eum modicum equitando associare consueverunt; et sic revertitur ille ad comedendum cum papa ; et facto prandio, cum gente sua equitat per civitatem absque cardinalibus, cum suis nobilibus et principibus.

Quod si papa sit Romæ, rosam prædictam defert papa usque gradus palatii Lateranensis, ubi quiescere debuit nocte præcedente; et in descensu equi præfectus Urbis, indutus scarleto vel purpura, habens unam caligam et aliam deauratam, tenet papa stapam; et dominus papa cum descendit, dat ei auream rosam; et ille flexis genibus osculatur pedem papæ dextrum, et dominus pontifex eum recipit ad osculum oris. Quo facto, papa ascendit palatium, et ille incontinenti cum **472** nobilibus Romanis equitat cum magno triumpho per Urbem.

Notandum quod cardinales non consueverunt in Urbe associare præfectum, quia satis habet de comitalibus. Notandum quod papa, antequam det rosam, debet dicere aliqua verba brevia de conditionibus et proprietatibus rosæ, quia habet colorem gaudiosum ; odorem confortativum, aspectum lætificum, prout est in libro Rationali divinorum officiorum.

Anno quarto pontificatus domini Bonifacii papæ noni in Perusio hac die rosa fuit missa in magna capella, et sermoni omnes interfuerunt, sed non papa, quia infirmus. Rosam ad Missam portavit super altare et reportavit junior clericus cameræ, et papa dedit rosam in camera sua.

XLIX. *De festo Annuntiationis beatæ Mariæ in primis Vesperis.*

In die Annuntiationis beatæ Mariæ virginis sermo et Missa mandantur.

Sciendum quod quando veniet in Quadragesima hæc festivitas, non venit papa indutus cum pluviali et mitra in primis Vesperis, quia in vigilia, dicta Missa, incontinenti cantores incipiunt Vesperas, et papa remanet ibi prout fuit indutus dum audiebat Missam. Nec cardinales consueverunt venire, quia cantantur ante prandium, nisi veniret die Lunæ. Tunc Dominica de sero Vesperæ papales ; Antiphonas incipiunt cardinales.

Item notandum quod quando veniet infra feriam quartam majoris hebdomadæ, nihil est tunc de festo, sed transfertur usque ad diem Lunæ post *Quasi modo geniti;* et illa die sit solemniter officium, et papa venit in primis Vesperis cum pluviali rubeo et mitra aurifrisiata cum perlis, et cardinales veniunt, non tamen indueti.

L. *De Missa eadem die.*

Item in Missa omnes debent esse induti albis vestimentis. Quod si Quadragesima veniat bono mane papa audit Missam de feria. Qua dicta, parat se more solito in camera sua ; deinde vadit ad magnam capellam, et ibi induitur sacris vestibus albi coloris.

Item notandum quod in hac Missa, in quocumque tempore veniat, non dicitur Oratio nisi de beata virgine Maria, et nihil de feria.

LI. *De Collectis rubrica.*

Propter hoc sciendum quod nunquam Romanus pontifex in magnis Missis et pontificalibus consuevit dicere nisi unicam collectam, licet contra rubricam quæ dicit quod de illis de quibus facimus commemorationem in Vesperis et Matutinus, debemus etiam in Missa facere. Licet ipse papa facit in utrisque Vesperis et Matutinis commemorationem, **473** nunquam tamen in magnis Missis.

Nota quod in hac Missa prior episcoporum cardinalium servit papæ in officio capellani.

Finita ergo Missa per papam, et data Benedictione, ipse papa revertitur sic indutus ad sedem suam magnam ; et stans sine mitra incipit Vesperas, cantando *Deus in adjutorium meum intende.* Et dicto *Gloria Patri*, subdiaconus ante eum incipit primam Antiphonam cantando, et papa etiam cantando reincipit ; et hoc idem ante ipsum in Antiphona de *Magnificat* ; cætera omnia inchoantur per cantores usque ad Orationem, quam papa debet dicere. Incœpta autem prima Antiphona, deponit illa paramenta, et resumit pluviale rubeum ; et omnes cardinales et prælati deponunt paramenta, et recipiunt cappas laneas ; nec cardinales incipiunt Antiphonas in Vesperis. Episcopus vero cardinalis qui papæ servit in Missa, non deponit paramenta nisi dictis Vesperis, quoniam habet portare papæ naviculam cum incenso hora debita, et papa debet inde recipere cochlear cum incenso, et ponere incensum in thuribulo præsentando sibi per unum de acolythis. Deinde idem

cardinalis habet incensare altare, et [a] cophinum, in quo servatur Corpus Christi, postea dominum papam; et etiam habet tenere librum ante papam, dum dicit Orationem prædictam. Finitis vero Vesperis, in quibus debent dici duæ Orationes, videlicet una de festo, alia de feria, si tamen incidat infra tempus prædictum. Quibus finitis, papa dat Benedictionem. A

Item nota, quod si cardinales haberent paramenta in secundis Vesperis istius festi sic in Quadragesima celebrati, incipient Antiphonas, quoniam in primis non incœperunt, nec tale festum debet prætermitti sine Vesperis solemnibus.

Item certo nota quod nunquam cardinales incipiunt Antiphonas in secundis Vesperis coram papa, nisi si præsens festivitas sit in Quadragesima celebrata. B

Supradicta fiunt per modum prædictum, quando diaconi cardinales non ibi habent pluvialia parata. Nam si haberent, ipsa reciperent. Licet temporibus Joannis XXII, Benedicti XII, et Clementis VI Romanorum pontificum, non consueverint recipere in dictis secundis Vesperis prædicta paramenta, nec incipere Antiphonas, prout in aliis festivitatibus in primis Vesperis est fieri consuetum; sed secundam Antiphonam diaconus cardinalis a dextris papæ; tertiam vero episcopus cardinalis serviens in Vesperis prædicta Paramenta; quartam presbyter cardinalis qui stat in sede secundum ordinem suum; quintam diaconus cardinalis qui assistit papæ a sinistris. Quas Antiphonas semper incipit subdiaconus cum acolytho coram eis [b] cantando. C

474 LII. *De Dominica in Passione, quæ est quinta Quadragesimæ.*

In Dominica de Passione, quæ est quinta Quadragesimæ, sermo et Missa mandantur. Omnia alia ut supra in aliis Dominicis Quadragesimæ est fieri consuetum.

LIII. *De Dominica Palmarum.*

In die Palmarum Missa et officium mandantur. Illa die non fit sermo, quia die illa, secundum dominum Jacobum Gaietani, junior presbyter cardinalis debet benedicere palmas olivarum et aliarum arborum ramos, indutus prout in die Cinerum, cum aqua benedicta et incenso. Quibus benedictis, deponit paramenta, si celebrare non debeat. Et dominus papa bono mane celebrat Missam suam in capella sua secreta. Qua dicta, indutus pluviali rubeo sine perlis, et mitra simplici alba de garnello sine aurifrisiis et perlis, intrat capellam vel locum, in quo debent distribui palmæ, ubi debet esse cathedra cum scabello parata, et ibi sedet. Deinde omnes cardinales et cæteri prælati nondum parati veniunt ad reverentiam, prout est alias fieri consuetum, osculando manum aurifrisio pluvialis coopertam, non genu, nec pedem, ut supra in Quadragesima. D

Nota quod antequam papa distribuat ramos, omnes cardinales et prælati cum cappis laneis veniunt ad reverentiam papæ ad osculandum manum coopertam aurifrisio pluvialis, non genu, nec pedem.

Sciendum quod hac die Romani pontifices officiare non consueverunt, sed bene dant et distribuunt ramos. Nota quod subdiaconus debet habere tunicellam per totum officium, et non fit Processio. Modernis autem temporibus est Missa papalis.

Nota etiam quod ille qui debet Missam celebrare, si sit episcopus, et papa non celebret, primo habet benedicere aquam cum sale, prout fit in Dominicis diebus; deinde benedicit ramos. Dum spargit ramos aqua benedicta dicit *Asperges me, Domine*. Dato vero quod papa celebret, junior presbyter cardinalis benedicit.

LIV et LV. *De benedictione Palmarum.*

Nota quod quicunque dicit Missam, si tantum sit cardinalis, ille ramos benedicit, et non junior presbyter cardinalis; ita et candelas et cineres.

Sciendum quod hac die prior episcoporum cardinalium, si celebret coram papa, facta reverentia, prout est moris, ab omnibus cardinalibus, ipse indutus pluviali dat papæ palmam, et statim a papa recipit; deinde vadit et parat se ad celebrandum. Duæ palmæ dantur papæ.

Notandum etiam quod si esset rex præsens, immediate post eum **475** flexis genibus palmam recipit de manibus papæ, pedem dextrum osculando, et non genu. Qua reventia facta cum cappis laneis per cardinales et omnes prælatos, prout in die Candelarum, cardinales et omnes prælati violacea recipiunt paramenta, videlicet episcopi cardinales superplicia, amictus latos, et pluvialia; presbyteri vero similiter et diaconi paramenta prædicta, et recipiunt planetas, et non pluvialia. Alii vero prælati similiter pluvialia, et non planetas, coloris violacei recipiunt. Quibus paramentis receptis, paratur una tobalea, quam tradere debet sacrista, et extenditur super genua papæ per duos capellanos ejus lateribus assistentes, et dictam tobaleam flexis genibus tenentes, a dextris uno, a sinistris alio, et duobus antiquioribus cardinalibus diaconis papæ more solito assistentibus. Tunc prior episcoporum, vel, si non sit, subprior episcoporum cardinalium, deposita mitra sua stans pedes, papa sedente in cathedra sua et cum mitra, spatulam aliam palmæ pulchriorem, nil dicendo, dat papæ, manum ejus osculando. Incontinenti papa tradit uni de domicellis suis conservandum; et ibidem ipse prior vel subprior genuflexus recipit spatulam palmæ de manu papæ, et osculatur genu dextrum papæ. Et sic deinceps omnes cardinales juxta ordinem suum; deinde omnes prælati induti, mitris depositis, genuflexi recipiunt spatulam palmæ de manu papæ, et genu osculantur pluvialibus violaceis induti.

Camerarius papæ, notarius, auditor contradicta-

[a] Confer cap. 131 infra de secundis Vesperis omnium Sanctorum, in quibus incensatur *cophinum ubi stat Corpus Christi*; et Constitutiones Lateranenses, infra, num. 18.

[b] Id est eis præcinendo, uti hactenus fieri consuevit.

rum, et corrector, etiamsi aliqui ipsorum essent episcopi vel archiepiscopi, qui non consueverunt esse induti paramentis, sed solum cum cappis laneis; et quicunque alii prælati non parati, et etiam capellani, tam commensales, quam alii capellani papæ, qui debent esse specialiter commensales, in cottis; nec non pœnitentiarii, et breviter omnes alii familiares, etiam laici, et quicunque alii non familiares etiamsi rex esset, flexis genibus recipiunt palmas, et alios ramos aliarum arborum, de manu papæ, et ipsis receptis pedem papæ dextrum osculantur, et non genu.

Notandum, quod in hac Missa dicitur tantum una Oratio; et dum dominus papa ipsam inchoare debet, dicit *Dominus vobiscum*, et non *Pax vobis*; postea dicit Orationem.

Notandum etiam quod si celebraret papa, prior episcoporum cardinalium servit papæ in hac Missa in officio capelli de libro; si vero papa non celebret, servit ei in officio capellani prior presbyterorum cardinalium.

Item nota quod si patriarchæ intersint post primum cardinalem, si sint induti pluvialibus, ramum palmæ recipiunt. Quod si rex sit præsens, post cardinalem qui stat, et post regem palmam recipiunt, ita quod semper unus cardinalis præcedat patriarcham; sic successive.

Nota quod, distributis ramis, papa deponit pluviale et mitram, et recipit aliud cum perlis, et mitram aurifrisatam cum perlis.

Nota quod si papa hodie celebraret, portare deberet sacra paramenta violacea vel Indii coloris sine perlis, et sandalia sine perlis, mitram simplicem et planam de garnello, et etiam chirothecas sine perlis. Verum **476** est quod modernis temporibus consueverunt portare mitram solemnem et pretiosam, et chirothecas pretiosas; omnia alia simplicia.

LVI. *Hic cantores incipiunt cantare* Hosanna Filio David.

Sciendum quod postquam primus cardinalis palmam recepit de manibus papæ, cantores cantant *Hosanna Filio David* cum omnibus aliis Antiphonis, prout sunt in Missali. Interim ordinatur Processio per priorem diaconum cardinalem. Qua processione ordinata ut supra in die Candelarum, qui papæ assistit a sinistris, dicit alta voce *Procedamus cum pace*, et chorus respondet alta voce *In nomine Christi amen*.

LVII. *Hic movetur processio.*

Deinde movetur processio, et graditur, et primo servientes armorum cum virgis suis ante subdiaconum bajulantem crucem, qui debet esse indutus cum tunicella violacei vel Indii coloris, et circa eum duo ceroferarii cum luminibus et uno acolythorum cum thuribulo et incenso.

Nota quod sicut papa surgit de cathedra, quatuor nobiliores qui ibidem sunt erigunt pannum* super eum baculis et angulis in summitatibus; et sic semper papa stat subtus pannum, quousque pervenerit ad collectam, quam dicit post largitionem palmarum; et semper ante ipsum cardinalis juxta ordinem suum, et patriarchæ. Cum autem papa exierit tinellum vel capellam, et est in porticu per quam itur ad capellam magnam, vadit ad fenestram, quæ respicit ad plateam magnam palatii; et ibi projicit populo ramos palmarum et olivarum et aliarum arborum ramos. Cum autem pervenerit ante ostium capellæ, cantatur *Gloria, laus*, etc., per cantores ab extra, aliis ab intra respondentibus. Quæ porta tunc clausa debet esse, cantantibus omnibus illis, prout in Missali Romano continetur. Dominus papa non percutit cum cruce portam, sicut sæculares consueverunt; sed prædicto dicto officio aperitur porta. Deinde dominus papa cum cardinalibus et prælatis processionaliter intrat capellam, et more solito orat aliquantulum coram altare, ubi debet esse cathedra cum scabello parata; et facta Oratione surgit, et vadit usque ad regias capellæ in parte dextra; et ibi projicit ramos et folia olivarum populo per foramina regiarum, et postea venit ad magnam cathedram longe ab altari paratam, quæ debet esse cooperta panno violaceo; et extracta mitra, stando versus altare, episcopo cardinali librum ante eum tenente, dicit Orationem quæ competit in Missali.

LVIII. *De papa eunte ad altare, et cardinalibus occurrentibus.*

Deinde vadit ad cathedram longe ab altari paratam et ibidem more **477** solito violacea recipit paramenta. Et diaconus cardinalis dicturus Passionem parat papam; et cum parat eum, ipse diaconus cardinalis portat tantum parando superplicium, amictum, sericum album, cingulum, stolam; sed papa, parato ipso diacono, planetam recipit violaceam ad modum aliorum diaconorum cardinalium. Papa vero parato, et mitra prædicta reposita, non nobilis, sed simplex alba de garnello, assistentibus ei duobus diaconibus cardinalibus antiquioribus, more solito processonaliter vadit ad altare; et in medio eundo occurrunt tres juniores presbyteri cardinales, et ipse eos recipit juxta ordinem suum ad osculum oris et pectoris. Mitram pretiosam interdum in Missa dicta, si ipsemet celebret, papa consuevit portare. Postea vero coram altari facit confesionem suam, prout est consuetum; et cum dicit *Misereatur*, subdiaconus tradit sibi manipulum osculando manum antequam dicat *Deus tu conversus*, etc. Episcopus cardinalis, qui servit sibi, præsentat ei incensum prout est fieri consuetum et osculatur altare et librum Evangeliorum; postmodum vertit se ad diaconos cardinales, et ipsos recipit ad osculum oris et pectoris secundum suum ordinem, et ultimus parat sibi fanum subtus pallium suum, quod in aliis Missis regulariter consuevit fieri. Deinde vadit ad sedem suam; ubi stando dicit Introitum cum cardinalibus, illo solo dempto qui debet dicere Evangelium, qui remanet super altare cum sacrista et subdiacono; et omnes legunt Introitum et *Kyrie, eleison* super alta-

* Umbellam appellamus seu baldachinum.

re, et papa exinde procedit in Missa, prout est alias fieri consuetum.

Nota quod anno Domini 1375 die 15 Aprilis, in prædicta die ramis Palmarum dominus Gregorius papa XI fecit officium, qui portavit omnia paramenta ut supra ; portavit etiam chirothecas et pretiosam mitram. Nota etiam quod ante eum ponitur scabellum, dum Passio legitur, in quo ponitur palma, si sibi non placet in manibus tenere.

LIX. *De subdiacono portante tunicellam in Processione.*

Nota etiam quod subdiaconus in Processione portat tunicellam, et non planetam. Item notandum, quod postquam altare thurificaverit, antequam diaconos cardinales recipiat ad osculum, sibi reponitur mitra per illum qui debet dicere Passionem vel Evangelium : quam portare debet quousque sit solemniter indutus ; et statim etiam deponit, et recipit planetam violaceam, quam ante epistolam deponit, et lecta epistola iterum eam recipit.

Nota etiam quod papa non dat alicui palmam suam, sed eam portat ad cameram suam, et illam custodiri facit.

Nota quod si papa hodie non faceret officium, debet flectere genua ante altare, quando dicitur *Et incarnatus est*, etc. ; et ante elevationem corporis Christi, et quando dicitur *Lætatus sum ;* et semper tradat spatulam diacono cardinali sibi a dextris assistenti, et ille semper accipiendo et tradendo osculatur manum papæ.

478 Nota apud quod omnia supradicta fuerunt resarciata per dominum Gregorium papam XI, in Urbe, in sancto Petro, anno Domini 1377. Sciendum quod hodie dicitur Præfatio *Qui salutem humani generis.* Sciendum etiam quod omnia supradicta observata sunt per dominum Urbanum VI, in Urbe, in sancto Petro, anno Domini 1381 et 1382, qua die fuit determinatum quod quidquid venit super altare, capellanorum est, prout rubrica de præsepe in nocte Nativitatis Domini dicit.

LX. *Quando diaconus cardinalis cantat Passionem.*

Cum autem cantatur tractus ante ultimum versum, diaconus cardinalis dicturus Passionem, recepto prius manipulo de manu capellani sibi in missa servientis, surgit, et exuit planetam ; et postea sibi traditur planeta plicata ad modum stolæ, quam portat super humerum sinistrum ; et firmantur capita planetæ ad latus dextrum quasi retro ; et sic tenet ipsam planetam, quando dicit Passionem, et per totam Missam, donec ipse et subdiaconus communicaverint ; et statim facta communione, ipsemet induit planetam ad modum aliorum cardinalium diaconorum. Tractu vero finito, prædictus diaconus cardinalis dicturus Passionem osculatur more solito pedem papæ, et reversus ad altare genu flectit ante illud, et dicit basse *Munda cor meum*, etc. ; et surgens recipit de altari librum Evangeliorum, deferens ipsum ante pectus, ita quod tabula libri, ubi est crucifixus, a populo videri possit ; et non petit Benedictionem a papa, sed recte vadit ad pulpitum cooperturn cum tobalea, et ibi absque luminaribus et incenso, et sine *Dominus vobiscum*, absolute incipit *Passio Domini nostri Jesu Christi ;* nec respondetur *Gloria tibi, Domine*, sed subsequenter dicit Passionem more solito, Cum autem ipse diaconus dixerit in Passione illa verba, *emisit spiritum*, statim papa et ipse diaconus, et omnes alii genuflectunt ad Deum versus altare ; et sic manent genuflexi per spatium quo posset dici *Pater noster* semel. Postmodum surgit, et dictus diaconus Passionem prosequitur suo modo, ac pervento ad illam partem, *Altera autem die*, ipse diaconus cardinalis in eodem loco vertit se ad papam ; et stans inclinato capite profunde, non tamen genuflexo, basse petit Benedictionem ab eo, dicens *Jube, domne benedicere.* Qua benedictione data per papam, portantur ipsi diacono cardinali duo candelabra cum cereis accensis per acolythos vel auditores, sicut consuetum est fieri ad Evangelium et etiam incensum cum thuribulo prius benedictum per papam, præsentante episcopo cardinali, qui sibi servit in officio capellani cum acolytho, prout moris est. Qui idem acolythus præsentat ipsi diacono thuribulum, et ipse incensat librum. Quo incensato, reddit eidem acolytho thuribulum, et facit crucem cum pollice super Evangelium et sibimet tam in fronte quam in labiis et pectore more solito. Deinde prosequitur residuum Passionis, videlicet in prædicta parte, *Altera autem die*, etc., usque ad finem Evangelii. Quo residuo completo, idem diaconus cardinalis osculatur partem prædictam ; postea portatur ille liber papæ ad osculandum **479** per subdiaconum. Quo facto, cardinalis qui sibi servit in officio capellani, incensat papam tribus ictibus, genu flexi super primum gradum, si papamet celebrat ; alias stans inclinatus profunde illum incenset. Quo, facto, papa incipit *Credo in unum Deum*, deinde procedit prout in aliis Missis regulariter est fierit consuetum.

Notandum quod statim incœpta Passione cardinalis diaconus a sinistris papæ assistens recipit spatulam palmæ de manu militis vel domicelli papæ, et ponit eam in manu papæ, ipsam manum osculando : et ipsam tenet papa, et cardinales etiam suas et alii prælati in manibus suis tenent palmarum spatulas et aliarum arborum ramos, quousque Passio fuerit completa. Prædictus diaconus cardinalis de manu papæ, spatulam palmæ recipit, et eam tradit militi domicello papæ prædicto ; et etiam cardinales et cæteri prælati suas tradunt servitoribus suis tenendas usque ad finem Missæ.

Sciendum quod in hac Missa non est sermo ; sed Passione finita, incipit *Credo in unum Deum*, osculato primum libro. In fine vero Missæ diaconus cardinalis, qui legit Passionem, dicit *Benedicamus Domino*, versa facie ad altare ; et facta Benedictione solita per papam, prior episcoporum cardinalium, qui servit sibi in Missa in officio capellani, pronuntiat Indulgentiam de mandato et auctoritate papæ, videlicet de septem annis et septem quadragenis :

et dum pronuntiatur Indulgentia,diaconus cardina A lis qui dixit Passionem, deponit planetam, et in albis sicut diaconus vadit ad papam ad devestiendum eum,seu removendo sibi paramenta, et postea stolam pluviale et mitram induendo. Deinde ipse diaconus deponit paramenta, et omnes etiam alii prælati sua deponunt paramenta et cappas laneas resumunt.Papa vero, depositis sacris vestibus, indutus manto rubeo,et mitra prædicta sibi reposita, vadit ad cameram suam,assistentibus ei duobus diaconibus cardinalibus antiquioribus, uno a dextris, alio a sinistris.

Nota quod anno Domini 1388Romæ dominus Urbanus VI hac die ramis Palmarum non fecit officium, quia nundum erat coronatus ; sed bene dedit palmas et ramos, et interfuit Missæ indutus pluviali rubeo B et mitra alba. Quam Missa dixit cardinalis Florentinus in magna capella.Et sic per dominos cardinales illæ etiam tres Missæ de hebdomada sancta fuerunt celebratæ ipso præsente ut supra.

LXI. *De diebus Lunæ et Martis hebdomadæ sanctæ.*

Item die Lunæ non est Missa papalis.

Item in die Martis dominus noster audit Missam magnam in sua capella parva quam celebrat unus de cantoribus, et legit Passionem.

LXII. *De die Mercurii.*

Item in die Mercurii sancta illud idem observatur.

Sed notandum, si sint peregrini, de gratia speciali papa post Missam consuevit dare indulgentiam populo, in qua est indutus pluviali rubeo **480** absque perlis,et cum mitra simplici alba et paratur ibi- C ubi datur Benedictio,vel in anticamera.Et primo venit cum chlamyde de scarletto cum capuceo in capite absque mitra ; et sic venit ad Matutinum, et stet cum dicto capuceo non extenso super frontem sed replicato. Et istud fuit Florentiæ tempore Eugenii quarti. Et fit die Jovis idem ad Benedictionem.

Item notandum quod de sero hora competenti venit ad audiendum officium in capella simpliciter cum chlamyde rubea et capuceo super caput,non tamen duplicato,prout aliis diebus consuevit, sed solum extenso super oculos.

Item nota quod his diebus tribus post officium papa non debet dare Benedictionem,et non portatur crux.

Item nota quod cardinales bene consueverunt venire de sero audiendum officium in capello papæ istis tribus diebus, non tamen mandati, sed D libere et sponte, devotionis causa.

Item nota quod Romani pontifices his tribus diebus non consueverunt dicere officium cum episcopis et conventibus suis,dum dicuntur Matutinæ;sed devote debent dicere officium,et postea in camera sua cum cubiculariis suis dicere.

Item in die Mercurii de sero hora competenti dominus papa venit ad officium Matutinarum cum chlamyde de scarletto cum capuceo extenso super fronte, non replicato, et sine mitra.

Item sciendum quod de his tribus diebus, et etiam quandocunque papa venit ad capellam cum chlamyde et capuceo, non portatur crux coram eo.

Item de sero ad officium Matutinarum dominus papa venit ad capellam cum cappa clausa de scarletto rubeo, folderata de hermelinis, clausa medio pectoris sursum et aperta deorsum : cocullum semper tenet super caput, et sine mitra in cathedra nuda sedet:nec diaconi cardinales sedent ante pedes ejus in his tribus Matutinis, neque in fine dat Benedictionem in ipsis Matutinis.

LXIII. *In die Jovis sancta, de Missa,et de officio chrismatis.*

Item in die Jovis sancta in Cœna Domini, hac die Missa tantummodo mandatur, neque est sermo hodie. De jure Romani pontifices consueverunt primo dare populo Indulgentiam, sed de gratia in die Mercurii post Missam.

Sciendum quod Romani præsules in primo anno coronationis consueverunt conficere sacrum chrisma et facere Mandatum,et conficere * agnus Dei,nota da singulis locis suis,et nunquam plus nisi de septem in septem annis,quoniam tunc multa observanda sunt.

Anno ergo illo in quo vere conficitur sanctum chrisma,summo mane quasi in ortu solis, dominus noster papa venit ad regias ferreas, ad dandum indulgentiam populo, indutus pluviali rubeo, cum aurifrisiis cum perlis,**481** mitra,stola cum perlis modo consistoriali. Qua data, depositis paramentis, audit secrete Missam ; qua finita confitetur peccata sua.

Missa ergo parva finita,reassumit paramenta prædicta,et cardinalibus omnibus indutis sacris vestibus albis secundum ordinem suum,scilicet episcopi pluvialia, presbyteri casulas, diaconi tunicellas et dalmaticas,et alii prælati pluvialia recipiunt cum septem candelis,si sint Processiones generales,ut conficiatur sanctum chrisma;alias vero sanctum chrisma cum duobus cereis et cruce processionaliter vadit ad locum,ubi solent publicari processus;et ibi sedet in cathedra parata panno albo nobili;et omnes cardinales et prælati sedent in locis suis cum mitris, sed antea fit reverentia per cardinales.

Item nota quod quilibet cardinalis et prælatus indutus tenet unam faculam accensam de cera communi,quam tradit magister cæremoniarum,et papa de duabus libris de cera quasi alba;quas projiciunt anathematibus.

LXIV. *De lectione Processus.*

Item nota quod subdiaconus legit Processus in Latino,indutus habitu diaconi,et junior diaconus cardinalis eadem verba nobiliter et intelligibiliter dicit in idiomate illo in quo stat.Quibus lectis,papa signat et dicit *Anathematizamus,vel ita faciamus*.Et projicit candelam inferius,et omnes alii candelas suas projiciunt, sed non ceroferarii,sive acolythi illas de candelabris, quia processionaliter revertuntur sicut iverunt.Quas demum sacrista papæ recipit.Incontinenti ibidem dia-

* Sic infra, in cap. 83, ubi de Sabbato in Albis, *quando dantur agnus Dei* ; et in cap. sed., *agnus Dei duo*, et paulo post, *tres agnus Dei*. Adde caput 90.

conus cardinalis,qui papæ, a sinistris assistit, dicit *Confiteor Deo*, etc.Et papa dat more solito Benedictionem.Qua data,junior diaconus cardinalis de manu papæ denuntiat indulgentiam de septem annis et vii quadragenis;et sic omnes processionaliter vadunt ad magnam capellam,vel ubi ipsa die debet fieri officium; et facta Oratione ante altare,vadit ad revestiarium,et induitur sacris vestibus albis,et mitra cum perlis etiam solemni.Et sic procedit, ad Missam pro solito.

Feria ergo quinta in Cœna Domini sacrificium sacri corporis et sanguinis Jesu Christi Domini nostri.

LXV. *De ampullis.*

Mane hujus diei primo mansionarii, sacrista, et clerici capellæ ad hoc destinati, præparent omnia quæ necessaria sunt ad consecrationem chrismatis, videlicet tres ampullas de argento,non tamen ejusdem quantitatis,quoniam major debet esse de sancto chrismate,mundissimo oleo plenas.Maxima vero ampulla quæ ad chrisma debet fieri,de panno serico albo tenuissimo cooperitur;aliæ autem de alio panno serico dissimili coopertæ habeantur;sed tamen pannus adeo subtilis,quod ampullæ possint videri per papam et alios.

Hora vero tertia dominus papa indutus manto rubeo,et cum mitra aurifrisiata,etiam cum perlis exit de camera sua,et vadit ad capellam;et **482** ante altare debet esse cathedra cum scabello parata,ubi orat aliquantulum,ut est moris.Deinde vadit ad aliam cathedram longe ab altari paratam;et ibi alba recipit paramenta, et omnes cardinales et prælati, prout moris est,videlicet episcopi pluvialia,presbyteri planetas,diaconi vero tunicellas et dalmaticas pro reverentia chrismatis.Papa vero indutus jam dalmatica sedeat in sede sua ; cui præsentetur ampulla quæ major est,cum oleo ab acolythis, et balsamum per camerarium, aut per sacristam ; et balsamum cum oleo papa misceat, nihil dicens ; et bene commisceatur vel conficiat.Omnes vero ampullæ,id est aliæ duæ,ibidem super mensam remaneant coopertæ,et diligenter custodiantur,quousque ad altare portentur et papa facta lectione recipit planetam, chirothecas, et omnia alia paramenta, ut est moris,et debent esse xii subdiaconi induti sine priore subdiaconorum.

Postmodum papa,lotis manibus, indutus planeta et mitra solemni in capite, procedit cum episcopis, et presbyteris, diaconibus, acolythis et omnibus ordinibus.Esse debent in processione vii candelabra cum cruce,Evangelio, est ampulla quæ est chrismatis, aliis ibidem remanentibus.

Nota quod si non conficeretur hodie sanctum chrisma,non essent nisi duo candelabra in Processione, Notandum etiam cum omni anno debent sanctum chrisma consecrare cum purissimo et mundissimo oleo olivarum,et addimus cum tribus guttis de finissimo balsamo, quas episcopus non commiscere debet cum oleo;sed ita per alios,et non per papam nisi de vii in vii annos, nec alium in ejus præsentia, prout supra notandum est.

Portatur thuribulum semper cum incenso,et sic processionaliter pergant ad altare cum ampulla,et facta confessione et reverentia,prout est consuetum,papa ascendit cathedram suam.Incensato altare ampulla reportatur ad locum inter duas alias. Interim cantatur vero a cantoribus Introitus Missæ sine *Gloria Patri* ; et finito versu,repetatur Introitus. Postea cantatur *Kyrie,eleison*.Quibus finitis,dominus papa incipit *Gloria in excelsis Deo*.In oratione papa dicit *Pax vobis*.Etiam in hac Missa dicitur *Credo in unum Deum*,etc., et sic Missa prosequatur ordine suo.

Nota quod in hac Missa non consuevit esse sermo, nisi papa velit facere Processus contra aliquem in speciali : et etiam generales Processiones tunc, si papa illum sermonem facere non vellet, sacrista committit de ejus mandato alicui de dominis cardinalibus episcopis vel presbyteris,quoniam diaconi coram papa nunquam prædicant,aut altero prælato, vel magistro in theologia.

Nota abbates non consueverunt prædicare,nec doctores decretorum, nec legum, nisi duntaxat prælati magistri in theologia, sed modo abbates prædicant.

Postquam dominus papa intrat ad sacrificandum, conficit duas Hostias,unam pro se,et aliam pro die Veneris. Facta ergo elevatione corporis Christi vel post *Sanctus*. si expediat, unus acolythorum ducit juniorem diaconorum cardinalem,et cum eo plures subdiaconos : unus ex eis subdiaconibus **483** portat crucem,acolytho antecedente cum thuribulo et thure sine luminaribus;et sic processionaliter vadunt ad capellam sancti Thomæ,vel sancti Gregorii,vel ubi ampullæ cum chrismate et cum oleo servantur; et cardinalis diaconus prædictus accipit illam ampullam, quæ est chrismatis;et duo subdiaconi accipiunt alias duas olei exorcizati,et olei infirmorum, super brachium sinistrum eas portantes; et eo modo quo venerunt postea revertantur. Dominus vero papa,vel ille qui conficit sanctum chrisma, aut celebrat ista die, antequam dicat *per quem hæc omnia*, descendet ad sedem,sive cathedram suam ante altare paratam, versa facie ante altare;et subdiaconus qui bajulat ampullam infirmorum olei repræsentat eam summo pontifici ad benedicendum.Et papa dicat plana voce *Exorcizo te,immundissime*, etc.Quibus Benedictionibus peractis,papa revertitur ad altare, et dicit *per quem hæc omnia.*

Nota quod confecto isto sacrificio solus pontifex communicat super altare sine ministris, et non cum calamo;sed cum calicem tantum se confirmat illa die et feria 6 in Parasceven, et ponit illam quartam partem in calice. Postquam autem communicaverit, ponit calicem super altare, et patenam juxta eum cum corpore Domini nostri Jesu Christi,et reservato usque in feriam 6, de ipso sacrificio resumit. et cooperietur utrumque munda sindone.

Percepto corpore et sanguine Domini nostri Jesu Christi cum calice et sine calamo, antequam abluat manus, ipsum calicem cum corpore Domini nostri reservato,non illum calicem in quo celebravit, sed solum magnum de auro sibi præsentet coopertum cum magna reverentia sacrista papalis cum sindone, cum

lustris aureis; e sinistro brachio pendet unum caput et in dextra manu portat calicem coopertum alio capite. et reverenter ponit prædictum calicem prope papam circa medium altaris cum alia tobalea de serico, cum qua cooperitur calix, in quo est corpus Christi. Et nota quod antequam abluat digitos dominus papa, corpus Christi cum reverentia magna infra prædictum calicem ponit, et super calicem corporalia illa ; pars minor corporalium, et super corporale patenam, et super patenam caput illius tobaleæ de sindone ; statim, quo facto, abluit digitos infra calicem cum quo celebravit, et bibit illud; et antequam abluat manus in magnis bacilibus papæ, ipse papa vel episcopus cardinalis qui servit sibi in Missa, prædictum calicem cum corpore Christi sic coopertum, et super humerum sinistrum pendet aliud caput illius tobaleæ et tenens cum ambabus manibus calicem per medium portat ad armariolum, in quo conservatur usque in crastinum, antecedentibus luminaribus, cruce et incenso processionaliter cum devotione. Quo reposito, genuflexus thurificat corpus Christi. Quo facto, revertitur ad altare ; et sic lavat manus ut moris est.

LXVI. *De officio chrismatis.*

Postea papa, si facit sanctum chrisma, ascendit ad cathedram coram altari paratam, versa facie ad altare ; et continuo duo acolythi deferunt **484** ampullas involutas cum tobalea subtili albo serico in sinistro brachio, ita ut videri possint medio, id est per medium sericum, et a medio sursum, et diaconus cardinalis junior qui assistit papæ, accipit ampullam unam mistam cum balsalmo, et repræsentat eam papæ tenens eam in sinistro brachio involutam panno serico. Tum papa halet ter in ipsam, et postea halent etiam in ipsam omnes episcopi qui assistunt ibi induti sacris vestibus, et etiam presbyteri sive sint cardinales, sive non. Quo facto, papa dicit sine cantu *Dominus vobiscum*, *Exorcizo te, creatura Dei*, etc.

Post Benedictionem vero istam omnes episcopi et presbyteri cardinales salutent post papam sanctum chrisma per ordinem suum. Qui quidem ordo sic debet observari, primo a latere dextro papæ episcopi cardinales, et post eos presbyteri cardinales ; patriarchæ vero inter episcopos cardinales ; diaconi cardinales a lateribus papæ hinc inde juxta ordinem suum a latere sinistro : archiepiscopi, episcopi, presbyteri cardinales induti secundum ordinem suum, et in halando salutando post episcopos cardinales. Archiepiscopi, episcopi debent præcedere presbyteros cardinales, quoniam ad solos episcopos pertinet seu spectat sanctum chrisma conficere; et episcopos salutent presbyteri cardinales, et in salutando quilibet inclinet caput, dicens *Ave, sanctum chrisma*, ter ; et post salutionem quilibet deosculatur semel immediate. Facta salutationem et deosculatione chrismatis ab episcopis et presbyteris, papa benedicat ampullam olei delatam in odine quo supra ; et similiter halet pontifex ter in ipsam, sed tacite ; et omnes episcopi et presbyteri cardinales, et etiam alii episcopi halent ter in ipsam. Hic mutatur ordo inter presbyteros cardinales, et episcopos non cardinales ; et dum halatur in ampullis ab aliis, pontifex sedet; sed quando salutat, stant omnes alii etiam. Deinde surgens sine cantu *Dominus vobiscum*, etc. *Exorcizo te, creatura olei*, etc.

Post Benedictionem vero istam omnes episcopi et presbyteri cardinales salutent per ordinem suum sanctum chrisma, et in salutando inclinent capita, dicentes *Ave, sanctum chrisma*, et deosculantur ampullam. Facta salutatione chrismatis ab omnibus episcopis et presbyteris, statim debet fieri olei salutatio ab eisdem hoc modo, Salutet papa chrisma, et statim postea oleum, dicens *Ave, sanctum oleum*. Ita et cæteri singuli dicere debent.

Postea reportantur ampullæ processionaliter, sicut fuerunt adductæ, ad sacrarium, vel ad locum quem sacrista ordinavit, ubi stare debent. Deinde idem sacrista distribuit unicuique sicut debetur, et fuerit opportunum. Papa vero communicat in sede sua magna illos qui communicare volunt. Reserventur tamen oblatæ integræ Hostiæ per diaconum cardinalem prout est moris, ac etiam corpus Domini integrum reservatur in diem Parasceve. Sanguis vero Domini assumatur ; quem solus papa bibit cum calice, et sine calamo ; illi qui communicant non bibunt.

Nota, diaconus nec subdiaconus hodie non communicant, nisi forte vellent communicare causa devotionis, et communicarent ante alios, nec biberent sanguinem. Verum tamen non est de more. Pacis osculum non datur, *Agnus Dei* cantatur, et Communio *Dominus Jesus Christus*. **485** Tunc papa revertitur ad altare, et dicit hanc Orationem, *Refecti*. Qua expleta, diaconus dicit *Ite, missa est*.

LXVII. *Si papa nolit facere Mandatum.*

Nota, papa nolit facere Mandatum, prout inferius sequitur, vel si cardinales non comedant ista die cum eo, statim in fine Missæ data Benedictione per papam, et indulgentia pronuntiata per episcopum cardinalem qui ei servivit in Missa, papa et omnes cardinales ibidem in capella deponunt paramenta. Interim vero cantantur Vesperæ per cantores, et in fine Vesperarum, dum dicitur psalmus *Miserere mei, Deus*, vadit papa ad cathedram coram altari cum scabello paratam ; ubi genu flectens dicit cum aliis prædictum psalmum legendo, et Orationem *Respice*, etc. Legendo sine *qui tecum*, etc. Deinde surgit, et vadit ad cameram suam.

LXVII. *De electione pauperum, quando fit Mandatum.*

Item eodem die post prandium papa non potuit lavare pedes pauperum, sed patriarcha Gradiensis confessor de mandato papæ lavit pedes pauperum in parva capella, indutus rochetto, amictu, superplicio et pluviali cum mitra alba : audivit Evangelium, cantando cum luminaribus, cruce et incenso, more solito. Quo cantato, cantores incœperunt cantare : et ipse deposito pluviali, cinctus linteo, et mitra in capite, incœpit lavare pedes. Quibus finitis, dixit Orationem, et cardinalis camerarius dedit florenos cum

carlino, et noluit dare illas petias de tela ad tergendum pedes pauperum, nisi duas per totum, sed omnia reportavit secum ; et male, dicit glossa.

Nota de his quæ fiunt quando conficitur sanctum chrisma, et fit Mandatum de largitione. Omnibus supradictis peractis secundum ordinem suum, et finita Missa, ut superius dictum est, papa, indutus paramentis cum quibus celebravit, vadit ad aliquem locum adhærentem capellæ seu ecclesiæ, in qua celebravit, comitantibus eum omnibus cardinalibus secundum ordinem suum, et aliis capellanis et subdiaconibus, qui in Missa interfuerunt parati, et in loco prædicto papa exuit pallium et planetam, postea sedet ibi super faldistorium, tenendo pedes super scabellum, et assumit sibi manum in scapulis, imposita super caput fanone, capiti ejus imposita mitra alba, sacrista extendit tobaleam super genua sua, quam tenere debent duo acolythi, unus a dextris, alius a sinistris.

Quo facto, secundum dominum Jacobum Gaietani, cardinalis camerarius papæ eidem debet tradere papæ in quodam magno scypho argenteo, in bacilibus grossos et monetam ordinatam pro presbyterio, et dictus camerarius debet ante se habere unam magnam mensam coopertam tobalea, ubi sunt hujusmodi monetæ, et debent ei assistere clerici cameræ, et duo mercatores. Ipsi vero camerarius et clerici cameræ, debent esse in superpliciis et cottis. Postea veniunt cardinales, quilibet secundum ordinem suum, soli cum mitris in manibus deferentibus, apertas tamen ; et flectunt genua coram papa, et ipse summus ponfitex dat et ponit pro presbytero **486** in mitra cujuslibet ipsorum XII grossos Turonenses argenti, et immediate quilibet ipsorum cardinalium recepto in mitra sua a papa presbyterio, osculatur, genu dextrum papæ, et sic quilibet secundum ordinem suum.

LXIX. *De Mandato fiendo per papam ipso die.*

Dato vero per papam presbyterio, ut dictum est. ipse papa facit Mandatum XII subdiaconus rochettum cum superplicio portantibus ; et cubicularii portant et ante eum ponunt concham seu pelvim. Ipse vero papa præcinctus linteo, quo unus diaconus qui ei servit, secundum dominum Jacobum Gaietani, ipse papa brachiolam ad hoc paratam habens in manibus, et linteum mundum ante se tenens, quæ omnia debent parari per thesaurarium vel fratres de Pignotta; et dicti XII subdiaconi manent in aliquo loco remoto discalceati. Duo vero ostiarii papæ, sive servientes armorum, portant quemlibet dictorum subdiaconorum ante papam, quorum pedes ipsi ostiarii sive servientes tenere consueverunt super manus suas dum portantur. Papa autem sedendo cum aqua calida lavat pedes cujuslibet illorum, quam infundere debent cubicularii ; et statim tergit linteo, et deosculatur pedem dextrum cujuslibet ipsorum ; et secundum dictum domini Jacobi Gaietani dat cuilibet duos solidos ; et lotis pedibus illorum per papam, eodem modo reportari debent per ostiarios eosdem sive servientes in locis eorum, scilicet ubi eos acceperunt.

Item cantores non cantant Vesperas post; sed capellani papæ legendo dicunt ipsas Vesperas ante papam, incipiendo Antiphonam. *Calicem salutaris accipiam*, etc. Dictis autem psalmis, Capitulum non dicitur, sed Antiphona ad *Magnificat* incipiatur per papam cantanda, videlicet, *Cænantibus autem*, si tunc compleverint Mandatum ; alias non, sed cantores totum faciunt.

Nota etiam quod modernis temporibus non observatur quod papa illam Antiphonam incipiat ad *Magnificat*, nec in aliis, nisi in Vesperis mandatis. Omnibus ergo completis, papa dicit legendo, genu flexo, *Respice*, *quæsumus*, *Domine*, etc., prout plenius in officio hujus diei in Breviario continetur Romano.

Quibus peractis, papa indutus per modum prædictum, processionaliter vadit ad cameram suam, associantibus eum omnibus cardinalibus paratis qui in prædicto Mandato sic induti, prout in Missa fuerunt, interesse debent, sedendo in suis sedibus juxta ordinem suum, dum papa facit prædictum Mandatum: ac etiam prædictis capellanis papæ cereos accensos portantibus cum cruce ante papam et ante cardinalis.

LXX. *De comestione in cæna Domini rubriea.*

Die prædicta, dominus papa, sic paratus ut supra notatum est, a duobus diaconis cardinalibus antiquioribus ducitur ad mensam solemniter paratam, et ibi sedet, episcopo cardinali sibi dante aquam, et duobus cardinalibus prædictis, uno a sinistris, et alio a dextris, tobaleam tenentibus, **487** ipsoque qui a dextris est, etiam annulum papæ tenente dum lavatur.

Notandum etiam, quod prædicti tres cardinales in prima et in secunda manuum lotione et mensæ Benedictione debent esse sine mantellis et mitra, dum papæ ministrant, sed in gratiarum actione resumunt mantellos suos et mitras loco suo ; et facta per papam prima manuum lotione et mensæ Benedictione, de qua infra seriosius dicetur, in secunda lotione vadunt omnes ad sedendum. Et tunc omnes cardinales, cum sederint, manus suas super mensam in platellis suis lavant ; et sibi mutuo serviunt, ut infra in alia lotione dicetur.

Et attende quod papa, dum comedit, si paratus ut dictum est supra, usque ad dalmaticam inclusive, habens mantum rubeum ad scapulas, fanonem sive orale in capite ; et mitram aurifrisiatam super fanonem et annulum pretiosum non pontificalem in digito, et sandalia in pedibus, prout in Missa, demptis chirothecis, pallio et casula. Cardinales vero omnes, tam sæculares, quam religiosi, habebunt cottas sine superpliciis cum subtis seu rochettis tantum, et mitras simplices de garnello in capite, et mantellos de brunetto ad scapulas ; sed sæculares habebunt mantellos de brunetto rosaceo ; religiosi vero habebunt mantellos coloris suæ religionis ; et ita parati comedunt, et omnes alii prælati simpliciter sic induti. facta tamen in inter eos discretione de sæcularibus et religiosis quoad mantellos in colore, sicut dictum est de cardinalibus.

Sed nota modum mantellorum omnium, tam se-

cularium, quam religiosorum. Retro inter duas scapulas conjunguntur duæ partes chlamydis, et bene sumitur per spatium palmi, et stat dissutum ; et illum quod est sutum, quod conjungit duas partes chlamydis, stat super collum; et chlamys pendet ante pectus ab utraque parte usque ad terram, et etiam retro usque ad terram duntaxat et sine cauda, sed in forma circulari et sphærica, nec partes conjunguntur chlamydis ante pectus.

LXXI. *De ordine sedendi in mensa.*

Sedet autem ipse papa in una mensa eminenti solus, diversis et magnis aureis vasis et argenteis super mensam positis, vel in trissadorio, seu teloneo sitis propter mensam a latere sinistro papæ.

In alia vero mensa, quæ est ad dextram papæ, in longum aulæ seu tinelli, sedent episcopi cardinales ; inter quos sedent patriarchæ, si sint, quatuor principalium ecclesiarum partriarchalium secundum ordinem prioratus et posterioratus ecclesiarum suarum ; ita tamen quod primus sedeat inter primum episcopum cardinalem et secundum episcopum, nisi esset ibi rex, qui ille sederet inter duos episcopos, et patriarcha inter secundum episcopum, tertium post tertium, et sic deinceps ; ita tamen quod semper inter duos episcopos cardinales quilibet eorum sedeat ; et ita in Missa.

In secunda mensa ejusdem lateris, vel in eadem sic satis longa, sedent presbyteri cardinales post episcopos cardinales et patriarchas ; in parte vero sinistra, quæ etiam est in longum aulæ seu tinelli, sedent diaconi **488** cardinales omnes secundum ordinem suum et prioritatem singulorum, in quo statu sint cardinalatus, nam priores primo in mensa sedent ; et post mensam cardinalium erunt mensæ omnium aliorum prælatorum et nobilium.

Coram papa servient laici majores natu et nobiliores, qui præsentes erunt, secundum officia illi distributa per magistrum hospitii.

Notandum tamen quod in mensa primo primum ferculum ponit coram papa aliquis de principalioribus et nobilibus, etiamsi esset rex. Quo posito, si rex foret, vadit ad sedendum inter duos primos episcopos cardinales, nisi Romanorum imperator, quia tunc iret ad mensam suam a latere dextro papæ paratam cum thalamo, gradu minori et bassiori illo de papa ; et secundum ferculum portaret rex. Quo etiam posito, vadit ad sedendum in mensa a sinistris inter primos duos diaconos cardinales. Et sic faciebat dominus Carolus primus rex Siciliæ, et omnes descendentes ab eo reges.

Et nota quoniam tunc imperator Constantinopolitanus erat in curia, et sedebat inter duos primos episcopos cardinales, qui primo et primum ferculum coram papa posuerat ; secundum rex Siciliæ, qui tunc erat præsens ; alii autem nobiles majores. Qui si essent filii imperatoris vel regum, serviunt papæ in mensa, videlicet unus de cupa, alius de tucellis ad incipiendum ; alii astant comedenti, alii sequuntur portantem ferculum, et ipsi in ferculo papæ et cardinalium, prout fuit ordinatum.

LXXII. *De secunda lotione manuum.*

Comestione sumpta, papa lavat manus, ministrantibus sibi episcopo et duobus diaconis cardinalibus, ut prius ; qui tres cardinales, resumptis mantellis et ministris suis, redeunt sedere cum aliis cardinalibus in locis suis in mensa. Tunc tam singuli episcoporum, et quilibet cardinalium, et unusquisque similiter sedendo lavent suas manus, serviente reinfundente aquam cardinali lavanti ; cardinales autem qui assistunt teneant tobaleam unam ex parte una lavantis, alter ex alia ; et sic sibi mutuo ad invicem sibi servient.

Quibus omnibus lotis dantur species. In fine vero, remotis mensis, surgit dominus papa, et omnes ipso stante super scabellum suum pedes, ministrantibus sibi duobus diaconibus et episcopo, redduntur gratiæ ut infra sequitur. Illis autem redditis, papa reducitur a duobus diaconibus prædictis ad cameram, vel ante cameram suam, ibique sedet in faldistorio cum cardinalibus tantum fratribus suis ; ipse et illi parati ut erant in mensa consequenter, exutis vestibus, discalceatus sandaliis requiescit. Cardinales vero, et alii prælati redeunt eorum hospitia cum mitris eques, tamen equis non paratis, nec alias coopertis, sicut in comestione steterunt, ita recedunt.

Memorandum quod omnes capellani domini nostri papæ commensales, quasi non commensales debent eo die comedere cum domino camerario splendide.

489 LXXIII. *De Benedictione mensæ, et gratiarum actione*

In Cœna Domini ad benedicendum mensam dicitur absolute sine *Gloria Patri* Versiculus *Christus pro nobis factus est obediens usque ad mortem*, et non amplius ; et deinde dicitur *Pater noster* secrete. Quo completo, sine pronuntiatione aliqua dominus papa signat tam mensam suam, quam alias. Hodie non dicitur *Jube, domne, benedicere*, nec *Tu autem* ; sed mensis signatis, ut dictum est, vadunt ad sedendum, prout est superius ordinatum.

In fine prandii in regratiarum actiones repetitur Versiculus *Christus factus est obediens*, ut supra ; dicitur immediate *Pater noster*. Quo finito, papa dicit absolute Orationem *Respice, quæsumus, Domine*, etc. ; nec pronunciat *Qui tecum*, nec *Fidelium animæ*, sed solum sine aliqua pronuntiatione dominus papa signat se, et omnes alios devote, nihil dicendo, Tunc reposito fanone et mitra super caput ejus, cum manto ad scapulas, reducitur, ut dictum est a duobus diaconibus cardinalibus ad cameram vel ad anticameram, quæ vocatur camera paramenti.

Notandum quod si papa non conficiat sanctum chrisma, non habent locum prædictæ ceremoniæ.

Item notandum quod si cardinales non comedant cum papa, non habent locum prædictæ solemnitates.

LXXIV. *Non licet quod aliqua mulier interveniat in comestione summi pontificis.*

Item notandum quod aliqua mulier nunquam comedit in præsentia Romani pontificis, etiam si esset imperatrix vel regina. Ita exstitit observatum tempore domini Clementis V, et domini Joannis XXII, domini Benedicti XII, Clementis VI, nec fuit auditum quod ali quo tempore fuerit factum.

Contrarium tamen tempore domini Urbani V, domini Gregorii XI, aut Urbani VI. Contrarium autem ejus etiam fuit observatum tempore Bonifacii IX et Joannis XXIII, summorum pontificum ; et * male.

LXXV. *De officio in feria sexta in Parasceven.*

Feria sexta, videlicet die Veneris sancta, ut omnia dicantur per ordinem, prima hora hujus diei, secundum Jacobum Gaietani, omnes capellani vocantur ad dicendum Psalterium, domino papa sedente ante lectum suum : capellani etiam juxta pedes ejus vicissim totum Psalterium complent. **490** Quo finito, sacerdos cum aliis dicit Antiphonam *Ne reminiscaris*. Postea dicuntur litaniæ et *Pater noster* private, et Psalmus *Miserere mei, Deus*, sine *Gloria*, etc. ; deinde capitula, et sine *Dominus vobiscum* absolute dicuntur Orationes *Deus, cui proprium est misereri*, et cæteræ omnes, quæ consueverunt in Quadragesima ; et in fine dicitur Oratio illa, *Respice, quæsumus*.

Sciendum quod ista die dominus papa, antequam vadat ad ecclesiam seu capellam pro officio faciendo, bis venit ad fenestram pro indulgentia more solito danda, videlicet de mane semel, et sero, cum ad capellam vult ire pro officio faciendo ; et qualibet vice portat pluviale rubeum et mitram planam de garnello sine aurifrisiis et perlis. Qua indulgentia sero data, vadit ad cameram, et ibi deponit pluviale, et accipit cappam de scarletto rubeo, apertam a medio pectoris usque ad pedes ; et eamdem mitram albam et planam de garnello absque aurifrisiis et perlis in capite portans cum cardinalibus intrat capellam pro officio faciendo. Cum autem papa est in capella, illico vadit ad altare, ubi est cathedra nuda cum scabello parata ; et ibi genuflexus, et sibi deposita mitra per diaconum cardinalem qui est a dextris, orat aliquantulum ; et postea surgit, et reponitur mitra sibi, Deinde vadit ad aliam cathedram nudam, longe ab altari cum scabello paratam.

Notandum tamen quod ista die cardinales non veniunt ad papæ reverentiam : sed immediate in ipsa cathedra de scarletto prædicto, et ipsa deposita, diaconus cardinalis dicturus Passionem, indutus superplicio, alba, amictu, stola lata, absque planeta, sic indutus induit papam sacris vestibus nigri coloris vel violacei, prout sibi placet.

Sciendum tamen quod ista die papa non calceatur sandalis, sed quotidianis calceamentis.

Ipse vero dominus papa paratus, idem dominus cardinalis accipit planetam nigri coloris. Similiter omnes cardinales recipiunt paramenta, videlicet episcopi cottas, amictum latum, et pluvialia ; presbyteri vero et diaconi similiter, non tamen pluvialia, sed planetas nigri coloris, sicut papa. Quibus paramentis receptis, papa progreditur ad cornu dextrum altaris a parte ante, ubi est cathedra bassa, nuda, et sine scabello ; et ibi sedet respiciendo ad caput sinistrum altaris ; etiam omnes alii sedent in locis suis, prout est consuetum.

Notandum tamen quod si aliquis rex illa die esset præsens in dicto officio, ipse non sederet in cathedra more solito, id est quando papa facit officium sed sedet in ordine episcoporum cardinalium, videlicet inter duos primos episcopos cardinales ; et statim omnibus sedentibus, unus capellanus absolute sine titulo in modum lectionis prophetiam dicit *Hæc dicit Dominus : In tribulatione*. Qua finita, cantatur Tractus *Domine audivi*. Finito vero Tractu, papa surgit, et ibidem respiciendo ad altare dicit *Oremus*, et prior diaconus cardinalis stans a dextris papæ dicit *Flectamus genua*, et immediate diaconus cardinalis qui est a sinistris papæ dicit *Levate* ; et tunc papa dicit Orationem *Deus, a quo*, etc., et in fine respondetur *Amen*.

491 Qua finita, subdiaconus, deposita planeta, legit sine titulo prophetiam *In diebus illis dixit Dominus ad Moysen*. Qua finita, cantatur Tractus *Eripe me*, etc. Diaconus vero cardinalis dicturus Passionem, antequam terminetur tractus prædictus, debet exuere planetam, et eam plicatam ad modum stolæ quasi recipere debet super humerum sinistrum, ita quod capita ipsius firmentur ad latus dextrum quasi retro ; et finito Tractu ipse diaconus cardinalis, facta reverentia, genuflexus coram altari, sine Benedictione et pedis osculo, procedit cum libro Evangeliorum sine cereis et incenso ad pulpitum nudum ; et absolute sine *Dominus vobiscum* incipit *Passio Domini nostri Jesu Christi secundum Joannem*, et absque aliquali responsione dicit in *In illo tempore, egressus Jesus*, etc. In principio Passionis papa surgit de cathedra, et deposita sibi mitra stat pedes contra altare circa medium, quasi sustentans se super illud retro in scapulis, respiciens ad illum qui legit Passionem junctis ante pectus manibus ; et sic semper stat, quousque perveniatur ad locum Passionis, cum dicitur *Et inclinato capite*, etc., et tunc papa genuflectit ad altare, et stat genuflexus per tantum spatium, quod semel posset dici *Pater noster*. Postea surgit et stat sicut prius ; similiter et omnes alii faciunt.

Sciendum quod papa met Passionem legit, dum cantatur per diaconum cardinalem ; tunc autem quando per alium quam per papam legitur scilicet per diaconum, et pervenitur ad locum illum qui

* Addidit in Codice non nemo recentiori manu : *Imo optime servare. Nam et Christus comedit cum mulieribus. Itaque recte fecerunt Innocentius, Alexander, et reliqui,* Verum id magnopere improbat in Alexandro Jacobus, Diarii ipsius Alexandri auctor.

debet dici in tono Evangelii, videlicet *Post hæc autem rogavit Pilatum,* diaconus cardinalis inclinado se, submissa voce, petit Benedictionem a papa ibidem, et acolythi repræsentant more solito thuribulum cum incenso, et papa ponit incensum benedictum, quod acolythus portabit ad diaconum pro Evangelio incensando, et alii duo acolythi vel capellani portant cereos accensos.

Finita vero Passione, una cum Evangelio reportatur ipse liber papæ more solito osculandus, videlicet in loco prædicto, *Post hæc,* etc. Exinde secundum modernos consuevit fieri sermo per aliquem magistrum in theologia vel prælatum; et ille qui facit sermonem, genibus flexis ante papam, petit Benedictionem, sed non osculatur pedem; sed habita Benedictione et recepta indulgentia pronuntianda post sermonem, vadit ad locum solitum pro sermone faciendo. Cum autem fit sermo, papa tenens mitram in capite sedet in cathedra nuda ante, ut supra. Quo finito, non dicitur *Confiteor*, sed statim ille qui fecit sermonem pronuntiat indulgentiam de mandato et auctoritate domini nostri papæ, videlicet de VII annis et VII quadragenis.

Quibus peractis, papa surgit, et ibidem amota cathedra et deposita mitra, dicit has Orationes solemnes, videlicet, *Oremus, dilectissimi*, et omnes alias, prout sunt in Ordinario seu in Missali Romano positæ; sed in fine harum Orationum, cum papa dicit *Oremus*, prædictus diaconus cardinalis qui stat a dextris et sinistris papæ, qui in prima flexione genu dixerat *Levate*, dicit nunc *flectamus genua*, et penultimus diaconus dicit *Levate*; et in quarta Oratione penultimus cardinalis **492** dicit *Flectamus genua*, et tertius diaconus cardinalis dicit *Levate*; et sic faciunt omnes diaconi cardinales secundum ordinem suum juxta prioritates ipsorum usque ad ultimum, quousque omnes Orationes sint completæ; et si forte plures Orationes sunt quam diaconi cardinales, statim cum ultimus diaconus in ordine suo dixerit *Flectamus genua*, prior diaconus prædictus dicit *Levate*, et deinde faciunt sicut prius usque ad finem ipsarum Orationum.

Notandum tamen quod in Oratione quæ dicitur pro Judæis, non dicitur *Flectamus genua*, quia ipsi Judæi hac die Domino irridentes genua flectebant, Et ideo pro ipsis non flectit Ecclesia genua in Oratione quæ pro eis dicitur. Quibus Orationibus finitis, papa ibidem stando in altari deponit spinellos, pallium, planetam et mitram, et vadit ad cornu altaris dextrum a parte retro; et ibidem sacrista, si est episcopus, vel alius episcopus familiaris, non tamen cardinalis, paratus cum pluviali nigro, qui etiam episcopus servit papæ in Missa, tradit papæ crucem; qui tenens in manibus versa facie ad populum, indutis chirothecis, discooperit crucem sinistram partem crucis.

LXXVI. *De prima, secunda et tertia ostensione crucis.*

Qua parte discooperta, papa solus incipit cantando Antiphonam *Ecce lignum crucis*; et quando tunc incipit, eum adjuvant in cantu astantes, quousque finita sit Antiphona ipsa; et cantores cantant *Venite, adoremus*. Qua finita, papa progreditur parum ultra quasi in cornu altaris, et discooperit aliam partem crucis, videlicet dextram; et ipsa discooperta, papa iterum vocem altius elevando solus incipit Antiphonam prædictam *Ecce lignum*, ut supra adjuvantes eum. Qua finita Antiphona, papa progredietur ultra quasi in medio altaris, discooperiendo totam crucem et elevando vocem altius incipiendo, quæ est tertia, Antiphonam prædictam *Ecce lignum crucis,* adjuvantes eum in cantu ut supra. Interim vero fulcarius ponit tapetum cum pluvinari et munda tobalea ante altare. Qua finita, chirothecis non extractis, descendens gradus altaris, et genibus flexis, ponit crucem super prædictam mundissimam tobaleam, et super illam ornatam de serico, quam ponit sacrista ante altare in terra super pulvinare extensam cum illa etiam cum qua cooperta fuerat crux; et ipsa cruce sic posita ibi per papam, statim subdiaconus flexis genibus a parte dextra crucis, cum manu una tenet pedem crucis, et cum alia ejus summitatem cum illa tobalea de serico. Cruce vero posita per papam, papa vadit ad cathedram nudam et bassam sine scabello paratam; et ibi sedendo calceamenta deponit, quæ sui cubicularii deponere consueverunt, uno episcoporum cum pluviali suo cooperiente ea; et nudis pedibus, et, mitra sibi deposita cum chirothecis in manibus, vadit quasi ad portam regiarum capellæ, comitantibus eum prædictis duobus antiquioribus diaconibus cardinalibus, uno a dextris, et alio a sinistris; et versa facie ad altare ibi genuflectit, inclinando caput ad terram junctis manibus; et hoc facit tribus vicibus, **493** antequam perveniat ad crucem, surgendo et progrediendo paulisper usque ad locum ubi crucem posuerat; et prostratus ibi ad terram, ipsam crucem adorat eam deosculando; et postea surgens revertitur ad cathedram supradictam; et ibi sedens calceatur a prædictis cubiculariis, non tamen sandalibus, sed quotidianis calceamentis.

Nota quod dominus Gregorius XI, nec non dominus Urbanus VI Romani pontifices nunquam voluerunt se discalceare in cathedra prædicta prope altare, credo propter reverentiam altaris, quia ambo devoti; sed in illa magna cathedra, etiam nuda, longe ab altari, ubi consueverunt se induere in solemnitatibus.

LXXVII. *De adoratione crucis ipsa die, et communione.*

Postea vero omnes cardinales discalceati in locis suis per eorum familiares, nudis pedibus vadunt per modum prædictum bini et bini ad adorandum crucem secundum ordinem suum, et ter flectunt genua; similiter et omnes alii ibidem præsentes eodem modo eadem crucem adorant. Interim vero cantores cantant *Agios*, etc., vicissim repetentes *Sanctus Deus, Sanctus fortis*, etc. *Populo meus, quid*

feci, etc., et alias Antiphonas, prout in Missali Romano continetur. Papa etiam prædictas Antiphonas et omnia prædicta legit sedendo in cathedra, dum ipsa crux adoratur per cardinales et alios. Finita vero crucis adoratione, sacrista vel alius ad hoc deputatus eam reponit in loco suo super altari, et pecuniam oblatam in crucis adoratione clericus capellæ recipit sola hac die, quoniam sua est, in aliis capellanorum. Ipsa igitur cruce in altari inter faculas seu cereos collocata, dominus camerarius vel vices ejus gerens aliam crucem portat extra regias, comitantibus eum clericis cameræ et capellæ ad adorandum aliis.

Facta ergo adoratione in capella, dum illi de extra aliam crucem adorant, papa, lotis manibus, et depositis chirothecis, quas amplius non resumit, B surgens de cathedra, ibi stando resumit prædictam planetam nigram et pallium cum spinellis de manu diaconi cardinalis qui dixit Passionem ; et sic progreditur ad altare sine mitra et sine confessione consueta, assistentibus sibi dictis duobus diaconis cardinalibus ; deinde vadit cum cruce, luminaribus et incenso, ad armariolum, seu cophinum, in quo die hesterna fuit calix cum corpore Christi reservatus, Ita exstitit hactenus observatum tempore Joannis XXII, domini Benedicti XII, domini Clementis VI, domini Innocentii VI, domini Urbani V, domini Gregorii XI, domini Urbani VI, Romanorum pontificum. Qui papa met ad armariolum seu cophinum vadit, et corpus Christi portat ad altare cum illa tobalea de serico coopertum cum uno capite, et cum alio C qui sibi pendet super humerum sinistrum. Licet secundum dominum Jacobum Gaietani junior prsbyter cardinalis corpus Christi [a] antiquitus ad altare portare consuevit. Accipiens igitur papa ipsum calicem in manibus, prius flexis genibus incensatum **494** seu thurificatum, coopertum quodam panno nobili de sindone seu de serico, portat ad altare ; et discooperto calice, recipit abinde tamen manu corpus, et ipsum ponit super patenam, quam diaconus qui dixit Passionem tenet in manu ; et ipse diaconus corpus Christi cum patena offert papæ, quam papa suscipiens collocat super altare ibidem extenso corporali. Postea calicem sacrista præsentat papæ absque lotione et tersione propter sacramentum, ne aliquid de fragmentis intus esset, et nihil dicendo infra dictum calicem ponit sacrista. Postea prædictus D diaconus cardinalis offert prædictum calicem cum mero et puro vino; et subdiaconus offert ampullam cum aqua quam papa vino commisceat, nihil dicendo et reputet quod ista die emanaverunt sacramenta Ecclesiæ, videlicet sanguis et aqua de corpore Christi. In quibusdam vero ecclesiis, secundum dominum Jacobum Gaietani, purum vinum sine aqua offertur, ut in puro et forti crudelitas Judæorum repræsentetur et asperitas passionis Christi.

Collocato autem per modum consuetum ad latus dominici corporis [calice] a diacono cardinali prædicto, offerat ipse diaconus cardinalis papæ thuribulum, manum papæ osculando in dando et recipiendo ; et papa, ut moris est, incensat tam corpus Christi quam calicem. Deinde papa vadit ad cornu altaris, et ibi lavat aliquantulum digitos cum aqua in duobus bacilibus per unum de militibus seu domicellis suis, vel per nobiliorem ibidem præsentem, ipsum juvante priore episcoporum qui servit in officio capellani ; et ipsa ablutione facta, vadit papa ante medium altaris absque confessione, prout dictum est, inclinat se orans et dicens *In spiritu humilitatis*, et erigens se vertit se ad populum dicens *Orate pro me, fratres*, etc., deinde dicit plana voce, ut moris est, sine *Per omnia sæcula*, etc., et sine *Te igitur* ; sed absolute incipit cantando *Oremus, præceptis salutaribus moniti*, etc., *Pater noster*, etc.; et quando erit in illo loco ubi dicitur *Sicut in cælo et in terra*, celebrans accipiens corpus Christi elevat ipsum, ita ut possit videri a circumstantibus, et incontinenti reponit eum ubi prius, et in fine *Pater noster* respondetur *Sed libera nos a malo* ; sacerdos vero sub silentio dicit *Amen*, et statim in eodem tono sine *Oremus* dicit hanc Orationem: *Libera nos, quæsumus, Domine*, et in fine respondetur *Amen*.

Et tunc diaconus offert papæ patenam, ac deinde papa frangit Hostiam consecratam secundum consuetudinem, ponens de ea tertiam particulam in calicem, nihil dicendo. Sanctificatur enim vinum non consecratum per corporis Domini missionem. *Pax Domini* etiam non dicitur, nec *Agnus Dei* cantatur, nec pacis osculum datur, nec postcommunio dicitur.

Communicat autem solus papa sine ministris, non ad sedem solemniter, sed ibi tantum eo die ante altare, ob humilitatem reverentiæ, et passionis Christi ; et non cum calamo, sed cum calice sumit sanguinem; et vinum post sumptionem sanguinis in calice funditur per sacristam, vel alium episcopum, qui sibi in Missa servit ; et sumitur cum calice in cornu altaris, et ibidem cum aqua, in bacilibus per unum e **495** militibus vel domicellis portata, lavat manus. Et deinde depositis ad altare spinellis, cum quibus firmatur pallium et planeta, vadit ad sedem altam nudam, et ibi deponit paramenta, et cum ministris et capellanis ac clericis suis dicit Vesperas diei præteriti, non cantando, sed legendo, etiam Antiphonam *Calicem salutaris*, cum aliis sequentibus et Psalmis, prout sunt notatæ in Breviario Romano. semper sine *Gloria*, et sine Capitulo, et sine Versu. Nec incipit Antiphonam ad *Magnificat* ipse papa, sed omnia dicuntur legendo. Quibus completis, dicitur: *Christus factus est pro nobis*, etc., et sine *Kyrie eleison*, et sub silentio dicitur *Pater noster*. Et nota quod post *Christus factus est*, etc., statim papa descendit de cathedra magna, et vadit ad illam ante medium altaris, et nudam cum scabello ; et ibi genibus flexis dicit Psalmum *Miserere mei, Deus*, etc., quo completo sine *Gloria Patri*, dicit *Oremus*. *Respice*, etc.

[a] Id patet ex antiquioribus libellis Ordinis Romani, quo supra retulimus.

Sciendum est enim quo dista die servit papæ in officio capellani unus presbyter cardinalis, videlicet ille cui papa mandavit, vel cui prior diaconorum cardinalium ex præcepto papæ hoc facere commiserit. Episcopus autem cardinalis servit, si papa celebret hodie.

Peractis ergo omnibus supradictis, papa cum pluviali rubeo et mitra plana prædicta, comitantibus omnibus cardinalibus indutis cappis laneis, duobus tamen diaconis cardinalibus antiquioribus sibi assistentibus, uno a dextris, et alio a sinistris, vadit ad dictam fenestram in qua consuevit dare indulgentiam ; et ibidem in præsentia cardinalium facit absolutionem more solito et Benedictionem ; postea dat indulgentiam populo et omnibus assistentibus, videlicet de VII annis et VII quadragenis : quam indulgentiam pronuntiat de mandato papæ junior diaconus cardinalis, vel ille cui papa mandaverit. Et postea intrat in cameram suam, in qua pluviale et mitram deponit, et vestes consuetas recipit, et cardinales absque confabulatione ad propria revertuntur.

LXXVIII. *De officio Sabbati sancti.*

Notandum quod die Sabbato sancto, in vigilia Paschæ, antequam dominus papa veniat ad capellam seu ecclesiam pro officio faciendo, bis venit ad fenestram pro indulgentia danda more solito populo, scilicet de mane semel, et sero, cum vult ire ad capellam pro officio faciendo ; et qualibet vice portat pluviale rubeum et mitram planam et albam de garnello sine aurifrisiis et perlis. Ipsa etiam die extrahitur ignis novus de crystallo vel alio lapide, et benedicitur in capella, præsente domino papa, per juniorem presbyterum cardinalem sacris indutum vestibus, cum cruce et aqua benedicta et incenso, legendo Orationes sine nota. Ignis benedicitur antequam papa veniat ad capellam.

Hora vero debita, omnibus prædictis primo completis, ut dictum est, papa indutus manto rubeo et cum mitra prædicta venit ad capellam, cum associantibus cardinalibus qui sunt ibi in camera cum eo præsentes, cum duobus antiquioribus diaconis cardinalibus sibi assistentibus, **496** ut moris est, uno a dextris, et alio a sinistris ; et deposita sibi mitra per diaconum cardinalem qui est a dextris ejus, flexis genibus orat aliquantulum ante altare, ubi est cathedra cum scabello et pulvinari parata. Et facta Oratione surgit et vadit ad sedem suam magnam quodam panno nobili coopertam ; et reposita sibi mitra sedet. Deinde veniunt cardinales more solito ad reverentiam papæ. Qua reverentia facta, junior diaconus cardinalis qui debet benedicere cereum, indutus paramentis albis, videlicet amictu, superpliccio stricto, alba, stola, tunicella, dalmatica et manipulo, exit regias capellæ ; et præcedentibus eum ministris cum cruce, concomitantibus eum capellanis et cantoribus et reliquis clero et populo, vadit quasi ad finem capellæ, et recipit de manu acolythi vel ministri arundinem trium cubitorum et dimidii cubiti, triplicem candelam accensam de novo igne ilumina-

A

tam habentem ; et ibi genuflectendo arundini, elevatis paululum manibus cum arundine, dicit cantando *Lumen Christi* : et respondentibus omnibus aliis *Deo gratias*, vadit quasi ad portam regiarum dictarum, et ibi secundo genuflectit et plus solito manibus elevatis vocem magis elevando dicit *Lumen Christi* ; et omnibus respondentibus *Deo gratias*, postmodum vadit usque ante altare, et ibi tertio genuflectit, et plus elevatis manibus, elevando vecem magis dicit *Lumen Christi* ; et omnibus respondentibus *Deo gratias*, postea ascendit ad pulpitum adornatum, et absolute incipit Benedictionem cerei, et cantando dicens, ut sequitur, *Exsultet jam angelica turba cælorum*, continuando ipsam Benedictionem usque ad finem, et tempore debito ponuntur per ipsum diaconum cardinalem quinque grana incensi in dicto cereo ad modum crucis. Postea tempore debito accendatur cereus de igne novo prædicto, prout in rubricis in dicta Benedictione positis præcipitur et mandatur.

B

Facta igitur Benedictione cerei, papa descendit de sede illa, et vadit ad revestiarium longe ab altari paratum, si sit ; alias vero, si non sit, ibidem calceatur sandalia, legendo *Quam dilecta*, quæ debent esse alba cum perlis, quia ea non mutat. Deinde induitur omni ornatu suo quadragesimali violacei coloris, scilicet alba absque paramentis, cinctorio et succinctorio albi coloris, pectorali, fanone, stola cum perlis (et ista non mutat), tunicella, dalmatica violacea (interdum vestes istas duas propter tædium exspoliandi et induendi Romani pontifices consueverunt portare albi coloris, verumtamen totum stat in bene placito eorum), planeta violaceo per diaconum cardinalem qui fecit Benedictionem cerei, stantem in alba tantum cum stola. Et postquam papa chirothecas induerit, omnes cardinales paramenta sua recipiunt, videlicet episcopi cottam, amictum latum, et pluvialia, sed planetas violacei coloris recipiunt ; et etiam ipse diaconus cardinalis qui induit papam. papa induto, induit sibimet planetam violaceam, sicut et alii diaconi cardinales ; subdiaconus vero non planeta, sed tunicella alba utitur in toto officio et in Missa, ut magis sit compositus et expeditus ad legendum lectiones, et alia quæ sibi illa die agenda

C

incumbunt. Omnibus **497** paramentis receptis, et mitra papæ prædicta reposita per dictum diaconum cardinalem, recipit annulos, scilicet pontificalem et minorem, de manu episcopi vel presbyteri cardinalis sibi in officio vel in Missa de libro servientis. Deinde papa processionaliter vadit ad sedem suam magnam prædictam longe ab altari cum silentio, assistentibus sibi duobus diaconis cardinalibus prædictis antiquioribus. Hoc sane intelligas, si induatur in sacrario seu revestiario, ibidem etiam sic processionaliter vadit. Quod si papa induatur in ipsa cathedra et non in revestiario, ibidem etiam sedet duobus diaconis cardinalibus et presbytero cardinali sibi in officio et Missa servienti ante eum super sca-

D

bellas,ut moris est; aliis vero diaconibus cardinalibus ante altare in loco solito sedentibus. Similiter et omnes alii cardinales sedent in locis suis, prout est consuetum.

Postea unus de clericis capellæ seu acolythis vadit ad pulpitum nudum,ubi debet esse liber Epistolarum paratus ad legendum lectiones : et absolute sine titulo incipit et legit lectionem *In principio Deus creavit cœlum et terram*, etc., et ipsa lectione finita, si papa velit, Græcus diaconus legit eam in Græco. Qua completa, papa in prædicta sede standO, ac deposita ei mitram per diaconum cardinalem sibi a dextris assistentem,dicit *Oremus*; et diaconus cardinalis qui est a dextris papæ immediate dicit *Flectamus genua* ; deinde alter qui est a sinistris dicit *Levate*;et postea papa dicit Orationem quæ competit, et reliqua fiunt et leguntur prout in Missali seu Ordinario sunt notata.

LXXIX. *Si papa velit ordines facere,vel cardinales consecrare.*

Notandum vero si papa velit aliquos ordines facere,et aliquos de cardinalibus hac die consecare,iste modus observandus est.Primo lecta prima prophetia, fiunt minores ordines in sede prædicta ; et lecta secunda prophetia alii ordines acolythatus, prout in Pontificali domini Guillelmi Durandi continetur. Verumtamen Ecclesia Romana istum modum observare consuevit, quod lectis XII prophetiis minores ordines distribuuntur, et dicto novies *Kyrie, eleison* cum litaniis,prout in Missali continetur, et *Gloria in excelsis Deo* decantato,ante primam Collectam ordo subdiaconatus distribuitur;et ultimus ordinatus legit epistolam. Distributis ergo minoribus Ordinibus, et etiam subdiaconatu, lectis Orationibus, Epistola, Graduali,usque ad ultimum Versum, vel *Alleluia*, prout notantur omnia in ordinatione diaconi et presbyteri cardinalis.Tunc archidiaconus præsentet eos papæ.Cætera quære in loco suo. Sciendum tamen quod diaconi cardinales secundum ordinem suum in principio Orationum dicendarum per papam dicunt *Flectamus genua*,et etiam *Levate*,juxta modum hesternum in rubrica declaratum. Omnes vero aliæ lectiones leguntur per capellanos papæ superpliciis tantum super rochettis indutos ; quibus lectis, lector post finem suæ lectionis vadit ad osculandum pedem papæ.

498 LXXX. *De presbytero cardinali servienti papæ.*

De presbytero cardinali isto die serviente in officio capellani sciendum est quod in toto officio hodierni diei servit papæ in officio capellani unus presbyter cardinalis, videlicet ille cui papa mandaverit, vel alicui priorem diaconorum cardinalium ex præcepto papæ hoc facere commiserit, videlicet de libro quando papa dicit dictas Orationes,post quamlibet lectionem tenens librum supra caput suum,et in altari etiam post receptionem paramentorum tradit papæ annulos,scilicet pontificalem et minorem in eodem digito ; et etiam quando papa deponit paramenta, ipse presbyter cardinalis recipit dictos annulos de manu papæ,et semper in dando et extrahendo osculatur manum papæ.

Nota quod in rubrica ista modernis temporibus prior episcoporum vel prior presbyterorum, vel subpriores in priorum absentia,semper papæ serviunt in dicto officio capellani.Ita vidi ego frater Petrus Amelii,Senegaliensis episcopus, observari tempore domini Urbani quinti, Gregorii XI et Urbani VI Romanorum pontificum. Completis vero Orationibus, lectionibus et Tractis, subdiaconus tunicella alba, ut prædicitur,indutus vadit ad pulpitum,ubi lectiones lectæ fuerunt;et ibi cantando dicit litaniam, et respondetur sibi per omnes qualibet vice, verba ipsius subdiaconi et in eadem nota repetendo.In principio litaniæ papa, deposito pallio, spinellis, et planeta, descendit de sede prædicta et vadit ad cathedram coram altari paratam cum scabello et pulvinari,mitram prædictam tenens in capite;et ibi stat genibus flexis, quousque perveniatur ad locum ubi dicitur *Peccatores, te rogamus audi nos.*

Tunc vero papa surgens vadit ad aliam cathedram longe ab altari paratam,vel ad revestiarium,si sit, et depositis paramentis violaceis prædictis,induitur ipse papa paramentis albis et solemnibus per diaconum cardinalem qui Evangelium est dicturus .Qui quidem diaconus paratus debet esse paramentis albis quando induit papam prout erat in cerei Benedictione .Similiter et omnes alii cardinales paramenta alba recipiunt,videlicet episcopi cardinales cottam, amictum latum,pluviale;presbyteri vero cardinales similiter, non tamen pluvialia, sed planetas recipiunt: diaconi vero cardinales et similiter amictum strictum tunicellam et dalmaticam recipiunt,et omnes prælati pluvialia. Quibus paramentis per papam receptis, imponitur sibi mitra nobilis et solemnis, et recipit ambos annulos de manu presbyteri cardinalis, ut supra;et assistentibus sibi prædictis duobus antiquioribus diaconis cardinalibus, uno a dextris, et alio a sinistris,vadit processionaliter ad altare;et veniendo occurrunt ei tres presbyteri cardinales parati:et ipse, ut moris est, recipit eos secundum ordinem suum ad osculum oris et pectoris. Deinde vadit ad altare, et facit confessionem suam more solito;et postea osculatur altare,et librum Evangeliorum in principio Evangelii dicendi in Missa; et vertit se ad diaconos **499** cardinales,qui more solito faciunt ei reverentiam,et papa per ordinem suum eos recipit ad osculum oris et pectoris;et exinde recipit thuribulum de manu diaconi qui illa die debet dicere Evangelium Dominus de Francia cardinalis introduxit consuetudinem, quod cardinalis, qui servit papæ præsentet thuribulum cum navicula ;et papa ponit incensum, et altari incensato reponitur sibi mitra. Et tunc recipit diaconos cardinales ad reverentiam,et altare incensat more solito.

Postmodum vadit ad sedem suam, ubi stando absque Introitu dicit *Kyrie eleison*, et postea sedet: et finito novies per cantores *Kyrie eleison*, papa surgit;et deposita sibi mitra per diaconum cardinalem

qui stat a dextris, incipit solemniter *Gloria in excelsis* A *Deo*. Et tunc pulsatur magna campana. Quo cantato, surgit, et mitra deposita, ut supra, dicit *Pax vobis*; et respondentibus omnibus ***Et cum spiritu tuo*** dicit, *Oremus. Deus, qui hanc sacratissimam noctem*, etc.; qua Oratione finita, subdiaconus dicit Epistolam; et immediate Epistola finita idem subdiaconus inclinando se aliquantulum ante papam dicit cantando plana voce: *Annuntio vobis gaudium magnum, videlicet Alleluia*, et nihil ei respondetur, et vadit ad osculandum pedes papæ. Quo facto, statim surgit, et ille subdiaconus vel capellanus papæ alta voce incipit semel tantum coram papa cantando *Alleluia*; et papa stando, et mitra deposita, ipsum *Alleluia* cantando ter incipit, secunda vice altius, et in tertia altius vocem elevando; et qualibet vice immediate post papam chorum repetit B cantando ipsum *Alleluia*. Quo *Alleluia* ter cantato, ut præmittitur, duo cantores solemniter cantant Versum *Confitemini Domino*; deinde cantatur tractus *Laudate Dominum, omnes gentes*. Quo finito, recepto prius manipulo, diaconus cardinalis de manu capellani sibi servientis de mitra vadit ad osculum pedis papæ; deinde revertatur ad altare, ubi more solito recipit librum Evangeliorum flexis genibus osculando medium altare. Quo libro recepto, pars illa ubi est crucifixus stet ante altare versus papam; et ibidem stando aliquantulum inclinatus ad papam, sic semper tenendo prædictum librum ante pectus suum, petit a papa summissa voce Benedictionem. Qua habita, vadit ad Evangelium dicendum. Ad Evangelium vero ista die non portantur luminaria, sed incensum tantum. Quo Evangelio finito, portatur ille liber Evangeliorum per C subdiaconum ad osculandum papæ, ut moris est; et papa stando dicit *Dominus vobiscum*, etc., diaconus vero revertitur ad altare.

LXXXI. *Quod non dicitur* Credo, *nec Offertorium*

Notandum tamen quod *Credo in unum* nec Offertorium dicitur in Missa præsenti, nec fit sermo; sed extractis chirotechis lavat manus, deinde more solito vadit ad altare: et deposita sibi mitra per diaconum cardinalem qui dicit Evangelium, extensa tobalea de auro super altare per acolythos et per sacristam, idem diaconus extendit corporalia in medio altaris; et episcopus non cardinalis, sed sacrista, portat calicem **500** cum pyxide hostiarum et parvo cochleari, coopertum velo serico, et parat calicem cum tribus Hostiis, unam pro sacramento, et duas pro proba; et D in papæ præsentia facit probam de vino et de pane et fundit vinum in calicem tantum, quantum durat cretulus hostiæ, et post aquæ Benedictionem ponit cum cochleari tres guttas aquæ; et tunc facit probam, et ponit patenam cum hostia super calicem; et tunc prædictus diaconus cardinalis recipit cum cauda manipuli patenam ipsam cum hostia, et offert papæ nihil dicendo, sed osculatur manum papæ; postea offert calicem, faciendo tribus vicibus crucem cum calice super altare, tenendo ipsum cum ambabus manibus per medium, nihil dicendo.

LXXXII. *De incensatione et communione.*

Postea recipit thuribulum cum incenso de manu acolythi; et offert papæ, et itsemet diaconus ponit incensum infra thuribulum osculando manum papæ, et tradit papæ prædictum thuribulum, osculando manum; et semper caudam thuribuli, ubi sunt annuli, teneat in manu dextera, et capit prope ignem in manu sinistra; et sic papa recipit et incensat altare, ut moris est. Et exinde ipse diaconus cardinalis recipit thuribulum de manu papæ, semper manum ejus osculando in tradendo et recipiendo. Quo recepto, incensat papam ter; et tradito thuribulo acolytho, parat sibi planetam et pallium cum fano Postea incensat altare et presbyterum cardinalem qui ipso die servit papæ; Deinde duos diaconos cardinales antiquiores qui papæ astiterunt in Missa; B postea alios diaconos cardinales; deinde regem, si sit ibi; et postea episcopos cardinales et presbyteros cardinales, et alios prælatos paratos, prout in aliis Missis fieri est consuetum; deinde papam, prout moris est tantum [*Al.*, tamen] in hac Missa. Dicitur Præfatio *Te quidem, Domine, omni tempore, sed in hac potissimum nocte*, etc.; et alia dicuntur prout in Missali continentur. Et cum papa dixerit loco debito *Pax Domini sit semper vobiscum* respondetur *Et cum spiritu tuo*: sed *Agnus Dei* non dicitur, nec pacis osculum datur. Verumtamen dicit papa nihilominus illam Orationem, *Domine Jesu Christe qui dixisti apostolis tuis: Pacem*, etc., nec Communio dicitur, sed immediate papa descendit ab altari, et vadit ad sedem suam, comitantibus duobus diaconis; et diaconus cardinalis, factis tribus circulis, bina vice vertendo se ante medium altaris, patena cum corpore Christi elevata ante frontem ad partem dextram, et in tertia ad sinistram, et tunc tradit Hostiam cum patena flexis genibus subdiacono ipsam papæ deferendam more solito. Et postea idem diaconus recipit more solito calicem cum sanguine, et facit tribus vicibus circulum, et portat papæ ad sedem; et ipse ibi stando solemniter communicat; et post diaconum sacrista episcopus defert calicem vacuum coopertum cum nobili panno serico in manu dextra, et in sinistra papilionem cum fistula et tribus punctis, quam tradit presbytero cardinali qui servit papæ: et post eum venit acolythus cum vinateriis **501** et duobus [a] taxeis. Et papa sanguinem cum D calamo sugit; et statim diaconus corpus Christi de manu papæ recipit, et post eum subdiaconus. Quo recepto, dictus diaconus cardinalis portat calicem cum sanguine ad altare, et ibidem de ipso sanguine cum ipso calamo sugit; et postea dat subdiacono residuum sanguinis; et postea recipit perfusionem papæ de manu cardinalis portantis, prout est fieri alias consuetum.

Notandum tamen quod cum papa ponit corpus Christi in ore diaconi cardinalis qui cum ipso communicat, non debet eum recipere ad osculum oris, ut in aliis diebus fieri solet, quando in sede com-

[a] Eadem vox infra, non semel, in cap. 85.

municat; nec etiam ipse diaconus cardinalis debet subdiaconum post receptionem sanguinis osculari, pro eo quod in ista Missa non datur pacis osculum, ut supra dictum est.

Communione autem facta, et omnibus prædictis expletis, papa reposita sibi mitra sedet, et cantores cantant Antiphonam *Alleluia, alleluia, alleluia.* Qua cantata, cantatur Psalmus *Laudate Dominum, omnes gentes*, etc., cum *Gloria Patri*, etc.. et in fine reiteratur Antiphona prædicta. Capitulum, Hymnus, Versus non dicuntur ; sed immediate subdiaconus stans coram papa incipit cantare Antiphonam *Vespere autem Sabbati;* et ipsa incœpta, papa, deposita mitra, cantando incipit ipsam Antiphonam, et cantores cantant ipsam cantando usque ad finem ; et postea cantatur psalmus *Magnificat* totum cum *Gloria Patri*, etc., et in fine reiteratur dicta Antiphona per cantores. Et omnia prædicta debet dicere in sede papa stando, legendo cum ministris. Quibus finitis, papa surgens de sede vadit ad altare, et ibi deponitur sibi mitra ; et versa facie ad populum dicit *Dominus vobiscum ;* et respondetur *Et cum spiritu tuo.* Postea dicit *Oremus. Spiritum nobis, Domine.* Deinde versa facie ad populum dicit *Dominus vobiscum ;* et responso *Et cum spiritu tuo,* papa vertit se ad altare, et diaconus cardinalis qui dixit Evangelium, versa facie ad populum dicit *Ite Missa est*, cum duplici *Alleluia ;* et respondetur etiam cum duplici *Alleluia Deo gratias.* Deinde papa facit more solito benedictionem. Qua Benedictione facta, presbyter cardinalis qui servivit in Missa de mandato et auctoritate papæ pronuntiat indulgentiam de septem annis et septem quadragenis.

Hic nota quod si papa facit officium ut præmittitur, incœpto Psalmo *Magnificat* descendit de cathedra, et sine mitra thurificat altare, nec ultra revertitur ad prædictam cathedram, sed ibimet in altari dicit orationem *Spiritum nobis, Domine.*

Quibus omnibus peractis, papa sibi reposita mitra totus paratus, cum omnibus cardinalibus etiam paratis et cum mitris in capitibus, et secundum ordinem suum processionaliter gradientibus, assistentibus tamen sibi duobus diaconis cardinalibus antiquioribus, uno a dextris, et alio a sinistris, præcedentibus subdiacono parato cum cruce et capellanis omnibus superpliciis indutis, cum cereis accensis vadit ad fenestram, **502** in qua indulgentia populo consuevit dari ; et ibi præsentibus omnibus cardinalibus paratis ; facta Benedictione solita per papam, et data indulgentia populo, omnibus præsentibus cardinalibus et aliis prælatis, ut supra, videlicet de VII annis et VII quadragenis per unum cardinalem ut supra, sicut venerunt processionaliter, etiam omnes sic revertuntur. Deinde intrat cameram suam cum cardinalibus, et cum eo remanet solus diaconus qui dixit Evangelium pro juvando ipsum dominum papam ad deponendum paramenta, et alii extra cameram deponunt. Quibus depositis, papa recipit vestes albas de lana in hac die portari consuetas. Sacrista vero facit plicari paramenta munde et honeste ; et cardinales, paramentis depositis in cappis laneis reassumptis, ad domos proprias revertuntur.

LXXXIII. *Quando papa non celebrat ipsa die.*

Item si in ipsa die Sabbati sancti papa non facit officium, quia Romani pontifices non consueverunt facere officium, iste modus est tenendus. Primo igitur dominus papa vadit ad dandum indulgentiam populo, et in reversione audit parvam Missam secrete, in qua non dicitur *Alleluia*, quia consuevit esse de Missis votivis, nisi diceretur de die. Qua Missa finita, interim vadit ad dandum indugentiam. Iterim extinguuntur omnia luminaria, et excutitur de lapide novus ignis per magistrum capellæ ; et junior presbyter cardinalis, indutus sacris vestibus, scilicet amictu, stola, alba, manipulo, et pluviali cum mitra alba et simplici, ipsum ignem benedicit cum ministris suis indutis superpliciis, prout in Missali continetur.

Sciendum tamen quod si ille qui facit officium sit cardinalis, ille benedicit ignem, et debet esse indutus sacris vestibus usque ad casulam exclusive, loco cujus portat pluviale, et cum cruce aqua benedicta et incenso, legit omnes illas Orationes sine cantu. Quibus lectis, deponit pluviale, et recipit casulam sive sit cardinalis, sive non.

Notandum tamen quod quicunque facit officium debet esse indutus paramentis violaceis vel Indii coloris : diaconus vero et subdiaconus albi coloris. Consueverunt interdum etiam prælati tunicellam et dalmaticam portare albi coloris, et casulam Indii coloris. Sandalia debent esse alba, et non mutantur nec stola, nec manipulus. Indutus igitur prælatus qui facit officium sedet super cathedram suam coopertam faldistorio ; et data indulgentia per papam populo, secunda vice papa venit ad capellam ; et facta Oratione aliqualiter ante altare, et surgens ascendit ad cathedram suam, indutus prout erat quando indulgentiam populo dedit ; et ibi sedet cum mitra ; et duo diaconi cardinales ante eum, et presbyter, et qui servit sibi. Indutus igitur prælatus cum ministris suis ut supra, sedet diaconus qui debet legere Evangelium ; portat arundinem tricubitem cum candelis accensis de novo igne, et cum duobus acolythis cum candelabris et faculis accensis. Et subdiaconus præcedit eos bajulans crucem ; et sic pergunt omnes quasi **503** usque ad finem capellæ ; et ibi alta voce diaconus dicit *Lumen Christi ;* et respondebit chorus *Deo gratias*, et flectit genua ; et iterum magis appropinquat ad regias capellæ ; et iterum flectit, altius intonando *Lumen Christi ;* respondentibus illis *Deo gratias.* Intrat capellam et vadit ad cereum paschale cum dictis ministris, et ibi super pulpitum incipit absolute *Exsultet jam angelica turba*, etc., petens prius a papa Benedictionem.

Finita cerei Benedictione, prout in Missali Romano continetur, diaconus deponit dalmaticam albi coloris, et unus clericus vel de cantoribus legit lectionem primam, consequenter omnes alias leguntur per

clericos aut per cantores ; et prælatus legit omnes in cathedra sua sedendo cum mitra.

Orationes vero prælatus legit in cathedra sua cantando, non in cornu altaris, et sine mitra ; et unus de clericis suis tenet sibi ante librum, et ipse versa facie ad altare legit Orationes. Lectis igitur XII prophetiis, papa surgit, et vadit ante medium altaris, et flectit genua ; et prælatus accumbit super faldistorio suo, ubi consueverunt stare prælati quando faciunt officium ante papam. Interdum vidi quod descenderunt de illo loco magis inferius ex latere dextro papæ. De hoc non est jus. Ipsis vero prostratis, subdiaconus vadit ad pulpitum, ubi lectæ fuerunt lectiones, et cantant litaniam ; et cum perventum fuerit ad illum locum, *Peccatores te rogamus, audi nos*, ille qui facit officium surgit, et deponit paramenta violacea, et etiam ministri sui recipiunt albi coloris, et mitram pretiosam, papa semper accumbente super cathedram suam ante medium altaris ; et cum cantores incipiunt primum *Kyrie, eleison*, papa surgit, et ibimet cum duobus diaconis cardinalibus et prælato qui facit officium, qui stare debet a latere sinistro papæ cum suis ministris, facit confessionem more solito ; et facta confessione faciens officium ascendit ad altare, et papa revertitur ad cathedram suam ponens incensum in thuribulo ; et incensato altari incensatur ipse ; et prælatus procedit ad Missam. Et dum incipitur *Gloria in excelsis Deo*, papa deponit pluviale rubeum, et stolam, et mitram, quæ omnia debent esse sine perlis ; et subdiaconus, vel ille qui custodit prædicta cum mitra consistoriali cum perlis. Sacrista vero vel ejus socius tradit pluviale album de samito cum aurifrisiis de perlis et cum cordonibus ; et diaconus qui stat a dextris papæ induit papam ; et dum incipitur *Gloria in excelsis Deo*, parvæ campanæ debent pulsari, et etiam illa magna consistorialis, et papa dicit *Gloria in excelsis Deo*, cum cardinalibus sibi assistentibus ante ad modum circuli. Omnia alia fient prout in Missali Romano continentur.

Notandum quod lecta Epistola, subdiaconus qui ipsam legit debet venire ad prælatum qui facit officium ; et versa facie ad ipsum alta voce dicit *Annuntio vobis gaudium magnum, videlicet Alleluia* ; et incontinenti prælatus surgit, et deposita mitra dicit *Alleluia*, et tribus vicibus incipit, semper vocem exaltando in qualibet vice.

Recepto igitur corpore et sanguine Domini nostri Jesu Christi, faciens officium remanet super cornu dextrum altaris ; et subdiaconus papæ incipit Antiphonam, *Vespere autem Sabbati*, etc., ante papam ; et summus pontifex **504** incipit dictam Antiphonam deposita mitra, et ponit incensum in thuribulum ; et ille qui facit officium thurificat ante altare ; et cantato per cantores, faciens officium dicit Collectam in cornu altaris prædicto, et non papa ; et semper stat sine mitra in sede sua dum dicitur Collecta. Aliqui Romani pontifices consueverunt stare per totum *Magnificat* sine mitra. Nota quod in ista Missa non dicitur *Lætatus sum*.

Data Benedictione per papam, vadit ad dandum indulgentiam populo, comitantibus cardinalibus ; deinde revertitur ad cameram suam, et deponit paramenta, et recipit chlamydem cum capuceo de scarletto albo, quibus utitur per istam Octavam inclusive, vel saltem usque ad Dominicam in albis post prandium, sed melius est quod portet per totam diem, cum quibus etiam vadit ad mensam et ad Missam in capella sua.

LXXXIV. *In die sancto Paschæ de officio Missæ rubrica.*

Dominica in festo Paschæ Missa tantum mandatur, neque est sermo ; sed audita bono mane Missa parva, dominus papa, indutus pluviali albo cum mitra aurifrisiata cum perlis, vadit ad dandum indulgentiam populo. Deinde venit ad capellam, associantibus eum cardinalibus tunc præsentibus secundum ordinem suum ante eum gradientibus, assistentibus ei duobus diaconis cardinalibus antiquioribus, uno a dextris, et alio a sinistris ; subdiacono crucem portante ante papam et ante cardinales. Cum autem papa est in capella, statim vadit ante altare, ubi debet esse cathedra pulvinari parata ; et reposita sibi mitra per diaconum qui est a dextris, genuflectit, et ibi aliquantulum orat, ut moris est.

Deinde sibi mitra reposita, vadit ad aliam cathedram longe ab altari paratam, et ibi sedet ; et facta ei reverentia solita per cardinales et alios prælatos, papa incipit more solito alte Tertiam, quam dicit ipse legendo, et capellani cum cantoribus ante eum ipsam cantando. Qua finita, papa dicit Orationem, et prior episcoporum tenet ei librum super caput suum, et duo acolythi cantant *Benedicamus Domino, alleluia, alleluia*, etc. Deinde papa sedet, et subdiaconus cum uno de cubiculariis calceat sibi sandalia, et ipse papa interim legit *Quam dilecta*, cum illis Orationibus, etc. Deinde lavat manus, prout consuetum est, et sacris aliis induitur paramentis. Similiter et omnes cardinales, secundum ordinem suum et secundum quod eis competit, alba, etiam recipiunt paramenta.

Quibus paramentis receptis, imponitur papæ mitra solemnis ; et deinde assistentibus prædictis duobus cardinalibus, uno a dextris, et alio a sinistris, et prior episcoporum eum associante et præcedente qui ipsa die servire sibi debet de libro et aliis quæ sibi competunt in officio capellani, processionaliter cum cruce, incenso et septem faculis vadit ad altare et veniendo occurrunt ei tres juniores presbyteri cardinales parati ; et ipse, ut moris est, recipit eos secundum ordinem suum ad osculum oris et pectoris. Deinde more solito facit confessionem suam ante altare, et alia quæ in aliis solemnibus Missis sunt fieri consueta. Deinde vadit ad sedem suam, ubi stando dicit Introitum Missæ, et *Kyrie, eleison* cum cardinalibus. **505** Deinde sedet, et sic proceditur in Missa secundum quod alio tempore est regulariter fieri consuetum.

Notandum quod in hac Missa post *Alleluia* et Ver-

sum *Confitemini* cantatur per cantores, et incipitur per eosdem, non per papam. Sequentia *Victimæ paschali laudes*, et in fine reiteratur *Alleluia*.

Notandum quod ista die non fit sermo, sed immediate finito Evangelio, diaconus qui assistebat a parte sinitra dicit *Confiteor Deo*, etc., et papa more solito dat Benedictionem absque pronuntiatione indulgentiæ. In fine Missæ debet dari, quandocunque non est sermo. Data, benedictione, papa dicit *Credo in unum Deum*, etc. Item nota quod inveni in spatio libri extra, quod licet non fiat sermo, tamen dicitur *Confiteor*, et datur indulgentia. Notandum etiam quod sacrista hodie ponit mitras pretiosas et solemnes, super cornu sinistrum altaris, et semper in aliis diebus processionalibus.

Item notandum quod paulo ante inchoationem præfationis duo diaconi cardinales ultimo electi vadunt retro altare ad similitudinem seu repræsentationem angelorum monumentum custodientium ; et ibi morantur erecti versa facie ad populum usque ad intonationem *Agnus Dei*. Quo incepto, redeunt ad loca sua pristina, et non ante. Notandum vero quod cum papa dicit inchoationem *Pater noster*, *Per omnia sæcula sæculorum*, non respondetur *Amen*; sed immediate dicit *Oremus*, *Præceptis salutaribus*, *Pater noster*, etc. In fine respondetur *Sed libera nos a malo* et *Pax domini* dicitur, et omnia alia quæ in alio tempore dici solent ; et dicitur *Lætatus sum*, *Pater noster*. Et isto die papa communicat in sede sua solemniter, ut moris est. Notandum etiam quod sacrista debet portare hodie tres calices, magnum pro Missa : alium, cum quo papa bibit vinum ; tertium pro communione. Parat etiam custodiam deauratam, et tot Hostias parvas quot sunt necessariæ.

LXXXV. *De communione diaconorum cardinalium et aliorum prælatorum.*

De communione diaconorum cardinalium et aliorum prælatorum, clericorum et laicorum, sciendum est quod ista die, si dominus papa celebrat, omnes diaconi communicant in capella papæ, necnon et notarii et capellani ipsius domini papæ, ac clerici, et laici.

Nota de pace danda ut sequitur immediate post papam, cujus contrarium reperitur in Cæremoniale domini Jacobi Gaietani ; sed iste modus plus placet mihi. Scilicet quod papa data pace priori episcoporum cardinalium qui servit papæ in Missa, immediate papa dat pacem diaconis cardinalibus, dempto illo qui legit Evangelium ; et ille recipit statim postquam habuit in ore corpus Christi de manu papæ. Et data pace, papa ascendit magnam cathedram, associantibus diaconis cardinalibus secundum ordinem suum ; et ille qui dicit Evangelium flectit genua, et recipit patenam cum corpore Christi stando pedes, et eam elevat, tenendo ipsam ambabus manibus elevatis quasi ad suos oculos, et vertit se ad partem, dextram, **506** ac si vellet dicere *Dominus vobiscum*, et per eamdem partem revertitur, et vertit se simili modo ad partem sinistram ; et genuflectit, et tradit subdiacono etiam genuflectenti, qui portat eam papæ cum corpore Christi. Et recipit calicem discoopertum, et facit simili modo circulum, et portat papæ Christi sanguinem.

Recepto ergo corpore Christi, accepto a papa osculo pacis, revertitur ad altare cum calice ; et ibi cum calamo sugit modicum de sanguine Christi, et dat subdiacono etiam, et osculatur eum ; quo facto, recipit cum descensus est, quia episcopus sacrista qui servit papæ ponit Hostias consecratas intra coppam, et non diaconus cardinalis, cum tenaculis. Et ita vidi servari ego Petrus episcopus Oloycensis tempore domini Bonifacii IX, Innocentii VI, Gregorii VI, Joannis XXIII, et Martini V, et tempore quo cum..... tenaculis de auro Hostias consecratas, et ponit illam in coppam magnam deauratam ad hoc dedicatam ; et eodem modo facit circulum ; et sic tradit subdiacono, ambobus genuflectentibus. Quam subdiaconus portat papæ, et semper ante papam tenet, quousque omnes communicaverint ; et diaconus remanet in altari, tenendo cum manu sinistra super cornu dextrum altaris calicem, et cum manu dextra fistulam, cum qua dat ad bibendum omnibus qui communicaverunt de manu papæ de Christi sanguine, dicendo cuilibet : *Sanguis domini nostri Jesu Christi custodiat animam meam* [*Leg.* tuam] *in vitam æternam*, *amen*, et osculatur quemlibet.

Notandum quod primo communicant diaconi cardinales juxta ordinem prioratus sui bini et bini, videlicet post diaconum et subdiaconum ; secundo capellani, auditores, acolythi, cum cottis et superpliciis bini et bini. Nota quod papa osculatur tantummodo cardinales qui communicant hodie, et nullum alium in dicta communione. Tertio notarii cum cappis laneis, et pœnitentiarii ; quarto barones et milites juxta ordinem suum, depositis mantellis et capuceis ; ultimo quicunque voluerit vere confessus et pœnitens. Nota etiam quod quilibet qui communicat consuevit offerre aliquid super altare postquam communicaverit ; et totum illud est sacristæ et capellanorum. Item nota quod quilibet post sumptionem Christi sanguinis debet bibere modicum de vino cum calice de manu sacristæ vel acolythi calicem tenentis.

Notandum quod dominus noster papa hac die non consuevit lavare digitos cum vino, nec vinum sumere, prout consuevit, postquam communicavit subdiaconum, sed tunc postquam omnes communicaverint, nec ita parum ; nec subdiaconus non bibit vinum, nisi postquam omnes communicaverint ; et eo quod si aliquid de corpore Christi in patena remaneret, solus papa debet sumere ; et si aliquid de sanguine Christi in calice, subdiaconus debet sumere. Et postquam omnes communicaverint, venit confessor papæ, si sit episcopus ; quod si non esset, unus alius episcopus de domo papæ portat calicem coopertum cum capite tobaleæ de auro, et alio capite pendente super humerum sinistrum, prout moris est ; et antiquior acolythorum post ipsum episcopum bajulat ampullas

cum vino et aqua, et duabus taxeis, coopertas cum panno illo, cum quo cooperitur pallium; et episcopus prædictus pergit cum dicto acolytho ante papam, et subprior **507** episcoporum abluit parvam taxeam de auro cum vino; deinde infundit vinum super digitos papæ, et dictam perfusionem digitorum idem subprior portat ad altare, quam bibit diaconus cardinalis cum subdiacono, prout consuetum est. Confessor, abluto calice, infundit vinum, et acolythus aquam intra calicem, genuflectentibus ante papam; et dominus papa abluit os, et sumit vinum cum calice prædicto; et si aliquid remanet subdiaconus sumit super altare. Deinde papa lavat manus in magnis bacilibus de auro; quibus lotis, papa accedit ad altare, et sic perficit Missam suam. Nota quod omnis homo, cujuscunque conditionis et status existat, qui sit vere confessus et vere pœnitens corde contritus, absque licentia episcopi [a] plebani vel alterius majoris, hodie potest recipere corpus Christi de manibus papæ.

Notandum quod buticularii papæ debent portare tres vel quatuor magnas quartas vini puri et optimi pro communione. Vinum vero quod remanet tam in magnis Missis quam in parvis papalibus, semper est sacristæ; et cum omnes communicantes sanguinem sumpserunt, dominus diaconus dat fistulam seu calamum ad sugendum ab utroque capite subdiacono, et postea calicem ad sumendum illud quod superest de sanguine Christi. Quibus factis, diaconus plicat corporalia, et tobaleam super altare positam etiam amovet. Deinde papa veniente ad altare, mitram idem diaconus deponit ei et postmodum ad locum redit, et papa complet Missam suam, et diaconus dicit *Ite Missa est*, cum duplici *Alleluia*. Deinde data Benedictione per papam more solito, episcopus cardinalis qui servit papæ de libro in missa pronuntiat Indulgentiam de mandato et auctoritate papæ VII annorum et VII quadragenarum. Qua Indulgentia pronuntiata, papa totus paratus ut in Missa fuit, præcedentibus ejus capellanis portantibus cereos accensos, deinde cruce, et omnibus cardinalibus paratis ut in Missa fuerunt, et cum ministris suis secundum ordinem suum coram eo binis et binis incedentibus, junioribus tamen cardinalibus secundum ordinem suum præcedentibus, et duobus diaconibus cardinalibus qui ei in Missa astiterunt tunc cum eo assistentibus, vadit ad fenestram ad dandum populo indulgentiam de VII annis et VII quadragenis. Deinde modo prædicto vadit ad cameram suam, ubi debet esse cathedra cum scabello parata; et cum papa venerit, diaconus qui ei servivit, traditis prius annulis episcopo cardinali qui ei de libro servivit, exuit ipsum dominum papam omnibus paramentis suis quæ pro Missa dicenda sumpserit, et per ordinem dat papæ ad osculandum stolam, fanum, crucem pastoralem; et cum omnia paramenta deposuerit, dictus diaconus cardinalis paramenta deponit, et omnes cardinales recipiunt vestes quotidianas, et sic ad propria revertuntur. Et papa recipit capuceum et chlamydem de scarletto albo, quibus utitur per totam Octavam, et sic vadit ad mensam. Acolythi vero, et clerici, et sacrista, plicant illa paramenta, et hodie comedunt cum papa, auditores a latere dextro, **508** primo unus auditor, secundo unus pœnitentiarius, et sic per ordinem; a latere sinistro primo subdiaconus, secundo unus commensaliis, qui est magister palatii, vel unus alius, tertio unus acolythus, et sic deinceps. Et datur piper in collatione post prandium.

LXXXVI. *De secundis Vesperis eadem die.*

In secundis Vesperis papa venit cum pluviali albo et mitra aurifrisiata consistoriali.

LXXXVII. *De diebus Lunæ et Martis Paschæ.*

Item die Lunæ nec die Martis non est sermo, neque Missa papalis, nec papa venit ad Vesperas his duabus diebus, sicut facit in Nativitate Domini, ex eo quia non est Missa papalis; nec venit ad Vesperas, nec est sermo.

LXXXVIII. *De die Sabbati in Albis rubrica.*

Sabbato primo post Pascha, quod dicitur in Albis, antiquitus consuevit celebrare coram papa prior episcoporum cardinalium, vel alius cardinalis, licet papa de communi cursu hac die celebrare consuevit. Perficitur igitur Missa quomodocunque dicatur usque ad *Agnus Dei*. Quo dicto, parantur cardinales secundum modum suum, si papa non celebret, et in ordine paramentis suis albis, et dicitur *Agnus Dei*, per dominum papam cum cardinalibus cæteris, tam prælatis quam aliis; et postea servitur Missa more consueto. Sciendum quod ista solemnitas non fit nisi quando dantur [b] agnus Dei, videlicet in primo anno et in septimo. Quod si papa celebret, tunc cardinales et prælati omnes induunt se paramentis albis in principio Missæ, ut in aliis Missis papalibus est consuetum fieri. Si autem alius celebrat coram papa, sive sit cardinalis, sive prælatus, nullus debet se parare, quousque fuerit data pax omnibus, et facta communione in altari per celebrantem. Notandum quoque quod in hac Missa non consuevit esse sermo, sed sola Missa mandatur, nec habet Vesperos præcedentes papales.

LXXXIX. *De his quæ debent fieri in eodem Sabbato, quando papa non celebrat.*

Sciendum tamen est quod quando papa non celebrat, illa die audita parva Missa, ipse venit paratus cum pluviali plano albo cum aurifrisiis tantum, et mitra alba cum perlis consistoriali; et illa die servit papæ prior presbyterorum cardinalium cum superpliciis, amictu lato, et pluviali; prespyter etiam, sed cum planeta, et non pluviali; diaconi cardinales cum amictu stricto, superpliciis, tunicella, et dalmatica; et **509** omnes alii prælati etiam cum pluviali; et sic veniunt cum mitris ad papam; et extracta mitra, coram papa genuflectunt, et ipse cuilibet ponit in mitra, quam tenet in manu, agnus Dei duo. Quibus sic receptis, osculantur genu dextrum

[a] Id observatum ob legem communionis paschalis, in propria cujusque ecclesia sumendæ.

[b] Vide supra, cap. 61, initio.

papæ, et revertuntur ad loca sua, et deponunt paramenta, reassumendo cappas laneas. Similiter et alii prælati veniunt parati ad recipiendum agnus Dei, non tamen cum mitris in capite, sed in manu eas deferunt, nec genu dextrum osculantur ; alii vero non induti pedem ; cæteri prælati, et omnes alii qui ad eum veniunt pro accipiendo agnus Dei, dextrum papæ pedem osculantur, et non genu ; etiamsi esset rex, immediate post cardinalem venit ad recipiendum candelarum, cinerum, palmarum, agnorum et cereorum ad talia seu consimiles actus pertinentium. Et datur duo agnus Dei cuilibet prælato ; aliis vero unum tam clericis quam laicis.

Notandum tamen quod antequam prior presbyterorum cardinalium recipiat paramenta, recipit pacem a prælato celebrante illa die coram papa, et dat pacem papæ ; et ipsa data, vadit ad parandum se prout est dictum,

Et sciendum quod dominus Clemens papa VI, pontificatus sui anno 7, anno Domini 1350, dedit cuilibet cardinali tres agnus Dei, licet tempore domini Joannis papæ XXII et Benedicti XII non esset consuetum dare nisi duo cardinalibus et prælatis, aliis vero unum. Datis omnibus existentibus in capella infra regias, papa abluit aliquantulum manus suas in cathedra. Postea cantatur per cantores Postcommunio, et finitur Missa. Deinde Benedictione facta per papam, prælatus qui facit officium Missæ illa die de mandato papæ pronuntiat indulgentiam VII annorum et VII quadragenarum, quia non consuevit esse sermo illa die.

XC. *Quando papa celebrat*

Nota etiam quod si papa celebraret, quod tamen modernis temporibus non est consuetum fieri, dantur agnus Dei loco, tempore et modo supradicto. Præterea sciendum quod Romani pontifices non consueverunt facere illam solemnitatem in hac die, nec per se, nec per alium, nisi in primo anno suæ creationis et in septimo anno, et deinceps sic de VII in VII annis. Et bene verum quod in primo anno in propria persona tenentur facere officium hac die. Idem fecerunt Pontifices Urbanus V, Gregorius XI in Avinione, et dominus Urbanus VI Romæ in sancta Maria Transtiberim. Verum quod iste dedit etiam post prandium agnus Dei omni volenti, et misit eum parionibus regionum et officialibus Urbis anno Domini 1378.

Sciendum quod anno Domini 1378 dominus Urbanus VI Romæ in ecclesia sanctæ Mariæ Transtiberim, in secundo anno suæ creationis dedit, quoniam in primo non potuit, quia non fuerat ante electus nisi per tres septimanas; et ea dedit Dominica in Albis, non Sabbato, et celebravit in pontificalibus ; nec fuit sermo in **510** Missa, in qua istum ritum tenuit et observavit. Dicto *Agnus Dei,* cooperto [a] cum uno velo serico pulchro tenuissimo, acessit circa medium ecclesiæ, quem antecedebat subdiaconus cum cruco, cerofarii seu acolythi cum candelabris et candelis accensis, ubi subdiaconus incœpit cantare istum

A Versum : *Sanctissime Pater, isti sunt agni novelli qui annuntiaverunt nobis, alleluia, modo venerunt ad fontem, et repleti sunt claritate, alleluia* ; et chorus respondit *Deo gratias, alleluia.* Et iterum secundo eumdem modum tenuit, cum pervenit ante fores capellæ seu chori, altius inchoando ; tertio cum pervenit ante altare papa semper sedendo in cathedra sua magna, eumdem modum tenuit, sed altius inchoando, et qualibet vice flectit genua. Et extensa tobalea super genu papæ, prædictus subdiaconus, flexis genibus, semper tenet platellum cum agnus ante papam, et papa dedit cuilibet cardinali tres, et cuilibet prælato duo, aliis vero clericis et laicis unum. Quibus sic distributis, lavit manus, et perfecit Missam suam. Depositis magnis paramentis sacris, reassumptis pluviali et mitra aurifrisiata, consistorialiter sedit infra B cancellum capellæ, et unum pedem extra regias tenebat, et omni venienti dedit unum agnus Dei ; et quilibet osculatur sibi unum pedem, cardinales et prælati induti ut in Candelis.

Post prandium vero redditis gratiis venerunt cubicularii cum magno platello cum agnus Dei, et papa dedit servitoribus et familiaribus suis cuilibet duos agnus Dei. Fuerunt facti illo anno per fratrem Petrum episcopum Senegaliensem sacristam XXIV.

Sciendum quomodo dictus frater Petrus episcopus fecit dictos agnus Dei. Primo namque cera munda et albissima fuit posita supra altare beati Petri apostoli. Deinde sibi tradita per clericos cameræ et per magistrum cereæ papæ. Qua recepta, confecit illam diem C cum chrismate antiquo quod remansit de anno præterito. Verum quod etiam miscuit cum chrismate novo propter majorem devotionem, et impressit illam in illis sigillis seu formulis ad hoc deditis ; deinde benedixit, sicut benedicuntur candelæ in die Candelarum, mutatis vocabulis ; demum eos immersit in aquam benedictam.

Præterea sciendum est quod papa consuevit deferre albam planetam sine paramentis et sine aliquo aurifrigio, omni tempore, sive in Missa, sive in Vesperis, vel alias, quandocunque est Missa principalis et Vesperæ, et quandocunque fuerit processus, et venit ad publicum.

Cæterum in die Jovis sancta, nec in die Paschæ, nec in vigilia, nec in Sabbato in Albis, nec in festo D Natalis Domini consuevit esse sermo, nec in Purificatione beatæ Mariæ virginis, nec in die Palmarum.

XCI. *De festo Ascensionis Domini rubrica.*

In die Ascensionis Domini sermo et Missa mandantur, non tamen Vesperæ, licet papa veniat cum pluviali rubeo de samita, et mitra aurifrisiata consistoriali ; et cardinales etiam debent venire cum pluvialibus **511** albi coloris, et Antiphonas incipiunt prout est in aliis Vesperis.

Nota quod ista die possunt et consueverunt fieri Processiones generales, et speciales, secundum quod

[a] Supple *altari*, vel *calice*.

necessitas exigit, de mane antequam papa veniret ad Missam.

XCII. *De vigilia Pentecostes, de Missa rubrica.*

In vigilia Pentecostes, si papa velit celebrare secrete et basse Missam suam, ipsemet legit lectiones omnes illas, prout in Missali Romano scribuntur, et more solito facit confessionem ante primam lectionem.

In magna Missa papa facta reverentia ante altare more solito, papa ascendit ad magnam cathedram, et sedet; et tunc legitur prima lectio, et consequenter omnes. Ad litanias papa flectit genua ante altare, et dum dicitur *Peccatores*, surgit et facit confessionem, nec descendet ad Orationes ad flectendum genua sicut inferius. Item sunt Vesperæ mandatæ, et potus in aula, in quibus papa venit cum pulchro pluviali rubeo cum perlis et imaginibus, et cum mitra pretiosa et solemni ; et cum in secundis Vesperis venit, simpliciter veniunt in primis cardinales cum pluvialibus rubei coloris. Missa et sermo etiam mandantur.

XCIII. *De primis Vesperis et Matutinis,*

In primis Vesperis dominus papa incipit primam Antiphonam, Hymnum, et illam ad *Magnificat*. Cardinales vero incipiunt, alias Antiphonas. Incœpto semper *Veni, creator Spiritus*, ante papam per unum de capellanis; papa reincipit *Veni; Creator Spiritus*. Quo incœpto, papa descendit de sede sua, et vadit ante cathedram coram altari paratam, et ibi genuflectit, et stat genibus flexis sine mitra, quandiu cantatur primus Versus Hymni per eum incœpti ; primo Versu finito, redit ad sedam suam. Omnia alia fiunt prout in aliis Vesperis solemnibus est fieri consuetum

In Matutinis quæ cantantur de sero bona hora, dominus papa venit sine mitra et sine pluviali. Ipse incipit Matutinas, et dat illis Benedictiones in principio lectionum, et dicit Orationem, et nil plus.

Nota quod prælati domini stant juxta eum, et antiquior servit sibi de libro et incenso ad ponendum in thuribulo, dato quod non essent ibi illi majores illo, sive protontarii, aut alii.

XCIV. *De officio in festo Pentecostes rubrica.*

In festo Pentecostes, si dominus papa celebrat, ipse incipit Tertiam cantando *Deus in adjutorium meum intende*. Antequam recipiat paramenta pontificalia, incipit Hymnum et Antiphonam, post quam acolythus cantando per capellanos et cantores ; et papa, deposita mitra per diaconum cardinalem a dextris assistentem, dicit cantando Orationem. **512** Qua dicta, reponitur ei mitram in capite per eumdem diaconum cardinalem, et dicit sedendo *Quam dilecta*, etc., et illas Orationes, et interim calceatur sandaliis.

XCV. *De Processione et Missa ipso die.*

Nota quod in Processione sunt septem candelabra. Postea vero Missa incipitur. Post *Alleluia*, videlicet secundum, dum debet inchoari per cantores *Veni, sancte Spiritus*, papa descendit de sede sua, et vadit ad cathedram coram altari paratam; et ibi genuflectit, et deponitur ei, mitra, et stat ibi usque *tui amoris* dicitur. Deinde dum debet incipi prosa sancti Spiritus, papa surgit de sede sua, et ibi stando, deposita mitra, et unus de capellanis cantando coram eo eam reincipit, et papa cantando dicit *Sancti Spiritus*, et sedet deinde quousque prosa sit dicta. Alia fiunt prout est consuetum. Sed ista die servit papæ in officio capellani prior episcoporum cardinalium. Sciendum per totam istam Octavam quod utimur paramentis rubeis, etiam de Mercurii, Veneris, et Sabbato in Missis, quantumcunque faciamus de temporibus Ipsa igitur die Sabbati, si papa celebret basse et secrete Missam suam, antequam faciat confessionem, et antequam planetam recipiat, super cornu altaris legit omnes illas lectiones cum litaniis, prout in Missali Romano continentur. Quibus lectis, induit planetam, et facit confessionem more solito, et dicit *Gloria in excelsis*.

XCVI. *De festo sanctissimæ Trinitatis.*

In die sanctæ Trinitatis, quod est in Octavis Pentecostes, utimur paramentis albis. Sermo et Missa mandantur. Habet Vesperas præcedentes, non tamen mandatas, licet cardinales sint induti in albis, et papa cum pluviali rubeo de samito et aurifrisiata mitra consistioriali.

XCVII. *De Matutinis et Missa,*

In Matutinis papa de sero cum suis prælatis consuevit audire et alia facere prout in aliis. Quod si dominus papa celebret illa die servit sibi in officio capellani prior episcoporum cardinalium.

In Missa non fit commemoratio de dominica quamvis in primis Vesperis et Matutinis fiat nona lectio, et ad Benedictionem commemoratio, et in secundis Vesperis. Istud festum prædictum non habet Octavas. Nihilominus si veniet in festo sancti Barnabæ, de Trinitate faciamus, et nullam commemorationem de sancto Barnaba.

Nota quod anno Domini 1312 pontificatus domini Bonifacii VIII, in die sanctæ Trinitatis, celebravit * coram in capella magna, **513** quia papa erat minus bene dispositus, et fuit sermo.

XCVIII. *De festo corporis Christi rubrica.*

In die Corporis Christi sermo et Missa mandantur. Consueverunt Vesperæ præcedentes mandari de gratia speciali causa devotionis, et tunc papa venit cum pulchro pluviali et mitra pretiosa et solemni. Quod si non mandentur, venit cum simplici de samito, Quoquomodo sit, cardinales veniunt, et sunt parati cum paramentis albis, et inchoant Antiphonas.

XCIX. *De Matutinis et Missa.*

Matutinæ etiam cantantur de sero, et papa interest cum chlamyde sine mitra.

Si fiunt processiones, episcopi cardinales induunt

* Mendosus locus, qui videtur ita restituendus : *Anno Domini* 1390; *primo pontificatus domini Bonifacii IX, in die sanctæ Trinitatis celebravit Cosmas*, scilicet cardinalis Bononiensis, de quo in capite centesimo.

tur pluvialibus, presbyteri cardinales planetis, diaconi cardinales dalmaticis.

In Missa utimur albis paramentis, in qua servit papæ, si celebret, prior episcoporum cardinalium in officio capellani. Quod si non celebret, servit sibi prior presbyterorum cardinalium.

C. *De festivitatibus quæ veniunt infra Octavas Corporis Christi.*

De festivitatibus quæ infra octavas Corporis Christi veniunt, nihil fit, exceptis festivitatibus beati Joannis Baptistæ, Joannis et Pauli, apostolorum Petri et Pauli. Si festum sancti Joannis Baptistæ in die festi Corporis Christi venerit, nihil de eo, sed in crastinum celebratur; et Octavæ beati Joannis Baptistæ cadentes in Octavis Corporis Christi in crastina celebrentur, et tertia die fit commemoratio sancti Pauli.

Item nota quod anno Domini 1382, anno quinto sanctissimi in Christo patris domini Urbani sexti, festum beati Barnabæ apostoli venit die Mercurii infra Octavas Corporis Christi; et nihil de eo fecimus, nec commemorationem, nec aliquid; nec fuit consistorium, sed fecimus de Octavis; et ita per totam; et in die Veneris fecimus de sancto Barnaba post Octavam. Ita factum fuit anno 1389. Quod si festum beati Joannis in die Octavæ Corporis Christi veniat, fiat de sancto Joanne cum commemoratione de Octavis, et die Veneris [a] celebrentur Octavæ.

In die corporis Christi in primis Vesperis non fuit prædictus papa, quia passus calculos; nec cardinales, sed patriarcha Gradensis confessor sanctitatis suæ in magna capella fecit per cantores cantare Vesperas. Quibus dictis incontinenti etiam solemniter cantaverunt Matutinas, anno Domini 1392.

Item domini cardinales in die Corporis Christi voluerunt audire magnam Missam cum sermone in magna capella; papa absente, contra mores **514** Romanæ ecclesiæ. Cardinales enim nec in concilils, nec in Missis debent congregari sine licentia papæ. Dictam Missam celebravit Cosmatus cardinalis Bononiensis. Caveatis ne trahatis in consuetudinem, quia contra statum et honorem Romani pontificis est.

CI. *De rubricis quæ veniunt in mense Januarii, et primo de Circumcisione Domini.*

In Circumcisione Domini non fit aliqua commemoratio, nec de Octavis, nec de Sancta Martina. Tenet hæc rubrica per extravagantem domini Clementis papæ sexti, qui ordinavit quod non fiat de sanctis aliqua commemoratio nec in duplicibus; sed quodlibet festum habeat diem suum, prout alii sancti habent.

Item notandum quod a Nativitate Domini usque ad Dominicam Quadragesimæ sunt ad minus sex Dominicæ in officio.

Item ab Octava Epiphaniæ usque ad Dominicam Septuagesimæ sunt quinque officia Dominicalia seu quinque Evangelia; verumtamen est tantummodo una historia propria, quæ non potest transferri in sequentes Dominicas. Idcirco advertendum quod anno illo, in quo non est nisi una Dominica inter octavam Epiphaniæ et Septuagesimam, nullo modo possumus facere in illa Dominica de aliquo sancto, quantumcunque solemne et duplex sit, quasi illa ponatur per hebdomadam.

Item sciendum quod in illo quo sunt tres vel quatuor, quinque vel sex Dominicæ, et sic deinceps, inter Octavam Epiphaniæ et Septuagesimam, si festum sancti Sebastiani aut sanctorum Vincentii et Anastasii Dominica venerit, consuevimus facere de sanctis cum commemoratione de Dominica in utrisque Vesperis, novem lectiones in Matutinis. Ita et in festo sancti Antonii.

CII. *De sancta Agnete.*

In festo sanctæ Agnetis, si in Dominica venerit, fiat de Sancta cum commemoratione de Dominica, et novem lectiones, quando sunt tot Dominicæ; in Octava vero fiat de Dominica cum commemoratione de sancta.

CIII. *De Conversione sancti Pauli.*

Item sciendum quod si Conversio sancti Pauli venerit in Dominica, fiat de sancto Paulo cum commemoratione de Dominica, nisi veniret in Dominica Septuagesimæ, quia tunc fieret de Dominica sine commemoratione de Sancto Paulo.

Item sciendum quod illæ Epistolæ Pauli quæ non possunt legi in Dominicis quæ impediuntur propter festivitates vel propter brevitates hebdomadarum, debent legi et distribui per hebdomadas.

515 CIV. *De mense Februarii. De Purificatione beatæ Mariæ virginis.*

Sciendum quod si festum Purificationis beatæ Mariæ virginis venerit in Dominica, fiat de festo cum commemoratione de Dominica. Notandum tamen quod si festum transferetur in diem Lunæ, et fiat de Dominica, ex eo quod est Dominica quæ habet hostoriam propriam, quæ non potest cantari et transferri in sequentem Dominicam. Idcirco notandum quod omnes Dominicæ a Septuagesima usque ad Dominicam in albis inclusive habent historiam propriam, idcirco non fit de aliquo festo in ipsis Dominicis.

Sciendum est quod anno Domini 1381, a Nativitate, tempore sanctissimi domini Urbani sexti, anno pontificatus sui quarto, festum Purificationis venit in Dominica Septuagesimæ; et propter concursum et devotionem Romanorum et candelas petentium, fuit ordinatum quod candelæ darentur, et quod fieret officium de Dominica, et non de beata Virgine. Sed, salva reverentia, non debuit fieri, quoniam festum cedit Dominicæ, et tantum valent [b] candelæ die Lunæ, quantum die Dominica.

[a] Hic ritus nostro tempore non est in usu; nec unquam remittitur Octava in diem sequentem.

[b] Anno Domini 1483, pontificatu Sixti IV, *Purificationis solemnitatem, quæ in Sexagesimæ Dominicam incidit, jussit pontifex in diem sequentem transferri, et in eodem die vetus mos candelarum servatus est*, teste Jacobo Mapheo in Diario suo.

Sciendum quod anno a Nativitate Domini 1352, in die Cathedræ sancti Petri, quæ fuit prima dies Quadragesimæ, scilicet Cinerum, domnus Clemens sextus pontificatus sui anno 10 in Avinione, in capella magna, quæ est in palatio apostolico, ad perpetuam rei memoriam, constituit et mandari fecit, in sermone per illum qui die sermocinavit coram dicto domno papa, cardinalibus et aliis prælatis, quod quandocunque festum veniet ipsa prima die Quadragesimæ, quantumcunque duplex, quod hujusmodi festum ad sequentem diem transferatur, et fieret deinceps de feria illa die Cinerum.

Anno 1388 pontificatus domni Urbani sexti.... in ecclesia sanctæ Mariæ Transtiberim fuerunt factæ obsequiæ pro imperatore. In Missa papa interfuit cum cappa lanea de scarletto clausa et mitra alba, et fuerunt LXXX torticiæ, quas camera posuit et duo panni de auro. Domnus tulit sententiam, quod omnia essent sacristæ, et sibi de jure periinent. Ideo omnes torticias et prædictos pannos recipit, sed ceram dimisit propter cameræ paupertatem.

Item nota quod anno ejusdem die Mercurii nona Februarii, omnes cardinales qui tunc erant in alma Urbe, sancta Maria Transtiberim in parva capella et secrete in Missa sua communicaverunt de manu sua, primus domnus cardinalis de Alençonio, Gradensis Minor Teatinus, Corsiensis Agapitus de Columna, Aversanus, Tiberinus Prædicator, Cisterciensis, Nucerinus, Reatinus, Desangro, de Petramala, Neapolitanus, Mesquinus Prædicator, Paduanus Augustinensis.

516 CV. *De Mense Martii. De Annuntiatione beatæ Mariæ virginis.*

Si festum Annuntiationis in Quadragesima veniat, nota rubricam propriam in suo loco.

Nota quod hæc festivitas venit in die Jovis ante Dominicam de Rosa anno Domini 1389, nec habuit primas Vesperas, sed in die post Missam celebratam in sancto Petro, sanctissimus dominus noster Urbanus sextus sic indutus in cathedra lapidea incœpit solemniter Vesperas, et incœpit Antiphonam primam et Antiphonam ad *Magnificat*, et thurificavit altare semper indutus vestibus sacris, prout in Missa; et mandavit cardinales quatenus sic starent induti, prout fuerunt in Missa. Dictis vero Vesperis, ipse papa et cardinales sacra deposuerunt paramenta sed papa in cathedra lignea, et cardinales incœperunt Antiphonas quilibet in loco suo.

Nota quod hæc festivitas venit die Lunæ post Dominicam de Passione anno Domini 1300 [99] pontificatus Bonifacii papæ anno 11, et non habuit Vesperas præcedentes propter magnum frigus; sed die Lunæ immediate post Missam fuerunt cantatæ. Antiphonas cantores incœperunt, et papa fuit cum pluviali rubeo sicut in Missa. Cardinalis Neapolitanus dixit Missam.

CVI. *De mense Aprili. De sancto Marco rubrica.*

Sciendum quod si festum sancti Marci vel aliud veniat in Dominica in Albis vel infra Octavas Paschæ, tunc nihil fit de festo, sed transfertur in diem Lunæ.

CVII. *De mense Maii. De Inventione sanctæ Crucis.*

Nota quod Inventio sanctæ Crucis est duplex festum, et habet officium proprium; nec fit de sanctis commemoratio, sed totum officium fit de Cruce. Item si prædictum festum cadat in aliqua Dominica, totum officium fit de festo cum commemoratione de Dominica, ex eo quod duplex est. Historia potest transferri in sequentem Dominicam,

CVIII. *De mense Junii De Dominicis diebus quæ veniunt inter Pentecosten et Adventum.*

De Dominicis quæ veniunt inter Pentecosten et Adventum rubrica est expressa, et certus numerus.

CIX. *De sancto Barnaba apostolo.*

Item de sancto Barnaba, quando venit infra Octavam Corporis Christi, non fit de eo.

517 CX. *De Nativitate sancti Joannis Baptistæ.*

In Nativitate beati Joannis Baptistæ Missa et sermo mandantur. In primis Vesperis venit papa cum pluviali rubeo et mitra consistoriali; cardinales veniunt cum pluvialibus albis, et Antiphonas inchoant. De sero dominus papa est in Matitunis. In Missa vero beati Joannis Baptistæ non fit aliqua commemeratio, dato quod [*Forsan*, quod non] cadat in Dominica, nec dicitur *Gredo*, nisi cadit in Dominica.

Item anno Domini 1389 festum beati Joannis Baptistæ venit in Octavis Corporis Christi, qua die fecimus de sancto Joanne cum commemoratione de Octavis in utrisque Vesperis, Matutinis, et Missa, nonobstante constitutione domini Joannis papæ in contrarium, quam ostendunt canonici sancti Petri.

Item in sequenti festo apostolorum Petri et Pauli, papa celebrante in sancto Petro, post *Ite, Missa est*, antequam recederet ab altari, venerunt Banderenses antiqui, nudipedes a capitolio usque ad altare sancti Petri sine capuceis, cum corrigiis in collo, et unico simplici jupone, cum candelis in manibus, petendo veniam papæ, quia excommunicati erant, ex eo quod noluerunt senatorem recipere quem papa posuerat; nec papa voluit eos audire, sed commisit summo pœnitentiario ibidem existenti, quatenus eos absolveret; et jussu papæ ascendit ad cathedram lapideam sancti Petri in capite ecclesiæ, stans tenendo virgam in manibus, dicendo *Miserere mei, Deus*, etc., publice absolvit eos antequam papa discesserat de loco suo.

Item ibidem fecit denuntiare festum Visitationis beatæ Mariæ per illum qui prædicaverat.

Item secunda die mensis Julii celebravit idem dominus papa Missam primam de dicto officio Visitationis in sancta Maria Majori, ubi dedit hac die perpetuis temporibus VII annos et VII quadragenas de Indulgentiis.

CXI. *De Vigilia apostolorum Petri et Pauli rubrica.*

Item in vigilia beatorum apostolorum Petri et Pauli

facimus de sancto Leone. Missa dicitur de Vigilia cum commemoratione de sancto Leone, prout dicit rubrica. Vesperæ et Missa mandantur.

In primis ergo Vesperis Dominus noster venit cum pluviali rubeo pretioso et mitra solemni, et cardinales cum pluvialibus rubeis, et inchoant Antiphonas. Potus debet esse in aula de sero. Papa est in Matutinis. In Missa tantum dicitur una Oratio. Tertia cantatur, et sunt septem candelabra. Omnia alia fiant prout in aliis. Prior episcoporum cardinalium servit papæ in Missa.

518 CXII. *De mense Julii. De Visitatione beatæ Mariæ virginis.*

Secunda die Julii celebretur festum Visitationis beatæ Mariæ virginis totum duplex cum commemoratione de apostolis. Sunt Vesperæ præcedentes et Missa, quæ dicta sunt per cardinalem Bononiensem anno Domini 1392 ex ordinatione sanctissimi domini nostri Bonifacii papæ VIII, ut ponitur in Kal. tali die.

CXIII. *De sancto Martiale.*

De sancto Martiale facimus secunda die post Octavas beatorum Petri et Pauli apostolorum ; et in crastinum debet esse Missa defunctorum pro [a] fratribus et Romanis pontificibus.

CXIV. *De officio pro defunctis fratribus et Romanis pontificibus.*

Nota, octava die istius Julii debet fieri officium defunctorum pro fratribus et Romanis pontificibus.

CXV. *De sancto Jacobo.*

In die sancti Jacobi apostoli non fit commemoratio de sancto Christophoro.

CXVI. *De festo sanctorum Processi et Martiniani.*

Item si festum sanctorum Processi et Martiniani in Dominica venerit, eo die non celebratur, quia officium proprium de eis non habetur; ideo transfertur ad diem Lunæ. Sabbato vero in Vesperis officium facimus de Octava sancti Joannis usque ad capitulum ; Capitulum vero dicatur de communi apostolorum Hymnus *Exsultet ;* Antiphona ad *Magnificat, Gloriosi* ; postea fiat commemoratio de sancto Joanne, et de Dominica, si locus ei competit.

Ista rubrica clarius habetur in communibus rubricis in paragrapho illo : *Quando festum celebratur infra Octavas in Dominica die.*

CXVII. *De sancta Anna.*

Item quando Romani pontifices consueverunt facere de sancta Anna matre Virginis glorisæ Mariæ.

519 CXVIII. *De mense Augusti. Sanctorum Machabæorum.*

De sanctis Machabæis fiat festum per se, quia totum officium est de Vincula sancti Petri.

CXX. *De sancto Eusebio.*

Item de sancto Eusebio fiat festum per se.

CXX. *De Assumptione beatæ Mariæ.*

Notandum quod in festo Assumptionis beatæ Mariæ virginis Vesperæ, sermo et Missa mandantur et est potus in aula.

In primis Vesperis dominus papa venit cum pulchro pluviali albo et mitra pretiosa. Cardinales etiam cum pluvialibus albis inchoant Antiphonas ; et Hymno incœpto per papam, ibidem in cathedra sua stat flexis genibus, quandiu dicitur primus Versus; et sine mitra decantantur Matutinæ, et papa consuevit interesse. In Missa servit papæ in officio capellani prior episcoporum cardinalium. Omnia alia fiant, prout in aliis solemnibus. Dominus Urbanus VI anno secundo in primis Vesperis fecit ante se sedere loco diaconorum, episcopos Cremensem et Senegaliensem, quia non erat nisi cardinalis sancti Petri.

CXXI. *De sancto Augustino.*

In festo beati Angustini patris nostri in Missa dicitur *Credo in unum ;* et in omnibus festivitatibus quatuor doctorum sanctorum Gregorii, Augustini, Hieronymi et Ambrosii, et per constitutionem domini Gregorii Papæ XI, et Urbani VI. In secundis Vesperis totum facimus de sancto Augustino cum commemoratione Decollationis sancti Joannis Baptistæ, quia duplex per decretalem domini Bonifacii VIII, in Clementinis Bonifacii.

CXXXII. *De sancto Hermete.*

Item de sanctis Hermete et Juliano in die beati Augustini non fiat commemoratio, sed quodlibet festum fiat per se.

CXXIII. *De sancta Sabina.*

Item de sancta Sabina in Decollatione sancti Joannis non fiat commemoratio, sed fiat per se, juxta formam quam tradidi in principio hujus libri de aliquo sancto, vel sancta, non virgine nec martyre.

520 CXXIV. *De mense Septembris. De historiis ponendis rubrica.*

Anno Domini 1389 pontificatus domini Urbani papæ VI anno 12, die prima mensis Septembris, fuit dies Mercurii, et Decollatio sancti Joannis venit in Dominica incurrente ; et secundum aliquas antiquas rubricas aliqui dicebant quod tunc debebamus facere de Dominica, et ponere Job, quia prima historia, et non de sancto Joanne. Et dominus noster papa ordinavit quod fieret de sancto Joanne, ex eo quod historia Job poterat transferri in sequentem Dominicam. Et quia secundum illam rubricam quandocunque aliquod festum duplex apostoli vel evangelistæ, vel habens aliqua propria responsoria, venerit in Dominicam, in qua prima historia ponitur, et potest transferri in sequentem Dominicam, fiat tunc de sancto, et non de Dominica. Et ita fecimus, et in tertia Dominica posuimus Tobiam, et in quatuor temporibus.

CXXV. *De sancto Ægidio.*

In prima die mensis Septembris in provincia Provinciæ fit de sancto Ægidio. Ideo nota quod sive in Provincia, sive alibi, Ordo Romanus consuevit facere festum per se, et festum duodecim Fratrum etiam per se.

CXXVI. *De Nativitate beatæ Mariæ Virginis.*

In festo Nativitatis virginis Mariæ sermo et Missa mandantur. In primis Vesperis dominus papa venit

[a] Id est cardinalibus, qui olim simpliciter *fratres* appellabantur.

cum pluviali rubeo et mitra consistoriali aurifrigiata ; et cardinales veniunt cum pluvialibus albis, et inchoant Antiphonas. Matutinæ de sero cantantur, et papa interest. In Missa tantum Oratio una dicitur, in qua servit prior episcoporum cardinalium. Modo dominus papa in primis Vesperis venit cum mitra solemni et pretiosa, et habet Vigiliam per domnum Gregorium XI factam in civitate Anagniæ in Campania.

CXXVII. De *sancto Adriano.*

Item de sancto Adriano fiat festum, et non commemoratio.

CXXVIII. *De Exaltatione sanctæ Crucis.*

Item in Exaltatione sanctæ Crucis sit totum officium de Cruce, quia officium novum ; et de sanctis fiat alia die. Item de historia ponenda ita ut infra rubricam propriam. Item notandum quod de omnibus commemorationibus totius anni, de quibus in istis locis fit mentio, ex quadam extravagante domini Clementis papæ VI fit festum speciale.

521 CXXIX. *De mense Octobris. De sanctis Sergio et Baccho, et sancto Marco papa.*

In die sanctorum Sergii et Bacchi est festum sancti Marci papæ ; de eo fit per se festum.

CXXX. *De mense Novembris. De festivitate omnium Sanctorum.*

In festo omnium sanctorum sermo, Missa, Vesperæ præcedentes mandantur ; et debet esse potus in aula. In ipsis igitur primis Vesperis dominus noster papa venit cum pulchro pluviali albo et mitra solemni et pretiosa ; cardinales vero etiam cum pluvialibus albis, et inchoant Antiphonas. In Missa dicitur tantum una Oratio, nec in Vesperis, nec in Matutinis fit commemoratio de sancto Cæsario, nec de Dominica ; et festum sancti Cæsarii transfertur. Dicitur Tertia. In Missa debent esse septem candelabra in processione.

CXXXI. *De secundis Vesperis.*

In secundis Vesperis papa venit cum pluviali rubeo et mitra consistoriali ; et cardinales non parant se, nec inchoant Antiphonas, sicut in primis Vesperis. Et istud semper servatur in secundis Vesperis cujuslibet festi ; et consequenter nec acolyti, nec auditores, nec etiam subdiaconus stans cum superpliciis, sed cum cappis laneis. Finitis vero Vesperis, et data Benedictione per papam, ibidem papa deponit pluviale et mitram prædictas, et induitur cappa de scarletto de samito a media pectoris aperta usque ad pedes, bireto rubeo et mitra alba simplici de garnello ; et interim cantores cantant *Placebo.*

Anno 1428 pontificatus domini Martini anno 11, in die omnium Sanctorum in secundis Vesperis papa non venit ad capellam, ubi talis ordo servatus fuit. Domnus cardinalis sancti Marcelli fecit Vesperas, et incœpit *Deus, in adjutorium meum intende*, et dixit Orationem de festo cum commemoratione sancti Cæsarii, et stetit in officio Vesperarum cum pluviali albo et mitra cum perlis. Finitis dictis Vesperis, dedit Benedictionem. Qua data, exuit se dicto pluviali, et recepit cappam suam quotidianam de panno et cum dicta cappa stetit in loco quo prius steterat. Interim cantores incœperunt cantare Vesperas mortuorum, et continuaverunt dictos Vesperos, dicto domino cardinali stante seu sedente cum dicta cappa super faldistorio et sine mitra. Completis vero dictis Vesperis per cantores usque ad *Magnificat*, cardinalis dixit Orationem, et duo de acolythis suis tenuerunt sibi duo candelabra cum candelis accensis. Quibus finitis, incœptum fuit matutinum de mortuis, ubi præfatus cardinalis semper stetit, prout in Vesperis, cum dictis candelabris ; et fuit incensatum altare ad *Magnificat* et ad *Benedictus*.

522 Illi duo cardinales et prior presbyterorum qui steterunt ante papam, stant et sedent ut prius ante papam in scabellis suis. Ad *Magnificat* papa accedit ad altare, et thurificatur, et cophinum ubi stat [a] corpus Christi. Reverso ad cathedram suam, sibi soli, et nulli alteri, incensum datur. Ipse dicit Orationem, scilicet *Fidelium Deus omnium conditor.*

Nota quod incensatur ad *Magnificat* et ad *Benedictus* in officio mortuorum. Primo incensatur altare, et deinde incensatur papa, et non alter.

Nota quod datur Benedictio per papam post dictam Orationem.

Item nota quod si papa vult, potest post Vesperas ibidem illam cappam de scarletto deponere, et reassumere pluviale. Verum est quod de more est propter honestatem, ut cum prædicta cappa revertatur ad cameram suam. Consueverunt tamen aliquando Romani pontifices, completis Vesperis mortuorum, audire tantum Matutinum de mortuis cantandis per cantores, et stare cum dicta cappa et mitra alba. Completis Antiphonis mortuorum, papa surgit, et per modicum spatium stat, quousque incipiantur lectiones per dictos cantores. Alia fiunt per ordinem de Oratione, de incensatione et candelabris, prout in Vesperis mortuorum.

CXXXII et CXXXIII. *De officio Mortuorum.*

In Missa vero defunctorum venit cum prædicta cappa et cum mitra alba simplici, et diaconus et subdiaconus utuntur tunicella et dalmatica ista die, et non planetis ; et subdiaconus portat cruce ante papam. Ad Evangelium portantur luminaria, sed non incensum, et dicto *Sanctus*, immediate descendit a cathedra sua, et vadit ante altare ; et ibi flexis genibus usque ad *Pater noster*. In ista Missa non datur benedictio post Missam, nec ad Evangelium ; nec osculatur liber, nec pes papæ. Nulli datur incensum nisi papæ tantum ; nec thurificatur altare, nisi in Offertorio tantum, et tunc solus papa thurificatur ; una Oratio dicitur. Semper cardinales consueverunt istam Missam celebrare. Finita Missa prælatus qui facit officium immediate deponit casulam, et recipit pluviale magnum. Interim cantores cantant *Libera me, Domine de morte æterna* ; et prælatus

[a] De eodem cophino actum est superius in cap. 1.

prædictus facit absolutionem, prout in Missali continetur, et tantum una Oratio dicitur, scilicet *fidelium Deus omnium conditor*, etc.

Nota quod nunquam in Missis defunctorum portantur chirothecæ, nec sandalia ; nec aliqua Benedictio datur, nec liber osculatur. Quod si papa celebraret, diaconus nec subdiaconus communicarent de manibus papæ. Nec est de more, quod Romani pontifices celebrant in pontificalibus pro defunctis, sed bene secrete.

523 CXXXIV. *De sermone in Missis defunctorum.*

Notandum, in hac Missa non est sermo, nec unquam coram Romano pontifice debet fieri pro defunctis ; nec ipse unquam celebrat in pontificalibus pro defunctis, sed secrete.

Item sciendum quod Romana curia non consuevit in Missis defunctorum, quandocunque funera essent præsentia, et quantocunque nobilia, habere sermonem. Contrarium hujus rubricæ servatur modernis temporibus.

Item sciendum quod in Missis militum, baronum ducum, comitum regum et imperatorum, quæ celebrantur coram papa, nunquam est sermo ; nec etiam in sui absentia, ubi sunt cardinales, sed si cardinales non essent, sermo potest fieri.

Nota, si contingeret Romanum imperatorem diem suum extremum claudere in curia Romana, sive in Urbe, sive extra, post Missam debet fieri sermo, quem debet facere aliquis cardinalis, et tunc intersunt cardinales.

Item nota quod sermo solummo fieri debet pro Romano pontifice vel pro cardinali in die sepulturæ, duntaxat in præsentia cardinalium excepto imperatore.

Notandum quod in obsequiis domini Urbani VI omni die voluerunt per totam novenam habere sermonem, et habuerunt contra consuetudinem.

CXXXV. *De sancto Martino et sancto Clemente, rubrica.*

In die sancti Martini non fit commemoratio de sancto. Menna. Item si festum sancti Martini vel Clementis Dominica quarta Novembris venerit, in qua ponuntur xii parvi prophetæ, fiat de sancto, quia habet tria responsoria et parvi prophetæ leguntur per hebdomadam. Ista non est historia propria.

CXXXVI. *De Mitra rubrica.*

Nota bene, et bene nota, prout est in rubrica de mitra portanda, quia quandocunque papa indutus portat mitram in capite in officio, duo diaconi stant ante ipsum, et unus presbyter cardinalis.

CXXXVII. *De cappa portanda.*

Sed nota quod in Parasceven, quando papa stat cum cappa lanea, a medio pectoris aperta usque ad pedes, tunc non stant ante eum, quoniam non consuevit mitram portare, neque caputium replicatum super caput, nec etiam nocte Nativitatis.

524 CXXXVIII. *De cappa et mitra portandis in officiis mortuorum.*

Item in die defunctorum in Vesperis et in Missis portat illam cappam et mitram albam super caput, et cappam circa collum ; tunc duo sedent ante ipsum sine scabellis, et presbyter cardinalis super scabellum. Tunc non consuevit episcopus cardinalis sibi servire. Item nota quod si papa non vellet deferre mitram illa die vel his diebus, tunc non stant ante eum.

CXXXIX. *De cappa in Nativitate Domini.*

Item in Nativitate Domini in Matutinis venit cum cappa lanea, nec portat mitram. Ideo diaconi non sedent in officio Matutinarum ante eum. Item quod Romani pontifices interdum consueverunt interesse in Matutinis Nativitatis Domini, et in illis tribus diebus in hebdomada sancta, in Vigilia Paschæ, in vigilia Pentecostes, Corporis Christi, apostolorum Petri et Pauli, Assumptionis virginis Mariæ et in vigilia omnium Sanctorum ; et nunquam portat mitram nec pluviale in ipsis Matutinis ; nec diaconi cardinales sedent ante eum in locis suis.

CXL. *De indumentis mutandis in Vesperis omnium Sanctorum.*

Item sciendum quod in die omnium Sanctorum, dictis Vesperis diei, et data Benedictione, papa ibidem deponit mitram, pluviale et stolam ; et recipit stolam absque perlis, biretum rubeum, et cappam clausam foderatam de herminis, apertam a pectore usque ad pedes ; et sic sedet, et duo cardinales sedent ante eum absque scabellis, et prior presbyterorum. Ad *Magnificat* thurificat papa altare, et dicit collectam pro defunctis, sicut est in Breviario Non datur Benedictio post Vesperas istas. Quibus finitis, cantores incipiunt Matutinas defunctorum, et papa, deposita mitra, ibidem sedet cum birete rubeo ; caputium cappæ tenet super caput non replicatum, sicut die Veneris sancta ; et prædicti tres cardinales vadunt ad sedendum in locis suis. Ad *Benedictus* papa thurificat altare, et sibi soli datur incensum, et nulli alteri. Cum dicit Collectam, prædicti tres cardinales revertuntur ad eum more solito.

Item sciendum quod anno Nativitatis Domini 1398, die Jovis, 8 Aprilis, sanctissimus dominus noster Urbanus VI, anno sui pontificatus ab electione 12, audivit Missam de sua electione post Missam de feria, et venit cum chlamyde rubea, prout fuerat in Missa de feria, et sine cruce ; et sic fecit in magna capella per totam Missam, quam dixit dominus cardinalis Neapolitanus.

Et statim intravit consistorium publicum indutus pluviali cum mitra aurifrigiata cum perlis ; et magister sacri palatii proposuit pro festo Visitationis sub isto themate : *Unde hoc mihi est, ut magister Domini mei veniat ante me ?* et facto sermone, dominus noster eamdem chlamydem **325** reassumpsit, et fecit collationem ibidem ; in qua collatione seu sermone ista concessit cum bulla. Primo quod celebraretur festum Visitationis beatæ Mariæ infra octavas beati Joannis Baptistæ. Secundo quod in die Corporis Christi ubique terarum, non obstante

quocunque interdicto, januis apertis celebretur. Dedit centum dies de indulgentiis ultra primas. Tertio concessit annum Jubilæum ad XXIV annos. Quarto ecclesiam sanctæ Mariæ Majoris posuit in numero quatuor, quoniam ecclesia prima erat sancti Petri, secunda sancti Pauli, tertia sancti Joannis Lateranensis, quarta est modo sanctæ Mariæ Majoris, scilicet de Nive. Quinto confirmavit privilegia ecclesiarum omnium simpliciter in Urbe, prout in bulla continetur plenius.

CXLI. *Sequuntur rubricæ novæ, et eorum declarationes, quæ defectuose in libris reperiuntur.*

In primis sciendum est quod nulla historia propria vocatur, nisi habeat novem lectiones ad minus, et novem Responsoria.

Item sciendum quod illæ Dominicæ quæ habent tria vel sex Responsoria et reliqua..... (require retro vel ante) non vocantur historiæ propriæ. Et ratio est quoniam mille imperfecta non faciunt perfectum; ideo historia propria vocatur, quando nihil deficit. Ideciro nota quod in talibus Dominicis diebus quæ non habent historiam perfectam, Romana ecclesia consuevit facere de festo duplici currente in talibus Dominicis diebus, non in aliis, nisi posset transferri in sequentem Dominicam.

Item nota quod omnes quatuor Dominicæ Adventus Domini habent historiam propriam. Ideo non moventur de locis, excepta quarta Dominica, quando festum sancti Thomæ in Dominicam quartam venerit.

CXLII. *De festis in feriis Adventus vel Quadragesimæ, quæ habent Laudes proprias.*

Item de festivitatibus quæ celebrantur in illis feriis Adventus quæ feriæ habent Laudes proprias, scias quod post Orationem diei fit commemoratio de feriis : et completis omnibus de festo, iterum dicuntur Laudes de feria cum quinque Antiphonis et quinque Psalmis, prout mandatum est, absque Capitulo, Hymno, Benedictione et Oratione ; sed dicto *Laudate Dominum de cœlis*, cum sua Antiphona, Laudes terminantur. Ita videtur habere illa rubrica quæ incipit : *Sciendum quod Romana Ecclesia non consuevit facere commemorationem de feriis, nisi duntaxat in Adventu et in Quadragesima, dum fit de aliquo festo.*

Dominus Bonifacius Papa VIII.

Anno 1389, die 2 mensis Novembris, reverendus domnus Petrus de Thomacellis, presbyter cardinalis, in papam fuit assumptus in Urbe unanimiter et concorditer : quæ fecit in Reate et in Perusio, quare in Itinerario meo de domino meo papa Gregorio XI, et de ipso.

526 CXLIII. *De papa ægrotante.*

Sciendum est quod iste modus consuevit observari in Romana curia Romano pontifice ægrotante, Medici qui curam ejus habent, dum sciunt appropinquare mortem, et ipsum non posse evadere, tenentur sibi secrete dicere quod ad omnem eventum cogitet de anima, primo de factis suis ; et ipsi, quantum poterunt, cogitabunt de sanitate corporis. Deinde tenentur secrete revelare confessori suo, quatenus ipsum dirigat et cogitet de salute animæ suæ, exhortando et monendo ipsum in generali et in speciali juxta scientiam et discretionem confessoris; maxime quomodo ipse est lumen totius universi, ideo debet dare exemplum omnibus regibus et principibus, laicis et clericis, qui in infirmitatibus ad Deum recurrunt, et ordinant de conscientiis suis, ita ipse debet facere, qui est caput totius christianitatis; et quomodo tenetur confiteri, et recipere corpus Dominicum, et petere indulgentiam in mortis articulo, quam idem confessor sibi dare debet ; omnibus indulgere familiaribus, et eis dimittere male ablata et furta usque ad summam centum florenorum, prout sanctitati suæ placebit, sicut dominus Gregorius papa usque ad sexcentos florenos dimisit.

Item debet omnibus familiaribus suis concedere indulgentiam in mortis articulo super sigillo aliocujus prælati de domo sua.

Demum debet idem papa vel camerarius ejus convocare suos cardinales ante mortem suam per duos vel per tres dies, antequam loquelam amittat, et in præsentia ipsorum debet condere testamentum et eligere sepulcrum.

Item debet protestari quomodo ipse moritur et mori vult in unitate fidei, et quomodo credit unam Ecclesiam catholicam, et omnes articulos fidei, pro quibus paratus est mori.

Item quomodo non bene se gessit in regimine papatus, et quod in nonnullis offendit ; et ipsi cardinales parcant sibi, et omnes quos indebite vel injuste, si quos offendit [a]

Item debet eis recommendare omnes suos familiares.

Item debet eis revelare debita per eum contracta pro ecclesia Dei, ut ejus successor illis satisfaciat.

Item etiam qui sunt creditores, et quibus tenentur sibi et Ecclesiæ Romanæ ; et ubi sunt theauri, jocalia, et bona sua, et Ecclesiæ.

Item debet cardinalibus aliquas gratias concedere in foro conscientiæ.

Item debet eis recommendare ecclesiam, et quod provideant de bono pastore in pace et in tranquillitate ; et quod si eis videretur bonum, talis veltales essent boni et regimine juxta conscientiam suam.

Ultimo dat eis Benedictionem, et quod vadant in pace.

Et dum approximat ad mortem, debent esse parati cubicularii semper ad servitium suum, et debent vocare confessorem suum, et prælatos domus, qui sibi administrent Sacramenta ecclesiastica, quæ debent dari juxta formam **527** quæ est in Polyptycho et in Pontificali Romano ; et post fiat recommendatio animæ, prout in dicto Pontificali continetur.

[a] In margine hæc ascripta leguntur : *Fecit papa Nicolaus* V, *ita quod omnes cardinales exiverunt lacrymantes.*

ipso vero agonizante, unus prælatus vel sacerdos teneat sibi crucem consistorialem sine cauda vel baculo ante ejus oculos, et frequenter sibi osculari faciat, semper sibi ad memoriam reducendo Passionem Christi. Tunc camerarius sit avisatus, quatenus recolligi faciat omnia bona papæ ad certum locum et securum propter insultum ; et omnes officiales ea quæ habent sub custodia sibi tradant et assignent, etiam cubicularii illa quæ erant sub custodia eorum; et etiam sacrista penes se retineat, quoniam officium perpetuum est, et rationem reddet sede vacante tribus prioribus cardinalibus ; et iterum ab ipsis tribus prioribus recognoscere, et ab ipsis tenere.

CXLIV. *De papa jam mortuo.*

Papa vero mortuo, vel eo agonizante quod melius est, statim vocantur pœnitentiarii, et legunt ante eum officium mortuorum, septem Psalmos pœnitentiales, et illa quæ in libro ipsorum continentur ; et interim cum illis fratribus de Bulla, si fuerint, vel de Pignotta, cum aqua et cum bonis herbis, quam cubicularii parare debent, lavent corpus bene, et barbitonsor radat sibi caput et barbam ; et sic loto, apothecarius et dicti fratres de Bulla obturent sibi bene omnia foramina cum bumbasio vel stupa, anum os, aures, nares, cum myrrha, thure, et aloe, si possit haberi. Lavetur etiam corpus cum vine albo et calefacto cum herbis odoriferis, et cum bona verpagia, quæ cubicularii vel boticularii papæ debent dictis lavatoribus administrare. Guttur vero de aromatibus impletur et speciebus cum bombasio, et etiam nares cum musqueto.

Ultimo etiam vultus fricetur et ungatur cum balsamo bono, et etiam manus. Camerarius vel cubicularii qui custodiunt balsamum, vel sacrista, si habent, tradent. Demum dicti pœnitentiarii induunt ipsum braquam, camisiam, caligas, et tunicam. Tunc quasi sedendo erigant eum dicti pœnitentiarii, et induant ipsum totaliter sacris vestibus rubei coloris : primo sandalia alba, cinctorio, fano, stola, tunicella, manipulo, dalmatica, chirothecis, planeta, pallio de corpore beati Petri sumpto ; et plicent fanonem super caput, et circa scapulas circumdent, ac si deberet celebrare, et ponent in capite ejus biretam albam cum mitra alba sine perlis et sine auro.

Item in crucibus pallii sunt tres acus, prout moris est ; et semper ardeant ante ipsum ad minus duo magna torttcia cum satis de candelis parvis. Item vero sic parato, dicti pœnitentiarii ponunt eum super feretrum novum vel lecticam, in quo debet esse bonum matallascum coopertum de serico rubeo, et desuper debent esse duo panni de auro se tenentes ; et circumquaque debent ponere et pendere arma sua et Ecclesiæ, in panno serico nigro vel hyacintino.

Item subtus caput ejus sit pulvinar coopertum de panno aureo, et **528** post pedes ejus in eodem feretro aliud pulvinar consimile cum floccis de serico, et cordonibus de auro, super quod debent stare duo capelli seu pilei papæ. Pulvinaria debent esse latitudinis feretri.

Sciendum quod lectica debet poni in camera papæ, ubi corpus est positum. Post lotionem levat eum in camera secreta, et induitur sacris vestibus, prout est dictum.

Sed notandum quod antequam lavetur et induatur, domini cardinales, unus post alium, vel omnes simul, debent eum visitare, et quilibet absolvit eum prout veniunt, et statim recedant.

Posito super lecticam cum cruce, subdiaconus cappa indutus aut nigra, si habeat, vel alia consistoriali, antecedit et vadit ad capellam.

Dicti pœnitentiarii portant corpus cantando *Subvenite, sancti Dei*, cum cantoribus capellæ, cum aqua benedicta, et ad minus XXV tortitia accensa antecedentia, quæ portari deberent per nobiles aut domicellos aut scutiferos dicti defuncti. Quod si non sint saltem per clientes armorum, et ultimo per cursores, si alii non essent.

Camerarius vero et alii prælati domus, et tota familia domus, vultibus coopertis cum capuciis associent corpus, et in capella sedeant ; et tunc per cantores et pœnitentiarios cantantur Vesperæ defunctorum et totum officium, quosque veniant ecclesiæ parochiales, canonici et religiosi quatuor ordinum et aliorum ordinum et monachorum ; itaque quælibet ecclesia ad minus cantet unum nocturnum cum una Oratione, scilicet *Deus, qui inter apostolicos*, etc., et aspergant funus aqua benedicta, et incensent. Hac die dicti pœnitentiarii debent comedere in tinello papæ splendide propter labores et vigilias quas sustinuerunt. Nam in illa nocte debent vigilare ante funus sive in camera papæ, sive in capella ; medietas ipsorum pœnitentiariorum usque ad mediam noctem, et alia medietas usque ad diem, semper orando pro eo ; semper sint parati buticularii et panetarii eis administrare necessaria vitæ abundanter : et magister ceræ provideat de candelis, quantum eis expedit, et tortitiis. Quod si indigeant confectionibus, cubicularii eis abundanter tribuant.

Item notandum quod si camerarius sit cardinalis dum corpus lavatur et portatur ad capellam, non consuevit associare funus, Quod si non sit cardinalis, debet omnia videre et ordinare, et corpus cum aliis prælatis associare ; et sibi portatur cauda, sive sit cardinalis, sive non.

Item notandum quod immediate dum corpus extra cameram fuerit, camerarius debet recipere omnes claves cubiculariorum cameræ papæ, et debet vocare tres priores cardinales, scilicet episcoporum, presbyterorum et diaconorum; et eis assignare omnia jocalia papæ, et inventaria solum in scriptis ; et dare eis copiam, si petierint. Quod si vellent videre omnia oculata fide, eis non contradicat, sed faciant omnia inventaria renovari in præsentia camerarii et clericorum cameræ, ita quod quilibet ipsorum trium habeat copiam, et dictus camerarius aliam, ne fraus possit esse.

529 CXLV. *Quando fiunt exequiæ pro papa.*

Notandum etiam quod dum fiunt exsequiæ in ea-

pella, si antiqui cardinales volunt interesse, stent in banchis sine paramentis, induti cappis laneis non rubei coloris; et sic infra totam novenam alio quam dicto colore utantur ; et dictæ banchæ non debent esse coopertæ, nec capella debet esse parata, neque strata pannis.

Item debent esse ante et circumquaque ad minus in capella XXV torticæ seu brandones, quilibet ad minus de VI lib. cereæ, et fiant multa altaria palatio, in magna capella et in parva; et dentur cuilibet sacerdoti celebranti V grossi papales pro anima sua per thesaurarium. De thesauro Ecclesiæ nihil datur, et male.

Item dominus camerarius sit avisatus cum thesaurario, quod nigri panni habeantur in magna copia et bona hora, ita quod familiares sint induti, B antequam funus exeat de palatio ; et in illa Processione semper subdiaconus papæ bajulet crucem ante feretrum, et omnes processionaliter bini et bini post corpus vadant.

Primo ipse camerarius indutus cappa nigra, si non sit cardinalis; et tunc cauda sibi non portatur, nec per totam novenam in exsequiis. Quod si sit cardinalis, non induitur nigro, neque rubeo aut viridi colore, sed in aliis coloribus, neque alii cardinales per totam novenam dictis coloribus debent uti.

Et in die prima sepulturæ ad minus debent esse CC tortitiæ, quælibet de sex libris ceræ ; et in castro doloris in quatuor angulis unum de dictis brandonibus, et in medio superius unum aliud, et circumquaque abundantia candelarum, quæ debent accendi C antequam Missa incipiatur; et circumquaque debent esse familiares induti de nigro, etiam camerarius, si non sit cardinalis. Quod si esset, staret cum aliis cardinalibus in choro.

Item debent dare cuilibet cardinali unam tortitiam ad minus quatuor librarum de cera in dicta Missa quam tenere debet ante eos unus scutifer eorum, et hoc idem de prælatis. Sed tortitiæ aliorum prælatorum sunt de tribus libris ceræ ; pœnitentiariorum vero et aliorum nobilium de una libra ceræ ; sed canonicorum et aliorum presbyterorum de quarta parte libræ, prout placebit dicto camerario.

Advertat tamen, quod omni die ad minus sint XL. torticiæ circa feretrum seu castrum doloris; desuper vero non debent esse candelæ nisi prima die; et in D novena dictum castrum debet circumdari panno serico cum armis papæ et Ecclesiæ ; et subtus debet esse feretrum coopertum duobus pannis de auro nobilissimo etiam cum armis, et in quolibet capite unum pulvinar de eodem panno cooperto, unum ad caput, et aliud ad caudam ; et super quolibet debet stare unum pileum pulchrum papæ per totam novenam

530 CXLVI, *De Missis per totam novenam.*

Item omni die dantur candelæ prælatis indutis de nigro, stantibus circa feretrum, prout in prima die, quas, si volunt, secum reportant, etiam pœnitentiariis et canonicis ecclesiæ in qua fit officium ; sed facta absolutione omnia luminaria extinguantur, et

A tunc fiat sermo. Nec cardinales induti accedunt ad feretrum, sed exspectant illos quatuor qui absolvunt corpus. Est etiam sciendum quod prima die prior episcoporum cardinalium debet dicere primam Missam, et facere sermonem, vel committere sermonem alicui prælato vel magistro in theologia ; Missam vero non debet committere, quia si non posset celebrare, debet eam dicere secundus episcopus cardinalis, vel tertius, et sic deinceps. In hac Missa tantum dicitur una Oratio, scilicet, *Deus, qui inter apostolicos*, etc. Finita vero Missa, dictus cardinalis qui eam celebravit, cum diacono, subdiacono et socio indutis sacris vestibus, veniunt ad locum ubi stant alii cardinales ; et tunc fit sermo, nec datur Benedictio prædicanti. Finito vero sermone, omnes cardinales recipiunt amictum, superplicium, pluviale nigrum, et mitram albam de garnello simplicem, et vadunt ad corpus, si non est sepultum ; bini et bini secundum ordinem suum accedunt subtus prædictum castrum cum mitris in capitibus. Sed qui fecit officium omnes antecedit, quicunque sit. Et tunc cantores cantant *Subvenite, sancti Dei*. Quo completo, dictus cardinalis, mitra deposita, thurificat, et cum aqua benedicta aspergit feretrum, et dicit prædictam Orationem. Et tunc cantores iterum cantant *Memento mei, Deus*; et alius episcopus cardidalis eodem modo thurificat, et dicit aliam Orationem. Et tertio post aliud responsorium prior presbyterorum dicit aliam Orationem eodem modo ; et quarto cantatur *Libera me Domine*, per universum clerum, secundus presbyter cardinalis dicit ultimam Orationem. Hæc omnia fiunt prout continentur in Pontificali. Quibus expletis, omnes recedunt ad propria depositis paramentis. Sciendum tamen quod omni die debet esse Missa quæ debet dici per cardinales juxta ordinem suum, et sermo per eosdem, nisi committant prælatis vel magistris in theologia, aliis non.

CXLVII. *De panno distribuendo post mortem papæ.*

Item sciendum de pannis distribuendis iste modus consuevit observari. Primo camerarius, si non sit cardinalis, cum duobus capellanis et duobus scutiferis ; item thesaurarius, item confessor, si sit prælatus ; isti tres domini de eodem panno bono et nobili.

Item referendarii de eodem panno; item cubicularii de alio panno minori ; et clerici cameræ ; item medici cum scutiferis papæ de simili panno cubicularium. Item magistri buticulariæ, panetariæ, aquæ falleriæ, beræ, coquinæ, de alio panno minori; item ostiarii, janitores, **531** clerici capellæ, cæremoniarium, omnes de consimili panno magistrorum buticulariæ, et servientes armorum. Juxta voluntatem domini camerarii omnes induantur, totum stat in sua voluntate.

Item duo coqui papæ de eodem panno officialium. Item de prima porta et secunda, de eodem et consimili panno; item cursores, famuli de palefrenario, de panetaria, de buticularia, de cera et coquina, omnes de uno panno minori, ad minus de quolibet officio

duo;sed palefrenarii secundum numerum ipsorum, et etiam cursores juxta voluntatem domini camerarii.

Item marescalcus curiæ, et advocatus pauperum, et magister sacri palatii, procurator fiscalis, advocatus papæ, omnes de uno panno. Item emptor, guardavessalla, guardia major, id est custos cibariorum. custos sacræ capellæ, qui est sub potestate sacristæ, omnes de eodem panno. Item campanarius, scopator cameræ papæ, et scopator palatii de alio panno.

Item si papa moriatur Romæ, sex banderenses, tres rectores, duo consiliarii consueverunt petere. Item capita regionum et manipularii etiam consueverunt petere vestes nigras, et habuerunt in morte Urbani VI. Omnes isti officiales Urbis. Qui si petierint, sunt sub beneplacito domini camerarii, si eis dare vult, vel non.

Senator Urbis propter officium non utitur nec vestitur, nisi vellet facere per se amore papæ.

Item notandum quod dantur tres cannæ de panno unicuique.

Item prima et comedunt in palatio pœnitentiarii et omnes familiares papæ per totam novenam, et aliquando quousque papa sit creatus, qui recipit et retinet quos sibi placet.

Item statim fiunt magnæ eleemosynæ pro anima papæ per thesaurarium de mandato camerarii, primo quatuor ordinibus mendicantibus æqualiter quinquaginta florenos vel viginti quinque, ad minus decem, panem, vinum, carne pro una die; dei de hospitalibus et aliis pauperibus juxta voluntatem camerarii, et secundum quod camera est potens.

Post secundam Missam immediate, qui eam dicit, vadit ad feretrum subtus castrum doloris, reposita planeta, indutus pluviali cum suis ministris. Cantores papæ semper cantant officium Missæ et Responsoria in absolutione; et canonici debent eos juvare in responsoriis cantandis; et finita absolutione dictus cardinalis depositis sacris vestibus revertitur ad alios cardinales. Qui audiunt sermonem, et dicto sermone vadunt omnes ad palatium ad ordinandum de conclavi, et ibidem assignantur eis loca per dominum camerarium. Omnes fiunt æquales in spatio assignando ad minus, et spatia ubi debent fabricare cameras suas expensis propriis cujuslibet, si sint divites et antiqui cardinales.

Item omni die post Missam et sermonem debent facere concilium, cogitando et tractando de futuro episcopo seu papa.

Item nunquam in tota nvoena dicatur nisi una Oratio, scilicet *Deus qui inter apostolicos*, etc. In absolutione possunt mutare si voluerint, et dicere loco illius *Inclina, Domine, aurem tuam*,

532 Item camerarius caveat bene ne ordo in dicendis Missis interrumpatur, quoniam omni die unus cardinalis debet dicere Missam de mortuis, et faciat ibidem sermonem. Quod si nolit facere, det uni prælato vel alicui magistro in theologia, quia si ordo interrumpatur, non posset reintegrari. Non enim licitum et honestum esset quod per prælatum vel episcopum diceretur Missa; sed si aliquis de cardinalibus infirmaretur, vel non posset Missam celebrare, alter cardinalis eam dicet; et sic successive per ordinem usque ad finem.

CXLVIII. *De novena papæ.*

In novena autem castrum doloris ornatur candelis sicut in die, et ad minus ponantur ipsa die LXXX vel c brandones.

Item sciendum quod barbitonsor papæ non retinet cassam cum rasoribus, et cum iis quæ infra sunt; item de bacili argenteo. Postea novus papa facit sibi dare x vel XII florenos. Verumtamen bacile semper in camera papæ cum rasoriis et tobaleolis remanet.

Item si panetarii et buticularii petunt tobaleas vel bottas, dentur eis, quia habent esse sua. Quod si non darentur eis, rationem haberent petendi in tobaleis in quibus papa ultimo comedit, et in bottis de quibus ultimo tunc bibebat vinum. Item cubicularii possunt petere cuilibet unam vestem papæ. Si volunt tamen, omnes consueverunt dari amore Dei pro anima ejus.

CXLIX. *Rubrica de Conclavi.*

De conclavi vero dicendum est. Primo ordinatione ac dispositione loci caveat bene camerarius : quod postæ murentur, et omnes fenestræ quæ sunt basse prope terram vel solarium ad minus ad quatuor cannas, et omnia foramina quæcunque parva vel modica, expensis cameræ.

Item si una capella, cujus portæ et fenestræ omnes sint clausæ de bono muro, dempta porta qua itur ad conclave, et fenestris quæ intra conclave respiciunt, quæ apertæ remaneant.

In hac capella omni die cardinales Missam debent audire omnes insimul, non tamen cantando, sed basse. Item si non sit capella, quæ conclave contingat, fiat infra conclave in aliquo angulo, vel pro conclavi unum altare portatile; et ibi audiunt omni die Missam ; et in eadem capella possunt convenire ad eligendum et faciendum concilium, vel ubi placebit eis melius. Caveant quod scribant omnia. Item in dicta capella semper debet esse corpus Christi cum candela accensa ad omnem eventum, quam solvit camera et omnes alias quæ in dictis Missis consumentur ibidem sede vacante.

Item sciendum quod modernis temporibus domini cardinales debent intrare quilibet ipsorum cum presbytero et uno famulo. Item ipsi domini faciant parari cameras suas cum cortinis suis et lectisternis **533** sine palea, nisi esset in frigoribus. Item mensam scamnum, non tamen capsam, nisi esset aperta totaliter desuper. Item vas ad tenendum aquam, vinum, vel cannes [*Al.*, carnes], quæ cadit de manibus, et alia utensilia lignea, veru seu barras, super quibus debent poni cortinæ, et circumquaque solvit camera.

Item sciendum quod domini cardinales tres, prior cum camerario de consilio aliorum, antequam intrent

a Id est lagenas, Italis vulgo *botts*.

conclave, debent eligere quatuor solemnes viros, qui habent extra custodire conclave cum gentibus armatis, et caveant bene super hoc quod tales sint idonei. Poterunt esse duo prælati et duo milites, vel unus miles et unus banderensis.

Item dicti custodes caveant sibi bene sub pœna perjurii, quod bene aperiant semper et videant quidquid portatur cardinalibus ad comedendum : et si pastilla eis portarentur, illa aperiant.

Item sub pœna perjurii nullam litteram eis dent, nec permittant illos accipere, nec ab ipsis etiam recipere, quantumcunque necessitas cogeret, sed quidquid voluerint habere ab extra dictis custodibus ore dicant.

Item quod nullus intret ad eos quandiu erunt in dicto concilio, nisi forte aliquis cardinalis ab extra veniret de sua legatione, et ille potest intrare solus cum uno presbytero et uno clerico.

Item omni die mane et sero faciant de domibus eorum portari cibaria cocta et alia vitæ necessaria.

Item capellani ipsorum celebrent in communi loco, in quo omnes conveniunt, prout supra dictum est.

Item in porta conclavis sint ad minus tres claves cum tribus serraturis ; quilibet custodientium habeat suam. Item dicta porta sit clausa bene cum barris. et clavelaturis, et catena ; et in medio sit foramen per quod detur eis ad comedendum longitudinis unius palmi et semis, et tantum in altitudine, quod etiam cum clavi claudatur.

Item sciendum quod familia camerarii debet dormire in camera semper ad conservandum bona ; et ipse camerarius, si non sit cardinalis, item illi prælati qui habent custodiam de conclavi, etiam dormiunt ibidem cum aliquibus familiaribus eorum. Item omnes vivere debent expensis cameræ, quousque papa sit creatus, et quandiu faciunt custodiam.

Item in turribus debent esse custodes ad minus ad quatuor partes, et in qualibet turri ad minus tres cursores, et eis vitæ necessaria ministrantur de camera. Debent facere custodiam die noctuque. Item ab extra debent custodire homines deputati per tres priorum cardinalium et per camerarium, quibus ad minus datur panis et vinum extra stipendium ; et caveant quod neminem permittant intrare palatium sive cum armis, sive sine armis, nisi de licentia custodientium duntaxat.

Item notandum quod parapectus debet habere ad minus quatuor palmas in latitudine inter murum et lectum cardinalis, et sit de asseribus clausum solum ad altitudinem cortinarum vel x palmarum ad minus. Totum istud fuit factum in morte domini Urbani expensis cameræ apostolicæ, **534** quia cardinales erant nimis pauperes. Longitudo vero quantum cameræ longæ erant. Retro cardinales debent tenere ligna, carbones, et alia vitæ necessaria infra illud spatium.

In conclavi autem unus clericus audientiæ, qui servit capellæ in capella dicens Epistolas, intret et scribat omnia quæ fiunt de die in diem, et ordniet omni die de Missa dicenda coram cardinalibus, et teneat unam lampadem accensam in capella, et aliam in medio conclavis ; et custodiat paramenta, calicem, librum, et chlamydem sancti Petri cum mitra consistoriali.

Item sciendum quod domini cardinales post mortem domini Gregorii papæ XI voluerunt audire in hospitali sancti Spiritus Missam de Spiritu sancto. Sequenti die post novenam fuit quia voluerunt habere consilium cum Romanis, antequam intrarent conclavim, pro conservatione conclavis.

Item post mortem domini Urbani VI domini cardinales post Missam nonam et sermonem voluerunt audire Missam ibidem de Spiritu sancto cum sermone, quam dixit dominus Pisanus. Tali cera fuit sibi administra de camera apostolica undecim magnæ candelæ, et duo brandones. Item intrarunt conclave eodem die de cero post Vesperas.

Item fuerunt deputati quatuor prælati ad custodiendum conclave; duo pro parte camerarii, qui portaverunt baculos in manibus, et duo ex parte collegii; et istos camerarius non permisit portare baculos, nec post de suis, nisi unum, qui fuit ille, portavit. Item extra fuerunt ad conservandum conclave destinati duo banderenses cum quatuor famulis quilibet sex.....

Nota quod quando papa est creatus, induitur aliis pannis. Vestimenta quibus exuitur debent esse dicti clerici capellæ, secundum quod fuit semper observatum.

In novena castrum doloris fuit ornatum candelis prout in prima die : brandones fuerunt circumquaque feretrum, prout ante ; et in quolibet angulo castri brandonem unum, et in cacumine superius unum valde magnum de cera alba, forsan XXV librarum, quia fuit cereus paschalis. Primus circulus candelarum castri continebat XXIV candelas a quolibet latere ; spatium erat de candela ad candelum quasi palmæ unius.

CL. *Qualiter papa Bonifacius IX venit in Vesperis vigiliæ Nativitatis beatæ Mariæ.*

Nota quod die Jovis 7 mensis Septembris, in vigilia Nativitatis beatæ Mariæ virginis, in primis Vesperis dominus Bonifacius papa IX fuit in Vesperis cum pluviali rubeo et mitra aurifrigiata, et non solemni ; et incœpit Vesperas, et dixit Orationem solummodo, nec incœpit Antiphonam. Cardinales incœperunt, nec deposuerunt cappas laneas, totum dixerunt cantores. Auditores, acolythi fuerunt cum superpliciis, et cardinalis Tudertinus de mane fecit officium anno 1391, pontificatus sui anno 2.

535 CLI. *De diebus Mercurii, Jovis, Veneris, et Sabbati hebdomadæ sanctæ.*

Attende quod die Mercurii sancta in Matutinis dominus papa venit cum sola chlamyde rubea et sine mitra. Cathedra est parata ; nec diaconi cardinales sedent ante eum, sed in locis suis ; nec episcopus vel presbyter qui servit sibi de libro, sedent ante

eum super scabellum, sed omnes in locis suis sedent.

Die Jovis eodem modo per omnia.

Item die Veneris sancta papa venit ad officium cum cappa a medio pectoris inferius aperta, foderata de herminis, cum mitra alba simplici de garnello aut aurifrigiis.

Item de sero in Matutinis venit tum dicta cappa et sola bireta rubea in capite ; et in toto officio tenet super caput absque mitra.

Item in die Sabbati sancti in Missa venit cum pluviali rubeo sine perlis. Item de sero in Matutinis venit cum chlamyde alba et sine perlis.

CLII. *De obviatione cardinalis intrantis in Romanam curiam.*

Nota quod si cardinalis veniat, quod si fuit extra curiam per aliquod tempus pro negotiis suis, vel ratione solatii, non tamen Nuntii vel legati, quando redit et intrat civitatem, ubi Romana curia residet, cardinales alii non debent ei ire obviam, sed mittunt eorum familiares ad sociandum illum.

Item si aliqui cardinales amore vel ex nobilitate aut consanguinitate occurrunt ei obviam, si sit unus qui intrat, et alii qui obviant, plures sint in pari numero ; ille qui noviter venit, solus debet præcedere, et alii post eum bini et bini ; deinde patriarchæ, deinde protonotarii, et alii juxta ordinem suum.

CLIII. *De canonizatione sanctæ Brigidæ.*

Sequitur canonizatio sanctæ Brigidæ. Anno Domini 1391, et die Sabbati, 7 mensis Octobris, pontificatus Domini Bonifacii IX, anno 2, facta fuit canonizatio beatæ Brigidæ in magna capella sacri palatii Romæ prope sanctum Petrum, in qua talis modus fuit observatus.

Primo die Veneris patriarcha Gradensis, confessor et referendarius dicti domini, ex præcepto sanctitatis suæ consistorium generale mandavit, item canonizationem sanctæ Brigidæ, ut omnes deberent venire ad ipsam solemnitatem. Item campanæ omnium ecclesiarum deberent pulsari hora Completorii, et crastina die hora Tertiarum etiam mandavit.

Item parata fuit capella circumquaque de pannis, et sternata de frondibus de verta. Magister folrariæ fecit.

Item circumquaque per totam capellam fuerunt tortitiæ seu brandones, **536** quilibet de undecim libris ceræ, fuerunt in summa LXXXVI. Modum dictarum candelarum et ordinem brandonum inveni.

Item in die Sabbati de mane dominus papa audivit magnam Missam de Spiritu sancto in camera sua.

Item post magnam Missam venit ad magnam capellam, eum comitantibus omnibus cardinalibus et nobilibus Romanis, cum pluviali rubeo consistoriali et mitra de perlis consistoriali ; et facta reverentia aliquali ante altare, ascendit ad aliam cathedram longe ab altari paratam ; et ibi recepit omnes cardinales et prælatos ad reverentiam cum cappis laneis more solito. Qua reverentia finita, accessit ad aliam cathedram cum scabello paratam ante medium altaris appodians se ad altare versa facie ad populum : et duo diaconi antiquiores sedebant ante pedes ejus in scabellis, aliis etiam cardinalibus sedentibus in locis suis cum cappis laneis ; et facto silentio, et luminaribus accensis, papa sedendo mitram in capite, fecit collationem et sermonem suum sub isto themate, *Viduam ejus benedicam, et florebit super ipsam sanctificatio mea*. Completo sermone et facta admonitione ut omnes deberent Deum rogare, quod non permitteret eum errare ; protestatione etiam facta quod ipse non intendebat facere contra sacrosanctam Romanam Ecclesiam, surgens de sede, deposita mitra, incœpit cantando *Veni, creator Spiritus*, et flexis genibus stetit sine mitra usque ad Versiculum tertium, et semper stetit ibidem pedes, tandiu donec cantores cantaverunt dictum Hymnum. Quo finito, sine Versiculo dixit, *Dominus vobiscum*, et Orationem, *Deus qui corda fidelium*, quam finivit *per Christum Dominum nostrum*. Sed reassumpta mitra, ibidem sedendo pronuntiavit beatam Brigidam fore Sanctam, et ascribendam in catalogo sanctorum, ut est in libro secretorum papalium domini Clementis papæ VI. Qua pronuntiata, ore proprio concessit indulgentiam ista die et in sequenti visitantibus ecclesiam sancti Petri et sancti Laurentii in Panisperna, et qui interfuerint in divino officio isto illam indulgentiam jubilæi, et multas alias in terris. Post hoc procuratores dictæ sanctæ petierunt publica instrumenta de hoc, et papa etiam de sua potestate jam dicta..., et tunc omnes cardinales et prælati receperunt paramenta alba, episcopi pluvialia, presbyteri planetas, diaconi tunicellas et dalmaticas ; et iterum venerunt ad reverentiam papæ. Post hoc, deposito pluviali rubeo, recipit cirothecas pretiosas et annulum pontificalem, et pluviale album pretiosum cum mitra solemni ; et deposita mitra incœpit cantando *Te Deum laudamus*, et tunc data sunt duo magna tortitia de cera alba, quælibet de octo libris ceræ, et cuilibet cardinali ac patriarchæ de septem libris ceræ aliæ non albæ, et omnibus prælatis de duabus libris, et aliis clericis et cantoribus, auditoribus, et nobilibus, et aliis de una libra ceræ ; et tunc incœpta fuit Processio, et omnes tenebant faculas suas accensas in manibus, quilibet in ordine suo ; et duo patriarchæ ibant cum cardinalibus, item dominus papa subtus pallium, sed milites portabant extra pallium tortitia papæ accensa. Et sic ivimus per totam capellam usque ad aliam capellam, et reversi fuimus **537** processionaliter ad magnam capellam, et dominus summus pontifex ascendit ad cathedram ante medium altaris, ubi fecerat sermonem suum prius ; et stando diaconus a dextris dixit cantando *Ora pro nobis, beata Brigida, alleluia* ; et papa dixit *Dominus vobiscum*, et aliam Orationem de beata Brigida ; et cantato per cantores *Benedicamus Domino*, diaconus a sinistris dixit *Confiteor*, et papa dedit Benedictionem more solito ; et prior episcoporum cardinalium pronuntiavit indulgentias ; et sic quilibet repatriavit cum candela sua ; et omnes alias candelas, de altari et tortitia de capella camerarius

fecit recipi pro papa..... per sex cardinales, qui deberent omnes esse sacristæ. Primus erat dominus de Alençonio Philippus ; secundus de Angelia dominus Adam ; alter Reatinus.

Ita die papa non potuit dicere magnam Missam de sancta, causa infirmitatis, sicut debebat, sed in crastinum celebravit, ubi istum ordinem tenuit.

Dominica ergo die 8 mensis Octobris, bono mane, post parvam Missam, dominus papa, indutus cum pluviali et mitra cum perlis consistoriali, descendit ad ecclesiam sancti Petri cum omnibus cardinalibus duobus patriarchis, Constantinopolitano scilicet et cum prælatis, ei toto clero ; et in porta ecclesiæ venerunt ei obviam omnes canonici sancti Petri cum cruce, pluvialibus, pavilione, et campana processionaliter, cantando *De Teum laudamus*, duxerunt eum ad majus altare ; et facta aliquali Oratione ante altare, recessit ad cathedram, ubi consueverunt Romani præsules induere se, et sedendo cardinales et omnes prælati venerunt ad reverentiam, et ipse voluit quod cantaretur Tertia. Missa fuit de sancta Brigida cum commemoratione de Dominica. Tunc primo incœpi de mandato sedere inter cardinales episcopos. Processit Missa ordine suo.

Item post Evangelium diaconus a sinistris dixit *Confiteor*, et dicto *Credo in unum Deum*, et post Offertorium papa sedebat super bassam cathedram cum scabello ante regias ferreas papæ, ubi lectem fuit Evangelium, versa facie ad sedem, in qua fuit indutus. Tunc domini commissarii tres cardinales de canonizatione istius sanctæ exierunt de sacrista sancti Petri cum oblationibus suis.

Primo dominus de Francia cum duobus magnis tortitiis accensis, coopertis de auro, obtulit osculando pedem et manum; secundo dominus Anglicanus cum duobus panibus coopertis, cum tobaleis et armis et scudetis sanctæ Brigidæ, et trium cardinalium commissariorum ; et osculatus est pedem et manum papæ ; tertio dominus Barensis cum duobus magnis bacilibus de vino et malvatico, quæ vocantur Romæ scyphi deaurati, et cum armis et scudetis dominæ et cardinalium prædictorum ; et osculatus est pedem et manum papæ.

Ultimo venerunt quinque procuratores istius sanctæ cum advocato, et quilibet oblulit unam magnam candelam de una libra ceræ albæ, modicum laboratam cum rosis et floribus, viridis, alba et rubea.

Item unum parvum canistrellum, totum depictum de colore viridi, in quo fuerunt duæ columbæ albæ et duæ turtures.

538 Item nota quod canonici in Processione debuerunt habuisse grossas candelas de ceras in manibus ab istis exsecutoribus ; et quia non habuerunt papa fuit turbatus.

Item fuerunt in ista Missa super regias ferreas et super columnas lapideas prope regias prædictas circa LXXX tortitiæ accensæ, et VII in elevatione corporis Christi. Poterant esse quælibet de quatuor libris ceræ. Nec papa, nec cardinales, nec aliquis candelam habuit in ista Missa ; nec fuit sermo.

Item nota, quod, completa Missa, dominus pontifex indutus prout fuerat in Missa, et omnes cardinales et prælati induti sacris vestibus, prout fuerunt in Missa, cum mitris iverunt ad fenestras prope campanile in loco deambulatorio, ubi Romani antistites consueverunt dare populo indulgentiam ; et ibi papa dedit de vera indulgentia illa die, sicut in jubilæo ob reverentiam Brigidæ, et in sancto Petro, et in sancto Laurentio in Panisperna, ubi sancta Brigida dicta fuit sepulta; et quicunque visitasset dictas duas eccles ias sancti Petri et sancti Laurentii VII vicibus per totum præsentem mensem haberet indulgentiam jubilæi.

Item nota quod de cera ecclesiæ sancti Petri accensa canonici voluerunt habere ; sed camerarius totam recipit, quod papa, nec ipsi, nec acolythi, nec cantores, nec clerici habuerunt.

Item nota quod quilibet cantor habuit tres ducatos ab exsecutoribus.

Item dicti exsecutores miserunt unam pintolam de auro papæ valoris C ducatorum et unum vitulum. XXIV capones, XXIV pullos, XXIV columbos, II barilia de vino.

Item nota, quod fuerunt Vesperæ præcedentes, nec sequentes.

Item nota, quod ista die, licet fuerit Missa de sancta Brigida, tota die fecimus de Dominica, nec fecimus commemorationem in Vesperis, nec in Matutinis de ipsa sancta.

Item nota quod omnes cardinales induti sacris vestibus associaverunt papam usque ad cameram.

Ista die nullus cardinalis comedit cum papa, nisi solum prælati bomus et cantores.

Item nota quod tota capella debet esse intus et extra parata pannis.

Item in altari debent esse VI candelæ quælibet de una libra cum dimidia ; item super cancellum capellæ VI tortitia, quælibet de octo libris ceræ.

Item extra regiam seu capellam ponantur ligna perforata in muro circumquaque ad tenendum tortitia, quantum capella est ; et in quolibet ligno erunt VI tortitia, quælibet de quatuor libris ceræ.

Item in fine capellæ ex opposito altaris illud idem.

Item de aliis parvis candelis de uncia vel media, aut pro libra ponantur XX habentia per murum, et distribuantur laicis et clericis.

ADDITIONES.

539. CLIV. *In die Cinerum.*

Additiones vero quæ in die Cinerum Dominus Bonifacius IX in die prædicta descendit ad magnam Missam in magna capella in Perusio cum pluviali et mitra sine perlis; et sic dedit cineres. Quibus datis, deposuit pluviale et mitram, et reassumpta chlamyde sic stetit per totam Missam absque mitra quam dixit dominus Neapolitanus. Papa erat alteratus propter frigus anno Domini 1393, pontificatus sui anno 4.

CLV. *De Dominica Rosarum.*

Item in Dominica de Rosa fuit celebrata Missa in magna capella, papa absente, in præsentia omnium cardinalium, et Rosa fuit portata de camera papæ per juniorem clericum cameræ ad capellam, et stetit super altare per totam Missam ; et post reportata per eumdem ad cameram papæ; in qua camera paramenti, exeundo papa de alia camera sua, eam portando in manibus suis, in sede sua in camera sua paramenti eam dedit Hostregio de Faventia anno prædicto.

CLVI. *De annuntiatione beatæ Virginis.*

Nota quod in Annuntiatione beatæ Mariæ virginis dominus Bonifacius IX, pontificatus sui anno 4, in infirmitate detentus, non interfuit Missæ, quæ fuit celebrata in magna capella Perusii per episcopum Anconitanum; et ille qui debuit facere sermonem in præcedenti Dominica, quia non erat factus, fecit sermonem ista die de prædicta Dominica cum aliis verbis de beata Virgine, quæ fuit dies Martis 1393.

CLVII. *De Dominica in ramis Palmarum.*

Sequenti die Dominica in ramis Palmarum idem dominus Bonifacius dedit ramos in parva capella more solito post magnam Missam celebratam in camera. Quibus datis, domini cardinales induti sacris vestibus iverunt ad magnam capellam, et depositis vestibus audiverunt aliam magnam Missam, in qua non fuit papa, quam dixit Neapolitanus episcopus.

CLVIII. *De die Jovis sancta.*

Item eodem anno, die Jovis sancta facta magna Missa in camera papæ, et reservato corpore Christi in calice super altare secretæ capellæ, domini cardinales et omnes prælati iverunt ad magnam capellam, et audiverunt ibi aliam magnam Missam more solito, quam dixit dominus patriarcha Constantinopolitanus ; et reservato corpore Christi **540** in calice, et incensato more solito, remansit super altare; et cantatis Vesperis, domini cardinales non parati existentes ante altare in modum circuli, et duo patriarchæ inter eos, scilicet Constantinopolitanus prædictus et me Gradensis, de mandato domini nostri papæ pronuntiaverunt Processus generales absente papa, quos legit dominus patriarcha Constantinopolitanus ; et candelæ non fuerunt projectæ ex eo quod non habebant, sed solum una de altari accepta.

CLIX. *De eodem die facto prandio.*

Item eodem die post prandium papa non potuit lavare pedes pauperum; sed patriarcha Gradensis confessor de mandato papæ lavit pedes pauperum in parva capella, indutus rochetto, amictu, superplicio, et pluviali cum mitra alba; audivit Evangelium cantando cum luminaribus, cruce et incenso more solito. Quo cantato cantores incœperunt cantare ; et ipse, deposito pluviali, cincto linteo et mitra in capite, incœpit lavare pedes. Quibus finitis, dixit Orationem, et cardinalis camerarius dedit florenos cum carleno, et noluit dare illas petias de tela ad tergendum pedes pauperum nisi duas per totum, sed omn reportavit secum ; et male, dicit glossa.

CLX. *De die Veneris et Sabbati.*

Die Veneris sancta et Sabbato prælati fecer officium in magna capella absente papa, cardina bus omnibus præsentibus.

CLXII. *De die Paschæ, Ascensionis, Pentecostes et T nitatis.*

In die Paschæ propter communionem cardinali fecit officium. Item in Ascensione. Nec in Pente sten, neque in Trinitate, neque in Corporis Chris non fuerunt Vesperæ papales propter infirmitat papæ. Missæ fuerunt dictæ per prælatos non car nales absente papa, omnibus præsentibus cardina bus, cum sermone.

CLXII. *De sancto Joanne Baptista.*

In die sancti Joannis Baptistæ idem.

CLXIII. *De sanctis apostolis Petro et Paulo.*

Item in die beatorum Petri et Pauli fuerunt speræ absente papa, officium fecit cardinalis Bo piensis. Solum incœpit Vesperas indutus pluvialic mitra, et Antiphonam ad *Magnificat* incœpit, fetd Orationem, nec dedit Benedictionem in crastinun ecclesia beati Petri in Perusio, ubi papa residet Tunc dixit Missam absente papa, omnibus cardin bus præsentibus, cum sermone.

541 CLXIV. *De purificationis beatæ Mariæ virgi*

Item vero anno Domini 1392, in die Candelar in primis Vesperis, Vesperæ non fuerunt manda quia dominus noster noluit, sed tarde ipse eas aud voluit cum paucis cardinalibus et cortisanis. Diceb quod non deberent cantari solemniter, quia non bebat vigiliam. De mane dedit candelas. Missa dicta in sancto Petro per dominum cardinalem N politanum. Duo diaconi cardinales stabant a eum, et prior presbyterorum cardinalium etiam latus.

CLXV. *Nota de Nativitate Christi bene.*

Anno Domini 1398, in Urbe Dominus Bonifac papa IX, die Lunæ, in vigilia Nativitatis Chri incœpit infirmari. Vesperæ fuerunt cantatæ per c tores in magna capella. Dominus Pileus cardin de Ravenna incœpit Vesperas, indutus pluviali et tra, stans ad latus cornu altaris super cathedram, stant prælati, cum celebrant coram papa. Ipse lum dixit Orationem, nec dedit Benedictionem. nes cardinales interfuerunt in media nocte; card les in Matutinis neque in Missis non interfuer sed dominus Conradus archiepiscopus Nicosie camerarius, et * Petrus patriarcha Gradensis in fuerunt in toto officio, cum aliis quatuor præl nec cortisani venerunt. Cantores legebant lectio Antiphonas, Psalmos ; et dedit Benedictionem l domadarius. Dominus camerarius dixit primar secundam Missam absque intervallo ; fecit com morationem de papa in utraque Missa, nec ded fine Missæ Benedictionem, sed nuntiavit indul tiam ex parte papæ de VII annis et VII quadrage

* Id est Petrus Amelii, auctor hujus libri, qui se patriarcham Gradensem dixit supra, cap. 159.

In tertiis Missam dixit dominus cardinalis de Ravenna. vii cardinales interfuerunt, nec dedit Benedictionem post Missam, et male, quia debebat.

In prandio dominus camerarius cum auditoribus et pœnitentiariis tenuit tinellum. Non fuerunt secundæ Vesperæ. In die sancti Stephani dominus cardinalis Neapolitanus fecit officium ; in die sancti Joannis dominus cardinalis de Bononia.

CLXVI. *De exsequiis cardinalium.*

Nota de exsequiis cardinalium defunctorum. De sero fiunt exsequiæ per religiosos et parochiales ecclesias in tinello præsente funere, et ad minus quatuor brandonibus accensis. Cardinalis vero debet jacere in lectica parata de pannis aureis et fimbriis de nigro cum armis illius, et familiaribus indutis de nigro. Debent circumquaque sedere prope feretrum flendo ; cardinalis vero, si est episcopus, debet esse totaliter indutus de vestibus sacris coloris nigri aut violacei totaliter, ut pontifex, **542** cum mitra alba ; chirothecas et sandalia cum annulo pontificali, facie velata cum velo de serico. Item si sit presbyter, eodem modo ; si diaconus, eodem modo, sed habitu diaconi, et non cum planeta, nec cum chirothecis, nec cum annulis pontificalibus, sed cum aliis tunicis et parvis chirothecis, et parvo annulo.

Item in exsequiis cardinalium semper unus cardinalis debet dicere Missam. Sermonem facit aliquis magister in theologia, qui debet fieri post Missam et ante absolutionem. Facto sermone, quatuor cardinales presbyteri antiquiores induunt se super alba amicto, albo cinctorio, orarium et pluviale cum annulis, et sine chirothecis et sandaliis. Tunc ille qui dixit Missam antecedit, et alii tres sequuntur : vadunt prope castrum doloris, et cantores cantant *Libera me, Domine*. Quo cantato, qui dixit Missam aspergit corpus, vel feretrum aqua Benedicta, et thurificat dicendo *Pater noster*, etc. Et facit primam absolutionem ; deinde alii tres eodem modo juxta ordinem suum, prout in libro continetur. Cardinales vero alii et totus clerus remanet in choro. Si factus sermo non sit post Evangelium, prout alicubi fuit quia tamen Romana Ecclesia non consuevit, exspectant cardinales ; et facta absolutione fiat sermo Aliqui tamen consueverunt facere sermonem ante absolutionem ; et hoc est quando altare jungitur vel contignatur choro, quoniam ibidem remanet indutus qui officium fecit. Verumtamen ubicunque, sive prope chorum, sive longe, dicatur Missa. Qui eam dixit, remanet indutus cum clero suo ante altare, quousque sermo sit finitus. Ideo ille qui prædicat debet stare in loco eminenti, quem, possit audire etiam qui dixit Missam. In dicto sermone non datur Benedictio nec indulgentia. Item in Missa tenentur omnes cardinales, et omnes prælati in sedibus suis : et quilibet debet habere tortitiam ad minus de quatuor libris, cardinales et patriarchæ : alii vero de libra, aut de duabus libris, sicut placebit exsecutoribus.

Item Missam debet celebrare cardinalis, et sermonem facere post Missam et absolutionem. Item A debet facere castrum doloris cum candelis. Item circunquaque debent etiam esse ad minus c tortitiæ, et plus, secundum voluntatem exsecutorum ; et totidem quando portatur ad ecclesiam.

Item subtus castrum doloris sedent familiares. Item in feretro debent esse magnum et longum pulvinar subtus caput cardinalis de nigro ; item unum aliud ad pedes, super quo stant duo pilei cardinalis. Finita Missa, qui facit officium, deposita planeta cum ministris, cum thuribulo et aqua benedicta accedat prope caput defuncti extra castrum, et absolute incipit mitra deposita *Non intres in*, etc. Oratione facta vel finita, cantores cantant *Subvenite sancti*. Quo cantato, dicit *Kyrie, eleison*, et thurificat et aspergit funus aqua benedicta, prout in ordinario continetur B Tunc adsunt quatuor presbyteri cardinales, induti cum pluvialibus et mitris albis et solitis ; et cantato *Ne recorderis*, antiquior dicit Orationem, quam sibi placet post *Pater noster*, ut supra, et thurificat, etc. Postea cantatur *Memento mei Deus*. Quo dicto, alius cardinalis, **543** qui est penultimus, eo modo thurificat, et dicit aliam Orationem. Consequenter immediate alius cardinalis, qui stat ab alio latere, qui secundo loco dicit Orationem, similiter thurificat prout alii fecerunt, et dixerunt, et Orationem, quam sibi placet. Deinde ultimus cardinalis similiter facit Quibus finitis cantatur *Libera me, Domine*. Quo cantato, ille qui facit officium similiter ut prius thurificat, et dicit ultimam Orationem, scilicet *Absolve*, etc. Et tunc quilibet recedit, et fit sermo.

Attende quod anno 1434, in exsequiis domini cardinalis Novariensis celebravit Missam dominus cardinalis sancti Marci ; et dicta Missa immediate fuit sermo. Facto sermone, dominus cardinalis de Ursinis, dominus cardinalis sancti Marcelli, dominus Venetiarum, dominus cardinalis sancti Marci, induti pluvialibus venerunt ad feretrum. Et primo antecedebant duo presbyteri cardinales, videlicet dominus sancti Marcelli, et dominus Venetiarum ; deinde dominus de Ursinis episcopus cardinalis, et dominus sancti Marci presbyter cardinalis qui celebraverat illo mane : et duo ipsorum steterunt ad unum latus feretri, et duo in altero latere. Primam autem Orationem dixit dominus sancti Marci qui celebraverat, videlicet, *Non intres in Judicio ;* et cantores, dicta illa Oratione, dixerunt cantando, *Subvenite*, et dicto D per eos *Kyrie elsison*, dominus de Ursibus dixit *Pater noster*, et aspersit aquam benedictam, et incensavit, et dixit secundam Orationem, videlicet, *Deus cui omnia vivunt*. Et dicta Oratione, cantores dixerunt *Ne recorderis ;* et dicto *Kyrie, eleison*, dominus cardinalis sancti Marcelli ab alio latere aspersit et incensavit, et dixit Orationem, tertiam, videlicet *Inclina, domine*, quæ Oratio est in Missali. Et dicta Oratione, cantores dixerunt *Qui Lazarum*. Idem dominus cardinalis sancti Marci, qui celebraverat Missam, qui erat in alio latere, ut supra, loco unius presbyteri cardinalis qui deficiebat, aspersit et incensavit, et dixit Orationem *Fac, quæsumus, domi-*

ne, hanc cum servo, etc. Qua Oratione dicta, cantores dixerunt *Memento mei, Deus;* et dicto *Kyrie, eleison*, dominus cardinalis Venetiarum dixit *Pater noster*, et aspersit et incensavit, et dixit Orationem *Absolve, quæsumus, Domine. animam famuli tui.* Quæ Oratio est in Missali. Qua Oratione dicta, cantores dixerunt *Libera me, Domine, de morte*, etc. Et dicto *Kyrie, eleison*, non fuit incensatum, sed dominus cardinalis sancti Marci in fine dixit Orationem, videlicet, *Absolve*, quæ Oratio est in officio mortuorum.

CLXVII. *Quando dominus Ladislaus rex Neapolitanus Romam intravit.*

Nota quod anno Domini 1393, die Sabbati 18 Aprilis, in vigilia Paschæ, dominus Ladislaus rex Neapolitanus Romam intravit, et in sancto Paulo omnes cardinales sibi obviam iverunt. Romani vero cum pallio in porta prope metam eum cum pallio receperunt, sub quo solus per totam Urbem usque ad gradus sancti Petri equitavit. **544** Duo vero diaconi cardinales, qui eum associabant, ante banderenses equitabant, et illi vexilliferi Romanorum immediate ante regem equitabant; post regem immediate patriarcha Gradensis, et post eum comes Laurentii, et alii milites et prælati.

Die vero sanctæ Paschæ, in Missa, rex semper servivit papæ de aqua, et semper sedebat inter duos primos episcopos cardinales; deinde patriarcha Constantinopolitanus post priorem presbyterum cardinalem, qui erat tertius in illa sede; deinde subprior, deinde patriarcha Gradensis, et sic omnes alii. In prandio vero dictus rex in mensa etiam sedebat inter duos primos episcopos cardinales.

Note quod anno Domini 1400, pontificatus domini Bonifacii papæ IX anno 12, in secunda Dominica Adventus Domini propter frigus ipse non venit cum pluviali et mitra; et quia non erat indutus more solito, domini cardinales noluerunt sibi facere reverentiam in principio Missæ more consueto, neque diaconi cardinales noluerunt stare ante papam [a].

[a] Sequebantur in Codice Acta concilii Lugdunensis sub Innocentio IV, et alterius sub Gregorio X, quasi consectaria hujus libri; sed cum alibi hæc sint edita, consulto ea prætermisimus, utpote non facientia ad auctoris institutum.

ORDO ROMANUS XVI,

VEL

INDEX SOLEMNIUM COLLECTARUM ET STATIONUM S. R. E.

Ex duobus membraneis Codicibus Vaticanis.

Dominica 1 de Adventu Domini, statio ad sanctam Mariam Majorem.

Dominica 2, statio ad sanctam Crucem.

Dominica 3, statio in basilica beati Petri apostoli. — Feria 4, statio ad sanctam Mariam Majorem. — Feria 6, ad Apostolos. — Sabbato ad beatum Petrum.

Dominica 4, ad sanctam Eugeniam. — Missa mane prima ad sanctam Anastasiam.

545 Die Nativitatis Domini, statio in basilica beati Petri apostolorum principis.

In Epiphania Domini, statio in basilica principis Apostolorum.

Dominica in Septuagesima ad sanctum Laurentium foris murum.

Dominica in Sexagesima, ad sanctum Paulum.

Dominica in Quinquagesima, ad beatum Petrum apostolum. — Feria 4 in capite jejunii, Collecta ad sanctam Anastasiam, statio ad sanctam Sabinam. Benedictio cineris. *Omnipotens sempiterne Deus, parce metuentibus*, etc. *Deus, qui non mortem, sed pœnitentiam desideras*, etc. Alia. *Deus, qui humiliatione flecteris*, etc. Alia Oratio. *Omnipotens sempiterne Deus, qui Ninivitis in cinere*, etc. Interim ponendi sunt cineres super capita singulorum, ita dicendo, *Memento homo, quia pulvis es, et in pulverem reverteris* Antiphona ad Collectam. *Exaudi nos, Domine, quoniam benigna est.* Psalm. *Salvum me fac, Deus quoniam.* Presbyter dicat *Oremus*, Diaconus *Flectamus genua. Levate.* Oratio ad Collectam. *Concede nobis, Domine, præsidia militiæ Christianæ sanctis inchoare jejuniis, ut, contra spirituales nequitias pugnaturi, continentiæ muniamur auxilio. Per. Dominus vobiscum. Et cum spiritu tuo.* Diaconus dicit *Procedamus cum pace* Resp. *In nomine Christi, amen.* Antiphona per paradisum, *Immutemur habitu. Kyrie, eleis. Kyrie, eleis. Kyrie eleison. Pater noster. Et ne nos. In memoria. A porta inferi. Requiescant in pace. Domine, exaudi Orationem meam Dominus vobiscum. Oremus. Deus, cujus miseratione animæ fidelium requiescunt, famulis et famulabus tuis omnibus hic et ubique in Christo quiescentibus da propitius veniam peccatorum, ut, a cunctis reatibus absoluti, tecum sine fine lætentur. Per eumdem* Dicta Oratione intramus in ecclesiam cantando *Petre, amas me*, cum Versu, *Simon Joannis.* Finito Responsorio, diaconus incipit litaniam. Nota quod in feria 2 et feria 4 et feria 6 non dicimus *Kyrie, eleison* in Missa, eo quod novem *Kyrie eleison* dicimus in litania, tres *Kyrie* et *Kyrie* [Forsan, *Christe*] in principio, et tres *Kyrie* in fine. — Feria 5, Collecta ad sanctum Nicolaum in carcere; statio ad sanctum Georgium. — Feria 6, Collecta ad sanctam Luciam in VII Soliis; statio ad sanctos Joannem et Paulum. — Sabbato, Collecta ad sanctum Laurentium in Lucina; statio ad sanctum Tryphonem.

Dominica 1 in quadragesima, ad sanctum Joannem Lateran. — Feria 2, Collecta ad sanctos Cosmam et Damianum ; statio ad sanctum Petrum in Vinculis. — Antiphona ad Collectam, *Exsurge, Domine, adjuva nos.* Psal. *Deus* **546** *auribus nostris. Gloria Patri*, Vers. *Opus quod operatus. Oremus. Flectamus genua.* Diaconus dicit *Levate Oremus. Preces populi tui, quæsumus, Domine, clementer exaudi, ut qui juste pro peccatis nostris affligimur pro tui nominis gloria misericorditer liberemur. Per. Dominus vobiscum. Et cum spiritu tuo.* Diaconus dicit *Procedamus in pace* Resp. *In nomine Christi, Amen.* Antiphona per paradisum, *Multa sunt peccata nostra.* Cætera dicantur eo ordine quo retro. *Converte nos, Deus salutaris noster, et ut nobis*, etc. — Feria 3, Collecta ad sanctum Nicolaum de Carcere ; statio ad sanctam Anastasiam. — Feria 4, Collecta ad sanctum Petrum ad Vincula ; statio ad sanctam Mariam Majorem. — Feria 5, Collecta ad sanctam Agatham in Monasterio : statio ad sanctum Laurentium Panispernæ. — Feria 6, Collecta ad sanctum Marcum ; statio ad sanctos Apostolos — Sabbato, Collecta ad sanctam Mariam in Transpadina ; siatio ad beatum Petrum apostolorum principem.

Dominica 2 in Quadragesima, statio ad sanctam Mariam in Dominica. *In alio Codice.* Dominica vacat. Statio ad sanctam Mariam in Dominica. — Feria 2, Collecta ad sanctos Cosmam et Damianum ; statio ad sanctum Clementem. — Feria 3, statio ad sanctam Balbinam. *In alio Codice.* Collecta caret, statio ad sanctam Balbinam. — Feria 4, Collecta ad sanctum Georgium ; statio ad sanctam Cæciliam in Transtiberim. — Feria 5, Collecta ad sanctum Georgium ; statio ad sanctam Mariam Transtiberim. — Feria 6, Collecta ad sanctam Agatham in Monasterio ; statio ad sanctum Vitalem. — Sabbato, Collecta ad sanctum Clementem ; statio ad sanctos Marcellinum et Petrum.

Dominica 3, statio ad sanctum Laurentium foris murum. — Feria 2, Collecta ad sanctum Adrianum ; statio ad sanctum Marcum. — Feriat 3, Collecta ad sacntum Sergium ; statio ad sanctam Pudentianam — Feria 4, Collecta ad sanctam Balbinam ; statio ad sanctum Xystum. — Feria 5, Collecta ad sanctum Marcum ; statio ad sanctos Cosmam et Damianum. — Feria 6, Collecta ad sanctam Mariam Rotundam ; statio ad sanctum Laurentium in Lucina. — Sabbato, Collecta ad sanctum Vitalem ; statio ad sanctam Susannam.

Dominica 4, statio ad sanctam crucem. — Feria 2, Collecta ad sanctum Stephanum in Cælio monte ; statio ad sanctos Quatuor Coronatos. — **547** Feria 3, Collecta ad Monasterium domnæ Rosæ ; statio ad sanctum Laurentium in Damaso. — Feria 4, Collecta ad sanctum Mennam ; statio ad Paulum apostolum. — Feria 5, Collecta ad sanctum Quiricum ; statio ad sanctum Martinum de Montibus. — Feria 6, Collecta ad sanctum vitum Magellum. *In alio Codice*, in Macello ; statio ad sanctum Eusebium. — Sabbato Collecta ad sanctum Angelum Pisciun Venditorem : statio ad sanctum Nicolaum de Carcere.

Dominica 5, *Al.*, de Passione ; statio in basilica principis apostolorum. — Feria 2, Collecta ad sanctus Georgium ; statio ad sanctum Chrysogonum in Transtiberim. — Feria 3, statio ad sanctum Cyriacum in Thermis. *In alio Codice*, Collecta vacat, statio, etc. — Feria 4, Collecta ad sanctum Marcum ; statio ad sanctum Marcellum. — Feria 5, Collecta ad sanctam Mariam in Via Lata ; statio ad sanctum Apollinarem. — Feria 6, Collecta ad sanctos Joannem et Paulum ; statio ad sanctum Stephanum in Cælio monte. — Sabbato, Collecta ad sanctum Xystum ; statio ad sanctum Joannem in Porta Latina. *In alio Codice;* Sabbato ad sanctum Petrum, quando eleemosyna datur ; Collecta ad sanctum Xystum etc.

Dominica in Palmis, dicimus tertiam in sancta Maria[a] in Turre, ubi palmæ benedicendæ sunt. *In alio Codice :* Statio ad sanctum Joannem in Lateranis. In Processione per paradisum [Vulgo *le Parvis*], Antiph. *Pueri Hebræorum portantes*, etc. *Pueri Hæbræorum vestim* Antiph. *Occurrunt turbæ. Christus factus est pro nobis obed.*, etc. Hanc Antiphonam cantamus semel tantum, et sine organo. — Feria 2, Collecta ad sanctam Balbinam ; statio ad sanctos Nereum et Achillem. — Feria 3, Collecta ad sanctam Mariam de Porticu ; statio ad sanctam Priscam. — Feria 4, Collecta ad sanctum Petrum in Vinculis statio ad sanctam Mariam Majorem. — Feria 5, in Cœna Domini statio ad sanctum Joannem Lateranensem. — In Parasceve diurnalem cursum separatim cantamus, et hora nona ingredimur ecclesiam cum domino episcopo sive presbytero cardinali ; et induti vestimentis nigris absque ullo cantu procedimus ante altare, et lector ascendit pulpitum, etc.

Dominica sanctum Pascha, statio ad sanctam Mariam Majorem. — Feria 2, post Pascha, statio ad sanctum Petrum. — Feria 3, statio ad sanctum Paulum apostolum. — **548** Feria 4, ad sanctum Laurentium foris murum. — Feria 5, ad sanctos Apostolos. — Feria 6, ad sanctam Mariam Rotundam. — Sabbato ad sanctum Joannem Lateranum.

Dominica octava Paschæ, statio ad sanctum Pancratium.

In litania majore, statio in basilica sancti Petri ; ad Collectam in ecclesia sanctæ Mariæ in Turres. *Hæc in alio Codice.*

Die Ascensionis Domini, statio in basilica principis apostolorum.

Die sancto Pentecostes, statio in basilica apostolorum principis. — Feria 2, ad Sanctum Petrum in Vinculis. — Feria 3, ad sanctam Anastasiam. —

[a] Hoc oratorium erat ad turres basilicæ Vaticanæ, ut facile ex superioribus intelligitur, quod tamen hic noto propter Baronium, qui ecclesiam beatæ Mariæ in Turribus fuisse Pantheon existimavit ad annum 1087.

Feria 4, ad sanctam Mariam Majorem. — Feria 5, A ..... — Feria 6, ad Apostolos. — Sabbato, ad sanctum Petrum.

Dominica 16 post Pentecosten. — Feria 4, statio ad sanctam Mariam Majorem. — Feria 6, ad Apostolos. — Sabbato, apud beatum Petrum.

In Purificatione sanctæ Mariæ, statio ad sanctam Mariam Majorem.

APPENDIX

AD LIBELLOS ORDINIS ROMANI.

I.

EGLOGÆ AMALARII ABBATIS IN ORDINEM ROMANUM.

549 Capitula sequentis opusculi prænotamus, ut B si forte quis ignarus exstans de ignobilitate hujus operis, aggrediensque illud quasi dignum, ac postea reperiens vile, ne pœnitentia ductus dicat apud semetipsum, vel apud suos astantes : Si cognovissem rusticitatem hujus operis, nullatenus in eo laborem oculorum meorum impenderem. Videat modo in capite quæ sequuntur usque in finem. Et si lectionis causa in aliquam nauseam incurrerit, non illi qui ordinavit, tantum ingratus existat, sed et sibi qui cognita ignobilitate magis eam elegit rimari usque ad calcem, etc.

De Romano Ordine.

1. Masculi stant ad australem partem, et feminæ ad borealem, ut ostendatur per fortiorem sexum firmiores sanctos semper constitui in majoribus tentationibus æstus hujus mundi, et per infirmiorem fragilioremque sexum infirmiores in aptiore loco, etc.

550 2. Episcopus a læva ingreditur, et transit ad dextram. Christi enim corpus nos sumus omnes. C Ideoque fas est ut episcopus intrans ecclesiam imitetur suum caput Christum ingredientem in mundum ; lævam partem tetigit Salvator noster, quia temporalem assumpsit, etc.

3. Intrant cum eo non amplius quam septem diaconi, totidem subdiaconi, totidem acolythi cum thuribulis non amplius, quam ternis. Sæpe scriptum est, et in multis locis apertum, quod septenario numero universitas ecclesiæ designatur, etc. Quamvis tacuissem de septem diaconibus ab apostolis ordinatis ; ex hinc decreverunt apostoli vel successores apostolorum, per omnes ecclesias septem diaconos, qui sublimiori gradu essent cæteris, et proximi circa aram quasi columnæ altaris assisterent ; septem propter septem viros perfectos, quinque propter quinque libros Moysi, tres propter spem, fidem et charitatem.

4. Quod diaconi sunt, tot candelabra portantur, quia omni ecclesiæ laboranti et imitanti Christum D promittitur gaudium æternæ vitæ, et lux perpetua, etc.

5. Portatur et thuribulum, quod Christi corpus significat, sicut scriptum est in eadem Apocalypsi : Alius angelus venit et stetit ante altare, habens thuribulum aureum, etc.

6. Episcopus veniens ante altare, adorat primo Sancta, et postea pacem dat presbyteris et diaconibus, quia illum imitatur, de quo propheta scripsit : Multiplicabitur ejus imperium, et pacis ejus non erit finis. Primo episcopus adorat Sancta, quia primo illi us misericordia impertienda est, a quo pax et concordia, et regnum Christi intra nos regnat. Duos sacerdotes osculatur, quia ipse est lapis angularis, qui conjunxit duos in unum parietem altrinsecus venientes, et dedit pacem his qui fuerant longe et his qui prope.

7. Post datam pacem cantor dat sanctæ Trinitati gloriam, quasi dicat : Gloriam referimus Deo Patri et Filio et Spiritui sancto, quia pacem, quam prophetavit per sanctos suos prophetas, nobis in novissimis temporibus dignatus est ostendere. Quando dicit *Sicut erat*, diaconi procedunt ad altare, et iterum revertuntur ad episcopum, et stant erecti. Hoc significat quod ideo morti se tradiderunt, subauditur apostoli, ut Christi corpori adunarentur. In quo versu varietas multiplicium temporum demonstratur ; id est, *sicut erat in principio* præteritum, et *nunc* præsens, *et semper* futurum et æternum *et in sæcula sæculorum*, longitudo magna. Unde Origenes Quoties *sæcula sæculorum* nominantur, fortasse licet ignotus nobis, tamen a Domino status aliquis terminus indicatur, etc. Quando dicitur prophetalis Versus, episcopus vadit ad altare, et osculatur eum, quia per ora prophetarum Christus venit in mundum, et trasivit ad passionem.

8. Diaconi stant primo inclinati ante altare cum episcopo, usque *Sicut erat*, quia chorus martyrum sanctorum ante novissimam tribulationem in convalle lacrymarum manet. Postea Martyrio coronati erecti stant liberati, et securi jam ab omni persecutione, quorum Deus oculos abstersit ab omnibus lacrymis, et ab omni dolore, et ab omni esurie ; ideoque stant ante Dominum semper.

551 9. Episcopus vero semper stat inclinatus usque ad prophetalem versum, quia Christus non anticipavit tempus quo prænuntiatus est per ora prophetarum. Tempore enim quo prophetæ prædixerunt, venit in mundum ad passionem. Et ideo cum versu prophetali vadit ad altare, quia Christum imitatur, ut ostendat populo omnia quæ prophetæ prædixerant de Christi passione vera esse, et in tempore suo consummata. Sicut aperte legitur in prophetia Danielis, Septuaginta, inquit, hebdomadæ abbreviatæ sunt super populum tuum, etc.

10. Episcopus postquam adoraverit Sancta, pergit ad dexteram altaris, et stat erectus versus ad Orientem : et diaconi retro illum, unus post unum, plures ad dexteram, pauciores ad sinistram. Episcopus ad dexteram altaris stat, quia Christus regnum prædicabat, in quo totum dextrum est, et nihil sinistrum habet ; stat et erectus, quia venit regere suos in virga ferrea, id est, in inflexibili justitia : stat versus ad Orientem, quia, ut ipse indicat, non quærebat voluntatem suam facere, sed ejus qui misit illum, sicut scriptum est, quia descendit de cœlo, non ut faciam voluntatem suam et reliqua. Nunquam retrorsum versus, sed semper faciem Patris intuetur. Unde ipse Dominus in Evangelio : Scio unde veni, et quo vado. Sic namque oportet Christum et regnum prædicare cœleste, et peccata sub pedibus sternere ; respicere æterna, et temporalia retro habere. Diaconi retro stant, quia, sicut diximus, bene

martyrum choro aptari possunt, qui et ministrantes sunt in sancto altari ; et dalmaticas portant, quas solebat militaris usus portare. Ipsi diaconi præcesserunt ad altare, quia in veteri testamento martyres exstiterunt ; et modo retro stant, quia post Nativitatem Domini nihilominus martyrio digne coronantur. Aliqui ex ipsis stant ad dexteram, et aliqui ad sinistram, quia multi de contemplativa vita martyrio coronati sunt, et multi de activa vita ad coronam martyrii procedunt, etc.

11. Candelæ primo illuminantur extra ecclesiam, et per acolythos portantur in ecclesiam. Primo candelæ procedunt, et postquam ventum fuerit ad altare, postponuntur. Utrumque demonstrant et doctores ecclesiæ, id est illuminatores, exstitisse ante nativitatem Domini, et postea. Acolythi namque accensores luminum dicuntur. Portantur manibus, quia quos scientia replent bonis exemplis erigere nullatenus cessare debent. Eædem candelæ usque ad *Kyrie eleison* acolythorum manibus tenentur, et tunc ponuntur in pavimentum, et stant fixo gradu. Sic oportet doctores ut rudem populum nullatenus de moribus relinquant, antequam populus subjectus sciat dicere : Domine, miserere mei peccatoris. Quod est opere dicere, prout doctus sum a didascalo : Miserum me recognosco, et ideo misericordiam Dei implorare oportet. Stantque tunc per se in ecclesia, et illuminant ecclesiam, quoniam fas est ut qui jam doctus est a doctore doceat ecclesiam pro vice doctoris, Quæ similiter, ut diximus de diaconibus, plura a dextris stant, et pauca a sinistris : de quo idipsum significare velle intelligimus, quod superius diximus de diaconibus. Post primam namque Orationem ponuntur candelæ ante altare, non jam altrinsecus, ut antea, sed mistim per ordinem unaquæque post alteram usque ad novissimam, quia sunt quidam qui omnia relinquunt et sese ad vitam contemplativam constringunt, plerique activam vitam ducunt et habent curam terrenarum rerum ; tamen **552** quantum possunt eleemosynas faciendo, vigilias exercendo, satagunt properare ad ecclesiam. Quos utrosque nostra Ecclesia mistim tenet. Quamvis et ideo possit intelligi candelas per ordinem ante altare poni, ut expedite possint ministri ad ambonem currere, et circa altaria ministrare. Evangelium quod portatur propius episcopo ostendit quod ipsum est nobis via eundi ad regnum Dei.

12. *De sessione episcopi.* Quod requiem animarum significet post actam Orationem ; et quid significet quod presbyteri cum eo sedent ; et de eo quod versus sit ad populum ; ostendit datam esse illi potestatem eorum acta scrutari. Episcopus quidem post primam Orationem, quam precationem nominamus, sedet versus ad populum, et presbyteri cum eo. In ipsa vero precatione optationem bonam ecclesiæ intelligimus, quasi dicat populo : Optavi bonum ecclesiæ, et ideo sedeo. Et vos quidem si delectat requiem possidere animarum, quærite primum regnum Dei, et justitiam ejus, et ad æterna necessaria adjicientur vobis, et post invenietis requiem. Stare namque est adhuc in certamine posito et orare ; post victoriam vero sedere ac judicare. Sedent et presbyteri cum eo, quorum ministerium est idipsum enuntiare. De quibus Paulus : Presbyteri duplici honore habeantur, maxime qui laborant in verbo Dei. Post primam orationem stat versus ad populum, ut demonstret populo postquam Deo se manifestavit et sua acta, oravit pro se suisque, et populo bona precatus est, et laudem Deo retulit, habere ministerium opera populorum suorum examinare, quis inter eos dignus habeatur, vel quis indignus.

13. Nam ideo altior locus positus est episcopis, ut ipsi superintendant, et tanquam custodiant populum. Nam et Græce quod dicitur episcopus, hoc Latine superintentor interpretatur, quia supervidet, quia superintendit. Quomodo enim vinitori altior sit locus ad custodiendam vineam, sit episcopis altior locus factus est. Et de isto periculoso loco et alto periculosa ratio redditur, nisi eo corde stemus hic, ut humilitate sub pedibus vestris simus, et pro vobis oremus.

14. Episcopus enim minister fuit qui dixit : Non veni ministrari, sed ministrare. Joannes nempe subminister, qui dixit : Hic erat quem dixi, quia post me venit vir, qui ante me factus est. Qui non ascendit ad superiorem gradum, quem solus solet ascendere qui Evangelium lecturus est, ut ostendat se subministrum esse, quia non est Joannes dignus solvere corrigiam calciamentorum ejus, cujus verba in eo leguntur.

Cantor vero ascendere potest indifferenter. Ascendit superius, quia Christus prælatus est Joanni. Stat in eodem, quia æstimatur Joannes. Stat inferius, quia venit ab eo baptizari. Non ascendit superius qui Responsorium cantat, quam qui lectionem legit, sed stat in eodem loco ; et si ascendit superius, secundum superius dictos modos intelligitur. Responsorium ideo dicitur, eo quod uno cantante cæteri respondeant. Cantavit unus Christus, id est vocavit Petrum et cæteros apostolos ; illi responderunt, quia Christum imitati sunt. Et ideo Responsorium convocationi apostolorum convenit. Ipse idem solus Versum cantat, quia Christus seorsum pernoctans solus orabat, sicut in Evangelio : Ipse autem erat pernoctans in Oratione.

553 Diaconus cum ascendit ad legendum, petit Benedictionem ab episcopo, et accipit Evangelium ab altari ; et præcedunt ante eum duo candelabra, et duo thuribula, sive unum. Illud quid significet, dictum est. Diaconus vero stat versus ad Meridiem, ad quam partem viri solent confluere. Petit prius Benedictionem ab episcopo ; episcopus dat illi : *Dominus sit in corde tuo, et in labiis tuis.* Incensum quod ponitur in thuribulum orationem designat sanctorum. Unde dicit Propheta : Dirigatur Oratio mea sicut incensum in conspectu tuo. Diaconus dicit *Dominus vobiscum.* Et populus se vertit ad Orientem, orat Deum ut possit digne intelligere quæ auditurus est ; et signum sanctæ crucis singuli faciunt in frontibus suis, ut per signum sanctæ crucis sint loricati, quatenus nulla phantasia diabolicæ fraudis aditum inveniat introeundi in corda eorum, et auferre possit semen Evangelii de manibus eorum. Post hæc baculi deponuntur e manibus. Judæi namque arundinem in dextera Jesu dabant, et spineam coronam capiti ejus imposuerunt, et salutabant eum, atque genua ponentes adorabant eum illudentes. Nos vero fugientes consensum eorum deponamus baculum, quem illi erexerunt ob superbiam. Neque coronam, neque aliud operimentum super caput eadem hora tenentes. Si intraverit quis subito eadem hora in ecclesiam, non salutamus eum, neque genua ponimus ad Orationem, donec lectum sit evangelium. Aliter baculum possumus intelligere, etc.

15. Diaconus pronuntians verba Evangelii ad Meridiem stat versus, quoniam illis loquitur, de quibus Paulus dicebat : Sapientiam loquimur inter perfectos. Quando enim sol ad Meridiem vergit, ferventior solet existere, et altior. Significat namque ecclesiam ferventem animo in amore Dei elevatam esse in magno culmine virtutum. Sane quando solemus sedere ad lectionem magistrorum, facies magistri nostri amplius est intenta in eum qui perfectius potest discere, quam in eos qui minus perfecte discunt. Non eo quod illi soli optet suam doctrinam, sed quia illos qui tardiorem sensum habent vult iterum doceri ab illo qui citius veram rationem invenire potest in doctrina magistri. Non dicimus ita ut hi qui post tergum sunt extorres sint a sancto Evangelio, sed ut per doctiores minus eruditi erudiantur, etc.

16. Post lectum Evangelium candelæ exstinguuntur. Per candelas signantur doctores Ecclesiæ. Et quid vult istud, quod post Evangelium exstinguuntur, nisi quod nemo doctorum transcendere potest verba

sancti Evangelii? Aperte etiam monstratur clauso sancto Evangelio exstinctam esse doctrinam doctorum.

17. *De credo in Deum.* Postquam Christus locutus est populo suo, fas est ut dulcius et intentius profiteatur credulitatem suam. Sicque convenit populo post Evangelium, quia Christi verba audivit, intentionem credulitatis suæ præclaro ore proferre. Christiana religio ut salva maneat, corde creditur ad justitiam; oris autem confessio fit ad salutem.

18. Post lectum Evangelium venit subdiaconus ferens in brachio sinistro calicem, **554** in quo recipiantur amulæ populorum, et super calicem corporale. Quod accipiens diaconus, ponit super altare. Similiter calicem post receptas amulas. Dominus Jesus ipse diaconus et subdiadonus, etc.

19. *De oblatione.* Christus Dominus sacerdos est in æternum secundum ordinem Melchisedech, qui rex Salem, id est pacis rex, obtulit panem et vinum, in præfiguratione vera sacerdotii Christi, qui obtulit domino Patri verum panem, id est corpus immaculatum, et vinum, id est sanguinem suum. In cujus typo hodie nostra Ecclesia panem et vinum offert, in consideratione corporis et sanguinis Domini; et qui dedignantur oblationes offerre, dedignantur, quamvis non viva voce, confiteri se Christi passione esse redemptos; et eamdem passionem memoriæ suæ mandare. Ita tamen si non sit aliqua causa, quæ forte ad tempus impediat. Cum [a] fanonibus offerunt, quoniam legimus in passione Domini sudarium usurpatum esse. Aliter quippe fanones de lino efficiuntur; et linum multis modis sanctæ Scripturæ pro exhortatione passionis ponitur. Atque ideo fanonibus puris oblationes tenent, ut se ostendant religione sancta et catholica accepisse pro fratribus animam ponere, et non solum animas, sed et puras, ut non sint aliqua hæresi pollutæ, sed et charitate mundatæ. Unde dicit Apostolus: Et si tradidero corpus meum ut ardeam, charitatem autem non habuero, nihil mihi prodest. Novissime omnium sacerdotes offerunt et diaconi, sed solum panem. Solus autem archidiaconus solet implere oblationes priorum, infundens aquam in calicem et amulam pontificis, ut ostendatur Christi corpus unum esse, et quod iste fecit, pro omnibus fecit. Sicut Petrus in Evangelio, Domino discipulos interrogante: Vos quem me esse dicitis? pro universitate discipulorum solus respondit: Tu es Christus Filius Dei vivi. Hoc quod omnes responderunt animo, viva voce solus Petrus protulit. Quod presbyteri in novissimo loco offerunt, non vacat a mysterio. Quando Joannes in Apocalypsi sua vidit similem Filio hominis in medio septem candelabrorum, et in eo vidit statum omnis Ecclesiæ præsentis qualis esset; et cum hoc descripsisset: Pedes, inquit, ejus similes aurichalco, sicut in camino ardenti. Pedes ignitos novissimi temporis Ecclesiam dicit, quæ eminentius est examinanda et probanda pressuris. Presbyteri ministerium est fortem esse in Ecclesia, ut pro se possit orare et pro populo. Et isti, ideo quia fortiores sunt in Ecclesia, novissime offerunt, ut significent Ecclesiam, quoniam, in novissimo tempore erit antichristus, videlicet multo plures injurias sustinere quam præsentem. Sed et si delectet audire cur viri ante feminas offerant, dicatur quia et primitiva Ecclesia in pressura, quando nondum pleniter christiani erant, plures injurias sustinuerunt, **555** quam modo sustineat præsens Ecclesia. Feminæ in medio offerunt, quia sicut liquido patet, silentium est magnum in Ecclesia. Deo enim gratias, christianitas, maxime in istis temporibus. viget præcipue, quoniam sublimis potestas christiana est. Presbyterorum ministerium est et diaconorum in altari et circa altare ministrare. Ideoque ipsi soli accedunt ad altare, quorum ministerium est circa altare.

20. Eo namque tempore quo Missa celebratur diaconi stant retro episcopo, et subdiaconi ante faciem ejus. Notum est enim dixisse Christum discipulis suis: Omnes vos scandalum patiemini in me in ista nocte. Qui, sicuti Christus prædixit eadem nocte, relicto eo, fugerunt. Atque hoc modo eadem hora secundi ministri altaris recedunt a facie episcopi, ut significetur ad tempus apostolos absentes fuisse, et tamen retro exspectantes, quoniam post passionem illum secuti sunt. Quid est retro stare? procul dubio sequi anteriorem. Subdiaconi vero post Angelicum Hymnum stant inclinati usquedum dicitur: *Nobis quoque peccatoribus.* Tunc primo se erigunt, et stant in loco ubi ante steterunt, quoniam discipuli et mulieres sequentes erant Dominum, usque ad locum crucifixionis, non solum sequentes, sed etiam plangentes. Conversus autem Jesus dixit: Filiæ Jerusalem, nolite flere super me, sed super vos et super filios vestros. Mulieres flebant quasi pro peccatore: sed ipse Dominus ostendit, non super illum debere flere, sed super ipsas flere. Et quid vis dicere, quale ministerium habeant subdiaconi, quando stant inclinati, si pro suis peccatis non orant et plorant? Per tropologiam subdiaconi inclinati sunt, quia declinaverunt, Stant erecti per confessionem, et sursum aspiciunt in faciem pontificis, postquam dicit *Nobis quoque peccatoribus.* Et quomodo poterant discipuli et mulieres claudere oculos suos, ut non viderent Dominum pendentem in cruce, quem tantum amabant? Subdiaconi in ipso aspectu perseverant, usquedum fanone calix circumdatur. Tunc demum recedunt ut præparent [b] calices, in quo corpus Domini honorifice servetur. Audiet quandiu supra die steterint ad crucem. Lucas inquit: Hic accessit ad Pilatum, et petiit corpus Jesu, et depositum involvit in sindone. Subsecutæ autem mulieres, quæ cum ipso venerant de Galilæa, viderunt monumentum, et quemadmodum positum erat corpus ejus; et revertentes paraverunt aromata et unguenta; et Sabbato quidem siluerunt. Mulieres quidem parant aromata et unguenta, unde condiatur corpus Domini, ne in pulverem redigatur. Subdiaconi quidem postquam vident calicem circumdatum linteo, vadunt ut præparent calicem sive sindones mundas, in quibus recipiant corpus Domini, ne in terra cadat, et in pulverem vertatur. Mulieres Sabbato siluerunt, scilicet, subdiaconi exspectant, usquedum Oratio Dominica compleatur, et id quod pendet ad hanc Orationem. Convenienter quippe Sabbatum coaptatur Orationi Dominicæ, in qua sunt septem petitiones. Etenim per septimam Sabbati septiformis spiritus intelligitur. De Oratione Dominica, **556** quæ Sabbato aptatur, silentium Sabbati requiem mentis designat, quæ datur per septem dona Spiritus sancti; et hæc dona ministri nos petimus in Oratione Dominica: Unde ecclesiæ eadem hora quiescunt. Plane diaconi inclinati permanent usque dum compleatur Oratio Dominica: et subdiaconi erigunt se cum audiunt *Nobis quoque peccatoribus.* Per quos designantur illi quibus Christus dixit: Vos autem sedete in civitate, donec induamini virtute ex alto, scilicet apostoli. Sed istorum declinatio perseverans eorum perseverantiam in Oratione designat, ut acciperent promissum Domini. Quibus utique præcipit specialiter exspectare promissum Spiritus sancti in Jerusalem usque ad Pentecosten. Illi stant inclinati usqueduin compleantur septem petitiones Orationis Dominicæ, et de quibus superius [1]egitur quod ministrantes ei erant usque ad sepul-

[a] Fanonis varia significatio. Aliquando pro sudario, quod ministri sacri gerebant, alii vocabant mappulas, quibus manipulus successit. Aliquando pro velo, quod super pontificis caput ferebatur instar umbellæ, supra pag. 270. et pag. 281, ubi *mappa super caput* vocatur. Denique aliquando pro panno oblongo ad offerendas recipiendasve oblationes, ut hoc loco.

[b] Imo patenas, quas deferunt subdiaconi ad confractionem Hostiarum.

crum ; et postea præparantes aromata. Illi qui horum typum tenent recedunt de altari ad ministerium præparandum, quando audiunt *Per omnia sæcula sæculorum. Amen.*

21. *De* Te igitur. *cur secreto cantetur.* Consuetudo namque patrum nostrorum habebat ut qui Orationem facerent laudem Deo referrent. Igitur quod excelsa voce dicimus ante *Te igitur*, ad laudem pertinet Creatoris nostri, ut manifeste omnibus demonstretur, qui hanc valent distinguere ; ubi et nos Deo gratias referendas esse refertur, et angelicam creaturam pronuntiat unamquamque in ministerio apto laudare Creatorem suum. Postea namque sequitur *Te igitur*, Oratio, videlicet, specialis sacerdotum, in qua orat. et specialiter pro aliquibus, ut facit pro apostolico. Et postea ubi dicit *Famulorum famularumque tuarum.* Et illico postquam pro propriis Orationem fudit, generaliter se convertit pro omnibus orare, adjungens *Et omnium circum astantium*, et cætera his similia. In eo, videlicet, quo ista Oratio specialiter ad sacerdotem pertinet, solus sacerdos in eadem intrat, secreto eam decantat. Sequitur magistri sui præcepta, qui dicit : Tu autem cum oraveris, intra in cubiculum, et cætera. Iste namque mos apud nostram Ecclesiam usque hodie manet, ut si quis Orationem facit, specialiter faciat. Hanc ita exaltat voce, ut se ipsum admoneat quid in secreto cordis sui postulare debeat. Neque ab re est quare mos iste apud christianos teneatur : procul dubio quia Christus solus orabat. Unde Matthæus : Et dimissa turba ascendit in montem, solus orare.

22. *De crucis in* Te igitur. Cruces in hac Oratione senario numero perficiuntur, ut sicut Dei opera perfecta sunt, ita et ejusdem Dei et domini nostri Jesu Christi corpus perfectum intelligatur. Senarius enim numerus partibus suis computatus perfectus est; hoc significat quod novissima crux cum oblatione celebratur, quod pro tota Ecclesia venerat is pati, cujus corpus passioni succubuit usque ad tactum crucis.

Quinque etiam ordines crucium, quæ fiunt ante sextum, quando cum oblata tangitur calix, significant quinque ætates mundi ante nativitatem Domini ; sextus vero tempus illud quod restat a nativitate Domini usque in finem mundi. Significat enim semel tactus calix oblata semel Dominum ascendisse crucem, **557** ut finem haberet cruciatus qui fiebat per quinque ætates mundi. Per oblatam quæ exaltatur in manu signantur prophetæ, qui in manibus exaltabant verum panem Christum, quando ejus incarnationem aperta voce prophetabant. Unde Isaias : Ecce, inquit, virgo concipiet, et pariet filium. Cum ipsam crucem videt diaconus facere et incipere calicem exaltare, vadit et tenet calicem simul cum episcopo exaltatum usque dum dicit *Per omnia sæcula sæculorum ;* et postea ponit calicem in altare, et involvit eum in sudario. Nempe Joseph, accepto corpore Jesu, involvit in sindone munda, et posuit illud in monumento suo. Hunc diaconum præsentem propter conveniens ministerium ponimus in typo Joseph, sive generaliter in typo eorum qui casto corde mysteria Christi suscipiunt. Diaconus siquidem qui tenet calicem exaltatum cum pontifice ponit illum in altare, quia Joseph, deposuit de cruce corpus dominicum, et posuit in monumentum. Diaconus, sicut diximus, involvit cum sudario calicem, quemadmodum Joseph involvit sindone munda. In ipso altari, id est in sepulcro, corporale jacet : per quod intelligitur ipsum linteum majus quo totum corpus tegebatur in sepulcro ; et per illud quod aliquam partem calicis tegit; sudarium intelligimus, quod aliquam partem capitis Domini tegebat, et aliquam non tegebat, sicut mos Judæis est facere. Et remanet in altari, id est in sepulcro, hoc opus, usquedum tria capitula compleantur, id est prologus de Oratione sequenti, *Pater noster*, et *Libera nos Domine.* Etenim tres dies in sepulcro Dominus quievit. Postea namque commistum corpus dominicum vino, simulque pace annuntiata aufertur dominicum corpus de altari, quemadmodum in tertia die anima quæ descendit ad inferna ut liberaret justos, ut corporis vivificaret membra, rediit ad corpus, et non est amplius inventum dominicum corpus in sepulcro. Et ideo quia totus homo surrexit, simul fas est ut illico cum oblatione calix Domini auferatur de altari.

23. *De nominibus quatuor Orationum episcoporum sive populi.* Prima Oratio dicitur aliquando Oratio, aliquando Collecta. Manifestum est quod ideo Oratio dicitur, quia precantur bona populo : collecta vero, quia populus inchoatur in unum. Libeat fraternitatem tuam, frater charissime, uti auctoritate sancti Augustini in hoc opusculo. Istud officium namque in quatuor species dividit, id est in precationes, in Orationes, in postulationes, in gratiarum actiones ; ita commemorans. Quidquid agitur in officio Missæ, antequam oblatæ ponantur in altari, precatio nominatur. Et hanc differentiam facit inter precationem, et deprecationem, et imprecationem, quod precatio sit quando bona optat populo ; deprecatio, quando orat, ut devitet malum, et desinat a peccatis ; imprecatio, quando mala optat, id est maledicit. Prima vero Oratio quam dicit episcopus precatio nominatur, id est optatio bona populo. Diximus namque quod Introitus foret ad officium prophetarum, quoniam per ora prophetarum Christus introivit in mundum ; et non solum intravit, sed et carnem assumpsit, et homo factus est, **558** ducens originem secundum carnem de sanctis patriarchis ; quorum unus valde optat et commendat exspectationem ejus populo dicens : Non auferetur sceptrum de Juda, etc.

24. *De Secreta.* Secreta dicitur, eo quod secretam Orationem dat episcopus super oblationem, ut velit respicere Deus super oblationem propositam, et deputare eam futuræ consecrationi. Notum est enim ideo secretam Orationem facere super oblatam, ut possit ex ea fieri corpus Domini.

25. Fractio oblatarum illam fractionem significat quam Dominus duobus discipulis fecit in Emmaus. Qua de re solent aliqui episcoporum, quando invicem communicant, très portiones facere de una oblata, in typo horum trium, id est Christi et Cleophæ, et, ut dicunt, Lucæ. Sicut enim multæ Ecclesiæ sunt per universum orbem terrarum, propter diversa loca, et tamen una sancta est catholica, propter unam fidem, sic et multæ oblatæ, propter vota offerentium, unus panis est, propter unitatem Corporis Christi. Si enim requiris quare non integra oblata ponatur in calicem, cum constat integrum corpus Domini resurrexisse : Partim resurrecturum, partim jam vivit, ut ultra non moriatur ; partim mortale est, et tamen in cœlo. Unde dicit Apostolus : Nostra autem conversatio in cœlis est.

26. *De pace annuntiata antequam commisceatur corpus et sanguis Domini.* Duobus enim modis potest accipi pax dicta ab episcopo sive presbytero, antequam corpus Domini mittatur in sanguinem : scilicet, et illa pax per istam intelligi potest, quæ justis eodem tempore data est, quando anima Christi descendit ad infernum, et eruit inde omnes fideles, etc. Vel certe ea pax per istam intelligi potest quæ data est Christi corpori, quando anima ad illud rediit, ut sicut neque anima unquam turbata est pro sua morte, ita nec corpus ultra turbetur de sua mutatione ; sed ea pace fruantur utraque, ut semper gaudeant de æterna immortalitate. Non enim ab re est si per tactum quo tanguntur labia calicis eodem tempore Scripturam illam accipiamus : Et insufflavit in faciem ejus spiraculum vitæ ; ut in eo membro restauratio vitæ intelligatur, cui primo ut viveret, legitur data. Sane et illud rationi congruit, ut quatuor sensus sunt in capite, per quatuor partes mundi labia calicis tangantur, etc. Gentiles quidam, qui nondum erant Dei quærebant per Philippum, qui erat os lampadis, videre Jesum. In quo significatum est gentiles futuros corpus Domini per fidem ; ita et iste panis, quando primum ponitur in altari, datur intel-

ligi futurum de eo fieri corpus Domini. Audiamus quid de jam commemoratis gentilibus respondeat Dominus. Nisi granum frumenti cadens in terra mortuum fuerit, ipsum solum manet. In quo profecto ostenditur, nisi ipse moriatur, gentilitatem non fieri corpus suum. Sic sane ut panis purus corpus suum antea fieri non poterat, nisi ad memoriam reducatur sacerdotis sacramentum passionis Domini, et crucis signaculum pro eo celebretur.

27. *Item de Secreta.* Christus solitudinem quæsivit in Oratione ; **559** quanto magis nos oportet quærere, qui undique circumdamur tumultibus vitiorum, et consuetudine sæculari ? Utile namque est omnem Orationem specialem sacerdotum secretam esse, ut non cogitemus quomodo placeat vox et compositio oris populo terreno, sed tantummodo cogitemus qualiter mens soli Deo concordet quem orat. Ab illo loco ubi Secretam dicit episcopus, usque ad *Agnus Dei*, totum illud vocat Augustinus Orationes.

28. *De Præfatione.* Præfatio namque dicitur, quasi prælocutio. Hæc namque Oratio quæ Præfatio dicitur, prælocutio est totius secuturæ Orationis quæ inchoatur ante *Te igitur*, pervenitque usque ad *Agnus Dei*. Hanc igitur consuetudinem hæc Oratio tenet, quam habuit Oratio Patrum nostrorum qui solebant laudes Deo referre in Oratione. Ita namque Daniel oravit : Domine Deus noster, qui eduxisti populum tuum de terra Ægypti, etc.

29. *De Benedictione post communionem.* Postcommunionem hanc Orationem Augustinus postulationem vocat. Postcommunionem namque dicit, quia postquam populus communicat, hæc sequitur ; super populum vero, quia tunc benedicitur populus, ut nostro sancto conveniant Evangelio. Post Orationem et communicationem Benedictio sequitur, quoniam postquam Christus in cruce oravit, et coram discipulis manducavit, et reliquias eis dedit, et elevatis manibus suis benedixit eos : Et factum est cum benediceret eos, recessit ab illis, et ferebatur in cœlum. Nostra quippe Benedictio postulatio est apud Deum, ut benedicere dignetur. Episcopus namque, data Benedictione, revertitur ad propria. Postea annuntiat diaconus *Ite, Missa est.* In angelorum typo loquitur populo, qui dixerunt apostolis : Hic Jesus qui assumptus est a vobis in cœlum, et reliqua. Quid est namque *Ite, Missa est,* frater mi ? nisi, Ite cum pace ad domos vestras. Legata est pro vobis Oratio ad Dominum, et per angelos, qui nuntii dicuntur, allata est in conspectu divinæ Majestatis. Populus respondet *Deo gratias.* Hanc responsionem Augustinus vocat gratiarum actiones. Hoc agit sancta Ecclesia more apostolico, qui erant adorantes Jesum, et regressi sunt Jerusalem cum gaudio magno. Audi qualiter apostoli Deo gratias referant : Et erant semper in templo laudantes et benedicentes Deum, qui vivit et regnat in sæcula sæculorum. Amen.

Qualiter quædam Orationes et cruces in Te igitur *agendæ sunt.*

Te igitur, clementissime Pater, per Jesum Christum Filium tuum dominum nostrum supplices rogamus ac petimus, uti accepta habeas et Benedicas. Hic signat oblationem et calicem tribus vicibus ; non tamen sub una cruce, sed separatim singulis singulas faciens cruces. *Hæc † dona, hæc † munera, hæc † sancta sacrificia illibata. In primis quæ tibi offerimus pro Ecclesia tua sancta catholica, quam pacificare, custodire, adunare, et regere digneris toto orbe terrarum, una cum famulo tuo papa nostro ill. Memento, Domine, famulorum famularumque tuarum.* **560** Hic nomina vivorum nominentur si volueris, sed non Dominica die, nisi certis diebus. *Et omnium circumastantium, quorum tibi fides cognita est et nota devotio, qui tibi offerunt hoc sacrificium laudis pro se suisque omnibus, pro redemptione animarum suarum, pro spe salutis atque incolumitatis suæ, tibique reddunt vota sua æterno Deo, vivo et vero. Communicantes et diem venerantes..... Cosmæ et Damiani.* Si fuerit natale sanctorum, hic dicat : *Sed et diem natalitii beati ill.. vel beatorum ill., celebrantes, et omnium sanctorum, quorum meritis precibusque concedas, ut in omnibus protectionis tuæ muniamur auxilio per Christum Dominum nostrum.* Hic inclinat se usque ad altare, dicens: *Hanc igitur oblationem servitutis nostræ... et in electorum tuorum jubeas grege numerari per Christum Dominum nostrum.* Cætera habes superius, pag. 61.

II.

JOANNIS DIACONI LIBER DE ECCLESIA LATERANENSI.

Incipit prologus in libro de Sanctis Sanctorum.

Beatissimo domino et patri reverentissimo Alexandro divina gratia catholicæ Ecclesiæ atque sedis apostolicæ summo pontifici, Joannes qualiscunque diaconus basilicæ Salvatoris patriarchii Lateranensis canonicus, librum de Sanctis Sanctorum ex archivo renovatum. Cum juxta sapientis viri præconium, gloria regum sit celare verbum, et gloria Dei investigare sermonem, tanto utriusque professoribus probabile est ad utriusque beneplacitum et honorem sollicitum ac devotum præstare obsequiem, quanto de utriusque gratiæ plenitudine speratur remuneratione dignum, atque indubitanter creditur affuturum, etc. Hoc itaque considerationis respectu considerans, libellum de Sanctis Sanctorum memoriam continentem, qui in archivo hujus sacrosanctæ basilicæ a prædecessoribus nostris usque ad nostra tempora conservatur, antiquitatis vetustate jam quasi abolitum, quoniam beatitudini vestræ bene placitum est et gratum, erogatum quia pernecessarium, ne tam celebris sacrorum memoria, quæ ab antecessoribus nostris nobis diligenter conservata est et tradita, per nostram negligentiam posteris nostris oblivione deficeret, sanctitatis vestræ auctoritate et præcepto, mandato quoque et voluntate venerabilis prioris Joannis et fratrum ejusdem Ecclesiæ, ad honorem Domini et Salvatoris Jesu Christi renovare curavi posteritati conservandam, ipsorumque devotioni profuturam. Sane quia non solum de mendosis, sed etiam de otiosis ante tribunal Dei viventis, in cujus manus horrendum est incidere, **561** reddituri sumus procul dubio rationem ; scire cupio vestræ paternitatis benevolentiam Deo et hominibus meritorum plenitudine et sinceritate reverendam, atque universos qui hujus libelli memoria gaudent, me nullatenus superstitionis causa aliquas novitates præsumptionis inserere, sed simpliciter antiquam seriem scribendo conservans, si qua alia superaddo, illa sunt procul dubio quæ vel ipse jam per quinque lustrorum spatia, in hac sacrosancta basilica in canonicali proposito vivens, oculis propriis vidi, vel ab antecessoribus nostris veridica relatione cognovi, ea scilicet quæ sunt de translatione sanctorum Chrysanthi et Dariæ, seu de inventione sanctarum Rufinæ et Secundæ, atque sanctorum Cypriani et Justinæ, vel etiam quæ de historiis et auctoritatibus sanctorum ad repellendam ambiguitatis opinionem quorumdam de absconsione tabernaculi et arcæ, et his quæ continebantur in ea, vel altaris incensi Quæ:

nimirum ut liquido clarescant, et historiographorum nomina et libros, et tempora, seu doctorum nomina, vel volumina manifestius in sequentibus declarare curavi, etc.

IN NOMINE SANCTÆ ET INDIVIDUÆ TRINITATIS.

Incipit scriptum de supremæ sanctuario sanctæ Dei Romanæ, id est Lateranensis, Ecclesiæ, compositum de archivis et antiquis pontificum Romanorum gestis, quæ videlicet ecclesia patriarchalis et imperialis privilegio ac prærogativa sanctæ sedis apostolicæ, dono gratiæ Dei Salvatoris Jesu Christi super omnes ecclesias totius orbis terrarum obtinet dominationem atque principatum, quæ etiam divino nutu apostolici culminis et Romani imperii nomen possidet gloriosum.

Et quoniam totius orbis terrarum huic matri Ecclesiæ debitæ subjectionis exhibere debet obsequium, multi ex diversis regionibus hic conveniunt oratores, quibus nescientibus quantum et quam pretiosissimum in hac prædicta Ecclesia sanctuarium Dei sit reconditum, per istarum insinuationem litterarum volumus esse notatum, saltem quando hic conveniunt ad exorandum Deum Dei Filium Jesum Christum Dominum nostrum Salvatorem sanctorum pro pace sanctæ Ecclesiæ, pro remissione omnium peccatorum, pro acquirenda gloria æternæ visionis Dei, pro societate æternorum civium et sanctarum animarum.

Igitur post beatam ac salutiferam Domini nostri Jesu Christi passionem, et ab inferis gloriosam ipsius resurrectionem, seu in cœlum admirabilem ascensionem, percepta consolatione gloriosissimi adventus Spiritus sancti, in sortem suæ prædicationis apostoli iter suum direxerunt, et depositione ineffabilis misericordiæ Dei regni cœlestis senatores eximii Petrus scilicet et Paulus, caput totius orbis, hanc Romanam videlicet civitatem, ingressi sunt, in qua ad honorem Domini nostri Jesu Christi catholicæ fidei fundamentum super Petram, id est Christum, fideliter collocarunt ; pro cujus ædificationis incremento usque ad mortem decertarunt, pro cujus amore gloriosum sanguinem suum effuderunt ad denique mortem crucis, et gladii temporalem subeuntes, Regis superni curiam laureati petierunt. Isti sunt viri sancti quorum doctrina fulget Ecclesia, **562** quam antiquus hostis per Neronem primum, deinde per succedentes principes per trecentos annos et eo amplius impugnavit et concussit, sed nullatenus evertere valuit. Cum enim placuit ei qui fideles suos igne passionis permisit examinari, Constantinus Augustus, Constanti et Helenæ, filius, culmen imperii subiit, et præcedentium tyrannidem principum in servos Jesu Christi aliquandiu exercuit ; sed immensa Dei pietas electorum suorum clamantium ad se dolori et angustiæ compatiens, calamitati et miseriæ tantæ persecutionis finem imponere non distulit. Quid plura ? sicut enim in vita sancti Silvestri legitur, præfatus imperator Constantinus elephantiæ lepra a Deo percutitur; cui pontifices capitolii hoc dederunt consilium, quatenus in piscinam occisorum infantium sanguine plenam nudus descenderet, et a lepra sic mundatus pristinam sanitatem sic reciperet, etc.

Deinde privilegium Romanæ Ecclesiæ pontifici contulit, ut in toto orbe Romano sacerdotes hunc ita caput et principem habeant, sicut omnes judices regem habere consueverant; in quo privilegio ita inter cætera legitur: « Utile judicavimus una cum omnibus satrapis, nostris, et universo senatu, optimatibus etiam et cuncto populo Romanæ gloriæ subjacenti, ut sicut beatus Petrus in terris vicarius Filii Dei videtur esse constitutus, etiam et pontifices ipsius principis apostolorum vice principatus potestatem amplius quam terrenæ imperialis nostræ serenitatis mansuetudo habere videtur, obtineant, » etc.

Sicut enim in Gestis beati Silvestri legitur, quæ beatus papa Gelasius in concilio septuaginta episcoporum a catholicis legi commemorat, præfatus imperator Constantinus secunda die processionis suæ promulgavit legem, quæ his verbis concluditur : Sit omnibus notum, nos ita Christi cultores effectos, ut intra palatium nostrum templum hujus nominis construamus, etc. Quam Ecclesiam postea ædificatam et consummatam beatus Silvester publice (quod non fiebat antea) solemniter consecravit quinto Idus Novembris. Et est illa usque hodie celeberrima festivitas in urbe in qua prima ecclesia publice consecrata est, et imago Salvatoris infixa parietibus, primum visibilis omni populo Romano apparuit. Inscribitur enim *Dedicatio basilicæ Salvatoris.* Inde est quod quæcunque ecclesia per urbem atque per orbem Salvatoris vocabulo specialiter intitulatur, in præfata die ipsius celebritatis memoriam recolit et veneratur ; cujus dedicationis solemnitatem octo diebus celebrandam apostolica sancivit auctoritas, quoniam decimo die a solemnitate dedicationis istius dedicatæ sunt postea basilicæ sanctorum Petri et Pauli.

Inde est quod Romanus pontifex ipsius salvatoris Jesu Christi, qui suavis et copiosus est in misericordia omnibus ad se redeuntibus, in dedicatione istius sacrosanctæ basilicæ, quæ misericordiæ sortita est vocabulum, de omnipotentis Dei certa misericordia præsumens salubriter ordinavit, ut omnibus ad hujus festivitatis lætitiam convenientibus magna fieret remissio peccatorum, de quibus tamen digne Deo Ecclesiæque confessi per pœnitentiam fuisse noscuntur seu qui usque ad octavam diem, cum vera et Deo grata cordis contritione confiterentur. Quæ videlicet emissio apostolica providentia sic tripertita distinguitur, ut Romanis et circum adjacentibus I M. annorum, **563** Thuscis et Lombardis II M annorum, sed et his qui maria transmeare noscuntur, III M, annorum, maneat remissio peccatorum. Similis eademque institutio remissionis facta probatur in hac prima et sacrosancta basilica quinta feria in Cœna Domini, quando a domno apostolico consecratur sacrum chrisma, quando et heretici contumaces, et extollentes se adversus hanc sanctam catholicam et apostolicam Ecclesiam, publicæ excommunicationis maledictione apostolica sententia traduntur Satanæ in interitum carnis, ut tandem, miserante Deo, resipiscentibus illis a diaboli laqueis, spiritus eorum salvus sit in die Domini nostri Jesu Christi.

I. *De mysticis appellationibus istius sacrosanctæ basilicæ.*

Hæc, inquam, Ecclesia a sanctis Patribus, sicut in eorum scriptis invenitur, pluribus mysticis est vocabulis insignita. Hæc etenim principaliter vocatur basilica, quia cum Regi regum Salvatori Jesu Christo sit dedicata, ei qui in terra summus rex est et sacerdos, comprobatur esse commissa. Vocatur etiam basilica aurea, vel basilica Constantiniana, a Constantino, ut dicitur, tota aureo musivo depicta. Dicitur etiam templum misericordiæ, quia, ut usque hodie cernitur, cum multos aditus habuerit, nulla die vel nocte claudebatur, nisi tapetibus, ut quasi alterum asylum semper pateret obnoxiis omnibus, quatenus amplius non punirentur a legibus sæcularibus. Legitur quoque apostolica Ecclesia, apostolorum duntaxat doctrinis instructa : sedes apostolica, quia præter apostolicum nullus alius sedere præsumit ; sedes prima, quia secunda est Antiochena, tertia Alexandrina ; sedes Petri, quia per vicarium suum ipsemet sedet ibi. Vocatur et ab Urbe Romana ecclesia ; et a loco Lateranensis Ecclesia, Lateranensis basilica, Lateranense episcopium Lateranense patriarchium. Dicitur hæc Universalis Ecclesia, quia ejus episcopus de universis habet judicandi potestatem, de illo vero nullus. Et propter hoc appellatur caput Ecclesiarum, mater Ecclesiarum, et magistra Ecclesiarum, quia omnes ab illa accipiunt fomentum et magisterium. Omnibus providet, pro omnibus invigilat, pro cujus utique fide ut aliquando non defi-

ciat, sed fratres suos confirmet, ipse Salvator exorat lis atque aliis omnibus hæc aula Dei nobiliter in divinis paginis decoratur et honoratur.

II. *Quod omnia quæ in templo post destructionem reperta sunt, Helenæ mater portavit ad filium.*

Hanc itaque sacrosanctam basilicam, omni mundo reverendam, beatissima Helena Constantini mater post perceptum sacri baptismatis sacramentum, incomparabilis sanctuarii thesauro ditavit. Quod videlicet de Hierosolymitanis partibus rogatu ipsius Augusti filii transportavit, quod ab antiquis ante Incarnationem Domini fuerat reconditum, et post destructionem quæ a Tito et Vespasiano Romanis principibus facta legitur, inibi habebatur residuum. Totidem Deus omnipotens viscera misericordiæ suæ Romanæ huic Ecclesiæ dignata est aperire, cum jam dicta regina sanctuarium, quod Dei nutu de civitate sancta Jerusalem secum attulerit ad filium, in hujus sacrosanctæ basilicæ, **564** quæ sacerdotalis est et regia, transtulit habitaculum. Quod quia nondum proprio designatur ex nomine, licet indignus sim nomen ejus depromere, tamen in honore suæ laudis non differam cum reverentia nominare.

Item anno Dominicæ Incarnationis 1260 Alexander papa quartus in die dedicationis hujus Ecclesiæ sacrosanctæ corroboravit et confirmavit omnes quascunque indulgentias, a quibuscunque summis pontificibus, quocunque tempore concessas ; sed et illas principaliter, quas beatus Silvester abunde statuit et donavit, inclinatus justis precibus humilis et christianissimi Constantini, et de speciali misericordia et gratia prorogavit eas usque ad diem dedicationis apostolorum Petri et Pauli.

III. *De arca et sanctis sanctorum, quæ sunt in basilica Salvatoris.*

In hac itaque sacrosancta Lateranensi basilica salvatori Jesu Christo Deo dicata, quæ caput est mundi patriarchalis est et imperialis, sedes est apostolicæ cathedræ pontificalis, et in ejusdem Ecclesiæ ara principali est arca fœderis Domini, vel, ut aiunt arca est inferius, et altare ad mansuram longitudinis latitudinis et altitudinis arcæ conditum est superius inter quatuor columnas de rubeo porphyrio suo sub quodam pulchro ciborio. In quo quidem, ut asserunt, multum est sanctuarium, sed quale sit non agnoscunt, nomen ejus nesciunt.

In altari vero quod superius est ligneum de argento coopertum, atque sub eo inferius, est tale sanctuarium, septem candelabra quæ fuerunt in priori tabernaculo. Unde Paulus dicit apostolus : *Tabernaculum factum est primum, in quo erant candelabra, et mensa, et propositio panum, quæ dicitur sancta, et aureum thuribulum, et urna aurea habens manna, quod habuit secundum tabernaculum, quod dicitur sancta sanctorum.* Et ibi virga Aaron, quæ frondueral. Et tabulæ testamenti, et virga Moysi, qua percussit bis silicem, et fluxerunt aquæ. Item sunt ibi reliquiæ de cunabulis Domini. De quinque panibus hordeaceis, et duobus piscibus. Item mensa domini. Linteum unde extersit pedes discipulorum suorum. Tunica inconsutilis, quam fecit virgo Maria filio suo domino nostro Jesu Christo, quæ in morte ipsius a militibus sortita est, non scissa ; quam dum Salvator inibi reservaverit, hæresis vel scissura fidei diu non erit in ea. Purpureum vestimentum ejusdem Salvatoris et Redemptoris. De sanguine et aqua lateris Domini ampullæ duæ. Circumcisio Domini. Sudarium quod fuit super caput ejus, quod est unum de quinque linteaminibus, quibus sanctissimum corpus ejusdem Domini nostri fuit involutum. Est ibi de loco Ascensionis Christi in cœlum. De sanguine sancti Joannis Baptistæ. De pulvere et cinere combusti corporis ejusdem præcursoris Christi. Cilicium ejus de pilis camelorum. De manna sepulturæ sancti Joannis evangelistæ ampulla plena. Tunica ejusdem apostoli et evangelistæ, qua supposita corporibus trium juvenum, surrexerunt, mortui enim fuerant propter venenum quod biberant.

565 IV. *Ratio circa eos qui opponunt de absconsione tabernaculi, et arcæ, vel altaris incensi.*

Verum quam plurimi, sacrorum voluminum et historiarum profunda mysteria minus prudenter investigantes, nec intelligentes neque quæ loquuntur, neque de quibus affirmant, propter hoc quod in secundo libro Machabeorum de absconsione tabernaculi et arcæ, seu etiam altaris incensi reperitur, superflua opinione existimant ipsum tabernaculum, et arcam vel altare, hactenus occultata usque ad tempus futuri judicii latere, et ignorare, etc.

V. *Quod tempore Titi et Vespasiani quæ in templo fuerant Romæ translata fuerunt.*

Quo autem tempore, vel a quibus vasa templi, et utensilia, seu universa donaria Romæ delata fuerunt vel ubi reposita, præfatus doctor Hieronymus, cui proprium fuit semper nova quærere, et absconsa dilucidare, in expositione Joelis prophetæ, testatur quod Titus et Vespasianus, Romani principes, post ascensionem Domini, destructa civitate Hierosolyma, et templo, ob victoriam et monumentum populi Romani, omnia illa quæ in templo præcipua et speciosa Judæi habuerant, secum asportaverunt, imo ab ipsis Judæis asportari jusserunt, et ædificato Romæ templo Pacis, ibi ea in delubrum mirifice condiderunt, quæ Græca et Romana narrat historia. Nec dubium unde tantus vir docuit habendum, quod Græca et Romana historia voluit esse confirmatum. Hoc idem usque hodie liquido perpenditur in triumphali arcu, qui appellatur Septem Lucernarum, qui constructus fuisse probatur ad memoriam prædictorum principum totiusque populi Romani juxta ecclesiam sanctæ Mariæ Novæ, in quo candelabra, quæ fuerunt in priori tabernaculo, et arca cum vestibus suis, quæ fuit in secundo intra velum, manifeste ac mirifico opere sculpta fuisse cernuntur.

Hoc etiam manifestioribus documentis eloquentissime doctor Leo papa in sermonibus Dominicæ Passionis, cum de velo scisso in templo sub ipso tempore passionis Christi contra perfidiam Judæum contestando inveheret, declarare videtur, dum ipsorum cæcitatem Judæorum omnia mundi elementa evidentius arguisse protestaretur in sermone, qui sic incipit, *Cum multis modis Judaica impietas laboraret*, scripsit ita : « Quod si ad arguendos vos, nec cœlestia nec inferna sufficiunt, et crucem Christi magis potuerunt petræ atque monumenta, quam vestra corda sentire, saltem quod in templo actum est, scienter advertite. Velum, cujus objectu intercludebantur sancta sanctorum a summo usque ad ima diruptum est, et sacrum illud mysticumque secretum, quo solus summus pontifex jussus fuerat intrare, reseratum est, » etc.

Sub altari isto sacrosancto, de quo in præsenti loquimur, est quædam imago tota aurea Domino Jesu Christo dedicata, et beatæ Mariæ virginis ; **566** et sancti Joannis Baptistæ, sanctorumque apostolorum Petri et Pauli, sancti Joannis evangelistæ imagines de electro aureæ et argenteæ, necnon aliorum apostolorum penitus argenteæ, quas constantinus imperator Dei servus, qui easdem ad honorem salvatoris Jesu Christi suorumque discipulorum imaginari studuit, sic in quodam geneceo molitus est recondere quod nulli artifici per quodcunque ingenium licet a cedere.

VI. *Quod quotidie in Matutinis, Missa et Vesperis festive in ea pulsatur.*

In hac Ecclesia, quia typum gerit cœlestis Ecclesiæ, die noctuque in matutinis et Missa, seu Vesperis quotidie festive pulsatur. Inde est quod in ea non cantatur ad Missas *Agnus Dei qui tollis peccata mundi, dona nobis pacem*, quoniam ibi summa pax justorum

ipse Christus erit, ubi perfecta et consummata in electis, nec postulatione opus erit, nec augmento.

VII. *De Oratione Dominica, quæ in omni officio frequentatur.*

Hæc reservans apostolicam institutionem non nisi Dominica in officiis utitur Oratione, quoniam aliæ Orationes postea sunt superadditæ ; et congruum est atque conveniens ut prima et summa omnium aliarum Ecclesiarum, primam et summam omnium aliarum Orationem frequentet;et quæ Salvatoris vocabulo consecrata est, Salvatoris Orationem, quam discipulos suos orare docuit, præ cæteris præcipuam semper habeat.Sunt præterea aliæ quædam collectæ ad Matutinas vel Vesperas intitulatæ, quæ ab apostolico, vel ab ejus septem collateralibus episcopis tantum, et non ab aliis penitus in ipsa Ecclesia dici possunt.

VIII. *De episcopis septem hebdomadariis, aliisque officialibus ejusdem Ecclesiæ.*

Ad hoc igitur tam solemne sacrosanctum altare, ubi, sicut diximus, vestimentum habetur sortitum, non scissum, et aliud multum et incomparabile sanctuarium, quod totum hic nominare supersedemus, nullus ad sacrificandum audet accedere præter domnum apostolicum, et septem cardinales episcopos ejusdem Ecclesiæ hebdomadarios,qui Missam in hac sacrosancta basilica celebrant per hebdomadas suas, oblationemque,quam in ipsa Missa accipiunt a principio officii usque ad finem, quæcunque est in auro vel argento, vel quibuscunque oblationibus, in ordinationibus etiam et consecrationibus æqualiter dividunt cum canonicis ejusdem Ecclesiæ sibi assistentibus in ministerio altaris,et in officiis, præter oblationem panis et vini,quæ tantum canonicorum sunt. Quorum septem civilia hic describenda sunt nomina. Episcopus Ostiensis, qui debet consecrare et benedicere apostolicum præ omnibus aliis;**567** episcopus sanctæ Rufinæ secundus ; episcopus Portuensis tertius ; episcopus Albanensis quartus ; episcopus Tusculanensis quintus ; episcopus Sabinensis sextus ; episcopus Prænestinensis septimus.

In quibusdam vero Dominicis et festivis diebus, sanctorumque præcipuis solemnitatibus, quandoque sacerdos est regalis et imperialis episcopus imo patriarcha ; et idem Apostolicus in supradicto sacratissimo altare Salvatoris hujus Lateranensis basilicæ Missam debet celebrare ; et quando celebrat dominus papa sancti Petri vicarius, debent etiam ei assistere vicarii et collaterales sui prædicti, videlicet septem episcopi cum XXVIII cardinalibus totidem in ecclesiis infra muros Urbis Romæ præsidentibus,qui potestatem obtinent judicium faciendi super omnes episcopos totius Romani imperii in omnibus conciliis, vel synodis quibuscunque legati, vel præsentes adfuerunt. Debet etiam ibi præsens esse archidiaconus cum sex diaconibus palatinis, qui in palatio legere debent Evangelium, et in basilica Lateranensi; et alii duodecim diacones regionarii, qui solent Evangelium legere in stationibus ecclesiarum Romæ constitutis. Isti decem et octo diaconi totidem ecclesias habent infra muros civitatis.Et tamen omnes sunt canonici patriarchalis basilicæ Lateranensis. Debent etiam ibi esse septem subdiaconi palatini, et schola cantorum, scilicet alii septem subdiaconi, qui vocantur regionarii. Isti debent legere lectiones et epistolas in stationibus Romæ constitutis. Alii septem, scilicet schola cantorum, debet canere officium,dum dominus papa celebrat Missam in basilica Lateranensi, et in aliis. Alii vero septem palatini Epistolam debent legere in palatio ad Missam apostolici, et in eadem patriarchali basilica Lateranensi nec non etiam ad Missas ipsius apostolici.Sunt etiam ibi acolythi præsentes, et capellani, lectores, exorcistæ, et ostiarii, quorum unusquisque nititur adimplere suum officium, sicut a sanctis Patribus inibi est constitutum.

Sunt autem in hac prædicta Lateranensi basilica quorumdam sanctorum altaria,quorum ista sunt nomina. In choro canonicorum est altare sanctæ Mariæ Magdalenæ, in quo reconditum est corpus ejus sine capite per manus domini Honorii tertii papæ, qui ipsum altare consecravit.

Retro sub absida est altare sanctorum Chrysanthi et Dariæ, in quo recondita olim fuerant eorum pretiosa corpora ; sed cum a schismaticis fuisset exsecratum, levata sunt iterum inde, et translata in ecclesia beatæ Dei genitricis Mariæ, et sancti Pancratii martyris, quæ est in dextero latere basilicæ, atque recondita sunt in altare ipsius ecclesiæ, quod consecratum est per manus Innocentii papæ II, in quo recondidit pretiosas sanctorum reliquias, sanctorum videlicet Pancratii, Jacobi apostoli, Matthæi apostoli, Thaddæi apostoli, Timothei discipuli Pauli, protomartyris Stephani,sanctorum Innocentium, de linteamine Domini, et de sepulcro ejus, de rubo incombusto, Blasii, Nicomedis, Vitalis, Gervasii et Protasii, Nazarii et Celsi, sancti Felicis et sanctorum XL Martyrum

In eadem parte sunt sepulturæ apostolicorum, in quibus sanctæ recordationis Lucius papa II. **568** Hic vixit in canonicali proposito longo tempore in Ecclesia ista, atque hinc assumptus presbyter cardinalis ordinatus est in ecclesia sanctæ Crucis in Jerusalem, quam de ruinis a fundamento præclaro et admirando opere renovavit,atque ad normam religionis secundum beati Augustini regulam informatam ante apostolatum multis Processonibus ditavit. Sed et istam ecclesiam, assumptionis suæ memor et pristinæ conversationis, per omnia dilexit, magnisque beneficiis honoravit. Octavo siquidem die consecrationis suæ textum Evangeliorum, laminis aureis opertum, smalto et multis pretiosis lapidibus pulcherrimo opere ornatum, super altare obtulit. Inde non post multum * sarantasmum optimum ad altaris ornamentum ; ampullas etiam duas magnas præclaro opere sculptas, argenteas deauratas in ministerio sacrificii pens, libr. IV. Condidit quoque privilegium, in quo donavit huic basilicæ ecclesiam sancti Joannis ante Portam Latinam cum omnibus quæ ad eam pertinent, necnon hospitale juxta portam.

Ibi prope jacet Leo papa V, et Agapitus papa II, juxta sepulcrum ejus. Inde per directum ad dexteram jacet Paschalis papa II, qui salubri providentia et studio renovavit ordinem canonicum in ista Ecclesia ; juxta quem jacet Calistus papa II, qui reformavit cum imperatore Henrico pacem. Secus ipsum repuiescit Honorius papa II, ad deinde penes istum Cœlestinus papa II. Inde in porticu sepulturæ plurimæ episcoporum istius Ecclesiæ. In eadem quoque porticu jacet Gerbertus Rhemorum archiepiscopus, qui papa effectus Silvester est appellatus ; cujus sæpe sepulcrum, etiam in serenissimo aere, cum non sit in humido loco, aquarum guttas (quod satis est hominibus admirandum) visibiliter emanat.

Inde est altare sanctorum XL Martyrum prope hoc altare. In navi Ecclesiæ jacet Innocentius papa II in concha porphyretica, quæ fuit Adriani imperatoris sepultura. Hic renovavit tectum hujus basilicæ, propriis expensis novis trabibus, quas gloriosus et potens Roggerius Siciliæ rex precibus suis eidem Ecclesiæ transmisit,quod videlicet tectum suo tempore cecidit, suoque tempore restauratum est. Turrim etiam ante Ecclesiam, quæ ruinæ vicina videbatur, renovari jussit, atque quam plurima, dum VIXIT, Ecclesiæ dona ad ornamentum altari obtulit,

* Infra *tarantasmum ad cooperimentum altaris ;* paulo inferius, *sarantasmum*, quæ genuina esse lectio videtur.

cycladem videlicet auro textam satis optimam, de qua postea vestis ad ornatum altaris, et casula ad celebrationem Missæ factæ sunt ; tarantasmum ad cooperimentum altaris;thuribulum argenteum pens. libr. II ; libras C Lucensis monetæ pro emendis possessionibus ad sustentationem canonicorum, de quibus postmodum dominus Bernardus, prior istius basilicæ, qui postea factus est cardinalis sancti Clementis, ac deinde episcopus Portuensis, salubri studio et providentia emit possessiones non longe ab Urbe, juxta formas prope ecclesiam sanctæ Helenæ. Item in eadem parte juxta fores Ecclesiæ requiescit quidam papa, qui Sergius ex Petro sic vocitatus erat Inde penes istum jacet Alexander papa II, **567** qui fuit episcopus Lucensis, qui et condidit optimum privilegium prædictæ basilicæ, et renovavit communem regularium canonicorum vitam in ipsa; in quo privilegio donavit ipsis canonicis medietatem omnium oblationum principalis altaris ; domus quæ sunt in circuitu istius basilicæ, multaque alia possessionum prædia diversis in civitatibus et locis consistentia, sicut ipsius privilegii digna memoria nobis referunt testimonia.Est inter duas fores quidam alius papa, qui non habet epitaphium. Et iterum in hac parte juxta fores ecclesiæ :

Pontificis summi pausant ibi membra Joannis.

Hic eamdem renovavit basilicam. Et iterum inter duas fores Ecclesiæ in ista parte :

Cernitur hic tumulus, qui præsul dicitur esse,
Summi Joannis, sic quoque dictus erat.

Iste Joannes XVII papa.Et ante fores Ecclesiæ quidam præsul requiescit, qui Petrus est vocatus. Super ipsas fores Ecclesiæ scriptum fuit interius :

Sergius ipse pius papa hanc qui cœpit ab imis
Tertius, exemplans istam quam conspicis aulam.

In atrio quoque ipsius basilicæ oratorium est pulchrum, et ibi est altare sancti Thomæ apostoli. In hoc quidem oratorio, quod fecit Joannes papa. qui renovavit Ecclesiam, induit se pontifex vestimenta sacerdotalia et pontificalia, quando debet celebrare Missam in stationibus istius basilicæ. De hoc enim oratorio exiens cum Processione intrat basilicam, et vadit ad sacrosanctum altare dominicum, quod omnium altarium solum habet principatum. Cœlestinus papa. III jacet juxta sanctam Mariam de Reposo. Alexander papa III jacet ante pulpitum Ecclesiæ, vel juxta viam quando imus ad curiam. Clemens III papa jacet ante chorum canonicorum.

A sinistro vero latere basilicæ est altare beatæ Mariæ de Reposo.Ibi juxta jacet Anastasius papa IV, qui fuit Sabinus episcopus.in mausoleo porphyretico præclaro opere sculpto, in quo olim jacuit Helena mater Constantini imperatoris:quod videlicet mausoleum de ecclesia quam idem imperator ad honorem ipsius matris extra Urbem fabricaverat idem papa deportari fecerat. Hic unice ac devotissime dilexit præ omnibus istam Ecclesiam antea,dum esset episcopus atque, in apostolatu sublimatus, postea plurimis beneficiis honoravit. Namduo privilegia canonicis præfatæ basilicæ solemniter condidit,in quibus, et quæ tunc possidebat confirmavit.et de benignitate et gratia sua plurima supererogavit.In quibus ecclesiam sancti Gregorii in Marcio cum palatio, in quo sita est, et cum omnibus ad eam pertinentibus, nec non et terram cum molendino extra portam in capite.ubi fuit aliquando locus,huic Ecclesiæ donavit.Ad ornamentum etiam sacrosancti Dominici altaris plurima dona obtulit, antea dum esset episcopus; et postmodum sublimatus in sacrosancta sede apostolicus: octavo enim die a consecratione sua cycladem unam altari dominico obtulit. Exinde quinto decimo die casulam unam albam et optimam pretioso auriphrygio circumdatam **570** ad celebrationem Missæ. Postaliquantum temporis intervallum obtulit ad ornamentum altaris candelabra duo optima fusorio opere fabrefacta, et tarantasmum unum præclarum et optimum,et pro fratrum subsidiis argenti libr. In in anniversario etiam dedicationis istius sacratissimæ basilicæ calicem satis magnum et admiratione dignum tam pro suis ponderis magnitudine, quam etiam pro admirandi operis varietate. Undique enim ex omni parte sculptorio opere fabrefactum est mirabiliter, atque diversis historiis cum versibus adornatum, pensans libr. XXVIII.

« In nomine Domini Amen. Anno Incarnationis 1297 die. . . mensis Februarii consecratum fuit altare Capituli ad honorem Dei et beatæ Mariæ Magdalenæ de mandato Domini Bonifacii papæ VIII per dominum Gerardum de Parma episcopum Sabinensem;in quo altari recondidit corpus ipsius beatæ Mariæ Magdalenæ sine capite, et brachium beati Zachariæ, et reliquias multorum aliorum sanctorum. »

Judicum alii sunt Palatini, quos ordinarios vocamus : alii consulares distributi per judicatus ; alii pedanei a consulibus creati. In Romano vero imperio et in Romana usque hodie Ecclesia septem judices sunt palatini, qui ordinarii vocantur, qui ordinant imperatorem, et cum Romanis clericis eligunt papam. Quorum nomina hæc sunt.Primus primicerius; secundus qui dicitur secundicerius, qui ab ipsis officiis nomen accipiunt, Ili dextera lævaque vallantes imperatorem, quodammodo cum illo videntur regnare, sine quibus aliquid magnum non potest constituere imperator. Sed in Romana Ecclesia in omnibus Processionibus manuatim ducunt papam, cedentibus episcopis et cæteris magnatibus, et in majoribus festivitatibus octavam super omnes episcopos legunt lectionem. Tertius est Arcarius, qui præest tributis. Quartus Saccellarius, qui stipendia erogat militibus, et Romæ Sabbato scutiniorum dat eleemozynam, et Romanis episcopis et clericis, et ordinariis largitur presbyteria. Quintus est protoscrinarius, præest scrinariis, quos tabelliones vocamus. Sextus primus defensor qui præest defensoribus, quos advocatos nominamus. Septimus adminiculator, intercedens pro pupillis et viduis, pro afflictis et captivis. Pro criminalibus hi non judicant, nec in quemquam mortiferam dictant sententiam ; et Romæ clerici sunt, ad nullos unquam alios ordines promovendi Alii vero, qui dicuntur consules, judicatus regunt, et reos legibus puniunt, et pro qualitate criminis in noxios dictant sententiam.

XII. *De Oratoriis ad fontes, et de sanctuariis et donis eorum.*

Retro basilicam Salvatoris quatuor sunt oratoria : unum est quod habet absidas duas : sub una est altare sanctarum virginum Rufinæ et Secundæ,sub quo recondita sunt pretiosa earumdem corpora,quæ inventa sunt ab Anastasio papa IV felicis memoriæ, antequam apostolica dignitate sublimaretur, et post ipsarum inventionem fabricato altari **571** ad honorem earumdem propriis manibus consecravit ipsum altare, astantibus nobis omnibus, et præsentibus canonicis basilicæ Salvatoris, et quamplurimis tam de Urbe quam extra Urbem.

Sub alia absida est altare sancti Andreæ apostoli; et sanctæ Luciæ virginis, quod et prædictus Anastasius papa consecravit, et in eo recondidit de reliquiis utriusque, videlicet Andreæ apostoli, et Luciæ virginis.In festivitate sancti Cypriani episcopi et martyris, et sanctæ Justinæ virginis, quorum corpora in pilo marmoreo posita locavit, et recondidit sub eodem altare, quæ et invenerat in altare supradictarum virginum Rufinæ et Secundæ, dum pro inveniendis corporibus earum quærere et fodere nobis præcepisset.

Aliud vero est oratorium huic prædicto contiguum, quod unam sub absida tantummodo habet aram, sub qua sunt recondita pretiosa sanctorum corpora, quorum ista sunt nomina, sanctus Vene-

ictus Dominio, sanctus Anastasius, sanctus sanctus Asterius, sanctus Septimius, sanctus anctus Antiochianus, sanctus Paulinianus, Gaianus.

m vero est oratorium postea, ubi fontes sunt o altaria. Unum est sancti Joannis Baptistæ, sancti Joannis Evangelistæ. Fontes sunt roter columnas porphyreticas positi in medio , quæ pulchra est et rotunda, ubi Constaneratoris fuit camera. Oratoria vero ipsa, viancti Joannis Baptistæ et beati Joannis evane regione hinc inde disposita, construxit [*Al.*, Hilarus] papa, quæ ornavit omnia ex et lapidibus pretiosis. Confessionem sancti Baptistæ ex argento pensantem lib. c, et ıuream, et in ambobus oratoriis januas æreas clausas. Ante confessionem coronam argennsantem lib. xx, farum cantarum pensan-. xxv. Item ad sanctum Joannem intus sanctem lucernam auream cum inoluminum x :m lib v, turrim argenteam cum delphinis :m lib. lx, columbam auream pensantem ecit etiam ibidem, prope, sancti Stephani rium in baptisterio Lateranensi. Fecit et in oco bibliothecas duas. Hæc autem omnia in Constantiniana ad sanctam Mariam constiosuit.

oratorio sanctæ Crucis, et ornamentis ejus.

um vero postmodum sanctæ Crucis est orain quo ejusdem sanctæ Crucis multum est ium. Ibi, dicante angelo, beatus papa Gre-Antiphonarium et multa alia scripsit. Hoc m multum est pulcherrimum, in modum ıctum, de musivo decoratum, quod a præpa Hilario fuit constitutum, in quo pari modo dona obtulit. Confessionem, ubi lignum crut, cum cruce aurea et gemmis, quæ pensant lib. xx. In confessione januas ex argento es pondus librar. i. ; supra confessionem areum pens. lib. iv, quem portant columnæ æ, **572** ubi stat agnus aureus pensans coronam auream ante confessionem, farum lphinis pens. lib. v. ; lampadas aureas iv b. ii ; nympheum, et triporticum ante oraanctæ Crucis, ubi sunt columnæ exatopen- et conchas striatas duas cum columnis porıs ragiatis foratis aquam fundentes, et in ıcum porphyreticum cum concha ansata in ıquam fundente, circumdata a dextris vel in medio cancellis æreis, columnis cum fasepistuliis, undique ornatum ex musivo, et s aquitanicis, et tripolitis, et porphyreticis. m huic oratorio satis proximum aliud sancti egorii oratorium, ubi usque hodie [a] lectulus ose sanctus solebat quiescere, videtur juxta rmanere.

. De ecclesia sancti Laurentii in palatio.

ro namque palatio est quoddam sancti Lauratorium, in quo tria sanctissima computania. Primum in arca cypressina, quam Leo condidit, très capsæ sunt. In una est crux purissimo adornata gemmis et lapidibus , id est hyacinthis, et smaragdis, et prasiıedia cruce est umbilicus domini nostri Jesu et desuper est inuncta balsamo, et singulis lem unctio renovatur, quando dominus papa dinalibus facit Processionem in Exaltatione rucis ab ipsa ecclesia sancti Laurentii in basilicam Salvatoris, quæ appellatur Constantiniana. Et in alia capsa argentea et deaurata cum historiis est crux de smalto depicta, et infra capsam illam est crux Domini nostri Jesu Christi ; et in tertia capsa, quæ est argentea, sunt sandalia, id est calciamenta, Domini nostri Jesu Christi. Est iterum ibi alia capsa deaurata, ubi est de ligno illo sanctæ Crucis, quam Eraclius devicto Chosroe secum tulit de Perside, una cum corpore sancti Anastasii martyris, et est in altare, quod ibi est sancti Laurentii de marmore. Ibi est etiam brachium sancti Cæsarii martyris, ossa duo sancti Joannis Baptistæ, et os unum sancti Hieronymi, et spatula sancti Dionysii Areopagitæ, et os de crure sancti Stephani papæ, et sancti Damasii reliquiæ, et sanctorum Primi et Feliciani, et caput sanctæ Praxedis, et Sanctæ Anastasiæ reliquiæ cum aliis multis, et sanctarum Agapæ, Chioniæ, et Hirenæ, Pistis et Helpis virginum, Nerei et Achillei, Priscæ et Aquilæ. Item sunt ibi reliquiæ de genu sancti Tiburtii filii Cromatii. In hac eadem arca cypressina est panis unus Cœnæ Domini, et tredecim de lenticulis ejusdem Cœnæ, et de arundine, et de spongia cum aceto ad os Domini posita, et lignum de sycomoro, ubi Zachæus ascendit.

Et super hoc altare est imago Salvatoris mirabiliter depicta in quadam tabula, quam Lucas evangelista designavit, sed virtus Domini angelico perfecit officio : **573** sub cujus pedibus in quadam pretiosorum lapidum linea, pignora hujus sanctuarii sunt recondita, quorum ista sunt nomina : Lapis in quo consedit sancta Maria ; lapis de sancto Jordane, ubi sedit Dominus dum baptizaretur ; lapis de sancta Bethlehem ; lapis de monte Oliveti, ubi Dominus oravit ad Patrem ; sancta petra in qua sedit angelus ad sepulcrum ; de sancta columna, ubi Dominus fuit ligatus et flagellatus ; de sepulcro Domini, ubi corpore mortuus requievit ; de lancea, qua fuit latus Domini perforatum ; de ligno crucis Domini ; de loco qui dicitur Lithostrotos : de Calvariæ loco ; sancta silex ubi Dominus, conditus est ; lapis de monte Sion ; lapis in quo Dominus transfiguratus est in monte ; lignum de sancto præsepe Domini, in quo puer natus fuit positus ; lapis de monte Sina, ubi lex fuit data ; lapis de sepulcro sanctæ Mariæ.

In alio vero altari ejusdem oratorii sunt capita sanctorum apostolorum Petri et Pauli, et capita sanctarum Agnetis et Eufemiæ virginum.

In tertio vero sunt carbones aspersi de sanguine sancti Laurentii, et de alvina corporis ejus. Sunt etiam in eodem oratorio reliquiæ sanctorum XL Martyrum, multorumque aliorum.

XV. *De ecclesia sanctæ Mariæ Majoris et de sanctuario ejusdem.*

Ecclesia sanctæ Mariæ Majoris, quam Sixtus [b] papa junior ædificavit, quam Paschalis papa renovavit tot columnas habet in sua positione, quot dies sunt in anni unius revolutione. Hujus ecclesiæ dedicatio Non. Augusti celebratur. Habet insuper hæc venerabilis ecclesia sanctæ Mariæ cardinales septem, qui per suas hebdomadas in ordine vicis suæ ad suum sanctum altare Missas debent celebrare. In ara vero hujus venerabilis ecclesiæ reconditæ sunt reliquiæ de capillis sanctæ Mariæ matris Domini, de lacte ejusdem Virginis, de wimplio suis capitis, de panno sui vestimenti. Cunabulum Domini ibi est, in quo puer jacuit. De præsepio [c] Domini sunt ibi reliquiæ ; de Mathia apostolo, qui in loco Judæ apostolis aggregatus Parvus Dei nominatur. Quidam dicunt, quia sub hoc altare beatæ Mariæ Majoris requiescit, alii dicunt

a Gregorii lectum memorat Anastasius sub æ Stephani VI, cum laudat *oratorium beati ubi ejus lectus habetur, juxta ecclesiam Prinstolorum*. Verum ibi *lecti* nomine tumulus ur.

ıt Sixtus tertius, testante libro Pontificum. Sed ante eum Liberius illam basilicam construxerat, *juxta macellum Libiæ* seu *Liviæ*, ex eodem libro unde et basilica Liviæ primi us appellata.

[c] Sergius secundus *cameram præsepii Domini nostri Jesu Christi argenteis tabulis ac deauratis perornavit*, ex Anastasio.

quia in altare est reconditum. Credunt quidam quia sub ingenti lapide marmoreo requiescit in terram, qui lapis est ante altaris fenestram. Fenestra enim hæc ita est sub altari, sicut arca sub altari sancti Petri, in cujus ecclesia asseverant plurimi corpus esse prædicti sancti Mathiæ apostoli in pariete super majorem arcum, qui continus est per medium ecclesiæ ab uno pariete usque ad alium. In absida vero sanctæ Mariæ est cathedra pontificalis in medio sub vitrea, quæ quinque sunt in absida. Hæc absida nimis pulchra de musivo est effecta. Nam videtur a pluribus pisces ibi in floribus, et bestiæ cum avibus, inter chorum et altare.

574. XVI. De *episcopis et cardinalibus per patriarchatus dispositio.*

Septem cardinales episcopi primæ sedis, qui ad sacrosanctum altare dominicum in basilica Salvatoris per hebdomadas suas vice apostolici celebrare debent quotidie, ii sunt : episcopus Ostiensis, episcopus Portuensis, episcopus sanctæ Rufinæ, episcopus Albanensis, episcopus Sabinensis, episcopus Tusculanus, episcopus Prænestinensis.

Cardinales sanctæ Mariæ Majoris sunt ii : sanctorum apostolorum, sancti Cyriaci in Thermas, sancti Eusebii, sanctæ Pudentianæ, sancti Vitalis, sanctorum Marcellini et Petri, sancti Clementis.

Cardinales sancti Petri sunt ii : sanctæ Mariæ Transtiberim, sancti Chrysogoni, sanctæ Cæciliæ, sanctæ Anastasiæ, sancti Laurentii in Damaso, sancti Marci, sanctorum Martini et Silvestri.

Cardinales sancti Pauli sunt ii : sanctæ Sabinæ, sanctæ Priscæ, sanctæ Balbinæ, sanctorum Nerei et Achillei, sancti Sixti, sancti Marcelli, sanctæ Susannæ.

Cardinales sancti Laurentii sunt ii : sanctæ Praxedis, sancti Petri ad Vincula, sancti Laurentii in Lucina, sanctæ Crucis in Jerusalem, sancti Stephani in Cœlio monte, sanctorum Joannis et Pauli, sanctorum quatuor Coronatorum.

Diaconiæ sunt XVIII : sanctæ Mariæ in Dominica, ubi est archidiaconus, sanctæ Luciæ in Circo juxta Septem Solia, sanctæ Mariæ Novæ, sanctorum Cosmæ et Damiani, sancti Adriani, sanctorum Sergii et Bacchi, sancti Theodori, sancti Georgii, sanctæ Mariæ in Schola Græca, sanctæ Mariæ in Porticu, sancti Nicolai in Carcere, sancti Angeli, sancti Eustachii, sanctæ Mariæ in Aquiro, sanctæ Mariæ in Via Lata, sanctæ Agathæ in Equo marmoreo, sanctæ Luciæ in capite Suburræ, sancti Quirici.

Abbatiæ sunt istæ : sancti Cæsarii in palatio, sancti Gregorii in Clivo Scauri, ibi est caput brachii sancti Andreæ apostoli ; sanctæ Mariæ in Aventino, ibi est de corpore sancti Savini episcopi ; sancti Alexii, ubi est corpus ejus, et sancti Bonifacii martyris ; sanctorum Priscæ et Aquilæ, ubi sunt corpora eorum partim ; sancti Sabæ Cellæ Novæ, ubi est caput sancti Tiburtii martyris ; sancti Pancratii in via Aurelia. Infra urbem Ravennantium Transtiberim, sancti Cosmæ et Damiani in Vico Aureo. Item sancti Silvestri inter duos hortos, quam ædificavit Dionysius papa, qui et ibi requiescit ; sanctæ Mariæ in Capitolio, ubi est ara Filii Dei ; sancti Basilii juxta palatium Trajani imperatoris ; sanctæ Agathæ virginis, quæ est Suburræ monte ; sancti Laurentii in Panisperna, ubi fuit positus in craticula ; sancti Thomæ juxta formam Claudiam ; sancti Blasii inter Tiberim et pontem sancti Petri ; sanctæ Trinitatis Scotorum ; sancti Valentini juxta pontem ; sanctæ Mariæ in Castro Aureo ; sanctæ Mariæ in Pallara, ubi fuit sagittatus sanctus Sebastianus ; sanctæ Mariæ in monasterio juxta sanctum Petrum ad Vincula.

A **575** XVII. *De casu et reparatione istius basilicæ, quo tempore fuit facta a Sergio papa III, et donis atque ornamentis, quæ obtulit in ipsa, sicut in tabulis parietum hinc inde scribitur juxta columnas æneas.*

Anno quo baptizatus est piissimus imperator Constantinus Augustus a beatissimo Silvestro sanctæ apostolicæ sedis pontifice, et a lepra per lavacrum sacri baptismatis mundatus est, ædificavit hanc basilicam in honore Salvatoris Domini nostri Jesu Christi, et commemoratione sancti Joannis Baptistæ. Permansit enim ab eodem tempore, licet separatio parietum, et tectorum curvatio ejus ruinam ante ostenderent, per aliquot annos usque ad tempus Stephani piæ memoriæ VI. Tempore autem illius ruit, et fuit in ruinis dissipata, et comminuta usque ad tempus quo revocatus est dominus Sergius presbyter, et electus de exsilio, et consecratus est Romanorum tertius præsul. In illis vero temporibus, B quibus invasores apostolicam tenebant sedem, tulerunt de hac basilica omnes thesauros, et cuncta ornamenta aurea et argentea, ac universa utensilia, quæ ab initio hic oblata fuerunt ; et non celebrabantur divina officia in ea, sed erat in dispersione quasi in thermis virgultorum et vepribus cooperta. Post ordinationem igitur suam dominus Sergius III papa tristabatur nimium super desolationem hujus nobilissimi templi. Non enim erat, spes neque solatium mortalis de restauratione illius. Cumque omnibus una esset desperatio de ejus relevatione, et humanum deesset auxilium : ad divinæ pietatis conversus juvamen, in qua semper habuit fiduciam, incipiens ab antiquis laborare fundamentis, fine tenus opus hoc consummavit, et decoravit ornamentis aureis et argenteis, sicut inferius legitur, et plus, quia superibi addidit, dum vixit, prædictus sanctissimus Sergius tertius papa.

C *Postquam in honore tui nominis, mundi Salvator, et commemoratione tui, sancte Joannes Baptista, de tuis donis per multa certamina et labores præfatus dominus Sergius tertius papa hanc basilicam in ruinis positam a fundamentis construxit, cum omnia ornamenta aurea et argentea atque ænea ex ea ablata fuissent ab invasoribus, reparare et offerre tibi alia cum devoto animo studuit, quamvis in multis esset perturbationibus constitutus, non omisit tamen tuæ servire Majestati. Fecit autem, et obtulit omnipotentiæ tuæ istam pulcherrimam imaginem, quam quinque libris auri decoravit : ciborium vero miræ pulchritudinis ex argento et auro purissimo cum gemmis, ejus perfectionem* CCL *librar. numeros et pondus assumpsit ; crucem auream cum Crucifixo ; argenteas duas, unam habentem Crucifixum totum de auro, et agnum de auro cum gemmis ; coronam de auro, cum crucibus duabus, et alias duas ex mistis metallis ; fibulam de auro cum gemmis ; duas bursellas de argento deauratas cum gemmis quinque : coronas de argento cum delphinis suis decem ; canistra* D *de argento* XXX *et* IX ; *gravatas de argento* XXV ; *cruces argenteas* IV, *in quibus gavatæ pendent, et unam modicam similiter argenteam ; calices argenteos* III, *unum ex his deauratum ; patenam de argento ; thuribula de argento* III ; *imaginos de argento tres,* **576** *unam ex his habentem dexteram de auro, et fibulam in pectore cum gemmis ; arcus argenteos* VI ; *traviculam de argento, columnellas de argento* VI ; *mala argentea* XII ; *vestes intextas auro duas ; coopertorium cum auro, et alium purum ; vela serica* LII. *Hæc omnia devotus tibi præparavit, et non cessabit, dum spiritus ejus rexerit artus, præparare et offerre tibi dominus Sergius papa tertius.*

Si quis forte tristando miratur quod hæc ornamenta, et alia quæ superius notata ab imperatore Constantino fuerunt oblata, modo non appareant, legat et scrutetur Gesta Romanorum pontificum, et inveniet, quando et quomodo ab invasoribus hinc fuerint inique sublata.

III

CONSTITUTIONES LATERANENSES.

Gregorius episcopus servus servorum Dei, ad perpetuam rei memoriam.

Etsi provide et laudabiliter gesta per alios interdum juste censuerimus confirmare, nempe ea quæ ad laudem Dei et divini cultus observantiam per nos dum eramus in minoribus constituti, sunt utiliter ordinata postmodum ad apicem summi apostolatus assumpti, eo potius debemus apostolici scripti patrocinio communire, quo de illis sumus certius informati, et quo amplius dedeceret, si minime servarentur. Dudum siquidem nos, tunc Petrus sanctæ Mariæ Novæ diaconus cardinalis ac archipresbyter, administrator et commendatarius Ecclesiæ Lateranensis, pro reverentia Dei, et salutari statu ejusdem Ecclesiæ in spiritualibus et temporalibus cum divina gratia proventuro et perpetuo conservando, certas constitutiones in ipsa ecclesia tam auctoritate apostolica, qua fungebamur in hac parte, quam nostra, edidimus quas sub pœnis contentis in eis mandavimus perpetuo et inviolabiliter observari. Ut igitur constitutiones ipsæ eo irrefragabilius observentur, quo apostolicæ approbationis et confirmationis munimine fuerint roboratæ, ipsas, quarum tenor de verbo ad verbum inferius est insertus, cum certis correctionibus, modificationibus et ordinationibus nuper per nos factis, et post ipsum tenorem inferius adnotatis auctoritate apostolica supradicta approbamus, ratificamus, confirmamus, et præsentis scripti privilegio communimus, mandantes sub pœnis in eis contentis eas inviolabiliter observari. Et cum simus certi de facto nostro, hujusmodi approbationem, ratificationem, confirmationem, communitionem et mandatum perinde valere et tenere volumus et decernimus ac si tenor authentici instrumenti dictarum constructionum nostri olim cardinalatus sigillo pendentis muniti præsentibus foret insertus, consuetudine contraria Romanæ curiæ non obstante. Tenor autem dictarum constitutionum talis est.

577 Petrus, miseratione divina, sanctæ Mariæ Novæ diaconus cardinalis archipresbyter, administrator et commendatarius Ecclesiæ Lateranensis dilectis nobis in Christo capitulo et canonicis, beneficiatis, capellanis, et acolythis dictæ ecclesiæ lateranensis, nec non et aliis quibuscunque servientibus in eadem, salutem in Domino sempiternam. Et si humana natura supernæ manus operatione formata, sic ante lapsum habuimus perlucidum intellectum paulo minus creaturæ angelicæ coæquatum, et superni luminis acie perlustratum, ut humanis statutis, seu legibus nullatenus indigeret ; post ruinam tamen sic exstitit infecta nubilo mundanæ caliginis, et tot in tam lethifero casu humanæ propago naturæ corruptionis vulnera protulit, sic antiqui hostis conati charitatem hominum ex lutea materia creatorum disrumpere, bonorum operum dulcedinem, invidiæ felle infixit, et versutiæ infestatur insidiis, quod procli vius ad malum sensualitas humana ab adolescentia sua declinat in vetitum. Propter quod ad regimen salubre atque placidum necessarium fuit præsidentium officium ordinare, qui, exemplo legiferi Moysis, legum copiam concessam sibi cœlitus suis subditis præsentatis per constitutionem, ordinationem, deposita subditorum et per lustra devia oberrantium noxios appositus justitiæ fabricam luce prævia dirigant, tollendo ambigua, auferendo lites, et exstirpando vitia, et inserendo virtutes. et eorum potissime subditorum, qui omnipotenti Deo in illa præcipua domo Domini, videlicet Lateranensi, omniumque Ecclesiarum prima, ac inter cæteras prælationis prærogativa gaudente in divinis officiis famulante, qui A suæ perlucidæ conversationis exemplo veluti in capite collocati, debent radiosis affectibus aliis odor existere salutaris. Hæc igitur nos cardinalis prædictus ad debitæ considerationis aciem reducentes, tum auctoritate nobis concessa per vicarium veri Dei, tum ex debito nostri officii, qui eidem præsidentes Ecclesiæ ad id nos recognoscimus obligatos, infra scriptas edidimus constitutiones, reformationem Ecclesiæ, tam spiritualium, quam temporalium, claro eloquio continentes. Ad eas igitur, filii prædilecti, inclinate unanimiter aures vestras, et circa eas adhibete promptitudinis intellectum, collecturi seminum fructus, qui in agro devotionis vestræ providentia paterna conspergit, si ea culturæ studio diligenti (quod speramus) fructificent, et operosi laboris speratas utilitates educant. Eas enim vobis et cuilibet vestrum sub pœnis in eis contentis observari præcipimus et mandamus.

I. *Rubrica de divinis officiis.*

B 1. Ut membra capiti se conforment, præsente institutione decernimus quam tam nocturnum quam diurnum, in Lateranense Ecclesia, cum nota dicatur juxta rubricam, ordinem sive morem sanctæ Romanæ Ecclesiæ, seu capellæ domini nostri papæ ; officium vero beatæ Mariæ virginis sine nota, aperte tamen et spatiose proferatur. In ipsa quoque Ecclesia celebrentur cum nota die quolibet duæ Missæ, quarum prima die Sabbati, et Dominico, et aliis diebus, quibus secundum rubricam Ecclesiæ Romanæ non consuevit Missa pro mortuis decantari, **578** Missa de beata Virgine decantetur ; cæteris vero hebdomadæ diebus prima Missa celebrabitur cum præcedentibus vigiliis pro defunctis ; secundam vero Missam de occurrentis solemnitate diei volumus celebrari.

Ab his dies excipimus subsequentes, videlicet Nativitatem domini cum diebus octo sequentibus, Epiphaniam Domini, et a quarta feria majoris hebC domadæ usque ad tertiam feriam Resurrectionis Domini inclusive, festum Ascensionis, Pentecostem cum duobus sequentibus, festum Corporis Christi Nativitatem beati Joannis Baptistæ, festum apostolorum Petri et Pauli, solemnitatem omnium sanctorum et quatuor festivitates beatæ Virginis ; in quibus propter solemnitatem dierum, unam tantum Missam teneantur celebrare cum nota ; et alios dies, quibus ex ordinatione et observantia in ipsa Ecclesia antiquitus consuetum est duas alias Missas solemniter celebrari, tunc ille solemnizentur, quas solemnizari hactenus est consuetum.

2. Distinctus ordo solet decorare solemnia officiorum potissime divinorum. Hoc igitur constituto statuimus quod primam Missam, sicut hactenus consuetum est, cum nota, tantum beneficiatus ille qui in illa hebdomada fuerit hebdomadarius, mane statim cantata Prima, debeat celebrare ; secundam vero Missam, quæ vulgo magna Missa vocatur, canonicus D hebdomadarius cum diacono et subdiacono solemnizet, nisi cardinalis qui archipresbyter Lateranensis pro tempore fuerit, vel eo absente ejus vicarius, ob raritatem clericorum, vel aliam causam, ut loco sui canonicus possit aliquem de beneficiatis ejusdem Ecclesiæ sacerdotibus subrogare duxerit dispensandum. Sed quia pro majori parte canonici non sunt promoti, concedimus quod Missa magna usque ad annum debeat per beneficiatos decantari.

3. Simili modo in mensibus Julii et Augusti, et Septembris, in quibus Romæ aeris intemperies esse solet, ad hæc canonicos volumus non astringi, sed tunc per beneficiatos etiam secundam Missam cum

sua solemnitate cantari jubemus, diebus Dominicis et festis duplicibus, et per totam Octavam beati Joannis Baptistæ duntaxat exceptis ; quibus diebus uti in cæteris anni mensibus, ad ipsam secundam Missam celebrandam canonici sunt astricti. Canonicus vero sacerdos, qui celebrabit pro tempore in festis duplicibus, denarios decem et octo, et diaconus et subdiaconus denarios novem, quibus ultra ea quæ erant alias habituri, recipiant a camera Ecclesiæ prælibatæ : aliis vero diebus medietatem recipiant de prædictis, dum celebrabunt ibidem.

4. In divini numinis cultum lumina deservire corporea congruum arbitrantes, statuimus quod vicarius et camerarii, qui pro tempore fuerint ,provideant diligenter ne circa lumina opportuna Lateranensis Ecclesia defectum aliquem patiatur. Mansionarii quoque aliis horis et Missa campana congrua hora pulsent,et lampades accendant.Quod si non fecerint pro qualibet hora vel vice in denariis duodecim puniantur. Donec vero pro Missa pulsabitur, ante finem pulsationis hujusmodi sacerdos, diaconus et subdiaconus, qui per hebdomadam celebraturi sunt Missam, **579** se parent et induant cum acolythis, qui eisdem deserviant. Si vero quisque eorum fuerit ita tardus, ut ejus exspectatio fuerit expectantibus onerosa, fecerit tamen postquam venerit illud quod ipsius ordo requirit, puniatur in duplo ejus quod pro illa Missa ad ipsum perventurum ex distributionibus fuisset. Quod si nullo modo celebraverit seu ministraverit, si canonicus, in solidis quinque ; beneficiatus vero in denariis triginta ; acolythus in quindecim irremissibiter puniatur, applicandis illa die celebrantibus et ministrantibus pro eisdem.

5. Cum festis duplicibus canonicus, in Lateranensi Ecclesia celebraturus est Missam, tam in primis quam in secundis Vesperis, duo ; si vero festum fuerit multum solemne, quatuor beneficiati cum ipso pluvialibus sint induti. Qui contra fecerit, canonicus tres solidos, beneficiatus vero duos pro vice perdat, ipsius pœna dimidia cameræ, dimidia vero celebrantibus pro eisdem et ministrantibus applicanda ; quibus camerarii de contrafacientium fructibus, vel ipsius capituli, si ipsorum fructus fuerint aliter ad capitulum devoluti, satisfacere teneantur.

6. Ut prælatis honor debitus impendatur, sancimus quod dum aliquis prælatus, et potissime cardinalis in ipsa Ecclesia in pontificalibus celebrabit, nullus sacerdos in eadem cum nota celebrare præsumat, puniendus, si contrafecerit, arbitrio domini vicarii domini cardinalis.

7. Statuimus et ordinamus quod in eadem Ecclesia sint perpetuo quatuor acolythi, qui tam canonicis quam beneficiatis vel aliis ministrantibus, dum Missarum solemnia celebrant, in ipsis officiis, et aliis præparantibus submministrent, prout est hactenus consuetum.

8. Sacrista ex proprio juramento tenetur omni die Sabbati facere tabulam de canonicis et beneficiatis qui debent in futura hebdomada celebrare, et de cantoribus in choro per circuitum ; et de his qui debent pluviales tenere, et omnibus aliis qui debebunt in ipsa hebdomada deservire ; et quicunque cantor non obedierit, vice qualibet pœnam duorum solidorum incurrat.

9. In choro servari jubemus modum et ordinem subsequentem, videlicet quod ab una parte chori sit medietas canonicorum, beneficiatorum, acolythorum et capellanorum, qui choro servire tenentur ; ab alia vero reliqua ; ipsumque chorum intret quilibet ante finitam pulsationem ad Missam, vel Horam, vel saltem antequam primus Horæ Psalmus, vel Missæ introitus compleatur. Ubique resideat devote, sine confabulatione aliqua, murmuratione vel rumore ; de una parte chori non discurrat ; nec ab inde recedere vel exire præsumat ante finitum officium, nisi negotium Ecclesiæ vel corporis necessitas imminerit, et tunc ad capitularem locum vel residentiæ domum pergat honeste. Sacerdos vero celebrans, diaconi et subdiaconi, et acolythi qui ministrant et cantores qui in choro deserviunt, in suis permaneant locis ad divina eis injuncta officia peragenda. Quod quisquam fecerit adversus ea aliquidve eorum quoad illam Missam vel Horam, pro absente penitus habeatur ; et si in consuetudine hæc habuerit, per scriptores fallarum **580** ad vicarium domini cardinalis pro tempore ipsius Ecclesiæ archipresbyteri remittatur, prout ei visum fuerit, correctione debita puniendus.

10. Utrique juri consona meditatione statuimus quod clerici Lateranensis Ecclesiæ, tam in choro, quam in capitulo, quam in aliis congregationibus stare, sedere, respondere debeant secundum ordinem debiti prioratus, primo presbyteri, secundo diaconi, tertio subdiaconi, ad dignitatem et prioritatem, et non ad potentiam vel ad nobilitatem alicujus prærogativæ habendo respectum. In Processionibus vero etiam secundum ordinem prædictum in honorabilem locum incedant.

11. Nemo est qui nesciat quam refectior sit cibus animæ verbum Dei. Illud utique semen est radicaliter coalescens, mirabiliter excrescens, fœcunde fructificans, et interiorem hominem refectiva informatione restaurans Et propterea majus peccatum habent, qui prædicationem verbi Dei satagunt impedire, quia nec ipsi fructum percipiunt, nec alios permittunt percipere, dum ipsorum insolentiæ impediunt prædicantes. Quisquis igitur prædicationem verbi Dei, si quam pro tempore in Lateranensi Ecclesia fieri contigerit, per se vel per alium impedierit quoque modo, vice qualibet pœnam decem solidorum incurrat. Possint tamen et valeant clerici dictæ Ecclesiæ, donec prædicatio intra Missarum solemnia fiat, de choro recedere, presbytero, diacono, et subdiacono ministrantibus recessu penitus interdicto, ad illum ante prædicationis finem, vel statim post, omnino, reversuri, ne ipsorum exspectatio solemnitatis Missæ continuationem impediat. Ut tamen a facultatibus et aliis otiosis actibus, vel verbis abstineant, sub pœna ipsis interdicimus memorata.

12. Nemo canonicus, beneficiatus, vel capellanus, vel alius, sine licentia speciali cardinalis, vel ejus vacarii et capituli, in lateranensi ecclesia confessiones audire præsumat : et qui contra fecerit, ipsius vel ipsorum arbitrio puniatur.

13. Ut divinus cultus præcipue gaudeat habitu honestatis, statuimus,quod dum in Lateranensi ecclesia divina officia decantantur, nullus canonicus vel beneficiatus intrare ipsam ecclesiam, vel in ea præsumat incedere sine habitu ordinato : contrafacientes excommunationis pœnam et solidos decem qualibet vice incurrant ipso facto. Hujusmodi vero excommunicato, donec fuerit absolutus per vicarium cardinalis tantum, camerarii de fructibus et obvensionibus aliis nihil debeant ministrare : et si secus fecerint, de ipsorum camerariorum propriis tamtumdem cameræ restituere teneantur. Absolvi tamen nequeat, nisi primo cameræ realiter solverit dictam pœnam, et quidquid excommunicationis tempore prædictæ perceperit a camerariis memoratis.

14. Et ne quis in posterum de habitu valeat dubitare, ipsum præsenti constitutione duximus exprimendum, videlicet quod ab hora illi festi omnium Sanctorum, quando incipiunt Vesperæ pro commemoratione fidelium defunctorum, usque ad vigiliam Resurrectionis dominicæ, quilibet canonicus stet indutus cum sajetta, seu rocchetto, cappa nigra et almucia de griseis seu de variis ; beneficiati vero et capellani, qui servire tenentur in choro, indutas deferant cappas nigras cum superpelliceo seu cotta, **581** et almucias de squallis nigris. Sed si canonici et beneficiati prædicti maluerint capucia nigra parva sine becchis, seu almucias rotundas nigri coloris subtus cappas portare sine aliis almuciis, hoc eis concedimus.

In vigilia Paschæ statim quando *Alleluia*, verbum lætitiæ, decantatur, exuant nigras cappas, luctuosa pœnitentiæ tempora designantes ; et superpelliceas seu albas cottas induant supernæ vitæ gaudia designantes, usque ad festum Sanctorum omnium illa seu illas deferentes cum almuciis supradictis.

15. Item statuimus quod omnes capellani capellæ sanctorum Petri et Pauli, Jacobi, et alterius capellæ sancti Jacobi, qui nunc sunt, et qui pro tempore erunt in dicta Ecclesia, a die publicationis præsentium usque ad quindecim dies, teneantur in choro dictæ Ecclesiæ in horis diurnis pariter et nocturnis sicut cæteri beneficiati interesse, distributionesque recipiant a capitulo ultra fructus capellarum eorum, sicut acolythi ; et nihilominus in capellis eorum celebrent, prout ex earum fundatione tenentur : et ad hoc cardinalis seu vicarius per ecclesiasticam censuram eos possit astringere per privationem fructuum et ipsarum capellarum, prout ipsorum exegerit contumacia. et ipsi domino cardinali vel vicario vi- B debitur faciendum.

16. Cum nonnulla bona Lateranensis Ecclesiæ legata sint, et legentur quotidie, ut in aliquo altari celebretur certo modo pro legantium animalbus; pias igitur deficientium voluntates effectu debito prosequentes, statuimus quod vicarius qui pro tempore fuerit debeat effectualiter ordinare quod ipsi altari per beneficiatos et capellanos, presbyteros et acolythos, serviatur.

Anniversaria quoque diebus statutis per testantes qui ad hoc Ecclesiæ aliquid legaverunt cum vigiliis et Missa similiter volumus celebrari. Si quis vero in his vicario non curaverit obedire, presbyterin solidis quinque, acolythus in duobus pro vice qualibet punietur. Et quia, crescente contumacia, crescere debet et pœna, si quis in tali perseveraverit contumacia, præter præmissam pœnam, cardinalis vel ejus vicarii arbitrio puniatur.

II. *Rubrica de reliquiis, sacris rebus, et aliis mobilibus Lateranensis Ecclesiæ, et earum custodia.* C

16. Reliquiæ, nisi statutis temporibus, sine voluntate vicarii et capituli nullatenus ostendantur. nisi aliqui cardinali, prælato, vel regali. Nullus autem præsumat de dictis reliquiis concedere, sine licentia domini nostri papæ, vel cardinalis qui pro tempore fuerit archipresbyter Lateranensis Ecclesiæ. Hujusmodi constitutionis [si quis violator exstiterit] in aliquo tempore, ipso facto pœnam excommunicationis incurrat.

18. Res quarum perditio esset magnum præjudiciuum illatura diligentiori sunt custodia gubernandæ Et propterea hoc statuto jubemus quod statuta, privilegia, inventaria, sigilla Ecclesiæ et capituli intra claves reliquiarum et cancellorum sacristiæ, ubi est • mensa Domini, quæ omnia **582** sub tribus diversis serris et clavibus clausa sint; quarum unam vicarius, aliam camerarius: et aliam antiquior canonicus D debeat retinere; et sic per ipsum vicarium, camerarium et antiquiorem canonicum conservetur, et taliter, quod alter, vel alteruter, sine aliis omnibus aperire vel sigillare non possit.

19. Item statuimus quod camerarius vel sacrista pannos, libros, paramenta, vel alia sacra vasa alicui extra Ecclesiam asportanda concedere nullo modo præsumat, sine licentia vicarii, vel camerariorum primitus non obtenta. Et tunc camerarii et scriptores debeant in ipsorum libris ascribere portitores. Alias excommunicationis sententiam incidant eo ipso, aqua absolvi nequeant nisi per dominum cardinalem, vel ejus vicarium, et satisfacto prius de commissis.

20. Inventarium de rebus omnibus in sacristia existentibus per vicarium et capitulum quolibet anno fiat ; et privilegia, statuta, vel instrumenta sine licentia domini cardinalis, vel eo absente ejus vicarii et capituli, nullus tentet de loco ubi sunt reposita removere, nisi pro evidenti causa ipsius Ecclesiæ, vel alicujus deservientium in eadem ; et tunc in manibus vicarii, seu camerariorum, infra tempus per vicarium et camerarios præfigendum, debeat ad ipsos camerarios reportari, Et contrarium. faciens excommunicationis sententia se noverit innodatum, a qua absolvi nequeat, nisi illa reportet primitus ad sacristiæ locum, unde receperat.

III. *Rubrica de canonicis, beneficiatis et acolythis, ipsorumque numero et gradu.*

21. In ecclesia Lateranensi perpetuo et successive sint decem et octo canonici, et totidem præbendæ, præter præbendam domini cardinalis : quarum præbendarum octo sunt presbyterales, videlicet præbenda Laurentii de Argeleriis, Francisci de Veneriis, Joannis de Viterbio, Oddonis de sancto Eustachio, Francisci de Utriculo, Angeli Picciardelli, Oddonis de Columna, et Romani de Micardis ; quinque vero sunt diaconales, scilicet : Marcelli de Columna Philippi de Philippis, Jacobi de Papaluccis, Thomæ de Monte nigro, et Stephani Normandis. Quinque vero sunt subdiaconales, videlicet : Joannis Lessi, Matthiæ de sancto Eustachio, Petri de Columna, Camilli Pauli de Columna, et Joannis de Barattis.

22. Et quod quilibet canonicus præbendatus de cætero in ipsa ecclesia recipiendus infra annum a tempore possessionis adeptæ computandum, ad ordinem, quem sua præbenda requirit, se faciat promoveri. Quod si non fecerit, sit suis canonicatu et præbenda privatus ipso facto. Et si post annum prædictum talis sic privatus aliquid perceperit, excommunicationis pœnam confestim incurrat, et ad restitutionem talium fructuum teneatur, ab omnique canonicorum consortio et capituli repellatur. Et ex tunc etiam per camerarios, vel eos quoscunque nihil sibi ministretur ; et qui scientes aliquid ei ministraverit contra tenorem constitutionis hujusmodi, tantumdem de suo proprio Ecclesiæ restituere teneatur sub pœna prædicti juramenti.

583 23. Item statuimus et ordinamus quod canonici præbendati, qui sunt in ipsa Ecclesia jam recepti, infra annum a tempore publicationis hujusmodi statutorum se promoveri faciant ad sacros ordines, quos ipsorum præbendæ requirunt; et si non fecerint; ipsorum canonicatibus et præbendis sint ipso facto privati, exceptis illis qui non sunt in ætate ad recipiendos ordines legitima constituti. Tales cum infra annum a tempore quod ætatem ad ordines necessariam compleverint computandam ipsos ordines suscipere teneantur, alioquin eamdem pœnam privationis incurrent.

Interim vero tam illi quam alii qui ex dispensatione apostolica vel alia justa causa promoveri non teneantur, seu qui, licet essent promoti, essent tamen absentes, vel si præsentes essent et nollent secundum tenorem præsentium statutorum eis incumbens officium exercere, defectus suos per alios canonicos suppleri facere teneantur, sic quod injunctis vel injungendis eis officiis nullus in Ecclesia possit esse defectus. Quod si quisque facere recusaverit, camerarii de fructibus præbendæ illius canonici cui officium incumbit tringinta solidos pro septimana qualibet detrahere teneantur ; de fructibus vero illius ad quem officium diaconi vel subdiaconi pertineret solidos viginti, quos illi vel illis qui pro eo faciunt officium ministrent, vel de distributionibus eorumdem, prout vicario et camerariis videbitur. Quod si nec fructus grossos nec distributiones tales haberent, capitulum ad quod tunc tales fructus pertinebunt sine dilatione aliqua solvat ministrantibus pro eisdem, et ad hoc camerarii teneantur ex proprio juramento,

• Id est, ubi Eucharistia asservatur in viaticum ; nam Echaristia tunc temporis servabatur in ecphino, ex Cæremoniali Petri Amelii c. 50 et 131.

IV. *Rubrica de numero beneficiatorum, et quæ præbendæ iisorum sint presbyterales, quæ diaconales, et quæ subdiaconales.*

24. De beneficiatis Lateranensis Ecclesiæ præsenti constitutione duximus ordinandum, quod in ipsa Ecclesia perpetuo sint vinginti duo beneficiati, quorum quatuordecim sint presbyteri, videlicet Petrus de Palliano archypresbyter de Utriculo, Laurentius Rusciolus de Pandolphis, Jacobus de Leolis, Joannes de Campo Floris, Joannes de Catino, Nucius [Forsan Mutius] Petri Bertæ, Stephanus de Sublacu, Joannes Serleonis archipresbyter de Arcula, Joannes de Civata, Nucius de sancto Marco, Dominicus de Campanea, Ganfredus de Antissiodoro, et Nucius Amici;ita quod beneficiatus ipsorum perpetuo sint presbyterales. Quatuor vero diaconi, videlicet Nicolaus Procerti, Jacabellus de Campo Florum, Silvester Ricciardeli, et Nucius de Tibure ; ita quod ipsorum beneficiatus perpetuo sint diaconales. Quatuor vero beneficiati restantes sint subdiaconi:videlicet Tutius Salmenicii, Angelus de Gallicano, Antonius de Frascato, et Manardus filius D. Antuini ; ita quod ipsorum beneficiatus ex nunc et in perpetuum subdiaconales censeantur.

25. Ne igitur Lateranensis Ecclesia in divinis officiis defectum aliquem de cætero patiatur, hoc constituto jubemus quod omnes et singuli beneficiati superius nominati,qui ipsorum beneficiatorum possessionem obtinent de præsenti,infra annum a tempore publicationis hujusmodi statutorum computandum; **584** quilibet vero ad..... alioquin de dictis beneficiatibus sint privati ; et si postea sic privati fructus alioquin receperint, eo ipso sententiam excommunicationis incurrant, et ab omni beneficiatorum et canonicorum consortio repellantur ; neque eis per camerarios aliquid ministretur ; et si scienter aliquid ministraverint,ministrantes ipsi tantumdem de eorum proprio cameræ restituere teneantur, sub pœna prestiti juramenti.

IV

AUGUSTINI PATRICII PICOLOMINEL, EPISCOPI PIENTINI, EPISTOLA [a] AD INNOCENTIUM VIII.

In librum sacrarum Cæremoniarum, quibus Romani pontifices uti consueverunt.

Sanctissimo domino nostro Innocentio octavo, universalis Ecclesiæ summo pontifici, Augustinus Patricius Picolomineus, indignus episcopus Pientinus, felicitatem. Absoluta nuper satis feliciter divino numere emendatione libri Pontificalis, explicationem ordinationemque sacrarum cæremoniarum quibus Romani pontifices uti consueverunt, tuo jussu, tuisque auspiciis, beatissime Pater, aggredior. Certamen profecto priori laboriosius, longeque difficilius, cum propter incertam ejus rei disciplinam, lateque per multa capita vagantem, tum etiam ob frequentem cæremoniarum additionem, diminutionem, variationem, ac pro tempore multiplicem mutationem.Cogitavit sane circumspectissima beatitudo tua,et recte quidem,plurimum ad divinam clementiam nobis propitiandam pertinere, si puris castis, congruisque cæremoniis illa colatur,nec minus spectare ad majestatem apostolicam sacrique senatus auctoritatem venerationemque præservandam atque augendam, si suo ordine,rituque decenti omnia peragantur; si rerum,temporum,personarum ratio habeatur; si cuique reddantur debitus honor, et propria reverentia, quæ quidem omnia hac una disciplina continentur,suggeruntur, administranturque. Quanta fuerit apud omnes gentes, apud omnes populos, apud omnes nationes sacrorum cura, nimis longum esset enarrare. Prætermittam Eleusinæ Cereris vana, atque abdita sacra, furiosa pudendaque Dionysii orgia;Ægyptiorum irridenda et portentuosa minima, et Romanorum superstitiosam religionem; apud quos nulli magistratus legitimi putabantur, nullæ expeditiones sive mari, sive terra suscipiebantur, nihil a senatu, populove statuebant, nisi prius justis cæremoniis superum voluntas explorata esset. **585** Sacra certe Pentateuchi historia tota fere in tradendis divinis ritibus versatur;ita ut nihil magis Moysen,imo ipsum Deum curasse constet, quam ut statutis congruisque cæremoniis divina Majestas ab hominibus coleretur, ubi eodem tenore servari mandantur præcepta, cæremoniæ atque judicia.

Majores vero nostri, duces et doctores christiani, populi, ab initio nascentis Ecclesiæ sacros ritus divino afflati numine nobis tradiderunt;quos deinde crescente fidelium multitudine illorum successores Romani pontifices,salva rerum substantia,auxerunt, ornaverunt, atque mirum in modum ampliaverunt, adduntque in dies : mutantur et variantur permulta, quæ non tam priscis institutionibus adversa sunt quam tempori et rebus quæ aguntur accommoda atque decora,Qua fit ut cum propter rei vetustatem pauca admodum ex priorum observantiis reperiantur, et quæ deinde a posteris litteris mandata exstent, tum propter Romanæ curiæ crebras apud exteras gentes peregrinationes, tum etiam propter varias confusasque scribentium sententias,parum usui et utilitati nostris temporibus esse videantur, cæremoniis non tam scriptis quam jam pridem consuetis hactenus magna ex parte usi sumus.Hinc variæ aliquando inter Patres de peragendis sacris opiniones, hinc contentiones indecentes interdum,inter ministros cæremoniarum,cum memoria hominum labilis sit et fluxa, sæpeque aliæ pro aliis succurrant, et quid certi tenendum sit fixa regula ostendi non possit. Hæc igitur,ut reor,provide considerans sanctitas tua,beatissime Pater, cupiensque ut in rebus omnibus, tam divinis quam humanis decus et ordo debite servetur, utque sine tumultu, quiete, tranquille,cum gravitate et dignitate omnia peragantur,injunxit mihi ut tam ex libris majorum quos ex archiviis Romanæ Ecclesiæ complures deprompsi, quam ex quotidiano usu capellæ apostolicæ, in quo annis supra viginti non sine labore assiduo versatus sum, cæremonias omnes, quibus nostro tempore uti consueverunt Romani pontifices, prætermissis superfluis et antiquatis, in ordinem redigerem. Devitassem recusassemque hoc munus perlibenter,et sarcinam humeris meis omnino imparem excussissem, si licuisset pontifici maximo non obtemperare. Sed sciens obedientiam victimis præstantiorem esse, et reum esse mortis, qui summo pontifici non paret, malui rudis atque ignarus judicari quam potervus et inobediens. Erexit, et mirum in modum confirmavit mihi labentem animum in primis summa tuæ pietatis in omnes benignitas atque clementia, quæ non tam ineptitudinem meam quam optimam mentem et parendi promptitudinem metietur, tum illorum reverendissimorum Patrum,quos hujus nostræ lucubrationis recognitores revisoresque constituisti,prudentia, diligentia, acerrimum, integrumque judicium,

[a] Vide commentarium, col. 999.

et omnium rerum divinarum, atque humanarum summa doctrina, qui profecto nihil admittent quod gravitati ac dignitati apostolicæ sedis et tanti senatus non conveniat. Quorum exactissimæ censuræ hos libros per multos dies libentissime submisi, **586** ratus, ut si a tantis viris approbarentur, fore ut a nemine merito possent damnari.

Totum opus in tres libros divisimus. Primus et major ea continebit quæ ad summum pontificem et sacrum senatum pertinent extra ordinem divini officii, ut puta electionem, et consecrationem Romani pontificis, Cæsaris coronationem, canonizationes sanctorum, creationes cardinalium, et cætera hujusmodi. Secundus ordinem et ritum celebrandi sacras solemnitates per totum anni circulum complectetur, et quæ ad divinum officium spectant tam in Vesperis quam in Missis et aliis horis. Et in hoc quidem libro secundo, quoniam minutiora multa insunt, quibus sine continua exercitatione nemo facile meminisse posset, adhibuimus nobis adjutorem Joannem Burcardum Argentinensem, præpositum Haselatensem, et sacrarum cæremoniarum ministrum, cujus solerti opera etiam usi sumus in emendatione libri pontificalis ; quia omnia quam diligentissime collegit, et accuratissime annotavit, ut parvo labore in digerendo libro opus fuerit. Tertium librum addidimus generalia quædam, normas atque cujusque officii summarias instructiones continentem, præposuimusque cuique libro capita rerum quæ in eo continentur, ut facilius quid quisque desiderat invenire queat. Admirabuntur fortasse complures diserti et Latinæ linguæ censores quod vim proprietatemque verborum Latinorum non usquequaque servaverimus, quodque plura admiscuerimus nova vocabuli quæ latinius dici potuissent. Quibus ingenue fatebimur ignorantiam nostram. Et tamen multa ibi esse affirmabimus, quæ, si aliter dicerentur, non facile ab omnibus intelligerentur. Secuti sumus in his terminos a superioribus harum rerum scriptoribus usurpatos, et qui hodie etiam sunt in usu apud sacrorum ministros, arbitrati sanctitatem tuam, et sacrum senatum non tam verborum lenocinia quam rerum ordinem et explicationem a nobis exacturos. Quibus si satisfecerimus, Deo optimo maximo bonorum omnium largitori, qui unde satisfacere possemus clementissime tribuit, gratias agimus immortales ; sin minus, ut imbecillitati ruditatique nostræ ignoscas, et obtemperandi studium benigne suscipias, etiam atque etiam supplices exoramus. Vale. Romæ Kal. Martiis, anno salutis 1488.

V

EX DIARIO PARIDIS DE GRASSIS.

587 *Contra electum Corcyrensem, qui prædictum Augustini librum sub suo nomine vulgavit.*

Hodie, nempe xi Martii, anno 1517, cum mihi dictum esset librum cæremonialem nostrum, quo respublica nostra ecclesiastica regitur et gubernatur, fuisse Venetiis impressum, et ad Urbem remissum omnibus venalem dolui vehementer ; et priusquam aliquid dicerem pontifici, super hoc conquestus fui cum cardinalibus qui in die creationis annuæ papalis exspectabant pontificem venturum ad Missam. Et aliqui, imo multi ex eis commoti, scandalizati sunt, quod cæremoniæ sacræ et mysteria eorum divulgata fuerint sic ut ceremoniæ nostræ, quæ erant quid sacrum, fiant quid publicum, etc. Et in fine dixerunt papæ dolentes. Papa autem, prima facie turbatus, dixit se facturum quid cardinalibus placeret. Et quia cardinalis sanctæ Crucis forsan fuerat causa quod imprimeretur liber ille, dixit non malum esse. Tandem papa commisit cardinali de Grassis, protectori officii cæremoniarum, ut simul cum auditore cameræ provideret, ne amplius aliquod volumen venderetur usque ad diem consistorii, quia tunc exquisitis votis omnium cardinalium concluderetur. Et sic factum est.

Deinde cum, collatione facta de illo impresso cum nostro, invenissem multa fuisse ad libitum addita, et plura similiter cassata, retuli papæ præsentibus cardinalibus in consistorio sequenti ; ac papa vidit ac magis commotus est. Et vocato iterum auditore cameræ, mandavit ut omnia volumina impressa apud se habeat et sic retineat, donec aliud sibi dixerit.

Sicut supra dixi, 11 Martii scripsi electum Corcyrensem publicasse librum cæremonialem contra jus fasque, et papa mihi commisit ut ipsum librum diligenter viderem ac collationarem cum originali, si quid esset additum vel imminutum, quod illud signarem ac referrem. Itaque eo totaliter viso et signato, feci hanc meam epistolam, quam præmisi quasi invectivam contra ipsum Corcyrensem temeratorem libri sacri, et eam papæ dedi in manibus ; et legit et approbavit, mandans mihi ut in primo consistorio recitem causas quibus motus fui, et exaudiret præsente senatu petitiones meas, quæ sunt ut ipsa epistola de verbo ad verbum hic posita, sic videlicet :

Sanctissimo domino nostro Leoni papæ V Paris de Grassis episcopus Pisaurensis, cæremoniarum magister. Inter sacras solemnesque Romanæ Ecclesiæ ceremonias, beatissime pontifex, a juventute mea versatus tuo ac tuorum beneficio prædecessorum, **558** illis jam ad 16 prope annum præfectus, piaculum ingens, et id quidem calumniæ et ignominiæ plenum, facturus videor, si transeam sub silentio, et conniventibus oculis patiar illas per libros sacrorum rituum, nuper sub nomine cujusdam falsi et temerarii auctoris impressos, corrumpi ac in contemptum apostolicæ Sedis divulgari ; atque antecessores meos, qui eisdem præfuere cæremoniis, illasque mihi tanquam per manus dedere suis laboribus, suis vigiliis ac studiis, contra jura legesque defraudare æquo animo feram sub felicissimo sanctitatis vestræ pontificatu, cujus ingenii dotes ita longa experientia omnes didicimus, ut jam non dubitemus eam (si qualia hæc sunt intelligat) pro sua erga Deum pietate, pro sanctæ sedis apostolicæ majestate ac innata justitia, non solum non passuram, sed, sicut ego ea pro criminis magnitudine sine hac verborum detestatione prælerire non possum, ita illam acriter vindicaturam. Nam quemadmodum justi cujusque principis est curare ne quisquam suo jure fraudetur, ita, si diligenter inspexerimus, ad quempiam alium non magis spectat quam ad Romanum pontificem, ne sacræ suæ cæremoniæ maculentur, neve aliqua in parte alterentur, ac præsertim ne corrumpantur, sed et quod omnium principum est ne prolatæ in vulgus velut prostitutæ pontificalium sacrorum existimationem minuant, flocci faciant, et contemnantur. Quod si in primis tua ac sacrosanctæ sedis apostolicæ res agitur, beatissime pontifex, ne pigeat, obsecro, hæc, qualiacunque sint, quæ temporis angustia cursim collegimus, perlegere. Inveniet profecto in his, non quæ verborum contextu auribus grata et jucunda, sed quæ ad rem tuam maxime pertinentia sint et necessaria. Verum antequam ab eo exordiar quod hæ sacræ ceremoniæ in vulgus minime prodendæ sunt, respondebo illorum opinioni qui exi-

stimant religionis christianæ cæremonias ad publicam mortalium utilitatem esse divulgandas, moti forsan vel eo argumento, quod ipsa divini Numinis deductio et cætera Ecclesiæ sacramenta libris Pontificalibus impressa et publicata sunt. Quippe illa ad omnes Ecclesias et singulos quosque sacerdotes pertinent, nec omnino recondi poterant. Hæc ad Romanam Ecclesiam tantum, ejusque summum pontificem, suosque duntaxat ad id operis vocatos ministros. Sed utinam etiam et illa quæ dixi secretiora forent et magis recondita! Non enim ea quotidie, ad profanas manus in sacerdotii contemptum, nec ad alienas sectas in nostræ religionis irrisionem devenire videremus. At quoniam acta rephrehendi magis possunt quam corrigi; revertamur ad rem nostram integram adhuc, ne hoc malo exemplo et ipsa labefactetur. Novit jam pridem sanctitas tua omnem Romanorum pontificum auctoritatem, omnem majestatem hujus sacrosanctæ sedis pendere ex animis opinionibusque principum et prælatorum. Dum enim illi summos pontifices non tanquam mortales homines, sed tanquam deos in terris existimant et credunt, illis se sponte sua subjiciunt, illis parent, illos suspiciunt ac venerantur, et etiam adorant, incredibilique quadam afficiuntur admiratione, cum aliquando audiunt aut vident supra humanum opus ab illis per eas de quibus agimus cæremonias **589** in sanctorum numerum quempiam referri, pontifices tanta solemnitate, tantaque observatione eligi atque sanctificari, imperatores coronari, reges inungi, cardinales assumi, patriarchas, archiepiscopos episcoposque consecrari, ac cætera effici quæ tunc rerum magnitudine, tum varietate, divinitatem quamdam præ se ferre videtur. Quod si sacrorum arcana pandantur, et sacræ publicentur cæremoniæ, illico futurum est ut omnis opinio minuatur, ut pontificia auctoritas elanguescat necesse est. Suberit extemplo summus pontifex vel uniuscujusque plebeii hominis censuræ. Alius ritus non recte a majoribus ordinatos redarguet; alius non observatas traditiones objiciet; alius morem cultumque sacrorum perperam interpretabitur, alius gestus deridebit et subsannabit. Et cum antecessores tui consueverint, pro tempore, pro loco, pro necessitate cæremonias quandoque mutare, non erunt summi pontifices sui arbitrii, neque sine vulgi murmuratione id exsequi poterunt, utcunque res familiari cognitione in contemptum adducent. Quod ne fiat, non minus curandum a nobis, qui vero fidei lumine illustramur, quam curatum sit olim a gentilibus in suis superstitionibus, quibus quasi peculiaris mos omnibus arcana cæremoniarum nec velle, nec audere in vulgus edere, asserentibus non licere profanis nosse deorum mysteria, semper fuit; in quibus nulla major quam fides silentii deberetur. Quod ut cætera innumerabilia taceam, quæ circa hæc a Macrobio, Apuleio, Valerio, Plutarcho, ac cæteris antiquis auctoribus referuntur, memoriæ traditum est Tarquinium regem, M. Tullium, quod librum secreta civilium sacrorum continentem cuidam Sabino describendum dedisset, Colso insulam in mare abjici jussisse. Quod si apud eos tanto supplicio libri sola descriptio vindicata est, qua pœna apud nos erit afficiendus qui non solum sacra descripserit, sed etiam descripta corruperit, ac corrupta divulgaverit Adde quod ille triumvir illis eisdem sacris præerat, licebatque illi eumdem librum legere et attrectare; hic noster ab omnibus cæremonis alienus ex sacris penetralibus furto librum hunc subripuisse facile credi potest. Nam cum innocentius VIII summa industria collectas in hunc librum cæremonias, non ignorans quam retinenda et occultanda forent sacrorum arcana, in palatii sacrorii ac interiori bibliotheca magna cum diligentia observanda reposuisset, ut inde per illos tantum qui præessent, quando opus esset, incorrupte haurirentur, idque huc usque observatum fuisset, quomodo ad hujus manus pervenerint, non liquet satis. Illud certissimum est, quod hic novus homo, et modo sacris initiatus, unus inventus est, qui quod nemo alius etiam inter sacras cæremonias educatus unquam ausus fuisset, auderet non solum librum hunc in profanas manus edere, sed etiam multa subtrahere, nonnulla addere, et quamplurima immutare et corrumpere. At dicat ipse, obsecro, ubinam istas cæremonias, quas immutabat, didicerat? quo auctore, quo magistro, qua facultate nitebatur? nam si liber ipse cæremonialis a sede apostolica approbatus jus et legem facit, ut in Clementinis, tit. *de jurejurando*, sancitum est, et nulli præterquam principi licet ea quæ juris sunt immutare, **590** qua audacia hunc impulsum dicemus, ut cum secundum constitutiones nomen adhuc suum nesciret (appellavit enim se ubique electum archiepiscopum, cum electum tantum appellare debuisset, nec licebat ante pallii assumptionem quemquam archiepiscopum nominari), hanc juris mutationem sibi licere putaret? Describebat profecto bonus vir quod minime intelligebat. Si enim eadem non ignorasset, neque ambulasset in tenebris, non posuisset *sinistram* pro *dextra*, non *fidelem* pro *filialem*, non particulas negativas aut disjunctivas aliquando omisisset, quæ sensum perverterent aut depravarent; non preteriisset *fanones*, *vexilla*, *colores*, *collegia*; nec immutasset juramenta, Benedictiones unctiones, et cætera quæ de substantia sunt et characteres imprimunt, quæ nullo pacto immutari debent aut possunt. Sed quid in his moror? ad mille et supra, beatissime pater, corruptiones enumeravimus in libro hoc suo nuper impresso, dum illum cum exemplari protocollo Pientini præsulis, veri auctoris, contulimus. Nec verbis nostris fidem habeat sanctitas vestra librum ipsum quem protuli intueatur. Signata sunt loca, aut asterisco, aut linea, aut litura. Nulla prorsus pagina errore vacat. Quæ omnia non minus pro pietate tua erga Deum reprobare et repellere debet sanctitas tua quam pro tua justitia curare, ne defuncto eidem præsuli Pientino, viro doctissimo, ac de sede apostolica bene merito, vis et injuria inferatur, suisque vigiliis, suo nomine spolietur, ac suo honore privetur. Is cum plures annos magistratum cæremonarum egregie et scite exercuisset, ab Innocentio VII prædecessore et affine tuo ab hujusmodi magistratu vacatione accepta, eisdem tamen stipendiis Senas, tanquam in secessum litteratorium, ad Romanæ Ecclesiæ cæremonias in librum hunc colligendas missus est. Laboravit triennio vir gravis et summæ experientiæ; demum incredibili studio et exacta diligentia absolutum librum ejusdem pontificis nomini antepositis suis epistolis dedicavit, contentus vel eo nomine quod apud posteros non auctor, sed quasi collector aut compilator sacrarum cæremoniarum diceretur. Nec existimavit bonus pater aliquem suo tantum nomini invisurum. Sed o mores hominum! non erubuit sub tuo pontificatu electus ille Corcyrensis ejus Patris, cujus debuisset potius observare memoriam, abradere nomen et epistolas, ac suas ita inserere, ut se libri hujus cæremonialis auctorem credere secutura posteritas crederetur. Quis enim in hoc libro nuper impresso præterquam unus Christophorus Marcellus nominatur? Quodnam Pientini præsulis auctoris, aut alterius cujusvis legitur nomen? Quin etiam subtraxit iste, qui tam impudenter alienos sibi labores vindicat, verba illius optimi Patris quibus in capite de clericis cæremoniarum imperfectionem suam excusabat, dicentis inter alia: Utinam tam bene officium meum sustinere scivissem cum in eo fui, quam bene imperfectum meum cognosco. Eat igitur, etsi non dolo, non fraude id fecisse autumet, dicat se suas epistolas ad ornamentum tantum apposuisse, non ut laudes alienas usurparet. Sed interrogetur, obsecro, cujusnam sit illa lucubratio quam adeo efficacissimis verbis a sanctitate tua accipi **591** in prima epistola efflagitat, utrumve intelligat brevis epistolæ suæ, an totius operis lucubrationem;

interrogetur, inquam, a quo absoluta maxima pars operis videri poterat, cum tot et tanta priore libro peregerit, ut ipsa altera epistola ampullatum : vel a quo ultimus absolvitur liber, ut ejus verbis utar. Putabatne simplex vir, dum opus alienum ad verbum transcribebat, futurum ut nunquam in furto deprehenderetur ? an id magis ingenium fortasse opinabatur,quam mutum reddere vel fateri per quem profecisset ? An existimabat potius tantum opus, paucis admodum immutatis verbis et rubricis, ita suum fieri, ut veri auctoris nomen penitus aboleretur ? Primum se omnium hæc ad usum et voluptatem communicasse commemorat. O egregium opus ! o laboriosam concinnationem ! Exsequias juste emendavit; *albam, album ; genuflexum, suplicandum ; officiales, magistratus ; pileum, galerum* concinnavit. Pro *lignis, tignis*, supposuit ; pro *cusino, pulvino ;* pro *basili, vase ;* pro *perfectis, peracta* : pro *platea, aream ;* pro *armis, insignia ;* pro *rubeo, purpureum* inseruit. Hæc et hujusmodi sunt frivola quidem et inania, quæ iste suis sesquipedalibus verbis se concinnasse jactat ; ac si pura, nuda, clara et simplicia non magis religio exposceret, quam ista verborum lenocinia. At si consinnaturus erat, cur non omnia concinnavit ? cur non eodem ubique modo pro *papa, pontificem*, pro *Processionibus, supplicationes* subegerit ? Modo easdem dictiones reliqui intactas, tanquam pertæsus etiam longam concinnationem eorum librorum quorum auctor haberi volebat. Quid, quod ubique nomen et excusationem ac epistolas auctoris delevisset ? Non delevit etiam : *Hoc juramentum Fredericus III imperator, qui adhuc regnat, dum Cenis esset, præstitit.* Quid et illud intactum reliquit ? *Cæremonias in coronandis regibus servandas in libro Pontificali, quem nuper emendavimus, plene conscripsimus*, ut in altero scilicet dolus et mendacium appareret, defuncto jam diu imperatore, in altero furtum confiteretur ; nisi mallet geminare pontificalem librum illum, ita ut hos fecit sibi attribuens. Præteriit ultra hæc multa his non minora sive negligentia, sive ut omnia pariter confunderet. Nam et se interfuisse coronationi ejusdem imperatoris, et vidisse cardinales Nicenum et Atrebatensem, ac servisse Pio II per annos plurimos. et suo tempore nullum Romanum pontificem præter Sixtum IV consecratum satis impudenter autumat ; ac si dicat nec Pium III, nec te Leonem X nostro tempore fuisse consecratos. Quæ cuncta ut primo auctori apprime conveniebant, ita huic supposititio et ejus libro omnem fidem adimunt. Aut enim illa non erant amovenda, aut hæc quoque cum illis abradenda fuerunt. ut concinnatum undequaque opus videretur. Ast o si ipse Pientinus auctor revertatur et nunc sua jura reposcat ! nonne iste operosus concinnator, tanquam, Horatiana cornicula, alienis omnibus pennis deplumatus, cum suis tantum corruptionibus remansurus esset, futurusque omnibus ludibrio ? At putabit forte ea sibi licere, si epistolas suas cum a se concinnato opere ad sanctitatem tuam direxisset, ejusque sacratissimo nomine culpam suam pertexisset, eos imitatus qui, ut impune furati sint. **592** furta magistratibus elargiuntur. sed non vidit ingeniosus in alienis operibus auctor quantum beatitudinem tuam offenderet, dum tanquam inanis gloriæ nimis appetentem eam in locum abrasorum nominum ingerit, suique criminis participatione coinquinare contendit, non solum invidis et malevolis causam contra eam invehendi præbet, sed etiam ejus successoribus abradendi Leonis sanctissimum nomen cum tua ignominia, at cum laude sua auctorum nomina restituendi materiam relinquit. Quod si his qui maxime sanctitatem tuam movere deberent non moveris, sanctissime pontifex, nec afficit te contemptus apostolicæ sedis, ac pontificiæ dignitatis. qui ex hac arcanorum invulgatione illico irrepturus est, moveat te, quæso tua erga Deum pietas, nec eam una cum ipsis cæremoniis ab isto insolenti jactatore corrumpi patiaris. Moveant te Pientini episcopi inanes sui labores, suæ vigiliæ jura reposcentes. Moveat te demum Innocentii VIII prædecessoris tui affinisque memoria, cui tu tantum debes, ut fortasse nemo magis. Is enim suum abs te,tum jure affinitatis et gratitudinis tum æquitatis, et justitiæ reponi petit. Is librum suum integrum et incorruptum desiderat, et in arcanis reservari, ut vivens instituit, efflagitat. Obsequere eorum umbris beatissime Pater, tam justa, tam pia, tam sancta postulantibus : et, quæ tua justitia est, rejecto et exploso etiam sub anathemate isto impudenti usurpatore cum suis corruptionibus, libro suis auctoribus restitue. Futurum est enim ut plus veræ laudis, plus gloriæ adeptura sit sanctitas tua in eorum nominibus reponendis, quam si quodlibet egregium opus a vero auctore sibi dicaretur.

Hanc epistolam cum in manibus papæ dedissem, legissetque libenter et avide, et acceptasset rationes et argumenta in ea per me allegata, versus ad cardinales aliquos, qui sibi forte adhærebant, dixit me rationem habere super petitionibus meis, et librum cæremoniarum nuper impressum omnino comburi simul cum falso auctore, sicut postulassem, aut saltem ipsum auctorem corrigi et castigari omnino debere prout præsentibus videretur. Itaque ad primum consistorium rem et causam differre, ut in ipso consistorio proponerem, prout proposui audientibus omnibus ; et tandem papa mandavit tribus cardinalibus, videlicet R. D. Antonio de Monte tit. sanctæ Praxedis, et D. Petro de Acolythis sancti Eusebii Anconitato, et D. Achilli de Grassis sancti Sixti cardinali Bononiensi, protectori officii cæremoniarum, fratri meo, ut petitiones meas ad partes plenius intelligerint, et me, prout juris fuerit ac sibi videretur, expedirent tam super libro comburendo, quam auctore castigando, et ad urbem citando personaliter et comparendo. Itaque quid sequetur hic etiam successive annotabo.

ROMANORUM PONTIFICUM ANTIQUI CATALOGI DUO.

I.

(Ex Corbeiensi manuscripto sæculi sexti.)

Incipiunt Nomina Apostolicorum

Petrus sedit annos xx mens. ij dies iij.
Linus sed. an. xj mens. iij d. xij.
Clitus sed. an. xij mens. j d. ij.
Climens sed. an. viiij mens. x d. j.
Euvaristus sed. an. viij mens. x d. ij.
Alexander sed. an. xij mens. vij d. ij.
Xistus sed an. x mens. ij d. j.

a Pius

Thelispher sed. an. xj mens. j d. xxj.
Egenus sed. an. iiij mens. iij d. j.
Osus a sed. an. xviij mens. d. j.
Anicitus sed. an. xj mens iiij d. ij.
Socher sed. an. viiij mens. ij d. xxj.
Eleutherius sed. an. xv mens. iij d. ij.
Victor sed. an. xv mens. iij d. x.
Vepherinus sed. an. xviij mens. vij d. x.
Calistus sed. an. v mens. x d. x.
Urbanus sed. an. viiij mens. j d. ij.
Pontianus sed. an. vij mens. x d. xxij.